

Савез славистичких друштава Србије
САВРЕМЕНО ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ И ДРУГИХ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ КАО МАТЕРЊИХ,
ИНОСЛОВЕНСКИХ И СТРАНИХ
Зборник реферата са XIX конгреса Савеза
славистичких друштава Србије
23–25. VIII 2023.

*Штампање ове публикације финансијски је подржало
Министарство просвете, науке и технолошког развоја
Републике Србије.*

САВЕЗ СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ

САВРЕМЕНО ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ
ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ И ДРУГИХ
СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
КАО МАТЕРЊИХ, ИНОСЛОВЕНСКИХ
И СТРАНИХ

ЗБОРНИК РЕФЕРАТА СА XIX КОНГРЕСА
САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ
23–25. VIII 2023.

Главни и одговорни уредник
ПРОФ. ДР РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ

Београд, 2024

Уређивачки одбор

Проф. др Рајна Драгићевић
Проф. др Далибор Соколовић
Проф. др Мина Ђурић
Доц. др Никола Радосављевић
Доц. др Весна Николић
Доц. др Валентина Илић

Главни и одговорни уредник

Проф. др Рајна Драгићевић

Рецензенти радова

Доц. др Ана Батас
Проф. др Бранко Вранеш
Доц. др Милан Вурдеља
Проф. др Рајна Драгићевић
Проф. др Мина Ђурић
Проф. др Милена Ивановић
Доц. др Валентина Илић
Доц. др Ана Јаковљевић Радуновић
Проф. др Јелена Јовановић Симић
Проф. др Александра Корда Петровић
Проф. др Горан Коруновић
Проф. др Ивана Кочевски
Проф. др Весна Ломпар
Проф. др Александар Милановић
Проф. др Зона Мркаљ
Доц. др Весна Николић
Проф. др Далибор Соколовић
Др Марина Спасојевић
Доц. др Наташа Станковић-Шошо
Проф. др Бошко Сувајцић

Рецензенти Зборника

Проф. др Вељко Брборић
Проф. др Горан Максимовић
Проф. др Ксенија Кончаревић

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ	15
------------------	----

СВЕЧАНО ОТВАРАЊЕ ХІХ КОНГРЕСА САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ

Проф. др Рајна М. ДРАГИЋЕВИЋ ПОЗДРАВНЕ РЕЧИ ПРЕДСЕДНИКА САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ НА ОТВАРАЊУ КОНГРЕСА	19
---	----

Проф. др Весна Ј. ЛОМПАР ПОЗДРАВНЕ РЕЧИ ПРЕДСЕДНИКА ДРУШТВА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ СРБИЈЕ НА ОТВАРАЊУ КОНГРЕСА.....	23
--	----

Проф. др Биљана Ж. МАРИЋ ПОЗДРАВНЕ РЕЧИ ПРЕДСЕДНИКА СЛАВИСТИЧКОГ ДРУШТВА СРБИЈЕ НА ОТВАРАЊУ КОНГРЕСА	27
--	----

ПЛЕНАРНА ПРЕДАВАЊА НА ХІХ КОНГРЕСУ САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ

Љиљана Д. БАЈИЋ МЕТОДИКА НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ КАО РАЗВОЈНА НАУЧНА ДИСЦИПЛИНА.....	33
---	----

Валентина Д. ПИТУЛИЋ ЂУРЂЕВСКЕ ПЕСМЕ У ЗАПИСИМА ИВАНА СТЕПАНОВИЧА ЈАСТРЕБОВА.....	45
---	----

Срето З. ТАНАСИЋ АКТУЕЛНИ ПРОЦЕСИ У СИСТЕМУ ВЕЗНИКА ВРЕМЕНСКИХ РЕЧЕНИЦА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	57
---	----

АКТУЕЛНИ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ПРОУЧАВАЊА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Милош М. КОВАЧЕВИЋ ВЕЗНИКОМ МАРКИРАНА ВРЕМЕНСКА НЕПОСРЕДНОСТ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	69
Исидора Г. БЈЕЛАКОВИЋ ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК МАТИЦЕ СРПСКЕ (НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКТИ)	81
Марина Љ. СПАСОЈЕВИЋ ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ИНСТИТУТУ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ: ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ И БУДУЋНОСТ	95
Вера С. ЋЕВРИЗ НИШИЋ ЕКСПРЕСИВНОСТ РЕЧЕНИЧНИХ СТРУКТУРА У ПРОЗИ ЗА ДЈЕЦУ БРАНКА ЋОПИЋА	109
Драгана С. НОВАКОВ СРПСКИ – ЈЕЗИК КОЈЕМ ПРЕТИ НЕСТАНАК.....	121
Владан З. ЈОВАНОВИЋ О ИЗВОРИМА ЈЕЗИЧКЕ ГРАЂЕ ИЗ УДАЉЕНИЈИХ (ПЕРИФЕРНИХ) ОБЛАСТИ СРПСКОГ ЈЕЗИЧКОГ ПРОСТОРА У ВЕЛИКОМ АКАДЕМИЈИНОМ РЕЧНИКУ.....	133
Јована Б. ЈОВАНОВИЋ РАЗВОЈ СРПСКЕ ТЕОРИЈСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ ОД 80-ИХ ГОДИНА XX ВЕКА ДО ДАНАС	143

САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (МЕТОДОЛОШКИ, ТЕОРИЈСКИ, КОМПАРАТИВНИ ПРИСТУП)

Оливера В. РАДУЛОВИЋ АНДРИЋЕВЕ МОЛИТВЕ	157
Драгана Б. ВУКИЋЕВИЋ КЊИЖЕВНА КОСТИМОГРАФИЈА	169

Бранко М. ВРАНЕШ ФИГУРА ДОН КИХОТА У СРПСКОЈ МОДЕРНИСТИЧКОЈ ПОЕЗИЈИ.....	185
Милица М. СОФИНКИЋ ПИТАЊЕ АУТОФИКЦИЈЕ У АПРИЛУ У БЕРЛИНУ ДАШЕ ДРНДИЋ	199
<p style="text-align: center;">САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ И НАСТАВА СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ КАО ИНОСЛОВЕНСКИХ И СТРАНИХ</p>	
Биљана Ж. МАРИЋ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ТУЂИМ ГОВОРМ КАО СРЕДСТВО АКТУАЛИЗАЦИЈЕ СИНТАКСИЧКОГ ПЛАНА У САВРЕМЕНОЈ РУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ	211
Михајло П. ФЕЈСА ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ И БУДУЋНОСТ РУСИНСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ	221
Зузана Ј. ЧИЖИКОВА ПОЕТИКА <i>НЕНАПИСАНОГ РОМАНА</i> СТАНИСЛАВА РАКУСА	239
Тања Ф. ГАЕВ УКРАЈИНСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА И ЊИХОВА ПЕРСПЕКТИВА ПОСЛЕ ЗАВРШЕТКА РАТА У УКРАЈИНИ	251
Ана М. ЈАКОВЉЕВИЋ РАДУНОВИЋ САВРЕМЕНА РУСКА ДОКУМЕНТАРНА КЊИЖЕВНОСТ: ПАВЕЛ БАСИНСКИ И ЛЕОНИД ЈУЗЕФОВИЧ	261
Срђан Р. ПЕТРОВИЋ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ РЕЧНИЦИ РУСКОГ ЈЕЗИКА КАО ИЗВОР ПОДАТАКА О РЕЛИГИЈИ	275
Марија М. ОПАЧИЋ ВИШЕЧЛАНИ РЕЧЕНИЧНИ КОМПЛЕКСИ МЕШОВИТОГ ТИПА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	295

СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ У НАСТАВНОМ КОНТЕКСТУ ОД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ДО УНИВЕРЗИТЕТА

Зона В. МРКАЉ ИЗАЗОВИ САВРЕМЕНЕ НАСТАВЕ КЊИЖЕВНОСТИ	309
Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ О НАЧИНИМА И ПРОБЛЕМИМА ДЕФИНИСАЊА У ОСНОВНОШКОЛСКИМ УЏБЕНИЦИМА	319
Јасмина Д. МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ УПОТРЕБА ЋИРИЛИЦЕ И ЛАТИНИЦЕ НА ОСНОВНОШКОЛСКОМ УЗРАСТУ	333
Драгана Д. ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ ОД ПЕДАГОШКЕ КА ХЕУРИСТИЧКИ ОРИЈЕНТИСАНОЈ МЕТАФОРОЛОГИЈИ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	343
Драгана М. КЕРКЕЗ ЧИЈИ ЈЕ МАРКО ШТО НА КОСОВО КАСНО СТИЖЕ?	357
Наташа Б. СТАНКОВИЋ ШОШО УНАПРЕЂИВАЊЕ ЧИТАЛАЧКИХ КОМПЕНТЕНЦИЈА УЧЕНИКА У САВРЕМЕНОЈ НАСТАВИ КЊИЖЕВНОСТИ (НА ПРИМЕРИМА КОМЕДИЈА БРАНИСЛАВА НУШИЋА)	371
Драгана В. ЂЕЂЕЗ-ИЉУКИЋ УПОТРЕБА ДИГИТАЛНИХ АЛАТА У ПОДИЗАЊУ КВАЛИТЕТА НАСТАВЕ И ПОТРАГА ЗА ЗНАЊЕМ	383
Милан Д. ВУРДЕЉА О ЗНАЧАЈУ ПРОУЧАВАЊА ИЗБОРА ИЗ ЕВРОПСКОГ И СВЕТСКОГ ПЕСНИШТВА XX ВЕКА У ГИМНАЗИЈАМА: ОСВРТ НА СЕГМЕНТЕ РЕФОРМИСАНОГ ПРОГРАМА НАСТАВЕ И УЧЕЊА	395

АКТУЕЛНИ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ПРОУЧАВАЊА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Александра М. МАРКОВИЋ О НЕКИМ АСПЕКТИМА „РОДНО ОСЕТЉИВОГ ЈЕЗИКА” У ДОСТУПНИМ ЕЛЕКТРОНСКИМ КОРПУСИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА	409
Ана З. МАЦАНОВИЋ СТАТУС СОЦИЈАЛНИХ ФЕМИНИНАТИВА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	423
Драгана Ј. ЦВИЈОВИЋ О „РОДНО ОСЕТЉИВОМ ЈЕЗИКУ” У ШКОЛСКИМ УЏБЕНИЦИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	435
Бојана С. МИЛОСАВЉЕВИЋ КОМУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ ЋУТАЊА У ГОВОРНОЈ ИНТЕРАКЦИЈИ	447
Слободан Б. НОВОКМЕТ КАКАВ ЈЕ ПРИЗЕМАН ЧОВЕК?	459
Никола В. РАДОСАВЉЕВИЋ ФИКСИРАНОСТ АКЦЕНТА У ФЛЕКСИЈИ САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА	471
Соња Ђ. МАНОЈЛОВИЋ ПРИЛОГ ДАТИРАЊУ ПОЗАЈМЉЕНИЦА НА МАТЕРИЈАЛУ ВЕНЦЛОВИЋЕВОГ МАЧА ДУХОВНОГ	491
Александра Д. РАКИЋ Ана Љ. ВУЧИЋЕВИЋ АДНОМИНАЛНИ ГЕНИТИВ У НАУЧНИМ ПРИКАЗИМА: ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ, БУДУЋНОСТ	505
Тања З. РУСИМОВИЋ ИМЕНИЦЕ УОПШТЕНОГ ЗНАЧЕЊА – ХИПЕРОНИМИ КАО ФОРИЧКИ ЛЕКСИЧКОСЕМАНТИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ	517

СРПСКИ ЈЕЗИК У НАСТАВНОМ КОНТЕКСТУ ОД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ДО УНИВЕРЗИТЕТА

Рајна М. ДРАГИЋЕВИЋ ПРОБЛЕМИ ИЗРАДЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ ИЗ ЛЕКСИКОЛОГИЈЕ	533
Весна Ј. ЛОМПАР НЕПРЕВОДИВЕ РЕЧИ ИЗ РАЗЛИЧИТИХ ЈЕЗИКА У НАСТАВИ ТВОРБЕ РЕЧИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	547
Душанка С. ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ КЊИЖЕВНИ ТЕКСТ У НАСТАВИ <i>СРПСКОГ</i> <i>КАО НЕМАТЕРЊЕГ ЈЕЗИКА</i>	559
Валентина В. ПАРОВИЋ Милена С. ОПАРНИЦА УВОЂЕЊЕ У ИСТРАЖИВАЧКИ РАД У ОБЛАСТИ ЈЕЗИКА	571
Весна С. НИКОЛИЋ ТИПОВИ ЗАДАТАКА ИЗ ОБЛАСТИ ПАРОНИМИЈЕ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (С ОСВРТОМ НА РУСКИ ЈЕЗИК)	577
Данило С. АЛЕКСИЋ ВИЗУЕЛИЗАЦИЈА МОРФОЛОШКИХ СТРУКТУРА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	593
Ивана Р. ЈОВАНОВИЋ О НАЧИНИМА РАЗВОЈА ВЕРБАТОЛОШКИХ СПОСОБНОСТИ УЧЕНИКА У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ	607
Саша С. ЧОРБОЛОКОВИЋ УПОТРЕБА ХУМОРА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ.....	619

**СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ И СЛОВЕНСКИ
ЈЕЗИЦИ И КЊИЖЕВНОСТИ У НАСТАВНОМ
КОНТЕКСТУ ОД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ
ДО УНИВЕРЗИТЕТА**

Сања Б. ГЕМАЉЕВИЋ	
АНАЛИЗА ГРАМАТИЧКИХ ГРЕШАКА У УСВАЈАЊУ НАСТАВНИХ САДРЖАЈА ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ „БРАТСТВО” У НОВОМ ПАЗАРУ	633
Блаженка Р. ЛАКЕТИЋ ТРИВУНЧИЋ	
ИЗМЕЂУ ОДРЖАЊА И ЗАМЕНЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ТРЕЋОЈ ГЕНЕРАЦИЈИ СРБА У ПАРИСКОМ РЕГИОНУ	643
Данијела Р. ЈАНКОВИЋ	
ТРОУГАО ДРЖАВА – ПОЈЕДИНАЦ – АКАДЕМСКА ЗАЈЕДНИЦА КАО ТЕМЕЉ ОЧУВАЊА ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА У ДИЈАСПОРИ (СЕВЕРНА РАЈНА-ВЕСТФАЛИЈА, НЕМАЧКА).....	655
 СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ У НАСТАВНОМ КОНТЕКСТУ ОД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ДО УНИВЕРЗИТЕТА	
Катарина В. БЕГОВИЋ	
РУСКИ УЦБЕНИЦИ КОД СРБА У 18. ВЕКУ	667
Ивана М. КОВАЧЕВИЋ	
ПРОЦЕЊИВАЊЕ И ОЦЕЊИВАЊЕ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ.....	679
Маша Љ. ПЕТРОВИЋ	
МОГУЋНОСТИ ТУМАЧЕЊА ПРИПОВЕТКЕ „ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА” ИВЕ АНДРИЋА У ОСНОВНОШКОЛСКОЈ НАСТАВИ	691
Јелена З. ЂУРИЋ	
ИСТРАЖИВАЧКИ МЕТОД У КУЛТУРИ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЖАВАЊА.....	703

Маја Б. КОЦА	
ДОМАЋИ ЗАДАЦИ У НАСТАВИ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ У НОВОПАЗАРСКИМ ОСНОВНИМ ШКОЛАМА.....	715

АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ (ОКРУГЛИ СТО)

Александар М. МИЛАНОВИЋ	
ПРОБЛЕМИ „РОДНО ОСЕТЉИВОГ ЈЕЗИКА”	727
Вељко Ж. БРБОРИЋ	
ПРОБЛЕМИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ОБРАЗОВАЊУ	733
Зона В. МРКАЉ	
ПРОБЛЕМИ САВРЕМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У НАСТАВИ.....	741
Душка Б. КЛИКОВАЦ	
ДИСКУСИЈА НА ОКРУГЛОМ СТОЛУ „АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ”	745
Катарина В. БЕГОВИЋ	
ДИСКУСИЈА НА ОКРУГЛОМ СТОЛУ „АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ” ТЗВ. РОДНО ОСЕТЉИВ ЈЕЗИК ИЗМЕЂУ РАВНОПРАВНОСТИ И „КАНСЕЛ” КУЛТУРЕ.....	749

АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ НАСТАВЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ (ОКРУГЛИ СТО)

Лука М. МЕДЕНИЦА	
ПРОУЧАВАЊЕ И НАСТАВА РУСКОГ ЈЕЗИКА, КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРЕ У СРБИЈИ	757
Далибор А. СОКОЛОВИЋ	
ПРОУЧАВАЊЕ И НАСТАВА МАЊИНСКИХ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ.....	759
Бошко Ј. СУВАЈЦИЋ	
АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ СВЕТСКОГ СЛАВИСТИЧКОГ ПОКРЕТА.....	765

Исидора Д. КОМАДИНА ПЕРСПЕКТИВА УЧЕЊА И ИЗУЧАВАЊА РУСКОГ ЈЕЗИКА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	769
--	-----

ПРОМОЦИЈА ИЗДАЊА СЛАВИСТИЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА

Проф. др Рајна М. ДРАГИЋЕВИЋ ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ	773
Проф. др Весна Ј. ЛОМПАР ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ДРУШТВА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ СРБИЈЕ	777
Проф. др Биљана Ж. МАРИЋ ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ СЛАВИСТИЧКОГ ДРУШТВА СРБИЈЕ	783
Др Марина Љ. СПАСОЈЕВИЋ ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ	785
Проф. др Бошко Ј. СУВАЈЦИЋ ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ МСЦ-а 2008–2023	795

ПЛЕНАРНО ПРЕДАВАЊЕ И ЗАТВАРАЊЕ КОНГРЕСА

Проф. др Бошко Ј. СУВАЈЦИЋ МЕЂУНАРОДНИ КОМИТЕТ СЛАВИСТА – ИЗАЗОВИ И ЗАДАЦИ	807
Проф. др Рајна М. ДРАГИЋЕВИЋ ЗАВРШНЕ РЕЧИ ПРЕДСЕДНИКА САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ НА ЗАТВАРАЊУ КОНГРЕСА	837
Весна С. НИКОЛИЋ Валентина М. ИЛИЋ КОНГРЕС САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ – ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ И БУДУЋНОСТ	841

УВОДНА РЕЧ

На Филолошком факултету Универзитета у Београду од 23. до 25. августа 2023. године одржан је XIX конгрес Савеза славистичких друштава Србије *Савремено проучавање српског језика и књижевности и других словенских језика и књижевности као мајерних, инословенских и сираних*. Организатори Конгреса били су Савез славистичких друштава Србије и Филолошки факултет Универзитета у Београду. На Конгрес се пријавило 86 колега, а реферате је прочитало 77 учесника.

Током Конгреса биле су организоване и пропратне манифестације. Другог дана Конгреса одржана су два округла стола *Актуелни проблеми наставе српског језика и књижевности* и *Актуелни проблеми наставе словенских језика у Републици Србији*. У оквиру првог округлог стола расправљало се о три теме: 1) *Проблеми родно осетљивог језика*; 2) *Проблеми српског језика у образовању* и 3) *Проблеми савремене књижевности у настави*. На округлом столу посвећеном словенским језицима такође се разговарало о три теме: 1) *Проучавање и настава руског језика, књижевности и културе у Србији*; 2) *Проучавање и настава мањинских словенских језика у Србији* и 3) *Актуелно стање и перспективе светског славистичког покрета*. У овом зборнику објављена су саопштења уводничара на овим округлим столовима, као и учесника који су предали текстове својих излагања.

Трећег дана Конгреса одржана је изложба новијих публикација значајних славистичких институција у Србији, а затим и представљање издања Савеза славистичких друштава Србије, Друштва за српски језик и књижевност Србије, Славистичког друштва Србије, Матице српске, Института за српски језик САНУ и Међународног славистичког центра.

У овом зборнику објављујемо реферате и саопштења који су изложени на Конгресу.

Радови објављени у овом зборнику одражавају ставове аутора радова, не увек и ставове свих чланова Уређивачког одбора и свих рецензена радова.

За лектуру и коректуру објављених радова одговорни су аутори.

Београд, април 2024.

Савез славистичких друштава Србије

*Чланови Орґанизационој одбора XIX конгреса
Савеза славистиичких друштва Србије
Филолошки факултет Универзитета у Београду,
август 2023.*

СВЕЧАНО ОТВАРАЊЕ XIX КОНГРЕСА САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ

Филолошки факултет Универзитета
у Београду, 23. VIII 2023.

ПРОФ. ДР РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ
Председник Савеза славистичких друштава Србије

**ПОЗДРАВНЕ РЕЧИ ПРЕДСЕДНИКА САВЕЗА
СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ
НА ОТВАРАЊУ КОНГРЕСА**

Поштоване и драге колеге и пријатељи,

Добро дошли на отварање XIX националног конгреса слависта, који организују Савез славистичких друштава Србије и Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Савез славистичких друштава Србије наследник је Савеза славистичких друштава Југославије, институције која је настала на Саветовању слависта Југославије пре 68 година, 1955. године, у Скопљу и Охриду. Савез је основан „у циљу унапређења наставе и науке матерњег језика и књижевности и размене искустава на овом пољу у нашој земљи”.

Савез је од свог настанка до данас имао две важне улоге. Прва је окренута ка унутра, ка нашој земљи – задатак му је да окупља стручњаке за све словенске језике из свих крајева земље, нарочито стручњаке за матерњи, српски (тада српскохрватски) језик и књижевност. Највидљивији облик те делатности јесу национални конгреси Савеза славистичких друштава, којих је до сада било осамнаест, а данас присуствујемо отварању Деветнаестог конгреса. Друга улога Савеза је окренута ка свету – Савез представља спону између Међународног славистичког комитета и некада југословенских, а данас српских слависта. Најкрупнији резултат тих активности јесте организација Међународног конгреса слависта у Београду 2018. године, када је више од 1.000 слависта из целог света, које је тада предводио проф. др Бошко Сувајдић, учествовало на том, шеснаестом по реду светском славистичком конгресу.

Данас, на отварању XIX националног конгреса, прилика је да се подсетимо године и места одржавања свих осамнаест националних конгреса након оснивања те институције, 1955. године, у Скопљу и Охриду.

Први конгрес Савеза славистичких друштава Југославије одржан је у Београду (1957), други у Загребу (1959), трећи у Љубљани (1961),

четврти у Охриду (1963), пети у Сарајеву (1965), шести у Будви (1966), седми у Београду (1972), осми у Загребу (1975), за девети немамо податке, десети конгрес је одржан у Струги (1982), једанаести у Сарајеву (1985), дванаести у Новом Саду (1988), тринаести у Београду (1994), четрнаести у Будви (1997), петнаести у Нишу (2001), шеснаести у Врњачкој Бањи (2005), седамнаести у Сокобањи (2009), а осамнаести у Београду (2014). Пошто је 2018. године Савез славистичких друштава Србије у Београду организовао XVI међународни конгрес слависта, те године је изостао национални конгрес, па се он одржава сада, јер уобичајена динамика организације националних конгреса диктира одржавање ове стручне и научне манифестације на сваке четири или на сваких пет година.

Конститутивне јединице југословенског Савеза биле су републичка друштва за матерњи језик и за славистику, а председништво се мењало од конгреса до конгреса и селило се из републике у републику. Данас се Савез састоји из Друштва за српски језик и књижевност Србије, Славистичког друштва Србије и Удружења словакиста. Без ових институција не би било ни Савеза. Оне постоје дуже од Савеза и агилније су од њега. Савез се труди да подржава делатности ових друштава. На пример, Савез учествује у реализацији активности у оквиру манифестације *Марти, месец српског језика*, коју организује Друштво за српски језик и књижевност Србије. Такође, на сајту Савеза објављујемо *Цршице*, студентска кратка истраживања у вези са српским и другим словенским језицима. *Цршице* води проф. Биљана Марић, председник Славистичког друштва Србије. Ове године Савез је заједно са Славистичким друштвом Србије организовао прославу Дана словенске писмености. Надамо се још интензивној сарадњи свих ових институција.

Иако су национални конгреси ССДС истовремено научни и стручни скупови, од почетка је већа пажња посвећивана стручним него научним питањима. У првом плану одувек је била методика наставе у основној и средњој школи. Већа се пажња поклања стању у србистици и славистици него самој србистици и славистици. Конгреси су време за подвлачење црте, за сабирање резултата и проблема, за питања и предлоге. Због тога су се многи конгреси завршавали резолуцијама, о којима сазнајемо на страницама најугледнијих српских часописа. Навешћемо као пример неке од закључака оснивачке скупштине из 1955. године.

На Саветовању одржаном 1955. године (на којем је, подсетимо, организован Савез славистичких друштава, на чијем је челу био проф. А. Белић) донесена је резолуција у 14 тачака. Трећа тачка овако гласи: „Материјалне услове за унапређење наставе потребно је осетно и стално побољшавати, јер је то један од битних услова за подизање наставе на савремени ниво.”

Дакле, још пре 70 година почиње да се скреће пажња на недостојан материјални положај наставника. Уместо да се материјално стање бар мало поправљало, оно се за тих 70 година све више урушавало.

Тачка 4 Охридске резолуције овако гласи: „При предстојећој реформи школства, настави матерњег језика и књижевности треба поклонити нарочиту пажњу имајући у виду да је то основни предмет којим се образује и васпитава морални и интелектуални лик омладинца.” Приметићемо да је још 1955. године констатовано фактичко стање ствари у којем Матерњи језик као школски предмет има натпредметни статус, а до сада ништа није учињено да се ова чињеница озваничи променама у образовном систему.

Скренућемо пажњу и на тачку 6: „Потребно је систематски изводити наставу језика као и наставу писмености од првог до завршног разреда осмогодишњих, средњих и средњих стручних школа.” Још половином XX века уочено је да се до краја школовања не сме умањивати обим наставе српског језика на рачун других садржаја.

Тачка 7 је овако формулисана: „Садашњи програми не задовољавају и својом опширношћу представљају озбиљну тешкоћу и за наставнике и за ученике.”

И садржај тачке 9 чини се као да је данас написан: „Сложен и одговоран посао наставника матерњег језика и књижевности (између осталог, прегледање домаћих и школских задатака) захтева смањење садашњег броја обавезног броја часова, тако да приправници у прве две године имају највише 14 часова, а професори и наставници 18 часова.”

И тачка 11 подсећа на данашње изазове: „Како је настава матерњег језика и књижевности недовољно заступљена у нижим и средњим стручним школама, повећати број часова [...]”.

Поштоване колеге, на овом XIX националном конгресу Савеза славистичких друштава Србије учествоваће скоро 100 учесника, радићемо три дана у четири секције. Поносни смо што међу учесницима има универзитетских и школских професора, научника који долазе из института и професора из учионице, стручњака за језик и стручњака за књижевност, колега који се баве србистиком и оних који се баве другим словенским језицима, сасвим младих колега и оних који су искусни. Вашој пажњи препоручујемо све пријављене реферате, али и два округла стола која су врло атрактивно осмишљена – *Актуелни проблеми наставе српског језика и књижевности* и *Актуелни проблеми словенских језика и књижевности у Републици Србији*. Позивамо вас и на изложбу књига и промоцију издања значајних славистичких институција у Србији – Савеза славистичких друштава Србије, Друштва за српски језик и књижевност Србије, Славистичког друштва Србије, Међународног славистичког центра, Матице српске и Института за српски језик САНУ.

На крају бих хтела да нагласим да оваква окупљања сматрамо потребним у овим тешким данима за просвету у Србији. Подсетићу вас на иницијативу Друштва за српски језик и књижевност Србије за заустављање урушавања просветног система, коју је за мање од недељу дана потписало 105.000 колега и других грађана. И ова иницијатива и одговор на њу јасно показују у колико тешким условима живимо и радимо. Нека XIX национални конгрес слависта (идеје, питања, научни и стручни резултати учесника које ћемо чути) пробуди пламен наде да у нама још увек има воље и снаге и да ће нам свима бити боље! Живели!

ПРОФ. ДР ВЕСНА Ј. ЛОМПАР
Председник Друштва за српски језик и књижевност Србије

**ПОЗДРАВНЕ РЕЧИ ПРЕДСЕДНИКА ДРУШТВА
ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ СРБИЈЕ
НА ОТВАРАЊУ КОНГРЕСА**

Поштоване колеге,

Своју поздравну реч данас започећу кратким повратком у прошлост да бисмо се потом повезали са садашњим тренутком.

Крајем 19. и почетком 20. века дипломирани студенти – претежно професори српског језика и књижевности београдских средњих школа окупљали су се око Катедре за српски језик и књижевност. У дане пријема код професора разговарало се о темама из струке, што је, каткада, прерасло у дебате које су спонтано добијале вид кружока.

Тек 1910. године, на иницијативу Павла Поповића, Александра Белића и Јована Скерлића, званично је основано Друштво за српски језик и књижевност, пре свега као вид организоване стручне сарадње између професора и бивших студената матичне катедре на којој се наставници српског језика и књижевности школују. Једини прекид у раду Друштво је имало за време Првог и Другог светског рата.

После Другог светског рата, у „новим друштвеним околностима“, чланови Друштва били су окупљени у стручне активе у оквиру синдикалне организације. Покушај да се 1948. обнови рад Друштва за српски језик и књижевност није успео „између осталог, због назива „српски језик“, јер је у школским плановима и програмима већ био уведен термин „српскохрватски језик“ (што је могло изазвати приговоре и лоше друштвено-политичке оцене)“. Уместо тога основано је Славистичко друштво, које ипак није могло бити замена за удружење које се бавило само српским језиком (иако су четири петине учесника на оснивачкој скупштини овог друштва били наставници српског језика и књижевности).

Године 1953. одржана је посебна Оснивачка скупштина Друштва за српскохрватски језик и књижевност, које је под тим називом радило још готово четрдесет година. Коначно, 1992. године враћен је стари на-

жив наставног предмета, па је и Друштво преименовано у Друштво за српски језик и књижевност Србије.

У тешким данима друштвених потреса после распада Југославије, који су се рефлектовали и на језичке, књижевне и културне поделе у деловању југословенских република као самосталних држава, Савез славистичких друштава Србије и друштава у њему, посебно Друштва за српски језик и књижевност, имали су значајну улогу у научном раду на актуелним питањима језика и књижевности у свим врстама школа.

Из овог кратког прегледа историјата Друштва види се да ни историјски ни идеолошки чиниоци нису могли утицати на то да се Друштво укине, тј. да у потпуности престане са својим активностима. Ова чињеница нам показује да је улога Друштва таква да ће оно превазићи и већа искушења.

Друштво за српски језик и књижевност Србије тренутно својим активностима подржава наставнике српског језика у Србији, региону и дијаспори, бавећи се, пре свега на својим семинарима, свим модулима предавања српског језика:

1. српским као матерњим језиком (намењеним ученицима матерњим говорницима);
2. српским као нематерњим (намењеним националним мањинама у Србији, којима је српски други језик);
3. српским као завичајним или отаџбинским језиком (намењеним деци српских исељеника);
4. српским као страним (намењеним странцима у матичној или страној средини);
5. српским као језиком окружења и образовања (намењеним странцима ученицима, пре свега деци миграната и деци странаца који из пословних разлога један одређени период проводе у Србији).

Сматрамо да је улога нашег Друштва на овај начин заокружена.

А данас имам велику част да, поред професора српског језика и књижевности, поздравим и све професоре словенских језика, уз важну поруку да је Друштво за српски језик и књижевност Србије спремно за сваку помоћ и подршку свима који припадају нашој широј, словенској језичкој породици.

Друштво је пре две године покренуло и манифестацију Март – месец српског језика да бисмо указали на важност матерњег језика, на језик као симбол националног идентитета и да бисмо нагласили да је добро знање матерњег језика основа развоја сваког појединца.

Прошле године смо имали и две активности везане за однос српског језика са другим словенским језицима: предавање о лажним пријатељима

у српском и бугарском језику и кратак видео прилог о лажним пријатељима у српском и руском језику из угла ученика руске националности који су однедавно у нашем школском систему.

Позивамо и све вас да наредне године у марту својим прилозима укажете на однос српског језика са другим словенским језицима на различитим нивоима, пратећи тако промене и везе међу језицима у оба смера: од прошлости ка садашњости и од садашњости ка прошлости.

И када су везе између народа усколебане, везе између језика су постојане, па сведоче да се изгубљена сагласност увек може вратити.

ПРОФ. ДР БИЉАНА Ж. МАРИЋ
Председник Славистичког друштва Србије

ПОЗДРАВНЕ РЕЧИ ПРЕДСЕДНИКА СЛАВИСТИЧКОГ ДРУШТВА СРБИЈЕ НА ОТВАРАЊУ КОНГРЕСА

Уважене колеге, поштовани учесници конгреса слависта,

Домаћи славистички покрет има веома богату историју, која све чешће постаје тема истраживања многих слависта. Опис и анализа историјата славистике, личности и дела познатих слависта, промишљање прошлости, садашњости и будућности славистике и словенства из аспекта владајућих научних парадигми, историјске околности у којима је долазило до удруживања у различите организације, и још много тога – за послужило би и посебан универзитетски спецкурс.

Дозволите да се у свом кратком обраћању осврнем на неке момен-те из заједничке историје Славистичког друштва Србије и Савеза славистичких друштава Србије.

Настало јуна 1948. године на иницијативу Катедре за источне и западне словенске језике и књижевности, Славистичко друштво Србије је у својим редовима окупило значајна имена тог доба: професоре трију катедара тадашњег Филозофског факултета Универзитета у Београду (Катедре за јужнословенске језике, Катедре за историју југословенских књижевности и Катедре за источне и западне словенске језике). На челу Друштва налазио се Александар Белић, у то доба већ председник Српске академије наука, шеф Катедре за јужнословенске језике, а на функцији потпредседника били су Петар Колендић са Катедре за историју југословенских књижевности и Радован Лалић са Катедре за источне и западне словенске језике – дакле, представници трију славистичких катедара. За задатак је постављено да се шири јавност упозна шта је у славистичкој науци урађено код других словенских народа, а шта код нас – тј. научни рад био је на првом месту, али и повезивање са широким народним масама.

Заједно са Друштвом за српскохрватски језик и књижевност и Славистичко друштво Србије учествује у раду саветовања слависта Ју-

гославије у Скопљу и Охриду 1955. године, када је и основан Савез славистичких друштава Федеративне народне републике Југославије. Савезом је председавало руководство из тадашње НР Србије: А. Белић као председник и Р. Лалић као секретар. Ова двојица научника ће се наћи и на челу југословенског комитета слависта при Међународном комитету слависта.

Наведено јасно говори о значају улоге Славистичког друштва Србије у конституисању славистичког покрета у Србији и тадашњој Југославији.

Проф. Богољуб Станковић, дугогодишњи председник Славистичког друштва Србије, иначе изузетан историчар славистике, у својим истраживањима констатује да се историја југословенског славистичког покрета може писати на основу документације Славистичког друштва Србије.

Славистичко друштво Србије учествовало је активно и у организационим пословима Савеза, али на првом месту обавештавало је своје чланове о конгресима слависта, домаћим и страним. Након распада СФРЈ, када се формирао Савез славистичких друштава СР Југославије (са члановима из Србије и Црне Горе), 13. конгрес слависта уприличен је 1994. године у доба традиционалног јануарског окупљања слависта, па је и Скуп слависта те године одржан као једна од секција Конгреса.

Славистичко друштво Србије је Савез заступао и у Међународној асоцијацији наставника руског језика и књижевности (Мапрјал) од 1970. па до 2007, када је Друштво постало њен самостални члан.

Како у доба настанка, тако и током читаве своје историје, Славистичко друштво Србије и Савез славистичких друштава сарађивали су веома тесно. Та сарадња и данас траје и продубљује се. Чланови Друштва узимају активно учешће у организацији и спровођењу и овог конгреса. Наши слависти објављују своје научне монографије и у престижној едицији Савеза славистичких друштава Србије.

Неколико речи и о делатности Славистичког друштва Србије данас. Као и кад је настало, и данас Друштво има две основне оријентације: научни рад и сарадњу с научним славистичким институцијама, као прву, и стручни ангажман превасходно усмерен на русисте, као другу оријентацију. Одржавање традиционалних јануарских окупљања под називом Скуп слависта спада у наше приоритете, па је ове године одржан 61. скуп слависта као национална конференција са међународним учешћем. Семинари за наставнике руског језика у исто доба постали су такође део наше добре традиције. О издавачкој делатности Друштва, часопису *Слависти́ка* који редовно излази од 1997. године и осталим публикацијама, имаћемо прилике нешто да кажемо и трећег дана Конгреса на славистичкој изложби.

У потребу за тесном сарадњом са јужнословенском славистиком и србистиком уверава нас наша богата традиција, достигнућа наших претходника који су својим делом сведочили о значају међусловенских веза и сарадње, наша досадашња искуства из конфронтативних инословенско-српских истраживања језика, књижевности и култура, као и нада у то да имамо шта једни од других да учимо.

Уз уверење да ће се наша сарадња настављати на добробит наших Друштава и будућих слависта, свим учесницима 19. конгреса желим да успешно и пријатно проведу ова три врела конгресна дана. Организаторима изражавам најдубљу захвалност за позитивну и конструктивну атмосферу у којој су припреме за конгрес протичале.

ПЛЕНАРНА ПРЕДАВАЊА НА XIX
КОНГРЕСУ САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ
ДРУШТАВА СРБИЈЕ

23. VIII 2023.

УДК 37.091:811.163.41

37.091:821.163.41

82.091

https://doi.org/10.18485/ssds_kongres.2024.19.ch1

ЉИЉАНА Д. БАЈИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност
са јужнословенским књижевностима

МЕТОДИКА НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ КАО РАЗВОЈНА НАУЧНА ДИСЦИПЛИНА**

У раду се даје осврт на развој академске методике као интердисциплинарне, теоријске и примењене, професионално усмерене научне дисциплине. Уочава се да су предметност, облици рада и методологија наставе језика и књижевности развојне категорије, због чега се помера гледиште са методике као теоријске и примењене науке на методику као развојну научну дисциплину. На примеру методике наставе књижевности указује се на битније садржаје и перспективе развоја савремене методике: интерпретацију књижевног дела у настави, наставу књижевности у компаративној, интерлитерарној и интеркултуралној перспективи, развијање књижевних и међукултурних компетенција подизањем књижевног знања и књижевне и опште културе ученика, интердисциплинарност и интермедијалност у настави.

Кључне речи: савремена методика, методологија, настава, књижевност, интердисциплинарност, интермедијалност.

Методика је сложена научна и примењена дисциплина која је утемељена као интердисциплинарна, теоријска и практична наука. Она има своју методологију, самосталну предметност и посебну функцију. Предметност методике „прибира се са више научних подручја, па је то чини интердисциплинарном науком” (Николић 1988: 8). Методика је „специјална и професионално усмерена научна дисциплина”, „суштински чинилац позивног образовања и професионалне обуке свих учитеља, наставника и професора” који обављају наставу српског језика (и књижевности) као наставног предмета (Николић 1988: 7). Методика је оформљена као теоријска и примењена наука у чијим се методама, рад-

* ica.bajic@gmail.com

** Текст под датим насловом обухвата за ову прилику приређене и прилагођене радове аутора на српском и руском језику који се баве теоријско-методолошким проблемима изучавања и наставе словенских књижевности у компаративном и интеркултуралном контексту. Радови на руском језику до сада су били мање доступни нашој читалачкој публици и стручној јавности.

ним начелима и поступцима остварује принцип „о неопходности сталног јединства теорије и праксе” (Николић 1988: 7).

Али методичка теорија о настави српског језика и књижевности није затворен систем знања, метода, принципа и облика рада. Конституисање савремене методике, развој предметних наука о језику и књижевности, динамика односа са другим наукама, различите образовне политике и праксе, све то методiku чини развојном научном дисциплином. Развојност као атрибуција методике може се пратити у више важних праваца у којима се креће савремена методика наставе књижевности. То су: проучавање/интерпретација књижевног дела у настави, настава књижевности у компаративној, интерлитерарној и интеркултуралној перспективи, која помаже развијање књижевних и међукултурних компетенција подизањем нивоа књижевног знања и књижевне и опште културе ученика, интердисциплинарност и интермедијалност у настави.

Науку о настави књижевности и српског језика формирало је више генерација методичара и методолога, који су се, истражујући књижевност и српски језик у предметним наукама, посебно бавили питањима њиховог наставног изучавања. Од седамдесетих година XX века најистакнутије место у науци и академској настави и пракси методике имао је професор др Милија Николић. Он је отворио ново поглавље у развоју наше методике као модерне научне и наставне дисциплине. Богатећи наставну методологију на методолошким процедурама са почетка XX века и новим гледиштима, као што су феноменолошко, структуралистичко, семиотско, рецепцијско, Милија Николић је у нашој методици засновао савремену теорију о наставном проучавању књижевног дела у чијем средишту је интерпретација.

У околностима школске наставе књижевности интерпретација књижевног дела развија се као најсложенији и по интензитету и обиму најпотпунији облик проучавања. Интерпретација представља „свестран истраживачки увид у више вредносних чинилаца и стваралачких поступака”, „открива и тумачи стилогене детаље и зачудну знаковност која чини суштину уметничког текста” (Николић 2009: 399). Она истражује и тумачи подтекст, слојевитост и вишезначност књижевног дела (Николић 2009: 399). Прилазећи књижевном делу као естетском предмету, у складу са наставним условима, интерпретација уважава контекст у коме књижевно дело успоставља однос са читаоцем и другим делима у књижевним и културним околностима у којима се прима, актуализује и делује, остварујући своју поетску и комуникацијску функцију.

Развој методичке теорије о наставној интерпретацији омогућио је примену више књижевнонаучних гледишта, изнијансиране оцене и продубљен доказни поступак у тумачењу и вредновању књижевног дела. Напредак у области интерпретације праћен је променом, усложњавањем

улоге ученика не само као читаоца и проучаваоца већ и као саствараоца и истраживача, сарадника у процесу примања, тумачења и вредновања књижевног дела. Афирмишући субјекатску позицију ученика у настави, интерпретација је истакла потребу за новим знањем, вештинама и умећима ученика и сврху наставе која шири његове читалачке и књижевне компетенције, као што су: естетско доживљавање, фантазијско и емоционално уживљавање, истраживачко посматрање, критичко мишљење, живо памћење, књижевно знање, одговарајуће врсте читања и читалачке стратегије (истраживачко читање, литерарно читање, театролошко и друге врсте читања књижевног дела). У стваралачкој настави, чију окосницу/средиште чине читање и интерпретација књижевног дела, добар читалац је и потенцијални писац/стваралац (Николић 1996: 237). Уз помоћ књижевног дела „он култивише свој литерарни, језички и животни сензибилитет” (Николић 1996: 237), развија уметнички укус, усваја смисао за оригинално поступање, литерарно и уметничко стваралаштво.

На садржаје и правце проучавања књижевности у настави утиче више фактора, међу којима су од значаја праксе савремених књижевних студија. У том смислу, наставна интерпретација књижевног дела, која се од књижевног текста отвара и за гледишта према другим текстовима, изворима знања и медијима, постаје подручје рада погодно за нова, компаративна, интердисциплинарна и интермедијална истраживања.

Деведесете године XX века обележило је појачано занимање књижевних студија за појаве у култури. Како истиче Џ. Калер (Culler 2009: 56), нове критичке теорије омогућиле су да се књижевност као посебан вид културне праксе испитује у мрежи других пракси у модерном свету испреплетаних заједница и културних идентитета. У литератури је забележено да је, прилазећи предметима културе као текстовима које треба прочитати, „ова струја у хуманистици била подстицајна за тумачење књижевности као интеркултуралне појаве” (Бајић 2018: 43). Означивши правце упоредног истраживања аутора и веза књижевности са другим текстовима културе, она је истакла гледишта на „компаратистичке сличности у национално и етнички обележеној литератури и култури, али и значај културног алтеритета, показујући да препознавање књижевних и културних разлика служи узајамном познавању и богаћењу књижевности и културе” (Бајић 2018: 43).

У методологији савременог хуманистичког истраживања интересовање књижевних студија за појаве у култури дало је замањ компаративним студијама књижевности. Током XIX и почетком XX века компаратистика се претежно развијала као поље хетерогених истраживања извора и аналогија различитих књижевних тема, мотива, ауторских утицаја и позајмница у књижевним текстовима. У доба медијске културе, посебно после Другог светског рата, компаративна књижевност

проширила је поље поређења у правцу интердисциплинарности и интермедиијалности, укључујући у њега изучавање односа књижевности са другим уметностима, областима знања (наукама) и медијима (Бајић 2023: 37).

Савремена компаратистика приступа проучавању књижевности из различитих методолошких углова. Пре него што се конституисала као академска дисциплина, поредбени поступак, којим се утврђују истоветности и различитости у пореклу и развоју једног или више феномена, преузет из природних наука као основ научне систематичности, имао је примену и у књижевним проучавањима. „Ко каже наука, каже поређење” (Стојановић Пантовић и др. 2011: 199). Поредити књижевне појаве – подразумева репродукцију, анализу, интерпретацију и вредновање књижевних дела, аутора и књижевног и културног контекста. Поређење почиње од трагова и назнака у тексту, обично повезаних са географским целинама, међународним и интеркултурним књижевним односима, па преко елемената који се доводе у поредбени однос обухвата истраживања диференцирајућих типологија и потврђује или оповргава раније успостављене критеријуме за поређење (Бајић 2023: 38).

У методолошком корпусу савремене компаратистике посебно место имају типолошке аналогije, којим се означава сличност неких особина два или више предмета који се по својим другим особинама разликују. Типолошка проучавања која су се развила почетком XX века (највише у Русији, односно Совјетском Савезу) показала су да аналогije не претпостављају непосредан додир и односе књижевних појава већ да проистичу из заједничке законитости истородних уметничких поступака и стилских средстава једне или више књижевности у епохама са аналогним стањем односа у друштву, историји и култури (Бајић 2023: 39). Упоредна типолошка проучавања омогућавају „откривање принципа и начина који дозвољавају да се говори о извесној књижевно-естетичкој заједници, о припадности дате појаве неком типу, неком реду” (Храпченко 1975). Типолошке аналогije могу се тумачити и као резултат латентног дијалогског, комуникативног потенцијала књижевних текстова. Као занимљив пример може се навести тема о малом човеку, чиновнику и малограђанину у руској и српској књижевности XIX и XX века (Бајић 2023: 41–43), која се у целини преноси у даљем тексту.

У литератури је прихваћено становиште по коме је лик малог човека, паралелно са Пушкиновим Симеоном Вирином, утемељио Гогољ у лику Акакија Акакијевича Башмачкина. Као и код других народа, овај јунак и код Срба иде у ред најпривлачнијих и најшире познатих Гогољевих ликова. Зна се да је и српски нобеловац, Иво Андрић, био у живом контакту са руском књижевношћу, посебно са делима Гогоља и Горког. У његовом опусу налази се прозно остварење *Зеко*, у коме се између

Исидора Катанића, званог Зеко, и Гогољевог Акакија Акакијевича може успоставити однос на основу типа јунака, сижејних околности, уметничког простора, поступка и идеје о искупљењу и спасењу малог човека.

У тумачењу Андрићевог Зека и Гогољевог Акакија Акакијевича запажа се да они припадају истом типу књижевног јунака, малом човеку, чиновнику, практиканту. Деле исту љубав и страст према послу, чија се изузетна суштина не доводи у питање, и по тој особини највише се приближавају један другом:

„Тешко је било наћи човека који је толико уживао у свом послу као Акакиј Акакијевич. Није довољно рећи да је радио ревносно, не он је радио с љубављу. Ту, у том преписивању, он је налазио неки свој, богат и привлачан свет” (Гогољ 2003: 149).

И Андрићев јунак у Канцеларији краљевских ордена дипломе црта и калиграфски исписује „као играјући се, идући као у сну за паучинастом линијом свога пера и не верујући да и то може бити некоме цело звање и издржавање” (Андрић 1963: 237).

Сижејни и композициони чинилац обе приповетке, који показује њихов однос према стварности, јесте хронотоп града. Код Гогоља то је Петровград, са градским сиротињским квартовима, у којима је Гогољев јунак, као ситан чиновник, на скали вредности стављен ниже од обичне муве. Андрићев јунак везан је за велику и необичну варош у коју је растао и развио се предратни и ратни Београд, доводећи га у „тешки и бедни положај” и чудан однос према породици и друштву. За разумевање и процењивање оба јунака значајан је поступак контрастирања њиховог унутрашњег и спољашњег бића. „Као многи људи који пролазе поред нас улицом, и Исидор Катанић је био бољи од свог спољашњег изгледа”, каже Андрићев приповедач (Андрић 1963: 235). Зато тек „унутрашњи човек”, скривен у бићу Исидора Катанића, а поистовећен са словом и калиграфијом, у отпору против непочинства времена може да дође до искупљења и личног спасења. Тумачећи Гогољеву поетику, књижевни теоретичар Ј. Ман (Манн 1988) запажа да руски писац као поетичку новину користи бинарну опозицију појмова високог и ниског, узвишеног и прозаичног, што му омогућава да се у одбаченом бићу запуштене и смешне спољашности може показати и оно што није свакодневно и прозаично, а на филозофском плану тематизовати одговори на кључна питања бића: Зашто је он/јунак умро? или Зашто је живео?

У програму наставе и учења српског језика и књижевности у Републици Србији као један од циљева образовања и васпитања наводи се развијање личног и националног идентитета, свести и осећања припадности Републици Србији, традицији и култури српског народа и националних мањина, као и развијање интеркултуралности, поштовање и очување националне и светске културне баштине. За остваривање овог

циља пожељно је да се у складу са узрастом и знањем ученика остварује одговарајући увид у однос српске са једном или више националних књижевности и европским књижевним наслеђем. Како је руска књижевност од свих словенских и страних књижевности највише заступљена у школским програмима, она у настави обично има приоритет, али се праћење интерлитерарних веза остварује и истраживањем односа са другим књижевностима (немачка, француска, енглеска...) у епохама ближих контаката, аналогije и разграничавања српске књижевности и културе са европским и светским наслеђем.

Настава књижевности у компаративној, интерлитерарној и интеркултуралној перспективи омогућава шири увид у књижевне и културне појаве: не искључујући унутрашњи приступ књижевном делу, који има примат у настави, може, преко садржаја које уводи као контекст књижевног дела, да на адекватан начин шири гледишта на однос књижевног текста са другим књижевним текстовима и другим текстовима културе. Она развија плуралност гледишта и истраживачке перспективе које утичу на подизање нивоа књижевног знања и књижевне и опште културе. Компаративни поступак омогућава да се у школским условима на економичан начин упоредо чита и на различитим нивоима обрађује више програмских дела истог или различитих аутора. Проширујући истраживачко поље са књижевног текста на књижевност и културу, настава развија и томе адекватне методолошке поступке и стратегије читања и тумачења.

На нивоу наставе у школи контакти између различитих (националних) књижевности и књижевности и других дисциплина чине посебан тип корелације који има свој дидактички еквивалент у новијој теорији међупредметних веза. Уместо традиционално затворених наставних предмета, теорија међупредметних веза истиче интеграцију програмских садржаја у јединствене програмске целине (Rosandić 2005: 252), које се остварују путем тематске корелације наставног градива. У корелацијско-интеграцијском систему настава књижевности се на начелима компаративне естетике доводи у везу са другим уметностима (филмском, ликовном, музичком, сценским уметностима) и/или са другим наукама, тако да поређење, које је у основи компаративне методике, постаје саставни део свих метода и облика рада. Овде се односи, везе и утицаји између књижевних дела и књижевних дела и других садржаја прате на синхронијском и дијахронијском плану и, уз уважавање њихове самосвојности и варијабилности, обухватају интердисциплинарна и интермедијална проучавања односа књижевног текста са другим текстовима, областима знања и медијима. Корелацијом и интеграцијом садржаја, који у настави књижевности имају своје историјско и теоријско

утемељење и разлоге, остварују се приоритетни циљеви образовања и васпитања: развијање љубави према књижевности и другим изворима знања, изграђивање уметничког укуса и критичког става у просуђивању уметничких дела и медија, формирање хуманистичког погледа на свет, у коме се афирмишу стваралачке и културне потребе ученика као читалаца и посетилаца концерата, изложби, биоскопа и позоришта (Бајић 2018: 51).

У методичкој литератури наглашава се да стицање научних знања и стручних компетенција за теорију и праксу савремене наставе књижевности „отворене према међупредметним везама у хуманистичком образовању истиче потребу оспособљавања наставника за компаратистичка истраживања књижевности и за методику њеног упоредног изучавања” (Бајић 2018: 44).

„У данашњим условима савремена методика налази се пред задатком и изазовом да понуди одговарајуће методолошке и методичке компетенције за проучавање књижевног текста, за његово примање и деловање у контакту са другим предметима и областима културе, за истраживање интердисциплинарних веза књижевности са другим уметностима и хуманистичким наукама. Развијајући се у складу са таквим потребама, упоредна методика, као нова област методике наставе књижевности, омогућила би подизање нивоа књижевне културе и стварала предуслове за комуникацију са другим књижевностима и културама. Своју стручну методологију она треба да развија на основама књижевнонаучне методологије, користећи плуралност метода и методолошке процедуре усклађене са језичком и естетском природом књижевног дела, са фикционалним односом књижевности према спољашњем свету и са њеном интертекстуалношћу и самосвојношћу. Проширујући истраживачко поље са књижевности ка компаративној књижевности и култури, она треба да има у виду и нове правце изучавања књижевности у доба мултикултурализма, као и да развија методичку теорију и праксу упоредног проучавања књижевности у чијем средишту је читање, доживљавање, упоређивање и тумачење књижевног текста путем уочавања и образлагања његових сличности и разлика са другим текстовима, као и односа са читаоцем и читалачких стратегија које примењује” (Бајић 2018: 44–45).

Међудисциплинарни и вишедисциплинарни истраживачки рад на основама комплементарног повезивања знања из различитих научних дисциплина о истом књижевном предмету или на основу изучавања датог предмета понаособ, у оквиру неколико наука добија истакнуто место у теорији о савременој настави. Као методолошко полазиште у корелацијско-интеграцијском систему наставе књижевности, интердисциплинарност, од самог почетка, претпоставља приступ књижевности

из комплементарних аспеката различитих научних дисциплина и наставних предмета. Такво полазиште пружа могућност да се ученици и наставници српског језика и књижевности окупе, удруже и повежу у истраживачке тимове са ученицима и наставницима других предмета и да са њима ускладе и провере свој рад и резултате. Тимски рад и методолошки приступ повезивања и усклађивања наставе књижевности са другим наставним областима и дисциплинама представља један од циљева којим савремена настава тежи.

Иако је термин интердисциплинарност релативно нов јер је настао у XX веку, он има своје историјско утемељење још у старогрчкој филозофији и античком образовању. У наше време идеја о интердисциплинарности одржава се на потребама научне праксе за синтезом (интегрисаношћу) знања и епистемолошком повезивању различитих наука, посебно у домену дефинисања проблема истраживања и нових научних метода. Изазови нашег времена намећу потребу за новим знањем из традиционалних и нових дисциплина, каква је, на пример, екокритика, и за стручњацима новог профила, чије се знање и професионалне вештине прибирају на основу интердисциплинарног корпуса чињеница, искустава, ставова.

У доба медијске културе дошло је до појаве и развоја модерних, масовних и електронских медија, који су омогућили нова подручја интермедијалности. Али сама интермедијалност није појава модерног времена. Она је стара колико и само стваралаштво (Стојановић Пантовић и др. 2011: 129). Познато је да је још древни човек информације о себи преносио помоћу система разних знакова, покретом, сликом, костимом и другим, или да су интермедијалне везе књижевности и позоришта старе више хиљада година. У богатој историји веза књижевности и других уметности посебно се издваја однос књижевности и позоришта, књижевности и филма, и, ређе, књижевности и опере и балета као сценских жанрова. Било да се ради о театролошком или филмском читању књижевног дела као предлошка, на једној страни, или о новим техничким и технолошким могућностима позоришног и филмског медија, на другој страни, или да се у књижевни текст уводе садржаји који дочаравају атмосферу дневног живота (новински наслови, цитати, рекламе и слично), да се за то користе средства ликовне уметности (цртежи, карикатуре, фотографије и друго), сведоци смо настајања уметничких остварења која су, у духу времена, усклађена са модерним навикама, новим интересовањима и потребама корисника. Може се рећи да се у таквим околностима књижевни текст сагледава као продукт у коме се укршта више уметничких планова и тумачи више могућих смислова. У компаративном проучавању односа књижевности и других медија обично се увиђају сродности у естетичким поступцима, на пример, у текстовима српске

авангарде и експресионизма са кинематографским стилем и техником монтаже, кадрирања, зумирања и новом сензибилношћу гледаоца. За наставу савремене српске књижевности, да наведемо и други пример, занимљив је однос књижевног и филмског или књижевног и позоришног дискурса и њихово транспоновање, рецимо у делима Душана Ковачевића, који је познат као изузетан сценариста властитих романа и драма и као аутор њихове позоришне и филмске режије. Овome треба додати и податак да се сама књижевност обилато користи и неуметничким текстовима (филозофским, психолошким, филолошким, историјским, енциклопедијским), као у примерима *Хазарског речника* М. Павића или у романима Ф. М. Достојевског, због чега се комплементарност различитих (научних) дисциплина и наставних предмета показује као једно од важних методичких и методолошких упоришта у савременој настави.

Сагледана из угла повезаности различитих уметности, интермедијалност омогућава да се у наставним околностима боље анализирају и обухватније проуче појаве у књижевности и другим областима обликовања артефаката, било да се један садржај прати у више медија, или да се преноси, адаптира из једног у други медиј. Један од најпопуларнијих ликова у књижевности, лик Толстојеве Ане Карењине, имао је, на пример, мноштво адаптација на позоришној сцени и у филмској уметности. Најпознатијом верзијом у позоришту сматра се представа у Московском уметничком театру (МХАТ) у режији В. И. Немировича-Данченка са А. К. Тарасовом у главној улози. У мноштву филмских верзија улогу Ане Карењине, између осталих, обликовале су Грета Гарбо, Вивијен Ли, Т. Ј. Самојлова. Филмске адаптације романа представљају различите начине читања Толстојевог дела, које долазе до изражаја и у интерпретацијама лика Толстојеве јунакиње. Међу делима А. С. Пушкина поема *Циџани* има истакнуто место. Приказујући несавршеност човекове природе и трагизам који носи развој људске културе, Пушкин је у лику јунака поеме Алека представио живот романтичног јунака бурних емоција и јаких страсти. На либрету В. И. Немировича-Данченка Пушкинов Алеко приказан је у истоименој опери С. В. Рахмањинова. У њој се, у складу са поемом, јунаков конфликт преноси у простор „мале трагедије”, а музика дочарава „свеоправдавајуће осећање љубави” које уздиже Алека над осталим јунацима у опери. Пушкинови *Циџани* и Рахмањинова опера појављују се као два лица уметничког феномена који је моделован изражајним средствима више медија, књижевног и музичког. У мноштву примера интермедијалности поменуће се и роман *Коцкар* Ф. М. Достојевског. Познато је да је по овом роману настала и истоимена опера С. С. Прокофјева, коју је на сцену Бољшег театра 1974. поставио Б. А. Покровски. Дајући динамиком радње и конфликтима карактера материјал за музику Прокофјева, опера је потврдила снагу и виталност ју-

нака Достојевског и у музичкој уметности. Наведени примери показују да релације које се успостављају између књижевности и других уметности омогућавају да се проучавани садржаји сагледају као културолошке појаве које богате књижевна знања и општу културу ученика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, И. *Немирна година*. Београд: Просвета, Загреб: Младост, Сарајево: Свјетлост, Љубљана: Државна založba Словеније, 1963.
- Бајић, Љ. „Теоријско-методолошки проблеми изучавања и наставе словенских књижевности у интеркултуралном контексту.” У: *Српска славистика: колективна монографија. Том 2, Књижевност, култура, фолклор и питања славистике*. Београд: Савез славистичких друштава Србије (2018): 43–54.
- Байич, Л. „Современная компаративистика в области преподавания литературы.” В: *Слово. Текст. Источник. Методология современного гуманитарного исследования*. Москва: Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Российский государственный университет им. А. Н. Косыгина (Технологии. Дизайн. Искусство), Институт славянской культуры, Институт славяноведения РАН (2023): 36–46.
- Гогољ, Н. В. *Смешне и стравне приче*. Београд: Портал, 2003.
- Манн, Ју. *Поэтика Гоголя*. Москва: Художественная литература, 1988.
- Николић, М. *Методика наставе српскохрватског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988.
- Николић, М. *Наставни принципи и књижевне интерпретације*. Београд: Основна школа „Милош Црњански”, 1996.
- Николић, М. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- Стојановић Пантовић, Б. и др. *Преједни речник компаративистичке терминологије у књижевности и култури*. Нови Сад: Академска књига, 2011.
- Храпченко, М. Б. *Собрание сочинений в четырех томах. Т. 3, Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы*. Москва, 1975.

*

- Kaler, Dž. *Teorija književnosti (Sasvim kratak uvod)*. Београд: Službeni glasnik, 2009.
- Rosandić, D. *Metodika književnog odgoja*. Загреб: Školska knjiga, 2005.

Лиляна Д. Байич

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ КАК РАЗВИВАЮЩАЯСЯ НАУЧНАЯ ДИСЦИПЛИНА

Резюме

В статье рассматривается развитие академической методики как междисциплинарной, теоретической и прикладной, профессионально ориентированной научной дисциплины. Отмечается, что предмет, формы работы и методология преподавания языка и литературы являются развивающими категориями, поэтому точка зрения смещается от методики как теоретической и прикладной науки к методике как развивающейся научной дисциплине. На примере методики преподавания литературы указываются важнейшие содержание и перспективы развития современной методики: интерпретация литературного произведения в обучении, преподавание литературы в сравнительном, междисциплинарном и межкультурном ракурсе, развитие литературных и межкультурных компетенций путем повышения литературных знаний и литературной и общей культуры учащихся, междисциплинарности и интермедиальности в обучении.

Ключевые слова: современная методика, методология, преподавание, литература, междисциплинарность, интермедиальность.

ВАЛЕНТИНА Д. ПИТУЛИЋ*
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем
у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за српску књижевност и језик

ЂУРЂЕВСКЕ ПЕСМЕ У ЗАПИСИМА ИВАНА СТЕПАНОВИЧА ЈАСТРЕБОВА**

Ђурђевске песме са Косова и Метохије у записима руског конзула Ивана Степановича Јастребова представљају слику ђурђевданског обичаја који се у 19. веку очувао у свој сложености укрштања паганских и хришћанских симбола. Оне у свом палимсесту садрже остатке старе, вере која се огледа у имитативној магији, која је имала важну функцију у обредима који су пратили овај важан празник. Слојевитост текста песама указује на њихово древно порекло, а певале су се у славу буђења природе и обезбеђивања плодности и берићета. Јастребов је забележио песме које су се певале приликом љуљања на љуљашкама, што је имало лустративну моћ, и у њима налазимо посебан слој који се односи на семантику биља, које је у ђурђевданским обредима имало важну улогу. У њима централно место има девојка, као симбол плодности, која довођењем у везу са мушким принципом представља еквивалент плодности. Песме са Косова и Метохије веома су богате мотивима у којима доминира љубавни, а није редак случај да временом ове песме добијају обележје сватовских.

Кључне речи: Ђурђевдан, ђурђевске песме, празник, обичај, биље, Косово и Метохија, Иван Степанович Јастребов.

Један од највећих празника на Косову и Метохији био је Ђурђевдан. Обележава се 6. маја (23. маја по старом календару) и посвећен је Светом Ђорђу, који је у култури многих Словена заштитник стоке и биљног света. Празник је одвајао зимски период од летњег, пропраћен је великим бројем обреда који су имали магијски карактер, са циљем да се ступи у контакт са божанством плодности које треба да обезбеди берићетну годину. Чишћење простора од демонских сила, као еквивалента зиме, значило је да се улази у временски циклус бујања вегетације. Велику улогу у овом периоду имала је имитативна магија која је имала за

* valentina.pitulic@pr.ac.rs

** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03/200184).

циљ да снагу природе пренесе „на стоку и на биљке” (Бован 1977: 46). Биљни свет представља део космичког ритма рађања и умирања и имао је важно место у словенској митологији (Елијаде 2004: 108–109). Значајну улогу у обредима везаним за овај празник имале су биљке којима су се китиле куће и чија је снага требало да се пренесе на човека и животиње. Оне су имале апотропојанску моћ, укућани су се купали у води у којој су потопљене, али и у оној која је текла преко млинског точка, сматрајући је лековитом. Вода и биље имали су лустративну моћ, али се овом обичају придруживао и још један, а то је да су се на Ђурђевдан девојке љуљале на љуљашкама, као вегетативном елементу раста (Агапкина 1999: 480–483) како би се простор очистио од хтонских сила и снага природе пренела на људе. Љуљање је требало да преко имитативне магије обезбеди раст биљака, преко симболике што већег опсега љуљања које стреми ка висини (Илијин 1963: 273–276). У време Ђурђевдана обављао се велики број магијских радњи, углавном паганског порекла, којим је требало да се обезбеди родна година. Христијанизација се кретала у правцу замене старих, паганских симбола, хришћанским, у овом случају старо божанство вегетације замениће Свети Ђорђе.

Ђурђевдански обичај на Косову и Метохији у 19. веку забележио је Милош С. Милојевић (1870), али су његови записи доста непоуздани, па их морамо узети са извесном резервом. Ђурђевске песме записивали су и други записивачи (Веселиновић 1985; Мокрањац 1966: бр. 1, 20, 40а, 40б; Љ. С.¹ 1899/23; Јакић 1900/20; Шабић 1901/17; Вулић 1902/22; Нушић 1902: 165, 180; Дебељковић 1907;² Јанковић и Јанковић 1934, 1937, 1929, 1048, 1949, 1951, 1952, 1964; Алексић 1970), тако да је грађа веома богата и разноврсна. Иван Степанович Јастребов ђурђевске песме у књизи *Обичаји и њесни шуреџкиџ Сербовџ* (Јастребов 1886). Ова књига, објављена у Петрограду, скренула је пажњу европске научне јавности на богато усмено наслеђе једног малог народа под турском влашћу³.

¹ Неразјашњени иницијали. Записивач народних песама; објављивао записе песама у *Цариградском гласнику*.

² В. и Д. Дебељковић, „Рукопис бр. 305”, *Народне њесме са Косова*, етнографска збирка архива САНУ бр. 10, рукопис.

³ „Најпознатије Јастребовљево дело с подручја етнографије је, без сумње, књига *Обичаји и њесме Срба у Турској*. То дело је, без обзира што тако није мислио сам Јастребов, у ствари и најзначајније његово дело од свега што је написао и оно му је донело велики углед и признања и у научним и у културним круговима у Србији и у Русији. За то своје дело највише је био хваљен и награђиван, али истовремено и нападан од стране бугарских научника и њихових истомишљеника. За књигу *Обичаји и њесме* Јастребов је прикупљао грађу углавном од времена доласка у Призрен на дужност руског вицеkonzула па све до одласка из Призрена са дужности руског konzула за Солун на дужност руског генералног konzула. То дело је завршено и објављено као завршена целина и оно је плод вишегодишњег рада за време konzуловања у Призрену од 1870. до 1886. године.

Ћурђевдански обичај на Косову и Метохији задржао се све до Другог светског рата. Јастребов даје податак о томе да је ово најважнији празник који поштују не само хришћани већ и муслимани, али га славе и поарнаућени Срби, као и Арнаути, тако што до тог дана нико не сме да једе јагњетину. Иако Турци званично не славе овај дан у граду је све затворено, а жене муслиманке „спровode све обичаје потпуно исто као хришћанке” (Јастребов 2020: 175). Ћурђевдан је празник који је делио годину на Ћурђевско и Митровско полугође (Милићевић 1894: 122).

Јастребов описује Ћурђевдан од оног тренутка када, уочи празника, девојке беру биљке којима ките кућу. Празник је богат обичајима, као што су обредно купање (Раденковић 2019: 99–137) и магијске радње у којима су углавном учествовале жене⁴. Оне се посипају водом у којој су се кувале биљке, где нарочиту улогу имају оне које треба да привуку мушкарца, а називају се „миломужница” и „навалица”. Травке су имале магијску моћ и њих су жене носиле у својим хаљинама или су их зашивале мужу у одећу да би им биле миле. У воду, у којој се жене купају, ставља се црвено јаје⁵ које се зове страшник. Мушкарци се опашу врбовом граном која има „нарочиту спасоносну снагу” (Чајкановић 1994: 61). Јастребов је забележио и обичај обредног љуљања. Девојке у градо-

Ова књига је обухватила грађу са терена тадашњег призренског вилајета. Јастребов је ово дело и спремао и издао га као једну целину обухватајући Косово и Метохију, заправо северни део призренског вилајета и део западне Македоније: тетовски и дебарски крај, односно јужни део вилајета на македонској страни” (в. Бован 1996: 234).

Збирка народних обичаја и песама Срба у Турској објављена је 1886. године у Санкт Петербургу. Друго, допуњено издање, штампано је 1889. године. Коначно, 2020. године преведена је на српски језик и постала је доступна научној јавности и широј читалачкој публици. Ова значајна књига сведочи о богатом усменом наслеђу Срба у Старој Србији које је имало пресудну улогу у очувању идентитета у тешким временима под турском влашћу. У раду ћемо користити превод књиге „Обичаји и песме Срба у Турској” Ивана Степановича Јастребова, превод В. С. Рангелов, приређивачи В. Питулић и Б. Сувајџић, Београд, Нови Сад: Службени гласник, Удружења фолклориста Србије, Матица српска, 2020.

⁴ „Има и жена које на Ћурђевдан враћају не би ли се овајдигле од туђег рада. Такве устају порано, пре зоре, скидају се голе и цело село оптрче три пута с мутилоцом преко рамена. После се пењу на кровове својих грађевина и машу мутилицама на све стране мрнџајући: 'Свачија мука у моја бучка', тј. сав учинак туђег рада (приликом прављења масла) у моју бучку. Неке уместо мутилице, ставе на раме навој од разбоја или га зајашу и галопирају око села или чак по сеоском главном путу, како то чине жене у моравским селима. На такве нечасне радње решавају се, без разлике, све жене које се баве сточарством и мућењем масла (бачице) и обавезно тога дана краве, овце и козе музу у ведро које је нарочито закићено само за тај дан. За ведро се веже сребрни нивчић, млад изднaк врбе и крипце са соли, хлебом и још неким посебним травкама” (Јастребов 2020: 177).

⁵ Овај обичај се задржао у Призрену и до данашњих дана. Муслимани у Призрену од преосталих Срба или свештеника траже да им оставе васкршње црвено јаје јер верују да има магичну моћ и користе га у ритуалима на Ћурђевдан.

вима облаче свечану одећу и љуљају се на љуљашкама певајући песме. Уочи Ђурђевдана се обављају врачања против болести и чувања млека стоци. Куће су потпуно чисте, а девојке не спавају по целу ноћ да би, по народном веровању, сачекале своју срећу.

Јастребов оставља податке о томе да је обичај Ђурђевдана био обележен култом биља, које је имало централно место. Он наводи биљарске песме које су се певале приликом брања цвећа и бележи песму у којој се пева о покушају кршења побратимства (Bandić 1980: 333–351) и табуа везаних за ово духовно сродство. Девојка одлази у гору да бере смиље, које је „по превасходству девојачко, девичанско биље” (Чајкановић 1994: 188) али погрешно пут и наилази на хајдука кога братими да би се на тај начин заштитила од могућег контакта. Младић крши духовно сродство и обљуби девојку, која се претвара у змију, а она, после младићеве молбе да је склони са његовог грла, одговара: „Не мичем се од грла бијела / Водићу те од града до града / да се чуди мало и велико / Да се чуди ка’ се сестра љуби” (Јастребов 2020: 178). Владимир Бован наглашава да ова песма „нема варијаната међу записаним народним песмама, док све остале ђурђевске песме, које је навео Јастребов, имају варијанте у записима каснијих записивача” (1977: 48).

Велики број обреда који се одвијају на Ђурђевдан су паганског порекла, уз тенденцију лагане христијанизација. У време многобожачке религије вегетација је била под утицајем шумског божанства „господара дрвећа и биља, шумских вода и животиња, којег је касније заменио св. Ђорђе хришћанске религије” (Кулишић и др. 1970: 119). Иван Степановић Јастребов је обишао и дебарски крај и оставио значајне записе песама које су се певале приликом брања биља. Уочљиво је да се у овим песмама појављује препев „биљаро”, што указује на важност вегетације, посебно што у брању учествује пуно девојака и невести („двесте девојки” или „триста невести”). У песми доминира женски принцип, али је акценат на призивању рађања мушке деце („венце вијеје, венце вијеје / на мушки деца” (Јастребов 2020: 179)). Биље у овим песмама има функцију имитативне магије која треба да призове рађање мушке деце, али има и заштитничку моћ, што видимо у стиху „Да ме носит на појаси / Биљаро” (Исто). У биљарским песмама доминира бело и црвено цвеће, које има магијску моћ. Биље шаље поруку да га девојке лепо носе („Весдењ дења на појаси / Биљаро” (Исто: 181)), невесте га лоше носе („Весдењ дења под грлата / Биљаро / Пог грлата оковани / Биљаро” (Исто)). Давање предности девојкама указује на жељу да она ступи у контакт са биљем, како би је заштитило и довело до сватовске иницијације. У овим песмама долази и до дијалога између пауна који „представља бесмртност, дуговечност, љубав” (Купер 1986: 126) који „пасет покрај село / Биљаро” (Јастребов 2020: 182) и змаја који „викат од над село” (Исто)

и „који има моћ метармофозе” (Зечевић 2007: 66–72). Змај упозорава пауна да не пасе покрај села јер ће девојке да узимају његово перје да се ките. У овим песмама уочавамо доминацију девојака и све је у служби буђења вегетације и обезбеђивања плодности. Позиција пауна и змаја су различите. Змај има атрибуте хтонског (Толстој, Раденковић 2001: 435) и његово призивање је у функцији удаљавања из простора села како не би наудио усевима, стоци и људима.

Песме које се певају приликом брања биља садрже у себи старији, пагански слој, али се у њима уочава христијанизација која иде у правцу замене старог божанства вегетације новим, хришћанским. У старијем слоју певања успоставља се дијалог између мистичних бића (змаја) и животиња (пауна), док ће се приликом христијанизације актери променити, па ће доћи до успостављања дијалога између младог Ђурђа (Св. Ђорђа) и Велигдана (Васкрса). Девојке питају Ђурђевдан ко му је рекао да дође, а он одговара: „Мене ми рече, мене ми рече / Великдењ / Брго да дојеш, брго да дојеш / По мене / Со шума ј’ трева, со шума ј’ трева / пред тебе” (Јастребов 2020: 182). У песми уочавамо процес христијанизације, али је Св. Ђурђе задржао атрибуте древног божанства вегетације, јер долази са шумом и травом по Велигдан, који говори и радује се вегетацији и има функцију живог бића. У палимсесту текста уочавамо симбиозу старе и нове вере, са заједничким обележјем радосног доживљаја доласка пролећа. У биљарским песмама доминира свечани тон и радост због наступајућег пролећа, уз појачану фреквентност појмова као што су сунце, цвеће, ветар шума, роса, трава, који обезбеђују напредак („Слнце грејет, цвеће пулит / Биљаро / Ветор вејет, шума листит / Биљаро / Роса росит, трева растет / Биљаро!” (Исто: 183)).

Када говоримо о ђурђевским песмама у збирци Ивана Степановића Јастребова треба нагласити специфичност градских песама, посебно оних које су се певале у Призрену. Јастребов оставља податак о томе да су младе девојке и жене певале песме „уз обредно љуљање”. Оне су мотивски разноврсне и нису везане искључиво за култ пролећа и биља, као у биљарским. Имајући у виду да је Призрен (Јастребов 2018: 96–128) била мешовита средина у њима се осећа благи нанос оријента, јер је било неизбежно прожимање култура које се одразило и у усменом наслеђу. Ретке су песме у којима се састају два „добра дана” како каже песма, као што су Ђурђевдан и турски Барјам. Међутим, у песми која се пева приликом љуљања девојака састају се два празника, хришћански и муслимански, а Ђурђевдан славе и једни и други. У дворишту аге Асан Аге постављена је љуљашка и у обредном љуљању учествују и хришћани и муслимани. Необична је слика да на ред долази Марко Краљевић, а исход љуљања је кршење гране од бадема. Како је Ђурђевдан празник радости и узвишених жеља Марку Краљевићу, који је у епским песма-

ма прек и дрзак према султану, додељена је улога помирљивог јунака који крши грану бадема, уз клетву хасан Аге „Имам љубу соја господскога / Ништа друго да ми једе неће / Само једе благога бадема” (Јастребов 2020: 184). Марко одлази код кујунџија који му везују грану од бадема која ће давати још бољи род („Цвет цветала ка’ што је и прије / Рађала је више него прије” (Исто)). У овој песми народни певач у први план ставља ритуално љуљање, али и значење дрвета, које је „у усменој традицији Словена на Балкану, пренело неке своје одлике и у песме хришћанског карактера” (Ајдачић 1996: 76). У односу на бадемово дрво стављени су у исту равн и хришћани и муслимани, у чијим културама важно место заузима култ дрвета, као осе света (Eliade 2004: 108–109). У овим песмама тачка гледишта је на девојци која се љуља и која је на неки начин мистификована. У стиховима се често нагађа чија је девојка, уз припремање богатих дарова (Mos 1982), првом кораку ка сватовској иницијацији.

У ђурђевданским песмама уочава се процес преласка у љубавне. У њима се успоставља однос између младића и девојке, уз мотиве као што су неверство девојке и туга младића („Ој девојко да те Бог убије / зашто си ме преварила млада? (Јастребов 2020: 185)), девојачке стрепње да је не дају за старог („Млад ме проси, за старог ме дају” (исто)) као и љутња девојке на ветар који је буди док спава под маслином јер је сањала леп сан да је испрошена („тај што ми даде жут дукат / Он ће ми бити мил драги” (исто: 186)). Девојка је или у видокругу момка или родбине, која се фокусира на њено украшавање („Мори, мајка ће гу шит кошуљу / Гајтане мој / Мори, тајко ће гу капу купит / Гајтане мој / Мори, сестра ће гу капу низат’ / Гајтане мој / Мори, чича ће ју ћурак купит / Гајтане мој / Мори, братац ће ју цвеће брати / Гајтане мој” (исто: 187)). Потенцирање на одевању девојке има нечег ритуалног, као еквивалент украшавања природе дрвећем, цвећем и зеленилом. Крајњи исход у песми је брање цвећа којем је брат дарује. Оне најчешће имају препев „гајтане мој” и у њима су исказана узвишена осећања, посебно између снаше која се љуља на љулашци и њеног мужа, уз обострано даривање („Мори, она њему широку кошуљу / Гајтане мој / Мори он ће њојзи црне кундре / Гајтане мој / Мори, она њему везене чарапе / Гајтане мој” (исто)). Даривањем, као симболичном заменом за жртву, обезбеђује се плодност и хармонија, која је пожељна и у природи и у дому. Занимљиво је што и у песмама које се певају приликом љуљања доминира дрво (бадем, маслина, конопља) под којим седе девојка, невеста или младић („Играла Јана и Мара / У горњо лојзе под вишњу” (Јастребов 2020: 196)). Доминација дрвета указује на потребу за ослонцем и успостављањем вертикале са небеским, односно са сферама које доносе берићет. Конопљица је „танка и висока”, дружина се љуља „на грани благога бадема”, мома је заспа-

ла на мору „под једном граном маслином”. Јастребов оставља запис о томе да су се у Дебру љуљали мушкарци, девојке и деца који су у џеповима носили црвена офарбана јаја „да би били здрави и румени” (исто). Песме које су се певале оне које се љуља биле су наменске, најчешће момку, младој жени, жени којој је муж у печалби „у Стамболу или Солуну” (исто: 197). У њима се појављује препев „Лељо, Ђурђо ле, лељо” (исто) што указује на слојеве старе и нове вере и углавном су љубавног карактера, са тенденцијом буђења природе и обезбеђивања плодности. Испрошена девојка чезне за драгим који је „во одаја / Лељо, Ђурђо ле, лељо / И је пишит бела книга / Лељо, Ђурђо ле, лељо / Бела книга, црно писмо / Лељо, Ђурђо ле, лељо” (исто: 198)). Ове песме личе на печалбарске, прожете су „елементима љубавне лирике” (Пешић, Милошевић Ђорђевић и др. 1996: 190) где девојке певају драгом који је отишао у печалбу да пошаље „душу у памуку” (Јастребов 2020: 189). У Призрену доминира препев „гајтане мој” а у песмама из Призренског Подгора „Љељо”, што указује на остатке некаквог древног божанства вегетације. Јастребов оставља податке о томе да се певало девојчету, испрошеној девојци, млади... и у њима су наглашене лепе жеље од тренутка облачења девојчета („Мајка ће гу кошуљу кројит / Љељо” (Јастребов 2020: 188)), саветовања испрошене девојке („Не се одмећај млада момо” (исто)) и дивљење младе сопственој лепоти („Ка’ сам лепа и убава / Још да имам црне очи / Све би света помамила / И Ђаково измамила” (исто: 189)).

Јастребов је бележио ђурђејевданске обичаје и песме и у граду, пре свега Призрену, и у селима, посебно у Ѓњиланском округу, у којима су учествовали и хришћани и муслимани, посебно у радњама везаним за вегетацију. И једни и други упреду црвен и бео конач и на њега нанижу корење дивље тикве и старински новчић. То заједно с врбовом граном остављају до јутра на ружу која „поседује својства и овој и оној света” (Карановић 2010: 262) и која има важну функцију у иницијацији (Lič 1983: 117). Затим га ставе деци око врата и она га носе док не сазру трешње. Њиме се плаћа први плод које окусе укућани, а врбовом граном опасују дете и одраслу девојку. Под ружиним трном гледају да се сви полију свежеом водом у коју су претходно ставили и „страшник”, тј. прво офарбано јаје на Велики четвртак” (Јастребов 2020: 189). Употребом тикве која служи „за магично спутавање женских демона” (Чајкановић 1994: 195), врбове гране које нарочито на Ђурђејевдан „имају спасоносну снагу” (исто: 61) и руже која се у свим српским срединама „уочи Ђурђејевдана бере, заједно са другим лековитим травама, и меће у неначету воду” (исто: 179) обезбеђује се заштита од демона. Исту функцију има и вода, као и „страшник”. На једном месту нашла су се паганска веровања (црвени и бели конач), веровања у моћ флоре (врба, тиква,

трешња, ружа), као и хришћанско веровање у моћ првог јајета офарбаног на Велики петак.

Ђурђевдански обреди пропраћени су колом, када су се после подне слављеници окупљали на одређеном месту, играли и певали песме у којима доминира култ цвећа и биља. У колу се певају и породичне песме, уз дељење дарова, када момак златну јабуку, поред свих чланова породице, даје девојци која постаје симбол пролећа и бујне вегетације („Платно бели црнорил девојка” (Јастребов 2020: 190); „перунико девојко” (исто); „Она била танцовођа / Танцовођа, песмопојка / Песмопојка, игроока (исто: 192); „На Стану танка кошуља / На Јану сребро и злато” (исто)). Присуство златне боје и танке кошуље указује на богатство ношње девојака у Старој Србији, али је и асоцијација на светлост. Уз песму је апострофирана и игра, као назнака репродуктивне моћи девојке и младића, који преко вештине покрета изражавају своју виталност. Коло у овим песмама има лустративну функцију и вредновано је као категорија у којој младић и девојка исказују своју моћ. Преношење снаге природе на човека требало је да пронађе одраз управо у колу где се, у тексту песама, најчешће маркира момак који јаше на коњу, разбија на води „леда девет педа” (исто: 193) активирајући њену лустративну моћ у стиховима „Да запојим лењиве девојке / Да запојим младу момчадију / Кој’ не могу камен да бацају / Кој не могу танац да водију / Кој не могу песму да запоју” (исто). Младић разбија „леда девет педа” где се појављује устаљени број девет „почетак и крај; целина; небесни и анђeosки број” (Кирег 1986: 25) преко којег се остварује почетак новог циклуса, односно преко њега се маркира време аграрног календара, који би требало да се одрази у колу, буђењем лењивих девојака и младића. Снага девојака огледала се у способности да певају и играју, а младића у игри и обичају бацања камена с рамена, као симболичне замене за жртву.

Јастребов је обишао и села у Косову пољу и забележио песме у којима углавном доминира однос између младића и девојака. У њима је, као и у песмама из других средина, присутно биље, посебно босиљак „који дејствује као сигуран апотропајон” (Чајкановић 1994: 37), који девојка сади, а момче нежењено краде. Када га ухвате три девојке хоће или да га обесе, или да га ставе у тамницу, док ће трећа пожелети да припадне њој, уз жељу да му апсана буду „моја бела недра” (Јастребов 2020: 194), а вешало „моје русе косе” (исто). Идеја вешања младића или затварања у тамницу представља умирање зиме и долазак пролећа, односно новог времена, као синонима секундарне сахране (Толстој 1995: 155–157). У овим селима забележено је и хорско певање девојака које се деле у две групе и певају песме у којима долази до извртања реалности која делује гротескно (Bahtin 1978: 25–27), а у циљу обезбеђивања

плодности. Једна група девојака тражи од друге да узму најбољу, али девојке певају „узедосте најгрбу” (Јастребов 2020: 194). У песми долази до извртања стварности која се огледа у томе да се момци именују са негативним предзнацима („Ваши момци шугави”, „ваши момци лењи-ви”, „ваши момци дембељи”, „Ваши момци ајлази”, док ће девојке бити „Ваше моме ћелаве”, „ваше моме гњидаве”, „ваше моме смрдљиве”, „Ваше моме безчасне” (Јастребов 2020: 195)). Изокретање стварности врши се због обредности која иде у правцу обезбеђивања плодности, док ће се у другом делу песме појавити опозитан однос који ће ићи у правцу враћања особина момака на првобитно стање („Наши момци радљиви”, „наши момци трговци”, Наши момци учени” (исто)) као и особина девојака које имају позитивно значење („Наше моме ткаиле”, „Наше моме плетиле”, „наше моме поштене” (исто)). У њима је присутно и обедовање које је разноврсно и обилно, као еквивалент плодности („за девојке младо јагње”, „за невесту бел’ баницу” (исто), „бел баницу, љуту кокош”, „Рујно вино љут’ ракију” (исто: 196)). Оно што карактерише ове песме је и то што се појављује и мотив спречавања родоскврнућа, који је доста нејасан, као и сведени мотив епске песме о избављању робља од стране Марка Краљевића.

Ђурђевске песме из Јастребовљеве збирке налазимо и у збиркама других записивача. Владимир Бован истиче да се „све песме записане као ђурђевске нису певале само на Ђурђевдан, већ су се многе од њих певале и у другим приликама” (Бован 1977: 49). Јастребов је у предговору нагласио да му није била намера да објави све песме које је записао, већ само оне које су биле непознате. Значај његовог сакупљачког рада је у томе што је оставио податке о још увек живој обредно-обичајној пракси Косоваца у 19. веку, као и песмама које су биле саставни део обреда. Занимљиво је да је забележио и ђурђевске песме у Дебру, али се оне тематски разликују од оних које су забележене на Косову и Метохији. Све песме из Дебра су биљарске и певале су се само приликом браћа биља. У њима је стабилан препев *љелјо ле*, који говори о њиховој архаичности.

На основу записа Ивана Степановича Јастребова можемо закључити да је ђурђевдански обичај у другој половини 19. века био жив и да се сачувао све до Другог светског рата. На основу његових записа закључујемо да се Ђурђевдан сматрао једним од најважнијих празника и да се празновао на читавој територији Косова и Метохије. Радње које су се вршиле на овај дан биле су усмерене на излечење појединих болести, побољшање млечности стоке, преношење снаге биља на човека и животиње. Богатство песама које су се певале на овај празник указују на живу обредно-обичајне праксе Срба на Косову и Метохији, а о значају његове књиге, за коју је у Русији добио признање истакнутог Руског географског друштва у Петрограду, најбоље сведоче речи Љубомира Стојановића да

је Јастребов „најкомпетентнији познавалац народних обичаја и песама у Старој Србији и Македонији. Он не само да је своје дело извукао из таме Старе Србије, него га је поставио чак на прво место свих крајева у Србији” (Стојановић 1886: 643–653). Захваљујући његовој књизи сачуван је богат корпус записа не само ђурђевских песама, већ и других усмених врста. Ова грађа показује да је на територији, која је вековима била под турском влашћу, обредно-обичајна пракса значајан чинилац у очувању идентитета српског народа и најбољи показатељ његовог етнопсихолошког профила.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Агапкина, Т. А. *Словянские древности (Этнолингвистический словарь)*. Том 2. Москва: Международные отношения, 1999.
- Ајдачић, Д. „Чудесно дрво у народним песмама балканских Словена.” У: *Кодови словенских култура*, бр. 1 (1996): 69–84.
- Алексић, К. *Народне умотворине града Пећи и околине I*, рукопис, 1970.
- Бован, В. *Јастребов у Призрену*. Приштина: Јединство, 1996.
- Бован, В. *Српске народне џесме са Косова и Мешохије*. Приштина: Јединство, 1977.
- Веселиновић, М. *Појед на Косово*, бр. 7 и 8. Београд: Трговина Ј. М. Павловића и компаније, 1895.
- Вулић, А. *Цариградски гласник*, 1902/22, бр. 2;
- Дебељковић, Д. „Косово. Обичаји народа српског.” *Српски етнографски зборник*, књ. VII. Београд: Српска краљевска академија (1907): 173–332.
- Дебељковић, Д. „Косово. Обичаји народа српског.” *Српски етнографски зборник*, књ. VII (1907).
- Дебељковић, Д. „Рукопис бр. 305.” *Народне џесме са Косова*, етнографска збирка архива САНУ, бр. 10, рукопис.
- Ђурић, В. Ј. „Свети Сава Српски – нови Игњатије Богоносац и други Кирил.” *Зборник за ликовне уметности Матице српске*, 15 (1979): 93–102.
- Зечевић, С. *Митска бића српских предања*. Београд: Гласник, 2007.
- Илијин, М. „Обредно љуљање у пролеће.” *Раг IX конгреса фолклориста у Мостару и Требињу 1962, Сарајево* (1963): 273–276.
- Јакић, Ђ. *Цариградски гласник*, 1900/20.
- Јанковић Д., Јанковић Љ. *Народне ијре*. Књ. I–VIII. Београд, 1934.
- Јанковић Љ., Јанковић Д. *Народне ијре*, књ. I–VIII. Београд, 1934, 1937, 1929, 1048, 1949, 1951, 1952, 1964.
- Јастребов, И. С. *Обичаји и џесме Срба у Турској*. Превела Весна Смиљанић Рангелов, приредили В. Питулић и Б. Сувајџић. Београд – Нови Сад: Службени гласник, Удружење фолклориста Србије, Матица српска, 2020.
- Јастребов, И. С. *Сћара Србија и Албанија*. Београд: Службени гласник, 2018.
- Карановић, З. *Небеска невеста*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2010.

- Кулишић Ш., Петровић П. Ж., Пантелић Н. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит, 1970.
- Љ. С. *Цариградски гласник*, 1899/23.
- Милићевић, М. *Животи Срба сељака*. СЕЗБ I, Београд: Српска краљевска академија, 1894.
- Милојевић, М. С. *Песме и обичаји укујног народа српског, књига II*. Београд: Државна штампарија, 1870.
- Мокрањац, С. *Записи народних мелодија*. Београд: САНУ, 1966.
- Нушић, Б. *Косово, опис земље и народа I*. Нови Сад, 1902.
- Нушић, Б. *Косово, опис земље и народа I*. Нови Сад: Издање Матице српске, 1902.
- Пешић Р., Милошевић Ђорђевић Н. *Народна књижевност*. Београд: Требник, 1996.
- Раденковић, Љ. „О симболици обредног понашања у народној култури Срба.” *Глас CDXXIX Српске академије наука и уметности Одељење језика и књижевности*, књ. 31 (2019): 99–137.
- Стојановић Љ. *Обичаји и пјесме турецких Србовъ*. Београд: Archiv fur Philologie, 1886.
- Толстој С., Раденковић, Љ. (ред.). *Словенска митологија, енциклопедијски речник*. Београд: Zepter Book World, 2001.
- Толстој, Н. И. *Језик словенске културе*. Избор и поговор (Погледи Никите И. Толстоја на словенску народну културу) Љубинко Раденковић, превод Људмила Јоксимовић. Ниш: Просвета, 1995.
- Чајкановић, В. *Речник српског народног веровања о биљкама*. Приредио Војислав Ђурић. Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партедон М. А. М., 1994.
- Шабић, Р. *Цариградски гласник*, 1901/17, бр. 3.
- Јастребовъ, И. С. *Обичаји и пјесме турецких Србовъ*. С. Петербург, 1886.

*

- Bandić, D. *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*. Beograd: BIGZ, 1980.
- Bahtin, M. *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*. Beograd: Nolit, 1978.
- Elijade, M. *Sveto i profano*. Sa francuskog preveo Zoran Stojanović. Beograd: Alnari, 2004.
- Kuper, Dž. K. *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Preveo Slobodan Djordjević. Beograd: Prosveta, 1986.
- Lič, E. *Kultura i komunikacija*. Prevod Boris Hlebec. Beograd: Prosveta, 1983.
- Mos, M. *Ogled o daru, Sociologija i antropologija*. Prevod A. Moralić. Beograd: Prosveta, 1982.

Valentina D. Pitulić

DJURDJEVDAN POEMS IN THE WRITINGS OF IVAN STEPANOVICH JASTREBOV

Summary

An analysis of Djurdjevdan poems from Kosovo and Metohija in the writings of Ivan Stepanovich Jastrebov reveals that in the 19th century, a rich array of motifs coexisted, encompassing both pagan and Christian symbols. Customs during this period were diverse and affluent, serving the purpose of awakening nature and ensuring agricultural fertility. The poems predominantly accompanied ritualistic actions aimed at transferring the power of nature to humans and livestock, manifesting in ritual bathing, gathering herbs, swaying on swings, and reciting pastoral verses.

The poems documented by Jastrebov across the entire territory of Kosovo and Metohija were recited on the eve of Djurdjevdan, during herb gathering, and on the day of Djurdjevdan itself, when young girls and boys danced in circles and recited poems containing elements of pagan religion. Jastrebov's writings display a variety of motifs that differ across the territory but share a common feature: a gradual Christianization occurring within the poems, aiming to replace the old vegetation deity with the Christian figure of St. Djordje. These poems also incorporate simplified forms of epic recitation, including the presence of Kraljevic Marko, who serves as a reconciliatory hero, unlike his function in epic poems, indicating their complexity and archaic nature.

Key words: St. Djordje's Day, Djurdjevdan poems, holiday, rites and rituals, herbs, Kosovo and Metohija, Ivan Stepanovich Jastrebov, tradition.

СРЕТО З. ТАНАСИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд
Институт за српски језик и књижевност АНУРС, Бања Лука

АКТУЕЛНИ ПРОЦЕСИ У СИСТЕМУ ВЕЗНИКА ВРЕМЕНСКИХ РЕЧЕНИЦА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Временске реченице у српском језику се сматрају добро описаним, наше граматике су одавно утврдиле њихове најзначајније типове и систем везника којим се они исказују. Међутим, у најновије вријеме дешавају се извјесни процеси у систему временских везника ових реченица. Уочљива је појава временског везника *након што*, који се није употребљавао у српском језику до краја двадесетог вијека јер је сматран за обиљежје западне варијанте српскохрватског језика, односно за кроатизам. Српски писци су га избјегавали; чак и код оних са најзападнијих простора сасвим ријетко се може срести. У монографији о временској реченици (2001) наводи се да је забиљежено свега пет примјера и то из штампе последње деценије 20. вијека. Циљ рада је да се опишу карактеристике његове употребе у савременом српском језику и промјене које се могу уочити у употреби временских везника које наступају с његовим уласком у српски језик.

Кључне ријечи: српски језик, временска реченица, систем везника, по-стериорност, *након што*.

У овоме раду ријеч је о појави процеса помјерања у систему временских везника у савременом српском језику. Ради се о значајном помјерању с периферије, или чак иза периферије, временског везника *након што*, чије је значење једнако значењу везника *пошто* у временској функцији. За њега је у монографији о временској реченици објављеној 2001, у монографији, дакле, што подразумева истраживање на великом и стилски разноврсном корпусу српског језика, утврђено да је пронађено свега пет примјера. Данас, двадесет година од изласка те монографије са утемељеном оцјеном о заступљености овог везника, ситуација се значајно промијенила; у штампи је мноштво примјера с њиме, али ни у другим функционалним стилима више није ријеткост. С друге стране, и поред те чињенице – да га није било у српском стандардном језику, не може се рећи ни да је био непознат. Средњошколска граматика у Србији, која, кад је први пут објављена 1989, и носи атрибут *српскохрватски*, а

* sretotanasic@yahoo.com

од деведесетих *српски*, овај везник обрађује међу везницима временских реченица без било каквих напомена о њему без обзира на чињеницу што га нема у српском језику. Она је дуго била и једина важећа средњошколска граматика, а била је у литератури и студентима српског језика.

Како је уз овај везник уобичајено мишљење да је то кроатизам или одлика западне (хрватске) варијанте српскохрватског језика, занимљиво је видјети како се према њему односила хрватска и српска граматичка литература из тога времена. Још док се није могло говорити о западној варијанти заједничког српскохрватског језика Томислав Маретић га не наводи у својој Граматици и стилистици из 1931; ту се наводи везник *пошто*, а *након што* се ни не помиње (Маретић 1931: 46). У своме језичком савјетнику из 1924. он каже да тај везник не треба употребљавати јер је „погрешка ... боље: пошто”, дајући према њему њемачки *nachdem* (Маретић 1924: 61). Ни у новијој синтакси хрватског језика Радослава Катичића тај везник нема сасвим раван статус с везником *пошто*: јављају се, каже он, и везнички изрази *након што* и *послије не*. „Они су изричитии, јаснијеописујувременскиоднос, анедајуништаштосенебивећизразиловезником *пошто*. Зато припадају мање помном, опуштеном и разговорном стилу. У дисциплинарнијем изражавању се стога избјегавају, осим ако је потребно да се временски однос посебно нагласи јер везник *пошто*, сем мање причљиво и мање разметљиво, казује све што треба” (Катић 2003: 256). Наводи га новија хрватска граматика Силића и Прањковића (2005: 236). Ни у најзначајнијој и најутицајнијој граматици на српској страни у другој половини 20. вијека – Стевановићевој овај везник се не наводи, будући да је и он био мишљења да му није мјесто у српско(хрватско)м стандардном језику. Он у поглављу о временским реченицама наводи везнике који могу имати значење постериорности *кад*, *док*, *пошто*, *чим*, *шек* и *како* (Стевановић ⁵1999: 869–890). Тај везник, дакле, ни не помиње нити коментарише. Тако је и у нешто млађој сарајевској синтакси за више школе Миливоја Миновића (1989).

Није овај везник био сасвим непознат ни у српској научној литератури у овоме, прошлом вијеку, у посљедњим његовим деценијама. У то вријеме о њему се говори у дисертацији Милорада Радовановића о именицама у функцији кондензатора реченице (1977). Тумачећи временске конструкције са значењем постериорности *након+Ген*, *посл(иј)е+Ген* и *по+Лок.*, Радовановић каже да се у српскохрватском језику предлошко-падежна конструкција *након + Ндев(Ген)* јавља по правилу у западној варијанти, а „’источна варијанта’ се доследно опредељује за конструкциону могућност *после+Ндев (Ген)*” (Радовановић 1977: 107)¹. За везник

¹ Моји увиди говоре да ни на српској страни предлог *након* није био потпуно непознат.

након *што* Радовановић изричито каже да припада западној варијанти српскохрватског језика и у фусноти објашњава да је он у његовом раду само техничко средство: „Пошто у српскохрватском језичком систему не постоји симетричан предлошко-везнички однос Након-Након што/ После-После што, ја у интерпретацији дубинске структуре у свим примерима с површинским предлогом *После*, као техничко решење употребљавам везнички елемент *Након што*. Овако поступама стога што су потенцијалне везничке могућности које се у оваквим случајевима спонтано нуде асоцијацији језичке компетенције, *Кад* и *Пошто*, недо-вољно дистинктивне, јер не показују семантичку дистанцу према значењу временске симултаности и каузалности” (Радовановић 1977: 107).

Осамдесетих година 20. вијека сарајевски професор Ксенија Милошевић је у београдском часопису НССуВД објавила рад „Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику”. Говорећи о изражавању временског значења постериорности она наводи паралелну употребу везника *кад*, *након што* и *чим* у сфери прошлости код реченица с глаголима перфективног вида (Милошевић 1982: 127), а на плану будућности са глаголима перфективног вида у временској клаузи наводи само везник *кад* (Милошевић 1982: 129). Говорећи о употреби везника за означавање сукцесивности вишекратних радњи на плану садашњости опет наводи везник *након што*, дајући у загради и *кад* и *чим* (Милошевић 1982: 132). За њу је *након што* типичан везник са значењем постериорности. „Остали везници, синоними везничког комплекса *након што* (*чим*, *тек што*, *само што*, *истом што* – не наводи везнике *кад* и *док=чим*) прикључују се типу *након што*, с тим што подразумевају минималну хронолошку *дисјанцу* или *одсујство временског интервала* између корелативних ситуација” (Милошевић 1982: 134). Пада у очи да у раду уопште не помиње везник *пошто*, да везник *након што* не коментарише у погледу његова мјеста у источној (српској) и западној (хрватској) варијанти. Околност што у раду нема грађу из корпуса, већ конструише примјере, ослободила ју је и потребе да говори о његовој фреквенцији, а не помиње ни однос хрватске ни српске граматичке литературе према њему. Иако она то не помиње, чињеница да јој је тема рада улога глаголских облика у српскохрватском језику ишла на руку, а само се може претпостављати да је и њој, као и Милораду Радовановићу, везник *након што* само техничко средство; ипак, Радовановић о њему говори изричито као о техничком средству, док она у том смислу ништа не каже.

И Милош Ковачевић деведесетих година у раду о усложњавању система модела зависносложених реченица у савременом српскохрватском језику, што је у вези с његовим функционалностилским раслојавањем, наводи и везник *након што* као један од примјера тог усложња-

вања (Ковачевић 1990: 61; Ослобођење 1990). Појава сложених везника, истиче он, полази из специјалних стилова, по правилу из научног и административно-правног, због њихове тежње за једнозначним изражавањем семантичких категорија или њених нијанси (62).

Увиди које засад имамо говоре да се овај везник кроз цео двадесети вијек јављао врло ријетко у српском језику и у вријеме српско-хрватског језичког заједништва. То свједочи монографија И. Антонић са свега пет примјера из језика београдске штампе деведесетих година. Сличну оцјену о фреквенцији овог везника даје и Веселина Ђуркин у докторској дисертацији о сложеним зависним везницима из 2013. (Ђуркин 2018: 52). И она разлог за његову појаву види у недовољној издиференцираности простог везника *пошто* (51), а исто стање је показало и моје истраживање језика српских писаца друге половине 19. и из 20. вијека (Танасић 2022). Што се тиче језика књижевности, овај везник се не јавља код српских писаца у двадесетом вијеку, то важи за већину писаца који представљају класику: у једном већем корпусу – антологија српске књижевности Учитељског факултета у Београду пронашао сам свега три примјера: два у *Пауцима* од Иве Ђипика и један у *Прољећу Ивана Галеба* од Владана Деснице. Уз напомену да се и код њих, као и код других српских писаца јавља везник *пошто* у временским реченицама.

Послије 2000. године, што оријентационо можемо узети као почетак ширења везника *након што* у српском језику, он у граматичкој литератури стиче статус. Поред Станојчић–Поповићеве граматике, у *Нормативној граматици српског језика* наводи се заједно с везником *пошто* (и *чим*, а без *кад*) за исказивање значења постериорности, с напоменом да он не представља кроатизам и да му је мјесто у српском стандардном језику (Пипер и Клајн 2013: 509, и каснија изд.). У *Синтакси сложене реченице у савременом српском језику* Ивана Антонић везник *након што* наводи упоредо с везником *пошто*, али истиче да се уочава повлачење везника *пошто* из временске сфере, што је, по њој, подржано и његовим искључиво узрочним значењем уз несвршену предикацију кад није везана квантификатором или енумерантом, те да је „сасвим разумљиво што везник *након што* показује тенденцију стабилизовања”, пошто се и предлог *након* уз *послије* такође успоставио у систему предлога у савременом с стандардном језику (319; в. и Antonić 2001). Овдје се износи запажање о повлачењу везника *пошто* из временске сфере у узрочну. Наравно, познато нам је да то није једини случај синтаксичке хомоније а која се контекстуално разрјешава. Чини ми се упитном тврдња о повлачењу тог везника у поље узрочности има везе с немогућности исказивања имперфективне предикације, без њеног ограничења квантификатором или енумерантом кад се у пракси исто понаша и *након што*

(Пошто ослушкиваше неколико времена монотono падање и одмјерено ударање јачих капи што се с крова спуштаху, науми да чита (Пауци 173), а што је и сам аутор устврдио (319). Овај аутор говори о тенденцији стабилизовања везника *након шћо* (исто: 319). Занимљиво је да је И. Антонић и у монографији из 2001. предвидјела, иако је располагала са малим бројем примјера из великог корпуса, да има великих изгледа за устаљивање тог везника јер је семантички једнозначан, за разлику од *пошћо* (Антонић 2001: 134).

Везник *након шћо*, у новије вријеме дакле, врло често се јавља у позицији коју има и везник *пошћо*. У неким случајевима употреба везника *пошћо* заиста није могућа јер би се временско значење замијенило узрочним и то није његово обиљежје одскора. Тако је у следећим примјерима.

[1]

1. *Након шћо* су Србију и регион погодиле серије снажних олуја, незапамћених на овом подручју, грађани са страхом гледају у небо и појаву суперћелијских облака злокобног изгледа. (ВН 24. 7. 2023)
2. *Након шћо* је добила информације полиција је покренула истрагу и пратила Владу (ГС 19. 3. 2021)
3. *Након шћо* су медији објавили њену фотографију, једна жена је препознала на улици, позвала нас је телефоном и казала нам је где да је нађемо. (ВН 19. 3. 2021)
4. ...али *након шћо* су појели тарту, 13 особа је осетило мучнину и вртоглавицу и потражило лекарску помоћ, преноси АП. (ВН 28. 10. 2019)
5. Томаш се, *након шћо* је сазнао да га тражи полиција, предао и признао да је починио кривично дјело разбојништво. (ГС 28. 2. 2018)

Међутим, много је случајева кад се ништа не би промијенило увођењем везника *пошћо*:

[2]

1. При једном поену, у проклизавању је Ђоковић узвикнуо *након шћо* је послао лоптицу ривалу. (ВН 14. 7. 2023)
2. Благодатни огањ се „призива“ *након шћо* се претходно провјери да у храму не постоје било каква запаљива средства. (ВН 4. 5. 2024)
3. А његова галерија, *након шћо* је уметник преминуо, још живи (П. Магазин 12. 11. 2023).

4. *Након шћо* скувате и изгњечите кромпир додајте му мало соли, бибера, кашику млека и пола шољице мајонеза (П. Магазин 22. 6. 2023)
5. *Након шћо* су неколико сати држали у блокади градске саобраћајнице у центру Никшића, више од хиљаду и по људи пробило је полицијски кордон (ВН 24. 12. 2019)

У свим овим примјерима везник *џошћо* би сасвим успјешно замијенио *након шћо*; ништа се у погледу значења реченице не би промијенило. Тако се он понаша као и у сљедећим примјерима.

[3]

1. *Пошћо* је тако гостољубиво прихватио дједа у његовој рођеној кући, придошлица пође да провјерава шта се то случило са стрицем Ницом. (Башта, 48)
2. *Пошћо* је учесницима скупа пренео благослов председника Његошевог одбора, Његовог преосвештенства архиепископа цетињског и митрополита црногорско-приморског Амфилохија, академик Миро Вуксановић подсетио је на низ датума који су у прошлости, али и у садашњости, учврстили споне Матице и Његоша. (ВН 14. 11. 2019)
3. Чувени репер ... одведен је са лисицама на рукама из Арене током додјеле Греми награда, и то *џошћо* је примио три награде на синоћној церемонији. (ГС 15. 2. 2024)
4. Након извршеног кривичног дјела осумњичени је, *џошћо* је претходно поломио два мобилна телефона и рачунар оштећене, напустио лице мјеста. (ГС 17. 4. 2024)

Данас у језику штампе преовлађује везник *након шћо* и у таквим синтаксичко-семантичким околностима:

5. За градоначелника Београда је изабран 24. априла 2014. године, *након шћо* је претходно од новембра 2013. вршио функцију председника Привременог органа града Београда (ВИКИПЕДИЈА)

Кад се говори да везник *џошћо*, посебно у специјалним стиливима није подобан у временским реченицама због своје двозначности, занемарује се чињеница да то није увијек. Такође, треба рећи да има случајева у којима везник *џошћо* има искључиво временско значење, да у датој реченичној констелацији не постоји могућност успостављања узрочног значења, на што се у литератури готово и не указује. Такав један случај

је у временској реченици са обликом футура другог односно перфектив-ног презента у временској клаузи. Тако је у следећим примјерима.

[4]

1. Портпарол Окружног тужилаштва Источно Сарајево Ненад Крамер рекао је да ће више информација имати *пошто* увиђај буде окончан. (ВН 31. 1. 2020)
2. Швајцарска влада саопштила је данас да се уздржала од тренутног увођења санкција Русији које је усвојила ЕУ и да ће о њима одлучити *пошто* их размотри. (ВН 23. 2. 2022)

И у оваквим случајевима данас се често јавља везник *након што*:

[5]

1. Москва и Београд планирају да се на лето, *након што* у Србији буде формирана нова влада, врате разговорима о набавци путничких авиона „Сухој суперџет 100” за српско руководство и националну авио компанију „Ер Србија”. (ВН 6. 3. 2020)
2. Ивану молим да текст из наставка проследи на наведену адресу *након што* ми [...] одговоре да ли мисле да је умесно и потребно послати ово писмо (Администрација)

Дакле, овдје везник *након што* не долази из потребе да се јасно ис-каже временско значење; будући да се узрок ту не може наћи, употреба везника *пошто* не може бити упитна.

Други такав случај јесте када је везник *пошто* везан нумеричким или пронумеричким квантификатором који прецизира временску по-стериорност радње у главној реченици (Антонић 2018: 319). Тако је у следећим примјерима.

[6]

1. Скоро седам година *пошто* је разрешен дужности у покрајин-ској власти Небојша Маленковић, некадашњи кадар демокра-та, враћа се на политичку сцену (П 29. 3. 2023)
2. Недуго *пошто* је објављена вест о разрешењу, дошло је до сукоба између украјинских снага и проруског становништва (П 21. 2. 2020)
3. Само дан *пошто* им је залупио врата будућег кабинета поче-ла је да му се осипа већина. (ВН 29. 8. 2023)

Ни у оваквим примјерима не постоји могућност другачијег тумачења везника *пошто* сем временског.

И у оваквим случајевима данас у језику штампе врло чести се јавља везник *након што*:

[7]

1. И, недуго *након што* је Ноле плакао због подршке сина Стефана, али и остатка породице од које често мора да одсуствује због професионалних обавеза, његов наследник се у ходнику – сусрео са новим вимблдонском шампионом. (ВН 17. 7. 2023)
2. Дан *након што* су амерички и кинески брод прошли кроз Тајвански мореуз кинеске власти изјавиле су... (РТС 4. 6. 2023, приближно речено)
3. Мелани је преминула само два дана након што је објавила саопштење у своје име и у име породице Панајтоу у којем се захвалила Џорџовим обожаваоцима за сву љубав. (ВН 27. 12. 2023)

Није баш чест случај да се нека појава овако убрзано распростире у језику са великом фреквенцијом и да готово има датум ако не свога јављања, онда свога заживљавања. Данас се може говорити о процесу промјене у систему временских везника са значењем постериорности који је изазван ширењем везника *након што*. По мојим увидима у богатију грађу, посебно из језика средстава информисања, оправдано је говорити о стању неуређене употребе тог везника, о његовом кретању између мјеста у систему и стихије, о употреби која подсјећа на лошу навику. О томе ће бити ријечи у другом раду.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, И. „Временска реченица.” У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. П. Пипер (ур.). Београд – Нови Сад: Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 2018.
- Буркин, В. *Сложени зависни везници у српском језику*. Београд: Јасен, 2018.
- Ковачевић, М. „Усложњавање система модела сложених реченица у савременом српскохрватском језику.” *Књижевни језик*, 19/2 (1990): 59–70.
- Милошевић, К. „Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику.” *Научни састајник слависџа у Вукове дане*, 11 (1982): 125–138.
- Пипер П., Клајн И. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.

- Радовановић, М. „Imenica u funkciji kondenzatora I.” *Зборник за филологију и лингвистику*, XX/1 (1977): 63–144.
- Станојчић Ж., Поповић Љ. *Грамађика српској језика за средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- Станојчић, Ж. *Грамађика српској књижевној језика*. Београд: Креативни центар, 2010.
- Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига, 1991, '1969.
- Танасић, С. „Употреба везника **након што** у језику српских писаца.” У: *Опједи о језику српских писаца*, С. Танасић (ур.). Београд: Славистичко друштво Србије, 2022.

*

- Antonić, I. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- Katičić, R. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Treće poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 2002, '1986.
- Maretić, T. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*. Zagreb: JAZU, 1924.
- Maretić, T. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Naklada Jugoslavenskog d. d. „Obnova”, 1931; '1899.
- Minović, M. *Sintaksa srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole*. Sarajevo: Свјетлост, 1987.
- Silić J., Pranjković I. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Sučić, V. „Osnovni gramatički morfem za identifikovanje anteriorne radnje temporalne klauze u francuskom i srpskohrvatskom jeziku.” *Književni jezik*, 13/1 (1984): 1–14.

ИЗВОРИ

- Вечерње новостии*, дневни лист, Београд (ВН)
- Глас Српске*, дневни лист, Бања Лука (ГС)
- Полићика*, дневни лист, Београд (П)
- Радио телевизија Београд, Телевизија Београд (РТС)
- Ћипико, И. *Пауци*. Антологија српске књижевности. Београд: Учитељски факултет. Електронска библиотека (Пауци).
- Ћопић, Б. *Башта слезове боје*. Антологија српске књижевности. Београд: Учитељски факултет. Електронска библиотека (Башта).

Срето З. Танасић

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ В СИСТЕМЕ СОЮЗОВ ВРЕМЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Считается, что временные предложения характеризуются хорошим описанием; наши грамматики с давних пор установили их самые значимые типы и систему союзов, выражающих их. Между тем, в более новое время происходят процессы осложнения системы союзов. Эти процессы касаются и временных союзов. Замечается употребление временного союза *након што*, не использовавшегося в сербском языке до конца двадцатого века, так как его считали признаком западного (хорватского) варианта сербскохорватского языка, т. е. кроатизмом. Сербские писатели избегали его употребления, даже и у тех с самого западного пространства редко замечается. В монографии, посвященной временному предложению 2001 года приводится, что было зафиксировано всего пять примеров, а именно в печати последнего десятилетия двадцатого века. С конца двадцатого и начала двадцать первого века этот союз очень частотен в современном сербском языке. Он особенно часто используется в газетном стиле, но все чаще и в других функциональных стилях. Можно констатировать, что его употребление часто не соответствует описанию, данному в сербских и хорватских грамматиках – что у него значение совпадающее со значением союза *још што*, когда он находится в временном предложении.

Ключевые слова: сербский язык, временное предложение, система союзов, осложнение, *након што*.

АКТУЕЛНИ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ
ПРОБЛЕМИ ПРОУЧАВАЊА
СРПСКОГ ЈЕЗИКА

23. VIII 2023.

МИЛОШ М. КОВАЧЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ВЕЗНИКОМ МАРКИРАНА ВРЕМЕНСКА НЕПОСРЕДНОСТ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се анализира систем временских везника којима се марkira значење временске непосредности. Временска непосредност подразумева временску блискост реализације радњи зависне и управне клаузе, и може бити двоврсна: а) непосредна антериорност (радња управне клаузе слиједи одмах након радње зависне), и б) временска постериорност (радња зависне клаузе слиједи одмах након радње управне). Реализација и једног и другог типа временске непосредности такође може бити двоврсна: а) употребом везника који су маркирани значењем непосредне антериорности или постериорности; б) комбиновањем везника неспецификованог временског значења (општевременских везника *кад* и *док*, односно везника неутралне антериорности или постериорности) са лексички (временским прилогом или партикулом) спецификованим значењем временске непосредности.

У раду је, на богатом корпусу из публицистичког функционалног стила, проведена детаљна синтаксичко-семантичка анализа реченица у којима је временска антериорна и постериорна непосредност искључиво маркирана (предодређена) семантиком самога временског везника.

Кључне ријечи: временска реченица, временски везници, непосредна антериорност, непосредна постериорност, везничка темпорална маркираност.

С обзиром на то какав временски међуоднос успостављају предикације зависне и управне клаузе, могуће су три врсте темпоралне детерминације у зависносложеној временској реченици: а) *симултаност* (подразумијева коинцидирање зависне и управне предикације), б) *антериорност* (подразумијева временско претхођење зависне предикације управној), и в) *постериорност* (подразумијева слијеђење зависне предикације за управном)¹. Међу критеријумима временске детерминација

* mkovacevic31@gmail.com

¹ Тип временског односа, као и у већини словенских језика, в. нпр. Љ. Поповић (2014), одређујемо из перспективе зависне клаузе, а не из перспективе управне клаузе, како то чини И. Антонић (2001). Зато стално треба имати на уму да оно што је антериор-

централно мјесто заузима временски везник. А временски везници, с обзиром на то да ли могу обиљежавати само један или више типова временске детерминације, дијеле се у двије групе: а) детерминативно немаркирани временски везници: то су везници који нису везани за изражавање само једног од наведених трију значењских временских типова, и б) детерминативно маркирани временски везници: то су везници који се употребљавају за изражавање само једног од трију типова временских детерминативних значења. А заправо не од трију него од двају: за антериорност или постериорност, будући да не постоје везници који су везани само за изражавање значења симултаности. Значење симултаности, наиме, изражава се општетемпоралним везницима *кад* и *док*, који у одређеним морфосинтаксичким условима могу означавати како антериорност тако и постериорност. Мимо та два општевременска, детерминативно немаркирана везника, сви остали везници маркирани су или као антериорни, или као постериорни. Тако нема ниједнога антериорнога везника који би у било којим граматичко-синтаксичким условима могао изражавати и постериорност, и обрнуто. У српском језику много је више временских везника са значењем антериорности од оних са значењем постериорности. Тако у свим контекстима *искључиво аншериорно значење* (које подразумеива да се зависна предикација реализује прије времена реализације управне клаузе) имају сљедећи временски везници савременог стандардног српског језика: *пошто*, *након што*, *чим*, *како*, *шек што*, *шаман што*, *само што*, *једва што*².

Само *постериорно значење* (које подазумива да се зависна предикација реализује након времена реализације управне клаузе) у свим контекстима имају везници: *пр(и)је него што*, *шаман да*, *шек да* и *једва да*. Значења антериорности или постериорности датих везника контекстуално су неусловљена, будући да су иманентне лексичкосемантичке карактеристике датих везника. Лексичкосемантички контекстуално условљено како значење антериорности, тако и значење постериорности

ност зависне клаузе јесте постериорност управне; а што је постериорност зависне јесте антериорност управне.

² У граматикама и научним радовима наводе се као временски још и везници: *шек*, *што*, *а*, *нешом* (*што*), *исшом*, *да*, *где* и *докле*, за које истраживачи кажу да се „ређе користе у српском језику” (Поповић 2014: 60), односно да их наводе „*autori starijih gramatika i rečnika*” (Antonić 2001: 344). Примјери који се наводе за те везнике (преузимамо из Поповић 2014: 63) најчешће су из народних прича и пјесама:*шек свану и сунце орану, пође млада из шавнице када* (нар. пјесма); *Нешом* Марко коље избацио, коњ под Мусом скаче у висину (нар. пјесма); *Исшом* што је царев син засјао, дођу виле ојетш (нар. прича); *Што* је дан, она на шараби па каменицом (Речник МС-МХ, Вукичевић); *А* сунце на смирају, *а* у авлији ...*падоше јосиш* (Јанко Веселиновић) итд. Ти везници нису карактеристика савременог српског језика, они су у њему архаични, готово у статусу историцизма, па их због тога и нећемо анализирати у овој раду.

могу имати и општевременски, детерминативно немаркирани везници *кад* и *док*.

Контекстуално неусловљени везници и са значењем anteriornosti и са значењем posteriornosti могу се с обзиром на критеријум *временској расјона* између реализација радњи двију клауза подијелити у двије групе: а) временски везници који означавају *неуиџралну антиериорност* или *неуиџралну постериорност*, и б) временски везници који изражавају спецификовано значење anteriornosti или posteriornosti, и то значење *нејосредне / имедијантне / конттактне антиериорности* или *постериорности*. Код неутралне anteriornosti или posteriornosti није битно да ли постоји и колики је временски размак између реализације радње зависне и управне клаузе. Ту семантичку компоненту везници неутралне anteriornosti и posteriornosti у својој семантици не садрже. Од везника са значењем anteriornosti неутрално anteriorni су: *након што* и *пошто*. Сви остали су семантички спецификовани компонентом „непосредна anteriornost”. Од везника са значењем posteriornosti неутрално posterioran је везник *пр(и)је него што*, док спецификативно значење „непосредне posteriornosti” имају везници *шаман да*, *шек да* и *једва да*. Везници неутралне anteriornosti и posteriornosti, као и општевременски везници *кад* и *док* такође могу изражавати значење непосредне anteriornosti или posteriornosti, али тек у специфичним лексичко-семантичким контекстима.

Предмет овога нашега рада само су зависносложене реченице са значењем непосредне anteriornosti и непосредне posteriornosti маркиране семантиком самога везника. У анализи ћемо кренути од најбројнијих везника са семантички спецификованим значењем непосредне anteriornosti. Анализа ће се вршити на корпусу само публицистичког, као најиновативнијег и најстандарднијег (у значењу „најпросјечнијег”) функционалног стила савременог српског језика.

Везници маркирани компонентом непосредне anteriornosti

Контекстуално неусловљено, лексичкосемантички предодређено спецификативно значење непосредне anteriornosti у савременом српском књижевним (стандардном) језику имају везници: *чим*, *шек што*, *само што*, *шаман што*, *како*, *једва што*. Везници су поредани по фреквентности употребе у публицистичком стилу, па сљедствено и у савременом српском књижевном језику. Највећу фреквенцију у употреби има везник *чим*, по фреквентности готово да за њим не заостаје везник *шек што* (оба су потврђена са више од стотину примјера), везници

само *што* и *шаман што* више него упола су мање употребно фреквентни (потврђени су са по тридесетак корпусних примјера), али су и они много чешћи у употреби од примјера с везницима *како* и *једва што* (који су потврђени са мање од по десетак примјера). За прва четири везника (*чим*, *шек што*, *само што*, *шаман што*) из корпусног (пре)великог броја примјера наводимо по петнаестак репрезентативних, док за посљедња два (*како*, *једва што*) наводимо све у корпусу забиљежене примјере.

1) ЧИМ:

Чим зине – слаже! (Вечерње новости, 16. 7. 2023, 33); *Лаже чим зине*. (Вечерње новости, 11. 8. 2019, 27); *Чим је дошао из школе*, најпре је нахранио краву. (Вечерње новости, 15. 4. 2014, 9); *Чим је објавила раш*, Аустроугарска војска је почела са бомбардовањем Београда. (Печат, 15. 8. 2014, 70); *Чим се појавио овај роман епопеја*, на његове врхунске квалитете указали су наши истакнути књижевни критичари. (Вечерње новости, 4. 6. 2014, 41); *Чим се родиш*, терају те да се осећаш безначајним (Политика, 21. 7. 2014, 18); *Чим су сели у сейаре*, ударили су по коктелима. (Вечерње новости, 28. 7. 2014, 29); *Плаћам рачуне чим стићу*. (Политика, 28. 8. 2014, 7); *Чим су сели у авион*, играчи су запевали. (Вечерње новости, 29. 8. 2014, 40); *Чим зајрми*, остану без струје. (Политика, 23. 9. 2014, 8: наслов); *Још је увредљивије за домаћина ако неко чим уђе у кућу затражи шифру за вај-фај*. (Политика, 24. 9. 2014, 21); *Чим сам се зајослио*, претплатио сам се на овај лист. (Политика, 28. 9. 2014, 25); *Чим је формирана Влада*, погодили су нас ужасне поплаве, (Вечерње новости, 28. 12. 2014, 4); *Чим сам ушао у полицију*, показао сам се. (Политика, 8. 3. 2015, 24); *Киша је почела да пада чим је завршен дрући сеш*. (Блиц, 2. 7. 2016, 40); *Трудим се да, чим завршим меч*, са физиотерапеутом спроведем све могуће методе опоравка. (Вечерње новости, 3. 6. 2016, 40) итд.

2) ТЕК ШТО:

Тек што је Зоџовић завршио читање, Крлежа је хитно напустио салу. (Вечерње новости, 5. 7. 2023, 34); *Тек што се [Ћуџеви] заврше*, већ се поправљају. (Данас, 15–16. 2023, 17); *Тек што је настављена игра*, досуђен је пенал за Партизан. (Политика, 30. 7. 2023, 17); *Заспао је под провом шек што су исловили*. (Политика, 1. 6. 2014, 15: Момо Капор); *Тек што ме сан ухвати*, почне да грува. (Вечерње новости, 28. 7. 2014, 30); *Тек што је малина пресјала да цвети*, плод је већ почео да се формира. (Вечерње новости, 6. 5. 2018, 2); *Тек што је стишла на Палић*, морала је да преузме посао собарице. (Блиц, 27–29. 4. 2019, 19); *Тек што је обукао униформу*, већ се заратило. (Политика, 22. 7. 2015, 1); *Тадићу би могло да се догоди да изгуби Косово шек што је сео у председничку фошељу*. (Куир, 6. 2. 2008, 3); *Тек што сам одмакао неколико десетина метара*, чуо сам такан дечји глас. (Вечерње новости, 19. 11. 2015, 28); *Тек што је изашао из улице*, закуцао се у дворишни хидрант. (Блиц, 29. 11. 2009, 41); *Једанпут*,

џек шћо је дошао у џај мали љрад на Зајаду, стрпао је кесу пуну ђубрета у ауто и бацио је у неку шуму на пустом месту. (Политика, 22. 6. 2014, 25: Момо Капор); *Тек шћо је ољушћио и начео вођку*, скљокао се у кревет. (Политика, 17. 8. 2015, 14); *Тек шћо се љрибрао*, појавио се управник радне заједнице. (Вечерње новости, 10. 1. 2016, 23) итд.

3) САМО ШТО:

Само шћо је раскойчала блузу, блицеви су севнули. (Курир, 20. 2. 2008, 12); *Само шћо сам изашла*, пресекао ме је пламен. (Вечерње новости, 27. 7. 2005, 13); *Само шћо се враћио са Власинској језера*, Стојковић је поново паковао кофере. (Политика, 3. 8. 2014, 14); *Само шћо је љочело грујо љолувреме*, Чукарички је показао да није максимално нељубазан гост. (Вечерње новости, 6. 10. 2015, 38); *Само шћо је ушао*, Стевановић је избио испред Петрића. (Политика, 15. 8. 2016, 29); *Само шћо смо сели у службене љросћорије*, уђе неки човек. (Вечерње новости, 17. 6. 2017, 27); *Само шћо смо изашли из сћланице*, на семафору се упалило црвено светло. (Вечерње новости, 28. 7. 2015, 29); *Дижеш једро и само шћо си ља љодијао*, оно спадне. (Политика, 29. 7. 2015, 12: Емир Кустурица); *Само шћо је ушао у ијру*, Жиру је био у шанси. (Политика, 3. 8. 2015, 31); *Само шћо су селе*, долази конобар и доноси туру пића. (Вечерње новости, 7. 9. 2014, 23); *Али само шћо сам се родио*, нешто вам се нисам свидео. (Данас, 23. 2. 2022, 25); *Само шћо сам сћијао на море*, назвали су ме Мићко и Милош. (Политика, 10. 3. 2020, 32); *Само шћо је лойћа завршила у Звездиној мрежи*, стадионом се проломио громогласни аплауз. (Политика, 26. 12. 2020, КУН, 1); *Само шћо је љочело грујо љолувреме*, црно-бели су повели голом младог Стевановића. (Вечерње новости, 4. 10. 2020, 40) итд.

4) ТАМАН ШТО:

Таман шћо је расћрава љрећила да љперасће у свађу, зачу се туп удар. (Политика, 15. 12. 2014, 14); *А баш то се догодило у Скупштини* *џаман шћо је љредседник владе изусћио љрву реченицу*. (Вечерње новости, 9. 2. 2016, 38); *Таман шћо смо завршили са доручком* и кренули у апарتمان, Брена се саплела и незгодно пала. (Вечерње новости, 26. 7. 2014, 17); *Таман шћо се љрошле недеље са ћерком Петћром враћила са лейовања*, некадашња чланица групе „Моделс“ пожелела је да са бившим дечком каскадером ужива на сплаву (Вечерње новости, 28. 7. 2014, 29); *Таман шћо је бивши фудбалер Манчестћер јунајћеда љокујио сина љосле ућакмице*, у његово возило ударио је други аутомобил. (Вечерње новости, 1. 12. 2014, 29); *Таман шћо је Народна банка Кине јуче заусћавила ованедељни грамаћични љад националне валуће јуана*, званични Пекинг је други пут од јула прецизирао са коликим златним полугама располаже „азијски тигар“ (Политика, 15. 8. 2015, 2); *Таман шћо је љосле две љодине чекања и мноћо љерийетћија и условљавања Србија добила зелено светћло да оћвори*

прва прећоварачка поглавља са Европском унијом, званични Београд добио је нови ударац са Запада, тачније од Америке. (Политика, 26. 12. 2015, 1); Нађеш у пекари сјајну питу од зеља и шаман шћо поштанеш овисник – више је не праве. (Данас, 15–17. 4. 2023, 32); Таман шћо је Грчку при- нудила на бруштални пакет финансијске помоћи, Европа се сада суочава са могућношћу да остане без кључне подршке водећег глобалног инвести- ционог зајмодавца. (Политика, 17. 7. 2015, 3) итд.

5) КАКО:

Како отворимо очи, ми чекамо Обраћање. (Данас, 4–5. 3. 2020, Не- деља, XVI); Како крочисмо у аутобус – водич нас дочека речима: „Ах, ја сам крив!“ (Данас, 8. 12. 2015, 32); Како смо ушли у свлачионицу, дожи- вео сам потпуни прекид филма и пао. (Данас, 29. 5. 2020, 29); Готово истовремено како је Вучић у зграду ушао, тако је грануло сунце. (Данас, 1. 6. 2022, 2); Како се шћенић завршио, Јелену су одвезли до њиховог лук- сузног стана. (Блиц, 13. 8. 2023, 21).

6) ЈЕДВА ШТО:

Једва шћо се привремено смирио сукоб са Бриселом око случаја Лекс Перковић, званични Загреб је отворио фронт према Будимпешти. (Ве- черње новости, 30. 9. 2013, 10); Једва шћо је закорачила у прећоворе с Бри- селом о разлазу, британска влада се припрема и за могућност да настави живот без икаквог споразума о будућим односима с Европском унијом. (Данас, 2. 11. 2017, 3).

Мало већи број наведених примјера, иако је то само дио од ексцер- пираних, за анализиране везнике, сем последња два, овдје је био потре- бан из једноставног разлога што се, изузмемо ли везник *чим*, за сложене везнике *шек шћо*, *само шћо*, *шаман шћо* у досадашњим радовима, чак и оним монографског типа, наводи тек покоја корпусна потврда,³ док се неки од ових везника (*шаман шћо* и *једва шћо*) уопште и не помињу.

³ Најбоља потврда је монографија И. Антонић (2001) и поглавље о временским реченицама у *Синтакси сложене реченице* (Антонић 2018) и „опримјерење“ везником *само шћо*. У дисертационом корпусу И. Антонић није забиљежила ниједан примјер, него она у анализи користи један једини исконструисан примјер: *Само шћо сам сћићла кући, зазвонио је шћелефон* (Antonić 2001: 138), коме у поглављу о временским реченицама даје још један некорпусни, исконструисани: *Само шћо сћићне кући, почиње да јунђа*. (Анто- нић 2018: 322). На основу тога се логично може закључити да је тај везник у српском језику врло риједак. Осми тога у монографској и уџбеничкој обради временске речени- це код И. Антонић уопште нема ни помена о везницима *шаман шћо* и *једва шћо*, што упућује на чињеницу да за њих ауторка није пронашла ниједан примјер, и уз то да се они не помињу ни у литератури коју је консултовала. Овдје наведени већи број примјера понајбољи је показатељ не само њиховог постојања него и њихове фреквентности. Ни у другом монографском дјелу о временским јединицама (Поповић 2014: 60–65), међу

Оно што повезује зависносложене реченице с временским зависним клаузама уведеним везницима *чим*, *штек шћо*, *само шћо*, *шаман шћо*, *како* и *једва шћо* јесте значење непосредне антериорности. То значи да се радња управне клаузе реализује одмах по завршетку радње зависне. У предикату свих наведених зависних клауза употребљава се само перфективни глагол или у некој претеритарној или у презентској форми, док у предикату управне клаузе може бити и перфективни и имперфективни глагол, мада је перфективни неупоредиво чешћи. Зависносложене реченице с наведеним типом клауза подударне су и у погледу реда клауза: зависна клауза може доћи у једној од три могуће позиције у односу на управну – у препозицији, тј. инверзији, интерпозицији или постпозицији, мада је препозитивни положај, будући најлогичнији због значења антериорности зависне клаузе, неупоредиво најчешћи.

Мада је свих шест везника ових зависних клауза маркирано значењем непосредне антериорности, то не значи да су они потпуни синонимни, а следствено ни да су у свим контекстима замјењиви (комутабилни). Од шест наведених везника дистрибутивно је најнеспутанији, тј. у значењу непосредне антериорности најнеспецификативнији везник *чим*. Зато тај везник, уз задржавање основног значења непосредне антериорности, може замијенити (супститусати) сваки од преосталих везника. Везник *чим* се, међутим, не може у свим контекстима замијенити ниједним од конкурентних сложених везника. Замјена би у неким примјерима проузроковала ако не неграматичну, онда у најмању руку реченицу која би се тешко могла сматрати уобичајеном, као нпр.: *Чим* [→ **Тек шћо*/**шаман шћо* /**једва шћо*] *зине*, *слаже*; *Плаћам рачуне чим* [→ **штек шћо*/**само шћо*/**шаман шћо* /**једва шћо*] *сћитну*; Србија ће бити примљена у ЕУ *чим* [→ **штек шћо*/**само шћо*/**шаман шћо* /**једва шћо*] *се укаже неко слободно месћо*, и сл. При тој супституцији препрека су нијансе значења које у значење сложеног везника уносе партикуле *штек*, *само*, *шаман* и *једва*. Због тога ти везници у својој семантици имају и

везницима „контактне антериорности” уопште се не спомињу ни *шаман шћо*, ни *једва шћо*, док се као везници „који се ређе користе у савременом српском језику” наводе „само што, тек што, нетом, истом, а” (Поповић 2014: 61). Везник *само шћо* је тако сврстан у групу све самих архаичних везника, који и нису везници савременог српског језика.

Осим тога, Љ. Поповић даје и потпуно погрешну (пр)оцјену функционалности фреквенције везника *како*, тврдњом да су „везници *штек шћо* и *како* подједнако чести у књижевном, публицистичком и разговорном функционалном стилу, иако донекле уступају место према фреквентности везнику *чим*, са којим ступају у однос комутације” (Поповић 2014: 61–62). Тај закључак, јасно је из нашег врло богатог корпуса из публицистичког стила, нема упориште у конкретном корпусу. И то је још један разлог што смо навели оволико број потврда за везнике маркиране значењем непосредне антериорности.

самосвојне специфичне компоненте значења које им доносе партикула: везник *једва шћо* тако означава да је радња зависне реченице остварена „с напором, с тешкоћом”⁴, што онда пресупонира да су такве радње по правилу везане само за свјесне људске активности (па ако временска ситуација искључује ту компоненту, ни реализација тог везника није могућа), везник *шаман шћо* подразумева да су се управо стекли за агенса очекивани услови за реализацију радње управне клаузе, што опет имплицира да се проузрокавачи датих радњи по правилу свјесни агенси, партикуле *шек* и *само* у везник уносе нијансу значења „напокон остварена радња” (*шек*), односно значења рестрикције (својеврсну „посебност” издвајање ситуације, односно радње). Због тога се сви и одржавају у систему – инваријантно им је значење непосредне антериорности, а варијантне су им семантичке компоненте које доносе поједине партикуле у њиховом саставу.

Временске клаузе у значењу непосредне постериорности

У србистици и/или сербокроатистици се, без обзира да ли је ријеч о граматикама или научним прилозима, изражавање временске постериорности везује искључиво за сложене реченице чија је зависна клауза уведена или везником *прије н(е)о шћо* или везницима *кад* и *док* (в. нпр. Antoniћ 2001: 114–117, 126–129; Ковачевић 2011: 127–158; Поповић 2014: 104–114). Тај списак везника којима се изражава временска постериорност, како ћемо видјети, без сумње је непотпун, будући да не садржи сложене везнике *шаман да*, *шек да* и *једва да*, који имају искључиво значење непосредне постериорности.

Кад је у питању изражавање постериорности спецификоване као непосредна, у литератури се констатује да „у српском језику не постоје специјализовани везници за исказивање контактне или дисталне постериорности” (Поповић 2014: 107–108), него да временска постериорност „може бити модификована као непосредна искључиво лексичким средствима, и то ако се везник ПРЕ НЕГО ШТО комбинује с прилогом *непосредно*, или неком другом лексемом која садржи истоветну семему” (Антонић 2001: 129). То, међутим, није тачно, будући да постоје сложени везници спецификовани искључиво значењем непосредне постериорности. А то су употребно доста ријетки везници *шаман да*, *шек да* и *једва да*. Чак ни у монографским описима временских значења српскога

⁴ Ову значењску нијансу „партикула *једва* ’наслиједила’ је од хомоформног јој прилога”, што је њена специфична црта која је диференцира од осталих сродних партикула. (Јањушевић Оливери 2018: 141).

језика (Antonić 2001; Поповић 2014), као ни у студијама посвећеним само изражавању постериорности (Ковачевић 2011) – ти се везници и не спомињу. Њих, истина са малим бројем корпусних потврда, биљежи у својој монографији о сложеним везницима српскога језика В. Ђуркин (2018: 67–71). У нашем корпусу забиљежили смо неколика примјера за везник *шаман да* и један за везник *једва да*, али у корпусу није забиљежен ниједан примјер с везником *шек да*, па зато за потврду наводимо једини у литератури забиљежени примјер, мада он није из публицистичког, него из књижевноумјетничког стила:

ТАМАН ДА:

Таман да се пође даље, или суд донесе „шокантну пресуду”, или се скупљачи костију јављају с новим билансом старих жртава. (Политика, 11. 4. 2016, 13); *Таман да скренемо код „Фонџане”*, препаде ме огроман билборд. (Политика, 20. 3. 2017, 7); *Таман да испуне обећање*, расписахе нове изборе. (Политика, 13. 8. 2017, 22: Јован Арсић Јовче); И *шаман да ујасим шелефон*, а исти зазвони (Куир, 12. 11. 2006, 13).

ЈЕДВА ДА:

Једва и да је свануло, а многи су се, иако веома опрезно, ишуњали на улицу. (Политика, 19. 2. 2017, 24); Али, *једва да је прошло месец дана* откако се Тито са својим најближим сарадницима из Вршца преселио у Београд, а његов млади гардиста ...узео је јастук, у њега увио пиштољ, цев ставио у уста и повукао окидач. (Вечерње новости, 22. 8. 2023, 42).

ТЕК ДА:

И *шек да изустии свој наум*, а старац је, прочитавши му мисли, опет прозборио о благодети спокоја (Ковачевић 2009, 74: Јанко Вујиновић, *Паника у инјерсиџију*)⁵.

У зависносложеним реченицама с везницима *шаман да* и *шек да* „радња исказана зависном клаузом уведеном сложеним везником није извршена. Њоме се заправо саопштава да је постојала спремност, готовост, ријешеност говорног лица (агенса) за њену реализацију, али да је у међувремену дошло до неочекивано ране реализације радње у надређеној клаузи, што практично значи да се најприје остварио садржај главне, а потом садржај зависне клаузе уколико је, уопште, дошло до реализа-

⁵ То је једини примјер за везник *шек да* који у монографији о сложеним везника, рађеној на огромном ексцерпираним функционално разнообразном корпусу, наводи као преузет В. Ђуркин (2018: 68). То заправо показује да је везник *шек да*, будући потпуно синониман уобичајенијем везнику *шаман да*, опционона појава у савременом српском књижевном језику.

ције њеног садржаја” (Ђуркин 2018: 71). И везник *једва да* семантички је врло близак везницима *шаман да* и *шек да*. Једина разлика проистиче из семантичке специфичности партикуле *једва* у његовом саставу. Наиме, и кад је здраворазумски јасно да је радња зависне клаузе уведена везником *једва да* извршена, „партикулом *једва* сугерише се да је и та радња толико незнатна тако да изгледа да није ни извршена” (Јањушевић Оливери 2018: 141).

Сва три везника са значењем непосредне постериорности – и *једва да* и *шаман да* и *шек да* – творени су „повезничењем” споја партикуле и иреалног везника *да*, тако да обиљежавају само значење иреалне временске постериорности. Њихово постојање директно оповргава у литератури раширену и готово општеприхваћену тврдњу да се у српском језику непосредна постериорност може исказати само комбинацијом везника неутралне постериорности са лексичким маркерима непосредне постериорности. Непосредна постериорност баш као и непосредна антериорност у српском се језику изражава како везницима маркираним значењем непосредне постериорности, тако и комбиновањем везника неутралне постериорности са лексичким маркерима непосредне постериорности.

Закључак

У раду смо на богатом корпусу публицистичког функционалног стила српског књижевног (стандардног) језика анализирали зависно-сложене реченице са значењем непосредне антериорности и непосредне постериорности чији је маркер сам временски везник.

Контекстуално неусловљено значење непосредне антериорности у савременом српском књижевним (стандардном) језику имају везници: *чим*, *шек шћо*, *само шћо*, *шаман шћо*, *како*, *једва шћо*, с тим да су најфреквентнији у употреби у публицистичком стилу везници *чим* и *шек шћо*, а најмање фреквентни везници *како* и *једва шћо*. У анализу нису укључивани везници који не припадају структури савременог српског језика, него су архаични историцизми, а то су *шек*, *шћо*, *а*, *нећом (шћо)*, *истћом*.

Анализирани везници маркирани значењем непосредне антериорности нису апсолутни синонимни, па слѣдствено у свим контекстима и нису замјењиви. Тако се нпр. везник *чим* као дистрибутивно и семантички најнеспецификативнији везник непосредне антериорности не може у свим контекстима замијенити ниједним од конкурентних сложених везника, јер би замјена, због специфичности значења које у сложени везник уносе партикуле, у неким примјерима проузроковала ако не неграма-

тичну, онда у најмању руку реченицу која би се тешко могла сматрати уобичајеном, као нпр.: Чим [→ *Тек шїџо/*шаман шїџо /*једва шїџо] зине, слаже.

Контекстуално неусловљено, везничком семантиком предодређено, значење непосредне постериорности у српском језику обиљежава се трима, у употреби доста ријетким везницима *шаман да*, *шек да* и *једва да* (уп.: *Таман да уіасим шелефон, он зазвони*; *Тек да изусїтим свој наум, зачу се їрмљавина їранаша*; *Једва да је свануло*, а они се ишуњали на улицу). Ови везници подразумевају да радња клаузе коју уводе није извршена, него да је само постојала спремност или готовост агенса за њену реализацију, коју је предухитрила неочекивано рана реализација радње управне клаузе. То значи да се најприје остварио садржај управне, а потом, ако је уопште дошло до његове реализације, садржај зависне клаузе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, И. „Реченице с временском клаузом.” У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. П. Пипер (ур.). Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ (2018): 289–363.
- Буркин, В. *Сложени везници у српском језику (и њихова функционалностилска дисїрибуција)*. Београд: Јасен, 2018.
- Јањушевић Оливери, А. *Инїензификаїорске парїикуле у савременом српском језику*. Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини, Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2018.
- Ковачевић, М. *Грамаїиичка иїиїања срїскоїа језика*. Београд: Јасен, 2011.
- Поповић, Љ. *Конїрасїивна їрамаїиика срїскої и україјинскої језика: шаксис и евиденцијалностї*. Београд: САНУ, 2014.

*

Antonić, I. *Vremenska rečenica*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.

ИЗВОРИ

- Блиц – *Blic*, дневне новине из Београда.
- Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.
- Данас – *Danas*, дневне новине из Београда.
- Курир – *Kurir*, дневне новине из Београда.
- Печат – *Печат*, седмичне новине из Београда.
- Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.

Miloš M. Kovačević

TEMPORAL IMMEDIACY MARKED WITH A CONJUNCTION IN MODERN SERBIAN LANGUAGE

Summary

In the paper, dependent complex sentences with the meaning of immediate anteriority and immediate posteriority, whose marker is the semantics of the conjunction itself, were analyzed on the rich corpus of journalistic functional style of the Serbian standard language.

In the contemporary standard Serbian language, immediate anteriority is marked by the following conjunctions: *čim*, *tek što*, *samo što*, *taman što*, *kako*, *jedva što*; however, *čim* and *tek što* are the most frequent ones, while *kako* and *jedva što* are the least frequent conjunctions within the journalistic style. The conjunctions marked for immediate anteriority that are analyzed here are not absolutely synonymous so they cannot be used interchangeably in all contexts.

The meaning of immediate posteriority in the Serbian language is marked by the conjunctions *taman da*, *tek da* i *jedva da* (cf.: *Taman da ugasim telefon, on zazvoni*), which are very rarely used. These conjunctions imply that the action of the dependent clause was not executed, but that there was only readiness or readiness of the agent for its realization, but the action of the governing clause was suddenly realized before it.

Key words: time clause, temporal conjunctions, immediate anteriority, immediate posteriority, conjunctive temporal markedness.

ИСИДОРА Г. БЈЕЛАКОВИЋ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК МАТИЦЕ СРПСКЕ (НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКТИ)

Одељење за књижевност и језик основано је 1864. године и представља најстарије научно одељење Матице српске. Данас оно чини део јединственог система од седам научних одељења. Будући да је основни задатак Одељења за књижевност и језик Матице српске истраживање, неговање и унапређивање српског језика и српске књижевности, али и књижевних, језичких и културних веза српског народа са другим народима, у овом раду даје се преглед новијих активности и актуелних пројеката Одељења, као и важнијих рецентнијих издања како би се шира стручна популација упознала са њима.

Кључне речи: Матица српска, Одељење за књижевност и језик.

1. Увод

Одељење за књижевност и језик основано је 1864. године и представља најстарије научно одељење Матице српске. Данас оно чини део јединственог система од седам научних јединица: Лексикографско одељење, Одељење за друштвене науке, Одељење за природне науке, Одељење за ликовне уметности, Одељење за сценске уметности и музику и Рукописно одељење. Одбор Одељења за књижевност и језик Матице српске тренутно броји 58 чланова, а његов примарни задатак јесте да истражује, негује и унапређује српски језик и српску књижевност.

При Одељењу се тренутно реализује тридесет осам научноистраживачких пројеката и потпројеката, који се односе како на дијахрона и синхрона испитивања српског језика тако и на истраживања књижевноисторијског, поетолошког и критичког тумачења књижевних појава и дела у широком хронолошком луку. Поред тога, веома важно место у активностима Одељења представља и поље научноистраживачког рада посвећено проучавању књижевних, језичких и културних веза српског

* isidora.bjelakovic@gmail.com

народа са другим народима. Развијена издавачка делатност једно је од важних обележја Одељења и односи се на периодику, монографска и лексикографска издања, зборнике радова и сл. У овом раду даје се преглед новијих активности и актуелних пројеката Одељења, као и важнијих рецентнијих издања.

2. Научноистраживачки пројекти

2.1. Нормативистика. Кад је реч о активностима које се односе на сагледавања српског језика из перспективе нормативистике, при Одељењу за књижевност и језик, а у сарадњи са Одбором за стандардизацију српског језика, реализује се неколико пројеката: Правопис српског језика (руководилац пројекта: проф. др М. Пижурица), Нормативна граматика српског језика (руководилац пројекта: проф. др П. Пипер), Речник српског језика (једнотомник, екавско и ијекавско издање; руководилац пројекта: проф. др М. Николић); Речник српског језика (вишетомник, руководилац пројекта: проф. др Р. Драгићевић). На основу наведеног непотребно је наглашавати да је Матица српска, у сарадњи са Одбором за стандардизацију, кућа под чијим се кровом објављују нормативистички приручници стандардног српског језика.

2.1.1. Правопис српског језика (руководилац пројекта: проф. др М. Пижурица). *Правопис српског језика* М. Пешикана, Ј. Јерковића и М. Пижурице објављен је први пут 1993. г. да би наредно издање изашло 2002. Након тога, именована је Редакција за припрему измењеног и допуњеног издања: М. Пижурица (главни редактор), М. Дешић, Б. Остојић и Ж. Станојчић, при чему је задржан иницијални састав ауторског тима. Правопис је објављен у више издања, уз извесне мање допуне и измене, а ијекавска верзија појавила се 2014. године. Након два научна састанка (у Андрићграду (2018) и Београду (2021) – у организацији Матице српске, Одбора за стандардизацију српског језика и Андрићевог института) издати су зборници радова *Нови прилози српском правопису* (2019) и *Нови прилози српском правопису 2* (2022), у којима је указано на објективну потребу за израдом измењеног и допуњеног издања *Правописа*. Формиран је нов пројектни тим, који је 2022. г. приступио ревидирању и допуњавању актуелног Правописа.

2.1.2. Нормативна граматика српског језика (руководилац пројекта: академик П. Пипер). *Нормативна граматика српског језика* академик П. Пипера и И. Клајна први пут је издата 2013. г. (у екавској верзији). Након тога, у сарадњи Матице српске и Републике Српске, објављено је и ијекавско издање. Ново, четврто – измењено и допуњено издање *Нормативне граматике* публиковано је 2022. године, а ауторском се тиму придружила и проф. др Р. Драгићевић. Иако су сви делови књиге доне-

кле допуњени, највише промена унесено је у поглавља о творби речи и синтакси.

2.1.3. Речник српскога језика — једнотомни (руководилац пројекта: проф. др М. Николић). Једнотомни *Речник српскога језика* објављен је 2007. године. Друго издање изашло је из штампе 2018, да би се 2022. г. појавило и ијекавско издање. Ијекавизацију полазног текста *Рјечника* спровео је г. М. Тасић.

2.1.4. Речник српскога књижевног језика — вишетомни (руководилац пројекта: проф. др Р. Драгићевић). Будући да у науци о српском језику до сада није објављен речник савременог српског стандардног језика, Матица српска је започела израду речника у којем ће бити обрађено а потом и објављено око 150.000 речи, потврђених у изворима из друге половине XX и првих деценија XXI века. Грађу за речник чиниће дела српских писаца са целокупног српског језичког простора, дневне новине и часописи, речници, уџбеници, приручници, стручна литература, репрезентативна дела преводног карактера и др. Корпус у овом тренутку чини око 740 наслова, не рачунајући периодику. Паралелно са израдом речника формира се и електронски корпус, а читав поступак осмишљен је и реализован у сарадњи са тимом стручњака из домена информацио-них технологија, чиме је рад у великој мери постао функционалнији и ефикаснији.

2.1.5. Поред издавања нормативистичких приручника, Одељење за књижевност и језик активно учествује у вођењу јавне језичке политике, у давању сугестија и мишљења, у упућивању званичних дописа и образложења, те у организацији скупова посвећених актуелним србистичким темама (нпр. *Српски језик и актуелна питања језичког планирања* (28. октобар 2015);¹ *Положај српскога језика у савременом друштву: изазови, проблеми, решења* (2. јули 2021)²).

2.2. Лексикографски и дијалектолошки пројекти. Поред пројеката из домена нормативистике, у Одељењу за књижевност и језик активно је и неколико лексикографских пројеката, у оквиру којих се обрађује грађа из различитих епоха развоја српског народног и књижевног језика.

2.2.1. Речник српског језика XII–XVIII века (руководилац пројекта: академик Јасмина Грковић-Мејџор). Пројекат је основан 2013. г. и ће-

¹ Скуп су организовали: Одељење језика и књижевности САНУ, Институт за српски језик САНУ, Одбор за стандардизацију српског језика, Матица српске и Фонд „Ђорђе Зечевић“ за неговање и унапређење ћирилице

² Скуп је организован као одговор на Закон о родној равноправности, који је донесен крајем маја 2021. г., а којим се уводи обавезна употреба тзв. родно осетљивог језика. Излагања са Скупа публикована су у зборнику радова, доступном на адреси: <chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcglclefindmkaj/https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/Polozaj%20srpskog%20jezika.pdf>.

гов је примарни циљ израда речника српског језика од 12. до 18. века. Корпус за речник представља грађа на српском језику од најстаријих сачуваних писаних споменика (крај XII века) до краја XVIII века. У оквиру пројекта до сада је формиран корпус и утврђене су основне теоријско-методолошке поставке будуће лексикографске обраде, у великој мери елабориране у зборнику радова *Историјска лексикографија српског језика* (2022). У њему су, дакле, разматрана различита концепцијска, теоријска и методолошка питања израде овог речника и лексикографске обраде грађе. Поред тога, важан сегмент активности подразумева и издавање старих рукописних споменика у оквиру едиције *Monumenta serbica*.

2.2.2. Речник славеносрпског језика (руководиоци пројекта: проф. др А. Милановић и проф. др И. Бјелаковић). Пројекат је започет 1981. године под руководством академика А. Младеновића да би 2010. године његов руководилац постала проф. др Љ. Суботић, којој су се 2012. г. као коруководиоци придружили и проф. др И. Бјелаковић и проф. др А. Милановић. Током 2017. године објављена је *Опћедна свеска Речника славеносрпског језика* (2017), а тренутно се приређује први том (одреднице на а-). Паралелно са лексикографском обрадом, једна од пројектних активност односи се и на издавање монографских публикација, заснованих на истраживањима лексике славеносрпског језика: М. Зорић. *Славенизми у раним драмама Ј. Стерије Поповића* (2018); И. Бјелаковић. *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (асирономија)* (2022).

2.2.3. Терминолошки речници српског језика (руководилац пројекта: проф. др Р. Драгићевић). У оквиру наведеног пројекта до сада су објављена два речника: *Орнитоолошки речник српског језика* (Д. Милорадов, В. Павковић, С. Пузовић, Ј. Рашајски, 2016; припремљено је и друго, допуњено и измењено издање) и *Батрахолошко-херпетолошки речник српског језика* (Д. Милорадов, И. Ћелић, К. Сунајко, Р. Ајтић, И. Кризманић, 2019). Тренутно је у изради *Териолошки речник српског језика* (руководилац потпројекта: мр Д. Милорадов).

2.2.4. Школски речник заборављених речи српског језика (руководилац пројекта: проф. др Ј. Дражић). Пројекат је основан како би се проширио вокабулар међу ученицима основних школа оним речима које представљају део материјалне и духовне културе Срба, али у све већем степену бивају потиснуте на периферију лексичког система. Реч је пре свега о архаизмима, историзмима, регионализмима, те речима страног порекла које су у једном периоду развоја српског језика представљале део активног лексичког система, а потом биле маргинализоване. Израдом овог речника олакшало би се разумевање књижевноуметничких текстова предвиђених планом и програмом за основну школу, али би

се утицало и на свест ученика о значају и вредности српског културног наслеђа и богаћењу вокабулара.

2.2.5. ДИЈАЛЕКАТСКИ РЕЧНИК СРПСКИХ ГОВОРА ВОЈВОДИНЕ (руководилац пројекта: проф. др Д. Петровић). Пројекат је започет 1980. године, а коначно реализован 2019. године, када је изашло четворотомно издање *Речника српских говора Војводине* (аутора С. Вареника, Д. Милорадова, К. Сунајко, И. Ћелић, Д. Петровића). Објављивањем овог речника на једном је месту систематизована богата лексичка грађа српских говора Војводине везана за материјални и духовни живот (грађа је доступна на сајту: <https://sr.wiktionary.org/>).

2.2.6. Речник говора Ваљевске Подгорине (руководилац пројекта: проф. др Д. Радовановић). У оквиру наведеног пројекта прикупља се и анализира грађа северне зоне западносрбијанских говора (са лексиколошког, етнолингвистичког и лингвогеографског аспекта). До сада је публикован зборник радова: *Из лексике сјановања у Ваљевској Подгорини: етнолингвистички оједи* (2020).

2.2.7. ОБРЕДНА ИСХРАНА У ВОЈВОДИНИ. Енциклопедијски речник термина (руководилац пројекта: др М. Ивановић Баришић). Циљ наведеног пројекта јесте израда енциклопедијског речника термина, тематски ограничених на семантичко поље исхране, а посведочених на територији Војводине. До сада је публикован зборник радова *Култура исхране у Војводини кроз обредну праксу: лингвистички и етнолошки аспекти* (2011), а у припреми је зборник етнолингвистичких транскрипата с коментарима *Исхрана у оједалу обредне праксе Срба у Војводини и Румунском Банату* (ур. проф. др С. Милорадовић).

2.3. ПИСЦИ ПРЕДСТАНДАРДНОГ ПЕРИОДА СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА И ЊИХОВА ДЕЛА (руководилац пројекта: проф. др И. Бјелаковић). Пројекат је основан с идејом да се богата књижевнојезичка баштина Срба у 18. и 19. веку, често запостављана и заборављана, приближи како научној тако и широј читалачкој публици. Настала у тзв. предстандардном или предвуковском периоду, најчешће штампана традиционалном неререформисаном ћирилицом и писана на једном од књижевних језика невуковског типа, многа дела овог периода остала су неприступачна савременим читаоцима. Из тог разлога, публикације су приређене тако да фототипију прати одговарајући транскрипт. На крају сваког издања налази се речник непознатих речи како би се читалаштву нефилолошког профила олакшала рецепција текста. У оквиру едиције *Језичка баштина*, у периоду од 2013. до данас објављено је десет књига: П. Соларић – *Кључић у моје земљеописаније* (1804) (прир. И. Бјелаковић, 2013); Г. Магарашевић – *Крајка всемирна историја* (1831) (прир. Ј. Ајцановић и И. Бјелаковић, 2013); Ј. Хаџић – *Сјомени из мојега дневника* (прир. Љ. Суботић, 2013); А. Везилић – *Крајкоје сочињеније о приватних и јубличних*

дјелах (1785) (прир. И. Бјелаковић, О. Обрадовић, 2015); П. Кенгелац – *Јесѣсѣвословије* (1811) (прир. М. Зорић, 2015); С. Живковић Телемак – *Прикљученија Телемака* (1814) (прир. И. Цветковић Теофиловић, 2015); Л. Бојић – *Памјатник мужем у славеносрпском књижевству славним в жершву љризнашелности и благодаренија* (1815) (прир. Д. Грбић и И. Бјелаковић, 2019); П. Соларић – *Улої ума человетескої* (1808) (прир. М. Зорић и Г. Радмиловић, 2019); Ј. Чокрљан – *Оїледало добродетелїи и верности или Жалосна љрикљученија Драїољуба и Љубице* (1829) (прир. М. Зорић и М. Јелисавчић, 2020); П. Соларић – *Вход к љисменици и језикознанију* (1831) (прир. И. Бјелаковић, А. Милановић, Ј. Миливојевић, 2020); Ј. Мушкатиновић – *Причїе илиїи љо љрошїому љословице шемже сеншениције илиїи реченија* (1807, друго издање) (прир. М. Зорић, 2022). У духу савремене историје књижевности ова се дела сагледавају у новом светлу, чиме се ревалоризује њихов значај, уметничка и културна вредност и јасно указује на то да вуковци и традиционалисти нису били на супротним, него на паралелним путевима, често са сличним идејама у погледу основе будућег стандардног језика, али са различитим визијама његове структуре, писма и правописа.

2.4. Библиотека УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ (руководилац пројекта: проф. др Љ. Пешикан Љуштановић). У оквиру овог пројекта прикупљају се и систематизују дела народне књижевности, објављена фрагментарно у различитим периодичним издањима током 18, 19. и 20. века, а досад је, у сарадњи са Институтом за књижевност и уметност у Београду, али и другим институцијама, објављено осамнаест књига.

2.5. ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ПЕРИОДИКЕ (руководилац пројекта: проф. др М. Ненин). Будући да је књижевна периодика имала је веома важну улогу у конституисању како српске књижевне мисли тако и српског језика, примарни циљ овог пројекта јесте систематизовање и описивање српске књижевне периодике у целини, што је у великој мери и реализовано у девет публикација које су до сада објављене. Тренутно се истражују и обрађују „скрајнути” књижевни часописи, почевши од Кола Данила Живаљевића, *Ошацибине* Владана Ђорђевића и др.

2.6. АНТИКА И АНТИЧКО НАСЛЕЂЕ – НОВИ УВИДИ (руководилац пројекта: проф. др Н. Ристовић). Основни циљ овог пројекта јесте повезивање и обрада студија антике и античког наслеђа у Србији – од класичне традиције код Срба у прошлости до анализе улоге античке књижевности у српском културном кругу, уз преводе релевантних дела. У оквиру пројекта до сада је објављено неколико студија, а међу новијим издањима посебно место заузима публикација Г. Маричића *Антички мошиви у новијој српској књижевности: љесма, драма, љревод* (2022).

2.7. О АНТИЧКОЈ КУЛТУРИ И БАШТИНИ – ПРЕИСПИТИВАЊА (руководилац пројекта: проф. др К. Марицки Гађански). У оквиру овог пројекта пре-

испитује се улога античке баштине у српској књижевности, при чему се посебна пажња посвећује оним писцима и њиховим делима који су остали потпуно маргинализовани и без икакве критичке рецепције.

2.8. Милан Јовановић Батут – живот и дело (руководиоци пројекта: др З. Хаџић и мр Д. Милорадов). Примаран задатак овог пројекта јесте приређивање рукописа Батутовог речника медицинске терминологије, који се чува у Музеју науке и технике у Београду.

2.9. Религиозни еп српских предромантичара (руководилац пројекта: проф. др Р. Ераковић). Један од недовољно истражених песничких жанрова српске књижевности 18. и 19. века јесте и предромантички религиозни еп, за који се верује да одиграо изузетно важну улогу у развоју српске књижевности овог периода. У оквиру пројекта истражују се и приређују дела Викентија Ракића, Милована Видаковића, Константина Маринковића, Михајла Владислављевића и Гаврила Ковачевића.³

2.10. Рађање српске приповијетке (руководилац пројекта: проф. др Д. Иванић). Централно поље истраживања овог пројекта јесте опис и анализа развоја српске приповетке у делима Ј. Игњатовића, С. М. Љубише, Ђ. Јакшића, М. П. Шапчанина, Ј. Грчића Миленка, М. Глишића, Л. Лазаревића, С. Матавуља до оног периода када се ова врста стабилизује као жанр и добија класичне вредности. Поред тога, у оквиру пројекта систематизују се и описују текстови водећих српских критичара о српској приповеци: С. Вуловића, М. Савића, Љ. Недића, М. Цара и других.

2.11. Српска култура: 1950–2000. (историја српске културе) (руководилац пројекта: проф. др П. Пијановић). Након публикације *Српска култура у 18. и 19. веку* (2020) истраживања српске културе, њени обрасци и вредности временски и тематски се померају на период од 1950. до 2000. године. Након реализације овог пројекта биће заокружен вишедеценијски посао на анализи и испитивањима српске културе од њених почетака до савременог доба.

2.12. Српско песништво XX века и културно-историјски контекст (руководилац пројекта: И. Негришорац). Реч је о новом пројекту у оквиру којег се истражују специфични поетички токови, изразити појединци, као и извесни песници мањег значаја, који се својим делом „суочавају са неким од изразитих културно-историјских недоумица карактеристичних за српску културу, али и за шири јужнословенски, балкански, средњоевропски, медитерански, те укупни европски и светски културни простор”. Планирана истраживања усмерена су ка самом песништву, али и ка питањима поетике, критике, књижевне историје, компарати-

³ Међу новијим приређеним издањима, насталим у оквиру овог пројекта, свакако треба споменути дело М. Видаковића *Млади Товија* (прир. Р. Ераковић, С. Дамјанов, 2022).

стике, улоге и значаја периодике, догађаја у књижевном животу, функције одређених типова дискурса, тематике и сл.

2.13. ПРОЗА СРПСКИХ ПЕСНИКА ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА. ИСТОРИЈА И ПОЕТИКА (руководилац пројекта: др М. Недић). Пројекат је у завршној фази и очекује се штампање монографског издања.

2.14. ПОЕТИЧКЕ, ТЕМАТСКЕ И РЕЦЕПЦИЈСКЕ КООРДИНАТЕ САВРЕМЕНЕ СРПСКЕ ПРОЗЕ (руководилац пројекта: проф. др С. Владушић). Пројекат је посвећен различитим видовима истраживања српске прозе у периоду између краја Другог светског рата па до прве деценије 21. века. Посебна пажња усмерена је ка истраживању рецепција српске књижевности у иностранству, односа савремене српске прозе према култури сећања и памћења, те односу српске књижевности 20. и 21. века према питањима националног идентитета и тематизовања важних догађаја из историје српског народа.

2.15. ЖАНРОВСКА УКРШТАЊА СРПСКЕ И АНГЛОФОНЕ КЊИЖЕВНОСТИ: ПРЕВОДНА РЕЦЕПЦИЈА И КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА (руководиоци пројекта проф. др В. Гордић Петковић, проф. др З. Пауновић). Пројекат је установљен како би се истраживала интеракција књижевних жанрова српске и англофоне књижевности (тј. литературе Велике Британије и Северне Ирске, Ирске, САД, Индије, Канаде, Аустралије, Новог Зеланда) како на делима двадесетог и двадесет првог века тако и на остварењима ранијих епоха. До сада је објављено три зборника радова под називом *Жанровска укршћена српске и англофоне књижевности* (2017, 2019, 2022).

2.16. ПАРАЛЕЛНИ СВЕТОВИ И ИМАГИНАРНЕ ТЕРИТОРИЈЕ У СРПСКОЈ И СТРАНИМ КЊИЖЕВНОСТИМА (руководиоци пројекта: проф. др В. Гордић Петковић и проф. др М. Јаковљевић). Пројекат се односи на истраживање дела српске и страних књижевности XX и XXI века из перспективе њихових односа са књижевним остварењима из ранијих епоха, интеркултуралних и интертекстуалних веза, специфичности међуодноса појединаца и група „у фантастичним, технолошким, постколонијалним, постиндустријским, постхуманистичким и трансхуманистичким контекстима” како би се у српској и другим књижевностима на више нивоа истражила дела која припадају „корпусу постмодернистичке, научнофантастичне, фантазијске и постколонијалне књижевности, укључујући њихове међуодnose, узајамне утицаје, процесе и механизме креирања, обликовања, преобликовања и размене образаца између уметничке и жанровске књижевности”. Једно од издања објављених као резултат рада на овом пројекту, а које свакако треба поменути јесте *Сер Гавејн и Зелени вишњез. Превод, ишумачења и значења* (прир. и прев. проф. др М. Јаковљевић, 2019).

2.17. ЈЕЗИК И КУЛТУРА НОВИХ ТЕХНОЛОГИЈА (руководилац пројекта: проф. др А. Петровић). Основи задатак овог пројекта јесте испитивање

антропологије нових технологија и њиховог утицаја на језик како би се уочила шира културно-историјска слика њиховог садејства. Као резултат рада на овом пројекту 2021. г. објављена је књига *Тајнопис Речника шехнолоџије* А. Стевановић (2021).

2.18. КОМПАРАТИВНА ИСТРАЖИВАЊА. Као што је речено у уводном делу, важно место у активностима Одељења за књижевност и језик Матице српске представља и поље научноистраживачког рада посвећено проучавању књижевних, језичких и културних веза српског народа са другим народима. Тренутно је активно неколико пројеката овог профила: Мађарско-српске културне везе⁴, Српско-руске књижевне и културне везе⁵, Српско-словачке књижевне и културне везе⁶, Српско-чешке културне, политичке и привредне везе у прошлости и данас⁷, Српско-француске књижевне и културне везе у европском контексту⁸, Српско-индијске везе у култури кроз историју⁹, Српско-грчке везе у књижевности и култури, Српско-словеначке књижевне и културне везе¹⁰.

2.19. Посебно место у издавачкој продукцији Одељења заузимају бројна монографска издања истакнутих појединаца, као и зборници радова посвећених науци о језику и књижевности, међу којима ћемо навести само поједине, новије наслове: Р. Драгићевић – *Српска лексика у прошлости и данас* (2018), Р. Ераковић – *Дневник чишалачких искушења* (2019), Н. Савковић – *Ошисак Италије* (2021), Н. Савковић – *Јован*

⁴ Међу новијим резултатима рада на овом пројекту издајамо зборник радова *Из историје српско-мађарских културних веза 2* (2019).

⁵ У оквиру рада на овом пројекту свакако треба издвојити зборник радова *Српско-руске књижевне и културне везе: епоха модерне* (2018, гл. уредник Корнелија Ичин), а неопходно је напоменути и да је током 2022. г. објављена монографија проф. др Корнелије Ичин *Бука руске авангарде*.

⁶ Као резултат рада на овом пројекту током 2019. објављена је монографија проф. др М. Харпања *Појављања из словачке књижевности и науке о књижевности*, а током 2022. г. следеће публикације: М. Харпањ, *Словачка књижевност у српским часописима 19. века* (2022); З. Валент Белић, *Слика Срба у словачкој књижевности* (2022).

⁷ Међу новијим публикацијама, проистеклим као резултат рада на овом пројекту, издајамо зборник радова *Од Мораве до Мораве: из историје чешко-српских односа 3* (2017).

⁸ У оквиру наведеног пројекта током 2019. г. објављен је зборник радова *Српско-француске књижевне и културне везе у европском контексту* (2019).

⁹ Међу публикацијама насталим у оквиру овог пројекта издајамо: *Од Наланде до Хиландара* А. Петровића (2017), *Закони о Индији* Кнеза Божицара Карађорђевића (2018), *Мануов законик* (2018), *Камашастра* (2020), *Аршхашастра или наука о владању и вођењу привредних, правосудних, ујравних, војних и политичких полова* (прев. Светислав Костић, 2020), *Ујанишаде* (у штампи).

¹⁰ Тренутно је штампи публикација *Словеначки и српски студентски покрети 1968. године: авангардне праксе у теорији и књижевности* (ур. Бојана Стојановић Пантовић).

А. Дошеновић између италијанској ушницаја и српској надахнућа (2018), *Пејсер Ханке или правда за човека и човечности* (зборник радова, ур. И. Негришорац, 2021) и др.

3. Закључак

Под окриљем Одељења за књижевност и језик Матице српске публикује се низ периодичних издања и научних зборника – *Летописа Матице српске*; *Зборник Матице српске за књижевности и језик*; *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*; *Зборник Матице српске за славистику*; *Језик данас*. Одржавањем промоција објављених издања, обележавањем великих јубилеја, те организовањем манифестација различитог профила, Одељење истрајава у идеји да истражује, негује и унапређује српску књижевност и српски језик, али и да оправда примарну улогу куће чији је део – промоцију српске културе у европском контексту.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Арџхашастира или наука о владању и вођењу привредних, правосудних, управних, војних и политичких послова*. Прев. Светислав Костић. Нови Сад: Матица српска, 2020.
- Бјелаковић И., Цветковић Теофиловић И., Милановић А. (прир.). *Речник славеносрпској језика*. Огледна свеска. Нови Сад: Матица српска, 2017.
- Бјелаковић, И. *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (астрономија)*. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Бојић, Л. *Памјатник мужем у славеносрпском књижевству славним в жерству признајелности и благодаренија* (1815). Прир. Д. Грбић и И. Бјелаковић. Нови Сад: Матица српска, 2019.
- Брборић В., Бјелаковић И. (прир.). *Нови прилози српском правопису 2. Зборник радова са научној скупи „Актуелна питања српској правопису”, одржаног у Београду 23. октобра 2021*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика, 2022.
- Валент Белић, З. *Слика Срба у словачкој књижевности*. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Вареника С., Милорадов Д., Сунајко К., Белић И., Петровић Д. *Речник српских јовора Војводине*. Нови Сад: Матица српска, 2019.
- Везилић, А. *Крајкоје сочињеније о приватних и публичних дјелах* (1785). Прир. И. Бјелаковић, О. Обрадовић. Нови Сад: Матица српска, 2015.
- Видаковић, М. *Млади Товија*. Прир. Р. Ераковић, С. Дамјанов. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Гордић Петковић В., Ђурић Пауновић И., Пауновић З. (ур.). *Жанровска укрштања српске и англофоне књижевности 3*. Нови Сад: Матица српска, 2019.

- Гордић Петковић В., Пауновић З. (ур.). *Жанровска укршћања српске и англофоне књижевности* 3. Нови Сад: Матица српска, 2017.
- Гордић Петковић В., Пауновић З. (ур.). *Жанровска укршћања српске и англофоне књижевности* 3. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Грковић-Мејџор Ј., Бјелаковић И., Курешевић М. (ур.). *Историјска лексикографија српског језика*. Нови Сад: САНУ – Огранак САНУ у Новом Саду, Матица српска, 2022.
- Драгићевић Р. *Српска лексика у прошлости и данас*. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Ераковић, Р. *Дневник чињалачких искушења*. Нови Сад: Матица српска, 2019.
- Живковић, С. Т. *Прикљученија Телемака (1814)*. Прир. И. Цветковић Теофиловић, Нови Сад: Матица српска, 2015.
- Зорић, М. *Славенизми у раним драмама Ј. Стерије Поповића*. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Ивановић-Баришић М., Милорадовић С., Недељков Љ., Радовановић Д., Радојичић Д., Сикимић Б. *Култура исхране у Војводини кроз обредну праксу: лингвистички и етнологички аспекти*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Ичин, К. (ур.). *Српско-руске књижевне и културне везе: епоха модерне*. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Ичин, К. *Бука руске авангарде*. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Камашасџра. Прев. С. Костић. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Карађорђевић, Б. *Записи о Индији*. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Кенгелац, П. *Јесетсјевословије (1811)*. Прир. М. Зорић. Нови Сад: Матица српска, 2015.
- Ковачевић, М. (прир.) *Нови прилози српском правопису. Зборник радова са Научног скупља „Актуелна питања српског правописа“ одржаног у Андрићграду 13. 10. 2018*. Нови Сад – Вишеград: Матица српска – Андрићев институт, 2019.
- Магарашевић, Г. *Крајска всемирна историја (1831)*. Прир. Ј. Ајџановић и И. Бјелаковић. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Мануов законик. Прев. С. Костић. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Маричић, Г. *Антички мотиви у новијој српској књижевности: песма, драма, превод*. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Милорадов Д., Павковић В., Пузовић С., Рашајски Ј. *Орнитолошки речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2016.
- Милорадов Д., Ђелић И., Сунајко К., Ајтић Р., Кризманић И. *Батрахолошко-херпетолошки речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2019.
- Мушкатиновић, Ј. *Приче илићи по једном једнословне шемне сентенције илићи реченија (1807, друго издање)*. Прир. М. Зорић; Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Негришорац, И. (ур.). *Петер Хандке или правда за човека и човечност*. Нови Сад: Матица српска, 2021.
- Николић, М. (ред.). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Николић, М. (ред.). *Рјечник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Новаковић Ј., Сребро М. (ур.). *Српско-француске књижевне и културне везе у европском контексту*, Нови Сад: Матица српска, 2019.
- Петровић, А. *Од Наланде до Хиландара*. Нови Сад: Матица српска, 2017.

- Пешикан М., Јерковић Ј., Пижурица М. *Правойис српскога језика*. Ијекавско издање. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- Пешикан М., Јерковић Ј., Пижурица М. *Правойис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 1993.
- Пијановић, П. *Српска култура у 18. и 19. веку*. Нови Сад: Матица српска, 2020.
- Пипер П., Клајн И., Драгићевић Р. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Радовановић Д., Ивановић Баришић М. (прир.). *Из лексике сјановања у Ваљевској Подгорини: етнолингвистички оједи*. Нови Сад: Матица српска, 2020.
- Савковић, Н. Јован А. Дошеновић између италијанског ујичаја и српског надахнућа. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Савковић, Н. *Описак Италије*. Нови Сад: Матица српска, 2021.
- Соларић, П. *Вход к писменици и језикознанију (1831)*. Прир. И. Бјелаковић, А. Милановић и Ј. Миливојевић. Нови Сад: Матица српска, 2020.
- Соларић, П. *Кључи у моје земљеописаније (1804)*. Прир. И. Бјелаковић. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Соларић, П. *Улој ума човеческог (1808)*. Прир. М. Зорић и Г. Радмиловић. Нови Сад: Матица српска, 2019.
- Станић Д., Танасић С. (ур.). *Положај српског језика у савременом друштву*. Нови Сад: Матица српска, 2021.
- Стевановић, А. *Тајнопис Речника технологије*. Нови Сад: Матица српска, 2021.
- Стојановић Пантовић, Б. (ур.). *Словеначки и српски студентски покрети 1968. године: авангардне праксе у теорији и књижевности*. Нови Сад: Матица српска, у штампи.
- Фараго, К. (ур.). *Из историје српско-мађарских културних веза 2*. Нови Сад: Матица српска, 2019.
- Харпањ, М. *Појавља из словачке књижевности и науке о књижевности*. Нови Сад: Матица српска, 2019.
- Харпањ, М. *Словачка књижевност у српским часописима 19. века*. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Хаџић, Ј. *Сјомени из мојега дневника*. Прир. Љ. Суботић. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Чокрљан, Ј. *Оједало добродетели и верности или Жалосна прикљученија Драгољуба и Љубице (1829)*. Прир. М. Зорић и М. Јелисавчић. Нови Сад: Матица српска, 2020.
- Штепанек В., Хлатки Л. (прир.). *Од Мораве до Мораве: из историје чешко-српских односа 3*. Нови Сад: Матица српска, 2017.

Isidora G. Bjelaković

DEPARTMENT FOR LITERATURE AND LANGUAGE OF MATICA SRPSKA –
PROJECTS AND ACTIVITIES (SCIENTIFIC PROJECTS)

Summary

The primary task of the Department for Literature and Language of Matica srpska is to explore, cultivate and promote the Serbian language and Serbian literature and to maintain the necessary balance between diachronic and synchronic research of the Serbian language as well as historical, poetological and critical interpretations of the literary works in a wide historical scope through many scientific research projects. In addition, another important part of the activities of the Department is the field of scientific research work devoted to the study of literary, linguistic and cultural ties of the Serbian people with other nations. This paper offers a review of all projects of the Department.

Key words: Matica srpska, Department for literature and language.

МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ИНСТИТУТУ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ: ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ И БУДУЋНОСТ**

У реферату се представља, сагледавањем монографских студија у издавачкој делатности Института за српски језик САНУ, историјат и области проучавања у србистици, као и смена лингвистичких праваца и заступљеност теоријско-методолошких оквира у институтским проучавањима. Богата и континуирана издавачка делатност Института, као један вид представљања резултата деловања ове научне установе, поред лексикографских остварења, кроз своје едиције „Посебна издања“, „Библиотека Јужнословенског филолога“ и „Монографије“, али и кроз своје часописе и зборнике, сведочанство је о актуелном у језику и лингвистици у одређеном тренутку. Каталог поводом 75 година постојања, *Издања Института за српски језик САНУ 1947–2022*, добар је извор информација не само за проучавање развојних токова у србистици већ и за смернице и обрасце за будућа лингвистичка истраживања. На овај начин сагледава се и улога Института за српски језик САНУ у развоју науке о српском језику.

Кључне речи: Институт за српски језик САНУ, србистика, српска лингвистичка славистика, правци проучавања у србистици.

1. Институт за српски језик САНУ данас представља централну научну установу за проучавање српског језика, која кроз своје дугорочне и краткорочне пројекте присаједињује кадар из свих србистичких универзитетских центара, као сталне или спољне сараднике. Управо је тако и био замишљен у време оснивања пре седам и по деценија, када је Законом о Српској академији од 30. јуна 1947. године реорганизован рад Академије и основано око двадесет пет нових института, а у новоосновани институт пренет задатак развоја и неговања науке о српском језику, кроз остваривање пројектних задатака и формирање научног кадра

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

(Спасојевић 2022: 18).¹ И тада и данас, како је дефинисао први директор, академик Александар Белић, основни, фундаментални задатак Института за српски језик, чији је претеча био Лексикографски одсек, јесте израда Речника САНУ и потом проучавање народних говора. Делатност Института се врло брзо развијала и ширила, пошто је препозната његова кровна улога у организовању научног живота, те су се придружили и филолошки послови који су се одвијали у другим установама. Поред Лексикографског и Дијалектолошког одсека или одељења,² у наредним деценијама оформио се и Старословенистички одсек 1969. године, Етимолошки одсек 1983. године, те је на почетку новог миленијума преко пројектног финансирања формално-организационо обновљен 2002. године некадашњи и данашњи Дијалектолошки одсек (као пројекат *Дијалектолошка истраживања српској језичкој њосћора*) и основан пројекат *Опис и стандардизација савременог српског језика* (2006), тј. данашњи Одсек за стандардизацију. Најмлађи одсек у Институту, Одсек за дигитализацију, основан је 2020. године као наставак потпројекта *Примена лингвистичких истраживања у изради дигиталног појмовника*, који се од 2011. до 2019. године одвијао у Институту као део пројекта *Интердисциплинарно истраживање језичког и културног наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет појмовника српске културе*.

1.1. Сложену структуру и историју Института за српски језик САНУ прати и његова богата и разграната издавачка делатност, како периодичних, тако и монографских публикација. Овом приликом представимо – сагледавањем монографских студија у издавачкој делатности Института за српски језик САНУ – историјат и области проучавања у србистици, као и смену лингвистичких праваца и заступљеност теоријско-методолошких оквира у институтским проучавањима. Континуирана издавачка делатност Института, као један вид представљања резултата и деловања ове научне установе, поред лексикографских остварења, на првом месту Речника САНУ, кроз своје едиције „Посебна издања“, „Библиотека Јужнословенског филолога“ и „Монографије“, али и кроз своје часописе, сведочанство је о актуелном у језику и лингвистици. Каталог поводом 75 година постојања, *Издања Института за српски језик САНУ*

¹ Детаљно о историјату ове установе, њених одсека и њеног издаваштва в. у наведеном раду Спасојевић 2022, у коме је дат исцрпан библиографски списак у вези са том темом.

² На почетку рада Института биле су и јединице које су се касније одвојиле. Ономастички одбор формиран је 1948. године, као и Одсек за експерименталну фонологију, а од 1954. године он се осамосталио као посебан институт. Одбор за израду чешко-српскохрватског и пољско-српскохрватског речника радио је од 1952. до 1955. године такође у оквиру Института, а представљао је остатак Института за источне и западнословенске језике и књижевности, основаног при САН 1949. године.

1947–2022 (Живановић 2022), добар је извор не само за проучавање развојних токова у србистици већ и за смернице и обрасце за будућа лингвистичка истраживања. На овај начин сагледава се и улога Института за српски језик САНУ у развоју науке о српском језику. Наш преглед управо темељимо на материјалу поменуте каталожке библиографије (Живановић 2022), као и књига *Аноширана библиографија Библиотеке Јужнословенског филолога* (Миленковић, Живановић 2022) и *Едиција Монографије* (Савић Грујић 2022). У фокусу су ауторска истраживања, која, с једне стране, јесу подстакнута колективним пословима, али, с друге, одражавају лична интересовања, оријентацију и усмерења истраживача.

1.2. Само оснивање Института за српски језик пада на крај белићевског периода у периодизацији српске лингвистичке славистике коју је предложио и образложио академик Предраг Пипер (2018а: 9; в. и 2018б).³ Белић, поникао на темељима московске и лајпцишке школе, младограматичарски оријентисан на језичку прошлост и језички развој, створио је специфичну београдску школу, у којој се полазило од реалности језика, језичких чињеница, а не од теоријских конструката, где су сагледаване и унутрашње и спољашње особине језичкога знака, језичке јединице на свим језичким нивоима, у садејству значења, облика и функције⁴ (уп. Пипер 2018а: 13; Ivić 2001: 138). Такав приступ присутан је кроз читав 20. век до данашњих дана у србистици, разуме се, оплемењен и достигнућима новијих теоријско-методолошких достигнућа. Деловање Института заправо почиње да даје своје резултате од педесетих година 20. века. Друга половина 20. века у лингвистици назива се још и ивићевским периодом, јер је у свим аспектима видљив допринос лингвистичких остварења и приступа који су развијали и неговали Павле и Милка Ивић. Они су свој рад започели у Институту за српски језик, са којим никада нису прекинули везе, а из ког су прешли у Нови Сад, развијајући другачији теоријско-методолошки оквир – афирмишући најпре структуралистички приступ, а касније и когнитивни. Међутим, како су и сами Ивићи Белићевци ученици, и како су нови приступи спонтано улазили у све средине (в. ниже у описима монографија), према нашем мишљењу, говорење о двома школама – београдској и новосадској – не представља данас више супротстављене приступе у проуча-

³ У два века трајања српске лингвистике издваја се најпре вуковски период, који заузима прву половину и почетак друге половине 19. века, потом даничићевски период у другој половини 19. века, па долази белићевски период у првој половини 20. века (Пипер 2018а: 9).

⁴ Белић није прихватио структурализам, већ је развијао свој приступ – теорију синтагматике – који се заснивао на испитивању спојева речи у реченици и на истицању значаја функције у реченици за разумевање организације језика и творбе речи (Ivić 2001: 138).

вању језика, јер су се због плурализма теоријско-методолошких оквира и лингвистичких приступа у једној и у другој научној и универзитетској средини ове разлике неутралисале.⁵

2. Институт за српски језик управо је био стециште многих новина у српској науци у језику, захваљујући свом оснивачу и директору, који се на самом почетку окружио најдаровитијим студентима, а који су заправо одредили токове данашње србистике. То су били Ирена Грицкат, Милка Ивић (дев. Јовановић), Павле Ивић и Иван Поповић, а врло брзо им се придружио Митар Пешикан. У то време Институт је додељивао докторска звања, па су у Институту 1953. године докторирали Ирена Грицкат и Милка Ивић, потом 1954. Павле Ивић и, нешто касније, Иван Поповић. Прва два одбрањена доктората припадају области синтаксичке семантике – један глаголских облика, а други падежа, и то како у савременом српском језику тако и у његовој историји. По оценама ментора, ове су студије заслужиле публикување, што је изискивало покретање едиције. Заједно са САНУ, основана је серија Института за српски језик у оквиру Академијиних „Посебних издања“, у којој су изашле свега три књиге, и то најпре *О ђерфектџу без ђомоћној ђлајола у срџскохрвајшском језику и сродним ђојавама* Ирене Грицкат (1954) и *Значења срџскохрвајшској инсџруменџала и њихов развој* Милке Ивић (1954). *Боџанички речник: имена биљака* (1959) спољног сарадника и консултанта Драгутина Симоновића представљао је важан допринос специјалној, терминолошкој лексикографији. Иако по резултатима својих анализа и данас актуелне и непревазиђене студије, у оно време, као резултати рада младих истраживача, ипак нису дозвољавале да се други део Белићеве студије *О језичкој ђприроди и језичком развиџку* нађе у овом низу, па је њен издавач била Академија (Одељење литературе и језика), а Белићевом смрђу, едиција „Посебна издања“ за студије нашег института је на свом почетку и прекинута.

3. Преношењем задатака везаних за србистику у Институт, Белић и Академија су периодична издања пренели у ову установу, а то су били већ тада реномирани часописи *Срџски дијалекџолошки зборник*, *Јужнословенски филолоџ*, а из Лингвистичког друштва *Наш језик*. Тако је, нешто касније, 1970. године у Институту обновљена, односно покренута нова серија едиције „Библиотека Јужнословенског филолога“, основана 1928. године, у којој је за десет година – до 1938. изашло девет књига.⁶

⁵ Новоформирани србистички центри на другим универзитетима развијали су се на овим белићевским и ивићевским поставкама, које су даље надограђиване.

⁶ То су углавном књиге Белићевих доктораната, о којима је он писао приказе у самом часопису, а прво су и објављене у самом часопису. Покретање едиције био је начин да се оне издвоје и ослободи простор за мање прилоге. У старој серији преплићу се теме из дијалектологије, историје језика и проучавања језика писаца. Циљ је да се овим

До сада је у овој едицији објављено 25 књига (Драгићевић 2022; Миленковић, Живановић 2022). Претежно су аутори били стално запослени сарадници Института, али су због значаја појединих тема уврштавана и дела других врских србиста и слависта, као и лингвиста других профила, који су сарађивали са Институтом.

3.1. Наслови обједињени овом серијом припадају различитим областима, а започињу научном студијом из акцентологије *Основи млађе новошћокавске акценшваације* Берислава Николића (1970). Наравно, како су „Посебна издања” и наговестила, синтаксичка семантика је била у фокусу интересовања и наредних докторских дисертација институтских сарадника, и то Даринке Гортан Премк *Акузативне синшвине без шредлоа у српскохрватском језику* (1971) и Татјане Батистић *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku* (1972). Обе књиге настављају традицију проучавања падежа Милке Ивић, засноване су на богатом материјалу и показују развојну линију падежних значења. Студија Д. Гортан Премк урађена је на корпусу од Вука до тог времена и у њој је препознатљиво Белићево учење о синтагми: значење падежа зависи од синтагме у којој се јавља. У другој се књизи препознају теоријске поставке структурализма и генеративне граматике, а корпус је нешто ужи, од 50-их година 20. века. Ова проблематика остала је актуелна и крајем 20. века и у 21. веку, што се види у двама академским радовима који се одnose на синтаксу и семантику падежа у народним говорима. То су магистарски рад Слободана Павловића *Дештерминативни падежи у јовору северозападне Боке* (2000) и студија проистекла из докторске дисертације Зорана Симића *Синшакса падежа у јовору романијској шлашва: мешафоризација шросшора* (2018), а падежна значења посматрана су по семантичким пољима уз примену локалистичког приступа синтакси падежа. Вишедеценијски размак међу наведеним студијама огледа се и у томе што је у последње две примењен семантички и когнитивнолингвистички приступ на рачун синтагматике и структурализма, који су владали седамдесетих година 20. века. Синтакси глаголских облика посвећена је књига, докторска дисертација Срете Танасића *Презент у савременом српском језику* (1996). Аутор је у њој применио, уз традиционалне, приступ петроградске функционално-семантичке школе, узимајући у обзир референцијалну и нереференцијалну употребу и објашњавајући временску транспозицију презента.

студијама боље сагледа језичка прошлост српског и осталих словенских језика, а што одражава компаративно-историјски приступ младограматичарске школе. Белић је увек очекивао и историјски приступ – да свака појава не буде само описана, већ објашњена, да се свака језичка црта развојно сагледа, и то је захтевао и код проучавања језика писаца и код дијалектологије – као и да се дају закључци који имају шири теоријски значај века (уп. Драгићевић 2022: 8–9).

3.2. Особени приступ анализи језика писаца, настављајући и усавршавајући Белићев приступ, развио је Живојин Станојчић у књигама *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића. [Део] 1, Синтаксички односи* (1973) и *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића. [Део] 2, Реченички односи* (1980). Филолошки приступ језику писаца из ранијих епоха заступљен је у монографијама проистеклим из докторских дисертација Душанке Игњатовић *Језик шtamњаних дела Јеролима Филиповића франевачког писца XVIII века* (1974), те Бранкице Чигоје *Језик Павла Пајића, босанског франевца из прве половине XVII века* (2001).

3.3. У едицији „Библиотека Јужнословенског филолога” објављена је и општелингвистичка студија о синтакси заменица у европским језицима *O funkciji i prirodi zamenica* Ивана Клајна (1985). У својој анализи аутор се враћа традиционалном Блумфилдовом тумачењу заменица (*Language*, 1933), представљајући и критички се осврћући на дотадашње приступе, нарочито приступ трансформационо-генеративне граматике, који, по оцени аутора монографије, у проучавању заменица није понудио одговарајућа објашњења.

3.4. Монографија Предрага Пипера *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику: семантичка студија* (1988) представља семантичку и типолошку студију, у којој је примењена локалистичка теорија падежа, као и методи компоненцијалне и контрастивно-семантичке анализе. Семантичка истраживања доминирају 80-их и 90-их година 20. века, што се види у монографијама Начински *прилози у савременом српскохрватском књижевном језику* Стане Ристић (1990), а свакако врхуне у књизи Даринке Гортан Премк *Полисемија и организација лексичког система у српском језику* (1997). Ова књига представља синтезу проистеклу из ауторкиног вишедеценијског рада на изради Речника САНУ, од обрађивача до уредника, али и наставе лексикологије на Филолошком факултету у Београду, а у све то ауторка је уградила и своје богато познавање руске лексикологије и семантике. Студија проистекла из докторске дисертације Рајне Драгићевић *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику: творбена и семантичка анализа* (2001), такође, заснована на структуралистичком приступу и примени компоненцијалне анализе, доноси и другачије методе, као што је анкета, али и укључивање нових теоријских приступа, као што је теорија прототипа, чиме ово спада у једно од првих когнитивнолингвистичких истраживања у србистици. Творбено-семантичком анализом бавили су се Првослав Радић *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском* (2001) и Милица Радовић Тешић *Именице с префиксима у српском језику* (2002).

3.5. Оснивање и развој нових институтских одсека и изграђивање њиховог кадра огледа се и у овој едицији, у којој су објављене етимоло-

лошке студије настале из докторских дисертација Биљане Сикимић *Etimologija i male folklorne forme* (1996) и Јасне Влајић Поповић *Историјска семантика глагола ударања у српском језику (преко етимологије до модела семасиолошког речника)* (2002). Концепција новог етимолошког речника – *Опћедна свеска етимолошког речника* групе аутора: Марте Бјелетић, Јасне Влајић Поповић, Павла Ивића, Александра Ломе, Снежане Петровић и Биљане Сикимић (1998) – такође је представљена на страницама ове едиције. Своју концепцију речника представили су и сарадници Старословенистичког одсека: *Српскословенски речник јеванђеља: опћедна свеска*, коју је саставио Виктор Савић, а уредила Гордана Јовановић (2007), чему је претходио вишедеценијски рад других сарадника: Митра Пешикана, Димитрија Е. Стефановића, Николе Родића и др. Допринос ономастичким истраживањима дала је Звездана Павловић у два монографијама *Хигронимски систем слива Јужне Мораве* (1994) и *Хигроними Србије* (1996), као и Миодраг Јаћимовић и Драгољуб Петровић студијом *Ономастика Качера* (2003). Ова едиција је била место објављивања библиографске монографске студије Ане Голубовић *Библиографија у часопису Јужнословенски филолог* (2013), а поводом стогодишњице покретања нашег реномираног часописа.

4. Од 2004. године у Институту је покренута и едиција „Монографије”, у којој се објављују „студије које су проистекле из истраживања сарадника и са других институтских пројеката, као и на основу одбрањених магистарских и докторских радова тематски везаних за пројектна истраживања”. До 2022. године изашле су 34 књиге, а у јубиларној години изаћи ће књиге које носе бројеве 40 и даље. Природно, са повећањем броја сарадника, и истраживачки резултати су већи.

4.1. Јачање кадра на пројекту односно Одсеку за Речник САНУ резултирало је повећањем интересовања за лексиколошко-лексикографске и семантичке теме.

4.1.1. Аутор са највећим бројем књига у овој едицији је Стана Ристић. Она је у више књига, од 2004. па до 2020. године, публиковала своја истраживања везана за лексичку семантику, лексичку норму, различите аспекте творбе и граматичка питања: *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)* (2004); *Раслојеност лексики српског језика и лексичка норма* (2006); *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику* (2009); *О речима у српском језику (творбени и лексикографско-лексиколошки аспекти)* (2012); *Грамастички и коинитивни аспекти лексичког значења* (2015), а синтетичку студију *Коинитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми* (2020) научној јавности представила је у коауторству са Иваном Лазић Коњик. Њене студије, у којима су у жижи и комуникативна, когнитивна, стилска и прагматичка страна је-

зика, а не само традиционално граматичка и нормативна, карактерише интердисциплинарни приступ (социолингвистички, етнолингвистички, лингвокултуролошки и др.), примена нових теорија (теорије језичке експресивности, теорије језичке личности, теорије вербалних асоцијација, теорије језичке слике света и др.) и ослањање на интегрални језички опис Ј. Д. Апријана, достигнућа руских лингвиста, а у каснијим истраживањима и етнолингвистичку лублинску школу Ј. Бартмињског, а све студије имају апликативни приступ за Речник САНУ.

4.1.2. Аутори, полазећи од традиционалних основа, проширују и надограђују своје анализе најчешће применом различитих когнитивних праваца, пре свега теорије прототипа, појмовних метафора, лингвокултуролошких концепата итд., што је видљиво у студијама Владана Јовановића *Деминутивне и аументативне именице у српском језику* (2010) и Слободана Новокмета *Називи животиња у српском језику – семантичка и лингвокултуролошка анализа* (2021). Лингвокултуролошки приступ примењује и Наташа Вуловић у књизи *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка истраживања* (2015), следећи учење истакнутог фразеолога Валерија Мокијенка. Систематска истраживања вишезначности у српском језику урадила је Наташа Миланов у књизи *Српски лексички фонд из ула полисемије: глаголи, именице, придеви* (2021) на грађи из Речника САНУ, уз уважавање резултата многобројних славистичких студија.

4.1.3. И у 21. веку језичке особености писаца су и даље у фокусу истраживача. Својом књигом *Лексика у приповешкама Лазе К. Лазаревића* Наташа Вуловић (2009), примењујући лексиколошко-лексикографски приступ, анализира лексiku и даје диференцијални речник овог приповедача, чиме употпуњује и студије Ж. Станојчића у осветљавању језика једног писца. Владан Јовановић у књизи *Језик и речник светле владике Николаја Велимировића (диференцијални приступ)* (2022) представља обухватну граматичко-лексиколошко-лексикографску студију, засновану на српској филолошкој традицији изучавања језика писаца и на традиционалној српској дескриптивној лексикографији, али надограђену новим и модерним приступима језику и лексикографији, пре свега когнитивним (концептографијом у првом реду). Особеност студије Драгане Ратковић *Песник и емиграција: концептосфера дома и домовине у поезији Александра Петрова* (2020) огледа се у томе што ауторка примењује етнолингвистички приступ Жежија Бартмињског, односно лублинске школе у анализи језика једног писца.

4.1.4. Терминолошка лексика у другој деценији 21. века такође представља предмет анализе као последица развоја терминологије и терминографије у словенском свету. У едицији „Монографије“ то су књиге Неђе Јошића *Вођарска лексика и терминологија у српском језику*

(2016), у којој је приступ интердисциплинарни, лексичко-семантички и творбени, уз примену компоненцијалне анализе, Владана Јовановића *Српска војна лексика и терминологија* (2016), где се, уз лексиколошку и прагматичку анализу, дају и важна теоријска разграничења, и књига Ане Мацановић *Српска језикословна терминологија у 19. веку* (2018), која даје значајан допринос проучавању српске граматичке терминологије у прошлости.

4.2. На крају друге и почетку треће деценије 21. века била су заступљена истраживања из теорије говорних чинова и анализе дискурса, најпре у књизи Бојане Милосављевић *Оговарање као говорни жанр свакодневне комуникације* (2019), потом Светлане Слијепчевић Бјеливук *Рекламно-пропагандни жанр у српском политичком дискурсу* (2021) и књизи исте ауторке у коауторству са Марином Николић *Српски јавни дискурс у пандемији* (2022), које одликује интердисциплинарност.

4.3. Граматичким истраживањима савременог српског језика институтски сарадници последњих деценија посветили су мање пажње, што није неуобичајено јер су и основни послови усмерени на лексику. У ред оваквих истраживања иде књига Марине Спасојевић *Глаголи на -(j)ећи, -им у корелацији са глаголима на -ићи, -им у савременом српском језику (нормативни и лексикографски аспекти)* (2013), која представља прилог осветљавању сложених односа морфологије, семантике и синтаксе глагола поменуте форме (*белећи* : *белићи* и сл.) и њиховог представљања у речницима и нормативним приручницима. Области синтаксе припада књига Марине Николић *Категорија степен у српском језику: сложена реченица*, настала на поставкама теорије семантичких локализација и семантичких поља. Овде би се могла придружити и књига *Теорија језичке културе: у науци о српском језику и славистици* (2010), у којој Марина Николић, анализирајући традицију проучавања језичке културе у словенским језицима и код нас, представља појмовни и теоријско-методолошки апарат из ове области, што је у србистици прво монографско истраживање теоријског аспекта језичке културе.

4.4. Едицију „Монографије” чини и велики број дијалектолошких студија. Промену интересовања и приступа у проучавању народних говора, иначе, можемо пратити у часопису *Српски дијалектолошки зборник*, у ком се и објављују радови из ове лингвистичке дисциплине. Сагледавањем библиографије уочава се како студије, од почетних описа акценатског, фонетско-фонолошког и морфолошког система, бивају увећане за поглавље о синтакси, творби. Како се развија потреба за анализом лексике, продиру когнитивни приступи, социolingвистички, развија се урбана дијалектологија итд.

4.4.1. По моделу традиционалних описа, али које истовремено у различитим сегментима репрезентују интердисциплинарни приступ

(социолингвистички, етнолингвистички, балканистички, лингвогеографски итд.), урађено је више студија из ове едиције. Марина Јуришић у књизи *Говор Пчиње. Гласови и облици* (2009) проучава унутрашњу диференцираност поменуте зоне и специфичност у односу на остале, суседне говоре, затим утицај медија, образовања, суседних говора, али и урбаног врањског на пчињски говор. Исто тако Радивоје Младеновић у књизи *Говор јужнокосовској села Гашиње* (2013) традиционално представља језички систем, али са модерним приступом синтакси. Овај аутор у нешто раније објављеној монографији у овој едицији *Заменице у њоворима јујозајадној дела Косова и Мешохије* (2010) ову врсту речи сагледава из балканистичког и етнојезичког аспекта. Монографија *Границе призренско-тимочких њовора у власотиначком крају* Станислава Станковића (2008) представља не само допринос бољем разграничавању говора унутар ове зоне већ и зачетак урбане дијалектологије и допринос лингвогеографији.

4.4.2. Развоју дијалекатске лексикографије доприносе књиге Јакше Динића *Тимочки дијалекатски речник* (2008) и Милете Букумирића *Речник њовора северне Мешохије* (2012). Букумирићев речник је општег типа, за разлику од већине дијалекатских, диференцијалних, јер општеупотребну лексикку посведочава навођењем изворне грађе (без дефиниција). Студију и речник доноси и књига *Лексика свадбених обичаја у Рађевини* Мирјане Петровић Савић (2009), у којој се огледа етнолингвистички и лексичко-семантички приступ, где је кроз теорију семантичких поља сагледан однос језика и културе у животном циклусу везаном за свадбу.

4.4.3. Радмила Жугић више својих истраживања посветила је завичајном говору јабланичке области, обрађујући синтаксу падежа, ономастику и творбу и употребу деминутива у монографијама: *Исказивање њенићивних значења у њовору Јабланичкој краја (у светлу призренско-тимочких њовора као целине)* (2010), *Микроњонимија доњег слива Јабланице (семантичко-творбени аспекти)* (2014) и *Деминутиви у призренско-тимочким дијалектима српског језика (с освртом на бујарски и македонски књижевни језик)* (2017).

4.5. У овој едицији налазе се две етимолошке студије. На почетку едиције стоји књига Марте Бјелетић *Исковрнући њаџоли. Ђиџови експресивних ѡревербалних форманаџа (на српском и хрватском језичком материјалу)* (2006), у којој ауторка утврђује и показује начин на који функционише систем експресивних глаголских префикса који се више и не препознају као такве јединице, већ се јављају у споју са одговарајућим основама. Књига Снежане Петровић *Турцизми у српском призренском њовору (на материјалу из рукописне збирке Димитрија Чемериџића)* (2012) представља допринос у виду етимолошког речника турцизама призренског говора.

5. Библиографија само две посматране едиције сведочи, с једне стране, о одржању континуитета са београдском, Белићевом школом, јер готово да се ни у једној студији аутори не удаљују од језичке реалности, од аутентичне грађе, а, с друге стране, сведочи о напретку и развоју српске лингвистичке славистике у оквирима Института за српски језик САНУ. У анализама се комбинују различити приступи и правци, надограђује се традиционални, а потом и структуралистички, примењују се функционално-семантички приступ, разни правци и методи когнитивне лингвистике, социолингвистике, анализе дискурса итд. Анализирају се сви језички нивои, али у новијим истраживањима доминира анализа лексике, док је граматика у другом плану, а и када се анализира, рецимо, синтакса, доминантан је семантички моменат. Анализа савременог језика предњачи над дијахронијским истраживањима, под којима мислимо на старо писано наслеђе (међутим, не значи да оваквих студија нема, о чему сведоче библиографије сарадника Старословенистичког одсека и њихова едиција „Старословенско и српско наслеђе”), док дијалектолошка истраживања држе свој континуитет више од једног века, проширујући приступе и унапређујући методе.

5.1. Радећи на Речнику САНУ и у својим истраживањима продубљујући одређена питања, сарадници су развили особени лексикографски метајезик и допринели развоју дескриптивне и теоријске лексикографије. Многе од ових студија доприносе развоју и побољшању, као и унапређењу израде Речника САНУ и његовог метајезика. Оне неретко садрже практичне савете и упутства за решавање лексикографских питања, а многе имају чак и цела поглавља посвећена тој проблематици. Оваква сазнања уграђују се континуирано у *Упутства за израду Речника САНУ* и готово да нема сегмента који није и научно обрађен. Кроз различите студије, мањег или већег обима, стално се испитују процедуре израде, лексикографско умеће и научно достигнуће. Зато су лексикографски поступци Речника САНУ чврсто утемељени јер су начини обраде одређених врста речи и категорија научно истражени и проверени.

5.2. Све ове студије доприносе општем познавању језика, унапређују граматику, али доносе и проширују и општелингвистичка знања. Задатак који је пред Институт стављен при његовом оснивању, ова установа је испуњавала од самог почетка, о чему сведочи разноврсност истраживачких тема које институтски сарадници обрађују уз примену и праћење свих постојећих сазнања опште лингвистике и резултата истраживања других језика применом најразличитијих приступа.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић, Р. „Прошлост Библиотеке Јужнословенског филолога као путоказ за њену будућност.” У: *Анонширана библиографија Библиотеке Јужнословенског филолога*. А. Миленковић и В. Живановић. Београд: Институт за српски језик САНУ (2022): 7–14.
- Живановић, В. *Издања Института за српски језик САНУ 1947–2022*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022.
- Миленковић А., Живановић В. *Анонширана библиографија Библиотеке Јужнословенског филолога*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022.
- Пипер, П. „О српској лингвистичкој славистици друге половине XX века.” У: *Српска славистика (колективна монографија)*. Том I. Језик. Р. Драгићевић и В. Брборић (ур.). Београд: Савез славистичких друштава Србије (2018а): 7–36.
- Пипер, П. *Прилози историји српске лингвистичке славистике: група половина XX века*. Београд: Чигоја штампа, 2018б.
- Спасојевић, М. „Три четврти века издаваштва Института за српски језик САНУ.” У: *Издања Института за српски језик САНУ 1947–2022*. В. Живановић. Београд: Институт за српски језик САНУ (2022): 17–31.
- Савић Грујић, А. *Едиција Монографије Института за српски језик САНУ (2004–2022)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022.

*

Ivić, M. *Pravci u lingvistici*. Knj. I. – 9. izd. Beograd: XX vek, 2001.

Марина Љ. Спасоевич

ИЗУЧЕНИЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА В ИНСТИТУТЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА САНИ: ПРОШЛОЕ, НАСТОЯЩЕЕ, БУДУЩЕЕ

Резюме

В докладе представлены история и области изучения, а также обзор лингвистических направлений и теоретическо-методологических рамок в деятельности Института сербского языка САНИ. Богатая и непрерывная издательская деятельность Института (Словарь САНИ, этимологический словарь, монографии, журналы и т. д.) свидетельствуют об актуальностях в языке и лингвистике в определенном периоде. Каталог по поводу 75 лет существования, *Издања Института за српски језик САНУ 1947–2022* (рус. *Издания Института сербского языка САНИ 1947–2022*), представляет собой хороший источник не только для

изучения современных движений развития в сербистике, но и для направлений и образцов будущих лингвистических исследований. Публикации Института свидетельствуют о сохранении континуитета с белградской школой Белича, так как авторы почти ни в одном исследовании не отдаляются от языковой реальности, от подлинного материала, а с другой стороны, свидетельствуют о прогрессе и развитии сербской лингвистической славистики в рамках Института сербского языка САНИ. В работе над составлением Словаря САНИ сотрудниками был образован особенный лексикографический метаязык, чем они внесли вклад в развитие дескриптивной и теоретической лексикографии. Все приведенное относится и к этимологическим и к другим специальным словарям. Сотрудники Института занимались или занимаются темами всех областей лингвистики, следят за общими достижениями общей лингвистики, теоретическо-методологическими подходами и результатами исследований других языков и применяют их в своих исследованиях.

Ключевые слова: Институт сербского языка САНИ, сербистика, сербская лингвистическая славистика, направления исследований в сербистике.

ВЕРА С. ЂЕВРИЗ НИШИЋ*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за србистику

ЕКСПРЕСИВНОСТ РЕЧЕНИЧНИХ СТРУКТУРА У ПРОЗИ ЗА ДЈЕЦУ БРАНКА ЂОПИЋА

Захваљујући специфичном језику и начину структурисања приче, Ђопићеве књижевни текстови представљају неисцрпив медиј за разне врсте лингвостилистичких анализа. У овом раду бавићемо се анализом доминантних синтаксичко-стилистичких поступака на којима се гради експресија у Ђопићевим приповједним и романескним остварењима за дјецу. Фокусираћемо се на тзв. синтаксичке фигуре конструкције, гдје се у први план ставља устројство синтагме или реченице. Синтаксичке фигуре засноване на операцијама понављања, премјештања, додавања или одузимања посједују изражену експресивност и чине језички израз одређеног писца стилогеним, зато што се њиховом употребом одступа од уобичајеног комбиновања синтаксичких јединица. Корпус на коме проводимо анализу чине роман „Доживљаји мачка Тоше” (1954) и приповијетке из збирке „Башта слезове боје” (1970).

Кључне ријечи: експресивност, кумулација, синатроизам, градација, хумор.

Уводне напомене

Бранко Ђопић се већ за живота уврстио међу српске књижевне класике двадесетог вијека, и већ давно је оцијењена и његова несвакидашња заслуга у изграђивању српског језика (в. Данојлић 1976; Радовић 2008). Ђопићев језик, урођен у народну традицију, вјеран је одраз народне фразеологије, лексике и синтаксе. Бранко Ђопић припада генерацији стваралаца која је унаприједила и књижевност за дјецу, а оно што карактерише његов стваралачки поступак у грађењу слике дјетињства јесте чврста спрега с најранијим утисцима живота, који су обликовани као бајка, тј. измаштана земља радости и задовољства (в. Башчаревић 2016: 108). Истинска врлина књиге за дјецу, пише Душан Радовић, лежи у њеној једноставности, ведрини и љепоти. Прићи дјетету спонтано и неусиљено те га притом „зачарати” неком ведром и духовитом причом, не може свако. У групи писаца којима је то успијевало свакако је Бранко

* vera.cevriz.nisic@ffuis.edu.ba

Ћопић, који, према ријечима Милована Данојлића (1976: 103), „спада у оне писце који су све научили у детињству и у завичају, којима је дечји поглед на свет основна снага дара, сам тај дар”. Прави писац, пише даље Данојлић, „не ласка и не подилази детету, не поставља му ореол око главе, не окива га својим опредељењима, већ га усмерава ка лепоти” (Данојлић 1976: 103). А ако бисмо тражили најкарактеристичнију црту Ћопићевог књижевног дјела у цјелини, нашли бисмо је, како је то примијетио Драган Јеремић (1974: 330), у лирском хумору. Ћопићев хумор пун је љубави за оне са којима се шали. У његовом хумору „има толико саосећања и разнежености као у смеху кроз сузе (...)”. У тим речима има „шеретлука и наивности, а и једно и друго су изазивачи смеха код читалаца” (Idrizović 1981: 71).

Џицерон је у дјелу *О говорнику* први класификовао хумор с лингвистичког аспекта, гдје разликује двије врсте хумора: хумор у ријечи („de dicto”) и хумор у ствари („de re”) (Attardo 1994: 27). Исту су подјелу задржале и савремене класификације хумора у којима се хумор у ријечи, тј. хумор који ствара језик, назива још и вербалним хумором. У хумору који ствара језик сви су хумористички поступци истовремено и стилистички јер смијешан је прије свега језички поступак. Управо једна од техника којом Ћопић гради свој хумор тиче се и поступака експресивне синтаксе. Као једна од најважнијих стилистичких категорија, експресивност „на језичком плану обухвата формалне, семантичке, функционалне и категоријалне јединице у њиховим хомогеним и хетерогеним односима, а које одражавају и изражавају свјестан субјективни, емоционални и/или естетизирани однос [...] аутора према [...] сабесједнику или [...] предмету садржаја поруке” (Тошовић 2004: 25).

Експресивност се постиже језичким средствима којима се исказује умиљат однос, шала, иронија, неодобравање, и сл., а што је изазвано одређеном емоцијом (в. Ахманова 2010: 507). Експресивност, такође, у потпуности укључује изражајност чији је главни носилац стилска фигура. Синтаксичка фигура као онеобичајена форма „увијек је стилистички изражајније средство од уобичајене (општејезичке) форме на чијој основи је примјеном одређених језичко-стилских поступака и настала” (Ковачевић 1996: 148). Под синтаксичке фигуре, подсјећамо, потпадају све фигуре код којих се онеобичајава или само израз, или само садржај, или и израз и садржај синтагме или реченице као нужних јединица оформљења” (в. Ковачевић 1998: 28).

У фокусу наше језичко-стилске анализе наћи ће се синтаксичке фигуре настале поступком понављања синтаксички истоврсних јединица. Стилска маркираност заснована на понављању синтаксички истоврсних дијелова истакнута је још у античкој реторици издвајањем фигуре кумулације, чија је фигуративност темељена на низању више појмова

сличног или блиског значења (в. Речник КТ 1985: 11), односно на употреби „више сличних израза да се представи једна мисао” (Simeon 1969: 727). Фигуре понављања „дају говору нове интонационе, а тиме и семантичке нијансе, оне су једно од неопходних средстава у пишећу раду на језику” (Тимофејев 1950: 244). Ђопић у свом прозном стваралаштву за дјецу показује склоност према нагомилавању синтаксички истоврсних ријечи. Поступак нагомилавања погодан је прије свега за дескрипцију јер писцу омогућава да комплексност карактеристика описаног сажме (в. Ђевриз-Нишић 2014), а сугестивност кумулације, као што ће то овдје и показати, може постати посебно изражена и у контекстима у којима се остварују комични ефекти.

Грађу на којој испитујемо стилематичност и стилогеност синтаксичких фигура насталих понављањем синтаксички истородних дијелова чине Ђопићева романескна и приповједна остварења *Доживљаји мачка Тоше* (1954) и *Башића слезове боје* (1970). У цјелокупном Ђопићевом стваралаштву, да подсјетимо, приповијетка доминира као жанр¹ (в. Тошовић 2013: 14), а *Башића слезове боје*, како се слажу многи, била је и остала „најуспјелија његова књига, тачније речено – његов аутентични стваралачки документ” (в. Башчаревић 2016: 113).

Кумулација

Кумулација као граматичко-стилистика категорија остварује се на нивоу реченице и убраја међу најраширеније стилске поступке. Кумулација као гомилање језичких јединица које се односе на „исту ствар” (уп. Kvintilijan 1985: 253), у класичном реторичком одређењу једино је сматрана фигуративном и спада у ред семантичко-синтаксичких фигура. Уз синтаксичку редупликацију, као нужан критеријум, за кумулацију је неопходан критеријум „специфично семантичко редуплицирање” (Ковачевић 2000: 151). Уз тај нужан услов, за издвајање кумулације долази и једначитост референата² свих нагомиланих чланова. Тако остварене кумулације на структурном плану одликују координираност и хомофункционалност, а на семантичкој равни координиране јединице успостављају семантички суоднос: подударност у референтима или референтну синонимију (в. Ковачевић 2001: 151). Кумулативне форме

¹ Бранко Тошовић (2013: 14) утврдио је, истражујући Ђопићеву обимну стваралачку продукцију, да је приповијетка доминантан жанр (приближно 450 приповједака). На другом је мјесту поезија – приближно 300 пјесама, а потом романи који чине, с обзиром на укупан број страна, трећину Ђопићевих сабраних дјела.

² Под референтом се подразумијева „релација између лексеме и конкретног предмета на који се она односи” (Драгићевић 2010: 59).

с редупликацијом семантички сродних синтаксема код Ђопића се реализују и у оквиру синтагматских и у оквиру реченичних конструкција. Нпр.:

(а) синтагматски низ:

(1) Ехе, мој Тошо, ти на своме врату имаш *штолико шешких краћа, крујних лојовлука, трдних подвала и масних превара* да то једва може стати у једна добра кола. (Ђопић 2009: 8); Чича Тришо врати се у ону крчму *невесео, несрећан, жалостан, шужан, јадан, чемеран, објешена носа, смркнућа* чела и празних шака (Ђопић 2009: 12);

(б) реченични низ:

(2) Сељак је толико *лисичио, сладио и пренемајао се* да збуњеном интенданту тек наврх брдске косе коначно постаде јасно да умјесто краве води са собом голему доброћудну момчину (Ћорић 1990: 29).

У претходним примјерима кумулативне конструкције одликују се многочланим координираним низом. Кумулативни низ у датим примјерима остварен је семантичком редупликацијом именских, придјевских и глаголских лексема у различитим синтаксичким функцијама или позицијама. Свака од редуплицираних синтаксема подударна је с другом у једном дијелу свог значења, па њихов суоднос у овом случају почива на „дјелимичној” или „непотпуној семантичкој супституцији” (Ковачевић 2000: 152; Ковачевић 2003: 253). Због присуства диференцијалних семантичких компоненти кумулација овдје почива не само на понављању него и на допуњавању. Понављања заснована на умножавању позиције предикатског апозитива у примјеру Чича Тришо врати се у ону крчму *невесео, несрећан, жалостан, шужан, јадан, чемеран, објешена носа, смркнућа чела...* служе као стварне карактеристике појма, како би се што увјерљивије портретисао и нагласио лик. Нагомилане адјективне синтаксема обједињене архисемом „потештен” образују узајамнозависан скуп, а захваљујући семантичкој разлици, као најдоминантнија по квалитету издваја се фразеолошка компонента *објешена носа*³. Тако се дате семантичке јединице синтетизују у упечатљиву слику, у којој се понављањем истовјетних семантичких компоненти наглашава и нагомилавање афекта.

Кумулација с умножавањем семантички сродних глагола као у примјеру (2), Сељак је толико *лисичио, сладио и пренемајао се (...)*, остварује се у оквиру везничке реченичне конструкције. Као и у претходном случају, кумулација овдје почива на својеврсној „семантичкој адјункцији”, зато што сваки нови члан понавља архисемску и додаје диференцијалну

³ Овдје је искориштен фразеологизам <објесити (спустити, покуњити) нос <до пода>, у значењу „снуждити се, покуњити се” (в. Оташевић 2012: 340).

семантичку компоненту (Ковачевић 2000: 153). У датом примјеру архисемску обједињеност успостављају емоционално-експресивно обиљежени глаголи. Семантички обједињавајућу доминанту низа чини глагол *лисициши*, носећи основно стилско оптерећење у сликању индивидуалног карактера lika због своје специфичне семантичке компоненте „лукаво”. Остали чланови кумулативног низа уносе диференцијалне семе квалитета, и то семантем „пријатно” (*сладиши*) и „пренаглашено” (*йренемаиши се*), чија је улога да модификују значење и стилски набој првог члана, тј. доминанте низа. Довођењем у координацију архисемски повезаних глагола, развија се однос њихове усклађености, што омогућује стварање експресивне слике и узрокује хумористични учинак кумулације.

Као ефектно средство у функцији остваривање комичних ефеката код Ђојића се реализује и синатроизам⁴ или синатроистички тип нагомилавања, карактеристичан за „полиперспективну стратегију приказивања теме” (Бајић 2011). Такав приступ у приказивању теме претпоставља емфатичко истицање и наглашавање реченог. Нпр.:

(3) Ту се продаје *лањски снијеј*, *вук у јајњећој кожи*, *седла за краве*, *коњски нокши*, *рофови умјесто свијећа*, *бурад без дна* и *слична чуда* (Ђојић 2009: 17).

(4) Миш пророк снажно загризе у канап, и чим веза попусти, ма-
чак Тошо заборави на слободу и баци се на сланину као ...

...*као вук на јајње*, *као во на кујус*, *као лав на мајарца*, *као Турчин на Беч*, *као скакавци на Банаш* (Ђојић 2009: 33).

Синатроистичко гомилање у наведеном примјеру (3) условљава да кумулативни низ у цјелини бива продужено перципиран све док се међу различитим семантичким садржајима не спозна њихов обједињујући елемент, тј. смисао. Експресивност нагомилавања овдје је додатно појачана уланчавањем фразеолошких израза, као изразито стилски обиљежених јединица. Мада су уланчане фразеолошке компоненте – *лањски снијеј*⁵, *вук у јајњећој кожи*⁶, *седла за краве*⁷, *коњски нокши*⁸, *рофови умје-*

⁴ Синатроизам се често употребљавао као синоним за кумулацију, али се од ње разликује по томе што значи гомилање више ствари (разних), док је кумулација умножавање једне те исте ствари (Kvintilijan 1985: 257; Simeon 1969: 372).

⁵ Овдје је искориштен фразеологизам <марити [за некога, за нешто] као (колико) за лањски снег> уопште не марити за некога, за нешто; не бринути за некога, за нешто” (Оташевић 2012: 517).

⁶ Фразеологизма <вук у јајњећој кожи> потиче из Библије и употребљава се у значењу „лажна, уљепшана слика суровог карактера”.

⁷ Познат је фразеологизам зоонимског поријекла <пристаје коме што као крави седло>.

⁸ Израз „за коњски нокат” представља ироничну оцјену мјере, при чему је удаљеност која је тобоже мала, у значењу само толико, заправо велика.

*што свијећа*⁹, *бурад без дна*¹⁰ – употрејебљене и као контекстуални синоними (обједињени архисемом 'несвакидашње' или 'чудесно'), ипак је ријеч о синатроизму јер свака од њих представља самосталан, посебан појам коме одговара и посебна представа. Као што је познато, Ђопићева проза за дјецу одликује се разноликом лексичко-фразеолошком грађом, а у говору његових јунака огледају се поднебље, његове етичке и етничке особине, фолклор и сл. Иако схватања о примјерености фразеологизама у књижевности за дјецу показују опречност (в. Веселиновић 2022: 188), Ђопић је у том благу умио да пронађе смисао и мјеру, бирајући језик који је примјерен за децу (Stakić, Šator 2015: 81). Тако су у датом синатроистичку низу уланчани фразеологизми структурно-семантички модификовани (Fink 1997: 128), па истовремено долази до буквализације, тј. до употребе само у њиховом дословном значењу (в. Селиверстова 1996). Та Ђопићева игра с фразеологијом овдје онеобичава набрајање, па оно задобија хумористичку актуелизацију прилагођену причи за дјецу, тј. насмјава и својом количином и својим нескладом.

Синтагматски низ у наведеном примјеру (4), гдје се умножавају разноденотативне¹¹ поредбене јединице, има усложненију структуру, па се реализује као вишеструко стилематична форма. Његова полистилематична структура одликује се најприје структурном подударношћу у врсти и распореду кумулираних јединица. Та структурна подударност додатно је појачана асиндетом и градирањем поредбених чланова са позитивном субјективном маркираношћу. Уз то, поредбени чланови распоређени су тако да су на почетку низа обиљежени хомолексичким понављањем поредбене ријечце *као*, а што условљава и убрзање ритма и узлазну интонацију. Будући да су нагомилавањем истоврсних поредбених јединица главном актеру, Мачку Тоши, придодата својства које он објективно нема, кумулативна конструкција у цјелини остварује се као врло експресивна због интерференције са хиперболом¹². Другим ријечима, нагомилавањем и истовремено преувеличавањем у изношењу емоционално-експресивно обиљежених елемената, створена је живописна хиперболизована слика у хумористичном тону која показује халапли-

⁹ Ријеч је о модификованом фразеологизму <рог за свијећу> у значењу „преварити / варати, обманути / обмањивати некога, подвалити некоме” (в. Оташевић 2012: 480).

¹⁰ Израз <буре без дна> има значење „оно што захтева стално, бескрајно улагање, непрекидно трошење новца” (в. Оташевић 2012: 46).

¹¹ Као и у претходном примјеру (3), појмовни садржаји с којима су повезане нагомилане јединице у кумулативном низу, неистоветни су, тј. представљају различита појмовна поља.

¹² Хипербола је својеврстан начин поредбе. То је фигура преувеличавања „ради наглашавања одређеног емоционалног става према предметима, појавама или радњама” (Solar 1980: 73).

вост главног јунака. Осим тога, кумулацију у датом примјеру онеобичава и прекидање низа интерпункцијским знаком (...), тј. формално обиљеженим трима тачкама. То неексплицирање почетног поредбеног члана повећава информативну вриједност низа и указује на то да га прималац мора покушати сам реконструисати. А сама испрекиданост низа уноси у дескрипцију промјену ритма и драматичност, док нагомилавање води згуснутости.

Кумулација и градација

Кумулација и градација блиске су фигуре, што се огледа и у чињеници да су још код Квинтилијана посматране као подврсте истог стилског поступка, амплификације (v. Katnić-Bakaršić 2001). Градационе кумулације које одликује постојање једне архисеме и квантитативно увећање или умањивање сема у наредним члановима низа, често се јављају у књижевноумјетничким текстовима и служе као емоционална категорија за изражавање различитог степена афективног значења. Код Ђопића пажњу привлаче кумулације код којих семантички суоднос успостављају глаголске лексеме. Нпр.:

(5) *Сијевај, бјежи, хиџај*, коњ скаче на миша!!! (Ђопић 2009: 36)

(6) *Насџрадао сам, надрљао сам, обрао сам босџан, оде ми кожа на шиљак!* (Ђопић 2009: 22)

(7) Њено су ми сјеме посијали у срце још у дјетињству и оно без престанка *ниче, цвјетџа и обнавља се*. (Ћорић 1990: 14)

(8) Читав се градић *закључа, замандали, заџвори, закова, навуче* на врата ормане, кревете, столове, столице, пећи, перјане јастуке, старе капе и поломљене чачкалице. (Ђопић 2009: 18).

(9) Вријеме се *шуња, џролази и леџи* (Ђопић 2009: 40).

У свим наведеним кумулативним низовима (5–9) распоред хомофункционалних предикатских компоненти семантички је условљен. У првом наведеном примјеру – *Сијевај, бјежи, хиџај*..., координирани императиви означавају временски паралелизам, тј. истовременост радњи и показују морфолошку истоврсност. Градациони низ антиклимактичног типа овдје чине три глаголске лексеме чија је архисема „кретање”, при чему се у свакој наредној умањује интензитет и брзина радње¹³. Наредни примјер показује низање четирију синонима интензитета и експресивности, гдје је први глагол – *насџрадаџи*, уједно и основни глагол у низу: преостале три глаголске компоненте то значење усложњавају сема-

¹³ У својој семској структури глагол „сијевати” има компоненте „јак”, „брзо”, или „нагло” (уп. РСЈ 2011: 1184).

ма интензитета и експресивности. Ова експресивност појачана је уланчавањем фразеологизама, па је основно значење глагола *наштрадајши* осложнено додатним семама: <обрати (зелен) бостан> = *пројасиши*; <брати (набрати) кожу на шиљак> = *биши сиреман на башиине, казну, ірдњу* (в. Оташевић 2012: 38, 247). Чињеница да се ради о фразеологизмима чини кумулативни низ још експресивнијим, што је сасвим неочекивано и ефектно. Низањем глаголских лексема у синтаксичкој позицији предиката у датим реченицама води ка отежавању њихове предикатске основе. Захваљујући њиховом невезничком уланчавању, неизбјежно се појављује „семантичка напрегнутост”, која постаје још сложенија у корелацији семантичких диференцијатора. Тако оствареном кумулацијом одсликава се конкретна ситуација, а њен хумористични ефекат проистиче из супротности структурне отворености и значењске затворености низа, јер закључни карактер посљедњег уланчаног члана (*оде ми кожа на шиљак*) истовремено сентенциозно потцртава реченичну конструкцију у цјелини. Суштина градационог односа нагомиланих глаголских компоненти у примјеру (7) – Њено су ми сјеме посијали у срце још у дјетињству и оно без престанка *ниче, цвјета и обнавља се* – огледа се у сукцесивном слиједу чланова низа, чиме се образује циклус у којем сваки наредни елемент доводи до интензификације основног смисла. Градација глаголских елемената у примјеру (8) одликује се ниском предвидљивошћу изгледа низа, и, с тим у вези, већим ефектом неочекиваности јер се основни глагол „затворити се” јавља у средишту низа. Такав кумулативни низ илуструје „субјективно-логичку градацију”¹⁴ (Katnić-Bakaršić 1996). Појачаној изражајности дате кумулације доприноси и хомојарктонско, тј. гласовно подударане почетних слогова глаголских синтаксема у градационом низу, као и уланчавање експресивно обиљеженог регионализма „замандалити”¹⁵.

Закључне напомене

Анализа експресивне вриједности реченичних структура у прози за дјецу Бранка Ђопића показала је да различите врсте понављања синтаксички истоврсних ријечи представљају стилску константу на којима писац често гради своје описе и хумор. Доминантне форме фигуративног нагомилавања чине семантичко-фигуративне кумулације настале на умножавању једне те исте ствари. Кумулације тог типа на структур-

¹⁴ Код субјективно-логичког типа градације „појмови су поредани искључиво на основу говорниковог избора”, тј. „његовог индивидуалног става” (Katnić-Bakaršić 1996).

¹⁵ Замандалити, -им свр. намакнути мандал преко врата, затворити мандалом (врата) (уп. РСЈ 2011: 384).

ном плану одликују координираност и хомофункционалност, а на семантичкој равни координиране јединице успостављају подударност у референтима (денотатима). Семантичко-фигуративни тип нагомилавања код Ђојића, како је анализа показала, најчешће се остварује као вишеструко стилематична форма. Тако је нагомилавање синтаксички истоврсних јединица често модификовано структурном подударношћу у врсти и распореду чланова низа, интерференцијом са блиским фигурама (као што је градација) или изостављањем везника.

Градационе кумулације, које одликује постојање једне архисеме и квантитативно увећање или умањивање сема у наредним члановима низа, служе као емоционална категорија за изражавање различитог степена афективног значења. Као експресивно наглашене издвајају се и кумулације код којих је умножавање синтаксичке позиције (функције) праћено поступком преувеличавања или хиперболизације. Такви кумулативни низови обилују појединоствима, а Ђојић се њима служи и да орнаментише свој говор. Као стилогено средство у анализираним текстовима јављају се и синатроистичке кумулације, чија је експресивност појачана уланчавањем фразеолошких израза или израза насталих њиховом структурно-семантичком модификацијом. Нагомилавања тог типа одликују се ефектом неочекиваности, високом информативном вриједношћу низа и онеобичавају кумулацију.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Книжный дом „ЛИБРОКОМ”, 2010.
- Башчаревић, С. „Продужено детињство у Ђојићевом стваралаштву.” У: *Дјетињство, младост и старост у Ђојићевом стваралаштву*. Б. Тошовић (ур.). Грац, Бањалука: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске (2016): 107–121.
- Веселиновић, М. „Фразеологизми у књижевним делима за децу на немачком и српском језику.” У: *Књижевност за децу у науци и настави*. Ј. Спасић (ур.). Јагодина: Факултет Педагошких наука Универзитета у Крагујевцу (2022): 179–191.
- Данојлић, М. *Наивна песма*. Огледи о дечјој књижевности. Београд: Нолит, 1976.
- Драгићевић, Р. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Јеремић, М. Д. „За поновно читање Бранка Ђојића.” У: *Делије на Бихаћу*. Б. Ђојић. Београд – Сарајево: Просвета – Свјетлост – Веселин Маслеша (1974): 328–341.
- Ковачевић, М. *Суштинствено и мимојредно у лингвистици*. Подгорица: УНИРЕКС, 1996.
- Ковачевић, М. *Стилске фигуре и књижевни текстови*. Београд: Требник, 1998.

- Ковачевић, М. *Стилистика и граматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин, 2000.
- Ковачевић, М. *Граматицке и стилистичке теме*. Бања Лука: Књижевна задруга Бања Лука, 2003.
- Оташевић, Ђ. *Фразеолошки речник српског језика*. Књ. 3. Нови Сад: Прометеј, 2012.
- Радовић, Д. *Баш свакиша*. Сабрани списи. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2008.
- Живковић, Д. (ур.). *Речник књижевних термина*. Београд: Нолит, 1985.
- Николић, М. (ред.). *Речник српског језика*. Измењено и поправљено издање. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Селиверстова, Е. И. „Специфика функционирования ФЕ в тексте и индивидуально-авторские трансформации.” У: *Проблемы фразеологической семантики*. Галина Алексеевна Лилич (ур.). Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета (1996): 137–158.
- Тимофејев, Л. *Теорија књижевности (основе науке о књижевности)*. Београд: Просвета, 1950.
- Ђевриз-Нишић, В. *Стилистичко-синтаксички стањус кумулираних јединица у савременом српском језику*. Докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету Пале Универзитета у Источном Сарајеву 31. 1. 2014.

*

- Attardo, S. *Linguistic Theories of Humor*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1994.
- Bagić, K. „Od figure do kulture – AMPLIFIKACIJA, AKUMULACIJA (Obilje i punina).” *Vijenac*. (Maj 2011). CROSBİ. 27.11. 2023.
- Fink, Ž. „Frazеолошке игре u reklamama ili misli li četkica za zube svojom glavom.” У: *Tekst i diskurs*. М. Андријашевић и L. Zergollern-Miletić (ур.). Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku (1997): 325–330.
- Idrizović, M. (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost, 1981.
- Katnić-Bakaršić, M. *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan, 2001.
- Katnić-Bakaršić, M. *Gradacija* (Od figure do jezičke kategorije). Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 1996.
- Kvintilijan, M. F. *Образовање говорника*. Sarajevo: Odabrane strane, Veselin Masleša, 1985.
- Meyer M., Carrilho M., Timmermans B. *Povijest retorike od Grka do naših dana*. Prevela Vanda Mikšić. Zagreb: Disput, 2008.
- Simeon, R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I/II*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
- Solar, M. *Teorija književnosti*. – 5. izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1980.
- Stakić R., Šator B. „(Ne)prevodivost Ćopićeve poredbene frazeologije u djelu Doživljaji Nikolettine Bursača”. *Филолоџ*, 12 (2015): 79–89.
- Tošović, B. „Ekspresivnost.” У: *Stil*, sv. 3 (2004): 25–61.
- Tošović, B. (ur.). *Lirski doživljaj svijeta u Ćopićevim djelima: lirski, humoristički i satirički svijet Branka Ćopića*. Banja Luka – Graz: Narodna i univerzitet-

ska biblioteka Republike Srpske–Institut für Slawistik der Karl-Franzens Universität, 2013.

ИЗВОРИ

Ђојић, Б. *Доживљаји мачка Тоше*. Београд: ЈРЈ, 2009.

*

Ћопић, В. *Bašta sljezove boje*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.

Vera S. Čevriz Nišić

EXPRESSIVENESS OF SENTENCE STRUCTURES IN BRANKO ĆOPIĆ'S PROSE FOR CHILDREN

Summary

The analysis of the expressive value of sentence structures in the analyzed prose texts for children by Branko Ćopić showed that different types of repetition of syntactically similar words represent a stylistic constant on which the writer often builds his descriptions. Dominant forms of figurative accumulation are semantic-figurative cumulation created as an accumulation of linguistic units referring to the "same thing". Cumulations of this type on the structural level are characterized by coordination and homofunctionality, and on the semantic level, coordinated units establish concordance in referents. Semantic-figurative type of accumulation in Ćopić is very often realized as multiple stiletic forms due to interference with gradation or hyperbole. The figurativeness of cumulative constructions that are stylistically refined by gradation and hyperbolization stems from their structural-semantic ambivalence of the sequence, i.e. from the contrast of its structural openness and semantic closure. Such cumulative sequences abound in details, and Ćopić also uses them to ornament his speech.

Key words: expressiveness, accumulation, figurativeness, gradation, syntactic repetition.

ДРАГАНА С. НОВАКОВ*
Државни универзитет у Новом Пазару
Департман за филолошке науке
Студијски програм: Српска књижевност и језик

СРПСКИ – ЈЕЗИК КОЈЕМ ПРЕТИ НЕСТАНАК**

У раду аутор жели да укаже на опасности које постоје, а усмерене су на српски језик и ћирилично писмо, почевши од распада српскога језика на његове политичке варијанте, до фаворизовања латиничког писма, а од недавно и „родно осетљивог језика”. У последње време сведоци смо потискивања ћирилице као саставног дела српске културе, која се квалитативно мења, и битно дистинктивно варира у односу на своју аутентичну индигеност. Аутор претпоставља да ће и српски језик променити идентитет када му се укину његове битне идентитетске одлике. Сагледаваћемо проблеме српскога језика у Србији, у региону и у свету, и указати на његов нестанак прогоном или асимилацијом нашега народа. Путеви нестанака српскога језика од средишње области српске средњовековне државе до Шумадије, чини се, јасно су уређени пред налетима разних струја, те је реалних разлога за забринутост много – на које аутор настоји у овом раду да укаже.

Кључне речи: српски језик, нестанак, ћирилица, политичке варијанте, „родно осетљив језик”.

Уводне напомене

Ако се у контексту словенских језика, и посебно јужнословенских – може говорити о структурним квалитетима српскога језика – онда је то, сигурно, истицање његове чисте и стабилне артикулације гласова, мелодичности која произлази из квантитетских и квалитетских особности акцената, краткоће и дужине слогова; па истицање, даље, његовог морфолошко-творбеног потенцијала, могућности ритмичког образовања реченичних структура и др. Није, дакле, изненађујуће што су га својевремено и Вук и Гете назвали савршеним, потпуно свесни да је

* dragananovakov1@yahoo.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Свети Сава у српској култури и духовности* који реализује Одељење за светосавске студије Центра за црквене студије у Нишу.

савршенство само идеал којем се може неко или нешто само приближити. Српски језик има прилично савршен гласовни систем. И ако узмемо било који други језик ни за један не можемо рећи да има гласове са тако чистом артикулацијом какве има српски језик. У српском језику, таквом, какав је, постоји и такав гласовни инвентар за који постоје одговарајуће графичке ознаке – 30 гласова и 30 слова. Нема језика у свету који се са српским језиком у том смислу може упоредити.

Дијалекатске варијације гласова су савремено стање у нашем језику. Дакле, имамо дијалекатске варијације у артикулацији гласова и имамо стандардне форме. А томе се прикључују и супрасегментална обележја.

Српски језик има пет вокала са могућношћу појављивања вокалног /р/ (спорадично и /л н/) у одређеним позицијама, уз шест акценатских могућности. Дакле, имамо четири квантитетских могућности и варијација гласова и квалитетских, плус присуство дужине или одсуство дужине, то је, дакле, шест. Онда је шест пута шест и то је као да имамо 36 вокала. Међу словенским језицима заиста је редак случај да се од ограниченог броја вокалних јединица, уз мелодијску варијацију квантитета и квалитета – остварује мелодичност равна оној какву могу остварити језици са далеко већим бројем вокала (нпр. италијански). Ово се својство наочитије препознаје у српској поезији, како народној, тако и уметничкој.

А зашто онда том и таквом језику прети нестанак? Професор Драгољуб Петровић каже да је иронија да се данас „српски језик ни у Србији не осећа као у својој кући” (2013). У друштвено-историјском смислу, овај се моменат препознаје као један од највећих и најдраматичнијих узрока „нестанка српског језика”. Други разлози су често генерисани овим демографским, али неки имају порекло и у конвертовању идеолошких, културолошких и националних концепата. Српскога језика готово да данас нема у Хрватској, у Босни и Херцеговини (не рачунајући Р. Српску), Македонији, Косову и Метохији, а у новије време њему озбиљно прети нестанак и у Поморављу. С правом професор Милош Ковачевић вели да је „он је угрожен не само именом, него и статусно. И тамо гдје је очигледно да је неспорно у питању српски језик, на примјер код Бошњака, Хрвата или Црногораца, жели се укинути не само његово име него и његово постојање уопште. Суштина угрожености огледа се у његовом преименовању” (Ковачевић 2013).

Потискивање ћирилице

Тај савршени језик је неопозиво упуштен. „А крајње је вријеме да српски народ престане да игнорише оно чиме треба да се поноси, а то су српски језик и ћирилица” (Ковачевић 2023).

Ако кренемо од саме ћирилице за коју су Срби једино знали од Свете Браће и од када су записали прво слово – они су то учинили ћирилицом. Од *Мирослављевој јеванђеља* или *Повеље Кулина Бана*, све што је написано на српском језику, написано је на ћирилици. Чини се као да смо сметнули с ума да су српска култура и духовност засновани на ћирилици. Зато професор Драгољуб Петровић поставља питање „да ли срљамо у процеп да бирамо између Европске уније или сопственог идентитета” (2013).

„Суноврат српске ћирилице и српског језика уопште, чији смо сведоци ових година и деценија, кад памети нема да је подржи, могла би зауставити једино озбиљна српска држава. И то актима државне присиле” (Петровић 2023: 49).

Српска држава као да се одриче ћирилице иако у [њеном] Уставу пише да се у Србији говори српским језиком и пише ћирилицом. И све изгледа као да се ругамо српскоме језику.

Професор Милош Ковачевић сматра да смо дошли „дотле да ћирилица никад као данас није била угрожена, а и да српски језик никад није био на „нижим гранама”, истичући притом да „и ћирилица и српски језик полако губе дигнитет” (2021а).

Наравно, латиница је наша била, док је било и Срба католика. Професор Драгољуб Петровић каже да се „присетимо приче о томе да наша два писма представљају 'два ока у глави', па се можемо запитати у чему су то наше предности над свима осталим једооким народима и колико смисла има аналогија по којој болест једнога ока може довести до тога да се остане без оба?” (2005: 120).¹

Исто сматра и професор Милош Ковачевић, истичући да „између ћирилице и латинице у осмовјековној историји српске писмености латиница никада (сем у титоизму) није била у потпуности српска колико ћирилица. Ћирилица је једино српско писмо, латиница је само писмо српскога језика, будући да се српским језиком не служе само Срби него и други народи који су српски језик преименовали и пишу га готово искључиво латиницом” (2021а).

На какве је гране спала ћирилица најбоље сведоче подаци о дневним новинама у Србији. Наиме, ћириличким писмом штампају се само оне са вишедеценијском традицијом² (*Политика*, *Вечерње новости*,

¹ О ћирилици в. више и у: Петровић 2005а.

² Када су у питању ћирилички натписи, према подацима које су сабрали чланови Удружења за заштиту ћирилице у Новом Саду и Београду, крајем фебруара 2005. године, можемо видети да се њена употреба свела на тек нешто изнад два процента, док је у Новом Саду 2000. године то било 18,5%; у Београду је тај проценат био нешто повољнији, и износио је 31,8%. О овоме више в. у: Новаков 2011: 178–179.

Заиста јесте и велики апсурд да у Хрватској још има мало Срба у Барањи, да се угасила катедра за српски језик у Загребу, основана 1874. године, а да се јуче код нас на Филозофском факултету у Новом Саду отворио лекторат за хрватски језик. Са српским језиком свако се може поигравати како му се допадне, а нико не показује ни најмању жељу да се пред том срамотом испречи.

Тај нестанак српских лектората несумњиво јесте последица свих осталих стања. Лекторати нестају у свету, али то неће бити нимало чудно ако српски језик, како рекосмо, нестаје и у Србији, што је много трагичније и опасније.

Родно осетљив језик

Професор Драгољуб Петровић каже да је Милка Ивић, „лака јој земља, добијала копривњачу када би јој то неко и поменуо“ (Петровић 2013).

Тзв. *родно осетљив језик* јесте једна бесмислена, дегенеративна ствар која нам се намеће, једна извитоперена визура, која није само атак на српски језик, него и на српску традицију, културу, психо-социјалну оријентацију човекову у комуникативном акту и сл. Наравно да проблеми тзв. *родно осетљивог језика* нису проблеми истог степена опасности за српски језик (као што су, на пример, нови језици који настају из српског језика), нити имају исто порекло, нити имају исти циљ. То је *млађење празне сламе*. Цедимо воду из камена да би се нашла тема. Јасно је да је мушки род неутралан. Некад се неким занимањем жене нису бавиле, па за њихова занимања не постоје ни речи; кад су почеле – појавиле су се и речи, али су за многа од тих „звања“ остала она у м. роду (академик, доктор, писац, професор, руководилац и сл.). Наравно да и за тзв. *родну осетљивост* која нам се дешава има реалних разлога за забринутост, јер испада да шта коме падне на памет, он мисли да језик може да упрља и да му се наруга, те се код нас, чини се, све отима на све могуће начине.

Свакако да се поставља питање како да народ уђе у инклузију, ако он не прихвати језик колонијалне силе. Међутим, ми треба да слушамо само језик, а не некакве групације које ово намећу у последње време, које не знају ни шта ће са собом, а камоли са српским језиком. И стога треба позвати српску државу и њено законодавство да послуша налоге мудрости и да не слуша оне „зналце“ који мисле да према сопственим мерама могу мењати и језичке и природне законе: ако језику нешто „за-треба“, он ће наћи и средства и путеве да то „прибави“ и неће призивати помоћ оних који мисле да се с језиком треба изругивати.

И може се договарати само онда ако се донесе сва грађа, које у овом тренутку једноставно – нема. Дакле, овде није реч о нама, него о језику који то неће. Треба донети грађу: из научних текстова (свих наука), из медија (свих), из уџбеника, са пијаци, са аутобуске станице, из правног дискурса, из религијског дискурса, из далеких планинских села. Зато што таква грађа не постоји, нема је, па се она измишља, а то су онда све спорадични случајеви. Тек када се сва грађа прикупи, онда се мора дати најпре дескриптивистима да је опишу, да покажу разлику у роду, па након тога да се она да нормативистима да се види да ли се нешто уклапа у творбене и семантичке моделе српског језика. Јер грађа није оно што се измишља, него оно што се прикупља. И ту више нема расправе јер језик ово не препознаје!

И да овај део завршим речима професора Милоша Ковачевића: „Ако треба усвојити закон против кога су србисти, а за који су англисти и нелингвисти, тај закон ће држава усвојити јер је он закон против српског језика. Боље потврде од Закона о родној равноправности и не може бити. А ако треба усвојити закон за који је србистичка наука, тај закон држава неће усвојити, јер је он закон у корист српског језика. Зар за то треба боља потврда од Закона о језику и писму? Закључном ријечју речено, држава својим поступцима о наведеним законима јасно показује да јој до српског језика и ћирилице и није стало, или можда још тачније: она припомаже да стање српског језика и ћирилице буде не боље него још горе, ако може бити!” (Ковачевић 2021: 55).

Нестанак српског језика у окружењу и у Србији – или горући проблем

Неспорна јесте чињеница да је најгори нестанак једног језика када се губе његови говорници у матици. Наравно, они ће га говорити и изван матице, али ће се он модификовати. Исто тако, и једна држава, ако нема народа пропада. Не може држава на папиру, а народ се иселио. Велики проблем, у ствари, јесте, тај што ми нестајемо као народ, а српском језику прети опасност да постане као старословенски језик једног дана.

На „стаблу” српског језика, према речима професора Драгољуба Петровића, изникле су десетине „заперака”, као што су на пример, „хрватски, босански, бошњачки, славонски, црногорски, орвашки, далматински”. „Бојим се да можемо очекивати војвођански језик, а може се догодити да сутра добијемо и шумадијски. Политика може све када је предводе људи безочно ношени идејом. У источној Србији сада Румуни желе да присвоје Влахе. Хоће ли тражити увођење у шко-

ле влашког језика? Имамо отворен и шопски проблем. Да ли се и тамо може очекивати још један комадић српског ткива?" (Петровић 2013). Тако на пример, ако ми имамо сада три језика, поставља се питање колико има британских језика или латиноамеричких. Ако арапски има 22 државе, такође се поставља питање има ли толико и арапских језика?

Професор Драгољуб Петровић поставља питање и ко је наметнуо честу флоскулу да људи „имају право свој језик да зову својим именом. Где су то чули не знам, али знам да је Америка поробила сав свет под енглеским, не под америчким језиком. Шпански и португалски језик не говоре се само у Шпанији и Португалији, него по целој Латинској Америци. Дакле приче о томе да неко има право да назива једну језичку реалност на три или пет начина, има прођу само међу народима који су духовно и национално неутемељени" (Петровић 2013).

Распарчавање језика јесте растурање српскога језика. И у последње време све више се чује идеја о полицентричним језицима, која је потпуно бесмислена. То значи да по тој логици имамо четири центра, па се поставља питање колико онда центара има енглески језик и да ли, на пример, Бошњаци мисле да има 22 полицентрична арапска језика ако хоће да постоје и четири полицентрична српска језика?

Неспорно је и да Срби никад нису уништили ниједну своју мањину, а сад имају око 30 мањинских заједница, а у Босни немају ниједну, на Косову и Метохији, ниједну (има некаква католичка, евентуално), у Хрватској можда постоји мала италијанска и мађарска мањина, али других готово да нема. Тако је српски језик готово нестао на Косову и Метохији, у Македонији, Босни, Хрватској, али ако прети да нестане у Шумадији, у средишњој области данашње српске државе, онда је очигледно да су ти путеви јасно уређени, а да су сви ти „новонастали језици" утемељени по јасним анτισрпским концептима.

У овом тренутку мислим да се на најозбиљнијим искушењима српски језик налази у Новом Пазару, и о томе може се поменути неколико појединости. Тамо се српски језик почиње повлачити пред босанским језиком (пошто се предлаже већ неколико пута да се уведе на СП који се зове Српска књижевност и језик на Државном универзитету).

Поставља се и питање, зашто се тако нешто предлаже на србистичкој катедри? И по којим правилима се може увести страни језик у једној земљи? У вези с тим, наиме, законски основи су јасни: за то морају постојати међународни уговори засновани на реципроцитету, али то за новопазарске прилике, изгледа, није препрека: Бошњаци желе босански језик на катедри за Српску књижевност и језик, док Срби у Сарајеву не смеју да помену српски језик, односно увођење предмета као што су Историја српског језика или Правопис српског језика у оквиру катедре

за Босански језик (који су се код нас на СП предлагали). И поставља се питање ко тамо, заправо, води културну и језичку политику.

Сасвим је јасно да чим се уведе страни језик на катедри за Српску књижевност и језик, ту је убијен државни суверенитет. Увођењем босанскога језика на катедри за Српску књижевност и језик јесте пут за зарађе српскога језика и суверенитета српскога језика у Србији, али и суверенитета српске државе у целини.

Ако постоји *босански језик* (а у школама у Новом Пазару увелико постоји), онда је то некакав други, девети страни језик.

И уопште, дозволити увођење страног језика у сопствени високошколски систем, док је то претња сопственоме језику, значи само једно – да ту запиру све могућности за рационално понашање и разумевање проблема пред којима смо се нашли: како сачувати српски језик и његов суверенитет, нарушавајући и државни суверенитет, а држава не показује ни најмању намеру да се томе терору супротстави и да га онемогући. Тако се отвара простор да се сломи и Срби и српско име.

Не би требало свако село у будућности да има језик. Не само зато што тиме угрожавамо српски језик као књижевни, него ми угрожавамо и дијалекте који су његово богатство. Они су ионако осуђени на једну цивилизацијску неутрализацију, постепено умирање, па још да их преклопимо квазинаучном тврдњом да су то језици. Није то само назив, ми се тиме одричемо свега што имамо створено на дијалектима. А имамо много, јер су наши дијалекти живи. А ако испадне да немамо дијалекте, или их багателишемо, онда треба дијалектологију угасити као дисциплину јер имамо само социолингвистику.

У говоре једнога језика утискују се обичаји, навике, али то их не подиже на ниво засебних језика, него је то структурно гледано један језик који само дијатопијски варира, јер носиоци тог варијетета имају неке своје обичаје, навике, културу, можда и своје специфично порекло, који се утискују у тај варијетет у свим нивоима. У лексичком је најпрепознатљивији, али то се може видети и на другим нивоима. Некад продира и у структуру. Та структура благо варира, тј. структурно-идентитетски – недистинктивно, али не толико да је то друга структура. Дакле, може варирати делимично, ако су дијалекти удаљенији од центра (анализам, нарушавање парадигме, и то ствара основу да се неки дијалекат приближи неком другом језику). Дакле, то није други језик, али треба објаснити о чему се овде ради. Територијално-историјски, национално-верски, регионално-искуствени и други слични мотиви који се реализују на истом језику, и у оквиру истог традиционално-стилског корпуса једне књижевности – немају основа за еманципацију у засебну књижевност. Људи препознају нешто различито, па зову књижевност,

они препознају да су неки мотиви уткани у опште теме, али они не излазе из оквира европске књижевности. Дакле, то је само на нивоу мотива који су уткани у опште европске теме. Уосталом, и српска књижевност иде путем европске књижевности, а ово је нешто што се *шлепа*, то је наша књижевност која има нове мотиве. Потом се из књижевности покушава извући језик. То су само различите средине и говорници који имају различито религијско осећање и различито порекло и навике које утискују у језик, и то ствара варку да је у питању и другачији језик и каква друга књижевност. Дакле, треба објаснити шта је сопствено, а то имају сви дијалекти, што наравно, треба неговати, али као дијалекатско богатство у оквиру српскога језика и српске књижевности као један спецификум. А да би се нешто назвало књижевношћу мора бити написано на том језику, мора имати репертоар својих тема и мора осветљавати све прилике којима та књижевност припада.

Такође, у Србији се чују оба термина, и бошњачки и босански. Постављам питање: зашто до сада нема усаглашености и коначног? Шта је решење? Не може бити више решења. Признајемо бошњачки или босански? Морамо се држати лингвистичких критеријума. Испада да се све помешало, пре свега критеријуми који су скројени онако како одговара појединцима или групи. То збуњује свакога. И обичног човека, а поготово србисту. И као да се намерно иде ка једној дезоријентацији и збуњивању.

Не желећи да ударам ногом у ту „памет“, али не желећи ни пред свим овим да ћутим, сасвим сигурно знам да нико не би волео да се налази у мојој ситуацији. А ако будем поражена, не могу бити крива, јер остаје запис да се са том *памету* нисам сложила.

Дакле, све се одвија у процесу урушавања српскога језика на СП *Српска књижевност и језик*, јер једини наставник српскога језика јесам ја. Немам подршку да решим то питање сама. Имали смо кадровске покушаје да то решимо, није нам успело. Остали смо у истој позицији као прошле године и питање је куда идемо даље. Постоји опасност да нам се позиција још и погорша. Предмета који припадају студијама Српског језика прихватају се људи којима те студије нису биле примарне и за које имам права да посумњам да им није ни стало до тих студија, ни до тих курсева. Молим вас да ми помогнете да се моје сумње не обистине, него да створимо друкчију реалност да сачувамо студије Србистике и да сви заједно помогнемо да се подигну на виши ниво у сваком погледу. Јер има реалних разлога за забринутост и разлога да се види шта се тамо дешава.

Додамо ли овде и чињеницу да се, на ДУНП-у настава на свим СП изводи на српском језику, а поставља питање да ли ће се и то променити? И ако је то босански, „хоће ли то бити знак да се Србија одрекла суверенитета на делу сопствене територије?” (Петровић 2022: 444).

И, коначно, ако српски народ има народну књижевност која се преносила с генерације на генерацију, ако има бисере од песама, ако је могао написати толика житија, величанствену родољубиву поезију, поставља се питање какви су онда били наши преци, а какви смо сада ми? Свако ко прочита песму *Каленић*, опоменом и сетом узбудиће своје национално биће. Један песник румунскога порекла пао је на колена и одао почаст симболици *Каленића*, а ми?

„Туђе сенке не дају
Муњу твога мача
У корице да вратим”
(Васко Попа, *Каленић*)

А ја се питам да ли ми своје претке заслужујемо. Или ће нас појести срамота.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ковачевић, М. „Српски језик и ћирилица никада нису били угроженији.” *Глас Српске*, 7. 7. 2013.
- Ковачевић, М. „Српски језик никад није био на 'нижим гранама'”. *Каџера*, *Глас Српске*, 11. 9. 2021.
- Ковачевић, М. „Српски народ да се поноси српским језиком и ћирилицом.” *Каџера*, *Глас Српске*, 24. 5. 2023.
- Ковачевић, М. „У каквом су односу Закон о родној равноправности и Закон о језику и писму.” У: *Положај српскога језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Д. Станић и С. Танасић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика (2021): 41–55.
- Новаков, Д. „Ћирилица у Србији данас.” У: *Наука и политика*, 5/1. М. Ковачевић (ур.). Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, 2011.
- Петровић, Д. „Заперци гуше српство и српски језик.” *Удружење за одбрану ћирилице „Добрица Ерић”*, 11. новембар 2013.
- Петровић, Д. „Ћирилица нестаје заједно са Србима.” *Нова зора*, бр. 5 (2005а): 139–152.
- Петровић, Д. *Осмуђена џамеџ*. Горњи Милановац: Доситеј, 2022.
- Петровић, Д. *Похара српског језика*. Београд: Институт за политичке студије, 2023.
- Петровић, Д. *Сумрак српске ћирилице*. Нови Сад: Ћирилица, 2005.

Dragana S. Novakov

THE SERBIAN – LANGUAGE THREATENED WITH DISAPPEARANCE

Summary

In the paper, the author wants to point out the dangers that exist, which are aimed at the Serbian language and the Cyrillic alphabet, starting from the disintegration of the Serbian language into its political variants, to the favoring of the Latin alphabet, and more recently, the “gender-sensitive language”. Recently, we have witnessed the suppression of the Cyrillic alphabet as an integral part of Serbian culture that is disappearing. The author assumes that the Serbian language will also change its identity, when its essential identity features are abolished. We will look at the problems of the Serbian language in Serbia, in the region and in the world and point out its disappearance through persecution or assimilation of the Serbian people. The paths of the disappearance of the Serbian language from the central area of the Serbian medieval state to Šumadija seem to have been clearly arranged before the gusts of various currents, and there are many real reasons for concern, which the author tries to emphasize in this work.

Key words: Serbian language, disappearance, Cyrillic, political variants, “gender-sensitive language”.

ВЛАДАН З. ЈОВАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

О ИЗВОРИМА ЈЕЗИЧКЕ ГРАЂЕ ИЗ УДАЉЕНИЈИХ (ПЕРИФЕРНИХ) ОБЛАСТИ СРПСКОГ ЈЕЗИЧКОГ ПРОСТОРА У ВЕЛИКОМ АКАДЕМИЈИНОМ РЕЧНИКУ**

Уз преглед најважнијих фаза у сакупљању збирки речи и извора грађе из народних говора за Речник САНУ, пажњу су привукли ретки извори народне лексике с простора који се налазе или на међама српског етничког и језичког простора или пак на простору удаљеном од матичног подручја. У питању су извори грађе са простора Скопске Црне Горе, затим Барање у Мађарској, те Барјамича у Галипољу у којем су живели Галипољски Срби до друге и треће деценије 20. века, када су пресељени у Пехчево, у источни део данашње Републике Северне Македоније.

Кључне речи: Речник САНУ, збирке речи, лексикографија, српски језик.

1. Академијин речник односно Речник САНУ истиче се обухватом употребљене грађе, изворима и исцрпношћу лексикографског описа над свим осталим лексикографским делима у науци о српском језику. Осмишљен и започет као дело тезаурусног типа, овај речник, према речима његовог првог уредника и писца Увода – Александра Белића, обухвата „традиционални књижевни и општекултурни језик” 19. и 20. века, почевши од Доситеја и Вука до данас. Спој народног, традиционалног и општекултурног у Речнику чини га посебним у српској лексикографији, лингвистици и култури. Један од важнијих извора грађе за речник представљају збирке речи из народних говора са целокупног српског језичког простора, „скупљених пре и после покретања рада на овом речнику” (VII). Овај део језичке грађе покрива народни слој језика истакнут у другој одредници његовог наслова, која корисника обавештава о томе да је реч о речнику књижевног и народног језика. Иако је број прикупљених речи из народних говора прилично висок, он чини мањи део материја-

* Vladan.Jovanovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао као резултат финансирања Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, према уговору број 451-03-47/2023-01, који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

ла или само додатак грађи која је прикупљена из објављених дела опште културе нашег народа. Међутим, збирке речи из народних говора, као и касније објављивани дијалекатски речници, чине веома значајан лексички слој Речника, што потврђује не само знатан број њихових потврда у Речнику већ и добро осмишљен приступ да се њима у што је могуће већој мери покаже хоризонтална заступљеност речи српскога језика. Нагласили бисмо синтагму речи српскога језика имајући у виду чињеницу да, упркос називу језика у наслову (српскохрватски), збирке речи у Речнику потичу готово искључиво са српског језичког и етничког простора.

2. Време уобличавања збирки речи за потребе израде великог српског речника (како је и била првобитна Академијина замисао) може се поделити у неколико фаза.

Прва фаза обухвата збирке које су претходиле Позиву и Упутству од 1899. године (Василије Ђерић – Додатак Вукову речнику, Ј. Ј. Змај – збирка из различитих крајева, а поглавито из Војводине, Новак Радонић – збирка речи из Бачке, коју је Матица српска уступила Академији на употребу, Лука Грђић Бјелокосић – збирка речи из Босне и Херцеговине, Миленко Вукићевић – збирка речи из Шумадије и других крајева (Ужичког округа и Мачве), Светозар Бајић – збирка речи из Баната, Вељко Радојевић – збирка речи из Босне и Херцеговине, Јован Срећковић – збирка речи из Левча итд.

Друга фаза обухвата збирке послате после Позива и Упутства, као што су: највећа збирка речи међу приватним лицима – збирка Владана Арсенијевића, који је „до смрти своје прибирао речи за своје дело о нашем народу које је намеравао да састави”, потом збирка Андрије Јовићевића, учитеља из Црне Горе, збирка Ђ. Николајевића, из Далмације и Херцеговине итд.

Трећа фаза, која траје до нашег времена, обухвата збирке настале после Другог светског рата, када се уобличавала коначна концепција актуелног речника. Ову фазу одликује нарочит „интерес за скупљање речи у народу” на целокупном српском језичком простору – од Димитрија Чемерицића из Призрена, Петра Шоћа из Црне Горе, затим Николе Зега, из различитих крајева, Јелене Билбије-Лапчевић, с границе Босне и Херцеговине, збирка Петра Трбојевића из Сомбора, Лике и других крајева, Михаила Милинковића из Србије, Петра Петровића из Шумадије, Митра Пешикана из Трешњева, из Општине цуцке, Милоја Борисављевића из Србије, Николе Стефановића из Пипера и уопште из Црне Горе, Милије Станића из Ускока и са Дурмитора, Салиха Лончаревића из Травника, Милоша Московљевића из Подриња и Јадра, Сергија Димитријевића из Лесковца и околине итд., па све до збирки из најновијег времена, као што су збирке речи из Љештанског, Азбуковице, те различитих крајева западне Србије Милосава Тешића, затим збирке речи из

кладањског краја и из централне Шумадије Слободана Реметића итд. Богатство лексике и дијалекатска разноврсност у овим збиркама речи сигурно је резултат динамичног развоја дијалектологије као фундаменталне србистичке дисциплине у другој половини 20. века.

На основу увида у изворе из народних говора, у начелу бисмо могли казати да је њима грађом покривена већина језичког простора српског језика, као и његови дијалекти. Ипак, пажњу привлачи чињеница да међу изворима нема оних којима би се обухватио српски језички простор изван државне границе бивше државе, односно изван граница српских земаља на простору некадашње Југославије. Очигледно је да међу збиркама нема ниједне с говорног простора Срба у Мађарској, Румунији и Албанији, иако у тим земљама постоје историјске српске етничке енклаве међу којима има и оних које су се одржале до данас.

3. Међу свим збиркама речи и изворима грађе из народних говора за Речник САНУ пажњу у овом истраживању привукли су нам ретки извори народне лексике с простора који се налазе или на међама српског етничког и језичког простора или пак на простору удаљеном од матичног. С тим у вези су и одређене дилеме везане за уношење и статус речи унутар целине лексичког корпуса српског језика, начин њиховог лексикографског описа, односа према речима из других периферних говора као и односа према целини српског књижевног језика. У питању су извори грађе са простора Скопске Црне Горе, затим Барање у Мађарској, те Барјамича у Галипољу, у којем су живели галипољски Срби до друге и треће деценије 20. века, када су пресељени у Пехчево, у источни део данашње Републике Северне Македоније. Интересовање у овом раду биће усмерено на поменута три подручја с којих потичу извори за грађу РСАНУ.

4. Говорно подручје Скопске Црне Горе представља рубни део штокавског континуума узетог као део лингвистичке целине српског језика – како у историјском тако и у савременом смислу. Светозар Томић је у *Српском етнографском зборнику* 1905. године објавио монографију о Скопској Црној Гори, у којој је изнео најважније карактеристике народа, његових обичаја, језика и културе. Између осталог, о народу Скопске Црне Горе пише: „Црногорци су од природе весели људи. Воле игру, песму и весеље. Можда ниједна покрајина српскога народа нема толико слава, сабора, као Црна Гора. Како у свакоме селу има по неколико црква или манастира или црквишта или манастиришта, то свако село има по неколико празника у години, када се сабор у њему купи, нпр. у Кучевишту има сабор на Спасов-дан, на св. Архангела и св. Николу; у Мирковцу на Источни Петак, на св. Илију и на св. Николу летњегга...” (466). О Арнаутима који се налазе у окружењу каже следеће: „Да данашње арнаутско становништво по планинским селима Скопске Црне Горе нису

староседеоци, него да су пре њих и то не давно у истим живели Срби, најбољи је доказ то, што у сваком том селу има српско гробље и по једно или по два црквишта. У неким од тих села још стоје зидови од цркава.” (454). Значајни су и ови подаци: „... Сељаци црногорски говоре језиком врло блиским нашем књижевном говору. Слободно се може рећи, да им је говор ближи књижевном језику ... и од наречја врањскога и нишкога краја. ... Они себе сматрају да најчистије говоре у целој јужној Старој Србији, и заиста то је истина” (475).

Осим Светозара Томића, који је саставио монографију о Скопској Црној Гори и објавио је 1905. године, у Речнику САНУ налазимо и речи које је у Скопској Црној Гори сакупио Атанасије Петровић крајем 19. века. Готово у свакој књизи Речника налазимо речи из двају поменутих извора, што ћемо илустровати следећим примерима: *бач* (рум. *bačiu*, чобанин) 1. „старешина бачије, најстарији пастир у бачији” (Том. С. 2, РСАНУ), *бачица* „супруга бачије”. – Најстарији међу пастирима зове се бач, а његова жена бачица (Том. С. 2, РСАНУ), *брашко* „хип. од брат”. – Са „братко” оловљавају младе жене све мушкарце млађе од њих у кући, а и сваког непознатог кад хоће да га што упитају, или кад наиђе као гост у кућу (Петр. А. 3, РСАНУ), *бубаљка* „врста бубе” (Петр. А. 3, РСАНУ), *бурило* у изр. бурило (буре) се поардовило (под изр.) „каже се за човека који се горди без разлога” (Петр. А. 3, РСАНУ), *бућкало* „суд у коме се бућка млеко, бућкалица”. – У оној колиби ... стоје суди: стап (бућкало), каце за сир (Том. С. 2, РСАНУ), *васшарка* и *васшошарка* „рачваста соха којом се при товарењу коња подупире натоварена страна док се друга товари” (Петр. А. 3, РСАНУ), *вашчетина* „аугм. и пеј. од вашка”. – „Шо тучеш ћ’ерко?” – Вашчетине еј гњидетине, гадна си у главу бабо” (НПр, Том. С. 2, РСАНУ), *водник* „сместиште за судове с водом”. – А поред наћава је клупица за воду – водник (Том. С. 2, РСАНУ), *вршник* „испупчен гвоздени или земљани поклопац под којим се пече хлеб или јело, сач”. Тесто у црепуљи покрива се вршником (сачем) (Том. С. 2, РСАНУ), *инездо* „воденично коло”. – Воде има толико да на самој глави међу два гнезда (витла) (Том. С. 2, РСАНУ), *терган* „ђердан”. – Ђердан јесте ред мањистра, као бројанице, које понека деца носе о врату (Петр. А. 3, РСАНУ), *тњидешина* „аугм. и пеј. од гњида” (Том. С. 2, РСАНУ), *толаћ* (у атриб. служби) „го”. – Распрострта [је] пшеница: шесторедица, јечам голаћ ки бели ситни кукуруз (Том. С. 2, РСАНУ), *двор* „трем” (Том. С. 2, РСАНУ), *ђувече* „ђувеч” (Том. С. 2, РСАНУ), *долама* „женска хаљина од домаће вунене тканине, без рукава, на леђима искићена свиленим кићанкама (Петр. А. 3, РСАНУ), *емиш* (тур. *uemiş*) зб. покр. „воћни плодови, воће” (Петр. А. 3, РСАНУ), *заличиши* „прекрити нечим ради лепшег изгледа, прикривајући прави садржај”. – Озгор заличим [врећу] със ораси (Том. С. 2, РСАНУ), *заслон* 2. „наткривено место, кров на дирецима” (Петр. А.

3, РСАНУ), *избућкаши* „бућкањем, мешањем издвојити масло из млека или павлаке, измести” (Том. С. 2, РСАНУ), *иј* и *ија* „а. „узвик за гоњење и вабљење говеда, коза и др. стоке” (Петр. А. 3, РСАНУ), *ија* „б. узв. за изражавање чуђења, дивљења, усхићења и сл., иха” (Петр. А. 3, РСАНУ), *јасиреб* „кобац” (Петр. А. 3, РСАНУ), *јува* „2. слана вода у којој се киселио купус, расо” (Петр. А. 2, РСАНУ), *качак* „2. прокријумчарена, кријумчарска роба, најчешће дукан” (Том. С. 2, РСАНУ), *кожинка* покр. „кожа одрана са животиње” (Петр. А. 3, РСАНУ), *крстишица* „врста кошуље у народној ношњи везане посебним везом” (Том. С. 2, РСАНУ), *мађарница* „манастирска кухиња” (Петр. А. 3, 57), *мисирац* „ћуран” (Петр. А. 3, РСАНУ), *осатица* „врста пшенице са осјем на класу”. – Те кључама бел-челице, | Бел-челице, осатице (Том. С. 2, РСАНУ), *пиперка* (у мн.) „киселе паприке” (Петр. А. 3, РСАНУ), *пипац* – У селима Скопске Црне Горе ... сакати, слепи, кљаста итд. људи... зову се „питачи” или „божјаци” (Петр. А. 1, РСАНУ) итд. Међу наведеним речима из скопскоцрногорског краја видимо да је већи број оних којима се означавају појмови везани за сточарство и народни живот уопште. Неке речи забележене у Речнику имају једину потврду из Скопске Црне Горе, као што су: *биџорлија* „вода у којој има бигора (1)” (Том. С. 2, РСАНУ), *јрубник* „ружан човек” (Петр. А. 3, РСАНУ), *заурдаши се* „згрушати се”. – У врелу сурутку пошто се сир извади, сипа се цело млеко (јомужа) те се заурда и добије се урда (Том. С. 2, РСАНУ), *исиређиваши* „претварати у пређу, у нити, прести” (Том. С. 2, РСАНУ), *лесница* – Лесница су врата на гувну или авлији исплетена од прућа, која су много шира но што су висока (Петр. А. 3, РСАНУ), *мурџо* „име псу црне длаке” (Петр. А. 3, РСАНУ), *обрдан* „који је на падини брда, на обронку” (Том. С. 2, РСАНУ), *пешкуш* „застакљени отвор на продавници, радњи кроз који се види изложена роба, излог” (Петр. А. 3, РСАНУ), а код неких речи је одређено значење потврђено само примером из Скопске Црне Горе, нпр.: *бушур* – Бутур је болест у коња и магараца. Ова се болест познаје, кад коњ кашље и слине му кроз нос излазе (Петр. А. 3, РСАНУ), *јуља* „во који се коље за зимницу” (Петр. А. 3, РСАНУ), *дроња* „врста пите, гужвара” (Том. С. 2, РСАНУ).

5. Такође непрекинути српски језички континуум представљају прекогранични говори Барање на простору данашње Мађарске, у којем живе Срби, истина данас у знатно мањем броју него раније. Интересовање за српске говоре у Мађарској старо је колико и сама србистика. Првим сакупљачем дијалекатске грађе на овим просторима сматра се Адам Драгосављевић, који је Вуку Стефановићу Карацићу за *Српски рјечник* слао речи сакупљене од барањских Срба са простора данашње Мађарске (уп. Степановић 1994: 8). Сам Вук о томе пише у Предговору Рјечника [у другом издању]: „Код којијех ријечи стоји да се говоре у Барањи, оне ми је дао Г. Адам Драгосављевић” (Срп. рј., VIII). Навешћемо

примере из Речника САНУ у који су преузете речи из Драгосављевићеве збирке унете у Вуков *Српски рјечник* (неке примере ћемо преузети из Вуковог *Српског рјечника* уколико су тамо целовитије представљени): *аврље* „покошен и делимично иструлео коров” (Срем и Барања, Вук, Рј., РСАНУ), *аиљав* (мац. *hatlatni*, радити којекако) „неуредан, алкав” (Барања, Вук, Рј., РСАНУ), *бајав* „који је дебелих стопала или ногу, па тешко иде, бангав”. – Нема ти горега од багава човјека, крђава лонца, и ћораве редуше (Барања, Вук, Рј., РСАНУ), *бајић* 1. „крађа батина, палацка”; 2. „патрљак, остатак тањег дугуљастог предмета” (Барања, Вук, Рј.), *бичкараји* „махати и пуцкати бичем” (Барања, Вук, Рј.; РСАНУ), *болболице* „бол” (Барања, Вук, Рј.; РСАНУ), *вавежњик* „комад куваног теста са сиром”. – Неколико листова поспу се сиром, па пошто се савију, онда се испресијецају и кувају (Барања, Вук, Рј., РСАНУ); *везовина* „брестовина” (Барања, Вук, Рј.; пример из Вука није унет у Речник САНУ), *времешан* „који је зашао у године, временит” (Барања, Вук, Рј.; пример из Вука није унет у Речник САНУ), *јаиш* „у брду ископан подрум за вино, лагум” (Барања, Вук Рј., РСАНУ), *домаја* „боравиште, пребивалиште”. – Потегло марвинче на своју домају (Барања, Вук, Рј.; у РСАНУ није унета потврда из Вуковог Рјечника), *жиљер* „станар, кирајџија” (Барања, Вук, Рј., РСАНУ), *камењак* „врста лонца” (Барања, Вук, Рј., РСАНУ), *кошћан* „некаква трава” – Од жиле ове траве дјеца праве луле те пуше (Барања, Вук, Рј.; у РСАНУ није унета потврда из Вуковог Рјечника); *мамуза* „колутић што се њиме листови од теста секу, коврчак” (Барања, Вук, Рј., РСАНУ), *махача* „даска по којој се удара руковетима лана и конопље ради чишћења од поздера, махалка” (Вук, Рј, РСАНУ), *наранча* „врло мала жута бундева” (Барања, Вук, Рј., РСАНУ), *ојсек* „оквир око гроба израђен од камена, бетона или скован од дасака” (Барања, Вук, Рј., РСАНУ), *повлаиш* „горњи, површински слој сена или сламе у стогу, овршина”. – У камаре (жита) озго је повлата, а одоздо подина (Барања, Вук, Рј., РСАНУ) итд.

Грађа из овог краја посредно је, дакле, ушла у Речник САНУ преко Вуковог *Српског рјечника*. У Вуковом *Српском рјечнику* речи из Драгосављевићеве збирке доследно су назначене географском одредницом у загради (у Барањи), на основу чега знамо о чијој се збирци ради. Неретко је и у Речнику САНУ уз извор из Вука дат податак о крају из којег је забележена реч потекла.

6. Међу српским дијалекатским изолатима, по свом историјском значају и изучености издваја се говор галипољских Срба. Галипољски Срби представљају део српскога народа који су више столећа провели одвојено од његове главнине.¹ У време испитивања њиховог говора сре-

¹ О галипољским Србима, њиховом језику, обичајима, историји има више радова који су скупљени у једну целину (в. Челиковић Б. (прир.). *Галипољски Срби*. Београд: САНУ – Службени гласник, 2012).

дином прошлог века, српски народ из Галипоља живео је пресељен у Пехчеву, на ивици Малешевске котлине у источној Македонији, а досељен је онамо из села Барјамича са простора данашње Републике Турске (Ивић 1957: 1). Историја њиховог сељења и лутања у избеглиштима детаљно је описана у књизи Миленка Филиповића „Галипољски Срби”. О томе када су се и одакле су се Галипољци одселили у Тракију нема сигурних података² (Ивић 1957: 1). По предању Галипољци су досељени из Јагодине у време пропасти Србије, у доба цара Лазара и цара Мурата. Иако нису имали додира са прапостојбином, Срби су у Барјамичу сачували и свој језик и своју српску самосвест. У сталном додиру са Турцима и Грцима они су претрпели и њихов културни и језички утицај. Сами Галипољци себе најчешће називају „Барјамичлије” или „насељеници”, а „основно занимање Срба у Барјамичу, месту у брежуљкастом пределу на два сата хода од мора, било је сточарство” (Ивић 1957: 5).

Почетком 20. века и, нарочито, с отпочињањем Првог светског рата, национална свест Галипољаца нагло је ојачала, а, с друге стране, њихов живот у Тракији постао је тешко подношљив. Озлојеђени Турци због пораза у Балканским ратовима почели су их нападати и пљачкати и они су 1914. године послали у Цариград депутацију која је обишла неколико дипломатских представништава, поред осталог и српско, са молбом да им се изрази одобрење за сеобу у Србију. После дужег мољачања они су у томе успели. Исте године, још пре избијања Првог светског рата, Барјамичлије су стигле на територију која је припадала Србији, оставивши у свом селу непокретно имање и стоку. Српске власти населиле су их у околини Скопља, али су их Бугари по окупацији 1915. године раселили. После завршеног рата, Барјамичлије су пошле натраг у Барјамич, када је насеље дошло у грчке руке. Међутим, године 1922. Барјамич поново заузимају Турци и тада креће нова сеоба Барјамичлија (в. Ивић 1957: 5). Напустивши овога пута и већи део имања, Барјамичлије су избегле до Солуна. Ту су грчке власти покушале да их наговарањем и претњама задрже у Грчкој, али су они упорно настојали да се врате у Србију после неколико векова проведених у Тракији.

У време када је Павле Ивић испитивао овај говор, у Пехчеву су Галипољци сачињавали мањину становништва (1957: 6). Истражујући овај говор у Пехчеву 1950. и 1951. године, Павле Ивић констатује да старци, сећајући се с дирљивом нежношћу места у којем су провели младост, чувају барјамички говор „као драг заостатак из младих дана” (1957: 12). У начелу „материјал барјамичког говора помешан је с материјалом пехчевског, али се његове одлике нису изгубиле. Оне живе напоредо с

² Предање говори да су пресељавање извршили Турци зато да би им Срби у Тракији тесали камен.

одговарајућим малешевским особинама” (Ивић 1957: 14). О томе колико је језички идентитет галипољских Срба још увек био снажан у време описивања говора средином прошлог века говори и следеће запажање Павла Ивића: „Током мог рада у Пехчеву пронашли су се и информатори који су били у стању да разговарају готово чисто барјамички и чак да одмах запазе и исправе македонизме у говору осталих.” (15). Ако је облик оригиналан галипољски, запажа Ивић, он најчешће већ постоји у појединим нашим говорима, нпр. -ува- у основи инфинитива у призренско-тимочком дијалекту, на Косову, чак и понегде у Црној Гори (Ивић 1957: 16) – рецимо у речи забележеној у Речнику САНУ (под побељивати): *побелување* – Кратко јат у слогу ... испред акцентованог слога изједначено је [у говору Галипољских Срба] са *е* и *и* ... *побелување* (= свитање) (Ивић П., СДЗб 12, 61).

Лексику овог говора Речник САНУ бележи из двају извора: Миленко Филиповић *Галипољски Срби* и из објављене докторске дисертације Павла Ивића публиковане у *Српском дијалектолошком зборнику* „О говору Галипољских Срба”. Међу невеликим бројем примера пронашли смо оне који сликовито приказују животну заокруженост Галипољаца: *мркинеш* „морски јеж” (Галипољски Срби, Фил. М. 4, РСАНУ) – посведочен у РСАНУ као једини пример, *мулвер* „зова” (Галипољски Срби, Фил. М. 4, РСАНУ), *иешриж* – Петриж је јесења вуна од старијих оваца (Галипоље, Фил. М. 4) – реч такође потврђена само овим извором, *ивавучица* „попречне нити које се уткивају у основу при ткању, потка” (Галипоље, Ивић П., СДЗб 12, 87) – реч је такође потврђена само овим извором, *паламарка* „дрвена направа налик на рукавицу коју жетелац ставља на руку као заштиту при захватању класја српом.” – Паламарка је дрвена навлака за прсте, која их чува кад се жање (да влаће не сече кожу) (Галипоље, Фил. М. 4), *попара* – У говору галипољских Срба попара значи мали гвоздени плуг (Галипоље, Фил. М. 4, РСАНУ) – такође једина потврда за реч *попара*, која је у Речнику с правом издвојена као хомоним.

Значајан извор лексике говора галипољских Срба налази се у текстовима које је у својој студији приложио Павле Ивић, а посебно је значајан уређен списак речи датих у регистру на крају његове књиге, међу којима има и речи које нису забележене у описним речницима, као што су: *локмица* – Ће де“да пара да и да, баба-да локмицу да и да (Ивић 1957: 318), *малаче* „младунче бивола” (Ивић 1957: 187), *малома* – Био идан галичар, малома (= нануле) напрајаво, сиромачовик био (Ивић 1957: 368), *пур* – Пур Богом и пур Света Госпођом (Ивић 1957: 400), *пучанче* „поточић” (Ивић 1957: 94) и др.

7. На основу ограниченог увида у грађу из трију области српског језичког простора које су уврштене међу изворе за Речник САНУ, закључујемо да је она, иако слабије заступљена у односу на остале збирке

речи и друге изворе, што је и очекивано имајући у вид традиционални књижевни и општекултурни карактер Речника, драгоцен барем из два разлога. Један разлог је чисто лингвистички, јер се њоме употпуњује укупан лексички фонд српског језика, дају се ретке или једине потврде за одређена значења речи, а записи о фонетском изговору, акценту и облицима могу бити значајни за историју српског језика и дијалектологију. Други разлог осим лингвистичког укључује и шири културолошки аспект, јер се присуством речничког блага из поменутих подручја опцртавају и омеђују не само границе српског језика већ и границе српског народа, његове историје, обичаја, културе итд.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, А. „Увод.” У: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик (1959): VII–XXVI.
- Ивић, П. О јовору Галијољских Срба. У: *Српски дијалектолошки зборник*. Књ. XII. А. Белић (ур.). Београд: Научна књига – Издавачко предузеће Београд, 1957.
- Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 1959–.
- Караџић, В. С. *Српски рјечник ишумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. III (државно) издање, у Биограду 1898. године.
- Степановић, П. *Говори Срба и Хрватша у Мађарској*. Горњи Милановац: Дечје новине, Београд: Вукова задужбина, Нови Сад: Матица српска, 1994.
- Томић, С. „Скопска Црна Гора, антропогеографска и етнографска студија.” *Српски етнографски зборник*, VI, Београд, 1905.
- Упутство: Упутства за израду Речника српскохрватског књижевног и народног језика Института за српски језик САНУ (интерни спис).
- Филиповић, М. *Галијољски Срби*. Београд: Штампарија „Смиљево”, 1946.
- Челиковић, Б. (прир.). *Галијољски Срби*. Београд: Српска академија наука и уметности – Службени гласник, 2012.

Владан З. Јованович

ОБ ИСТОЧНИКАХ ЯЗЫКОВОГО МАТЕРИАЛА ИЗ БОЛЕЕ ОТДАЛЕННЫХ
(ПЕРИФЕРИЧЕСКИХ) РАЙОНОВ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА В СЛОВАРЕ
СЕРБСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК И ИСКУССТВ

Резюме

Наряду с обзором важнейших этапов сбора сборников слов и источников просторечного материала для Словаря САНУ (Речник САНУ), было обращено внимание на редкие источники просторечной лексики из областей, расположенных на границах сербского этнолингвистического ареала или в районе, еще дальше от центральных областей. Речь идет об источниках материалов из области Скопской Черногории, затем Бараньи в Венгрии и Барьямича в Галлиполи, где галлиполийские сербы проживали до второго и третьего десятилетий XX века, когда их переселили в Пехчево, в восточную часть нынешней Республики Северной Македонии. На основании ограниченного присутствия материала из трех областей сербского языкового ареала, включенных в число источников для РСАНУ, мы делаем вывод, что он есть драгоценный как минимум по двум причинам, хотя и менее представлен по сравнению с другими сборниками слов и другими источниками, что как и следовало ожидать, учитывая традиционный литературный и общекультурный характер Словаря. Одна из причин чисто лингвистическая – языковой запас из трех областей сербского языкового ареала дополняет весь лексический фонд сербского языка, дает редкие или лишь подтверждения некоторых значений слов, а записи фонетического произношения, акцента и форм могут иметь значение для истории сербского языка и диалектологии. Другая причина, помимо языковой, включает и более широкий культурный аспект, поскольку наличие словарных богатств из упомянутых областей очерчивает и ограничивает не только границы сербского языка, но и границы сербского народа, его истории, обычая, культуры и т. д.

Ключевые слова: словарь Сербской академии наук и искусств, словари, лексикография, сербский язык.

ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

РАЗВОЈ СРПСКЕ ТЕОРИЈСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ ОД 80-ИХ ГОДИНА XX ВЕКА ДО ДАНАС**

Предмет овог рада јесу развој и актуелна питања српске теоријске лексикографије од 80-их година XX века до данас, посматрани кроз призму неколико релевантних зборника радова, монографских публикација и појединачних научних чланака који су објављени у српској лингвистици у овом периоду а посвећени су различитим металексикографским проблемима. Циљ нам је да кроз преглед и анализу тема којима су посвећивали пажњу српски лингвисти и уједно делатници на пољу израде описних и специјалних речника српског језика прикажемо најзначајније резултате, неке тенденције и правце развоја наше теоријске лексикографије. Такође, приказом и проучавањем тема које су заокупљале пажњу превасходно лексиколога и лексикографа у србистици у неколиким деценијама за нама – указаћемо и на неке од проблема са којима се суочавају обрађивачи приликом представљања резултата савремених лингвистичких истраживања у лексикографској пракси.

Кључне речи: теоријска лексикографија (металексикографија), практична лексикографија, описни речник, српски језик.

1. Уводна разматрања

Теоријска лексикографија или металексикографија је научна дисциплина, грана лингвистике која се бави проучавањем речника – анализом њихове концепције, макро и микроструктуре, могућностима њихове примене, историјским развојем речника, анализом теоријских лингвистичких основа и методологије њихове израде, те односом речника према језику, друштву и култури, односно начином на који су у њему решена одређена питања која превазилазе строго лингвистичку тематику (Драгићевић 2007, 2014).

* j.jovanovic85@gmail.com

** Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

1.1. Почетци развоја теоријске лексикографије у словенском свету

Теоријска лексикографија, уопште, па тако и у србистици, у нашој научној и културној средини, има далеко краћу традицију него практична лексикографија. О томе колико је теоријска лексикографија млада дисциплина сведочи чињеница да практично знамо годину њеног почетка, пред крај прве половине XX века, када је 1940. године објављен први теоријски рад посвећен лексикографским темама – „Опыт общей теории лексикографии”, чији је аутор руски лингвиста Шчерба (Драгићевић 2014: 12). Шчерба је у овом чланку први проблематизовао поједина питања у вези са начином обраде и приказивањем различитих типова лексема у енциклопедијском односно општем, описном речнику руског језика – нпр. термина, властитих имена, специјалне лексике, лексема које имају развијену полисемију итд. (Шчерба 1940). Неке од Шчербини дилема карактеристичне су и за савремену лексикографску праксу и рад на Речнику САНУ у фази основне обраде.

Од највећег значаја за почетак развоја теоријске лексикографије у словенском свету јесте монографија чешког лексикографа Л. Згусте, *Manual of Lexicography*, објављена у Прагу 1971, која је 20 година касније, захваљујући Д. Шипки, добила превод на српски језик и објављена је у Сарајеву 1991. године, под називом *Приручник лексикографије* (Згуста 1991). *Приручник* се састоји из Уводног дела и осам поглавља која су посвећена како лексикографским тако и лексиколошким темама, а за наше истраживање посебно су инспиративна она која се баве: 1) Лексичким значењем; 2) Типовима речника; 6) Једнојезичним односно 7) Двојезичним речником; те, напослетку, 8) Планирањем и организовањем лексикографског рада. Као искусан лексикограф, полазећи од примера из чешких описних, једнојезичних и специјалних речника, али користећи и искуство и лексикографску праксу других народа и језика, Згуста се у овој књизи бави многим питањима која су значајна за металексикографију, а која су актуелна и данас. Нека од њих су избор одредничке лексеме, концепција описног речника, тачније обрада одређених типова лексема које се налазе на маргинама лексичког фонда, попут архаизама, дијалектизама, супстандардне и колоквијалне лексике, али и питањима обраде лексема којима се именују различити културно-реотипни појмови у двојезичним речницима, који немају еквиваленте у једном односно другом језику.

1.2. Предмет и циљ рада

Предмет овог рада јесу развој и актуелна питања српске теоријске лексикографије од 80-их година XX века до данас, посматрани кроз призмом неколико релевантних зборника радова, монографских публикација и појединачних научних чланака који су објављени у српској лингвистици у овом периоду а посвећени су различитим металексикографским проблемима. Циљ нам је да кроз преглед и анализу тема којима су посвећивали пажњу српски лингвисти и лексикографи, аутори Речника САНУ и Матице српске, прикажемо најзначајније резултате, неке тенденције и правце развоја наше теоријске лексикографије.

2. Почети развоја теоријске лексикографије у србистици 70-их година XX века

У уводном делу само смо назначили неке кључне термине везане за предмет истраживања, као и публикације које су пресудно утицале на развој теоријске лексикографије у словенском свету. Усредсређујемо се даље у раду на неколико зборника радова односно монографских публикација које сматрамо репрезентативнима за ову област у србистици, а које су уједно дале значајан допринос развоју теоријске лексикографије у славистици. И премда смо се определили да пратимо развој ове дисциплине од 80-их година XX века до данас, неопходно је указати на једну ранију студију, чије објављивање Р. Драгићевић с правом издваја као кључни догађај који је назначио почетак системског бављења питањима теоријске лексикографије код Срба. Посреди је публиковање књиге М. Пешикана *Наш књижевни језик на сто година послије Вука* (1970). У овој монографији постоји један сегмент који аутор, дугогодишњи уредник и председник Уређивачког одбора Речника САНУ, посвећује лексикографским темама, а које су уоквирене у три целине са следећим поднасловима: 1) Израда наших великих описних речника; 2) Сложени услови рада на нашим описним речницима; и 3) О неким лексикографским поступцима у нашим речницима. За проучавање развоја металексикографске мисли у србистици посебно је значајна ова трећа, где Пешикан, указујући на сложеност практичног лексикографског рада на Речнику САНУ, отвара врло разнородна питања и представља проблеме који су и даље предмет интересовања српских лингвиста у радовима који припадају домену теоријске лексикографије – нпр. питање успостављања одредничке лексеме и избора речи у Речнику САНУ; питање обраде стручних термина у описном речнику, затим навођење репрезентативних примера у Речнику САНУ. Аутор се бави и семантичким описом лексема, њиховим дефинисањем, пореклом, етимологијом, као

и акценатским карактеристикама, а указује и на нека значајна граматичка питања која се тичу морфологије (рецимо бележења придевског вида или морфолошких варијаната лексема у Речнику САНУ итд.).

3. Српска теоријска лексикографија од 80-их година XX века

Колико су нека од питања које је М. Пешикан поставио у свом делу изазовна, а њихово решавање немогуће везати за један тренутак у развоју лексикографске мисли, будући да одговори на њих варирају у зависности од обима дескриптивног речника, те од сложених услова рада на нашим описним речницима – показује чињеница да неке од ових тема настављају да побуђују истраживачку пажњу лингвиста и лексикографа више од деценије након објављивања поменуте књиге. Наиме, године 1980. одржан је у Београду први велики научни скуп о лексикографији и лексикологији, у организацији Српске академије наука и уметности, Института за српски језик САНУ, Матице српске, Института за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду и Филолошког факултета Универзитета у Београду, на коме је изложено преко 70 реферата посвећених различитим лексиколошким и лексикографским проблемима, а две године касније, 1982, штампан је зборник радова под називом *Лексикографија и лексикологија* (ЛЛ 1982), у коме су публиковани радови проистекли из излагања са тога скупа. Овај зборник можемо сматрати првом публикацијом која сведочи о развоју теоријске лексикографије у србистици од 80-их година до данас, а неке од тема реферата тичу се лексикографског метајезика, решења примењених у обради одређених типова лексема у описним речницима, те имплементације тада актуелних лексиколошких и других резултата лингвистичких истраживања у лексикографској пракси. Пешикана ће тако у теоријском лексикографском раду наставити да интригира питање селекције речи у описним речницима, М. Радовић Тешић указаће на сложено питање обраде архаизама у Речнику САНУ; Е. Фекете позабавиће се обрадом ктетика; Д. Мрешевић критеријумима који одређују место обраде фразеологизама у речнику; А. Пецо пажњу ће посветити акцен-тима у речницима. Важна тема у овом зборнику, незаобилазна у металексикографским истраживањима у србистици до данас, о чему сведоче најновије публикације из ове области, јесте проблем дефинисања лексичког значења, који Д. Гортан Премк обрађује у раду посвећеном семантичком садржају лексикографске дефиниције. С тиме су у вези и различити аспекти представљања парадигматских лексичких односа у речничком чланку, као и приказивање сложених полисемантичких

структура у описном речнику, те је у двама радовима, Ј. Матијашевић и Б. Тафре предмет интересовања синонимија и место синонима у лексикографској дефиницији, а М. Ивић бави се регуларном полисемијом у лексикографској пракси, дакле местом метонимијских семантичких реализација у речничкој одредници. Поменути истраживања потврђују нераскидиву повезаност лексиколошких истраживања и праксе израде речника, те нужност њихове интеграције, односно примене актуелних научних знања и резултата у лексикографији, као и теоријско, металексикографско тумачење и образложење иновативних решења.

4. Српска теоријска лексикографија на почетку и у првим деценијама XXI века

Споменућемо још једну важну публикацију, зборник *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* из 2002. године (ДЛ 2002)¹, која је сведочанство развоја теоријске лексикографије у српској лингвистици тачно две деценије касније. Посреди је зборник радова са међународног научног скупа о лексикографији и лексикологији, одржаног 2001. године у Београду и Новом Саду, у организацији Српске академије наука и уметности, Института за српски језик САНУ и Матице српске. Разнородне лексикографске теме и дилеме окупирале су пажњу истакнутих словенских лингвиста и лексиколога у преко 40 радова, а посебно ћемо и овде истаћи оне које се тичу проблема у изради описних речника српског језика, као и лексикографских решења у тим речницима. Ти су радови немерљив допринос развоју теоријске лексикографије у србистици, али и незаобилазна литература обрађивачима који се са тим проблемима сусрећу у практичном раду – нпр. рад М. Николића, који указује на тешкоће при утврђивању одреднице у српским речницима, те истраживања посвећена проблемима дефинисања сложеног лексичког значења и његове презентације у речничком чланку (рад П. Пипера о принципу градуелности у лексикографском опису односно

¹ Године 1984. публикован је још један значајан зборник радова под истим именом – *Лексикографија и лексикологија* (ур. Ј. Јерковић), у коме су штампани реферати са научног скупа одржаног 1982. године у организацији Матице српске и Универзитета у Новом Саду. Конференција је окупила најзначајније српске лексикологе и лексикографе, као и бројне учеснике из готово свих словенских и неких суседних несловенских земаља. И овај зборник представља значајан допринос металексикографским истраживањима у србистици, али његов садржај овде нисмо разматрали шире. Желећи да представимо вишедеценијски континуум у развоју теоријских питања у српској лексикографији, а имајући у виду ограничења у погледу обима рада, определили смо се да детаљније прикажемо само један од двају зборника са скупова који су одржани у временском размаку мањем од две године.

М. Радовић Тешић о степенастом представљању значења речи). Пажњу истраживача настављају да закупљају питања обраде одређених типова лексема, као и представљање парадигматских односа у речничком чланку, обично проистекла из сопственог лексикографског искуства. О томе, између осталих, сведоче радови С. Ристић о експресивној лексици у дескриптивном речнику или Е. Фекете који, бавећи се структуром лексикографске дефиниције, ставља акценат на употребну вредност синонима приликом семантичког описа лексема.

Још су готово две деценије протекле до следећег великог скупа о лексикографији и лексикологији у нашој научној средини. Посреди је међународна научна конференција *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*, одржана у Београду октобра 2020. године, у организацији Института за српски језик САНУ и под покровитељством Српске академије наука и уметности и Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Идеја о одржавању скупа поникла је међу сарадницима Института, члановима Комисије за лексикологију и лексикографију Међународног комитета слависта, уредницима Речника САНУ, који су најзаслужнији за његову успешну реализацију упркос свим изазовима у години пандемије ковида. То су С. Ристић, И. Лазић Коњик и Н. Ивановић, под чијим је уредништвом годину дана касније објављен истоимени зборник и у њему публикувано 58 научних радова истакнутих лингвиста и лексикографа из скоро свих словенских земаља. Овај зборник представља још један значајан допринос развоју теоријске лексикографије, не само у србистици већ и далеко шире, у целокупној славистици, а радови у њему, организовани по тематским целинама, доносе резултате истраживања о различитим питањима дескриптивне лексикографије и лексикографског метајезика, о историјској лексикографији, неографији, проблемима концепције и израде различитих специјалних речника итд.

Зборник радова *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема* (ЛЛуСАП 2021) и конференција која му је претходила представљају природни наставак прегалаштва сарадника Института за српски језик САНУ, искусних лексикографа и уредника Речника САНУ, у домену металексикографских истраживања. Неколико година пре овог научног скупа, С. Ристић, И. Лазић Коњик и Н. Ивановић, сличну идеју о представљању и сагледавању резултата лексикографских и лексиколошких истраживања, те опису савременог стања у практичној и теоријској лексикографији у словенском свету, реализовали су уређивањем зборника *Лексикографија и лексикологија у светлу савремених прилика* (ЛЛуССП 2016). Ова публикација донела је 32 рада, од чега је више од половине посвећено актуелним питањима проучавања, пописивања и описивања лексике у србистици, што обухвата како презентовање тра-

диционалних приступа у лексикографској пракси, тако и указивање на иновације и достигнућа у домену практичне лексикографије, уз посебан осврт појединих лингвиста на домете компјутерске лексикографије.

На основу структуре ових двају зборника и тематских области којима су српски лингвисти и лексикографи посвећивали пажњу, могу се пратити неколики правци развоја металексикографске мисли у србијстици у последњој деценији. Три су велике теме посебно инспирисале теоријска истраживања међу домаћим лексикографима: 1) потреба израде новог описног једнојезичног речника средњег обима и разматрање његове концепције, макро и микроструктуре (на основу корисничког и практичног искуства аутора радова); 2) унапређење рада на Академијском тезаурусном речнику, како у погледу осавремењивања у домену дигитализације грађе, извора, те постојећих томова Речника САНУ (што би, уз коришћење свих ресурса модерне електронске лексикографије, допринело убрзању његове израде), тако и у погледу превазилажења различитих проблема и изазова са којима се обрађивачи сусрећу у свакодневној лексикографској пракси када је посредни граматички и семантички опис лексике, односно организација речничког чланка, те начин бележења и дефинисања одређених типова лексичких јединица (једночланих и вишечланих); 3) израда специјалних једнојезичних речника – нпр. школских, фразеолошких, етимолошких, речника колокација, речника лексике из сфере теологије, хришћанства, православне духовности, речника етикеције, те речника пејоратива, еуфемизма и др., о чему аутори теоријских радова неретко говоре из угла сопствене лексикографске праксе и потребе за превазилажењем проблема у обради одређених типова лексике у описном речнику, а каткад и из угла корисника односно истраживача, мотивисани потребом за таквим лексикографским приручником и тежњом да се надоместе празнине у домаћој лексикографији.

Поједини лексиколози, иза којих стоји и богато вишедеценијско искуство у лексикографској пракси, већ избором предмета истраживања наговештавају потребу израде новог савременог речника српског језика (Прћић 2016; Лазић Коњик – Ристић 2021) и баве се разматрањем његове концепције, обима и структуре, теоријско-методолошком заснованошћу појединих решења која предлажу, а истичу и неопходност модернизације лексикографског рада, те ослањање на принципе савремене лексикографије, што подразумева корпусну заснованост и израду електронског речника. Након што је Т. Прћић у садржајном елаборату *Савременог речника српског језика*, којим одговара на питање из наслова рада – „Какав нам општи речник српског језика највише треба” – истакао неопходност да такво лексикографско дело са разних аспеката задовољава потребе савремених корисника, те да остварује комуникативне,

дескриптивне, прескриптивне, металексичке и образовне циљеве, како лингвистичке тако и нестручне јавности (Прћић 2016: 92–96), С. Ристић и И. Лазић Коњик у свом истраживању и предлогу израде отвореног речника српског језика додатно наглашавају управо потребу да речник буде прилагођен читаоцу, и то тако што ће корисник бити укључен у сам процес његовог настајања, кроз сарадњу са лексикографом у дефинисању лексичког значења.

У обама зборницима уочава се нарочито интересовање истраживача за решавање питања везаних за организацију речничког чланка у дескриптивном речнику, за представљање граматичких и прагматичких информација о речима, за место и начин обраде вишелексемних спојева (колокација, фразеологизама, изрека и сл.) и, што је најважније, за исцрпан и тачан семантички опис свих регистрованих јединица. Сва је прилика да металексикографске теме којима се баве српски лингвисти у зборницима ЛЛУССП и ЛЛУСАП, као и правци решавања неких практичних лексикографских проблема са различитих теоријско-методолошких аспеката – проистичу из чињенице да су аутори ових реферата махом лексикографи који раде на Речнику САНУ, у некој од фаза његове израде – од основне обраде грађе до редакције речничког текста.

Конечно, међу научним публикацијама које су посебно значајне за проучавање развоја металексикографије у србистици издваја се колективна монографија *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (ССЛТП 2014), објављена 2014. године, у издању Филолошког факултета Универзитета у Београду. Ова књига, организована у 15 поглавља, под уредништвом Р. Драгићевић, заправо је прва монографска студија у србистици која је у целости посвећена лексикографским питањима, те је уједно можемо сматрати и неком врстом универзитетског уџбеника српске теоријске лексикографије. Аутори монографије су истакнути српски лексикографи и научни истраживачи Института за српски језик САНУ, а неки од њих и дугогодишњи универзитетски професори, који су у својим поглављима указали на различите проблеме везане за рад на описном речнику, односно важна металексикографска питања. Континуитет развоја теоријске лексикографије потврђују поглавља посвећена питањима утврђивања одредничке лексеме, представљања њене етимологије, употребе квалификатора у српској лексикографији и њиховом значају за одређивање статуса јединица у лексичком систему; затим, увек актуелна питања дефинисања лексичког значења, распоређивања семантичких реализација у речничком чланку, те представљања фигуративних значења у дескриптивном речнику; питања у вези са лексикографским описом фразеологизама и израза, те представљањем граматичких информација; питања конституисања одговарајућег лексикографског метајезика у тезаурусном речнику и бројна друга. Интере-

сантно је да питање успостављања одреднице у речничком чланку током деценија изнова интригира лингвисте и подстиче истраживања у сфери теоријске лексикографије. То је неминовно будући да проблеми који се јављају (исп. Николић 2002, 2014; Тафра 2016) заправо надилазе лексикографске конвенције ауторских колектива у изради одређеног речника и задиру у сферу граница речи, односно тичу се сложених структуралистичких граматичких питања, као и семантичких карактеристика лексичких јединица које се обрађују. Дилеме при утврђивању одредничких речи јављају се као последица полисемије, хомонимије, конверзије, етимолошких особености, тј. историјског развоја значења појединих лексема итд.

Колективна монографија *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* на еклатантан начин показује како су металексикографске теме радова неких од најзначајнијих српских лексиколога проистицале из богатог практичног лексикографског искуства, тј. њихове тежње да разреше одређене недоумице и осветле проблеме у изради великог тезаурусног речника. То нарочито долази до изражаја у поглављима која потписују Д. Гортан Премк и М. Радовић Тешић. Говорећи о дефинисању у српској лексикографији, Д. Гортан Премк најпре даје теоријско одређење појма *лексикографска дефиниција*, затим указује на место дефиниције у речничком чланку, као и на начин на који се идентификује основни номинациони садржај лексема и распоређују информације о појму који се објашњава. Ауторка тумачи појмове као што су *основни семантички садржај*, *архисема*, *сема нижег ранга*; указује на разлике између *илајисемичних* и *симилисемичних* садржаја, а велики део рада посвећује механизмима полисемије – метонимији, синегдохи и метафори, објашњавајући најпре сваки од њих теоријски, а затим их илуструјући одговарајућим примерима из лексикографске праксе. Д. Гортан Премк дотиче се у закључку и редоследа значења лексема у полисемној структури. Управо је проблем распоређивања значења речи у дескриптивном речнику подстакао засебно металексикографско истраживање М. Радовић Тешић. Изазови пред којима се налази лексикограф када треба да успостави добар редослед семантичких реализација нарочито долазе до изражаја код високо полисемичних лексема. Од суштинског је значаја не само да се уоче сва значења и нијансе значења речи већ и да се она прецизно, сажето и објективно опишу, у логичком хијерархијском поретку, како би се могла пратити њихова међусобна повезаност и блискост. Отуда се лексикографска пракса мора ослањати на научно знање. Управо радови Д. Гортан Премк и М. Радовић Тешић у овој монографији сведоче о испреплетености лексикологије и лексикографије, о условљености развоја лексикологије као теоријске дисциплине практичном лексикографијом, као и о значају лексиколошких теорија

и расправа за даљи развој и непрекидно унапређивање лексикографске праксе, што је, коначно, резултирало и рађањем металексикографије, као млађе лингвистичке дисциплине. Напоследку, нарочит допринос лексикографској теорији у србистици дају радови посвећени питањима обликовања одговарајућег лексикографског метајезика, те његове примене у изради описног речника тезаурусног типа, а као важан елемент метајезика издвајају се речнички квалификатори. Отуда је типологији лексикографских маркера, њиховој функцији, начину примене и значењима појединачних међу њима – с разлогом посвећено доста радова српских лингвиста и лексикографа. Међу најзначајније и најкорисније у лексикографској пракси убрајају се управо радови на страницама колективне монографије *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, а потписују их Н. Ивановић и С. Ристић.

У двама засебним поглављима ове монографије чији је аутор Р. Драгићевић дају се сажети, а врло свеобухватни погледи на историју и правце развоја теоријске и практичне лексикографије у свету и код нас, те на будућност ових двеју дисциплина. Коначно, захваљујући поглављу С. Ристић читалац се информише о делатности Београдске лексикографске школе од њеног конституисања до данашњих дана, о основним принципима и резултатима лексикографског рада, као и о постигнућима неколиких генерација лексикографа који су стасали у оквиру ове школе, радећи на Речнику САНУ.

5. Уместо закључка

Овим радом покушали смо само указати на неке значајне теме и научне публикације које су трасирале развој српске теоријске лексикографије у четири деценије за нама. Идеја је била да приказом и анализом садржајних металексикографских истраживања која су у својим радовима спроводили српски лингвисти сагледамо и опишемо најважније резултате, те представимо неке тенденције и правце развоја наше теоријске лексикографије. Проучавањем тема које су заокупљале пажњу домаћих лексиколога и лексикографа, могли смо увидети и објаснити тек неке од проблема са којима се суочавају обрађивачи приликом представљања резултата савремених лингвистичких истраживања у дескриптивном речнику. Нажалост, ограничење обима овог рада лимитира могућност свеобухватног представљања токова металексикографске мисли у србистици, али уједно мотивише аутора да настави посвећено да се бави датом темом.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе. Нови Сад – Београд: Српска академија наука и уметности – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2002.
- Драгићевић, Р. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Драгићевић, Р. „Развој практичне и теоријске лексикографије.” У: *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси – колективна монографија*. Р. Драгићевић (ур.). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду (2014): 9–26.
- Лазић Коњик И., Ристић С. „Ка отвореном речнику српског језика – проблем дефинисања лексичког значења.” У: *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. С. Ристић, И. Лазић Коњик и Н. Ивановић (ур.). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2021.
- ЛЛ 1982: Ћупић, Д. (ур.). *Лексикографија и лексикологија*. Београд – Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матица српска, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 1982.
- ЛЛУССП 2016: Ристић С., Лазић Коњик И., Ивановић Н. (ур.). *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених прилика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016.
- ЛЛУСАП 2021: Ристић С., Лазић Коњик И., Ивановић Н. (ур.). *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2021.
- Николић, М. „Утврђивање одреднице у српској лексикографији.” У: *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси – колективна монографија*. Р. Драгићевић (ур.). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду (2014): 61–68.
- Пешикан, М. *Наш књижевни језик на сто година после Вука*. Београд: Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СР Србије, 1970.
- Прћић, Т. „Какав нам општи речник српског језика највише треба.” У: *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених прилика*. С. Ристић, И. Лазић Коњик и Н. Ивановић (ур.). Београд: Институт за српски језик САНУ (2016): 87–117.
- ССЛТП 2014: Драгићевић Р. (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија). Београд: Филолошки факултет, 2014.
- Тафра, Б. „Dvojbe pri određivanju natuknice.” У: *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених прилика*. С. Ристић, И. Лазић Коњик и Н. Ивановић (ур.). Београд: Институт за српски језик САНУ (2016): 515–532.
- Щерба, Л. В. „Опыт общей теории лексикографии.” *Архив петербургской русистики*, 1940. <<https://www.ruthenia.ru/apr/textes/sherba/sherba9.htm>> .

*

Jovana B. Jovanović

THE DEVELOPMENT OF SERBIAN THEORETICAL LEXICOGRAPHY FROM THE 1980s TO THE PRESENT

Summary

This work delves into the evolution and contemporary challenges within Serbian theoretical lexicography, spanning from the 1980s to the present day. It scrutinizes few pertinent collections of papers, monographs, and individual scholarly articles that have emerged within Serbian linguistics during this period. These contributions focus on a spectrum of metalexicographic quandaries. Our primary objective was to elucidate the most pivotal outcomes, discern prevalent trends, and point out the trajectories of development within our theoretical lexicography. This is accomplished through the review and analysis of the thematic landscape that Serbian linguists, particularly those engaged in crafting descriptive and specialized dictionaries of the Serbian language, have explored. Moreover, our exploration encompasses an in-depth examination of topics that have captivated the attention of lexicologists and lexicographers within Serbian studies over recent decades. By doing so, we aim to highlight the challenges faced by lexicographers in integrating the findings of contemporary linguistic research into the practical lexicography and the process of creating a dictionary.

Key words: theoretical lexicography (metalexicography), practical lexicography, descriptive dictionary, Serbian language.

САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ (МЕТОДОЛОШКИ, ТЕОРИЈСКИ, КОМПАРАТИВНИ ПРИСТУП)

23. VIII 2023.

ОЛИВЕРА В. РАДУЛОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српску књижевност

АНДРИЋЕВЕ МОЛИТВЕ

Истраживање прати генезу Андрићевих молитава обухватајући следеће књиге: *Ex Ponto*, *Немири*, *Лирика*, *Сјазе, лица, ђредели* и *Знакови ђоред ђуџа*. Аналитички фокус је управљен на три Андрићеве молитве: две су објављене у *Знаковима ђоред ђуџа* и представљају песме у прози без наслова (*Човекова молиџва* и *Боже, не доџуџи да срце наше оџане ђразно*), а једна у књизи *Лирика* под насловом *Ни боџова ни молиџава*. Све три ће бити аналитички предложак за пропитивање овог књижевног облика у лирици нашег нобеловца. Основни критеријум за одређивање молитвеног жанра јесте религиозни садржај, обраћање Богу, осећање скрушености кроз исповедање грешности, и сама молитва. Разматраће се пишчев однос према жанровским конвенцијама, учиће се стилски поступци и фигуре које појачавају експресивност молитвеног говора, нагласити њихова поетска и стилска вредност и уметнички поступци којима се Андрић служи. Биће запажене жанровске новине, деконструкција и пародирање неких традиционалних жанровских одлика (*Ни боџова ни молиџава*). Акценат анализе биће на идејном слоју песничких текстова, нади (сумњи) у постојање Бога, на библијском архетипу човекове удаљености од Бога и трагању за *свеобимном хармонијом*. Пратиће се генеза песничке слике *свеџло у човеку*, од *Ex Pont*-а, преко *Немира* до *Знакова ђоред ђуџа*, и довести у везу с библијским архетипом *Боџа као свеџлости*. Аналитички ће бити осветљена и Андрићева исповедна лирика и доведена у везу с исповешћу као саставном композиционом целином књижевног жанра молитве. Указаће се на традицију разговора с Богом у пропитиваном песништву и пратиће се поетичке константе и промене које сежу до молитве. Коначно, отвориће се тема Андрићеве религиозности и запазити успостављање везе са пишчевом поетиком.

Кључне речи: молитва, деконструкција, пародирање, исповест, захвалност, покајање, архетипски обрасци.

У покушају утврђивања неких одлика Андрићеве поетике а на основу запретеног унутрашњег слоја значења дела, у својој књизи *Скривени ђесник* Предраг Палавестра (1981: 8) констатовао је да је наш *скривени*

* oliveraradulovic.ff@gmail.com

јесник читавог живота водио исповедне разговоре и духовне преписке са самим собом – потакнут потребом да се поверава и ублажава самоћу. Унутрашњи исповедни слој текста повезује све облике Андрићеве књижевне зиданице, сматра Палавестра, а дијалошки карактер исповести – која увек подразумева постојање другог, код нашег аутора реч је о Богу, пред којим се отвара душа и разоткрива тајновит унутрашњи простор – испољио се код Андрића колико у лирско исповедном толико и у поетскометафизичком кругу лирских записа. Тај исповедни карактер пишчевих мисаоних песама с духовном садржином и лирскомедитативних записа води нас до исповести, саставне композиционе целине молитве, као књижевног жанра. Стога можемо запазити да је Андрић веровао у исцелитељску моћ *самойоверавања и молићвеној јесничкој исповедања*, а његов невидљиви сабеседник у бројним записима поприма обличје Бога (Оца) који се визуализује као песничково друго ја, па је каткад исповест у форми питања без одговора (Срећа моја, о Боже, увијек борави ондје гдје ме нема, *Лирика*). Овај ауторов творачки став може подсетити на поимање Бога и вере у филозофији Николаја Берђајева као јединственог духовног сусрета коначног и бесконачног у човековој души. *Постојање Бога открива се у постојању духа у човеку. И Бог није налик ни на силу природе, ни на власт у друштву и држави. Бог је слобода, а не нужност, не власт над човеком и светом, не врховни узрок који делује у свету* (Берђајев 1999: 30). Према Михајлу Пантићу, свеукупно Андрићево лирско стваралаштво, кроз обраћање *онемелим зрачећим суштинама*, представља посебну песнички уобличену молитву којој није потребан слушаалац сем Вишњег, јер је молитва начин дозивања себе, пут ка сопству. Речју, наш аутор се опредељује за један вид персонализоване религиозности у чијој је бити комуникација с трансценденталним. „Немогуће би било поднети живот са свим варкама, неспоразумима и заблудама да човјеку није дана мисао о Богу душе наше, који је уточиште истинито, праведно и чисто” (Андрић 1981а: 68).

Не ударај нас одвећ, Господе, и не дај нам шерећи изнад наше снаје, да нам се не помрачи сјај твој и да се зло не зацари над нама (Андрић 1981а: 25). Потоњи навод из *Ex Pont*-а води нас закључку да *скривени јесник* Бога доживљава, блиско хришћанској духовној мисли, као светло у човеку. *Бог избија као свјетло из сваке ствари створене и свакој животи која се миче* (Андрић 1981а: 89). *Ја имам у души свјетлост која се, истина, повија и смањује, али никад не ћаси – хиљаде њих живе у једном мраку.* (Андрић 1981б: Молитва, Знакови поред њуша). Указана метафоричка представа асоцијативно се везује за стваралаштво Исидоре Секулић, која је и сама била религиозно сензибилна и писала молитве, те је неретко размишљала о стваралаштву хришћанских светаца и сећала се једне слике Фра Липија на којој Светом Августину сија сунце у грудима.

Скривени ђесник је веровао у исцелитељску моћ самоповервања и молитвеног песничког исповедања јер само кроз другога можемо осетити лепоту и величину живота. Унутрашњи исповедни слој текста повезује све облике Андрићеве књижевне зиданице, а ауторова меланхолична мисао је израз унутрашње тескобе, облик горке подвојености јер његов лирски јунак зазире од људи, интровертан је и неретко трага за двојником у себи, за другом страном властите личности скривене на рубу егзистенције. Доминанте Андрићевог поетског става јесу трагично осећање живота и меланхолија, а заокупљен је и осећањем грешности и потребом искупљења. Он култ сунца супротставља сили мрака, зла и људске патње, при чему су доминирајући мотиви његових лирских исповести следећи: осећања издвојености, страха, несигурности, тескобе, отуђености, чежња за лепотом и осећање кобне усамљеност. Песничке слике и метафоре пак строго су функционалне у Андрићевој лирици. Одлике његовог лирског става чине реторичка напрегнутост, мноштво епитета, обиље атрибута и апозиција, синтаксичких понављања и контрастирање придева као својстава песничке слике. Мистична својства ове лирике се испољавају кроз мотив тајанства Бога.

Јован Петковић у студији *Лирика Иве Андрића* (Петковић 2005) опажа да се у *Ex Pont*-у дочарава патња и понижење поколења на жртвенику и примећује да у њему преовладава хришћанскобиблијски начин мишљења и доживљавања света и лирског јунака у њему, те поентира да се из егзистенцијалне патње излаз може наћи једино у чистој вери. Примећује да је Андрићев духовни сродник Кјеркегор, који налази да је страх, као метафизичка истина, заправо позитивна енергија која човека доводи до апсолутне вере и искушења слободе. Андрић сматра да је вера есенцијално стање људске свести, његовог постојања и да има различите облике и ступњеве преображаја: испољава се као жеђ за духовним, естетским вредностима и као вера у Бога. Постојати значи имати веру, сматра Андрић, а Бога доживљава преко тајанства његове присутности, као идеал истине пред којим човекова душа дрхти јер се спознаје очајањем. Стога он веру одређује као бригу човека за своје духовно биће.

Библијски архетип удаљености од Бога

Иво Андрић има невелики број молитава у класичном жанровском смислу, док, насупрот томе, стоји немали број лирских записа који остављају утисак фрагмента, развијајући поједине композиционе целине молитве као традиционалног жанра; такви су, на пример, исповест, захвалност, покајање или мољење – као засебни лирски запис. *Скривени ђесник* моли Творца за непостојање после смрти, за наду у високе

циљеве, за срце испуњено љубављу, за слободу духа и отворен видик, за учешће у Божјој свеобимној хармонији, да нас туђин злом не задужује и да срећа не измиче. Запажа се да неопходност молитве проистиче из природне потребе душе да општи с Богом у жељи за његовом милости. Отуд се молитвено тиховање доживљава као саможртвовање будући да молитвени подтекст представља молитва Исуса Христа у Гетсиманији пред страдање, којом Спаситељ подстиче човека ка ревностној молитви у тренутку клонулости духа.

У Андрићевим молитвама уочавају се различити творачки поступци: од афирмације молитвеног тиховања до деконструкције и пародије. Наш *скривени ђесник* у својим медитативним записима неретко размишља о вери на особен начин једног уметника који је бачен у свет и самим тим удаљен од Бога, а жељан његове милости. С обзиром на то да се из њега најбоље поима суштина пишчеве религије, неодвојива од његовог стваралаштва, као пример можемо узети лирскомедитативни запис из *Знакова ђоред ђуша* и назвати га, будући није насловљен, *Мисао о Боју и лејоша*.

„У најгорим тренуцима мислио сам овако: овај ужас од ниског живота цена је којом се плаћа и искупљује све високо и лепо што смо знали и осећали, а пошто је све ово у најужој узрочној вези са нашом мисли о Богу и нашим осећањем лепоте, треба наћи снаге да се и ово прими и заволи исто као што се воле Бог и лепота сами. И кад они који ме тлаче, трују и једу, и који за други живот и не знају, налазе у себи снаге, издржљивости и вештине за борбу, зашто да је не нађем ја који сам гледао и који ћу опет видети сјај другог, лепшег живота за који ниједна **жртва**¹ није превелика и ниједна цена превисока? Тако се у мени утврђивало сазнање да је сваки нижи живот у служби вишега, да је све повезано и осигурано и да је човек свуда и у свако доба на свом правом месту и – само пролазно. Са тим скупим сазнањем човек може све поднети, јер је свака битка унапред добивена самим постојањем неуништиве и праве мисли” (Андрић 1981б: 21).

Човекова молитва

Истраживање под називом *Андрићеве молишве* тежи указивању на поступке изневеравања жанровске конвенције молитве те примени разноврсних творачких захвата при обликовању овог литургијског песничког облика. Андрић је читавог живота водио исповедне разговоре и духовне преписке са самим собом – вођен потребом да се поверава и ублажава самоћу, чиме наглашава усамљеност лирског субјекта. Отво-

¹ Овде и ниже у раду наглашавање болдом извршио је аутор.

рићемо током овог истраживања контекст Андрићеве рефлексивне лирике исповедног тона, који нам помаже да појмимо пишчеву особену религиозност, природу дијалога с Богом који представља врхунац човекове усамљености као и мисао хришћанске теологије да је Бог у човеку. У том смислу ћемо разматрати и архетип човекове удаљености од Бога.

„Обраћам се Теби овом молитвом без краја и циља, не што сам уверен да је Ти чујеш, него што знам – **и то је једино што знам поуздано** – да је ја изговарам. Ја идем обасјаним путем, здрав сам, миран и осећам као сласт и раскош време које пролази – други леже сад у беди, у боловима, под тортуром непомичних сати. Ја имам кров над главом и прострт сто на коме претиче, и жену и децу који ме чекају – толики живе жељни свега, без љубави, без циља и стрепе од вечера које је за њих самоћа, студен и ужас. Ја имам у души светлост која се, истина, повија и смањује, али никад не гаси – хиљаде њих живе у јадном мраку.

А ако ме још несвест и небиће заиста чека на крају свега овога, онда мојој благодарности краја нема. Онда ће као главно и последње осећање остати од мене ова безгранична захвалност. Ја је упућујем Теби. А ако у просторима које ми насељавамо нашим слутњама заиста нема никог да је прими и ако си и Ти само једна потреба и део мога осећања, онда нека остане ова моја захвалност, као једини стваран знак да сам ја живео и да си Ти могао постојати” (Андрић 1981б: 180).

Човекова молитва из *Знакова поред џуџа* у области тог жанра представља најуспелију Андрићеву твореницу у облику песничке апострофе обраћања Богу, у којој се уочавају модернистички творачки поступци. Реч је о деконструисаној молитви у којој је извесност сумње заменила веру у спасење. Урушена је традиционална композиција хришћанске молитве, која почиње захваљивањем – у Андрићевој молитви је ова целина на крају, потом следи исповедање грешности кроз осећања кајања и скрушености, која су изостала у *Човековој молитви*; најзад, сама молба (искање) традиционалног молбеног жанра завршена је упитном захвалношћу која постоји само уколико лирског јунака на крају живота чека ништавило и непостојање те се само искање односи на стање небића којим треба да се завршава живот. Реч је о надилажењу жанровских очекивања лирског субјекта задовољног својим животом и светом у коме живи, по чему се разликује од осталих сродних лирских записа, што је реинтерпретација традицијског подтекста и представља отклон од хришћанске мисли. Ова Андрићева молитва примењује и развија на стилском плану поступке и фигуре које појачавају експресивност и наглашавају емотивну интонацију молбеног говора. Најефектнија је примена антитезе у ређању опречних песничких слика у опозицији *ја–други*, којом се наглашава осећање задовољства животом и окружењем.

Чињеница да се она не среће у традиционалној хришћанској молитви омогућава нам да у њој препознамо поступак разарања жанровског под-текста. Песничка слика *свећлост у души* као лајтмотив и облик идеје о спасењу, представља поенту ове молитве, а њена генеза нас води асоцијативним путем до *Ex Pont-a*.

Има часова кад јорим мирно као жртвено свјетло шек унесено у храм (Андрић 1981а: 18). Милош Црњански је у једном од првих приказа *Ex Pont-a* запазио да је ово заправо књига бола која преноси замор Голготе, и то оног прочишћујућег и искупитељског страдања које води у рај. Реч је о религиозно сензибилној књизи у којој откривамо исконску чистоту, веру у добро и тежњу да се пронађе тајновит смисао живота: *Сањам једну доброту без јраница, којом бих хтијео да некога обасјем, којом би хтијео да ме неко обасје* (Андрић 1981а: 23). Опредељење за књижевне облике који доминирају у Библији изазива жанровске алузије и с њима очекивање одређених конвенција, омогућава непосредно изражавање религиозних осећања лирског јунака *Ex Pont-a* кроз молитвено обраћање Творцу, потврђујући тезу Милоша Црњанског да у овој књизи има *нечеј црквеној*, препознатог у тежњи да се ободре и утеше душе које страдају и сабирају се у Христу.

Молитва за наду, и љубав

„Боже, не допусти да срце наше остане празно, него дај – пошто од Твоје воље све зависи – да увек желимо и да се надамо, и да то што желимо буде добро и стварно и да наша нада не буде испразна. Дај да предмет наших жеља буде виши и лепши од нашег живота и да се доброј нади никад не изневеримо због кратких и варљивих остварења која заклањају видик и лажно обећавају одмор. Дај нам прав пут, са пролазним посртањима а са миром и славом на крају. И дај нам мудрости и храбрости, кад нам дајеш искушења. И ма куда ишли и лутали, не дај да на крају останемо изван Твоје свеобимне хармоније, јер то сваке секунде, на сваком месту, сваким делићем бића желимо” (Андрић 1981б: 20).

Молитва за наду, и љубав (испуњено срце), које, поред вере, представљају свето тројство хришћанства, објављена у *Знаковима поред џуша*, заснована је на уверењу да човек желећи и надајући се у остварење жеља уједно – превазилази смрт. Мотив наде је наглашен понављањем у овој молитвеној минијатури, а ефектну песничку слику твори синтагма *свеобимна хармонија*, која је алузија на Откривење и приказ заједничарења вечито живих правоверника с Богом у Небеском Јерусалиму. Нада, једна од главних хришћанских врлина, представља усредсређеност душе на Бога у уверењу да се он непрестано стара о нашем спасењу и дарује нам

обећано блаженство. Исус Христос је, према речима апостола Павла, *Наша нада*, а молитва је средство за добијање Спаситељеве наде у блаженство које верни хришћанин постиже у рају победом над смрћу кроз сагласје с Богом.

Андрићева религија

Питање Андрићеве религије подразумева две врсте истраживања: трагање за пишчевом биографијом, која нам сведочи да је наш писац према властитом изјашњавању био атеиста, те трагање у контексту пишевог лирскомедитативног стваралаштва, које пак недвосмислено говори супротно будући да је прожето молитвеним разговорима с Богом, који је доживљен као фигура оца. Истина књижевног дела је разлог због ког Андрића читаоци доживљавају као верујућег јер његов уметнички наратив то казује.² Религија је код Андрића присутна као главна животна истина и о њој он размишља у свим облицима стваралаштва. Своје схватање религије и заговарање хришћанске етике писац изражава најчешће у лирскомедитативним и поетички осмишљеним записима. Идеја да човек треба да служи човеку и човечности једна је од носећих у Андрићевој поезији, а има везе с хришћанском етиком, те треба да му помогне стварањем да издржи све падове и искушења у животу.

„У часовима кад ми је претешко, ја мислим да си ти подмукла снага у хлебу који једемо и води коју пијемо и да помало и потајно прожимљеш тјело наше... Ја знам да нико жив није прешао свој пут а да му се ти ниси приближио, положио руку на раме и пошао с њим један час” (Андрић 1981а: 87).

Оксана Микитенко у студији „Трагање за истином у свету без Бога” (Микитенко 2021), позивајући се на Миливоја Солара, налази да Андрићева религиозност није конфесионална, него облик приватне религиозности, метафизички присутна као субјективитет, а *субјективна естетика религије* као појмовна, изражајна метафора расута је по његовом делу. *Сам себи долазим као свијећа коју су заборавили ујасиши ња изјара сву ноћ на олшару као невиђена жртва у љухо доба.* (Андрић 1981а: 35) Солар запажа да је наш писац много патио због својих мисли о људском злу, а сваки додир с људима изазивао је у њему страх и несигурност. Као највећу трагедију људи свог поднебља Андрић препознаје раскид с вером и поентира тај став налазом да је проверавање разарало темељ људског бића и нације. Ипак, сагласно својој трагачкој мисли, он изражава амбивалентан однос према вери. Враћање фолклору

² Видети више у Вранеш 2021.

и народној религији у склопу модерног сензибилитета главна је одлика модерног израза. Кроз митски начин мишљења наш писац проналази могућност ослобађања песничке слике од стварности и њеног обавезивања значењем. Солар констатује да се у Андрићевој поетици сједињује интелектуализам европског типа и архаична фолклорна традиција. Андрићева *архејийска имагинација* види појединачни предмет као наговештај општости и тако универзализује своја промишљања. Митологема Јерусалима као улаза у небески рај аналогна је капији моста у роману *На Дрини ћуприја*. У чувеном Андрићевом есеју *Сан о трагу* поента је у констатацији да се лепота осваја жртвом. Мартирство и херојство, мучеништво и мимикрија прожимају људску историју преко супротности грађења и рушења – то нам је сведочио Андрић као Проповедник својим делом. Идеје добра и лепоте доводе се у исти контекст, а уметник представља оваплоћење Творца који ствара савршен свет, он је, заправо, Божји сарадник на усавршавању света. Јеванђелска прича која говори о Бекству у Египат Марије и Јосипа, коју Андрић промишља у *Знаковима*, добар је пример за то како аутор чита Библију као свевремену *књигу над књијама* која се вечно понавља како у индивидуалној судбини тако и у колективном искуству. Отуд тим поводом он разматра мистерију бекства као и неизбежности страдања. Писац сматра да је највећу трагедију људског рода изазвало удаљавање од Бога и раскид са вером, те ту тему варира како у лирскомедитативним записима тако и у молитвама.³

Ни богова ни молитава...

„Ни богова ни молитава!
Па ипак бива понекад да чујем
Нешто као молитвен шапат у себи.
То се моја стара и вечно жива жеља
Јавља однекуд из дубина
И тихим гласом тражи мало места
У неком од бескрајних вртова рајских,
Где бих најпосле нашао оно
Што сам одувек узалуд тражио овде:
Ширина и пространство, отворен видик,
Мало слободна даха.” (Андрић 1981а: 257)

Наведена Андрићева песма из збирке *Лирика* представља модернистичку реинтерпретацију традиционалног жанра молитве јер личи на очајничку песму модерног паганина који је давно изгубио веру у Бога (или, пре, богове). Реч је о једном од последњих Андрићевих текстова, писаном пред смрт, који духовним садржајем и лирском формом при-

³ За више в. Микитенко 2021.

пада кругу исповедне лирике. Песма говори о пролазности и неоствареном сну песника о слободи и слутњи неке есхатолошке стварности у рајским вртовима који га чекају отворених капија. Лирски јунак чује молитвени шапат у себи, који овај запис приближава молитви, иако је изговара човек који је изгубио веру, а његова чежња за рајским постојањем представља тему његовог мољења и метафору слободе. С наведеном песмом може се довести у везу један од првих лирских записа из 1917, *Срећа моја, о Боже, увијек борави ондје гдје мене нема*:

„О Боже, који знаш све што бива, не користи ми да тајим да има часова кад с Тобом говорим нечистим језиком ове земље. Говорим овако: О, Боже, зашто си ми дао срце које ме без престанка вуче за даљином и љепотом невиђених крајева? Зашто си учинио да срећа моја увијек борави ондје гдје мене нема? Чему ми овај страшни дар: љубав за раскош, ужитак и промјену? Чему вјечни огањ нестална срца? Чему заноси који се кају и освећују? О, Боже, чему сва мука вјечно жедног и вјечно свјесног ја” (Андрић 1981а: 41).

Наведена минијатура почиње обраћањем Богу низом питања кроз која се изражава осећање недостојности лирског јунака који говори нечистим људским језиком. Јавља се осећање грешности, покајања и незадовољства због недосегнуте среће, због тежњи лирског јунака да ужива у раскоши и промени. Питање чему се понавља четири пута да нагласи силину огња у срцу које остаје вечно жедно, сагорело од унутрашњег пламена, ком се заноси свете. Када упоредимо песме *Ни Бојова ни молишва* и *Срећа моја, о Боже, увијек борави ондје гдје мене нема*, запажамо да је лирски субјект у младости био близак Творцу са снажним осећањем неиспуњених жеља, несреће и покајања. Остарели лирски јунак пак на свом је животном попришту изгубио Бога и молитву, пише с истим осећањем неутољене животне жеђи, и даље опседнут идејом слободе.

На самом крају, свдећи закључке нашег осврта на Андрићеве молитве, налазимо да је тај *скривени ђесник* целог живота писао молитве трагајући за смислом и успостављао дијалог с Богом, зазирући при томе од људи. Иако је своје лирско стваралаштво стављао у други план и изјашњавао се као атеиста, Андрић, вођен у својим молитвама неким постаментима хришћанске религије, мења рукопис творећи различите облике фрагмената молитава, али их и разбијајући на целине: исповест, покајање, искање, молебан. Однос модерних песника према библијском предању одређује правац њиховог поетичког замаха, па, сходно томе, могуће је уочити иронијски, пародијски, деконструишући или реконструишући приступ архетипским обрасцима. Анализа је показала да у песничком опусу Иве Андрића има најмање традиционалних молитава, те да оне доминирају у књигама *Ex Ponto* и *Немири*, у којима преовла-

дава мотив жртвовања и покајања. Запажа се библијски архетип удаљености човечанства и човека од Бога и потреба да се Творац поново пронађе и успостави очински однос с њим, јер, како Андрић вели, живот не би било могуће поднети без мисли о Богу. Наш писац мења поетичке ставове и трага за формом модерне молитве поступцима изневеравања молитвених конвенција те пише атеистичке молитве – *Ни бојова ни молишва*, молитве сумње – *Човекова молишва*, управљена радостима овоземаљског живота, те поетички интониране молитве – *Мисао о Боју и лейоша*. Отворивши проблем Андрићеве религиозности, нашли смо да она заиста није конфесионална, него особена, што нас је довело до одређења Николаја Берђајева да је вера унутрашњи сусрет с Богом у души сваког појединца. Запазили смо доминирајућу песничку слику – *свештост у човеку* и повезали је с идејом подобија и доживљајем уметника као Божјег сарадника на усавршавању света.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Берђајев, А. Н. *Царство духа и царство ћесара*. Нови Сад: Светови, 1999.
- Библија или *Свешто писмо Старија и Новоја Завјешта*. Превео *Стари Завјешт* Ђура Даничић, *Нови Завјешт* превео Вук Стеф. Карацић. Београд: Британско и инострано библијско друштво, 1993.
- Вранеш, А. (ур.). *Андрић и религија: зборник радова са научној скупи одржаној 4. и 5. децембра 2020. у Андрићевом институту*. Вишеград: Андрићев институт, 2021.
- Микитенко, О. „Иво Андрић: трагање за истином у свету без Бога.” У: *Андрић и религија: зборник радова са научној скупи одржаној 4. и 5. децембра 2020. у Андрићевом институту*. А. Вранеш (ур.). Вишеград: Андрићев институт (2021): 35–55.
- Палавестра, П. *Скривени јесник: прилој критичкој библиографији Иве Андрића*. Београд: Слово љубве, 1981.
- Петковић, Ј. *Лирика Иве Андрића*. Ниш: Roller print, 2005.
- Ракић, Р. *Библијска енциклопедија 2 Љ–Ш*. Србиње: Духовна академија Светог Василија, 2004.

ИЗВОРИ

- Андрић, И. *Ex Ponto, Немири, Лирика*. У: *Сабрана дела Иве Андрића*. Књига 11. Београд: Просвета (1981а).
- Андрић, И. *Знакови поред пушта*. У: *Сабрана дела Иве Андрића*. Књига 14. Београд: Просвета (1981б).

Olivera V. Radulović

ANDRIĆ'S PRAYERS

Summary

The research traces the genesis of Andrić's prayers, including the following books: *Ex Ponto*, *Nemiri*, *Lirika*, *Staze, lica, predeli* and *Signs by the Road*. The analytical focus is on three of Andrić's prayers: two were published in *Signs by the Road* and are untitled prose poems (*Man's prayer and God, don't let our heart remain empty*) and one in the book *Lirika* entitled *Neither gods nor prayers* that will to be an analytical template for questioning this literary form in the lyrics of our Nobel laureate. The basic criterion for determining the genre of prayer is the religious content, addressing God, the feeling of humility through the confession of sinfulness, and the prayer itself. The writer's relationship to genre conventions will be considered, stylistic procedures and figures that enhance the expressiveness of the prayer speech will be observed, their poetic and stylistic value and artistic procedures used by Andrić will be emphasized. Genre novelties, deconstruction and parody of some traditional genre characteristics (*Neither gods nor prayers*) will be noted. The emphasis of the analysis will be on the contextual layer of the poetic texts, hope (doubt) in the existence of God, on the biblical archetype of man's distance from God and the search for comprehensive harmony.

Key words: prayer, deconstruction, parodying, penance, gratitude, contrition, archetypal patterns.

ДРАГАНА Б. ВУКИЋЕВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српску књижевност

са јужнословенским књижевностима

КЊИЖЕВНА КОСТИМОГРАФИЈА

Две групе истраживача, студенте Српске књижевности са Филолошког факултета у Београду и студенте Сценског костима са Факултета примењених уметности, ујединио је јединствен пројекат Књижевна костимографија. Фокус рада је на специфичностима интердисциплинарног приступа и њиховом, с једне стране, читању књижевног текста (дескрипције одеће), а, с друге, изради скица и њеној ликовној визуализацији. У раду се преиспитује почетна хипотеза „одело чини човека у књижевности” и посебно издваја: социјална улога одеће, њена географска одређеност, еротска функција, обичајна и сл. Издвојени су текстови писаца бидермајерског реализма због велике заступљености галантома, помодарки, машамода, али и проза Борисава Станковића због оријенталне спецификације описаних одевених предмета. У прилогу су изабране скице одеће „обучених” књижевних јунака.

Кључне речи: мода, књижевност, одећа, дескрипција, скица.

Књижевна костимографија је интердисциплинарни пројекат који је повезао студенте српске књижевности са Филолошког факултета у Београду и студенте Сценског костима са Факултета примењених уметности.¹ Уклапа се у постојеће амбициозно осмишљене видове интердисциплинарних истраживања на Филолошком факултету настале као реакција на интермедијални заокрет у науци почетком 20. века. Предмети

* prof.vukicevic.dragana@gmail.com

¹ Израда скица за одећу књижевних јунака из дела Јакова Игњатовића *Милан Нанцић*, *Вечити младожења*, Стевана Сремца *Пој Ђира и пој Ћира*, *Зона Замфирова*, Радоја Домановића *Страдија* део је реализованог пројекта Књижевна костимографија, у који су били укључени студенти српске књижевности с Филолошког факултета Јана Петровић, Урош Ђурковић, Александар Буквић и Катарина Лазић под менторством проф. Драгане Вукићевић. Скице су начинили студенти Факултета примењених уметности на предмету Сценски костим: Ања Алексић, Миљана Милијашевић, Теодора Кумануди, Теодора Туловић, Оливера Петковић и Сања Рајић под менторством проф. Љиљане Петровић. У току је израда скица за одећу јунака у делу Борисава Станковића под менторством проф. Маје Студен.

на мастер студијама засновани на семантичким прожимањима филма, музике, сликарства, примењене уметности, позоришта и књижевности илуструју научну спремност да се добро осмишљеним програмима Филолошки факултет у Београду повеже са широко заснованом праксом интердисциплинарних проучавања на западно и источноевропским универзитетима.

Сарадњи је претходило позивно писмо студентима Факултета примењених уметности у којем су поред (а) заједничких проучавања семиотике одеће књижевних јунака (израда цртежа и костима) предложени и други облици интердисциплинарних проучавања: б) семиотике сцене (простор, костим, драмска уметност), ц) физиономије књижевних јунака (израда портрета) д) осмишљавање фонта како би се одређени сегменти књижевног дела написали на одабраном формату и боји папира; е) стрип – као форма ликовног изражавања за изабрана књижевна дела; ф) визуелне комуникације (плакат) за изабрана књижевна дела.

У првим радионицама, иницијална сарадња са студентима са одсека Костим, модул Сценски костим уз менторство проф. Љиљане Петровић резултирала је израдом скица костима за јунаке из следећих дела: *Зона Замфирова* (одећа Зоне, Хаџи Замфира, Манета, Манулаћа, Доке, служавке Васке), *Вечитој младожење* (одећа Шамике, Пере, Чамче, Софронија и Соке), *Милана Наранџића* (Милан Наранџић, Бранко Орлић, Лаура и Ханика), *Пој Ђира и њој Сјира* (поп Ђира, поп Спира, фрау Габријела, учитељ Пера, Меланија, Јула), *Сипрагије* (безимени јунак-наратор, шеф полиције, министар војске, куvariца, млади чиновник). Наредне године уз менторство проф. Маје Студен – књижевна костимографија је проширена на прозу Борисава Станковића. Пројекат обухвата три етапе – прву, припремну, за коју су били задужени студенти Филолошког факултета, другу, извршну, у реализацији студената Факултета примењених уметности, и трећу – репрезентацијску (изложбену). У првој етапи, изради скица претходио је писани материјал (брижљиво издвојени описи одеће из књижевних дела) и заједничке радионице са студентима са Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима (који су тај материјал одабрали.)

Књижевни текстови, нарочито епохе реализма, показали су се као добра грађа за реконструкцију књижевних костима. С једне стране, праћен је процес вербализације/дескрипције одеће у тексту, а с друге рађена је њена визуелна презентација. При реконструкцији одеће књижевних јунака епохе реализма значајан допринос су представљале сачуване скице, ликовне презентације, слике, као и описи одеће који су се јављали у некњижевним, претежно публицистичким текстовима. У реконструкцији одеће Јакова Игњатовића студенти су, на пример, разматрали поред описа у самом тексту и скице и описе одеће из ондашњих

модних часописа. Тако је у њиховим радовима, заокупљеност Срба модном хомогенизацијом (доласком на територију Хабзбуршке, потом Аустроугарске монархије) потврђена како описима одеће фикцијских јунака тако и бројним модним прилозима публикованим у *Маџазину за художество, књижевство и моду* и везаним за „ношај бечкиј”, „ношај парискиј”. Овај први српски модни часопис, објављиван под уредништвом будимског адвоката Антонија Арнота, у великој мери сведочи о модним пресликавањима и померањима – од модног центра Париза, преко Бече, Пеште до рубова империје насељене Србима.

Упоредном анализом ликовних и вербалних наратива везаних за одећу – упоређивањем ока које види и гласа који описује – упркос различитим медијима препознати су аналогни рецепцијски поступци везани за рационализацију (семантизацију) виђеног/описаног. Теоријску платформу за овај тип укрштених имагинација пронашли смо у студији Пола Конертонa *Како друштва ђамше*. Конертон пише: „Тумачење или ношење одеће има једну заједничку сличност са тумачењем или састављањем књижевног текста” (Connerton 2002: 22). И семиотичари текста и семиотичари одеће морају да имају одређене компетенције – први књижевне, други друштвене: „Као што су први интернизовали граматику књижевности која им омогућује да претварају језичке реченице у књижевне структуре и значења, тако су други интернизовали граматику одевања која им омогућује да претварају одевне предмете у структуре и значења одевања” (Connerton 2002: 22). Конертон развија даље аналогии – он говори о књижевним жанровима и жанровима одевања, о индивидуалним поетикама и индивидуалним цртама, посебно о „структурама имплицитних очекивања” карактеристичним како за тумачење књижевног текста тако и за тумаче костима (Connerton 2002).

Интердисциплинарана сарадња студената различитих струка подразумева аутономност дисциплина којима се баве и јасна методолошка полазишта којим се избегава површност и сваштарење уласком у друго поље истраживања за које се не поседују научне компетенције. У том контексту је било врло битно прецизно одредити циљеве истраживања. За студенте књижевности они нису излазили из уобичајених анализи књижевног текста – морфолошких анализа (доминација дескрипција), наратолошких анализа (нарочито фокализаторских инстанци: ко види обученог), стилских (како се именује одећа)... Јасно је одвојен денотативни ниво (стварање каталога одевних предмета издвајањем описа одеће у изабраном делу) и конотативни. Прилози студената књижевности садржали су опште напомене о одевању јунака у делу, изабране одломке и легенде која су пратиле сваки одломак додатно објашњавајући: време, крој, материјал и функцију одећу. Наводимо као контролни при-

мер анализу једног описа одеће из романа *Милан Наранџић* у раду студента књижевности Уроша Ђурковића:

Дескриптивни део:

„ОДЛОМАК 3 – Милан Наранџић полази у школу (панталоне, торба, чизме, трегери)

До шесте године учио ме отац код куће азбуки, и мало молити се, па онда ме послао у школу. Ту се сад за мене нов свет родио. Већ сам онда **плундре** почео носити. Ту се већ започела познанства са многим децама. Ту ми прохуја једна година као један сан. Из школе па кући, па учи лекцију, па на екзамен пред оца. Особито знао ми је отац аритметику врло добро и почео ме у њој обучавати. Друга деца кад није било школе ишла су којекуд, а ја, како из школе, а оно свуци **чизме** па учи. Није ми дао отац да дерем **чизме**, а као мајстор човек није могао допустити да босоног идем. Е тако сам проводио прве године мог школовања. Отац ми је начинио **торбу за књиге**, која се звала **тека**, па на дизги обешена висела ми је као **патронташ**; чизме сам имао јаке, са **дуплованим ђоном**, који је био са јаким **ексерма** исцифран, **плундре грубе, јаке, хозентрогери од дизге**, а на глави **капа** од седам ћошкова од **манџестра**, онаква иста у каквој Лутера молују. Тако сам онда изгледао.

Легенда:

[Плундре су широке панталоне. Манџестер – сомот.]

Јунак: Милан Наранџић као ђак

Средина: варошица Н.

Материјал и крој: чизме са дуплим ђоном, панталоне од грубог платна, трегери од чохе, капа од сомота са седам ћошкова.

Ефекат: одевање као израз одрастања јунака и промене статуса у друштву.”

Грамматика одевања пратила је граматичка правила: одређивање субјекта одевања, типова радњи везаних за одевање, нарочито придевске функције ... Те придевске функције генерисане су из неколиких семантичких поља конотираних преко одеће:

- А) регија из које је јунак, уже средине (село град паланка),
- Б) полна и узрастна профилизација,
- В) професионално одређење,
- Г) церемонијални ритуални статус одеће (рођење, венчање, погребна одећа),
- Д) социјални и економски статус,
- Ђ) еротска профилизација јунака...

Посебна пажња је посвећена одећи у маркицији хронотопа. Између Хабзбуршке и Турске империје – Срби су и кроз одећу интегрисали различите културне modele. И кроз фикцију се архивирао динамичан однос смењивања доминантних и субординираних култура. У почетку, преузимају кројеви и материјали откривали су добру адаптивну моћ Срба у страним државама, касније, у доба романтизма и изражене националне свести, адаптација је добила негативни предзнак имитације. Зато не чуди што је унутар српске књижевности 19. века један од фреквентних фикцијских ликова био лик кицоша и помодарке. Посебна пажња је посвећена негативним профилизацијама ових ликова и њиховим гротескно комичним, неретко карикатуралним приказивањима. Студенти књижевности су пратили модне путање Париз – Беч – Будим – Пешта – Нови Сад у делима писаца бидермајерског реализма, кроз предвидљиве сижее везане за однарођене јунаке који се градивно приказују кроз комичке нескладе између онога што јесу и што својим неуспелим имитацијама желе да буду. Међу анализираним ликовима били су Стеријина Фема, Игњатовићев Милан Наранџић, али и Сремчева фрау Габријела, Нушићева Госпођа министарка.

Друга група студената је добила другачији корпус текстова – *Нечисти крв*, приповетке Борисава Станковића, *Зона Замфирова* Стевана Сремца – с циљем илустровања оријенталног типа одевања. Други хронотоп (Србија на истоку) сагледаван је кроз имитативне modele којима је субординирана култура преузимала обележја доминантне: ношење шалвара, турбана, одеће зелене боје и сл., у тренутку њеног смењивања.

Зарад бољег разумевања семантичког потенцијала одеће студентима књижевности су сугерисане студије Мирјане Прошић Дворнић везане за одећу у којима су фикцијски текстови део примарно некњижевне етнолошке истраживачке грађе. У студији *Покушаји реформи одевања у Србији током 19. и почетком 20. века* ауторка пише о одредбама о начину одевања насталим:

- а) из истицања класних верских или националних разлика поданика,
- б) из привредно-финансијских разлога (Прошић Дворнић 1988: 180).

Поред њих, ауторка истиче и специфичност етичких регула којима се одређен тип одеће проглашава пожељним или непожељним. Овакве примере студенти су детектовали у Стеријиној и истоименој Нушићевој комедији *Београд некад и сад*, у којима су морализаторске побуде (коментари везани за дужину сукње, на пример) одраз патријархалног пуританизма старије генерације, с једне стране, а с друге, илустрације културолошких померања и измене које су донеле млађе генерације. Поред

фикцијских текстова у поље истраживања укључена је и документарна проза, за динамична модна смењивања изабран одломак из Нушићевог писма ћерки Маргарити. Индикативан је каталог промена рефлектован преко одеће јунака:

„Ја сам гледао како се руше џамије да би се на њиховим местима подигле модерне палате; ја сам гледао како се откидају ћепенци да би се место њих поставили модерни излози; ја сам гледао оцеве са антеријама и синове са цилиндрима; мајке с фесовима, ћерке с кринолинама и унукe са кокотским сукњицама; ја сам затекао мајке које су сматрале за срамоту да кину у друштву и видео ћерке које се у свинхонзима купају заједно са мушкима” (в. Пауновић 1958: 149).

Извесну модну анархију Нушић објашњава чињеницом да „све то није се формално развијало једно из другогa, ни једно се доба није преливало у друго по оном великом закону прогреса [...] већ се кинематографски мењало за ноћ” (в. Пауновић 1958: 150).

Многобројни литерарни примери, бирани из документарне и фикцијске прозе, попут мозаика повезивани су у целину посредством које се стварао дијахронијски увид у историју књижевне моде. Посебну пажњу су завредели они примери који су сведочили о „анархичност” одевања. Издвајамо један од анализираних примера везан за уличну моду, то јест за улицу као идеалан хронотоп за увођење великог броја „несродних”, међусобно неповезаних јунака:

„Туд пролазе људи у ускијем хаљинама, са високијем клобуцима, многи са стакленијем прозорима на очима, са штапићима у руци, жене у њемачким сукњама, са дугачкијем скутима, са накареднијим шеширима на глави – праве додоле; пролазе официри, њеки у француској, њеки у руској војној ношњи; пролази милет у кафтанима, гегама, беневецима, доламама, са фесовима, шубрама, шеширима – свакојака обличја различитих слојева!” (Матавуљ, Догађај с попом Цијуном, 2007: 299).

У финалним анализама, семантика одеће рефлектовала је двосмерна модна кретања у 19. веку: према Западу и према Истоку. Реконструисани фикцијски модни каталози сведочили су и о процесима европеизације и о реверзибилним процесима модне оријентализације – њих је илустровала одећа становника Враћа или Ниша у делима Сремца или Б. Станковића, Јелене Димитријевић. Студенти су анализом њихових текстова пратили смењивање културних модела: у крајевима који су ослобођени тек после српско-турских ратова, оријентална одећа се интензивно носила и после ослобођења (у поређењу са модом западних Срба, њу је карактерисао спорији процес европеизације). Тако су преко привидно ефемерног, преко одеће, праћењем њеног статуса (промене

придева: забрањена одећа у освојена одећа, забрањена мода у освојена мода) откриване крупне историјске промене настале смењивањем односа снага између доминантних и субординираних култура.

Интердисциплинарно укључивање студија које не припадају науци о књижевности већ етнологији, историји костима, омогућиле су студентима књижевности и лакшу визуелизацију одеће описаних јунака (упоређених са њиховим аналогнима) и разумевање њиховог значења, као и њиховог позиционирања (из перспективе времена и региона у којем су ситуирани) у категоријама: луксузног, свакодневног, униформисаног, модерног, анахроног, демодје предмета.

После прве припремне фазе везане за књижевне аспекте одевача и друге, извршне фазе, везане за стварање скица и готових модела, у коначници је реализација изложбе која би имала вишеструке циљеве:

- указивање на значај визуелних презентација вербалних наратива;
- значај интердисциплинарних прожимања у мултиперспективизацији текста;
- афирмисање књижевних дела посредством ликовних наратива и обратно афирмисање ликовних дела преко књижевног текста;
- развијање специфичног рецепцијског сензибилитета везаног за семантику одеће (репрезентативна својства одеће: одређивање регије, пола, узрасне доби, социјалног статуса, обредне функције, еротског потенцијала...);
- прожимање историјског и естетског; дијахронијска аспектуализација одеће;
- успостављање граматике одеће ...

Дела студената Факултета примењених уметности нису разумевана као „дословне” илустрације, већ као слободне креације које су „везане” за текст искључиво инспиративним потенцијалом. Притом се имало у виду да су студенти Факултета примењених уметности обучени да дијахронијски прате развој костима, да су развили интерпретативне компетенције и савладали технике њихове визуелне презентације. То се види и у врло смелим комбинацијама, колажима који чак и кад промашују текст (одударају од дескриптивних пасажа) погађају суштину интерпретације *писаца – модних креатора*. Израда скица и костима је један од начина „виђења” као што су и наше књижевне интерпретације један од начина читања; да нема тог плуралитета, текст би врло брзо постао, и за једне и за друге, досадан и предвидљив.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Васић, П. *Одело и оружје*. Београд: Уметничка академија, 1974.
- Ивановић Баришић, М. *Одевање у околини Београда – друга половина 19. и прва половина 20. века*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2017.
- Игњатовић, Ј. *Милан Наранџић*. Београд: Српска књижевна задруга, 1900.
- Матавуљ, С. *Пријовешке*. Београд: Завод за уџбенике – Српско културно друштво Просвјета, 2007.
- Нушић, Б. *Госпођа министарка*. Антологија српске књижевности. Београд: Учитељски факултет, 2009. <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_sr_projekat.aspx>, 19. 5. 2021.
- Пауновић, С. *Писци изблиза*. Београд: Просвета, 1958.
- Поповић М., Тимотијевић М., Ристовић М. (ур.). *Историја приватног живота у Срба*. Београд: Clio, 2011.
- Прошић Дворнић, М. „Покушаји реформи одевања у Србији током 19. и почетком 20. века.” У: *Градска култура на Балкану 15–19. века*. В. Хан (ур.). Београд (1988): 177–205.
- Прошић Дворнић, М. *Одевање у 19. и почетком 20. века*. Београд: Стубови културе, 2011.
- Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*. Београд: Историјски музеј Србије – Галерија САНУ, 2001.
- Сремац, С. *Ивкова слава, Вукадин, Пријовешке*. Београд – Нови Сад: Српска књижевна задруга – Матица српска, 1972.
- Сремац, С. *Зона Замфирова*. Антологија српске књижевности. Београд: Учитељски факултет, 2009. <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_sr_projekat.aspx>, 19. 5. 2021.
- Сремац, С. *Пој Фура и пој Сџира*. Антологија српске књижевности. Београд: Учитељски факултет, 2009. <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_sr_projekat.aspx>, 19. 5. 2021.
- Станковић, Б. *Нечиста крв*. Антологија српске књижевности. Београд: Учитељски факултет, 2009. <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_sr_projekat.aspx>, 19. 5. 2021.
- Станковић, Б. *Пријовешке*. Нови Сад: Будућност, 1970.

*

- Connerton, P. *Kako društva pamte*. Beograd: Samizdat, 2002.
- Norman G. *Biedermeier painting 1815–1848, reality observed in genre, portrait and landscape*. London: Thames and Hudson, 1987.
- Vukićević, D. „Erotsko kriptogramsko pismo i patrijarhalni svet.” У: *Romanoslavica*, Vol. LII, no. 4 (2017): 118–128.

Прилог: ИЗАБРАНЕ СКИЦЕ

Ања Алексић, идејна скица костима за Милана Наранџића,
истоимено дело Јакова Игњатовића

Миљана Милијашевић, Идејна скица костима за Софронија Кирића,
Јаков Игњатовић *Вечити младожења*, комбинована техника,
21x30 цм, 2022

Теодора Кумануди, Идејна скица за лик Чамче,
Јаков Игњатовић *Вечити младожења*

Теодора Туловић, Идејна скица костима за учитеља Перу,
Стеван Сремац *Пој Ђира и пој Сири*, акварел, 21x29,7 цм, 2022.

Оливера Петковић, Дока, Стеван Сремац *Зона Замфирова*,
комбинована техника

Сања Рајић, Шеф полицијске станице, Радоје Домановић *Страдија*,
комбинована техника

Dragana B. Vukićević

LITERARY COSTUME DESIGN

Summary

Two groups of researchers, students of Serbian literature from the Faculty of Philology in Belgrade and students of Stage Costume from the Faculty of Applied Arts, were united by the unique project Literary Costume Design. The focus of the work is on the specifics of the interdisciplinary approach. The paper examines the initial hypothesis “suits make a man in literature” and highlights: the social role of clothing, its geographical determination, erotic function, etc. The texts of writers of Biedermeier realism were singled out due to the large presence of gallantoms, coquettes, but also the prose of Borisav Stanković due to the oriental specification of the described clothing items.

Key words: fashion, literature, clothing, description, sketch.

БРАНКО М. ВРАНЕШ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност
са јужнословенским књижевностима

ФИГУРА ДОН КИХОТА У СРПСКОЈ МОДЕРНИСТИЧКОЈ ПОЕЗИЈИ

У раду се испитује аутопоетичко значење фигуре Дон Кихота у различитим етапама српске модернистичке поезије. Песнички субјект „Опроштајне песме” (1929) Милана Ракића идентификује се са Сервантесовим витезом да би приказао „анахроност” поетике раног модернизма у време између два светска рата. Песма „Молитва” (1919) Милоша Црњанског упућена је Дон Кихоту, који из песничког угла постаје отац међуратног модернизма. Поистовећење са фигуром Дон Кихота у поеми „Искрцавање на Јаву” Радета Драинца из збирке *Две авантуристичке поеме* (1926) и песми „Раде Драинац” из збирке *Банкеи* (1930) одражава поетику авангардног бунта против стварности. Након Другог светског рата, у песми Десанке Максимовић „За Дон Кихоте” из циклуса „Себарске запевке” (1964) тражи се помиловање за српски народ и његову песникињу, која у духу позног модернизма води истанчан дијалог са традицијом високог и касног средњег века. У песми „Дон Кихот” из Десанкине позне збирке *Ничија земља* (1979) лирско ја сведочи постепеном нестајању донкихотског идеала.

Кључне речи: Милан Ракић (1876–1938), Милош Црњански (1893–1977), Раде Драинац (1899–1943), Десанка Максимовић (1898–1993), Дон Кихот, поезија, модернизам, авангарда.

Систематско истраживање Сервантесовог утицаја на новију српску књижевност углавном се вршило из хиспанистичке перспективе, од студије Милана Марковића „Сервантес у југословенској књижевности” („Cervantès dans la littérature Yougoslave”) из 1934. године (Marković 1934), преко истраживања Љиљане Павловић Самуровић из последњих деценија 20. века (Pavlović-Samurović 2004: 233–320), до монографије Јасне Стојановић *Сервантес у српској књижевности* из 2005. године (Стојановић 2005). У фокусу истраживача нашла су се приповедна остварења Доситеја Обрадовића, Јована Стерије Поповића, Јакова Игњатовића, Стевана Сремца, Лазе Лазаревића, Симе Матавуља и Радоја Дома-

* brankovranes@gmail.com

новића, која су садржала непосредне или посредне трагове књижевног дијалога са Сервантесовим *Дон Кихотом* (Marković 1934: 6–13, 17–26; Pavlović-Samurović 2004: 243–261; Стојановић 2005: 13–116). Тумаче је посебно заинтересовао есеј „Белешке уз читање: Сервантес” Исидоре Секулић из 1929. године (Marković 1934: 31–32; Pavlović-Samurović 2004: 272–280; Стојановић 2005: 216–217), као и драма *Пушунуће позориште Шојаловић* Љубомира Симовића из 1986. године (Pavlović-Samurović 2004: 262–272).

Када је реч о српском песништву 19. и 20. века, истраживачи су се, по правилу, држали песама које у свом наслову садрже име чувеног Сервантесовог витеза. С изузетком песме „Шиподер војвода” Јована Рајића из 1834. године и сатиричне песме „Шиподер јуниор” анонимног аутора, која је објављена крајем 1868. и почетком 1869. године, највећу пажњу су привукле песме „Дон Гихоту” Лазе Костића из 1874. године, „Дон Кихот” Милете Јакшића из 1907. године, „Дон Кихот” Станислава Винавера из 1909. године, „Дон Кихот” Светислава Стефановића из 1927. године (Marković 1934: 7, 15–17, 29–30; Стојановић 2005: 116–130), па чак и песма „Дон Кихот из Манче” Радована Зоговића из 1937. године, која је убрзо постала позната под називом „Дон Кихот на бомбардеру” (Стојановић 2005: 130–138). Проучаваоцима српске поезије 20. века можда ће и више, из одабраног корпуса, запасти за око одсуство аутора попут Милана Ракића, Милоша Црњанског или Десанке Максимовић него упитна репрезентативност песама Милете Јакшића, предатног Винавера и Радована Зоговића, које свакако имају књижевноисторијску сврсисходност.¹ Из тог разлога смо, не улазећи у специфичности односа према Дон Кихоту у романима канонских српских писаца попут Милоша Црњанског, Борислава Пекића и Данила Киша, одлучили да се овом приликом посветимо аутопоетичком значењу фигуре Дон Кихота у трима магистралним етапама српске поезије 20. века.

Песнички субјект „Опроштајне песме” Милана Ракића из 1929. године идентификује се са Сервантесовим витезом да би приказао „анахроност” поетике раног модернизма у време између два светска рата. Тестаментарни карактер Ракићеве песме даје на значају поређењу субјекта са Дон Кихотом, које се преплиће са средњовековним и античким мотивима. Ракићев проседи витез са зарђалим копљем обраћа се Госпи у маниру трубадурске лирике високог и касног средњег века, јашући на демитизованом грчком Пегазу у сусрет савременим песницима:

¹ У хрестоматију Јасне Стојановић *Како смо читали Дон Кихота: српска књижевна кришика о Сервантесовом роману* из 2014. године укључен је чланак Предрага Петровића „Црњански и Дон Кихот” (Стојановић 2014: 192–194).

Ево ме, Госпо, након триест лета
Са проређеном прогрушаном косом,
Ко привиђење са другог света,
На Пегазу олињалом и босом.

Крај мене стрчи зарђала цида,
А њему, сваког часа, нога клеца
И зато што смо старинскога вида
Ругају нам се раскалашна деца. (Ракић 2015: 129)

Ракић највероватније алудира на међуратне модернисте на челу са Милошем Црњанским, одустајући од доказивања са овом раскалашном децом релативно неуспелим стихом: „Када дорасту, кашће им се само.” (Ракић 2015: 129) Аутор „Објашњења 'Суматре'” из 1920. године је у катренској форми и патриотској тематици предратних песама видео збир „баналних четворокута и добошарске музике” (Црњански 1920: 267), а од тог става није одустао ни деценијама након Ракићеве смрти, када је у књизи *Ишака и коменшари* из 1959. године пародирао песму „На Гази Местану”:

Сасвим је друго било, пре рата, доба Скерлића, који је, тобоже, тако исто био социјалиста. Држави је тада било потребно перо, и хор, који ће певати, како је Дучић, Ракић, Бојић, Јелић, певао. За читалачку публику.

Државотворно.

Ракић, кога сам, за његов рад, на Косову, и у Риму, јако поштовао, био је дотерао дотле да је за поезију сматрао да каже како ће и он дати живот за отаџбину, неозарен сјајем старих, феудалних, витезова, али свестан онога *иша* даје и *зашто* га даје. Као да плаћа порез. (Црњански 1993: 285)

У првом броју *Игеја* од 6. октобра 1934. године Црњански је, упркос томе, штампао врло повољан интервју са Миланом Ракићем (Т. 1934). Одлука главног уредника *Игеја* постаје нешто јаснија када знамо да је Црњански на страницама свога листа 17. јануара 1935. године објавио чланак Станислава Винавера, који бележи да је „[н]аш највећи данашњи писац Крлежа” (Винавер 1935). Оба поступка, при чему први треба разумети на фону једног од најпознатијих програмских текстова, а други сагледати у контексту једне од најпознатијих полемика у историји српске књижевности 20. века, наиме оне између Мирослава Крлеже и Милоша Црњанског, потврђују претпоставку да „аутономија сарадника *Игеја* није нарушавана” (Ненин 2016: 8; уп. Аврамовић 1990: 269), чак и када су се њихови ставови косили са мишљењем главног уредника.

Ракићев однос према Милошу Црњанском, с друге стране, био је веома сложен. У разговору са Бранимиром Ђосићем од 8. септембра

1928. године, који је вођен непуних годину дана пре него што ће Ракић написати „Опроштајну песму”, песник изражава сумњу у уметничке домете песништва међуратних модерниста и авангардиста. Уверен да „[с] лободни’ стих не постоји”, Ракић саветује Младима да „дванаестерцу утисну свој ритам” (Ђосић 2012: 103). Песник је ипак свестан специфичности личног естетског осећања и начелне динамике књижевнo-историјских промена, које је некада предводио, те исказује немалу сумњу и у исправност сопствених стајалишта:

Г. Ракић се замишља за часак; затим полако: – Све што је ново, ружно је. А онда додаје кроз осмех: – Док се не навикне. Било је једно време када је мени Богдан Поповић говорио да мој стих није стих. Млади мисле да се ми бунимо зато што смо стари. То није тачно. Ми просто немамо уха за њихова казивања, јер смо навикли на друге звукове. Тако, данас, моје ухо не прима извесне стихове Црњанског. И не само моје ухо! Али ће се то несумњиво за десет година променити. Навикнуће се. Да се осети нова лепота, треба да се навикнемо на њену новост. (Ђосић 2012: 104–105)

Црњански није издвојен у први план само зато што оличава неповољне појаве у савременом песништву, Ракићево издвајање садржи у себи дозу респекта и свест о репрезентативности младог аутора. Да је заиста тако било, можемо закључити на основу наредног одломка из Ракићевог разговора са Ђосићем:

До 1924. године пратио сам целокупну нашу песничку активност. До те године имам све што је од песама изашло у нас. Има несумњиво много талента, много обећања, али шта ће из свега тога изаћи? Највише ме је дирнуо Црњански. Његова писма у *Новој Европи* нарочито су ми се допала. (Ђосић 2012: 105)

Ракић реферише на *Писма из Париза* Милоша Црњанског, која су излазила у загребачком листу *Нова Европа* током 1921. године (Црњански 1995: 501), али не можемо занемарити могућност да је старији песник био једнако дирнут стиховима из *Лирике Ишаке* (1919), песме „Суматра” (1920) или поеме „Стражилово” (1921–1922). У поменутом разговору за лист *Идеје* из 1934. године, Ракић је дао нешто неповољнији, а свакако доста одлучнији суд о савременој поезији, само што овога пута не помиње Црњанског у контексту репрезентативних српских аутора: „Од савремених не знам кога бих могао пре да вам споменем.” (Т. 1934)²

² Упоредити: „Што се тиче нове поезије, отворено признајем да ми је туђа, пошто је аметрична, као што је данас атонална и музика. Тако рећи – занатски сам се интере-

Утолико је интересантније што се Ракић 1929. године идентификује са Дон Кихотом, а Црњански у периоду између 1914. и 1919. године у више наврата поистовећује са Дон Кихотовим сином. Године када је Ракић објавио „Опроштајну песму”, Црњански је у есеју „Послератна књижевност” писао о свом првом необјављеном роману *Син Дон Кихотов*. Писац је уочи рата роман предао у штампу уреднику *Бранковој кола* у Карловцима (Црњански 1999: 89). Иако је рукопис током рата изгубљен, наслов романа поново се појавио у аутобиографској белешци на крају првог издања драме *Маска* из 1918. године. У питању је одломак из писма Јулију Бенешу, који се завршава емфатичним узвиком Црњанског у трећем лицу: „Ко га је родио? Мати једна од камена као Мештровићева; ко му је био отац? Ох, он је син Дон Кихотов.” (Crnjanski 1918: 85) Аутор се декларише на исти начин у програмској песми „Молитва”, која је први пут објављена 1919. године у оквиру *Лирике Ишаке*. Њен значај додатно је подвучен пишчевом белешком из машинописа: „Ово долази као завршетак” (Тешић 1994: 251). Дон Кихот у песми „Молитва” изнова постаје отац песничког субјекта, иако се овога пута међу Дон Кихотове наследнике сврстава цела генерација међуратних модерниста:

Оче наш
сенко света седа погурена
на дрвеној раги.
Са лонцем разбијеним на глави,
и очима пуним ветрењача плави. (Црњански 1994: 98)

Ракић је свакако читао „Молитву” Црњанског, премда не можемо знати да ли је управо овај текст имао на уму када је писао „Опроштајну песму”. Таква могућност је, барем за проучаваоце, можда и сувише узбудљива да би била истинита, иако су њене последице далекосежне.³ Да ли донкихотски субјект „Опроштајне песме” себе види као поетичког оца „раскалашне деце”, која му се у књижевној јавности ругају? Да ли је то потајни и суптилни смисао Ракићеве идентификације са Дон Кихотом десет година након што је Црњански написао „Молитву”? Слично-сти између двеју представа проседог витеза, који јаше на раги са зарђа-

совао за модерну поезију, и признајем да нисам успео да у њој пронађем лепоту и видим какву корист. Не налазим да она има више замаха од старе поезије. Јер, треба знати, да је везани стих исто толико слободан. Нико не мора да пише Дучићев или Пандуровићев стих, али је дванаестерац, на пример, толико еластичан!” (Т. 1934)

³ Упоредити: „Краљеву [краља Александра] понуду да уђе у јавни живот он [Ракић] је одбио, јер би у супротном прекршио начела у која је веровао, као и цела његова генерација. Лични песимизам и резигнација 'Помрчине' и 'Опроштајне песме' (написане 1929, у првој години шестојануарског режима) не могу се потпуно разумети изван овог контекста” (Којен 2015: 257).

лим копљем или разбијеним лонцем на глави, нису занемарљиве. Исто се може рећи и за њихове разлике. Ракићев песнички субјект оличава аристократски поглед на свет, а у песми Црњанског „[љ]уби крпе као златну круну” и проводи време у „шталама на путу у ноћи” (Црњански 1994: 98). Можемо ли Ракићеву „Опроштајну песму” и „Молитву” Црњанског читати у предложеном кључу чак и ако у потпуности оставимо по страни намере аутора? У том случају, морали бисмо препознати обресе донкихотске парадигме у поетици српске модернистичке поезије, фундаменталне везе између донкихотског идеализма и потраге за немогућим у време модернизма, која би мањак филолошких контаката надоместила херменеутичким вишком значења. Текстуалне, интертекстуалне и паратекстуалне особености песама Црњанског и Ракића позивају нас на искорак ове врсте. Стога ћемо укратко размотрити начин на који су српски авангардисти и позни модернисти изражавали своје програмске ставове посредством фигуре Дон Кихота.

Један од занимљивијих примера присвајања Сервантесовог чувеног витеза у авангардном контексту потиче из поеме „Искрцавање на Јаву” Радета Драинца, која је 1926. године објављена у коауторској књизи *Две авантуристичке поеме*:

На облацима је летео, по царским друмовима са мутним снима,
Са штапом и поспан по ноћним возовима,
С облачним срцем, за љубави у зоре кад се вода под шумом плави;
Ишао је тако путник, песник, вагабунда или Дон Кихот нових дана
(Драинац 1998: 121)

Драинац је био „један од највећих имагинарних путника у нашој поезији” (Раичковић 1974: XXI), који се из више разлога може довести у везу са својим великим савремеником Милошем Црњанским. Аутор песме „Суматра” и романа *Дневник о Чарнојевићу* био је фасциниран утопијском симболичком полинежанског архипелага, која се евоцира у Драинчевом имагинарном искрцавању на острво Јаву. Друга крупна сличност између Драинчеве поеме и поетике суматраизма састоји се у идентификацији песника са „Дон Кихотом нових дана”. Познато је да се приповедач *Дневника о Чарнојевићу* поистовећује са чувеним Сервантесовим витезом посредством свог двојника, који се „у једној собици, пуној огледала” (Црњански 1996: 165) сусреће са руским оперским певачем Шаљапином у роли Дон Кихота.⁴ Сусрет се одвија у чувеној епизоди *Дневника о Чарнојевићу*, која је првобитно објављена 1920. године под

⁴ Упоредити „На вратима се указа Шаљапин, на раги, сав крив у седлу, са грдном мотком у руци и са једним разбијеним лонцем на глави, зидови су се тресли од песме његове. // А он је стајао крај прозора и гледао у небо.” (Црњански 1996: 165)

насловом „Сан (Одломак из романа: о породици Чарнојевићевој, о рату, о љубавима, и о Суматри. Писма, која јунак романа пише из болнице.)”, а превасходно је значајан због тога што открива донкихотску природу онтологије и поетике суматраизма (Вранеш 2022: 57–96). Дон Кихот из Драинчеве поеме живи у облацима и лута попут безименог суматраисте из *Дневника о Чарнојевићу* или песничког субјекта „Стражилова”, а да се довести у везу и са програмском песмом „Молитва” зато што је и сам претеча „нових дана” у српском међуратном песништву.

Готово идентичан однос према фигури Дон Кихота Драинац заузима у збирци *Банкеџ* из 1930. године. Поистовећење песничког субјекта, па и самог аутора, са Дон Кихотом у песми са индикативним и хумористички интонираним насловом „Раде Драинац”, одражава поетику авангардног бунта против стварности:

Песник, апаш и профет,
Дон Кихот, порочни љубавник и стихотворац каквог ова земља чула
није,
Карневалски принц, вагабунда око чије главе петролејска лампа сја:
Ето то сам ја! (Драинац 1998: 193)

Дон Кихот у Драинчевој песми стоји раме уз раме са стихотворцима, пропалицама, пророцима, карневалским маскама и луталицама, при чему треба истаћи да ови претежно негативни атрибути у Драинчевом тексту имају афирмативно значење. Бројна песникова лица, па и оно донкихотско, означавају различите модалитете побуне против буржоаског друштва, моралних норми, академизације уметности и утилитарне функције књижевности. Песник је „[н]епријатељ Академија, Цркава и Музеја”, „[п]оборник тргова и писоара” – можда управо чувеног Дишановог *Писоара* из 1917. године – хајдук и „[р]апсод коме домовина на чело није ударила просветни жиг” (Драинац 1998: 193). Субјект се против затеченог стања у стварности и књижевности бори најснажнијим и најилузоријним оружјем које је Дон Кихоту било на располагању – песничком имагинацијом.

Након Другог светског рата наслеђе авангарде у српској поезији увелико је превладано, али је фасцинација Сервантесовим витезом опстала у новом поетичком контексту. У песми Десанке Максимовић „За Дон Кихоте”, која је првобитно објављена у циклусу „Себарске запевке”

У књизи *Вишеови модернизма: вишешки идеал у српском и свешком роману XX века* детаљније смо, са упориштем у претходним истраживањима (Петровић 2008: 181–186; Петровић 2016: 90–91), образложили Шаљапинову улогу у опери *Дон Кихот* Жила Маснеа. Поједина места из кратког романа Црњанског директно смо поредили са либретом Анрија Каина (Вранеш 2022: 85–87).

из 1964. године, тражи се помиловање за српски народ и песникињу која га опева:

За зовину свиралу недужну
која говори у лице цару
што се само земљи поверава
(...)
за себре који се сулудо роте
против велможа,
који на вучјаке моћних лете,
за Дон Кихоте
који би хтели преко колена
да ломе полутаре у континенте.

За људе и жене
у чијој су машти мере свете
померене,
(...)
за копљима наоружане
на рогове пужа који налећу. (Максимовић 2012а: 288)

Наслов песме „За Дон Кихоте” односи се на песникињу која се обраћа цару Душану, себре који се роте против велможа и копљанике који налећу на рогове пужа. Идентификацију власнице зовине свирале и себара са Дон Кихотима можемо релативно једноставно растумачити у контексту заједничке, ма колико узалудне, борбе песникиње и народа за социјалну правду (Вранеш 2019: 151–153). Наредна слика знатно је сложенија, а можда и сасвим неразабирљива уколико не познајемо финесе западноевропске традиције високог и касног средњег века. Прикази окршаја витезова са пужевима били су нарочито распрострањени на илуминацијама средњовековних рукописа крајем 13. и почетком 14. века, при чему описи необичног дуела у витешким романима, историјским и академским списима сежу дубоко у 12. век (Randall 1962). Судећи према истраживању више десетина средњовековних француских, енглеских и фламанских извора, „најприсутнији облик репрезентације подразумева витеза наоружаног копљем или мачем у сукобу са пужем, чији су рогови издужени и често зашиљени као стреле” (Randall 1962: 359).⁵ Слика исмева кукавичлук ломбардијске војске, која се наводно плашила ове „рогате звери” (Gerbert de Montreuil *apud* Randall 1962: 363).⁶ На крају песме „За Дон Кихоте” из 1964. године Десанка Максимовић, као што

⁵ У оригиналу: „The most common form of representation shows a knight armed with mace or sword confronting a snail whose horns are extended and often pointed like arrows.”

⁶ У оригиналу: „la beste cornue”.

смо раније приметили, „тражи помиловање за саму себе и сопствене песничке заблуде, баш као што је то, на себи својствен начин, у јеку модернизма чинио Милош Црњански” (Вранеш 2019: 153). Аутопоетичке идентификације са Дон Кихотом ипак се разликују утолико што се Црњански *моли* Сервантесовом витезу, а Десанка Максимовић *тражи помиловање* за свачију, па и Дон Кихотову „заблуду тужну” (Максимовић 2012а: 288), у времену које им очигледно више није наложено.

Песма „За Дон Кихоте” укључена је у нешто другачијем облику и под измењеним насловом „За оне који царске друмове ору” у збирку *Тражим помиловање* (1964). У претходној студији претпоставили смо да „[а]лузија на Дон Кихоте није укључена у песму ’За оне који царске друмове ору’ из збирке *Тражим помиловање* (...) вероватно зато што се није уклапала у симболички, социолошки, а донекле и културноисторијски амбијент стихова о Душановом царству” (Вранеш 2019: 152). Данас можемо размишљати о књижевноисторијским разлозима који су утицали на одлуку српске песникиње и поставити питање да ли се у српском песништву на измаку епохе модернизма донкихотска симболика нужно губи и замире (Вранеш 2022: 49–55). Песма „Дон Кихот” из збирке *Ниција земља* (1979) као да подупире овакву претпоставку тиме што Сервантесовог витеза симболички смешта у прошлост:

Како који дани свану,
надире нов свет на слух, на вид,
на тврђаву прошлости пољуљану,
и руши јој полако зид по зид.

Само Дон Кихот на пушкарници стоји
незаштићених груди и главе
и брани је од напада,
ништи око темеља војске нове траве,
разгони облаке, разгони ласте и стада. (Максимовић 2012а: 597)

Песникиња „признаје” да се „понекад (...) сажал[и] на њега/ и пошаљ[е] му у помоћ неколико свита/ давнашњих сећања/ и туге за прошлим неколико чета” (Максимовић 2012а: 597), али ово сажаљење, па и сама чињеница да се оно тек „понекад” јавља и мора попут својеврсне кривице или стида „признати”, открива мањак наде у могућност победе донкихотске парадигме у будућности. Ауторкин ламент над нестанком старог и надоласком новог света у песми „Дон Кихот” подсећа на стихове из „Опроштајне песме” Милана Ракића, а удаљава се у значајној мери од „Дон Кихота нових дана” (Драинац 1998: 121) из поеме „Искрцавање на Јаву” (1926) Радета Драинца.

Између песме „Молитва” Милоша Црњанског из 1919. године, поеме „Искрцавање на Јаву” Радета Драинца из 1926. године, „Опроштајне песме” Милана Ракића из 1929. године, песме „Раде Драинац” из 1930. године, песама „За Дон Кихоте” и „Дон Кихот” Десанке Максимовић из 1964. и 1979. године, успоставља се сложен систем односа поетичких континуитета и дисконтинуитета. У том систему, ма колико он могао бити производ тумачења, централно место заузима песма „Молитва” Милоша Црњанског. „Молитва” Црњанског у себи истовремено садржи веру у Дон Кихота и сумњу у Дон Кихотове наследнике, који немају снаге да очево посланство спроведу у дело (уп. Вранеш 2022: 87–88). Од ране песме Црњанског до позне песме Десанке Максимовић, донкихотска парадигма се постепено повукла у други план, можда управо зато што су основне премисе модернизма у другој половини 20. века постајале све упитније (уп. Вранеш 2022: 49–55, 93–96).

Модернистичка (ауто)поетика, која се једним делом заснивала на вери у моћ имажинације и потреби да се свакодневни живот трансформише у складу са захтевима песништва, а другим на свести о илузорности или барем немогућности таквог подухвата, препознала је фундаменталну сродност са донкихотским погледом на свет. Овај закључак ипак не представља и завршетак истраживања улоге Дон Кихота у српском модернистичком песништву. Алузије на Дон Кихота у стиховима српских модерниста, према нашем мишљењу, треба разумети у контексту витешке имажинације високог и касног средњег века. Ако знамо да је Милан Ракић написао низ стихова, попут оних из „Љубавне песме” или „Три писма”, у дијалогу са трубадурском лириком и витешком литературом с краја средњег века (Ракић 2015: 10–11, 116–122), да је Црњански поредио представнике етеризма са витезовима крсташима у есеју о Андрићевој књизи *Ex Ponto* из 1919. године (Црњански 1999: 274; Вранеш 2022: 63–74), а да је Десанка Максимовић још 1928. године положила професорски испит са тезом о чувеној петнаестовековној витешкињи Јованки Орлеанки (Максимовић 2012б: 5–66, 573; Вранеш 2019: 134–140), можемо закључити да њихове референце на Сервантесовог витеза имају дубоко књижевноисторијско значење. Подједнако је за канонске српске песнике из епохе модернизма и авангарде било важно што је Дон Кихот први модерни јунак и последњи средњовековни витез. Ова књижевноисторијска претпоставка, ако не и чињеница, отвара простор за нову парадигму проучавања односа српских песника 20. века према западноевропској средњовековној традицији, која је била комплементарна са античким, фолклорним и византијским изворима.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, З. „Идеје Милоша Црњанског.” У: *Прилози за историју српске књижевне периодике: сџоменица Драџиши Виџошевићу*. А. Петров (ур.). Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност (1990): 267–276.
- Винавер, С. „Винавер о својој генерацији, Крлежи и т. д.” *Идеје: за књижевност, џолиџичка и груџиџвена џиџања*, год. 1, бр. [11] (17. јануар 1935): 6.
- Вранеш, Б. „Витезови и витеџкиње Десанке Максимовић.” У: *Песнички завиџај Десанке Максимовић*. С. Шеатовић и З. Опачић (ур.). Београд – Требиње: Институт за књижевност и уметност – Дучићеве вечери поезије – Задужбина „Десанка Максимовић” (2019): 131–162.
- Вранеш, Б. *Виџезови модернизма: виџешки идеал у српском и светском роману XX века*. Нови Сад: Академска књига, 2022.
- Драинац, Р. *Лирика Драинац: сабране џесме 1. Раџе Драинац: дела*: први том. Приредио Гојко Теџић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- Којен, Л. „Ракићево песниџтво данас.” У: *Песме*. М. Ракић. Приредио Леон Којен. Београд: Чигоја штампа (2015): 137–263.
- Максимовић, Д. *Песме: књиџа џрва (1951–1969): књиџа груџа (1969–1979)*. Приредио Станиџа Тутњевић. Десанка Максимовић: целокупна дела: том 2. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић” – Службени гласник – Завод за уџбенике, 2012а.
- Максимовић, Д. *Проза. Јованка Орлеанка (1929): Пуџоџиси: Празници џуџовања (1972): Снимци из Швајџарске (1978). Разни сџиси (1927–1991)*. Приредила Нада Мирков Богдановић. Десанка Максимовић: целокупна дела: том 5. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић” – Службени гласник – Завод за уџбенике, 2012б.
- Ненин, М. „Уреднички рукопис Милоша Црњанског.” У: *Идеје*. Приредили Миливој Ненин, Горана Раичевић. Вишеград: Андрићев институт (2016): 5–11.
- Раичковић, С. „Драинац.” У: *Бандиџ или џесник*. Р. Драинац. Избор и предговор Стеван Раичковић. Београд: СКЗ (1974): VII–XXVII.
- Ракић, М. *Песме*. Приредио Леон Којен. Београд: Чигоја штампа, 2015.
- Стојановић, Ј. *Серванџес у српској књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- Стојановић, Ј. (прир.). *Како смо чиџали Дон Кихота: српска књижевна криџика о Серванџесовом роману*. Београд: Фокус – Форум за интеркултурну комуникаџију, 2014.
- Т. „Сусрет са песником г. М. Миланом Ракићем.” *Идеје: за књижевност, џолиџичка и груџиџвена џиџања*, год. 1, бр. 1 (6. октобар 1934): 2.
- Теџић, Г. „Белешке уз Лирику Иџаке.” У: *Лирика Иџаке*. М. Црњански. Приредио и коментаре написао Гојко Теџић. Београд: Издавачка агенџија „Драганић” (1994): 233–252.
- Ѓосић, Б. *Десет џисаца – десет разџовора*. Београд: Службени гласник, 2012.
- Црњански, М. „Објашњење 'Суматре'.” *Српски књижевни џласник: нова сесриџа*, књ. I, бр. 4 (16. октобар 1920): 265–270. <<https://digitalna.nb.rs/>

- wb/NBS/Periodika/SD_E74E1D9A175FE5728805716D3DEA6D36/1920/k001?fullscreen#page/245/mode/1up>, 27. 12. 2023.
- Црњански, М. *Лирика. Лирика: Ишака и коменшари: Анџолоџија кинеске лирике: Песме старог Јајана*. Приредио Ж. Стојковић. Дела Милоша Црњанског. Том први. Књиге 1–4. Београд: Задужбина Милоша Црњанског – БИГЗ – СКЗ – Lausanne: L'Age d'Homme, 1993.
- Црњански, М. *Лирика Ишаке*. Приредио и коментаре написао Гојко Тешић. Београд: Издавачка агенција „Драганић”, 1994.
- Црњански, М. *Путописи I. Писма из Париза: Љубав у Тоскани: Наша небеса: Књиџа о Немачкој: У земљи шореагора и сунца*. Приредио Никола Бертолино. Дела Милоша Црњанског. Том осми. Књиге 15–19. Београд: Задужбина Милоша Црњанског – БИГЗ – СКЗ – Lausanne: L'Age d'Homme, 1995.
- Црњански, М. *Пријоведна проза. Приче о мушком. Пријовешке. Дневник о Чарнојевићу*. Приредио Новица Петковић. Дела Милоша Црњанског. Том други. Књиге 5–7. Београд: Задужбина Милоша Црњанског – БИГЗ – СКЗ – Lausanne: L'Age d'Homme, 1996.
- Црњански, М. *Есеји и чланци I: књижевност, уметност*. Приредио Ж. Стојковић. Дела Милоша Црњанског. Том десети. Књига 21. Београд: Задужбина Милоша Црњанског – Наш дом – Lausanne: L'Age d'Homme, 1999.

*

- Crnjanski, M. *Maska: poetična komedija*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1918. <https://www.digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_30D6B18D333F67FDB6E1D6AA329258C2>, 27. 12. 2023.
- Marković, M. *Cervantès: dans la littérature Yougoslave*. Extrait de la Revue de Littérature Comparée, janvier-mars 1934. Paris: [S. n.], 1934.
- Pavlović-Samurović, Lj. *Knjiga o Servantesu*. Beograd: Naučna KMD, 2004.
- Randall, L. M. C. „The Snail in Gothic Marginal Warfare.” *Speculum*, Vol. 37, No. 3 (July 1962): 358–367.

Branko M. Vraneš

THE FIGURE OF DON QUIXOTE IN SERBIAN MODERNIST POETRY

Summary

The present paper examines the autopoetic meaning of the figure of Don Quixote in three phases of Serbian modernist poetry. The lyrical subject of “Oproštajna pesma” (1929) by Milan Rakić is identified with Cervantes’ knight in order to show the “anachronism” of the poetics of early modernism in the interwar

period. The poem "Molitva" (1919) by Miloš Crnjanski is addressed to Don Quixote, who becomes the father of interwar modernism and contemporary nihilism, from the poet's point of view. The identification with the figure of Don Quixote in Rade Drainac's poem "Iskravanje na Javu" from the collection *Dve avanturističke poeme* (1926) by Rade Drainac and Moni de Buli, and Drainac's poem "Rade Drainac" from his collection *Banket* (1930), reflects the poetics of avant-garde rebellion against reality. After the Second World War, in Desanka Maksimović's poem "Za Don Kihote" from the cycle "Sebarske zapevke" (1964), the lyrical I seeks forgiveness for the Serbian people and its poetess, who conducts a nuanced dialogue with the traditions of the high and late Middle Ages, in the spirit of late modernism. This situation changes in Desanka Maksimović's poem "Don Kihot" from her collection *Ničija zemlja* (1979), which witnesses the slow decline of the quixotic paradigm in late modernist poetry. Modernist (auto)poetics, which was partly based on faith in the power of imagination and the need to transform everyday life in accordance with the requirements of poetry, and partly on the awareness of the illusory or at least impossible nature of its own endeavors, recognised a fundamental kinship with the quixotic world view.

Key words: Milan Rakić (1876–1938), Miloš Crnjanski (1893–1977), Rade Drainac (1899–1943), Desanka Maksimović (1898–1993), Don Quixote, poetry, modernism, avant-garde.

МИЛИЦА М. СОФИНКИЋ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српску књижевност

ПИТАЊЕ АУТОФИКЦИЈЕ У АПРИЛУ У БЕРЛИНУ ДАШЕ ДРНДИЋ

У раду се анализира присуство аутофикције у књизи *Април у Берлину* Даше Дрндић, која својом жанровском хибридношћу (мемоарска проза, дневничке белешке, сећања, есеји и историографски дискурс) испитује границе (ауто)биографског и фиктивног. Проза Даше Дрндић иначе нагиње проблематизовању бинарних опозиција, попут историје и повести, личног и колективног, приватног и јавног, биографије и фикције, културе сећања и интенционалног заборавља, и то у служби деконструкције метанаратива, што отвара могућности интерпретирања *life-writing* метода и видова кроз које аутофикција фигурира у ауторкином делу, тачније поступака којима се искуства из ванкњижевне сфере преводе у књижевни дискурс. Рад полази од савремених теоријско-методолошких увида и претпоставки о природи аутофикције уопште, крећући се ка интерпретацији њених аспеката у делу *Април у Берлину* Даше Дрндић.

Кључне речи: Даша Дрндић, *Април у Берлину*, аутофикција, *life-writing*, жанровски хибрид.

Ово моје није дневник.
Није ни *џуџоуис*, ни роман.
То је нешто између.
Даша Дрндић (2020: 289)

Теоријска сложеност питања аутофикције у (савременој) књижевности потиче управо од њене хетерогене природе, односно полисемантичности *life-writing* методе која настоји да надиђе формална жанровска ограничења (ауто)биографије. Стога је врло карактеристично, али и симптоматично, одређивање оваквих текстова¹ као хибридних. Они најчешће обједињују различите књижевне жанрове, попут мемоара, дневника, медитативно-есејистичких пасажа, мешајући фикцију са фактима, испитујући, дакле, како жанровске границе, тако и границе

* sofinkicmilica@gmail.com

¹ Према се као поступак јавља и у другим уметностима, аутофикција је ипак доминантно присутна у књижевности (Gibbons 2017: 120).

приватног и јавног, појединачног и општег. Аутофикцији се приступало из бројних истраживачких углова, који речито указују на чињеницу да аутофикција, у терминолошком смислу² релативно нови феномен, механизмима властите методе заправо почива на „старим“ питањима. Тако се међу истакнутим методолошким и интерпретативним приступима јављају они који прате генезу овог феномена чак од платоновско-аристотеловске расправе о односу стварности и њеног миметичког израза па све до савремених истраживача (James 2022). Потом, присутна су феноменолошка испитивања заокрета ка писању о личним искуствима услед појединих друштвеноисторијских оквира од друге половине двадесетог века (тј. од утемељења аутофикције и *life-writing* поступка као аутентичних појава) до данашњих дана (Hayes 2022a), док су суштински обједињена питањем савременог субјективитета, социокултурних, па чак и социоекономских фактора. Фиктивни садржај који се преплиће с фактима и, у овом случају, биографском грађом, имајући за основно тежиште идентитет аутора и наратора, изнова претреса присуство ових инстанци у самом тексту, њихову (не)идентичност, односно, речником Жерара Женета, поставља питање – *ко њовори?* (1993: 69), како би се дошло до сложеног одговора – *што сам ја и што нисам ја* (1993: 77).³

У савременој прози аутофикција увелико представља засебну жанровску одредницу, односно рачуна с посебном читалачком публиком која се интересује за такозвану *non-fiction* прозу. Њу карактерише особена употреба устаљених жанрова у служби конституисања *life-writing* праксе као сплета фикције и факције, при чему у тензичној вези са једне стране стоје иманентне претпоставке (ауто)биографског дискурса, попут истинитости, чињеничности и веродостојности, а са друге поступци својствени фикцији, која ауторски однос према себи и стварности посредује наративним гласом. Дуња Душанић спроводи студиозно истраживање теоријских претпоставки појма *аутофиктивности*, прецизно апострофирајући кључна питања сваке расправе о присутним немирљивим ставовима према овом жанру: „У зависности од тога на шта се ставља нагласак, *аутофикција* у теоријским расправама осцилује између подручја романескног и аутобиографског”, или је присутан став

² У литератури се често наводи да је творац термина „аутофикција” француски аутор Серж Дубровски. Наиме, користи га у аутопоетичкој функцији када описује свој роман *Филс* (1977), при чему додаје да се аутофикција може сматрати постмодерном верзијом аутобиографије. Термин убрзо из оквира француске теорије прелази у глобалну употребу, приметивши многе расправе и студије које преиспитују његов „сентимент”, односно чиниоце којима надиласи пуки постмодерни експеримент (више: Gibbons 2017: 121; Effe and Lawlor 2022: *passim*).

³ Ауторки рада био је доступан превод са француског на енглески, но постоји и превод на хрватски: Genette, G. *Fikcija i dikcija*. Preveo Goran Rukavina. Zagreb: Ceres, 2002.

попут оног код Дубровског, који је „аутофикцију постепено изједначио са аутобиографијом као историјским жанром”, док је, на концу, неретко реч и о „наглашавању хибридности аутофикције, као жанра који хитице доводи у питање границе између фикционалног и фактографског” (Душанић 2012: 807–808). Били читаоци већ оптерећени знањем о животу самог аутора или ауторке неког аутофиктивног дела или не, једна од теза Дуње Душанић фигурира као добар почетни интерпретативни импулс – „[...] особеност аутофикције би се можда могла тражити у рефлексивности читаочевог става, односно својеврсном померању фокуса са приче о нечијем животу на начин на који је она исприповедана” (Душанић 2012: 808). Стога и овај рад настоји да „помери фокус” са биографског дискурса на наративне технике, испитујући аспекте аутофикције на примеру текста потентног *life-writing* поступцима.

Специфичан став према могућности транспоновања ванкњижевне грађе у књижевно штиво негује хрватска списатељица Даша Дрндић (1946–2018), ауторка немалог опуса⁴ који својим темама и поетичким поступцима заузима граничну позицију управо између онога што би се у дословном смислу сматрало фикцијом, те онога што представља обраду разнородне грађе – документарне, историографске, тестимонијалне. Дело ове списатељице одликује плодна аутореференцијална и аутопоетичка свест, аутоцитатна и аутоиронична компонента, наглашено интересовање за сваколике односе и суодносе ауторске и нараторске инстанце, те присутност аутофикције као поступка и односа према *сој-сџиву* и тексту самом. Потоњем посебно одговара завршна списатељска фаза, сачињена од три књиге – *Април у Берлину*, *Belladonna* и *EEG* – које представљају својеврсну целину и у којима кулминира ауторкина склоност појединим техникама „писања живота” кроз преплитање различитих жанрова и дискурса, формалних поступака и наративних гласова. Најупутнија су места на којима ауторка директно проблематизује однос фикције и факције, дајући му повлашћену позицију како у личном списатељском раду, тако и на општијем плану, док задире у домен савременог субјективитета, идентитетских конструката, те наратолошких питања. Стога се проза Даше Дрндић може читати у кључу *life-writing* праксе, односно различитих видова аутофикције којима се релаксира примена ригидних начела (ауто)биографског жанра. У овом раду се полази од појединих делова *Априла у Берлину*, прве књиге поменутог

⁴ *Put do subote* (1982), *Kamen s neba* (1984), *Marija Czestochowska još uvek roni suze ili Umiranje u Torontu* (1997), *Canzone di guerra: Nove davorije* (1998), *Totenwände: Zidovi smrti* (2000), *Doppelgänger* (2002), *Leica format: Fuge* (2003), *After Eight: Književni ogledi* (2005), *Feministički rukopis ili politička parabola: Drame Lillian Hellman* (2006), *Sonnenschein: Dokumentarni roman* (2007), *April u Berlinu* (2009), *Belladonna* (2012), *EEG* (2016).

„*life-writing* циклуса”⁵ у ком ауторкина употреба наведене праксе недвосмислено осведочава њен и поетички и политички став, с акцентом на примерима који проблематизују сам процес писања и читања оваквог наратива. *Ајрил у Берлину* је иницијални корак у потоњем трочланом циклусу који ће чинити, како списатељица каже, „приче расуте у мени које чекају да их повежем у обитељску сагу” (Drndić 2020: 155), и свакако је, уз *Умирање у Торонџу*, најексплицитнији облик аутофикције у опусу Даше Дрндић.

Уколико се *life-writing* посматра на начин наратолошке појаве, чему нагиње доминантан део савремене теоријске мисли, прави се отклон од романтизације биографија и цртица из живота аутора, као и од позитивистички детерминисаних погледа на текст. Међу рецентнијим студијама овог типа свакако се издваја *Oxford History of Life-Writing*. Патрик Хејес аутор је седмог дела ове вишетомне едиције, и у њему нуди исцрпну анализу различитих облика и варијација „писања живота”, посматрајући светску књижевност од послератног периода до данас (*Postwar to Contemporary, 1945–2020*). У студији се писање о властитом животу смешта у шири контекст интелектуалног и друштвеног наслеђа како би се понудило једно уверљиво и темељно тумачење наглашеног присуства *life-writing* наратива у савременој књижевности. Аутор у широком замаху испитује хетерогеност могућих начина литерарне и наративне самозагледаности и самоспознаје, бавећи се једнако устаљеним „идентитетским темама”, попут сексуалности, рода, дијаспоре, постхуманизма итд. Указујући на значајне жанровске и наративне капацитете у којима се *life-writing* појављује као темељни однос према тексту, аутор позива на читање у кључу „трансформације појма интимности”, а у виду има дотадашњу стваралачку праксу, која је у конфронтацији субјекта са самим собом претрпела различита дејства и искушавања психоанализе, уздања у терапијско деловање самоизражавања, тестимонијалне обрасте и др., тражећи узор у исповедној књижевности или у књижевности сведочења (Hayes 2022a: 3–4).

На другом месту, сажетије и језгровитије, Патрик Хејес увиђа да *life-writing* има статус наткриљујућег термина за „све еклектичнији распон између књижевних жанрова”, док „добија нови ниво културног значаја” (видети: Hayes 2022b). Наиме, поједини послератни друштвени покрети вратили су глас „маргинализованих људи и потиснутих искуста-

⁵ Синтагма припада Жарки Свирчев, која је написала поговор српском издању књиге *EEG*. Ауторка истиче, ослањајући се на речи саме списатељице, да у овом поступку стоји одговор на „немогућности артикулисања кохерентног, стабилног и заокруженог наративног сопства”, што је изнедрило овакве, „изглобљене биографске наративе” (Svirčev 2023: 386–387).

ва”, док је и књижевност пробудила потребу за неким другачијим одговорима, рушећи границу између „високе” уметности и личног искуства, што су критичари пропратили ковањем термина попут „аутофикције”, „биофикције”, „нефикцијског романа” и сл., како би описали продор нових облика који су надоградили идеју о томе како се „пише живот” (Hayes 2022b). Хејес одлази даље, посматрајући какву улогу *life-writing* као концепт заузима у промени издавачке индустрије, где је стална потреба за бестселерима довела до својеврсног „бума” мемоара, стижући, на крају, до сасвим блиских свакодневних појава, попут друштвених мрежа, којима је савладано традиционално појављивање животних прича искључиво „великих личности” тако што сад аутоекспресију пласирају *сви*, као „саставни део свакодневног формирања идентитета” (Hayes 2022b). Но, када је у питању књижевни дискурс, кључна је употреба исповедних форми, те свеопште присуство терапијских приручника који су „људске односе подигли на незапамћени ниво јавног надзора, помажући тако да се изазову и ревидирају извесне запањујуће неравнотеже моћи” (видети: Hayes 2022b). Стога, аутофикција има гранични положај у односу на приватно и јавно, чиме доноси сложен и особен третман фрагментарности и тоталитета, постструктуралних модела текста и жанровске разумећности, те осећаја субјективности као друштвеног конструкта.

Премда књижевност која се може одредити као аутофикција често обилује недвосмисленим рефлексјама аутора о биографском садржају и „стварним догађајима”, треба имати на уму да је свака (ауто)биографија, или у овом случају аутофикција као њен савремени рефлекс, ипак текстуална творевина. Другим речима, глас који се успоставља у наративу и који изазива полемике на плану односа аутора и наратора (уз њих и протагонисте) текста јесте глас субјекта чијем конституисању сведочимо кроз наратив, али могло би се рећи *језичкој* субјекта. И биографски субјект ког познајемо, и субјект ког поменути глас заступа у наративу одјек су језика и „ма какав однос међу њима био би арбитраран и нестабилан” (Eakin 2020: 7). Савремена аутофикција, стога, захтева интерпретацију на фону наративизације субјекта, те „социолошких и феноменолошких димензија приватног живота” (Gibbons 2017: 130). На конкретном примеру, у књизи *Април у Берлину* Даше Дрндић, проблем наративизације субјекта, односно оног биографског *ја*, у најужој је вези с преиспитивањем његове позиције спрам релација које имају важну улогу у поимању властитог идентитета, али и друштвеног оквира у ком се он формира, социокултурних детерминанти које га обликују, те медија (језика, текста) који га посредује.

Фигура наратора у укупном делу ове списатељице варира од игривог, аутоироничног односа према биографским слојевима текста – настојању да се присуство аутора узме као текстуални конструкт чиме не-

гова биографска фигура престаје да буде ауторитет за интерпретацију, како би се дошло до наратора чија је функција гранично-интегришућа. Речено се односи на општи принцип прозе Даше Дрндић, да чак и кад полази од личног и појединачног искуства, заправо дође до оног универзалног, од наизглед фрагментарних и расутих увида до оних тоталних, да говорећи о домену приватног раскрије јавно, индивидуалну судбину супротстави историографији. Прелази између чиниоца многих бинарних парова одвијају се неосетно, маскирани верзираном употребом различитих дискурса и наративних гласова, све до неутралисања њихове опозитне природе у служби феноменолошке анализе. Како овакве бинарне опозиције најчешће потврђују базичне режиме моћи и механизам рада метанаратива, Дрндић прибегава полифонији као средству неутралисања сукоба центра и периферије. Зато Сабина Гјергјел, мислећи баш на *Айрил у Берлину*, исправно запажа да је код Даше Дрндић на снази, може се рећи, двоструки *прошеси* – најпре, аутобиографско у наративу јесте доминантно, али неретко се уклања како би се отворио поглед на ону страну индивидуалног, ка важном Другом; такође, у напетости између аутобиографског дискурса и објективности коју он наводно подразумева, постоји императив да се савладају и друге ригидности, попут настојања да се сваки текст препозна као одређени жанр (Giergiel 2018: 104–105).

Да је објективни аутобиографски приказ упитан, умногоме немогућ, нараторка *Айрила у Берлину* демонстрира низом ауторефлексивних исказа са, дакако, аутопоетичким потенцијалом. Проблем писања сопства, „писања живота”, постаје проблем наратолошке природе, а не дара аутора да исприча животну причу – односно, ауторски ауторитет бива истиснут како би се створили услови могућности за поверење у медиј који преноси искуство: „Али језик не само да за мене пише и мисли, он све више управља мојим осјећајима и цјелокупним мојим духовним бићем, утолико снажније што му се више неупитно и несвјесно препуштам” (Drndić 2020: 36). Имплицитни дуализам одликује глас сопства које се транспонује у наратив и језика који је медиј тог транспоновања – сопство подлеже језичким структурама, оно се „препушта” условљености, оно је пуко средство језика, док „духовно биће” опстаје само на начин повратног дејства на језик, творећи његову субјективну употребу. То су, уједно, две могуће интерпретације *Айрила у Берлину*, као и других дела Даше Дрндић која се могу сматрати аутофикцијом, при чему оба полазишта оно биографско посматрају као несуштинско – дакле, аутофиктивно сопство је текстуална конструкција једнако као и било који други исказ биографске провенијенције, конструкција над којом, како нараторка каже, влада језик а не биографска инстанца аутора с именом и презименом; једнако, постоји нешто што се отима правилима језика,

што јесте необориво присуство ауторског и аутобиографског у тексту, а од чега се упорно прави отклон.⁶

Ајрил у Берлину кроз призму предоченог односа узајамног искључивања и уједно двосмерног признавања биографског гласа и гласа нараторке подстиче перманентну отвореност интерпретативног процеса, иначе инхерентну самој аутофикцији, док се у аутопоетичком маниру на једном месту *life-writing* оквир поставља, досетљиво, као природно исходиште:

Да, писци се кад-тад преточе у протагонисте властите маште, увуку се међу корице својих књига и тамо труну. Понекад се њихови ликови отму, искоче из фикције, налегну писцу на прса и шапну му, мат! сад си мој. Тако писац престане живјети свој живот, један живот, и почне се умножавати. Зато се укорјењује у искоријењеност. Док не зајими. Док не испари. (Drndić 2020: 249–250)

У наглашеном одсуству јединственог, укорјењеног стајалишта, нараторка прибегава фрагментарности, „умножавању“, лако мешању дискурса, испрекиданости наратива у који се неретко умеће документарна грађа о злочинима Другог светског рата и Холокауста – попут фотографија, кратких биографских цртица жртава, потом лаког уступања гласа повлашћеној позицији Другог (најчешће жртве), као и другим ауторима са којима, преко густе мреже референци, успоставља поетички дијалог – Киш, Шимборска, Гомбрович итд. С наслеђем постмодерног и постструктуралистичког напуштања аутора и субјекта уопште, и о идентитету се проговара преко расутих фрагмената у којима нараторка живо преиспитује и иронизује *life-writing* принцип – позива на аутофикционално читање, оставља недвосмислене аутореференцијалне упуте за разумевање текста, а потом говор о *себи* пласира искључиво као конструисање идентитета, искустава и сећања чијем процесу читаоци живо сведоче. Следећи дужи навод потврђује нараторкин аутоироничан став

⁶ Упутно је прочитати рад „Ка поетици постмеморије Даше Дрндић: фигура наратора” Жарке Свирчев, у ком ауторка, ослањајући се на Вејна Бута, препознаје присуство „имплицитног аутора” у појединим романима Даше Дрндић: „Тај аутобиографски рез, дистанцирање од ауторског *ја*, а опет његово константно саприсуство у романима рефлектује се у још једној кохезивној фигури ауторкиних романа – фигури имплицитног аутора. [...] Имплицитни аутор, који је истоветан у свим Холокауст романима Даше Дрндић, иако, по правилу, није наративизована свест, јесте инстанца која заокружује пуно естетско и етичко зрење њених романа, инстанца која је спона између емпирије и романескних светова. Раздвајања ауторке, имплицитног аутора и кохезивне наративне фигуре, ма колико се ове инстанце чиниле флуидним у појединим романима, упућује на формативне поетичке линије Даше Дрндић, на њену естетику и политику књижевности, а прилежнија интерпретација романескних вишегласја осветљава нам пуну меру наративизације ове *по-ејшике*” (Свирчев 2023: 32–33).

према концепту „писања живота”, „писања себе”, у ком полази од националности као општег места идентитетског одређења, а поставља га као нешто флуидно, једнако расуто и без јединственог одговора, фрагментарно, какав јесте и наратив који посредује *life-writing* намеру:

Одакле си, пита ме, не знам што да му кажем. У Београду су ми говорили, ти си Београђанка, у Ријеци ме зову натурализираном Ријечанком. Родила сам се у Загребу. Јесам ли онда и Загрепчанка, натурализирана Загрепчанка? „Натурализовати” значи дати држављанство странцу, што је у мом случају ишло релативно глатко, јер иако сам правно гледајући у самосталној држави Хрватској била странкиња, јер дошла сам из Србије, имала сам она посебна, хрватска крвна зрнца која су ми гарантирала побједоносну натурализацију, а и нисам се у Хрватској баш ћутјела странкињом. „Натурализовати се” значи и одомаћити се, осјећати се домаћим/домаћом, али ја се нигдје не осјећам посве одомаћеном, више се осјећам изглобљеном, као да су се куглични лежајеви моје кичме излизали (што и јесу), па не стојим чврсто, нисам укупана, утаборена, ни на једном гранично оивиченом тлу. Након мог одласка из Београда, Београђани су ме редовито, годинама, питали, и још увијек ме питају, зашто си ти у ствари отишла? Врати се. То ме је чудило, то да Београђани, махом они који су били гласни и упорни критичари Милошевићева режима, не схваћају због чега сам напустила тај тада луди, полудјели град. Не пада ми на памет да се вратим, кажем онима који ме позивају да се вратим, јер то је немогуће, поновни одлазак у Београд не би био повратак него посве нови долазак, долазак у ново, другачије, у капсулу по много чему ружнију и тјешњу. Као што мој долазак у Хрватску 1992. није био никакав повратак, долазак у старо и познато, него досељење на мали нервозни простор, рањен и мрачан. Да имам камо, и из тог бих се досељења одселила. Тако, кад ме Ханс пита, одакле си, кажем, живјела сам у Београду тридесет пет година, сада живим у Хрватској. (Drndić 2020: 171–172)

Наведено одаје поједине аспекте аутофикције *Айрила у Берлину*, односно њене домете на практичном примеру неутралисања границе између ванкњижевног и књижевног дискурса. Иако наводи на територију биографског, нараторка лако одбацује категорије које би дале првенство гласа њеном биографском идентитету – показује се страном, изглобљеном, измештеном, у коначници неидентификованом. Стога, поред наративних капацитета и сугестивног ткања текстуалног сопства, показана је и друштвена и политичка оријентација аутофиктивне прозе Даше Дрндић која појединачно и приватно вечито ставља у службу говора о заједничком и јавном. Такође, јасно је да су оцртане аутофикционалне технике у сагласју са формалним аспектима дела који фрагменте замишљене приче супротстављају поверењу у тоталитет и свеобухватност

метанаратива – фрагменти редedefишу метанаратив, у овом случају редedefишу идентитет који је жаришна тачка сваке аутофикције.

Може се закључити да аутофиктивна проза Даше Дрндић иронизује фундаментални постулат аутофикције – примарну важност односа аутора и наратора, коришћењем говора о властитом, ауторском *ја* у једном општем, политичком кључу, док се уједно поставља суштинско питање ауторитета над текстом и, уопште, над истином за чији се положај ауторка залаже у књижевном дискурсу. Конкретно, нараторка у *Айрилу у Берлину* свој глас смешта у дијалошку ситуацију са метанаративима, остављајући аутобиографији секундарни значај. Нарација у *Айрилу у Берлину* јесте интерпретација живота, а не факција, односно интерпретација биографског *ја* у функцији сведочења о друштвеној и политичкој стварности. Ако писање о проживљеном јесте одраз жеље за самодефинисањем и самоизражавањем кроз наратив, улога коју има наративизовано сопство аутофиктивне прозе ове списатељице једнако уводи активну комуникацију са Другим. Пажња читалаца је тако прикована за наратив прошлости, што је водећа намера Даше Дрндић, осигурана упуштањем у заводљиву игру блискости, тачније удаљености ауторске и нараторске инстанце.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Душанић, Д. „Шта је аутофикција?” У: *Књижевна историја*, год. 44, бр. 148 (2012): 797–810.
- Свирчев, Ж. „Ка поетици постмеморије Даше Дрндић: фигура наратора.” У: *Холокауст, сећање, култура (II)*. К. Мелић, М. Нешић Павковић и Д. Бошковић (ур.). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет (2023): 31–40.

*

- Drndić, D. *April u Berlinu*. Novi Sad, Kikinda: Kulturni centar Novog Sada, Partizanska knjiga, 2020.
- Eakin, P. J. *Writing Life Writing: Narrative, History, Autobiography*. London: Routledge, Taylor and Francis, 2020.
- Effe A., Lawlor H. (ed.). *The Autofictional: Approaches, Affordances, Forms*. London: Palgrave Studies in Life Writing, Palgrave Macmillan Cham, 2022.
- Genette, G. *Fiction and Diction*. Translated by Catherine Porter. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1993.
- Gibbons, A. “Contemporary autofiction and metamodern affect.” In: *Metamodernism: Historicity, affect, and depth after postmodernism*. R. Van Den Akker, A. Gibbons and T. Vermeuleun (eds.). London: Radical Cultural Studies, Rowman & Littlefield International (2017): 117–130.

- Giergiel, S. "The Saving Narratives of Daša Drndić." In: *Studia Judaica*, 21, no. 1 (41) (2018): 97–116.
- Hayes, P. *The Oxford History of Life-Writing Volume 7: Postwar to Contemporary, 1945–2020*. Oxford: Oxford University Press, 2022a.
- Hayes, P. "What is 'life-writing' and why does it matter?" *OUPblog*, 2022b. <<https://blog.oup.com/2022/11/what-is-life-writing-and-why-does-it-matter/>>, 27. 12. 2023.
- James, A. "The Fictional in Autofiction." In: *The Autofictional: Approaches, Affordances, Forms*. A. Effe and H. Lawlor (eds). London: Palgrave Studies in Life Writing, Palgrave Macmillan (2022): 41–60.
- Svirčev, Ž. „Podvig mišljenja, s ljubavlju." U: Drndić, D. *EEG*. Novi Sad, Kikinda: Kulturni centar Novog Sada, Partizanska knjiga, 2023.

Milica M. Sofinkić

QUESTION OF AUTOFICTION IN DAŠA DRNDIĆ'S *APRIL IN BERLIN*

Summary

The paper examines the presence of autofiction in Daša Drndić's book *April in Berlin* characterized by its genre hybridity, including elements of memoir prose, diary entries, memories, essays, and historiographical discourse. This work explores the boundaries between (auto)biography and fiction. Drndić's prose challenges binary oppositions, such as history and narrative, personal and collective, private and public, biography and fiction, and the culture of memory versus intentional forgetting. This serves the purpose of deconstructing "great narratives" providing avenues for interpreting *life-writing* methods. The analysis considers contemporary theoretical-methodological perspectives on autofiction in general, guiding the exploration of how this literary device manifests in *April in Berlin*. The focus is on understanding the procedures employed by Drndić to translate experiences from the extra-literary sphere into literary discourse.

Key words: Daša Drndić, *April in Berlin*, autofiction, *life-writing*, genre hybrid.

САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ И НАСТАВА СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ КАО ИНОСЛОВЕНСКИХ И СТРАНИХ

23. VIII 2023.

БИЉАНА Ж. МАРИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

КОНСТРУКЦИЈЕ СА ТУЋИМ ГОВОРОМ КАО СРЕДСТВО АКТУАЛИЗАЦИЈЕ СИНТАКСИЧКОГ ПЛАНА У САВРЕМЕНОЈ РУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Полазећи од поделе Нине Арутјунове (Арутјунова 1972, 1999) на традиционални и савремени тип прозе са синтаксичког аспекта, у нашем чланку показаћемо како се средства преношења туђег говора (цитирање, конструкције са директним, индиректним и слободним индиректним говором; глаголи говорења у уводним ауторским конструкцијама) користе у савременој руској прози као средство актуелизовања синтаксичког плана, чиме се постижу одређени уметнички ефекти и гради одређена слика света. Такође се узимају у обзир написи Ј. Падучеве у вези са типовима приповедања.

Кључне речи: туђи говор, синтаксички план, руски језик, савремена руска књижевност.

Уводна разматрања

До теме нашег реферата воде нас два могућа пута истраживања: први, који полази од лингвистичког интересовања за језик лепе књижевности. С једне стране, многи аутори (овде ћемо се само осврнути на Падучева 1996: 198) тврде (по нашем мишљењу, с правом) да је, независно од поетичких истраживања, неопходно позабавити се наративом (језиком књижевности) с чисто лингвистичког становишта. Језичка средства, примењена у неком књижевном делу, играју одређену улогу унутар дела као целине; што је књижевно дело успешније и има већу уметничку вредност, то је повезаност свих планова, па и формалнојезичког, са општом идејом дела – већа. У том смислу онда и испитивање синтаксичког плана књижевног дела (у нашем случају – прозног) има своју сврху. Чињеница да се композиција дела, наративни (приповедачки) тип гради уз помоћ синтаксичких језичких средстава – убеђује нас у потребу бављења овом темом.

* biljana.maric@fil.bg.ac.rs

Са друге стране, ка теми реферата нас усмеравају и истраживања туђег говора којима се већ дуже време бавимо. У нашим радовима указујемо на то да се у различитим стиловима руског и српског језика, у зависности од комуникативног циља текста, користе различита језичка средства преношења туђег говора (Марић 2014; Марић 2015; Марић 2018). Језик лепе књижевности једним делом располаже заједничким средствима са другим стиловима (неутрална средства преношења туђег говора), међутим, поседује и средства која су специфична за овај стил. У нашим радовима (Вићентић 2002; Марић 2014; Марић 2021) покушали смо да на примерима савремене руске прозе укажемо како се уводи туђи говор (глаголом говорења или глаголом неке друге семантичке групе, глаголом или неком другом врстом речи, одсуством било каквог средства...), о каквом се типу конструкција са синтаксичког становишта ради (о управном или неуправном говору, или пак о некој модификацији једног или другог типа).

У овом раду ћемо показати, позивајући се на логико-синтаксичка истраживања уметничке прозе Нине Арутјунове (Арутюнова 1972, 1999) и семантичка истраживања наративног дискурса Јелене Падучеве (Падучева 1996), на примерима савремене руске прозе како се средства преношења туђег говора могу користити за актуелизовање синтаксичког плана, тј. за издвајање синтаксичке доминанте књижевног дела.

Арутјунова и типови прозе

Нина Арутјунова о синтаксичким типовима уметничке прозе пише прво у чланку из 1972. године, а онда донекле измењено у монографији из 1999. Иако се у овој подели прозе на класичну или хијерархијску и актуелизујућу не срећу непосредно типови преношења туђег говора, свеједно нам се чини да се карактеристике синтаксе које ауторка издваја тичу и наше теме.

Она прво уочава постојање три различита принципа издвајања значајног, тј. емфазе: синтагматску емфазу у класичној прози (*Его ослепил белый снег – Его ослепила белизна снега*), допунску актуелизацију додавањем новог предиката (*Его ослепил снег. Он был белый*) или издвајање цепањем синтагме и интонационим осамостаљивањем (*Его ослепил снег. Б е л ы й*).

Арутјунова традиционалну прозу са синтаксичког аспекта карактерише на следећи начин: 1. семантичка издиференцираност синтагматских односа, 2. разгранатост реченица, 3. обиље средстава међусобне повезаности реченица, 4. могућност развоја транспозиционе деривације, тј. синтаксичке деривације (употребе различитих врста речи обра-

зованих од исте творбене основе у различитим синтаксичким улогама), 5. подударане граница реченице (као граматичке јединице) и исказа (интонационо завршеног сегмента), 6. упућивање на стварност уз помоћ граматичких средстава, тј. преко глагола у личном облику, 7. слабо функционално оптерећење интонације, 8. експлицираност „модуса“, тј. сасвим одређено упућивање на аутора саопштења.

У актуелизујућој прози изражена су следећа својства: 1. рушење синтагматске хијерархије, 2. потрага за друкчијим, несинтагматским средствима остваривања повезаности текста, 3. тенденција самосталног представљања сваког елемента, информације, 4. рашчлањивање/дељење синтагматског ланца на низ интонационо завршених исказа, тј. неподударане граница граматичког и интонационог рашчлањивања, 5. чести случајеви формирања исказа као комуникативне јединице интонационим (а не искључиво граматичким) средствима, због чега расте број безглаголских реченица, егзистенцијалних реченица, 6. доминација интонационог рашчлањивања реченице у односу на граматичко, тј. померена функционална перспектива реченице, 7. разнолика функционална засићеност интонације, њено „одвајање“ од граматичког супстрата, 8. чести случајеви нерашчлањености модуса и диктума (в. више у Арутюнова 1999).

У вези са претходно наведеним својствима два типа прозе, јасно је да синтагматска проза тежи стварању целовите, уређене и логички осмишљене слике у којој преовлађује идеја неједнакости, хијерархичности, субординативне повезаности делова унутар једне целине. „Иерархическая проза стремится к сокращению интервалов в прерывистом потоке, к сплошнюку, континууму, делая незаметным мазок художника. Актуализирующая проза постоянно синкопирует, нарочито увеличивает, раздвигает зазоры в повествовании, подчеркивает «неслиянность» каждого мазка, значимость которого резко расширяется. Первый тип прозы объединяет, связывает. Второй – дробит, членит. И тем не менее, первый тип прозы – это аналитическое повествование. Второй же тип – это синтез с самого начала, в самих своих истоках. В нем непосредственно актуализируется определенное видение мира” (Арутюнова 1999: 482).

Размишљајући о принципима устројства двају типова прозе са семантичког аспекта, Арутјунова установљује постојање аналогije између хијерархијске прозе и поређења, с једне стране, и актуелизујуће прозе и метафоре (прва повезује елементе, а друга актуелизује слику).

Ову поделу Арутјунове користили су многи синтаксичари, истраживачи синтаксичког плана савремене руске прозе (в. Акимова 1990, 2006; Акимова и др. 2009, 2013; Николина 2009) у својим анализама. Па тако Г. Акимова долази до закључка да у савременим књижевним делима долази до мешања принципа синтагматске и актуелизујуће прозе и

да се оба синтаксичка типа срећу у једном истом тексту, али у различитим односима (Акимова 2006).

Семантика наратива Ј. Падучеве

Полазећи од поређења наративног са говорним режимом или стилем и утврђујући да се егоцентричка језичка средства (средства субјективне модалности) различито третирају на ова два плана, Ј. Падучева уочава постојање три приповедне форме које се разликују према типу приповедача. У традиционални наратив спада: а) приповедање у првом лицу и б) аукторијална форма, тј. наратив трећег лица. Њима се супротставља тзв. слободни индиректни дискурс, у коме улога приповедача (наратора) слаби или нестаје (Падучева 1996: 214). Позивајући се на појам „образа автора” (Виноградов 1980) Падучева ову фигуру сматра гарантом јединствености структуре и композиције текста у случају традиционалног наратива. Код слободног индиректног дискурса јунак истискује приповедача и постаје власник егоцентричких језичких елемената.

„Наративна норма” – пише Падучева – „захтева јединство тачке гледишта: унутар једне наратије (директан говор се, наравно, не рачуна) један исти јунак би требало, све у свему, једнако да буде означен – или увек првим, или увек трећим лицем. Ово правило је засновано на следећем: тачку гледишта одређује избор једног од субјеката за улогу говорника, а јасно је да се говорник не може мењати током свог говора” (Падучева 1996: 204).

Ову тенденцију умањивања улоге приповедача уочава и Н. Кожевникова: „Путь русской литературы 19–20 веков – путь от субъективности автора к субъективности персонажа” (Кожевникова 1994: 10).

За разлику од традиционалног наратива трећег лица који је приморан на редуковање егоцентричких елемената, код слободног индиректног дискурса деиктички и експресивно-дијалогски елементи остају, тачније, њих присваја јунак који је истиснуо приповедача.

Падучева форме приповедања, дакле, доводи у директну везу са конкретним језичким структурама (конструкцијама туђег говора) које су карактеристичне за њих: приповедно прво лице – са директним говором, традиционални наратив у трећем лицу – са индиректним говором, а слободни индиректни дискурс – са слободним индиректним говором (на руском: *несобственная прямая речь*). Слободни индиректни говор представља значајно средство стварања полифоније (Падучева 1996: 353).

Туђи говор у савременој руској прози

Из претходног можемо извести закључак о одређеним подударањима код двеју ауторки у погледу сагледавања синтаксичких карактеристика модерне прозе. Истина, Падучева креће од говорника, тј. аутора текста (поставља питање *Ко говори? Ко стоји иза одређеног шекспира?*), а онда се бави субјективним и деиктичким категоријама и њиховим присуством у говору аутора или јунака. Код Арутјунове се даје шира слика традиционалне и савремене прозе, а анализа даје са аспекта синтаксичког, независно од категорије лица. Описи два типа прозе обеју ауторки сведоче о постојању двеју различитих слика света, два различита доживљаја стварности у два типа прозе.

Истражујући карактеристике синтаксе прозног дела савремене руске списатељице Људмиле Петрушевске (Вићентић 2002), обратили смо пажњу и на питање третирања туђег говора. У овом раду ћемо, користећи запажања Арутјунове и Падучеве на првом месту, указати на нека својства када је туђи говор у питању, а која су, по нашем мишљењу, значајна за стварање одређене слике света у конкретном делу. Примери ће бити навођени из прозе Љ. Петрушевске, Ј. Чижове и Ј. Водолазкина.

1. У модерној се прози, за разлику од хијерархијске, традиционалне, не врши строго раздвајање лица, тј. гласова. Граница између гласова јунака и приповедача се брише, а аутор као да намерно отежава разумевање свог текста не указујући јасно на то ко говори.

(1) Владик, кстати, знать не знал как это делается и, разъединившись с голосом врача, позвонил сестре, что мать спит вот уже двое суток. Сестра (как водится) наорала на Владика за то, что тот до сих пор не позвонил, она сама якобы звонила, но телефон был отключен, что они с Васей (ее муж) должны были вести мать к педикируше по поводу вросшего ногтя, но вот уже два дня телефон вырублен, как это так! Мать почти не могла ходить из-за нарыва на пальце, и они с Васей диву давались, куда это Владик с матерью ускакали, думала я (старая Владикова сестра, имевшая преимущество над Владиком в двадцать два года). Владик, ты урод сумасшедший, мы с Васей всегда это говорили, ты доведешь мать до гибели, она хоть дышит? (Петрушевская, 120)

На овом примеру се види то померање од приповедача ка лику (од трећег лица индиректног говора преко трећег лица слободног индиректног говора до директног цитатног). У заградама је још увек неугрожени ауторски говор (*старая Владикова сестра, имевшая преимущество над Владиком в двадцать два года*). Употреба заменичких, тј. деиктичких језичких средстава зависи од тренутног говорника, па и то додатно отежава разумевање текста.

2. Преплитање разних тачака гледишта, тј. разних говора (ефекат полифоније) постиже се на различите начине:

- А) избором типа говора: директним, индиректним или слободним индиректним. Овај последњи је најснажније средство полифоније.
- Б) употребом или изостављањем глагола говорења. Глагол говорења (ако је употребљен) појављује се у постпозицији у односу на директни говор иза запете (пример 2), а почесто се јавља у маргиналним синтаксичким позицијама (у другој реченици или у загради, примери 3 и 4).

(2) *Когда они вернулись, дома нахло приготовленным обедом. Останешься обедать с нами, спросил отца Глеб* (први говорник). *Ні, ответил Федор. Мене нікто й не запрошує* (други говорник). *Что такое не запрошує, любопытствовал мальчик* (први говорник поново). *Не приглашает, глядя в глаза Федору, пояснила Ирина* (трећи говорник) (Водолазкин, 22).

(3) *Ленин палец мягко скользнул по его шее, и полчище мурашек начало свой спуск по позвоночнику. Не обиделся? Спросив, потрепала его по подбородку* (Водолазкин, 72).

(4) Неожиданно для себя однажды на исповеди Глеб сказал отцу Георгию: я мог бы рассказать о себе и что-то хорошее. Уж так устроена исповедь, ответил отец Георгий, что на ней говорят о плохом, а то, что ты хороший, я, дитя, и так знаю. Дитя. Чаще – детка, он всех называл детками. *Детка, вернись в музыкальную школу (сказал), это нехорошо, что ты из нее ушел* (Водолазкин, 157).

- В) увођењем директног говора везничком речју (у питању је формални индиректни говор, међутим, саме туђе речи конципиране су као директни):

(5) *Однако воспитательница в детском саду однажды пожаловалась Вере, что ваш мальчик какой-то как ненормальный, бьет и бьет детей, никого буквально не жалея. Как-то так сказала, никого не жалея* (Петрушевская, 93).

- Г) издвајањем/неиздвајањем директног говора јунака интерпункцијским средствима. У примеру 6 се у зависности од значаја туђих речи и идентитета говорника користе различита средства (црта с обе стране туђег говора, наводници, заграда):

(6) *Короче, со временем эта соседка даже узнала их репертуар, спросила довольно грубо, в своем шутовском стиле, столкнувшись с ними (они как раз шли в магазинчик во всем светлом и выглаженном, как на бал, она в поношенной панамке, он в белой кепочке, глазики у обоих радужные, ручки*

сморищенные) – **че это вы все играете, здравствуйте, не пойму** – то есть она-то хотела сказать „**зачем вы все играете мешаете**“, а они поняли ровно наоборот, всполошились, заулыбались всеми своими ровными пластмассовыми зубками и сказали, она сказала, старушка: „Песня без слов из цикла Мендельсона и вальс какая-то фантазия Шопена” (**тьфу ты, подумала соседка**) (Петрушевская, 161–2).

- Д) употребом модалних и експресивних језичких средстава у индиректном говору (средстава која не подлежу могућности цитирања уопште), па и мешање средстава из различитих стилова (говорног, на првом месту) (в. пример 5).
- Ђ) употребом речци-ксенопоказатеља, тј. модалних и других речи којима се указује на присуство туђих гласова.

(7) Глеб зачем-то посмотрел на свою соседку Дашу Перевоицкову, приехавшую из неведомой Тотьмы <...> Она спокойно наблюдала за происходящим в аудитории. Спокойствие незамутненности, раздраженно подумал Глеб, уж она-то скажет. Пропоеет, может быть. **Не понимаю, мол, как это можно в Бога верить**. А он понимает, но не знает, признается ли. (...) Как в замедленной съемке встает Даша, он следующий. **В Бога – верю, как же не верить?** Это говорит не он – Даша (Водолазкин, 206).

Сва наведена средства саопштавају о тенденцији аутора да избрише строге границе између говора приповедача и говора јунака, тј. оваквим синтаксичким представљањем конструкција с туђим говором (неиздвајањем у посебан исказ интерпункцијски обележен на одређени начин) аутор не жели да једну, тј. своју, приповедачеву улогу у тексту пренагласи, учини важнијом од гласова јунака. С друге стране, последица овакве употребе конструкција са туђим говором могу бити веома сложене реченице у којима се смењује неколико различитих субјекатских позиција, па их заједно држи интонациона и ритмичка организација (пример 8).

(8) В новой школе, куда Владик попал в середине второй четверти, его начали преследовать тамошние парни. Диана ни о чем не догадывалась, это всплыло год спустя, когда Владик задумчиво сказал, что Хвоста все-таки посадили. Кто такой, что за Хвост, да он у меня всегда деньги вычищал из карманов, скромно сознался Владик, какие деньги, постой? Я же тебе давала завтрак! Завтрак тоже съедали, сказал Владик просто. А били? Били, отвечал Владик. А сейчас? А сейчас-то как когда (Петрушевская, 116).

Код других писаца до смене субјекатских позиција долази унутар надреченичне целине:

(9) (крестильная рубашка внуку не пригодилась)... *Сын с невесткой не дали: у нас, дескать, своя вера.*

Сын-то в начальники вышел. «Я, – гордился, – нынешним не чета. С самой Гражданской с большевиками».

Тайком побоялась. Жизни их навредить.

Новую жизнь, смеются, строим, а вы, мамаша, норовите. Тащите в царское прошлое. Вроде на обратную дорогу. Нету пути обратного, а религия ваша – опий.

И чего выдумывают? Опий-то в аптеке продается – выписывают, когда от боли. И невестка – туда же. Вы, мамаша, вокруг себя оглянитесь. А мне, говорю, поздно оглядываться. Вы и оглядывайтесь. Вам этой жизнью жиѝть. Не успели оглянуѝсья, пришли за ними. Так и сгнули – в своем коммунизме. Спасибо, хоть внука не забрали: та бабка взяла (Чижова, 22).

Закључак

Конструкције са туђим говором представљају једно од синтаксичких средстава (у спрези са редом речи, интерпункцијом) којима творац књижевног дела актуелизује одређену слику стварности. Карактеристике модерне прозе на које указују Н. Арутјунова и Ј. Падучева у великој мери помажу да се сагледају основна својства. Наравно, ауторска замисао је нешто што претходи резултату, и од ње зависи актуелизација одређених језичких средстава, па је и синтаксичка доминанта једно од могућих средстава којима се постиже одређени ефекат и гради одређена слика стварности.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Акимов, Г. Н. *Новое в синтаксисе современного русского языка*. Москва, 1990.
- Акимов, Г. Н. „Синтаксическая составляющая в создании «трудности» современного художественного текста.” В: *Обретение смысла*. Е. Е. Юрков, Л. Бугаева (ред.). Спб: Осипов (2006): 60–71.
- Акимов Г. Н., Вяткина С. В., Казаков В. П., Руднев Д. В. *Синтаксис современного русского языка*. Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств Санкт-Петербургского государственного университета, 2009.
- Акимов Г. Н., Вяткина С. В., Казаков В. П. и др. *Синтаксис современного русского языка: хрестоматия с заданиями*. С. В. Вяткина (ред.). – 2-е изд., испр. и доп. Спб.: Филологический факультет СПбГУ, 2013.
- Арутюнова, Н. Д. „О синтаксических типах художественной прозы.” В: *Общее и романское языкознание*. Ю. С. Степанов (ред.). Москва: Московский университет (1972): 189–199.

- Арутюнова, Н. Д. „Связка и связность (этюды о синтаксических разновидностях прозы).” В: *Язык и мир человека*. Н. Д. Арутюнова. Москва: Языки русской культуры (1999): 481–487.
- Виноградов, В. В. *Избранные труды. О языке художественной прозы*. Москва, 1980.
- Вићентић, Б. „Третирање туђег говора у прозном делу Људмиле Петрушевске.” *Зборник Матице српске за славистику*, 62 (2002): 159–173.
- Кожевникова, Н. А. *Типы повествования в русской литературе 19–20 вв.* Москва: Институт русского языка РАН, 1994.
- Марич, Б. „Введение чужой речи глаголами (в русском и сербском языках).” *Русский язык как инославянский*, 6 (2014): 35–48.
- Марић, Б. „’Ограђивање’ од туђег говора у публицистичком стилу руског и српског језика.” У: *У простору лингвистичке славистике. Зборник научних радова поводом 65 година живота академика Предрага Пийера*. Љ. Поповић, Д. Војводић и Мотоки Нумаћи (ур.). Београд: Филолошки факултет (2015): 471–487.
- Марич, Б. „Передача чужой речи в публицистическом и научном стиле русского и сербского языков.” У: *Славянский мир. Язык, литература, культура. Материалы международной научной конференции*. М. Л. Ремнева (ред.). Москва: Макс пресс (2018): 193–196.
- Марич, Б. „Передача чужого слова в современной русской художественной речи (на примере романа «Брисбен» Е. Водолазкина).” У: *Зборник на трудови од III меѓународна конференција „Руски јазик, литература и култура: минајто, сегашиност, иднина”*. Н. Јанкуловски (ур.). Скопје: Руски центар при УКИМ (2021): 237–243.
- Николина, Н. А. *Активные процессы в языке современной русской художественной литературы*. Москва: Гнозис, 2009.
- Падучева, Е. В. *Семантические исследования*. Москва: Языки русской культуры, 1996.

ИЗВОРИ

- Водолазкин, Е. *Брисбен*. Москва: АСТ, 2019.
- Петрушевская, Л. *Дом девушек. Рассказы и повести*. Москва, 1999.
- Чижова, Е. *Время женщин*. Москва: АСТ, 2015.

Биляна Ж. Марић

КОНСТРУКЦИИ С ЧУЖОЙ РЕЧЬЮ КАК СРЕДСТВО АКТУАЛИЗАЦИИ
СИНТАКСИЧЕСКОГО ПЛАНА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОВРЕМЕННОЙ
РУССКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ

Резюме

Исходя из подразделения Н. Арутюновой на традиционный и современный тип (иерархический и актуализирующий) прозы с синтаксической точки зрения, в статье мы указываем на то, каким образом используются средства передачи чужой речи (конструкции с прямой, косвенной, несобственно-прямой речью; речевые глаголы в вводных авторских ремарках) в современной русской прозе в качестве средств актуализации синтаксического плана и построения определенной картины мира. При анализе также учитываются положения Е. Падучевой в связи с типами повествования.

Ключевые слова: чужая речь, синтаксический план, русский язык, современная русская литература.

МИХАЈЛО П. ФЕЈСА*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за русинистику

ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ И БУДУЋНОСТ РУСИНСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ**

У Србији (или у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца) Русинима је било дозвољено да формирају националне и културне институције на основу колективних права свих националних мањина, што није био случај у њиховој отаџбини. Добили су статус националне мањине словенског порекла 1919. године. То је био догађај од огромног значаја који је отворио пут њиховом националном и културном развоју. Аутономна Покрајина Војводина стекла је широка права самоуправе у складу са Уставом из 1974. године. Пет војвођанских народа добило је статус званичних националности – Срби, Мађари, Румуни, Словаци и Русини. Русински језик је постао један од пет службених језика Аутономне Покрајине Војводине. Први пут је било могуће користити русински језик у суду, у канцеларијама, на јавним знацима итд. Дана 20. јануара 2022. године светска организација за регистрацију језика СИЛ Интернешнел регистровала је бачко-сремски русински језик у ИСО 639-3. Војвођански русински језик је добио трословни код РСК (<русин. *РусКи*, срп. *Русински*). Трословни код је веома важан јер омогућава приступ етнолошким изворима, лингвистичким часописима, важним архивима у свету, а користи се и у светском каталошком систему библиотека, што омогућава посебну каталогизацију књига на русинском језику. На основу кода од три слова могуће је унети русински језик у компјутере, што значи да се приликом инсталирања оперативног система Виндоус или Линукс русински језик може изабрати као опција (од тренутка када је Мајкрософтов Виндоус 8 покренут). Русински лингвисти са Одсека за русинистику су фокусирани на испуњавање услова за компјутерско превођење у сарадњи са Научним одбором Матице русинске и Културно-просветним друштвом „ДОК” – Нови Сад.

Кључне речи: русински језик, русински лингвисти, ИСО-код, компјутерско превођење, Русини у Србији.

* fejsam@gmail.com

** Рад је настао као резултат пројеката Језици и културе у времену и простору (који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије) и Истраживање и развој функционалних сфера русинског језика омогућен добијањем ISO кода rsk (који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност).

1. Увод

Карпаторусински народ представља аутохтоно словенско становништво централноевропског Карпатског региона, подељеног границама Украјине, Пољске, Словачке, Мађарске, Румуније, Чешке Републике и Молдавије. Вековима су Русини живели у границама мађарског краљевства. Њихово национално име Русин повезује их са истоком, пошто је Рус (Русь) био назив територије велике средњовековне државе са центром у Кијеву. Многи називи којима су се Карпато-Русини називали или којима су их називали други – као нпр. Карпато-Русин, Карпато-Рус, Угро-Русин, Рутен, Руснак, Рушњак итд. сви се односе на изворну и традиционалну везу са источнословенским народом Руси (Фејса, Чельовски 2023: 7).

Први русински текстови, који су били доста раширени, потичу из 17. века. То је било у времену када је протестантска реформација имала најјачи утицај у североисточној Мађарској и Трансилванији. Иако прелазак у лутеранство и калвинизам није имао значајног утицаја на живот Русина, њихови духовни представници су били под утицајем догађаја реформације, с намером да увећају улогу живих језика као најбољег начина комуникације са народом. Након што је неколико православних свештеника примило идеју Уније са Римом (1646) и постало део нове, унијатске, касније гркокатоличке цркве, објављено је неколико публикација, које су се дотичале језичког питања. Посебно значајни су *Катехисис* (1698) и *Буквар* (1699) Јосипа Де Камелиса, епископа Мукачевске епархије, који су „за поучавање угрорус(инс)ких људи” били написани „на простом дијалекту”, на говору локалног становништва (Вањко 2004: 87–88).

Иначе, међу Русинима је црквенословенски језик функционисао као књижевни. Знање црквенословенског језика, међутим, није било исто код свих особа које су га употребљавале, што је временом довело и до настајања варијанти црквенословенског језика. Уколико је ауторима било важно да њихова дела буду што тачније схваћена код припадника русинског народа, а знајући да им црквенословенски језик није сасвим разумљив, тежили су да у своја дела инкорпорирају и народни говор. У граматикама учитеља василијанца Арсенија Коцака, које су базиране на народном говору Маковицког краја, у коме се родио и сам аутор (у русинском селу Буковец у данашњем округу Стропков) употребљен је и етним Русин, односно Руснак (исто: 89). Аутор је, између осталог, истакао да је био инспирисан да напише своју граматику и зато да се не мисли да су Русини заостали („... дабы і насѣ мѣзерныхъ Руснаковъ не судили всѣ аки спростаковъ ...”; Плїшкова 2008: 14–15). На овој редакцији црквенословенског језика (*славено-руськый язык*) мукачевски епи-

скоп Андреј Бачински је објавио *Библију* (1809), а Јоан Кутка је написао неколико уџбеника за народне школе, од којих је посебно значајан буквар (Удвари 1998: 63). Иштван Удвари је, иначе, утврдио објављивање пет русинских буквара – 1699, 1746, 1770, 1797. и 1799. године. Последњи, пети поменути буквар Јоана Кутке доживео је четири издања (1797, 1799, 1815, 1846) (исто). С обзиром да је Куткин буквар (*Букваръ ІАзыка рускаго съ прочіимъ руководіемъ начинающихъ оучитисѦ*) покривао прву половину 19. века и да га је штампао Будимски краљевски универзитет, претпостављамо да је улазио и у школе на југу Угарске.

Посебно треба истаћи став Људевита Штура, који је отворено позвао на промену односа према језику русинских културних радника. Наиме, на појаву да је Русинима сугерисано да пишу на словачком језику, Штур је реаговао: „Ко то жели да Русини приме за свој словачки језик? Па они имају свој леп русински језик” (Вањко 2004: 91). Овај став је утицао и на народног будитеља Александра Духновича, чије су речи „Ја сам Русин, бићу и остаћу” постале национално кредо. Он је своја дела писао на русинској варијанти своје родне Прешовске области на североистоку данашње Словачке.

2. Постепени развој русинског језика у Србији

На крају Првог светског рата Аустроугарска се распала. Сви огранци русинског народа до 1918. године битисали су и развијали се у оквирима једне државе, Хабзбуршке монархије. Сада, први пут, неколико огранака русинског народа били су на одређени начин одсечени. Русини/Руснаки (Рушњаки) у Бачкој морали су наћи свој властити пут (Фейса, Чельовски 2023: 10).

У Србији (или у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца) Русинима је дозвољено да формирају националне, културне институције на основу колективних права свих националних мањина, што није био случај у њиховој постојбини. Пошто су добили статус националне мањине словенског порекла 1919. године, они су већ на оснивачкој седници, 2. јула 1919. године у Новом Саду, донели одлуку да издигну свој народни језик (не руски или украјински) на ниво књижевног језика. Прва културно-просветна организација донела је одлуку да се њен свакодневни говор користи у образовању, културним животу и штампи (исто: 10–11). Ова одлука била је базирана на чињеници да су књиге религиозног и књижевног карактера већ биле објављиване на том језику (Medješi 1993: 146). Прва русинска културна организација је објавила неколико књига од великог значаја, а међу њима је и најутицајнија књига тог времена – прва русинска граматика *Грамаѣика бачко-русинскоѣ ѣовора* о. др Хаврији́ла Костельника (Костельник 1923).

После Другог светског рата, 1945. године, десило се неколико значајних културних догађаја. Прво, основана је прва гимназија на русинском језику у Руском Крстуру. Друго, формирана је нова организација за све Русине у Југославији – Матица русинска. Треће, основана је Новинско-издавачка установа Руске слово (Фейса, Чельовски 2023: 12–13).

У следеће две деценије, издашним финансирањем од стране југословенске владе, зачети су основношколски систем, средњошколски систем и радио-емитирање (1948).

Завод за издавање уџбеника основан је 1965. године. Завод је почео да редовно штампа уџбенике за основну и средњу школу. Први главни уредник Русинске редакције у Новом Саду био је Микола Кочиш. Микола Кочиш је био и први председник најстарије активне русинске културне организације – Друштва за русински језик и књижевност (данас Друштво за русински језик, књижевност и културу), које је основано 1970. године. Кочиш је објавио и другу *Грамашику русинској језика* (1977) и први *Правойис русинској језика* (1971).

Аутономна покрајина Војводина стекла је увећана самоуправна права према Уставу из 1974. године, који је АП Војводину дефинисао као један од субјеката југословенске федерације. Русински језик је постао један од пет службених језика АПВ. Преводиоцима за русински језик обезбеђен је посао у општинама где је значајан број чланова русинске националне мањине.

Телевизијски програм на русинском почео је да се емитује 1975. године.

За област образовања је веома значајно што је Одељење Гимназије „Жарко Зрењанин“ из Врбаса постало Образовни центар „Петро Кузмјак“ у Руском Крстуру (1977). Настава свих предмета у једном разреду од три разреда ове јединствене гимназије одржава се на русинском.

Русински језик се изучава и у три основне школе. Цео наставни процес је на русинском језику у Основној школи „Петро Кузмјак“ у Руском Крстуру (Основна школа и Гимназија „Петро Кузмјак“, од 1990; Основна и средња школа са Домом ученика, од 2010), док је двојезичан, српско-русински, у Основној школи „Братство јединство“ у Куцури и у Основној школи „Јован Јовановић Змај“ у Ђурђеву (исто: 13).

Да би се унапредило знање и коришћење русинског језика, 1973. године – Лекторат за русински језик, а од 1981. године – Катедра за русински језик и књижевност основана је на Новосадском универзитету (Fejsa 2012б; Фейса 2018).

Поред Друштва за русински језик, књижевност и културу основане су и две нове организације, које у значајној мери дају допринос очувању и развијању културе Русина у најширем смислу – Матица русинска (обновљена) 1990. године са седиштем у Руском Крстуру и Културно-про-

светно друштво „ДОК” 2006. године са седиштем у Куцури (чије се седиште од 2022. године налази у Новом Саду) (Фейса, Чельовски 2023: 14).

3. Бачко-сремски русински у науци о језику

Док је Русинима у Србији било дозвољено формирати националне, културне институције на основу колективних права свих националних мањина, Русинима у Карпатском ареалу то није дозвољено. Према закључцима 5. конгреса Коминтерне, који су донети у Москви 1924. године, и прогласом Поткарпатске комунистичке партије донетом две године касније, 1926. године, Русини су проглашени за део украјинског народа. Пракса која је уследила довела је до тога да су Русини и њихов језик избрисани на матичној територији, где их је било неколико стотина хиљада (Magosci 1996: 33), а да су се одржали само у дијаспори, где их је било свега двадесет хиљада.

Русински језик је своје место у словенској лингвистици заузео 1980-их година, захваљујући Александру Д. Дуличенку, који му је у *Уводу у словенску филологију (Введение в славянскую филологию)* доделио посебно место (Дуличенко 1981: 132–134). Дуличенко је, иначе, кандидатску (докторску нехабилитациону) дисертацију одбранио управо из русинског језика 1974. године. Наслов његове кандидатске дисертације гласи *Књижевни русински језик Југославије – фонетика и морфологија (Литературни руски јазик Југославије – фонетика и морфология)*. Интересовање Дуличенка се проширило и на друге мале словенске књижевне језике, које је назвао микројезици: кашупски у Пољској, градишћанскохрватски у Аустрији, молискословенски у средњој Италији, резјански у Италији код Удина, бугарски у Банату, љашки у Шлезији, чакавски, кајкавски, словеначки у Прекомурју, лужичкосрпски, карпаторусински и др. (Рамач 2009: 5), па је 1981. године одбранио и хабилитациону докторску дисертацију *Словенски књижевни микројезици* (Фейса, Чельовски 2023: 26–27). Иако русински језик користи веома мала популација у Србији и Хрватској, он је према Дуличенку заступљен у свим издвојеним сферама функционисања (уметничка литература, администрација, наука, властите културне институције и организације, црква, позоришна друштва, радио, телевизија, топографски натписи и други натписи, лична преписка), што га чини најразвијенијим словенским острвским микројезиком (Дуличенко 2009: 38–39).

У зависности од теорије о пореклу Русина и русинског језика, русински језик је у литератури третиран као дијалекат руског, дијалекат украјинског, дијалекат словачког или као аутохтони словенски језик (Густавсон 1983: 27–28; Фейса 2023: 36–40). Свака од наведене четири

теорије о пореклу Русина и русинског језика директно утиче и на статус књижевности и на статус културе Русина у Србији. Присталице тих теорија језичку припадност углавном формирају на основу етничког схватања да су Русини, по украјинофилима, Украјинци, а њихов језик украјински; по схватању русинофила *Руснаци* (како се сами бачко-сремски Русини називају) су Русини, а њихов језик русински (*руски*, како га сами бачко-сремски Русини називају); по схватању москвофила/русофила Русини су Руси, а њихов језик је руски; по схватању словакофила, Русини су Словаки (или Украјинци), а њихов језик је словачки (Фејса 2023: 37).

Аутори прве две русинске граматике, др Хавријил Костељник (Костељник 1923) и Микола М. Кочиш (1977), сматрали су да је русински језик дијалекат украјинског језика. Може се рећи да су на истим позицијама и сви лингвисти који су се русинским језиком бавили у време постојања СССР-а. То је разумљиво ако се има на уму становиште које је донето на политичким основама на 5. конгресу Коминтерне (Тамаш 1988: 341). То становиште је напуштено у свим државама некадашњег совјетског утицаја. Оно се чврсто држи још само у Украјини, односно код украјиниста, и заснива се на формулацијама типа: „војвођански Русини су потомци украјинских досељеника” (Мойсієнко 2018: 287), иако сви документи из средине 18. века пишу о досељеницима који су Русини гркокатолици; „бачко-сремски русински је настао на основу структуре украјинског језика” (исто), и поред тога што је украјински језик базиран на говору/говорима средњег Наддњипровља и околних области, а бачко-сремски русински језик је базиран на говору/говорима Карпатског ареала (Фејса, Чельовски 2023: 38). Трећу, актуелну *Граматику русинској језика* објавио је Јулијан Рамач (2002). Он је први пут детаљно обрадио синтаксу, лексикологију и историјску граматику русинског језика, а у значајној мери и стилистику. Највећу Рамачеву заслугу видимо у томе што је дорадио све што су његови претходници започели, проучио и оно што они нису изучавали и што је све систематизовао у *Граматици* и у речницима.

Када је 1981. године основана Катедра за русински језик и књижевност на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, састављање прве картотеке на русинском језику је од Лингвистичке секције Друштва за русински језик и књижевност пренето на ту новоосновану, професионалну институцију. Стручни саветник у раду на Картотеци и, уопште, на пројекту *Српско-русински речник* био је један од најзначајнијих српских лексикографа, академик Митар Пешикан (Фејса, Чельовски 2023: 41). Тим у саставу проф. др Јулијан Рамач, проф. др Михајло Фејса и мр Хелена Међеши завршио је рукопис *Српско-русинској речника* поводом обележавања 250-годишњице досељења Русина у

Бачку. Први том *Српско-русинског речника* (од А до Њ) штампан је 1995. године (Рамач и др. 1995), а други том (од О до Ш) – 1997. године (Рамач и др. 1997). Одмах након објављивања другог тома *Српско-русинског речника*, Катедра за русински језик и књижевност Филозофског факултета је усмерила своје активности на израду *Русинско-српског речника* (*Руско-сербски словник*), који је од самог почетка лексикографског рада био замишљен као друга фаза јединственог пројекта (Рамач и др. 2010).

Русинисти-лингвисти су једногласни у одређивању статуса русинског језика и крећу се у оквиру русинофилске теорије. Пошто су свесни посебности јужнорусинског / бачко-сремског русинског језика, они истичу уникатну природу русинског језика (који је настао у Карпатском ареалу, а у Бачку је пресељен средином 18. века) и говоре о сплету западнословенских (који преовлађују), источнословенских (у значајној мери), па и јужнословенских елемената (Фейса, Чельовски 2023: 43). На основу црта три словенске језичке заједнице, које је издвојио Радомир Бошковић (1990: 19–21), Михајло Фејса закључује да русински језик у Србији/Војводини у већој мери дели заједничке карактеристике са западнословенским језицима, пре свега са словачким језиком, односно са источнословачким говорима (Фејса 2012а: 245, 2019б). Генерално гледано, русинисти-лингвисти својим закључцима потврђују да је порекло русинског језичког система могуће пратити од општесловенског језика (Рамач 2002: 501–525) и да овај словенски микројезик, како га третира Александар Дуличенко (2009, 2018), представља језик с аутентичним и стабилним унутрашњим системом и препознатљивим карактеристикама (Фейса 2013, 2019б). Иначе, први лингвиста који је квалификовао русински језик у Бачкој као „посебну појаву међу словенским дијалектима” био је С. Томашевски 1905. године (Дуличенко 2002: 16).

На тим основама русинисти Одсека за русинистику су у последњој деценији објавили неколико капиталних лингвистичких дела. Јулијан Рамач је објавио двотомни *Речник русинског народног јовора* (Рамач 2017а; 2017б), а Михајло Фејса *Правовисни речник русинског језика* (Фейса 2017а), *Правовис русинског језика* (Фейса 2019а), *Речник комјутерске терминологије* (Фейса 2020), *Правовис русинског језика са правовисним речником* (Фейса 2021а) и *Енглеско-русински речник* (Фейса и др. 2022).

4. ИСО-код за русински језик у Србији

Након четворогодишњег залагања проф. др Михајла Фејсе и Хавријила Колесара Светска организација за регистровање језика Сил интернешнл (SIL International) 20. јануара 2022. године регистровала је бачко-сремски русински језик у ISO 639-3, међународном стандарду

за језичке кодове. Војвођански русински језик је добио трословни код RSK (РСК < русин. *РусКи*, срп. *РусинсКи*). У поменутом регистру на енглеском језику води се под називом *Ruthenian*. На основу трословног кода остварује се могућност за унос русинског језика у компјутере, што значи да приликом инсталирања Виндоуса или Линукса може бити изабран и русински језик као опција (од времена када је лансиран Мајкрософтов Виндоус 8 па надаље даје се потпуна језичка подршка у ISO 639-3 онако како се кодови нових језика одобравају). На познатој светској интернет енциклопедији *Википедија* било који светски језик може се поставити само ако има поменути трословни идентификатор. Пошто је до тог тренутка бачко-сремски русински језик третиран разноврсно (в. Поглавље 3), он је, у складу са тим третирањем, добијао нумерички израз према актуелном библиотечком шифарнику (811.161.1, 811.161.2, 811.162.4 или само 811.16, што је општи број за словенске језике). Стицањем ИСО-кода створени су услови да се русинском језику додели и бројчани код који би редовно био уношен у ЦИП, према ком би библиотекар у земљи и иностранству класификовали књиге на бачко-сремском русинском језику. Страница на *Википедији* на којој је представљен пут добијања кода од новембра 2020. до јануара 2022. налази се на <https://en.wikipedia.org/wiki/Pannonian_Rusyn> (Фејса, Чельовски 2023: 44–46). У доказивању највећим лингвистичким ауторитетима света да русински језик заслужује и официјелно признање образлагане су следеће лингвистичке и социолингвистичке чињенице (исто: 52–53):

- да је русински језик уникатан у словенском свету зато што има већи број западнословенских карактеристика праћених мањим бројем источнословенских карактеристика, а има и неколико јужнословенских карактеристика;
- да је русинском језику најближи виходњарски језички идиом, који се данас употребљава у областима Земплин и Шариш у Републици Словачкој;
- да се русински језик скоро три века развијао самостално, одвојен од западнословенских и источнословенских језика у Карпатском ареалу;
- да је русински језик скоро пола века признат као службени језик у АП Војводини;
- да је, према терминологији Александра Дуличенка, русински језик, у поређењу са свим издвојеним микројезицима, социолингвистички гледано, једини словенски микројезик који се у потпуности употребљава у свих десет постојећих функционалних сфера;

- да је први англиста који је описао русински језик на енглеском језику (Bidwell 1966) употребио етноним *Ruthenian*, који се и употребљава данас у Преводачкој служби АПВ;
- да се иза дијалектизовања русинског језика у суштини крију политички и политикантски разлози, а не лингвистички.

Предности трословног кода су веома велике, а првенствено треба издвојити следеће: а) трословни код омогућава приступ свим етнолошким изворима и важним архивима у свету, као и лингвистичкој литератури; б) користи се у каталогизационом систему библиотека у свету, што, у пракси, значи да ће у будућности свака библиотека у свету, када добије неку књигу на русинском језику, имати посебан простор на полицама под називом *Ruthenian language*; в) може се остварити могућност за унос русинског језика у компјутере, што значи, да ће и русински језик, после инсталирања Виндоуса или Линукса, бити биран као опција, тј. моћи ће се преко Гугл преводиоца преводити са русинског језика директно на разне друге језике, и са тих језика на русински језик.

Поред рада на *Енглеско-русинском речнику* Фејса са Централном библиотеком Филозофског факултета настоји да словни ИСО-код РСК претвори у нумерички код, с једне стране, за потребе израде каталошког записа (ЦИП) у публикацијама на русинском језику и, с друге стране, да обезбеди литературу за машинско, компјутерско превођење у сарадњи са Научним одбором Матице русинске и са Културно-просветним друштвом „ДОК” – Нови Сад. Народна библиотека Србије је у јуну 2023. године дала позитиван одговор, а сличан одговор се ускоро очекује и од Матице српске. Генерално гледано, русинисти су већ обезбедили половину неопходне лингвистичке (лексикографске и синтаксичке) литературе за превођење на релацијама енглески–русински, русински–енглески, српски–русински и русински–српски у Гугловом преводиоцу. Професор Рамач је обезбедио поредбену анализу синтаксичких структура русинског и српског језика и са својим тимом лексикографа објавио прво двотомни *Српско-русински речник* (Рамач и др. 1995, 1997), а затим и једнотомни *Русинско-српски речник* (Рамач и др. 2010). Професор Фејса је објављивањем *Енглеско-русинског речника* (Фејса и др. 2022а) задовољио и други од три неопходна услова за остваривање машинског превођења на релацијама енглески–русински и русински–енглески. На основу свог докторског рада, у коме је упоредио глаголске структуре енглеског и русинског језика (Фејса 2005), Михајло Фејса је објавио и резултате поређења реченичних конструкција енглеског и русинског језика (Фејса 2015), чиме је, може се рећи, још пре осам година у значајној мери био задовољен први услов. Трећи услов представља објављивање *Русинско-енглеског речника*, на чему је аутор ових редака већ почео да

ради. Потребно је нагласити да је добијање ИСО-кода за русински језик 20. јануара 2022. године од изузетно великог значаја јер је тиме задовољен услов свих услова који омогућава да до компјутерског превођења у Гугловом преводиоцу може доћи. Остваривањем непосредног превођења на русински језик свега што се објави на енглеском језику било где на Земљиној кугли, и то за веома кратко време, биће створени услови за ревитализацију русинског језика, односно за унапређење употребе русинског језика у свим сферама функционисања русинског језика, које је својевремено издвојио Александар Д. Дуличенко (Фејса, Чельовски 2023: 28–35). Могућности за превођење су огромне – и научне литературе, и белетристике, и школске лектире итд. Огромне су могућности и за е-публиковање. И за глобално дистрибуирање.

Добијање ИСО-кода омогућава и добијање огромног простора на интернету за различите друге намене. Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност већ три године за редом подржава једногодишње пројекте Одсека за русинистику којима руководи проф. др Михајло Фејса (*Русинистичка истраживања као одговор на истраживања дигиталне ере* 2021. године; *Истраживање, опис и анализа акредитоване литературе Одсека за русинистику и њена дигитализација* 2022. године; *Истраживање и развој функционалних сфера русинског језика омогућен добијањем ISO кода rsk* 2023. године) у оквиру којих се издвајају и следећа два опсежна потпројекта: 1. дигитализација литературе (лингвистичке, књижевне, историографске, фолклористичне) која је инкорпорирана у студијски програм Русинистика; 2. припрема уџбеника за интеркултуралну наставу русинског језика проф. др Михајла Фејсе, мр Ксеније Сегеди, мр Славице Чельовски и мр Доротеје Будински како би се савремени концепт интеркултуралности уградио у образовну вертикалу на русинском језику. Потпројекти су усмерени на омогућавање припадницима русинске националне заједнице да се у значајнијој мери уклопе у живот у савременом друштву, односно у дигиталној ери. Пошто у *Националну стратегију Русина* Националног савета русинске националне мањине (Виславски и др. 2013) нису унети ни дигитализација ни концепт интеркултуралности, руководилац тих потпројеката планира да пропусти Старе националне стратегије Русина (која је важила до 2020) исправи у Новој националној стратегији Русина. Направљени су и први конкретни кораци: 1. излагања на међународним научно-стручним конференцијама Педагошког завода Војводине ИнтерКулт 2015, 2020, 2021, 2022 и 2023, од којих су нека и објављена у научним зборницима (Фејса 2016, 2021б, 2022б); 2. јавна трибина, коју је организовала Матица русинска у сарадњи са Друштвом новинара Војводине, почетком 2023. године у просторијама ДНВ-а. Дигитализација у првом поменутом потпројекту подразумева претварање у дигитални облик комплетне литературе по-

требне за реализацију акредитованог наставног програма Русинистика – на Основним академским студијама, на Мастерским академским студијама и на Докторским академским студијама у оквиру програма Језик и књижевност. Она је неопходна да би стари рукописни материјал који се налази у приватним збиркама био доступан ширем кругу истраживача. Дигитализовањем савремене и историјске литературе, уз помоћ ресурса Филозофског факултета, научноистраживачки тим даје велики допринос настојањима Завода за културу војвођанских Русина да у целини дигитализује русинску писану баштину. „Наш Национални савет у Стратегији”, пише Желимир Пап пре неколико година, „ни једном речју није поменуо савремене технологије као начин комуникације са нашим људима, а готово са млађом генерацијом која је одмах прихватила ове нове моделе комуникације. Знамо да сваке године имамо проблем како скупити средства за нове уџбенике, али нико не помиње да би уџбенике могло публиковати и као електронске књиге” (Пап 2015: 95). У складу са препоруком, проф. др Михајло Фејса је публиковао чак 5 оригиналних е-књига у Дигиталној библиотеци Филозофског факултета (Фејса 2017а, 2017б, 2019а, Фејса 2019в, 2019г).

5. Закључак

Русини на просторима Бачке, Срема и Славоније живе скоро три века. Средином 18. века уред Угарске их је у те крајеве довео као колонисте, заједно са Словацима и, нешто касније, Немцима. Немци су долазили из немачког царства, а Русини и Словаци су се само премештали унутар Угарске. У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (1919) бачко-сремским Русинима је дозвољено формирати националне, културне институције на основу колективних права свих националних мањина, што није био случај у њиховој постојбини.

Што се тиче Русина Карпатског ареала, они су у другој половини 20. века избрисани са мапе народа средње Европе. Концепт непризнавања Русина, који је карактерисао СССР, нестao је распадом СССР-а. До данас се одржао само у Украјини. У бившој Југославији и у данашњој Србији признање русинске националне заједнице никада није доведено у питање. Прихваћени су и међународни стандарди у вези са националним правима мањина. Русинска национална заједница је и најмања национална заједница у Војводини са службеним језиком, што представља јединствен пример у светским размерама. То се односи и на образовну вертикалу, која креће од предшколског образовања, преко основношколског и средњошколског, до високог образовања.

Нове могућности употребе русинског језика произилазе из стицања ИСО-кода RSK. Један од првих конкретних корака у примењивању

ИСО-кода РСК направио је Одсек за русинистику, који је са Централном библиотеком Филозофског факултета покренуо активности да се словни ИСО-код претвори у нумерички како би се код будућег класификовања књига на русинском језику, код тзв. ЦИП-овања, користио посебан број за русински језик, а не број који је до сада рефлектовао неки од три дијалекатска статуса карактеристична за крај 19. и цео 20. век.

Одсек за русинистику је у сарадњи са Матицом русинском и Културно-просветним друштвом „ДОК” – Нови Сад, а на основама стеченог ИСО-кода, започео и неколико вишегодишњих пројеката, који ће имати велики значај за русинску националну заједницу у Србији. Реч је о пројектима чије је резултате могуће окарактерисати као капиталне за културу Русина. То се првенствено односи на *Енциклопедију русинске националне мањине у Србији* и *Википедију на русинском језику*. Тренутно се ради на попуњавању „инкубатора” будуће *Википедије на русинском језику* са око 100 одредница на русинском језику са минимум 10 ај-пи адреса како би Отворена енциклопедија била отворена за све. Планира се и да се кроз 5–6 година све одреднице из *Википедије на русинском језику* преузму и за Русинску енциклопедију и за књигу о најзначајнијим Русинкама/Русинима у свим областима живота русинске националне мањине у Србији.

Као најзначајнију делатност аутор види активности на машинском/компјутерском превођењу на релацијама енглеско–русински, русинско–енглески, српско–русински и русинско–српски, које би занемарено преводилаштво увећало у огромној мери. Када се оствари овај деценијски циљ, најновија знања из свих научних и стручних области, која ће бити публикована на енглеском језику, биће доступна свакој корисници / сваком кориснику русинског језика са пар кликова. Пошто ће научна и стручна дела, како филолошка тако и тзв. СТЕМ, бити доступна на свакој тачки Земљине кугле, скоро бесплатно, и за веома кратко време, може се очекивати и развој русинске науке и струке. Остварењем компјутерског превођења на релацијама енглеско–русински, русинско–енглески, српско–русински и русинско–српски биће створени услови за ревитализацију русинског језика, односно за унапређење употребе русинског језика у свим сферама његовог функционисања, које је својевремено издвојио Александар Д. Дуличенко (у уметничкој књижевности, администрацији, науци, властитим културним институцијама и организацијама, цркви, позоришним друштвима, радију, телевизији, топографским и другим натписима и личној преписци). Генерално гледајући, отворен је широки дијапазон могућности за ширење функција русинског језика са циљем да се русински језик ревитализује и да буде максимално видљив у дигиталном свету. И локално и глобално.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић, Р. *Основи ујоредне граматице словенских језика*. Никшић: Универзитетска рибјеч, 1990.
- Ванько, Ю. „Класификација і головны знакы карпатських русиньських діалектів.” У: *Русиньський язык*. Р. R. Magocsi (ed.). Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej (2004): 67–84.
- Виславски Б., Фейса М., Кишюгас Я., Вапра Б., Рамач Я., Катона М., Кекежди М., Тамаш Ю. *Национална стратегия Руснацох / Национална стратегија Русина / The National Strategy of the Ruthenians*. Нови Сад: Национални совет рускеј националней меншини – НВУ Руске слово, 2013.
- Густавсон, С. „Руски язык у Југославији – дияхрония и синхрония.” *Творчоси*, 9 (1983): 20–30.
- Дуличенко, А. Д. „Русинский язык.” У: *Введение в славянскую филологию*. А. Е. Супрун и А. М. Калюта (ред.). Минск: Высшая школа (1981): 132–134.
- Дуличенко, А. Д. *Книжка о русском языке: Увод до рускеј филологије у документох и коментарох*. Нови Сад: НВУ Руске слово – Дружтво за руски язык, литературу и културу, 2002.
- Дуличенко, А. Д. „Славянская микрофилология.” У: *Славянская микрофилология*. А. Д. Дуличенко и М. Номати (ред.). Sapporo: Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University (2018): 3–18.
- Костельник, Г. *Грамматика бачваньско-рускеј бешеди*. Руски Керестур: РНПД, 1923.
- Кочиш, М. М. *Правопис русского языка*. Нови Сад: Покрајински завод за издавање учебникох, 1971.
- Кочиш, М. М. *Грамматика русского языка: фонетика – морфология – лексика I*. Нови Сад: Покрајински завод за издавање учебникох, 1977.
- Лабош, Ф. *История Русинох Бачкеј, Сриму и Славонии 1745–1918*. Вуковар: Союз Русинох и Украјинцох, 1979.
- Медеша, Г. *Язык наш насущни*. Нови Сад: Дружтво за руски язык, литературу и културу, 2008.
- Мойсієнко, В. „Микрофілологія чи діалектологія? Славянская микрофилология ред. Александр Д. Дуличенко, Мотоки Номати.” *Славистика*, XXII, 2 (2018): 283–288.
- Пап, Ж. „Дигитализация нашей творчосци.” *Studia Ruthenica*, 20 (2015): 93–96.
- Плішкова, А. *Русиньський язык на Словенську*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, 2008.
- Рамач Ю., Фейса М., Медеша Г. *Српско-русински речник / Србско-руски словник I*. Нови Сад: Универзитет у Новом Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски язык и литературу – Дружтво за руски язык и литературу, 1995.
- Рамач Ю., Фейса М., Медеша Г. *Српско-русински речник / Србско-руски словник II*. Београд, Нови Сад: Завод за учебніки и наставни средства – Универзитет у Новом Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски язык и литературу – Дружтво за руски язык и литературу, 1997.
- Рамач, Ю. *Грамматика русского языка*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

- Рамач, Ю. (ред.), Дуличенко А. Д. *Jugoslavo Ruthenica II: роботи з рускей филології і історії*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одделене за русинистику – НВУ Руске слово, 2009.
- Рамач Ю., Тимко-Дітко О., Медеши Г., Фејса М. *Руско-сербски словник / Русинско-српски речник*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски язык и литературу – Завод за культуру войвожанских Руснацох, 2010.
- Рамач, Ю. *Словник руского народноґо языка I, А–Н*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одделене за русинистику, Завод за культуру войвожанских Руснацох, Дружтво за руски язык, литературу и культуру, 2017а.
- Рамач, Ю. *Словник руского народноґо языка II, О–Я*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одделене за русинистику – Завод за культуру войвожанских Руснацох – Дружтво за руски язык, литературу и культуру, 2017б.
- Тир, М. „Еуген Паулини о руским/русинским языку.” *Studia Ruthenica*, 15 (2010): 55–58.
- Удварі, І. „Русинські букварі из XVIII солітія.” В: *Букварь языка рускаго*. Nyiregyhaza: Bessenyei Gyorgy Tanarkepzo Fioskola – Ukran es Ruszin Filologiai Tanszek (1998): 63–83.
- Фејса, М. *Време и вид у русинском и енїлеском језику*. Нови Сад: ИК Прометеј – Филозофски факултет, Одсек за русинистику, 2005.
- Фејса, М. *Нова Србија и њена русинска мањина / Нова Сербия и еј руска меншина / The New Serbia and Its Ruthenian Minority*. Нови Сад: ИК Прометеј – КПД ДОК, 2010.
- Фейса, М. „Руски язык у славянским язичним простору.” *Годишњак Филозофској факултета у Новом Саду*, XXXVII/2 (2012): 231–251.
- Фейса, М. „Руски язык у Србији и його место у фамелији славянских языкох.” У: *Наука и свет* 3. Б. Димитријевић (ред.). Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу (2013): 343–355.
- Фейса, М. *Виреченьово конструкції у руским и анґлийским языку*. Нови Сад: ВХ Прометей, Филозофски факултет, КПД ДОК, 2015.
- Фејса, М. „Интеркултуралност и преводилаштво.” У: *Interkulturalnost u obrazovanju, tematski zbornik sa Međunarodne naučne konferencije*. D. Radović, E. Toldi (red.). Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine (2016): 51–62.
- Фейса, М. *Правописни словник руского языка*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одделене за русинистику, 2017а. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-419-1>>.
- Фейса, М. *Бешедуйме по руски / Говоримо русински*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одделене за русинистику, 2017б. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-428-3>>.
- Фейса, М. „Розвиване и досягнуца Одделеня за русинистику.” В: *Studium Carpato-Ruthenorum 2018: Штудії з карпаторусиністікы*. К. Копорова (ед.). Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові – Центр языків і культур народностных меншын – Інститут русиньского языка і культуры (2018): 144–157.

- Фейса, М. *Правопис руског језика*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одделение за русинистику, 2019а. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-520-4>>.
- Фейса, М. „Основа руског језика – контактологички приступ.” У: *Deveti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura*. I. Živančević Sekeruš (ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet (2019b): 389–405.
- Фејса, М. *Енглески утицај на русински језик / Англијски утицај на руски језик / The English Influence On the Ruthenian Language*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, 2019в. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-515-0>>.
- Фејса, М. *Утицај српског језика на русински језик / Утицај српског језика на руски језик*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, 2019г. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-526-6>>.
- Фейса, М. *Словник компјутерске терминологије*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одделение за русинистику, 2020.
- Фейса М., Медеши Г. *Правопис руског језика зор правописним словником*. Нови Сад: Завод за културу войводјанских Руснацох – Филозофски факултет, Одделение за русинистику – Друштво за руски језик, литературу и културу, 2021а.
- Фејса, М. „Интеркултурална димензија Одсека за русинистику”. У: *InterKult 2020. Interkulturalism in Education*. S. Ilić (red.). Novi Sad: Pedagogical Institute of Vojvodina, University of Novi Sad (2021b): 183–202.
- Фейса М., Шлемендер М., Чельовски С. *Англијско-руски словник*. Нови Сад: Завод за културу войводјанских Руснацох – Филозофски факултет, Одделение за русинистику – Руска матка, 2022а.
- Фејса, М. „Интеркултурална димензија на средњошколском нивоу на русинском језику.” У: *InterKult 2020. Interkulturalism in Education*. S. Ilić (red.). Novi Sad: Pedagogical Institute of Vojvodina – University of Novi Sad (2022b): 93–109.
- Фейса М., Чельовски С. *Руски језик и ИСО-ког rsk / Русински језик и ИСО-ког rsk*. Нови Сад – Руски Керестур: Издавачка хижа Прометей – Филозофски факултет, Одделение за русинистику – Руска матка, 2023.

*

- Bidwell, C. „The Language of the Bačka Ruthenians in Yugoslavia.” *Slavic and East European Journal* 10 (1966): 32–45.
- Gavrilović, S. „Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka.” *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine* (1977): 153–215.
- Magocsi P. R., Pop I. *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2002.
- Medješi, Lj. „The Problem of Cultural Borders in the History of Ethnic Groups: The Yugoslav Rusyns.” In: *The Persistence of Regional Cultures: Rusyns and Ukrainians in Their Carpathian Homeland and Abroad*. Magocsi Paul R. (ed.). New York: Carpatho-Rusyn Research Center, 1993.

- Fejsa, M. „Ruthenian-Serbian Dictionary.” In: *Academic Days of Timisoara: Language Education Today*. G. Rață (ed.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing (2011): 611–621.
- Fejsa, M. „Department of Ruthenian Studies.” In: *Academic Days of Timisoara: Social Sciences Today*. 3rd Symposium Social Sciences Today: Between Theory and Practice, USABT, May 6–7, 2011, Timisoara. G. Rață, M. Palicica (eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing (2012): 166–172.

Mihajlo P. Fejsa

THE PAST, THE PRESENT AND THE FUTURE OF THE RUTHENIAN LANGUAGE IN SERBIA

Summary

The Ruthenian-Language Educational Vertical in Vojvodina/Serbia ranges from preschool education to the university level. The Department of Ruthenian Studies at the Faculty of Philosophy in Novi Sad is at the top of the educational vertical. It began as a Lectureship for the Ruthenian Language, which was established in 1972. In 1981 it became the Department for the Ruthenian Language and Literature. Today it is the Department of Ruthenian Studies.

Obtaining the ISO-code for the Ruthenian language in 2022 is of extremely great significance, since it enables computer translation. By realizing the immediate translation into the Ruthenian language of everything that is published in English anywhere on the globe, and in a very short time, conditions will be created for the revitalization of the Ruthenian language, i.e. for the improvement of the use of the Ruthenian language in all spheres of the functioning of the Ruthenian language, which Aleksandar D. Duličenko distinguished. The possibilities for translation are enormous – scientific literature, fiction, school reading, etc. Julijan Ramač provided a comparative analysis of the syntactic structures of the Ruthenian and Serbian languages and with his team of lexicographers published a two-volume *Serbian-Ruthenian Dictionary* (1995, 1997) and a one-volume *Ruthenian-Serbian Dictionary* (2010). Mihajlo Fejsa tries to meet the requirements for computer translation in cooperation with the Scientific Board of Ruthenian Home and the Cultural and Educational Society „DOK” – Novi Sad. Generally speaking, Ruthenians have already provided half of the necessary linguistic (lexicographic and syntactical) literature for translation on the English–Rusyn, Ruthenian–English, Serbian–Rusyn and Ruthenian–Serbian relations in Google Translate.

Seven linguistic and sociolinguistic facts were highlighted and explained: 1. that the Ruthenian language is unique in the Slavic world because it has a large number of West Slavic characteristics followed by a smaller number of East Slavic

characteristics, and it also has a few South Slavic characteristics; 2. that the closest to the Ruthenian language is the Vihodnjar language idiom, which is used today in the areas of Zemplin and Šariš in the Slovak Republic; 3. that the Ruthenian language developed independently for almost three centuries, separated from the West Slavic and East Slavic languages in the Carpathian area; 4. that the Ruthenian language has been recognized as an official language in AP Vojvodina for almost half a century; 5. that, according to Alexander Dulichenko's terminology, the Ruthenian language, sociolinguistically speaking, is the only Slavic microlanguage that is fully used in all ten existing functional spheres; 6. that the first Englishman who described the Ruthenian language in English (Charles Bidwell, 1966) used the ethnonym Ruthenian, which is still used today in the APV Translation Service; 7. that behind the dialecticization of the Ruthenian language, there are essentially political and political reasons, not linguistic ones.

The present subprojects are aimed at enabling the members of the Ruthenian national community to integrate more significantly into life in modern society, i.e. in the digital era. Since the National Strategy of the Ruthenian National Council of the Ruthenian National Minority (2013) did not include digitalization and the concept of interculturality, the manager of the subprojects plans to correct the omission of the National Strategy of the Ruthenians (which was valid till 2020) and improve it. The first concrete steps have been taken, such as dictionary of computer terminology (2020), new orthography rules and orthography dictionary (2021) and *English-Ruthenian dictionary* (2022).

Key words: Ruthenian language, Ruthenian linguists, ISO code, computer translation, Ruthenians in Serbia.

ЗУЗАНА Ј. ЧИЖИКОВА*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

ПОЕТИКА НЕНАПИСАНОГ РОМАНА СТАНИСЛАВА РАКУСА

У раду се бавимо анализом тематских, наратолошких и контекстуалних аспеката *Ненаписаног романа* (Nenapísaný román, 2004) једног од најзначајнијих савремених словачких прозаиста Станислава Ракуса (1940). Роман је преведен и на српски језик као *Ненаписани роман* у издању издавачке куће Архипелаг (Београд, 2011). Циљ рада је да се укаже на унутрашњу структуру текста, стратегију приповедања и обликовања приче, а у вези са његовом романескном трилогијом, као и на повезаност поетике романа са књижевно-теоријским радовима аутора у којима се бави питањима стваралачког процеса (у вези ауторства и наратора, селекције и комбинације приликом продукције прозног текста, композиције дела и др.). Наиме Ракус је значајан и као књижевни теоретичар и критичар који у својим бројним теоретским делима полази од комуникационе естетике и наратологије како би конципирао властиту теорију прозног текста, базирану на односу између материје и теме. Наведени проблем детаљно разрађује у студији *Између мајерије и шеме* (*Мајерија, шема, проблем, облик*), која је такође преведена на српски језик. Такође настојимо да *Ненаписани роман* повежемо са ширим друштвеним контекстом у Словачкој за време тзв. нормализације 70-их и 80-их година 20-ог века.

Кључне речи: Станислав Ракус, *Ненаписани роман*, теорија прозе, савремена словачка проза.

Иако је савремени словачки писац старије генерације Станислав Ракус (1940)¹ почео да пише давних 60-их година прошлог века, његово присуство у актуелном књижевном животу у Словачкој је и данас веома интензивно и подстицајно, о чему сведочи и престижна награда

* z.cizikova@fil.bg.ac.rs

¹ С. Ракус је рођен 1940. године у Шуровцима недалеко од Трнавe (западна Словачка). Завршио је студије словачког и руског језика на Високој педагошкој школи у Прешову. Радио је као професор у средњој школи, а од 1969. године на Филозофском факултету Прешовског универзитета. Живи у Кошицама.

Anasoft litera,² коју је добио 2022. године за збирку приповедака *Сетливост* (*Lútostivosť*, 2021). Своје прве прозне текстове објављује 60-их година, а прве белетристичке књиге у другој половини 70-их година: новелу *Просјаци* (*Žobráci*, 1976) и збирку приповедака *Песма о изворској води* (*Pieseň o studničnej vode*, 1979). После 1989. године и пада тоталитаризма у постмодерној књижевној ситуацији и целокупној демократизацији словачког друштва Ракус се у књижевност враћа као изразити романсијер. Објављује своја три кључна романа из академске средине, тематски повезана са животом у идеолошки контролисаном друштву: *Темпоралне белешке* (*Temporálne poznámky*, 1993), *Ненаписани роман* (*Nenapísaný román*, 2004) и *Ексцентрични универзитети* (*Excentrická univerzita*, 2008). Осим ове трилогије, после Плишане револуције издаје и књиге приповедака *Телеграм* (*Telegram*, 2008), *Фаза отпопљена* (*Fáza oteplenía*, 2013) и *Сетливост* (*Lútostivosť*, 2021).³

С. Ракус је прво писао прозу, да би затим, започевши академску каријеру, почео да се бави и научно-теоријским радом, тако да се цео његов стваралачки опус одвија између вишезначности уметничког текста и тачности теоријске рефлексije истога. Већина критичара (Zajac 2010; Mitka 2018; Žemberová 2020; Součková 2022) Ракусову прозу доводи у везу са његовим теоријским и критичким промишљањем о књижевним проблемима. Није реч само о уској повезаности оригиналног и мета стваралаштва попут спојених судова, тј. да теорија ближе осветљава прозу и обратно, да се у прози аплицира његово теоријско виђење прозног текста, већ, како то увиђа Петер Зајак, реч је о комплекснијем односу: не само што Ракус интерпретира туђе прозне текстове већ су теоријске расправе део његових прозних текстова, те саме добијају наративни карактер (2010: 255). Како истиче и Марек Митка, то није нимало лако, изискује истанчан осећај за целину приповедања, са типовима јунака који својим интелектуалним и карактерним особинама могу изнети естетски захтевну нарацију, а уједно да за аутора представљају идеалне, уверљиве носиоце теоријски и термилошки експонираног дискурса најчешће из књижевне теорије (2018: 125). С тематске стране, Ракус се притом ослања на један од својих главних теоријских постулата детаљно изнетих у теоријској књизи *Поетика прозног текста* (1995), где говори о свом схватању материје и теме: „Ону спољашњу стварност – не само животну, већ и артифицијелну, уметничку, а дакле и књижевну

² Anasoft litera је књижевна награда за најбоље словачко прозно књижевно дело објављено у претходној години. Додељује се од 2006. године, а Ракус је награду добио два пута (2010, 2022).

³ Ракус је кратке прозе објављивао у часописима од 1963. до 1976. године, али их није уврстио ни у једну своју књигу. Критика их је оквирно поделила на апсурдне и алегоричке (Pátková 2011: 546).

– зовемо материја. Унутрашњу књижевну стварност конкретне сижејне творевине зовемо тема” (Ракус 2018: 189). Увиђамо да материја, тј. материјал за књижевну обраду не мора бити само емпиријске природе, тј. стваран свет, већ он може бити и артифицијелне природе.⁴ Ракус овај свој теоријски постулат примењује и у својим прозним делима, где доминирају теме продукције, организације, композиције, селекције прозног текста, а његови јунаци, дефанзивни у стварном животу, веома интензивно промишљају и проживљавају стваралачке муке и дилеме, јер је њихова жеља да обликују богату „материју” у „тему” и тако постану аутори. „Аутор мора речима да пренесе материјалну стварност у тематску онтологију, стварајући тако свет који је према свом предмету фикција” (Rakus 2018: 189). Адекватно то изражава наратор Виктор Павлович Бохња у *Екскензичном универзитету* у вези са стваралаштвом Филипа Филиповича Дуцара: „Примарни критеријум, говорио је у периодима између стваралачке екстазе и стваралачких мука [...] мора бити сам аутор” (Rakus 2008: 173; превод наш).

Најједноставније речено, тема Ракусовог *Ненаписаног романа*⁵ је процес писања прозног текста, односно романа. Иако по мишљењу Петра Зајаца аутор у овом роману држи дистанцу од књижевне теорије (за разлику од првог и трећег романа поменуте трилогије), сматра да аутор овде поставља иронично питање: како и да ли је уопште могуће написати роман. Притом разматра јакобсоновску дилему између селекције и комбинације, као и питање односа између когнитивних и перформативних језичких функција (Zajac 2006). Лик Адама Захаријаша који се бави проблематиком обликовања прозног текста можемо подвести под ознаку „белетризујућег теоретичара” (Rakus 2008: 179) који пише свој *Ненаписани роман*: „Тако је, после дужег времена, уписана нова белешка уз епизоде, фигуре и ликове које је Захаријаш сакупљао још од времена студија. Поред тога што је ова колекционарска активност за њега представљала задовољство сама по себи, почео је да је доживљава као материјал за своју прозу. [...] Питањем како пренети ове фигуре, епизоде и ликове из мртвих бележница у живи простор прозе, Захаријаш се бавио дуго пре свог одласка с факултета” (Ракус 2011: 36). Сама нарација, иако обилује великим бројем ликова и карактера, у великој мери је фокусирана на решавање теоријских питања прозе. Акце-

⁴ На једном другом месту Ракус даје следећи пример: као што пољски аутор Јулијус Кавалец описује процес зидања, и сама литература може да описује и тематизује процес настанка књижевног дела, процес повезан са „стваралачким мукама и слашћу” (Součková 2013), као и наука о књижевности.

⁵ За овај роман Ракус је добио значајну Награду „Доминик Татарка” (Cena Domini-ka Tatarku), као и Награду Асоцијације удружења писаца Словачке (Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska).

нат притом није на радњи као таквој, већ на објашњавању и огољавању поступака стварања фиктивног света. Нарацију анализираниог текста диктирају управо питања стваралачког процеса базирана на принципу узајамног деловања „ћутљивог, тактичног слушања и еуфоричног, скоро соло приповедања, навођење великог броја разних епизода и ликова у прозном тексту” (Ракус 2011: 37). У *Ненаписаном роману* примећујемо дефиле разних ликова из универзитетске и позоришне средине и њихових самосталних епизода, али се неки дефинитиван расплет њихових судбина не назире. Смењивање појединачних карикатурних ликова, бизарних ситуација и догађаја повезује тек Захаријашево посматрање и бележење, а стално под утиском одређене ненаписаности и незавршености приповедног тока. Коначно, и сам назив *Ненаписани роман* асоцира на књижевну и жанровску проблематику, такође указује и на технику и поступке продукције текста, тј. писања у смислу незавршеног дела, његове фрагментарности и отворености (Darovec 2005). Друго значење се односи на ауторство текста и мистификацију аутора. Треће значење указује на забрану објављивања, што је повезано са друштвено-политичком ситуацијом у Словачкој после окупације 1968. године и тзв. нормализацијом.⁶ Главну улогу у томе има јунак Адам Захаријаш, који је веома сличан осталим Ракусовим ликовима из академске средине који су „професионално деформисани” својим филолошким образовањем.⁷ То ликовима даје онтолошки легитимитет да се баве интелектуалним радом и рефлексijом света у коме егзистирају, што је за њих пре свега свет језика и књижевности. Често су то ликови који своје приче желе да обликују у роман.⁸ Адам Захаријаш има чак и објављен роман „Северна панорама града”, пише приповетке и има завршен рукопис романа „Професор Амбел”. Све ово нас упућује и на аутобиографски карактер ликова, нарочито када је протагониста из академске средине, филолог који промишља и формулише теоријска питања креирања уметничког текста. И у *Ненаписаном роману* у аутореференцијским примедбама о

⁶ Како аутор у једном разговору истиче, кључан период за његово писање је био прелаз између 60-их и 70-их година, „конфликт еуфорије и агресије”. Романи који тематизују овај период нису могли бити објављени пре 1989. године.

⁷ На пример, лик Душана Сакмара из *Темјоралних бележака* је професор словачког језика у вечерњој школи за образовање одраслих који се не сналази најбоље у свакодневном животу, Виктор Павлович Бохња из *Ексцентричног универзитета* је студент друге године на филолошком факултету и пише прозу. У прози *Фаза оштроћења* млади учитељ у свом монологу анализира језичку компетенцију својих ученика, протагониста приповетке *Нож* ради у школи, итд.

⁸ Виктор Павлович Бохња у *Ексцентричном универзитету* планира да своје приче обликује у роман, Душан Сакмар пише Временске белешке, које на крају изгуби.

Захаријашевој теоријској анализи књижевности можемо пронаћи ставове блиске Ракусовим теоријама.

Ракусови (анти)јунаци су интелектуалци, професори који су због неприлагођавања прописаним директивама одозго, као и због властитог става према књижевности и њеној интерпретацији (како код Захаријаша, тако и код Сакмара и Бохње) маргинализовани аутсајдери у својим социјалним срединама, пре свега због своје изузетности или специфичности.⁹ Притом су непрактични и траљави у свакодневици, пасивни и демотивисани у стварном спољном свету, склони пићу и субмисивном понашању. Често имају карикатурне црте, дешавају им се трагикомичне ситуације, подређени су свом субмисивном карактеру и слабој вољи да нешто у свом животу мењају, али њихова промишљања о прози, као и о (не)адекватности одређеног поступка, мотива, детаља имају у наративној структури сву тежину проблематичности, на којој се проза заснива. Високе и когнитивно-психички захтевне теме (естетика, теорија прозе, рецепција) Ракус тематизује паралелно са ниским, баналним, бизарним свакодневним стварима, епизодама са хумористичким ефектом. На овај начин проза добија и хумористичку атмосферу и људску димензију, јер успева да комплексност живота (и стваралаштва) прикаже вишеслојно и симултано. Притом је то и важан елеменат Ракусове наративне стратегије спајања „теоријских сегмената са хумористичким окружењем” (Rakús 2008: 180; превод наш).

Адам Захаријаш је прво радио на факултету са којег је морао да оде јер „је у критичним годинама гостовао у радио емисији коју је члан комисије за оцену емисија, доцент Бартош, оценио као подривачку и непријатељску” (Ракус 2011: 23). Потом постаје помоћник драматурга у локалном позоришту, где у опису његовог апсурдног радног ангажовања стоји да „не ради ништа”, што он користи за посматрање разних занимљивих људи-фигура, да би на крају романа добио непосредно саопштење да ће изгубити и тај посао, за који сазнајемо да је добио преко везе. Персонални приповедач прати Захаријаша на том силазном професионалном путу, притом се главни јунак сусреће са различитим људима из академске и позоришне бранше, а епизоде и догађаје из приватног живота мења у белешке о фиктивним ликовима и драмским заплетима да би на крају и сам постао један од њих. Приказан је као „успорен човек” (Ракус 2011: 29), трапав и расејан (Ракус 2011: 99), који воли да попије, преко дана да одрема, пати од социјалне фобије (Ракус 2011: 69) и „сам себи пружа мноштво материјала за гротескну обраду” и

⁹ Јана Паткова увиђа да је и у Ракусовим прозним првенцима присутна тематизација конфликта између појединца и дехуманизованог друштва, који касније добија и друштвено-политичку позадину (2011: 547, 548).

тиме сам себе сврстава у ликове из своје бележнице. Уз то је Захаријаш и писац, написао је роман „Професор Амбел”, који планира да изда под туђим именом, а пише и нове белешке за будући *Ненайисани роман*. Осим свог пасионираног сакупљања разних бизарних ликова и догађаја Захаријаш почиње да се бави и „питањем како превести ове фигуре, епизоде и ликове из мртвих бележница у живи простор прозе”. Кроз анализу Храбалове прозе *Часови илеса за ограсле и најредне* Захаријаш долази до „спознаје да осим сижеа радње и односа, постоји сиже приповедања, перцепције и слушања који аутору омогућава да обухвати материју другачије него у класичној прози” (Ракус 2011: 37). Својеврсна наративна стратегија причања и тихог слушања које се функционално допуњавају представљају окосницу сва три Ракусова романа. Ова стратегија омогућава и креирање семантички отворених дела; у романима се поједини романескни или новелистички наративни сегменти циклично у себе враћају, веома промишљено упадају један у други попут сложеног сатног механизма препуног већих или мањих зупчаника, чија интенција је у указивању на цикличну и неисцрпну природу приповедања/причања и слушања.

И овај Ракусов роман је једним својим делом изграђен на поступку свесног приповедања лика-наратора који приказује догађаје са одређене временске дистанце и има свог адресата унутар текста (некога ко приповедање слуша). Овај наративни поступак је код Ракуса идентификован и у његовим првенцима (Pátková 2011: 548), а како Адам Захаријаш, тако и сам теоретичар Станислав Ракус¹⁰ детаљно интерпретира наративни поступак у вези са Храбаловом прозом: „Захаријаш је у једном од својих теоријских радова о томе написао: 'Код Храбала обраћање прелепој госпођици има мотивациону функцију. Апострофично усмерење на слушатељку утичу и на тон, природу и смисао приповедања које представља неку форму удварања и парадирања старца. Ово парадирање нема никакву употребну једностраност.' [...] оно само омогућава да се хаотично смењују мотиви који на изглед немају никакве, или имају тек минималне узајамне везе и минијатурне епизодне целине” (Ракус 2011: 36–37). Адам Захаријаш, за разлику, на пример, од наратора у *Ексцензиричном универзитету* не припада неспутаном типу наратора, он има свог персоналног наратора, док поједини ликови имају властиту наративну линију.

¹⁰ Слично као и остале ликове из ове трилогије, и Захаријаша занима продукција текста, али и рецепциона естетика, притом рефлексивност ликова на ову тему одражава ставове, теоријске и критичке постулате теоретичара Ракуса. Конкретно у Ракусовом есеју „Комуникациони контакт у прозном тексту” („Komunikačná kontaktovost' v prozaickom texte”, 2011: 34–41) где говори и о Храбаловој прози, налазимо идентичне речи, које у роману приписује Захаријашу.

Ракусови романи су изграђени на принципу „уоквиравања” у коме нису пресудни каузално и хронолошки повезани ликови и радња или неке друштвене околности, већ „унутрашњи поетолошки систем писања. Његов уједињујући аспект је и начин приповедања, када се [...] све одиграва из позиције једне свести.” (Rakús 2008: 177; превод наш). Ала Машкова сматра да је у вези Ракусових романа реч о „слободној” метатрилогији, чија је уметничка структура дводимензионална. Читаочева пажња се стално пребацује са „текста у оквиру” на „текст у тексту”, односно са слике света у коме се одвијају условно реални догађаји, на слику која се конституише, а читалац и сам постаје саучесник у стваралачкој игри (2013: 61). Први пример се у *Ненаписаном роману* манифестује кроз тему писања прозе и ненаписаности романа, док је други видљивији – у 4. поглављу се налази одломак из рукописа романа „Професор Амбел”, за који Захаријаш тражи аутора. Рукопис има 130 страна, баш као и сам Ракусов текст *Ненаписаног романа* и говори о позицији интелектуалца, професора гимназије Јулијуса Амбела¹¹ у доба тоталитаризма и за време ратне Словачке Републике. Пошто му је забрањено да објављује, Захаријаш за овај свој рукопис тражи погодног потенцијалног аутора. Када поново чита одломак из романа, размишља о њему не само са аспекта читаоца већ и са аспекта новог „ауторства”. Први потенцијални аутор је његов ученик Јозеф Тур, коме је писао дипломски рад. Као тајни аутор се том приликом толико опустио да је у Туров рад уносио мисли, које би у другачијим околностима детаљно промишљао и проверавао. Тур је тај рад објавио у зборнику најбољих радова на педагошком конкурс Регионалног центра за методологију и у њему се метанаративним поступком сусрећемо са Захаријашевом, алијас Ракусовом теоријом: „’Производња текста је’, читао је Захаријаш у зборнику, ’поред осталог, непрекидно одлучивање између онога шта рећи и шта не. С једне стране, аутор тражи начин како да креира простор у који би све стало (овакав простор је пронашао и путем текста у тексту, на пример Сол Белоу у роману ’Херцог’), с друге стране, институција аутора мора бити неодвојиво повезана са осећајем за изостављање и са емпатијом према читаочевом рецепцијском бићу” (Ракус 2011: 68). Ракус разликује текст и дело, текст је ауторова, а дело читаочева креација. Потенцијални аутор Јозеф Тур притом није умео да разазна битно од небитног, писао је веома опширно, неповезано, расплињавао се у описима детаља, за шта га је Захаријаш критиковао: „Интерпретирате текст а не видите шта је

¹¹ Лик Јулијуса Амбела се такође бави питањима производње текста: „учи своје студенте на часовима писања литерарних састава на шта треба обратити пажњу како бисмо описали човека и његов лик преточили у речи и речима му дали живот” (Ракус 2011: 59).

у њему главно а шта споредно?” (Ракус 2011: 70). Комична ситуација настаје када га Захаријаш оцени ниском оценом: „За свој рад, помислио је Захаријаш, могу да дам оцену какву ја хоћу” (Ракус 2011: 70). Тур није постао Захаријашев аутор јер се испоставило да има болесног сина као и лик професора Амбела, чиме се његово ауторство испоставило као неадекватно. Други потенцијални аутор је професор Рудолф М. Андреански, који има ироничан поглед на свет и подругљиве манире, што доводи у питање озбиљност Захаријашевог романа. Трећи аутор је Душан Сакмар, учитељ словачког језика у вечерњој школи за образовање одраслих, односно лик из Ракусовог романа *Темпоралне белешке*. Многи критичари сматрају да су Ракусови романи поетолошки повезани, да је реч о трилогији и читају их као промишљену романескну конструкцију пре свега о питањима наратије, продукције текста, што оправдава руску научницу Алу Машкову да говори о метатрилогији, да су то романи о романима, текстови о текстовима (2013: 63). Да Ракусова три романа повезује исти поетолошки принцип, сведочи и пасус Бохње о потреби интертекстуалних веза (за мање уметнички надарене читаоце) у планираној трилогији Валентина Николајевича Соботу у *Ексцентричном универзитету*: „И главни лик из првог романа [...] је постао у другом роману споредни лик” (Rakús 2008: 178: превод наш). На крају је роман „Професор Абмел” цензура зауставила, а одбијање је сажела у формулацију: „апстрактни хуманизам, алузије, апсурдне ситуације и тенденције” (Ракус 2011: 122). Ненаписани роман тако постаје и необјављен роман, а феномен ненаписаности остаје као „извесна врста недовршености текста”.

Цела Ракусова трилогија има елементе универзитетског романа (енгл. the campus novel, university novel), који у словачкој књижевној традицији није толико присутан као нпр. у англосаксонској књижевности.¹² У *Ненаписаном роману* овом жанровском одређењу одговара пре свега прво поглавље и део трећег, где се приказује средина релативно затвореног социјалног академског простора, „позорница друштвених игара и гротескних ликова” (Божовић 2011: 128), са пуно различитих девијација, интрига, ексцеса и ексцентричних професора чудака и асистената.¹³ Ови ликови су попут карикатура, професор Фрич, шеф катедре је комичан у својој спољашности – на вежбу одбране и заштите долази обучен као ловац, у посебно обликованом и украшеном зеленом шеширу, зеленом хубертусу, сомотским панталонама и гојзерицама. Други

¹² Марек Митка га доводи у везу са стваралаштвом британског писца Д. Лоца и америчког писца Џ. Вилијамса (Mitka 2018: 124). Оксана Блашків такође потврђује припадност универзитетског романа англосаксонској књижевној традицији и наводи нијансе у терминима – „универзитетски роман” и „академски роман” и по њеном мишљењу Ракусов роман *Ексцентричан универзитет* је њихова синтеза (Блашків 2021: 221).

¹³ У потпуности овај тип романа је разрадио у *Ексцентричном универзитету*.

такав лик је доцент Михал Липњик, такође проблематичног изгледа али и понашања, јер је после испита изненада угризао студенткињу. Доцент Фиркнер је умео да у својим правописно, лексички, морфолошки и синтаксички беспрекорним административним текстовима успешно прикрије тему, а његова слаба тачка је то што се није женио, јер то изазива хомосексуалне конотације. Ванредни професор Јан Аугустин после сваког јела на факултету пере своју вештачку вилицу, а доцент Бот се на факултету пресвлачи. Ракусову слику универзитетске средине не можемо подвести само под вео сатире којом се исмева академска заједница, јер она осликава ситуацију дубљих социјалних и културних проблема тадашњег словачког тоталитарног друштва. Као што је већ раније истакла Дана Хучкова, осим тема књижевности и књижевне теорије код Ракуса доминира и тема нормализације (Hučková 2010),¹⁴ као релативно блиска прошлост пуна драматичних, али и комичних ситуација којима се посредно указује на апсурдност и извитопереност тоталитарног друштва. Ракус то описује посредством својих ликова из интелектуалне универзитетске или уметничке (позоришне) средине. Цела плејада ликова указује на гротескну, али и смешну слику факултетске врхушке која потискује и избацује из свог колектива квалитетне аутсајдере, исто тако и на тескобну и мучну атмосферу позоришта алијас циркуса. Иако се о времену нормализације говори више кроз одређене присутне шифре које крије уметнички текст, позиција појединца у неслободном друштву говори и о апсурдности времена у коме живе.

Захаријаш је планирао да напише роман „који неће имати крај” (Ракус 2011: 37). У последња два пасуса читамо да његова намера добија јасније контуре, уноси чак и називе појединих поглавља како их, додуше без стриктних назива поглавља, налазимо и у самом делу. Притом и читалац долази до последњег пасуса и попут змије која гризе свој реп, у чељустима отворене књиге се материјализује (не)написаност романа који се управо завршава. Међутим написаност/прочитаност не значи и крај приповедања. Како говори отац текстуалном приповедачу у *Ексцентричном универзитету*, Петру Антоновичу Ледеру, када дође са факултета кући: „Почни да причаш све по реду од краја” (Rakús 2008: 225; превод наш). А крај је на почетку.

¹⁴ У новели *Темјоралне белешке* радња се дешава у време најтврђе нормализације (1972. године) и представља слику школства у то време (Darovec 2005), док је роман *Ексцентрични универзитет* временски ситуиран у прву половину 50. година 20. века у доба најокрутније идеологизације целокупног словачког друштва.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Божовић, Г. „Писац у потрази за аутором.” У: *Ненаписани роман*. С. Ракус. Превод са словачког Зденка Валент-Белић. Београд: Архипелаг (2011): 125–128.
- Машкова, А. „Поэтика метатрилогии Станислава Ракуса.” *Slavica Litteraria*, Vol. 17, Iss. 2. (2014): 51–58. <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/132888/1_SlavicaLitteraria_17-2014-2_6.pdf>, 22. 8. 2019>.

*

- Darovec, P. „Prežiť písaním.” *Romboid*. <<https://www.iliteratura.cz/clanek/17045-rakus-stanislav-nenapisany-roman-2>>. 17. 2. 2005.
- Hučková, D. „Paródia na tri spôsoby.” *Kultúra a spoločnosť*. <<https://www.iliteratura.cz/clanek/16361-rakus-stanislav-nenapisany-roman-1>>, 17. 10. 2004.
- Mitka M. „Naratívne a literárnoteoretické korelácie diskurzivity v románoch S. Rakúsa: hľadanie autora (nielen v časoch socializmu).” У: *Codex Historico-Critica. Noetické východiská v kontexte interdisciplinárnych prístupov k histórii, literatúre, jazyku a umeniam*. L. Šteflová a P. Karpinský (eds.). Prešov: Prešovská Univerzita (2018): 124–134.
- Pátková, J. „Some of Stanislav Rakús’s early magazine works: comments on the interpretation of this literary texts from the period 1963–1976.” У: *Slovenská literatúra (Slovak Literature)*, 58, No 6 (2011): 546–557.
- Rakús, S. *Medzi látkou a témou*. Levoča: Modrý Peter, 2011.
- Rakus, S. „Između materije i teme. Materija, tema, problem, oblik (Nacrt teorijskih i terminoloških polazišta).” У: *Modeli i diskursi nauke o književnosti. Izbor iz novije slovačke nauke o književnosti*. Sastavio i preveo sa slovačkog Mihal Harpanj. Beograd: Službeni glasnik (2018): 189–197.
- Součková, M. „Do záujmovej sféry literatúry patrí všetko.” *Knižná revue*. <<https://www.litcentrum.sk>>, 18. 2. 2013.
- Součková, M. „Medzi literatúrou a vedou – na materiáli textov Stanislava Rakúsa.” *World Literature Studies*, 14, No 4 (2022): 91–103.
- Zajac, P. *Stratené existencie a ich čas*. <<https://konzervativizmus.sk/stratene-existencie-a-ich-cas/>>, 7. 8. 2023.
- Zajac, P. „Rozprávania Stanislava Rakúsa.” У: *Medzi umením a vedou (pri príležitosti životného jubilea Stanislava Rakúsa)*. M. Součková (ed.). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove (2010): 255–263.
- Žemberová, V. „Stanislav Rakús – jubileum medzi jeho textom a jeho teóriou.” *Slavica literaria*, 23, No 2 (2020): 159–161.

ИЗВОРИ

- Ракус, С. *Ненаписани роман*. Превод са словачког Зденка Валент-Белић. Београд: Архипелаг, 2011.

*

Rakús, S. *Excentrická univerzita*. Vol. 6. Bratislava: Koloman Kertész Bagala, 2008.

Зузана Й. Чижикова

ПОЭТИКА НЕНАПИСАННОГО РОМАНА СТАНИСЛАВА РАКУСА

Резюме

В данной статье мы занимаемся анализом тематических, повествовательных и контекстуальных аспектов *Ненаписанного романа* (Nenapísaný román, 2004) одного из крупнейших современных словацких прозаиков Станислава Ракуса (1940). Роман был также переведен на сербский язык под названием «Ненаписани роман», опубликован издательством «Архипелаг» (Белград, 2011). Мы указываем на внутреннюю структуру текста, стратегию повествования и формирования сюжета, его связь с более широким социальным контекстом в Словакии во время периода «нормализации» в 1970-е и 1980-е годы XX в., а также связь поэтики романа с литературно-теоретическими произведениями автора. Ракус важен как литературный теоретик и критик, который в своих многочисленных теоретических работах отталкивается от эстетики коммуникации и нарратологии при разработке своей собственной теории прозаического текста.

Ключевые слова: Станислав Ракус, Ненаписанный роман, теория прозы, современная словацкая проза.

ТАЊА Ф. ГАЕВ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

УКРАЈИНСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА И ЊИХОВА ПЕРСПЕКТИВА ПОСЛЕ ЗАВРШЕТКА РАТА У УКРАЈИНИ

После кратког представљања спољашње историје развоја савременог украјинског језика у раду се сагледава актуелна социолингвистичка ситуација у Украјини након избијања рата. Као теоријско полазиште користили смо теоријски модел Милорада Радовановића о развојним фазама стандардних језика. На основу сагледавања задатака развоја украјинског као државног језика и разматрања перспективе његове одрживости на територији Украјине и ван њених граница долази се до закључка да се актуелна ситуација може посматрати као фаза реконструкције. Поред тога, разматрају се и питања места украјинског језика у свету, могућности ширења његове улоге и области у којима се његов утицај може повећати.

Кључне речи: Украјина, украјински језик, књижевност и култура, рат, ревалоризација норме.

1. Увод: кратак осврт на развој савременог украјинског језика после 1991. године

Стицањем независности Украјине 1991. године стекли су се и сви услови за неометани развој стандардног украјинског језика.¹ У новим историјским околностима украјински језик развијао се као званични језик независне државе и обављао је све функције које један књижевни језик има. Међутим, како указује упоредна анализа података с последњег совјетског пописа становништва 1989. године и првог у независној Украјини 2001. године, промена статуса језика само се у извесној мери одразила и на број говорника који су га доживљавали као матерњи. За десет година независности број изворних говорника украјинског јези-

* scienciaipisa@gmail.com

¹ За претходни историјски период развоја украјинског језика и његовог проучавања, који се везује за совјетско раздобље, читаоце упућујемо на занимљив рад Левкиевская 2018: 483–526.

ка повећао се само за 2,8% у односу на 1989. годину – 67,5% навело је украјински као матерњи, а 29,6% руски. Од тог броја 43,3% оних који су навели украјински као матерњи језик изјавило је да се као другим језиком користе и руским, а од укупног броја оних којима је руски матерњи, 54,8% изјавило је да слободно говоре украјински. У том смислу језичка ситуација у Украјини у првим годинама после стицања независности описивала се као билингвална (Besters-Diliger 2007: 257).

Овакво становиште утемељено је у украјинском Уставу из 1996. године, где се у члану 10 наводи да је државни језик у Украјини украјински језик и да држава обезбеђује свестрани развој и функционисање украјинског језика у свим областима друштвеног живота на територији целе Украјине, да је у Украјини загарантован слободан развој, употреба и заштита руског и других језика националних мањина Украјине, да држава доприноси учењу језика међународне комуникације и да је употреба језика у Украјини загарантована Уставом Украјине и одређена је законом (*Конституція України*, стаття 10).

У стању фактичког билингвизма у различитим областима Украјине преовладавала је употреба или украјинског, или руског језика.² Руски језик свуда се користио, посебно у источним и јужним регионима, где је било доста руског говорног становништва. Велики део држављана Украјине из различитих разлога говорио је руски језик, а затим су свесно прешли на украјински језик, мада поједине групе људи још увек имају проблеме са националном припадношћу и свешћу о себи. У неким случајевима власт у Украјини допринела је ширењу руског језика и културе. На пример, за време мандата председника Виктора Јануковича (2010–2014) украјински језик и култура били су занемарени, а руски се навелико употребљавао у државним структурама и културном простору. Због тога су неке украјинске речи и изрази постали сличнији руским или су се потпуно изгубили, те самим тим украјински језик није могао да се развија на одговарајући начин. Много година после стицања независности руски језик још увек је имао велики утицај на украјински, у медијима, политици и култури.³

² О броју становника који су говорили руски језик до и од почетка рата у Украјини говоре подаци истраживања Кијевског међународног института за социологију (Грушецький 2023).

³ Периоди прогона украјинског језика и презира према њему били су карактеристични и за раније историјске периоде. Истичемо период Руског царства и Совјетског Савеза. Читав период совјетске власти у Украјини (1917–1991) пратиле су промене у украјинском језику, што је водило забрани његове употребе у бројним областима живота. 1930-их година у Украјини се примењивала политика „украјинизације“, која је наводно за циљ имала јачање украјинског језика и културе. Али, већ 1932–1933. Стаљин је организовао Голодомор, услед којег су умрли милиони Украјинаца. Уједно су уништене

Међутим, после Револуције достојанства (Наранцасте револуције или Револуције мајдана, или само Мајдана) и почетка руско-украјинског рата 2014. године дошло је до изузетног пораста утицаја медијских ресурса на украјинском језику, књижевности, музици и филма, посебно када се узме у обзир да је сада у Украјини на снази државна језичка политика у вези са политиком минимализације руског утицаја⁴ како би се ојачале позиције украјинског језика и културе. Без обзира на овај утицај, украјински језик има своја оригинална обележја и наставља да се развија у складу са потребама савременог друштва.

2. Развој стандардних језика у светлу теорије Милорада Радовановића

Како бисмо размотрили перспективе развоја украјинског језика, књижевности и културе после окончања рата, користићемо термино-систем теорије планирања језика Милорада Радовановића (2004: 64, 101–110). Поменути аутор сагледава развој језичког стандарда кроз следеће фазе: селекција (одабир варијетета који ће послужити за стандард) > дескрипција (опис изабраног варијетета) > прескрипција (нормирање) > елаборација (образлагање норме) > акцептација (прихватање норме од стране говорника) > имплементација (спровођење кроз целокупни наставни процес) > експанзија (ширење) > култивација (неговање) > евалуација (вредновање) > реконструкција (преправљање) > промоција

бројне књиге и друго историјско наслеђе, што је нанело озбиљну штету украјинском језику, историји и култури. Никита Хрушчов 1958. донео је одлуку о обустављању „забране националних обичаја и традиције”, што је довело до одређеног привременог слабења притиска на украјински језик и културу. Међутим, Хрушчов је спровео политику „државног руског језика”, који је довео до даље замене украјинског језика руским. Какве је то последице имало на ширем плану културног развоја још 1959. године указао је украјински песник Јевген Малањук: „Како искуство показује, 'малорускост' се истовремено негује систематским убризгавањем комплекса инфериорности ('никада нису имали државу', 'мрачно сељаштво', 'глупи Украјинци' итд.), подругљивим односом према националним вредностима и светињама. Ово је систематско исмевање, причање вицева и изругивање обичаја, обреда, националне етике, језика, књижевности, обележја националног стила, за чије се спровођење постављају систематске, планске и терористичке препреке. А када није могуће исмевати песму или игру, онда се вулгаризују и примитивизују ('песме народа СССР-а'), тако да се 'хопак' неприметно претвара у 'камарински', а бандура – кроз разне 'капеле' – у балалајку или хармонику. Када се у области науке или уметности појави дело украјинског националног духа неоспорне и самоуверене вредности, онда једноставно долази до реквизиције или 'социјализације' и дело се проглашава 'нашим' ('руским' или – сада – 'совјетским')” (Маланюк 1959, цитат је дат у нашем преводу).

⁴ Томе је допринело и усвајање новог Закона о заштити функционисања украјинског језика као државног 2019. године (Криворучко 2023: 295).

(представљање промена), при чему се тај процес сагледава као кружни. Није нужно да тај круг увек има почетак у истој фази, али је природно и очекивано да се процес стандардизације завршава у фази дескрипције, прескрипције или елаборације, а може се завршити и процесом селекције уколико се за стандардни варијетет изабере нови језик, дијалекат или социолект.

Имајући у виду раније фазе развоја украјинског језика (уп. Білодід 1958, 1961; Плющ 1971; Русанівський 2001), постојеће описе његовог граматичког и лексичког система (в. нпр. Русанівський et al. 2000; Вихованець et al. 2017), као и његовог функционисања у друштву (в. Буквић 2019; Фудерер 2011), у овом раду покушаћемо да изнесемо своја запажања о даљим перспективама развоја украјинског језика у условима након окончања ратног сукоба, сматрајући да се у актуелним историјским околностима може покренути нови кружни процес стандардизације, тј. да се може одиграти реконструкција норме украјинског језика у извесном степену, после чега могу уследити и остале фазе развоја измењеног језичког стандарда.

3. Стање украјинског језика по почетку рата

С. Криворучко указује да је у XXI веку ситуација у Украјини парадоксална. „Чак и после рата 2022. и руског бомбардовања, има држављана Украјине који настављају да говоре руски. Они живе у Кијеву, Харкову, Полтави, Хмельницьком, Дњепру, Одеси, и другим градовима... брину због гранатирања и бомбардовања, искључују им светло због оштећења, воду, грејање, интернет, мобилну комуникацију... гледају европску аналитику догађаја, незадовољни су... Али! Настављају да говоре руски. Како се ово може објаснити? Да ли је ово Стокхолмски синдром? Када се жртва везује за свог агресора? Да ли је то специфичан облик менталног мазохизма? Ако личи на истину, онда предлажемо да се овај синдром забележи термином: етнолингвистички мазохизам” (Криворучко 2023: 296). Наводи да већина етничких Украјинаца, који се у Европи крију од руске агресије и примају новац као жртве Руса, говоре руски.

С друге стране, бележи се и супротан процес. Током рата 2014–2023. у Украјини је дошло до повећања нивоа грађанске самоидентификације, те је већина становника постала свесна и почела да осећа да припада држави Украјини у којој желе да живе, неки већ за време рата, а неки после завршетка рата. Грађани Украјине почињу са поштовањем да се односе према концепту „украјинско”, а он обухвата украјинску историју, језик, културу, књижевност, историјско сећање, уметност. Књижевност се издваја из других врста уметности зато што је нераскидиво

повезана са језиком и самим тим најбоље је представљање језика (Криворучко 2023: 297).

Сви поменути подаци наводе на закључак да се процес повећања броја изворних говорника украјинског језика наставио и после почетка војних операција, можда чак и већом брзином него раније, показујући на тај начин не само да је језик битно обележје идентитета (в. о томе више у: Bugarski 2010), већ и својеврсно државотворно оруђе у грађењу независне државе.

4. Перспективе ширења утицаја украјинског језика у различитим областима

4.1. Реконструкција *статуса* званичној украјинској језика

Већ поменути члан 10 украјинског Устава дефинише употребу званичног државног језика, али и осталих језика, који су у употреби у Украјини. Иако је Закон о заштити употребе украјинског као државног језика језике националних мањина ставио у подређени положај, укључујући и руски, због потпуне агресије Руске Федерације на Украјину, као и потпуне русофобије како Украјинаца, тако и већег дела света, овај члан Устава Украјине највероватније ће бити промењен у циљу „чишћења” свега руског и посебно престанка „употребе и заштите” руског језика на територији Украјине.

Украјински језик треба да постане језик свих државних институција и служби у органима власти на свим нивоима, а посебно на највишим, у Оружаним снагама Украјине, територијалној одбрани, Националној гарди, граничним трупима, царини, правосудним органима, полицији, судовима, тужилаштвима, војним школама, лицејима, а знање књижевног украјинског језика треба да буде социјални услов за даљи развој каријере са стручним компетенцијама. На украјинском језику треба да се развија просвета и наука и да се објављују вредне научне публикације уз помоћ државе. Украјински језик треба да постане језик економије, пословања, рекламе, медија и на њему треба да се развијају и користе брендови, симболи, трговинске марке, ослањајући се на украјинску културу, традицију, вредности, како би Украјина стекла имиџ поузданог међународног партнера, не само током велике међународне војне и техничке, економске, финансијске помоћи, већ и након тога.

Велика пажња треба да се посвети туризму, обуци водича који говоре украјински језик, како на територији Украјине, тако и у иностранству. На украјинском језику треба да буду утемељени украјински филмови, музика, фестивали, позориште, уметничка удружења, област забаве и хумора.

Посебно су битни квалитетни интернет извори на украјинском језику, блогови, субкултура за младе, жаргонизми, сленгови, који треба да настају на основу специфичних лексичких јединица и шире се међу младима, како током рата, тако и после њега. Најуспешније иновације могу да обогате лексичко-семантички фонд украјинског језика.

4.2. Статус украјинског језика ван граница земље

Украјински језик потенцијално је будући језик Европске уније услед придруживања Украјине ЕУ. Украјина је кандидат за чланство у ЕУ од 23. 6. 2022. На званичном сајту EFNIL (European Federation of National Institutions for Language; Dodé 2022) 21. 3. 2022. истакнуто је обавештење да су на ванредној седници Генералне скупштине Европске уније националних језичких институција сви чланови Генералне скупштине једногласно подржали одлуку о чланству Украјине у језичком простору ЕУ.

4.3. Популаризација проучавања украјинског као страног

Од почетка потпуне руске инвазије постоји тренд повећања броја заинтересованих да уче украјински језик у знак солидарности, поготово у земљама које су прихватале избеглице из Украјине. Како сазнајемо из извора са интернета, број људи који уче украјински језик на сајту Duolingo од 24. 2. 2022. до 20. 3. 2023. повећао се скоро шестоструко. Водећа је Пољска, где је овај показатељ порастао за чак 2.677%. У овом погледу перспектива украјинског језика делује светло.

Године 2022. украјински језик почело је да учи више од 1,3 милиона људи у целом свету. Сајтови за учење украјинског језика створени у Украјини намењени су како онима који тек почињу да уче украјински, тако и онима који га течно говоре. Активно је радило више од 250 бесплатних курсева за учење украјинског језика.

Могуће је да ће се оваква заинтересованост за украјински језик одржати и надаље и да ће, по надањима Украјинаца, украјински природним путем заменити руски на списку званичних језика ОУН.

Такође, постоји потреба да се прошире хоризонти украјинског језика као страног и у свету и у Украјини, да се оснују и развијају центри украјинске културе у иностранству, недељне школе за Украјинце и странце заинтересоване да уче украјински језик, да се јачају везе украјинских научника са катедрама европских и других универзитета на којима се раније изучавао украјински језик, као и са онима који планирају да се њиме баве. Сведоци смо да се у светском научном друштву заинтересованост за русистику постепено смањује у корист украјинистике. И све је

већа потреба да се у различитим земљама света, пре свега европским, образује кадар који ће подучавати украјинском језику.

4.4. Превођење и популаризација украјинске књижевности

Све је већа потреба за превођењем и објављивањем дела украјинских писаца, како савремених, тако и класика, али и најзначајнијих радова научника, уметника из различитих области на главним светским језицима, као и за превођењем на украјински језик светске уметничке, научне, техничке и друге литературе, што истиче значај преводаштва са украјинског и на украјински језик.

4.5. Нови ојиси украјинског језика

Због претходно наведених постулата неопходни су нови речници, како украјински, тако и вишејезични. Ово можемо потврдити ситуацијом на Филолошком факултету Београдског универзитета, на ком Група за украјински језик, књижевност, културу постоји од 2002. и за све то време и наставници и студенти користили су посредне речнике: руско-украјински, енглеско-украјински и слично. Тек од 2016. наставници Групе за украјински језик, књижевност, културу започели су рад на пројекту Министарства иностраних послова Украјине посредством Амбасаде Украјине у Републици Србији – „Израда српско-украјинског речника” (40.000 речи). Предвиђено трајање пројекта је до 2026. године. У тренутку писања рада обрађено је око 15.000 речи (А–Н).

Уколико већ не постоје у државама у којима се одавно изучава украјински језик, као и у државама у којима је украјински језик почео да се проучава од почетка рата у Украјини, било онлајн, било уживо, овакви пројекти сигурно ће постати приоритети, било да се ради о речницима са украјинског на одговарајући језик, или о речницима у обрнутом смеру.

4.6. Очување националних културних вредности

Поред језика, ратом су угрожене и остале украјинске националне вредности – културно наслеђе и верска уверења. Према подацима UNESCO-а, у периоду од 22. 2. до 5. 9. 2022, као последица борбе било је оштећено 79 верских објеката, 13 музеја, 36 историјских објеката, 32 објекта намењених културним делатностима, 17 споменика и 9 библиотеке. Украјинска фонд за културу обавестио је о још много оштећених историјских објеката и објеката културног наслеђа. „Уништавање библиотеке и образовних установа такође је део смишљене кампање кул-

турног чишћења, у којој агресор настоји да избрише све трагове културе која постоји на окупираној територији и да успостави баријере сваком новом стваралаштву или уметничком изразу” (Родинова, Федорків, Макогончук 2022: 228).

На рат са украјинском уметношћу и уметницима, поред добро документованог уништавања Мариупољског драмског позоришта, утицало је и уништавање Централне градске библиотеке „В. Г. Короленко” и Центра савремене уметности и културе „Архип Куинци”. У Музеју Куинција, отвореном 2010. године, чувају се уметникове украјинске реалистичке слике, као и преко 600 слика историјских и савремених украјинских уметника. Ремек-дело А. Куинција „Црвени залазак сунца на Дњепру” чува се у Музеју уметности Метрополитен у Њујорку, али се верује да су његове слике део више од 2.000 уметничких дела која је, верује се, руска војска опљачкала из музеја у Мариупољу. Непозната је и локација 25 слика самоуке украјинске уметнице Марије Примаченко, које се чувају у Иванкивском музеју историје и локалне историје, пошто је руска војска запалила зграду, скоро уништивши дела уметнице, којима се дивио Пикасо (Родинова, Федорків, Макогончук 2022: 229).

Међународна заједница брзо је реаговала на вест о уништавању културног наслеђа. На почетку руске инвазије UNESCO је издао саопштење у којем је подсетио на међународне обавезе у вези са културним наслеђем током оружаних сукоба, како је наведено у Хашкој конвенцији из 1954. и њеним протоколима из 1954. и 1999. (Родинова, Федорків, Макогончук 2022: 229).

Руска инвазија убрзала је напоре да се најважнија уметничка дела преместе на безбедна места. Лавовска национална галерија, највећи музеј у Украјини, чије збирке садрже слике Франциска Гоје, Питера Пола Рубенса, Жоржа де Ла Тура, сакрила је своја највреднија уметничка дела (Родинова, Федорків, Макогончук 2022: 230).

UNESCO је 1. 7. 2022. додао културу припреме украјинског боршча на своју „листу нематеријалног културног наслеђа којем је потребна хитна заштита”, уз образложење да рат и даље расељавање становништва доводе у опасност ову традицију.

5. Закључна разматрања

Узевши у обзир све наведено, препород украјинског језика процес је који захтева дуготрајан и систематичан рад на пропагирању украјинског језика и културе, пре свега помоћу просвете и масовних културних манифестација, уз подршку и развој украјинске књижевности, музике, позоришта, филма и других области културе, језичких технологија и

дизайна, попут програма, веб-сайтова і других технологічних рішень на українському мові, з урахування державних програм за підтримку українського мови фінансування мовних проєктів, мовних центрів і других активностей.

Світова спільнота від початку повної агресії РФ вже наведено підтримку у кожному сенсі, а окремо людському і фінансовому. Якби так одразу і допоміг світові спільноті тривати представити ще один виклик для українського мови, книжковості, культури і його перспектив. Тому це найвище на українцям самим, чи на території окупованої України, чи в інших територіях, де навчають дає боротьбу і вибори за статус українського мови, як державного в Україні і як одного від світових мов.

ЦИТИРОВАНА ЛІТЕРАТУРА

- Білодід, І. (ред.). *Курс історії української літературної мови: у 2-х т.* Київ: Видавництво Академії наук української РСР, 1958–1961.
- Буквицький, Р. „Мовні проблеми в Україні: між лінгвістичною і політикою.” *Збірник Майдану сучасної української науки*, кн. 70 (2019): 375–396.
- Вихованець, І. Р. et al. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.
- Грушецький, А. *Співвідношення до викладання російської мови в українськомовних школах: результати телефонного опитування, проведеного 14–22 лютого 2023 року*. <<https://kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=1202&page=1&t=10>>, 24. 12. 2023.
- Конституція України, стаття 10. <<https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/uk/ua/ua013uk.pdf>>, 10. 12. 2023.
- Криворучко, С. „Етнолінгвістичний націоналізм.” В: *Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових праць*. О. Г. Шостак (заг. ред.). Київ: Талком (2023): 291–298.
- Левкиевская, Е. Е. „Развитие украинского языка и история его научного исследования в советский период.” В: *Малороссы vs украинцы: украинский вопрос в науке, государственной и культурной политике Российской империи и СССР: очерки*. Е. Ю. Борисенко, М. В. Лескинен (отв. ред.). Москва: Институт славяноведения РАН (2018): 483–526.
- Маланюк, Є. *Малоросійство*, видання „Вісника” ООЧСУ, Нью Йорк, 1959р., Друкарня „Луна”. <<https://zbruc.eu/node/90477?fbclid=IwAR3bGEu3-77Jx32ex-CBUT9UWBkEUKh-lyaa0EWrhUtjQogTsE7-CeCZAR0>>, 10. 12. 2023.
- Плющ, П. П. *Історія української літературної мови*. Київ: Вища школа, 1971.
- Родінова Н., Федорків О., Макогончук Н. „Сучасне становище та напрями розвитку культури і мистецтва України (Реалії воєнного стану).” *Культурологічний альманах*, вип. 4 (2022): 226–233.
- Русанівський, В. М. *Історія української літературної мови*. Київ: АртЕк, 2001.

- Русанівський, В. М. et al. (ред. кол.). *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: „Українська енциклопедія” ім. М. Бажана, 2000.
- Фудерер, Т. „Мовна ситуація України в категоріях концепції Клода Ажежа.” *Мова і суспільство*, вип. 2 (2011): 62–71.

*

- Besters-Dilger, J. „The Ukrainian Language in Education and Mass Media.” *Harvard Ukrainian Studies*, vol. 29, № 1–4 (2007): 257–293.
- Bugarski, R. *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010.
- Dodé, R. *Welcome to Czech Republic and Ukraine as Members of EFNIL*. EFNIL Press Release, March 21, 2022. <<https://efnil.org/news/efnil-press-release-21-march-2022/r>>.
- Radovanović, M. *Planiranje jezika i drugi spisi*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.

Tanja F. Gaev

UKRAINIAN LANGUAGE, LITERATURE AND CULTURE AND THEIR PERSPECTIVE AFTER THE END OF THE WAR IN UKRAINE

Summary

After a brief presentation of the external history of the development of the modern Ukrainian language, the paper examines the current sociolinguistic situation in Ukraine after the outbreak of the war. As a theoretical starting point, we used Milorad Radovanović's teaching on the development stages of standard languages. Based on an overview of the tasks of the development of Ukrainian as a state language and consideration of the perspective of its sustainability on the territory of Ukraine and beyond its borders, the conclusion is reached that the current situation can be viewed as a stage of reconstruction. In addition, the issues of the place of the Ukrainian language in the world and the possibility of expanding its role are discussed, as well as the areas where its influence can be strengthened.

Key words: Ukraine, Ukrainian language, literature and culture, war, revaluation of norms.

УДК 821.161.1-94.09 Јузефович Л.

821.161.1-94.09 Басински П.

82:06.05(470)

https://doi.org/10.18485/ssds_kongres.2024.19.ch19

АНА М. ЈАКОВЉЕВИЋ РАДУНОВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

САВРЕМЕНА РУСКА ДОКУМЕНТАРНА КЊИЖЕВНОСТ: ПАВЕЛ БАСИНСКИ И ЛЕОНИД ЈУЗЕФОВИЧ

У нашем раду показате како су велике књижевне награде попут „Руског Букера“ («Русский Букер»), „Националног бестселера“ («Национальный бестселлер») и „Велике књиге“ («Большая книга») утицале на хијерархију савремене руске књижевне сцене. Посебну пажњу посветитемо разлозима који су довели до учвршћивања доминантног положаја документарне прозе. Њене карактеристике показате на примерима вишеструко награђиваних дела Павела Басинског и Леонида Јузефовича.

Кључне речи: нон-фикшн, документарна проза, Леонид Јузефович, Павел Басински, „Велика књига“.

1. Руске књижевне награде

Савремени књижевни процес је комплексна појава везана за садашњост, али усмерена ка будућности. Један од најважнијих проблема у вези са његовим проучавањем лежи у покушајима да се изгради систем који би значај писца и дела показао из различитих углова, али би омогућио да се коначно одреди њихово место у историји књижевности. Сергеј Чуприњин у свом лексикону савремене руске књижевности из 2007. године (Чупринин) истиче да је књижевност у својој суштини хијерархијски систем, због чега је природно да сваки писац и свака уметничка појава, чим се појави, заузме неко место на вечито покретној књижевној Табели о ранговима. Стварање хијерархије писаца у савременом тренутку одвија се уз учешће стручне заједнице, коју чине критичари или предавачи књижевности, чији је радни задатак стварање рејтинга писаца, као и кроз деловање читалаца, који књиге купују и читају да би задовољили и хедонистичке и епистемолошке прохтеве. Награде су дугогодишња и утицајна институција књижевног живота (Пульсон 2010).

* anajakovljevic@yahoo.com

У највећим земљама Запада престижне националне и међународне награде умногоме одређују читалачки круг савременика, па самим тим и политику издавања књига, превођења, токове у националној и светској књижевности (Рейтблат, Дубин 2006). Савремени истраживачи показују како награде, нудећи одређену евалуациону матрицу, читаоцу олакшавају избор и често замењују ментални напор читања и избора између великог броја текстова дела нудећи готово решење (Селјутина 2013: 205; Новикова 2018: 274–275).

Књижевна награда је ауторитет на који се позивају сви учесници књижевног процеса. Механизам награђивања функционише у односу на читаоца који жели да буде сигуран да чита квалитетну књигу. Комуникативна улога књижевне награде посебно је уочљива у области стране књижевности: позивање на ауторитет награде као што су Гонкурова, Букерова или Нобелова награда за књижевност готово апсолутно функционише у односу на преводну књижевност (Селјутина 2011: 208). У совјетском периоду добитници државних награда имали су посебно место у хијерархији писаца „иако је већина читалаца схватила да су Трифонов, Битов, Искандер бољи од Маркова, Софронова, Кочетова” (Чупринин 2007). Институција књижевних награда цветала је као државни облик индиректног управљања књижевношћу. У суштини, то је био вид материјалне подршке писцима од стране партијске државе. Награда је аутоматски повећавала број издања награђених књига аутора и њихов тираж, што је значајно повећало његов приход дуги низ година (Рейтблат, Дубин 2006).

Истраживање Ј. В. Новикове (2018) показује како је перестројка донела најпре девалвацију, а затим и нестанак великих државних награда. У постсовјетском периоду „Руски Букер” («Русский Букер»), „Национални бестселер” («Национальный бестселлер») и „Велика књига” («Большая книга») биле су најважније награде и имале су најширу и најстабилнију медијску пажњу. Државна награда за књижевност Руске федерације додељена је први пут 1992. године, а исте године започела је своју историју прва књижевна награда коју није додељивала држава – руска Букерова награда. „Руски Букер” током четврт века постојања скренуо је пажњу читалачке публике на широки спектар модерне руске прозе, али је последњи пут додељен 2017. године. „Национални бестселер” је петербуршка награда коју су установили Виктор Топоров и Константин Тублин. Награда је постојала све до 2022. године, али није додељивана за документарну прозу. Поводом случаја Димитрија Бикова, који је три пута био кандидат за награду, али ју је добио тек за биографију Пастернака, и тако победио Захара Прилепина, Топоров се осврнуо на савремену руску документарну прозу и едицију „Животи знаменитих људи”. Он истиче да није писац Биков победио писца Прилепина, већ

је писац Пастернак победио књижевног јунака Сањку, због чега је, као оснивач награде, донео одлуку да дела писана „у жанру ЖЗЛ” не буду номинована (Топоров 2008).

Прави конкурент „Руском Букеру” постала је „Велика књига”. Награда је установљена 2005. године. Њен жанровски распон је шири: у конкуренцију су укључени не само романи, већ и збирке прича, али и дела која припадају жанру нон-фикшн. Награда је установљена „са циљем да пронађе и подстакне ауторе књижевних дела способне да дају значајан допринос култури Русије, повећају друштвени значај савремене руске књижевности и привуку пажњу читалаца и јавности на њу”. Новикова подвлачи да је назив награде одредио и њену природу, те да су њени добитници дела великог обима са нагласком на историјским размерама и „епском” заплету. О лауреатима награде и њиховим делима подробно се расправљало у књижевној критици. Назив награде сваке године диктира „камертон” којим критичари „подешавају” критеријуме оцењивања, јер „Велика књига” треба да се додели великом делу” (Новикова 2018: 279). Увидом у спискове награђених књига долазимо до закључка да ова награда дуги низ година фаворизује документаризам.

Жанр документарног романа развио се у XIX веку. Браћа Гонкур сматрају се његовим претечама, јер су у свом опусу настојали су да користе методе и поступке својствене историографији и антропологији користећи документе да би испричали „историју која се могла догодити” (Роровић 2007: 151–152). Местергази сматра да је најважнија особина документаризма придржавање документарне чињенице, њено тачно репродуковање и ослањање на традиције натурализма. Истовремено, описујући низ појмова који се примењују на дела заснована на документарном материјалу, она предлаже концепт „књижевности са доминантним документарним принципом”, под којим подразумева „фикцију која говори о стварним догађајима и личностима користећи документарне доказе”, које она схвата и као документе, и као забележена усмена сведочанства (2007: 38). Друга половина двадесетог века донела је неповерење као интелектуалну стратегију и књижевну праксу и довела до нестанка документа, јер је постало немогуће разликовати фалсификат и документ (Каспэ 2010; Тесля 2012). Каспе правилно запажа да интересовање критичара за метафору „људског документа” и књижевних критичара за идеју документарности показује како књижевност идеализује документ, придајући му карактеристике за које је откривено да му недостају. До сличног закључка дошао је и Тесља који тврди да документарни текст задржава везу са документом, али је изгубио илузију реалности јер документ више није доказ аутентичности и реализма, његова конструисаност је препозната од стране самог аутора,

а све друго што осим текста у њему можемо да прочитамо, није у њему, већ у нашим начинима читања. Идеја велике књижевности и великог писца формирана у Совјетском савезу имала је своје претече у руским класичним, полифонијским и историјским романима 19. века, који су активно користили документ као изворни материјал у фази припреме за писање. Документ у савременој књижевности, пише Каспе, потврђује смисленост читалачког искуства или процеса књижевног писања чиме омогућава књижевном делу да се укључити у шире егзистенцијално, религиозно или филозофско поље (2010: 44–45).

„Велика књига” додељена је седамнаест пута и међу награђенима свега за четири године међу добитницима није било писаца документарне прозе:

2005–2006

Прва награда – Дмитриј Биков за биографију *Борис Пасџернак* (*Борис Пасџернак*).

2006–2007

Прва награда – Људмила Улицка за роман *Данијел Штајн, преводилац* (*Даниэль Штайн, переводчик*), заснован на биографији Освалда Руфајзена.

Друга награда – Алексеј Варламов за биографију *Алексеј Толстој* (*Алексей Толстой*).

Награда по избору читалаца – Људмила Улицка за *Данијел Штајн, преводилац*.

2007–2008

Друга награда – Људмила Сараскина за биографију *Александар Солжењицин* (*Александр Солженицын*).

Трећа награда – Рустам Рахматулин за књигу есеја *Две Москве, или Метифизика пресџонице* (*Две Москвы, или Метафизика Столицы*).

Награда по избору читалаца – Рустам Рахматулин за књигу есеја *Две Москве, или Метифизика пресџонице*, Људмила Сараскина за биографију *Александар Солжењицин*.

2008–2009

Прва награда – Леонид Јузефовић за роман *Ждралови и пашуљци* (*Журавли и карлики*).

2009–2010

Прва награда – Павел Басински за студију *Лав Толстој. Бекство из раја* (*Лев Толстой. Бегство из рая*).

2011–2012

Награда по избору читалаца – архимандрит Тихон (Шевкунов) за *Несвети, а свети и друге приче* (*Несвятые святые и другие рассказы*).

2012–2013

Друга награда – Сергеј Бељаков за књигу *Гумиљов син Гумиљова* (*Гумилёв сын Гумилёва*).

Сергеј Бељаков за књигу *Гумиљов син Гумиљова*.

2013–2014

Прва награда – Захар Прилепин за роман *Обишљ* (*Обитель*).

Награда по избору читалаца – Светлана Алексијевич за књигу *Време second hand* (*Время секунд хэнд*), Захар Прилепин за роман *Обишљ*.

2014–2015

Гузель Јахина за роман *Зулејха отивара очи* (*Зулейха открывает глаза*).

2015–2016

Прва награда – Леонид Јузефович за роман *Зимски љуш* (*Зимняя дорога*).

Награда за књижевни допринос – Сајам књига нон-фикшн (*Книжная ярмарка Non/fiction*).

2016–2017

Прва награда – Лев Данилкин за биографију *Лењин. Паншокрајор сунчевој љраха* (*Ленин. Пантократор солнечных пылинок*).

Друга награда – Сергеј Шаргунов за дело *Каџајев. Пошера за вечним љролећем* (*Катаев. Погоня за вечной весной*).

Награда по избору читалаца – Сергеј Шаргунов за *Каџајев. Пошера за вечним љролећем*, Лев Данилкин за дело *Лењин. Паншокрајор сунчевој љраха*.

2018–2019

Прва награда – Олег Лекманов, Михаил Свердлов и Иља Симановски за књигу *Венедикт Јерофејев: аушсајдер* (*Венедикт Ерофеев: посторонний*).

Трећа награда – Гузель Јахина за роман *Моја деца* (*Дети мои*).

Награда по избору читалаца – Гузель Јахина за роман *Моја деца*.

2020–2021

Прва награда – **Леонид Јузефович** за роман *Филелин* (*Филэллин*).

Друга награда – Маја Кучерска за књигу *Лесков: Пројушћени те-није* (*Лесков: Прозёванный гений*).

2021–2022

Прва награда – **Павел Басински** за књигу *Истиниша прича Ане Каренине* (*Подлинная история Анны Карениной*).

Друга награда – Алексеј Варламов за биографију *Име Розанова* (*Имя Розанова*).

Трећа награда – Сергеј Бељаков за књигу *Париски момци у Сџаљиновој Москви* (*Парижские мальчики в сталинской Москве*).

Награда по избору читалаца – Гузељ Јахина за роман *Ешалон за Самарканд* (*Эшелон на Самарканд*), **Павел Басински** за књигу *Истиниша прича Ане Каренине*.

Документарни роман Сергеја Бељакова *Париски дечаки у Сџаљиновој Москви* освојио је специјалну награду „Избор генерације” установљену 2022.

2. Леонид Јузефович и Павел Басински

Награду „Велика књига” више пута добијали су Леонид Јузефович (2009, 2016, 2021) и Павел Басински (2010, 2022). Оба писца награђивани су више пута и другим важним књижевним наградама. Јузефович је добио „Национални бестселер” за књигу *Кнез вејџра* (*Князь ветра*) (2001) и *Зимски џуџ* (2016). Награду „Строганов” за изузетна достигнућа у области културе и уметности добио је 2016, а две године касније постао је лауреат међународног културног фестивала „Руски Рим”. Павел Басински је 2014. добио „Награду Владе Руске Федерације у области културе” за књигу *Свеџац пројив лава. Јован Кроншџајтски и Лав Толстој: прича о једном нејријашељству* (*Святой против Льва. Иоанн Кронштадтский и Лев Толстой: история одной вражды*). Када је 2018. године изашао филм редитеља Авдотије Смирнове, *Прича о једном именовању* (*История одного назначения*), заснован на књизи, награђен је наградама „Кинотавр”, „Ника” и „Златни орао” за најбољи сценарио (А. Смирнова, А. Пармас, П. Басински). За допринос развоју руске књижевности Басински је добио „Државну награду” за 2018. годину, а 2020. постао је лауреат награде „А. И. Херцен”.

Зимски џуџ Леонида Јузефовича говори о сукобу белог генерала и песника Анатолија Пепељајева и црвеног команданта и будућег писца

Ивана Строда у Јакутији, током борби за контролу последњих територија које су се налазиле под влашћу белогардејаца 1922–1923. године. Владислав Толстов тврди да је књига, у којој Жузefович наступа као адвокат својих јунака на суду историје, најбоља руска књига о Грађанском рату (2015). Матвејева бележи да је тема Грађанског рата у Русији, током претходних мало више од сто година, била једна од најприсутнијих историјских тема руске књижевности, због чега је неколико пута током двадесетог века претрпела суштинске промене у разумевању и интерпретацији. Жузefовичевом роману додељено је неколико важних награда 2016. године, што указује на прихватање нове метаморфозе познатог историјског заплета. Почетком двадесет првог века он се посматра кроз тему номадизма, пута и путовања, континуиране смене статике и динамике (Матвеева 2018).

Роман почиње причом о томе како је бивши Колчаковљев генерал Анатолиј Пепељајев кренуо у августу 1922. године, са неколико стотина добровољаца, који су себе називали „Сибирским добровољачким одредом”, од Владивостока до Јакутије, да би помогли антибољшевички Нелкански устанак. Аутор детаљно описује како се одвијала ова кампања у нехумано тешким условима, и како се завршила скоро добровољном предајом преживелих учесника. Окрутност грађанског рата у залеђеној тишини јакутске зимске таме доводи човека у егзистенцијалну ситуацију у којој остаје сам са собом и суочен са непријатељским светом око себе. Уз највећи степен умешаности у животну причу својих ликова, Жузefович у основи одбија да изабере страну, градећи наратив као доказ мита који се пред нашим очима ствара из историје. Јасно и прецизно писање даје читаоцу могућност да урони у историју не приближавајући га истини само једне од зараћених страна. Од почетка до краја тече прича о сукобу две силе, две истине и два хероја. Кулминацију Пепељајевљеве кампање представља опсада Картмановљеве јурте у малом сеоцету Сасил-Сиси коју је бранио Стродов одред. „Ледена опсада” од осамнаест дана касније се претворила у главни догађај грађанског рата у Јакутији (Жузefович 2017: 270). Расплет приче је суђење Пепељајеву и његовим присталицама, одржано у Чити 1924. године, где су се противници први и последњи пут срели лицем у лице и изразили „искрено дивљење” један према другом (Жузefович 2017: 361). У епилогу и Пепељајев и Строд, завршавају живот разочарани у своје идеале. Обојица су били ухапшени, а онда и стрељани.

Писац је, у оквиру сопственог текста, понудио и литерарни кључ за разумевање дела које је написао. Он поход Пепељајева за ослобађање Јакутије пореди са потрагом за еликсиром бесмртности или замком уснуле принцезе (Жузefович 2018: 113), али и са потрагом Аргонаута за златним руном. Одбрана Сасил-Саси, тврди аутор, „најснажније је уте-

ловљење првог од Борхесових четири набројана вечна сижеа светске књижевности – прича о утврђењу на које јунаци јуришају и бране га” (Јузефович 2018: 213). Иван Строд доживео је судбину јунака који је победио чудовиште: тренутно је слављен, да би врло брзо био заборављен.

Зимски џуш настао је као покушај документарне истраге тако званог „случаја Пепељајев”. Полазна тачка у овом подухвату је зграда Војног тужилаштва Сибирског војног округа, где аутор-историчар чита „деветотомни истражни спис белог генерала Анатолија Николајевића Пепељајева” (Јузефович 2018: 7). Овом материјалу придружени су објављени мемоари других учесника Пепељајевљеве кампање, али и мемоари и документарна сведочанства генералових противника – Строда и Бајкалова. Када је пао у немилост, Строд је почео интензивније да се бави писањем, па је 1930. године, у издању чувене „Младе гвардије”, објавио мемоаре *У јакушској шајји*. Приликом писања користио је белешке Пепељајевљевог официра Ераста Нудатова, тако да је, формално, дело било аутобиографско, али је приповедање о црвеним херојима документарно потврђено. Јузефович бележи: „Строд је, не желећи то ни сам, написао трагедију, а не мемоаре, тачније, трагичан херојски епос, где се не боре добро и зло, већ једни хероји са другима, и сваки од противника је само оружје више силе у облику „светског капитала” или „светске интернационале” који међусобно ратују као две групе богова са Олимпа при опсади Троје” (Јузефович 2018: 324). Јузефович је жанр свог дела одредио поднасловом: „Генерал А. Н. Пепељајев и анархист И. И. Строд у Јакутији. 1922-1923. Документарни роман”. Под утицајем извора које је користио, Леонид Јузефович конструише наратив *Зимској џуша*. Аутор који износи филозофске дигресије, описује свој рад у архиви, уноси своју преписку са Пепељајевљевим сином, као и разговоре са људима који су познавали Строда, сведен је на једног од приповедача у роману, чији су текстови цитирани и чији су документи коришћени у књизи.

Жанр *Зимској џуша* био је, од момента објављивања, предмет жустре расправе. Највећу полемику изазвао је улазак романа у ужи избор за „Руског Букера”. Издавач Јелена Шубина поставила је питање жанра књиге приликом објављивања листе номинованих, а критичарка Галина Јузефович, у интервјуу за Руску газету, изјављује да дело њеног оца није роман. За разлику од њих, Павел Басински непоколебљиво заступа супротно становиште. Било је и оних који су жанр одређивали као роман-причу, филозофски роман, па и митолошки (Катаев 2017). Јегор Михајлов пише да се ради о документарној балади (2017), а Иван Родионов износи мишљење да је документарно поткрепљен *Зимски џуш* – poema (Родионов 2020). За Ирину Богатирјову „Живот настаје из документа. Материјал превазилази себе и постаје историја у уметничком смислу

те речи, а текст постаје роман, и то роман велике емотивне напетости” (Богатырева 2015).

Леонид Јузефович по професији је историчар, и сматра да ниједан документ не може бити потпуно поуздан. Он се слаже са Јуријем Тињановом да „документи лажу, као људи”. Књиге и архивски документи често намерно искривљују информације, па је стварање веродостојне слике прошлости за Јузефовича илузија. Задатак писца документаристичке прозе био би приближавање нечему што је, као и апсолутна нула, у принципу недостижно. Јузефовича документи занимају као одраз осећања, жеља и карактера својих аутора. Он не тежи научној објективности, јер она није врлина за писца документарне прозе: „Од њега очекују нешто друго: искрена осећања и искреност. И једно и друго је тешко опонашати. Ако је поштен, опрашта му се субјективност у односу на своје јунаке. Без тога нема и не може бити љубави према њима, а без љубави према својим ликовима не можете написати добру књигу” (Јузефович 2020).

Павел Басински је писац, књижевни критичар и новинар. На руској књижевној сцени дебитовао је биографијом Максима Горког 2005. године, која је објављена у едицији „Живот знаменитих људи”. Централни део његовог опуса представљају књиге о Лаву Толстоју: 1. *Лав Толстој: Бекство из раја* (2010); 2. *Светица, прошив Лава. Јован Кронштадтски и Лав Толстој: Прича о једном непријатељству* (2013); 3. *Лав у сени Лава. Прича о љубави и мржњи (Лев в тени Льва. История любви и ненависти)* (2015); 4. *Лав Толстој: Слободан човек (Лев Толстой – свободный человек)* (2016), 5. *Соња, оглази! Софија Толстој: поглед мушкарца и жене (Соња, уйди! Софья Толстая: взгляд мужчины и женщины)* (2020) и 6. *Истиниша прича Ане Карењине* (2022).

Истиниша прича Ане Карењине замишљена је као својеврсни водич кроз Толстојев роман. Басински коментарише реалије које су савременом читаоцу несхватљиве, детаље из свакодневног живота, и особености друштва деветнаестог века. Критичари запажају да Басински самоуверено балансира на линији између објективности и субјективности, документа и креативности. Он ствара „јединствено ткиво нефикционалног наратива” од фрагмената романа одабраних за тумачење, од личних утисака и асоцијација изазваних и овим делом и Толстојевим стваралаштвом у целини, од биографских чињеница из живота писца, мемоара, дневника (Заботин 2023). Књига *Истиниша прича Ане Карењине* састоји се од предговора, двадесет једног есеја, два додатка и садржи више од педесет илустрација. Три приче чине основу текста: 1. реконструкција процеса стварања *Ане Карењине*; 2. коментари појединих поглавља романа; 3. анализа слика, тема и мотива, тражење могућих прототипова главних и споредних ликова.

Ана Кузмина дефинисала је жанр дела као „прави детектив”, будући да се у њему од појединачних речи, догађаја и других „доказа”, реконструише радња романа и објашњавају њена неразумљива места. Аутор *Истиниће приче Ане Карењине* јесте филолог, али његово дело није филолошка студија. Оно је већим делом посвећено тумачењу ликова и психолошких сукоба у књизи, јер празнине и трагови које је Толстој оставио дају могућност различитих тумачења, те „није случајно што је Басински на крају књиге поставио додатак, који садржи различита мишљења писаца, редитеља и уметника о чувеном роману” (Кузьмина 2022). Трофимова (2022) тврди да у новој књизи Басински не прави никакво књижевно откриће и не нуди радикално алтернативно читање књиге: он само систематски истиче оно што је Толстој прећутао или пропустио, а што смо, како време пролази, све мање склони да приметимо и разумемо.

Никитина заступа становиште да *Ана Карењина* није само највећи руски роман, који читаоци веома воле, већ и поље за разне дискусије и контроверзе, па „ако је Лев Николајевич посејао ову њиву, онда Павел Басински у својој новој књизи покушава да открије које је семе Толстој користио” (2022). Своме тексту писац приступа и као биограф, и као књижевни историчар: он користи дневнике и преписку Лава Толстоја, Софије Андрејевне, Т. А. Кузминске, других чланова породице и оних блиских грофовској породици, као и мемоаре најстаријег сина Лава Николајевича, Сергеја Љвовича (његова сећања и коментари за *Ану Карењину* представљени су у књизи Басинског као додатак). Према Никитиној овакав поступак је оправдан јер *Ана Карењина* представља паметан механизам и писац га „прво раставља, покушавајући да уђе у улогу машинског инжењера: одврће завртње, уклања поклопац кућишта, гледа унутра и испитује сваки детаљ (и дува прашину са прашњавих зупчаника!). Затим савесно поново саставља механизам и читаоцу даје резултат своје анализе, а то је приручник о свету романа и његовим ликовима – *Истиниће приче Ане Карењине*”.

Павел Басински каже за себе да је прави фанатик *Ане Карењине*, те да је у својој књизи желео да уместо биографије писца, понуди биографију јунакиње. На питање о жанру дела које је написао, он јасно одговара: „Ово уопште није књижевна критика. Ово је документарна проза, нон-фикшн, ја ништа не измишљам” (Кобеляцкая). Чињеницу да књиге налик на његову добијају књижевне награде објашњава тиме да читаоци имају више поверења у нон-фикшн литературу него у „озбиљне” романе, јер она задовољава когнитивни интерес, а с друге стране, чита се као фикција ако је књига написана на занимљив начин.

Посебно је занимљив теоријски став Павла Басинског о нон-фикшн књижевности. Писац је 2015. године, поводом педесетогодишњи-

це објављивања Капотеовог романа *Хладнокрвно убиство* (*In Cold Blood*), покушао да одреди границе овог термина. Нон-фикшн за њега није нужно интелектуална литература, а „документарна проза” није увек направљена од докумената. Одговор на питање шта је нон-фикшн, Басински није дао и своју немогућност да одреди границе жанра формулише на следећи начин: „Ми Руси смо, нажалост, инертни у савладавању нових формата и волимо да измишљамо топлу воду. То је чак и наша предност. Дуго нам је требало да се навикнемо на егзотично „воће” као што је роман, које су у Европи конзумирали седам векова, почев од витешког романа XII века. Али кад смо се навикли, родили су се Достојевски и Толстој, који су надмашили све романијере света. Тако да је пола века наше конфузије са жанром нон-фикшн – права ситница.”

Важне књижевне награде на савременој руској књижевној сцени активно подржавају и промовишу писце документарне прозе. Руски писци често се опредељују за документарну прозу како би истражили различите аспекте друштвених и политичких тема, културних феномена и историјских догађаја. Документарни текстови нуде контрадикторан програм читања: они су универзални и упућени сваком читаоцу будући да је њихов аутор „велики писац”, али показују и екстремну херметичност. Леонид Јузефович и Павел Басински оцењују документ као непоуздан и неверодостојан извор информација. Међутим, они сматрају да ова непоузданост може бити превазиђена конструисањем сложених полифонијских структура. Употребом различитих стилова и техника писања, као што су истраживања, интервјуи, лична сведочанства, мемоари и преписка, Јузефович и Басински развијају такве структуре. Овиме они прилазе темама на дубоко аналитичан и аутентичан начин. Јузефович и Басински настоје да подвргну документе додатној верификацији кроз овакве методе, креирајући текстуалне обрасце који пружају више дубине и комплексности. Истичући потребу људи за стабилнијом сликом света у контексту нестабилности савремености, Јузефович и Басински наглашавају доминантну улогу документарне прозе у савременој руској књижевности.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Басинский, П. „Non fiction – один из самых парадоксальных жанров.” *Русская газета*, 13. 7. 2015. <<https://rg.ru/2015/07/13/basinskii.html>>, 29. 12. 2023.
- Богатырева, И. „Преодоление жанра (Леонид Юзефович. Зимняя дорога. Генерал А. Н. Пепеляев и анархист И. Я. Строд в Якутии).” *Новый мир*, 11 (2015). <nm1925.ru>, 29. 12. 2023.

- Заботин, Д. В. „П. В. Басинский. Подлинная история Анны Карениной. М.: АСТ: Редакция Елены Шубиной, 2022. 384 с.” *Вопросы литературы* 3 (май–июнь 2023). <vorlit.ru>, 29. 12. 2023.
- Каспэ, И. „Когда говорят вещи: документ и документность в русской литературе 2000-х.” Препринт WP6/2010/02. Препринт WP6/2010/02. Серия WP6. Гуманитарные исследования. <https://www.hse.ru/data/2010/06/08/1219671419/WP6_2010_02-ff.pdf>, 29. 12. 2023.
- Катаев, Ф. „Образная документальность. О романе Л. Юзефовича 'Зимняя дорога'.” *Вопросы литературы* 3 (май–июнь 2017): 236–241.
- Кобеляцкая, М. „Павел Басинский: 'Был период, когда я читал роман Анна Каренина каждое лето.’” <<https://mdk-arbat.ru/interview/detail/886>>, 29. 12. 2023.
- Кузьмина, А. „Что за книга победила в 'Большой книге-2022' и почему её стоит прочитать.” *Белинка. О книгах. Книжный блог Библиотеки Белинского (г. Екатеринбург)*. 10. 12. 2022. <dzen.ru/belinka_o_knigah>, 29. 12. 2023.
- Јузефович, Л. *Зимски љуш. Генерал А. Н. Пејелџајев и анархисти И. И. Сјрог у Јакуџији. 1922–1923. Документарни роман*. Београд: Русика, 2018.
- Матвеева, Ю. „Тема гражданской войны в России в современной русской литературе: перспективы движения или завершение культурного цикла? (А. Макушинский, Л. Юзефович).” *Przegląd Wschodnioeuropejski*, IX/2 (2018). <<https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-24fc3d22-335f-4c61-8e77-1a0f11b3533c>>, 29. 12. 2023.
- Местергази, Е. *Литература нон-фикшн / non-fiction: экспериментальная энциклопедия: русская версия*. Москва: Совпадение, 2007.
- Михайлов, Е. „Егор Михайлов о 'Зимней дороге' Леонида Юзефовича.” *Афиша Daily*, 18. 12. 2017. <daily.afisha.ru>, 29. 12. 2023.
- Никитина, А. „Мануал по миру Анны Карениной. (Рецензия на книгу Павла Басинского 'Подлинная история Анны Карениной', М: АСТ, Редакция Елены Шубиной, 2022).” *Многобукв. Всё о creative writing*. 5. 4. 2022. <hse.ru>, 29. 12. 2023.
- Новикова, Е. В. „Премиальный процесс в русской литературе 1990-2010-х гг. И отечественная литературная критика” *Новый филологический вестник*, 3 (46) (2018). <cyberleninka.ru>, 29. 12. 2023.
- СелЮтина Е. А. „Литературные премии в контексте современной массовой культуры: реализация приема 'Апелляции к авторитету'.” *Lingua mobilis*, Бр. 7 (33) (2011): 205–213.
- Пульсон, К. „Рассуждения о российских литературных премиях.” *Новости литературы*, 8. 4. 2010. <novostiliteratury.ru>, 29. 12. 2023.
- Рейтблат А., Дубин Б. „Литературные премии как социальный институт: пример дореволюционной России.” *Критическая масса*, номер 2, 2006. <<https://magazines.gorky.media/km/2006/2>>, 29. 12. 2023.
- Родионов, И. „Долгая песня чтобы коротать страшное время.” *Отчий край*, 16. 7. 2020. <otchiykray.ru>, 29. 12. 2023.
- Тесля А. А. „Документальная проза: проблема и история жанров.” *Ученые заметки ТОГУ*, том 3, № 1 (2012): 1–17.

- Толастов, В. „Адвокат на суде истории. Леонид Юзефович. Зимняя дорога.” *Урал*, 10. 2015. <uraljournal.ru>, 29. 12. 2023.
- Топоров, В. „Жизнь замечательных лЮдей как жанр.” *Город 812*, № 13, от 24. 11. 2008. <<https://natsbest.com/o-premii/pochemu-v-nacbeste-ne-uchastvujut-biografii/>>.
- Трофимова, Т. „Подлинная история Анны Карениной. Что вы не заметили в романе Льва Толстого? Новая книга Павла Басинского решает (некоторые) загадки этой истории.” *meduza*, 12. 2. 2022. <meduza.io>, 29. 12. 2023.
- Чупринин, С. *Русская литература сегодня: Жизнь по понятиям*. <<https://www.rulit.me/books/russkaya-literatura-segodnya-zhizn-po-ponyatiyam-read-89983-1.html>>, 29. 12. 2023.
- Юзефович, Л. „Правде не обязательно быть правдоподобной.” *Наша газета*, 6. 5. 2020. <nashagazeta.ch>, 29. 12. 2023.

*

Popović, T. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art, 2007.

Ана М. Яковлевич Радунович

СОВРЕМЕННАЯ РОССИЙСКАЯ ДОКУМЕНТАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА: ПАВЕЛ БАСИНСКИЙ И ЛЕОНИД ЮЗЕФОВИЧ

Резюме

В нашем исследовании мы показали, как благодаря институту больших литературных наград документальное начало стало доминировать на современной российской литературной сцене. Доминирование в списках награжденных произведений биографий, романов на исторические темы или произведений, основанных на исторических документах, подтверждает тезис о том, что документализм является одной из основных характеристик современной русской литературы. Премия «Большая книга» вручалась семнадцать раз, и лишь четыре раза лауреатами становились писатели, работающие в других жанрах. Документальная литература — сложное явление, о котором сами авторы имеют противоречивое мнение, принимая идею конструктивности документа и преодолевая ее путем конструирования сложных полифонических романов. Леонид Юзефович и Павел Басинский — неоднократно отмеченные наградами представители документального направления в современной русской литературе. Писатели используют часто как синонимичные понятия «литература нон-фикшн» и «документально-художественная проза». Документальный принцип в их работах предполагает использование разных источников: официальных доку-

ментов, свидетельств и воспоминаний. Их произведения представляют собой реконструкцию исторических эпох и событий, но также содержат уникальный личный опыт автора в исследовании определенной темы. Доминирование документальной прозы Юзефович и Басинский объясняют тем, что современный мир нестабилен, и люди хотят строить свою картину мира на каких-то относительно прочных основаниях. Нон-фикшн предоставляет для этого больше возможностей, чем художественная литература.

Ключевые слова: нон-фикшн, документальная литература, Леонид Юзефович, Павел Басинский, Большая книга.

СРЂАН Р. ПЕТРОВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ РЕЧНИЦИ РУСКОГ ЈЕЗИКА КАО ИЗВОР ПОДАТАКА О РЕЛИГИЈИ

У раду се бавимо лингвокултуролошким речницима савременог руског језика са становишта које их третира као извор података о религији. Такав приступ омогућава адекватније разумевање религијских појмова у језичком и културном погледу, као и разматрање религијских аспеката културе у светлу њиховог утицаја на руски језик. Из угла лингвокултурологије анализира се постојећа лексикографска пракса, утврђује информативност речничких чланака који се односе на религију као елемент духовне културе руског народа, разматра се заступљеност података о религији на различитим нивоима речничке структуре, укључујући питања квалитативних и квантитативних обележја датих информација.

Кључне речи: руска лексикографија, лингвокултурологија, лингвокултуролошки речници, културно маркирана лексика, савремени руски језик, религија.

1. Уводна разматрања

Крајем XX века долази до смене научних парадигми у лингвистици. Надолазећи антропоцентризам доноси различите врсте промена, међу којима и заокрет у погледу централних истраживачких подручја. Измењене околности допринеле су да опус нових тема доспе у језикословни фокус, односно да се постојећа питања изучавају кроз другачију призму. Такав је био случај и са макролингвистичком проблематиком језика и културе. Она је махом остајала у другом плану у системско-структуралној парадигми, да би након ње спадала у ред примарних, чему је, свакако, погодовала и све већа отвореност лингвистике за истраживања интердисциплинарног типа. У сагледавању односа језика и културе такође је дошло до померања, па се формула *ЈЕЗИК + КУЛТУРА* замењује принципијелно другачијом формулом – *КУЛТУРА ПОСРЕДСТВОМ ЈЕЗИКА, ЈЕЗИК ПОСРЕДСТВОМ КУЛТУРЕ* (Петровић 2022: 269–270).

* srdjan.petrovic@fil.bg.ac.rs

1.1. Један од круцијалних резултата интензивираних проучавања језика и културе било је формирање лингвокултурологије, научне дисциплине настале на граници лингвистике и културологије (о овоме више у: Маслова 2001: 24–53). У руској средини она је добила особити замах, па је већ почетком XXI столећа постојао велики број лингвокултуролошких школа, праваца и методолошких оријентација. Водеће школе формиране су под руководством настављача руске етнолингвистичке традиције попут Ј. С. Степанова, Н. Д. Арутјунове, В. Н. Телије, В. В. Воробјова, В. А. Маслове (Петровић 2022: 270). Живо интересовање за лингвокултуролошку проблематику није заобишло ни лексикографију. Према Апресјановој оцени (1993: 6), савремена лексикографија представља синтезу филологије и културе у широком смислу те речи, па не изненађује што се културно оријентисани правац у овој области развија изузетно активно.

2. Лингвокултурографија као грана лексикографије

У руској лексикографији подаци о култури били су заступљени у многим типовима речника и пре конституисања лингвокултурологије, а свакако и након тога – нпр. у дескриптивним, историјским, дијалектским речницима, ономастичким, фразеолошким, паремиолошким, речницима језика писаца, говорне етикеције итд. Сви они садржали су културне информације, премда у неједнаком обиму и на различите начине, експлицитно или имплицитно (нпр. у традиционалним типовима речника оне су углавном издвајане аналитичким путем – из дефиниција, илустративних примера, у одређеним случајевима на то су могли да указују квалификатори функционалног типа */устар., малоупотр., доревол. (в доревол. России)* и др./, експресивне оцене */шутл., неодобр., образно* итд./, етимологије */др.-русс., франц. и сл./* итд.), међутим нису постојали специјализовани речници са задатком да спецификују податке о култури (Зиновјева 2013: 556). Временом се јавила потреба за формирањем посебне гране лексикографије која би имала такав задатак, а уочена је и потреба за издвајањем засебног типа речника који би дату грану репрезентовали. У таквим околностима настаје лингвокултуролошка лексикографија или лингвокултурографија (исп. Маслова 2001: 27; Зиновјева 2013: 555–556; Ансимова 2013: 10–14).

2.1. Лингвокултурографија представља релативно младу грану лексикографије, која је у Русији посебно развијена. У њеном фокусу налазе се речници оријентисани на језичке јединице у којима се манифестују и акумулирају културне вредности одређеног народа, њего-

ве национално-културне специфичности, менталитет, вербализоване представе, асоцијативне везе. Другим речима, лингвокултурографија је усмерена на лексикографски опис језика као ризнице културе једног народа, што се превасходно манифестује у лингвокултуролошким речницима.¹ Као објекат описа у њима могу се наћи лексеме, речи-концепти, фразеологизми, пословице, изреке, крилатице, мимика, гестови, прецедентни феномени исказани именом (повезаним са широко познатим текстом – нпр. *Печорин*, *Обломов*, или прецедентном ситуацијом – нпр. *Иван Сусанин*), изразом (попут цитата из текстова – нпр. *Невы державное течение*) или текстом (нпр. *Евгений Онегин*, *Война и мир*) и сл. (Зиновјева 2013: 555–556). Лингвокултуролошки речници, као што се може приметити, задиру у различите сегменте језичке слике света и садрже бројне информације у вези са културом народа чија се језичка грађа описује.

2.2. Ако се има у виду традиционална опозиција речника при класификацији на енциклопедијске и лингвистичке (исп. Петровић 2022: 148–149), лингвокултуролошки речници налазе се негде на средини, као својеврсни међутим, како оцењује Лукјанова (2005б: 24, 28). Ради се о томе да велики значај у лингвокултуролошким речницима имају енциклопедијске, али и лингвистичке информације – приказивање семантичког потенцијала језичких јединица који је условљен акумулацијом колективне експресије у културном наслеђу одређеног народа (Козырев, Черняк 2015: 353).

2.3. Козирјев и Черњак наводе да лингвокултуролошки речници имају дугу традицију, иако је у питању нови тип речника. Они подсећају на *Словарь гуманитария*, дело с почетка XX века које је израдио истакнути руски филолог Н. К. Рамзевич. Овај речник из 1905. године садржи бројне културно-историјске појмове, информације о позајмљеницама из различитих језика (црквенословенског, старогрчког, латинског, француског, немачког и других), у њему се нуде цртице о етимолошкој и историјској страни лексема, тумаче се многе црквенословенске речи и изрази (Козырев, Черняк 2015: 353). У савременим проучавањима мно-

¹ У лексикографској литератури на руском језику фигурира више терминолошких номинација за речнике овог типа: *лингвокультурологические словари*, *лингвострановедческие словари*, *словари лингвокультурологического типа*, *словари лингвокультуры*, *культурологические словари* (Козырев, Черняк 2015: 351, 353; Шимчук 2009: 221; Зиновјева 2013: 555; Ансимова 2013: 11–14) итд. Ово питање још увек није разрешено, зато унификација терминологије представља један од важнијих изазова који се налазе пред савременом лингвокултурографијом. Одређене дистинкције увелико постоје, најпре с циљем диференцијације термина *лингвокультурологические словари* и *лингвострановедческие словари*, па самим тим и речника који се тако именују (нпр. исп. Козырев, Черняк 2015: 351, 353; Зиновјева 2013: 576–577). Зиновјева (2013: 557) и једне и друге сврстава међу лингвокултуролошке речнике, обједињујући их термином општијег карактера – *словари лингвокультурологического типа*.

ги аутори одређују лингвокултурографију као савремену етапу развоја лингвоенциклопедијске лексикографије (исп. нпр. Лукъянова 2005б: 43).

2.4. Покушај типологије лингвокултуролошких речника понудила је Лукјанова (2005а). Како лингвокултурографија представља комплексан правац лексикографије (Зиновјева 2013: 555), Лукјанова с правом истиче да је немогуће повући оштре границе у лингвокултурографији, будући да одређени речници истовремено припадају и традиционалној лексикографији и лингвокултурографији. Осим тога, постоје фактори који ситуацију додатно усложњавају: проширује се круг објеката описа у лингвокултуролошким речницима, обим извора такође, продубљује се семантичка разрада објеката описа у културолошкој равни, проширује се корпус самих лингвокултуролошких речника па се, самим тим, усложњава и њихова типологија (Лукъянова 2005б: 43; Зиновјева 2013: 556; о типовима лингвокултуролошких речника у руској лексикографији, њиховом опису, вредновању, примерима речничких чланака, као и библиографским подацима о њима, подробније се предочава у: Козырев, Черняк 2015: 351–363; Зиновјева 2013: 557–582; Шимчук 2009: 221–228).

3. Ка анализи – циљеви истраживања, грађа, корпус

Уколико имамо у виду дихотомију коју културолози најчешће наводе, а то је подела културе на материјалну и духовну, наше истраживање усмерено је на поље духовне културе. Циљ нам је да осветлимо лингвокултуролошке речнике као извор података о религији, покажемо могућности којима располажу у том смислу и укажемо на значај лингвокултурографије за проучавање религијске лексике. Таквих истраживања, колико нам је познато, готово да нема, иако лингвокултуролошки речници спадају међу релевантне изворе за језичка истраживања те врсте (Петровић 2022: 158, 163–168).

3.1. Будући да је руска култура религијски детерминисана хришћанством, и то његовом источном провенијенцијом, у центру наше пажње налазе се лексеме из сфере православне духовности са културном компонентом значења у савременом руском језику, тј. лексика са културно-националним специфичностима у оквиру семантичке структуре. Анализом су обухваћени лексички слојеви препознати као релевантни за лингвокултуролошка проучавања – апелативна и ономастичка лексика, а у оквиру ове потоње: теоними, теотоконими, ангелоними, агиоантропоними, хеортоними, иконими, еклисионими, агиотопоними (исп. Кончаревић 2018: 37–39).

3.2. У Русији је објављен велики број лингвокултуролошких речника и они се, концепцијски посматрано, међусобно веома разликују.

Услед ограниченог обима овог рада, анализу спроводимо на материјалу следећих лексикографских извора: *Россия. Большой лингвострановедческий словарь* (2007) који потписује група аутора са Државног института за руски језик „А. С. Пушкин”, под општом редакцијом Ј. Ј. Прохорова, и *Лексика современного русского православия* (2016), у ранијим издањима под називом *Словарь православной церковной культуры* (2000, 2008), угледног руског лексикографа Г. Н. Скљаревске. Први речник оријентисан је на шири круг тематских области (историја, географија, политика, кинематографија итд.), међу којима је и религија, док је други речник тематски, специјализован за сферу религије. У прилог таквог одабира, између осталог, говори и то што су оба извора укључена у прегледе референтних речника у руској лексикографији (нпр. Козырев, Черняк 2015; Зиновьева 2013; Шимчук 2009).

4. Анализа

У наставку рада анализираћемо нека важнија питања која се односе на лингвокултуролошке речнике² руског језика. Истражићемо колико су информативни ЛКР у погледу религијских аспеката руске културе, размотрићемо од којих фактора могу да зависе квантитативна и квалитативна обележја података о религији, као и то из којих се типова информација могу добити сазнања о религији у ЛКР. Такође, бавићемо се питањем заступљености ове врсте података на различитим нивоима речничке структуре.

4.1. Информативност речника. Лингвокултуролошки речници, за разлику од других типова речника, у својим чланцима пружају највећи обим података о култури. Међу њима се налазе и информације о религији, које у анализираним ЛКР откривају бројна сазнања о православној духовности у руској култури, али и уопште. БСЛ садржи мањи број одредница о религији, што је и очекивано, јер тематски обухвата различите аспекте руске културе. У њему су сазнања о религији примарно инкорпорирана у одреднице о културно маркираној лексици из сфере православне духовности (нпр. *Богородица, Валаам, Георгий Победоносец, Дванадесятные праздники, Дмитрий Донской, икона, иконопись, иконостас, именины, Исаакиевский собор, Кирилл и Мефодий, колокол, крест, крещение, Крещение Господне, Крещение Руси, монастырь, Никон, Пасха, поминки, поп, помядь, пост, православие, раскол, Рождество Христово, Сергей Радонежский, собор, старый стиль (юлианский календарь)*,

² У даљем току рада користићемо следеће скраћенице: ЛКР – лингвокултуролошки речници, БЛС – речник *Россия. Большой лингвострановедческий словарь* и СЛП /словарь лексики православия/ – речник *Лексика современного русского православия*.

храм, Храм Василия Блаженного, церковь итд.), али и на доста места у речнику, више или мање фрагментарно, у одредницама из других тематских група у којима се манифестује нека пројава културе у вези са религијом (нпр. Берёза – „Береза, молодые березовые ветки связываются в сознании русских с христианским праздником Троицей. В Троицын день березовыми ветками украшают церкви и дома”, Казань – „Казань дала наименование одной из самых больших святынь Русской Православной Церкви – иконе Богоматери Казанской. По преданию, эта икона была обретена в Казани в 1579 г.”, Лук – „Луковицей называется церковный купол круглой формы” – в. БЛС, 53, 243, 339). Са друге стране, СЛП је речник тематског карактера, у целости посвећен религијској лексици, односно лексици из сфере православне духовности, па је и грађа у вези са њом далеко богатија (нпр. автокефалия, агиасма, агиология, акафист, аксиос, Александро-Невская лавра, Алексей II, анаволий, Андреево Стояние, антиминс, аскетизм, Благодатный огонь, Благовещение, блаженны, богоявленская вода, Бог, Богочеловек, божница, великая схима, Владычица, Высокопреосвященнейший, горнее место, Господь Вседержитель, домовая церковь, духовная семинария, духовник, Евхаристический канон, елеосвящение, епископ, заговенье, записка, звезда, Иоанн Кроштадтский, исихасты, киот, Киево-Печерская лавра, красный угол, канун, крёстный отец, Кувуклия, кутия (кутья), Литургия преждеосвященных даров, Матрона Московская блаженная, миропомазание, молебен, молитва Иисусова, мощевик, настоятельница, новомученик, Оптына пустынь, паникадило, подворье, покаяние, потир, поручи, приход, просвирник, ранняя литургия, родительская суббота, Рождественский сочельник, Русская Православная Церковь, Святая земля, Священный Синод, Силуан Афонский, смирение, Серафимо-Дивеевский монастырь, Символ веры, ставропигия, старец, Страстная седмица, «Тихвинская» [икона Божией Матери – прим. аут.], Успенский пост, Фаворский свет, фелонь, херувимы, хоругвь, «Христос воскрес!» – «Воистину воскрес!», чёрное духовенство, Чистый понедельник, шестипсалмие, Экзархат, Эммануил, юродивый). Материјал лингвокултуролошких речника, као што се може приметити, обухвата мноштво података из низа тематских подручја релевантних у области религије: основни појмови верског учења Православне цркве и теолошка терминологија, називи који се односе на хришћанску етику, административно-територијалну организацију Цркве, чланове клира, затим богослужења, њихове делове, пропратне обреде и радње, свете тајне, свештене предмете, сасуде и црквену утвар, свештеничке одежде и њихове делове, елементе црквеног календара (празнике, дневни, седмични и годишњи богослужбени круг), храм и његове делове, свакодневицу православних хришћана, православни дом, трпезу, црквене обичаје, духовно сродство, духовно образовање и васпитање итд., а у оквиру

ономастичке лексике – номинације Бога, Пресвете Богородице, анђела, имена светитеља, црквених писаца, истакнутих архијереја, називи црквених празника, манастира, цркава и капела, географски називи светих места, називи молтвословаља итд.

4.1.1. Корисник речника може да сазна доста разноврсних података и из самих речничких чланака, што ћемо показати на примеру одреднице Пасха. Читајући овај речнички чланак, корисник се упознаје са појмом Васкрса, сазнаје његову синонимну номинацију у руском језику, када се празник слави, како се рачуна (упознајући се са појмом пасхалије), шта се означава појмом *дванадесятые праздники*, какав је значај Васкрса у православном свету, како изгледају васкршња богослужења, када почињу и колико трају, ко од клирика учествује у богослужењу, какве одежде се носе за таква богослужења, шта верници раде у храму, уводи се појам литије, појашњава се како изгледа литија за Васкрс, ко учествује у њој и на који начин. Корисник речника може да прочита о говорној етикецији и обичајима везаним за честитање овог празника (и одговарајућој лексици која за то служи), о обичајима који се практикују за Васкрс, упознаје се са појмом кулича и сирне пасхе, обичајем фарбања јаја и његовом пореклу према црквеном предању. Такође може да прочита о пракси освештавања кулича и јаја у руским храмовима, о одржавању васкршње литургије у Храму Христа Спаситеља којом начелствује руски патријарх, више информација о паремиолошким јединицама о Васкрсу итд. (БЛС, 420–422). Разуме се, информативност речничких чланака може да варира од чланка до чланка, као и од речника до речника. Поједини пружају више, а поједини мање информација лингвокултуролошке природе (у овом случају – о религијским појмовима), на шта може утицати више чинилаца.

4.2. Квалитет и квантитет заступљених података. Квалитет и квантитет података који се о религији могу пронаћи у ЛКР није истоветан. На то утичу различити фактори од којих се као важнији најпре могу издвојити концепцијске детерминанте речника: намена речника (нпр. да ли је дидактички или не), циљна група корисника (нпр. да ли је израђен за потребе етносоциокултурне средине која припада ближој или удаљенијој култури – о овоме исп. Петровић 2022: 275–277), тематска испрофилисаност (нпр. да ли је тематски, спецификован за сферу религије, или је ширег обухвата), структура речника и речничког чланка (нпр. разуђенија структура обично нуди већи избор података), одабир одредница итд. На квалитет података у значајној мери може утицати и компетентност лексикографа. Илустроваћемо то на примеру одреднице поп из БЛС. Тамо се, између осталог, наводи следеће: „Слово *пой* [...] используется только в разговорной речи, причем никогда не употребляется в функции обращения, а заменяется словами

батьюшка или *святой отец*” (БЛС, 446). Таква констатација може навести на закључак да се за свештеника користи обраћање *святой отец*, што, по свој прилици, представља одраз недовољне упућености лексикографа у специфичности номинације *святой отец* у савременом руском језику. У православној духовности тај назив везује се превасходно за домен патристике. Он означава православне теологе и подвижнике који су у својим делима формулисали и изразили учење Цркве, потврдивши истинитост свога учења сопственим животом – достизањем светости (као, на пример, Свети Атанасије Велики, Василије Велики, Григорије Богослов, Јован Златоусти, Григорије Ниски, Јефрем Сирин, Јован Дамаскин, Григорије Палама, а у руској традицији Нил Сорски, Тихон Задонски, Пајсије Величковски итд.). Сходно томе, у питању је најпре патристички термин (об. мн. *святые отцы* = *отцы Церкви*). За именовање свештених лица ова номинација може се срести у богослужбеној сфери (нпр. *Благословите, отцы святые, и простите мне грешному. Бог простит тебя, отче святой*), премда у далеко мање случајева, док за потребе свакодневног ословљавања православног свештеника она није ни типична ни исправна у руском језику. У овом случају треба имати у виду специфичности узуалне употребе на нивоу религијског дискурса, где би далеко успешније решење било *отец*, а тачније формула *отец* + *имя* (нпр. *отец Андрей*) (исп. СЛП, 483). То би уједно био наш предлог за унапређење нових издања речника.

4.3. Општа диференцијација заступљених података. У ЛКР главно место заузимају две врсте информација: лингвистичке и енциклопедијске. Прве нуде податке језичке природе (који могу да буду веома различити – нпр. о семантичкој структури речи, уз експликацију релевантних значења са културном семантиком, затим о етимологији, језичкој номинацији, национално-културном фону /коме се посвећује посебна пажња у ЛКР/, о репрезентативним фразеологизмима, пословицама, сталним епитетима, говорној етикецији, стилистичкој маркираности итд.), док енциклопедијске нуде шире информације о одредничкој речи, махом фактографског карактера (нпр. у речничким чланцима о знаменитим личностима дају се кратке биографије, о значајним установама заступљени су изводи из историјата итд.). Саоднос ових података уме да варира од речника до речника. У неким превагу односе прве, у неким пак друге, па су одређени речници више „лингвистички”, а поједини више „културолошки”, односно „енциклопедијски” (Зиновьева 2013: 555). О религији у руском језику и култури казују оба типа информација инкорпорирана у речничке чланке, на пример:

ВАЛААМ. [...] На острове находится Спасо-Преображенский Валаамский мужской монастырь. По легенде, основателями монастыря были

преподобные Сергей и Герман – греческие миссионеры, которые пришли на ладожские земли. Точное время возникновения монастыря не известно. За многовековую историю Валаамский монастырь был не один раз опустошен и разорен, но всякий раз восстанавливался. Наибольшего расцвета монастырь достиг в XIX в., при игумене Дамаскине. Именно в это время на Валаам отправлялось множество богомольцев и туристов, художников и писателей. Неповторимую суровую красоту этих мест отразили в своем творчестве художники И.И. Шишкин, А.И. Куинджи, И.К. Рерих и др. Валаамский монастырь называют *Северным Афоном*, а преподобных Сергия и Германа – *Валаамскими чудотворцами*. В годы советской власти монастырь был закрыт, в нем размещался дом инвалидов. Восстановление монастыря началось в 1989 г., и вскоре монастырю были возвращены все храмы (см. храм) и другие здания, находящиеся на острове. С 1991 г. монастырь находится в непосредственном подчинении Патриарху Московскому и Всея Руси. (БЛС, 83)

Благочинный. Священник, помощник епископа, исполняющий административные обязанности во вверенном ему благочинии, а также помощник и заместитель наместника монастыря.

К благочинному обращаются: с указанием должности («отец благочинный»), добавлением имени («отец Павел»), «батюшка». В третьем лице: «отец благочинный», «обратитесь к отцу благочинному» или «отец... (имя)».

В первый год служения моего отца Владимира в сане дьякона часов около четырех вечера к храму подъехала машина, из которой величественно вышли благочинный и дьякон. Открыли ворота, удивились, что гости рано пожаловали, так как службу обычно начинали в шесть часов вечера. Но тут благочинный заявил, что в Этот день он начнет вечерню в пять часов. Соколова Н. Под кровом Всевышнего. (СПЛ, 78)

ДВУНАДЕСЯТЫЕ ПРАЗДНИКИ. Важнейшие православные церковные праздники (см. церковь, Православие).

Двунадесятые праздники отмечаются в честь важнейших событий земной жизни Иисуса Христа и его матери – Богородицы. Этих особых праздников – двенадцать, поэтому они называются двунадесятыми (от древнерусского *два на десять* – двенадцать).

Двунадесятые праздники организуют православный календарь. Они делятся на непереходящие, фиксированные по датам календаря, и переходящие, отсчитываемые от дня Пасхи, дата которой меняется и рассчитывается по специальным таблицам – пасхалиям. Пасха считается у православных праздником праздников и не входит в число двунадесятых праздников.

[...] В двунадесятых праздниках выделяются Господские праздники, связанные с земной жизнью Иисуса Христа, и Богородичные праздники, связанные с земной жизнью Богородицы.

К Господским праздникам относятся:

[...] Вход Господень в Иерусалим – отмечается за неделю до Пасхи в память о дне, когда Иисус приехал в Иерусалим, а народ приветствовал его пальмовыми листьями. В России в этот день вместо пальмовых ветвей верующие украшают храмы ветками вербы – первого распускающегося весной кустарника. Освященные букетики вербы ставят и дома. Праздник имеет бытовое название – Вербное Воскресенье.

[...] К Богородичным праздникам относятся:

[...] Успение Пресвятой Богородицы – отмечается 28 августа (15 августа) как день ухода из жизни Девы Марии. Праздник называется Успением («засыпанием»), потому что Божия Мать умерла тихо, как бы уснула. Пост, проходящий с 14 по 27 августа, называется Успенским.

На двенадцатые праздники проходят особенно торжественные богослужения. В эти дни церкви и храмы посещают много верующих.

Именами двенадцатых праздников часто называются церкви и соборы (см. собор), центральное место в которых занимают иконы, посвященные соответствующему празднику: например, в Благовещенском соборе Московского Кремля храмовой иконой является икона «Благовещение Пресвятой Богородицы» (XVII в.), в Троицком соборе Свято-Троицкой Сергиевой Лавры – «Троица» (XIV в.) Андрея Рублева. Темы двенадцатых праздников отражаются и в росписи соборов. Иконы с изображением двенадцатых праздников обычно составляют праздничный чин русского иконостаса.

Темы и сюжеты двенадцатых праздников занимают значительное место в русской классической живописи. Широко известны: картина А. А. Иванова «Явление Христа народу» (1855 г.), росписи киевского Владимирского собора (1885-1893 гг.) В. М. Васнецова, мозаики и иконы церкви Спаса на Крови в Петербурге (1894-1897 гг.) М. В. Нестерова. О месте двенадцатых праздников в жизни русских, о праздничных традициях рассказывается в знаменитой книге И. С. Шмелёва «Лето Господне» (где слово лето означает 'год'). (БЛС, 155–157)

Филарет Московский (Дроздов Василий Михайлович, 1782–1867). Святитель, выдающийся иерарх Русской Православной Церкви, митрополит Московский, богослов, просветитель.

Свт. Филарет, с 1812 г. возглавлявший Санкт-Петербургскую Духовную академию как ректор, прославился не только как выдающийся церковный деятель, богослов и проповедник (его называли «московским Златоустом»), но и как истинный аскет и подвижник. С именем свт. Филарета связана работа по переводу Священного Писания на русский язык. Полная Библия на русском языке, с указанием на титульном листе: «По благословению Святейшего синода», была издана в 1876 г., уже после смерти святителя. Он оказал большое влияние не только на церковную жизнь, но и на жизнь всего русского общества. Известен его стихотворный ответ на стихотворение Пушкина «Дар напрасный, дар

случайный...». Канонизирован в 1995 г. Память 19 ноября/2 декабря. [...] (СЛП, 563)

4.3.1. Међу лингвистичким информацијама постоје случајеви када се културни чинилац религијског карактера непосредно рефлектује на језички план. На пример, у одредници *церковъ* (БЛС, 608) лексикографи бележе податак да се до XIX века, према критеријуму присуства, тј. одсуства цркве, у руском језику правила разлика између лексема *село* или *деревня*. Тако је сема „наличие церкви” у њиховој семантичкој структури имала диференцијални карактер. Уколико је село имало цркву, користила се номинација *село*, а уколико није, називало се *деревня* (*село* је обично веће него *деревня*, па је било више потребе да се подигне црква, тим пре што су у њене парохијане спадали и мештани околних села која немају храм). У савременом руском језику то више није правило (уп. БАС, Т. 3, 20, Т. 5, 299).

4.3.2. За лингвокултурологију од значаја је и утврђивање национално-културног фона речи, што у лингвокултурографији подразумева инкорпорирање података о статусу реалије у језичкој свести говорника датог језика, асоцијативним представама, оцени дате реалије, њеној поларизованости или променама у националној култури. Примера ради, у одредници *Богородица* (БЛС, 62) лексикографи наводе да се још „в русской народной культуре Богоматерь воспринималась как самая близкая к простому человеку святая, которую молили о заступничестве и милости”. Изразито позитивну оцену Богородице у језичкој свести говорних представника руског језика потврђују и лингвистичка истраживања новијег датума (нпр. Кончаревић 2018: 48–67). На материјалу *Руској асоцијативној речника* (*Русский ассоциативный словарь*), који је израдио Ј. Н. Караулов са сарадницима, констатовано је да се за Богородицу везује убедљиво најизраженији позитивни набој. То је најпре повезано са представама о мајци које су изразито позитивно маркиране у руском језику – Пресвета Богородица је родитељка и хранитељка, еталон доброте, нежности, бриге и пожртвованости (Кончаревић 2018: 64). Одличан пример како се лексикографски представља културно-национални фон јесте, рецимо, следећа одредница:

Именины. В христианской традиции – день памяти соименного святою; в православной традиции – празднование, которое устраивают в связи с таким днем. Другое название – *день ангела*. [...]

В России традиционно праздновались и день рождения человека, и его именины. До Октябрьской революции 1917 г. именины имели гораздо большее значение, так как подавляющее большинство населения получало имя при крещении, и потому, что именины многих святых были хорошо всем известны. Самыми известными и любимыми праздниками

были дни памяти святых: Николая Угодника, Андрея Первозванного, Петра и Павла, Михаила, Ильи, Татьяны, а также Веры, Надежды, Любви и матери их Софьи. Именины людей, названных этими именами, праздновались широко и церковью, и на бытовом уровне.

Среди людей, рожденных в годы советской власти, большинство было некрещеными. Они получали имена по выбору родителей и, следовательно, праздновали только свой день рождения. Эта норма существует и сейчас, хотя в наше время многие снова стали крестить детей и давать им имена согласно православному именнику.

На бытовом уровне даже некрещенные люди сегодня с удовольствием празднуют Татьянин день (25 января), именины Евдокии (14 марта), Петра и Павла (12 июля), Ильи (2 августа), Веры, Надежды, Любви и матери их Софьи (30 сентября). В эти дни многие пекут специальный именинный пирог. Когда поздравляют именинника, то обычно говорят: «С именинами тебя (вас)!» или «С днем ангела тебя (вас)!». [...] (БЛС, 227–228)

4.4. Заступљеност података према нивоима структуре речника. Како показују резултати анализе, у ЛКР подаци о религији могу да буду инкорпорирани у различитим елементима макро- и микроструктуре. Тежиште се свакако налази на нивоу микроструктуре, међутим ваља нагласити да су обим и разнородност података по нивоима структуре директно повезани са варијабилношћу њених елемената, будући да нису идентични у свим речницима. Такође, присуство илустративног материјала може утицати на употпуњавање представа о описиваним религијским појмовима (нпр. БЛС садржи илустрације), јер је познато да семантизација илустративним путем даје добре резултате у раду са језичком материјом, чинећи је занимљивијом, али и стимулишући визуелно размишљање и развој језичких знања кроз сликовне представе.

4.4.1. *Речника микроструктура*. Овај ниво структуре већ је доста приказан у раду. Из досадашњих примера уочава се да подаци о религији могу бити заступљени у различитим елементима микроструктуре: нпр. у саставу дефиниција, ауторских коментара културно-историјског карактера, међу илустративним примерима. Будући да је диференцијација елемената уочљивија у СЛП, примере ћемо наводити из тог речника. Информације о религији издвојићемо подвлачењем уколико се налазе само у неком од елемената микроструктуре, јер се могу налазити и у свим.

ЦАРСКИЕ ЧАСЫ. Часть богослужения в навечерие праздников Рождества Христова и Богоявления, а также в Великую Пятницу, отличающаяся чтением особых псалмов, особыми песнопениями, чтением из Апостола

и Евангелия и совершаемая посреди храма перед лежащим на аналое Евангелием при открытых царских вратах.

Название «Царские часы» сохранилось с времен Константинопольской Церкви, когда на этих богослужениях присутствовали императоры со всем двором.

Царские часы отправляются в Великий пяток и перед праздниками Рождества Христова и Крещения; на Этих часах 1, 3, 6 и 9 часы соединяются вместе; царские часы совершаются в храме. Пасхальные часы совершаются во всю пасхальную седмицу до недели ап. Фомы. За исключением вышеуказанных случаев, во все остальные дни года совершаются вседневные часы. Булгаков С. Православие. Царские часы совершаются накануне праздников Рождества и Крещения, в так называемые сочельники (6 и 18 января), и посвящаются Этим священным событиям, а также в Великую Пятницу – ради Страстей Господних. Помимо псалмов, на каждом часе (а совершаются они подряд, с первого по девятый) читается паремия – отрывок из Ветхого Завета, содержащий пророчество о воспоминаемом дне, текст из Апостола и Евангелия. Кроме того, поются особые тропари. Азы православия. (СЛП, 575–576)

Благодатный огонь. Огонь, чудесным образом самовозжигающийся на Гробе Господнем в Иерусалиме каждую Великую субботу.

Свидетельства о Благодатном огне на Гробе Господнем восходят к глубокой древности, и с той поры каждую Великую субботу духовенство Иерусалима и тысячи паломников наблюдают это великое чудо. В этот день с самого утра в Храм Гроба Господня стекаются паломники всех христианских конфессий и заполняют пространство храма. Перед началом Пасхальной заутрени вход в Кувуклию запирается и запечатывается большой восковой печатью. После молитв и крестного хода вокруг Кувуклии патриарх Иерусалима входит в Кувуклию и молится там. После продолжительной молитвы и напряженного ожидания духовенства и верующих на Гробе Господнем возникает россыпь голубых огоньков, зажигающих пучки свеч, которые тут же раздают верующим. По свидетельству многочисленных очевидцев, первые 10–15 минут Благодатный огонь не обжигает — его можно трогать руками, им можно прикоснуться к лицу.

[...] Празднование Святого, или Благодатного, огня принадлежит исключительно Иерусалиму, происходит явление Этой благодати всегда по православному календарю, и получает Святой огонь Иерусалимский Патриарх. По Святой Земле. Одним из самых замечательных Божиих чудес является сошествие благодатного Огня на Святой Гроб Господень под Светлое Христово Воскресение в Иерусалиме. Это явное чудо повторяется в течение многих веков, начиная с глубокой древности. О благодатном огне на Живоносном Гробе. (СЛП, 74)

*Икона мироточивая. Икона, источающая миро*².

Впервые мироточение иконы было отмечено в VI в. в Писидии в Малой Азии. Миро истекало из Писидийской иконы Божией Матери долгие годы, и это явление наблюдало великое множество народа. Уже тогда, в VI веке, возник обычай помазываться истекавшим от иконы миром, при этом человек получал исцеление. В дальнейшем случаи мироточения икон были зафиксированы и на Руси: мироточили чудотворные иконы Божией Матери «Устюжская» (XIII в.), «Толгская» (XIV в.), «Споручница грешных» в Москве (XIX в.) и многие другие. Мироточение икон стало особенно частым в XX в., а в его конце, во время прославления российских новомучеников, стало повсеместным. В наши дни в России мироточат не только древние иконы, но и современные, писанные на доске, на холсте, на оргалите, на картоне и даже бумажные. Зафиксированы случаи, когда в храме мироточили одновременно несколько икон. Факты мироточения икон фиксируются священнослужителями и исследуются специальными комиссиями. См. также Миро². Мироточение.

15 ноября [1998 г.] мироточивая икона Николая II была передана в церковь Вознесения Господня на Гороховом Поле. Приняв икону, настоятель храма протоиерей Василий Голованов прочитал акафисты Божией Матери Державной и Царю-мученику. В этот момент икона замироточила, храм наполнился благоуханием. Мироточение наблюдалось и позже — в 15 и в 16 часов. С тех пор икона мироточила, за редким исключением, почти каждый день. Басов Д. Чудо мироточения. (СЛП, 227)

БЛАГОВЕСТ. Звон в один колокол (в отличие от трезвона и перезвона), возвещающий обычно о начале церковной службы.

См. также Колокольный звон.

Большой смысл заключен в названии «благовест», ибо колокольный звон — своего рода музыкальная проповедь, вынесенная за порог церкви; он возвещает о вере, о жизни, пронизанной ее светом, он будит уснувшую совесть. Прот. Александр Мень. Православное богослужение. Колокол стал настолько важен в православной традиции, что один из основных звонов называется «благовест», от слова «благая весть» — как мы знаем, именно так переводится с греческого слово «евангелие». Этот звон, представляющий собой размеренные удары одного колокола, звучит к началу Литургии, а также во время освящения Святых Даров. Прот. Михаил Браверман. Литургия. Ударяют ко всенощной. Я вздрагиваю от благовеста, словно вкатился в комнату гулкий, тяжелый шар. Дрожит у меня в груди, дребезжит ложечка в стакане. Шмелев И. Богомолье. (СПЛ, 70)

Афонский. Относящийся к Афону; находящийся на Афоне.

«Достойно есть, яко воистину, блажити Тя Богородицу, Присноблаженную и Пренепорочную Матерь Бога нашего...» Слова Эти передал иноку одной из отшельнических келий священной Афонской горы сам небожитель. Предполагают, что им был архангел Гавриил. Богородица. Кроме монахов,

никто не живет на Афоне. История афонского монашества насчитывает уже около полутора тысяч лет. Строгость Афонского устава сделала Святую Гору прославленным образом подвижничества. Священная живопись Афона. (СЛП, 60)

4.4.1.1. Постоје случајеви када подаци о религији могу бити од користи за поређење језика и култура. Материјал ЛКР примарно садржи информације о култури народа чији се језик описује, међутим неке од њих значајне су за уочавање сличности и разлика у односу на друге културе. Таква сазнања имају посебан значај у областима као што су методика наставе страних језика, теорија и техника превођења, лексикографија, питања интеркултурне комуникације, студије културе и сл. Навешћемо неколике примере када долази до размимоилажења у руској и српској перспективи.

МИТРА [греч. mitra ‘головная повязка’]. Часть богослужебного облачения архиереев, архимандритов, а также священников — высокий головной убор круглой формы, шитый золотом и украшенный драгоценными камнями.

Священникам право ношения митры дается в качестве высшей награды. Символизирует терновый венец Спасителя. [...] (СЛП, 320–321)

У Руској православној цркви митра представља део богослужбене одежде чијег права ношења, изузев архијереја, могу бити удостојени и архимандрити и свештеници, за које то представља црквену награду. У Српској православној цркви право ношења митре не спада у црквене награде и могу их носити искључиво архијереји.

АРХИЕРЕЈ [греч. archiereus от archi... ‘главный, старший’ и iereus ‘жрец, священник’]. Общее название священнослужителей высшей (третьей) степени христианской церковной иерархии (епископ, архиепископ, митрополит, патриарх).

Архиерей — высшая степень священства и общее звание священнослужителя, находящегося на этой ступени. В каждой епархии есть свой архиерей. В современной Русской Православной Церкви архиепископ, в отличие от епископа, носит на клубуке или скуфье небольшой четырехконечный крестик из прозрачных ограненных камней; кроме того, у митрополита, в отличие от епископа и архиепископа, клубук белого цвета. [...] (СЛП, 54–55)

Ауторски коментар садржи податак да у Руској православној цркви митрополити носе панакамилавку беле боје. У српској култури то није случај, јер у Српској цркви белу панакамилавку може носити искључиво патријарх.

ДВУНАЕСЯТЫЕ ПРАЗДНИКИ. [...] Преображение Господне – отмечается 19 августа (6 августа) в память о дне, когда Христос во время молитвы преобразился перед учениками, явив свою божественную сущность: его лицо начало излучать сияние, одежда стала белой. В это время с неба раздался голос Бога Отца, который произнес: «Сей есть Сын Мой возлюбленный, Его слушайте». Преображение не только церковный праздник, это один из любимых русских народных праздников. Его называют Яблочным Спасом. Считается, что только к этому дню созревают яблоки (см. яблоко). В этот день в церкви освящают плоды, чаще всего – яблоки. (БЛС, 156)

У православним храмовима освештавају се плодови за празник Преображења Господњег. У српској култури освештава се грожђе, а у руској најчешће јабуке, одакле је и потекао народни назив празника у руском језику (*Яблочный Спас: яблоко* – јабука).

4.4.1.2. Интересантно је да се у корпусу ЛКР руског језика могу пронаћи подаци везани за српску културу, односно руско-српске духовне везе. На пример:

Николай СЕРБСКИЙ (Велимирович Никола, 1880–1956). Святитель, епископ Охридский и Жичский, видный сербский богослов, религиозный философ и писатель.

Свт. Николай — почетный доктор нескольких мировых университетов, защитивший пять докторских диссертаций на различных языках, прославился также своей проповеднической деятельностью. К 30 годам защитил две докторские диссертации, после чего принял постриг. Учился в Санкт-Петербургской Духовной академии. Собрание сочинений владыки Николая насчитывает 15 томов. Еще в начале 20-х годов первым в мире заговорил о необходимости почитания памяти русских царских страстотерпцев. Во время Второй мировой войны был узником концлагеря Дахау, после освобождения жил в эмиграции в США, продолжая свой проповеднический и молитвенный подвиг. Канонизирован в 2003 году. Память 20 апреля/3 мая. (СПЛ, 351)

СВЯТО-ПАНТЕЛЕИМОНОВ МОНАСТЫРЬ. Православный русский монастырь на Святой Горе Афон.

В 1169 г. на Афон пришли первые русские монахи, которые основали монастырь в отдалении от побережья, где он находится и в настоящее время под названием «старый Руссик». Современный Свято-Пантелеимонов монастырь, основанный в 1765 г. на самом берегу моря, с его многочисленными постройками и храмовыми куполами производит впечатление небольшого города. Монастырь знаменит во всем православном мире своей главной святыней — главой святого великомученика и целителя Пантелеимона. Известен монастырь и тем, что в нем в 1186 г. принял постриг великий сербский святой — первосвятитель Савва

Сербский. В начале XX в. здесь подвизался монах Силуан, впоследствии прославленный и глубоко почитаемый всем православным миром святой преподобный Силуан Афонский. [...] (СПЛ, 479)

ЦАРСТВЕННЫЕ СТРАСТОТЕРПЦЫ. Последний русский император Николай II и члены его семьи: императрица Александра Федоровна, царевич Алексей, великие княжны Ольга, Татьяна, Мария и Анастасия, зверски убитые большевиками и впоследствии причисленные к лику святых; царственные мученики.

[...] Особенно почитаем последний русский император в Сербии, где он и все члены царской семьи были канонизированы уже в 1934 г. Зарубежная Церковь причислила царскую семью к лику святых в 1981 г., а в 2000 г. на Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви члены царской семьи были прославлены как страстотерпцы. В прославлении царственных страстотерпцев новомучеников Николая, Александры, Ольги, Татьяны, Марии, Анастасии и Алексия, а также великой княгини Елисаветы Феодоровны как преподобномученицы в XX в. была возрождена княжеская святость. Память 4/17 июля. (СПЛ, 576–577)

4.4.2. *Речничка макросџрукџура*. Подаци о религији, изузев речничког дела, на овом нивоу могу бити заступљени у прилозима. Најчешће су то одељци који садрже материјале као што су фотографије и карте (нпр. географске, историјске), регистри прецедентних феномена, спискови датума и година важних за дату културу, спискови пословица, изрека, фразеологизама итд.

4.4.2.1. БЛС садржи више таквих прилога. На пример, у списку година и датума релевантних за руску културу бележе се 988. година (покрштавање Русије) и 7. јануар (датум прослављања Божића), док се и у регистру културно маркираних пословица, фразеологизама и устаљених израза налази грађа која се односи на религију. Тако корисници речника могу да сазнају на кога се и зашто односе номинације попут *Царица небесная* (Пресвета Богородица) и *игумен земли русской* (преподобни Сергије Радонешки), зашто у устаљеним номинацијама Русија има епитет свете (*Святая Русь*), каква је веза између црквених празника и годишњих доба у руској култури (нпр. *рождественские морозы*, *крещенские морозы*), зашто се и који празник назива *Пятидесятница*, са којим је празником повезан глагол *похристосоваться*, када се у говорној етикецији користи *Царствие небесное!*, какав културни контекст стоји иза изреке *не всё коту Масленица* итд. У БЛС се налази и додатак о објектима у Русији који се налазе на Унесковој листи светске баштине, где своје место проналази више руских цркава и манастира. Прилог је снабдевен одговарајућом фактографијом и илустрацијама.

4.4.2.2. У СЛП може се поменути додатак са мушким и женским именима Светих који се бележе у Месецословима. Такође се констатују

датуми њиховог прослављања и објашњавају значења имена. Занимљиво је да се у овом додатку налазе и подаци о српским светитељима, што представља још један од примера како се у православној духовности прожимају културни додири различитих народа из овог ареала, па тако и руског и српског.

5. Закључци

У раду смо се бавили лингвокултуролошким речницима савременог руског језика са становишта које их третира као извор података о религији. Будући да у религијском погледу руску културу детерминисе хришћанство, и то његова источна провенијенција, истраживањем је обухваћена културно маркирана лексика из сфере православне духовности. На материјалу лингвокултурографије пружен је увид у лингвокултуролошки статус различитих религијских појмова, разматран је културни контекст у којем они функционишу у руском језику. Спроведена анализа потврђује релевантност односа између језика и религије, односно језика и културе, а у раду је показано када и на који начин ови елементи могу да дођу у интеракцију и утичу један на другог.

Утврђено је да материјал лингвокултуролошких речника представља значајан извор података о религији. Дати тип речника релевантан је и као извор за проучавање религијских појмова, омогућавајући њихово боље разумевање у језичком и културном погледу и разматрање религијских аспеката културе у светлу њиховог утицаја на језик. Лингвокултуролошки речници руског језика садрже информације о религији руског народа, нудећи широк спектар сазнања о њој. Такви подаци могу бити заступљени на нивоу макро- и микроструктуре. На квантитет и квалитет информација о религији непосредно утичу различити фактори, међу којима су концепцијске детерминанте речника и компетентност лексикографа. Истраживање је показало да материјал ЛКР има велики потенцијал у апликативном домену и може бити од користи у низу области које изискују боље разумевање веза између језичких и културних аспеката религијских појмова у руској етносоциокултурној заједници.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ансимова, О. К. *Лексикографическая интерпретация лингвокультурных единиц: словарь модели лингвокультурной грамотности (для изучающих русский язык как иностранный/неродной)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Томск: Новосибирский государственный технический университет, 2013.

- Апресян, Ю. Д. „Лексикографическая концепция Нового большого англо-русского словаря.” В: *Новый большой англо-русский словарь: в 3 томах*. Том 1. Ю. Д. Апресян, Э. М. Медникова, А. В. Петрова и др. Москва: Русский язык (1993): 6–17.
- БАС – *Большой академический словарь русского языка*. Т. 1–27. Москва – Санкт Петербург: Издательство «Наука», 2004–2021.
- Зиновьева, Е. И. „Словари лингвокультурологического типа.” В: *Лексикография русского языка*. Д. М. Поцепня (ред.). Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета (2013): 555–582.
- Маслова, В. А. *Лингвокультурология*. Москва: Издательский центр «Академия», 2001.
- Козырев В. А., Черняк В. Д. *Лексикография русского языка: век нынешний и век минувший*. Санкт-Петербург: Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 2015.
- Кончаревић, К. *Језик и култура: славистичка перспектива*. Београд: Јасен, 2018.
- Лукьянова, Н. А. „Лингвокультурология в системе современной российской лексикографии (90-е гг. XX – начало XXI в.).” В: *Τέχνη γραμματικῆς = Искусство грамматики. Сборник памяти профессора К. А. Тимофеева*. Вып. 2. Новосибирск: Новосибирский государственный университет (2005а): 158–180.
- Лукьянова, Н. А. „Типология русских лингвистических словарей.” *Вестник НГУ. Серия: История, филология*. Т. 3. Филология. Вып. 1 (2005б): 20–45.
- Петровић, С. Р. *Лексика из сфере православно духовности у савременом руском и српском језику: лексичко-семантички, лексикографски и лингвокултуролошки аспекти*. Необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2022.
- Шимчук, Э. Г. *Русская лексикография*. Москва: Издательский центр «Академия», 2009.

Извори

- БЛС: Прохоров, Ю. Е. (общ. ред.). *Россия. Большой лингвострановедческий словарь*. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2007.
- СЛП: Складаревская, Г. Н. *Лексика современного русского православия: толково-энциклопедический словарь*. Санкт-Петербург: Контраст, 2016.

Срджан Р. Петрович

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ СЛОВАРИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИСТОЧНИК ИНФОРМАЦИИ О РЕЛИГИИ

Резюме

В настоящей статье мы занимаемся лингвокультурологическими словарями русского языка как источником данных о религии. Такой подход обеспечивает более адекватное понимание религиозных понятий с лингвистической и культурной точек зрения, а также рассмотрение религиозных аспектов культуры в свете их влияния на русский язык. Автор приходит к выводу, что данный тип словарей русского языка представляют собой важный источник информации о религии, а также значимый ресурс для изучения религиозных понятий, что позволяет лучше понимать сквозь призму языка и культуры. Лингвокультурологические словари содержат множество информации о религии русского народа, предоставляя широкий спектр знаний о ней. Такие данные могут быть представлены как на уровне макро-, так и микроструктуры. На количество и качество информации о религии влияют разные факторы, в том числе особенности концепции словаря и компетентность лексикографов.

Ключевые слова: русская лексикография, лингвокультурология, словари лингвокультурологического типа, культурно-маркированная лексика, современный русский язык, религия.

МАРИЈА М. ОПАЧИЋ*

ВИШЕЧЛАНИ РЕЧЕНИЧНИ КОМПЛЕКСИ МЕШОВИТОГ ТИПА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Повезаност предикацијских јединица унутар сложене реченице и у руском и у српском језику има три основна појавна облика: синдетски, асиндетски и мешовити. И у руском и у српском језику основни модел сложених реченица мешовитог типа је трочлан. У сложеним реченицама мешовитог типа јављају се, као што је познато, и синдетске и асиндетске синтаксичке везе међу предикацијским јединицама. У предикацијским деловима везнички повезаног вишечланог реченичног комплекса мешовитог типа могу се образовати напоредни и/или зависни синтаксички односи, док се код безвезничког повезивања закључак о врсти успостављеног синтаксичког односа доноси имплицитно. Како бисмо сагледали синтаксичко-семантичку структуру и место вишечланих реченичних комплекса мешовитог типа у системима руског и српског језика, у раду полазимо од типологије синдетских и асиндетских појавних облика. Посебна пажња посвећује се мозаичкој семантици реченичног комплекса мешовитог типа, исказивању варијантних категоријалних значења у предикацијским јединицама и њиховој локализацији у систему семантичких категорија. Закључна разматрања употпуњују конфронтативно-типолошке увиде о структури сложене реченице и заступљености вишечланих реченичних комплекса мешовитог типа у књижев-ноуметничком, научном и разговорном функционалном стилу руског и српског језика.

Кључне речи: реченични комплекси, вишечланост, мешовити тип, координација, субординација, синдетизам, асиндетизам, руски језик, српски језик.

1. Српска лингвистичка славистика је у чланцима, деловима монографија и целовитим монографским издањима одговорила на многа питања из области синтаксе и семантике сложене реченице, у која улази и опис напореднослжених, зависнослжених и асиндетских реченица у руском и српском језику.¹ Забележене су и језичке појаве са комбинова-

* mayaorasic@gmail.com

¹ Мериодаван преглед кретања у синтаксичким проучавањима у лингвистичкој славистици нам дају библиографије, одн. грађе за библиографију српске лингвистичке славистике посебних издања за период од 1950–2000. године (Пипер 2018: 305–461) и

ним синтаксичким обележјима. Тако се у славистичкој литератури, као посебан тип сложених реченица, издвајају и вишечлани реченични комплекси мешовитог типа² (Пипер 2018а: 19–20). У српској лингвистичкој русистици и њеној граматикографији ова група језичких чињеница није посебно обрађивана, али о њој можемо сазнати посредно – трагом описа синтаксичких веза у сложеној реченици.³

У овом раду пажњу ћемо посветити синтаксичко-семантичким карактеристикама вишечланих реченичних комплекса мешовитог типа, као и њиховом месту међу другим типовима вишечланих сложених реченица у системима руског и српског језика. Будући да мешовити тип има одлике синдетског и асиндетског типа, у наставку ћемо, у главним цртама, изложити типологију вишечланих реченичних комплекса у анализираним језицима.

чланци који сагледавају српску лингвистичку русистику (Пипер 2018: 67–88) и славистику у другој половини XX века (Пипер 2018: 21–65), те посебно у деведесетим годинама XX века (Пипер 2018: 89–133). О проучености сложене реченице у савременом српском језику сведочи и синтаксичка монографија: Пипер и др. 2018.

² У србистичкој нормативистичкој граматикографији наводе се два терминолошка споја „вишечлана сложена реченица (реченични комплекс)”, указује се да је основни модел трочлан, а односи међу предикацијским јединицама су такви да је барем један њен део независан (Пипер, Клајн, Драгићевић ⁴2022: 529, 538). Ово је, уједно, и основа описа полипредикацијских, вишечланих реченичних комплекса мешовитог типа у српском језику у којем се посебна пажња обраћа на варијантне појавне облике са синдетским и асиндетским везама између предикацијских јединица (Пипер 2018а: 19–20). Неопходност разликовања сложених реченица према броју саставних делова помиње се, између осталог, и у србистичкој граматикографији друге половине XX века – подсетимо се да М. Стевановић прави дистинкцију између сложених реченица према томе да ли у своме саставу имају две или више тесно повезаних простих, одн. просто проширених реченица (Стевановић ⁵1991: 777). Квантификативни критеријум у темељу је одређења сложене реченице и у руском језику (Шведова, Лопатин 1989: 514). У русистици се сусрећемо и с различитим терминолошким решењима. Н. С. Валгина у руском језику издваја комбиноване сложене реченице – сложене синтаксичке конструкције «сложные синтаксические конструкции» на основу четири врсте комбиновања синтаксичких веза у њима – координације и субординације, координације и асиндетизма, субординације и асиндетизма, координације, субординације и асиндетизма (Валгина ²1978: 375–376). Њихов опис суштински је повезан с питањима проучавања структуре сложене реченице и њених саставних делова, о чему у посебном поглављу пише В. В. Виноградов унутар капиталне граматичке монографије и њеног синтаксичког тома (Виноградов 1960: 98–110).

³ У српској лингвистичкој русистици новије граматичке монографије приказале су типологију независнослжених, зависнослжених и асиндетских реченица, управног и неуправног говора (Пипер ²2005: 239–245), те независнослжених и зависнослжених реченица (Маројевић ⁷2006: 318–335).

1. Типологија вишечланих реченичних комплекса

1. Које типове вишечланих реченичних комплекса познају руски и српски језик? Одговор на ово питање полази од типологије сложених реченица и разликовања двочланог и вишечланог модела. Сложеном реченицом⁴ обележавају се, као што је познато, најмање две предметне ситуације – њен основни модел и у руском и српском језику има два предикацијска дела. Предикацијски делови основног модела сложене реченице се у реченичну целину повезују синтаксичким односима координације и субординације, а њихово изражавање може бити синдетско или асиндетско. Сложене реченице образоване по принципу двочланог модела одликује, дакле, присуство само једног типа синтаксичке везе међу њеним предикацијским јединицама.

На другој страни налазе се вишечлане сложене реченице, реченични комплекси, у чији састав и у руском и у српском језику улазе најмање три предикацијска дела, који се као и код двочланог модела, могу повезивати: координацијски, субординацијски и прикључивањем. У српском језику прикључивање има два основна појавна облика – координацијски и субординацијски.⁵ Синтаксичке везе у овој групи сложених реченица могу имати синдетско и/или асиндетско изражавање.

2. Вишечлане реченичне комплексе и у руском и у српском језику можемо, у основи, разврстати у пет група,⁶ међу којима су: 1) група са истим типом синдетске синтаксичке везе међу предикацијским деловима, 2) група са различитим типом синдетске синтаксичке везе међу предикацијским деловима, 3) група са имплицитно истоветним типом асиндетске повезаности међу предикацијским деловима, 4) група са имплицитно различитим типом асиндетске повезаности међу предикацијским деловима, 5) група са синдетском и асиндетском повезаношћу међу предикацијским деловима. Пету групу репрезентују вишечлани реченични комплекси мешовитог типа у чијим се деловима могу јавити облици синтаксичке повезаности из прве четири групе. Из тог разлога у наставку рада дајемо и краћи преглед наведене типологије.

⁴ У овом раду сложена реченица се посматра у оним оквирима у којима је и дефинисана у синтаксичкој монографији: Пипер 2018а: 5.

⁵ Подела на координацијско и субординацијско прикључивање у савременом српском језику дата је у склопу општих одлика сложене реченице у: Пипер 2018а: 20–21. Дефинишући синтаксичку везу прикључења, П. Пипер напомиње да у руској синтаксичкој традицији она подразумева вид зависне везе у изразима са непроменљивим чланом – „идти направо, дети постарше” (Пипер ²2005: 230), а да се сложене реченице према типу синтаксичке везе у руском језику деле на везничке – независносложене и зависносложене – и асиндетске (Пипер ²2005: 239). У овом чланку прихватамо шире одређење синтаксичке везе прикључења у анализи језичких датости у оба језика.

⁶ Уп. са раније поменутом класификацијом коју даје Н. С. Валгина ²1978: 375–376.

2. Синтаксички односи унутар вишечланог синдетског реченичног комплекса

1. У оба језика у први тип убрајамо вишечлане сложене реченице са градуелно⁷ истоветним синтаксичким односима међу предикацијским јединицама. Ова одлика представља спону са основним, двочланим моделом сложених реченица. Пример 1 [1] нам илуструје истоветност синтаксичке повезаности у виду координације предикацијских делова трочлане сложене реченице. Градуелност или прелазност подударности синдетске координацијске синтаксичке везе огледа се у локализацији реченичних делова и функционалнограматичком⁸ статусу конјунктора рус. *и*, срп. *и*. Семантичка варијантност и позиција предикацијских јединица у примеру 1 нам то и показују. У основној реченици сазнајемо о узроку, а у клаузама о последици, при чему су и други и трећи предикацијски део координацијски спојени конјунктором рус. *и*, срп. *и*. Ипак, у њиховој основи су две предметне ситуације у којима се изражавање последичности преплиће са временским значењем – глаголска радња исказана у првој клаузи на временској равни претходи радњи исказаној у трећој.

[1]

1) Тогда Иешуа поднял голову,¹ *и* мухи с гуденьем снялись,² *и* открылось лицо повешенного, распухшее от укусов, с заплывшими глазами, неузнаваемое лицо.³ (М. А. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, 2006, 234)

Тада је Јешуа подигао главу,¹ *и* муве су се, зујећи, помакле,² *и* открило се лице обешеног, надувено од уједа, са натеченим очима, непрепознатљиво лице.³

2. Разуме се, у сложеној вишечлавној реченици не мора се јавити само један тип синтаксичке везе – координације, субординације или прикључења. У зависности од редоследа врсте синтаксичке повезаности међу предикацијским деловима у оба анализирана језика можемо разликовати две основне групе синдетских вишечланих реченица. То су координацијско-субординацијски (1) и субординацијско-координацијски (2) реченични комплекси, у којима уочавамо непосредни, везнички образац обликовања синтаксичких односа међу предикацијским деловима.

⁷ О утемељењу појма градуелности исцрпно пише М. Радовановић у чланку о фази логици у лингвистици (2008: 11–44).

⁸ Овде у виду имамо постулате функционалне граматике и посматрање језичких чињеница на плану семантике, средстава изражавања и функције, о којима пише А. В. Бондарко (1984).

В. примере у којима се узрочно-последично значење различитим редоследом комбинује са поредбом (1 [2]) и временском (2 [2]) семантиком.

[2]

1) Пилат прогнао эту мысль,¹ **и** она улетела в одно мгновение,² **как** и прилетела.³ (М. А. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, 2006, 43)

Пилат је отерао ту мисао,¹ **и** она је отишла у једном трену,² **као** **и** је и дошла.³

2) **Когда** истек четвертый час казни,¹ мучения Левия достигли наивысшей степени,² **и** он впал в ярость.³ (М. А. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, 2006, 230)

Кага је протекао четврти сат смртне казне,¹ Левијева патња је достигла највиши степен,² **и** он се ражестио.³

3. Типологија везничких средстава у вишечланом синдетском реченичном комплексу

1. У вишечланом синдетском реченичном комплексу на тип синтаксичке везе непосредно указују везници и везничке речи.⁹ Тако се и у руском и у српском језику у вишечлавној сложеној реченици координацијско-субординацијског и субординацијско-координацијског типа могу јавити и везници у ужем смислу, и везничке речи, и везнички изрази, и везнички спојеви и везничке групе. Примери 1 и 2 из друге групе илуструју употребу појединачних везника у ужем смислу (рус. **и**, срп. **и**, 2; рус. *когда*, срп. *када*, 2), док у примерима које наводимо у трећој групи уочавамо употребу везничких речи (рус. *которая*, срп. *која*, 1 [3]) везничких израза (рус. *несмотря на то, что*, срп. *без обзира на то* **и** *и*, 2 [3]), везничких спојева (рус. *как будто*, срп. *као да*, 3 [3]), и везничких група (рус. *но когда*, срп. *али када*, 4 [3]). В.

[3]

1) Красавец Анатолий, улыбаясь, что-то говорил даме, *которую* он вел, и взглянул на лицо Наташи тем взглядом, каким глядят на стены. (Л. Н. Толстой, *Война и мир*, „Избор руских књижевних текстова”, 1975, 82)

Лепотан Анатоли је, смејући се, нешто говорио дами, *коју* је водио, и погледао на Наташино лице таквим погледом, каквим се гледа на зид.

2) *Несмотря на то, что* шел дождь, на улице было много людей и все куда-то торопились. (Разг.)

Без обзира на то **и** *и* је падала киша, на улици је било много људи и сви су некуда журили. (Разг.)

⁹ Подела на везнике, везничке речи, везничке изразе, везничке спојеве и везничке групе дата је према класификацији у: Пипер 2018а: 22–30.

3) Он погледо на њих и говорио, *како биде* му све равно. (Разг.)

Он их је гледао и говорио *као да* му је свеједно. (Разг.)

4) Он много работал, *но кога* вернуло домы, он не почувствовало усталости. (Разг.)

Он је много радио, *али кога* се вратио кући, он није осетио замор. (Разг.)

2. Из наведених примера види се следеће. И у руском и у српском језику подела на координајско-субординајске и субординајско-координајске реченичне комплексе укључује и њихово даље разврставање на пет група. То су синдетски реченични комплекси у чији састав улазе: 1) везници у ужем смислу; 2) везничке речи; 3) везнички изрази; 4) везнички спојеви; 5) везничке групе.

Такође, из тога следи и да конфронтативно-типолошки пресек синтаксичке структуре вишечланог синдетског реченичног комплекса обухвата низ истоветности у начелној међусловенској синтаксичкој класификацији – и у погледу постојања основног трочланог модела, и у погледу уланчавања и укључивања предикацијских делова, и у погледу груписања синдетских типова према врсти везничких средстава. Ипак, постоје и конфронтативно-типолошке разлике у структури везничког система и његових елемената. Тако се у примеру 1 из четврте групе уочавају структурне међујезичке неподударности у погледу локализације везничких елемената у систему врста речи и њихове међусобне спојивости.

[4]

1) *Но како ни трудно было ей разыскивать нужные ей вещи в темной комнате, светильника она не зажгла и служанку не вызывала.* (М. А. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, 2006, 402–403)

Али колико јој да / али ма колико да јој је било тешко да тражи потребне ствари у мрачној соби, светиљку није запалила и служавку није позивала.

4. Вишечлани асиндетски реченични комплекси у руском и српском језику

1. И у руском и у српском језику између предикацијских делова вишечланог реченичног комплекса синтаксички односи не морају се означаавати само непосредно – везничким средствима. У таквим случајевима сусрећемо се са асиндетизмом.¹⁰ Изостанак везника у реченичном комплексу за последицу има имплицитан закључак о врсти успостављене

¹⁰ В. типологију асиндетских реченица у савременом српском језику у: Танасић 2018: 597–633. О славистичким, русистичким и србистичким проучавањима асиндетизма писано је у уводном делу чланка о асиндетским реченицама с поновљеном глаголском лексемом у руском и српском језику (Опачић 2023).

синтаксичке везе – координације или субординације – на нивоу целине или њених делова, када се у одређеном сегменту може извести закључак о имплицитној напоредности предикацијских делова, а у другом о имплицитном односу зависности међу предикацијским деловима. Разуме се, редослед имплицитно координисаних и имплицитно субординисаних предикацијских јединица може бити различит, па, као и код везнички маркираних синтаксичких односа, можемо разликовати два основна модела, која у асиндетском остварењу губе обележје непосредности, па стога говоримо о имплицитно координацијско-субординацијском типу (1) или о имплицитно субординацијско-координацијском типу (2). В. примере наведене у петој групи.

[5]

1) Вчера я приехал в Пятигорск,¹ нанял квартиру на краю города, на самом высоком месте, у подошвы Машука:² во время грозы облака будут спускаться до моей кровли.³ (М. Ю. Лермонтов, *Герой нашего времени*, „Избор руских књижевних текстова”, 1975, 56)

Јуче сам допутовао у Пјятигорск,¹ изнајмио сам стан на ободу града, на највишем месту, у подножју Машука:² за време олује облаци ће се спуштати до мога крова.³

2) В этих синтаксических построениях предикатив отодвинут в смысловом отношении на второй план:¹ он лишь констатирует бытие (наличие) лица или предмета,² основное же смысловое содержание передает второй предикатив.³ (В. И. Горелов, *Рецензии*, ВЯ, 1973, 4, 147)

У тим синтаксичким структурама предикатив је померен у други план:¹ он само констатује постојање (присутност) лица или предмета,² основни пак смисаони садржај преноси други предикатив.³

2. Пример 1 сведочи о имплицитно координисаним клаузама на првој и другој позицији у реченичном комплексу, а затим и о имплицитној субординацији у наставку – рус. 1) 'Вчера я приехал в Пятигорск и нанял квартиру [...] из-за того облака будут спускаться до моей кровли, срп. 1) 'Јуче сам допутовао у Пјятигорск и изнајмио стан на највишем месту [...] због тога ће се облаци спуштају до мога крова. У овом примеру имплицитна координација оставља могућност трансформације асиндетске повезаности првих двеју предикацијских јединица у синдетску повезаност с конјунктором рус. *и*, срп. *и*, а имплицитна субординација допушта могућност трансформације у узрочну клаузу при увођењу трећег предикацијског дела. Пример 2 нам показује обрнути редослед синтаксичке повезаности, па се у њему везнички маркирана субординацијска трансформација може јавити код првих двеју клауза, а координација адверзативним везником рус. *а*, срп. *а* у наставку, тј. код спајања са трећом 2) 'рус. [...] потому, что он лишь констатирует [...], а основное

смысловое содержание [...], срп. [...] зашто што он само констатирује [...], а основни смисаони садржај [...].

5. Комбиновање синдетске и асиндетске повезаности предикацијских делова – вишечлани реченични комплекси мешовитог типа

1. Поред у потпуности синдетских и у потпуности асиндетских вишечланих реченичних комплекса и у руском и у српском језику постоји група језичких чињеница у којима се затиче комбиновање ових двеју врста синтаксичке повезаности предикацијских делова. У типологији реченичних система руског и српског језика овај тип сложених реченица сврставамо у подручје граничних језичких датости са обележјима синдетског и асиндетског типа. В. примере 1 и 2 из групе [6].

[6]

1) В предложении переводчика заключался ясный практический смысл, предложение было очень солидное, *но* что-то удивительно несолидное было и в манере переводчика говорить, и в его одежде, и в этом омерзительно, никуда не годном пенсне. (М. А. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, 2006, 125)

Предлог преводиоца је имао јасан практичан смисао, предлог је био веома солидан, *али* је нешто зачуђујуће несолидно било у преводиоцевом маниру говора, и у његовој одећи, и у тим одвратним, сасвим непригодним цвикерима.

2) Монтер оказался аккуратным человеком, лампа под крышей в мужском отделении была уже обтянута металлической сеткой, *но* огорчило администратора *то, что* даже в предгрозовом потемнении можно было разобрать, *что* стены уже исписаны углем и карандашом. (М. А. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, 2006, 144)

Електромонтер је био уредан човек, лампа испод крова на мушком одељењу је већ била прекривена металном мрежом, *али* је администратора растужило *што што* се чак и у смрачењу пред олују могло распознати *да* су зидови исписани угљеном и оловком.

2. Први пример оличава основни модел вишечланог реченичног комплекса мешовитог типа, док се у другом ради о петочланом варијантном облику. У примеру 1 из шесте групе први и други предикацијски део повезани су асиндетски. Овај сегмент вишечланог реченичног комплекса изражава узрочно значење у имплицитно напореднословеним предикацијским деловима.¹¹ Трећи предикацијски део уводи се везником

¹¹ В. о имплицитно напореднословеним асиндетским реченицама у: Танасић 2018: 611–612.

рус. *но*, срп. *али*, и у њему се исказује значење супротности. Осим тога, уочавамо и да у књижевноуметничком функционалном стилу повезивање предикацијских јединица у вишечлану реченичну целину мешовитог типа оставља и посебну могућност која је својствена управо асиндетизму у реченици – у овом случају, то је исказивање узрочног значења, које изостаје при њеном рашчлањивању на парцелате. Ова чињеница говори и о богатству језичких средстава која обликују особеност пишевог израза у књижевном делу.

У другом примеру у петочланом реченичном комплексу асиндетска веза се остварује између прва два предикацијска дела у којима се, као и у првом примеру, изражава последично значење у склопу имплицитне напоредности. После трећег предикацијског дела, укљученог адверзативним везником рус. *но*, срп. *али*, долазе две допунске клаузе.

6. Мозаичка семантика вишечланог реченичног комплекса мешовитог типа

1. Вишечлане реченичне комплексе мешовитог типа одликује широка, премда неједнака, функционалностилска заступљеност. У оба анализирана језика овај тип реченица карактерише семантичка мозаичност. Другим речима, варијантна значења која се у њима изражавају могу припадати једној семантичкој категорији или различитим семантичким категоријама, па и различитим категоријалним комплексима. В. пример 1 у седмој групи.

[7]

1) Ориентация на современность придает дополнительный интерес и поучительность книге: читатель не просто знакомится с судьбой отдельных слов, но и постигает, каким образом создавались, переплетались, дифференцировались понятия, играющие важную роль в духовной жизни современного человечества, почему те или иные слова не могли ранее определенной эпохи получить те значения, которые являются основными для них в наши дни. (В. Г. Гак, *Рецензии*, ВЯ, 1973, 4, 136)

Оријентисаност ка савременисти даје додатну интересантност и поучност књизи: читалац не само да се једноставно упознаје са судбином поједних речи, већ и схвата на који начин су се стварали, преплитали и диференцирали појмови који играју важну улогу у духовном животу савременог човечанства, зашто ова или она реч није могла пре одређене епохе да добије она значења која су јој у наше време основна.

2. Уопште гледано, можемо издвојити два типа семантичке мозаичности. Први тип називамо семантичком мозаичношћу унутрашњег типа – њу уочавамо при изражавању значења унутар једне семантичке катего-

рије. Други тип називамо семантичком мозаичношћу спољашњег типа – њу уочавамо при исказивању различитих категоријалних значења.

У примеру из седме групе постоји семантичко низање у виду варијантног исказивања квалификације, квантификације, социјативности, каузативности, темпоралности, спацијалности, негације.

Пример из научног функционалног стила нам показује да вишечлани реченични комплекс мешовитог типа пружа могућност детаљног информисања, чиме стиче обележје информационе концентрисаности и исцрпности саопштења, те је уједно и веома погодно средство за дефинисање појава, набрајање њихових особина, издвајање датих обележја према степену карактеристичности. Све наведено постиже се повезивањем предикацијских делова у реченичну целину чији обим, у одређеним случајевима, може бити једнак пасусу. Дакле, у вишечланом реченичном комплексу владају законитости ближе повезаности његових предикацијских делова, које битно утичу и на могућности исказивања варијантне категоријалне семантике и на структуру његових микроцелина.

7. Закључак

У чланку смо представили посебан тип сложене реченице који је познат језичким системима руског и српског језика. Вишечлане реченичне комплексе мешовитог типа приказали смо у складу с њиховом мозаичком синтаксичком структуром која подразумева постојање синдетске и асиндетске повезаности између предикацијских делова реченице. Из тог разлога изложена је типологија вишечланих синдетских и вишечланих асиндетских реченичних комплекса у којима се може јавити истоветна или неистоветна синтаксичка веза, односно истоветан или неистоветан имплицитни закључак о типу синтаксичке везе. На основу анализираних материјала у заједничке одлике вишечланих реченичних комплекса мешовитог типа убрајамо: мозаичку синтаксичку макроструктуру, постојање основног троделног предикацијског модела и семантичку мозаичност реченичне целине. Мозаичка структура вишечланих реченичних комплекса мешовитог типа може бити унутрашња или спољашња у зависности од тога да се исказују варијантна значења унутар исте семантичке категорије. Сагледавање вишечланих реченичних комплекса мешовитог типа неизоставно отвара и питање њиховог рашчлањивања и промена које такве трансформације прате на синтаксичко-семантичком плану – посебно у случају када се у њиховим деловима реченични садржај може сажети синтаксичком кондензацијом.¹² На крају можемо закључити да вишечлани реченични комплек-

¹² О синтаксичкој деривацији сложене реченице и синтаксичкој кондензацији у савременом српском језику в. у: Марић 2018: 663–683.

си мешовитог типа и у руском и српском језику представљају значајан број функционалистички разноврсних језичких датости које у међусловенским истраживањима треба посматрати са аспекта реченичне структуре, типологије и семантике.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бондарко, А. В. *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука, 1984.
- Валгина, Н. С. *Синтаксис современного русского языка*. – 2. изд. Москва: Высшая школа, 1978.
- Виноградов В. В. *Грамматика русского языка II. Том II. Синтаксис. Часть первая*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1960.
- Марић, Б. „Синтаксичка деривација сложене реченице.” У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Предраг Пипер (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ (2018): 663–686.
- Опачић, М. „Асиндетске реченице с поновљеном глаголском лексемом у руском и српском језику.” *Славистика*, књ. XXVII, св. 1 (2023): 87–101.
- Пипер, П. *Грамматика руској језика у поређењу са српском*. – 2. измењено изд. Београд: Завет, 2005.
- Пипер, П. *Прилози историји српске лингвистичке славистике, другој половине XX века*. Београд: Чигоја штампа, 2018.
- Пипер, П. „Опште одлике сложене реченице.” У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Предраг Пипер (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ (2018): 5–34.
- Пипер П., Алановић М., Павловић С., Антонић И., Николић М., Војводић Д., Поповић Љ., Танасић С., Марић Б. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. П. Пипер (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2018.
- Пипер П., Клајн И., Драгићевић Р. *Нормативна граматика српског језика*. – 4. изд. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Радовановић, М. „Фази логика у лингвистици: темељни појмовник и систематизација.” У: *Семантичка проучавања српског језика*. М. Радовановић и П. Пипер (ур.). Београд: Српска академија наука и уметности (2008): 11–44.
- Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик, граматички системи и књижевнојезичка норма II. Синтакса*. – 5. изд. Београд: Научна књига, 1991.
- Танасић, С. „Асиндетске реченице.” У: *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. П. Пипер (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ (2018): 597–633.
- Шведова Н. Ю, Лопатин В. В. *Краткая русская грамматика*. Москва: Русский язык, 1989.

*

Извори

- Булгаков, М. А. *Мастер и Маргарита*. Роман. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2006.
- Филин, Ф. П. (ур.). *Вопросы языкознания, 4, июль–август*. Москва: Издательство „Наука”, 1973.
- Гавела, Б. (прир.). *Избор руских књижевних текстова. Са објашњењима и речником*. Београд: Научна књига, 1975.

Мария М. Опачич

МНОГОЧЛЕННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНЧЕСКИЕ КОМПЛЕКСЫ
КОМБИНИРОВАННОГО ТИПА В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

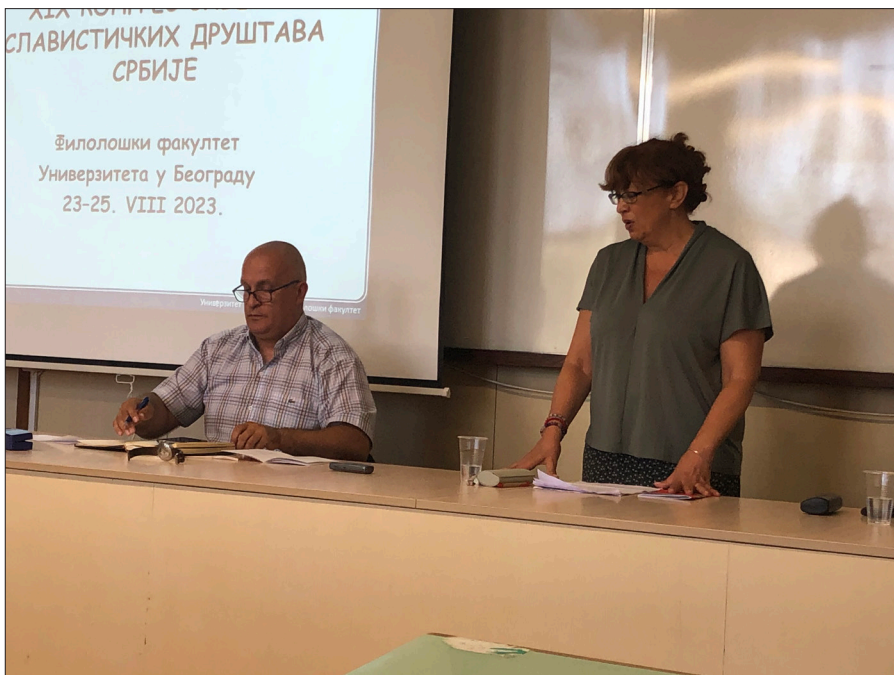
Резюме

В русском и сербском языках между предикационными единицами сложного предложения образуются три основных типа синтаксических отношений: союзиe, бессоюзиe и их комбинация. В сложных предложениях комбинированного типа имеются, как известно, и союзные, и бессоюзные синтаксические связи между его предикационными частями. В работе представлена синтаксическая типология многочленных предложенческих комплексов в анализируемых языках. Отдельно объясняется понятие мозаичной семантики, входящее в число главных особенностей этого типа сложных предложений на уровне выражения вариантных категориальных значений.

Ключевые слова: многочленный предложенческий комплекс, комбинированный тип, мозаичная семантика, русский язык, сербский язык.

СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ У НАСТАВНОМ КОНТЕКСТУ ОД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ДО УНИВЕРЗИТЕТА

23. VIII 2023.

ЗОНА В. МРКАЉ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност
са јужнословенским књижевностима

ИЗАЗОВИ САВРЕМЕНЕ НАСТАВЕ КЊИЖЕВНОСТИ

У оквиру теме *Изазови савремене наставе књижевности* разматрају се следећа питања: који се савремени методички приступи тумачењу књижевности у данашњој школи могу реализовати познавањем наставних система; како развијати индивидуализацију и диференцијацију наставе са целим одељењем; како остварити исходе учења програмских садржаја на различитим нивоима ученичких постигнућа, у редовној, допунској и додатној настави; у којој мери филм и игре у настави доприносе развоју техника учења и успешном савладавању вештине разумевања прочитаног; на који начин информативне технологије доприносе или одмажу развоју наставних интерпретација литерарних текстова. Разматрањем наведених изазова, повезаних са наставом књижевности у старијим разредима основне школе и у средњој школи, закључује се да је неопходно успоставити равнотежу између традиционалних образовних вредности и савремених технологија и радити на свестраном мотивисању ученика за читање, доживљавање и тумачење књижевноуметничког текста.

Кључне речи: савремена настава, књижевност, методички приступи, наставни системи, диференцијација наставе, инклузија, дигитални уџбеник.

Континуиране реформе српског образовног система довеле су до увођења многих новина у програме наставе и учења за основну и средњу школу. Те новине односе се на вредновање докумената о стандардима ученичких постигнућа (у нашем случају, за предмет Српски језик и књижевност), дефинисаних за сва три образовна циклуса: за крај четвртог и осмог разреда основне школе и четвртог разреда гимназија или средњих стручних школа. Усмеравање савладавања наставног градива из књижевности према остваривању исхода наставе (обликованих за сваки појединачни разред, а према дефиницијама завршних стандарда) у први план је истакло функционализацију онога што се чита и о чему се

* zonamrkalj61@gmail.com

учи, тј. употребну вредност прочитаног за стварни живот ученика, док су естетски циљеви наставе доспели у други план.

Укључивањем провере знања из књижевности путем теста у школска, општинска, окружна и републичка такмичења, као и увођењем самеравања ученичких знања помоћу различитих типова тестова: иницијалних, националних, полугодишњих, годишњих, тестова за самооцењивање ђака, ПИСА тестова итд., предност је дата чињеничном знању наших ученика јер се конкретна знања из историје књижевности, теорије књижевности и књижевне критике могу квалитетније испитати и оценити путем теста. Тумачење књижевних дела тако је постављено као мање значајан сегмент рада на часовима књижевности, те се књижевна дела чешће користе као повод за разговоре о различитим темама, помоћу којих се ученици припремају за реално сналажење у животним ситуацијама које могу бити изазовне, или за начине комуникације са људима различитих профила с којима се сусрећу у животу. Мада су утисци, расположења и осећања које сваки читалац индивидуално стиче о књижевном делу одувек били значајан интеграциони фактор наставне интерпретације, сврха читања и тумачења школске и домаће лектире не би смела да се претвори искључиво у разматрање поступака јунака који нам се више или мање допадају, или у уочавање моралног и васпитног с једне стране и неморалног и неприхватљивог с друге стране. Неопходно је да савладавање књижевности у савременој школи побуди љубав сваког појединца према уметнички вредном у тексту који се потом интерпретира, јер је то једини начин да се читање књига заволи и тако постане свакодневна потреба наших ученика.

Изазови савремене наставе књижевности тако се стичу у општој компетенцији предмета Српски језик и књижевност, наведеној и широко описаној у различитим програмима наставе и учења за старије разреде основне школе и средњих школа. Од ученика се очекује да говоре и пишу користећи оба писма у различитим комуникативним ситуацијама и дигиталном окружењу, примењујући књижевнојезичку и правописну норму; да негују културу дијалога и поштују основне норме комуникације, као и да поседују развијен речник и способност да користе језик да би исказали своје стваралачке могућности.

Примењивањем основних знања у тумачењу књижевних и других уметничких дела из српске и светске баштине, ученици постепено граде свој естетски укус. Читањем и доживљавањем књижевних дела развијају маштовитост, способност истраживачког посматрања, разумевања себе и других, критичко мишљење, морално просуђивање, емпатију и асоцијативно повезивање. Ученици читају и усмерено приступају тумачењу различитих неуметничких текстова (укључујући дигиталне изворе и медијске садржаје) како би развијали способност одабира, вредновања и

коришћења информација, одговорно се односећи према интелектуалној својини. Уче се да безбедно употребљавају информационо-комуникационе технологије у сврхе учења.

Стечена знања из језика и књижевности користе се ради даљег учења и усавршавања, као и сналажења у друштвеном животу (решавање проблемских ситуација, сарадња, предузимање иницијативе, развијање одговорног односа према себи и околини и сл.).

У складу са узрастом, ученици се подстичу да разумеју место, улогу и значај језика и књижевности у очувању националног идентитета и традиције, како би неговали културу свог народа и поштовали и уважавали различитости других култура. Применом знања из српског језика лакше се усвајају страни језици, што такође доприноси функционализацији наставе српског језика и књижевности.

Успостављањем различитих стратегија учења при савладавању предмета Српски језик и књижевност у савременој школи повезују се садржаји различитих наставних предмета. Тако су наставне корелације повратиле некадашњи примат, који су имале у настави током седамдесетих и осамдесетих година XX века. У односу на приступ тумачењу књижевноуметничког текста, ово би се могло разумети као враћање на некада фаворизован позитивистички приступ у којем је најзначајније било повезивање литерарног садржаја са стварним животом писца, чија је поетика одређивана по његовој биографији, националној или политичкој припадности. Тумачење историјске позадине књижевноуметничког текста и данас је веома значајно наставно поступање у оквиру локализовања као методичке радње, али интензивирање спољашњег приступа и стицање ученичког знања о времену о ком се у делу говори, не би требало да опстаје као једино упориште за разумевање важних историјских догађаја из прошлости, већ као уметнички обојена слика периода који је аутору послужио као инспирација.

У ту сврху, професори књижевности се труде да активирају интерпретативно-аналитички и проблемско-стваралачки систем у настави (у савременој методици познат као проблемски приступ, или проблемска настава). У интерпретативно-аналитичком систему наставе књижевности, књижевно дело постаје темељни садржај наставе, а интерпретација најважнији начин рада на литерарном тексту. Дело је предмет естетског уживања и естетске спознаје и оно се доводи у центар учениковог духовног света, чиме се активира моменат чулне имажинације. Посебна се пажња придаје језику уметничког дела. Истичу се дијалогски и текстовни методи (из корпуса обавештајних) и аналитичко-синтетички и евалуативни (из корпуса логичких). Наставник више није предавач, већ организатор наставног процеса (уп. Росандић 205: 203). Тако се, за раз-

лику од догматско-репродуктивних¹ и репродуктивно-експликативних система, уважава изрицање ученичког личног мишљења² о прочитаним књижевним делима и успоставља се хеуристички дијалог³.

Утемељењем иманентног (унутрашњег) приступа наставној интерпретацији обезбеђују се и квалитетне наставне корелације, али оне нису саме себи сврха, већ воде ка осмишљеним тематским часовима⁴ и пројектној настави, у којима се сагледава сараднички потенцијал ученика и потенцира истраживачки рад.

Истраживачки пројекат поставља се тако да се истакне оно што је битно, што је неопходно усвојити као трајно знање (или умење). С друге стране, пожељно је да буде отворен за прелазак на дубље нивое интерпретације, актуализацију естетичког искуства или откривање литерарних проблема који ће мотивисати ученике за расправу о етичким, друштвеним, психолошким питањима (Мркаљ 2022: 113).

Корелацијско-интеграцијски наставни систем успоставља појам корелата који омогућују откривање веза и односа међу различитим наукама и уметностима; утиче на ширење функционалних знања ученика и развија њихову стваралачку активност, али не доприноси комплекснијој интерпретацији литерарног дела. Могуће је да су научно-популарни,

¹ Основни садржај у овом наставном систему представљају историја књижевности и теорија књижевности. Ученици савладавају чињенице, меморишу их; препричавају садржаје књижевних дела; износе податке из ауторове грађанске биографије; наводе библиографске податке и цитирају судове о књижевним делима и писцима (преузете из читанки, или из различитих примера секундарне литературе). Развијањем репродуктивних способности и памћења, ученик стиче образовање, али не развија аналитичке способности, естетски смисао и критички став према појавама које се изучавају.

² У двосмерни разговор о одређеном књижевном делу укључују се: ученик као читалац, књижевно дело као предмет разматрања, наставник као посредник између књижевног дела и писца, али и као модератор различитих ставова, изнетих поводом тог дела у литератури, књижевној критици, на стручним скуповима, округлим столовима, књижевним вечерима и сл.

³ Применом хеуристичког дијалога ученици самостално траже пут сазнања, а наставник их тако води да они имају утисак да су сами открили сазнање. У оваквој настави, наставник постављањем питања подстиче ученика да он властитим трудом открива нове чињенице, да изводи закључке, проналази законитости и правила, и да тако стиче нова знања.

⁴ Приликом припреме тематских часова (или тематског дана) у школи, активира се тимски наставни систем, заснован на начелима интердисциплинарности. Он укључује ангажовање више наставника различитих предмета. У тимски систем могу се укључити и други стручњаци који нису наставно особље: родитељи, писци, сликари, библиотекари, музичари, књижевни критичари, историчари итд. Овај систем појављује се и у универзитетској настави, када се током једног часа више актера појављује у улози вође одређене наставне ситуације и поспешује интеграцију наставних садржаја, што даје вишеструки избор наставнику и ученицима. У први план се истичу стваралачка, истраживачка и проблемска настава.

књижевноуметнички и информативни текстови, уведени у нове програме наставе и учења, погоднији за заснивање корелативних приступа од канонских дела српске и светске књижевности.

Међусобним функционалним повезивањем садржаја предмета Српски језик и књижевност ученик се мотивише да што боље и продуктивније разуме и примењује научно градиво у целини. Приликом планирања реализације наставног градива из књижевности, наставник проналази начине да прочитани литерарни текст (кад год је то могуће и служи сврси) повеже са темама из историје језика, лингвистике, граматике и лексике, стилистике, историје књижевности, теорије књижевности и књижевне критике, а пре свега са другим делима школске лектире (обавезним, изборним, допунским, факултативним), са домаћом лектиром и одломцима из секундарне литературе. Ово доприноси развоју ученичких компетенција у усменом и писаном изражавању, као и развоју међупредметних компетенција.

Уз заснивање аналитичкосинтетичког, компаративног и проблемског приступа проучавању градива, који подстичу ученичку свесну активност и креативност, оригиналност и критичко мишљење, активира се принцип научности и васпитности. Он указује на континуирано деловање наставног процеса на темељима струке. Тако се утиче и на морални развој ученикове личности, уз наглашавање естетских и етичких компоненти предмета Српски језик и књижевност.

Стандарди ученичких постигнућа у области Српски језик и књижевност (у којима се огледају циљеви и исходи наставе овог предмета) непрестано еволуирају, нарочито у области стицања вештине разумевања прочитаног. Како је ова вештина усклађена са принципом поступности и систематичности, њен развој се у настави књижевности прати из различитих перспектива: разумевање прочитаног се доводи у везу с наставном интерпретацијом; књижевни текстови се тумаче заснивањем компаративног приступа тако што се сродни тематско-мотивски и идејни корпуси литерарних текстова упоређују и о њима се закључује укључивањем интертекстуалног и интеркултуралног приступа; развија се диференцирани наставни приступ у раду са целовитим одељењима, што омогућује активирање принципа индивидуализације у настави.

За добру поставку диференцираних припремних задатака за обраду литерарног текста веома је важно дефинисање наставних циљева који се, усклађени са ученичким могућностима, остварују у најмање три нивоа. На првом нивоу постављају се захтеви на које, претпоставља се, уме да одговори сваки ученик одређеног разреда. Они се тичу стицања личних утисака, расположења и размишљања насталих поводом прочитаног текста и, уз претпоставку да су образложени, сви ученички одговори могу се сматрати одговарајућим и тачним јер су засновани на

субјективном полазишту, уз поштовање рецепције читаоца. На полазном нивоу налазе се и задаци који се тичу препознавања и разумевања експлицитно датих информација, а ученик се подстиче да такве делове текста уочава и образлаже у датом контексту (Мркаљ 2016: 148).

На тај начин се, као један од највећих изазова савремене наставе књижевности, активирају и индивидуални образовни планови, намењени појединцима са специфичностима у развоју који су укључени у редовну наставу. Инклузивни облик васпитања и образовања деце⁵ са посебним образовним потребама је савремена тенденција у васпитно-образовној пракси и представља могућност излагања у сусрет деци која имају тешкоће у развоју и учењу (ИОП 1 и ИОП 2), као и поштовање њиховог права на развој и образовање које остварују остала деца.

Када у одељењу постоји ученик или ученица који у неком домену, повремено или континуирано, постиже, или може да постигне, резултате који су изнад нивоа општих и посебних стандарда постигнућа, наставник самостално, или уз одговарајућу стручну помоћ, планира и предузима мере прилагођавања и обогаћивања програма (ИОП 3), што ће омогућити да ученик оствари напредак у складу са својом даровитošћу. Уколико се почетним прилагођавањима и обогаћивањем постигне очекивани напредак појединца, наставник те поступке интегрише у редован рад (диференцирана настава), чиме се остварују услови за пуни развој капацитета ученика.

Увођење различитих облика рада у редовну, допунску и додатну наставу књижевности подразумева и увођење разноврсних типова игара. Улога игре у настави је непроцењива. У српским школама игра је најзаступљенија у млађим разредима, док се, веома често, сматра да њено укључивање у наставу уноси извесну дозу неозбиљности и недисциплине. Наставна пракса показује да је игра у средњим стручним школама и гимназијама готово незаступљена. Зато се увођење погодних типова игара које поспешују савладавање и запамћивање наставних садржаја може сматрати изазовом. Овај облик рада на часу најуспешније се уводи кроз ученицима познате друштвене игре: Човече не љути се, доминe, асоцијације, квизове; осмишљавањем сценских наступа; заједничким илустровањем наставних панова; цртањем мапа ума; коришћењем визуелних и аудитивних помагала при учењу књижевности (одабране ТВ-серије; одломци из позоришних представа или филмова; слушањем одговарајуће музичке пратње приликом читања књижевних текстова у

⁵ Инклузија подразумева образовне установе отворене за сву децу, а пре свега, за децу која су маргинализована у заједници и искључена из редовног образовног система због здравствених проблема, сметњи у развоју, социјалне угрожености породице, припадности различитим националним мањинама и статуса избеглих или расељених лица.

школи). Игре се везују и за подстицање ученичког разумевања нелинеарног типа текста (табела, графика, мапа, шема, дијаграма, лавирината, ребуса итд.) који се може довести у везу са одређеним књижевним делом. У домен игре може се сврстати и истраживање и прикупљање материјала на терену, уз претходно добијена упутства од наставника; осмишљавање стручних путовања, на којима сваки ученик добија прилику да истакне свој допринос задатој теми и наступи у одређеном тренутку.

У склопу специфичних наставних поступања приликом обраде литерарног текста, налази се и филм, често као наставно средство. Понекад се дешава да ученици, како би се пред одељењем и наставником приказали као припремљени за час обраде романа, прибегавају гледању филмских верзија романескних остварења. Уколико је наставник мање спретан или неинформисан подробније о појединим филмским остварењима, дешава се да о раду ученика стекне погрешан утисак, па да га чак вреднује као повољан.

Данас готово да нема дела класичне драмске или прозне књижевности која нису адаптирана на филму. Захваљујући развоју медија и медијске технологије⁶, скоро је неминован сусрет гледалаца са филмским остварењима која као стваралачку грађу користе књижевна дела. У стваралачким активностима ученика поводом обраде романа филм се може образовно, функционално и васпитно, на адекватан начин уводити у наставу књижевности, а у корелацији са другим одговарајућим предметима и у образовни систем.

У методичким гледиштима филм, као и сва друга уметничка дела настала поводом књижевности, представља посредан извор сазнања (в. Николић 1999: 63), коме се прилази увек после прочитаног и обрађеног дела. Остварења других уметности се тада тумаче у контексту природе и значења литерарног текста који је био предлог, стваралачка грађа или основа за конкретну уметничку реализацију, при чему се посебно указује на важност успостављања литерарних и театролошких гледишта у приступу драмским остварењима.

Коришћење дигиталних уџбеника у настави Српског језика и књижевности, у оквиру целовитог уџбеничког комплета за овај предмет у сваком разреду, омогућује наставнику другачије могућности за припре-

⁶ Филм је већ дуго изразито присутан у јавним (друштвеним, културним), приватним и стваралачким сферама живота услед изузетне продукцијске обимности и доступности. Појава телевизије, касније видео-технологије омогућила је филму да значајно испуни медијско тржиште. Данас су га дигитална и рачунарска технологија учиниле свеприсутним. Сусрет са филмом више није искључиво повезан са биоскопским простором, јер се све више појављује у електронским, рачунарским и дигиталним медијима. Масовна производња филмова и њихова гледаност ретко кад потврђују естетску вредност.

мање и организовање часова књижевности, него што је то до сада био случај.

Са потребом да сваки ученик досегне исходе учења предвиђене за поједини узраст, а формулисане према стандардима ученичких постигнућа за одређени циклус школовања, употребом дигиталних уџбеника у настави се развијају предметне и међупредметне корелације, али и компетенције, са акцентом на дигиталну. Употребом електронских уџбеника, попут дигиталне читанке, активира се мултимедијски наставни систем.⁷

Појачани визуелни и аудитивни прикази, преко одговарајућих анимација и симулација, поспешују повезивање стечених знања из предметне и других области и доприносе трајности знања и умења као једном од важних методичких принципа. Основна знања шире се „кликком“ на одређену иконицу или упућивањем на проверене линкове, те се једна наставна јединица везује за појединачне и опште културне садржаје, што погодује функционализацији знања.

Мноштво интерактивних задатака омогућује ученику да своје знање самостално проверава, одговарајући на захтеве различитог типа (повезивање, преношење, вишеструки избор, допуњавање, уклапање итд.), у које су укључени линеарни и нелинеарни типови текстова.

Савремена методика наставе српског језика и књижевности није одбацила образовне, васпитне и функционалне циљеве наставе, већ су се они стекли у исходима учења и у новим уџбеничким средствима.

Методичке припреме за час које подразумевају коришћење дигиталних уџбеника добијају нову динамику, примерену ученику новог доба. Но, када је реч о књижевности, препоручује се наглашено усклађивање с правилима методичког принципа очигледности, који подразумева и такозвану „унутрашњу чулност“. То је потреба да ученик на свој начин, путем маште, „оживи“ књижевноуметнички текст чији запис чита или слуша, те да на основу доживљеног буде подстакнут да изнесе своје утиске и доживљаје, а потом и да га тумачи.

Успешно повезивање традиционалних методичких постулата са новим дигиталним светом, у којем предњаче готове слике и тонови, учиниће да ученик савременог доба напредује у стицању знања из матерњег језика, књижевности и језичке културе, и тако израсте у образовану, креативну, промишљену и информатички образовану особу.

⁷ Овај наставни систем подразумева организовање наставе преко визуелних и аудитивних електронских медија. Уџбеник и даље остаје полазно наставно средство, нарочито ако постоји и у електронском облику. Звуковни записи, филмови, ТВ записи, интернет, електронске игре итд. представљају елементе организоване дидактичке целине. Нарочито је погодан код учења на даљину.

Дигитални уџбеници омогућају и појачану активност сваког ученика на часу (било да се настава прати помоћу лаптопа, таблета, андроид телефона, или на „паметној табли”), а самим тим и ученичко веће ангажовање и учешће у настави, на начин који је ђацима новог доба за нимљив и најприхватљивији.

Информативне технологије и настава српског језика и књижевности подразумевају континуирану обуку и стручно усавршавање наставника; умешност коришћења електронских уџбеника; активирање ученика за решавање, али и израду електронских задатака; употребу презентација и аудио-записа у настави; снимање аудио и видео-наступа итд.

Савремена настава књижевности никако не подразумева поигравање с књижевним текстом. Она није усмерена на препричавање дела која ученици не желе да читају, нити се заснива на замени једног уметничког дела другим (на пример: гледање филма уместо читања књиге по којој је филм снимљен). Настава књижевности није ни пуко упознавање са одломцима дела истог аутора, нити штуро запамћивање наслова дела и довођење тог наслова у везу са писцем. Тумачење књижевног дела није везано за препознавање књижевног рода или врсте, као ни за пребројавање стилских фигура у неком тексту, без разумевања њихове улоге и смисла. Интерпретација литерарног текста захтева познавање одговарајуће књижевнонаучне методологије и стручно постављање на методолошком плану, које се обликује одговарајућим наставним системима, уз коришћење одабраних методичких поступака и радњи приликом разматрања интеграционих чинилаца тумачења књижевног дела у школи.

Да би настава књижевности заиста остала утемељена на књижевнонаучној и наставној методологији, неопходно је учинити одређене кораке који ће свеукупни наставни процес учинити бољим и успешнијим: обезбедити мањи број ученика у одељењима (до петнаест); уједначити радно време школа (једносменска или целодневна настава од 9.00 до 16 ч.); реформисати однос обавезних и изборних предмета у основној и средњој школи; доделити предмету Српски језик и књижевност натпредметни статус (чиме се повећава број часова овог предмета); појачати функционализацију наставних садржаја као приоритет савременог образовања, без нарушавања суверене интерпретације књижевног дела датог у целисти или у одломку; увести обавезне, свакодневне часове читања у школи; обезбедити достојан статус наставничкој професији.

Изазови савремене наставе књижевности стичу се у обликовању нових наставних приступа прилагођених интересовањима ученика новог доба. Сучељавање са површношћу, лењошћу и „неисплативошћу”

читања и разумевања прочитаног резултираће победом младих читалаца само уколико се књижевност ученицима представи као уметност која нас учи, али пре свега усхићује и оплемењује.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Мркаљ, З. *Од буквара до читанке*. Београд: Учитељски факултет, 2016.

Мркаљ, З. *Изазови савремене наставе српског језика и књижевности и традиционалне вредности*. Београд: Клет, 2022.

Николић, М. *Методика наставе српског језика и књижевности*. – 3, допуњено изд. Београд: Завод за уџбенике, 2009.

*

Rosandić, D. *Metodika književnog odgoja*. Zagreb: IK „Školska knjiga”, 2005.

Zona V. Mrkalj

CHALLENGES OF MODERN LITERATURE TEACHING

Summary

Within the topic Challenges of contemporary teaching of literature, the following questions are discussed: which modern methodical approaches to the interpretation of literature in today's school can be implemented with knowledge of teaching systems; how to develop individualization and differentiation of teaching with the whole class; how to achieve learning outcomes of program contents at different levels of student achievement, in regular, supplementary and additional classes; to what extent film and games in class contribute to the development of learning techniques and successful mastering of reading comprehension skills; in what way information technologies contribute or delay the development of teaching interpretations of literary texts. By considering the aforementioned challenges, related to the teaching of literature in the older grades of elementary school and in high school, it is concluded that it is necessary to establish a balance between traditional educational values and modern technologies and to work on all-round motivation of students for reading, experiencing and interpreting literary and artistic text.

Key words: contemporary teaching, literature, methodical approaches, teaching systems, teaching differentiation, inclusion, digital textbook.

ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик

са јужнословенским језицима

О НАЧИНИМА И ПРОБЛЕМИМА ДЕФИНИСАЊА У ОСНОВНОШКОЛСКИМ УЏБЕНИЦИМА

Аутор разматра облике и врсте дефиниција у основношколским уџбеницима за биологију, историју, географију, физику, хемију, математику, технику и технологију, информатику и рачунарство, ликовну културу, као и у граматичи српског језика. Показало се да у свим поменутих уџбеницима дефинисање појава и појмова битно утиче на разумевање теме и текста као целине. У уџбеницима за основну школу научно сазнање организовано је на текстовном нивоу, тако да се једне констатације образлажу помоћу других међусобно усклађених и кохерентних. Међутим, ученицима изнете чињенице постају научно релевантне онда када се укључе у систем научног појмовља, и у систем језичких јединица које служе за комуникацију тог појмовља. Дефиниције у уџбеницима за основну школу показују велику логичку и вербатолошку разноврсност, али је најважнија разлика међу њима у прецизности и у степену примерености ученицима основношколског узраста, и то у првом реду обележава њихову ефицијентност. На примерима анализе дефиниција – показује се да дидактизација и операционализација нормираних знања представља област научног рада методички еманциповану од научних истраживања.

Кључне речи: дефиниција, термин, научни стил, основношколски уџбеници.

1. Уводна разматрања

1. У науци је од суштинске важности разумевање појмова, па они морају бити јасни и недвосмислени, и довољно разликовни од других појмова. Да би се таква одређеност појмова постигла, неопходно је да буду адекватно дефинисани и класификовани. Дефиниција је по Аристотелу (1987) реченица која означава суштину ствари, а под „суштином једне ствари” подразумевао је скуп основних атрибута који су нужни и довољни услови да свака конкретна ствар буде ствар одређене врсте. Овакво одређење приближава се ономе што ми данас називамо терминологизацијом, па смо, у том смислу, имали задатак утврдити да је у

* jelenajo@beograd.com

процесу дефинисања неопходно раздвојити суштинске, тј. есенцијалне карактеристике појма од небитних, случајних или акцидентних, јер ови други и не морају чинити садржај термина.

2. Дефиниција мора задовољавати неколико услова, али је један најопштији и најважнији. Дакле, основни услов је задовољен онда када је дефиниција „изражена таквим језичким терминима, тј. симболима, чије је значење јасно, прецизно и друштвено разумљиво” (исп. Марковић 1981: 8–9). То је, заправо, услов комуникабилности, а он опет мора испуњавати два, тешко ускладива или супротстављена услова. Прво, сви термини које употребљава аутор морају бити дефинисани помоћу малог броја основних термина. Друго, мора постојати могућност да се основни термини дате дефиниције могу превести на обичан језик, тј. да научни израз буде кореспондентан са језиком свакодневне комуникације. Међутим, како је са аспекта научног језика свакодневни језик недовољно економичан систем – тако се питање комуникабилности дефиниција у основношколским уџбеницима нужно проблематизује.

3. Према томе, вербализација научних чињеница иде преко система научних појмова, па термини чине највиши ниво назива, а средство за проверу значења термина, тј. њихове применљивости на научни податак – управо је дефиниција.

а) Дефиниција је – каже Симеон (Simeon 1969) – „одређење појма по његовим својствима да буде јасан и разговјетан”. То је „начин говора, гдје се мисао проширује тим, да се имену каквога предмета додају његове битне биљеге, и то дотичним правим изразима”. Мисаона форма дефинисања – по Богдану Шешићу (1962: 444) – „јесте суд, одн. систем судова о одређеном предмету и о његовом појму”. Заменимо ли лингвистички термин „суд” термином исказ, онда дефиницију можемо одредити као исказ о одређеној чињеници (Симић, Јовановић 2002). Одавде препознајемо основну структуру дефиниције: у њен састав обавезно улазе два термина – онај који се дефинише ДЕФИНИЈЕНДУМ; и онај којим се дефинише ДЕФИНИЈЕНС. Треће је КОПУЛА, која може изостати, што се најчешће дешава у лексиконском тексту. Према томе, терминологија и дефиниције спадају у микрокомпозицију уџбеничког текста, а ова композиција у великој мери зависи и од врсте научне области, као и од састава и редоследа описаних поступака. Основни типови тих поступка јесу анализа, синтеза, дескрипција, класификација и аргументација.

б) Дефиниције у основношколским уџбеницима ретко су нетачне, али су често прешироке. Већина њих не одговара непосредно на питање шта је одређена појава или појам, већ посредно – путем утврђивања разлога и узрока њиховог постојања, па у том смислу и нема великог значаја да ли је дефиниција краћа или дужа, него да ли је само објашњење

непотпуно или потпуно. Према томе, у основношколски уџбеницима мање је нормативних дефиниција, које зависе од ставова оног који дефинише, а много је више емпиријских, које искључиво зависе од начина на који се дефинише употреба појма. Уз то, у уџбеницима за основну школу дефиниције се најчешће појављују у свом најопштијем облику: ДЕФИНИЈЕНДУМ ЈЕ ДЕФИНИЈЕНС, при чему је дефинијенс у свакој дефиницији, по правилу, дужа дескриптивна конструкција. Такође, у готово свим случајевима дефинијендум и дефинијенс стоје у међусобном односу адекватности, нециркуларности и јасности.

4. У неколико анализираних примера уочена је преширока дефиниција, и тада она није укључивала у себе неку од ближих карактеристика појма, што је за последицу имало семантичку неодређеност. Мање смо случајева забележили тзв. уских дефиниција, тј. оних које садрже и неке специфичне карактеристике појма или појаве, али изостављају општу специфичност групе као целине. Праве циркуларне дефиниције нисмо уочили, али јесмо блажу појаву циркуларности при дефинисању. Такве су се дефиниције показале непрецизним, али не и нетачним. Непрецизним и неприлагођеним дефиницијама за основношколски узраст сматрамо и оне које у дефинијенсу, као суперординираном појму, садрже појам који је виши од појма у дефинијендуму. Ипак, већина примера показује да су аутори у дефинијенсу бирали најнижи виши појам који одговара појму који се дефинише, и на тај начин су показали добру методолошко-методичку оперативност у изједначавању садржаја појма дефинијенса са обимом појма дефинијендума.

2. Анализа примера

Анализа уџбеничких дефиниција показале да се прецизирањем значења термина не могу постићи сви научно-методички циљеви, нарочито на основношколском нивоу, већ да су за ту сврху веома погодни вербатолошки поступци којима се активира размишљање ученика или се подстиче и усмерава експериментисање анализираним појавама.

1. Узимамо, најпре, пример дефиниције из *Биологије за седми разред основне школе* (2021: 104), са темом „Јединство грађе и функције као основа живота”:

Човечје ухо, сложени чулни орган, има улогу да региструје звук и одржава равнотежу. Ухо човека чине спољашње, средње и унутрашње ухо.

Пред нама је једна емпиријска дефиниција чији је садржај појма „ухо” одређен на основу његове употребе, односно искуства. Разуме се да

је оваква дефиниција истовремено и лексичка, тј. лексиконска. Основни метод дефинисања овде је целина појма према његовим деловима, са аспекта и појавног света и система појмовља, а супротно универзалији и партикуларији, које се односе само на подручје појмова (као што ћемо имати прилике да видимо у дефиницији појма „језик“). Дакле, целина и део се једно другом не могу приписати, па би, на пример, тврдња: „Човечје ухо је спољашње ухо“ – била нетачна, али би друга изјава: „Човечје ухо је орган“ – била савим исправна. Целина није ништа друго него збир њених делова, и када се подели на те делове – она није садржана у својим деловима, док универзалија није резултат збира делова, али је садржана у свакој својој партикуларији. Ову дефиницију, дакле, у методолошком смислу – карактерише партикуларни диспаратитет и критериолошка константност, па је деоба „уха“ на „спољашње“, „средње“ и „унутрашње“ – исправна у оној мери у којој ниједан члан није обухваћен другим, нити међу њима постоји интерферирајући однос семантичког опсега.

2. У разматрање, даље, узимамо пример дефиниције из *Физике за шести разред основне школе* (2021: 37), са темом „Сила – узајамно деловање (интеракција)“:

Узајамна деловања су остварена непосредним додиром (контактом) тела и она изазивају промену стања кретања, односно брзине тела.

Ову бисмо дефиницију одредили као операционалну, понајвише због тога што је операционалним методом доведен у везу дефинисани термин „узајамно деловање“ са једним скупом конструкција којима се описују практичне операције потребне за његово идентификовање: „непосредни додир“, „промена стања кретања“, „промена брзине кретања“. Операционалне дефиниције су препоручљиве за основношколске уџбенике јер помоћу њих ученици успевају повезати теоријске појмове са праксом. Сем тога, на основу оваквих дефиниција – могућно је да ученици претпоставе шта треба учинити како би и сами створили или искуствено одредили појаву означену дефиницијом.

3. На реду нам је дефиниција из *Географије за шести разред основне школе* (2021: 43), са темом „Тектонске плоче и њихово кретање“:

Ако знамо каква је љуска јајета кад се поломи, можда је најлакше тако замислити и тектонске плоче. Литосфера је изломљена на тектонске плоче. Она обухвата површински охлађени део – Земљину кору, испод које се налази чврст омотач састављен од растопљених стена – магме, која чини астеносферу.

Дефиниција коју овде наводимо најближе се може одредити као релационална. Наиме, исказ „Тектонска плоча обухвата површински,

охлађени део Земљине коре” јесте извесна дефиниција предмета, појма, тј. и термина „тектонска плоча”, који се, овако посматран, представља као центар, као сечна тачка у мрежи међуодноса појмова из различитих подсистема: „литосфера”, „Земљина кора”, „чврст омотач”, „растопљене стене – магма”, „астеносфера”. На тај начин дефиниција не одређује само дати појам, већ систем појмова и њихових корелација. Додуше, ова релациона дефиниција, оличена у вези „тектонска плоча – Земљина кора”, истовремено је и инклузивна и интердепедентна. Необичност ове дефиниције огледа се и у њеном сликовито-илустративном почетку: „Ако знамо каква је љуска јајета кад се поломи, можда је најлакше тако замислити и тектонске плоче”. Овде се уверавамо да илустрације не деградирају језик научног текста, већ га напротив афирмишу, функционално појачавају сликовитом денотатом, посебно у уџбеничком подстилу.

4. На реду нам је дефиниција из *Хемије за осми разред основне школе* (2021: 60), са темом „Формуле и називи соли”:

Како састављамо формуле соли? Формуле соли састављамо врло једноставно. Како со мора бити без наелектрисања, то значи да морамо имати исту количину позитивног наелектрисања, које потиче од катјона и исту количину негативног наелектрисања, које потиче од анјона.

а) У овој кумулативно-експерименталној и прескриптивно-техничкој дефиницији – доминанта је окружена скупом споредних јединица, што се на синтаксичком плану испољава као разуђена структура скупом периферних састојака: управна именица и скуп атрибута, тј. и управна реченица и низ зависних: „исту количину позитивног наелектрисања, које потиче од катјона” и „исту количину негативног наелектрисања, које потиче од анјона”. Тај поступак изградње језичких структура познат је под називом кумулација (Симић, Јовановић Симић 2015: 201–211), али слагање конструкција у целину вишег реда, тј. дефиниција – није резултат степенасте кумулације, као у композицији научног текста, већ тзв. прстенасте, у којој се из једне тачке као центра дефинисање шири у круговима онако како одмиче аналитички поступак, паралелно са описом експеримента.

б) Дефиниција коју анализирамо може се одредити и као дивизиона јер је остварена методом дводеобе или дихотомије. Дихотомија се одвија кроз неколико фаза, а сваку фазу чине два члана. Деоба појма „наелектрисање соли” одвија се детерминацијом квантитета: „морамо имати ИСТУ КОЛИЧИНУ позитивног наелектрисања, које потиче од КАТЈОНА и ИСТУ КОЛИЧИНУ негативног наелектрисања, које потиче од АНЈОНА”. Уз то, ова је дефиниција и прескриптивно-стипулативна, јер се прописивање хемијске законитости одвија у оквирима договорених, погодбених квантитетских вредности компонената. Ученицима

овакав начин дефинисања може помоћи у одређивању обима садржаја приликом усвајања термина.

5. Погледаћемо сада дефиницију из *Информатике и рачунарства за седми разред основне школе* (2020: 6), са темом „Информационо-комуникационе технологије”:

Рачунарски хардвер је скуп свих уређаја, односно делова рачунара који могу физички да се додирну. Он обухвата: улазне уређаје (миш, тастатура, камера, микрофон), излазне уређаје (штампач, монитор, звучници, пројектор) и уређаји за чување података (хард-диск, флеш-меморија и оптички уређаји – CD, DVD).

Исказ типа „Рачунарски хардвер је скуп свих уређаја, односно делова рачунара” показује појмовну еквиваленцију, тј. синонимију између термина који се дефинише и оних помоћу којих се дефинише, па је дефиниција овде заснована на садржинском укључивању једног термина: „рачунарски хардвер”, ужег по садржају, у поље другог, ширег: „скуп свих делова рачунара”. Појмовна инклузија је мисаона опсервација предметног податка као носиоца одређеног скупа особина, одн. дистинктивних обележја, те ћемо ову дефиницију сматрати, у најширем смислу, денотативно-дескриптивном (Шешић 1962: 449). Овим методом ученици могу научити значење једне речи или израза у оној мери у којој могу разумети макар елементарне случајеве њихове употребе. И овде имамо једну врсту дивизионе дефиниције, али са методом свеобухватне деобе, која се не одвија кроз фазе, већ се од самог почетка наводе сви делови целине. Међутим, како се у овој деоби није стигло до краја поделе, тј. до нивоа где не постоји ни један изостављени део целине, те и постоји вероватноћа других укључивих делова рачунара – онда говоримо о непотпуној индукцији.

6. Дефиниција из *Историје за осми разред основне школе* (2022: 56) има тему „Стварање југословенске државе”:

Почетком 20. века, Краљевина Србија значајно је ојачала и у балканским ратовима успела да у свој састав укључи некадашње делове српских средњовековних држава: Рашку област, Косово и Метохију и Вардарску Македонију. Развила се у напредну, уставну парламентарну монархију. Постала је светионик слободе за многе припаднике јужнословенских народа, који су живели обесправљени под аустроугарском и османском влашћу.

а) Синтетичко-генетички метод дефинисања састоји се овде у утврђивању константне и нужне релације између појма означеног дефинисаним термином: „југословенска држава” и другог познатог појма: „Краљевина Србија”. Са аспекта наставне праксе, велика вредност овог

метода јесте у томе што је он увек могућ. Међутим, његов је недостатак тај што се одређивање значења појма не врши навођењем унутрашњих и општих одлика, већ спољашњих односа према другим појавама, па уколико ученици немају довољно (пред)знања о битним својствима појма или појаве на који се термин односи – може се десити да не буду сигурни у одређивању идентитета појаве.

б) Генетички метод у овој дефиницији препознајемо у поступцима објашњења начина постанка „Југословенске државе”, па се у школској пракси може искористити његова предност да ученици приликом разумевања порекла неке појаве, истовремено разумевају и услове под којима сличне појаве могу настати. Са чисто формалног гледишта, овдашња акциденција (уп. Аристотел 1987) – тј. дефинишућа ситуација у којој појам „Југословенска држава” може припадати било којој и једној одређеној појави: „напредна, уставна парламентарна монархија, – заправо се и не изводи из дефиниције.

в) На крају, скрећемо пажњу на „свеприсутност метафоре као језичког начела”, без које се не може проћи „ни кроз три реченице обичне течне дискурзије” (Ричардс 1988: 74–76), чак и у крутом језику науке, – па и дефиниција коју разматрамо није успела одолети имплекативно-сти, асоцијативности и конотативности, о чему сведочи сликовити тон исказа: „Постала је светионик слободе за многе припаднике јужнословенских народа”. Може се закључити да се овде пре може говорити о домишљеном објашњењу дефинијендума, него о правом дефинитусу.

7. На реду нам је дефиниција из *Ликовне културе за шести разред основне школе* (2019: 30), са темом „Примена боје у сликарству”:

Темпера је сликарска техника у којој се боје мешају с јајетом, крецом или казеином. За разлику од прозирних водених боја на акварелу, у техници темпере боје имају густину и могу се наносити у више слојева, досликавати и пресликавати. Подлоге за темперу су дрвене плоче, али подлоге могу да буду и картон, платно и друго. Техником јајчане темпере рођене су средњовековне иконе и фреске.

Ово је добар пример аналитичке дефиниције, која се може сматрати најчешћом у уџбеничкој литератури. За аналитички метод је карактеристично да термин којим означавамо један појам, овде „темпера” – објашњавамо довођењем у везу са конструкцијама које реферишу о битним одликама тог предмета: „имају густину” и „могу се наносити у више слојева, досликавати и пресликавати”.

8. Погледаћемо сада дефиницију из *Математике за осми разред основне школе* (2021: 136), са темом „Појам, врсте и елементи”:

Призма је полиедар чију површину чине два подударна n -троугла која се налазе у паралелним различитим равнима и n паралелограмима ($n \in \mathbb{N}$).

Пред нама је пример рекурзивно-импликативне и дескриптивно-симболичке дефиниције, у којој се апозицијски понавља језичка знаковност реформулисана помоћу научних симбола, тј. контекстне истозначнице: „ $n \in N$ ”. Рекурзивност наведене дефиниције објашњава се чињеницом да је овде скуп термина дефинисан преко правила за добијање његових елемената: „ $n \in N$ ” („ n је елемент скупа N ”).

а) Прво што примећујемо разгледајући ову дефиницију јесте да су у објашњењу термина „призма” употребљени поново термини: „полиедар”, „троугао”, „паралелограм”. Ученик је сада принуђен да настави истраживање термина и њихових значења наведених у дефинијенсу, што мора представљати напор, јер терминолошке речи нису без семантичког остатка преводиве на свакодневни језик. Због тога се полази од претпоставке да су ученици усвојили онај појмовни апарат помоћу којег се дати дефинијендум разлаже на елементе дефинијенса, те да су у стању когнитивно апсорбовати како значења појединачних термина, тако и значење дефиниције као целине. Ово нас упозорава на један проблем приликом дефинисања. Наиме, претерано економисање семантичким материјалом – супротно је природи језика гледаног у целини, па у тим оквирима и научног израза (уп. Симић, Јовановић Симић 2015).

б) Нису препоручљиве за основношколске уџбенике оне дефиниције које су укључене у научну и методичку комуникацију као „чисти трансфери чињеница”. С тим у вези, изван методолошког излаз у овој дефиницији аутор налази у употреби невербалних симбола, тј. логичко-математичких ознака („ $n \in N$ ”). Полазимо сада од претпоставке да је разумевање тог симболичког система ученицима лакше, али опет остављамо као велику вероватноћу проблем тумачења симболичких формула, и проблем преводљивости математизираних калкила, у којима се ученик не може ослонити на интуицију, већ на добро познавање система кодираних симбола за конвенционално изражавање формула или представљање константи. Дакле, огољени подаци, чак и лишени језичке материје, без обзира што са собом носе знаковну херметичност, – могу послужити као врло једноставан, ефикасан и економичан комуникативни амбијент, али под условом да су ученицима познати садржај термина, конвенције везане за њихову употребу и интерпретацију формула.

9. Претпоследња дефиниција преузета је из *Грамајшике за ђети разред основне школе* (2021: 8), са темом „Језик”:

Шта је језик? Језик је средство којим се свакодневно споразумевамо у школи, код куће, на интернету, на телевизији, у биоскопу. Језиком изражавамо своје мисли и жеље и сазнајемо мисли и жеље других. Толико се њиме служимо да тога нисмо ни свесни.

Како језик функционише? Каквим је правилима уређен? Из чега се састоји? Језик је организован систем граматичких и правописних правила који чине јединице поређане од најмање ка највећој. Најмање јединице језика су гласови и они се обележавају словима. Гласови се комбинују у речи. Више речи чине реченицу.

а) Дошли смо до класичне, констативно-експликативне дефиниције у којој је логичка слика чињеница сама мисао аутора (Wittgenstein 1987: 39). Дакле, да би ученици имали логичку слику о појму „језик” – они морају мислити у фигурама, тј. метафоричким формацијама. Иначе, не постоји „логичка слика језика” као терминолошки израз са било каквим појмљивим значењем, па је значај ове дефиниције језика у њеној асертивности. Тиме се продубљује смисао дефинијендума и проширује поље асоцијација, а то је ученицима потребно за сигурније разумевање садржаја.

б) И овде се сусрећемо са дефинисањем дивизијом, јер се при дефинисању појма „језик” користе семантички елементи који сачињавају тај појам у спољном свету. И у том се смислу овде „језик” дефинише двојако. (1) Коришћењем логичке врсне разлике и рода – „језик је средство којим се свакодневно споразумевамо”, где је „средство” род „језика”, а „помоћу којег се споразумевамо” – представља његову врсну разлику. (2) Други успешан вербатолошки обрт при дефинисању реализован је уз помоћ елемената који чине „језик” у спољном свету: „Језик је средство којим се свакодневно споразумевамо у школи, код куће, на интернету, на телевизији, у биоскопу”. Сем тога, присутне су овде и друге две деобе. (а) Једна је природна деоба целине на делове, па се овде појам „језика” раставља на структурне делове: „Најмање јединице језика су гласови и они се обележавају словима. Гласови се комбинују у речи. Више речи чине реченицу”. (б) Друга је логичка деоба универзалије на партикуларије, те се појам „језика” сада дели на „граматичка” и „правописна правила”: „Језик је организован систем граматичких и правописних правила који чине јединице поређане од најмање ка највећој”.

10. Последња дефиниција долази из *Технике и технологије за седми разред основне школе* (2022: 26), са темом „Машине спољашњег и унутрашњег транспорта”:

У далекој прошлости, људи су масовнији терет превозили тако што су га гурали или вукли преко више тањих тупаца. Касније су почели да се користе точкови који су се временом усавршавали и омогућили развој многих врста возила која се данас користе.

а) Код остензивних, тј. неформалних дефиниција, као што је ова коју сада анализирамо – термин помоћу којег се дефинише изостаје, тј. „машина”, али га замењују синоними, или се просто препознаје из

контекста: „терет“, „превоз“, „точкови“, „возила“. Најближа овој јесте демонстративна дефиниција, типа „Оно/то/оно је машина“. Демонстративна заменица не назива садржај дефинијендума, већ га просто идентификује са ослонцем на ситуацију споразумевања, а предикат га уклапа у мрежу дистинкцијских категорија.

б) Оваква је дефиниција упоредива са Аристотеловом предикабилијама и акциденцијама (1987), које своје порекло налазе у анализи могућих начина на који неки предикат може бити повезан са субјектом. Овоме је идентично и питање међусобног повезивања универзалија, које показује да ли је предикат конвертабилан или неконвертабилан са својим субјектом. Само у случају да је предикат конвертибилан, тј. самерљив, означаваће суштину субјекта, и тада имамо праву дефиницију или својство. Ако, пак, предикат није конвертибилан са субјектом, он мора бити садржан у дефиницији субјекта, тј. у дефинијендуму, и у том случају имамо род или разлику, а ако уопште није садржан у дефиницији, имамо кваздефиницију, у којој се предикат јавља као акциденција.

в) Ово нас наводи на једнозначан закључак да се у датој дефиницији за субјекат „машине“ везује његов предикатни дефинијенс само као логички род, а не као својство или акциденција. Управо због своје дескриптивне наративности – ова се дефиниција налази у почетним фазама своје формалне еволуције.

3. Закључне напомене

1. Проблем у вези са дефинисањем у основношколским уџбеницима препознали смо у одређеним неоптималним језичко-логичким и методолошко-методичким поступцима, израженим ређе као непрецизност, несврховитост и нејасност, а много чешће као непримереност узрасним, тј. перцептивним могућностима ученика. Приметили смо да емпиријске дефиниције, са израженим аналитичким, генетичким или операционалним методом дефинисања, доминирају у уџбеницима за природне науке, и да су врло погодне за основношколски узраст јер одређују садржај појма на основу његове идентификације, мерења, употребе и настанка. Лексичке дефиниције најчешће су базиране на поступку синонимије, и добро се комбинују са синтетичким методом, па се при одређивању значења неког појма утврђују и његови контексти употребе. Овакве су дефиниције најзаступљеније у уџбеницима за српски језик, историју и географију, и показују предност у развоју језичких и мисаоних способности ученика.

2. Наше је закључак да је транспарентност уџбеника заправо само привид, јер кад им приђемо ближе, као што смо овом приликом, ис-

тражујући дефиниције, – примећујемо да она не постоји у стварности. Једноставност уџбеничког текста, његова јасноћа и приступачност ученику, достиже се методички прорачунатим занемаривањем основних постулата научног мишљења, и темељних функционално-стилистичких одлика научног језика. Управо због тога сматрамо да је један од најважнијих задатака обучавања у науци – поучавање полазника језику науке: разумевању, употреби, а касније и творби термина, симбола, формула и дефиниција (уп. Куп 1974, Симић, Јовановић 2002).

3. Завршићемо наше овдашње истраживање истицањем врло карактеристичног и за нашу оцену питања врло поучног става Јосифа Панчића у књизи о флори Србије (Pančić 1976: I–II). Његово искуство је утолико драгоцене што је радио под притиском неопходности да своје ученике врло рано обучи и укључи у практична научна истраживања на терену:

„Пре него што би ученик могао да приступи било којој грани ботаничке науке – физиологији, систематици, фитографији и др. – потребно је да зна повише биљака из своје околине, да прибави себи рутине да може свакој биљци [...] да сазна име рода и феле, под којим је биљка у науци позната. Пошто се ученик анализирањем домаћих биљака утврдио у оцени карактера којима се наука служи да биљке од биљака разликује, пошто је дужим вежбањем запазио свакојаке облике обичнијих биљака и главнијих биљних органа, истом тада је прибавио нешто од оних елемената, који су потребни за проучавање елементарне грађе биљних организама и схваћање важнијих закона, који у биљном свету владају. Без овакове спреме је и разумевање најобичнијег ботаничког списка немогуће”.

а) Дакле, највећи проблем уџбеничке и научно-популарне литературе управо је херменеутички: како значење једне непознате речи, једнога научног термина, разложити у значењске компоненте описиве свакодневним језиком, или језиком који је приступачан ученицима основношколског узраста, и како обавити супституцију, а да се у осетнијој мери не поремети његов смисао. Другим речима, важно је питање како текст учинити разумљивим ученицима, а да он при томе очува својства научног стила, као што су адекватност, конзистентност и економичност (уп. Hermeneutika 1973).

б) Као што наука није сводљива у оквире и у језички израз свакодневнице, исто тако није реално захтевати ни обрнуто – да свакодневни живот прихвати научну мисао и научни израз укључивши их целим обимом у своје оквире. Обука младе генерације могућа је једино уз услов да јој се део научних постулата учини језички и мисаоно приступачним, али да то послужи као мост за увођење у терминолошки и појмовни систем, у начин мишљења и у језички израз дате научне дисциплине, и на-

уке уопште. Дакле, није оправдано ићи у сусрет научној импровизацији до краја, већ само до оне границе која дели заинтересованог читаоца и вредног ученика способног да учини напор и искорачи у више сфере духовног живота од непаметне игноранције, односно од ума непријемљивог за научно сазнање.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел. *Реторика*. Београд: Независна издања, 1987.
 Марковић, М. *Филозофски основи науке*. Београд: САНУ, 1981.
 Ричардс, А. А. *Филозофија реторике*. Нови Сад, 1988.
 Симић Р., Јовановић Ј. *Основи теорије функционалних стилова*. Београд: НДСЈ и Јасен, 2002.
 Симић Р., Јовановић Ј. *Општа стилска*. Београд: НДСЈ и Јасен, 2015.
 Шешић, Б. *Логика*. 2. изд. Београд: Научна књига, 1962.

*

- „Hermeneutika: teorija tumačenja i razumevanja.” *Časopis Delo*, knj. 19 (1973): 41–58.
 Kun, T. *Struktura naučnih revolucija*. Београд: Nolit, Sazvežđe, 1974.
 Pančić, J. *Flora Kneževine Srbije i dodatak Flori Kneževine Srbije*. Fototipsko izdanje iz 1874. i 1884. god. Београд: SANU, 1976.
 Simeon, R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
 Wittgenstein, L. *Tractatus logico-philosophicus*. Sarajevo: V. Masleša, Svjetlost, 1987.

ИЗВОРИ

- Андрић В., Стефановић М., Голубовић Ђ., Ђирковић В. *Математика 8 – уџбеник са збирком задатака за осми разред основне школе*. Београд: Математички клуб Диофант. Редакција Фондације Алек Кавчић, 2021. <www.besplatnabiblioteka.com>.
 Бошковић, Р. *Ликовна култура за шести разред основне школе*. 1. издање. Београд, 2019.
 Бранић Латиновић, Б. *Грамаatika 5 – српски језик и књижевност за шести разред основне школе*. Београд: Редакција Фондације Алек Кавчић, 2021. <<https://www.besplatnabiblioteka.com>>.
 Ватић С., Алавуковић Б. *Хемија – уџбеник хемије за осми разред основне школе*. 2. прештампано издање. Београд: Редакција Фондације Алек Кавчић, 2021. <<https://www.besplatnabiblioteka.com>>.
 Јанковић, Д. *Географија 5 – уџбеник за шести разред основне школе*. Београд: Редакција Фондације Алек Кавчић, 2021. <<https://www.besplatnabiblioteka.com>>.

- Јовановић З., Кнежевић Д., Лазаревић В. *Техника и технологија – уџбеника за 7. разред основне школе*. Београд: Редакција Фондације Алек Кавчић, 2022. <<https://www.besplatnabiblioteka.com>>.
- Лакчевић М., Иванов А. *Информатика и рачунарство за седми разред основне школе*. Београд: Редакција Фондације Алек Кавчић, 2020. <<https://www.besplatnabiblioteka.com>>.
- Пауновић А., Срдић М., Бајчета Т. *Биологија за седми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2021.
- Распоповић, М. *Физика – уџбеник са збирком задатака за 6. разред*. Београд: Архи Књига, 2021.
- Стојановић, А. *Историја за 8. разред основне школе*. Београд: Архи Књига, 2022.

Jelena R. Jovanović Simić

ON METHODS AND PROBLEMS OF DEFINITION IN PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS

Summary

The author examines the forms and types of definitions in elementary school textbooks, and determines that the definition of phenomena and terms significantly affects the understanding of the topic and the text as a whole. Definitions in textbooks for primary school show great logical and verbatim diversity, but the most important difference between them is in accuracy and in the degree of appropriateness for primary school students, and this primarily marks their efficiency. On the examples of definition analysis, it is shown that the didacticization and operationalization of standardized knowledge is an area of scientific work methodically emancipated from scientific research.

Key words: definition, term, scientific style, elementary school textbooks.

ЈАСМИНА Д. МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу лингвистику

УПОТРЕБА ЋИРИЛИЦЕ И ЛАТИНИЦЕ НА ОСНОВНОШКОЛСКОМ УЗРАСТУ

У раду се, на основу корпуса од 6.184 текста чији су аутори ученици основних школа од трећег до осмог разреда из различитих крајева Србије, испитује заступљеност употребе једног или другог алфабета, као и утицај који на употребу једног или другог писма имају различити језички, демографски и друштвени чиниоци. Текстови на основу којих се врши анализа саставни су део дигитализованог *Развојног корпуса српског писаног језика (РАКОПС-а)*. Приликом прикупљања грађе за овај корпус нису давана упутства о писму које треба користити приликом писања радова, тако да су ученици о томе одлучивали по сопственој вољи и преференцији ка употреби ћирилице или латинице. Уз изношење укупних података о употреби ћирилице, односно латинице у корпусу, у раду се анализира и да ли, и на који начин, узраст, пол аутора текста, величина насеља у коме живи, крај из кога потиче и дијалекатски варијетет којим се служи имају утицаја на опредељење за употребу једног или другог писма. Резултати анализе указују на апсолутни примат ћирилице на основношколском узрасту: 90–96% текстова из корпуса (у зависности од узраста) написано је на ћирилици.

Кључне речи: диграфија, ћирилица, латиница, српски језик, основношколски узраст.

1. Увод

Једно од битних обележја савременог српског језика јесте *диграфија*. Диграфија се у савременој лингвистици и графолингвистици дефинише као употреба два (или више) писама за бележење истог језика (Dale 1980: 5). Уз термин *диграфија*, у литератури се, као синоними, срећу и термини *бискриптизам*, *биграфизам*, *биалфабетизам* и *двоазбучје*. Дејл разликује *дијахронијску* (секвенцијалну) диграфију, коју одликује замена једног писма другим током одређеног временског периода, и *синхронијску* диграфију, која се одликује паралелном употребом два писма у истом временском периоду (*ibid.*: 6). На нашим просторима би

* jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs

пример за дијахронијску диграфију био процес замене глаголице ћирилицом, док би пример за синхронијску диграфију био паралелна, функционално неиздиференцирана употреба ћирилице и латинице у савременом српском језику.

У новијој литератури врши се прецизније одређење темина диграфија и уводе се нове дистинкције. Тако се разликују случајеви у којима постоји *функционално раслојавање* приликом употребе писама, па се једно користи само у одређеним ситуацијама и са одређеном наменом (на пример, у религијске сврхе), док се друго употребљава у свим другим контекстима. Овакви случајеви означавају се као случајеви *непошћуне диграфије*. У случајевима *пошћуне диграфије*, нема функционалног раслојавања и оба писма се могу употребити у свим контекстима и свим ситуацијама. Прави се разлика и између *комплементарне* и *ексклузивне* диграфије: у првој се у истом тексту мешају различита писма, док у другој тако нешто није могуће – сваки појединачни текст може и мора бити написан само једним писмом. Паралелна употреба три писма (хирагане, катакане и канђија)¹ у истом тексту на јапанском језику наводи се као пример за комплементарну, а дистрибуција ћирилице и латинице у савременом српском језику као пример за ексклузивну диграфију (Jung & King 2023: 139–144). У складу са овако дефинисаним термилошким одређењима, савремени српски језик био би окарактерисан као систем са *пошћуном ексклузивном синхронијском диграфијом*.

Оба српска писма, и ћирилица и латиница, спадају у фонемске алфабете *илишке* (*трансларентне*) *ортографије*, односно у алфабете у којима постоји висок степен кореспонденције између фонеме и слова којим се та фонема означава. У случају ћирилице, тај однос је идеалан – свакој фонему одговара по једна графема; у случају латинице, три фонеме означавају се диграмима (*lj*, *nj* и *dž*). Сва деца са територије Републике Србије која наставу похађају на српском као матерњем језику усвајају оба писма у иницијалним фазама описмењавања – ћирилицу у првом, а латиницу у другом разреду основне школе.

Иако је у последње три деценије, од распада Југославије, објављено мноштво како академских, тако и медијских текстова о употреби и статусу ћирилице и латинице у савременом српском језику,² досад, бар по сазнањима аутора овог рада, није било истраживања које би на довољно великом и репрезентативном корпусу текстова испитало дистрибуцију алфабета у писаној језичкој продукцији деце на основношколском уз-

¹ За бележење јапанског повремено се користи и четврто писмо – *ромаџи*, односно јапанска латиница.

² В., на пример, Ковачевић 2015, 2018, Пипер (2005), Брборић (2015), Bugarski (2021), Jovanović (2018), као и бројне медијске текстове доступне на Интернету о овој теми.

расту. Основни циљ овог рада је управо тај – да утврди којим писмом се служе деца узраста од 9 до 15 година, која су већ усвојила и ћирилицу и латиницу, када се нађу у прилици да сама одлуче о томе које писмо ће употребити приликом писања текста.

2. Корпус за анализу

Корпус за анализу употребе ћирилице и латинице на основношколском узрасту сачињавало је 6184 текста преузетих из *Развојног корпуса писаног српског језика – РАКОПС-а* (Московљевић Поповић и Динић Маринковић 2015).³ РАКОПС је компилиран са циљем праћења развоја писаног језичког израза ученика узраста од 9 до 15 година и садржи текстове чији су аутори ученици од трећег до осмог разреда са територије читаве Србије (без Косова). РАКОПС обухвата четири различита типа текста – наративне, дескриптивне, експозиторне и аргументативне текстове. Сви ученици чији су радови укључени у корпус добијали су пре почетка писања идентично краће упутство које их је усмеравало ка широј теми и типу текста који се очекује да напишу. Тако је, на пример, део упутства за писање наративног текста гласио:

Свакоме се у животу догодило нешто чега ће се увек сећати. Твој задатак је да један такав догађај из свог живота испричаш и нама. Испричај нам шта се, када, где и како догодило, ко је све у томе учествовао и све друго важно чега се сећаш. Не заборави да својој причи даш и наслов.

За овај задатак имаш укупно 40 минута. За то време треба да смислиш о чему ћеш и како да пишеш, затим да напишеш рад, поново га прочиташ, провериш има ли грешака, и исправиш све грешке које уочиш.

Ученици су сами одлучивали о чему ће да пишу, сами су давали наслов свом тексту и самостално су бирали писмо на коме ће написати рад (ћирилицу или латиницу). За сваки од текстова укључених у корпус доступни су и подаци о узрасту, полу, школском успеху и оцени из српског језика аутора текста. Уз то, забележен је и податак о дијалекатском подручју, као и о величини и типу насеља у коме се налази школа коју аутор текста похађа. Насеља су, према величини, сврстана у четири категорије: град, приградско насеље, мањи град и село. Дијалекатска подручја су, у складу са Ивићевом класификацијом, разврстана у: шумадијско-војвођанско, смедеревско-вршачко, косовско-ресавско, источнохерцеговачко, тимочко-лужничко и призренско-јужноморавско подручје (Ивић 2009).

³ Захваљујем се проф. др Ранки Станковић за драгоцену помоћ приликом екстракције података из корпуса.

3. Резултати анализе

Дистрибуција употребе писама, односно преференција ка употреби ћирилице или латинице анализирана је у првом кораку за све текстове из корпуса, а потом у односу на сваку од демографских и лингвистичких варијабли која је праћена: узраст и пол аутора текста, тип продукovanог текста, величину насеља у коме аутор текста живи и дијалекатско подручје у коме се насеље налази.

Резултати анализе употребе ћирилице, односно латинице у целокупном корпусу приказани су у Табели 1.

Писмо:	Број текстова:	% текстова:
Ћирилица	5.734	92,7%
Латиница	450	7,3%
Σ	6.184	100%

Табела 1: Укупна дистрибуција текстова на ћирилици и латиници у корпусу

Као што подаци у Табели 1 недвосмислено показују, разлика у употреби ћирилице и латинице је изразито велика – док је готово 93% ученика одлучило да свој текст напише ћирилицом, само нешто преко 7% ученика одлучило се за латиницу. Разлика у дистрибуцији писама толико је велика да указује на апсолутни примат у употреби ћирилице у односу на латиницу.

Резултати анализе избора једног или другог писма у односу на узраст испитаника приказани су у Табели 2.

Узраст Писмо	3. раз.	4. раз.	5. раз.	6. раз.	7. раз.	8. раз.
Ћирилица	869 (94,3%)	801 (91,9%)	808 (94,6%)	1.046 (95,8%)	883 (91,2%)	1.327 (89,9%)
Латиница	53 (5,7%)	71 (8,1%)	46 (5,4%)	46 (4,2%)	85 (8,8%)	149 (10,1%)
Σ	922 (100%)	872 (100%)	854 (100%)	1.092 (100%)	968 (100%)	1.476 (100%)

Табела 2: Употреба ћирилице и латинице у односу на узраст

Подаци указују да узраст има одређеног утицаја на употребу ћирилице и латинице, али да тај утицај није систематски, те да нема директне корелације између узраста и преференције ка употреби алфабета: проценат употребе ћирилице у трећем, петом и шестом разреду креће се између 94–96%, у четвртном и седмом он износи 91–92%, да би се у осмом спустио испод 90%. Тешко је без додатних истраживања и података о употреби писама на средњошколском узрасту утврдити да ли пад забележен у осмом разреду представља почетну тачку у тренду опадања употребе ћирилице, или је реч о случајној варијацији у подацима.

Дистрибуција употребе ћирилице и латинице у односу на пол испитаника приказана је у Табели 3.

Писмо \ Пол	Женски	Мушки
Ћирилица	2.973 (92,2%)	2.761 (93,3%)
Латиница	252 (7,8%)	198 (6,7%)
Σ	3.225 (100%)	2.959 (100%)

Табела 3: Употреба ћирилице и латинице у односу на пол

Када је реч о употреби писама, разлика у полу испитаника је без значаја – и девојчице и дечаки у готово једнаком проценту бирају да пишу ћирилицом (око 92% девојчица и око 93% дечака), односно латиницом (око 8% девојчица и око 7% дечака).

Употреба ћирилице, односно латинице у односу на тип текста приказана је у Табели 4.

Писмо \ Тип текста	Наративни	Дескрипт.	Експозит.	Аргумент.
Ћирилица	1.554 (93,1%)	1.319 (92,2%)	1.496 (93,2%)	1.365 (92,3%)
Латиница	116 (6,9%)	111 (7,8%)	110 (6,8%)	113 (7,6%)
Σ	1.670 (100%)	1.430 (100%)	1.606 (100%)	1.478 (100%)

Табела 4: Употреба ћирилице и латинице у односу на тип текста

Иницијално очекивање ауторке истраживања – да ће ученици одабрати да типове текста којима су мање вични и у којима се теже сналазе (експозиторни и аргументативни) пишу писмом које им је примарно – ћирилицом, док ће тип текста који им је најближи (наративни) чешће писати и латиницом – показало се као погрешно. Тип текста је једна од варијабли за коју је утврђено да нема значаја приликом избора алфабета – проценат употребе ћирилице у односу на тип текста варирао је између 92% и 93%, док се проценат употребе латинице кретао око 7–8%.

Дистрибуција писама у односу на величину насеља у коме испитаник живи приказана је у Табели 5.

Писмо \ Насеље	Град	Приград. насеље	Мањи град	Село
Ћирилица	2.756 (89,7%)	1.141 (96,4%)	1.701 (95,3%)	136 (94,4%)
Латиница	316 (10,3%)	43 (3,6%)	83 (4,6%)	8 (5,6%)
Σ	3.072 (100%)	1.184 (100%)	1.784 (100%)	144 (100%)

Табела 5: Употреба ћирилице и латинице у односу на величину насеља

Као што резултати приказани у Табели 5 показују, величина насеља у коме аутор текста живи значајно утиче на избор писма којим се она/он служи у писаној продукцији на основношколском узрасту. Најмањи проценат употребе ћириличног писма (иако и даље изразито висок – 89,7%) бележи се у већим градовима, Београду и Новом Саду. Једно од могућих објашњења за овакву дистрибуцију употребе ћирилице и латинице, које би ваљало додатно проверити и аргументовати, могло би да буде да се лингвистичко окружење, лингвистички пејзаж великих градова значајно разликује од оног у мањим насељима, те да те разлике врше утицај на доношење одлуке о избору алфабета који се употребљава у писаној продукцији.⁴

На крају, извршена је и анализа утицаја који на преференцију ка употреби ћирилице или латинице има дијалекатско подручје у коме аутор текста живи. Резултати ове анализе приказани су у Табели 6.

⁴ О степену варијација у лингвистичком пејзажу урбаних средина в. Boranijašević (2021).

<div>Писмо</div> <div>Дијалекат</div>	Шум-војв.	Сме-врш.	Кос-рес.	Ист. хер.	Тим-луж.	При-јмор.
Ћирилица	4.673 (92,1%)	263 (97,4%)	361 (97,0%)	184 (96,8%)	205 (89,1%)	48 (100%)
Латиница	401 (7,9%)	7 (2,6%)	11 (3,0%)	6 (3,2%)	25 (10,9%)	0 (0%)
Σ	5.074 (100%)	270 (100%)	372 (100%)	190 (100%)	230 (100%)	48 (100%)

Табела 6: Употреба ћирилице и латинице у односу на дијалекатско подручје

Резултате из Табеле 6 треба узети са опрезом. Како је број радова по подручјима неуједначен, а број радова из појединих дијалекатских подручја мали (на пример, само 48 радова из призренско-јужноморавске регије), тешко је, без додатних истраживања, извести иоле поуздане закључке. Ови резултати се ипак наводе јер и они потврђују општи тренд присутан у корпусу као целини – употреба ћирилице вишеструко је фреквентнија од употребе латинице.

4. Закључак

Анализа података приказана у претходном сегменту рада показује да је, када је реч о писаној продукцији на основношколском узрасту, ћирилица, без икакве сумње, примарно и доминантно писмо. Ова тврдња потврђена је како за податке који се односе на цео корпус, тако и приликом анализе утицаја појединачних лингвистичких и демографских варијабли на употребу ћирилице, односно латинице. Посебно је значајно што су подаци који се овде представљају добијени праћењем употребе писама у реалном корпусу језичке продукције приликом чијег формирања испитаницима ни на који начин није сугерисано који би алфабет требало да употребе, па су одлуку о писању ћирилицом или латиницом доносили самостално и по сопственој вољи. Отуда се овако добијени подаци могу сматрати значајнијим и стабилнијим од података који би били добијени применом неке друге методологије истраживања, на пример, испитивањем ставова ученика о употреби писама. Приликом испитивања ставова испитаника о употреби ћирилице и латинице, посебно на млађим узрастима (о којима је овде реч), увек постоји опасност од изрицања става који је формиран под директним и непосредним утицајем окружења (родитеља, наставника, вршњачке групе), па је стога само декларативне природе и не одражава понашање у реалној ситуацији у којој се врши избор између два алфабета. Са анализом података добијених из корпуса то није случај, па се са сигурношћу може тврдити да они веродостојно сведоче о употреби ћирилице и латинице у писаној продукцији на основношколском узрасту.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Брборић, В. „Писма у савременим правописима 'српскохрватског језика' на почетку XXI века.” *Српски језик*, XX (2015): 333–346.
- Ивић, П. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- Пипер, П. „Симболичка вредност српске ћирилице и савремено стање српске културе. Срби губе своје писмо.” У: *Данашњи положај писма српског је-*

зика и како (са)чувају ћирилицу у српском народу и његовом језику. Д. Збиљић (ур.). Нови Сад: Удружење за заштиту српског језика „Ћирилица” (2005): 51–57.

Ковачевић, М. *Српски језик између науке и политике*. Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности, 2015.

Ковачевић, М. *Борба за ћирилицу и српски језик*. Андрићград: Андрићев институт, 2018.

*

Boranijašević, M. „The Serbian Language and Cyrillic in Everyday Life and Media.” *Social Horizons* 1/2 (2021): 229–239.

Bugarski, R. „A War of Letters: The Case of Serbian.” *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies*, 32/1 (2021): 175–192.

Dale, I. R. H. „Digraphia.” *International Journal of the Sociology of Language*, 26 (1980): 5–13.

Jovanović, S. M. „Assertive discourse and folk linguistics: Serbian nationalist discourse about the cyrillic script in the 21st century.” *Language Policy*, 17 (2018): 611–631.

Jung Y., Kim B. „Coexistence of Multiple Writing Systems: Classifying Digraphia in Post-Socialist Countries.” *Journal of Eurasian Studies*, 14/2 (2023): 139–150.

Moskovljević Popović J., Dinić Marinković M. „O razvojnem korpusu pisanog jezika i mogućnostima njegove primene u praćenju jezičkog razvoja.” *Анали Филолошког факултета*, XXVII/II (2015): 317–327.

Jasmina D. Moskovljević Popović

THE USE OF THE CYRILLIC AND LATIN ALPHABETS AT PRIMARY SCHOOL AGE

Summary

Based on a corpus of 6,184 essays written by primary school students (9–15 years old) from different parts of Serbia, the paper examines the prevalence of the use of the Cyrillic or Latin alphabet and the influence of various linguistic, demographic and social factors on the choice of alphabet. The analysis was carried out using data from the digitized *Developmental Corpus of the Serbian Written Language* (RAKOPS). When collecting material for this corpus, no instructions were given regarding the alphabet to be used, so students decided to use the Cyrillic or Latin alphabet at their own discretion and preference. In addition to the summary data on the use of the Cyrillic and Latin alphabets in the corpus, it is also analyzed

whether and in what way age, gender, the size of the settlement in which an author lives, the dialect and the region from which (s)he comes have an influence on the use of one or the other alphabet. The analysis shows the undeniable primacy of the Cyrillic alphabet at primary school age – 90 to 96 percent of all essays (depending on age) are written in Cyrillic script.

Key words: digraphy, Cyrillic and Latin alphabets; Serbian language; elementary school age.

ДРАГАНА Д. ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик

са јужнословенским језицима

ОД ПЕДАГОШКЕ КА ХЕУРИСТИЧКИ ОРИЈЕНТИСАНОЈ МЕТАФОРОЛОГИЈИ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Будући да су метафоре и аналогije, свеprisутне у сазнајном процесу и у наставној пракси, одавно опажене као поуздани медијатори знања чији су епистемолошки потенцијал потврдила савремена проучавања у доменима психологије, неуронауке, педагогије и дидактике, у раду указујемо на значај проширивања методолошког корпуса наставе српског језика, чији је циљ да – на темељима педагошке метафорологије (Budaev, Chudinov et al. 2015; Будаев, Чудинов 2018) и уз оптимално усаглашавање са човеку прирођеним когнитивним механизмима – унапреди ефикасност и хеуристичке потенцијале стваралачког наставног дијалога, намењеног конструкцији знања, уз осмишљање и коришћење концептуалних оквира за представљање и објашњавање језичких појава.

Кључне речи: настава српског језика (као матерњег), концептуализација језичких појава, школска граматика, метафорологија, хеуристичка аналогija и метафора.

1. Релационо мишљење у науци и образовању

Метафоре и аналогije одвајкада су део педагошке и методичке праксе, али не само као дидактичка алатка за постизање илуминаторног ефекта, већ као инхерентан део процеса преношења знања. О њима обично говоримо као о посредницима (медијаторима) у сазнајном процесу (особито када их посматрамо издвојене), но оне су суштaствени, мада каткад теже приметни, део епистеме. Управо такво, неопажено присуство у свакодневној комуникацији, па и у наставном дискурсу, најверодостојније потврђује њихову неопходност, а тиме и став Е. Винер да би ограниченост на искључиво дословну употребу језика умногоме угрозила, а можда и онемогућила споразумевање (Winner 1982: 253). Иако у многим случајевима у свој исказ метафоре и аналогije уводимо сврховито, како бисмо тврдње или објашњења учинили не само сликови-

* draganavs@yahoo.com

тијим, већ разумљивијим, приступачнијим саговорнику, употребе овог „паралелног кода” често нисмо свесни. То су, анализом транскрипата школских часова и академских предавања доказала различита испитивања наставног дискурса (Corts, Pollio 1999; Danesi 2007: 229). Налази које у свом раду износи Бегер и Олаф (Beger, Olaf 2015: 91), чији су истраживачки корпус чинила предавања (снимљена и/или транскрибована) из физике, хемије, биологије, психологије и филозофије, показују да и професори на факултетима систематски користе експланаторну функцију метафоре у дидактичке сврхе.¹

О томе колико је процес отеловљења идеја језиком важан у науци писао је и Фрејзер-Харис давне 1912. године (Fraser-Harris 1912), показавши у свом чланку „Метафоре у науци”, на обиљу примера, како су метафоричка промишљања и на њима засновани описи уочених, а тада још необјашњених појава, успешно антиципирали будућа открића.² Да релациона мисао често води открићима потврђено је много пута; о томе је, илуструјући моћ и експланаторни потенцијал метафоре у научним теоријама, писала М. Хесе у делу *Модели и аналоџије у науци* (Hesse 1966), а такође и Т. Кун (Kuhn 1962).³ О свепрожимности човековог мишљења и делања метафоричким представама говорио је Хосе Ортега и Гасет, шпански филозоф и есејиста, који метафору сматра суштинским средством интелекта и назива је алатком коју је Бог заборавио у човеку када га је стварао, јер „od ideje koju stvorimo o svesti zavisi naše celokupno poimanje sveta, a od njega zavise naš moral, naša politika, naša umetnost. Eto kako celo zdanje svekolikog sveta i života počiva na majušnom, prozračnom telu jedne metafore” (исп. Ortega i Gaset 1998: 126).

У новије време метафоре и аналогije се, као витални део менталне перцепције света, проучавају све интензивније; оне су биле предмет

¹ Вишегодишња истраживања М. Данезија у настави математике открила су да је већина тешкоћа при решавању проблемских задатака узрокована неразумевашем кључних концепата (Danesi 2007: 226), но, када је, током пројекта, структура проблема објашњена у духу Теорије концептуалне метафоре и представљена одговарајућим дијаграмима, успех је знатно порастао (најпре за 80%, а до краја пројекта чак за 90%; исто, 234).

² Метафоре су изврсни посредници у разумевању различитих феномена, теоријских приступа и научних идеја, а једнако могу деловати и као подстицаји и инспирација за проучавање и нове искорак у науци. На пример, Лавоазије је, још давне 1777. године, испитујући процесе сагоревања метала на ваздуху, запазио оно што је назвао принципом „закишељавања” (oxugine principle), а овај научни помак је 120 година касније довео до открића кисеоника, дакле – метафора је постала стварност (Harris 1912: 263).

³ Т. Кун нас је, у *Структури научних револуција* (1962), подсетио како је, у раном 18. веку, разумевање електрицитета као течности подстакло тадашње истраживаче на идеју да овај концепт прошире размишљањем о томе може ли се наћи какав садржалац за такву течност, што је касније резултирало проналаском Лајденске боце (исп. Beger, Olaf 2015: 90).

истраживања С. Хеспос и сарадника, који су се бавили испитивањем природе сазнајног процеса код деце (Hespos, Anderson et al. 2020: 79, 96–97). Ови аутори су, на основу експеримената, утврдили да је процес структурног мапирања очит већ у првим месецима живота детета, те да претходи усвајању језика и фази развоја у којој је дете интензивније изложено културним утицајима, чиме је доказана хипотеза да у суштини учења лежи релациона апстракција вођена аналошком компарацијом.

У мишљењу, учењу и подучавању аналошки и метафорички процеси су незаобилазни, јер их покреће потреба ума за идентификацијом, разјашњењем и категоризацијом. Такви процеси могу бити намерни, стратешки осмишљени ради снижавања апстрактности, али и нехотични, изазвани спонтаном употребом фигуративног језика у експланаторним контекстима, а такође и *ad hoc* подстакнути уобичајеном потребом за дидактичком таутологијом.

2. Зачеци метафорологије

Интересовања за примену релационог мишљења у учењу подстакла је, пре више деценија, развој когнитивне научне парадигме, посебно када су се домети когнитивнолингвистичких истраживања, након првих дела Лејкофа и Џонсона (1980), а потом и многих других научника, почели сагледавати у светлу многоструке примене, и то у различитим областима стицања знања, отварајући тако нове перспективе у развоју образовне лингвистике (исп. Evans R., Evans G. 1989; Carter 1990: Donnelly, McDaniel 1993; Darian 2000; Martinez, Sauleda et al. 2001; Gentner, Namy 2006; Low 2003; Putz 2001; Kuzmina 2013; Hulshof, Verloop 2002; Janda 2004; Соловцова 2006; Brookes, Etkina 2007; Kurovskaya 2016; Karska 2020; Трифуновић 2020).

Истраживања ове врсте наишла су на плодно тло и у Русији. Имајући у виду да начин концептуализације наставе, њених актера и наставних садржаја увелико утиче на резултате образовања, Будаев и Чудинов (2018: 88) заснивају педагошку метафорологију и одређују је као „перспективан научни правац који се последњих деценија појавио на пресеку когнитивне науке, лингвистике, прагматике, психологије и педагогије, који истражује метафору као когнитивни и лингвистички феномен педагошког дискурса” (Будаев, Чудинов 2018: 88). Метафора се, дакле, посматра из прагматичке и теоријске перспективе; у првом случају као специфичан семиотички систем у наставној пракси, а у другом као облик појмовне аутоперцепције учесника у настави и саме наставе (Budaev, Chudinov et al. 2015: 562). Зато је ови аутори сматрају привилегованим средством разумевања и објашњавања у настави, чијом

се применом убрзава усвајање апстрактних појмова и унапређује учење (Будаев, Чудинов 2018: 90).

Ми сматрамо да је делокруг дидактички усмерене метафорологије неопходно проширити, јер се она из домена педагошке теорије очекивано прелива у наставну праксу, па отуда – у исто време – постаје легитиман предмет проучавања специјалних методика, али и један од методолошких ослонаца којим се отварају сазнајни путеви, због чега је разложно говорити о развоју хеуристичке метафорологије.

Когнитивни приступ, како је показано у нашим истраживањима (исп. Вељковић Станковић, Ђорђевић 2021) и у пракси, може се применити у свим областима наставе српског језика, и то не као конкурентан, већ као приступ компатибилан с већином других, којим се теоријски, методолошки и практично допуњавају и снаже методичка гледишта и моделују приступачни и ефикасни сазнајни путеви у настави српског језика као матерњег. Када имамо у виду неопходност индивидуализације наставе и постојање различитих когнитивних стилова ученика – јасно је да један метафорички сценарио, не мора бити општеприменљив, зато је перспектива овог приступа – сагласно природи методике наставе као науке – увек отворена. Илустроваћемо сажето. На пример, африкате (сливене сугласнике), можемо представити преко изворних домена легуре, једињења али и преко других, адекватних а ученицима једнако разумљивих појмова. Поред тога, следећи метафору М. Шипке (2010) о геминатама у говору и у писању (у складу са значењем овог термина; лат. *geminus*), може се говорити као о *скривеним* или *сијојеним* близанцима. Потом, једначење сугласника по звучности (аутоматску промену која се изговору догађа безостатно, али се, у складу с правописним правилима, не бележи увек) можемо аналошки повезати с покретима при корачању, пливању или метафором плесних парова (јер се у свим тим случајевима нужно јављају прилагођавање и синхронизитет, уочљивији при кретању тела неголи при артикулацији гласова) итд. (исп. Вељковић Станковић, Ђорђевић 2021: 71–83). Примера има доста, али је важно истаћи да когнитивни приступ није ригидан, већ сазнајно оријентисан методички модел који има за циљ откривање међусобно повезаних образаца интерпретације који потпомажу аналитичке процесе и закључивање (Abawi 2013: 3; Morgan 1997). У неким областима наставе српског језика већ и сама терминологија погодује аналошким уопштавањима и метафорички побуђеним сликама, нпр. у творби речи (уп. *ирађење* речи, творбена *основа*, *корен*; Вељковић Станковић, Ђорђевић 2021: 131–171), али – упркос потенцијалној разноврсности изворних домена – у свим случајевима важно је да релациони језик буде пажљиво коришћен, јер ваљаност и ефикасност метафорички обликоване епистеме (а ово је *conditio sine qua non*) за-

висе од добре усклађености с принципом научности.⁴ Тако свима близак механизма мишљења и језика налази своју примену у настави, јер методичко умеће често почива на способности успешног прекодирања, поједностављивања и сликовитог представљања научних концепата, али без губитка и оштећења научне супстанце.

Метафорично обликовање исказа у наставном дијалогу не подразумева само пуко пресликавање домена, већ води интеракцији двају семантичких поља, а то значи дубљим и јаснијим увидима и креирању нових значења (Black 1955: 284; Botha 2009: 431), подстиче интелектуалну активност и ствара подлогу за ширење и допуну фокалних концепата да би се остварило за ученике најефикасније мапирање знања. Тиме се обезбеђује не само пожељан појмовни оквир већ се утиче и на такву промену перспективе која ће брже довести до илуминаторног ефекта и разумевања. Не смемо заборавити ни то да ученици спонтано – вођени континуираним когнитивним процесима током обраде – сами формирају концепте (посебно у одсуству ваљаних објашњења), који, када су погрешни, касније стварају много више проблема, стога се настава, једним делом, може посматрати као стварање пожељних концепата, док допунску наставу, као рад на побољшању перцепције недовољно усвојеног градива, схватамо као рад који се заснива на сврховитој реконцептуализацији.

Наставна пракса је у многим случајевима показала да је сваки напор у овом правцу вредан труда, а томе у прилог говоре и начини презентације наставних садржаја у школским граматикама, будући да образовни дискурс, чији су део и уџбеници, природом својом тежи премошћавању епистемолошког јаза, интелектуалној динамици и комуникативној ефикасности.

3. Епистемолошки потенцијал дидактичких и хеуристичких метафора у граматикама

Граматику, као основни уџбеник⁵ из кога се стичу знања из матерњег језика, не треба посматрати само као један од фактора који до-

⁴ Улога наставника у таквом послу је пресудна и захтевна, јер подразумева стручност (целовито и добро познавање представљаних језичких појава), способност за заузимање и коришћење метаперспективе, креативност и строгу евалуацију (којом ће се показати да ли је нека метафора успешна и у којој мери).

⁵ Комплексна природа уџбеника као наставног средства, извора знања, али и пратиоца ученика кроз читав наставни процес, а неретко и након тога, огледа се у његовим функцијама и дометима културног и друштвеног утицаја: „Уџбеником се може смањити свако социо-културно конструирано наставно средство (или комбинација наставних средстава), које садржи систематизована знања из неке области која су дидактички иако

приносе пукој трансмисији знања са циљем изграђивања лингвистичке компетенције, већ овом гледишту треба претпоставити „социокоструктивистичко разумевање процеса сазнања и последично заснивање уџбеника на овим основама: у средишту наставног процеса је онај који учи (не садржај или наставник, већ ученик) и стварање ситуација у којима ће се покренути учење (схваћено као самостална мисаона активност)” (Антић 2016: 25).⁶

Подстицање когнитивних активности у дијалогу усмереном на конструкцију знања заједничко је наставној ситуацији у школи и комуникацији с уџбеником. Међутим, наставник на часу располаже мноштвом средстава и поступака које у различитим облицима може примењивати како би обезбедио пожељан начин рецепције градива. Уџбеник, пак, у својој текстовној оформљености, за разлику од динамичне наставне ситуације, нуди могућност репетиције (поновног читања), али не и варијације, због тога његов аутор на уму мора имати ученикове способности, „развојне епистемолошке, дискурсне и друге разлике међу онима којима се обраћа”, због којих настоји да створи „динамичну, несигурну путању конструкције смисла и значења (негде између ученика и текста) и да ученика 'води', са што већом могућом вероватноћом у изабраном правцу, ка жељеном образовном и развојном циљу” (Антић 2016: 31). С. Антић истиче значај функционалности дидактичке апаратуре усвајања градива, чији је удео у учењу неспоран, а ми посебну пажњу усмеравамо на мање познату и теже докучиву „путању конструкције смисла и значења” и на процес који се одвија „негде између ученика и текста”, јер сматрамо да се управо у тој димензији – коју је теже пратити јер подразумева садејство вербалног и ликовног садржаја, графичких решења и начина њиховог структурисања, те односа ученика према синергији свих елемената уџбеника – формирају концепти који значајно утичу на разумевање и усвајање градива. Када је у питању граматика матерњег језика, такви процеси су нужно обликовани и метаперспективом, јер

обликована за одређени ниво образовања и одређени узраст ученика да имају развојно-формативну улогу, учествују, као медијашор, у изградњи ученичких знања, начина мишљења, семиотичких система, па последично остварују функцију (ре)продукције културе” (Антић 2016: 25; графички истакла С. А.).

⁶ Истичући чињеницу да је природа комуникације с уџбеником, а тиме и самог процеса учења, дијалогска, ауторка наглашава: „Уџбеник не може да конструише знање за (уместо) ученика, али може да буде потпора у дијалогском дискурсу, да понуди помоћ и води ученика, у зони наредног развоја, кроз његову конструкцију знања и развој општих интелектуалних умења. Уџбеник може да створи услове за стваралачки дијалог (стваралачко у смислу стварања новог значења и разумевања) и да обезбеди услове да се освајање разумевања разреши у жељеном правцу (на пример, усвајање научног објашњења и превазилажење спонтаних појмова, интуитивних и личних теорија)” (Антић 2016: 25).

је језик истовремено и предмет изучавања и средство којим се знања о њему презентују.⁷

Будући да је школска граматика реализована као дидактички обликован текст, експонентни дијалог који се настоји остварити с учеником је фиксиран, дакле – за разлику од дијалога који се води на часу – нефлексибилан, што знатно смањује комуникативне потенцијале ученика. Зато аутори у уџбенике радо уводе разнолико осмишљену апаратуру усвајања градива и помоћне текстове (нпр. посебне рубрике у којима се указује на типичне грешке, говорне ситуације представљене у слици и речи, нпр. стрип и сл.)⁸, који ће поткрепити, додатно објаснити и упечатљивије представити централне појмове и релевантне појединости.⁹ У основном тексту тежи се сведености, језгровитости и јасности, што подразумева прецизну формулацију исказа, пажљив одабир лексики и лингвистичких термина. Све то, међутим, не искључује појаву појмовне метафоре у функцији експланаторног средства и/или „паралелног кода”, којим се – будући да је свеприсутан у језику – отвара још један, за наставну комуникацију значајан канал, чији је удео у правилној концептуализацији кључних појмова изузетно важан. Премда су дидактичке аналогije¹⁰ и метафоре у учењу и подучавању присутне

⁷ Деловање садржаја уџбеника треба посматрати у светлу вишедимензионалног дијалога који претходи али и прати процес настанка уџбеника, јер писац граматике истовремено има на уму његову научну заснованост, комуникативни потенцијал текста који ће се реализовати на часу, са свим ученицима, као и начин перцепције од стране појединца. Неопходност истовременог одржавања ових перспектива задаје тешкоће писцу уџбеника, јер му антиципација различитих потреба и начина пријема од стране корисника унеколико сапиње (наизглед слободно) перо: (а) обавезом да садржаји веродостојно и валидно одраже актуелни научни поглед на представљене језичке појаве, (б) настојањем да се начин презентовања градива уклопи у важећи наставни програм, (в) трудом да адекватно одговори потребама и очекивањима наставника (са гледишта применљивости у пракси), (г) а посебно захтеван задатак јесте наћи пожељну „фреквенцију” с учеником, тим пре што уџбеник, посебно када је у питању граматика матерњег језика, подразумева виртуелни дијалог са (претпостављеним) појединцем, као представником одређене генерације. Граматика тако постаје обликотворни елемент институционалног и индивидуалног дискурса. Поред тога, начин структурисања садржаја граматике проишлази из кореспонденције с наставном праксом, јер се осмишља као идеализован образац обраде спреман да постане ослонац наставничког креативног приступа.

⁸ На пример, посебне рубрике у којима се указује на типичне грешке, говорне ситуације представљене у слици и речи, занимљивости којима се илуструје и/или проширује знање о некој језичкој појави и сл.

⁹ Од помоћи су и поступци усмерени на повишавање степена кохерентности, као што су упућивање на неку од претходних или следећих наставних тема, увођење различитих типова репетиторијума и др.

¹⁰ Соловцова указује на читав спектар функција аналогije у науци: „(1) аналогija као средство конкретизације апстрактних идеја и проблема, објашњења нејасних чињеница, поставки, теорија, категорија; (2) по аналогiji се може судити о објектима који

оувек, у спонтаном наставном дијалогу оне често нису лако уочљиве, осим уколико их наставник, вођен искуством у вези с перцепцијом и разумевањем појединих сегмената градива, посебно не истакне у свом излагању или објашњењу.¹¹

Према мишљењу Будаева и др. (2015), креативност у настави огледа се не само у метафоричкој природи наставниковог промишљања образовних садржаја, нити у употреби метафора, већ и у посматрању и метафоричком опојмљавању целокупног наставног процеса, јер, будући да метафоре обликују ставове, понашање, а тиме и стварност, већ и сам начин посматрања и поимања читаве образовне сфере и наставних активности представља зачетак стваралачког приступа (Budaev et al. 2015: 562). Следствено томе, концептуализација градива из српског језика у граматикама запажа се и у моделима отварања уџбеника, који су обично осмишљени као кратке (вербалне, а често и ликовно обликоване) поруке ученицима.¹²

нису доступни непосредном посматрању; (3) аналогија се може применити као метод у решавању задатака на основу њиховог подвођења у групу решених задатака; (4) средство за постављање хипотезе; (5) средство за уопштавање и систематизовање информације; (6) средство за успостављање везе између различитих области знања; (7) логичка основа моделовања” (Соловцова 2006: 360).

¹¹ Мада је овај процес очекиван и природан, много ређе се говори о томе да оваквој врсти „прекодирања” садржаја веома често прибегавамо и приликом самосталног напора да штогод научимо, при чему такво опажање укључује метапозицију и метаанализу процеса учења, дакле, самопосматрање когнитивних процеса уз истовремено уочавање језичког, а гдекад и нејезичког кода (слике, схеме, табеле и сл.) који учествују у опојмљавању садржаја које усвајамо. Укратко, свако учење представља когнитивну активност која подразумева одређени степен метафоризације.

¹² Када се јављају као супституенти предговора, ове ауторове најаве повезане су са сажетим представљањем начина организације наставних јединица и упознавањем ученика с ликовним симболима којима су означени одређени сегменти текста и/или врсте текстова намењених усвајању знања, вежбању, провери знања и сл. Оваква упутства су корисна јер ученику олакшавају употребу уџбеника, а у њима понекад можемо уочити екстензију иницијалних метафора. Ученици их зато, по правилу, препознају преко метафоре водича кроз уџбеник, док кратке уводне поруке имају удела у начину разумевања и усвајања градива, а понекад и у презентовању наставних циљева предмета за одређени узраст.

Примерице, граматика В. Ломпар (2021) отвара се сликом лавиринта (са стазама означеним лингвистичким терминима) пред чијим улазом стоје ученица и ученик; ову илустрацију прати кратка порука: „Покушајте да савладате лавиринт! Слободно завири-те у сваки његов кутак!” (Ломпар 2021: 3). Експлицитна метафора граматика је лавиринт изведена је из општије метафоре учења као *џуџа* (уп. /сврховита/ активност је путовање, Klikovac 2004: 151, 153) и има функцију мотивације; обећавајући изазовно и занимљиво кретање кроз градиво, лако побуђује метафоре учење језика је авантура, учење језика је узбудљиво кретање ка знању. Друга страна метафоре лавиринта (пут кроз лавиринт је опасан) неутрализује се *водичем* са насловом „Шта све можеш наћи у овом уџбенику”, чиме се граматика представља и као *садржајатељ* (граматика / уџбеник је садржатељ), а

Један од поузданих показатеља сувереног владања знањима из одређене области јесте способност да се научне чињенице, аналошки или метафорички прекодиране, прилагоде моћи поимања ученика и пренесу уз поштовање дидактичких принципа. Таква способност непосредно је повезана с умећем подучавања уз повишену интелектуалну ангажованост, јер когнитивно процесуирање сугерисаних саодношења омогућава ученицима да остваре самосталне увиде.¹³ Ваља, уз то, имати на уму Тејлорову тврдњу да је *raison d'être* сваке педагошке граматике подизање свести (код ученика) о језичкој структури (Taylor 1993: 203), стога знања никад не треба представљати као аутономна и изолована, већ их је пожељно вишеструко повезивати с њиховим реализацијама у живом језику и свакодневном говору. Отуда је већина добрих граматика препознатљива по својој комуникативној интенцији, кохеренцији садржаја, по успостављању блискости с учеником као саговорником, заподевању и одржавању живог и занимљивог дијалога.

Дијалогичност у уџбенику није једноставно креирати, јер је комуникација с текстом по дефиницији једносмерна, но креативни аутори ову препреку често превазилазе инпостирањем животних ситуација, као природних покретача радозналости, у дидактички наратив. Захваљујући тако осмишљеној комуникацији осујећени непосредни дијалог између писца и ученика може се пренети на друге „актере” или „помагаче” у процесу учења, а то су обично ликови-водичи у којима ђак препознаје своје вршњаке (исп. Драгићевић 2005), познате особе, нпр. омиљене писце, или измишљене ликове (Ломпар 2021). Тако се ученик лакше мотивише и укључује у размишљање о језику, а ауторитарна метафора уџбеника као правилника неутралише се у корист знатно пожељнијих концепата саговорника, водича и подршке. Истовремено се – из перспективе снижене формалности и спонтаног разговора – олакшава приступ граматичком садржају у оквиру кога се неретко јављају хеуристичке аналогije и метафоре. Као леп пример оваквог приступа са-

сходно овом, очекиваном и у учениковој свести већ оформљеном концепту, структура садржаја представља се на примеру обраде једне наставне теме (номинатива). Амблеми и одбрани облици графичког истицања представљени су функционално, као знаци којима су обележени сегменти текста с посебном наменом, чиме се проширује метафора *лабиринта*: знакови (графичка обележја) у уџбенику су путокази, а уједно се ублажава могућа негативна импликација опасности тиме што се образлаже сврха сваког дела текста, јер путокази су поуздани водичи према излазу из лавиринта, а олакшавање пута је олакшавање учења (језика).

¹³ Пошто се концептуалном метафором увек у први план поставља један језгрени појмовни садржај, док се остали минимизују и остављају у сенци, прималац информације у коју је одређена метафора уграђена наводи се на специфичан начин поимања, што се потом рефлектује на формирање стабилних гештала и појмовних оквира који, последично, утичу и на концептуализацију других, сродних и каузално повезаних појава.

жето ћемо представити наставну јединицу Врсте речи и служба речи у реченици из граматике за четврти разред основне школе Р. Драгићевић (2005: 77–78).

Уобичајена интерференција морфолошког и синтаксичког критеријума, због које ученици реченичне чланове често идентификују према врсти речи (уместо према функцији), у овој граматичкој је избегнута употребом аналогије између особе (Милана Марковића, оца дечака коме је додељена улога водича кроз градиво) и речи, па се ученик већ на почетку позива да прочита „причу о сличности између људи и речи” (исто, 77). Потом се даје физички опис особе, који треба појмовно усидрити у домен морфологије (одређивање врсте речи), док се професионална улога повезује са синтаксичком функцијом. Видимо, дакле, да је уобичајена метафора реч је ствар, којом се – због имплицитне потребе за категоризацијом – истиче пре свега њена морфолошка припадност, (пре)усмерена на аниматни изворни домен: реч је човек, да би се већ у следећем кораку смислено ангажовали домени *човекова јојавности* (тј. индивидуалне особине) и *социјална улога*. Тиме је почетна аналогија добила хеуристички оријентисане метафоричке екстензије: морфолошке карактеристике речи су физичка својства човека, функција речи у реченици је човекова улога у друштву (уп. „*јосао речи*”). У овом узрасту таква диференцијација је неопходна, јер, ако јасно појмовно разграничење изостане, у наредним фазама учења лако долази и до других непожељних лутања (нпр. неразликовања придева од атрибута и апозитива, апозитива од апозиције и сл.).

4. Уместо закључка: ПЕРСПЕКТИВА МЕТАФОРОЛОГИЈЕ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА. Хеуристичке метафоре, дакле, не одражавају само модел професионалног размишљања наставника, оне су инхерентан део уџбеничког дискурса, наставне праксе и методичких приступа, њима се, поред архетипа струковног идентитета, обликују ментални модели током подучавања и учења, при чему метафоре наставника „функционишу као кохерентне, али флексибилне концептуалне структуре” (исп. Larsson 2023: 22), али и као подршка читавог наставног процеса. Зато сматрамо да педагошка метафорологија, како су је дефинисали Будаев и Чудинов (2018), поседујући велик епистемолошки потенцијал, има завидну будућност у теоријским и практичним доменима бројних специјалних дисциплина. Савремена проучавања и постигнућа на пољима психологије, физиологије, неуронауке и многих других природних и хуманистичких дисциплина допринела су, саобразно својим интересовањима и могућностима, бољем упознавању когнитивних процеса и човеку природних начина стицања знања, стога би такве драгоцене ресурсе требало користити за проширивање методолошке базе примењене лингвистике и укључити их у континуирану теоријску и практичну методичку ис-

траживања. Јер, као што у познатој Платоновој митологеми о пећини, у којој је сажет и данас актуелан наук о ваљаној паидеји (paideia), стечена епистемичка слобода подразумева потребу, али и одговорност да се знање на што пријемчивији начин приближи другоме, тако би и у настави српског језика прерастање педагошке метафорологије у хеуристички оријентисану метафорологију било логична последица адекватног и сврховитог наставног ангажовања оних когнитивних (и генуиних) способности, које, у складу с њиховим значајем за интелектуални, сазнајни, културни, али и целокупан човеков напредак, треба штедро користити и развијати.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антић, С. „Уџбеник у мозаику различитих перспектива.” У: *Уџбеник у функцији наставе и учења*. А. Пешикан (ур.). Ужице: Учитељски факултет (2016): 21–34.
- Будаев Э. В., Чудинов А. П. „Методологические инновации в педагогической метафорологии.” *Филологический класс*, 2/52 (2018): 88–94.
- Вельковић Станковић Д., Ђорђевић И. *Метафоре и анаболије у настави српског језика – когнитивни приступи*. Београд: Јасен, 2021.
- Соловцова, И. „Аналогија као средство теоријског усвајања педагошких дисциплина.” *Зборник Института за педагошка истраживања*, 38/2 (2006): 356–370.
- Трифунувић, М. „Сазнајне вриједности метафоре у настави географије.” *Гласник – Herald*, 24 (2020): 127–138.
- Шипка, М. „Геминација у српском језику.” *Наш језик*, XLI/1–2 (2010): 9–21.

*

- Abawi, L. „Metaphor: powerful imagery bringing learning and teaching to life.” *Improving Schools*, 16/2 (2013): 130–147.
- Beger A., Olaf J. Å. „The cognitive role of metaphor in teaching science: Examples from physics, chemistry, biology, psychology and philosophy.” *Philosophical Inquiries*, 3.1 (2015): 89–112.
- Black, M. „Methafor”. *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, Vol. 55 (1955): 273–294.
- Botha, E. „Why metaphor matters in education”. *South African Journal of Education*, Vol. 29 (2009): 431–444.
- Brookes D., Etkina E. „Using Conceptual Metaphor and Functional Grammar to Explore How Language Used in Physics Affects Student Learning.” *Physical Review Special Topics – Physics Education Research*, Vol. 3. 1: 010105 (2007): 1–16. <<https://journals.aps.org/prper/pdf/10.1103/PhysRevSTPER.3.010105>>, 20. 10. 2021.
- Budaev E. V., Chudinov A. P., Trubina G. F. „Conceptual Metaphor in Educational Discourse.” *Biosciences Biotechnology Research Asia*, Vol. 12/1 (2015): 561–567.

- Carter, K. „Meaning and Metaphor: Case Knowledge in Teaching.” *Theory Into Practice*, Vol. 29, No. 2 (1990): 109–115.
- Corts D. P., Pollio H. R. „Spontaneous Production of Figurative Language and Gesture in College Lectures.” *Metaphor and Symbol*, 14/2 (1999): 81–100.
- Danesi, M. „A Conceptual Metaphor Framework for the Teaching of Mathematics.” *Studies in Philosophy and Education*, 26 (3) (2007): 225–236.
- Darian, S. „The role of figurative language in introductory science texts.” *International Journal of Applied Linguistics*, 10/2 (2000): 163–186.
- Donnelly C., McDaniel M. „Use of analogy in learning scientific concepts.” *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 19 (4) (1993): 1–13.
- Evans R., Evans G. „Cognitive Mechanisms in Learning from Metaphors.” *The Journal of Experimental Education*, 58/1 (1989): 5–19.
- Fraser-Harris, D. „The Metaphor in Science.” *Science*, Vol. 36, No. 922 (1912): 263–269.
- Gentner D., Namy L. „Analogical Processes in Language Learning.” *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 15, No. 6 (2006): 297–301.
- Hespos S., Anderson E., Gentner D. „Structure-Mapping Processes Enable Infants’ Learning Across Domains Including Language.” In: *Language and Concept Acquisition from Infancy Through Childhood: Learning from Multiple Exemplars*. J. Childers (ed.) Cham, Switzerland: Springer International Publishing (2020): 79–104.
- Hesse, M. *Models and Analogies in Science*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1966.
- Hulshof H., Verloop N. „The Use of Analogies in Language Teaching: Representing the Content of Teachers’ Practical Knowledge.” *Journal of Curriculum Studies*, Vol. 22(1) (2002): 77–90.
- Janda, L. „A metaphor in search of a source domain: The categories of Slavic aspect.” *Cognitive Linguistics*, 15/4 (2004): 471–527.
- Karska, K. „Conceptual Metaphors as Didactic Tools.” *Revista de Educación de la Universidad de Granada*, 27 (2020): 307–329.
- Klikovac, D. *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, 2004.
- Kuhn, T. S. *The Structure of Scientific Revolutions*. – 1st ed. Chicago: University of Chicago Press, 1962.
- Low, G. „Validating Metaphoric Models in Applied Linguistics.” *Metaphor and Symbol*, 18/4 (2003): 239–254.
- Kurovskaya, Y. „Linguistics and cognitive linguistics as tools of pedagogical discourse analysis.” *SHS Web of Conferences*, 9 (2016): 1–4.
- Kuzmina, S. „Conceptual Metaphor in syntax: sentence structure level.” *Nizhniy Novgorod University of Linguistics. Moderna språk* (2013): 99–114.
- Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Larsson, A. *Metaphor in Mind : Programming Teachers’ Knowledge and Beliefs in Action*. Norrköping: Department for Behavioural Science and Learning, LEN/TekNad Faculty of Educational Sciences in Norrköping, 2023.

- Martinez M., Sauleda N., Huber G. „Metaphors as Blueprints of Thinking about Teaching and Learning.” *Teaching and Teacher Education*, 17 (2001): 965–977.
- Morgan, G. *Images of organization*. Thousand Oaks, CA: SAGE, 1997.
- Ortega i Gaset, H. *Posmatrač*. Prevela Biljana Bukvić. Beograd: Clio, 1998.
- Pütz M., Niemeier S., Dirven R. *Applied Cognitive Linguistics II: Language Pedagogy*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2001.
- Taylor, J. R. „Some pedagogical implications of cognitive linguistics.” In: *Conceptualizations and mental processing in language*, 3 (1993): 201–226.
- Winner, E. *Invented worlds: the psychology of the arts*. Cambridge: Harvard University Press, 1982.

ИЗВОРИ

- Драгићевић, Р. *Српски језик за четврти разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- Ломпар, В. *Граматика 5: српски језик и књижевност за петти разред основне школе*. Београд: Klett, 2021.

Dragana D. Veljković Stanković

FROM PEDAGOGICAL TO HEURISTICAL ORIENTATED METAPHOROLOGY IN SERBIAN LANGUAGE TEACHING

Summary

Since metaphors and analogies, omnipresent within cognitive process as well within teaching practice, were noticed a long time ago as reliable knowledge mediators whose epistemological potential has been confirmed by modern researches in domains of psychology, neuroscience, pedagogy and didactics, in this paper we point at the significance of enhancing methodological corpus of Serbian language teaching, whose goal is – on the basis of pedagogical metaphorology and along with optimal adjustment with human innate cognitive mechanisms – to improve the efficiency and heuristic potentials of creative teaching dialogue designed for knowledge construction along with using conceptual framework for presenting and explaining linguistic phenomena.

Key words: Serbian language teaching (as mother tongue), conceptualization of linguistic phenomena, grammar book, metaphorology, heuristic analogy and metaphor.

ДРАГАНА М. КЕРКЕЗ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

ЧИЈИ ЈЕ МАРКО ШТО НА КОСОВО КАСНО СТИЖЕ? (о питању национално-културне специфичности фразеологизама из лингводидактичке и лингвокултуролошке перспективе)

Аутор се у раду бави питањима лингводидактичке вредности фразеологи-
зама у контексту наставе страног језика, као и питањем њихове национално-кул-
турне маркираности.

Када је реч о лингводидактичкој вредности, аутор полази од становишта
да је лингводидактичка вредност фразеологизама несумњива будући да фразе-
олошка компетенција представља саставни део комуникативне компетенције и
засигурно благотворно утиче на развој интеркултуралне компетенције. Речено се
у раду поткрепљује краћим освртом на лингводидактички потенцијал неких једи-
ница српског фразеолошког корпуса у инословенској, тачније у руској језичкој и
социокултурној средини.

Ослањајући се на већ постојеће класификације, аутор издваја две групе
национално обојених фразеологизама: 1. концептуално маркиране; 2. култур-
но-историјски маркиране фразеолошке јединице. Посебна пажња у раду се об-
раћа на питање културно-историјске маркираности фразеологизама.

Кључне речи: лингводидактичка вредност фразеологизама, концептуална
маркираност фразеологизама, културно-историјска маркираност фразеологизама.

0. Полазећи од мисли М. Хајдегера да је језик кућа човековог бив-
стовања (Хајдегер 2003: 279), учење страног језика могли бисмо пред-
ставити као улазак у традиционалну кућу са неког нама далеког и/или
слабопознатог подручја. Кућу у којој, можда, можемо без потешкоћа
препознати појединачне предмете, но које ћемо, док не постанемо ка-
дри уочити њихову међусобну повезаност и условљеност, видети тек као
изоловане артефакте. Спознати пак њихову суштинску, онтолошку (а не
само формалну) међусобну повезаност и условљеност можемо једино
уколико се истински погрузимо у културно-историјски контекст њихо-
вог настајања. Управо стога као предавачи страног језика у сваком тре-

* d.kerkez@fil.bg.ac.rs

нутку морамо бити свесни да језик било ког народа представља његово укупно историјско и културно сећање отелотворено у речи (уп. Прохоцкая 2005: 129), да језик неминовно одражава менталност¹ народа. Другим речима, као предавачи ни у једном тренутку не смемо пренебрећи кумулативну функцију језика (Верещагин, Костомаров 1980: 105–106).

Ово својство језика дало је могућност С. Тер-Минасовој да се, попут М. Хајдегера, послужи једнако одговарајућом метафором, те да језик назове ризницом културе (Тер-Минасова 2000: 13), у којој, додали бисмо, посебно место заузима шкриња са натписом „фразеологија”, будући да управо фразеологија, како то тачно запажа В. М. Мокијенко, не чува само старе речи, граматичке облике који су одживели свој век, синтаксичке конструкције које су време и књижевна норма одбацили већ, конзервирајући облике, конзервира и националне обичаје, веровања, историјско предање, метафоричку концептуализацију света (Мокиенко 2009: 25).

1. Стога питање колико је национално- или културноспецифичног „наноса” на неким фразеологизмима посебице добија на својој актуелности када говоримо о настави страног језика. Управо због тога смо за тему овог рада одабрали фразеологију као својеобразно огледало самоидентификације одређене лингвокултуролошке заједнице (уп. Телия 1996: 6) у контексту наставе страног језика: у нашем случају наставе српског језика као инословенског,² тачније – наставе српског у руској језичкој и социокултурној средини.

Теоријско-методолошки оквир чине истраживања из фразеологије и лингвокултурологије првенствено руских и српских лингвиста. Корпус је формиран на основу фразеологизама забележених у следећим речницима: шестотомног *Речника српскохрватскога књижевног језика* (МС₆), једнотомног *Речника српског језика* (МС), *Фразеолошког речника српског језика* Ђ. Оташевића (ФР1) и *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Ј. Матешаића (ФР2).

Централни део рада је условно подељен на две целине. У првом делу ћемо се укратко осврнути на место фразеологизама у настави страног језика, док је други део посвећен питању национално-културне маркираности фразеолошких јединица под којима ћемо овде подразумевати не само фразеологизме у ужем смислу, већ и пословице, изреке, крилатице, заклетве, клетве и њима сличне језичке јединице.

¹ Следећи у томе В. В. Колесова, разликујемо појмове „менталитет” и „менталност”. Под менталношћу се подразумева „мировоспријатие в категориях и формах родного языка, соединяющее интеллектуальные, волевые и духовные качества национального характера в типичных его свойствах и проявлениях” (Колесов 2007: 11).

² О неопходности различитог приступа предавању сродних језика као страних и термину *инословенски* види нпр. Станкович 2009: 9–12.

1.1. Лингводидактичка вредност фразеологизама у контексту наставе страних језика је несумњива: фразеолошка компетенција, која подразумева познавање фразеолошког фонда одређеног језика и правилну употребу фразеолошких јединица, представља саставни део комуникативне компетенције (Ehrhardt 2014: 1)³ и засигурно благотворно утиче на развој интеркултуралне компетенције (на шта савремена методика наставе страних језика ставља посебан акценат).⁴

Међутим, узимајући у обзир различите потешкоће са којима се студенти суочавају приликом усвајања фразеологизама из страног језика,⁵ међу методичарима не постоји јединствен став о томе када и у којој мери ваља уводити фразеологизме у наставу. Нама је блиско мишљење у складу са којим су фразеологизми саставни део наставног процеса од самог почетка⁶ и да их ваља уводити у текстове на исти начин на који се одабира и дозира нова лексика, те да је стога поред лексичког минимума, за сваки ниво учења страног језика, потребно дефинисати и фразеолошки минимум (уп. Верцагин, Костомаров 1977: 49). Осим постепеног и адекватног дозирања увођења фразеологизама, врло је важно и да тај процес, као и процес усвајања било ког језичког нивоа, буде континуиран (уп. Чепкова 2012: 63).

1.1.1. Оправданост увођења фразеолошких јединица већ на почетном нивоу изучавања страног језика може се, између осталог, аргументовати њиховом полифункционалношћу: једна фразеолошка јединица представља одличан материјал за усвајање фонетског садржаја, усвајање нове или утврђивање обрађене лексике као и одређених граматичких јединица.⁷ Тако нпр. фразеологизам *што зна и швоја ћорав баба* (ФР1: 32; ФР2: 6) у раду са руским студентима српског језика може послужити како би се: а) лакше савладавао, кориговао изговор 'ћ'; б) усвојило или обновило значења лексема 'знати', 'ћорав' и 'баба'; в) усвојила или утврдила дата синтаксичка конструкција са прозодијским особинама специфичним за њу.⁸

³ При томе, фразеологизми чине важну компоненту у развоју језичке компетенције не само када је реч о настави страних језика већ и матерњег (уп. Николић 2012: 50).

⁴ Интеркултурална компетенција тежи обухватању когнитивних механизма управљања поступцима, чиме циља на дубље структуре (Momčilović 2013: 526).

⁵ Наше искуство (како кад је у питању настава српског као страног, тако и кад је у питању настава руског као страног) показује да је студентима најтеже препознати нови фразеологизам у тексту и правилно одредити његову стилску маркираност.

⁶ Постоје, наравно, и другачија мишљења. Види нпр. Красњук 2016.

⁷ Приликом одабира фразеологизама наставник би ваљало да се руководи трима основним критеријумима: 1) фреквентношћу употребе фразеологизма; 2) његовом стилском и 3) његовом комуникативном вредношћу (Горбань, Шибаева 2015:96).

⁸ „За добро говорење потребно је, дакле, усвојити одговарајуће прозодијске обрасце јер iskazi ostvareni s neodgovarajućom prozodijom smatraju se čak i agramatičnijim od rečenica sa sintaksičkim greškama” (Defterdarević-Muradbegović 1999: 9).

1.1.2. Осим тога, семантичко богатство фразеолошких јединица, као и законитости њихове употребе афирмативно делују не само на комуникативну компетенцију оних који усвајају одређени страни језик⁹ него и на степен разумевања књижевноуметничких и публицистичких текстова (уп. Кудреватых 2016: 2), али и на развијање истраживачког духа код студената.

2. Све ово неодвојиво је од језичке слике света без чијег познавања тешко можемо овладати, у пуном смислу те речи, неким страним језиком, а један од најважнијих извора за реконструкцију језичке слике света, како примећује Д. Мршевић-Радовић, јесте фразеологија (Мршевић-Радовић 2008: V).

2.1. Међутим, то никако не значи да је национална маркираност априори особина фразеологизама, на шта сасвим оправдано указују А. Н. Баранов и Д. О. Доброволски. Исти аутори указују на потребу разликовања појмова културно-историјских асоцијација и национално-културне специфике: у случају када се екстралингвистичка знања не фиксирају у унутрашњој форми, може се говорити о културно-историјским асоцијацијама, али не и о национално-културној специфици језичког знака.¹⁰ Као основни критеријум за одређивање националне маркираности одређене језичке јединице, Баранов и Доброволски предлажу следећи емпиријски метод: потребно је утврдити да ли језичка јединица утиче на осмишљавање других важних знаковних система који се везују за народну културу и традицију¹¹ или је пак та језичка јединица њима функционално условљена. При томе аутори разликују две природе националне специфичности и свака од њих се утврђује помоћу одговарајућег приступа: 1. компаративно-контрастивног, који је базиран на методи поређења са другим језицима (у оквиру које посебно место заузима постојање концептуалне разлике), и 2. интроспективног, помоћу ког се одређује степен националне маркираности језичке чиње-

⁹ Истраживања појединих аутора су показала да употреба фразеологизама у процесу формирања комуникативне компетенције има ефекат отклањања баријера при „проговарању” у реалној ситуацији (Гринько 2015: 25).

¹⁰ Своје виђење аутори поткрепљују поређењем двају идиома: *Матросская тишина* и *черный ворон*. *Морнарска тишина* име је једног од најчувенијих затвора у РФ. Налази се на територији града Москве, у негдашњем приградском насељу у ком су, у време Петра Првог, живели морнари и у ком је по царевој наредби била изграђена фабрика за производњу једара. У време Катарине Велике празна фабричка зграда претворена је у дом за ветеране флоте. Зарад спокоја старих морнара у том делу града морала је владати апсолутна тишина. Иако уникалан, овај идиом по мишљењу Баранова и Доброволског културно-историјски је асоцијативан, али не и културно-историјски маркиран. За разлику од њега идиом *черный ворон* јесте, будући да упућује на концепт који игра важну улогу у руском фолклору (Баранов, Доброволский 2008: 251, 260–261).

¹¹ Са овим кореспондира став 3. Попова и Ј. Стерњина о критеријумима издвајања концепата у лингвокултуролошким речницима (Попова, Стернин 2007).

нице у очима изворних говорника (Баранов, Добровольский 2008: 245, 258–259; Добровольский 1997: 37).

2.2. Ј. М. Верешчагин и В. Г. Костомаров сматрају да се као национално-културно маркирани могу сматрати фразеологизми који: 1. интегрално одражавају националну културу (*похвальная грамота, битъ в набат*); 2. садрже национално маркирану компоненту (нпр. *коломенская верста, третий калач*); 3. у основи имају прототип: *начать с азов, не знать ни аза, от доски до доски, от корки до корки* (Верещегин, Костомаров 2005: 178–179).

2.3. Ослањајући се на поставке поменутих аутора, чини нам се да би било оправдано издвојити следеће две групе национално обојених фразеологизама:

- 1) концептуално маркиране фразеолошке јединице;
- 2) културно-историјски маркиране фразеолошке јединице.

2.3.1. Прва група фразеологизама би обухватала оне фразеолошке јединице које одражавају особену језичку концептуализацију одређеног дела ванјезичке стварности. Када је у питању српски језик у руској учионици, као илустративни пример за фразеологизме који су одраз специфичног механизма концептуализације могао би послужити фразеологизам *живоѡ на високој нози* (ФР2: 806), где имамо концептуалну оријентациону метафору *горе је боље*, док се у руском језику угодан живот повезује са значењем ширине – *на широкую ногу* (Ларионова 2014: 225): *Њихови кадрови су живели на високој нози и боѡаѡили се на рачун срѡске сирѡѡиѡе* (СК); *Он разѡезжал на новеньком автомобиле и жил на широкую ногу со своей семьей, хотя нигде не работал* (РК). Другим речима, премда се у обама језицима срећемо са оријентационом метафором, другачија је пројекција, па самим тим и концептуализација појма 'угодан живот' – *високо је боље* vs. *широко је боље*, тј. у овом случају можемо говорити о опозицији оријентационе схеме: вертикална раван у српском насупрот хоризонталне равни у руском.

2.3.2 Другу и, по свом саставу, разнороднију групу чиниле би четири подгрупе фразеологизама:

- 1) фразеологизми чији мотивациони контекст чине народни обичаји, веровања, митологија и сл. (*свѡѡком и ѡѡѡком* (ФР2: 665); *ѡрисѡјајѡи као ѡасуѡ на Божић* (ФР2: 38));
- 2) фразеологизми чији мотивациони контекст чине историјски периоди, историјски догађаји или личности (*наѡравѡѡи Косово* (ФР2: 264); *баѡѡѡи у муѡѡну Марицу* (ФР1: 485));
- 3) фразеологизми који у свом саставу садрже ониме, етнониме, ктетике, топониме (*ѡуѡи као Турчин* (ФР1: 774), *исѡравѡѡѡи криву Дрину* (ФР1: 245));

- 4) фразеологизми који у свом саставу садрже лексику која представља језички знак за културнонационално специфичне артефакте ванјезичке стварности (*ком обојци, ком ојанци* (ФР1: 611), *свирајши у истје гийле* (ФР1: 210)).

При томе, одређени фразеологизми могу истовремено бити национално маркирани по основу више критеријума. На пример, фразеологизам *пошковајши коме ојанке* (ФР2: 429), с једне стране, садржи лексему *ојанак*, која је језички знак за артефакт који није препознатљив у руској култури, али који у српском садржи одређена специфична семантичка и емоционална фонска значења, тј. представља конотативну реалију.¹² С друге стране, овај фразеологизам, уколико се узме у обзир његово значење ('наудити, напакостити некоме'), можемо довести у везу са народним веровањем према ком ђаво једини од демона носи опанке.¹³

2.4. Када говоримо о историјски и културно маркираном фразеолошком корпусу, морамо бити свесни извесних потешкоћа везаних за идентификацију конкретног фразеологизма као маркираног или немаркираног код страних студената. По нашем мишљењу могу се издвојити три узрока који могу изазвати потешкоће у препознавању одређеног фразеологизма као национално специфичног приликом изучавања неког језика као страног. То су:

- а) језичка припадност страног студента;
- б) мотивациона непрозирност фразеологизма;
- в) територијална распрострањеност одређеног фразеологизма.

2.2.1. Култура било ког народа на земаљском шару, с једне стране, јесте самобитна и у том смислу непоновљива. С друге стране, култура

¹² Томахин разликује денотативне и конотативне реалије: „Денотативные реалии – это лексические единицы, семантическая структура которых целиком заполнена фоновой лексической информацией. Конотативные реалии – это лексические единицы, которые, обозначая самые обычные понятия, выражают вместе с тем смысловые и эмоциональные „фоновые оттенки“. <...> Среди лексических групп, в которых шире всего представлены конотативные реалии, можно выделить: а) слова, выступающие в качестве символов: вегетативные, анималистские символы, цветовая символика; б) фольклорные, исторические и литературные, книжные аллюзии (см. соответствующие разделы книги). В них содержатся намеки на образ жизни, поведение, черты характера, деяния исторических героев, фольклорных и литературных персонажей, на исторические события, на мифы, предания, литературные произведения и т. п.; в) языковые аллюзии. Они обычно содержат намек на какой-либо фразеологизм” (Томахин 1988: 41–42). Попут српске речи *ојанак*, у руском постоји реч *лапти*. За разлику од српских опанка од коже, руски су се обично плели од лике. Међутим, оно што српску реч *ојанак* чини конотативном реалијом је њено унутарње значење које упућује на један од концепта који се може издвојити у српској језичкој слици света.

¹³ Уп. Д. Мршевић-Радовић 1987: 107.

једног народа формира се у контакту са културама других народа. Стога полазни моменат било ког лингвокултуролошког приступа мора бити свест о антиномији културе као јединству двеју супротности: 1) културе као сећања и континуитета традиције, самобитности и 2) културе као форме међуетничке комуникације и интеракције (уп. Быкова 2002: 26), услед чега можемо идентификовати заједничке елементе у културама двају или више народа.

Сходно томе, у зависности од аудиторијума, један те исти фразеологизам имаће или неће имати статус национално- и/или културолошки маркираног. Речено ћемо образложити на примеру фразеологизма *родити се под срећном звездом* (ФР1: 318) који се може узети као илустрација ситуације када један исти фразеологизам, у зависности од тога о ком се аудиторијуму ради, јесте или није носилац културолошке информације. Премда се у руском језику далеко чешће употребљава семантички равнозначан фразеологизам *родиться в сорочке (рубашке)*,¹⁴ било би погрешно студентима српског језика у руској учионици наведени фразеологизам представљати као национално маркиран будући да руски фразеолошки корпус садржи не само семантички већ и структурно идентичан фразеологизам – *родиться под счастливою звездой*. Општепознато је да у традицији како Јужних, тако и Источних Словена налазимо потврду веровања у унапред одређену судбину које се на фразеолошком нивоу обликује помоћу актуализације осе горе–доле, тј. опозиције материјални и материјални свет (уп. Ајдачић, Непоп Ајдачић 2015: 51–52).

Ваља рећи и то да су фразеологизми наведеног типа (*родити се под срећном звездом / родиться в сорочке (рубашке)*) најсклискији терен за стране студенте будући да се исти садржај фразеолошки уобличава на различите начине. Другим речима, фразеологизми овог типа представљају фразеолошке корелате под којим се подразумева семантичка саодносност и различита асоцијативно-сликовна уобличеност.

2.2.2. Приликом увођења фразеологизама у наставу страног језика није неважно обратити пажњу и на њихову мотивациону прозирност за страног студента.

Допуњујући одређење мотивисаности значења фразеологизама које је својевремено дала В. Н. Телија (Телия 1996: 111), Ј. В. Дубиц-

¹⁴ В. М. Мокијенко и Фелицина дају другачије тумачење. Ови аутори сматрају да је фразеологизам *родиться в сорочке (в рубашке)* исконски руски будући да негда на селу нису сви мушки чланови породице, поготову они млађи, имали кошуљу (1990: 136).

По нашем мишљењу руски фразеологизам *родиться в сорочке (рубашке)* приближава руску културу култури Западних Словена и Западне Европе, будући да нпр. у пољском налазимо фразеологизам *w czerpki się urodzić się*, у француском *être né coiffé*, који сведочи о народном веровању према ком ће децу рођену са делимично или у потпуности нетакнутом плацентом у животу пратити срећа.

ка издваја два аспекта мотивисаности значења фразеолошких јединица: синхрони (савремена асоцијативно-сликовита представа унутрашње форме фразеологизма) и етимолошки (унутрашња форма фразеологизма у тренутку његовог настајања) (Дубицкаја 2009: 146). Ми ћемо се на овом месту зауставити на дијахронијског равни мотивације фразеологизма *сѣавиѣи љаву у шорбу* (изложити се великој, смртној опасности; ризиковати живот) (ФР1: 132).

Обичај одсецања главе непријатеља као доказ победе познат је још од библијских времена (нпр. погубљење светог Јована Крститеља), те је део историје многих народа, па и Срба. Међутим, како налазимо у литератури, фразеологизам *сѣавиѣи љаву у шорбу* представља заправо парафразу изјаве кнеза Милоша Обреновића, који је једном приликом, у разговору са Сулејман-пашом, у жељи да нагласи како је он свој живот одавно подвргао опасности, рекао да је његова глава већ дуже време у торби, а да на раменима носи туђу (Шипка 2008: 19). Стога, без обзира што се обичај обезглављивања непријатеља среће код многих народа, на основу реченог можемо претпоставити¹⁵ да се у овом случају фразеологизам *сѣавиѣи љаву у шорбу* оправдано може сматрати фразеологизмом који садржи националну специфичност, тим пре што упућује на један, по нашем мишљењу, од најважнијих концепата у српској језичкој слици света – на концепт 'жртва'.

2.2.3. Релативно мало подручје Балкана обједињује не тако мали број народа, нација, језика. Многе од тих народа везује не само територијална већ и језичка, културна блискост и историјска испреплетеност.

Стога не чуди што је фразеологизам *касно Марко на Косово сѣиже* (МС: 556) поред српског део и бугарског (*закъсал сѣм кашо (крали) Марко на Косово (поле)*), и македонског фразеолошког корпуса (*доцна сѣиѣна Марко на Косово*). Међутим, по нашем мишљењу, без обзира на културно-историјску повезаност Срба, Бугара и Македонаца, фразеологизам *касно Марко на Косово сѣиже* нема исту национално-културну конотираност.

Посматрани фразеологизам садржи име конкретне историјске личности – владара Марка Мрњавчевића, сина краља Вукашина Мрњавчевића,¹⁶ и топоним Косово.

¹⁵ На овој етапи истраживања можемо изнети само претпоставку. Било каква тврдња би захтевала додатна истраживања.

¹⁶ Оно што пада у очи јесте чињеница да ни Матешинев речник, ни речник Ђ. Оташевића не бележе овај фразеологизам (као ни његову варијанту *касно Јанко на Косово сѣиже*). Стога не чуди што П. Крејчи у свом раду „Регионални и локални топоними у српској, хрватској, бугарској и чешкој фразеологији”, фразеологизам *касно Марко на Косово сѣиже* препознаје искључиво као део бугарског фразеолошког корпуса (Крејчи 2018: 188).

Легенда о Марку Краљевићу, као што је познато, далеко надилази српски језички простор.¹⁷ Предање о Марку као епском јунаку „најпознатија је, најпопуларнија и најсложенија епска легенда балканских народа” (Љубинковић 2010: 250). Међутим, нама се чини да је топоним Косово кључан за правилно одређење национално-културне маркираности датог фразеологизма. Косово, тај северноисточни део јужне српске покрајине, место је на ком се 1389. године одиграо Косовски бој – „преломни догађај који је за дуги низ векова пресудно утицао на људске судбине и људску свест широких предела директно или индиректно захваћених великим турским освајањима у Европи” и који се може „мерити, као њихов историјски узрочник или психолошка противтежа, са највећим догађајима следећих векова у западном свету: географским открићима и њиховим последицама” (Симић 1991: 163). И премда је Бој на Косову утицао на судбине не једног народа, једино за Србе је он постао њихова духовна вертикала, само за Србе он садржи реч-симбол – Косово. Реч ’Косово’ јесте „једна од кључних речи српске културе и српске језичке слике света. Без познавања њеног слојевитог садржаја разумевање српске историје и културе је у суштинском делу непотпуно” (Пипер 2009: 85).

Стога сматрамо да је овај фразеологизам садржи национално-културни нанос само као део српског фразеолошког корпуса. Неоспорно је да су фразеологизми једна специфична манифестација покретног нематеријалног националног добра, да они, временом, могу постати и постају саставни део фразеолошких корпуса различитих језика. Међутим, мишљења смо да се приликом преузимања фразеологизама не преузима и његова историјска или културна маркираност.

3. Иако су питања лингводидактичке вредности, као и национално-културне маркираности тек делимично расветљена у овом раду, услед ограничености његовог обима, сматрамо да су поступци и правци анализе фразеологизама у раду показали да је тешко преценити значај усвајања фразеологизама од самих почетака учења страног језика.

Помоћу фразеологизма страни студент може врло лако усвојити јединице различитих језичких нивоа: од фонетско-фонолошког до синтаксичког. Осим тога, фразеологизам битно унапређује интеркултуралну компетенцију, тј. помоћу фразеологизама страни студент може спознати разлике између културе којој припада и културе народа чији језик учи, лакше разумети ставове и вредности тог народа. Другим речима,

¹⁷ Свеprisутност лика Марка Краљевића на балканским просторима може се објаснити, између осталог, претпоставком коју износи А. Лома – претпоставком о „Пра-Марку” „као старом, још праиндоевропском епском обрасцу у који се прелио историјски владар Марко Мрњавчевић” (Лома 2008: 70).

фразеологизам може бити прави кључ за разумевање „етнокултурно карактеристичног комуникативног понашања” (Пипер 2008: 311–321).

При томе, премда фразеологизми без сваке сумње јесу огледало културе, национално-културна маркираност није онтолошко својство сваког фразеологизма. С друге стране, иако фразеологизми, као што смо рекли, представљају специфично покретно нематеријално национално добро, у случајевима када један језик преузима фразеологизам из другог, то никако не значи да тим преузима и национално-културну маркираност датог фразеологизма.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић Д., Непон Ајдачић Л. *Поредбена српско-украјинска фразеологија*. Београд: Алма, 2015.
- Баранов А. Н., Добровольский Д. О. *Аспекты теории фразеологии*. Москва: Знак, 2008.
- Быкова, О. И. „Этноконнотированные слова столетия как отражение специфики немецкого национального сознания.” У: *Язык и национальное сознание*. Вып. 3. П. И. Стернин (ред.). Воронеж: Истоки (2002): 26–32.
- Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. „Лингвострановедческие рекомендации составителям учебных пособий по русскому языку для иностранцев.” *Русский язык за рубежом*, № 2 (1977): 45–51.
- Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. *Лингвострановедческая теория слова*. Москва: Русский язык, 1980.
- Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. *Язык и культура*. Москва: Индрик, 2005.
- Горбань В. В., Шибаева М. А. „Фразеологическая компетенция как важная составляющая социокультурного партнерства.” *Перевод как средство взаимодействия культур*, № 1. Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова (2015): 91–101.
- Гринько, А. В. „Использование фразеологических единиц как один из способов формирования коммуникативной компетентности.” У: *Сборник материалов III Всероссийской научно-практической конференции с международным участием „Инновации в здоровье нации”*. Санкт-Петербург, 10–11 ноября 2015 г. СПб.: Изд-во СПХФА (2015): 23–26.
- Добровольский, Д. О. „Национально-культурная специфика во фразеологии.” *Вопросы языкознания*, № 6. Москва: Наука (1997): 37–48.
- Дубицкая, Е. В. „Синхроническая и этимологическая мотивация фразеологических единиц русского языка.” *Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена*, № 107. Санкт-Петербург: РГПУ имени Герцена (2009): 146–150.
- Колесов, В. В. *Русская ментальность в языке и тексте*. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2007.
- Краснюк, И. Н. „Преподавание фразеологии на уроках РКИ в вузе.” У: *Педагогический опыт: теория, методика, практика: материалы VI Междунар.*

- науч.–практ. конф. (Чебоксары, 19 февр. 2016 г.). О. Н. Широков и др. (ред. кол.). Чебоксары: ЦНС „Интерактив плюс” (2016): 93–95.
- Крејчи, П. „Регионални и локални топоними у српској, хрватској, бугарској и чешкој фразеологији.” *Јужнословенски филолоџ*, LXXIV, св. 2 (2018): 185–198.
- Кудреватых, И. П. „Лингвокультурные особенности фразеологии в практике преподавания русского как иностранного.” У: *Дзясятыя Танкаўскія чытанні (да Года культуры ў Беларусі): зб. навуковых артыкулаў*. В. Д. Старычонок (ред.). Мінск: БДПУ (2016). <<http://elib.bspu.by/bitstream/doc>>, 6. 7. 2018.
- Ларионова, Ю. А. *Фразеологический словарь современного русского языка: словарь*. Москва: Аделант, 2014.
- Лома, А. „Свјатогор и Марко Свјатогорац.” У: *Српско усмено стваралаштво*. Зборник радова. Б. Сувајић (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност (2008): 69–95.
- Љубинковић, Н. „Марко Краљевић – историја, мит, Легенда.” У: *Траћања и одговори. Сѣудије из народне књижевности и фолклора*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.
- Мокиенко, В. М. *Образы русской речи: историко-этимологические очерки фразеологии*. Москва: Флинта: Наука, 2009.
- Мршевић-Радовић, Д. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- Николић, М. „Садржаји о фразеологизмима у уџбеницима српског језика за млађе разредне основне школе.” *Узданица*, IX/2. Крагујевац: Факултет педагошких наука: 49–64. <<https://pefja.kg.ac.rs/uzdanica-god-ix-br-2-decembar-2012/>>, 17. 7. 2019.
- Пипер, П. „О урбаној етнолингвистици.” У: *Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика, у част академика Свјетлане Толстој*. П. Пипер, Љ. Радењковић (ур.). Београд: Српска академија наука, Одељење језика и књижевности (2008): 311–323.
- Пипер, П. „Реч Косово и њене вербалне асоцијације у српском језику.” У: *Даница: српски народни илустрирани календар за годину 2009*, књ. 15. М. Матицки (ур.). Београд: Вукова задужбина (2009): 85–95.
- Прохоцкая, С. А. „Взаимосвязь языка и культуры.” *Записки горного института*, № 2 (2005): 129–132. <<http://pmi.spmi.ru/index.php/pmi/article/view/3521>>, 14. 4. 2019.
- Симић, Р. „Развој косовске легенде.” *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 19/1 (1989): 163–173.
- Станкович, Б. „О целесообразности формирования методологии изучения и методики преподавания русского языка как инославянского.” *Русский как инославянский*. Белград: Славистическое общество Сербии (2009): 9–12.
- Тер-Минасова, С. Г. *Язык и межкультурная коммуникация*. Москва: Слово, 2000.
- Телия, В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа «Языки славянской культуры», 1996.
- Томахин, Г. Д. *Реалии-американизмы*. Москва: Высшая школа, 1988.

- Фелицина В. П., Мокиенко В. М. *Русские фразеологизмы*. Лингвострановедческий словарь. Москва: Русский язык, 1990.
- Хаједегер, М. *Пуџини знакови*. Превео са немачког Божидар Зец. Београд: Плато, 2003.
- Чепкова, Т. П. „Формирование фразеологической компетенции иностранных студентов при обучении русскому языку.” *Наука и школа*, № 3 (2012): 61–66. <<https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-frazeologicheskoy-kompetentsii-inostrannyh-studentov-pri-obuchenii-russkomu-yazyku>>, 17. 7. 2019.

*

- Ehrhardt, C. „Idiomatische Kompetenz: Phraseme und Phraseologie im DaF-Unterricht”. *GFL journal*, No. 1 (2014). <www.gfl-journal.de>, 16. 7. 2019.
- Momčilović, N. „Interkulturalnost i nastava stranih jezika”. У: *Од насјаве до науке*. Г. Ђигић (ур.). Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу (2013): 523–536.
- Defterdarević-Muradbegović, A. „Uloga fonetike danas u nastavi stranog jezika”. *Govor*, 16 (1) (1999): 1–13. <<https://hrcak.srce.hr/174184>>, 12. 7. 2019.

ИЗВОРИ СА СКРАЋЕНИЦАМА

- МС: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- МС_6: *Речник српскохрватскога књижевног језика (I–VI)*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.
- РК: <https://www.ruscorpora.ru>.
- СК: <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=srwac>.
- ФР1: Оташевић, Ђ. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј, 2012.
- ФР2: Matešić, J. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO „Školska knjiga”, 1982.

Драгана М. Керкез

ЧЕЙ МАРКО, КОТОРЫЙ НА КОСОВО СЛИШКОМ ПОЗДНО ПРИБЫЛ?
(О НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ СПЕЦИФИКЕ
ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ: ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЙ
И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ)

Резюме

В настоящей статье автор рассматривает вопросы лингводидактической значимости фразеологизмов и их национально-культурной специфики в контексте обучения иностранному языку.

В частности, автор исходит из точки зрения, что лингводидактическая значимость фразеологизмов бесспорна, поскольку фразеологическая компетентность является не только неотъемлемой частью коммуникативной компетенции, но и оказывает благотворное влияние на развитие межкультурной компетенции.

Проанализировав встречающиеся в научной литературе классификации, автор предлагает свое членение фразеологизмов, отражающих особенности национальной культуры.

Ключевые слова: лингводидактическая значимость фразеологизмов, концептуально различающиеся фразеологизмы, фразеологизмы с культурно-исторической спецификой.

НАТАША Б. СТАНКОВИЋ ШОШО*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српску књижевност

са јужнословенским књижевностима

УНАПРЕЂИВАЊЕ ЧИТАЛАЧКИХ КОМПЕТЕНЦИЈА УЧЕНИКА У САВРЕМЕНОЈ НАСТАВИ КЊИЖЕВНОСТИ (НА ПРИМЕРИМА КОМЕДИЈА БРАНИСЛАВА НУШИЋА)**

Полазиште у раду представља интерпретативни и рецепцијски приступ, који у средиште рада поставља комедије Бранислава Нушића и однос ученика према њима. Полазећи од тога да процес читања почива на интерактивности и да су вештине разумевања прочитаног условљене читалачким навикама и интересовањима ученика, у раду се указује на неопходност развијања значајних читалачких компетенција, као што су: емоционално и фантазијско уживљавање, истраживачко посматрање, неговање критичких знања и естетско доживљавање и тумачење. На одабраним примерима заступљености Нушићевих дела у читанкама за основну и средњу школу указује се на значај дидактичко-методичке апаратуре у унапређивању читалачких компетенција ученика.

Кључне речи: читалац, читалачке компетенције, комедије Бранислава Нушића, савремена настава, читанке за основну и средњу школу.

Читању књижевних текстова поклања се истакнута пажња у школским програмима, уџбеницима и савременој настави. Полазећи од тога да су вештине разумевања прочитаног условљене читалачким навикама и интересовањима ученика, наставна обрада комедија *Власи* у 7. разреду основне школе, *Сумњиво лице* у 8. разреду основне школе и *Народни посланик* у 2. разреду гимназија и средњих стручних школа усаглашава се са садржином драмских дела, узрастом ученика и сазнајним токовима у настави. Естетске посебности, значај хумора, мотивска разноврсност и идејно богатство Нушићевих комедија актуализују се на часовима српског језика и књижевности функционалном поставком наставне обраде на нивоу осврта, приказа и интерпретације.

* natasaso06@gmail.com

** Рад садржи изводе из ауторкине докторске дисертације *Књижевно дело Бранислава Нушића у настави*, одбрањене на Филолошком факултету Универзитета у Београду 8. јула 2016. године (ментор: проф. др Љиљана Бајић).

Школске читанке имају велику улогу у унапређивању читалачких компетенција ученика. Разноврсношћу приступа у избору репрезентативних одломака из комедиографског опуса Бранислава Нушића у читанкама за основну и средњу школу ученици остварују богате увиде у стваралачки опус значајног класика српске књижевности. Приређивачи школских читанки настоје да заинтересују ученике за пишчева драмска остварења и да пробуде њихову радозналост да прочитају комедије у целости. Репрезентативни одломци из Нушићевих комедија *Власи*, *Сумњиво лице* и *Народни посланик* обрађени су у одобреним читанкама за основну и средњу школу на методички начин и пропраћени су неопходним теоријским објашњењима, питањима и задацима, односно упутствима за самосталан рад. Дидактичко-методичка апаратура има функцију да мотивише ученике за читање и подстиче њихово тумачење. Методички поступци и радње, литерарни и театролошки приступи усклађени су са посебностима ових дела и са околностима њиховог проучавања у настави.

У *Читанци за 8. разред основне школе*¹ Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ ученици се упућују да током читања репрезентативних одломака из комедије *Сумњиво лице* „увиђају уметничке појединости у изгледу, понашању драмских лица и простору у којем се одвија драмска радња, да сагледају ликове са етичког становишта, да на основу спољашње карактеризације ликова закључују о власти коју они представљају и образложе улогу комичног поступка у откривању доминантних црта ликова, да истакну улогу хумора у критичком сагледавању друштва које је Нушић приказао и закључе у чему је писац видео благотворну улогу хумора и комедије” (Станковић Шошо 2016: 65).

Дидактичко-методичка апаратура у школским читанкама упућује ученике како да у репрезентативним одломцима из комедије *Сумњиво лице* откривају претпостављене начине читања и да их стваралачки следе приликом тумачења књижевног текста. На критичко сагледавање поступака и ставова полицијског службеника Жике и погубности неодговорне власти у комедији *Сумњиво лице* ученике подстичу следећи истраживачки задаци у читанци *Градилиште*² Петра Гудеља: Како је Жика схватио свој положај? Како га користи? Каква је земља у којој полицијски чиновник има толику власт? Како господин Жика мери правду? Полиција је државу узела под своје, приватизовала. По чему се то види?

¹ Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Читанка за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, стр. 168–171.

² Петар Гудељ, *Читанка Градилиште за 7. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, стр. 274–276.

Нушићева сатира исмејава и уједа. Која је слика најсмешнија? Који је ујед најдубљи? (Гудељ 1979: 276).

Места неодређености у књижевном тексту, према Изеровом схватању, призивају читаоце да уносе одговарајућа читалачка искуства у само дело.³ Стваралачки карактер доживљајног читања огледа се у способности ученика да у машти оживе изглед, понашање, говор драмских лица и простор у којем се одвија драмска радња. Сцена хапшења сумњивог лица, као место неодређености, подстиче код ученика потребу да замисле драмску ситуацију која није приказана у комаду и оживе је на инвентиван начин. Таквим ангажовањем ученици стварају оригиналне утиске и гледишта и богате свет драмског текста на креативан начин.

Вештина запажања животних појава у Нушићевим комедијама *Власи*, *Сумњиво лице* и *Народни посланик* подразумева способност ученика да своја искуства и знања примене приликом уочавања и тумачења литерарних проблема, вредновања поступака драмских лица са моралног становишта и уочавања ситуационе и вербалне комике у обликовању драмске радње. У *Читанци за 7. разред основне школе*⁴ читаоци се подстичу да запажају приказане појаве у савременом друштву и да у својој средини препознају личности које подсећају на Нушићеве ликове. Од ученика се очекује да напишу састав на тему *Прејознајем* у којем објасњају властите ставове и уверења поводом уочених сличности и критички процене уочене друштвене проблеме.

Локализовање Нушићевих комедија у школским читанкама пружа ученицима основна објашњења о репрезентативним одломцима из комедије и уводи их у раздобље (књижевну епоху), временске и културне околности са којима је дело повезано и тако им помаже у њиховом сагледавању. Локализовање репрезентативног одломка из комедије *Власи* у читанци *Пуш*⁵ Зорице Несторовић и Златка Грушановића доводи се у везу са читалачким знањима и животним искуством ученика: Из Читанки за пети и шести разред већ познајеш неке Нушићеве једночинке. Сада је пред тобом одломак из Нушићеве недовршене комедије, која говори о томе како неко доживљава власт. Читајући, повежи своје утиске са нашим народним изрекама „Дај некоме власт, па ћеш видети какав је човек” и „Власт људе мења” (Несторовић, Грушановић 2012: 173).

Естетичким мотивацијама у *Читанци за 7. разред основне школе* Симеона Маринковића и Славице Марковић ученици се подстичу да

³ *Теорија рецејџије у науци о књижевности*, приредила Душанка Матицки, Нолит, Београд, 1978, стр. 12.

⁴ Гордана Влаховић, Јагош Влаховић, *Читанка за седми разред основне школе*, Eduka, Београд, 2011, стр. 78–84.

⁵ Зорица Несторовић, Златко Грушановић, *Читанка Пуш за седми разред основне школе*, Klett, Београд, 2012, стр. 173–178.

запажају и тумаче рецепцијске ефекте сучељавања прототипске стварности са стваралачком имагинацијом у Нушићевим комедијама: Размисли о негативним појавама у друштву са којима се сам сусрећеш. Које су то појаве? Какве су последице тих појава? Шта мислиш, како би могли да се реше такви проблеми? Које би особине, по твом мишљењу, требало да имају људи којима је поверена власт? (Маринковић, Марковић 2009: 187).

Истраживачки подстицаји у читанкама за гимназије и средње школе садрже смернице за помно читање и самостално припремање ученика за наставно тумачење комедије *Народни посланик*. У *Чишанци за дрући разред гимназија и средњих стручних школа*⁶ Миодрага Павловића ученици се подстичу да образложе мноштво читалачких доживљаја и гледишта поводом комедије *Народни посланик*: Протумачи мане политичког парламентаризма које се разоткривају у Сретиној занетости улогом председавајућег. Образложи озбиљност друштвене критике коју Нушић остварује Јевремовим говором о буџету. На основу овог одломка размисли о важности политике и политичара. Шта политичаре, а посебно народне посланике, обавезује да достојанствено и пристojно наступају и дискутују? Које критеријуме за народног посланика, према твом суду, Јеврем не испуњава? Наведи одлике посланика које сматраш важним приликом заступања интереса и права грађана (Павловић 2012: 309).

Истраживачким задацима у наведеној читанци ученици се упућују да проуче тематско-мотивску основу комада, да увиде значајне елементе структуре дела, анализирају ликове са моралног становишта, уочавају поступке којима се постиже динамика у развоју радње, сагледају форме приповедања, језичко-стилске поступке, хумористичне и сатиричне елементе у тексту и тумаче њихова естетска значења. У дневнику читања ђаци бележе утиске, гледишта, размишљања и закључке поводом прочитане комедије, саопштавају их и подробније доказују чињеницама из текста.

Да би се унапредиле читалачке компетенције ученика као што су истраживачко посматрање и критичко мишљење, неопходно је да се комедије Бранислава Нушића сагледају у ширем, књижевноисторијском и културном контексту. Посредством увиђања сличности и разлика између прототипске стварности и уметничког света Нушићевих комедија ученици откривају доминантне идејне вредности комедиографских остварења и развијају критичко мишљење. Усавршавање литерарне рецепције у настави је нужно како би ученици били оспособљени да „пре-

⁶ Миодраг Павловић, *Чишанка за дрући разред гимназија и средњих стручних школа*, Klett, Београд, 2012, стр. 302–310.

познају вредносне ставове које свако књижевноуметничко дело носи, независно од тога којој књижевној епохи припада” (Стевановић, Ранђе-ловић, Лазаревић 2020: 145).

*Чишанка групи разред гимназија и средњих стручних школа*⁷ садржи пројектни задатак којим се ученици позивају да проуче како су се власт и политика у Нушићево доба односили према критички настројеним уметничким делима и њиховим ствараоцима. Резултати тог истраживачког рада требало би да буду подстицај за дискусију у одељењу о важности слободе уметничког изражавања.

Компаративно тумачење Нушићевих комедија засновано је на развијању читалачких компетенција које су усаглашене са жанровским одликама и са поетиком конкретних дела. У наставним околностима комедије *Власи* и *Народни посланик* доводе се у везу са алегорично-сатиричним приповеткама *Вођа* и *Мртво море* Радоја Домановића, а комедија *Сумњиво лице* упоређује се са Гогољевим *Ревизором*. На тај начин се током наставне интерпретације усавршавају технике читања и истраживачке активности ученика подесне за доживљајну, чулну и рационалну спознају драмских и прозних текстова сродне тематске, жанровске и идејне усмерености. „Познато је да књижевно знање, посебно генерисана идеја о типу текста, која се са текстом повезује, има мотивациону и сазнајну улогу у настави. Када се сећа прочитаног дела и у препознатљив, жанровски оквир уноси нова дела, ученик своја интересовања и очекивања са познатих спонтано преноси и на друге текстове. Знање о сродним делима из школске лектире, која се доводе у поредбени однос, помаже му да усвоји и сам појам жанра” (Бајић 2014: 32).

У *Чишанци са књижевнотеоријским појмовима за II разред средње усмереног образовања и васпитања*⁸ Љиљане Николић и Босиљке Милић наводе се одломци из комедија *Народни посланик* и *Покојник*. „У припремним задацима ученици се подстичу да проучавају хумористичне и сатиричне елементе у тексту, особеност вербалног хумора и критички сагледају појаве које Нушић разобличава. У уџбенику се налазе и задаци за истраживачко читање комедије у целости. Њима се ученици упућују да проуче етапе у развоју драмске радње, анализирају сукоб међу ликовима и уоче погубност деловања политичког режима на морал грађана” (Станковић Шошо 2016: 71).

⁷ Миодраг Павловић, *Чишанка за групу разред гимназија и средњих стручних школа*, Klett, Београд, 2012, стр. 302–310.

⁸ Љиљана Николић, Босиљка Милић, *Чишанка са књижевнотеоријским појмовима за II разред средње усмереног образовања и васпитања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1988, стр. 67–70.

Доступност секундарних извора о животу и стваралаштву Бранислава Нушића и аутопоетичких записа у школским читанкама, олакшавају рецепцију *Сумњивој лица* у савременој настави. Навешћемо неколико примера:

У читанци *Језик је дрво живоћа*⁹ ученици откривају појединости о околностима у којима је Нушић стварао: Због критике режима Нушићева прва комедија *Народни посланик* чекала је тринаест година на извођење у позоришту, а *Сумњиво лице* тридесет и пет година. Нушић је за себе рекао да је хумориста, а не сатиричар. Неговао је друштвену комедију у којој приказује грађанску и бирократску Србију. Докажи ову тврдњу читајући одломак из незавршене комедије *Власи* (Радуловић 2009: 126).

У читанци *Уметности речи*¹⁰ Наташе Станковић Шошо ученици се подстичу да на основу предговора *Сумњивом лицу* откривају стваралачку историју дела. Задаци за истраживачко читање подстичу их да трагају за разлозима због којих ова комедија није била подобна за приказивање више деценија: Размисли због чега је ова комедија чекала у фиоци пуних четрдесет година пре но што је први пут приказана на сцени Народног позоришта у Београду. Шта мислиш, због чега су се плашили да је прикажу? Коју друштвену улогу комедија остварује у животу људи? (Станковић Шошо 2010: 121).

У читанци *Цветник*¹¹ Зоне Мркаљ и Зорице Несторовић ученици се информшу о Нушићевом животу и разлозима због којих комедија *Сумњиво лице* није изведена 35 година: *Сумњиво лице* је друга комедија Бранислава Нушића. Иако ју је написао 1888. године, она је на извођење чекала читавих 35 година. Први пут је изведена на позорници тек 1923. године. Пошто је ово дело исмевало многе друштвене мане тадашњег система, два управника Народног позоришта (Милорад Шапчанин и Никола Петровић) нису смели да га поставе на сцену иако им се допадало. Сам аутор, Бранислав Нушић, већ је био на робији у пожаревачком затвору због своје песме „Погреб два раба“, у којој је исмејавао систем. Трећи управник Народног позоришта такође је 1900. године одбио да изведе драму. То није био нико други до сам Бранислав Нушић. Он је тај необичан догађај духовито представио у предговору за своју комедију поделивши себе на НУШИЋА ПИСЦА и НУШИЋА УПРАВНИКА (Мркаљ, Несторовић 2021: 274).

Литерарна и интерпретативна искуства ученика битно су мотивационо упориште приликом наставне интерпретације Нушићевих коме-

⁹ Оливера Радуловић, Читанка *Језик је дрво живоћа* за седми разред основне школе, Нови Логос, Београд, 2009, стр. 120–126.

¹⁰ Наташа Станковић Шошо, Читанка *Уметности речи* за осми разред основне школе, Нови Логос, Београд, 2010, стр. 113–121.

¹¹ Зона Мркаљ, Зорица Несторовић, Читанка *Цветник* за осми разред основне школе, Klett, Београд, 2021, стр. 267–275.

дија. Тумачењем комедија *Власт*, *Сумњиво лице* и *Народни посланик* и њихове стваралачке историје ученици ће откривати највише естетске вредности комада, али и пишећу иманентну поетику. Сагледавање Нушићевог књижевног стваралаштва у културноисторијском контексту омогућава ученицима да разумеју време и услове настанка дела и доведу у везу објективну стварност са њеном естетичком корелацијом.

Међупредметне корелације се у читанкама за основну и средњу школу остварују довођењем у везу комедиографског опуса Бранислава Нушића са њиховим позоришним и филмским остварењима. „Из односа драме и позоришта развила се методичке концепције о литерарном и театролошком приступу драмском делу и о повезаности и упоредости проучавања драмске и сценске уметности у настави” (Бајић 2013: 353).

У *Читанци са књижевнотеоријским појмовима за II разред средње усмереног образовања и васпитања*¹² Љиљане Николић и Босилке Милић ученици се позивају да погледају комедије *Народни посланик* и *Покојник* у позоришту и изразе утиске поводом њих.

У *Читанци за групу разред средње школе*¹³ Душка Бабића ђаци се подстичу да упореде Стерију и Нушића уоче доминантне литерарне и театролошке вредности њихових драма: Упореди Нушића и Стерију (функција позоришта, однос писца према предмету смеха и према публици, карактеристични видови комике). Величина Нушића као комедиографа најбоље се види у чињеници да се његови комади и данас са успехом играју на многим сценама, а његови јунаци делују као да су наши савременици. Потражи илустративне примере. Прочитај о томе текст Љубомира Симовића *Нушићева сумњива лица* (Бабић 2012, 292).

У читанкама за средњу школу наводе одломци из књижевних студија, есеја и приказа Нушићевих комедија. Студија *Комика малограђанске борбе за положај и власт* Димитрија Вученова, која се наводи у *Читанци за II разред средње усмереног образовања*¹⁴ Радмила Димитријевића и Димитрија Вученова доприноси разумевању и откривању хумористичних, ироничних и сатиричних елемената комедије *Народни посланик*. Уз одабране одломке из комедије *Сумњиво лице* наводи се студија *Бирокрација у Нушићевом комедиографском ојлегалу* Димитрија Вученова која олакшава ученицима тумачење штетног деловања биро-

¹² Љиљана Николић, Босилка Милић, *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за II разред средње усмереног образовања и васпитања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1988, стр. 67–70.

¹³ Душко Бабић, *Читанка за групу разред средње школе*, BIGZ, Београд, 2012, стр. 289–296.

¹⁴ Радмила Димитријевић, Димитрије Вученов, *Читанка за II разред средње усмереног образовања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1983, стр. 117–134.

кратије у друштву. У *Чишанци за шрећи разред гимназије*¹⁵ Димитрија Вученова и Радмила Димитријевића ученици су у прилици да прочитају књижевну критику Велибора Глигорића о комедији *Сумњиво лице*. Студије О Нушићевом Народном посланику Васе Милинчевића и Нушићева сумњива лица Љубомира Симовића, које се наводе у *Чишанци за групу разред средње школе*¹⁶ Душка Бабића олакшају ученицима разумевање Нушићеве стваралачке поетике.

Гледање Нушићевих комедија уобичајена је пракса у савременој настави. На тај начин се развијају интересовања ученика за позоришну и филмску уметност и они се оспособљавају да тумаче драмски текст са литерарног и театролошког становишта. Приликом припремања ученика за гледање репрезентативног позоришног или филмског остварења, ученици добијају смернице „како да прате представу и на шта у њој да обрате пажњу, са циљем да касније, у разговору који ће уследити, образлажу и пореде доживљаје и посебности драмског текста и његовог извођења” (Бајић 2013: 355). На тај начин се они обучавају како да тумаче Нушићев драмски опус са литерарног и театролошког аспекта. На тематском часу посвећеном стваралаштву Бранислава Нушића у оквиру пројектне наставе свака група ученика може да добије задатак да проучи и реферише о занимљивостима и анегдотама из пишевог живота, о приказивању Нушићевих комедија у прошлости и о рецепцији Нушићевих комедија данас.

Разноврсни облици рада подстакнути текстом (изражајно и интерпретативно читање, драматизација предговора, сценско приказивање репрезентативних одломака) доприносе неговању сарадничких односа међу ученицима и подстичу њихову креативност. Посредством стваралачких активности ученици усавршавају изражајно интерпретативно читање драмског текста по улогама. Наставном обрадом Нушићевих комедија развијају се читалачке навике, фантазијско мишљење и чулна машта и подстиче њихово интересовање за позоришну и филмску уметност. Читање комедија Бранислава Нушића која су заснована на инвентивном, стваралачком ангажовању ученика доприносе развијању читалачких компетенција, као што су емоционално и фантазијско уживљавање, чулна машта, естетско доживљавање и тумачење.

Стварање и развијање трајних читалачких навика и оспособљавање ученика да доживљајно, истраживачки и стваралачки тумаче књижевна дела из школске и домаће лектире представља приоритетне циљеве и ис-

¹⁵ Димитрије Вученов, Радмила Димитријевић, *Чишанка за шрећи разред гимназије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1969, стр. 267–311.

¹⁶ Душко Бабић, *Чишанка за групу разред средње школе*, BIGZ, Београд, 2012, стр. 289–296.

ходе наставе српског језика и књижевности. Оснаживањем читалачких компетенција рецепцијског карактера остварује се доживљајно, фантазијско и рационално читалачко ангажовање ученика. Доживљајним читањем Нушићевих комедија формирају се утисци и активира фантазијска активност ученика. Приликом истраживачког помног читања ученици бележе своја запажања и развијају радне читалачке компетенције. На тај начин се оспособљавају за самостално тумачење Нушићевих комедија и за стицање компетентног књижевноисторијског увида у пишчев опус. Читалачке компетенције поводом доминантних вредности Нушићевих комедија односе се на умеће запажања водећих структурних елемената драмског текста и на способности разумевања њихових естетских вредности. Избор репрезентативних одломака из комедија *Власи*, *Сумњиво лице* и *Народни посланик* и дидактичко-методичка апаратура која их прати у читанкама за основну и средњу школу доприносе да ученици успешно усвајају наставне садржаје, циљеве и исходе прописане програмима наставе и учења за дати разред. Посредством читања Нушићевих комедија код ученика се развијају читалачке навике, унапређују се њихове изражајне могућности, негује се читалачки укус и богати лексички фонд. Доживљајно, истраживачко и изражајно интерпретативно читање Нушићевих комедија, које је усклађено са приоритетним естетским, образовним, васпитним и функционалним циљевима наставе књижевности, доприноси унапређивању читалачких компетенција ученика, као што су: емоционално и фантазијско уживљавање, истраживачко посматрање, критичко мишљење и естетско доживљавање и тумачење.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бајић, Љ. „Читање драме.” *Књижевности и језик*, књ. 60, бр. 3–4 (2013): 351–362.
- Бајић, Љ. „Читалачке компетенције ученика у савременој настави књижевности.” У: *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као мајерњих инословенских и сираних*. Љ. Бајић, В. Брборић, А. Корда-Петровић, М. Павловић (ур.). Београд: Савез славистичких друштава Србије (2014): 25–43.
- Бабић, Д. (прир.). *Читанка за други разред средње школе*. Београд: БИГЗ, 2012.
- Бајић Љ., Мркаљ З. (прир.). *Читанка за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- Влаховић Г., Влаховић Ј. (прир.). *Читанка за седми разред основне школе*. Београд: Едука, 2011.
- Вученов Д., Димитријевић Р. (прир.). *Читанка за шрећи разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1969.

- Гудељ, П. (прир.). *Градилишће: читанка за седми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1979.
- Димитријевић Р., Вученов Д. (прир.). *Читанка за II разред средње усмереног образовања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1983.
- Маринковић С., Марковић С. (прир.). *Читанка за седми разред основне школе*. Београд: Креативни центар, 2009.
- Мркаљ З., Несторовић З. (прир.), Читанка *Цвешник* за осми разред основне школе, Београд: Klett, 2021.
- Несторовић З., Грушановић З. (прир.). Читанка *Пуш* за седми разред основне школе. Београд: Klett, 2012.
- Николић Љ., Милић Б., *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за II разред средње усмереног образовања и васпитања*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника, 1988.
- Павловић, М. (прир.). *Читанка за други разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Klett, 2012.
- Радловић, О. (прир.). *Језик је дрво живота: читанка за седми разред основне школе*. Београд: Нови Логос, 2009.
- Стевановић Ј., Ранђеловић Б., Лазаревић Е. „Читалачке навике ученика средњих школа у Србији.” У: *Зборник Института за педагошка истраживања*, Б. Прокић (ур.), 52, бр. 1 (2020): 136–180.
- Станковић Шошо, Н. (прир.). *Уметности речи: читанка за осми разред основне школе*. Београд: Нови Логос, 2010.
- Станковић Шошо, Н. *Књижевно дело Бранислава Нушића у настави*. Необјављена докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду 8. јула 2016. године (ментор: проф. др Љиљана Бајић).
- Марицки, Д. (прир.). *Теорија рецепције у науци о књижевности*. Београд: Нолит, 1978.

Nataša B. Stanković Šošo

IMPROVING STUDENTS' READING SKILLS IN CONTEMPORARY LITERATURE TEACHING (USING EXAMPLES FROM THE COMEDIES OF BRANISLAV NUŠIĆ)

Summary

Creating and developing persistent reading habits and enabling students to experientially, exploratively, and productively read literary works from school and home reading lists represent priority outcomes in the teaching of the Serbian language and literature in contemporary schools. Recognizing that the reading process relies on interactivity and that comprehension skills are conditioned

by students' reading habits and interests, this work emphasizes the necessity of developing significant reading competencies, such as emotional and imaginative involvement, exploratory observation, nurturing critical knowledge, and aesthetic experiencing and interpretation. The paper underscores the importance of aligning the methodological approach with the characteristics of Nušić's comedies *A Suspicious Person*, *Authority* and *A Member of Parliament*. The presence of methodological actions (motivating students to read, locating literary texts, research tasks, interpreting less-known words and expressions) found in textbooks for elementary and high schools enhances students' reading competencies and affirms an interpretative and receptive approach in teaching, which places the literary-artistic work and the reader's relationship to it at the center of attention.

Key words: reader, comedies of B. Nušić (*A Suspicious Person*, *Authority* and *A Member of Parliament*), reading competencies, contemporary teaching.

ДРАГАНА В. ЋЕЋЕЗ-ИЉУКИЋ*

Филолошка гимназија

Београд

УПОТРЕБА ДИГИТАЛНИХ АЛАТА У ПОДИЗАЊУ КВАЛИТЕТА НАСТАВЕ И ПОТРАГА ЗА ЗНАЊЕМ

Динамичан улазак ИКТ у образовање утицао је на промене у приступу настави, начину подучавања и усвајања знања, као и на техничке аспекте одржавања наставе. До корених промена у образовању дошло је у време присуства вируса Ковида-19. Истраживањем указујемо на чињеницу да се употребом дигиталних алата у настави може подићи ниво учења и менторства, али да нове технологије не могу да замене наставника, јер он подржава и инспирише ученике, указује им на могућности интегрисања знања. Нове технологије процес учења могу учинити занимљивијим и релевантнијим за стварност која се брзо мења, али је потребно кроз знања изградити вештине које ће ученицима бити не само корисне већ и неопходне у будућности. Кроз пример Школског пројекта „Изокренута учионица” приказаћемо истраживање феномена, потрагу за знањем, могућности наставе у дигиталном окружењу, дати пример сценарија за час активне наставе и покретања три домена учења.

Кључне речи: дигитални алати, школски пројекат, истраживање феномена, интерактивност, тимски рад, евалуација, самоевалуација, ментиметар.

1.1. Значај развијања дигиталних компетенција

Пандемија вируса короне утицала је на промену навика савременог друштва. Први пут у историји образовања настава у ванредним околностима није прекинута него је премештена у онлајн учионицу. У раду је дат осврт на: услове који су изазвали покретање наставе на даљину широм света, значај развоја дигиталних компетенција наставника и ученика, специфичности употребе дигиталних платформи и алата.

У раду је наведен пример Школског пројекта „Изокренута учионица”, који је реализован током 2022. године у Филолошкој гимназији у Београду, после изласка из онлајн и комбиноване наставе и повратка у учионицу. Током недеље пројектне наставе ученици су на часовима

* dragana.cecez.iljukic@filoloska.edu.rs

заменили своје наставнике, излагали пројекте, пројектне задатке, систематизовали градиво, предавали, састављали задатке за контролне вежбе, квизове и показали на који начин су дигитални алати, сарадња са наставницима и другим ученицима, развој дигиталних компетенција и подршка, као и међувршњачка едукација подигли квалитет наставе и учења у школи.

Динамичан улазак ИКТ у образовање утицао је на промене у приступу настави, начину подучавања и усвајања знања, као и на техничке аспекте одржавања наставе. Школе су организовале наставу у складу са својим капацитетима и уз употребу доступних платформи за учење. Од наставника се захтевало да познају веб-алате за виртуелну наставу и учење, што је код њих стварало додатну обавезу, али и страх од непознатог, изазивало несигурност и стрес.

Настава је почела да се реализује кроз модел учења на даљину први пут у целом свету. Програми наставе и учења нужно су модификовани како би се постигао одређени степен квалитета, уз употребу различитих платформи. Развој ИКТ и интернета наметнуо је нова технолошка решења, али и нове педагошке аспекте осмишљавања и реализације различитих програма образовања. Постигнута је посебна симбиоза педагогије и технологије да би процеси учења постигли оптимални ниво ефикасности.

Дигитализована интеракција је отворила другачије и нове форме комуникације, што превазилази традиционалне облике комуникације. Наспрам тога, технологизованим облицима комуникације погођено је онлајн учење, јер је измештањем наставе из природног окружења нарушен комуникацијски чин неопходан за процесе сазнавања, сазревање у социјалном окружењу, међу вршњацима, непосредна интеракција и непосредно присуство саговорника, јавили су се технички проблеми, али су недостајала и објективна решења за сумативно вредновање ученика.

У ери четврте индустријске револуције дигиталне технологије су трансформисале учење, постигнућа ученика и наставу. Од наставника се очекивало да повеже своја знања са одговарајућим нивоима информатичке, информационе, дигиталне и медијске писмености. Наставу је потребно ускладити са савременим концептом, методама и алатима да би дигитална технологија била смислено употребљена за креирање материјала за час, наставни садржаји постали приступачнији, а часови занимљивији и ученици мотивисани за рад.

Наставници сами откривају области у којима ће се усавршавати и касније развијати нове начине подучавања. Тиме се посредно указује на допринос развоју дигиталних компетенција ученика у процесима овладавања знањима и вештинама неопходним за целоживотно учење у дигиталном друштву.

1.2. Школски пројекат „Изокренута учионица”

Циљ пројекта је да ученици сагледају припремни рад за извођење наставе из угла својих предавача, као и да сарађују са својим вршњацима, деле интересовања, бирају грађу, стварају материјале, дебатују, износе своје хипотезе и покажу исходе учења уз подршку својих наставника ментора.

Школски пројекат „Изокренута учионица” може бити реализован по једном од следећих модела:

1. Међупредметне припреме за час

Више наставника ментора ученике води кроз пројекат на којем се повезују знања из различитих области (нпр. најмање две до три: српски језик, биологија и историја уметности).

2. Пројекти

Ученици могу презентовати појединачне пројекте (нпр. поезију коју су писали на основу документарне грађе, процес настанка тако написане поезије; мапе на којима су културне знаменитости преко којих решавају задатке и долазе до решења загонетних питања) и резултате рада током пројекта (користећи дадаистичке методе израђују колаж и фото-монтажу да би критички сагледали стварност).

3. Пројектни задатак

Ученици на основу одређених видео и аудио материјала, презентације и литературе припремају анализу самог задатка, указују на оно што је њима било теже да разумеју, представљају процесе кроз које су прошли решавајући неки задатак.

4. Ученици предају

Ученицима се може дати тема коју треба да обраде за час (ново градиво) и да је припреме тако што ће они предавати, бити у интеракцији са другим ученицима и анализирати и процењивати одговоре (уз наставника ментора) како би се учило и вежбало и пратио сам процес учења.

5. Систематизације знања

Неки ученици могу направити мапе ума или систематизовати градиво да би се делови градива обнављали, вежбали или утврђивали.

6. Ученици *шеспирају*

Ученици припремају задатке према нивоима знања за проверу исхода на контролном задатку. Циљ је да уоче како се састављају задаци на основном, средњем и вишем нивоу и како корелирају са оценама (препознавање информације, употреба информације у решавању проблема, изношење мишљења).

Кључни елементи несметаног рада на школском пројекту јесу тимски рад, сарадња свих учесника у процесу учења, избор различитих метода рада и употреба дигиталних алата. „Иако је етимолошка генеза настанка синтагме дигитална компетенција обухватила кровни назив – дигитална писменост, која обухвата знање (информације, свесност, разумевање), вештине (практичне, мерљиве примене знања) и компетенције (способност примене знања и вештина на специфичне ситуације), она представља практичне и мерљиве исходе медијске, информационе и дигиталне писмености” (Бингулац, Матијашевић, Шкорић, 2022).

Даље могућности за истраживање отварају питања које дигиталне алате користе наставници хуманистичких и природних наука, а које алате користе наставници уметности (музичке, ликовне, сценске и аудио-визуелне) и зашто, какве могућности и промене су оне донеле у методологији рада самих наставника, шта се налази у бази дигиталних образовних ресурса школе, да ли се они могу разменити са другим наставницима сличних образовних профила, као и како се међупредметне компетенције ученика могу на основу добијених резултата даље развијати како би се подизала лествица квалитета наставе.

2. Пример сценарија за час активне наставе

Ако кренемо од појма *феномена* (ученици истражују појам, наводе синониме или синтагме и користе апликацију ментиметар; тако се на једном месту могу видети и упоредити сви одговори), као почетне тачке истраживања на самом часу, указујемо на три домена учења која они покрећу: а) когнитивни (знање), б) психомоторни (вештине: нпр. држање оловке, писање, устајање за скенирање QR кода за интерактивни алат *менџимешар* итд.), в) афективни (искуство, воља, мотив који ће их покренути).

Познато је да је фински модел учења заснован на изучавању феномена, усвајању компетенција и повезивању знања из различитих области учења.

У РСЈ налазимо да је *феномен*: „1. свака ствар, процес, збивање или појава коју опажамо чулима, оно што реално постоји 2. ретка, необјашњива, изузетна појава”. Појаве (феномени) често се дефинишу као

„ствари које се манифестују” или „искуства”. Истраживање конкретног појма или конкретног феномена на часу покреће сарадњу међу ученицима. У финском је образовању познат модел: рука – срце – глава („хенд” – „харт” – „хед”), где се скреће пажња на активирање сва три домена учења, јер ће на тај начин ученици касније успешно примењивати интердисциплинарна знања и вештине усвојене у школи у различитим областима друштвеног живота.

У писаној припреми за час постоје традиционално три сегмента: уводни, средишњи и завршни део часа. На часу где се пажња усмерава на повећану активност и мотивацију ученика увели бисмо следеће етапе: ИНТЕРАКТИВНОСТ, ГРУПНИ РАД и ЕВАЛУАЦИЈА, како би се на часу постигли ЕФЕКТИ учења, а не афекти.

У примеру сценарија скрећемо пажњу на сегменте часа који могу унапредити мотивацију ученика као активних учесника на самом часу. Наводимо пример употребе једног веб-алата и дајемо моделе задатака приликом којих он може бити коришћен, како би послужио за документ са часа и отворио могућност за даљу анализу, дискусију и унапређење часа.

Уводни део часа или ИНТЕРАКТИВНОСТ:

За интерактивно учење можемо рећи да је социјални процес у којем ученици преузимају активну улогу и подстичу једни друге да усвајају нове садржаје (наизменично или у односу на другу особу):

- У социјалној психологији узастопно понашање две или више особа с циљем комуникације или расправе омогућава прилагођавање различитим потребама ученика;
- Уобичајено је да наставник постави питања у уводном делу часа, а појединци одговарају; померити фокус на умрежавање одговора ученика чиме се доприноси интеграцији групе, вреднују се њихови одговори, повезују и истичу делови онога што они износе и закључују, мотивишу да слушају једни друге, на лицу места сазнају, уче и имају могућност да разумеју шта је добро или тачно у њиховом одговору итд...
- Коришћењем интерактивне методе учења, утичемо позитивно на емоционалну климу, али и повећање мотивације, јер је данас природно да помоћу технологије долазе до самосталних закључака да би постали креативнији, критичнији и самосталнији у извршавању својих обавеза.

Главни део часа или ГРУПНИ РАД:

У току групног рада ученик размишља о задатку, процењује захтеве и решења, закључке и дискусију, па и то уноси промене у понашање

(васпитна улога школе је изражена). На часу се могу формирати: хомогене, хетерогене и *ad hoc* групе.

Хомогене групе

Хомогене групе су састављене од чланова са истим или приближно једнаким претходним постигнућима у пројекту или на програму. У таквим групама се ради на уједначавању унутар групе, кад наставник процени да ће тако остварити педагошки максимум.

Хетерогене групе

Чланови хетерогене групе се разликују по претходним постигнућима. Формирају се када постоји претпоставка уједначености међу групама по успешности њених чланова. У сваку групу се ставља по један од три ученика са различитим постигнућима (од најбољих до најслабијих) и тако за сваку групу. Критеријуми који се узимају у обзир су: претходни успех, способности, предзнање, радне навике итд.

Ad hoc групе

Формирају се у случајевима кад није важно да ли ће групе бити уједначене по било ком основу, обично кад је потребно брзо формирати групе. Начини су произвољни, обично бројањем чланова без обзира на њихове особине (првих 5, па других 5 или изговарањем бројева, па сви који су број 1 су прва група, итд.). Такве групе се формирају да би се приказали примери могућности решавања неких задатака и повезали чланови групе са истим циљем – да нађу решење.

Предлог задатка за групни рад преко ментиметра

Ментиметар је интерактивни алат којим се подстиче учешће ученика на предавању, јер они могу анонимно да дају одговоре на постављена питања и тако се „укључују” у саму презентацију (наставник претходно припреми питања). Наставник своју презентацију покреће са сајта: www.mentimeter.com, а учесници предавања могу да користе телефон, таблет или лаптоп рачунар. Потребно је да сви учесници имају излаз на интернет. Ученици се укључују преко другог сајта: www.menti.com, „уносе јединствен код који се генерише за сваку презентацију”. Ментиметар омогућава константну комуникацију током излагања између наставника и ученика, што је врло корисно за процес активног учења. Статистике показују да анонимност повећава учешће ученика пошто су подстакнути да изнесу своје мишљење и то много више него када је потребно подићи руку и изнети свој став.

Када сви присутни ученици приступе презентацији преко одређеног кода, наставник провери да ли су сви уређаји повезани и онда формира две групе.

Прва група ученика треба да састави метафоре за осећање *сћраха* (нпр. *Сћрах је бели јасћоћ*), а друга за особину *храбросћ* (нпр. *Храбросћ је зелени мач*). Дати налог ученицима да за обе врсте метафора могу да користе један придев и једну именицу која у првом случају означава животињу, а у другом предмет. Дати им пет минута да размисле, унесу своје одговоре и унутар групе их упореде. На екрану ће бити приказани сви унети одговори, па је могуће поредити их, анализирати и проширивати метафоре, у складу са закључним идејама и интересовањима.

Други тип задатка може се анализирати преко мениметра уз претходно припремљен материјал. Ученици анализирају текстове из дневне штампе, све осим таблоида, одређене рубрике, и треба да припреме за тај час одговоре на питања о најчешће употребљеној врсти придева, да уоче да ли се и који придеви понављају, не само на једној страни него и у самом тексту и да пронађу најупечатљивији придев. У једном истраживању придев који је привукао највећу пажњу ученика био је: *шрбухо-зборне* (лажи). Даља анализа употребе придева отворила је многа језичка питања.

Завршни део часа или ЕВАЛУАЦИЈА:

На крају часа је време за систематизацију, када се понављају најважније идеје и износе она решења која значајно истичу све циљеве часа. Остаје и време за домаћи задатак. Када се код ученика изазива осећај у којем може брзо да понови најважније, самостално или уз подршку наставника, и да одговори тежини задатка, онда се ствара аутогени ученик (самосталан, неограничен, неусловљен) – ствара се хемија за срећан мозак – за учење.

Евалуација самог процеса учења, с циљем поучавања сваког ученика вештини самоевалуације, у позитивној педагогији представља афирмативан однос према ученику. Током учења он има могућност да одређује вредности и развија оне врлине које сматра важним за оно што жели да постигне.

2.1. Селфи истраживање

За потребе овог рада издајамо два резултата Селфи истраживања. Селфи инструментом анонимно се прикупљају ставови ученика, наставника и руководиоца у школи о томе како се у њиховој школи користи технологија. Од техника за прикупљање података коришћени су: упитник и скала. То се чини путем кратких тврдњи и питања и једноставне

лествице слагања с оценама од 1 до 5. Испитаник за сваку тврдњу изрази степен свог слагања или неслагања на петостепеној скали: „уопште се не слажем”, „не слажем се”, „немам мишљење”, „слажем се”, „потпуно се слажем”.

Питања за наставнике углавном су усмерена на наставну праксу, а питања за ученике на њихово искуство и процес учења повезан са применом дигиталних технологија.

2.2. Циљеви истраживања

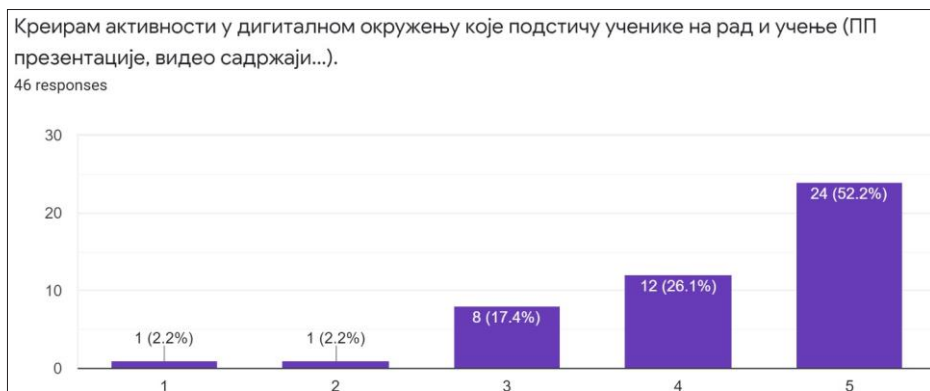
Основни циљ првог Селфи истраживања био је да стекнемо увид у то како наставници и ученици процењују примену дигиталне технологије у настави.

Коначни циљ истраживања јесте допринос унапређењу квалитета наставе у новим околностима онлајн наставе и употреба дигиталних алата, као и интегрисање ИКТ у изучавање хуманистичких наука, уметности и природних наука, карактеристичних за одељења за ученике са посебним способностима за филолошке науке, сценску и аудио-визуелну уметност.

2.3. Примери Селфи истраживања

а) Креирање активности и учешће у настави у дигиталном окружењу

На питање о креирању активности и учешћу у настави у дигиталном окружењу 75% наставника сматра да креира дигиталне садржаје којима подстиче ученике на рад у учењу. С друге стране свега трећина испитаних ученика одговорила је да више учествује у настави захваљујући дигиталној технологији.

б) Дигитална технологија за подстицање сарадње у групи

На питање о дигиталној технологији коју користе за подстицање сарадње у групи 65% професора је потврдило да користи дигиталне технологије да би наставу прилагодило индивидуалним потребама ученика. Половина ученика сматра да наставници задају задатке за које ученици треба да користе технологију која одговара њиховим потребама.

3. Закључне напомене

Истраживањем указујемо на чињеницу да се употребом дигиталних алата у настави може подићи ниво учења, менторства и пут до исхода, али да нове технологије не могу да замене наставника, јер он подржава и инспирише ученике, проналази најадекватније иновативне моделе који подстичу ученике да самостално стичу знања, указује им на могућности интегрисања, а не разградње знања, што је данас, у ери дигитализације, уобичајено у осталим сегментима друштва.

Нове технологије процес учења могу учинити занимљивијим и релевантнијим за стварност која се брзо мења, али је потребно да досад сакупљена знања буду ревитализована како би ученицима помогла у изградњи вештина и преношењу вредности које ће им бити не само корисне већ и неопходне у будућности.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић, Р. „Програми образовања на даљину и својства њихове реализације.” У: *Образовање у време ковид кризе*. В. Спасеновић (ур.). Београд: Филозофски факултет (2021): 9–21.
- Бингулац Н., Матијашевић Ј., Шкорић С. *Значај примене информационо-комуникационих технологија у настави*. Нови Сад: Универзитет Привредна академија, Правни факултет за привреду и правосуђе, 2022.

- Видосављевић, М. „Искуства наставника у вези са наставом/учењем на даљину током пандемије Ковид-19.” *Баштџина: гласник*, св. 56 (2022): 435–449.
- Ивић И., Пешикан А., Антић С. *Активно учење 2*. Београд: Институт за психологију, 2021.
- Јурић С., Марковић С., Лулић Ј., Алексић Д., Мијатовић Г. *Примена информационо-комуникационих технологија у настави*. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања, 2014.
- Крстић, М. *Ментиметар*. Београд: ЗУОВ, 2020.
- Лошонц А., Иванишевић А., Катић И., Радишић М., Павловић А. *Онлајн учење: прилагођавање на пандемију или дефинитивна технологијација образовања?*. Нови Сад: Факултет техничких наука, 2021.
- Онлајн и хибридно учење*. Београд. Центар за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2021.
- Параушић А., Стојановић М. *Управљање алатима за онлајн учење: Водич за наставнике*. Београд: ЦЕПОРА – Центар за позитиван развој деце и омладине, 2021.

ИЗВОРИ

- Наставник за дигитално доба*. <www.britishcouncil.rs>.
- Најчешће методе у педагошким истраживањима*. <<https://uf-pz.net/MP-istrazivanja-OAS-O3>>.
- Принципи конструктивизма и Блумова таксономија*. <<https://digitalnaucionica.edu.rs/wp-content/>>.

Dragana V. Čećez-Iljukić

THE USE OF DIGITAL TOOLS IN IMPROVING THE QUALITY OF LESSONS AND IN THE SEARCH FOR KNOWLEDGE

Summary

The dynamic introduction of ICT into education influenced changes in the teaching approaches, ways of teaching and acquiring knowledge, as well as the changes in the technical aspects of teaching. Radical changes in education occurred during the COVID-19 era. This research shows that using digital tools in education can raise the level of learning and mentoring, but that new technologies cannot replace the teacher who supports and inspires students, and shows them the possibilities of integrating knowledge. New technologies can make the learning process more interesting and more relevant to the rapidly changing reality, but it is

necessary to build skills through education so that they will not only be useful but necessary for the students in the future.

Through the example of the school project Flipped Classroom ("Izokrenuta Učionica") we will present the research of the phenomenon, the search for knowledge, and the possibilities of teaching in the digital environment, and we will give an example of an active lesson plan and initiation of all three domains of learning.

Key words: digital tools, school project, research phenomenon, interactivity, teamwork, assessment, self-assessment, Mentimeter.

МИЛАН Д. ВУРДЕЉА*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност
са јужнословенским књижевностима

О ЗНАЧАЈУ ПРОУЧАВАЊА ИЗБОРА ИЗ ЕВРОПСКОГ И СВЕТСКОГ ПЕСНИШТВА XX ВЕКА У ГИМНАЗИЈАМА: ОСВРТ НА СЕГМЕНТЕ РЕФОРМИСАНОГ ПРОГРАМА НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Предмет овог рада јесу захтеви наставне обраде избора из европског и светског песништва XX века који је предвиђен актуелним Правилником о плану и програму наставе и учења за гимназију у Републици Србији. Као што је и у ранијем курикулуму био случај, приступ овом градиву се концепује с обзиром на понуђене ауторске опусе. Критички ће бити размотрен опсег и функционалност поменутог избора, односно двају избора (трећи и четврти разред гимназија). Притом ће се у обзир узети два критеријума за критичку анализу: репрезентативност предложених опуса за одговарајуће књижевноисторијске епохе или формације (авангарда, модернизам и постмодернизам), те степен њихове погодности за успостављање компаративних веза са делима српске књижевности у настави. Разрадом главне хипотезе рада, која се односи на важност назначене наставне деонице, рад би у закључку требало да покаже у којој мери постојећи избор из назначене лирске грађе (Р. М. Рилке, Г. Бен, Г. Тракл, А. Блок, Г. Аполинер, В. Б. Јејтс, В. Х. Одн, А. Ахматова и др.) подстиче старије средњошколце на промишљање интертекстуалних и интеркултуралних веза.

Кључне речи: наставно тумачење, лирска поезија у настави, методички приступ лирици, књижевност XX века, модернизам, авангарда, постмодернизам.

Због знатног поетичког распона и вишеобразности канона европске и светске књижевности XX века, одабирање аутора који ће га у програмима наставе и учења верно представљати није, дакако, једноставан задатак. Све су прилике да је подједнако изазовно методичко обликовање наставних јединица којима у непосредном раду са ученицима треба за релативно кратко време, а убедљиво, илустровати низ врхунских домета у одређеној сфери поменутог канона. У овом раду усредсредићемо се на лирику као такву сферу и приметити да она у важећим програмима за трећи и четврти разред гимназија општег, друштвено-је-

* milan.vurdelja93@gmail.com

зичког и природно-математичког типа подразумева дела тринаест аутора – немачких, руских и француских, уз по једног руско-америчког, англоамеричког, ирског, чилеанског и индијског песника. С циљем прегледнијег коментарисања назначених поетика као наставног градива, те вршења примереног избора из њега, као критеријум нећемо губити из вида довођење у узајамни однос конкретних песничких наслова са одговарајућим остварењима српске поезије. Тако ћемо указати на преимућства делимичног обнављања већ обрађеног градива и унутаробласног корелирања, а зарад олакшаног „мапирања” поетика од стране ученика и бољег разумевања токова у, пре свега, модернистичкој српској лирици.

Полазиште за прецизирање исхода учења и циљева наставне деонице посвећене европском песништву из првих деценија прошлог века, а пре Другог светског рата, јесу смернице које су саставни део програмских решења за гимназије:

„Различите авангардне тенденције (подвукао М. В.) у европској књижевности могу се упознати читањем избора из европске поезије тог времена (Р. М. Рилке, Готфрид Бен, Георг Тракл, Александар Блок, Гијом Аполинер, Марина Цветајева, Вилијам Батлер Јејтс)” (ПНУГ 2020: 421, 426, 431).

Уколико се, уз издашније коришћење пуног наставног времена, деведесет минута у учионици одваја за разговор о делима неких од седморо песника, избор је најупутније правити сходно критеријуму репрезентативности и дидактичком начелу прилагађовања градива узрасту и способностима ученика, уз уважавање и њихових афинитета (уп. Николић 2016: 105–106; уп. Илић 2005: 41–43). За ову прилику ћемо, најпре, такво руковођење објаснити на примеру обраде дела тројице немачких лиричара на нивоу приказа, тј. истицањем круцијалних квалитета њихових одабраних песама, а тако да се садржаји који следе могу транспоновати у дијалог у учионици.

Први и, имајући у виду његову културолошку препознатљивост, можда и најутицајнији од поменутих песника јесте Рајнер Марија Рилке. Како иначе међу наслове предвиђене за лектуру коју коментаришемо обично улази Рилкеова песма „Јесењи дан”¹, то је у раду на часу подразумеван садржајнији коментар на њу, са следећим кључним речима као његовим сабирним местима: *стишана субјективност, интро-*

¹ Читанке усклађене са реформисаним програмом наставе и учења за гимназију, поред језички пријемчиве, а лирски прегнантне и помало загонентне песме „Јесењи дан” (в. Станковић Шошо, Сувајчић, Ђурић 2021: 27), садрже и следеће Рилкове песме: „Пантер” и „Љубавна песма” (в. Бајић, Павловић, Мркаљ 2020: 156), односно „Ја волим свога бића полутмину”, „Мој живот није”, „Озбиљан час”, „Сонети Орфеју (одломак)” (в. Радуловић, Ђурић 2021: 52–55).

сјекција, рефлексивности, наслеђе симболизма / симболистички слој, несимистичко-ојштимистичка антишестичност, ојште место дијалога са Богом. У исти мах, дакле, учивши лирске доминанте (в. Брајовић 2022: 45–48) у Рилкеовом тексту и осећајности, даље треба повести разговор о другим гласовитим делима аутора, о песмама „Пантер“, „Вртешка“ или првој у низу *Девинских елеџија*. Уз интегрално изражајно читање упутно је подстаћи одељење, или оне ученике којима је додељено усмено реферисање, на запажање централних уметничких домаћаја „Пантера“. Они подразумевају апострофирање мотива усамљености и заточености, ефектно исказаних кроз опевану ситуацију: слику животиње задржане у култивисаном простору, не без разлога омеђеном решеткама. У том смислу, ученицима ваља нагласити модернистички топос усредсређивања на искуство утамничености појединца, на сузбијану тескобу којом је обојена појединачна егзистенција – што је скоро алегоријски артикулисано пробраним поетским средствима која дочаравају приказ из менаџерије.² Када је реч о песми „Вртешка“, коју не би требало заобићи због пријемчивости њене иманентне поетике за ученике трећег разреда гимназије, свакако ваља у монолошко-дијалошким деоницама образложити модернистичку склоност ка изналажењу дубљих значења у прозаичним, жанр-сценама. У овој песми таква је динамичка слика једног, по свој прилици насумично разгледаног, градског рингишпила. То „задињано, слепо коло“ из његове завршне строфе, а описано проицљиво у онима које јој претходе, у наставним околностима није презахтевно објаснити као метафору савременог живота. Најзад, прва из низа *Девинских елеџија* с разлогом нуди више интерпретативних рукаваца којима се на часу може поћи, али са свешћу да преамбициозни приступ истој може значајно довести у питање принцип рационализације. Због тога као водиљу у формирању осврта на уводну елегију треба поставити чувене стихове, који могу бити девизом читавог модернистичког искуства пред категоријом лепог: „[...] Јер шта је лепота / ако не сам почетак страшнога, који смо таман / још кадри да поднесемо, па му се тол’ко / дивимо само зато што с нехајним презиром неће / да нас разори. Сваки је анђео страшан“ (Рилке, према Кривокапић 2001: 282).

Не би ли се структура часа одржала као поуздана и неоптерећујућа по ученике, Траклова и Бенова поетска остварења треба представити са по две до три песме сваког. У првом случају, налазимо да би се у чита-

² Као вид међупредметног корелирања, и ради мотивисања ученика за интензивнији сусрет са Рилкеовом препознатљивом танкоћутношћу и префињеним рефлексјама, као интересантно наставно средство препоручује се одломак из филма *Буђења* (1990) Пени Маршал, са Робинем Вилијамсом и Робертом де Ниром у главним улогама. Реч је о краткој и успелој сцени у којој Вилијамсов лик казује стихове „Пантера“ уз кадрове у којима се смењују погледи дивље мачке иза решетака.

лачки видокруг ученика могла увести Траклова *Песма о Каспару Хаузеру*³.

Од егземпларног слободног стиха, преко зачудне тематике и фрагментисаних слика, до брижљивог симболичког означавања бизарне и трагичне Хаузерове биографије, Траклова песма показује се неприменом за читање у било ком кључу који не оперише са модернистичком осећајношћу. Вантекстовна чињеница која такође треба да буде помену-та – било у сврху мотивисања ђака за промишљање предмета Тракловог певања, било зарад скретања пажње на песничку самосвест као феномен који до посебног изражаја долази у модерни – јесу речи које се приписују аутору: „Ја ћу на крају ипак остати само један Каспар Хаузер” (в. Кили 1990: 6). Томе треба додати и средишње својство модернизма које је очитовано у песми: стремљење ка новом, новом изразу, светоназору или обрасцу песничког мишљења.

Праве ескспресионистичке лирске импULSE затичемо у чувеној Тракловој песми „Гродек”. У њој се, уз неизбежну семантизацију боја које се вежу за најистуреније мотиве, стишавању природе у јесен јукстапонира приказ ратног страдања. Жртве којима су обамрла уста, којима је одузет глас, у „Гродеку” без излишне реторике попримају значење снажне осуде рата. Управо због одређених сродности у обради антиратне тематике⁴, „Гродек” у наставном контексту може бити упечатљива и конструктивна копча са поезијом Милоша Црњанског („Суматра”) и Душана Васиљева („Човек пева после рата”). У озрачју врхунских досега европског антиратног песништва авангарде/модернизма, и српска и јужнословенска лирика истог или поредивог тематског и сензибили-тетског регистра може добити нови квалитет у унутрашњој чулности ученика. Сличним идејама били су вођени аутори читанке издавачке куће Едука, најпре уврстивши баш песму „Гродек” у избор песништва из двадесетог века, а затим и богато опремивши дидактичко-методичку апаратуру и пропратне секундарне изворе (в. Радуловић, Журић 2021: 205–209). Поменимо само приложени осврт на Тракла из путописа Ми-

³ Како не улази у ред универзално препознатих Траклових остварења, не изне-нађује и не чуди што се песма не налази у избору из актуелних читанки. Уместо ње, с добрим разлогом, промишљено и сврсисходно су бирани следећи наслови: „Човечан-ство” (в. Бајић, Павловић, Мркаљ 2020: 161) и „Гродек” (в. Радуловић, Журић 2021: 205). Међутим, акцентујући управо ове песме, у настави се освртом на *Песму о Каспару Хаузе-ру* да нијансирати увид у круг (опсесивних) модернистичких тема.

⁴ Уколико наставник настоји нагласити ово идејно усмерење у међуратној пое-зији, не би требало да изостане осврт на сугестивну и парадоксалним витализмом прем-режену песму „Каква беше Шпанија” Пабла Неруде. (Видети дидактичко-методичку апаратуру уз песму у: Радуловић, Журић 2021: 218–219.)

лоша Црњанског (Исто: 207), односно избор из ликовног стваралаштва исте епохе, датог у облику QR кода (Исто: 209).

Разговор о лирици Готфрида Бена⁵ природно се да везати за закључке изведене поводом Тракових песама, али истовремено треба истаћи још снажније експресионистичке црте Бенове имагинације и естетике. Наиме, у први план мора избити револуционарни карактер тадашњег експресионизма, као изразито немачког/немачко-аустријског варијетета европске модерне, чијим се представницима „згадила *stvarnost*, та такозвана стварност” (Бен, према Glumac 1984: V). Предлажемо осврт на две песме: „Ноћна кафана” и „Кружење”. Изложене и коментарисане баш у овом низу, оне испољавају све значајније новине које је на плану садржине и форме у европско песништво унео експресионизам у другој деценији прошлог века. „Ноћна кафана” тако има упориште у асоцијативно, помало и хаотично ређаним сликама, у „нарастању” и „изливању” субјективности у спољашњи свет. То изливање је овде преплетано са натуралистичким сликама и поступком симултанације – што су такође истакнута својства експресионистичког рукописа.

„Кружење”, као једна од најнавођенијих песама из Бенове прве збирке *Мртвачница и друге песме* (1912), и данас сведочи о шокантности коју је собом морала носити ондашња тематизација друштвене маргине. Ироничан проговор о друштвеној хипокризији и похлепи, садржан у краткој *post mortem* слици и судбини једне проститутке, у наставном контексту може постати убедљив аргумент ученицима за идеју ничеанског порекла, доведену до врхунца у експресионизму у другим авангардним *измима*, а то је императив *превредновања*.

Уколико је реч о другачијим, не толико натуралистичким, висцералним сликама које као манифестацију духа једне посрнуле епохе пред ученике средњих школа доноси песништво Тракла и Бена, али истовремено таквим да верно сведоче о преиспитивању савременог човека и интелектуалца у годинама *interbellum*-а, онда се „Други долазак” Вилијема Батлера Јејтса препоручује као потенцијално штиво.⁶ Песма је то која до данас задржава антологијски статус у англофоној књижевности.

⁵ Немачки авангардни песник у читанкама које консултујемо заступљен је са три песме, при чему су све три у кључним својим аспектима узорне како за европску авангарду, тако и за песников опус. То су: „Мала хризантема”, „Човек и жена иду кроз бараку за рак” (в. Радуловић, Журић 2021: 199–204) и „Утехе овде нема” (Бајић, Павловић, Мркаљ 2020:160).

⁶ Из реда најутицајнијих ирских песника XX века, па и уопште, међу онима који су стварали на енглеском језику, Јејтс је у читанци издавачке кућа Едука представљен са три чувене песме: „Беле птице”, „Други долазак” и „Једрење у Византију” (Радуловић, Журић 2021: 60–65), док се у Klett-овој читанци налази на његову песму „Он жели ткањине небеске” (Бајић, Павловић, Мркаљ: 161).

сти, а својим се тематско-мотивским обележјима успоставља као остварење епохалног, светског кретања које је наступило са завршетком Првог светског рата. Митолошко-религијски интертекст у Јејтсовој песми (насловни мотив Судњег дана, Сфинга, звер Апокалипсе) погодује успостављању за ученике неретко подстицајних међупредметних корелација – са градивом из Историје, Верске наставе или Ликовне културе. Многим својим деоницама, па и поетском разрадом на којој почива, а која имплицира универзалне идеје о духовној и моралној корумпираности човечанства, посебно у светлу симболичке ироније историјског тренутка у ком је објављена (1919. година), песма представља поуздано полазиште и за поступке и радње карактеристичне за проблемску наставу. Закључци до којих се у настави може доћи тумачењем Јејтсове поетике јесу од дугорочне помоћи ученицима при препознавању не само дефетистичког, него и профетског, визионарског тона у (међуратној) модерној поезији⁷.

Из већ добро познатих разлога, међу којима је и аналогност извесних песничких концепција Александра Блока и Владимира. В. Мајаковског, чији се „Облак у панталонама” налази као део обавезног градива у гимназијама, одломак из Блокове поеме „Дванаесторица” (уп. Станковић Шошо, Сувајцић, Ђурић 2021: 233–236; Радуловић, Журић 2021: 56–59; Бајић, Павловић, Мркаљ 2020: 157–158) може завредети и засебан час обраде, док је, на нивоу осврта, препоручљиво као наставно градиво увести песму „Ноћ, улица, фењер, апотека”. Са ова два наслова у видокругу, ученици у задовољавајућој мери стичу знања о деликатнијој игри између модерног, експериментаторског надахнућа с једне, и свести о претходној традицији са друге стране, као карактеристици руског симболизма.

Ако се не губи из вида да је сада „Месечев сјај” Марине Цветајеве наставна јединица у осмом разреду основне школе (ПНУО 2019: 63), то ће у наредним годинама боља почетна обавештеност гимназијалаца о њеном лику и делу бити очекивана. Они наставници који се одлучују да с нешто већом пажњом, а у окриљу коментарисања песника које смо до сада наводили, приступе лирици Цветајеве, могу одабрати кратке, али зато не и прозирне или одвећ читљиве песме. Мимо оних у читанкама, таква је, на пример, и она под насловом „Твоја”. У њој је, захваљујући двосмислености наоко изравног обраћања женског лирског „ја” свом драгом, у дубљим слојевима безмало разговорног стилизовања прово-

⁷ Не треба занемарити ни потенцијална преимућства увођења попултурних садржаја у учионицу, као што је инсерти из награђиване ТВ серије *Сойранови* Дејвида Чејса, у ком се рецитију и коментаришу одломци из „Другог доласка” (истоимена, 84. епизода серије).

кативно проблематизован родни идентитет појединца у љубави. Ко кога поседује у истинском љубавном односу? Да ли је то допуштено? Стоји ли, већ од наслова, па до глорификације из завршног стиха, горка иронија у основи песме? То су питања која ученици треба да препознају као последицу сложене фактуре и садржине модернистичке лирике. Женска субјективност прожима и „Сахару”, песму Цветајеве која је уврштена у читанку из 2020. године (Бајић, Павловић, Мркаљ 2020: 162–163) и која у настави представља више од занимљивог прилога изучавању авангардних концепција традиционалнијег израза и форме⁸. Објављена у збирци *Алкохоли* која, уз експериментално уобличене *Калиграме*⁹, представља средиште ојуса Гијома Аполинџера, песма „Мост Мирабо” исцелена је на моћивском плану који осликава битне преокупације модерниста: пролазност/пројадљивост, несигурност љубави у савременом свету, али и њима испровоцирани индивидуализам.

Програмске смернице за тумачење три песника и једне песникиње, чија дела у четвртој разреди гимназија треба да представе „светску модерну лирику”, јесу сажетије, али и прецизније у поређењу са онима за трећи разред. У складу са њима, указаћемо на најбитније аспекте тумачења песама: „Новогодишња балада” уз „Последњу здравицу” Ане Ахматове, „Септембар 1939” Вистана Хјуа Одна, „Мајка говори Христу” Јосифа Бродског и „Барбара” Жака Превера.

Одиста, у својој „Новогодишњој балади” Ахматова укршта искуства „пролазности живота” и „живота под диктатуром” (ПНУГ 2020: 437, 441, 445). Назире се у овим стиховима акмеистичко наслеђе (појам чије значење укратко може бити објашњено ученицима), задржава убедљива (ауто)иронија, те се демонстрира могућност изражавања модерне амбиваленције кроз нешто традиционалнију форму (доминација укрштене риме). Спој исповедног тона и могућег друштвеног ангажмана кроз поезију можда је овде и видљивији него у песми „Смрти” (в. Петровић, Ђурић, Сувајџић, Станковић Шошо 2021: 138), али на сличан начин

⁸ Читанка издавачке куће Едука нуди најопсежнији и, по свој прилици, за тумачење у гимназијама најсложенији избор из лирике Марине Цветајеве – песме „Стихови моји, писани одавно”, „Двоје”, „Песма о Блоку: 1” (в. Радуловић, Журић 2021: 213–217). Наиме, мотив умрлог драгог, аналогно, али и насупротив романтичарском доприносу популаризацији мотива мртве драге, ученицима може представљати значајно откриће и повод за разматрање родних питања.

⁹ Управо се двома збиркама Аполинџера наметнуо као један од дистинктивнијих гласова француске авангардне лирике, из ког разлога није занемарен ни у нашим читанкама: „Мост Мирабо”, „Дописница”, „Месечина”, „Калиграми (избор)” (Радуловић, Журић 2021: 210–212), односно „Мост Мирабо” (Бајић, Павловић, Мркаљ 2020: 159; Станковић Шошо, Сувајџић, Ђурић 2021: 200–202).

учествује у структури „Посвете” (в. Бајић, Павловић, Мркаљ 2021: 64) и „Пресуде” из *Реквијема* (в. Радуловић, Журић, Ангеловски 2021: 174).

Са друге стране, ерудитно усмерење у Одновој поезији запажа се у песми „1. септембар 1939. године” (Видети дидактичко-методичку апаратуру у: Петровић, Ђурић, Сувајџић, Станковић Шошо 2021: 139–143.). Она је сва у смени стишаног и декламаторског тона, у бунту мислећег бића усред историје, током рата. Императив тражења нових основа за порушени хуманизам био је несавладив изазов модернизму, па је такав и у Одновој песми, због чега је комплексност њених литерарних проблема примерена најстаријем узрасту гимназијалаца. Исто се може рећи за песму „Нема промене места” (Радуловић, Журић, Ангеловски 2021: 171), свакако привлачну ученицима и наставницима који преферирају, условно речено, деликатнији, метафоричким мишљењем прегнантнији израз. Као песника културе, Овна ученици можда најнепосредније могу упознати тумачећи песму „Ахилов штит” (Бајић Павловић, Мркаљ 2021: 63).

Да савремена поезија не призива увек авангардно наслеђе, да може бити исказана конвенционалнијом осећајношћу а бити аутентична и дирљива, ученицима четвртог разреда може показати тумачење Преверове „Барбаре”¹⁰. Песма је примерна за слободан стих као импликацију разговорног стила, који се чује на градским улицама и по градским ћошковима, истим оним из којих навиру љубавни мотиви „Барбаре”. Сенка рата и савременог света сасвим климавих вредносних упоришта надвија се, међутим, над уметничким светом Преверове песме, тако да ученике треба навести да запазе слојевитост љубавне лирике настале после светских ратова. На универзалније пропитивање љубавног односа – превасходно кроз призму слободе, односно неслободе коју он потенцијално повлачи за собом – ученике наводи Преверова песма са ироничним обртом – „За тебе љубави” (в. Бајић, Павловић, Мркаљ 2021: 62).

Напоследку, иако у читанкама наилазимо на друге, сасвим репрезентативне песме Јосифа Бродског¹¹, овде ћемо навести још једну коју би наставници при бирању могли да узму у обзир. Њен је наслов „Мајка говори Христу” и по много чему је типична за Бродског. У свега три доследно римована катрена кратког стиха (седмерац и осмерац), ремитологизује се прича о Христовом страдању и Богородичином ламенту. Божански и сакрални план помера се на људски, условно речено унутрашњи, тако да читалац пред собом добија лик Богородице у савреме-

¹⁰ Слично се, само поводом другачијег културноисторијског контекста (имагинирање Индије у корпусу светске књижевности), може рећи поводом тумачења љубавних песама у прози из *Градинара* Рабиндраната Тагора у трећем разреду гимназија.

¹¹ У читанкама које су данас пред ученицима наилазимо на ужи, али промишљен извор из поезије Бродског. Реч је о песмама „Захвалност” (Радуловић, Журић, Ангеловски 2021: 175) и „Итака” (Петровић, Ђурић и др. 2021: 146–147).

ној аксиолошкој и онтолошкој дилеми: како се мајка односи према смрти сина, па макар он био Бог који побеђује смрт?

Немали изазови које у савременој настави испоставља тумачење лирике свакако нису непознаница у методици наставе књижевности. У исти мах, и теорија и пракса знају за вишеструке образовно-васпитне погодности тумачења лирике, чак и оне вишег реда: „Сазнавање важнијих уметничких чинилаца у лирској песми свестрано ангажује личност младог човека, који потом формира критички однос према ставовима лирског субјекта” (Симовић 2018: 240). Према томе, и у настави „лирска песма тражи маштовитог и сензибилног читаоца, што задире у комплексно питање рецепције лирске ауторске песме” (Мркаљ 2022: 45). Ваља задржати свест о овој врсти двострукости коју носи тумачење лирске поезије у настави, а аргументи за њу проналазе се и у темељним теоријским претпоставкама, међу којима су и „поетски интереси ученица/ученика” (Rosandić 2005: 294–295).

У складу са аналитичким секвенцама овог рада, посебно у светлу онога што је констатовано поводом одговарајућих садржаја читанки различитих издавача, о предметном питању којим смо се бавили можемо закључити следеће.

Очевидно је да низ прокоментарисаних песама потврђује широки обим и квалитативно покриће садржаја које наставна деоница посвећена избору из савременог песништва конотира, односно унутарпредметних корелација које омогућује (поредбени односи спрема лирике Д. Васиљева, М. Црњанског, али и Б. Миљковића, С. Раичковића, М. Павловића, В. Попе). Премда много тога у непосредној сарадњи са ученицима зависи од бројних чинилаца (састав и мотивисаност одељења, доступност наставних средстава, примарних и секундарних извора, време које се издваја за приказивање песама, за осврт на песме и сл.), јасно је да се не сме омаловажити поуздано, методички засновано и сврсисходно познавање песничких поетика навођених у овом раду, чак и када је оно рудиментарно. Тиме се шири књижевноисторијско и теоријско знање ученика, али се у првом реду унапређују њихове интерпретативне вештине и читалачке компетенције.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бајић Љ., Павловић М., Мркаљ З. (прир.). *Читанка 3: српски језик и књижевност за трећи разред гимназија*. Београд: Klett, 2021.
- Бајић Љ., Павловић М., Мркаљ З. (прир.). *Читанка 4: српски језик и књижевност за четврти разред гимназије*. Београд: Klett, 2021.
- Илић, П. *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси: методика наставе*. – 3. изд. Нови Сад: Змај, 2003.

- Кили, В. „О Георгу Траклу.” Превод с немачког Олга Бекић. У: Тракл, Г. *Изабране ђесме*. Избор и превод Бранимир Живојиновић. Београд: СКЗ (1990): 5–26.
- Кривокапић, М. *Антологија немачке лирике: од Гетеа до наших дана*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- Мркаљ З. *Иззови савремене наставе Српског језика и књижевности и традиционалне вредности*. Београд: Klett, 2022.
- Николић, М. *Методика наставе српског језика и књижевности*. – 6. изд. Београд: Завод за уџбенике, 2012.
- ПНУГ 2020: „Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију.” Службени гласник Републике Србије: Просветни гласник, 69.4 (Београд, 2. јун 2020): 1–784.
- ПНУО 2019: „Правилник о програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања.” Службени гласник Републике Србије: Просветни гласник 68.11 (Београд, 15. август 2019): 61–190.
- Петровић П., Ђурић М., Сувајџић Б., Станковић Шошо Н. (ур.), *Читанка 4: српски језик и књижевност: уџбеник за четврти разред гимназије*. Београд: Нови Логос, 2021.
- Радловић О., Журић Ј. (ур.). *Читанка: српски језик и књижевност за трећи разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Едука, 2021.
- Радловић О., Журић Ј., Ангеловски Ј. (ур.). *Читанка: српски језик и књижевност за четврти разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Едука, 2021.
- Симовић, С. „Проучавање лирике у настави књижевности: компаративни приступ на примеру песама 'Везе' Шарла Бодлера и 'Јесење вече' Антуна Густава Матоша.” *Књижевност и језик*, књ. 65, св. 1–2 (2018): 237–250.
- Станковић Шошо Н., Сувајџић Б., Ђурић М. (прир.), *Читанка 3: српски језик и књижевност: уџбеник за трећи разред гимназије*. Београд: Нови Логос, 2021.

*

- Brajović, T. *Tumačenje lirske pesme*. Novi Sad: Akademaska knjiga, 2022.
- Glumac, B. Predgovor u: Ben, G. *Izabrane pesme*. Beograd, Nolit, 1984, V–XXXIX.
- Rosandić, D. *Metodika književnoga odgoja*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

ИЗВОРИ

- Блок, А. *Изабране ђесме*. Избор, препев, предговор и напомене Владимир Јагличић. Београд: СКЗ, 1994.

Milan D. Vurdelja

ON THE SIGNIFICANCE OF STUDYING SELECTIONS FROM
EUROPEAN AND WORLD POETRY OF THE 20TH CENTURY
IN HIGH SCHOOLS: A REVIEW OF THE SEGMENTS OF THE
REFORMED TEACHING AND LEARNING PROGRAM

Summary

The subject of this paper is the the teaching of selections from European and world poetry of the 20th century, stipulated by the current Rulebook on the plan and program of teaching and learning for gymnasiums in the Republic of Serbia. As was the case in the previous curriculum, the approach to this material is designed with regard to the author's works offered. The scope and functionality of the aforementioned selection, i.e. the two selections (third and fourth grade of high school) will be critically reviewed. In doing so, two criteria for critical analysis will be taken into account: the representativeness of the proposed works for the corresponding literary-historical epochs or formations (avant-garde, modernism and postmodernism), and the degree of their suitability for establishing comparative links with works of Serbian literature in teaching. By elaborating the main hypothesis of the paper, which refers to the importance of the indicated teaching section, the paper should in its conclusion show to what extent the existing selection from the indicated lyric material (R. M. Rilke, G. Ben, G. Trakl, A. Blok, G Apollinaire, V. B. Yates, V. H. Odn, A. Akhmatova, etc.) encourages senior high school students to reflect on intertextual and intercultural connections.

Key words: teaching interpretation, lyrical poetry in teaching, methodical approach to lyricism, 20th century literature, modernism, avant-garde, postmodernism.

АКТУЕЛНИ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ПРОУЧАВАЊА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

24. VIII 2023.

АЛЕКСАНДРА М. МАРКОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

О НЕКИМ АСПЕКТИМА „РОДНО ОСЕТЉИВОГ ЈЕЗИКА” У ДОСТУПНИМ ЕЛЕКТРОНСКИМ КОРПУСИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

У раду се посматра заступљеност седам мовираних фемининума у два-наест корпуса српског језика. Појам рода и родно осетљивог језика аутор сматра идеолошким конструктима, а законско увођење родно осетљивог језика неусклађеним с језичким законима. Учесталост наведених фемининатива у постојећим корпусима, као и контексти у којима се јављају указују на ограниченост њихове употребе: временску (многи од њих у језик су ушли недавно, фреквенција им је ниска и неизвесно је до када ће се и да ли ће се у језику и одржати); функционалностилску (многи од њих могу се наћи само у појединим стиливима, публицистичком или разговорном); чак је и њихова заступљеност у појединим функционалним стиливима релативизована чињеницом да је велик број употреба у којима се разматра оправданост њихове употребе, односно тиме да се јављају само у одређеном дискурсу.

Кључне речи: мовирани фемининуми, родно осетљив језик, електронски корпуси српског језика, српски језик.

1. Увод

Родно осетљив језик наметнуо се као тема која је прилично уско-витлала српску јавност. Наиме, Закон о родној равноправности (у даљем тексту: ЗОРП) усвојен је 20. маја 2021, а тим су законом предвиђене и мере које се тичу тзв. родно осетљивог језика (у даљем тексту: РОЈ). Проблем је што усвајању закона није претходила јавна расправа и у вези с тим нису консултовани стручњаци за српски језик.

На усвајање ЗОРП-а и увођење РОЈ-а истраживачи српског језика реаговали су готово једногласно, и то с негодовањем. Овој теми је био посвећен округли сто у Матици српској, а излагања с датог скупа објавље-

* aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 1. 2023. године, склопљеном са Институтом за српски језик САНУ.

на су у зборнику *Положај српскога језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења* (Станић, Танасић 2021). У радовима се указује на разне аспекте употребе РОЈ-а: на чињеницу да је овај језик углавном усмерен на социјалне фемининативе; да се инсистира на употреби назива звања, занимања и сл. у „женском роду” и онда кад то није релевантно за комуникацију, чиме се нарушавају закони језичке економије, као и други принципи успешне комуникације; та сувишност на синтаксичком плану ствара проблеме, јер инсистирање на чињеници да се мушки род не може сматрати генеричким и тежња за навођењем социјалног фемининатива поред маскулинатива, нпр. у субјекту, усложњава структуру реченице и прави проблеме с конгруенцијом, чему креатори РОЈ-а не поклањају пажњу. Осим тога, доказано је да се РОЈ не примењује ни у законским актима којима се доноси, што се сматра доказом немогућности његове доследне примене.¹

1.1. О појму *род*

Конструкт „родно осетљив језик” наметнут је српској јавности кроз идеологију родне равноправности (о томе в. Пипер 2021), која се заснива на појму *рода* (енгл. *gender*). Објашњење појма *род* налазимо у *Закону о родној равноправности*, усвојеном 2021. (в. Службени гласник РС, бр. 52/2021²):

„Род означава *друштвено одређене улоге, моћућности, понашања, активности и априорије*, које одређено друштво сматра прикладним за жене и мушкарце укључујући и међусобне односе мушкараца и жена и улоге у тим односима које су друштвено одређене у зависности од пола” (ЗОРР, чл. 6, став 1)).

Готово исту дефиницију, уз мања одступања³, налазимо на енглеском језику у Конвенцији Савета Европе о спречавању насиља над женама, кућног насиља и о борби против њих (тзв. *Истанбулска конвенција*), донетој 11. маја 2011. године:

¹ У међувремену, одржана су током 2023. године, у организацији Министарства за људска и мањинска права, три друштвена дијалога на које су били позвани и лингвисти (Друштвени дијалог о начину на који ће се примењивати ЗоРР). Тема тих дијалога је била: „Како до родно сензитивног језика”, а одржани су 27. марта у Београду, 24. маја у Новом Пазару и 21. јуна у Новом Саду. У Народној скупштини „Двери” су организовале округли сто на тему: „Последице усвајања Закона о родној равноправности” 17. јуна 2023. године.

² Закон је доступан на адреси: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/52/3/reg?fbclid=IwAR1tvje9ljSS7Y3zupNXGEX0yat4Zs7vBHQICDDR60HDIwQ557iSO9rhfXA>.

³ У ЗОР-у су додате *моћућности*, које се у оригиналу не помињу, а *априорије* је, по нашем мишљењу, требало превести као *особине*.

“Gender is defined as the socially constructed roles, behaviours, activities and attributes that a given society considers appropriate for women and men.”

Пошто нам појам рода, као ни мотивација за његову употребу, нису били најјаснији, објашњење смо потражили на сајту Европске комисије, на ком се каже да је Светска здравствена организација, на основу различитих и бројних дефиниција пола и рода, датих од стране разних организација, сумирала те дефиниције на следећи начин:

„Пол се односи на 'различите биолошке и физиолошке особине мушкараца и жена, као што су репродуктивни органи, хромозоми, хормони и тд.' Род се односи на 'оне особине мушкараца и жена које су настале у друштву, као што су норме, улоге и односи између група мушкараца и жена. Разликују се од друштва до друштва и могу се мењати ... Иако се већина људи рађа или као мушко или као женско, уче се различитим нормама и понашањима – између осталог и како треба да ступају у интеракцију с особама истог или супротног пола у домаћинству, заједници или на радном месту. Уколико се појединци или групе не уклапају у утврђене родне норме, обично се суочавају са стигматизацијом, дискриминацијом или изопштавањем из друштва – а све то различито **утиче на здравље.**”⁴

Дакле, јасно је да је појам рода, како се овде схвата, шири од појма пола.⁵ Уз то, СЗО сматра да неуклапање у друштвено уобичајене улоге, понашања, активности и особине (недефинисан родни идентитет?) повлачи осуду околине, одбацивање и оболевање од разних болести, па је донета конвенција против овог типа дискриминације.

⁴ **“Sex refers to ‘the different biological and physiological characteristics of males and females, such as reproductive organs, chromosomes, hormones, etc.’ Gender refers to ‘the socially constructed characteristics of women and men – such as norms, roles and relationships of and between groups of women and men. It varies from society to society and can be changed ... While most people are born either male or female, they are taught appropriate norms and behaviours – including how they should interact with others of the same or opposite sex within households, communities and work places. When individuals or groups do not ‘fit’ established gender norms they often face stigma, discriminatory practices or social exclusion – all of which adversely affect health.”**

⁵ Вероватно су се досад сви сусрели с дугачким листама које нуде широку лепезу кад је избор рода у питању. Сами смо се у једном упитнику суочили са 28 могућих опција: *Female, Male, Prefer Not to Say, Agender, Androgyne, Androgynous, Bigender, Demienbly, Demifemale, Demimale, Demitrans, Gender Fluid, Gender Nonconforming, Gender Questioning, Gender Variant, Genderqueer, Intersex, Neutrois, Non-binary, Pangender, Trans Man, Trans Person, Trans Woman, Trans Feminine, Transgender, Transmasculine, Two-spirit, None of These...* Наш став о овом јесте да се нуди привид могућности избора у свету сужених избора и тоталитарног устројства.

Вратимо се на ЗОРР. Сматра се да је једна од мера за остваривање и унапређивање родне равноправности и „употреба родно сензитивног језика како би се утицало на уклањање родних стереотипа при остваривању права и обавеза жена и мушкараца” (чл. 10, став 6)). У чл. 25, каже се:

„Органи јавне власти дужни су да континуирано прате остваривање родне равноправности у области друштвеног живота за коју су надлежни, примену међународних стандарда и Уставом гарантованих права у тој области, употребу родно осетљивог језика у називима радних места, положаја, звања и занимања...”

Законом су утврђене и области у којима се спроводе посебне мере, а једна од њих је и област образовања, васпитања, науке и технолошког развоја (мере се односе на обавезу коришћења РОЈ-а у уџбеницима, сведочанствима, дипломама, звањима и др.), као и област јавног информисања и извештавања.

Постоји, дакле, језичка политика која у овом случају спроводи одређену идеологију, али та политика није потекла од оних који се језиком баве. Та политика потекла је из идеологије тзв. родне равноправности, намеће се законски, а ти се закони често косе с језичким законима. Оно што се идеологијом и законима намеће не мора бити прихваћено и, најчешће и није, у спонтаној комуникацији. Због тога нас је занимало шта показују доступни корпуси српског језика у вези са употребом социјалних фемининатива.

2. Предмет рада

Још 2006. године Б. Ђорић је приметио да, када је о граматичком роду реч, „атрибути мушки и женски могу ... дати повода за расправу о дискриминацији у језику. У питању је употреба тзв. мушких назива за особе женског пола. У први план је избила категорија звања, *шишула*, *занимања*, *дужности* и сл., кад се односе на особе женског пола” (Ђорић 2006: 54).

И након скоро две деценије, пажња је углавном усмерена на овај део лексикона српског језика, највише на творбени и семантички аспект ((не) постојање мовиране форме, сложеност њене гласовне структуре, суженост њеног значења у односу на генеричку форму, двозначност деривата и др.).⁶

Прегледајући конкорданце у којима се јављају мовирани фемининуми у корпусима, уочили смо да је велики број примера везан за разматрање оправданости употребе појединих од њих. Схватили смо да сама фреквенција није довољан показатељ, већ да је важан и контекст.

⁶ Д. Кликовац сматра да суштина проблема није у томе на који су начин сковане именице женског рода, већ у томе што морају, по ЗОРР-у, да се употребе и именица м. и ж. рода, и у томе што пол мора да се назначи чак и онда када то није релевантно или кад неко то можда не жели (Кликовац 2023).

Наше истраживање се на неки начин надовезује на рад Драгићевић и Утвић (2019), као и на рад Драгићевић 2021. У првом раду аутори су у корпусу састављеном од текстова из два дневна листа и једног недељника из 2017. године посматрали неологизме⁷ и закључили да је велики број нових речи заправо из сфере фемининатива (2019: 188), због чега је читав корпус упоређен с поткорпусом који садржи примере употребе именица мовираних суфиксима *-ка*, *-ица* и *-киња*.⁸

Аутори примећују да се неки мовирани фемининуми употребљавају неутрално, без експресивне или неке друге вредности (нпр. *рођакиња*, *социолошкиња*, *журналистичкиња*, *астрономкиња* и др. (Драгићевић и Утвић 2019: 53), неки се јављају у функцији „промовисања феминистичке (само)свести аутора“: *филолошкиња*, *антимилиитаристичкиња*, *филозофкиња*, *анархистичкиња*, *бајеристичкиња*, *перфекционистичкиња* (2019: 53–54), док се неки користе иронично: *јашакиња*, *вајројаскиња*, *лојистичкиња*, *возачица*, *ловкиња*... (2019: 54). У раду Драгићевић 2021 ауторка каже да се вештачки творени фемининативи из српске штампе махом јављају у феминистичком и глобалистичком дискурсу, или у разговорном и новинарском дискурсу „са изразито експресивном вредношћу“ коју описује као омаловажавање (2021: 39).

2.1. Анализа

Одлучили смо да истражимо колико се често у корпусима српског језика појављују мовирани фемининуми⁹. Изабрали смо следеће: *професорка*, *докторка*, *психолошкиња*, *социолошкиња*, *инеколошкиња*, *водицица*, *перфекционистичкиња*.

Именице *професорка* и *докторка* одабрали смо као примере мовираних фемининума који нису новијег датума. Затим, одабрали смо три именице изведене од именица м. р. на *-лој* (*психолошкиња*, *социо-*

⁷ До листе неологизама или релативно новијих речи аутори су дошли тако што су речник екстрахован из корпуса новинских текстова упоредили с морфолошким речником Ц. Крстев (2019: 188).

⁸ Аутори износе велики број занимљивих и важних закључака: најпродуктивнији суфикс за грађење фемининатива је *-ка*, а најфреквентнија именица с овим суфиксом је *министарка*; најфреквентнија именица је *представница*, па *председница*; на *-(к)иња* најфреквентније су, у корпусу из 2017, *кандидаткиња*, *активистичкиња*, *пацијенткиња*, док су у поткорпусу из 2018. најфреквентније *активистичкиња*, *пацијенткиња*, *пратица*; иако је суфикс *-ка* најпродуктивнији, у посматраном корпусу најфреквентније су именице на *-ица* (Драгићевић и Утвић 2019: 191).

⁹ Б. Ђорић користи термин *мовирани фемининум* (2006: 54), док П. Пипер користи термин *социјални фемининатив* (2016). Чини нам се да је први шири (нпр. *перфекционистичкиња* по нашем мишљењу јесте мовирани фемининум, али не и социјални фемининатив), па ћемо га у раду углавном користити. На неке аспекте појмовно-терминошког разграничења ова два термина указује А. Мацановић (в. рад у овом зборнику).

лошкиња, њинеколошкиња). Осим тога, посматрали смо и појављивање именице *водичица*, која се данас чује у разговорном језику (о томе да су фемининуми од именица типа *водич*, *писац* неуобичајени говори Ђорић 2006: 55). Одлучили смо да у корпусима потражимо и именицу која не означава занимање већ носиоца особине женског пола, каква је им. *перфекционисткиња*, коју као необичну за српски језик наводе Драгићевић и Утвић (2019: 192–193).

Употребу наведених мовираних фемининума посматрали смо у 12 корпуса српског језика. То су: SrpELTeC,¹⁰ SrpKor2013,¹¹ SrpKor2021,¹² CLASSLA-WEB.SR,¹³ CLASSLAWiki-SR,¹⁴ PARLAMINT-RS 3.0,¹⁵ PDRS,¹⁶ ReLDI-sr,¹⁷ SETimes.sr,¹⁸ SFA,¹⁹ SrWaC,²⁰ TweetSr²¹.

¹⁰ SrpELTeC је корпус старих српских романа први пут публикованих у периоду 1840–1920. године дигитализованих у склопу COST акције CA16204: *Distant Reading for European Literary History*, 2018–2022. Више о овом корпусу може се прочитати у Trtovac, Milnović и др. 2021, као и у осталим радовима у 21. броју часописа *Инфошкола*, посвећеном овој колекцији, доступном на адреси: Vol 21 No 2 (2021): *Infotheca – Journal for Digital Humanities* | *Infotheca – Journal for Digital Humanities* (bg.ac.rs).

¹¹ Utvić 2014. SrpKor2013 доступан је, уз регистрацију, на адреси: <https://noske.jerteh.rs/#dashboard?corpname=SrpKor2013>; садржи око 121 милион речи.

¹² SrpKor 2021 садржи око 606 милиона речи. Више о корпусу в. на: [Jerteh-SrpKor2021-i-dodaciRanka.pdf](https://jerteh.rs/SrpKor2021-i-dodaciRanka.pdf).

¹³ CLASSLA-WEB.SR је нови српски веб корпус (из 2022), доступан на адреси: [Dashboard | Sketch Engine \(clarin.si\)](https://clarin.si/dashboard/sketch-engine). У питању је обиман корпус од преко две милијарде речи.

¹⁴ CLASSLAWIKI-SR је корпус текстова с Википедије на српском из 2020, доступан на адреси: [Dashboard | Sketch Engine \(clarin.si\)](https://clarin.si/dashboard/sketch-engine). Садржи 97 милиона речи.

¹⁵ ParlaMint 3.0 је вишејезични скуп 26 упоредивих корпуса који садрже скупштинске дебате из периода 2015. до средине 2022; величина корпуса српског језика је 83 милиона речи.

¹⁶ PDRS је корпус српског веба настао 2022. године; садржи 602 милиона речи, доступан је на адреси: [Dashboard | Sketch Engine \(clarin.si\)](https://clarin.si/dashboard/sketch-engine).

¹⁷ ReLDI-NormTagNER-sr 2.1 је ручно анотиран корпус твитова на српском језику, настао 2019; садржи више од 77.000 речи и доступан је на адреси: [Dashboard | Sketch Engine \(clarin.si\)](https://clarin.si/dashboard/sketch-engine).

¹⁸ SETimes.SR је референтни корпус српског језика за обучавање из 2018; садржи око 74.000 речи прикупљених с угашеног новинског портала *Southeast European Times*. Доступан је на: [Dashboard | Sketch Engine \(clarin.si\)](https://clarin.si/dashboard/sketch-engine).

¹⁹ Корпус SFA, настао 2023, састоји се од транскрипата аудио-снимака биографских интервјуа са 19 учесника. Интервјуи су били посвећени формама обраћања које учесници користе у разговорном језику и у званичним приликама, као и њиховим ставовима и проценама које се тичу одређених форми обраћања. Има око 171.000 речи. [Dashboard | Sketch Engine \(clarin.si\)](https://clarin.si/dashboard/sketch-engine).

²⁰ Српски веб корпус SrWaC настао је претраживањем српског веба на домену .rs 2014. Садржи 476 милиона речи и доступан је на адреси: [Dashboard | Sketch Engine \(clarin.si\)](https://clarin.si/dashboard/sketch-engine).

²¹ TweetSr је корпус српских твитова; садржи 174 милиона речи и доступан је на адреси: [Dashboard | Sketch Engine \(clarin.si\)](https://clarin.si/dashboard/sketch-engine). Корпус садржи твитове који су писани од 2008. до 2014.

У вези с тим, напомињемо да ћемо, када је о појави посматраних лексема у поменутих корпусима реч, говорити о апсолутној и релативној фреквенцији. Као што је познато у корпусној лингвистици, податак о апсолутној фреквенцији (број појављивања неке јединице, у нашем случају лексеме) сам по себи није нарочито релевантан и мора се посматрати заједно с релативном фреквенцијом. На пример, ако се лексема *психолошкиња* у СрпКору2013 појављује 25 пута, то је вредност њене апсолутне фреквенције; релативну или нормализовану фреквенцију добићемо када број 25 поделимо укупним бројем (речи или токена) у корпусу и помножимо га с милион ($25/145,275,324 = 1,72087 \cdot 1.000.000 = 0,17$).

Нормализација фреквенције је неопходна уколико желимо да поредимо фреквенцију неке појаве у различитим корпусима будући да су корпуси различитих величина. То добро илуструје број појављивања лексеме *професорка* у два корпуса различите величине: у корпусу SrpELTeC ова именица појављује се шест пута и има нормализовану фреквенцију од 1,01% ($6/5.923.024 \times 1.000.000$); иста лексема се у корпусу ReLDI-sr појављује с врло сличном апсолутном фреквенцијом, 5 пута; међутим, њена нормализована фреквенција износи 54,48% ($5/91.781 \times 1.000.000$), јер је у питању много мањи корпус.

2.1.1. Професорка, докџорка

Именица *професорка* и *докџорка* су честе и уобичајене. Прегледали смо њихову учесталост у корпусима и добили следећу слику:

	професорка	докџорка
SrpELTeC	6 (1.01%)	14 (2.36%)
SrpKor2013	1843 (12.69%)	1171 (8.06%)
SrpKor2021	9061 (12.64%)	3674 (5.12%)
CLASSLA-WEB.SR	47.435 (16.48%)	36.311 (13.13%)
CLASSLAWiki-SR	662 (5.42%)	223 (1.82%)
PARLAMINT-RS 3.0	308 (3.18%)	151 (1.56%)
PDRS	8897 (12.44%)	9584 (13.4%)
ReLDI-sr	5 (54.48%)	1 (10.9%)
SETimes.sr	1 (11.53%)	0
SFA	56 (326.44%)	51 (297.3%)
SrWaC	7150 (12.89%)	4870 (8.78%)
TweetSr	10.642 (51.71%)	1355 (6.58%)

Шта нам ови подаци говоре? Ниске фреквенције у корпусу SrpELTeC су разумљиве – жене професори и доктори биле су ретке у време када су настајали романи из овог корпуса (1840–1920). Занимљива је ниска фреквенција у корпусу текстова транскрипата из парламента; ми је објашњавамо разумљиво чешћом употребом генеричке форме. У очи упадају високе фреквенције ових именица у два корпуса твитова на српском језику (ReLDI-sr и TweetSr), и изузетно висока фреквенција у корпусу посвећеном формама обраћања (SFA). Наиме, корпуси твитова јасно указују на разговорни језик, у коме се именице често користе у референцијалном значењу; исто то важи и за корпус посвећен формама обраћања.

2.2.2. Психолошкиња, социолошкиња, ђинеколошкиња

Занимљиво је данас, 20 година касније, осврнути се на запажање И. Клајна, који, говорећи о суфиксу *-иња*, каже да чести хрватски облици на *-лоџиња* не постоје у Србији, где се „и за жене употребљава само мушки облик” (Клајн 2003: 105). Мало касније Б. Ђорић примећује да облици ж. р. изведени од именица на *-лој* представљају новину у мовирању и да су „последича пуристичких настојања да се по сваку цену створе женски облици, без обзира на необичност” (Ђорић 2006: 58).

Ж. Станојчић пише о могућем начину настанка именица типа *џсихолошкиња*, *џинеколошкиња*, *џедаџошкиња* (2012, 2013). Он сматра да настају додавањем суфикса *-иња* и *-киња* на придевске основе изведене суфиксом *-џски* од им. м. р. са суфиксоидом *-лој* (**џсихолошкиња* < *џсихолошки(и)* + *-иња* < *џсихолој* + *-џски*). Иницијални моменат који је довео до ширења лексема типа *џсихолошкиња* могла је бити и само једна реализација модела какав постоји у пару *слуџа* : *слушкиња*, с морфофонолошком алтернацијом *џ* : *шк*²² (Станојчић 2012: 8–9; 2013: 19–20). Као закључак Станојчић истиче да су појединачни примери попут тог „активно језгро у ширењу нове масе реализованих јединица”, да могу генерисати потенцијалне друге парове (*џеолој* – **џеолошкиња*, *сџелеолој* – **сџелеолошкиња*), одн. „неограничен број јединица које се могу извести од именица м. р. са формантом *-лој*, а које би колективно језичко осјећање ... могло стандардизовати” (2012: 9).

Погледаћемо слику коју даје фреквенција употребе именица које се завршавају на *-лошкиња* у корпусима које смо прегледали.

²² Станојчић сматра да се двочлана опозиција *слуџа* : *слушкиња*, с фонолошком опозицијом *џ* : *ш*, може проширити трећим чланом: *слуџа* : *служавка* : *слушкиња*. Фонолошка алтернација *џ* : *ж* : *ш*, коју овде налазимо, као и спајање семантичких поља суфикса *-киња* и *-ка*, јесте модел по ком настају јединице с том морфофонолошком алтернацијом (Станојчић 2012: 8–9).

	укупно им. на -лошкиња	психолошкиња 7 (0.05%)	социолошкиња 6 (0.04)	гинеколошкиња 0
SrpKor2013	25 (0.17%)	психолошкиња 7 (0.05%)	социолошкиња 6 (0.04)	гинеколошкиња 0
SrpKor2021	1514 (2.11%)	социолошкиња 835 (1.16%)	психолошкиња 253 (0.35%)	гинеколошкиња 12 (0.02%)
PDRS	2213 (3.09%)	психолошкиња 816 (1.14%)	социолошкиња 320 (0.45%)	гинеколошкиња 42 (0.06%)
CLASSLA-WEB-SR	8279 (2.99%)	психолошкиња 3238 (1.17%)	социолошкиња 1087 (0.39%)	гинеколошкиња 213 (0.07%)
CLASSLAWiki-SR	88 (0.72%)	социолошкиња 20 (0.16%)	психолошкиња 14 (0.11%)	гинеколошкиња 3 (0.02%)
PARLA MINT-RS 3.0	14 (0.14%)	психолошкиња 9 (0.09%)	социолошкиња 3 (0.03%)	гинеколошкиња 0
SrWAc	326 (0.59%)	психолошкиња 119 (0.22%)	социолошкиња 71 (0.12%)	гинеколошкиња 18 (0.03%)
TweetSr	86 (0.42%)	психолошкиња 23 (0.11%)	социолошкиња 16 (0.08%)	гинеколошкиња 6 (0.03%)
SrpELTeC	0			
ReLDI-sr	0			
SETimes.sr	0			
SFA	0			

Јасно је да се заступљеност посматраних именица у корпусима повећала, тачније да су те именице ушле у језик (у односу на 2003, када је И. Клајн приметио да их у српском језику нема). Међутим, њихова заступљеност и даље је прилично ниска. У пет корпуса заступљене су с мање од једног процента; у три корпуса крећу се од два до три процента. Нама је симптоматично то што их нема у корпусу SFA, посвећеном формама обраћања; нема их у једном од корпуса твитова, док су у другом, TweetSr, заступљене врло мало (0.42%).

У осам корпуса у којима се јављају именице које се завршавају на -лоџиња најфреквентнија је *психолошкиња*, затим *социолошкиња* (ове именице смењују се на првом и другом месту).

Занимљиво је упоредити највишу фреквенцију именице *психолошкиња* (1.17% у корпусу CLASSLA-WEB.SR) с најнижом фреквенцијом именице *професорка* (1.01% у корпусу SrpELTeC). Занимљиво је такође упоредити фреквенцију од 1.17% им. *психолошкиња* с фреквенцијом именице *психолог* у истом корпусу – 25.12%.

Осим тога, занимљиво је приметити да се им. *гинеколошкиња* уопште не јавља у корпусу форми обраћања SFA, док им. *докторка* има фреквенцију чак 297.3% у датом корпусу – нико се свом гинекологу неће обратити користећи овај социјални фемининатив (додуше, нећемо употребити ни маскулинатив – свом лекару обратићемо се искључиво користећи именице *доктор*/*докторка*).

2.2.3. Водичица

Именица *водичица*, коју данас повремено чујемо у говору, спада у групу фемининума који нису уобичајени (в. Ђорић 2006: 55). Нама се чини прилично рогобатном и одликом разговорног стила. Следећа табела приказује заступљеност ове именице у корпусима у којима се јавља:

SrpKor 2021	CLASSLA-WEB. SR	PDRS	SrWaC	TweetSr
4	73	23	7	1
0.01%	0.03%	0.03%	0.01%	<0.01%

Она се појављује, како показују четири примера из СрпКора2021, углавном у разговорном стилу (конкорданце наводимо без правописних интервенција):

- publika obilazi venecijanski muzej stakla , pri čemu vodičica objašnjava dragocenost svakog komada (413 članaka iz Peščenika); grad nam je iz turističke vizure pokazala šarmantna „vodičica“ zvana Indija (List Danas, rubrika dijalog, godina: 2017); pogodite koji je to sad grad – vodičica rekla punovodna Neva (List Danas, rubrika dijalog, godina: 2017); Ono što čujete od ovih visokokvalifikovanih vodičica ne možete naći u istorijama umetnosti (List Danas, rubrika život, godina: 2016).

2.2.4. Перфекционистикиња

SrpKor2021	CLASSLA-WEB.SR	CLASSLAWiki-SR	PDRS	SrWaC	TweetSr
1	15	3	2	1	1
<0.01%	0.01%	0.02%	<0.01%	<0.01%	<0.01%

Табела приказује веома малу заступљеност овог неологизма.

2.3. Контекст

Као што смо поменули (т. 2), осим саме фреквенције посматраних лексема, важно је обратити пажњу и на контекст у којима се јављају. Приметили смо да велики број примера у којима се јављају мовирани фемининуми заправо указује на употребу која је специфична по томе што се у њој заправо говори о самим фемининумима – они су предмет разматрања, постављају се питања оправданости њихове употребе, о њима се износе ставови.

На пример, лексема *вођичица* јавља се у корпусу CLASSLA-WEB.SR 73 пута. Узели смо случајни узорак од 50 конкорданци и прегледали их. Од тих 50 примера, 37 илуструје разговорни стил:

- Već duže vreme sanjam da negde otputujem, ali obavezno da bude angažovana i turistička vodičica (pasarela.rs).

Десет конкорданци илуструју оно што бисмо назвали метаупотребом лексеме (с тим што се исти пример, који наводимо, понавља пет пута):

- nametanje jezičkih oblika nesvojstvenih tvorbenosemantičkoj strukturi srpskoga jezika (kao npr: vodičica/vodičkinja, vatrogashkinja/vatrogasilja, psihološkinja, virusološkinja, filološkinja, borkinja... (sabor-nik.rs))

Три примера су на граници између разговорног стила и метаупотребе (говорник се пита да ли је облик *водиџица* у реду), као у примеру:

- Mi smo ovde imali turističkog vodica (vodicicu, je l' tako ide rodno ravnopravni termin) i pitali smo je puno oko tih politicko-istorijskih priča...

Дакле, петина примера указује на метаупотребу, док су остали везани за разговорни стил, што указује на ограничену употребу посматране лексеме.

3. Закључак

У раду смо анализирали употребу седам мовираних фемининума (*професорка*, *докторка*, *психолошкиња*, *социолошкиња*, *џинеколошкиња*, *водиџица*, *перфекционисткиња*) у дванаест корпуса српског језика. Дате лексеме одабрали смо тако да се међу њима нађу и оне које су у употреби одавно и оне које су у језик ушле недавно. Корпуси које смо посматрали разликују се по разним критеријумима, по обиму, намени, репрезентативности. Као најрепрезентативнији корпус српског језика издавајемо СрпКор 2013 и СрпКор2021 (обухватају текстове из готово свих функционалних стилова).

Занимало нас је с којом су фреквенцијом посматране именице заступљене у језику. Овај показатељ је прилично индикативан – на пример, вредност најниже фреквенције именице *професорка* (1.01% у корпусу СрпELTeC) близу је вредности највише фреквенције именице *психолошкиња* (1.17% у корпусу CLASSLA-WEB.SR) (т. 2.2.2. овог рада).

Осим саме фреквенције, као бројчаног показатеља, важан је и контекст у ком се мовирани фемининуми јављају. Пажњу нам је привукао прилично велики број примера у којима се заправо разматра сама појава. Такву употребу назвали смо метаупотребом; она подиже вредност фреквенције, па се о томе мора водити рачуна када се говори о томе у којој су мери поједини фемининуми ушли у језик. Неке од њих налазимо у ограниченом броју и ограниченој употреби. Само су *докторка* и *професорка* забележене у описним речницима српског језика.

Рад закључујемо речима П. Пипера (2016: 55):

„Реално постојање социјалних фемининатива у неком језику не зависи толико од тога колико је таквих речи сакупљено, углавном из медија и разговорног језика, често без примера употребе, него колико је висока фреквенција таквих речи у свим функционалним стиливима неког књижевног језика у дужем временском периоду, посебно у језику добрих писаца и колико је таквих речи описано у најбољим речницима књижевног

језика. Оказионализми и ретки неологизми, као и речи које су тек почеле да се употребљавају као обележје тренутно новог начина изражавања, не могу се узети као речи које су са јаким разлогом ушле у књижевни језик и које ће у њему трајно остати.”

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић Р., Утвић М. „Умножавање мовираних фемининума на -(к)иња у савременом српском језику.” *Српски језик*, XXIV (2019): 187–200.
- Клајн, И. *Творба речи у савременом српском језику. Дрући гео – суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2003.
- Кликовац, Д. „О језику 'родне равноправности' и у вези с њим.” Рад у штампи.
- Пипер, П. „О социјалним фемининативима у српском и другим словенским језицима.” *Јужнословенски филолог*, LXXII/3–4 (2016): 278–303.
- Пипер, П. „Поводом закона о родној равноправности.” У: *Положај српскога језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Д. Станић и С. Танасић (ур.). Нови Сад: Матица српска – Београд: Одбор за стандардизацију српског језика (2021): 21–25.
- Станић Д., Танасић С. (ур.). *Положај српскога језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Нови Сад: Матица српска – Београд: Одбор за стандардизацију српског језика, 2021.
- Станојчић, Ж. „Семантичке и морфофонолошке основе настанка једног (могућног) творбеног модела (српско *психолог* : **психолошки*иња).” У: *Осми лингвистички скуп „Бошковићеве дани”*. Б. Остојић, Ж. Станојчић, Р. Јовићевић, Б. Ђорић, Н. Вуковић (ур.). Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности (2012): 5–9.
- Станојчић, Ж. „Морфофонолошка структура неких именица у творби модела са суфиском -киња.” *Наш језик*, XLIV/3–4 (2013): 17–23.
- Ђорић, Б. „Граматички род и питање полне дискриминације у језику.” *Српски језик*, 11/1–2 (2006): 51–63.

*

- Trtovac A., Milnović V., Krstev C. „The Serbian Part of the ELTeC – from the Empty List to the 100 Novels Collection.” <https://infoteka.bg.ac.rs/ojs/index.php/Infoteka/article/view/2021.21.2.1_en>, 27. 12. 2023.
- Utvić, M. *Izgradnja Referentnog Korpusa Savremenog Srpskog Jezika*. Ph.D. Thesis. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Philology, 2014.

Aleksandra M. Marković

ON SOME ASPECTS OF "GENDER-SENSITIVE LANGUAGE"
IN AVAILABLE CORPORA OF THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper offers analysis of seven feminine nouns in twelve Serbian language corpora. The frequency of these femininatives in corpora, as well as contexts in which they occur, indicate their limited usability: in time (some of them entered the language recently, their frequency is low and it is not certain whether they will stay in use); their presence in different language registers (many of them may be found only in media or in conversation); besides, even their frequency in different registers has to be reconsidered because they are often used in a specific way, namely there is plenty of examples in which femininatives are used only because the author speculates whether their usage is regular or not.

Key words: femininatives, gender sensitive language, Serbian language corpora, Serbian language.

АНА З. МАЦАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

СТАТУС СОЦИЈАЛНИХ ФЕМИНИНАТИВА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет рада чини анализа нормативног статуса социјалних фемининатива, односно изведеница женског рода са значењем професионалног или неког другог друштвеног статуса. У раду се најпре истичу механизми којима српски језик указује на разлике у природном роду, с посебним освртом на генеричку функцију мушког рода и домен референцијалне употребе социјалних фемининатива. Полазећи од предложених спискова звања, занимања, титула и именовања жена из *Приручника за употребу родно осетљивог језика* Х. Кнежевић Цветинчанин и Ј. Лалатовић, као и из *Vodiča za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji* С. Савић и М. Стевановић, који садрже обиље новотворених речи, социјални фемининативи се са нормативног аспекта класификују на: 1) стандарднојезичке лексеме, и то на оне (а) које су општеприхваћене у референцијалној употреби (нпр. *учиштелица*, *докторка*), (б) новосковане деривате који нису прихваћени у довољној мери, те се не препоручују (нпр. *кућица*, *ћешакиња*) и (в) семантички двосмислене (нпр. *јоворница*, *тренерка*) и 2) супстандардне лексеме, међу којима се издвајају (а) творбено неприхватљиве изведенице које се граде од придевске/прилошке основе (нпр. *психолошкиња*, *ејидемиолошкиња*) и (б) непотребне лексеме (нпр. *ејискоја*; *бекица*, *ценџрица*).

Кључне речи: стандардни српски језик, социјални фемининатив, мовира-ни фемининум, граматички род, творба речи, „родно осетљиви језик”.

1. Увод

Усвајањем *Закона о родној равноправности* маја 2021. године (в. Службени гласник РС, бр. 52/2021) донет је закон облигаторног карактера, чији се значајан део односи на језик, тачније на онај део језика који се назива „родно осетљивим” и дефинише као „језик којим се промови-

* randjelovicana@yahoo.com

** Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

ше равноправност жена и мушкараца и средство којим се утиче на свест оних који се тим језиком служе у правцу остваривања равноправности, укључујући промене мишљења, ставова и понашања у оквиру језика којим се служе у личном и професионалном животу” (Закон 2021, чл. 6, ст. 17).

Према одредбама овог Закона, обавезно је коришћење родно сензитивног језика у наставном материјалу, дакле – у уџбеницима, као и у сведочанствима, дипломама, лиценцама и осталим облицима образовно-васпитног рада (Закон 2021, чл. 37, став 1, тачка 4, подтачка 3). Закон налаже и да средства јавног информисања (дакле, и електронски и штампани медији) доследно користе родно осетљиви језик како би на тај начин допринели сузбијању стереотипа и „diskriminacije na osnovu pola, odnosno roda i drugih ličnih svojstava, kao i rodno zasnovanog nasilja, nasilja u porodici i nasilja prema ženama” (Закон 2021, члан 44, став 3). За кршење ових (и других одредби) Закона, прописане су драконске казне, од 50.000 до 2.000.000 динара (Закон 2021, чл. 67–70).

Због свега наведеног, Закон је узбуркао јавност Србије, те су се огласили и они који га подржавају и поштују и они који се супротстављају његовом спровођењу. Врло су се истицали они који сматрају да једино овакве мере могу довести до доследног коришћења „родно осетљивог језика”, а самим тим и социјалног и сваког другог изједначавања полова, као и до уклањања стереотипа везаних за пол који у нашој земљи постоје. Међутим, поново су се огласили и они који сматрају да овај Закон није у складу са српским језиком, његовом структуром и творбеним моделима. *Саопштењем поводом питања о родној равноправности*¹ огласила се Матица српска, најстарија књижевна, културна и научна институција српског народа, као и Одбор за стандардизацију српског језика у *Одлуци поводом усвајања Закона о родној равноправности* под називом „Насиље над српским језиком”.² Ове две институције су затим 3. јула 2021. године организовале округли сто „Положај српског језика у савременом друштву: изазови, проблеми, решења”, на којем су учествовали истакнути стручњаци из области српског језика и друштвено-хуманистичких наука (лингвистике, али пре свега србистике, науке о књижевности, социологије, филозофије, класичних наука, права, теологије). На скупу су разматрани различити проблеми и ризици које носи употреба „родно осетљивог језика”, али и друге неповољне и изразито забрињавајуће одредбе садржане у Закону, који су систематично наведени у

¹ <https://www.maticasrpska.org.rs/saopshtee-matitse-srpske-povodom-pitaa-o-rodno-ravnopravnosti/>, 28. 12. 2023.

² <https://www.ossj.rs/odluke-i-saopstenja/odluke-povodom-usvajanja-zakona-o-rodnoj-ravnopravnosti/>, 28. 12. 2023.

закључку са округлог стола³. Закон о родној равноправности усвојен је уз грубе процедуралне неправилности, јер се њиме уводи присилна и обавезујућа употреба „родно осетљивог језика“ без консултовања са институцијама и телима чија је примарна функција проучавање српског језика. Дакле, недопустива је Законом прописана облигаторност употребе „родно осетљивог језика“, јер се на тај начин, у име идеологије и насупрот науке о српском језику, уводи цензура, вербални деликт и језички тоталитаризам.

2. Да ли је српски језик родно осетљив?

Када говоримо о „родно осетљивом језику“, морамо истаћи да српски језик, као и други словенски језици (у мањој или већој мери) то и јесте, родно осетљив. То значи да у српском језику постоји више начина којима се могу означити разлике у погледу природног рода, односно биолошког пола бића. С именицама које означавају особе женског пола човек се упознаје веома рано и неке од њих га готово свакодневно прате, нпр. *мама*, *бака*, *сестра*. Дакле, најстарији начин за именовање особа женског пола јесте да се оне обележавају *йосебним лексемама*, и оне са називима за бића мушког пола чине лексичке парове (нпр. *мајка*, *мајер*, *маји* – *ојца*, *мама* – *таја*; *жена* – *мушкарац*, *муж*; *сестра* – *браћ* и сл.) (исп. Ђорић 1982; Мацановић 2021а: 118).

Особе женског пола могу се именовати и тзв. *именицама ојшћей* или *неујтралној йприродној рода*. То су оне именице које могу означавати и мушки и женски пол, а граматички род им може бити: (а) женски (нпр. *особа*, *йамейница*, *сйранка*, *лућалица* итд.); (б) средњи (нпр. *лице*, *биће*, *сйворење*, *смейало* итд.) и (в) мушки. Овој групи углавном припадају именице из значењске групе *nomina agentis et nomina proffesionis*, која подразумева називе за вршиоце радњи и носиоце занимања, звања, титула и сл. (нпр. *йекар*, *лекар*, *айошекар*, *биолој*, *лимар* итд.) (исп. Ђорић 1982; Мацановић 2021а: 118).

Примера ради, када кажемо да *идемо докћору / код докћора*, верујемо да нико неће помислити да нас обавезно мора прегледати мушкарац. Или ако у неком новинском чланку који реферише о одређеном научном скупу стоји да је конгресу присуствовало 275 *наставника*, то не подразумева да међу присутнима нема жена (или чак да жене нису бројнији слушаоци/учесници у односу на мушкарце).

³ <https://www.ossj.rs/aktuelnosti/zakljucci-sa-skupa-polozaj-srpskoga-jezika-u-sa-vremenom-drustvu-izazovi-problemi-resenja/>, 28. 12. 2023.

Бића женског пола у српском језику обележавају се и *социјалним фемининативима*, именичким изведеницама женског рода које значе друштвени статус, функцију или занимање.

3. Социјални фемининативи и мовирани фемининуми – појмовно-терминолошка диференцијација

Социјалним фемининативима се у србистици (али и другим словенским језицима) највише бавио П. Пипер (2016). Такође, овој класи речи посвећена је пажња и у *Нормативној граматици*, чији су коаутори П. Пипер, И. Клајн и Р. Драгићевић (2022). У србистичкој литератури среће се и терминолошка синтагма *мовирани фемининум*, коју је још 1982. године увео Б. Ђорић у својој монографији *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Термини *социјални фемининатив* и *мовирани фемининум* каткад се погрешно доживљавају као синоними. Стиче се утисак да су ова два термина (као и појмови које они означавају) у хиперонимско-хипонимском односу, те би било добро значењски их диференцирати.

Бавећи се социјалним фемининативима у руском језику, руски психолог В. В. Беркутова наводи да се у дериватологији под *фемининативима*, у најширем смислу, подразумевају „речи које припадају творбеној категорији *potina feminina* – то су називи за особе женског пола, како они који су настали од речи мушког рода, тако и они чије је порекло самостално”⁴ (2019: 8, прев. А. М.), док су *социјални фемининативи* у *Нормативној граматици* дефинисани као „[...] суфиксалне именичке изведенице женског рода које имају значење професионалног или неког другог друштвеног статуса, нпр. *хришћанка*, *чистијачица*, *шефица* и сл. за разлику од биолошких фемининатива, нпр. *јолубица*, *лавица*, *слоница* и сл.” (Пипер, Клајн и др. 2022: 57).

Мовиране фемининуме Б. Ђорић (1982: 6–7) дефинише као *изведенице женског рода* мотивиране мушким корелативом, без промене његове семантике (нпр. *Крушевљанин* – *Крушевљанка*, *Љумац* – *Љумица* итд.). Он такође истиче да у именичку моцију спадају и именице женског рода које нису настале од мушког корелатива, а означавају особу женског пола, попут *јородиља*, *јреља*, али да код оваквих случајева не можемо говорити о мовирању, с обзиром на то да се деривацијом код ових примера мења категоријално значење основе (Ђорић 1982: 7). Чини се да овакви примери нису бројни, да се односе на одређене функције које су

⁴ „В дериватологии под феминативами в широком смысле понимаются слова, относящиеся к словообразовательной категории *potina feminina*, – наименования лиц женского пола, как образованные от слов мужского рода, так и имеющие самостоятельное происхождение” (Беркутова 2019: 8).

својствене само женама и да се њима најчешће (мада не и увек) од глаголске основе прави суфиксална изведеница женског рода – нпр. *дојиља* и *дојкиња* од дојити, *породиља* од породити се, *преља* од прести, али и *прворотка* и *првороткиња* од првород, *бабица* од баба итд. У групу социјалних фемининатива (али не и мовираних фемининума) спадају и називи за занимања попут *балерина*⁵ (према *балетан*⁶), *медицинска сестра* (према *медицински браћ/техничар*) и сл., који са наведеним облицима мушког рода чине лексичке, али не и моционе парове.

На основу представљених дефиниција можемо закључити да је термин *социјални фемининатив* шири од термина *мовирани фемининум* јер, поред њих, обухвата и именичке деривате женског рода са значењем статуса, занимања или професије жена, код којих мушки корелатив није у основи, те ћемо ми у овом излагању користити термин *социјални фемининатив* као збирни назив за именице женског рода којима се имају статус, занимање или професија жена.

Истраживања проф. Ђорића, као и проф. Пипера, показују да социјални фемининативи у српском језику постоје одавно, на пример, за означавање специфичних женских занимања (нпр. *бабица*, *нећовашељица*), али и за многа друга занимања (нпр. *прогавачица*, *учишељица*) или статус (нпр. *победница*, *сајушница*). Број таквих речи се спонтано повећава, с једне стране, из социјалних и лингвистичких разлога, у складу са мењањем улоге жене у друштву и у српској језичкој слици света. С друге стране, стиче се утисак да се последњих неколико година број социјалних фемининатива интензивно увећава из политичких и идеолошких разлога. Наиме, након усвајања Закона о родној равноправности, чији је карактер обавезујућ, медији су некритички кренули да користе социјалне фемининативе, без било каквих јасних упутства иза којих стоји србистичка струка. У питању је вештачко стварање социјалних фемининатива, који се осећају „као лексема са обележјем политичке коректности” (Пипер 2016), посебно онда када наглашавање пола особе о којој је реч представља комуникацијски небитну информацију.

4. Статус социјалних фемининатива у савременом српском језику

Осврнимо се сада на *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika*⁷ Х. Кнежевић Цветинчанин и Ј. Лалатовић, који је објављен 2019. године.

⁵ У питању је позајмљеница из италијанског језика (исп. РСАНУ, под *балерина*).

⁶ Лексема је домаћег порекла, настала суфиксацијом – на реч *балет*, која води порекло из француског језика, додат је домаћи суфикс *-ан*.

⁷ У вези са овим документом, одмах ваља истаћи још једну значајну информацију. *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika* две године био је доступан на сајту Владе само

Ова публикација налази се на сајту Владе Републике Србије, при Координационом телу за родну равноправност, из чега произилази закључак да је у питању документ који су највиши државни органи препоручили за конкретну примену „родно осетљивог језика”. Овде треба придодати још један текст, а то је *Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji* Свенке Савић и Марјане Стевановић, а чији је издавач Мисија ОЕБС-а у Србији. У оба ова документа налазе се глосаријуми (спискови) звања, занимања, титула и именовања жена који су нам послужили као корпус да, са нормативног аспекта, социјалне феминина-тиве класификујемо на:

- 1) стандарднојезичке лексеме, и то на оне
 - (а) које су се усталиле у савременом језику (нпр. *ауџорка, бабица, боћиња, болничарка, васиџица, власница, владарка, водиџељка, џлумица, џрађанка, дирекџорка, докџорка, џџуманија, јунакиња, калуђерица, касирка, колеџиница, комџиница, конобарица, краџица, кројаџица, кућна џомоћница, манекенка, минисџарка, начелница, неџовашељица, одбојаџица, џаџро-нажна сесџра, џевачица, џрвакиња, џринцеџа, џродавачица, џрофесорка/џрофесорица, радница, разредна, робиња, рукомеџаџица, сарадница, собарица, сџјуарџеса, сџугенџкиња, џенисерка, умеџница, ученица, учиџељица, џарица, чоџаница, чиџица, шеџица, џнајџерка* итд.). Код ове групе социјалних феминина-тива изостаје додатна стилска маркираност, они су уобичајени у разговорном стилу, посебно ако нема другог знака да је реч о особи женског пола.
 - (б) новосковане речи које нису прихваћене у довољној мери, те се не препоручују (нпр. *аџаџемџиња, аласџиња, армиџаџица, баџаџица куџле/дисџа/џоџља, барменџа, баруџарџа, бераџица, бријаџица, брусџица сџаџкла/алаџа, буџаџица у руднику, ваџроџасџиња/ваџроџасиџа, верџа исџелиџељџа, вешџаџџа инсџеминџаџорџа, водџџџиња/водџџица, возџица, џнџураџица, џонџи-*

у латиничком издању (од 2019. до 2021. год.), што је противуствано, имајући у виду да је ћирилица једино службено писмо у Републици Србији. Како је у мају 2021. г. усвојен Закон о родној равноправности, србистичка струка је јавно дигла свој глас и осудила онај део Закона који се односи на обавезну употребу „родно осетљивог језика”, а то су испратили и подржали бројни медији. Јавиле су се бројне критике на рачун *Priručnika*, између осталог и то што је на Владином сајту објављен латиницом. Недуго затим, крајем јула 2021. године, поред латиничког издања међу публикацијама аџаџемског кутџа Координационог тела за родну равноправност Владе Републике Србије, објављена је и ћириличџа верзија *Прируџника за родну равноџравност*, са неизмењеном годином издања – 2019, што је веома необично, будући да се за свако ново, измењено и допуњено издање мора навести и одговарајућа година. Детаљна компаративна анализа ових двају текстова, који нису истоветни, спроведена је у Мацановић 2021б.

киња/јониџица/јониџељица, денџуристџиџиња, дезинфекџорка, дезинсекџорка, дискриминаџорка, дискуџианџиџиња, дизачиџица џеџова, добавџачиџица, дораџивачиџица џиџамџе/сџакла, дувачиџица сџакла, енциклопедистџиџиња, жетџелица, заџрашивачиџица, засџакљивачиџица, заваривачиџица, закивачиџица, инвалиџиџиња, исџоручиџица, каменорезачиџица, књиџовезачиџица/књиџовезиџица, књиџовоџиџиња, кобасичарка, коџиџица, лемџиџељка, ловачиџица, машинистџиџиња, набавџачиџица, носачиџица, обраџивачиџица, оџиџомеџистџиџиња, џаедодонџистџиџиња, џерачиџица, џериодонџиџиња, џешаџиџиња, џиварка, џодешавачиџица, џодоџолаџачиџица, џолираџиџица мџџала, џомаџачиџица, џосџавџачиџица, џовезивачиџица, раџиесџезистџиџиња, разносачиџица џоџиџе, реџараџорка намеџиџаџа, резачиџица, ручна џакерка, сасџавџачиџица џроџрама раџа, словослаџачиџица, сџравџачиџица саџуна, сџаклорезачиџица, сџириџачиџица, сџируџаџиџиња, џаксидермистџиџиња, џехничка црџиџачиџица, џоџиџељица џиџа, џраџиџористџиџиња, џрезористџиџиња, џурисџиџица водичиџица/водичџиџиња, уџоварачиџица раџова, уџисничарка, уџравџачиџица фабрикаџица, црџиџачиџица, чиџиџачиџица броџила, џџавџачиџица коже и сл.). У питању су изведенице које се осећају као вештачке, као лексеме са обележјем политичке коректности, и говорници их често, према естетском критеријуму, описују као рогобатне, понеке чак и као подругљиве.

- (в) У стандарднојезичке спадају још и семантички двосмислене лексеме, када облик социјалног фемининатива већ има устаљено значење (нпр. *џоворница* 'место одакле се говори **а.** говорничка трибина, предикаоница и сл.; **б.** телефонска или спикерска кабина' (исп. РСАНУ, под *џоворница*), *доџисница* 'отворена писмена пошиљка (обично на утврђеном обрасцу), поштанска карта' (исп. РСАНУ, под *доџисница*), *извозница* '**1.** дозвола за извоз, извозна исправа; **2.** она која извози робу на страно тржиште (обично о држави)' (исп. РСАНУ, под *извозница*), *џосачиџица* 'машина за кошење жита, траве и сл.' (исп. РСАНУ, под *џосачиџица*), *леџионарка* (врста капе⁸), *џосланиџица* '**1.** оно што је писмено послано, писмена порука, писмо (обично већем броју особа); **2.** службена порука владара народу или законодавном телу; порука црквеног поглавара свештенству или пастви ...' (исп. РМС, под *џосланиџица*), *џренерка/џренериџица* 'нарочито одело (блуза и панталоне) које спортисти носе

⁸ „Капа, качкет, шешир... – да би био употребљив и користан, качкет зими мора имати заштиту за уши, а лети за лице, уши и врат (тзв. легионарка)” (потврда је са интернета, преузета са сајта Института за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”).

приликом тренирања' (исп. РМС, под *тренерица* и *тренерка*)). Иако српски језик поседује разгранату полисемију, овакве облике би, бар засад, требало избегавати. У поменутом *Vodiču za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji*, који нам је послужио као извор за ексерпцију грађе, стоји следећа препорука: „Šta ako oblik u ženskom rodu ima već *«rezervisano»* značenje? Savet: Koristi forme u ženskom rodu jer će se iz konteksta videti značenje” (Водич 2019: 48). Наведена препорука лако се може оповргнути бројним примерима. Ако кажемо *Косачица је савршено обавила посао*, како ће саговорник знати да ли мислимо на машину која коси или на женску особу косача?⁹

Међу социјалним фемининативима који се препоручују у наведеним приручницима налазе се и они који спадају у

2) супстандардне творенице, међу којима се издвајају

(а) творбено неприхватљиви мовирани фемининуми који се граде од придевске/прилошке основе (нпр. *анестезиолошкиња*, *антрополошкиња*, *археолошкиња*, *аудиолошкиња*, *биолошкиња*, *биотехнолошкиња*, *геолошкиња*, *геотехнолошкиња*, *инеколошкиња*, *трафолошкиња*, *дефектолошкиња*, *дерматолошкиња*, *драматуршкиња*, *еколошкиња*, *ембриолошкиња*, *ендокринолошкиња*, *еидемиолошкиња*, *зоолошкиња*, *кардиохирушкиња*, *кинолошкиња*, *клиничка психолошкиња*, *комуниколошкиња*, *криминолошкиња*, *лиџолошкиња*, *металуршкиња*, *методолошкиња*, *микробиолошкиња*, *молекуларна биолошкиња*, *музиколошкиња*, *неуролошкиња*, *нумеролошкиња*, *офталмолошкиња*, *орнитолошкиња*, *палеонтолошкиња*, *патоолошкиња*, *педагошкиња*, *полиџиколошкиња*, *психолошкиња*, *радиолошкиња*, *сеизмολошкиња*, *синолошкиња*, *социолошкиња*, *селеолошкиња*, *технолошкиња*, *теолошкиња*, *токсиколошкиња*, *уролошкиња*, *фармаколошкиња*, *феноменолошкиња*, *филолошкиња*, *физиолошкиња*, *фонолошкиња*, *хематолошкиња*, *хидролошкиња*, *хистолошкиња*, *џитолошкиња*, *школска психолошкиња*). Образложење за стварање оваквих лексема у *Priručniku za upotrebu rodno osetljivog jezika* је следеће:

„Istim postupkom nastala je i reč sluškinja. Na okrnjenu osnovu reči sluga, slug-, dodat je nastavak -kinja, a g prešlo u š, pa danas imamo i imenicu sluškinja... Kao što nam primer sa imenicom sluga pokazuje, g će u blizini k (u nastavku -(k)inja), preći u š. Tako će sva zanimanja koja u muškom rodu

⁹ Више примера в. у Мацановић 2021б: 365.

imaju završetak -g ili -log (filolog, antropolog, sociolog, andragog, psiholog, ginekolog, anesteziolog, hirurg, epidemiolog, stomatolog) u ženskom rodu imati završetak -škinja (filološkinja, antropološkinja, sociološkinja, andragoškinja, psihološkinja, ginekološkinja, anesteziološkinja, hirurškinja, epidemiološkinja, stomatološkinja)” (Priručnik 2019: 66).

Наведено тумачење погрешно је са више аспеката. Детаљно објашњење зашто је то тако дато је у Мацановић (2021а: 120), а на овом месту ћемо се укратко подсетити да је приликом деривације *слућ-* + *-киња* најпре дошло до палатализације условљене полугласником, а затим и до једначења сугласника по звучности, као и да је палатализација гласовна алтернација која се вршила и извршила још у прасловенско доба. Стога су, хипотетички гледано, примери попут *йсихолоі-йсихолошкиња*, *кардиохирурї-кардиохируркиња*, *фонолої-фонолошкиња* могли настати једино аналогijом према моционом пару *слуїа-слушкиња*, а не, како аутори *Priručnika* тврде, као плод гласовних трансформација на морфемном шаву приликом извођења мовираних фемининума у савременом српском језику. Ипак, наведена лексичка скупина није могла настати ни аналогijом према облику *слушкиња* због тога што нису у питању исти творбени типови. Деривати попут *йсихолошкиња*, *кардиолошкиња* итд. нису прихватљиви са становишта творбене норме, будући да нису настали према постојећим творбеним моделима за стварање мовираних фемининума. За разлику од суфикса *-киња* код именице *слушкиња* (*слућ-* + *-киња*), наставак *-иња* у наведеним примерима није додаван на основе које чине именице мушког рода, већ на придевске облике *йсихолошки*, *кардиолошки* итд. (*йсихолошк-* + *-иња*, *кардиолошк-* + *-иња*). Овакве изведенице представљају нови творбени тип у српском језику, засад ненормативан, иако се овај проблем могао избећи додавањем моционог суфикса *-ица* на мушки корелатив (нпр. *йсихолоїица*, *социолоїица*, *филолоїица*).

И за крај међу супстандардне издајамо и крајње

- (б) непотребне лексеме (нпр. *ейискоја*; *бекица*, *ценїирица*). У питању је именовање црквених великодостојника, чије функције у православној хијерархији обављају искључиво мушкарци, као и позиције у спорту, чије је моционо деривирање потпуно излишно, будући да оне и не именују особу, већ место, позицију играча на терену.

5. Закључак

Социјални фемининативи су присутни и потребни у језику и процес њиховог стварања се шири у складу са све већом улогом жена у

савременом друштву. Треба их употребљавати у одговарајућој језичкој ситуацији уколико је њихова употреба у складу с постојећом нормом и добром језичком праксом, и тада само у референцијалном, не и у генеричком значењу. Процес феминизације треба да се одвија, као и до сада, природно и спонтано, у складу са постојећим законитостима српског језика, без језичког инжењеринга и вештачког стварања ове групе именица, а време ће показати хоће ли се новоформиране лексеме, које су у складу са дериватолошким и свим другим нормама српског језика, припојити нашем језичком систему, не нарушавајући његову структуру. Будући да немамо корпус савременог разговорног језика, било би добро спровести једну опсежну анкету међу говорницима српског језика, која би обухватила популацију оба пола, свих старосних група, различитог образовног и материјалног статуса (прецизније критеријуме би свакако могли утврдити социолози) како би се детаљно испитао статус социјалних фемининатива у савременом српском језику.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Беркутова, В. В. „Феминитивы в русском языке: лингвистический аспект.” *Международный научно-практический журнал Филологический аспект*, № 1 (45) (2019): 7–26. <<https://scipress.ru/upload/philology/fa012019.pdf>>.
- Закон 2021. *Закон о родној равноправности*. Службени гласник РС, бр. 52/2021. <<https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-rodnoj-ravnopravnosti.html>>.
- Мацановић, А. „Творба мовираних фемининума у *Приручнику за уџошребу родно осетљивој језика*.” У: *Положај српској језика у савременом друштву (изазови, проблеми, решења)*. Д. Станић и С. Танасић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика (2021а): 117–121.
- Мацановић, А. „Језик наш родно осетљиви у приручној литератури.” У: *Положај српској језика у савременом друштву (изазови, проблеми, решења)*. Д. Станић и С. Танасић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика (2021б): 357–369.
- Пипер, П. „О социјалним фемининативима у српском и другим словенским језицима.” *Јужнословенски филолој*, LXXII/3–4 (2016): 35–65.
- Пипер П., Клајн И, Драгићевић Р. *Нормативна грамађика српској језика*. – 4. изд. Матица српска: Нови Сад, 2022.
- Речник српскохрватској књижевној језика*. Књ. I–VI. Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска), 1967–1976.
- Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. Књ. 1–. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Ђорић, Б. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1982.

ИЗВОРИ

- Cvetinčanin Knežević H., Lalatović J. *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika*. <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2019-07/Pri-ruc%CC%8Cnik%20za%20upotrebu%20rodno%20osetljivog%20jezika_latinica.pdf>, 28. 12. 2023.
- Savić S., Stevanović M. *Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji*. Misija OEBS-a u Srbiji: Beograd, 2019. <<https://www.osce.org/files/f/documents/5/7/454309.pdf>>, 28. 12. 2023.

Ana Z. Macanović

STATUS OF SOCIAL FEMININATIVES IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of the paper is the analysis of the normative status of social femininatives – a derivative of the feminine gender with the meaning of professional or some other social status. The paper first highlights the mechanisms by which Serbian language indicates differences in natural gender, with special reference to the generic function of the masculine gender and the domain of referential use of social femininatives. Starting from the proposed lists of professions, occupations, titles and designations of women from the *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika* H. Knežević Cvetinčanin and J. Lalatović, as well as from the *Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji* S. Savić and M. Stevanović, which contain an abundance of newly created words, social femininatives are classified from a normative aspect into: 1) standard language forms, namely those (a) that are generally accepted in referential use (e.g. *učiteljica, doktorka*), (b) newly created words that are not enough accepted and are not recommended (e.g. *kupica, pešakinja*) and (v) semantically ambiguous (e.g. *govornica, trenerka*) and 2) substandard forms, among which stand out (a) derivatologically irregular words that are built from an adjectival/adverbial base (e.g. *psihološkinja, epidemiološkinja*) and (b) unnecessary forms (e.g. *episkopa; bekica, centrica*).

Key words: Serbian language, social feminine, movirani feminine, grammatical gender, word formation, “gender-sensitive language”.

ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

О „РОДНО ОСЕТЉИВОМ ЈЕЗИКУ” У ШКОЛСКИМ УЏБЕНИЦИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду ће се анализирати примери употребе „родно осетљивог језика” у уџбеницима из српског језика за основну школу. Уочава се да се усвајањем Закона о родној равноправности у мају 2021. године почео доследно примењивати „родно осетљив језик”, најпре у свим видовима медијског оглашавања, а потом и у школским уџбеницима. Са становишта граматике и науке о српском језику, употреба „родно осетљивог језика” представља насиље над српским језиком и његовом појмовном структуром. Поштујући научни став лингвистичке (србистичке) струке Национални просветни савет дао је препоруку Заводу за унапређење образовања и васпитања да надаље обустави примену „родно осетљивог језика” у школским уџбеницима, што подразумева и одустајање од одговарајућег стандарда који се односио на његову доследну употребу (Стандард 4, показатељ 6: Језик којим је уџбеник написан је родно осетљив). Стога, циљ рада је да се на екскерпираним примерима из неколико уџбеника покаже неоправданост његове примене, позивајући се на постојећа граматичка и нормативна правила српског језика и добру језичку праксу. Применом родно осетљивог језика дошло би не само до промене лексичке структуре оних речи које нису ни забележене у дескриптивним речницима српског језика, а речник је одраз једног језика и народа који њиме говори, већ би се променила и природа именичког граматичког рода и дошло би до значајних измена у конгруенцији.

Кључне речи: српски језик, „родно осетљив језик”, граматички род, природни пол, творба речи, суфиксација, именичка моција, нормативна правила, школски уџбеници.

1. О статусу „родно осетљивог језика” у српском језику

1. Усвајањем *Закона о родној равноправности* у мају 2021. године почео се доследно примењивати и „родно осетљив језик”, који чини део

* cvijovicdragana@gmail.com

** Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

поменутог закона, и то најпре у свим видовима медијског оглашавања, а потом и у школским уџбеницима. Уз то, 2019. године изашао је *Приручник за уџишребу родно осетљивој језика* (даље Приручник) Христине Цветинчанин Кнежевић и Јелене Лалатовић, који се једно време налазио на сајту Владе Републике Србије, па се стекао утисак да он представља релевантно нормативно штиво намењено за широку примену јер има потпору и подршку Републике Србије. Међутим, у њему се налази велики број огрешења о српски језик јер је сачињен без икакве претходне консултације и сагласности лингвистичке (у првом реду србистичке) струке и њених органа.¹ Треба напоменути и то да је тек након доношења поменутог закона усвојен *Закон о уџишреби српској језика у јавном животиш и заштити и очувању ћириличној писма*, те његовом применом претходни закон губи на тежини јер се оглушује о норму и правила српскога језика.

1.1. Опште је познато да је Закон о родној равноправности (даље ЗРП) донет у име идеологије која је у супротности са ставовима науке о српском језику. „Реформисање српског књижевног језика према начелима родних идеолога подразумева моментално стварање родно осетљивог језика, пошто таквог језика још увек нема” (Јовановић 2021: 105). Стога, његова употреба допушта се у оној мери у којој се не нарушава структура српског језика и не занемарују се законитости које морају бити испоштоване. „Свако насилно мењање језика, који има своје историјске корене, уноси у њега дисхармонију и збрку, нарушава језички склад и доприноси осећају језичке несигурности код његових говорника” (СТИЈОВИЋ 2021: 81).

II. О примени „родно осетљивог језика” на школске уџбенике

2. Усвајање горепоменутог закона утицало је и довело до неповољне ситуације у образовном и школском систему, односно у његовом веома важном делу – школским уџбеницима. Наиме, по доношењу закона одмах се инсистирало да у Правилнику о стандардима квалитета уџбеника треба да постоји стандард или показатељ у вези с применом родно осетљивог језика који би обухватао уџбенике из свих наставних

¹ Одбор за стандардизацију српског језика је у више наврата (2011, 2017, 2021. године) износио своје ставове у вези са тзв. родно осетљивим језиком, али нажалост, ни Скупштина Србије ни тадашњи, а ни садашњи министар за људска и мањинска права нису се огласили нити су подржали наведене ставове. Одбор је указао да су одредбе Закона о родној равноправности у супротности са нормом српског књижевног језика и његовим правилима.

предмета. С тим у вези, Завод за унапређење образовања и васпитања (ЗУОВ) предложио је нацрт стандарда који се односио на његову доследну употребу (Стандард 4, показатељ 6: Језик којим је уџбеник написан је родно осетљив).

2.1. Са становишта граматике и науке о српском језику употреба родно осетљивог језика представља насиље над српским језиком и његовом појмовном структуром, односно врши се језички инжењеринг. Поштујући научни став србистичке струке, Национални просветни савет дао је препоруку Заводу за унапређење образовања и васпитања (ЗУОВ) да надаље обустави примену родно осетљивог језика у школским уџбеницима, што подразумева и одустајање од одговарајућег нацрта стандарда који се односио на његову доследну употребу, те је тај показатељ и одбачен. Међутим, као дугогодишњи члан Комисије, који учествује у давању стручне оцене и мишљења о квалитету уџбеника из предмета Српски језик и књижевност, од усвајања Закона о родној равноправности до данас, сусретала сам се са бројним примерима употребе родно осетљивог језика у школским уџбеницима, почев од првог разреда основне школе².

III. Предмет и циљ истраживања

3. С обзиром на проблем који нас заокупља већ више од две године намера ми је да у овом раду размотрим заступљеност, односно присутност родно осетљивог језика у школским уџбеницима из српског језика за основну школу. За ову прилику одабрала сам из неколико уџбеника различитих издавачких кућа примере који се у највећој мери односе на употребу именица граматичког мушког рода да означе врсту, именују звања, титуле, чинове, занимања и сл., а њима су обухваћени референти обају природних полова (мушког и женског). Поборници родно осетљивог језика сматрају да би за сваку такву именицу која је граматичког мушког рода требало саставити именицу женског рода, нпр. *возач* – *возачица*, *јоворник* – *јоворница*, *носач* – *носачица*, *шренер* – *шренерка*, *фармер* – *фармерка* и др. Међутим, социјални фемининативи³ не представљају исту именицу у облицима двају родова. „Реч је о двама именицама: именици мушког рода која означава генерички појам, рецимо, особу која

² Из моралних и етичких разлога у раду се неће наводити аутори и називи уџбеника, већ само примери забележени и ексерпирани из њих.

³ Сања Ђуровић (2021: 135, према Ђорић 1982: 7) наводи да је подеснији термин *мовирани фемининум*, који представља изведеницу насталу у моционом творбеном процесу. На тај начин су називи бића женског пола и на термилошком плану одвојени од осталих именица женског рода.

је вршилац одређеног занимања: *лекар*, *продавац* и сл. независно од њеног пола, а на другом месту мушкарца који се тим занимањем бави, док се именицом женског рода: *лекарка*, *продавачица* и сл. реферише на пол вршиоца одређеног занимања” (Спасојевић 2021: 110). У одлуци Одбора за стандардизацију српског језика из маја 2021. године стоји: „Општеупотребна лексика подразумева активну лексику која је честа и обична у свакој комуникацијској ситуацији. Такви су нпр. родни парови лексема: певач – певачица, слуга – слушкиња, плесач – плесачица, учитељ – учитељица, фризер – фризерка, јунак – јунакиња и многе друге. С друге стране, у језику постоје новотворене речи или неологизми. То су речи чији је израз или садржај говорницима језика потпуно нов. Те новотворене речи нису активни део лексике. Да би постале активна, општеупотребна лексика, неологизми морају испунити три услова: а) морају бити у складу са творбеним системом српског језика, тј. творени уобичајеним творбеним начинима, б) морају бити потребни лексикону књижевног језика, тј. њихова употреба мора бити сврсисходна, и в) мора их прихватити већина говорника датог језика. Највећи број „родно сензитивних лексема” које предлажу поборници датог закона не испуњава најмање два од наведена три услова: нису сврсисходне, и нису општеупотребне” (Одбор 2021а: 2). Следећи проблем који се јавља применом родно осетљивог језика тиче се значајних измена у конгруенцији, реда речи у реченици, односно синтаксичке норме, па би дошло до преоптерећености самог исказа, нпр. у уџбенику за основну школу имали бисмо реченицу типа *Ученик/ученица је научио/научила ђесмицу и рецитовао је / рецитовала је на часу српског језика пред целим одељењем.*

3.1. Задатак рада је да се на одабраном броју примера из уџбеника укаже на неоправданост примене овог закона позивајући се на постојећа граматичка и нормативна правила српског језика. Применом родно осетљивог језика дошло би не само до промене лексичке структуре оних речи које нису ни забележене у описним реченицима српског језика, већ би се променила и природа именичког граматичког рода.

IV. О примерима употребе родно осетљивог језика у школским уџбеницима

4. Увидом у уџбенике из српског језика у којима се употребљава родно осетљив језик уочава се да се то најчешће чини у неколико случајева. Пођимо редом.

4.1. На почетку сваког уџбеника аутор се обраћа својим читаоцима, односно ученицима. Устаљена конструкција која се том приликом употребљава је *драги ученици* и њоме су обухваћени и дечаци и девојчи-

це. Међутим, у последње време у уџбеницима се сусрећемо са конструкцијом *драћи ученици и ученице*. „Сада је већ сувишно указивати на то да наведена конструкција врло дискриминише ученице, будући да се може протумачити да су ученици драги, а ученице баш и нису” (Мацановић 2021: 361). Ако је ауторов циљ био да испоштује новодонесени закон, и конструкција би морала гласити другачије: *драћи ученици и драће ученице*⁴, али шта ћемо са глаголом у наставку обраћања? Да ли ће стајати *Драћи ученици и драће ученице*⁵, *прошле године сће учили/училе о томе* и сл. и тиме се беспотребно оптеретити реченица? Аутор је направио још једно огрешење о језичка правила српског језика. Именица *ученик* је неутралног, мушког рода и односи се на бића оба пола (мушког и женског), али се усталило погрешно мишљење у јавности да употреба генеричког мушког рода представља дискриминацију. „У нашем језику постоји мушки, женски и средњи род, што је вероватно резултат постојања двају природних полова (мушког и женског) и перципирања полно незрелих бића (младунчади) као треће категорије”, истиче Николић (2002/2003: 191). Потом, аутор наводи да „као граматичка, морфолошка (а не лексичка) категорија, постоји само један род именица – граматички. Све именице имају граматички род (мушки, женски или средњи), без обзира на то да ли значе (виша) бића или предмете, појаве, психичке доживљаје и др. ... Тзв. природни род именица заправо није граматичка, већ лексичко-семантичка категорија” (Николић 2002/2003: 192).

Српски језик поседује моцију рода⁶ као творбени механизам којим се према именицама мушког рода творе именице женског рода, нпр. *ученик – ученица, професор – професорка, певач – певачица, фризер – фризерка* и сл. Наведене именице забележене су и у дескриптивним речницима српског језика и у вези са њима нема никаквих спорења, међутим, проблем представљају насилно сачињене лексеме којима се именују

⁴ На овај проблем указала је и В. Ломпар истичући да „као аутор била сам доведена у ситуацију да се бавим различитим преформулацијама” (2021: 39).

⁵ Ј. Радић износи следеће: „Ту је и неразумно упаривање у писаном или и говорном језику – у једнини као „ученик/ученица”, „ученик/ца” ... а у множини као „ученици и ученице” (2022: 302).

⁶ О моцији рода у српском језику в. Ђорић 1982, а о роду уопште у *Нормативној граматици српског језика* (Матица српска, последње издање изашло 2022. године), затим у одлукама *Одбора за стандардизацију српског језика* (в. <https://www.ossj.rs/category/odluke-i-saopstenja/>), потом у зборнику радова с округлог стола *Положај српског језика у савременом друштву – изазови, проблеми, решења*, одржаног у Матици српској 3. јула 2021. године у организацији Матице српске и Одбора за стандардизацију српског језика, у којем су, уз стручна образложења изнета у рефератима са скупа у којима је истицан ненаучни и насилнички карактер примене одредби о родно осетљивом језику, као и у појединачним научним чланцима: Николић 2002/2003: 182–194; Ђорић 2006: 51–63; Пипер 2016: 51–65 и др.

особе женског пола, а које су у супротности са правилима и нормом српског језика, нпр. *јоворница*, *инжењерка*, *кушџосица*, *судиница* и многе друге.

4.2. Треба указати на још једну погрешку у школским уџбеницима. Када је више састављача уџбеника, нпр. две особе женског пола, нема потребе да се у простору за потпис у уводној речи којом се аутори обраћају ученицима употребљава именица *ауџор* у множини женског рода у конструкцији типа *ваше ауџорке* или *ауџорке*, *професорке српској језика и књижевности* или само *ауџорке*, јер се неутралним обликом мушког рода у множини – *ауџори* подразумевају оба природна пола. Наиме, потребно је правити разлику између формалне, званичне употребе одређене речи и неформалне комуникације у којој је таква употреба дозвољена. Тиме нарочито желимо указати на препоруку која стоји у поменутом Приручнику, а није на месту – треба да се „изједначи природни и граматички род када су у питању занимања, титуле, звања, опредељења која означавају жене” (Приручник 2019: 65).

4.3. Чини се да је највише нејасноћа у вези са спорним „родно осетљивим језиком” проистекло услед недовољног разумевања генеричке вредности граматичког мушког рода. „Облик мушког граматичког рода носилац је лексичког значења речи (занимања, професије), што значи да морфолошким средством (мушким родом) није маркиран природни род, односно да ли је носилац занимања жена или мушкарац” (Ђуровић 2021: 137). Именице којима се номинују звања и титуле ситуационо су ограничене и лишене су било какве полне или друге експреси-визације, па се у званичној комуникацији употребљавају *матисџар*, *докџор наука*, *научни сарадник*, *научни савџшник*. С друге стране, у српском језику одавно постоје именице за називе занимања или за друштвени статус жене и језик их је спонтано развио, те припадају свакодневной употреби и имају референцијалну вредност – у једном случају за занимања или делатности у зависности од тога да ли их обавља мушкарац или жена: *џлумац/џлумица*, *одбојкаш/одбојкашица*, *џевач/џевачица*, а у другом случају у неформалној комуникацији *васџџшач/васџџшачица*, *докџор/докџорка*. Стога, нема основа нити оправдања да се у уџбеницима из српског језика за основну школу нађу примери које ћемо представити, а потом и прокоментарисати.

4.3.1. У интерактивном задатку у дигиталном уџбенику стоји изведеница *арџиџекџкиња* уместо именице *арџиџекџа*, која је неутралног мушког рода, а односи се и на особу мушког и на особу женског пола. Ставови Одбора за стандардизацију српског језика су недвосмислени када је реч о именицама на *-киња*, *-џкиња*, *-џкиња* и сл. Дакле, облици попут *борџкиња*, *водџџкиња*, *џсихолоџкиња* „несвојствени [су] творбеносемантичкој структури српског језика” (Одбор 2021б: 134). „Творбени по-

тенцијал српског језика дозвољава да у разговорном језику и за дотичну жену психолога кажемо *психолоћица/психолоћиња/психолошкиња*“, међутим, „недопустиво [je] да се ... инжењерингу подвргава читав језички систем“ (Радић 2021: 74). Д. Алексић (2023: 211–238) на основу опсежне анализе твореница попут *академкиња, боркиња, водичкиња, војникиња, психолошкиња* и др. закључује да „постоје творбени разлози да се деривати *боркиња, вайшротаскиња, водичкиња* ... прогласе ненормативним ... не треба их посматрати као спонтане језичке појаве, пратити њихов статус у стандардном језику и чекати да стање преври“.

4.3.2. У одломку о Милеви Ајнштајн наишли смо на следећу реченицу: *Била је математичарка и физичарка*. Аутори уџбеника су се и овај пут оглушили о правило употребе именица неутралног мушког рода у именовању занимања, а пренебрегли су и чињеницу да је реч о лексемама које се користе у разговорном језику, особито у оквиру засебних, специјализованих језичких група.

Инсистирање на социјалним фемининативима као основном средству за остваривање родне равноправности неприхватљиво је и недопустиво у српском језику, најпре са становишта структуре српског језика и начина на који функционише именички род и уобличавају се појмови.

4.3.3. Бројни примери из школских уџбеника указују на то како се граматичка структура српског језика разара зарад примене Закона о родној равноправности. Следећи искази илуструју случајеве у којима је издвојена флексија категорије рода у употреби глаголских облика речи, као и заменица, што додатно оптерећује текст и отежава ученицима разумевање налога и задатака:

- 1) *Нацртај велики кишобран и под њим себе и особу с којом би најрадије шетао/шетала по киши;*
- 2) *Да ли би волео/волела да знаш?*
- 3) *Наведи наслове сајширичних комедија, приповедака и песама које си читао/читала претходних година („Јазавац пред судом“, Петар Кочић);*
- 4) *Како си доживео/доживела Давида Штрица? („Јазавац пред судом“, Петар Кочић);*
- 5) *Према ком лику си највише осетио/осетила емпатију? („Све ће то народ позлатити“, Лаза Лазаревић);*
- 6) *Прочићај до краја део из Библије како би сазнао/сазнала („Мит и религија у Срба“, Веселин Чајкановић);*
- 7) *Повежи име писца са њеним/његовим књижевним делом.*

Препорука је да се у свим наведеним примерима облик перфекта глагола и потенцијала стави у множину уместо паралелне употребе у мушком и женском роду једине, нпр. *Како сће доживели Давида*

Ширџа? или *Према ком лику сће највише осетили емџију?* На тај начин би се избегло непотребно гомилање и нарушавање природног следа језичког израза. „Коришћење паралелних форми или навођење форме у мушком роду са ознаком за наставак у женском роду непотребно оптерећује реченицу, уз сасвим изгледну могућност њеног довођења до апсурда” (Одбор 2021в: 209⁷).

4.3.4. У уџбеницима за основну школу све се чешће сусрећемо и са двојаким писањем назива занимања како би се испоштовао тзв. родно осетљив језик:

- 1) *У договору са наставником/наставницом трађанској васпитања највише плаћу посвећен борби против алкохолизма;*
- 2) *Обраћате се школском библиотекар/библиотекарки за помоћ;*
- 3) *Уз помоћ наставника/наставнице српској трећи део плаћа посветиће објашњењу зашто се у нашем народу каже здрав као грен.*

„У ситуацији када треба указати искључиво на мушку или на женску особу употребиће се посебни облици лексема за то, као: *ученик/ученица, победник/победница, трађанин/трађанка: Ученици морају доћи, а ученице не морају. Кошаркаши су тренирали на Златибору, а кошаркашице на Тари.* Када овакво диференцирање није неопходно, употребиће се за оба природна пола облик граматичког мушког рода (као полно немаркираног облика)” (Стијовић 2021: 83). С тим у вези, неутемељена је тврдња да се у примерима које смо забележили у школским уџбеницима морају наводити оба облика граматичког рода (и мушког и женског).

V. Закључак

5. Из свега изложеног може се закључити да језик треба пустити да се сам развија, а када осети потребу за новом речју, он ће је спонтано и створити. Ако следимо добру језичку праксу, неће бити последица које би изазвала примена Закона о родној равноправности у образовно-васпитном процесу.

Из немалог броја примера (а има их много више) употребе тзв. родно осетљивог језика у школским уџбеницима српског језика још једном се потврђује чињеница да је неопходно у примерима типа *архитектиња, математичарка, физичарка* и сл. користити именицу мушког

⁷ Нацрт текста одлуке Одбора за стандардизацију српског језика сачинила је Софија Милорадовић још 2011. године, те се увиђа колико већ траје борба у вези са језиком родне равноправности.

рода који је неутралан и да таква употреба не значи нужно дискриминацију. Узгред, немају само именице род већ и друге врсте речи, те би закон морао да се односи на све, а не само на једну врсту речи. Потом, коришћење паралелних форми попут *библиошечар/библиошечарка*, *наставник/наставница*, *волео/волела*, *учио/учила*, *приметио/приметила*, *њеним/њеном* и многих других непотребно оптерећује језички исказ и изазива конфузију.

Дакле, не може се коришћење језика уредити законом, а ванлингвистички фактори – у конкретном случају „родно осетљив језик” – могу само нарушити природни ток развоја језика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алексић, Д. „Неки 'родно осетљиви' деривати на -киња и творбени систем српског језика.” *Јужнословенски филолог*, бр. LXXIX/2 (2023): 211–238.
- Ђуровић, С. „Нормативна (не)прихватљивост мовираних фемининума у оквиру Закона о родној равноправности.” У: *Положај српског језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Д. Станић, С. Танасић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика (2021): 135–139.
- Јовановић, В. „Поводом тзв. Закона о родној равноправности.” У: *Положај српског језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Д. Станић, С. Танасић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика (2021): 103–106.
- Ломпар, В. „'Родно осетљив језик' и питање израде уџбеника.” У: *Положај српског језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Д. Станић, С. Танасић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика (2021): 39–40.
- Мачановић, А. „Језик наш родно осетљиви у приручној литератури.” У: *Положај српског језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Д. Станић, С. Танасић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика (2021а): 357–369.
- Мачановић, А. „Творба мовираних фемининума у Приручнику за употребу родно осетљивог језика (2019).” У: *Положај српског језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Д. Станић, С. Танасић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика (2021б): 117–121.
- Николић, М. „Природни и граматички род именица.” *Наш језик*, бр. XXXIV/3–4 (2002/2003): 181–194.
- Одбор за стандардизацију српског језика. „Насиље над српским језиком.” *Оглас Одбора за стандардизацију српског језика*. Београд: Одбор за стандардизацију српског језика (2021а): 1–3.
- Одбор за стандардизацију српског језика. „Закон о родној равноправности је закон против српског језика.” *Наш језик*, бр. LII/1 (2021б): 133–136.

- Одбор за стандардизацију српског језика. „Језик родне равноправности.” Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика. У: *Списи одбора за стандардизацију српског језика XVI–XVIII* (2018–2020). В. Јовановић (прир.). Београд: Одбор за стандардизацију српског језика (2021в): 207–209.
- Пипер, Предраг. „О социјалним фемининативима у српском и другим словенским језицима.” *Јужнословенски филолоџи*, бр. LXXII/3–4 (2016): 35–65.
- Пипер П., Клајн И., Драгићевић Р. *Нормативна граматика српског језика*. – 4. изд. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Приручник. Христина Цветинчанин Кнежевић, Јелена Лалатовић. *Приручник за употребу родно осетљивог језика*. <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/akademski-kutak/publikacije?page=1>, 29. 4. 2023.
- Радић, Ј. „Сврха и последице 'уродњавања' српског језика.” У: *Положај српског језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Д. Станић, С. Танасић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика (2021): 65–79.
- Радић, Ј. „Српски (природни) језик, 'родно осетљив језик', стандарди квалитета уџбеника.” *Књижевност и језик*, бр. LXIX/2 (2022): 295–310.
- Спасојевић, М. „Језик мимо граматике: о тзв. родно сензитивном језику.” У: *Положај српског језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Д. Станић, С. Танасић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика (2021б): 107–112.
- Станојчић Ж., Поповић Љ. *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. – 14. изд. Београд: Завод за уџбенике, 2012.
- СТИЈОВИЋ, Р. „Да ли род именица дисквалификује родну равноправност?” У: *Положај српског језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Д. Станић, С. Танасић (ур.). Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика (2021б): 81–86.
- Ђорић, Божо. *Мотивни суфикси у српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1982.

ИЗВОРИ

- ЗРП. *Закон о родној равноправности*. <<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/52/3/reg>>, 29. 4. 2023.

Dragana J. Cvijović

ABOUT “GENDER-SENSITIVE LANGUAGE” IN SERBIAN LANGUAGE SCHOOL BOOKS

Summary

The paper analyzed examples of the use of “gender-sensitive language” in textbooks in the Serbian language for primary school. It is noted that with the adoption of the Law on Gender Equality in May 2021, “gender-sensitive language” began to be consistently applied, first in all forms of media advertising, and then in school textbooks. From the point of view of grammar and science on the Serbian language, the use of “gender-sensitive language” represents violence against the Serbian language and its conceptual structure. The aim of the paper is to show the unjustifiability of its application on the excerpted examples from several textbooks, referring to the existing grammatical and normative rules of the Serbian language and good language practice. The application of gender-sensitive language would not only lead to a change in the lexical structure of those words that are not even recorded in descriptive dictionaries of the Serbian language, and the dictionary is a reflection of one language and the people who speak it, but the nature of the noun grammatical gender would also change and there would be significant changes in congruence.

Key words: Serbian language, gender-sensitive language, school textbooks, grammar rules, normative principles.

БОЈАНА С. МИЛОСАВЉЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Факултет за образовање учитеља и васпитача

КОМУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ ЋУТАЊА У ГОВОРНОЈ ИНТЕРАКЦИЈИ**

У раду се помоћу Јакобсоновог шесточланог модела комуникативног догађаја и функција језика представљају комуникативно-прагматичке функције ћутања. Циљ је био показати да у комуникацији ћутање има исти комуникацијски потенцијал као говорење, односно да ћутање има исте оне функције у комуникацији које има и говорење, а о којима је говорио Р. Јакобсон.

Кључне речи: ћутање, функције језика, српски језик, Р. Јакобсон.

Ћутање као комуникацијски феномен у најопштијем смислу можемо одредити као 'уздржавање од општења са другим изговарањем речи' или 'као уздржавање од обраћања другоме речима'. Но, и то 'неговорење, непричање' интегративни је део комуникативног процеса, те представља један аспект комуникативне интеракције. Својеврсне је природе – у то нема сумње, нарочито зато што је ћутање немогуће посматрати изван односа са самим говорењем. Ауторка З. Томић у књизи под насловом *Књија о ћушању*, посматрајући ћутање шире, не само као језички, комуникацијски феномен већ као културни, комуниколошки феномен, каже да између ћутања и језика, тј. говорења постоји дијалектичка веза, да су у односу симбиозе јер нема језика и говора без ћутања (Томић 2016). И социолог Р. Божовић на сличан начин гледа на повезаност ћутања и говорења када цитира Жан Пол Сартра, који каже да ћутати може само онај који говори (Божовић 1993, према Стојановић Шешлак 2018: 253). Другим речима, и говорење, као општење речима, и ћутање, као општење неизговарањем речи, различити су облици говора – јер, и када се ћути, говори се.

* bojana.milosavljevic@uf.bg.ac.rs

** Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору 451-03-65/2024-03/ 200138, који је склопљен са Факултетом за образовање учитеља и васпитача Универзитета у Београду за 2024. годину.

Међутим, у овом саодношењу појмова говорења и ћутања, ћутање је маркирани, обележени члан. Разумљиво је стога што се у науци о језику много више истраживало говорење него ћутање, и да се под комуникацијом чешће подразумева њен вербални аспект, говорење, као и да се у описивању процеса комуникативне интеракције посебна пажња обрађала на размену речи, на говорење, а не на ћутање – као на маркирани облик говора. Како је својевремено запазила В. Половина, ћутање се ни као лингвистички термин није регистровало у речницима лингвистичких термина и појмова, како у англосаксонским тако ни у словенским речницима (Половина 1996: 187). Према нашем увиду у новије енциклопедије и речнике, ситуација у вези са тим се ипак променила.¹ Такође, и сагледавањем новије лингвистичке литературе запажа се да је данас ћутање више него раније предмет лингвистичких истраживања, и то у првом реду истраживања у оквиру теорија комуникације, анализе дискурса и лингвистичке прагматике. Акценат се у свим тим истраживањима стављао на успостављање могуће типологије ћутања сходно функцијама које ћутање има у комуникацији, будући да је већина истраживача сагласна са тим да је ћутање у комуникацији многозначно и да је полифункционално. За критеријуме тих типологија ћутања узимани су различити фактори: сфера употребе, комуникативна ситуација, узроци ћутања, комуникативни циљеви ћутања, психолошки, емоционални фактори, затим улога говорника и саговорника, фактор моћи, па принципи кооперације, учтивости итд.²

У нашој научној средини ћутање се махом истраживало са социо-културних и филозофско-религијских позиција, медијске културе и друштва (нпр. Томић 2016; Стојановић Шешлак 2018; Чутура, Јовановић 2019) и интерпретирано се са когнитивно-дискурсивног гледишта (Половина 1996) и помоћу културног кода и концепата (Башић 2008; Радић 2013). У мањој мери се ћутање сагледавало у самој говорној интеракцији као говорни (комуникативни) чин. Заправо, према нашим сазнањима, таквих лингвистичких описа у србистици још увек нема. Отуда смо желели да овде о ћутању говоримо управо на тај начин ослањајући се на прагматичка истраживања ћутања Валерије Поттијенко (Потиенко 2017). Она је на материјалу енглеског језика описала комуникативно-прагматичке функције ћутања у самом говорном акту ћутања користећи у том опису Јакобсонов шесточлани модел комуникативног догађаја и функција језика. Држећи се датог теоријског оквира истраживања, ми смо на материјалу српског језика представили комуникативно-прагматичке функције ћутања. Методологија истраживања је укључивала, између

¹ Bruneau (2010); Jaworski (2006).

² Више о тим класификацијама и типологијама ћутања в. Копылова 2016: 80–85.

осталог, и анализу конверзације и методу контекстуалног описа, као и методу лексичко-семантичке анализе. За корпус смо узели говор свакодневне комуникације, али пре свега смо разматрали дијаложке разговоре из књижевних дела будући да се у тим дијалозима подражава природна говорна интеракција. За јединицу анализе узели смо минималне семантичке контексте у којима се појављује комуникативни чин ћутања. Првенствено смо пажњу усмерили на оне ситуације у којима је у самој говорној интеракцији, тј. у дијалогу ћутање иницијални или реактивни чин, тј. где је, заправо, ћутање-реч, а ћутање-ситуацију³ анализирали смо у оној мери у којој смо сматрали да је такво ћутање нужно представити у неком ширем контексту (нпр. у културолошком, лингвокултуролошком и др.). Иначе, те ситуације ћутања препознају се по присуству лексике из лексичкосемантичког поља гл. *ћушати*, одн. именице *ћушање*, као што су гл. *заћушати*, *ућушати*, *оћушати*, *прећушати*, одн. именице *ћушња*, *ћушање*, *ћушина*, *шајац*, *мук* и по присуству других њихових синонима.

Наш циљ био је да покажемо да у комуникацији ћутање има исти комуникацијски потенцијал као говорење, односно да ћутање има исте оне функције у комуникацији које има и говорење. С друге стране, овакав опис ћутања имао је за циљ и да прошири сазнања о ћутању као комуникацијском феномену и да укаже на могуће даље правце истраживања ћутања у оквиру издвојених функција.

Ево, шта конкретно можемо рећи о комуникативно-прагматичким функцијама ћутања у говорној интеракцији.

Ћутање говорника може имати све оне функције које има и само говорење, а на које је указао Р. Јакобсон. Реч је о референцијалној функцији, емотивној или експресивној функцији, конативној функцији, фатичкој функцији, метајезичкој и поетској функцији.

Према Јакобсоновом схватању комуникацијског модела и функција језика, како је већ познато, **референцијална функција** језика односи се на предмет (референт) поруче, и то тако што изражава однос између предмета и поруче. Примарно јој је да (објективно, тачно и итд.) саопштава, информише о референту. У говорној интеракцији тако говорник и саговорник међусобно размењују информације о предмету поруче. Међутим, поставља се питање може ли се и ћутањем, као неговорењем, саопштити саговорнику каква информација о референту, тј. може ли ћутање имати референцијалну функцију. У давању одговора на ово

³ О два типа ћутања 1) ћутање-реч и 2) ћутање-ситуација говори В. Половина цитирајући Радивоја Константиновића, напомињући уједно да је Константиновићево издавање ова два облика ћутања за лингвистику једно од важнијих запажања (Половина 1996: 195).

питање, у консултованој литератури наилазимо на следеће објашњење. Иако је ћутање нулти језички знак, како истиче В. Поттијенко, – нулти је јер се као знак не вербализује, нема своју вербалну ознаку, оно има способност да собом нешто означава, баш као што у морфологији нулта морфема код именице *суџруї-ø* означава мушки род једине облика номинатива (Потиенко 2017: 40–41). Тако и у комуникацији – ћутање, као одсуство говорења, реферише саговорнику о предмету поруке. Да бисмо ово и на конкретном примеру из говорне интеракције посведочили, прокоментарисаћемо ћутање ученика на часу када му наставник постави питање из градива, а које је описао Б. Нушић у *Аутобиографији*:

Које је прво основно начело Христове науке? – пита г. катихета првога међу нама са којим му се сретне поглед.

Онај грешник диже се са места и ћути као заливен. Катихету већ подилази гнев и понавља питање.

Ћак упорно ћути, са истрајношћу првих хришћана пред судом многобожачких тирана.

Тад се катихета окреће другоме:

– Реци ми ти, које је друго основно начело Христове науке?

Онај се грешник чеше иза увета и врдара погледом да по покрету руке катихетине види с које ли ће га стране да флисне друго основно начело Христове науке.

У описаној комуникативној ситуацији ћутања јасно је да ћутање ученика има комуникативно-прагматичко значење 'Не знам ништа о предмету поруке (тј. о првом начелу Христове науке)'. Наставникова реакција (љутња, гнев, прозивање другог ученика итд.) такође несумњиво показује да је учениково ћутање разумео управо на тај начин. Специфичност ове комуникативне ситуације је у томе што потиче из педагошког дискурса у којем је постављање питања и давање одговора један од најчешћих комуникативних чинова, те питања и одговори имају доминантну референцијалну функцију.

Ћутање с референцијалном функцијом може потицати и од више лица, дакле може бити колективно. Такво је, на пример, ћутање које наступи на неком скупу, конференцији и сл. након питања конференције-ра *Има ли неко нешто да года или да њиша?*, одн. *Има ли њишања?* И то ћутање, односно тишина која потом наступи има јасно значење – нема се шта више реферисати о предмету поруке.

Ћутати се може и онда када се информације не желе изрећи, када се одбија реферисање о предмету поруке из различитих субјективних разлога. Тада се комуникативно начело сарадње свесно нарушава и, зависно од ситуације, може доћи до нарушавања комуникативне равнотеже.

Уопште, ћутање с референцијалном функцијом конвенционални је знак у комуникацији. Јасно се разумева у датом контексту.

Оно што желимо овде истаћи јесте да је ћутање с референцијалном функцијом често праћено и другим невербалним понашањима. Примера ради, када се ћути из незнања, ћутање је праћено обарањем главе, чешкањем по глави, одричним климањем главе лево-десно, уздицањем, унезвереним, тужним погледом, плачљивим изразом лица итд. Када се ћути из жеље да се нешто прећути, обара се поглед. А сва та невербална понашања говоре да су ситуације у којима се јавља ћутање с референцијалном функцијом, ситуације које код учесника изазивају нелагоду, тескобу, непријатност и сл. управо зато што је у комуникацији сасвим природно да се говорна интеракција одвија активним учешћем свих учесника у комуникацији. Отуда није реткост да се у говорној интеракцији овакво ћутање настоји што пре прекинути, нпр. променом теме разговора, укључивањем и других лица у разговор и др.

Међутим, иако ми овде одвојено говоримо о референцијалној функцији ћутања, мора се рећи да је она у тесној вези с другим функцијама ћутања. У првом реду, тесно је повезана с емотивном (експресивном) функцијом.

Наиме, невербална понашања, како смо видели у претходним нашим примерима из анализираног корпуса, неретко су пратећи елемент ћутања с референцијалном функцијом. Она одражавају психолошко и емоционално стање говорника. То нас несумњиво наводи на закључак да ћутања с референцијалном функцијом у исто време могу имати и **емотивну (експресивну) функцију**. Референцијалним ћутањем уједно се изражава и емоционално и психичко стање онога који ћути и његов став према предмету поруке, али и према свом саговорнику.

Ево комуникативне ситуације у којој је ћутање последица психичке напетости и стреса, те има првенствено емоционалну функцију. То је ситуација коју описује Б. Нушић у *Аутобиографији*. Због неприродног страха од математике, а вероватно и због страха од самог наставника математике, ученик није био у стању да одговори на једноставна питања о себи, попут питања одакле је родом:

Свима нам је математика била врста авети од које се ноћу трзамо иза сна, у мраку је се плашимо и усред дана дршћемо кад нам се само помене њено име ... И онда, зар је чудо што смо се у сну трзали, што смо заборавили и народне песме и оченаш, па често пута и своје сопствено име и презиме, и место рођења, и имена својих родитеља.

— Одакле си родом, Спиро? — пита професор математике Спиру Најдановића.

Спира ћути, трепће и гледа у таван.

- Одакле си родом, Спиро? – понавља професор.
- Спира ћути, трепће и гледа у таван.
- Зар не знаш, по богу брате, одакле си родом?
- Заборавио сам.

Ћутањем се могу изражавати и друга негативна емоционална и психичка стања – неслагање са саговорником поводом предмета разговора, неодобравање онога што саговорник саопштава, осећање разочараности, љутње, беса, гнева, презира, мржње итд. Таква ћутања се у говорној интеракцији јављају као спонтане емоционалне реакције, такође праћене другим невербалним понашањима. Комуникативном ситуацијом преузетом из *Вечерњег младожење* Ј. Игњатовића илуструјемо управо ћутање с емотивном функцијом:

– Волим тај дућан више него све. Нек' ми све пропадне, док ми је тог дућана, пропасти не могу. Но да ти нешто рекнем, мало а језгровито. ... Имамо девојку на удају, Ленку, па како би било да је удамо, тојест да зета у дућан доведемо, каквог доброг момка?

Госпођа Сока ћути као обнезнањена.

У датој ситуацији један од учесника износи своје размишљање, идеју тражећи од саговорника да изнесе свој став поводом тога (уп. „... па како би било да је удамо ...?“). Саговорник ћутањем одговара говорнику („...ћути као обнезнањена“), те је ћутање невербални знак несаглашавања са саговорником, неподржавање саговорника, али и израз чуђења и запрепашћености због онога што саговорник износи као предлог, идеју.

Истина, ћутање може бити и израз позитивних осећања. И оно је обично праћено другим невербалним знацима којима се указује на специфичност психичког и емоционалног стања онога који у говорној интеракцији реагује ћутањем. Навешћемо ситуацију у којој је један од учесника комуникације непосредно по постизању спортског успеха на честитање других одговорио ћутањем уз осмех.

А: Честитам! Браво, срећкице моја!

Б: (Ћути и осмехује се.)

У овој ситуацији разговор се одвија међу блиским саговорницима, на шта нам указује фамилијарно обраћање формом „срећкице моја“, а ћутање с осмехом има комуникативно-прагматичку вредност форме за изражавање захвалности и задовољства, као нпр. форме *Хвала!*

Но, и у случају негативних и у случају позитивних осећања, реч је о ситуацијама ћутања које наступају као емоционални потреси на које се у српском језику денотира речима *шајац*, *мук*, *мршвило*, *ћушња*, затим изразима са именицом тишина који се потврђују у Речнику САНУ –

мртва тишина, дубока тишина, пробна тишина, мукла тишина, смртна тишина, црквена тишина, али и глаголским лексемама занеметти, заћушати (се), ућушати (се), замукнути и др. Једна од таквих тзв. ситуација ћутања описна је у Бакоњи фра Брне С. Матавуља:

Срдарина је шкргутао зубима, тражећи кога ће избити, те се најзад искали ријечима на новоме ћакону, а шакама на Шкељу. Наста велика тишина, као што бива послје великих потреса.

Чини нам се да у испољавању емоција и психичког стања бољи комуникативни ефекат има неговорење, тј. ћутање, ако је судити по изразима *оставити (некога) без текста, без даха*, као и по дискурсним маркерима у експресивним говорним чиновима изражавања неверице, чуђења и сл. као што су – *Немам речи!, Шта рећи!, Нема речи којима се то може рећи (описати), Нема праве речи, Не постоји права реч ...*

Ови изрази нарочито показују да су ћутања с емоционалном функцијом блиско повезана с филозофским поимањем ћутања. То је оно ћутање које се односи на оно што је неизрециво, на сферу трансцендентног, метафизичког, тј. односи се на ону страну природе, о којој се једино и може ћутати, или, како је Витгенштајн рекао, о чему се не може говорити, о томе се мора ћутати. Дакле, говорењем не може се пренети истина у оном филозофском смислу. У вези са тим је и ћутање у православној традицији које се сматра целомудреним опхођењем које једино са собом не носи покајање. Познато је у православљу и молитвено ћутање, тј. молитвено тиховање.⁴ Ћутања с емотивном функцијом занимљиво је посматрати и с лингвокултуролошког аспекта будући да се зависно од културе, тј. од простора и времена, емоције различито испољавају. За нашу традиционалну културу је специфично то, како запажају неки аутори, да се ћутање концептуализује као трпљење, које се рашчитава у изразу „ћути и трпи“, одн. „ћути и гутај“ (Башић 2008: 200).⁵

Но, и ћутање, као и говорење може имати тзв. **конативну функцију** – функцију деловања на адресата како би се саговорник подстакао на одређено понашање. Како сматра В. Поттијенко, најилустративнији пример

⁴ Већина наших аутора која се бавила феноменом ћутања у својим истраживањима говори управо о ћутању у филозофском, теолошком, културолошком контексту и др. В. нпр. Половина 1996; Башић 2008; Томић 2016; Стојановић Шешлак 2018.

⁵ Међутим, оно што се као промена у овом смислу може препознати у нашој данашњој култури, медијски заснованој, јесте инсистирање на публицитету, на отвореној комуникацији и на транспарентности, под слоганима *Не штрићу—проговори, Нећу да ћушим, Немојте ћушати, Нек се чује и твој глас* и сл. којима се у јавности различите друштвене организације и групе представљају пропaгирајући говорење и причање као најврсисходнија средства за указивање на актуелне друштвене појаве и девијантности (нпр. на насиље у друштву, у школи, на опаке и ретке болести и сл.), верујући у делотворну моћ само изговорене речи, а не и неизговорене речи, тј. ћутања.

ћутања с конативном функцијом јесте оно ћутање које се у говорној интеракцији јавља као свесно прекидање говорења како би се саговорнику дало до знања да треба да узме реч (Потиенко 2017: 52). Према нашем разумевању ствари, то су ћутања која се јављају као иницијални, а не као реактивни говорни чинови. Могу бити протоколарног карактера, нпр. замирање говора, умиривање и ћутање већег броја људи (нпр. гостију, учесника на конференцији, ученика и др.) окупљених неким поводом (прослава, конференција, час и др.) како би се појединцу (домаћину, конференсијеру, наставнику и др.) дало до знања да се може обратити присутнима, тј. започети говор. Могу бити и непротоколарног карактера када се јаве у неформалним, односно мање формалним ситуацијама. То је, рецимо, пауза коју говорник направи када намерно заћути током говорења како би омогућио свом саговорнику или саговорницима да на његове речи реагују вербално (изражавањем слагања, неслагања, похвала, скандирањем и др.) или невербално (аплаузом, смехом и др.). Једно такво ћутање дато је у *Бакоњи фра Брне С. Матавуља*:

– Шта наопако?... Та-ако!... А зашта се ниси исповидâ за толико времена?

– Зато што ми је сотона обузеја душу – рече Пивалица спуштајући главу све ниже. – Ја сам ти, оче, највећи грешник на свиту... Ја сам сав огризнуја у крви... Ја сам заслужија не вишала, него да ме жива пеку...

Пивалица заћута. Брне видје како му се рамена малко тресу и чу како му цвокоћу зуби. Брне се згрози, те једва рече:

– Ти си, дакле, баш велики гришник. Томе се нисам надâ. Е па кажи све што имаш!

– Прије дванајс година убија сам једнога човика. Убија сам га из пушке насрид пута између града и нашега села. То је било у зору. Нико није видија. И данас се мисли да га је нико други убија...

Пивалица исприча то напретег, па застаде, као очекујући шта ће на то исповједник, који диxаше као цигански мијех. Пошто је чекнуо неколико тренутака, настави истијем гласом, а тресући се јаче.

У оваквим ситуацијама ћутање на другога делује тако да се он осећа п(р)озваним да на то ћутање одговори, реагује. У описаној ситуацији фра Брне на прво Пиваличино заћуткивање реагује вербално дајући му подстрека да настави даље с причањем, а на друго Пиваличино заћуткивање реагује невербално тешким уздисањем, што је Пивалици био сигнал да треба да настави с говорењем.

Оно што оваква ћутања чини специфичним јесте то што ћутања с конативном функцијом често у исто време имају и емоционалну функцију, те су уједно и изрази различитих психичких и емотивних стања, нпр. негодовања и протестовања, баш као у следећим примерима:

(Мама улази у дечју собу у којој су ствари разбацане и ћутећи забезекуто гледа по соби и у дете)

Дете: Средићу то, не брини! Само да завршим!

У овој описаној ситуацији, на основу дететове реакције – умирење мајке речима „Средићу то, не брини!“ – несумњиво се може закључити да је ћутање имало исту комуникативно-прагматичку вредност баш као и било који вербални прекор који би у датој ситуацији могао да се јави.

Ћутање протестног карактера налазимо нпр. у учионици, када наставник, док предаје, заћути како би се ученици утишали и примирили.

Ћутање се може понекад оценити и као маркер агресивног понашања према саговорнику – онда када је ћутање сигнал игнорисања саговорника или пак ћутке упућен прекорни поглед неке не би ли се на тај начин други ућуткао итд.⁶

Ова последње наведена запажања о конативној функцији ћутања дају за право да се говори и о **фатичкој функцији** ћутања. Фатичка функција језика усмерена је на успостављање контакта са саговорником, односно на одржавање контакта, као и на прекид контакта. Она нема за циљ размену порука, већ само задовољава потребу за успостављањем везе, контакта међу саговорницима, за отпочињањем или прекидањем разговора.

У литератури коју смо консултовали разликују се позитивно и негативно ћутање (Потиенко 2017: 57–62). Позитивно ћутање је оно које у комуникацији наступи као последица хармоничних односа међу саговорницима услед успостављања потпуног међусобног разумевања и схватања и на тај начин се успоставља једна врста емотивне или менталне везе међу саговорницима. Илустрацију за такво ћутање налазимо у следећем опису у *Горском цару* С. Ранковића:

– Хајде, молим те. Ваљада ме се не бојиш?

– Кад бих те се бојала, не бих ни стајала с тобом – одговори она одлучно.

Он јој приђе ближе, узео је за руку и поведе са стазе. Ћутаху обоје, а она ... не могла да савлада ону велику узбуђеност, не могла да стиша узнемирено срце, које куцаше јако и брзо.

А негативно ћутање пак супротно је од позитивног и оно настаје као прекид контакта међу саговорницима услед отуђења, дисхармоничних, конфликтних односа и сл., а тишина која наступи је негативна тишина.

⁶ Више о ћутању као маркеру агресивног понашања в. Воронцова, Копиылова 2017.

Леп опис такве једне ситуације ћутања приказује се у *Сеоској учи-шељици* С. Ранковића:

Љубица не запита о ком се то говори да је отпуштен, јер је нагађала, а и познала је по Гојкову изразу лица. А Гојко јој не рече то с нарочитом намером: да види хоће ли одмах сама запитати и шта ће радити кад чује. А овако, кад Љубица ућута, би му незгодно: шта да ради ?... о чем сад да говори?

Фатичка функција ћутања, односно језика уопште од великог значаја је у језичкој учтивости ако имамо у виду да је једна од стратегија тзв. позитивне учтивости „Учествуј у разговору, Подржи разговор”, а у тзв. негативној учтивости „Избегавај ћутање”.

Поетска функција ћутања препознаје се у поетском, односно књижевноуметничком дискурсу, и то су нпр. драмске паузе или друге врсте станки и застоја у говору који се појављују из естетских и стилистичких разлога.

Даље, може се говорити и о **метајезичкој функцији** ћутања. Према В. Поттијенку такво ћутање се јавља нпр. у дијалогу странаца, када један од саговорника ћути на постављено питање зато што не разуме језик којим говори његов саговорник; дакле, не познају исти код (Потиенко 2017: 70).

Наша запажања о комуникативно-прагматичким функцијама ћутања можемо за крај свести на следеће констатације. Ћутање у комуникацији има исти комуникативни потенцијал као и говорење и има исте оне функције у комуникацији које има и изговорена реч. Свака од тих функција ћутања може се надаље истраживати и сагледавати. У контексту се може актуализовати и више функција ћутања. Доминантном се показује емотивна функција ћутања, што ћутање чини маркираним чланом у дихотомији говорење–ћутање, те је стога у неким ситуацијама ћутање ефектније од говорења.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Башић, И. „Неизречено, неизрециво, замукло – концепт ћутања у српском језику.” *Зборник Машице српске за славистику*, 74 (2008): 191–213.
- Воронцова Т. А., Копылова Т. Р. „Молчание как маркер агрессивного речевого поведения (на материалы бытового общения).” *Филологический класс*, 3, 49 (2017): 29–33.
- Копылова, Т. Р. „Виды молчания: подходы к классификации.” *Вестник Удмуртского университета*, 26, 3 (2016): 80–85.
- Половина, В. „Ћутање као средство комуникације и сазнања у дискурсу.” *Прилози за коинитивну лингвистику*. Београд: Филолошки факултет (1996): 187–225.

- Потиенко, В. И. *Прагматика молчания*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургски государственный университет, 2017.
- Радић, С. „О ћушању у српском језику.” *Прилози проучавању језика*, 44 (2013): 29–41.
- Речник српскохрватској књижевности и народној језика САНУ*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Стојановић Шешлак, И. „Проблем ћутања у есеју Велика је ствар ћушање Иси-доре Секулић.” *Лийар: Часопис за књижевности, језик, уметности и културу*, год. XIX, бр. 67 (2018): 251–263.
- Томић, З. *Књига о ћушању*. Београд: Чигоја штампа, 2016.
- Чутура И., Јовановић В. „Ћутање и смех као оспољавање ослобађања јунака у роману *Дорошеј* Добрила Ненадића.” *Књижевна историја*, год. 51, бр. 169 (2019): 385–405.

*

- Bruneau, T. „Silence, Silences and Silencing.” *Encyclopedia of Communication Theory* (2010): 881–886.
- Jaworski, A. „Silence.” *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2006.

ИЗВОРИ

- Матавуљ, С. *Бакоња фра Брне* <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>.
- Нушић, Б. *Аутобиографија* <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>.
- Ранковић, С. *Горски цар* <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>.
- Ранковић, С. *Сеока учитељица* <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>.

Bojana S. Milosavljević

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC FUNCTIONS OF SILENCE IN SPOKEN INTERACTION

Summary

The paper presented the communicative-pragmatic functions of silence using Jakobson's six-part model of the communicative event and language functions. It has been shown that in communication silence has the same communicative and functional potential as speaking, and that in certain situations it can be more effective than speaking.

Key words: silence, language functions, R. Jakobson.

СЛОБОДАН Б. НОВОКМЕТ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

КАКАВ ЈЕ ПРИЗЕМАН ЧОВЕК?** Прилог проучавању семантике придева *приземан* у српском језику

Придев *приземан* у *Речнику српскога језика* има секундарно значење 'прост, примитиван, низак, неморалан'. Када у колокацијама одређује појмове типа хумор, страст, ТВ програм и сл. обично нема дилеме да овај придев има негативну конотацију, међутим, када квалификује човека, код извесних говорника може упућивати и на позитивно вредноване особине, као што су скромност, реално сагледавање ситуације, трезвеност, једноставност, смиреност и сл. На основу анкетног истраживања, спроведеног међу студентима Филолошког факултета и лексикографима Института за српски језик САНУ, као и анализе примера у корпусу српскога језика (PDRS 1.0), циљ рада је да укажемо на то да се семантика придева *приземан* код извесних говорника српског језика може двоструко тумачити, и да то тумачење кореспондира са амбивалентним доживљајем појмовне оријентационе метафоре *ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ*.

Кључне речи: придев *приземан*, семантика, корпус, анкета, оријентацио-на метафора, српски језик.

1. Предмет и циљ рада

1.1. Предмет нашег рада је разматрање семантике придева *приземан* у српском језику. Истраживање спроводимо на основу анкете урађене међу говорницима српског језика (у анкети су учествовали студенти Филолошког факултета различитих студијских профила и лексикографи Института за српски језик САНУ) и анализе примера сакупљених преко корпуса српског језика PDRS 1.0.¹

* slobodan.novokmet@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Serbian Web Corpus PDRS 1.0 (2022) креиран је у оквиру пројекта Јавни дискурс у Републици Србији. У питању је један од највећих корпуса српског језика до сада – садржи 454.187 текстова, сакупљених преко сајтова који садрже домен rs.

1.2. Основни циљ рада јесте да укажемо на чињеницу да се семантика придева *приземан* код одређених говорника српског језика може двоструко тумачити. Такође, циљ рада је да преко праксе когнитивно-лингвистичког изучавања семантике речи установимо мотиве све чешће „погрешне” употребе овог придева у говорној и писаној пракси на коју многи нормативисти скрећу пажњу, тј. да укажемо на то како на семантику придева *приземан* код неких говорника утиче комбинација оријентационих и културолошко-аксиолошких доживљаја онога што је ГОРЕ и онога што је ДОЛЕ, тј. „при земљи”.

2. Анализа примера из корпуса

2.1. Придев *приземан* у *Речнику српскога језика* (2011) има два значења, примарно, или просторно: 'који се налази при земљи: ~ кућа, ~ стан, ~ соба', и секундарно, које припада скупу морално-психичких и интелектуалних особина: фиг. 'прост, примитиван, низак, неморалан', односно 'низак, рђав, неморалан' (како је забележено у РМС). Јасно је да је ово „негативно” оцењено секундарно значење добијено преко појмове метафоре НЕМОРАЛНО ЈЕ ДОЛЕ, која се темељи на просторној оријентацији према којој се апстрактни појмови организују један према другом преко различитих оријентационих односа, конкретно односа ГОРЕ—ДОЛЕ, према коме појмови као што су ДОЛЕ, НЕЦЕЛИНА, ПЕРИФЕРИЈА и сл. имају генерално негативна значења и импликације.²

2.2. Када у колокацијама одређује појмове типа хумор, страст, ТВ програм и сл. обично нема дилеме да овај придев има негативну конотацију (нпр. приземан хумор је прост, неукусан, вулгаран, примитиван, баналан и сл.), међутим, када квалификује човека, код извесних говорника може упућивати и на позитивно вредноване особине, као што су скромност, реално сагледавање ситуације, рационалност, трезвеност, једноставност, смиреност, сталоженост и сл. На овакву употребу придева *приземан* указивано је и у нашим медијима. У чланку *Приземљено и приземно* Д. Вељковић Станковић каже да бисмо реченицом: „Та девојка је заиста добра, васпитана је, вредна и приземна”, изrekli у исто време и хвалу и покуду, тачније — „покудом је обезвређена похвала”, јер иако

² Тако, оријентација на ГОРЕ, као и појмови као што су ЦЕЛИНА, ЦЕНТАР, ВЕЗА, УНУТРА, РАВНОТЕЖА, ЦИЈ и НАПРЕД имају позитивна значења, док њима супротни појмови ДОЛЕ, НЕЦЕЛИНА, ПЕРИФЕРИЈА, БЕЗ ВЕЗЕ, СПОЛЈА, НЕРАВНОТЕЖА, БЕЗ ЦИЈА и НАЗАД имају негативна значења и импликације. Такође, оријентациона метафориčka пресликавања нису произволјна, него су утемељена на структури људског тела и нашој физиономијској интеракцији са светом. На пример, када смо срећни, здрави и при свести, имамо енергије, стојимо исправно, готово да поскакујемо, али када смо нерасположени, болесни или без свести, немamo снаге, ходamo погнуто и имamo потребу да седнемо или легнемо, а у последњем случају лежимо (Filipović-Kovačević 2021: 87).

се заправо хтелo рећи да је одређена особа реална, једноставна, скромна и неузнесена, казано је да је проста, примитивна и неморална.³

2.3. Примери сакупљени преко корпуса српског језика PDRS 1.0. потврдили су нам да се придев *приземан* у српским интернет медијима реализује у све три варијанте – и у два забележена значења у речницима српског језика, и значењу које се маркира као неправилна употреба:

а) примарно значење: 'који има само један спрат, ниво'⁴, углавном се среће у колокацијама као што су 'приземна кућа' (зграда) да опише грађевински објект који се састоји из једног спрата/етаже, односно 'приземан мраз', 'приземна флора' и сл. да опише појмове и појаве који су 'лоцирани или се остварују/дешавају на земљи/тлу или близу земље/тла'.⁵

1) Кућа је *приземна* и састоји се од *улазног ходника* који има комуникацију са свим просторима (avenijanekretnine.rs); 2) *Sutra* и у четвртак ујутру се очекује *слаб приземни мраз*, а током дана *сунчано* и *топлије* (blic.rs); 3) У *приземном* делу *Sinagoge* налазе се боје *оке* и *браон*, што симболизује *земљу Јудеју* (suboticasinagoga.rs); 4) *Zbog opasnosti od požara* (blizina borovih sastojina), а и *zbog uništavanja prizemne i zemljišne mikrofaune* неће се вршити *спалјивање* *шумског отпада* (gov.rs).

б) секундарно значење: 'прост, примитиван, низак, неморалан'⁶, углавном се реализује као зависни члан у колокацијама са неким инатним/апстрактним појмом као што су нпр. *инстинкт*, *уметност*, *хумор*, *теме*, *страсти*, *увреде* и сл.:

5) *Ljudi su glupi* и *moramo se zaštititi od njihovih prizemnih instikata* (masina.rs); 6) *Štaviše*, она их потврђује и уздиже изнад *приземне уметности* и *помраченог хоризонта стварности* – каже др *Ratko Božović*, *sociolog* (vesti.rs); 7) *BUREK* *Jedan od prvih humorističkih foruma* и *prvo mesto gde ste mogli naći smešne video klipove* *nikada nije bio moja šolja čaja zbog prizemnog i sirovog humora* (beforeafter.rs); 8) У Србији *toliko naviknutoj na nepismeni i prizemni rečnik „rijalitija”*, *lepo sročena beseda obradovala je one koji razmišljaju i govore suprotno opštem društvenom trendu* (*stipendije*.rs); 9) *Ali nećemo patetisati, dodvoravati se prizemnim strastima* *tabloidne*

³ <https://www.politika.rs/scc/clanak/339127/Prizemljeno-i-prizemno>, приступљено 21. 12. 2023.

⁴ Ово је једино значење које овај придев има нпр. у словеначком (*prizemen*) и бугарском (*приземен*) језику.

⁵ У префиксално-суфиксалним изведеницама овог типа префикс *при-* има значење предлога *при*, па би тако у случају придева *приземан* требало да означава 'који је мало изнад земље' (Пипер, Клајн 2013: 244).

⁶ Ово значење придева *приземан* налазимо и у пољском (*przziemny*), чешком (*přízemní*) и руском (*приземленный*) језику.

publike, a pogotovo se nećemo [...] praviti da ne primjećujemo politizaciju ovog pitanja (frontal.rs); 10) Oko 33% svih priloga svodilo se na verbalno optuživanje i prizemne uvrede stranačkih predstavnika u izornoj kampanji (cesid.rs); 11) Da li je pojavom kompjutera došlo do ekspanzije loših muzičara koji su koristili programe i semplove za snimanje svoje ionako minimalističke i prizemne muzike? (pcpress.rs)

в) „погрешно” значење: скроман, рационалан, реалан и сл.:

12) Naime, koliko je ekstravagantna na sceni, toliko je u privatnom životu skromna i prizemna žena (republika.rs); 13) Vi Miroslava doživljavate kao zvezdu, a on je jedan tako običan, normalan i prizeman čovek (espresso.co.rs); 14) Osećao sam strahopoštovanje ogromno i imao tremu, a onda sam shvatio da je i on toliko jednostavan, prizeman, normalan (blic.rs); 15) Kao i svi zemljani znaci, Bikovi su poznati po svom trudu, praktičnosti, ali i po tome koliko su prizemni (alo.rs); 16) U svakodnevним практичним stvarima mogu imati koristi od vašeg prizemnog zdravog razuma (webfabrika.rs); 17) S druge strane, kada sretremo osobu u braon odeći, doživljavamo je kao prizemnu, realnu, neposrednu, blisku i prozaičnu (iserbia.rs); 18) Najviši vid umeća života kod svakoga je da prepozna da ne treba da ostanemo samo prizemni ljudi (novosti.rs); 19) Nominovan za Oskara u oblasti originalnog scenarija, i to ne bez razloga – scenario je stvarno odličan, realan, prizeman (darkwoodprodavnica.rs); 20) Naročito danas, kada smo u većoj ili manjoj meri svi okrenuti sebi i prizemnim, egzistencijalnim potrebama (politika.rs); 21) Janko je jedan jako prizeman i dobar lik (blic.rs).

2.4. Као што видимо, употреба придева *приземан* у значењу 'скроман, рационалан, трезвен, реалан, стабилан' и сл. врло је заступљена у корпусу, поготово када се односи на особе (приземна жена, приземан човек, он је приземан, бикови су приземни, приземна особа и др.). Речнички забележено секундарно значење ('прост, примитиван, неморалан') углавном се односи на апстрактне појмове (као што су хумор, страсти, увреде и сл.).

3. Анализа анкете

3.1. Анкетом смо хтели да проверимо како изворни говорници српског језика доживљавају придев *приземан*. Анкета се састојала из питања да се опише 'приземан човек' и да се притом користи или дескриптивна или синонимска дефиниција, без икаквих ограничења, осим да се одговор не тражи у речницима и да се одговори без много промишљања. У анкети је учествовало 80 студената различитих профила са Филолошког факултета у Београду и 20 лексикографа са Одсека за лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду Реч-

ника САНУ.⁷ Поред изворног осећаја говорника, анкетом смо хтели да проверимо и осећај искусних лексикографа који раде на изради нашег највећег дескриптивног речника.

3.2. Прво ћемо прокоментарисати резултате које су дали студенти. Од 80 учесника у анкети, 67 њих дало је такву дефиницију придева *приземан* која иде ка позитивној конотацији. Њих 10 одлучило се искључиво за значења негативне конотације, док је њих 8 написало да је свесно да постоје два значења (па су се консеквентно определили за једно).⁸

Резултати анкете⁹

скроман	21 одговор	добар	3 одговора
нормалан	9 одговора	није надмен	3 одговора
сталожен	8	онај који размишља реално/реалистично	3
који стоји чврсто на земљи, на својим ногама	8	свестан себе и околине	3
реалан	7	приступачан	2
смирен	6	не понаша се бахато	2
разуман	6	љубазан	2
који није уображен	6	у складу је са друштвеним нормама	2
рационалан	5	објективан	2
стабилан	4	размишља у складу са друштвом	2
ненаметљив	4	упркос слави и богатству не жели да се истиче и уздиже изнад других	2

⁷ Иако смо свесни да овако селектовани учесници у анкети нису довољни да се пружи дефинитиван одговор о доживљају придева *приземан* код изворних говорника, сматрамо да могу пружити илустративан одговор на питање како га они у пракси употребљавају.

⁸ Ту бележимо и одговоре типа: 'Знам да се користи неправилно, за неког ко је скроман, ко није надобудан'; 'Раније сам мислила да значи опуштен, као у енглеском down to earth'; 'Људи из моје околине мисле супротно него ја' и сл.

⁹ Због дужине рада наводимо само одговоре који су имали две и више потврда у анкети.

културан	4	озбиљан	2
одмерен	3	није похлепан	2
свестан својих могућности	3	пријатан	2

3.2.1. Ако узмемо у обзир и одговоре (којих је укупно 88), који су у анкети заступљени са само једним примером, а који носе позитивну конотацију, долазимо до тога да је 'приземан човек' и:

фин; поштен; тих; једноставан; зрео; није горд; паметан; миран; прибран; урачунљив; трезвен; свестан својих способности; када треба да се докаже он то уради без проблема; супротност човеку који је поносан и хвалисавац; није наметљив; спреман да прихвати савет; свестан реалности; поштује и цени друге; није жртва бурних емоција; у извесним ситуацијама понаша се прикладно; није препотентан; отворен за комуникацију; не реагује бурно; не лети у небеса; одлучан; пријемчљив; онај који не доноси исхитрене одлуке; који све унапред добро испланира; свестан себе и својих квалитета; није сујетан; не очекује да му се догоде објективно нереалне ствари; изван живота и фантазија; не живи у илузијама већ се ослања искључиво на оно што има; није склон имагинацији; очекује оно што је реално; размишља здраворазумски; човек коме није много потребно; не издиже себе; не воли да се хвали; поседује добре особине; има здраве амбиције; не заноси се; исти према свим људима (без обзира на њихов друштвени, социјални статус); објективно резонује ствари у свим животним околностима; реално сагледава могућности; свестан својих граница; није пун себе; захвалан; свестан тренутка и реалних околности; са којим може да се разговара; зна шта ради; није хаотичан; мисли му не лутају; не идеализује свет око себе; не живи у заблуди већ је свестан како се ствари одвијају у стварном свету; не живи у облацима; не реагује бурно на стресне ситуације; прво размисли па реагује; са правим вредностима; особа која када је дигну у небеса остаје чврсто при својим ставовима; самосвесна особа по питању свог карактера и могућности; не претвара се да је неко ко није; није захтеван; има своје циљеве; пристојан; хладнокрван; снажљив у одређеним ситуацијама; нема потребу да себе уздиже; поштује живот и људе; на њега се може рачунати; зна своје место; није претенциозан; задовољан оним што има; човек који и поред личног успеха задржава нормално понашање; није му слава ударила у главу; налази се на земљи; није му глава у облацима; није умишљен; човек добре ћуди; супротан надобудном и умишљеном човеку; зна где му је место; не преувеличава сопствене вредности; не хвали се; комуницира лепо са осталима; не ставља себе на виши положај у односу на друге; особа која нема превелика очекивања; испуњена на сваком пољу; богата, али се понаша пристојно.

3.2.2. Ако узмемо у обзир само одговоре у анкети који су заступљени са већим бројем примера (три и више), долазимо до тога да млади говорници српског језика приземну особу виде пре свега као: 'скромну', 'нормалну', 'сталожену', 'реалну', 'смирену', 'разумну', 'рационалну', 'стабилну', 'неуображену', 'ненаметљиву' и 'културну'. Ако, с друге стране, групишемо одговоре које смо добили у одређене категорије, у које можемо сврстати исте или сличне особине, долазимо до следећих особина, које описују приземну особу:

- 1) скромност – скроман, ненаметљив, спреман да прихвати савет, једноставан, није горд, није препотентан, није уображен, није надмен, није сујетан, не издиже себе, не воли да се хвали, не заноси се, свестан је својих граница, није пун себе, захвалан је, зна где му је место, нема потребе да себе уздиже, није му слава ударила у главу; налази се на земљи; није му глава у облацима, зна где му је место, не преувеличава сопствене вредности, не хвали се, не ставља себе на виши положај у односу на друге, особа која нема превелика очекивања, човек коме није много потребно, упркос слави и богатству не жели да се истиче и уздиже изнад других, није претенциозан, не лети у небеса, не понаша се бахато, богат али се понаша пристојно, није умишљен, човек који и поред личног успеха задржава нормално понашање;
- 2) рационалност и реалистичан начин размишљања – свестан својих способности, рационалан, свестан својих могућности, реалан, размишља реално, свестан реалности, не очекује да му се догоде објективно нереалне ствари изван живота и фантазија; не живи у илузијама већ се ослања искључиво на оно што има; није склон имагинацији; очекује оно што је реално, свестан тренутка и реалних околности, реално сагледава могућности, не живи у заблуди већ је свестан како се ствари одвијају у стварном свету, не живи у облацима, мисли му не лутају, свестан себе и околине, има здраве амбиције, не идеализује свет око себе, не претвара се да је неко ко није;
- 3) смиреност и сталоженост – није жртва бурних емоција, зрео, миран, сталожен, смирен, не реагује бурно, прибран, урачунљив, онај који не доноси исхитрене одлуке, стабилан, озбиљан, одмерен, није хаотичан, не реагује бурно на стресне ситуације, прво размисли па реагује, на њега се може рачунати, свестан себе и својих квалитета;
- 4) разумност и објективност – размишља у складу с друштвом, влада се разумно, разуман, размишља здраворазумски, објективан, објективно резонује ствари у свим животним околностима, зна своје место;

- 5) поузданост – када треба да се докаже он то уради без проблема, приступачан, који све унапред добро испланира, зна шта ради, сналажљив у одређеним ситуацијама, хладнокрван;
- 6) генерално позитивне особине – фин, поштен, добар, тих, одлучан, пријемчљив, нормалан, љубазан, културан, поседује добре особине, пристојан, паметан, пријатан, човек добре ћуди, поштује и цени друге, отворен за комуникацију, исти према свим људима (без обзира на њихов друштвени, социјални статус); са којим може да се разговара; комуницира лепо са осталима; поштује живот и људе; са правим вредностима.

3.3. Од одговора који сврставају придев *приземан* у оквиру негативне конотације издвајају се две особине:

прост	7 одговора	необразован	5 одговора
-------	------------	-------------	------------

Интересантно је да међу доминантним одговорима нема оног који се односи на нечије моралне квалитете, те би у односу на речничку дефиницију 'прост, примитиван, низак, неморалан' (одн. 'низак', 'рђав', 'неморалан'), дефиниција онога ко је приземан на основу одговора говорника била 'прост и необразован'. Ако бисмо све одговоре из анкете категоризовали у одређене особине, онда долазимо до следећих:

- 1) невоспитање – прост, невоспитан, необразован;
- 2) неинтелигенција – мање паметан, има низак ниво знања, уских схватања, нема потребе за читањем књига, музејима и сл., неинтелигентан, површан, плиткоуман;
- 3) бестидност – бесраман човек, човек без стида;
- 4) опште негативне особине – нема свој став, настран начин размишљања.

3.4. Резултати анкете коју су радили сарадници Института за српски језик САНУ врло су слични онима који су оставили студенти, тако да 70% испитаника даје овом придеву позитивну конотацију:

с обе ноге на земљи	5 одговора	стабилан	2 одговора
скроман	3	обичан	2
реалног погледа на свет	3	нема велике жеље, амбиције, очекивања	2
реалних очекивања	3	самосвестан	2
рационалан	3		

3.4.1. Ако узмемо у обзир и одговоре који су у анкети заступљени само са једним примером позитивне конотације, добијамо и одговоре типа:

није уображен; живи нормалним животом; има нормална очекивања; није пун себе; свестан је себе и својих могућности; не можеш га преварити јер стално размишља; позитиван; разложен у свему; нормалан; разуман; лак за комуникацију и сарадњу; неумишљен; нема нереална очекивања; не лети у облацима; ко се не губи у теоријама; рационално приступа проблемима; приступачан; који се не заноси; свестан стварности; свестан својих вредности, али се њима не размеће; поуздан; једноставан; задовољава се малим стварима.

И овде међу одговорима налазимо оне карактеристике које се могу описати као 'скромност' и, с друге стране, 'разумност', 'рационалност' и 'реално сагледавање ствари'.¹⁰

3.4.2. Ако узмемо у обзир само одговоре у анкети који су заступљени са већим бројем примера (два и више), онда долазимо до тога да лексикографи Института за српски језик САНУ 'приземну особу' виде, пре свега, као ону која је 'с обе ноге на земљи', 'скромна', 'реална', 'рационална' и 'стабилна'. Ако упоредимо те одговоре са одговорима које су оставили студенти, долазимо до четири заједничке особине, приземна особа је: СКОРМНА, РЕАЛНА, РАЦИОНАЛНА И СТАБИЛНА.

3.4.3. Од одговора који сврставају придев *приземан* у оквире негативне конотације код лексикографа се издвајају две особине:

прост	3 одговора	вулгаран	2 одговора
-------	------------	----------	------------

Известан број наведених одговора упућује на ниску интелигенцију: 'неук', 'заостао', 'уских погледа', 'не воли да филозофира', 'глуми интелектуалца' (иако то није), 'не воли пуно да промишља', 'без дубљег виђења', или низак ниво културе: осим 'прост' и 'вулгаран' ту су и 'низак' и 'примитиван', али и 'неморалан' (један одговор), што се уклапа у дефиницију коју су дали студенти: 'прост и необразован'.

4. Уместо закључка

4.1. Поставља се питање да ли је и даље оправдано придеву *приземан* бележити само секундарно значење 'прост, примитиван, низак,

¹⁰ Занимљиво је да и овде имамо одговоре који одражавају конфликт у вези са семантиком придева *приземан* код испитаника, типа: „Знам да ово није тачно, али ми тако говори језички осећај.”

неморалан' када нам потврде из корпуса, као и само језичко осећање говорника говоре супротно.¹¹ С једне стране, није тешко објаснити, о-слањајући се на когнитивнолингвистичка проучавања семантике, зашто се негативно перципирано секундарно значење усталило. Оно се темељи на различитим појмовним метафорама базираним на значајној сликовној схеми вертикалности (ГОРЕ—ДОЛЕ),¹² према којој се оно што је доле сматра негативним, као што су изопаченост ЈЕ ДОЛЕ (То је низак ударац) (Кликовац 2004: 23, према Лејкоф, Џонсон 1980: 14–17), ТУГА ЈЕ ДОЛЕ (Пао сам у депресију, Оборио је нос), а СРЕЋА ЈЕ ГОРЕ (То му је подигло расположење, Расте од среће), НЕРАЦИОНАЛНО ЈЕ ДОЛЕ (Нећу да се спуштам на тај ниво), НЕМОРАЛНО ЈЕ ДОЛЕ (Стварно си ниско пао), НЕПРИЈАТНО, НЕПОЖЕЉНО ЈЕ ДОЛЕ (Пасти у нечију немилост) и сл.

Као што видимо, оријентација ГОРЕ—ДОЛЕ кључна је да се у језику концептуализују многе апстрактне појаве из човековог интелектуалног, емотивног, па и вредносно-етичког живота, што значи да је већина њих базирана на неким човековим искуствима у вези са тим шта се налази доле или шта иде ка доле (земља, прљавштина, каљуга, нечистоћа, али и покрети тела као што су спуштена глава, погурен став, оборен нос који су у вези са тугом, несрећом и сл.).

4.2. Међутим, у појмовном човековом доживљају онога како вреднује оно што је доле насупрот ономе што је горе, морамо узети у обзир и супротну концептуализацију, коју нам потврђује и фразеолошки материјал српског језика, као што је нпр. 'имати главу у облацима', 'живети у облацима', 'бити на седмом (деветом) небу',¹³ 'куле у облацима' и сл. „Interesantno je i da 'za nešto nerealno' kažemo da su kule u oblacima, a 'za nerealnog čoveka' da živi u oblacima ili da mu je glava u oblacima, što je motivisano metaforom NEREALNO JE GORE, u čijoj osnovi je naše konvencionalno znanje o tome da je nebo visoko, gotovo nedostižno, a pojave na njemu često enigmatične” (Filipović-Kovačević 2021: 164).

Уколико прихватимо ову метафору, морамо усвојити и ону да је РЕАЛНО ДОЛЕ, тј. да се оно што је реално, стабилно налази на тлу, јер је тло, супротно небу, сигурно, стабилно, а с тим у вези оно што је *приземно* може такође бити реално и сигурно, из чега се метафорично, на основу сличности два домена, изводе вредносне особине као што су скромност, рационалност, реалност и стабилност. Потврду за ове тврдње такође можемо пронаћи у фразеолошком материјалу српског језика, где се

¹¹ Грађа за израду Речника САНУ за одредницу „приземан” не потврђује примере са позитивном конотацијом.

¹² К. Расулић (2004: 25–27) у својој студији о језику и просторном искуству истиче значај сликовне схеме ВЕРТИКАЛНОСТИ (ГОРЕ—ДОЛЕ), јер су телесна и чулна искуства у вези са овом димензијом у свакодневном животу бројна.

¹³ Значи *бити сав блажен, изузетно срећан, њресрећан* (РСАНУ).

земља/тло види као симбол сигурности: 'извући земљиште (тло) испод ногу (некоме)', када неко бива доведен у несигуран положај (материјални, друштвени и сл.); 'бити ни на небу ни на земљи (бити, налазити се и сл.), лебдети између неба и земље', када је неко у несигурном, несталном, неодређеном, неповољном положају или је одвојен од стварности, без ослонаца на стварност, без рационалне основе, да 'неко губи тло под ногама' када губи ослонац, подршку, сигурност.¹⁴

Оно што остаје као недоумица јесте хоће ли систем комуникативне ефикасности и тежње за јасноћом језичког исказа дозволити енантиосемију у оквиру ове лексеме, тј. постојање два супротстављена секундарна значења – позитивно и негативно, или ће сами говорници временом диференцирати та два значења на оно које се односи на особе и оно које се односи на апстрактне појмове.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вељковић Станковић, Д. *Приземљено и њриземно*, politika.rs, 25. 9. 2015.
 Кликовац, Д. *Метшафоре у мишљењу и језику*. Београд: Библиотека 20. век, 2004.
 Пипер П., Клајн И. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
Речник српскохрватског књижевног језика. Књ. I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
Речник српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2011.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
 Филиповић-Ковачевић, С. *Појмова метшафора и метшониција у теорији и њракси*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2021.

*

Rasulić, K. *Jezik i prostorno iskustvo: konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.

¹⁴ Отуда није необично што су се неки од одговора у анкети позивали и на фразеологизам из енглеског језика „down to earth” (немати илузија, бити реалистичан), или придев *њриземан* дефинисали фразеологизмом „бити с обе ноге на земљи” или „није му глава у облацима”.

Slobodan B. Novokmet

WHAT IS PRIZEMAN IN SERBIAN LANGUAGE?
A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE SEMANTICS OF THE
ADJECTIVE “PRIZEMAN” IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The adjective “prizeman” in the *Dictionary of the Serbian Language* carries a secondary meaning of ‘simple, primitive, low, immoral.’ When determining concepts like humor, passion, TV program, etc., there is usually no dilemma regarding the negative connotation of this adjective. However, when qualifying a person, for certain speakers, it may imply positively valued qualities such as modesty, a realistic view of situations, sobriety, simplicity, humility, etc. Based on survey research conducted among students of the Faculty of Philology and lexicographers from the *Institute for the Serbian Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts*, as well as the analysis of examples in the Serbian language corpus (PDRS 1.0), the aim of the paper is to point out that the semantics of the adjective “prizeman” in the speech of certain Serbian language speakers can be interpreted in two ways, and that this interpretation corresponds to the ambivalent experience of the conceptual orientation metaphor *BAD IS DOWN*.

Key words: adjective prizeman, semantics, corpus, survey, orientation metaphor, Serbian language.

НИКОЛА В. РАДОСАВЉЕВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језика

са јужнословенским језицима

ФИКСИРАНОСТ АКЦЕНТА У ФЛЕКСИЈИ САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА**

У раду се са синхронијског становишта анализирају контексти у којима се и место и квантитет и квалитет акцента променљивих речи у њиховој парадигми током промене вредности граматичких обележја показују константним, тј. у којима остају фиксирани, и, самим тим, потпуно предвидљиви према једном фонолошком, морфофонолошком или морфолошком критеријуму, или према више њих. Циљ рада је да се допринесе проучавању акцента речи у флексији савременог српског стандардног језика.

Кључне речи: савремени српски језик, прозодија, акценат речи, интерфејс прозодије и морфологије, фиксиран акценат, флексија.

0. Увод

0.1. Предмет рада су облици променљивих речи савременог српског стандардног акцента у којима су место, квантитет и квалитет акцента:

- 1) непромењени у односу на акценат морфолошке основе, тј. облика из којег се она узима;
- 2) строго одређени вредношћу неког граматичког обележја.

Обе наведене појаве посматрамо као фиксираност акцента, само различитог типа – у првом је реч о фиксираности акцента основе за одређене вредности граматичких обележја током флексије, а у другом о фиксираној вредности прозодијских обележја у одређеном граматичком контексту без обзира на акценат основе или промену вредности неких граматичких обележја.

* nikola.radosavljevic@fil.bg.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене* (178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У прозодијским типологијама, под фиксираношћу акцента углавном се подразумева непроменљивост *места* акцента. Но, имајући у виду сложеност прозодијског система српског језика, због обима рада ограничили смо се само на случајеве у којима су у флексији истовремено фиксирана сва три акценатска елемента – и место и квантитет и квалитет акцента.

0.2. Дескрипција и типологија акцента у флексији савременог српског језика првенствено је била посвећена излагању акцента њихових облика у оквиру парадигматских типова појединачних врста речи у зависности од њихове силабичке структуре (Даничић 1925; Стевановић 1991), проучавању усмереном на акценат појединих облика (Батас 2017), издвајању врста алтернација акценатских елемената између облика у оквиру њихове парадигме (Николић 1962) и на њима заснованој класификацији акценатских парадигми (Дешић 1976). Притом су, сасвим разумљиво и оправдано, у центру пажње поменутих прегледних студија Ђ. Даничића и М. Стевановића били видови променљивости акцента речи у морфолошкој парадигми, где су највећи (скоро цео) простор добијале акценатске парадигме с алтернацијама, што је инспирисало и нека истраживања усмерена на проучавање дистинктивне функције прозодијских обележја у парадигмама променљивих речи (Радосављевић 2015а, 2015б). Променљивост акцента је увек била привлачнији феномен за истраживање, и мада је јасно да је фиксираност акцента основе у студијама нужно била присутна као обавезни пратилац тог феномена самом логичком везом – кад се одбаце сви изложени облици с променом у односу акценат основе, онда облици и целе парадигме с фиксираним акцентом представљају све оно што преостаје – није било радова који су се систематично бавили појавним облицима, условима и природом те фиксираности.

0.3. Поред достигнућа студија поменутих у претходној тачки, рад се ослања на акценатовани корпус ексцерпиран из речника савременог српског стандардног језика: *Речника српскохрватскога књижевног језика Матице српске* (1967–1976), *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (1959–), *Речника српског језика Матице српске* (3. издање, 2018) и *Обрашног речника српског језика М. Николића* (2000).

0.4. Задаци су били да се у домену интерфејса прозодије и морфологије:

- 1) издвоје морфолошке парадигме с фиксираним акцентом у свим облицима и морфолошке парадигме с облицима који чувају акценат основе;
- 2) издвоје облици у којима су вредности прозодијских обележја строго условљене вредношћу једног граматичког обележја или вредностима више њих;

- 3) уоче граматичка обележја и њихове вредности као критеријуми којима се поменуте појаве могу предвидети;
- 4) издвојени облици и целе парадигме систематизују према тим критеријумима.

Код речи које су акценатски дублети или триплети, у обзир су узети само примери где све варијанте показују фиксираност, како би резултати били релевантни за све говорнике савременог српског стандардног језика.

0.5. Циљеви рада су следећи:

- 1) да се са становишта интерфејса прозодије и морфологије опишу и анализирају типови фиксираности акцента у облицима променљивих речи;
- 2) да се пружи систематичан преглед контекста према морфолошким критеријумима као примарним и фонолошким критеријумима као секундарним;
- 3) да се укаже на граматичка обележја којима се фиксираност акцента у флексији може предвидети;
- 4) коначно, да се допринесе проучавању и разумевању акцента променљивих врста речи у савременом српском стандардном језику.

1. Типови фиксираности акцента у флексији

1.0. У овом одељку се, са становишта интерфејса прозодије и морфологије, описују типови фиксираности акцента у флексији и особности процеса који доводе до њихове појаве. У анализи и графичком представљању процеса употребљавамо само опште и за многе савремене теорије добро познате термине у склопу организације граматичког система како се не бисмо ограничили на схватања и домете једне теорије, трудећи се да пружимо шире примењива запажања.

1.1. Фиксираност акценџа основе

1.1.1. Најзаступљеније примере фиксираности акцента у флексији представљају случајеви где се као резултат процеса који делују на морфолошку основу јавља конкретан облик који се од ње акценатски не разликује; тада је реч о фиксираности вредности прозодијских обележја основе, која су видљива у облику из којег се узима морфолошка основа за грађење конкретног облика (акценат морфолошке основе ћемо у даљем тексту означавати с АО). Један пример било би грађење ном. јд. имени-

ца III Стевановићеве врсте, који увек чува АО: *кѹћа-кѹћѣ, маѣка-маѣкѣ, жѣна-жѣнѣ, рѹка-рѹкѣ...*

1.1.2. Другачије је код формирања глаголских облика које се врши додавањем низа наставака. Узећемо као довољан пример радни глаголски придев, где можемо имати три сценарија:

- (1) облици сва три рода и оба броја радног глаголског придева једнаки су по акценту и чувају акценат полазне основе (инфинитива), нпр. *иљѣдати* : *иљѣао, иљѣала...*;
- (2) облици сва три рода и оба броја радног глаголског придева једнаки су по акценту, али се он разликује од акцента полазне основе (инфинитива), нпр. *идѣиши* : *идѣио, идѣила...*;
- (3) облици свих облика радног глаголског придева сем м. р. јд. су једнаки по акценту и чувају акценат полазне основе (инфинитива), једино акценат мр. р. јд. одступа, нпр. *рѣћи* : *рѣкла, рѣкло...*, али *рѣкао*.

Фиксираност у ситуацији (1), присутној у свим облицима, и у ситуацији (3), присутној у свим облицима сем м. р. јд., истоветна је оној у 1.1.1.

Међутим, ситуација (2) захтева посебну анализу. У поступку грађења, који се састоји из додавања два наставка, најпре -л-, као наставка за грађење радног гл. придева, а потом једног од наставака за род и број (∅, -а, -о...), додавањем првог наставка дефинише се нови акценат радног придева, другачији од акцента инфинитива, а тај нови акценат је у следећој фази фиксиран у односу на вредности граматичког рода и броја. Овде се, дакле, такође може говорити о задржавању акцента основе, само не полазне, већ основе која се од полазне добија у посредној фази образовања облика.

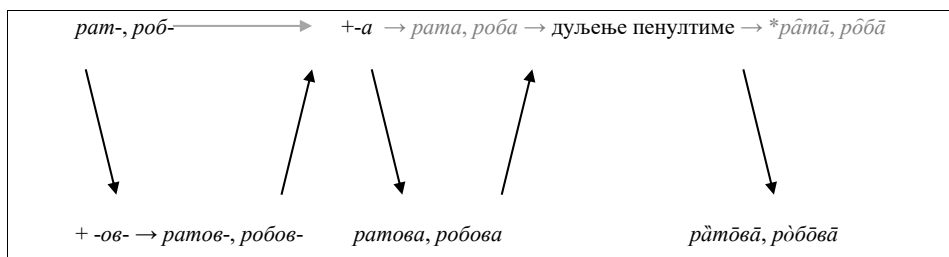
Исто важи за трпни глаголски придев и императив када формирају акценат другачији од акцента основе, само с тим: 1) да се код њих не може јавити ситуација (3); 2) да основа код трпног придева може, а код императива мора бити презентска; 3) да су код императива, јасно, наставци експоненти лица и броја, а не рода.

1.1.3. Још један специфичан случај представља акценат одр. вида позитива придева који разликују вид. Како се наводи у 2.2.1.2, сви облици одр. вида једног придева морају бити једнаки по акценту, независно од падежа, рода и броја. Фиксираност је, дакле, одлика самог обележја придевске промене (под термином подразумевамо промену одр. вида придева), што се добро види када се узму у обзир и компаратив и суперлатив придева, редни бројеви и придевске заменице које се мењају само по придевској промени (нпр. *нѣкѣ, свѣкѣ*) – сви такође имају једнак акценат у свим облицима (в. 2.2.2.1, 2.3.1.2, 2.4). Међутим, за разлику

од претходно наведених глаголских облика, овде нема посебног наставка као експонента само одр. вида, већ је та вредност обележја у склопу наставка који носи информацију и о свим другим вредностима (падежа, рода и броја). Стога се у овом случају фиксираност не може везати за посебну фазу у грађењу облика као у 1.1.2, али је треба везати за појединачно обележје и њену конкретну вредност – одр. вид.

1.1.4. До фиксираности акцента основе у флексији може доћи *блокирањем* – неки процес Б би довео до акценатске алтернације у неком облику, чиме би се изгубила фиксираност, али неки процес А, који му претходи, то спречава тиме што модификује улаз тако да на њега процес Б више не делује.

Такав је случај с инфиксацијом именица типова *р̑а̑и̑-р̑а̑и̑а* и *р̑д̑б̑-р̑д̑ба̑*. Када су ген. мн. оваквих именица двосложни, долази до дуљења АО на пенултими (процес Б), нпр. ген. јд. *ја̑а̑* : ген. мн. *ја̑а̑а̑*, ген. јд. *к̑д̑ња̑* : ген. мн. *к̑д̑ња̑а̑*. До истог би дошло и код именица *р̑а̑и̑* (истог типа као *ја̑а̑*) и *р̑д̑б̑* (истог типа као *к̑д̑ња̑*) да код њих претходно нема проширења основе додавањем инфикса *-ов-* у множини (процес А), чиме АО више није на пенултими, већ на антепенултими, а пошто се на њу дуљење не односи, АО и у ген. мн. остаје непромењен – ген. јд. *р̑а̑и̑а̑* : ген. мн. *р̑а̑и̑ш̑д̑в̑а̑*, ген. јд. *р̑д̑ба̑* : ген. мн. *р̑д̑б̑ш̑д̑в̑а̑* (Дијаграм 1):

Дијаграм 1. Пример блокирања којим се успоставља фиксираност АО.

Бледом бојом су означени блокирани резултати.

1.1.5. Врло је важно имати у виду да се једнакост акцента основе и облика не мора у свим оваквим случајевима тумачити искључиво неутралношћу процеса који делују на улаз у односу на прозодијска обележја, односно тиме да процеси просто ни на који начин не утичу на акценат улаза. Могуће је и да једнакост буде последица случајног поклапања – процеси делују на формирање конкретног акцента излаза, а тај акценат се случајно подударе с АО.

1.2. Айсолушна фиксираност акцента

1.2.0. Фиксираност акцента у флексији може подразумевати и да граматичка обележја строго диктирају конкретне вредности прозодијских обележја у датом контексту, без обзира на АО и без обзира на евентуална варирања вредности других граматичких обележја, што бисмо назвали *айсолушном фиксираношћу*. Везаност вредности тонског обележја за једносложне акцентогене речи, добро познато ограничење у прозодијском систему савременог српског стандардног језика да се у том контексту може реализовати само силазни акценат, био би пример ове врсте фиксираности.

1.2.1. Један пример за појаву да су вредности прозодијских обележја непроменљиве у конкретном облику налазимо у парадигми именица – када се за формирање ген. мн. употребљава наставка *-ију*, код једног броја именица Ia, Ib и IV врсте, образује се краткоузлазни акценат на слогу испред наставка: *ѝдсѝа-ѝдсѝијѹ*, *ѹрѝа-ѹрѝијѹ*, *нѝкѝа-нѝкѝијѹ*; *ѡка-ѡчију*, *ѹха-ѹшију*; *кѡсѝи-кѡсѝијѹ*.

1.2.2. Потврда за посредну фазу образовања облика јесте образовање компаратива придева (и прилога од њих насталих), где наставка *-иј-* за компаратив увек захтева краткоузлазни на слогу испред себе, а наставци *-ј-* и *-и-* краткосилазни (на иницијалном слогу, а истовремено и на слогу испред наставка, будући да су сви овакви компаративи двосложни), независно од АО (Дијаграм 2):

ПОЗИТИВ		КОМПАРАТИВ	
<i>пѡметан, -а</i>	+ -иј-	+ наставка за падеж, род и број	<i>памѣтнийѹ, -ѡ...</i>
<i>смѡрен, -а</i>			<i>смирѣнийѹ, -ѡ...</i>
<i>вѡжан, -а</i>			<i>вѡжнийѹ, -ѡ...</i>
<i>убѣдљив, -а</i>			<i>убедљивийѹ, -ѡ</i>
<i>поштен, поштѣна</i>			<i>поштѣнийѹ, -ѡ</i>
<i>стрѡг, -а</i>	+ -ј-		<i>стрѡжѹ, -ѡ...</i>
<i>брз, брза</i>			<i>бржѹ, -ѡ...</i>
<i>висок, висока</i>			<i>вишиѹ, -ѡ...</i>
<i>лѡк, -а и мѡк, -а</i>	+ -и-		<i>лѡкийѹ, -ѡ...; мѡкийѹ, -ѡ</i>
<i>лѣп, лѣпа ек.</i>			<i>лѣпнийѹ, -ѡ</i>

Дијаграм 2. Фиксиран акценат компаратива придева.

2. Контексти

2.0. Овај одељак доноси систематичан преглед контекста у којима је акценат фиксиран у флексији. Примарни критеријум је врста речи, секундарни је тип фиксираности, а затим се наводе контексти дефинисани вредностима релевантних граматичких обележја.

2.1. Именице

2.1.1. Фиксираност акценџа основе (в. 1.1)

2.1.1.1. Ако као критеријум узме позиција акцента основе, именице Iб, II, III и IV врсте које у ген. јд. имају акценат на пенантепенултими и даље од краја задржавају исти акценат у свим облицима. Ако би се изузели ген. мн. типа *џријаџеља*, исто би важило и за именице Ia врсте.

2.1.1.2. И међу именицама чији је акценат у ген. јд. ближи крају бележимо поједине с непроменљивим акцентом (наводимо по пример за сваки уочени акценатски тип):

Врста	Позиција акцента у ген. јд.	
	Антепенултима	Пенултима
Ia	<i>дџспот, мајстор, каиш¹, народ</i>	<i>ца̑р, ве̑тар</i>
Iб	<i>д̑стрво, Ва̑љево, по̑кућство, кра̑љевство</i>	<i>ј̑утро, у̑ље, ви̑но</i>
II	<i>ја̑гње, ча̑вче, си̑рће</i>	
III	<i>про̑мена, на̑вика, ка̑сија, мо̑литва</i>	<i>пе̑сма, ма̑јка</i>
IV	<i>са̑мрт, љу̑бав</i>	<i>см̑рт</i>

Табела 1. Примери именица с акцентом на антепенултими или пенултими у ген. јд. које имају фиксиран АО.

2.1.1.3. И код именица с акценатским алтернацијама у парадигми, запажамо да одређени облици увек имају АО:

Падеж	Ia		Iб		II		III		IV	
	Јд.	Мн.	Јд.	Мн.	Јд.	Мн.	Јд.	Мн.	Јд.	Мн.
Н			•				•			•
Г										
Д	•		•		•				•	
А	• (=Г)		•							•
В			•							•
И			•		•		•			
Л			•		•					

Табела 2. Облици именица с увек фиксираним АО.

2.1.2. Айсолућна фиксираност акценћа (в. 1.2)

2.1.2.1. Наставак ген. мн. -ију код једног броја именица Ia, Iб и IV врсте подразумева да се образује краткоузлазни акценат на слогу испред наставка, независно од АО (в. 1.2.1).

2.1.2.2. Једносложни ном. јд. именица Ia врсте које на крају основе имају л које алтернира с о увек имају дугосилазни акценат: во[сѣио]го[у].

2.2. Придеви

2.2.1. Фиксираност акценћа основе (в. 1.1)

2.2.1.1. Сви облици неодр. вида изузимајући м. р. јд. увек имају акценат основе.

2.2.1.2. Сви облици одр. вида унутар истог степена компарације увек имају једнак акценат.

2.2.1.3. Придеви који се не мењају по виду имају исти акценат у свим облицима позитива.

2.2.1.4. Гледајући позицију акцента у основи као критеријум, сви придеви чији је акценат у ж. р. јд. неодр. вида на антепенултими и даље од краја имају фиксиран акценат у свим облицима позитива.

2.2.1.5. Код оних чији је акценат у том облику ближе крају, на пенултими, налазимо и придеве с фиксираним акцентом у облицима позитива: 1) акценатски тип нѡв-нѡва, у који спадају сви придеви с краткосилазним акцентом у једносложном основном облику сем глагола сѣѡр; 2) дублетно придев фиѡ; 3) дублетно придеве типа мѡкар-мѡкра; 4) придеве типа диѡан-диѡна.

2.2.2. Айсолуџна фиксираност акценџа (в. 1.2)

2.2.2.1. Сви компаративи и суперлативи придева имају фиксиран акценат. У т. 1.2.2 описан је компаратив, а овде наводимо правила за суперлатив:

- 1) код наставка *-иј-* у суперлативу се задржава акценат компаратива уз дугосилазни на иницијалном слогу;
- 2) код наставака *-ј-* и *-и-* суперлатив је у свим облицима или само с дугосилазним на првом слогу или с два акцената – дугосилазним на првом слогу и акцентом компаратива.

2.2.2.2. Једносложни ном. јд. м. р. неодр. вида придева који на крају основе има *л* које алтернира с *о* има дугосилазни акценат: *іоЉ*

2.3. Заменице

2.3.1. Фиксираност акценџа основе (в. 1.1)

2.3.1.1. Именичке неличне заменице *нџко*, *нџшџо*, *нџко*, *нџшџа*, *свџко* и *свџшџа* имају фиксиран АО у свим облицима.

2.3.1.2. Све придевске заменице имају фиксиран АО у свим облицима када се мењају по придевској промени: *нџкџ*, *свџкџ*, *нџчијџ*, *нџчијџ*, *свџчијџ*.

2.3.1.3. Када се мењају по заменичкој или именичкој промени, све придевске заменице имају фиксиран АО у свим облицима сем следећих:

- 1) заменице *кџјџ*, која има АО у свим облицима сем облика с екстраполацијом *ј* (в. 2.3.2);
- 2) заменица *мојџ швојџи својџ* које имају АО у свим облицима сем ном. јд. и облика с екстраполацијом *ј* (в. 2.3.2);
- 3) заменице *шајџ*

2.3.2. Айсолуџна фиксираност акценџа (в. 1.2)

Основни облици *мојџ швојџи својџ* облици с екстраполираним *ј* придевских заменица *кџјџ*, *мојџ швојџи својџ* увек су с дугосилазним акцентом на првом слогу.

2.4. Бројеви

Код бројева срећемо само потврду за фиксираност акцената основе (в. 1.1): основни број *један* и редни бројеви чувају АО у свим облицима.

2.5. Глаголи

2.5.1. Фиксираност акцената основе (в. 1.1)

2.5.1.1. Глаголи II–VII врсте с дугосилазним у инфинитиву и презенту не знају за акценатске алтернације у парадигми.

2.5.1.2. Облици једине презенте свих регуларних глагола увек имају исти акценат.

2.5.1.3. Радни глаголски придев задржава АО (акценат инфинитива):

- 1) код свих глагола III врсте;
- 2) код свих глагола Vб врсте;
- 3) код свих глагола VI врсте;
- 4) код свих регуларних глагола који у инфинитиву имају силазни акценат;
- 5) код свих глагола II–VII врсте с дугоузлазним акцентом у инфинитиву;
- 6) код глагола IVб и Va врсте с краткоузлазним у инфинитиву који је на пенантепенултими или даље од краја.

Радни глаголски придев има исти акценат у облицима сва три рода и оба броја (то може и не мора бити акценат инфинитива):

- 1) свих глагола II–IV и VI–VII врсте;
- 2) неких глагола V врсте: *знáти*, *смéти*, *уме́ти*, *разуме́ти*;
- 3) појединих других глагола, нпр. *се́ди*, *до́неши* ек., *иду́ши* и др.

Облици ж. и ср. рода оба броја и облик м. р. мн. не разликују се по акценту ни код једног глагола.

2.5.1.4. Трпни глаголски придев задржава АО:

- када се гради од инфинитивне основе (II, III, IV, Va и VII врста):
 - 1) код глагола II, III и IV врсте са силазним у инфинитиву;
 - 2) код глагола Va врсте:
 - 2а) с дугосилазним у инфинитиву;
 - 2б) с краткосилазним у инфинитиву ако је инфинитивна основа двосложна и вишесложна;
- када се гради од презентске основе (I и VI врста):
 - 3) код глагола VI врсте:
 - 3а) са силазним акцентом у презенту;
 - 3б) с узлазним акцентом у презенту који је на антепенултими или даље од краја.

2.5.1.5. Глаголски прилог садашњи задржава АО (презентске) код регуларних глагола свих врста под условом да нису акценатског типа *и́скаши-и́штем* и *сти́удираши-сти́удирам*.

2.5.1.6. Глаголски прилог прошли чува АО (инфинитивне) код регуларних глагола свих врста под условом да инфинитивна основа није једнословна.

2.5.1.7. Аорист чува АО (инфинитивне):

- 1) у 1. л. јд. свих глагола;
- 2) у мн. облицима свих глагола;
- 3) у 2. и 3. л. јд. свих глагола са силазним акцентом у инфинитиву.

2.5.1.8. Облици имперфекта глагола I, III, IVa и VI врсте увек задржавају акценат презентске основе, од које се граде.

2.5.1.9. Императив задржава АО (презентске):

- 1) код глагола IV и V врсте када је презентска основа двословна и вишесловна;
- 2) код глагола II, VI и VIII с кратким слогом испред *-јеш/-јиш* из 2. л. јд. презента када је презентска основа двословна и вишесловна;
- 3) код свих осталих глагола:
 - 3а) са силазним акцентом у презенту под условом да је и у инфинитиву силазни акценат;
 - 3б) с узлазним акцентом у презенту под условом да је у инфинитиву акценат на истом слогу.

2.5.1.10. Независно од тога чувају ли АО, нема акценатских алтернација између:

- 1) свих облика трпног глаголског придева истог глагола;
- 2) 2. и 3. л. јд. аориста истог глагола;
- 3) свих облика имперфекта истог глагола;
- 4) свих облика императива истог глагола;
- 5) свих облика радног глаголског придева истог глагола сем м. р. јд., који се код неких глагола може (али и не мора) разликовати од свих осталих.

2.5.2. Ајсолуџна фиксираност акценџа (в. 1.2)

2.5.2.1. Двосложни инфинитиви свих глагола II–VII врсте су с краткосилазним акцентом.

2.5.2.2. Следећи облици који се граде од једнословне основе увек имају дугосилазни акценат:

- 1) презенти (сва три лица и оба броја);
- 2) трпни глаголски придеви (сва три рода и оба броја);
- 3) имперфекти (сва три лица и оба броја);
- 4) глаголски прилози прошли регуларних глагола.

2.5.2.3. Сви облици императива који се гради од једносложне или двосложне основе глагола који су у 2. л. јд. презента с кратким слогом испред *-јеш/-јиш* имају дугосилазни акценат: *чуђчуђмо-чуђије*, *куђкуђмо-куђије*, *смеђсмеђмо-смеђије се*, *брођброђмо-брођије*.

2.6. Прилози

За компаратив и суперлатив прилога важи све исто као код придева од којих су настали (в. 2.2.1).

3. Предвидљивост фиксираности у флексији

3.1. У великом броју случајева приказаних у т. 2 фиксираност акцента може се предвидети вредношћу једног или више граматичких обележја. Приказујемо их Табелом 3, за случајеве где је за акценат облика потребно знати и акценат полазне основе, и Табелом 4, за случајеве где није потребно знати акценат полазне основе да би се знао акценат облика.

За сваки контекст упућује се на тачку у раду где је поменут, а у колонама се наводе релевантна фонолошка, морфофонолошка и морфолошка обележја, следећим редоследом (у табели означена скраћеницама датим у заградама иза обележја):

- 1) фонолошка обележја (ФО):
 - број слогова (БС);
 - позиција акцента у основи (ПАО);
 - акценат основе (АО);
- 2) морфофонолошка обележја (МФО): сегментни састав у морфолошкој основи (СМО);
- 3) морфолошка обележја (МО):
 - парадигма (ПГ);
 - падеж (ПД);
 - број (Б);
 - род (Р);
 - придевски вид (В);
 - компарација (К);
 - нелични глаголски облик, време или начин (ГО);
 - лице (Л);
 - наставак (Н), само у случају да за исти облик постоји више наставака (нпр. ген. мн. именица или компаратив придева).

Кружићима су означена релевантна обележја за дате контексте, број поред кругова представља број контекста (у случају да их је више од једног), а врсте у табели су поређане према броју обележја потребних за предвиђање фиксираности, од најмањег до највећег:

Врста речи	Тачка у раду	ФО			МФО	МО								
		БС	ПАО	АО		ПГ	ПД	Б	Р	В	К	ГО	Л	Н
Именице	2.1.1.1		•											
Редни бројеви	2.4										•			
Придевске заменице	2.3.1.2					•								
Глаголи	2.5.1.8					•4								
Именице	2.1.1.3 (16 врста)					•		•						
Придеви	2.2.1.2 2.2.1.3										•2	•2		
Придеви	2.2.1.4		•									•		
Глаголи	2.5.1.1			•6		•6								
Глаголи	2.5.1.3 (под 1–3)					•3							•3	
Глаголи	2.5.1.7 (под 2)									•			•	
Именице	2.1.1.3					•11	•11	•11						

Врста речи	Тачка у раду	ФО			МФО	МО									
		БС	ПАО	АО		ПГ	ПД	Б	Р	В	К	ГО	Л	Н	
Глаголи	2.5.1.2								•				•		
Глаголи	2.5.1.4 (под 4)			•					•				•		
Глаголи	2.5.1.3 (под 5)			•6					•6				•6		
Глаголи	2.5.1.4 (под 1–2)			•4					•4				•		
Глаголи	2.5.1.4 (под 3а)			•					•				•		
Глаголи	2.5.1.5			•					•				•		
Глаголи	2.5.1.6			•					•				•		
Глаголи	2.5.1.7 (под 1)										•		•		
Глаголи	2.5.1.9 (под 1)	•2							•2				•2		
Глаголи	2.5.1.9 (под 3а)			•5					•5				•5		

Врста речи	Тачка у раду	ФО			МФО		МО							
		БС	ПАО	АО	СМО	ПГ	ПД	Б	Р	В	К	ГО	Л	Н
Придеви	2.2.1.1						•	•	•					
Глаголи	2.5.1.3 (под 6)		•2	•2		•2						•2		
Глаголи	2.5.1.4 (под 3)	•		•		•						•		
Глаголи	2.5.1.4 (под 3б)		•	•		•						•		
Глаголи	2.5.1.7 (под 3)			•				•				•	•	
Глаголи	2.5.1.9 (под 3б)		•5	•5		•5						•5		
Глаголи	2.5.1.9 (под 2)		•3	•3	•3	•3						•3		
Укупно контекста		4	13	37	3	60	12	17	1	4		40	2	

Табела 3. Предвидљивост фиксираности АО.

Врста речи	Тачка у раду	ФО			МФО	МО								
		БС	ПАО	АО		ПГ	ПД	Б	Р	В	К	ГО	Л	Н
Придеви	2.2.2.1				СМО									•3
Прилози	2.6													•3
Именице	2.1.2.2	•			•									
Придеви	2.2.2.2	•			•									
Придевске заменице	2.3.2	•			•									
Глаголи	2.5.2.2 (под 1)	•										•		
Глаголи	2.5.2.2 (под 2)	•										•		
Глаголи	2.5.2.2 (под 3)	•										•		
Именице	2.1.2.1			•		•	•	•		•	•			•
Глаголи	2.5.2.1	•6						•6				•6		
Глаголи	2.5.2.3	•		•	•							•		
Глаголи	2.5.2.2 (под 4)	•		•			•					•		
Укупно контекста		14		3	4	8						11		7

Табела 4. Предвидљивост апсолутне фиксираности.

3.2. Остали контексти су или последица процеса који се одвијају унутар интерфејса прозодије и творбе речи (нпр. фиксираност успостављена префиксацијом код именичких неличних заменица, в. 2.3.1.1), који не улазе у предмет овог рада, или је реч о појединачним акценатским парадигмама с фиксираним акцентом које се, једноставно, морају анализирати као лексикализоване (нпр. поједине именичке и придевске парадигме с акцентом на пенултими у ген. јд., в. 2.1.1.2, 2.2.1.5).

4. Закључак

4.1. У раду су анализирана два типа фиксираности акцента у морфолошким парадигмама савременог српског стандардног језика (т. 1):

- 1) фиксираност акцента основе за одређене вредности граматичких обележја кроз флексију;
- 2) фиксираност вредности прозодијских обележја у одређеним граматичким контекстима независно од акцента основе.

Сасвим очекивано, знатно присутнији је први.

4.2. Указано је на морфолошке контексте у којима се јавља фиксираност акцента (т. 2):

- 1) бројеви и прилози знају само за први тип фиксираности, док су у свим осталим врстама променљивих речи присутна оба типа фиксираности;
- 2) у склопу засебних именичких парадигми постоје облици који увек имају акценат основе, али нема ниједног облика именица који има фиксиран акценат основе транспарадигматски;
- 3) системска фиксираност акцента основе најизраженија је у парадигмама придева;
- 4) системска фиксираност акцента основе бројева и придевских заменица произлази из њихове придевске промене, док су остали примери или последица деловања процеса у интерфејсу прозодије и творбе речи или лексикализовани;
- 5) у свим простим глаголским облицима налазимо потврде фиксираности акцента, с тим да радни гл. придев и глаголски прилог садашњи знају само за први тип, а да је у свим другим гл. облицима апсолутна фиксираност последица њихове силабичке структуре.

4.3. Уочено је да се фиксираност акцента у значајном броју случајева може предвидети вредностима граматичких обележја (т. 3):

- 1) код фиксираности акцента основе најчешће су то тип парадигме и позиција акцента основе гледано у односу на крај речи;

- 2) за апсолутну фиксираност највећу улогу играју:
 - 2а) силабичка структура;
 - 2б) тип парадигме;
 - 2в) избор наставка у контекстима где се за формирање истог облика може употребити више наставака.

4.4. Један од практичних доприноса овог рада могао би бити остварен у усвајању прозодије речи савременог српског стандардног језика, посебно за нематерње говорнике (уп. Батас 2020, 2021), где би ослањање на силабичка и морфолошка обележја као показатеље фиксираних вредности прозодијских обележја могло представљати значајан ослонац у савладавању акцента великог броја променљивих речи.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Батас, А. „Акценат императива глагола (II).“ *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 46 (2017): 5–18.
- Батас, А. „Акценатске парадигме и алтернације у настави српског језика као страног.“ *Српски као страни језик у теорији и пракси: шемајски зборник радова*, 4. В. Крајишник (ур.). Београд: Филолошки факултет (2020): 89–101.
- Батас, А. „Место акцента у настави српског језика као страног.“ *Предавања*. Београд: Међународни славистички центар – Филолошки факултет (2021): 81–89.
- Даничић, Ђ. *Српски акценџи*. Београд: Графички завод Макарије, 1925.
- Дешић, М. „Акценатске парадигме у српскохрватском језику.“ *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 5 (1976): 689–704.
- Николић, Б. „Акценатске алтернације у савременом српскохрватском књижевном језику.“ *Јужнословенски филолој*, 25 (1962): 185–196.
- Радосављевић, Н. „Акценат као семантичко-диференцијални знак у парадигми: именице.“ *Књижевност и језик*, LXV/1–2 (2015а): 41–58.
- Радосављевић, Н. „Акценат као семантичко-диференцијални знак у парадигми: придеви.“ *Књижевност и језик*, LXII/3–4 (2015б): 273–290.
- Стевановић, М. *Књија о акценџу књижевној језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1991.

ИЗВОРИ

- Николић, М. *Обрајни речник српскоја језика*. Београд: Палчић, 2000.
- Речник српскохрватскоја књижевној језика*. Друго фототипско издање. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1990. [1967–1976]
- Речник српскоја језика*. Друго, измењено и поправљено издање. Нови Сад: Матица српска, 2018. [2007]
- Речник српскохрватској књижевној и народној језика* (1959–), Београд: САНУ.

Nikola V. Radosavljević

FIXED WORD ACCENT IN INFLECTION IN THE CONTEMPORARY
STANDARD SERBIAN LANGUAGE

Summary

The author analyses word forms in inflection in the contemporary standard Serbian language with fixed position of stress, quantity and tone of the accented syllable. The main goal is to systematically describe types of fixed accent, morphological context in which those types are present, and phonological, morphophonological and morphological features that can predict fixed accent in morphological system in the contemporary standard Serbian language.

Key words: contemporary Serbian language, prosody, word accent, prosody-morphology interface, fixed accent, inflection.

СОЊА Ђ. МАНОЈЛОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

ПРИЛОГ ДАТИРАЊУ ПОЗАЈМЉЕНИЦА НА МАТЕРИЈАЛУ ВЕНЦЛОВИЋЕВОГ МАЧА ДУХОВНОГ**

У раду се анализирају позајмљенице у рукопису Мач духовни Гаврила Стефановића Венцловића, у поређењу са Грађом за речник страних речи у предвуковском периоду Велимира Михајловића и RJAZU. Дају се најстарије потврде позајмљеница које доноси Венцловићев рукопис, међу којима је највише турцизама, а забележени облици и значења најчешће се поклапају са онима које даје Михајловић. Поред тога, анализирају се разлике у роду именица, фонетском лику и значењу позајмљеница забележених код Венцловића и у Михајловићевој грађи. Разлике у облицима и значењима најчешће су преузете из језика-даваоца, а ређе су последица различите адаптације и путева позајмљивања.

Кључне речи: Гаврил Стефановић Венцловић, историја језика, етимологија, позајмљенице, српски народни језик, лексикологија.

1. Увод

Српски језик на територији Хабзбуршке монархије био је изложен различитим утицајима, што се одразило и на лексички фонд. Таласи сеоба доносили су мешање говорника из различитих дијалекатских зона, а контакти са немачким и мађарским, али и другим језицима – нове позајмљенице.

Овај слој лексике, из нешто ширег периода 1660–1818. године, са територије јужне Угарске (касније Војводине), доноси Велимир Михајловић у Грађи за речник страних речи у предвуковском периоду. У истом периоду (1736. године), на приближно истој територији, настао је и рукопис Мач духовни Гаврила Стефановића Венцловића, који поред домаће и црквенословенске лексике, садржи и немали број позајмљени-

* sonjaiana.m@gmail.com

** Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ 17. 1. 2023. године.

ца. У раду ће бити анализирани позајмљенице¹ из изабраног дела друге књиге Мача духовног, 95r–145v и 155r–163v, које ће бити поређене са грађом коју доносе Михајловић и RJAZU.

2. Датирање

2.1. Речи чије се датирање може померити уназад

Прву групу речи чине оне које су забележене и код Михајловића и код Венцловића, а потврда у Венцловићевом спису је старија од оних које наводи Михајловић, али и од потврда које наводи RJAZU. Ове речи углавном код Венцловића имају исти облик и значење које наводи и Михајловић.

2.1.1. Исти облик и значење код Венцловића и Михајловића

Међу речима које имају исти облик и значење код Венцловића и у Михајловићевој грађи, највише је турцизама: (1) аде^т[џ]², 'обичај', (×3), од тур. *âdet*, крајњег арапског порекла (Šk 69, Петровић 2012: 32, Sk 1: 9, EPCJ 1: 64, KEWT 53); (2) ба^аава, 'бесплатно', (×1), од тур. *bedava*, *badihava*, крајњег персијског порекла (Šk 110, EPCJ 2: 58–59, Петровић 2012: 60, s. v. *bagijava*, Sk 1: 87, уп. KEWT 82³); (3) дџр^ама, 'много', (×1), од тур. *durma* (Sk 1: 460, s. v. *dur*); (4) ина^т[џ], 'раздор, свађа', (×3), од тур. *inat*, крајњег ар. порекла (ПЕРСЈ, Šk 346, Петровић 2012: 148, Sk 1: 723, KEWT 185); (5) инатити /се/, 'свађати се', (×1), од именице *инаџи*; (6) кад[а]р[џ], 'способан', (×2), од тур. *kadir*, крајњег ар. порекла (Šk 378, Sk 2: 12, KEWT 196); (7) лен^тгџерџ, 'сидро', (×1), од тур. *lenger*, крајњег перс. порекла (Šk 434, Sk 1: 45, s. v. *анкора*, Петровић 2012: 195, KEWT 247); (8) тане, 'зрно, метак', (×1), од тур. *tane*, крајњег перс. порекла (Sk 3: 442, Šk 600, KEWT 321); (9) венџр[џ], 'фењер', (×1), од тур. *fener*, уз супституцију *џ* > *в*, дубље порекло од грч. φανάριον (Петровић 2012: 296, Šk 279, Sk 2: 598, s. v. *panos*, KEWT 150).

¹ Црквенословенизми нису укључивани у анализу, осим по изузетку, уколико их је Михајловић укључио у своју грађу.

² Ради уштеде простора биће навођен само један од забележених облика, иако их због неуједначености правописа често има више; примери из рукописа ће бити навођени само у делу који се тиче семантике.

³ У KEWT се доводи у питање персијско порекло из семантичких разлога.

		Михајловић ⁴	RJAZU	Stachowski (1967)	Јовановић (1911)
(1)	<i>агеџ</i>	1803.	<i>агеџ</i> : 1796. <i>хагеџ</i> : 1762.	—	+
(2)	<i>бадава</i>	1780.	1759.	—	<i>бадава</i> : - <i>бадихава</i> : +
(3)	<i>дурма</i>	1755.	1759.	—	+
(4)	<i>инаџ</i>	1770.	1793.	—	+
(5)	<i>инаџиџи</i> <i>се</i>	1770.	1771.	—	+
(6)	<i>кадар</i>	1770.	1783.	—	—
(7)	<i>ленђер</i>	1799.	Од XIX в.	—	—
(8)	<i>џане</i>	1767.	1791.	—	—
(9)	<i>вењер</i>	<i>вењер</i> : 1750. <i>фењер</i> : 1753.	<i>вењер</i> : НП, го- вор Пољица у Далмацији <i>фењер</i> : 1762.	—	<i>вењер</i> : - <i>фењер</i> : +

Придеви (10) кврџачк[и], 'вучји', (×2), који Михајловић бележи од 1764. године и (11) кврџач[и], 'вучји', (×1), од 1788. године, изведени су од именице *курјак*, за коју се не може до краја поуздано рећи да ли је позајмљена или не.⁵ Оба придева RJAZU региструје од XVIII века (*курјачки* од 1788, а *курјачји* од 1759. године). Придев *курјач* забележен је још од XIV в. у топонимима *Курјач рџ*, *Курјаче* и орониму *Курјача* (Лома 2013: 125), али могуће је да се ради о другој, хомонимној речи, изведеној од календарског имена *Киријак*, а не од апелатива *курјак*, који иначе није забележен пре XVII века (Sk 2: 243 s.v. *Kurjak*¹, Лома 2013: l. c.).

2.1.1. Различити облик код Венцловића и Михајловића

Код неколико речи за које не налазимо потврде пре 1736. године, облик који употребљава Венцловић разликује се од облика које бележе Михајловић и RJAZU.

⁴ У табели се дају најстарије потврде речи у консултованим изворима.

⁵ Михајловић изводи именицу *курјак* 'вук' од тур. *kuuyruk* 'реп', али Лома (2013: 125) претпоставља домаће порекло, псл. **kurъjakъ*, поименичење у мушком роду придева **kurъъ* 'кокошији', не искључујући ни могућност да је календарско преклапање св. Киријака Отшелника и Арханђела Михаила, „вучјег пастира“, утицало да се на име Киријак пренесе арханђелов „вучји апекат“ (А. Лома на представљању књиге *И на небу и на земљи*, САНУ, 10. 10. 2023).

У ову групу речи спада турцизам (12) ађар[ъ], 'ризница', (×2), од тур. *yadigâr* 'дар за успомену', крајњег перс. порекла (Šk 957, s. v. *jadidar*, ЕРСЈ 1: 64–65, s. v. *ађиђар*, Sk 1: 9, s. v. *adiđar*, KEWT 347). Облик *ађар*, који не бележе консултовани извори,⁶ настао је од *ађиђар* редуkcијом *и* и упрошћавањем групе *гђ*.

Овде се може сврстати и хибридни глагол (13) коруниса[ти], 'крунисати, овенчати', (×2), грађен од именице *коруна* < лат. *corōna* (Sk 2: 157–158, s. v. *korona*, уп. Schneeweis 76, s. v. *koruna* – *kruna*) суфиксом грчког порекла *-uca(иу)* (Sk 1: 729 s. v. *-isati*). Код Михајловића не налазимо ни именицу ни глагол у овом облику, али налазимо неколико речи које потичу од исте лат. речи (в. табелу).

Именица (14) холвй, 'ветар'⁷, (×2) могла би бити и домаћег порекла. Михајловић облике *холуја* и *олуја*⁸, вероватно водећи се за мало вероватним Скоковим тумачењем (Sk 2: 554, s. v. *олуја*), своди на хебрејско *hallelujah*. Вероватнија је сродност са псл. глаголом **xlujati* (односно непотврђеном варијантом **ob-xlujati*), чије су континуанте српсл. *хлѹѣти* 'лити', буг. *хлѹе* 'веје, дува, споља продире', као и безлична конструкција *лѹјѧ* 'спрема се олуја' забележена у Лици (ПЕРСЈ, ЕРНЈ 2: 65, ЭССЯ 8: 39, s. v. *xlujati*).

		Михајловић	RJAZU	Stachowski (1967)	Јовановић (1911)
(12)	<i>ађар</i>	<i>ађар</i> : - <i>ађиђар</i> : 1788.	<i>ађар</i> : - <i>ађиђар</i> : од XVIII в.	–	+
(13)	<i>корунисаи</i>	<i>корунисаи</i> : - <i>коронисаи</i> се: 1791. <i>корона</i> : 1794. <i>короноси</i> : 1793. <i>коронов</i> (се): 1765.	<i>корунисаи</i> : - <i>крунисаи</i> : 1793.	/	–
(14)	<i>холуј</i>	<i>холуј</i> : - <i>холуја</i> : 1783. <i>олуја</i> : 1792.	<i>холуј</i> : - <i>олуј</i> : 1784. <i>олуја</i> : 1759.	/	–

⁶ Овај облик не налазимо чак ни у ЕРСЈ, који тежи да обједини сву лексику што-кавских говора из доступних дијалекатских извора (ЕРСЈ 1: 7; 64–65, s. v. *ађиђар*).

⁷ У тачно значење речи не можемо бити сигурни, јер је налазимо само у фразеолошкој употреби, у оквиру израза оу холвй ѿде 104г₅, којим се преводи цсл. погиге 23г₁ из предлошка.

⁸ Значење свих облика забележених код Михајловића и у RJAZU одговара савременом значењу речи *олуја*.

(19)	билен- злук ⁹	—	билензлук: - белензук: 1840. билензука, бе- лензука: само у НП	—	—
(20)	џанџри- зање	—	џанџризање: - џанџризање, џанџризати: 1762.	/	—

2.1.5. Речи које нису потврђене ни код Михајловића
ни у RJAZU

Једну групу речи не бележе ни Михајловић ни RJAZU. Такав је турцизам (21) кор'квлџкџ, 'део окидача на ватреном оружју', (×1), од тур. *korkuluk* 'штитник' < *korku* 'страх', уп. буг. *коркулук* 'страшило' (уп. Петровић 2012: 187, s. v. *корка*, Šk 416, s. v. *корка*, *коркалук*). У RJAZU налазимо облик *калаклук* у значењу 'забат на кући'.¹⁰ За хунгаризам (22) месџашџ, 'Месија', (×1) непосредни предлогак приликом позајмљивања вероватно је био мађарски облик *messiás*. Крајње порекло речи је хебрејско, а у мађарски је вероватно позајмљена посредством латинског облика *Messias* (од грч. Μεσσίας). Турцизам (23) скен'џе, 'окови', (×1) не налазимо у овом значењу у консултованим изворима. Бележе га дијалекатски речници у значењу 'коларски алат, коларски менгели' (Елезовић) и 'мучитељ' (Златановић). Могуће је да је ова реч позајмљена из тур. *ışkençe*, крајњег перс. порекла (Sk 3: 259).

У неколико примера ради се о хибридикама: глагол (24) ѡшџика[ти], 'однети', (×1), којим Венцловић преводи цсл. ѡнести, творен је префиксацијом (структурно ослоњеном на цсл. ѡ-) према германизму *џикаџи*, од нем. *schicken* (уп. Schneeweis 148, s. v. *šikovati se*, *šikati se*, Striedter-Temps 194, s. v. *šikovati se*). Варијанта *џиковаџи*, коју налазимо у Михајловићевој грађи има другачије значење – 'одговарати'; (25) грецизам скјердоса[ти] се, 'пропасти, упропастити се', (×1), сродан је глаголу *ћердосаџи*, од грч. κερδίζω (Sk 1: 354, s. v. *ćerdati*); (26) глагол пробал[ивати], 'пробати', (×1), можда представља и Венцловићеву индивидуал-

⁹ Иако ни код Михајловића ни у RJAZU не налазимо речи потекле од истог турског предлога, забележене пре настанка Венцловићевог рукописа, такав пример постоји у Ерлангенском рукопису из 1720. године, у облику *белензука* (EPCJ 3: 92–93, s. v. *белензук*).

¹⁰ Шкаљићев речник бележи облике *коркалук* и *калкалук* 'заштитна ограда на месту где постоји опасност од пада' и 'тротоар'.

ну творбу¹¹ према *ѣробаѣи*, које налазимо код Михајловића. У крајњој линији, оба глагола су у вези са немачким *Probe, proben*, пореклом од латинског *proba, probare* (SES, s. v. *proba*, Sk 3: 48, s. v. *proba*, Schneeweis: 147, Striedter-Temps: 177). Михајловић бележи и варијанту *ѣробираѣи*¹², за коју је непосредни предложак било нем. *probieren*.

		Михајловић	RJAZU	Stachowski (1967)	Јовановић (1911)
(21)	<i>коркулук</i>	—	<i>коркулук</i> : - <i>калкулук</i> : 1884.	—	—
(22)	<i>месијаиш</i>	—	—	/	—
(23)	<i>скенџе</i>	—	—	—	—
(24)	<i>одшикаѣи</i>	<i>одшикаѣи</i> : - <i>шиковаѣи</i> : 1768.	—	/	—
(25)	<i>сѣргосаѣи се</i>	—	<i>сѣргосаѣи се</i> : - <i>ѣергосаѣи</i> : један при- мер из XVI в., остали XIX в.	/	—
(26)	<i>ѣробаѣи- ваѣи</i>	<i>ѣробаѣиваѣи</i> : - <i>ѣробаѣи</i> : 1801. <i>ѣробираѣи</i> : 1767.	—	/	<i>ѣробаѣиваѣи</i> : - <i>ѣробаѣисаѣи</i> : +

2.2. Речи забележене раније, али код Венцловића ѣрви ѣуѣи у овом облику

У ексцерпираном рукопису налазимо и речи које су забележене пре 1736. године, али не у облику у којем их употребљава Венцловић. У том облику Михајловић и RJAZU реч бележе касније или је не бележе уопште.

¹¹ Уп. и варијанту *ѣробаѣисаѣи*, коју бележи Јовановић (1911).

¹² Овај глагол има значење 'пробати', као и сви остали наведени глаголи од истог предлошка, и не треба га мешати са хомонимном домаћом речју *ѣробираѣи* 'бирати'.

Овде спада неколико турцизама: (27) мин'гюш[a], 'наушница', (×1), од тур. *menğüş*, крајњег перс. порекла (ПЕРСЈ, Šk 457, Петровић 2012: 210, Sk 2: 405); (28) табан'це, 'део ватреног оружја', (×1), од тур. *tabanca* (Šk 593–594, уп. Sk 3: 427–428, s. v. *taban*); (29) хвајда, 'корист', (×8), од тур. *fayda*, крајњег ар. порекла (Петровић 2012: 295, Sk 1: 503, Šk 276, ПЕРСЈ, s. v. *vajda*, KEWT 150).

Поред наведених турцизама, овде спада и један хунгаризам – (30) рѣбин'т[ъ], 'рубин', (×1), од мађ. *rubin*, асс. *rubint*, крајње порекло од лат. *rubinus* (ERHJ 2: 309, s. v. *rubin*).

		Михајловић	RJAZU	Stachowski (1967)	Јовановић (1911)
(27)	<i>мин'гуша</i>	1767.	<i>мин'гуша</i> : од XIX в. <i>мен'гуша</i> : 1683.	–	+
(28)	<i>табан'це</i>	<i>табан'це</i> : - <i>табан'це</i> : 1660.	од XIX в., углавном у народним песмама	–	–
(29)	<i>хвајда</i>	<i>хвајда</i> : - <i>фајда</i> : 1708.	<i>хвајда</i> : - <i>фајда</i> : од XVII в.	–	<i>хвајда</i> : + <i>фајда</i> : +
(30)	<i>рубинѣ</i>	<i>рубинѣ</i> : 1778. <i>рубин</i> : 1783.	<i>рубинѣ</i> : - <i>рубин</i> : од XVI в.	/	–

3. Разлике код Венцловића и Михајловића

Поред датирања, пажњу привлаче и формалне и семантичке разлике између речи забележених у Венцловићевом рукопису и оних које наводи Михајловић, независно од тога када су први пут регистроване.

3.1. Разлике у роду именица

Разлике у граматичком роду именица забележених у Венцловићевом делу и у изворима које даје Михајловић могу бити последица разлика у лику непосредног предлошка. Тако је реч скѣптро код Венцловића средњег рода, док Михајловић бележи две фонетске варијанте у мушком роду – *скиѣптр* и *скиѣптар*. Ова реч је пореклом из књижевног језика, где је такође имала и мушки и средњи род: ссл. *скип(ъ)тро* (ФР: Т, Да, ГЦ),

скипѣтръ (ФР: ГЦ, ПП), као последицу различите морфолошке адаптације српсч. скѣпѣтрѣ (ESJS 14: 821, s. v. *sk'ipetrъ*, Sk 3: 206, s. v. *skiptar*).

Код речи фонтан[а], коју Венцловић бележи у женском роду, а Михајловић у мушком, као *фонѣан*, узрок разлике треба тражити у различитим путевима позајмљивања. Италијанизам *фонѣана*, од ит. *fontana* (Sk 1: 524, SES), код Михајловића је забележен у облику позајмљеном посредством рус. *фонтан*.

3.2. Разлике у фонетском лику

Разлике у фонетском лику често су последица различите адаптације позајмленица, у овом случају фонетске. Тако услед супституције турског *f* домаћим *v* код Венцловића налазимо лик *вењер*, од тур. *fenер*, док Михајловић бележи само варијанту *фењер*, која је ушла и у савремени књижевни језик. Код речи *софра*, од тур. *soфра* (Петровић 2012: 262, Sk 3: 300, Šk 568), Венцловић бележи варијанту са *ф*, док Михајловић има и одредницу *совра*.¹³ У једном примеру Венцловић према турском *f* има *хв* – хваида (поред *фаид*[а]), док Михајловић има само облик *фајга*.

Изворно *x* Венцловић чува у речима *сахат*, од тур. *sahat* (ПЕРСЈ, s. v. *caш*, Sk 3: 180–181, s. v. *saat*, Šk: 542, Петровић 2012: 248, s. v. *caaш*) и *хисе*, од тур. *hisse* (Петровић 2012: 149, s. v. *исе*, Sk 1: 669, Šk 331). У Михајловићевом речнику турско *сахат* забележено је само као сажето *caш*, а *хисе* и као *хисе* и као *исе*.

У речи *табанце*, од тур. *tabanca* (Šk 593–594, уп. Sk 3: 427–428, s. v. *taban*), Михајловић наводи примере са сугласником *ч* – *табанче*, тамо где Венцловић има *ц*.

Разлике могу бити и последица разлика у језику-даваоцу. Тако реч *хазина*, од тур. *hazine*, ни Михајловићев речник, ни други извори не бележе у овом облику, већ само као *хазна*, од тур. *hazne* (Петровић 2012: 34, s. v. *азна*, Sk 1: 662, Šk 323), како је од доста ранијег времена у српском језику (Савић 2011: 33). Сличан је случај и са књижевним облицима *финик*, од ссл. *финиѣ* (С, ФР: Д, Т), стсл. *финиѣ* (СС) и *финикс*, од стсл.-цсл. *финиѣсѣ* (SJS). Михајловић бележи само облик *финик*, наводећи крајњи етимон – грчко *φοῖνιξ*.

Код појединих речи разлика у фонетском лику последица је различитих путева позајмљивања. Тако код Михајловића налазимо реч *дијаманѣ*, за коју аутор наводи да потиче од грчког *ἀδάμας*. Ово је један од случајева где Михајловић наводи крајњи етимон, не улазећи у то којим

¹³ Да је и Михајловић забележио облик са *ф*, видимо из упућивања на одредницу *софра*, које, истина, нема у речнику.

путем је реч позајмљена¹⁴. Од истог крајњег етимона потиче и облик *ђеманџи* који налазимо код Венцловића, али непосредни предложак им се разликује. За облик *ђијаманџи* то је вероватно било немачко *Diamant* (SES, уп. ERHJ 1: 163), док је за облик *ђеманџи* непосредни предложак била мађарска реч *gyémánt* (Sk 1: 8–9, s. v. *adamanat*). Слично је и са већ спомињаном речју *рубин* коју налазимо код Михајловића, уз етимон лат. *rubinus*. Непосредни предложак за овај облик могла је опет бити немачка реч – *Rubin* (ERHJ 2: 309), мада није искључено да је био и мађарски номинатив *rubin*. Али за облик *рубинџи*, који Михајловић такође бележи, не тумачећи додатно етимологију, већ само упућујући на одредницу *рубин*, непосредни предложак је морао бити акузатив мађарске речи, који гласи *rubint*. Реч *јункџи* из Михајловићевог корпуса потиче од латинског *punctum*, док код Венцловића налазимо облик *јунџи*, према италијанском лику *punto* (Sk 3: 75–76, s. v. *punat*).

3.3. Разлике у значењу

Разлика у значењу између речи забележених код Михајловића и код Венцловића нема много. Оне су најчешће последица значењских разлика у језику-даваоцу, као код већ поменуте речи *пвса* '[ъ]' (пр. 15)¹⁵. Сличан је случај и са речју латинског порекла *спенз* '[а]', од влат. *spesa*¹⁶, са секундарним уметањем назалне компоненте (Sk 2: 636, s. v. *pendžati*, Тешић 2016: 243, s. v. *сѣнцаџи*), иначе забележеном много пре XVIII века. Код Венцловића ова реч означава 'благо, богатство', 'ризницу' према цсл. *съкровище* (пр. 31), а код Михајловића 'новац утрошен на исхрану' (пр. 32). Речи које потичу од истог латинског предлошка на нашем терену имају значења 'куповина' (Пераст, Дубровник, према Sk 1. с.), 'новац, благо, трошак' (Вук), док значења 'куповина, набавка хране' (Lipovac Radulović), и само 'храна' (Шибеник, Божава, Раб, према Sk 1. с.), налазимо у облику без дентала *сѣиза*. Сва значења могу се објаснити значењима латинског предлошка (в. напомену 16).

Код речи *табанџе* 'део пушке' (пр. 33) до сужавања значења могло је доћи и на нашем терену. Код Михајловића *џабанџе* означава 'пиштољ,

¹⁴ У предговору Михајловић напомиње да је код зачуђујуће великог броја случајева био приморан да наводи крајњи етимон, „у немогућности да одреди тачан хронолошки и ареални пункт праизвора“ (Михајловић 1972: VI).

¹⁵ У турском реч *pusat* има више значења, међу којима су и овде наведена два, док је дубље порекло спорно – реч у турском може бити арабизам, романизам или грецизам (Tietze 1992: 303–309).

¹⁶ Влат. *spensa* потиче од кллат. *expensa* 'трошак', 'храна' (Sk 2: 636, s. v. *pendžati*, REW 3042), уп. и кллат. *dispensa* 'трошак', 'остава', 'храна' (REW 2677), срлат. *dispensa*, *spensa* 'трошак' и 'остава' (Du Cange et al. s. vv. *dispensa*¹, *dispensa*²).

кратку пушку', што је уједно и једино значење које наводи Шкаљић, а поклапа се и са значењем турског етимона (KEWT 319). Значење које реч има код Венцловића наводи и RJAZU (за реч *шабанце* и за *шабан*), али тек од XIX века.

Код појединих речи значења се делимично поклапају. Тако именица *мирисање* код Михајловића је само гл. именица према гл. *мирисаши* (пр. 34), а код Венцловића има и значење 'мирис', према цсл. *воня* (пр. 35), и према цсл. *благоухание* (пр. 36). Глагол *коронисаши се* код Михајловића означава крунисање у домену световне власти (пр. 37), док је код Венцловића забележен само нереклексивни глагол *корѣниса[ти]*, чије је значење везано за сакралну сферу, према цсл. *кѣнчати* (пр. 38).

(31) гомилѣ великѣ спенѣзе мѣрости ... и ка[е] нагѣ тѣ спенѣзѣ 110v₃.
 6 – Главѣнѣ Богатства предѣрости ... ѡбрѣже сѣ съкровищѣ 28v₂₅-29r₁; (32) ... оброкѣ 1. аспры и ... спензѣ аспры Михајловић 1974: 596; (33) свое ѣ орѣжѣ трѣгаѡ на пѣшчано[ѣ] ѣ табанѣтѣ корѣкѣлѣкѣ запѣш 129v₃₋₄; (34) одѣ носа мирисанѣ Михајловић 1974: 391; (35) живо[ѣ]но мѣрисанѣ 116v₁₉₋₂₀ – воню животѣню 35v₉; (36) издати кѣ ... мирисанѣ 114v₁₃ – издѣстѣ бѣгѡуханѣ 33v₁; (37) Ея величество ѣмператрыца ... аки кралицѡмѣ пѣмскомѣ коронисати се .. бѣдѣ Михајловић 1972: 305; (38) славо[ѣ] и с часкѡ корѣнисатога, х(рист)а ис(оус)а – славою и честію кѣнчѣннаго , Кѣ Кѣа 32v₇₋₈

Наравно, не доносе Венцловићеви примери увек нова значења, много је примера где Михајловићева грађа пружа већи број значења, што је и очекивано, нарочито кад се узме у обзир однос у обиму корпуса који је он користио и одломка испитаног у овом раду, али и чињенице да се може десити да Венцловић у анализираним примерима има у виду само цсл. подлогу коју преводи, док Михајловић налази и примере из грађанске средине. Како нам ови примери не доносе ништа ново у односу на Михајловићеву грађу, нећемо их наводити.

4. Закључак

Анализа ексцерпираног одломка Мача духовног показала је да Венцловићев рукопис може донети старије потврде за читав низ речи, пре свега турцизама. У истом облику и значењу као у Михајловићевој грађи и RJAZU потврђено је 11 речи (турцизми *агеѣ*, *багава*, *гурма*, *инаѣ*, *инаѣиѣи се*, *кадар*, *ленѣер*, *ѣане*, *веѣер* и придеви нејасног крајњег порекла *курѣачи* и *курѣачки*), другачији облик код Венцловића имају три речи (*аѣар*, *корунисаѣи* и *холуѣ*), а другачије значење једна (*ѣусаѣи*). У ексцерпираном одломку забележено је и пет речи којих нема код Михајловића, а RJAZU их бележи након 1736. године (турцизми *билензлук*, *јеѣек*, *ѣуѣурум* и *ѣафра* и балканзам *ѣанѣризанѣ*). Речи којих нема

ни код Михајловића ни у RJAZU у нашем ексцерпираном одломку има шест (*коркулук, скенце, одшикаџи, љробаљиваџи, месијаш и сћердосаџи се*). У четири случаја Венцловићев рукопис доноси старије потврде за поједине облике речи забележених пре XVIII века (*минђуша* према у старијој грађи забележеном *менђуша, шабанце* према *шабанче* и *хвајда* према *фајда*, као и хунгаризам *рубинџи* према старијем германизму *рубин*).

Разлике између облика и значења потврђених код Венцловића и код Михајловића настале су као последица различитих фактора: различите адаптације приликом процеса позајмљивања на фонетском (*вењер : фењер, совра : софра, хвајда : фајда; сахаџи : саџи, хисе : исе; шабанце : шабанче*) или значењском нивоу (*шабанце*), разлика у језику-даваоцу на фонетском (*хазина : хазна, финик : финикс*), морфолошком (*скиџро* према *скиџир* и *скиџар*) и значењском плану (*џусаџи, сџенза*) или различитих путева позајмљивања (хунгаризми *ђеманџи* и *рубинџи*, према германизмима *дијаманџи* и *рубин*; италијанизам *фонџана* према русизму *фонтан*). Поред тога, не може се искључити ни могућност да су поједине речи које је употребљавао Венцловић имале и друге облике и значења, који нису забележени у ексцерпираном корпусу.

Анализа ексцерпираног корпуса показала је да чак и релативно мали одломак из Венцловићевог рукописа (нешто мање од 100 страна у поређењу са око 9.000 сачуваних на језику са народном основом) може дати нове увиде у лексику српског народног језика XVIII века, а даља анализа његових дела допринеће бољем познавању лексике овог периода и утицају који је претрпела на простору тадашње Угарске.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЕРСЈ: Лома, А. (ур.). *Етимолошки речник српског језика* 1—. Београд: САНУ, ИСЈ САНУ. 2003—.
- Лома: А. *Тојонимија Бањске хрисовуље*. Београд: САНУ, 2013.
- ПЕРСЈ: Лома, А. (ур.). *Приручни етимолошки речник српског језика* (у рукопису).
- Петровић, С. *Туризми у српском љризренском љвору. На маџеријалу из рукоџи-сне збирке речи Димиџирија Чемериџића*. Београд: ИСЈ САНУ, 2012.
- Савић, В. „Запис Стефана Црнојевића на Светостефанској хрисовуљи краља Милутина.” *Окџоих*, I/1–2 (2011): 31–44.
- Тешић, А. *Романизми у народним љворима сџаре Црне Горе и Брда. Докџорска ди-серџиација*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016.
- ЭССЯ: Трубачев, О. Н. (ур.) *Этимологический словарь славянских языков*. Москва: Наука, 1974—.

*

- ERHJ: Matasović, R. et al. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* 1–2. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016–2021.
- KEWT: Stachowski, M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2019.
- REW: Meyer-Lübke, W. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1972⁵.
- Schneeweis, E. *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*. Berlin: W. de Gruyter & Co, 1960.
- SES: Snoj, M. *Slovenski etimološki slovar*³. <www.fran.si>, 7. 11. 2023.
- Šk: Škaljić, A. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.
- Sk: Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–4. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- Stachowski, S. *Studia nad chronologią turcyzmów w języku serbsko-chorwackim*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1967.
- Striedter–Temps, H. *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1958.
- Tietze, A. „Türkeitürkisch: posat, pusat.” U: *Osmanistik – Turkologie – Diplomatie*. Berlin: Klaus Schwartz Verlag (1992): 303–309.

ИЗВОРИ

- Стефановић Венцловић, Г. *Мач духовни*. Бур: Архив САНУ 93 (268), око 1736.
- Барановић, Л. *Меч духовный*. Киев: Тип. Лавры, 1666. <<http://old.stsl.ru/manuscripts/staropечатnye-knigi/371?fnum=5>>.

*

- Вук: Стефановић Карацић, В. *Српски рјечник ишћумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: Штампарија јерменскога намастира, 1852.
- Елезовић, Г. *Речник косовско-мешоховској дијалекта*. СДЗб 4–6, 1932–1935.
- Златановић, М. *Речник јовора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет, 1998.
- Јовановић, В. „О језику Гаврила Стефановића Венцловића.” *СДЗб* 2 (1911): 105–306.
- Михајловић, В. *Грађа за речник сћраних речи у ѡредвуковском ѡериоду* 1–2. Нови Сад: Институт за лингвистику, 1972–1974.
- С: Трифуновић, Ђ. et al. *Азбучни ѡказаћел речи у сћисима свешћоја Саве*. Београд: НБС, 1980.
- СС: Цейтлин, Р. М. et al. (ур.) *Старославянский словарь (по рукописям X–XI вв.)*. Москва: Русский язык, 1994.
- ФР: Костић, А. (прир.) и Ђ. Костић. *Кванћићашивни опис сћрукћуре српској језика: Српски језик од XII до XVIII века*. Београд: Службени гласник, 2009–2012.

*

Du Cange et al. *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*. Niort: L. Favre, 1883–1887.
<<http://ducange.enc.sorbonne.fr/>>, 7. 11. 2023.

Lipovac-Radulović, V. *Romanizmi u Crnoj Gori: Budva i Paštrovići*. Novi Sad: MBM-plas, 1997.

RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–23. Zagreb: JAZU, 1880–1976.

SJS: Kurc, J. et. al., ur. *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958–1997.

Соња Дж. Манойлович

О ДАТИРОВАНИИ ЗАИМСТВОВАНИЙ НА МАТЕРИАЛЕ МЕЧА ДУХОВНОГО Г. С. ВЕНЦЛОВИЧА

Резюме

В статье анализируются заимствованные слова в рукописи Меч духовный Гаврилы Стефановича Венцловича, в сравнении с Материалами для словаря иностранных слов в предстандартную эпоху (*Грађа за речник страних речи у њредвуковском ѡериоду*) В. Михайловича и Словарем хорватского и сербского языка Югославской академии наук и искусств (RJAZU). Статья состоит из двух частей – в первой части приводятся первые аттестации заимствованных слов, встречающиеся в рукописи Венцловича, в то время как во второй части анализируется разница в грамматическом роде, фонетическом облике и значении заимствований, зарегистрированных и у Венцловича и в материалах Михайловича. Среди слов, зарегистрированных у Венцловича раньше, чем в материалах Михайловича и RJAZU больше всего заимствований из турецкого, а формы и значения чаще всего совпадают с теми, которые приводит Михайлович. Разница в форме и значении чаще всего обусловлена разницей в языке-источнике, а реже является последствием различной адаптации или путей заимствования.

Ключевые слова: Гавриил Стефанович Венцлович, история языка, этимология, заимствования, сербский народный язык, лексикология.

АЛЕКСАНДРА Д. РАКИЋ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

АНА Љ. ВУЧИЋЕВИЋ
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

АДНОМИНАЛНИ ГЕНИТИВ У НАУЧНИМ ПРИКАЗИМА: ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ, БУДУЋНОСТ**

Предмет рада јесте адноминални генитив у научним приказима. Корпус за истраживање чини 39 приказа научних дела из *Јужнословенској филологије* из различитих периода, и то: 1920, 1950, 1980. и 2010. година. Како се научни функционални стил одликује номинализацијом и кондензацијом, полази се од претпоставке да се примери адноминалног генитива у корпусу јављају у великом броју. Резултати истраживања показали су да су у анализираном корпусу чести примери објекатског, посесивног и квалитативног генитива, док је субјекатски генитив карактеристичнији за приказе новијих датума. Притом је евалуативни моменат присутан у примерима квалитативног и посесивног генитива. Анализа, са једне стране, показује еволуцију научног приказа као жанра научног стила и његово приближавање поставкама савременог научног стила, док са друге стране показује еволуцију евалуације у приказима. Наиме, може се приметити да се у приказима из 1920. година најчешће негативно оцењује аутор или садржај научног дела, у приказима из 1950. и 1980. година има примера и позитивне и негативне евалуације, да би у приказима из новијег доба евалуација била искључиво позитивна.

Кључне речи: адноминални генитив, посесивни генитив, квалитативни генитив, субјекатски генитив, објекатски генитив, научни прикази, научни стил, *Јужнословенски филолог*.

* aleksandra.rakic@filum.kg.ac.rs

** Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/ 200198).

1. Увод

Научни прикази су релативно кратки текстови, чији је циљ информисање научне јавности о новим научним делима, давање кратких приказа њиховог садржаја и евалуација њихове вредности и доприноса. За разлику од промотивних приказа (енгл. *blurbs*) са превасходно маркетиншком и комерцијалном сврхом и готово увек позитивном оценом приказаног садржаја (в. Giannoni 2009: 19; Hyland & Diani 2009: 4), научни прикази оцењују дела према научним мерилима објективности и прецизности. Један од показатеља непристрасности академске евалуације јесте избалансирано присуство како позитивних, тако и негативних коментара, уколико их има (Hyland 2004: 44; Shaw 2009: 217–218).

Поједина дијахронијска истраживања дискурса научних приказа показују да се норме процене и обраћања разликују у различитим периодима. Тако је Хајланд (Hyland 2004: 42), бавећи се историјом жанра академског приказа, опазио промену од првобитно искључиво дескриптивних до високо евалуативних приказа. Шо (Shaw 2009), поредећи приказе објављене 1913. и 1993. године, установио је да прикази из првог периода садрже знатно више позитивне оценом од приказа из другог периода. Салахер-Мејер и група аутора (Salager-Meyer, Alcaraz Ariza et al. 2007: 1763–1767) показали су да су академски прикази са краја 19. века изразито евалуативни, док су за академске приказе објављене у последњој деценији 20. века карактеристична два екстрема: једну групу карактерише изразито похвална оцена, док другу карактерише одсуство оценом. Слична запажања изнела је и Петрић (2010, 2011) у радовима у којима је анализирала академске приказе на српском језику из области медицине и књижевности. Она је, испитујући корпус приказа из три раздобља (1900–1909, 1950–1959 и 2000–2009), закључила да су се конвенције писања развијале на сличан начин у обе наведене научне дисциплине: прикази из 20. века су отворено евалуативни за разлику од приказа објављених у првој деценији 21. века. У приказима научних дела из области медицине у првом наведеном периоду евалуација је оштра, директна, чак и увредљива у одређеним случајевима (Petrić 2010), док је у области књижевности ауторка запазила сличну тенденцију у приказима из другог, односно средњег периода (Petrić 2011).

Имајући у виду значај жанра научних приказа у научним заједницама и улогу евалуације у постизању њиховог оптималног квалитета, у раду испитујемо типове адноминалног генитива у приказима објављеним у реномираном лингвистичком часопису *Јужнословенски филолоџ* током четири периода: 1920, 1950, 1980. и 2010. година. Резултате ћемо интерпретирати у контексту односа између позитивне и негативне критике, као и у светлу претходно споменуте и за поједине периоде везане

променљивости стандарда у академској комуникацији, чији су прикази неизоставаан део. Према томе, циљ рада јесте да покаже еволуцију научних приказа у два правца:

Када је посреди евалуативни моменат, анализа треба да покаже еволуцију приказа од оних које карактерише негативна оцена (1920. године), преко приказа у којима има елемената и негативне и позитивне оцене (1950. и 1980. године), до приказа које карактерише позитивна оцена (2010. године). Ово својство највише се испољава у примерима квалитативног генитива и одређених типова посесивног генитива.

Када је посреди посматрање приказа као жанра научног функционалног стила, анализа треба да покаже еволуцију приказа у смислу успостављања одлика савременог научног стила, што се пре свега види на примерима субјекатског и објекатског генитива, али и замене опшних придева квалитативним генитивом у приказима новијег времена.

На самом крају, упутићемо на нека потенцијална даља истраживања чије идејне основе видимо у резултатима овог рада.

2. Методологија

Корпус за анализу чини 39 научних приказа различитих научних дела објављених у *Јужнословенском филолоју*. До овог броја приказа дошле смо бирајући у просеку три приказа по свакој од првих пет година анализираних периода, када је за то било могућности.

Након одабира, кодирале смо јединице корпуса и то тако да код приказа подразумева скраћеницу која се односи на часопис (*ЈФ*), годину објављивања (променљиво) и број научног приказа за конкретну годину (променљиво). Примери су навођени према оригиналном писму и правопису у часопису.

Заједно смо, са формалне тачке гледишта, ексцерпирале примере адноминалног генитива из сваког приказа. Из анализе смо искључиле примере у којима се препричава садржај приказаног научног дела, те смо анализу свеле искључиво на примере у којима се у генитиву јављају лексеме које су у вези са аутором приказаног научног дела или самим делом. Потом смо, ради постизања веће објективности, независно анализирале забележене примере у погледу њихове основне семантике и функције која се њима остварује. Каснијим међусобним усаглашавањем класификовале смо анализирани примере у семантичке групе.

3. Анализа корпуса

3.1. Посесивни ģенитив

Посесивни ģенитив је ģенитив у функцији посесивног детерминатора у именичкој синтагми. Њиме се појам означен именицом одређује с обзиром на однос припадања, односно поседовања, који тај појам успоставља са неким другим именичким појмом (Пипер, Антонић и др. 2005: 144). Дакле, појам у ģенитиву има улогу посесора, односно субјекта поседовања, а управни члан синтагме функцију посесума, односно објекта поседовања. Посесивни ģенитив је углавном у комплементарном односу са конгруентним незаменичким атрибутом са посесивним значењем, примарним средством за исказивање категорије посесивности у српском језику (Ivić 1967: 257), међутим за научни и административни стил карактеристично је давање предности посесивном ģенитиву у односу на конгруентни атрибут (Пипер, Антонић и др. 2005: 689–690). Два основна семантичка типа посесивности јесу неотуђива посесивност, код које се не мења статус предмета посесивног односа и отуђива посесивност, код које је однос посесивности подложен промени (Пипер, Антонић и др. 2005: 682–683).¹ У нашем корпусу забележени су само примери неотуђиве посесивности, исказане беспредлошким ģенитивом.

Будући да научни прикази подразумевају анализу и евалуацију одређеног научног дела, за наш корпус карактеристичан је однос неотуђиве посесивности типа припадање по ауторству, где функцију посесора има аутор приказаног научног дела, а функцију посесума приказано научно дело:

(1920) Овај рад ģ. Милетића баца чудну сенку на научност метода којима се он служи. (ЈФ1921/1: 148); Доста велика књига ģ. Цонева пружа богат садржај, па према томе и много материала за критику [...]. (ЈФ1921/2: 150).

(1950) Zbog toga је dobrodošla i rasprava prof. Hamma. (ЈФ1951–52/2: 252); На тај начин преко овог приказа једне веома добре књиге Др. Онезорја истиче се интересовање [...]. (ЈФ1951–52/3: 260).

(1980) Knjiga Milorada Radovanovića Imenica u funkciji kondenzatora predstavlja značajan doprinos [...]. (ЈФ1980/2: 179); Речник А. А. Зализња-

¹ Оваква подела одговара разлици коју Фелешко (1995: 36–41) прави између посесивног ģенитива, који подразумева конкретан однос између посесора и посесума и ģенитива припадања, код кога се излази из оквира дефиниције о дословно схваћеном односу између ова два појма. Ковачевић (1981) за категорију посесивности везује појам временског ситуирања, односно опозицију временост/постојаност, која је условљена критеријумом активност/неактивност посесора према посесуму. Притом се временост односи на отуђиву посесивност, будући да посесор може укинути однос посесије, па је тај однос временски одређен. Са друге стране, постојаност се односи на неотуђиву посесивност, код које је однос посесије свевремен и не укида се вољом посесора (Kovačević 1981: 26).

ка, нагласимо ово, има искључиво нормативну оријентацију; (ЈФ1981/3: 287).

(2010) У прилогу *Радослава Вечерке* дат је сумарни преглед ставова више аутора [...]. (ЈФ2011/1: 281); Монографија *Најде Иванове* темељи се на респектабилној теоријској подлози и несумњиво представља значајан допринос његошологији. (ЈФ2013/1: 446).

За приказе су карактеристичне и посесивне синтагме код којих улогу посесора има аутор приказаног научног дела, а улогу посесума именице које означавају апстрактне, најчешће когнитивне појмове, који воде порекло од аутора приказаног дела:

(1920) Најгоре је, међутим, за теорију *і. Милетшића* то што је његов доказни материал у опреци са истинским стањем ствари. (ЈФ1921/1: 148); У вези са овом дистинкцијом *проф. Меје-а* наводи се и његово правило на стр. 253 које ја сматрам такође као нетачно [...]. (ЈФ1924/1: 200).

(1950) Мислим такође да врло јасно излагање *Мешчанинова* није тражило онолико понављања појединих тврђења колико се налази у овој књизи. (ЈФ1953–54/2: 423); Тако су два екстремна схватања нашла своју мало чудновату синтезу у методу *Виџа Бренгала*. (ЈФ1953–54/3: 428).

У приказима из 2010. година нисмо забележиле ову категорију примера, док у приказима из 1980. година доминирају примери са именицом *аутор*:

(1980) До свих ових непрецизности и нетачности *аутора ове књиџе* довело је његово непотребно разматрање [...]. (ЈФ1983/1: 217); [...] дело својим квалитетима довољно оправдава научни поступак *аутора*. (ЈФ1983/2: 241).

Наредну категорију чине примери код којих улогу посесора имају приказана научна дела или апстрактни појмови који се тичу тих дела или њихових аутора, а улогу посесума лексеме које означавају одређена својства, односно особине. За примере из ове категорије карактеристично је то да се појмом у функцији посесума на одређени начин квалификује појам у функцији посесора.

У примерима из 1920. година, наведена својства у функцији посесума негативно су конотирана:

(1920) Јер оно што кн. Трубецкој износи као доказ њихове јаче лабијализације – ни најмање нас не уверава у тачност *шаквоџ мишљења*. (ЈФ1922–23/1: 133); Ја мислим да се већ и на овоме може доказати нетачност *ове дефиниције*. (ЈФ1924/1: 200).

У корпусу који сачињавају прикази из 1950. забележиле смо само један пример, сродан примерима из претходно анализираних раздобља:

(1950) Nepotpunost *ranijih radova* obavezuje na nepotpunost *sadašnjeg rada!* (ЈФ1951–52/2: 259).

У приказима из 1980. година овакви примери посесивности често се јављају. За разлику од претходна два раздобља, може се приметити да се у улози посесума, поред особина са негативном конотацијом, јављају и позитивне особине појма у функцији посесора:

(1980) U celini gledano, i nakon svega rečenog, dobre osobine *ove knjige* naći ćemo [...]. (ЈФ1981/2: 284); Нетачност *ове Појовићеве мисли* већим делом је показана претходним излагањем а овде бисмо додали и ово. (ЈФ1983/1: 213–214).

У примерима из 2010. година функцију посесума има нека позитивна карактеристика посесора:

(2010) Посебан квалитет *књије* коју овде представљамо чини и проблемска и методска разноврсност [...]. (ЈФ2011/1: 280); Јасност и једноставност, актуелност *шеме* и занимљиви примери ни у ком случају не умањују њену вредност ни значај. (ЈФ2012/3: 182).

3.2. Квалификативни генитив

Адноминални квалитативни генитив има функцију детерминатора којим се именички појам одређује у погледу особине (Пипер, Антонић и др. 2005: 159). Субпоље квалитета интерферира са значењем посесивности и исказује се беспредлошким генитивом са обавезним детерминатором који има ужа значења инхерентног дела, инхерентне особине и приписане особине (Редли 2020: 227–231).

У оквиру нашег корпуса нема примера генитива са значењем инхерентног дела, док су примери генитива којим се исказује инхерентно својство ентитета у функцији управног члана синтагме ретки, што је и очекивано, будући да овакве синтагме нису карактеристичне за научни стил (Омеровић 2011: 41–42). Инхерентно својство у научном функционалном стилу исказује се лексемама са широким значењским опсегом (тип, облик, врста, формат, способност, категорија итд.) и тешко га је разлучити од квалификованог појма, пошто га оно прожима у целисти (Омеровић 2011: 41). У нашем корпусу генитив инхерентног својства у нешто већем броју забележен је у приказима из 2010. година, у односу на претходна раздобља:²

² Генитив инхерентне особине забележен је у једном примеру у корпусу из 1980. година, док га у приказима из 1950. година нема уопште.

(1920) [...] онда се ово објашњава тиме што он погрешно посматра језичке црте ових дијалекта, и то опет због погрешака *методолошкој карактера*. (ЈФ1921/2: 156).

(1980) Ономастолошки прилози у I књизи објављују 21 рад *различитијој карактера*. (ЈФ1981/1: 274).

(2010) [...] од првих коментара Горског вијенца до модерних структуралистичких и компаративистичких студија *интердисциплинарне оријентације*. (ЈФ2013/1: 443); Првобитно је било замишљено да годишње излази по једна свеска ЕРСЈ *обима око 100 страна*. (ЈФ2014/3: 346).

За последња два анализирана раздобља карактеристична је употреба генитива приписане особине. Приписане особине, за разлику од инхерентних особина ентитета, најчешће подразумевају одлике које су стечене у одређеним околностима или су резултат субјективне процене (Редли 2020: 246). Како су научни прикази евалуативни жанр, очекује се висока фреквентност јављања генитива приписане особине у њима. Међутим, у приказима из прва два анализирана раздобља оваквих примера нема. Одсуство генитива приписане особине надомешћено је употребом њему конкурентних описних придева у функцији конгруентног атрибута (*појрешна схватања* (ЈФ1921/2: 156), *врло слаби докази* (ЈФ1922–23/1: 135), *озбиљно пошављена, методолошки добро вођена и научно правилно интерпретирана* испитивања (ЈФ1951–52/3: 261)...). Ова појава може се објаснити развојем и стабилизацијом одређених одлика научног стила кроз време, будући да су номинализација и кондензација, а сходно томе и гомилање именица (пре свега у генитиву), карактеристика савременог научног функционалног стила. За разлику од квалификације придевом, која је претежно негативна у 1920. годинама и готово подједнако позитивна и негативна у 1950. годинама, квалификација приказаног научног дела или његовог аутора беспредлошким генитивом у последња два анализирана раздобља у свим примерима је позитивна:³

(1980) [...] Radovanović je pomenutom studijom potvrdio utiske stručne javnosti da je reč o autoru *širokih lingvističkih mogućnosti* [...]. (ЈФ1980/2: 179); [...] она је стала у ред лингвистичких публикација *највишеј димензије* на српскохрватском језику. (ЈФ1981/1: 279).

(2010) Зборник Граматика и лексика у словенским језицима иде у публикације *међународној значаја* [...]. (ЈФ2012/1: 174).

За примере из 2010. година карактеристично је и квалификовање аутора приказаних научних дела лексемама просторне семантике. У

³ У последња два анализирана раздобља напоре се јављају примери квалификације именичког појма придевима и предлошко-падежним конструкцијама.

овим примерима долази до интерференције значења квалитета и потицања. У нашем корпусу ово значење исказује се генитивом са предлогом *са* уз именице са значењем институције. Генитивом потицања одређује се управни појам тако што му се приписују карактеристике датог места (Редли 2020: 315): Према томе, иако је квалификација овога типа наизглед неутрална, аутору приказаног дела приписују се одређена својства институције (научност, стручност, ауторитет), чиме се он, посредно, позитивно квалификује:

(2010) [...] него су ту и сарадници *са београдској Филолошкој факултету*, али и два сарадника *са новосадској Филозофској факултету*. (ЈФ2012/1: 173); Овај истраживачки тим *с Института за српски језик САНУ* данас у пуној мери сарађује [...]. (ЈФ2014/3: 341).

3.3. Субјекатски генитив

Субјекатски генитив је генитив у функцији семантичког субјекта – агенса, односно псеудоагенса (Пипер, Антонић и др. 2005: 127). У нашем корпусу агентативно значење исказано је беспредлошким генитивом. Беспредлошки генитив са агентативним значењем има синтаксичку функцију неконгруентног атрибута уз девербативне именице, настале номинализацијом несвршених и, ређе, свршених глагола (Фелешко 1995: 25) уз услов да именица у генитиву има обележје „живо (+) или самоактивност (+)” (Пипер, Антонић и др. 2005: 127). Субјекатски генитив забележен је у малом броју у приказима из 1980. година (семантички субјекат је приказано научно дело) и у већем броју у приказима из 2010. година (семантички субјекат је приказано научно дело или његов аутор). Појава и устаљивање субјекатског генитива у приказима новијег времена може се довести у везу са одликама савременог научног функционалног стила у српском језику, који се одликује номинализацијом и кондензацијом:

(1980) Појава *ове публикације* [← *ова публикација* се појавила] долази скоро 75 година након заснивања Српског дијалектолошког зборника [...]. (ЈФ1981/1: 273).

(2010) С појавом *овог зборника* [← *овај зборник* се појавио] замишао о организовању оваквог научног скупа потпуно је постигла циљ [...]. (ЈФ2012/1: 174); Зборник Граматика и лексика у словенским језицима свједочи о доброј сарадњи *српских лингвиста* [← *српски лингвисти* сарађују] [...]. (ЈФ2012/1: 173).

3.4. Објекатски јеништив

Објекатски генитив је генитив у функцији семантичког објекта уз девербативне именице добијене номинализацијом прелазних глагола (Пипер, Антонић и др. 2005: 132–133). Објекатско значење у нашем корпусу исказано је беспредлошким генитивом. За разлику од субјекатског генитива, именица у објекатском генитиву „неутрална је у погледу обележја живо (+/-) и самоактивност (+/-)” (Пипер, Антонић и др. 2005: 132). У нашем корпусу у именичким синтагамама са објектом у генитиву функцију управног члана имају девербативне именице добијене номинализацијом глагола којима се означавају радње спроведене од стране аутора приказаних научних дела, док су у генитиву именице које представљају објекте именованих радњи:

(1920) Према томе, ја не видим никакве потребе да се он уноси у тумачење ових *појава* [← тумачити ове *појаве*]. (ЈФ1922–23/1: 132); Критика *Шахматовљеве хилоџезе* [← критиковати *Шахматовљеву хилоџезу*] о југоисточној језичкој заједници оштроумна је, али није много убедљива. (ЈФ1924/2: 203–204).

(1950) Анализа *крика* [← анализирати *крик*] није дата детаљно и са прецизнијом анализом [...]. (ЈФ1951–52/3: 262); [...] продужио је у овом делу свом разматрање *особина ілаіола* [← разматрати *особине ілаіола*]. (ЈФ1953–54/2: 420).

(1980) Дугогодишње припремање *фразеолошкоі речника* [← припремати *фразеолошки речник*], одабирање и ишчитавање *литерашуре* [← одабирати и ишчитавати *литерашуру*], ексцерпција и класификација *ірађе* [← ексцерпирати и класификовати *ірађу*], заједно са упознавањем *ітеоријских и методолошких расірава* [← упознавати *ітеоријске и методолошке расіраве*] [...]. (ЈФ1982/1: 173).

(2010) Из обраде *срјскоі и рускоі машеријала* [← обрадити *срјски и руски машеројал*] види се веома добра упућеност Софије Милорадовић [...] (ЈФ2012/3: 185); И детаљна обрада *іојединих іиішања* [← обрадити *іоједина іиішања*] у поглављима [...]. (ЈФ2013/3: 458).

4. Закључне напомене

Приликом анализе издвојиле смо четири семантичка типа неконгруентног атрибута у генитиву: посесивни генитив, квалитативни генитив, субјекатски генитив и објекатски генитив.

У оквиру семантичке категорије посесивности забележени су примери за неотуђиву посесивност, и то: припадање по ауторству (припадање анализираног дела његовом аутору), припадање одређеног апстрактног (когнитивног) појма аутору и припадање одређених особина приказаном делу или његовом аутору.

Квалитативне конструкције у нашем корпусу имају значење приписане особине, док значења инхерентног дела нема, а примери значења инхерентне особине су ретки, што је карактеристично за научни стил. Притом, приписана особина је особина приказаног научног дела или његовог аутора, која представља резултат субјективне оцене аутора приказа. Овакви примери забележени су само у последња два раздобља и оцена је увек позитивна. У приказима из 2010. година, аутори приказаних дела квалификују се и припадањем одређеној институцији, чиме се посредно указује на њихове квалитете као што су стручност и ауторитет у одређеним областима.

Субјекатски и објекатски генитив карактеристични су за савремени научни стил, који је превасходно именички стил. На основу анализе може се приметити и еволуција научног стила, будући да су објекатске синтагме честе у свим приказима, док се субјекатске јављају само у последња два анализирана раздобља.

На основу спроведене анализе може се пратити еволуција овога жанра на формалном, али и функционалном плану. Анализа је показала да су генитивне форме, карактеристичне за савремени научни стил, фреквентније у приказима из последња два раздобља, док је у прва два раздобља стил приказа мање номинални. Са друге стране, на плану функције приказа, што се може видети на основу примера квалитативног генитива, али и одређених семантичких подтипова посесивног генитива, приметно је да су прикази из 1920. година високо евалуативни, и то најчешће негативно, прикази из 1950. и 1980. година могу се посматрати као прелазни период, док је у приказима из последњег раздобља тон позитиван или неутралан.

Из приложених резултата назире се неколико идеја за даља испитивања. Примера ради, интересантно би било истражити међуоднос описних придева и падежа са квалитативним значењем у наведеним временским периодима, као и присвојних придева и падежа са посесивним значењем. Потом, могле би се издвојити и друге падежне форме добијене у процесу номинализације, и на њиховом примеру пратити кроз време приближавање стила приказа савременом научном стилу.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Редли, Ј. *Адвербијална и адноминална квалификайивносћ у сћандардном срјском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2020.
- Пипер П., Антонић И., Ружић В., Танасић С., Поповић Љ., Тошовић Б. *Синтакса савременога срјског језика: јросћа реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.

Фелешко, К. *Значења и синтакса српскохрватској јеништива*. Београд: Вукова задужбина, Нови Сад: Матица српска, 1995.

*

- Giannoni, D. S. „Negotiating research values across review genres: A case study in applied linguistics.” In: *Academic evaluation: Review genres in university settings*. K. Hyland, G. Diani (eds.). Basingstoke: Palgrave Macmillan (2009): 17–33.
- Hyland, K. *Disciplinary discourses: Social interactions in academic writing*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2004.
- Hyland K., Diani G. „Introduction: Academic evaluation and review genres.” In: *Academic evaluation: Review genres in university settings*. K. Hyland, G. Diani (eds.). Basingstoke: Palgrave Macmillan (2009): 1–14.
- Ivić, M. „Genitivne forme srpskohrvatskih imenica i odgovarajuća pridevska obrazovanja sufiksom -ov (-ev, -ovljev, -evljev), -in u odnosu kombinativnih varijanata.” *Годишњак Филозофској факултета у Новом Саду*, 10 (1967): 257–262.
- Kovačević, M. „Posesivne imeničko-padežne sintagme u djelima Anđelka Vuletovića.” *Književni jezik*, 10/3 (1981): 25–35.
- Omerović, M. *Nekongruentni atribut u naučnom i administrativnom stilu bosanskoga jezika*. Sarajevo: Slavistički komitet, 2011.
- Petrić, B. „Prikazi knjiga u Srpskom arhivu i Vojnosanitetskom pregledu: Istorijska perspektiva.” *Scripta Medica*, 41 (2) (oktobar 2010): 94–96.
- Petrić, B. „Scholarly criticism in a small academic community: A diachronic study of book reviews in the oldest Serbian scholarly journal.” In: *Crossed words: Criticism in scholarly writing*. F. Salager-Meyer, B. A. Lewin (eds.). Bern: Peter Lang (2011): 309–337.
- Salager-Meyer F., Alcaraz Ariza M. Á., Pabón Berbesí M. „Collegiality, critique and the construction of scientific argumentation in medical book reviews: A diachronic approach.” *Journal of Pragmatics*, 39 (10) (October 2007): 1758–1774.
- Shaw, P. „The lexis and grammar of explicit evaluation in academic book reviews, 1913 and 1993.” In: *Academic evaluation: Review genres in university settings*. K. Hyland, G. Diani (eds.). Basingstoke: Palgrave Macmillan (2009): 217–235.

ИЗВОРИ

Јужнословенски филолог (1921; 1922–1923; 1924; 1951–1952; 1953–1954; 1980; 1981; 1982; 1983; 1984; 2011; 2012; 2013; 2014).⁴

⁴ Детаљнији подаци о коришћеним изворима доступни су на упит. Детаљно навођење 39 извора преоптеретило би текст рада.

Aleksandra D. Rakić
Ana Lj. Vučićević

ADNOMINAL GENITIVE IN ACADEMIC REVIEWS:
PAST, PRESENT, FUTURE

Summary

The subject of the paper is the adnominal genitive in academic reviews. The research corpus consists of 39 reviews of scientific publications from *South Slavic Philologist* from different periods, namely: the 1920s, 1950s, 1980s and 2010s. As academic discourse is highly nominalized and condensed, the abundance of adnominal genitive was expected. The results of the research show that in the analysed corpus there are frequent examples of the object genitive, the possessive genitive and the qualitative genitive, while the subject genitive is more characteristic of the more recent reviews. Overall, the results point to the evolution of both the genre and evaluation in it. Evaluation is most commonly associated with qualitative and possessive genitive. The analysis shows the evolution of both academic reviews as academic genre in general and evaluation in it. Namely, we observe the following transition: from negative evaluation of the content or its author in the 1920s' reviews, a blend of positive and negative assessments throughout the 1950s and 1980s to almost exclusively positive tone in the reviews of the 2010s.

Key words: adnominal genitive, possessive genitive, qualitative genitive, subject genitive, object genitive, academic reviews, academic style, *South Slavic Philologist*.

ТАЊА З. РУСИМОВИЋ*
Гимназија „Бора Станковић”
Врање

ИМЕНИЦЕ УОПШТЕНОГ ЗНАЧЕЊА – ХИПЕРОНИМИ КАО ФОРИЧКИ ЛЕКСИЧКОСЕМАНТИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ

За анализу форичности лексичкосемантичког антецедента кључан је његов синтагматски контекст, а центар семантичког својства форичности јесу дестерминатори. Форичност супстантива у антецеденту без синтагматског контекста илуструју властите именице и личне заменице, а у овом раду истражују се именице уопштеног значења пре свега именице које представљају хиперониме. Уз синтаксичке критеријуме релевантни су и семантички када је реч о дихотомији одређеност/неодређеност, односно, анализира се (не)референцијалност супстантива у антецеденту, те с тим у вези и контекстуална условљеност. Другим речима, анализирају се типови упућивања оваквог антецедента које је најпре катафоричко до релативне клаузе (пр. Добио је **оцену КОЈУ је заслужио**), но како релативна клауза није носилац садржаја којим се прецизира значење антецедента, упућивање се наставља анафорички (уколико је информација о оцени већ исказана), катафорички (уколико ће та информација тек бити исказана) и егзофорички (уколико је та информација део заједничког знања) и директно утиче на (не)рестриktivност релативне клаузе.

Кључне речи: релативна клауза, антецедент, хипероним, (не)рестриktivност, (не)референцијалност, (не)одређеност, анафора, катафора, егзофора.

1. Увод

Релативна реченица у српском језику је изузетно фреквентна. Та фреквентност узрокована је тиме што се *партицип*, *инфинитив* и *герунд* као функционални еквиваленти релативне реченице, готово и не користе у нашем језику. Сам назив ових зависних реченица изведен је од речи *релација* или *однос*, која представља основу сваког сложенијег мишљења. Исто важи и за релативне реченице јер реч која уводи релативну клаузу истовремено се налази у релацији или односу с неком именском или упућивачком речи из надређене клаузе. И када у надређеној клаузи

* tanjarusimovic@yahoo.co.uk

нема такве речи, у везничкој речи релативне реченице релација се подразумева. Јасно је, дакле, да важну улогу у остваривању релације имају везничке речи релативне клаузе због своје упућивачке природе.

У истраживању полазимо од карактеристика адјективних клауза које детаљно издваја Кордић (1995: 20–42): 1. Зависна је реченица. Граматичко средство које је знак њеног статуса зависне клаузе је релативизатор – везничка реч која осим везничке функције има и значење неког реченичног члана адјективне клаузе. 2. Атрибут је (адјективног типа). Зависна клауза је атрибутска јер приписује свој садржај управној именици, тј. квалификује је. Посебност атрибута у односу на друге функције (субјекта, предикта, објекта, прилошке одредбе) јесте у томе да он није реченична функција већ синтагматска (Станојчић 2004: 260–263). 3. Релативна реченица садржи релативизатор. Релативизатор је језичко средство које адјективну клаузу повезује са надређеном клаузом и у српском језику је увек изражен. Ако се узме у обзир припадност врсти речи разликују се заменички, прилошки и везнички релативизатори. 4. У релативној клаузи сачувана је за антецедент¹ синтаксичко-семантичка и прагматичка функција. Ова функција се остварује тако што релативизатор којим је антецедент заступљен у релативној клаузи врши једну од синтаксичких функција. За антецедент је у релативној клаузи сачувана и прагматичка функција, и то функција *шеме*. Дакле, релативизатор заступајући антецедент, увек садржи познату информацију, *шему*, док предикат релативне клаузе, а и сви остали њени делови, придружују теми нову информацију, *рему*. 5. Антецедент и релативизатор су у контекстном положају, и то тако да је антецедент испред релативизатора, који се налази на почетку релативне клаузе; из тога произлази да је релативна клауза иза речи на коју се односи, постпонирана је.

У овом раду анализирамо форичност *хиперонима* као именице уопштеног значења у функцији антецедента релативне клаузе. Форички лексичкосемантички антецедент може бити синтагматски и тада је форички елемент део синтагматског контекста лексеме у антецеденту (*онај човек (који), најбољи човек (који) или први човек (који)*). Форички лексичкосемантички антецедент изражен само супстантивом биће лична именица, властита именица, као и именице уопштене семантике (*именице категоријалне семантике, именице чија се семантика приближава нултој вредности и хипероними*).

У анализи уз синтаксичке критеријуме релевантни су нам и семантички критеријуми када је реч о дихотомији *одређеност/неодређеност*, а

¹ Антецедент представља термин који „означава језичку јединицу на коју упућује нека друга јединица у реченици (анафоричка референција), типично јединица која следи” (Кристал 1988: 25).

у вези с тим полазиште у анализи нам је одређивање именског израза у антецеденту (на основу садржаја надређене клаузе) као *референцијалној* или *нереференцијалној*. *Референцијалношћ* или *нереференцијалношћ* антецедента предодређује тип и комплексност форицких односа антецедента. Како у раду анализирамо писану реализацију дискурса, фокусирамо се на ендофорицка упућивања, односно анафорицка и катафорицка. Међутим, издвојићемо моделе у којима и егзофорицка референција има своју фреквенцију. Истраживање је спроведено на ексцерпираним језичком материјалу из разнофункционалног корпуса савременог српског језика.

2. Логикосемантички однос између антецедента и релативне клаузе

Када говоримо о семантичкој разлици која постоји између релативних реченица, говоримо у ствари о разлици у односима између антецедента и релативне клаузе, тј. о дихотомији рестриктивност/нерестриктивност.

У раду се ослањамо на истраживања Љиљане Михаиловић (1973: 159–176), која, бавећи се проблемима генерисања релативних реченица, показује да се употребом нерестриктивне релативне клаузе наспрам рестриктивне, остварује и различит логички однос унутар сложене реченице. На тај начин ауторка напомиње да у анализи треба узимати у обзир и надређену клаузу у целини. Дакле, ако у оквиру зависно сложене реченице имамо рестриктивну релативну клаузу, она ће ограничавати скуп референата изражених у антецеденту на које се предикат надређене клаузе односи, тј. „рестриктивне релативне клаузе имају као антецедент именичку групу која се односи на неки подскуп, а релативна клауза је неопходна да би се тај подскуп ограничио” (1973: 165). Када бисмо анулирали релативну клаузу, добили бисмо семантички непотпуну или неграматичну реченицу. Значи, предикат надређене клаузе значењски одговара једино ако супстантив у антецеденту реферира на подскуп ограничен и одређен релативном клаузом. Тако је релативна клауза неиспустива и стога и рестриктивна, а логички однос у дубинској структури сложене реченице је *импликација*: ако именица има предикат *x*, онда има и предикат *y*.

Када је реч о нерестриктивној релативној клаузи у оквиру сложене, релативна клауза не ограничава скуп референата изражених у антецеденту на које се предикат надређене клаузе односи, односно „апозитивне релативне клаузе прате именичке групе које се односе на целе скупове (скуп може бити и једночлан)” (1973: 164). Ако бисмо изоставили овакву релативну клаузу, надређена клауза не би била непотпуна ни

структурно, ни семантички. Баш зато што је релативна клауза испусти-ва, она је нерестриktivна, а логички однос у дубинској структури сло-жене реченице је *конјункција*: именица има предикат *x* и има предикат *y*.

Ова разлика се у српском језику одражава и у писању. Рестриktiv-не зависне клаузе се, иначе, према правилима логичке интерпункције у писању никад не одвајају зарезом, док се нерестриktivне одвајају за-резом, што је норма у стандардном српском језику. Међутим, (не)упо-треба зареза не може бити критеријум у разграничавању рестриktivне клаузе од нерестриktivне у књижевноуметничком стилу, будући да овај стил подлеже стилистичкој норми када је реч о правопису.

Код нерестриktivних зависних клауза семантички опсег релатив-не заменице и супстантивног антецедента је увек исти. Она не иденти-фикује именички појам, него износи неки накнадни податак о већ иденти-фикованом именичком појму. Док је рестриktivна клауза зависна и синтактички и семантички, нерестриktivна је само формално зависна клауза. За њу се истиче да нема синтаксички однос према свом анте-цеденту, те да на семантичком плану има улогу самосталне предика-ције, тј. може се рећи како надређена клауза са својом нерестриktivном одредбом формира два израза (Ковачевић 1988: 47).

3. Форичност антецедента релативне клаузе

У раду анализирамо форичност супстантивног антецедента који предодређује рестриktivност/нерестриktivност релативне клаузе. Си-нонимни термин је *дискурсна деикса*². Еізофора (сјољна деикса) је „*тер-мин неких лингвиста за процес или резултат непосредној упућивања неке језичке јединице на ванјезичку ситуацију која прати исказ*” (Кристал 1988: 59). Ендофора (унутрашња деикса) означава упућивање на појмо-ве поменуте у дискурсу, то је „термин којим се служе неки лингвисти да означе односе кохезије који помажу да се одреди структура неког тек-ста” (Кристал 1988: 63). Термин деикса користи се, дакле, за речи које илуструју форичке односе, односно, које упућују на језичку јединицу која претходи (анафоричка референција) или на језичку јединицу која следи (катафоричка референција) у дискурсу.

Пошто је у вези са дихотомијом рестриktivност/нерестриktiv-ност реч о семантичким разликама, јасно је да се оне само у ограниче-

² У лингвистичкој теорији термин *деикса* обухвата оне језичке особине које се односе непосредно на личне, временске или месне карактеристике ситуације у чијим оквирима се догађа неки исказ, па је стога њихово значење у складу са том ситуацијом (нпр. сада, тада, онда; овде, тамо, онде; ја, ти; ово, то, оно – јесу деиктичке или егзофо-ричне речи).

ној мери могу идентификовати на нивоу синтаксе. Реченица добија свој пуни смисао у дискурсу/тексту као надреченичном јединству. Повезана је с другим реченицама и с њима представља структурно-семантичко, ритмичко и стилистичко јединство. Дискурс или текст најопштије се „дефинише као веза најмање двију синтаксички самосталних а смисаоно повезаних реченица” (Ковачевић 2007: 51). Под дискурсом подразумевамо усмени или писани језик у контексту, али оно што је неодвојиво од дискурса као теоријског појма јесте његова друштвена условљеност, а то је сагледавање језика као „динамичког, социјалног, интерактивног феномена – како између говорника и слушаоца, тако и између писца и читаоца” (Кристал 1987: 116). Нашем одређењу термина дискурс доприноси становиште да текст представља производ, тј. да је искључиво организован као семантичка јединица која чини целину (Halliday, Hasan 1976), а да је дискурс динамичка структура, другим речима, „дискурс је текст који је могуће успешно интерпретирати уз упућивање на ванјезички контекст” (Русимовић 2014: 50).

Како кохезија подразумева употребу лингвистичких средстава ради повезивања клауза и реченица у целину, као значајну издвајамо улогу форицких односа у структурисању реченице као конститутивног дела дискурса. Реченица у тексту може бити структурно потпуна, а семантички непотпуна, или синтаксички непотпуна, а семантички потпуна. У овом раду анализирамо реченицу која је семантички непотпуна (синсематична), те су упућивања комплекснија до лексичког садржаја којим се семантички попуњава антецедент. Прецизније, анализирамо форицност супстантивног антецедента релативне клаузе, а то значи да лексичко и реченично значење, пре свега, зависи од контекста.

У раду анализирамо контекстуално условљено лексичко и реченичко значење, што значи да је њихова адекватна интерпретација пресудно условљена *језичким* и *ванјезичким контекстом*, али и међусобном сарадњом комуникатора. Под термином *језички контекст* подразумевамо интеракцију најмање два чиниоца: на парадигматској равни то је избор лексичких јединица; на синтагматској равни то су њихов секвенцијални редослед, као и њихови граматички односи. *Језички контекст* јавља се у оквиру дискурса, зато и алтернативно користимо назив *дискурсни контекст* и он представља максималистичко поимање контекста. У раду под *општималним контекстом* подразумевамо онај део дискурса који „пружа реално довољно потребних података” (Прћић 2008: 35) и то у нашој анализи представља домен анафорицког или катафорицког упућивања.

Језички контекст уоквирен је *ванјезичким контекстом* који представља скуп „општих и посебних просторних, временских, друштвених, индивидуалних, али и општекултурних чинилаца, који доприносе успостављању, одвијању и остварењу неке комуникације, укључујући и по-

мињане околности везане за стилске варијације у језику” (Прћић 2008: 33–34). Знање о свету представља домен прагматике и подразумева свеукупну материјалну и духовну стварност. Оно може варирати по степеној општости и то почевши од појединца, преко друштвене заједнице, па све до човечанства у целини (Leech 1981: 158).

Да бисмо се бавили лингвистичком категоријом *одређености/неодређености* и когнитивном категоријом *познатости/непознатости*, најпре да појаснимо термине *референцијалности/нереференцијалности*.

Референцијалности представља својство језичког знака да индивидуализира неки ентитет, који је узет појединачно или као мноштво истоврсних ентитета из класе којој он припада, тј. могућност за локализацију ентитета у односу на време, место и учеснике говорне ситуације. На тај начин „референцијалност омогућује актуелизовање пропозиционог садржаја реченице, односно појединих њених делова, путем којег се реченица претвара у исказ и преводи из језика у говор” (Пипер 2005: 915).

Нереференцијалности ће онда представљати одсуство референцијалне употребе језичког знака. То су ситуације кад језички знак има генеричко значење (*Ружа је цвeт*) као и синтагме са квантификаторима *сваки, сав, чистиав, цео* (в. Станојевић 2010: 125). Као нереференцијалне одређују се и ситуације када се језички знак односи на нешто што је једна од више могућности, тј. нешто што је потенцијално, фиктивно, а не представља издвојени део ситуације означене исказом у којем је тај знак употребљен. То би биле неспецифичне интерпретације у значењу *било који, било ко, ма који, ма ко, икоји, ико, који ѿог, какав ѿог, колико ѿог, ко ѿог*.

Категорија *одређености/неодређености* је упућивачка (деиктичка) категорија јер било који ентитет може бити познат или непознат само одређеном лицу. Да ли ће референт именског израза бити окарактерисан као одређен или неодређен зависи и од степена познатости/непознатости, расподеле познатости/непознатости међу учесницима у комуникацији, тј. коме је нешто познато/непознато (говорнику, саговорнику, обојици, или неком трећем лицу). Категорија одређеност/неодређеност на тај начин показује „да се извесна језичка информација, садржана у реченици или у неком њеном делу, пореди с менталним искуством учесника у комуникацији и квалификује се као нешто што је већ локализовано у њиховом менталном искуству – одређеност – или се налази изван њиховог менталног искуства – неодређеност” (Пипер 2005: 918).

4. Лексичкосемантички антецедент релативне клаузе

Именски израз који представља лексичкосемантички антецедент може бити одређен или неодређен. У језицима са чланским системом

(енглески, немачки, француски...) сигнализовање дихотомије *одређености/неодређености* транспарентније је у односу на српски језик, јер су именски изрази употребом члана већ маркирани као одређени или неодређени. Како је српски језик без чланског система, у истраживањима анализирамо како се *одређености/неодређености* сигнализира анафорском, односно катафорском употребом *демонстратива*, *посесива*, *одређеног/неодређеног придевског вида* и другим лексичко-граматичким средствима. У неким случајевима може се изразити и само супстантивом (*власнишћом именицом*, *личном заменицом*), тј. без неког посебног лексичко-граматичког средства. Међутим, када *одређености/неодређености* супстантива није означена неким лексичко-граматичким средством, онда је контекст једини који разрешава двосмисленост израза, тј. даје индикацију о *одређености/неодређености* референта именског израза у антецеденту.

Именица је најчешћи антецедент адјективним (релативним) клаузама које су уведене релативизаторима *који*, *што*, *чији*, *какав*, *колики*. Значење именица може бити генерализовано и индивидуализовано. Значење заједничких именица одраз је уопштених особина једне класе предмета (денотата), а у процесу комуникације оне се односе на индивидуалне предмете (референте) објективне стварности. Ако између учесника у комуникацији постоји споразум да је идентитет тог предмета познат, ради се о одређеном индивидуализирању, а ако тог споразума нема – о неодређеном индивидуализирању.

4.1. Именице уопшћеног значења у антецеденту

Како је у фокусу нашег истраживања форички елемент супстантива у антецеденту, анализирамо именице уопштеног значења, односно хиперониме.

Форичност је, пре свега, карактеристика синсемантичних речи које немају одређеног властитог значења, већ им је садржај везан за оно на шта упућују (в. Силић, Прањковић 2005: 358). Како су именице пунозначне, аутосемантичне речи, то би значило да форичност није њихова карактеристика. Међутим, своју специфичност показују неке апстрактне именице уопштеног значења, а под тим подразумевамо: *именице категоријалне семантике* (време, место, простор, циљ, разлог, начин); *ајстрактивне именице* (ствар, чињеница); док у овом раду анализирамо *хиперониме* (човек, биљка, животиња, песма, ауто). Оне могу представљати нереференцијалне изразе када су генерички употребљене (нпр. **Жена која је стуб куће** увек мора много да поднесе). Међутим, ове лексеме могу имати и референцијално значење, тако да би се за овакве и сличне лексеме могло рећи да имају *секундарну денотацију*, насупротив

лексемама са *примарном денотацијом*, за чији денотат није тешко доказати реално постојање (Lyons 1977: 211). Када су употребљене као референцијални изрази, тј. када се њихово значење конкретизује у контексту, говоримо, заправо, о форичности ових именица.

4.1.1. Именице које представљају хипероним

Хипероним је реч или фраза у чији садржај улазе садржаји других речи или фразема. У логици то је однос суперординираног и субординираног појма. Хипероним је надређен хипониму који је њему подређен и не постоји за све појмове. *Хипонимија* одражава хијерархијски засновану устројеност и међузависност дела ванјезичке стварности, а онда и дела лексикона који је осликава. Она оличава укљученост смисла лексеме која је у таквој хијерархији надређена хиперонимима у смисао подређене лексеме – хипонима, док за денотацију обрнуто важи: денотација хипонима укључена је у денотацију хиперонима (в. Прћић: 2008: 121–124). У раду анализирамо форичност именице у антецеденту која представља хипероним и која упућује на свој хипоним:

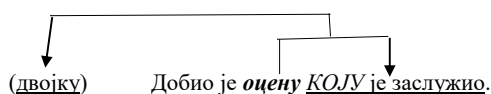
(1) Добио је *оцену КОЈУ је заслужио*.

Уколико хипоним хиперонима *оцена* није релевантан у дискурсу, тежиште информације је на вредносном суду о критеријуму вршења радње. Глаголи *добито/заслужио* представљају лексичкосемантичке конверзиве (Силић 1984: 22). Тако је редундантно да ли је комуникаторима позната или непозната добијена оцена када је реч о контекстуално неусловљеној реченици, а релативна клауза је рестриктивна, неиспустива. Уколико би реченицу третирали као контекстуално укључену (актуелизовану), онда би из контекста било јасно да ли је релевантна информација о којој се оцени ради. Уколико би та информација била релевантна у комуникацији, на лексему која је носилац тог значења упућивала би конструкција *антецедент* + *релативна клауза*. Ако би након обавезне катафоре антецедента до релативне клаузе, уследило анафоричко или катафоричко упућивање у контексту дискурса, тада би било речи о експлицираном садржају антецедента. Уколико би упућивање било егзофоричко у контексту ванјезичке стварности (упућивање на знања које деле комуникатори) или у случају ситуационог контекста (уколико гестом емитент поруке показује конкретну оцену), тада говоримо о имплицитном лексичком садржају антецедента. И у свим овим случајевима релативна клауза је рестриктивна.

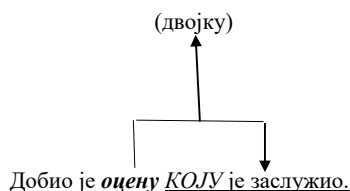
Дакле, антецедент је именица која представља хипероним и која, захваљујући својој форичности, упућује на свој одређени хипоним који

је релевантан надређеној клаузи³. Именице које представљају хиперониме у антецеденту, када упућују на свој одређени хипоним, чине то тројако:

(1a) катафоричко-анафорички

(1б) катафоричко-егзофорички

(1в) катафоричко-катафорички

Из корпуса смо издвојили најпре исказе са катафоричко-анафоричким упућивањем:

- (2) Миле Драгић – **Човек КОЈИ** је надмудрио НАТО (www.biznisprice.net/sr/).
- (3) Андрија Рагуловић – Млади **писац КОЈИ** је највише превођен. (www.svetigora.com).
- (4) Graviola – **biljka KOJA** uništava kancer (www.novosti.rs).
- (5) Шарм Ел Шеик – египатско **летовалиште КОЈЕ** ћете заволе-ти због плаветнила мора, пустинског песка и одличних хотела (Blic/slobodno vreme/putovanja).
- (6) *Slonovska kornjača* nije samo najveća kopnena kornjača već i **životinja KOJA** najduže živi (mojaoaza.com/kategorije/zanimljivosti).
- (7) (Текст о Фићи) То је **ауто КОЈИ** буди успомене (Borba-onlajn.rs).

³ Овакав тип форичности показује и формални антецедент (види Русимовић 2014: 354–358).

Искази са катафоричко-анафоричком упућивањем именице која представља хипероним (човек, писац, биљка, летовалиште, животиња) врло су фреквентни у насловима и поднасловима публицистичког стила, понекад су одређени квалификаторима (млади, египатско), најпре упућују катафорички до релативних клауза, али ни то одређивање није потпуно, већ је нужно и анафоричко упућивање до хипонима који представља одређену властиту именицу (Миле Драгић, Андрија Радуловић, Шарм Ел Шеик) или је анафоричко упућивање генеричко и односи се на класу ентитета (гравиола, слоновска корњача). Ово упућивање често је контактано и тада је појачано употребом црте. Пример (6) показује да анафоричко упућивање може бити и дистактно, али интрафрастичко, тј. у домену реченице, док пример (7) илуструје трансфрастичко анафоричко упућивање, односно упућивање ван домена реченице. То значи да је релевантан шири језички контекст.

Катафоричко-егзофоричко упућивање:

- (8) Та два човечанства, савршено различита једно од другог, живе нужно заједно, као на пример оне птице ШТО живе са стади-ма, помажући се узајамно, сарађујући на одржању сила међусобних племена (Р. Петровић, 97).
- (9) Ово је човек КОЈИ је голим рукама убио медведа (Видео) (grad3.rs/news).
- (10) Објављене песме КОЈЕ ће се наћи у такмичењу за представника Србије на Евровизији (Bugeo) (danas.rs/kultura/scena).

Када је реч о катафоричко-егзофоричком упућивању, најпре је уобичајено катафоричко упућивање антецедента (птице, човек, песме) до релативне реченице, а затим се упућује егзофорички на опште знање за које се подразумева да га комуникатори деле, понекад је уз хипероним у антецеденту егзофора појачана заменицом *оно* (пр. 8). Примери (9 и 10) издвојени је са интернет стране намењене обавештавању, такође спадају у примере егзофоричке деиксе, будући да употребљена показна заменица (*ово*) реферира управо на дато место, на којем се овај специфични вид комуникације одвија или је само истакнута лексема у загради (видео) где треба тактилно активирати видео садржај (в. Чутура 2010: II 1.1.1.1).

Катафоричко-катафоричко упућивање:

- (11) **Човек КОЈИ је сувише знао** – Алан Тјуринг (www.heliks.rs).
- (12) **Писац КОЈИ је пронашао времеплов** – Жил Верн (www.vostok.rs › Новости).
- (13) Шта су говорили **славни писци КОЈИ су умрли у 2013** [...] (www.vijesti.me › Kultura).
- (14) **Болести КОЈЕ се преносе храном** [...] (www.batut.org.rs).

- (15) Највећи градови у историји КОЈИ су имали највише становника на свету (...) (rts.rs/život/zanimljivosti).
- (16) Познаји фудбалери КОЈИ су пали на допинг тесту [...] (muškimagazin.rs.sport).
- (17) Култни филмови КОЈЕ морате погледати (чланак) (b92net/kultura/vesti).
- (18) Човек КОЈИ је јео смрт (приповетка Борисава Пекића).

Именице које представљају хиперониме (човек, писац, болести градови, фудбалери, филмови) могу бити, такође, делимично одређене квалификаторима (славни, највећи, познати, култни), и оне најпре упућују катафорички до релативне клаузе, но како одређеност није потпуна, катафоричко упућивање се наставља до релевантног хипонима израженог властитом именицом (Алан Тјуринг, Жил Варн) или до дела текста где се набраја и образлаже подкуп ентитета (славни писци, болести, градови), неретко као у примерима (17 и 18) релативна реченица уз антецедент део је наслова чланка у новинама или приповетке те продужена катафора упућује на текст као целину где су наведени филмови или фиктивни лик Попјера из приповетке Борисава Пекића. Дакле, и продужена катафора може бити интрафрастичка и то контактна и наглашена цртом (пр. 11 и 12) или дистактна (13, 14, 15 и 16), али и трансфрастичка (пр. 17 и 18).

5. Закључак

За анализу фориичности лексикосемантичког антецедента кључан је његов синтагматски контекст, а центар семантичког својства фориичности јесу детерминатори. Фориичност супстантива у антецеденту без синтагматског контекста илуструју властите именице и личне заменице, а у овом раду истражују се именице уопштеног значења пре свега именице које представљају хиперониме.

Анализа је показала да када апстрактне именице уопштене семантике, у нашој анализи именице које представљају хиперониме представљају нереференцијалне изразе, онда упућују само до релативне клаузе која је обавезна, рестриктивна. Тако одређен нереференцијални израз остаје нереференцијалан. Уколико ове фориичне именице јесу референцијални изрази, обавезно су актуелизоване контекстом, тј. оне су део конкретних ситуација и упућују на садржај којим се семантички допуњавају. У оваквим исказима упућивање је најпре и обавезно катафоричко према релативној клаузи, она је такође рестриктивна, али како релативна клауза није носилац конкретног садржаја релевантног за семантичко допуњавање антецедента, упућивање се наставља ана-

форички, егзофорички или катафорички, што зависи од контекста. То продужено упућивање може бити интрафрастичко (контактно или ди-стактно), али и трансфрастичко.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ковачевић, М. „О сложеној реченици с узрочном релативном клаузом.” *Јужно-словенски филолој*, XLIV (1988): 45–57.
- Ковачевић, М. *Србистичке шеме*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2007.
- Михаиловић, Љ. „Релативне клаузе и њихова улога у остваривању хипотаксичких односа у реченици.” *Зборник Филозофској факултета у Нишу*, 1 (1973): 159–176.
- Пипер П., Антонић И., Ружић В., Танасић С., Поповић Љ., Тошовић Б. *Синтакса савременог српског језика: прости реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005.
- Русимовић, Т. *Релативне реченице са форичким сујсјанјивним анијеценјом у савременом српском језику*. Докторска дисертација (необјављена). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 2014.
- Станојевић В. „О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику.” У: *Интердисциплинарност и јединство савремене науке*, књ. 4, том 1. М. Ковачевић (ред.). Пале: Универзитет у Источном Сарајеву (2010): 123–135.
- Станојчић Ж., Поповић Љ. *Грамматика српског језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника, 2012.
- Чутура, И. *Међуоднос прилога и прилошких израза у савременом српском језику*. Докторска дисертација (необјављена). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 2010.

*

- Kordić, S. *Relativna rečenica*. Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25. Zagreb: Matica Hrvatska, 1995.
- Kristal, D. *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit, 1987.
- Kristal, D. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije, 1988.
- Lyons, J. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- Lyons, J. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Leech, G. *Semantics*. 2nd edition. Harmondsworth: Penguin Books, 1981.
- Prčić, T. *Semantika i pragmatika reči*. – 2. dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- Silić, J. *Od rečenice do teksta*. Zagreb: Liber, 1984.
- Silić J., Pranjković I. *Gramatika hrvatskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Stenning, K. „Anaphora as an Approach to Pragmatics.” In: *M Linguistic Theory and Psychological Reality*. Halle, J. Bresnan, G. A. Miler (eds.). Cambridge: Mass, 1978.

Halliday M. A. K., Hasan R. *Cohesion in English*. London, 1976.

Tanja Z. Rusimović

NOUNS OF GENERAL MEANING – HYPERONYM AS PHORIC LEXICOSEMANTIC ANTECEDENT OF RELATIVE CLAUSES

Summary

Phoricity is, above all, a characteristic of synsemantic words that do not have a specific meaning of their own, but their content is related to what they refer to. Nouns are full-meaning, autosemantic words, which means that phoricity is not their characteristic. However, some abstract nouns of general meaning show their specificity, and in this paper, hyperonyms are analyzed as an antecedent of a relative clause.

The analysis showed that when the abstract nouns of general semantics, in our analysis the nouns representing hyperonyms represent non-referential expressions, then they refer only to the relative clause which is mandatory, restrictive. A non-referential expression so determined remains non-referential. If these phoric nouns are referential expressions, they are necessarily actualized by the context, that is, they are part of concrete situations and refer to the content with which they are semantically supplemented. In such statements, the reference is first of all necessarily cataphoric to the relative clause, it is also restrictive, but as the relative clause does not bear concrete content relevant to the semantic complementation of the antecedent, the reference continues anaphorically, exophorically or cataphorically, which depends on the context. That extended reference can be intraphrastic (contact or distact), but also transphrastic.

Key words: relative clause, antecedent, hyperonym, (non)restrictiveness, (non)referentiality, (non)determinacy, anaphora, cataphora, exophora.

СРПСКИ ЈЕЗИК У НАСТАВНОМ КОНТЕКСТУ ОД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ДО УНИВЕРЗИТЕТА

24. VIII 2023.

РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик

са јужнословенским језицима

ПРОБЛЕМИ ИЗРАДЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ ИЗ ЛЕКСИКОЛОГИЈЕ (Запажања и искуства из менторског рада)

Аутор је у раду изложио проблеме на које наилазе докторанди приликом израде својих докторских дисертација – од представљања задатака, циљева и хипотеза свог истраживања на почетку доктората до састављања закључка и списка литературе на крају дисертације. Представљена су осетљива питања у вези са израдом докторске тезе, указано је на типичне пропусте и предложена су нека решења. Дубљи циљ овог рада састоји се у покушају пружања малог доприноса методици универзитетског нивоа образовања, која је сасвим запостављена, па се универзитетски професори и студенти, обично самостално, понекад с муком, крећу кроз изазове израде квалитетне докторске дисертације.

Кључне речи: докторска дисертација, докторске академске студије, методика универзитетске наставе, лингвистика, србистика.

1. Мотив за избор теме

Бирајући тему за национални славистички конгрес Савеза славистичких друштава Србије, имала сам у виду неколико чињеница. Прва је да су у фокусу овог конгреса одувек биле стручне и методичке теме, а тек онда научне. Друга је да је методика универзитетске наставе сасвим запостављена у односу на методику наставе у школи, а израда мастер радова и докторских дисертација представља завршницу мастерских и докторских студија. Трећа је да су конгреси време да се после пет година подвуче црта у славистичкој настави и науци и да се скрене пажња на проблеме. И тако је тема пронашла аутора, а не аутор тему.

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

2. Увећавање броја одбрањених доктората као један од главних показатеља урушавања високог школства

Једна од најочигледнијих промена у високом образовању јесте пораст броја студената докторских студија, затим повећавање броја докторских дисертација које се пријављују и бране на свим факултетима у Србији, па и на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Од 2000. године до данас на Филолошком факултету УБ одбрањено је 895 докторских дисертација. Од 2000. године до краја 2012. године одбрањено је 246 доктората, а од почетка 2013. године до данас тај број се попео на 649, што значи да је у другој деценији овог века одбрањено за око 160% доктората више него у првој деценији XXI века.

На славистичким катедрама Филолошког факултета УБ, од 2000. године до данас, одбрањено је 408 доктората, што је скоро половина од укупног броја одбрањених доктората на Филолошком факултету.

Како тумачити ове бројеве? Можда треба да нас радује чињеница да се колеге не задовољавају само основним студијама и да желе да се даље образују, али се поставља питање да ли је 900 колега који су од 2000. године до данас докторирали на Филолошком факултету заиста талентовано за науку и како је могуће да се број студената на основним студијама све више смањује, док се број студената на докторским студијама све више увећава. И још нешто: универзитетски наставници су свесни чињенице да нам се на катедре уписују све лошији ученици, који обично настављају са лошим резултатима и током студија, и уместо да се због тога број филолога који се уписују на докторске студије смањује, он се повећава.

Само научне институције захтевају докторат као услов за запошљавање, а 408 доктора славистичких наука (који су ову титулу стекли само у Београду) немају, наравно, никакве шансе да се запосле на универзитетима и институтима.

Имају ли сви студенти докторских студија дубоку потребу за науком и колики допринос науци доносе њихови докторати? Покрећу ли одбрањени докторати дисциплине из којих су одбрањени? Запажа ли се да доктори наука запослени у школама значајно унапређују наставу у основном и средњем образовању? Одговоре на ова питања не можемо уопштавати, али их сви добро знамо.

Одговорност за овакво стање деле ментори, кандидати и систем, тј. чињеница да се некадашњи магистарски рад изједначио са данашњим докторатом и по квантитету и по квалитету. У вези са одговорношћу ментора, нагласила бих за ову прилику следеће: задатак потенцијалног

ментора је да размотри мотиве и способност својих кандидата да израђују докторску дисертацију.¹

Докторске студије треба вратити науци и научницима, ако желимо да сачувамо праву науку.

3. Какав треба да буде прави доктор наука?

Прави доктор наука морао би имати озбиљан унутрашњи мотив да упише докторске студије. Пре свега морао би променити перспективу из које посматра стицање докторске дипломе, јер добијање титуле доктора наука представља почетак озбиљног научног живота, а не крај образовања. Доктор наука би морао знати да има дужност да свакога дана служи својој науци и да се докторска титула носи целокупном личношћу – понашањем, радом, сталним усавршавањем, научним резултатима. Нема много доктора наука са тим врлинама, нажалост, чак ни на универзитетима, па се поставља питања зар колегама није боље да живе у складу са својим стварним интересовањима него да се целог живота муче у лажној одори научника. Прави научник је добровољно осуђен на усамљеност, на сате и сате живота за радним столом, далеко од људи и вреве дневних догађаја. Мало је оних који су заиста спремни на добровољну изолацију (детаљније о овоме исп. Драгићевић 2017).

¹ Има бројних проблема у вези са односом универзитетских професора према менторствима. **Први случај.** Има колега који због непосвећености свом послу не прихватају менторски рад, па се сав овај посао прелива на професоре којима је стало до сарадње са студентима. Уместо да за тај посао буду посебно награђени, такви професори су жртве критике оних који не прихватају менторства и који их оптужују да утичу на пролиферацију доктора наука. **Други случај.** Има и оних професора који прихватају менторства, али не показују никакав интерес за квалитет доктората својих кандидата. Они заиста утичу на пролиферацију доктора наука и због њих би требало строго ограничити број кандидата који могу докторирати код једног ментора. **Трећи случај.** Има професора који се пореде са својим професорима, па пошто су њихови професори имали два-три менторства у току целокупног свог радног века, сматрају да и сами треба да прихвате толико менторстава. Таква поређења су бесмислена јер се данас само на једној катедри током две-три године одбрани више доктората него што се у време наших професора бранило на целом ФФ током неколико година. **Четврти случај.** Има професора неких важних и традиционално веома поштованих лингвистичких дисциплина са којима чак ни најбољи студенти не желе да сарађују и да раде докторате из њихових предмета, из којих је у прошлости било највише одбрањених доктората. Те науке, пре свега због лоше сарадње предметних професора са студентима, доживљавају драматично пропадање у Србији. Професори би морали знати да ће, ако их најбољи студенти избегавају, науке којима се баве доживети неповратно урушавање.

4. Научни дар као предуслов за бављење науком

За правог научника важан је таленат за науку, способност аналитичког мишљења, али и способност за прављење синтеза. Таленат се не огледа само у грађењу сасвим нових увида у некој области већ и у способности издвајања правих делића из већ постојећих теорија и њихово уклапање на нов начин.²

Научник мора имати способност да се удуби у тему и да с њом живи и док не ради на свом научном раду. Такав приступ омогућава му достизање усхићења открићем, „оно дубље и растегнутије осећање које је Фројд назвао 'океанским осећањем', што је награда за свако стварно унапређење разумевања – тада је упецан и неће му бити довољна ниједна друга врста живота” (Медавар 2007а: 12). Науком се не може бавити као другим пословима, јер дубоко понирање у тему носи са собом истинску радост, духовну испуњеност и задовољство које се не може покварити изостанком заслужених награда, положаја и сл. „Научници чији рад напредује и који себе налазе дубоко обузетим и покренутим својим истраживањима осећају прилично сажаљење према онима који не деле исти осећај угодности; многи уметници осећају исто, а то их чини равнодушним према сваком поштовању за које помишљају да им дугује општа јавност – то је сигурно потпуно прикладна надокнада за њега” (Медавар 2007а: 35).³

² „Кроз историју науке се често показивало да и крајње револуционарне теорије, које темељито мењају слику света, када се развију до пуних размера, задржавају многе механизме или елементе разрушених научних система. Зато се може говорити о (ре)организационом смислу научног открића: откриће није толико откривање нових чињеница (мада га укључује, али и то обично накнадно) колико је реструктурисање или реорганизација већ расположивих информација у складнију целину – ово је нарочито упадљиво у друштвеним и хуманистичким наукама, у којима су чињенице редовно познате и пре открића, али се иновација састоји у њиховом осветљавању из нове перспективе или придавању њима стратешког значаја. Овај феномен је истицао и Кун с обзиром на природне науке – реинтерпретација познатих чињеница, обично таквих које стара парадигма није успевала да објасни (аномалија), пружа узор и инспирацију за разраду нове парадигме” (Гордић 2007а: VII).

³ У овом раду позиваћу се најчешће на књигу *Савети младом научнику* Питера Брајана Медавара (1915–1987), добитника Нобелове награде за медицину, коју је 2007. године на српски језик превео Александар Гордић. Прегледали смо књигу Умберта Ека *Како се пише дипломски рад* у преводу Мирјане Ђукић-Влаховић (2000), али сам одустала када сам прочитала следеће: „Морамо мислити и на студенте који су принуђени да пишу рад да би што пре дипломирали и постигли бар ранг због којег су се уписали на факултет [...] Ако то траже, ако су жртве једног парадоксалног правног уређења које их приморава да дипломом решавају болна финансијска питања, могу да ураде две ствари: 1) да за разумну суму новца нађу некога ко ће им написати рад; 2) или да препишу рад који је неко написао пре више година на другом универзитету (није препоручљиво преписати објављен рад, па чак ни са страног језика, јер би га иоле информисан професор

5. Вредноћа као предуслов за научни рад

Осим дара за нове идеје, као и способности за реорганизацију већ познатих, за научника је веома важна склоност ка напорном раду. Према речима Питера Брајана Медавара, добитника Нобелове награде за медицину, „свакоме би било боље да поседује неку од оних старомодних врлина за које изгледа да су необјашњиво доспеле на зао глас. Мислим на марљивост, радљивост, смисао за деловање, моћ усредсређивања, истрајавања” (Медавар 2007а: 14).

6. Самосталност кандидата

Будући доктор наука мора показати висок степен самосталности. Очекује се да он сам изабере и предложи ментору тему свог доктората. Онај ко не зна о чему би писао тешко да заслужије да докторира. Истраживач има унутрашњу потребу да поставља питања и нуди решења. Ако неко други треба да поставља питања у кандидатово име и да му тражи предмет интересовања, вероватно ће тај други морати и да осмисли решења. Ментор треба да помогне кандидату у формулацији теме, да га усмери у изналажењу мере како тема не би била преширока или преуска.

Задатак кандидата је и да сам проналази литературу за свој докторат. Ментор нема обавезу да у томе помаже кандидату, али има обавезу да тражи што потпунију библиографију у докторату. Када се једна колегиница на консултацијама код проф. Љубомира Поповића радосно похвалила да је пронашла књигу чешког аутора који је обрадио тему њеног доктората на материјалу чешког језика, он јој је мирним тоном одговорио да зна за ту књигу. На њено питање због чега је раније није обавестио о тој књизи, он јој је одговорио да то није његова обавеза и да литературу за докторат мора изналазити кандидат.

7. Избор теме

Међутим, ни дар, а ни вредан рад не могу надоместити проблеме које може изазвати лоше изабрана тема. Ако неко на Филолошком факултету докторира на временској прогнози или на аутомобилском бренду, ниједан лични квалитет не може му помоћи да промени лош утисак о таквом докторату који се стиче и пре него што се докторат отвори. Тема мора имати достојанство теме на којој се може докторира-

могао препознати, али има смисла, а и шанси да се срећно извучете преписати у Милану један рад из Катаније; дакле, и преписивање је у овом случају интелигентан и истраживачки рад)” (Еко 2000: 15). Није јасно како је могуће да је ова књига објављена.

ти. Сужавање обима доктората и свођење на некадашњи магистарски рад довело је и до ужих тема, које су понекад сасвим неприличне. Научници морају имати у виду да се прва оцена о значају њиховог научног рада процењује на основу доктората, и то посебно на основу теме доктората.

8. Писање научног рада

„За научнике се претпоставља да имају интуитивну способност да пишу радове, зато што су консултовали толико много њих, баш као што се за младе наставнике претпоставља како су способни да држе предавања, зато што су их често слушали. Осећам се нелојалним, али неустрашиво истинољубивим када кажем да већина научника не уме да пише” (Медавар 2007а: 2007). Свако ко се бавио менторским радом вероватно ће се сложити с овом оценом Питера Брајана Медавара. Из свог менторског искуства могу, међутим, да кажем да има и оних кандидата који од првог научног рада показују изванредну способност писања, а она се огледа у доброј композицији рада, у кохерентности текста, у нерасипању простора у раду за дигресије и детаље, у способности резимирања туђих идеја и лепом научном стилу који изгледа као да је већ разрађен. С друге стране, постоје и они кандидати који у томе не успевају ни после много радова које напишу, па су им текстови и књиге разасути на све стране, свуда као да прелива, а нема основне идеје. То нема никакве везе са с компетенцијом кандидата, напротив, понекад се дешава да врло даровит кандидат не може да „утегне” своју мисао. За писање научног рада потребан је таленат, иако се писање, несумњиво, може учити и усавршавати.

9. Садржај рада

Први утисак о докторату стиче се на основу Садржаја и Списка литературе. Већ у тим деловима може бити озбиљних пропуста. Искусном ментору довољно је да погледа заступљеност и распоред поглавља, њихову структуру и дужину и да на основу тога донесе прве закључке о квалитету рада. Типична је грешка да се веома захтевној или широкој теми даје премали број страница, а из тога произлази да је тај део рада, највероватније, написан површно. Ако је поглавље раздељено на велик број ситнијих целина, то може бити знак његове садржајности, али ако је тим ситнијим целинама посвећено недовољно простора, то може указивати на отварање превеликог броја тема које су недовољно обрађене.

10. Списак литературе

Списак литературе указује на одлике теоријског дела рада и пре него што се читалац упозна са њим. Дужност кандидата је да прочита литературу на свим језицима на којима је обрађена његова тема. Типично ограничење наших кандидата јесте да се упознају само са домаћом литературом. Такав захват не може бити довољан за докторску дисертацију јер је задатак кандидата да утврди докле се на светском нивоу стигло у вези са датом темом. Пошто се студенти катедара за србистику и славистику баве словенским језицима, веома је важно детаљно прегледати литературу на словенским језицима, а затим и на осталим језицима.

Један од проблема видљивих из списка литературе понекад може бити оријентација на само један лингвистички правац, а да се сви остали занемаре. Докторска дисертација би морала, међутим, да садржи преглед свих важнијих приступа теми, независно од лингвистичке школе која је кандидату најближа. Приступи, затим, треба да буду класификовани и описани, потврђени релевантном литературом, па да се кандидат, тек онда када покаже да се упознао са свим школама и методологијама, одлучи за једну коју сматра релевантном. Привилегију да занемаре све правце осим оног који одговара сопственом научном интересовању имају аутори радова и књига који не представљају школске задатке, а докторат ипак захтева целокупан увид у проблем.

За радове побројане у списку литературе веома је важно да, како је говорио проф. Предраг Пипер, „живе у раду”, а то значи да кандидат треба да покаже да зна да се служи литературом. Умешност цитирања или позивања на литературу представља посебан квалитет рада, који такође подразумева одређено искуство и способност.

Неки кандидати напишу богат теоријски део рада, позову се на много аутора, изнесу њихова схватања, али ништа од онога што су научили не примене у емпиријским поглављима. То значи да литература не живи у раду и да аутори нису заправо способни да се њоме користе.

11. Шире образовање

Веома је важно да кандидат у својој докторској дисертацији покаже шире образовање, што се види већ из списка литературе. Банална обрада теме подразумева читање само оне литературе која је у најужој вези са њом. Образован кандидат ће у свом докторату изнети и дигресије које долазе из сродних научних дисциплина, чиме ће показати своју ерудицију и своју дубљу заинтересованост за тему. Ипак, у томе треба имати мере јер се у лингвокултуролошким или социолингвистичким

(дакле, интердисциплинарним) темама лако може заћи у проблемска поља других наука и занемарити лингвистика.

12. Теоријски део рада

У докторату је подједнако важан и теоријски и емпиријски део. У теоријском делу доктората кандидат треба да покаже да је добар ученик, тј. да је способан да успешно представи све досадашње увиде у дату тему. Невешти кандидати обично у представљању литературе иду од аутора до аутора, хронолошки, препричавајући њихова схватања, а ако је више аутора сагласно у вези с неким проблемима, кандидат неколико пута понавља исте мисли. Прочитане радове и књиге треба погледати „одозго” и из те перспективе изделити схватања свих аутора на основне правце, што значи да се литература представља од једног до другог приступа, а затим уже, од једног до другог проблема, а не од једног до другог аутора. Овакав начин изношења прегледа литературе уопште није једноставан, јер треба у потпуности овладати садржајем прочитаних радова да би се овако поступило. Написати добар преглед литературе понекад је теже неко написати оригинални научни рад. Чак ни они аутори који су вредно прочитали литературу на различитим језицима још увек нису постигли циљ, јер прочитано треба разложити, а затим синтетисати у нове целине.

Проф. Јасмина Московљевић Поповић још одавно је радила истраживање које је показало драматичну неспособност младих људи да резимирају прочитано, што се и те како види и у писању докторске дисертације и првих научних радова многих младих научника. „Велики напор ваља предузети око сажетка рада [...], а његово састављање је нај-оштрија провера ауторове књижевне вештине, посебно у данима када је 'писање резимеа' изостављено из наставног програма у већини школа из страха од спутавања стваралачког нагона стручњака [...] Припрема апстракта је јавна служба коју млад научник повремено треба да обавља добровољно” (Медавар 2007а: 66).

13. Однос према ауторитетима у теоријским поставкама рада

У вези са позивањем на литературу и ослањањем на њу, важно је да кандидат покаже меру у односу према старијим и искуснијим научницима. Није добро ако се кандидат постави сувише самостално и ако ауторитете које цитира представља с недовољним поштовањем, али није добро ни да покаже слепу послушност, јер такав однос према аутори-

тетима не доприноси развоју науке. Постоји велики број формулација које омогућавају кандидату да искаже неслагање у врло еуфемистичном тону, а да одлучност у његовом ставу ипак буде очигледна.

Посебно је осетљив однос кандидата према научним полазиштима и ставовима ментора. Од кандидата се очекује да полазишта о одређеној теми прихвати од свог ментора, јер га је изабрао за ментора зато што се баш тај професор бавио одређеном темом, и то на начин који је кандидату прихватљив. Полазећи од онога што је научио од ментора, очекује се да кандидат даље развија изабрану тему и тиме унапређује област за коју се определио. Има, међутим, кандидата који крећу од другачијих основних поставки у односу на оне које има њихов ментор, па пошто су полазишта ментору неприхватљива, он се не може сложити ни са целом научном грађевином свог кандидата. Кандидат, наравно, има права да следи оне научне поставке које му се чине најприхватљивијим, а не само менторове. С друге стране, поставља се питање како у таквим ситуацијама треба да поступи ментор, будући да се не слаже са полазним становиштима изнесеним у тези. Неки ментори одустају од таквих менторстава, а неки остају ментори задовољавајући се тиме да кандидат изнесе у раду оба или сва теоријска полазишта, а да се затим определи за оно које му се чини најуверљивијим. Ипак, кандидат који се од свих тема и свих ментора за које се могао определити одлучио баш за ону тему у вези с којом се не слаже са својим ментором не може очекивати дубљу сарадњу са својим ментором у будућности, јер сваки професор у својим истраживачким тимовима тражи истомишљенике и следбенике, што је његово право, исто као што је право докторанда да се не слаже са својим ментором у својој докторској дисертацији. Зато за докторску дисертацију треба изабрати тему у вези с којом се кандидат и ментор слажу у основним цртама, а затим своју креативност показати у даљој разради изабраног питања.

14. Емпиријски део рада

У емпиријском делу рада кандидат треба да покаже своју креативност, а то се види кроз обраду грађе. Типичан проблем који се запажа у обради грађе јесте потреба кандидата да сву расположиву језичку грађу класификује без остатка. Језик се, међутим, томе опире и увек постоје примери који се не могу уврстити ни у једну групу или припадају већем броју група. Кандидат је дужан да на то скрене пажњу, као што је потребно да изнесе сваки проблем на који наиђе и да објасни начин размишљања који га је довео до изабраног решења. Пожељно је да кандидат представи муке на које је наишао јер ако их није имао и ако се ни око чега није двоумио, постоји опасност да је површно обрадио грађу.

Неискусни научници често имају проблема око обраде грађе и у том смислу што описују пример по пример, јер не знају да систематизују грађу. С друге стране, ако је систематизују, не знају да увек постоје „случајеви за фусноте”, тј. примери који заслужују да буду обрађени појединачно.

Посебну вредност имају анализе у којима докторанд у исповедном тону покаже пут својих размишљања, странпутице на које је наилазио ослањајући се на одређена теоријска полазишта, а затим и промену приступа.

15. Закључци и закључак рада

Свако поглавље треба да има кратак закључак, а затим докторат у целини треба да има општи закључак. У коначном закључку аутор треба да таксативно наведе на који је начин допринео обради теме, тј. шта је ново открио. Проф. Љубомир Поповић имао је обичај да на одбрани доктората постави кандидату следеће питање: „У чему је значај Ваше теме?” или „У чему је значај Вашег доктората?” Ово питање не би смело да збуди кандидата јер би га он морао самом себи постављати скоро свакодневно током израде докторске дисертације и тежити ка томе да у закључку изнесе шта је ново донео његов докторат. Такође, у коначном закључку кандидат треба да поброји закључке своје дисертације који доносе унапређење дисциплини којој је посвећен докторат. Квалитетан докторат доприноси обрађеној теми, али мора имати и шири значај који кандидат треба да осветли у закључку.

Данас се све чешће догађа да доктори наука пишу своје докторате без намере да их објаве. То унапред даје могућност кандидату да се не потруди довољно и да докторату не приступи као једној од најважнијих књига у свом опусу. У прошлости је било много случајева да се кандидат потруди око доктората (јер је докторат у прошлости заиста и био животно дело и лична карта сваког научника), а да затим целог живота објављује и само донекле проширује делове тог свог дела, рециклира их све до краја свог научног живота. Данас је све мање таквих грехова, а повећава се број оних научника који докторирају, а затим се труде да и они сами и сви око њих што пре забораве на њихов докторат. Међутим, без обзира на промену система и право кандидата да не објави докторску дисертацију, сваки доктор наука мора бити свестан чињенице да га озбиљна научна заједница, ипак, процењује и на основу доктората, чије гурање под тепих након одбране јасно шаље одређене поруке о њему (о докторату и о доктору).

16. Предаја и одбрана доктората

Много је кандидата који су недопустиво лоше организовани и који својим менторима предају докторате на читање у последњем тренутку. Тиме врше притисак на ментора. Ако ментор одвоји онолико времена колико му је потребно за читање доктората, могу истећи рокови за предају рада. Ако пак ментор само прегледа, а не прочита такав докторат, он угрожава своју репутацију. Због тога је за будућег доктора наука веома важно да поштује свог ментора и да га не уцењује датумима. Кандидати понекад непристојно забораве на ментора и на све његове обавезе, мислећи да се подразумева да ће он оставити све чиме се у датом моменту бави да би читао докторат предат у последњем тренутку. Све је више кандидата који уопште немају у виду свог ментора и његове обавезе и зато би ваљало да ментор унапред каже кандидату да не жели да зна за кандидатов рок за предају доктората и да се на то неће обазирати.

У писању доктората, као и свих дела већег обима, веома је важан континуитет. Неки кандидати даноноћно пишу своје тезе, а неки издвајају по сат-два, из дана у дан. Чак и ако су утрошили подједнако много сати у тај посао, увек је бољи докторат оног кандидата који га је радио дуже, али свакодневно, јер свакодневни рад са паузама омогућава аутору да промишља оно о чему пише. Читалац осећа разлику између доктората који се расцветавају (у којима идеје рађају једна другу, крупније замисли се групишу и хијерархизују, фусноте се попуњавају описом несистемских случајева) и оних које се пишу под притиском, у којима нема промишљања, већ се само испуњава зацртани план. Ипак, и у промишљањима треба имати границу и писање доктората се не може одужити у бескрај. Како је често говорила проф. Даринка Гортан-Премк, „и ја бих била Леонардо да Винчи када бих једну слику сликала цео живот”. За израду докторске дисертације предвиђено је одређено време израде, па би било пожељно написати је и предати у том временском интервалу.

Кандидати често не могу да контролишу обим свог доктората. Има оних који мисле да је довољно да предају сто страница написаног текста и да такав рад прогласе докторском тезом јер данашња правила дозвољавају ту срамоту. С друге стране, неки кандидати пишу неконтролисано обимне докторске дисертације, што такође представља напор члановима комисије. Није у питању само чињеница да је члановима комисије потребно више времена да прочитају такав преобиман докторат већ и то што не могу пажљиво и концентрисано да испрате све чињенице изнесене у таквом делу, а њихов задатак је да оцене докторат у целости. Проф. Љубиша Рајић је одбијао да учествује у комисијама за одбрану доктората који имају више од 300 страница.

Оценити неки докторат и кандидата подразумева и оцену докторандове способности да у оптималном времену напише текст оптималне дужине у којем ништа важно неће изоставити. Све се може сажети и све се може проширити унедоглед, а најтеже је пронаћи меру, складан однос између броја страница и количине идеја које се на тим страницама износе и, с друге стране, складан однос између броја страница и времена које је уложено у њихово писање. Једно од важних умећа у савременом свету јесте контрола над начином представљања чињеница којима располажемо у смислу прилагођавања изношења обима информација постојећим условима или захтевима меродавних. Метафорички речено, треба научити како један исти садржај спаковати без остатка у већу или у мању кутију која нам је на располагању. У питању је умеће примене својеврсног менаџмента ресурса који су кандидату на располагању – одређену количину чињеница треба обрадити у раду одређеног обима у временском интервалу који је, такође, унапред задат.

Кандидат може и не мора да се током рада обраћа за помоћ и савет члановима комисије. За његово је добро да се определи за сарадњу са члановима комисије, како би одбрана доктората представљала свечани чин, а не непријатну расправу. Публику у којој често седе рођаци и пријатељи не би требало излагати окршају кандидата са члановима комисије. Да ли ће ово бити избегнуто најчешће зависи од кандидата. Такође, дешава се да на самој одбрани ментор напада свог кандидата, што је непримерено, али по правилу представља показатељ неког неспоразума између кандидата и ментора, који кулминира на самој одбрани. Понекад је тај конфликт изазван притиском којем је кандидат излагао ментора у вези са роковима за предају доктората или чињеницом да је ментор прочитао тезу у целини непосредно пред одбрану и тек тада се уверио у њене недостатке. Кандидат који касни са предајом рада мора имати у виду и овакве могуће непријатности.

Чак и ако је кандидат успешно сарађивао са ментором и члановима комисије (што се најчешће дешава), чак и ако одбрана доктората представља пре свега свечани чин, веома је важно да чланови комисије на самој одбрани укажу на добре и лоше стране доктората. Тиме одбрана доктората постаје научни догађај, који служи на част и кандидату и члановима комисије.

17. Закључна реч

Број доктората са свим набројаним квалитетима занемарљиво је мали и зато је важно да сам кандидат размисли да ли себе види у решавању свих ових задатака. Ментори кандидата који су запослени у нена-

учним институцијама морали би предочити кандидатима шта све подразумева израда дисертације. Систем би морао бити постављен тако да и сам по себи може вршити селекцију кандидата. Не идемо добрим путем и морамо потражити решења.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Гордић, А. „Предговор српском издању.” У: Питер Брајан Медавар. *Савети младом научнику*. Београд: ИЦНТ (2007а): V–XXVIII.
- Гордић, А. „Предговор српском издању.” У: Питер Брајан Медавар. *Изазови науке*. Београд: ИЦНТ (2007б): V–XXV.
- Драгићевић, Р. „Улога универзитетског професора на савременом универзитету.” У: *Образовање и савремени универзитети*, зборник радова са научне конференције *Наука и савремени универзитети*, Б. Димитријевић (ур.), Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу (2012): 186–195.
- Драгићевић, Р. „Шта значи бити доктор наука.” У: *Форум београдских гимназија*, 2017. <<https://www.fbg.org.rs/dr-rajna-dragicevic-sta-znaci-biti-doktor-nauka/>>, 19. XI 2023.
- Еко, У. *Како се пише дилломски рад*. Превод Мирјана Ђукић-Влаховић. Београд: Народна књига, Алфа, 2000.
- Медавар, П. Б. *Савети младом научнику*. Београд: ИЦНТ, 2007а.
- Медавар, П. Б. *Изазови науке*. Београд: ИЦНТ, 2007б.

*

Šamić, M. *Kako nastaje naučno djelo*. Sarajevo: Svjetlost, 1988.

Райна М. Драгичевич

ПРОБЛЕМЫ ДОКТОРСКОЙ ДИССЕРТАЦИИ ПО ЛЕКСИКОЛОГИИ (НАБЛЮДЕНИЯ И ОПЫТ НАСТАВНИЧЕСКОЙ РАБОТЫ)

Резюме

В статье автором представлены проблемы, с которыми сталкиваются докторанты при подготовке докторских диссертаций: от изложения задач, целей и гипотез своего исследования в начале докторской диссертации до заключения и списка использованной литературы в конце диссертации. Были представлены острые вопросы, связанные с подготовкой докторской диссертации, указаны типичные ошибки и предложены некоторые решения. Более глубокая цель дан-

ной статьи состоит в попытке внести небольшой вклад в методику университетского образования, которой полностью пренебрегают, поэтому университетские преподаватели и студенты, как правило, самостоятельно, иногда с трудом, решают задачи подготовки качественной докторской диссертации.

Ключевые слова: докторская диссертация, докторантура, методика преподавания в вузах, языкознание, сербистика.

ВЕСНА Ј. ЛОМПАР*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

НЕПРЕВОДИВЕ РЕЧИ ИЗ РАЗЛИЧИТИХ ЈЕЗИКА У НАСТАВИ ТВОРБЕ РЕЧИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У многим језицима постоје речи које се на српски језик не могу превести једном речју, већ описно. Овакве речи могу послужити као предлогачка за увежбавање основних творбених модела у српском језику, и на школском, и на универзитетском нивоу. Студентима србистике различитих генерација дат је својеврстан упитник са непреводивим речима из различитих језика. На основу описа значења оваквих речи, требало је да понуде једну реч која би могла, према њиховом мишљењу, представљати превод задате речи. Овако добијене новосковане речи послужиле су нам као грађа за вежбе из творбе речи на основу којих се могу утврђивати различити творбени модели.

Кључне речи: српски језик, творба речи, непреводиве речи, унутарпредметне корелације у настави, међупредметне корелације у настави.

1. Увод

Повод за овај рад био је чланак у научно-популарном француском часопису *Psychologies*, под насловом „Играјте се својим емоцијама”. У њему се, између осталог, наводи следеће:

„Тим Ломас је данас једна од водећих личности у области позитивне психологије такозваног другог таласа, оне која полази од начела да осећање угодности није обавезно повезано са срећом, већ да подразумева „танану интеракцију позитивних и негативних феномена”. Јануара 2016. године, он започиње колико дивовски толико поетичан пројекат: *Positive Lexicography Project*, онлајн речник непреводивих речи којима сваки језик означава осећања, осећаје, односе, карактерне црте и све саставне делове среће: од искрене радости до благе носталгије, не заборављајући све нијансе љубави и привржености. Истраживач износи мишљење да откривање нових речи може повољно да утиче на стање

* lomparvesna@gmail.com

нашег ума, расположења и да обогати нашу 'емотивну' граматику." (Mazelin Salvi 2018: 122)

У чланку су наведене речи из различитих језика за које се тврди да су непреводиве и поред њих је дат кратак опис њиховог значења. С обзиром на то да се ради углавном о речима које именују различита осећања за која не постоји посебна реч у српском језику, учинило нам се да би то могла бити добра основа за неку вежбу из творбе речи.¹ Тако смо грађу из овог чланка искористили за једну вежбу дату студентима различитих генерација, који су 2021, 2022. и 2023. године слушали предавања из творбе речи српског језика. Њихов задатак био је да уз дате непреводиве речи са описом њиховог значења понуде преводна решења у једној речи, која, према њиховом мишљењу, најприближније одговара датом значењу. Циљ ове вежбе био је да на овај начин добијемо велики број необичних примера на којима би се могла увежбавати творбена анализа.

Мотивисаност студената да на новоскованим речима увежбавају творбену анализу подстакла нас је да искористимо ове и сличне примере за вежбе и на основношколском и средњошколском нивоу.

2. Непреводиве речи и њихови еквиваленти

Навешћемо одабране речи и њихове преводне еквиваленте које су предложили студенти.

За дате примере свако од студената предлагао је по једну реч. У неким случајевима поједини студенти нису предложили ниједну реч, а ретко се дешавало да један студент предложи две новосковане речи. Остављен им је, дакле, потпуно слободан избор, јер ништа није имало обавезујући карактер. Сматрали смо да тако можемо добити квалитетније и креативније примере. На тај начин добили смо преко 100 примера, који представљају својеврсну грађу за посебне врсте вежби из творбе речи на различитим узрасним и образовним нивоима.

¹ Имали смо на уму и истраживања у вези са позитивним емоцијама које могу бити повезане са учењем и решавањем проблема (в. нпр. Fredrikson 2001).

Реч и језик из ког потиче	Значење	Предлози студената ²
<i>age-otori</i> (јапански)	„мислити да сте ружни пошто сте скратили косу”	косаћење, кособол, косомашај, косойашиши, косойоружњавање, крайкокосиво, йлакокоса, ружнокос, ружнокоса, ружносеб, ружнофриз, ружношиши, скрашибол, шишойужити
<i>cafune</i> (португалски)	„нежно провући своје прсте кроз косу вољеног бића”	благодир, власойлеш, вољокос, косомаз, милодир, косомилиши, йрамоклиз, йрокосиши, йршоокос,
<i>dadirri</i> (аборицински)	„слушати неког са таквим поштовањем и таквом пажњом да тај чин постаје спиритуалан”	духовзвук, духовслух, духовслушайи, духочувство, збородух, кулшовашаи, йажнойошшовање, слушойчињености, сирислуш, удушављивање
<i>dor</i> (румунски)	„носталгија коју осећамо за вољеном особом”	бествојности, бестебности (2 пута), вољеностиалија, жељошеб, љубостиалија (2 пута), недосијај, срцомора, чежња
<i>fargin</i> (јидиш)	„радовати се за неког коме се дешава (или коме ће се десити или се може десити) нешто добро”	раднама, радоделење, радодушлоси, радосидел, сарадоси, сурадовашаи се, сурадоси, шуђосрећа
<i>gökotta</i> (шведски)	„задовољство због шетње по шуми која се завршава пикником на пропланку током ког се надамо да ћемо чути песму птице кукавице (у мају)”	весноволство, весношум, мајошумље, йприродољубље (2 пута), срећокук, шумодраж, шумомиље, шумосрећојиши
<i>iktsuarpok</i> (инуитски)	„осећај радосног нестрпљења док се чека нека особа и кад не можемо себе да спречимо да изађемо из места на коме се налазимо да бисмо видели да ли та особа наилази”	једвачекање, љубовир, неиздрж (2 пута), радонашлагање, радосреиш, сусрешовање, сусрешољубље, узбуђености
<i>tamihlapinatarai</i> (јагански)	„поглед који упућују две особе један другој, док се свака од њих нада да ће друга преузети иницијативу за оно што она прва жели, истовремено не смејући да то сама учини”	видозив, видочин, њледозив, њледољубље, њледочек, жељољед, надољед (2 пута), сийдомолје

² Предлози све три генерације студената наведени су заједно и поређени по азбучном реду.

<i>nai</i> (урду)	„понос што знате да сте безу- словно вољени”	<i>ваздавоље, вољенослаг, мно- јољубље, надљубље, сјоковољ</i>
<i>pole</i> (свахили)	„говори се некоме када нам је жао због његове лоше среће”	<i>жаломир, сажалење, сао- сећање, саосећаши (2 пута), судбоилачје</i>
<i>sólarfri</i> (исландски):	„неочекивана радост оних који могу да напусте канцеларију да би уживали на сунцу ”	<i>звездолуб, зракомил, искан- целариши, радосунц, свей- ложење, сунцоканцелар, сун- цолубље, сунцослоб, сунцоси</i>
<i>torschlusspanik</i> (немачки)	„страх да ћемо морати, са го- динама, да се одрекнемо од- ређеног начина живота”	<i>аншиживош, младожал, незрелоси, преживошфобија, средњоживошфобија, сша- росшрашиши се, сшрахомор, сшрахоенз</i>
<i>tarab</i> (арапски):	„осећај одушевљења који иза- зива музика”	<i>љубомузик, мелойој, му- збуђење, музикодир, музико- најеж, џесмодарје, џесмозбуд, џеснодарје</i>
<i>tyvsmake</i> (норвешки)	„грицкати нешто кувајући, а да нас нико не види”	<i>џрицковид, џрицкоскрив, џри- цокриј, крицнуши, кришоџриц (2 пута), кришокус, лизоџриц, скривоџриц, чалабџицнуши, чајнуши</i>
<i>wai-wai</i> (јапански)	„бука коју праве деца играјући се”	<i>џрајобук, иџроларма, џискогрек</i>
<i>won</i> (корејски)	„прећуткивање да се одричемо својих илузија”	<i>самомаљење, сновоодрицање, сновойаиш, ћушойаћење</i>

На овом, додуше ограниченом материјалу, можемо запазити да су се ретко јављале поновљене речи, и то највише два пута (*љубосшалија, бесшедносш, џприродолубље, неиздрж, надошлед, саосећаши, кришоџриц*). У већини случајева ниједна новоскована реч се није поновила.

3. Анализа добијених примера

Наша полазна идеја била је да на овако добијеним примерима пре свега увежбавамо творбену анализу. То се показало могућим, јер су међу новоскованим примерима заступљени готово сви типови творбе: комбинована творба (нпр. *ружношиш, жељошсб, љубовир, шледолубље, ис-канцелариши* итд.), слагање (нпр. *духослушаши, косойашиши, духозвук, шућосрећа, радонаилажење* итд.), префиксација (*аншиживош*), суфикса-

ција (кулшовати, сунцоси), а има и примера за сливенице³ (љубосталија, вољеносталија, музбуђење, крицнути). Такође, има и примера са суфиксоидом -фобија⁴, као што су *преживошфобија* и *средњоживошфобија*.

Највише добијених твореница настало је комбинованом творбом и слагањем, што је било и очекивано имајући на уму да је требало именовати неки појам ослањајући се на задато значење, које је често било основ за избор мотивних речи. Нека од решења овог типа према свом саставу не спадају у творбени образац познат у српском језику. Такви су примери *шумосређошци* (где имамо три основе, два спојна вокала и нулти суфикс), или пример *шишошужити* (где имамо две глаголске основе и спојни вокал), или пример *раднама* (где имамо именичку и заменичку основу) итд.

Осим творбене анализе, примери су могли бити основа и за друге типове анализе. Узели смо у обзир чињеницу да је творба речи дисциплина на граници између лексикологије и морфологије у ужем смислу.⁵ С тим у вези могли бисмо издвојити речи које нису новосковане, већ постоје у речнику српског језика, а студенти су сматрали да оне могу својим значењем „покрити” и одговарајућу непреводиву реч. Такви су примери *чежња*, *узбуђеност*, *сажалење*, *саосећање*, *саосећаши*, *чалабрицнути* и *чајнути*.⁶ Могло би се анализирати значење ових речи у речнику српског језика и поредити са значењем које је дато уз непреводиве речи. На пример, *чалабрицнути* значи „појести мало и на брзину, презалогајити”, а не подразумева значење „грицкати нешто кувајући, а да нас нико не види”, док се за примере *сажалење*, *саосећање* и *саосећаши* може закључити да својим значењем покривају и оно дато уз непреводиву реч – „говори се некоме када нам је жао због његове лоше среће” итд.

Понекад није само реч само о непреводивости, већ је реч и о тзв. безеквивалентној лексици у српском језику која, на пример, може бити условљена разликама у поднебљу (Драгићевић 2013: 135). Таква је реч *gökotta* из шведског језика, која означава „задовољство због шетње по шуми која се завршава пикником на пропланку током ког се надамо да ћемо чути песму птице кукавице (у мају)”. Пре свега, према нашем веровању чути кукавицу представља наговештавање несреће, а не задовољство. Такође, кукавица се чује обично ноћу, до средине априла. Ин-

³ Овакви примери су углавном одлика разговорног стила (Пипер, Клајн и др. 2022: 323).

⁴ Творенице са префиксоидима и суфиксоидима према Клајну спадају у сложене (Клајн 2002: 144).

⁵ „[Т]ворба се тиче лексичког фонда бар колико и граматике [...]” (Клајн 2002: 10).

⁶ Овде би спадала и реч *неиздрж*, која није забележена у речнику, али може се чути у разговорном језику.

тересантно, то није спречило студенте да доживе ову емоцију и наведу реч за њу.

С друге стране, анализа овако добијених примера могла је ићи и у правцу одређивања врсте речи. Највише новоскованих примера су именице (*косойоружњавање, благодир, срцомора, бестебносћ, надоїлед* итд.), и то најчешће мушког рода, ретко глаголи (*косойашииши, шишошужиши, йрокосиши, сйаросйирашиши се, косомилииши* итд.), а само по изузетку придеви (*ружнокос*). Неки од примера могу се анализирати и са становишта граматичких категорија: нпр. ког су рода именице *радосйигел* или *шумодраж* и како би гласила њихова деклинација итд.

4. Примери вежби распоређених на три нивоа

За примере у вежбама искористићемо постојећу грађу, али ћемо покушати да је распоредимо на три нивоа, узимајући у обзир узраст и садржај програма који се односи на творбу речи.

4.1. *Основношколски ниво*. Према програму за основну школу творба речи се обрађује у 6. разреду, а од творбених процеса уводе се само суфиксација и префиксација. С обзиром на то да су нам на овом нивоу потребни једноставнији примери, можемо тражити од ученика да по задатом творбеном моделу и значењу сами смисле неке нове речи. Овакви задаци имају елементе игре и хумора.⁷

Пример 1

У јапанском језику постоји реч која значи „мислити да сте ружни пошто сте скратили косу”. У српском језику реч са овим значењем не постоји. Покушај да измислиш нову реч која би могла имати слично значење. Даћемо ти неке идеје.

фризур(а) + -етак = _____

шиш(ати) + -авац = _____

кос(а) + -уљача = _____

скрат(ити) + -еж = _____

пре- + шишан _____

Која је међу добијеним речима уљез када гледамо творбу речи? _____

Која је међу добијеним речима уљез када гледамо врсте речи? _____

Сличне примере можемо искористити и у виду познате игре „икс-окс”, коју смо прилагодили за вежбе из творбе речи.⁸

⁷ У приручнику *Игре у настјави српској језика и књижевности* дат је сличан пример језичке игре у оквиру творбе речи, и то само у вези са суфиксацијом (Ломпар и др. 2023: 47, 48).

⁸ Сличан пример прилагођавања језичког садржаја правилима и форми познате игре „икс-окс” видели смо у Rinvolucrì 1984: 13.

Пример 2

У енглеском језику постоји реч која значи „осећати да сте у топлом и на сигурном док прети олуја”. Ученици су играли „језички икс-окс”. Милош је смишљао речи настале суфиксацијом, а Милица речи које су настале префиксацијом. Ко је победио?

ванолуја	топлиште	нестрах
милиница	пресклад	финост
пријатниште		безветар

Које две речи имају исти суфикс? _____

Како он гласи? _____

Наведи једну реч са тим суфиксом која постоји у српском језику.

4.2. *Средњошколски ниво*. Творба речи се обрађује у 3. разреду, а од творбених процеса се, поред суфиксације и префиксације, уводе слагање, комбинована творба и творба претварањем. С обзиром на узраст, ученици су интелектуално и емотивно зрелији, па се могу користити примери које су наводили студенти. И форма самог задатка може бити захтевнија. На пример, преко тзв. језичких пропорција, могу се поставити новосковане речи наспрам оних које постоје у речнику, а имају исти творбени образац. Задаци овог типа могу бити погодни при уочавању нултог суфикса (у датом примеру мушког рода).

Пример 3

Која реч треба да стоји уместо знака питања?

недостајати : недостај = ? : напад

Неки од примера могу се искористити и за попуњавање једноставне табеле.

Пример 4

Распоређи речи у табелу.

шишотужити, сурадовати се, култовати, исканцеларити

Суфиксација	Слагање	Комбинована	Префиксација

4.3. *Универзитетски ниво*. На овом нивоу се утврђују исти творбени процеси, али на сложенијим примерима и са сложенијим захтевима.

Пример 5

У датом низу новоскованих речи нађите уљеза према наведеним критеријумима.

ружношиш, ружнокос, шишотужити, жељоглед, краткокоство

Према значењу уљез је _____.

Према начину творбе уљез је? _____.

Може се тражити повезивање новоскованих речи са њиховим значењем.

Пример 6

Повежите значења са речима које би могле бити њихов преводни еквивалент.

Осећај радосног нестрпљења док се чека нека особа и кад не можемо себе да спречимо да изађемо из места на коме се налазимо да бисмо видели да ли та особа наилази.

надоглед

Понос што знате да сте безусловно вољени.

споковољ

Поглед који упућују две особе један другој, док се свака од њих нада да ће друга преузети иницијативу за оно што она прва жели, истовремено не смејући да то сама учини.

љубовир

Носталгија коју осећамо за вољеном особом.

недостај

Која од наведених речи је настала извођењем?

Којим су творбеним процесом настале остале речи?

На овом нивоу може се у инструкцији тражити и подела на два типа комбиноване творбе речи.

Пример 7

Распоредите речи настале комбинованом творбом према одговарајућем моделу овог творбеног процеса.

ружношиш, бестебност, прокосити, грајобук, скривогриц,
срећокук, неиздрж, надљубље

Сложено-суфиксална творба	Префиксално-суфиксална творба

Наравно, овим нису исцрпени сви типови могућих вежби, али смо трамо да ови које смо предложили могу бити подстицајни за осмишљавање нових, којима би се могла унапредити наставна пракса на свим нивоима.

5. Повезивање са различитим темама у оквиру наставних садржаја

Овакав тип вежби отвара могућност различитих наставних корелација, што подразумева усвајање знања која су знатно шира од оних предвиђених наставним планом и програмом. Навешћемо само неколико могућности корелација користећи поделу на унутарпредметне и међупредметне корелације, које се помињу у методичкој литератури.⁹

5.1. *Унутарпредметне корелације*. У литератури се наглашава да се „[д]оста ретко [...] инсистира на довођењу у непосредну везу семантике и творбе, још ређе се употреба твореница показује у разговорном језику и спаја с наставом књижевности” (Вељковић Станковић, Ђорђевић 2021: 133). Кад је реч о везама језика и књижевности, у овом случају могу се као пример узимати кованице Лазе Костића, пре свега оне „настале сложено-суфиксалном творбом, са најчешћим односом саставница субјекат – предикат (*негромир*, *часомил*...) и предикат – објекат (*брадоглад*, *колоштер*...)” (Јанковић 2019: 470). Многи од примера које су давали студенти могу се поредити са кованицама Лазе Костића да би се, на пример, уочила сличност у творбеном обрасцу. Тако се може уочити да *неиздрж* подсећа на кованице Л. Костића типа *недоглед*, *недозив*. У нашој грађи постоји доста примера на основу којих се може успостављати овај тип корелација (*милодир*, *бестивојност*, *недостигај*, *ледозив* итд.).

⁹ За предмет Српски језик и књижевност в. Мркаљ: 2010.

5.2. *Међупредметне корелације*. Овај тип корелација је, као што се наглашава у литератури, „поуздано дидактичко средство комплексног приступа настави и услов који обезбеђује не само координисани систем знања ученика него и развитак њихових спознајних способности, интересовања и интелектуалне активности” (Раичевић 2021: 113). Када су у питању примери са непреводивим речима, могуће су међупредметне корелације пре свега са наставом страних језика. С једне стране, ученици се упознају са појмом непреводивости, а с друге, са различитим језицима укључујући и оне за које раније нису чули, те се, најшире узев, успостављају и корелације са географијом.

6. Закључне напомене

Издвојићемо неколико закључних напомена, које ћемо груписати у три целине.

6.1. На основу упитника који смо поставили студентима добили смо велики број примера, а самим тим добру основу за увежбавање свих типова творбе (*Пример 4, Пример 7*). Такође, овако добијени примери, као што смо показали, могу бити основ и за друге врсте анализе, на пример граматичке, која може захтевати већу концентрацију због необичних примера.

6.2. Предложена вежбања на датим примерима могуће је распоредити према различитим нивоима: основношколском (*Пример 1, Пример 2*), средњошколском (*Пример 3, Пример 4*) и универзитетском (*Пример 5, Пример 6, Пример 7*). Могуће је, такође, дати различите форме задатака, укључујући и форму језичке игре (*Пример 2*) или форму која тражи од ученика самостално запажање неког правила (*Пример 3, Пример 5*). Још много раније, Белић је, говорећи о својим начелима при писању једне средњошколске граматике, рекао да је веома важно „увођење деце у вештину мишљења и изражавања, на основу самосталног запажања”. Наводи и то да се руководио „основним начелом да ономе ко у језик и вештину изражавања мисли не уђе самостално, својом главом и са разумевањем, томе језик остаје вечита загонетка” (Белић 2000: 277). Управо задаци које смо навели, чини нам се, могу развијати самостално запажање ученика.

6.3. Вежбање на датим примерима има и неколико предности поред самог савладавања градива. У савременој методици нарочито се истиче важност корелативног приступа у настави. Наши примери и предложене вежбе, као што смо показали, могу бити основ и за унутарпредметне и за међупредметне корелације у наставном процесу. Посредно, вежбање на овај начин утиче на повећање унутрашње (интрин-

зичке) мотивације ученика. Томе доприноси и чињеница да се, између осталог, утврђивање творбених модела на овај начин постиже уз неизбежне хуморне елементе¹⁰, изазване необичним твореницама. Овде наравно мислимо на смешно звучање неких новоскованих речи, насталих као последица свесним поигравањем језиком. „У нашој пракси се показало да ови задаци повећавају мотивацију студената и стварају добру атмосферу на часу. За њихово решавање потребно је ангажовање различитих мисаоних процеса, који код студената стварају привид забаве, а не класичног увежбавања градива.” (Ломпар 2020: 18)

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, А. Грамаџике. О ђрамаџикама. У: *Изабрана дела Александра Белића*. Два наести том. Прир. Даринка Гортан-Премк. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вељковић Станковић Д., Ђорђевић И. *Мешафоре и аналоџије у настави српској језика – коџниџивни џрисџиу*. Београд: Јасен, 2021.
- Драгићевић, Р. „О лексџци коџа недостаје и начину попуњавања лексџчких празнина у српском језику.” *Семинар српској језика, књижевностџи и кулџуре*, предавања 2. Београд: Међународни славистџчки центар на Филолошком факултету, Филолошки факултет Универзитета у Београду (2013): 135–143.
- Јанковић, Ђ. „Неологизми Лазе Костића и њихова творба нултим суфиксом.” *Српски језик*, XXIV (2019): 459–475.
- Клајн, И. *Творба речи у савременом српском језику 1*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 2002.
- Клајн, И. *Творба речи у савременом српском језику 2*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 2023.
- Ломпар, В. „Задаци коџи подразумевају тџзв. 'вербално закључивање' у настави српског као страног језика.” У: *Српски као страни језик у теориџи и џпракси IV*. В. Крајишник (ур.). Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик (2020): 7–19.
- Ломпар В., Живановић Ј., Клајић Н., Никић Б., Чорболоковић С. *Иџре у настави српској језика и књижевностџи*. Приручник за наставнике. Београд: Klett, 2023.
- Мркаљ, З. „Појам корелације у методици наставе.” *Методџчки видиџци*, 1 (2010): 47–55.
- Пипер П., Клајн И., Драгићевић Р. *Норматџивна ђрамаџика српскоџа језика*. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Раичевић, В. *Страни језик у сџстему међуџредметџних веза*. Београд: Славистџчко друштво Србије, 2021.

¹⁰ Овде подразумевамо да се „вербални [...] хумор разумије као духовитост или игра језиком у најширем смислу ријечи” (Марковић 2019: 39).

Штасни, Г. *Творба речи у настави српског језика*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

*

Fredrikson, B. L. „The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions.” *American psychologist*, 56 (3) (2001): 218–226.

Marković, I. *Uvod u verbalni humor*. Zagreb: Disput, 2019.

Mazelin Salvi, F. „Jouez avec vos émotions.” *Psychologies*, № 388 (août 2018): 122–124.

Rinvolutkri, M. *Grammar Games, Cognitive, affective and drama activities for EFL students*. Cambridge University Press, 1984.

Vesna J. Lompar

UNTRANSLATABLE WORDS FROM VARIOUS LANGUAGES IN TEACHING SERBIAN LANGUAGE WORD FORMATION

Summary

This paper introduces 16 words from various languages used to identify nuanced feelings which are thought to be untranslatable. Students of Serbian language had filled out a survey in which they attempted to formulate a suitable equivalent in Serbian, going off of a short description which was provided for each word. The results were usually made-up words not found in dictionaries, which were created using established word formation patterns characteristic for Serbian. These examples were then used in exercises which deal with word formation in three educational stages: elementary school, high school and university. Finally, this paper proposes some guidelines for adopting this style of exercise in teaching, and highlights some of the benefits for such an approach.

Key words: Serbian language, word formation, untranslatable words, language teaching correlations.

ДУШАНКА С. ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

КЊИЖЕВНИ ТЕКСТ У НАСТАВИ СРПСКОГ КАО НЕМАТЕРЊЕГ ЈЕЗИКА

Настава предмета *Српски као нематерњи језик* специфична је утолико што се у неким околностима приближава настави матерњег језика, а у другим настави страног језика. Стога се у организацији и реализацији овог предмета морају узети у обзир и принципи наставе матерњег и принципи наставе страног језика. Ова чињеница утиче и на одабир и на приступ обради књижевних текстова. У раду се приказују критеријуми за избор књижевних текстова, даје се преглед њихове заступљености у програмима за овај предмет, разматрају се кључна питања у вези с концепцијом часа на којем се обрађује књижевни текст и указује на разноврсне потенцијале оваквог типа текста у остваривању циљева наставе и учења *Српског као нематерњег језика*.

Кључне речи: српски као нематерњи језик, методика, књижевни текст, матерњи језик, страни језик.

1. У Републици Србији настава се у школама, осим на српском, остварује и на језицима националних мањина: албанском, бошњачком, бугарском, мађарском, румунском, русинском, словачком и хрватском. Ученици који су се определили за наставу на неком од ових језика похађају, као обавезан, предмет *Српски као нематерњи језик*. Основни циљ наставе и учења овог предмета јесте функционално овладавање српским језиком ради успешног укључивања у живот заједнице. Значајан сегмент за остваривање овог циља представља и упознавање српске културне баштине, што се, поред осталог, постиже и укључивањем одабраних дела српске књижевности.

Једна од суштинских специфичности овог предмета јесте и веома неуједначено владање српским језиком, што је последица различитих матерњих језика ученика и непосредног језичког окружења. С једне стране, постоје средине у којима је познавање српског језика веома сла-

* dusazd@ff.uns.ac.rs

бо (ученици чији матерњи језик није сродан српском и живе у језички хомогеним срединама) и у њима је оправдано примењивати методе наставе страних језика. С друге стране, има средина у којима је владање српским језиком на високом нивоу (што је случај код ученика чији је матерњи језик сродан српском и живе у језички мешовитим срединама) и ту се настава Српског као нематерњег језика може ослањати на приступ настави матерњег језика. Да би се ове разлике уважиле, настава Српског као нематерњег језика мора бити диференцирана, па тако и избор и обрада књижевних текстова.

Као што се настава овог предмета креће на распону између страног и матерњег језика, тако ће и овај рад узети у обзир и неке карактеристике наставе страног језика и неке карактеристике матерњег језика. Најпре ће се приказати заступљеност књижевних текстова у настави страних језика и критеријуми за њихов избор (тачка 2). Потом ће се дати осврт на заступљеност књижевних текстова у претходним и актуелним програмима за Српски као нематерњи језик (тачка 3). Следи одељак са питањима и препорукама за реализовање часова на којима се обрађује књижевни текст (тачка 4) и закључак који проистиче из свега приказаног (тачка 5).

2. Заступљеност и улога књижевног текста у настави страних језика варирали су током развоја различитих метода које су обележиле одређене периоде. У време доминације граматичко-преводне методе књижевни текст је био окосница учења језика. Страни језик учио се на одабраним текстовима који су били не само језичко-стилски, већ и морално и културолошки репрезентативни. У првом плану било је учење граматичких правила и лексике с циљем оспособљавања за превођење. Примена ове методе није доводила до оспособљавања за свакодневну усмену комуникацију – разумевања на слух и говора. Као реакција на граматичко-преводну методу јавља се директна метода, која настоји да задовољи практичне потребе употребе језика, чиме књижевни текст губи на значају, он престаје да буде основ за учење страног језика, нарочито на почетном нивоу. Усмереност на говорни језик у свакодневним комуникативним ситуацијама карактеристика је и аудио-оралне и аудио-визуелне глобално-структуралне методе. Стога ни у њима књижевни текст није полазиште за учење језика. С развојем комуникативног приступа долази до поновне афирмације ове врсте текстова, али с измењеном улогом у односу на граматичко-преводну методу. У настави се, према овом приступу, користе аутентична документа која одражавају употребу језика у реалној комуникацији изворних говорника. Књижевни текст се посматра као једна врста аутентичног документа који са собом носи елементе културе и комуникативне ситуације изворних говорника.

Иако и у савременој методичкој литератури постоје дијаметрално супротни ставови према употреби књижевности у настави страних језика,¹ у новије време је фокус на критеријумима избора и бенефитима који се могу постићи њиховом обрадом.² У литератури која се бави овом проблематиком најчешће се истиче потреба да текстови испуњавају следеће критеријуме:

1) Језички: Књижевни текст мора бити примерен нивоу знања језика, што подразумева да ни граматички ни лексички не би требало да превазилази оквире задате програмом. Није, међутим, свеједно да ли ће он послужити као извор језичких елемената којима треба овладати или ће садржавати само оне елементе које ученици већ познају. Наиме, књижевни текст може имати и функцију увођења нове језичке грађе, али и послужити као средство увежбавања и провере познавања већ обрађених граматичких структура и лексике. Ни у првом случају текст не сме бити оптерећен бројним непознатим елементима, нарочито не сме истовремено садржавати и низ нових граматичких структура и непознату лексику. У другом случају текст је растерећен нове језичке грађе, она је позната, али се јавља у новом контексту и пажња се посвећује садржају и развијању различитих типова компетенција.

Постоје књижевна дела која не испуњавају језички критеријум, али се процењује да би ученици с њима требало да се упознају због неких других карактеристика (тематских, културолошких, књижевних...). У том случају поставља се питање адаптације текста. Постоје заговорници, али и противници адаптације. Несумњиво је да свака интервенција нарушава аутентичност текста. Оригинални књижевни текстови своју вредност добијају не само приступом одређеним темама, већ и специфичном употребом језичких елемената, како граматичких, тако и лексичких. Поједностављивањем и прилагођавањем језичким могућностима ученика губи се истанчано језичко нијансирање оригиналног текста. Ипак, уколико нека друга његова својства говоре у прилог томе да се он укључи у наставу, адаптација је оправдана, уз обавезно задржавање изворног садржаја.

¹ Систематизујући релевантну литературу која се бави овом проблематиком Панјотовић и др. (Panajotović, Parezanović i dr. 2022: 14–16) наводе аргументе за употребу ових типова текстова, али и против њих.

² Савремена методичка литература богата је садржајима у којима се расправља о улози књижевног текста у настави страних језика, критеријумима за њихов избор и приступима књижевном тексту у различитим условима реализације наставе (уп. Al-Saeed, Alenezi 2020: 86–88; Bobkina, Dominguez 2014: 249–258; Fauziah 2016: 146–149; Floris 2004: 2–6; Padurean 2015: 195; Перишић 2016: 259; Simović 2021: 10–28, 45–49; Stipančević 2016: 84–88; Ђуричић 2016: 109). Наведени радови су изразито информативни, будући се у њима наводе и релевантне референце.

2) Психолошки: Књижевни текст треба да буде примерен узрасту и интересовањима ученика. Он треба да делује подстицајно, да мотивише ученике на читање. Теме које доноси могу бити и универзалне, али и културно специфичне. С универзалним темама ученици могу да се поистовете, да препознају нека своја искуства, да их пореде с искуствима која се износе у делу, да развијају критички однос према појавама у различитим сферама живота. Текстови који носе и садржај специфичан за културу народа који говори тим језиком омогућавају упознавање с другим и другачијим. Поредећи своје културолошке обрасце с обрасцима говорних представника језика који уче, ученици развијају интеркултурну компетенцију.

3) Методолошки: Књижевни текст треба да буде методолошки адекватан, тј. подесан за наставу. То значи да треба да омогући ефикасну наставу страног језика путем разноврсних језичких и комуникативних вежби.

4) Књижевни: Текст треба да испуњава књижевне квалитете, али не би се требало руководити искључиво књижевно-историјски значајем и уметничком вредношћу. Значај писца и дела не смеју да превладају остале критеријуме.

3. Иако је предмет Српски/Српскохрватски као нематерњи језик уведен у основне и средње школе већ након Другог светског рата (Burzan 1984: 5), савремени приступ настави овог предмета приметан је од 1966. године, када је сачињен програм у који су уграђена тада актуелна знања из глотодидактике, психологије и лингвистике. Учење граматике и изолованих речи замењује се концепцијом према којој се у први план ставља савладавање структуре новог језика помоћу минималног броја речи, односно усвајање основних језичких образаца, говорних целина у реалним говорним ситуацијама (Коџиш, Ћипкаг и др. 1966). Ова је концепција, уз повремене измене у програмима, била присутна све до 2018.

Најоучљивије измене састојале су се у томе што су почетком 21. века у програме додати текстови обавезни за обраду, тј. лектира. Претходне верзије програма за основну школу нису садржавале прописане текстове, избор је био препуштен наставницима и ауторима уџбеника, који су се руководили одељком програма у којем су се препоручивале одређене тематске области, као и упутствима за реализовање програма.

Увид у текстове који су били заступљени у програму 2014. године показује велику подударност с лектиром предвиђеном за предмет Српски језик (као матерњи), односно за предмет Српски као нематерњи језик само је направљен избор текстова са списка за Српски језик (као матерњи). Овај избор био је у складу с узрастим, васпитним и књижевно-уметничким критеријумима, испуњавао је задатак наставе Српског

као нематерњег језика утолико што је ученике упознавао с елементима културе српског народа (Zvekić-Dušanović 2014: 65). Међутим, у потпуности је био занемарен језички критеријум, прилагођеност могућности-ма ученика чије је знање српског језика слабије. Чињеница је, такође, да избор текстова ни садржајно није био близак овим ученицима,³ што је додатно смањивало мотивацију за читање. Оваква ситуација резултирала је часовима на којима се текст покушао појаснити превођењем, а неретко се и одустајало од обраде.

Године 2017. објављен је *Правилник о Описним стандардима по-стигнућа за предмет Српски као нематерњи језик за крај првог и другог циклуса обавезног образовања, описне средње образовања и основног образовања ограслих* (Службени гласник РС, бр. 55/2017), а одмах потом, на основу њега, сачињен је нови програм (у даљем тексту: Програм), који је почео да се примењује школске 2018/19. године (Службени гласник РС. Просветни гласник, бр. 12/2018). Програм је специфичан утолико што постоје две варијанте: А и Б. Варијанта А првенствено је намењена ученицима чији матерњи језик припада несловенским језицима и који живе у хомогеним срединама, док је варијанта Б примерена ученицима чији матерњи језик припада словенским језицима и који живе у вишенационалним срединама. У варијанти А постављени су мањи захтеви, садржаји су једноставнији, а приступ настави приближава се начелима наставе страних језика. Приликом примене варијанте Б, према упутствима датим у Програму, настава се у појединим сегментима може приближити настави матерњег језика. На овај начин настоји се уважити чињеница да не могу сви ученици овладавати српским језиком истим темпом и у једнаком обиму.

У обе варијанте постоје области: Језик, Књижевност и Језичка култура. Оне су функционално повезане, прожимају се и допуњују, заједно доприносе остваривању циљева наставе овог предмета. У садржајима области Језик наведен је оквирни број речи и граматички елементи предвиђени за усвајање, у области Књижевност дат је избор текстова за обраду, док се у области Језичка култура налазе тематске области које представљају лексичко-семантички оквир унутар кога се функционално реализују језички садржаји.⁴

У области Књижевност дата су дела значајних српских писаца. На одабир аутора и њихових дела утицале су свакако књижевноуметничке вредности и узрасне карактеристике ученика. У овој области Програма,

³ На проблеме који су проистицали из недовољне диференцијације програмских садржаја и на питања избора текстова у њима указује се у истраживањима Звекић-Душановић 2011, 2014. и 2016.

⁴ Детаљније о концепцији овог Програма уп. Звекић-Душановић 2020.

како у избору књижевних дела, тако и у начинима обраде, веома је значајна диференцијација на А и Б варијанту.⁵

Увид у Програм показује да су заступљени махом поетски и прозни текстови познатих, већ класичних аутора. Поред ауторских текстова, предвиђено је и упознавање ученика с делима народне књижевности, у њему је направљен избор народних прича, басни, лирских песама, бајки, предања, епских песама и кратких фолклорних форми.

У Програму је назначена могућност адаптације појединих текстова како би се они језички приближили данашњим ученицима. Програм допушта и одређену слободу у избору текстова. Наиме, наставник има право да са списка бира одређен број текстова и да уводи текстове који нису на листи.

4. Питања и препоруке за организацију часа обраде књижевног текста у настави Српског као нематерњег језика.

1) Како ученике припремити за разумевање текста?

У уводном делу часа потребно је припремити ученике за разумевање текста. Иако се приликом одабира текстова у Програму настојало водити рачуна о језичком предзнању ученика, књижевни текстови доносе и речи које су им непознате. Једна од улога књижевног текста и јесте увођење нових речи, односно богаћење лексичког фонда. Иако се у методици већ дуже време сугерише семантизација нових речи пре сусрета с текстом, поступак у којем се непознате речи објашњавају након прочитаног/саслушаног текста, још увек је веома присутан у пракси. Непознавање речи ремети разумевање текста чиме се губи ефекат доживљаја његових садржајних и стилских компоненти. Препорука је, стога, у уводном делу часа издвојити и објаснити речи које су битне за разумевање текста. Наставник бира адекватан начин семантизације (визуелним средствима, путем синонима, описном дефиницијом и сл.), остављајући превод као решење које је најмање пожељно, тј. за ситуацију када је он једини поуздан. Речи се објашњавају у контексту, не изоловано, тематски повезане са садржајем текста који ће се обрађивати. Најбоље је да се објашњење нових речи уклопи у уводни разговор којим се ученици припремају за доживљај књижевног текста. Поред тога, неки ће текстови захтевати просторну и временску локализацију, што се може уградити у уводни разговор са семантизацијом нових речи.

⁵ Списак аутора чија су дела присутна у Програму, указивање на значај диференцијације на А и Б варијанту Програма, као и коментари о области Књижевност из перспективе различитих културолошких садржаја могу се наћи у раду Звекић-Душановић 2023.

2) На који начин презентовати текст?

Одговор на ово питање зависи од тога која се вештина жели развијати приликом првог сусрета ученика са текстом, као и од природе самог текста. Уколико је се развија вештина разумевања говора, ученици не гледају у текст, већ слушају изражајно читање наставника или квалитетан снимак. Уколико се жели развијати вештина разумевања прочитаног, ученици текст читају у себи. Препоручљиво је, пре читања, дати неке смернице како би читање било активно. Свакако се не препоручује да ученици наглас читају непознати текст. Неприпремљени, они не могу прочитати текст изражајно, што негативно утиче на разумевање и доживљај дела.

3) Како проверити разумевање текста?

Након слушања/читања текста потребно је проверити његово глобално разумевање. Притом се показује као несврсисходно питати ученике да ли су текст разумели јер позитиван одговор не мора значити да га је ученик разумео, а негативан повлачи додатна питања о томе шта није разумео, што ученик често не уме да објасни. Најчешћи поступак за проверу разумевања јесте постављање питања у вези са садржајем текста. Како час не би увек имао идентичан ток, могу се осмислити и другачије технике. На пример, наставник може припремити наставне листиће с тврдњама које ученици затим заокружују као тачне или нетачне, о чему је потом потребно разговарати и аргументовати. Може им се поделити и текст с празнинама чијим попуњавањем показују у којој мери су га разумели. Могу се применити и задаци повезивања, исправљања и сл. С ученицима млађег узраста сврсисходан је и рад с визуелним материјалом који они треба да употпуне у складу са садржајем текста. У овој фази часа потребно је проверити и разумевање нових речи и дати ученицима прилику да питају и за неке које евентуално нису разумели. Нове речи, предвиђене да уђу у активни вокабулар, потребно је више пута употребити у различитим реченичним контекстима, потребно је и ученике наводити да их примене у одговорима на питања или другим типовима задатака.

4) Да ли поново читати текст?

У методици постоје различити ставови у вези с поновним слушањем текста. Аргумент против налази се у томе што се у реалној комуникацији излагање најчешће остварује једнократно, не понавља се. Ово се, ипак, првенствено односи на информативне текстове. Природа књижевног текста по правилу захтева враћање на њега, поновно ишчитавање, у целости или његових делова. Између првог сусрета с текстом и његовог поновног читања потребно је обезбедити његово глобално разумевање. Уколико су ученици прво слушали текст, у овој фази се може

приступити тихом читању. Друго читање има за циљ да се открију детаљи који можда нису толико уочљиви, да се пронађу неки елементи текста, аргументују одређене тврдње, да се пронађу одређене узрочно-последичне везе, целине у тексту, да се издвоје битне језичко-стилске карактеристике (првенствено у Б варијанти Програма). Оно је увек усмерено, с унапред јасно формулисаним задатком, како би ученици били активни. На текст се може враћати онолико колико његов садржај и језичке карактеристике захтевају.

5) На који начин водити разговор поводом текста?

И даље је веома раширена пракса да наставници, одмах након првог читања, питају ученике да ли им се свидео текст. И ово би питање требало избегавати, нарочито пре разговора о њему и тако формулисано. Ни потврдан, ни одричан одговор не казују много. Формирање мишљења о тексту заправо највише зависи од разговора који се поводом њега води. Ученике треба подстицати да износе своја мишљења о, на пример, поступцима и особинама ликова, да их образлажу, да говоре о личним искуствима и сл.

6) Да ли укључити књижевнотеоријску анализу?

Одговор на ово питање зависи од узраста ученика, природе текста и нивоа владања српским језиком. У настави Српског као нематерњег језика приоритет имају оне активности које доприносе функционалној употреби језика у природној комуникацији. То не искључује разговор о оним карактеристикама књижевног текста који се односи на уочавање неких његових језичко-стилских и других одлика. Употреба књижевнотеоријске терминологије, уколико се наставник за њу определи, треба да се ослања на знања која су претходно стечена у оквиру наставе матерњег језика.

7) Које се још активности могу организовати у вези са текстом?

Зависи од узраста ученика и карактеристика самог текста. Могу бити усмерене на развијање правилне артикулације, интонације и акцента, што се постиже гласним читањем, учењем напамет, драматизацијом. Чест поступак за развијање продуктивних вештина јесте и усмено или писмено препричавање, сажимање или проширивање, али треба имати у виду да је могућ и креативнији однос према тексту уколико се ученицима постави задатак да варирају текст, да од неког преломног момента измене ток или да наставе причу. Текстови по правилу служе и богаћењу вокабулара путем различитих типова лексичких вежби као што су проналажење синонима или антонима, повезивање описне дефиниције с одговарајућом речи, творба речи, допуњавање текста речима које недостају, проналажење уљеза у низу и многе друге. Уколико текст садржи граматичке елементе предвиђене за усвајање, свакако је сврси-

сходно искористити их и за осмишљавање граматичких вежби. Примери из текста могу послужити и за увођење новог градива, као језички предложак, али и за проверу већ обрађеног.

8) Колико часова посветити једном тексту?

О овоме наставник одлучује приликом израде оперативног плана водећи рачуна о адекватном распоређивању градива предвиђеног Програмом. Будући да Програм омогућава да се прави избор од понуђених текстова, наставник се опредељује за обраду оних који су примеренији конкретним ученицима. Генерална је препорука да се једном тексту посвети онолико времена колико је потребно за његову детаљну обраду, да се искористе сви његови потенцијали. Уколико постоји дилема између мањег или већег броја текстова који ће се обрадити у току школске године, боље је одредити се за мањи број, нарочито у срединама у којима се настава реализује према А варијанти Програма. У Б варијанти је могуће обрадити више захтевнијих текстова јер ти ученици већ солидно владају предвиђеним језичким садржајима, те је расположиво време потребно функционално распоредити и не задржавати се сувишно на њима већ добро познатим граматичким елементима.

5. Имајући у виду специфичности наставе и учења *Српског као нематерњег језика*, међу којима се истиче веома неуједначено владање српским језиком и потреба да се овај предмет у неким срединама организује према принципима наставе страног језика, а у другим према принципима наставе матерњег језика, у раду се заузима став да је оправдана заступљеност књижевних текстова у Програму за овај предмет. Њихова је улога вишеструка, а која ће у конкретној ситуацији доминирати зависи од предзнања ученика и природе самог текста. Адекватан одабир, који подразумева поштовање језичких, психолошких, методолошких и књижевних критеријума, уз евентуалну адаптацију, као и одговарајуће методе обраде, омогућиће њихову рецепцију и унапредити ученичке компетенције на различитим језичким нивоима. Као аутентичан језички материјал, књижевни тест је и један од незаобилазних извора за упознавање српске културне баштине, што је један од циљева наставе овог предмета.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ђуричић, М. „Књижевни текстови у настави шпанског језика као страног: уџбеник *Prisma* од језичког нивоа А1 до Б1.” *Иновације у настави*, XXIX, бр. 3 (2016): 108–117.
- Звекић-Душановић, Д. „Граматичко-лексичке карактеристике текста и степен његове разумљивости у српском језику као нематерњем.” *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 40/1 (2011): 439–450.

- Звекић-Душановић, Д. „Концепција новог програма за предмет Српски као нематерњи језик.” У: *Српски као страни језик у теорији и пракси IV*. В. Крајишник (ур.). Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик (2020): 173–183.
- Перишић, Ј. „Употреба књижевног текста у настави (српског као страног) језика.” *Методички видици*, 7 (2016): 255–276.

*

- Al-Saeed Sh., Alenezi A. „The Use of Literary Texts in EFL Coursebooks: An Exploratory Study.” *English Language and Literature Studies*, Vol. 10, No. 3 (2020): 86–99.
- Bobkina J., Dominguez, E. „The Use of Literature and Literary Texts in the EFL Classroom; Between Consensus and Controversy.” *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, Vol. 3, No. 2 (March 2014): 248–260.
- Burzan, M. *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske narodnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike, 1984.
- Fauziah, F. „The Approaches to Teaching Literature for EFL Young Learners.” *Journal of English Language Teaching and Linguistics*, Vol. 1 (2) (2016): 145–158.
- Floris, F. D. „The Power of Literature in EFL Classrooms.” *k@ta*, Vol. 6, No. 1 (June 2004): 1–12.
- Kočiš N., Čipkar A., Jerković J., Brunet E. *Srpskohrvatski u školama narodnosti. Priručnik za učitelje i nastavnike*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, 1966.
- Padurean, A. N. „Approaches to Teaching Literature in EFL Classrooms.” *Journal of Romanian Literary Studies*. No. 6 (2015): 195–200.
- Panajotović A., Parezanović T., Čuk M. „Upotreba književnih sadržaja u nastavi stranih jezika.” *Reči: Časopis za jezik, književnost i kulturu*, god. XIV, br. 15 (2022): 11–23.
- Simović, V. *Književnost u nastavi stranog jezika*. Niš: Filozofski fakultet, 2021.
- Stipančević, A. *Efekti primene autentičnih tekstova u nastavi nemačkog jezika*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016.
- Zvekić-Dušanović, D. „Analiza nastavnog plana i programa za srpski kao nematernji jezik za osnovnu školu.” У: *Studija o mogućnostima unapređenja nastave i učenja Srpskog kao nematernjeg jezika u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa*. N. Bošković i dr. (ur.). Beograd: Služba Koordinacionog tela Vlade Republike Srbije za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa (2014): 49–66.
- Zvekić-Dušanović, D. „Kulturni konteksti u nastavi Srpskog kao nematernjeg jezika u srednjim školama.” У: *Susret kultura: Zbornik radova sa VIII međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma*. I. Živančević Sekeruš i B. Šimunović Bešlin (ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet (2016): 37–54.
- Zvekić-Dušanović, D. „Popularna kultura i nastava Srpskog kao nematernjeg jezika.” У: *Dvanaesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura”*. Zbornik radova. I. Živančević Sekeruš, Z. Paunović i Ž. Milanović (ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet (2023): 67–79.

Dušanka S. Zvekić-Dušanović

LITERARY TEXT IN THE TEACHING OF SERBIAN AS A NON-NATIVE LANGUAGE

Summary

The significance of studying literature in the instruction of native languages is generally unquestioned. In contrast, there are varying opinions regarding the role of literary texts in foreign language instruction. The subject *Serbian as a non-mother tongue*, mandatory in the Republic of Serbia for all students who receive education in one of the languages of national minorities, is unique in that it approaches instruction similarly to both native language and foreign language contexts. The approach largely depends on the students' proficiency in the Serbian language, primarily conditioned by their native language and immediate linguistic environment. The primary objective of teaching and learning in this subject is functional proficiency in the Serbian language to facilitate successful integration into the community. An essential component of achieving this objective is introducing students to Serbian cultural heritage, which is accomplished, among other things, by including selected works of Serbian literature.

This paper presents criteria for selecting literary texts, provides an overview of their presence in the curriculum for this subject, discusses key issues related to the concept of a class focused on literary texts, and highlights the diverse potential of this text type in achieving the goals of teaching and learning Serbian as a non-mother tongue.

The role of literary texts is multifaceted, and the dominant role in a specific situation depends on students' prior knowledge and the nature of the text itself. Adequate selection, which entails respecting linguistic, psychological, methodological, and literary criteria, along with potential adaptation and suitable processing methods, will enable their reception and enhance students' competencies at different language proficiency levels. As an authentic linguistic material, literary texts are an indispensable source for acquainting students with Serbian cultural heritage, which is one of the objectives of this subject's instruction.

Key words: Serbian as a non-mother tongue, methodology, literary text, native language, foreign language.

ВАЛЕНТИНА В. ПАРОВИЋ*
Гимназија „Урош Предић”
Панчево

МИЛЕНА С. ОПАРНИЦА
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу лингвистику

УВОЂЕЊЕ У ИСТРАЖИВАЧКИ РАД У ОБЛАСТИ ЈЕЗИКА

Узимајући у обзир искуства у раду са надареном децом у области језика у РЦТ „Михајло Пупин” у Панчеву, у раду ће бити показано увођење у истраживачке радове, али и отворена питања важна за развој научног подмлатка. Активност у групи заснован је на тростепеном раду: обучавање, увежбавање и самостално истраживање уз менторску подршку. Таквим устројством подражава се и структура истраживачког рада. Истраживачки радови доприносе развоју међупредметних компетенција, доприносе јачању самопоуздања и доносе трајност знања. Ученици стичу вештине прикупљања података, анализе, комуникације, критичког размишљања, као и писања. У раду ће бити дати примери рада са даровитом децом, али и постављено питање увођења ученика на редовној настави у истраживачки рад у области језика.

Кључне речи: истраживачки рад, самостални рад, колаборативност, писање, критичко мишљење.

1. Увод

Постоји ли оптимално време за почетак истраживања у области језика или било ког истраживања, да ли овим треба да се баве специјализоване установе, шта може да се истражује, само су нека од питања која се намећу у размишљању о истраживачком раду са ученицима. Иако не постоје дефинисани одговори, неке бисмо могли да понудимо на основу вишедеценијског рада у РЦТ „Михајло Пупин” у Панчеву.

Развој научног подмлатка требало би да буде важна тачка у образовном раду, нисмо, међутим, сигурни да је тако у пракси. Постојало је некада такмичење „Наука младима”, које је темељено на истраживач-

* vparovic@gmail.com

ком раду, а данас у оквиру Истраживачке станице Петница, НОКЦ-а у Тршићу и регионалних центара за таленте ученици могу да развијају своје језичке потенцијале, раде истраживачке радове, презентују резултате и такмиче се. Но, истраживачки рад би свој значај требало да има у оквиру редовне наставе.

2. Група за граматику и стилистику

Када је у РЦТ „Михајло Пупин” у Панчеву 2001. године почела са радом Група за граматику и стилистику српског језика, селектовање ученика засновано је било на ригорозним критеријумима. Ученици основне школе радили су тест интелигенције, тест личности и тест интересовања, а врхунски резултати отварају су им врата Центра. Неколико година касније од тога се одустало, јер се у пракси показало да је најважнија мотивација ученика.¹ Тако је улазак у Центар постао отворен за све ученике панчевачких основних и средњих школа. Овај корак у демократизацији Центра сматрамо веома важним за развој научног подмлатка.

На који начин функционише Група за граматику и стилистику српског језика у РЦТ „Михајло Пупин”? Свака група² у Центру заснована је на тзв. Сталној школи, тј. настави која се континуирано одвија сваке суботе од новембра до краја априла.³ У језичкој групи то подразумева тро-степен рад: обучавање, вежбање, и самостално истраживање – примена.

3. Методологија рада у оквиру Групе за граматику и стилистику

Како групу чине ученици од 1. до 4. разреда средње школе, различитог нивоа знања и склоности, веома је важно одабрати оне теме које ће бити довољно подстицајне, тј. које неће потценити ученика, нити му поставити недостижан циљ.

Истраживачки приступ се заснива на самосталном раду појединца. Теме су засноване на иницијалним знањима ученика и њиховим могућностима, али се постављају тако да буде нова интересовања и подстицају истраживање.

¹ Под тим подразумевамо ученике који су се самостално определили за језичку групу ношени интересовањем и наклоношћу.

² У РЦТ „Михајло Пупин” заступљено је 15 научних дисциплина (од математике и физике до психологије и лингвистике). Полазници су подељени у старосне групе: средњошколци чине једну групу док су ученици основне школе подељени у групе по разреду који похађају (то је стога што је основаца много више међу полазницима).

³ У Петници и Тршићу одвијају се тзв. курсеви, односно седмодневне (или дуже) радионице у којима се обрађује једна област.

У областима које се обрађују ученици проналазе теме које би додатно истраживали, а уз помоћ ментора тема се формулише.

Пр. 1. Из иницијалне теме везане за деривацију, обрађивани су појмови *примарна* и *секундарна деривација* што је подстакло ученике да направе *Деривациони речник лексема из школској живој*.⁴ Дакле, пошло се од познате теме (*деривација*), тема је продубљена (појмови *примарни* и *секундарни дериват*), увежбана (на припремљеним примерима) и завршена самосталним истраживачким радом (начињен речник).

Пр. 2. Из теме везане за стране речи у савременом српском језику изникло је испитивање германизама, и на крају – самостални рад – начињен је *Речник германизама у локалним говорима*. Из исте основне теме (германизми) проистекао је и рад: *Германизми у електронском корпусу*⁵.

Пр. 3. Из теме везане за етимологију као лингвистичку дисциплину, развио се самостални истраживачки рад *Етимологија речи басна*.

Пр. 4. Из тема везаних за развој секундарних значења и фразеологију, развијен је рад *Семантичко-деривациони и фразеолошки појенцијал лексеме камен*.

Пр. 5. Из тема везаних за корпусну лингвистику, развијен је рад *Неајацијски префикси не- и де- код придева*. Из исте теме проистекао је и рад *Упојшеба лексеме санкција*.

Истраживање је самостално, уз саветодавну улогу ментора и предавача у Центру. Самостални истраживачки рад има мноштво позитивних ефеката за ученике средњих школа. На професионалном плану, ученици стичу вештине прикупљања података, анализе, комуникације, критичког размишљања, као и писања. Такође, ученици имају прилику да истраже своја професионална интересовања (уп. нпр. Lopatto 2010). На личном плану, рано ураћање у самостални истраживачки рад подстиче самопоуздање и тимски рад (Bhattacharyya et al. 2018).

И. Голубовић Илић (2015) показала је значај самосталног истраживачког рада на усвајање градива, као и однос ученика према самом градиву. Наиме, за потребе своје дисертације спровела је експеримент који је обухватио две групе ученика. Ученици контролне групе су градиво из Природе и друштва обрађивали на традиционални начин, док су ученици експерименталне групе обрађивали градиво уз самосталне истраживачке радове и лабораторијске методе. Резултати указују на то да су знања стечена у експерименталној групи трајнија и квалитетнија. Осим тога, анкетирање ученика је показало већу мотивисаност ученика у експерименталној групи.

⁴ Сви наведени радови су награђивани на Државном такмичењу талентованих ученика средњих школа.

⁵ Коришћен је електронски корпус srWaC (Ljubešić & Klubička 2016).

Само они аспекти изучаваних садржаја које ученик, у одговарајућим наставним ситуацијама, конструише сам за себе постају саставни део његовог активног – оперативног знања, а да би усвојена знања била одговарајућег квалитета, активности ученика у настави требало би осмислити, интензивирати и организовати тако да усвојена знања буду резултат и последица њиховог самосталног рада, личних напора, истраживања и труда (Голубовић Илић 2015: 10).

Ученици често истраживачке радове у Центру раде у пару (тј. пишу два полазника). Овакав заједнички рад подучава их решавању проблема, који подразумева слушање и разумевање туђих идеја, те кокреацију. Колаборативни задаци, као и самостално истраживање, такође спадају у образовне активности високог значаја (уп. Кућ 2008).

На крају, и само развијање вештине писања је важно за ученике. Писање рада захтева пажњу, планирање, размишљање, памћење, знање граматике и вокабулара, критичко мишљење и сл. Током писања потребно је размишљати о садржају рада, организацији текста, сврси писања сваког параграфа, користити адекватан вокабулар, размишљати о структури реченица (уп. нпр. Rahmat 2020). Дакле, кроз вежбање писања истраживачког рада, ученици овладавају вештинама које превазилазе академске оквире, а које се тичу пре свега критичког мишљења и планирања.

Током наставе, ученици добијају идеју о томе како треба да пишу, а затим, кроз задатке које углавном раде у пару, овладавају различитим елементима писања рада – научним стилом писања, структуром, цитирањем извора, итд.

Сматрамо да истраживачки радови не би требало да буду везани за тзв. „надарену децу“, већ да би ученици на редовној настави морали да прођу кроз ове процесе. Како је показано, истраживачки радови доприносе развоју међупредметних компетенција, доприносе јачању самопоуздања и доносе трајност знања. Истраживачки задаци креирају се у односу на узраст и знања ученика. На нижем школском узрасту то су задаци ниских захтева које ученици могу да ураде само хтењем да се задатак уради. Различит ниво задатка показаћемо на примеру ономастике.

Пр. 1. Ученици првог разреда треба да истраже ко им је дао име.

Пр. 2. Ученици млађих разреда могу да поброје сва имена у одељењу, разреду.

Пр. 3. Ученици нижих разреда могу да групишу имена по неком критеријуму, нпр. почињу на исто слово (поређају по азбучном реду), имају исти корен (без термина!) мушког и женског имена (пр. Јов-).

Пр. 4. Ученици старијих разреда треба да истраже ког порекла је њихово име.

Пр. 5. Ученици виших разреда могу да групишу имена по пореклу, истраже којих имена има највише, направе речник имена своје генерације.

Пр. 6. Овакав приступ може да се примени и у гимназијском узрасту са специфичним задацима (може се истраживати порекло, правити речник, али и анализовати имена са творбеног становишта).

4. Закључни коментари

Мањи истраживачки задаци реализовани на нижем школском узрасту могу да пробуде интересовање за језик. На вишем узрасту стечене вештине прикупљања података, анализе, сарадње само се надграђују. Са вештинама развијаним од „малих ногу” ученици могу да ураде комплекснија истраживања на старијем школском узрасту, сада развијајући вештине писања истраживачког рада.

Осим вештина које се тичу решавања проблема и писања, важно је и питање мотивисаности ученика. Чини се да су деца која су прошла кроз истраживачки рад на раном узрасту и мотивисанија за даље професионално усавршавање (уп. Голубовић Илић 2015). У прилог овоме говоре и чињенице, на пример, да три полазнице нашег групе раде на Филолошком факултету, једна у Линкдину, више полазника је остварило завидна академска постигнућа (професори су или асистенти на другим факултетима). Осим тога, важно нам је и то што наши полазници препознају значај знања и вештина стечених у овој групи.⁶ Свакако, у плану је и спровођење истраживања међу средњошколцима везаног за успешност примене оваквог приступа.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Голубовић Илић, И. *Могућности оспособљавања ученика за самостални истраживачки рад у настави природе и друштва*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2015.

*

Bhattacharyya P., Chan C. W. M., Waraczynski, M. „How Novice Researchers See Themselves Grow.” *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, Vol. 12, No. 2 (2018): 1–7.

⁶ Интересантно је да се у CV-у истраживача који се више не бави језичким питањима (нпр. Математички факултет) може прочитати да је био полазник Центра и наведена су постигнућа на републичким такмичењима из српског језика.

- Kuh, G. D. „Excerpt from High-Impact Educational Practices: What They Are, Who Has Access to Them, and Why They Matter.” *Association of American Colleges and Universities*, Vol. 14, No. 3 (2008): 28–29.
- Lopatto, D. „Undergraduate Research as a High-Impact Student Experience.” *Peer Review*, Vol. 12, No. 2 (2010): 27–31.
- Ljubešić N., Klubička F. „Serbian Web Corpus SrWaC 1.1.” *Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI*, 2016. <<http://hdl.handle.net/11356/1063>>.
- Pablo J. C. I., Lasaten R. C. S. „Writing Difficulties and Quality of Academic Essays of Senior High School Students.” *Asia Pacific Journal of Multidisciplinary Research*, Vol. 6, No. 4 (2018): 46–57.
- Rahmat, N. H. „Thinking about Thinking in Writing.” *European Journal of Literature, Language and Linguistics Studies*, Vol. 3, No. 4 (2020): 20–36.
- Redifer J. L., Strode D., Webb C. „Undergraduate Researchers: Mentees and Mentors.” *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning*, Vol. 21, No. 1 (2021): 72–83. <<https://doi.org/10.14434/josotl.v21i1.30361>>.

Valentina V. Parović
Milena S. Oparnica

INTRODUCTION TO RESEARCH WORK IN THE FIELD OF LANGUAGE

Summary

Taking into consideration the experience in working with gifted children in the field of languages at RCT „Mihajlo Pupin” in Pančevo, this paper will show the introduction to research works, but also open questions important for the development of young scientists. The activity in the group is based on a three-stage work: training, practicing, and independent research with mentor support. Such an arrangement also supports the structure of the research work. Research works contribute to the development of interdisciplinary competencies, strengthen self-confidence, and bring the durability of knowledge. Students acquire skills in data collection, analysis, communication, critical thinking, and writing.

Key words: research work, independent work, collaboration, writing, critical thinking.

ВЕСНА С. НИКОЛИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

ТИПОВИ ЗАДАТАКА ИЗ ОБЛАСТИ ПАРОНИМИЈЕ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (С ОСВРТОМ НА РУСКИ ЈЕЗИК)**

Будући да је од 2021. године паронимија званично ушла у програм за трећу годину гимназија друштвено-језичког и општег смера када је предмет Српски језик и књижевност посредни, веома је важно ученицима на адекватан начин објаснити овај парадигматски лексички однос и на добро осмишљеним и припремљеним задацима са њима провежбати прототипичне и фреквентне примере паронима. У раду се, при представљању различитих типова задатака, ослањамо, пре свега, на руску лингвистику Н. В. Кашину (2011), која говори о задацима са основног, средњег и вишег нивоа и дели их у четири групе: 1) задаци репродукције, 2) задаци трансформације већ познатог материјала о пароними-ма, 3) активно-спознајни задаци и 4) проблемски задаци. Сви издвојени типови задатака биће илустровани на материјалу савременог српског језика, али ће пажња бити скренута и на неке типичне примере из руског, због чега рад може бити користан наставницима обају језика.

Кључне речи: паронимија, лексикологија, парадигматски лексички одно-си, српски језик, руски језик, настава српског језика, настава словенских језика.

1. Уводна разматрања

1.1. Паронимија у наставним програмама српског и других словенских језика

Паронимија је парадигматски лексички однос који је у српске наставне програме (конкретно – у програм за трећу годину гимназија друштвено-језичког и општег смера) ушао прилично касно, тачније –

* vesna.nikolic@fil.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-9194-1759.

** Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: опис, теорије и примене* (178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад је заснован на истраживању спроведеном за потребе докторске дисертације *Паронимија у савременом српском језику*, одбрањене 8. јуна 2022. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, и представља измењену и допуњену верзију њеног поглавља *Паронимија у настави српског језика*.

тек 2021. године.¹ За разлику од паронимије, и заједно са њом хипонимије, остали парадигматски односи, према истраживању В. Илић (2022: 174–187), помињу се експлицитно у наставним програмима далеко раније: синонимија се први пут помиње још давне 1884. године у програму за пети разред, мада континуитет има тек до 1952. године; антонимија је своје место у програму нашла тек готово седам деценија касније – 1952. године – описно у програму за пети, а терминолошки у програму за осми разред; хомонимија је, најзад, први пут програмом предвиђена за осми разред 1930. године.²

Што се руског језика као матерњег тиче, немамо конкретан податак када је тачно паронимија своје место нашла у наставним програмима, али у раду Ј. А. Остренкове из 2013. године налазимо информацију да су аутори новог образовног стандарда *однедавно* навели тему „Пароними у руском језику” као неизоставно проучавану тему у простору школског образовања (Остренкова 2013: 172), што помало изненађује јер изучавање паронимије у Русији има далеко дужу традицију него што је то случај са српском средином и на руском језику постоји велики број радова, монографија и речника посвећених управо паронимима. Прегледом програма рада за основно опште образовање за предмет Руски језик од 5. до 9. разреда из 2021. године, установили смо да је паронимија предвиђена за обраду већ у 5. разреду, где стоји да се ученик упознаје са синонимима, антонимима, хомонимима и паронимима, које уме исправно да употребљава, као и са различитим типовима речника (општим једнојезичним, речницима синонима, антонима, хомонима, паронима) и њиховом улогом у упознавању са лексичким богатством матерњег језика (*Примерная рабочая программа основного общего образования – Русский язык 2021*). Пароними се поново јављају и у програму за 10. разред, где се наводи да је важно да ученик разликује парониме, правилно их употребљава и уме да одреди њихово лексичко значење, као и да уме да се служи речником паронима (*Примерная рабочая программа среднего общего образования – Русский язык 2022*). Обрада паронимије у настави руског језика у Русији веома је важна и из једног веома практичног разлога – руски ученици на општој матури обавезно имају задатак који се тиче паронима (задатак 5 опште матуре из руског језика) (Кузьмина и Юркина 2019: 267).

¹ Морамо напоменути да се паронимија ипак имплицитно јавља у наставном програму за шести разред 2008. године кроз формулацију „значења речи приближних облика” (Илић 2022: 184). Међутим, терминолошки се, као и хипонимија, појављује тек 2021. године, и то само у програму за средњу школу.

² Када је реч о програмима за средњу школу, синонимија се први пут јавља 1960, антонимија 1991, а хомонимија 1960. године (Илић 2022: 192–198).

Када је реч о настави других словенских језика, према резултатима истраживања В. Илић (2023: 267), паронимија је на основношколском нивоу образовања курикулумима предвиђена, осим у Русији, једино још у Украјини (у 5. и 6. разреду) и у Северној Македонији (у 6. и 7. разреду). У свим осталим словенским земљама, укључујући ту и Србију, паронимија није једна од наставних јединица у основној школи. В. Илић сматра да се, иако на том узрасту ученици начелно могу да разумеју паронимију, тада морају уводити у нешто једноставније концепте и односе да би касније разумевање паронимије било потпуније, као и да су најуспешнији „у планирању паронимије били аутори програмског садржаја у Македонији, који су овај однос предвидели за усвајање у шестом и седмом разреду, када су ученици мало зрелији и способнији за увиђање тананих семантичких разлика међу лексемама у паронимском односу” (Илић 2023: 268).

1.2. Значај обраде паронимије у наставном процесу

Будући да паронимија представља место укрштања лексикологије (парадигматски и синтагматски лексички односи), творбе речи (семантика деривата), језичке културе, норме,³ методике предавања српског као матерњег и као страног, значај њене обраде на часовима српског језика више је него очигледан. О важности обраде паронима у школама говорила је Р. Драгићевић, издвајајући као најважније разлоге следеће: (1) у питању су речи које се међусобно мешају, па утврђивање њиховог значења доводи до богаћења језичке културе; (2) вежбања о паронимији представљају један од бољих начина за упознавање могућности творбених морфема – заменом једне творбене морфеме другом добија се сасвим другачије значење лексеме; (3) вежбања посвећена паронимији представљају одличне (можда и најбоље) задатке за вежбање лексичке семантике јер се најбољи резултати у изоштравању аналитичких способности ученика постижу упоређивањем сличних садржаја; (4) упознавање са паронимијом у српском језику помаже ученицима у савладавању међујезичке паронимије у настави страних језика (Драгићевић 2012: 99).

На чињеницу да се паронимима мора дати знатно више простора у настави језика указивали су и бројни руски методичари: Кузмина и Јуркина, на пример, наводе да истраживања показују да је проценат мешања паронима прилично висок – 12% укупног броја грешака у ше-

³ Највећи број нормативних напомена и препорука из области лексичке норме у новом издању *Нормативне грамаџике српског језика* тиче се управо употребе паронима (в. Пипер и др. 2022: 233–330).

стом разреду чине управо пароними, док је проценат осталих погрешки знатно мањи: употреба речи у њој несвојственом значењу (6%), оскудност и монотоност синтаксичких конструкција (3%), погрешан одабир предлога (5%) итд. (2019: 268). Ауторке истичу да је изучавање паронимије у школи важно не само како би се отклониле грешке већ и како би ученици обогатили свој лексички фонд и побољшали своје изражавање. Због тога оне додају да је упознавање са паронимима потребно отпочети још у 5–6. разреду приликом обраде лекције „Лексика”, што би омогућило да ђаци на време почну са богаћењем свог вокабулара, избегавањем лексичких грешака и неговањем језичке прецизности (Кузьмина и Јуркина 2019: 268), и наводе да би у том узрасту акценат требало ставити на практични аспект коришћења паронима. Нама се чини да би наставници српског језика са указивањем на речи које слично звуче и имају различито, али повезано значење такође могли почети већ када на ред дође обрада именских речи, при чему би се појава паронимије (без термилошке ознаке) могла илустровати на пару *именички – именски*. То је, уосталом, у складу са оним што се у већини методички усмерених радова о паронимима у руском језику предлаже – да се у обраду паронима крене од придева, као врсте речи код које је овај парадигматски однос најзаступљенији.

У радовима руских методичара посвећених паронимији среће се обиље примера код којих руски ученици и студенти често греше. Овде дајемо подужи списак таквих парова јер их сматрамо значајним и за методiku руског као страног, а самим тим и за наставу руског језика у Србији, јер ако код ових примера греше изворни говорници, велика је вероватноћа да ће они изазивати бројне потешкоће код оних који овај језик усвајају као страни: *одеть – надеть, представить – предоставить, адресант – адресат, безответный – безответственный, существо – сущность, командированный – командировочный, рост – возраст, длинный – длительный, желанный – желательный, гривастый – гривистый, жизненный – житейский, дипломатичный – дипломатический, изобретательский – изобретательный, деловитый – деловой – дельный, благоустройство – благоустроенность, вдох – выдох, человечный – человечий, предвидеть – провидеть, интеллигентный – интеллигентский, смещение – смешение, затемнение – затенение, здравица – здравница, одинокий – одиночный, поступок – проступок, драматичный – драматический, обезлесев – обезлесив, обезземелеть – обезземелить, обессилеть – обессилить, останки – остатки, крестный – крёстный, диктат – диктант, дружеский – дружественный, нестерпимый – нетерпимый, опасный – опасливый, сытый – сытный, обеднеть – обеднить, конструкторский – конструктивный, эффектны́й – эффективный, политический – поли-*

тичный, эмигрантский – эмиграционный, бюрократический – бюрократичный – бюрократизированный, демократический – демократичный – демократизированный, вековой – вечный, гордость – гордыня, исходный – исходящий, обрывок – отрывок, скрытый – скрывший, ледовый – ледяной, дождевой – дождливый, каменистый – каменный, искусный – искусственный, доброта – добротность, наследство – наследие, бережливый – бережный, охладеть – охладить итд.⁴

О важности обраде паронимијске лексике у настави руског језика у српској средини писала је М. М. Веретинова, која истиче да је „актуелизована паронимијска лексика широко заступљена у савременим руским медијима, па је зато веома важно разликовање актуелизованих паронимијских лексема приликом предавања руског језика као страног српским ученицима и студентима” (2018: 24). Ова ауторка такође издваја најважније принципе који се морају поштовати и доследно следили у раду са паронимима: *принцип свесности*, према коме усвајање паронимијске лексике подразумева да ученици схватају значења паронима и њихове везе с другим лексемама; *принцип повезаности теорије и праксе*, који подразумева оспособљавање ученика да примењују стечена знања, вештине и умећа у свом практичном раду; *принцип систематичности*, који се приликом предавања о лексемама у односу паронимије испољава кроз узимање у обзир постепености процеса формирања лексичких вештина, кроз системност размештаја примера и вежбања у наставним материјалима; *принцип континуитета*, који подразумева органску везу између претходно усвојеног и новог градива, што значи да стално треба укључивати паронимијску лексику која је усвојена у претходној фази; *принцип научности* огледа се у систему излагања градива, односно презентовања паронима у наставном процесу које је у складу са захтевима савременог нивоа методичке науке; *принцип стабилности*, који се остварује кроз организовање писмених провера након завршетка рада на теми, многоструког понављања актуелизованих паронима у тексту и њихове активизације кроз говорна вежбања; *принцип индивидуализације и узимања у обзир специфичне наставне средине* подразумева узимање у обзир не само индивидуалних већ и групних специфичности српских ученика и студената, конкретно – њихових потреба, интересовања, нивоа припремљености за перципирање одређеног градива; *принцип комуникативности*, који подразумева употребу паронима у природним условима говорне комуникације (Веретинова 2018: 24–25).

⁴ Примери су ексцерпирани из методички оријентисаних радова руских лингвиста Ј. А. Остренкове (2013), А. А. Кузmine и Т. Н. Јуркине (2019), М. М. Веретинове (2018) и Н. В. Кашине (2011). За још примера из руског језика в. и докторску дисертацију *Паронимија у савременом српском језику* (Николић 2022).

2. Методологија рада са паронимима у настави

Будући да смо у докторској дисертацији *Паронимија у савременом српском језику* (2022), као и у бројним појединачним радовима (Николић 2021, 2022а, 2023), детаљно писали о различитим теоријама и погледима на саму природу паронимије и дали бројне класификације лексема у овом лексичком односу, овде се нећемо задржавати на питању шта то јесу или нису пароними. Сматрамо да би у теоријском смислу за ученике била сасвим адекватна упрошћена дефиниција паронима, која гласи: *пароними су речи сличне форме и различитої, али повезаної значења*. Важно је, дакле, да се ученици, за почетак, упознају са постојањем парадигматског лексичког односа који подразумева везу између лексема које су и на плану форме и на плану садржаја повезане, блиске, али међу којима ипак постоје одређене важне разлике. Све досад наведено тиче се теоријског упознавања ученика са појмом паронимије и паронима. У руској методичкој литератури нуде се и бројни практични модели за рад са лексемама у односу паронимије, при чему нам је један привукао посебну пажњу. У питању је приступ који је у раду *Лексичко-творбени принципи предавања теме „Пароними у руском језику“ у средњој школи* представила Ј. А. Остренкова (2013: 172–176). Наиме, ауторка је, анализирајући постојеће приступе паронимима у настави, уочила две главне тенденције. Према њеним речима, једна група аутора уџбеника паронимима приступа селективно, односно реч по реч објашњава семантику паронима и њихову реализацију у контексту, док се – са друге стране – познати методичари позивају на творбене специфичности овог лексичког слоја (Остренкова 2013: 175). Сама Остренкова се залаже за комбинацију наведених приступа, са чиме се и ми слажемо.

Представљајући предлог свог приступа, Ј. А. Остренкова наводи да је предавање о паронимији могуће организовати на тај начин да ученик пред собом има опцију да усвоји парониме руског језика путем морфема и њиховог значења. На пример, ученицима се могу дати паронимски парови који садрже идентичне творбене морфеме: *серебряный* (сребрн) – *серебристый* (сребрнкаст), *земляной* (земљан) – *землистый* (земљаст), *глиняный* (глинен) – *глинистый* (глинаст), *шерстяной* (вунен) – *шерстистый* (вунаст) итд. Наведене парове требало би даље поделити у две групе: на лексеме са суфиксима *-ан-* и *-ян-* и лексеме са суфиксом *-ист-* и ученицима објаснити да суфикси из прве групе формирају лексичке јединице са значењем *од чега се састоји*, *од чега је направљен предмет*, док суфикси из друге групе уносе значење *сличан*, *налик на нешто*. На тај начин, како Остренкова истиче (2013: 175–176), творбено обухватамо сличан слој паронимијске лексике и штедимо драгоцену наставно време јер не објашњавамо парониме пример по пример. Како ауторка даље

наводи, на овај начин ученици у својој свести издвајају „веће групе речи које поседују интегралне схеме са смисаоним компонентама које су својствене значењима свих посматраних речи” (Остренкова 2013: 176), односно ученици током предавања у својој свести формирају лексичко-семантичке групе које повезују творбене морфеме и заједничко значење, чиме се за објашњавање лексичког значења, стилске обојености, спојивости и сл. великог броја речи издваја минимум времена. Паронимске парове који се не јављају у оквиру већих творбених модела треба представити појединачно. Најзад, Ј. А. Остренкова објашњава и предности оваквог приступа паронимима. Према њеним речима, тесна интеракција са морфемама, с тачке гледишта њиховог смисаоног садржаја, омогућиће ученицима да се пажљивије односе према матерњем језику, да размишљају апстрактно тако што ће учавати оно што је заједничко у значењу речи са сличним морфемама, да разумеју јасне и прецизне законитости свог језика (Остренкова 2013: 176).

Нама се овакав приступ паронимима чини веома занимљивим и корисним пре свега због чињенице да се пароними не одвајају од творбе речи као свог примарног изворишта. Све оно о чему је Р. Драгићевић (2020) говорила у контексту значаја творбе речи у учењу српског као страног важи, чини нам се, и када је у питању усвајање српског као матерњег језика. Наиме, ауторка наводи да је један од важних задатака у настави страног језика да се ученицима омогући да препознају значења речи које им нису познате када се употребе самостално, ван контекста, и да главна стратегија којом наставник треба да се послужи јесте да код ученика развија способност да препознају аналогију, као једну од најважнијих језичких законитости, а која је изазвана управо регуларним процесима у језику, пре свега када је реч о творбеним и семантичким механизмима (Драгићевић 2020: 131). У складу са оним што Остренкова наводи, када се ученици на довољном броју примера упознају са одређеним паронимијским моделом и семантиком суфикса којима су његови парњаци изведени (у српском, на пример, *-ан/-ен* : *-аст* (нпр. *ваздушан* – *ваздушаст*, *земљан* – *земљаст*, *вунен* – *вунаст*), *-аћ* : *-аст* (нпр. *зубаћ* – *зубаст*, *шакач* – *шакаст*, *јрскаћ* – *јрскаст*), *-ав* : *-аст* (нпр. *брадавичав* – *брадавичаст*, *љивичав* – *љивичаст*, *чирав* – *чираст*),⁵ *-ач* : *-ло* (нпр. *бројач* – *бројило*, *јомаћач* – *јомаћало*), *-(л)ишће* : *-(о)ница* (нпр. *вежбалишће* – *вежбаоница*, *зборишће* – *зборница*, *ићралишће* – *ићраоница*) и сл.), захваљујући аналогији ће бити у могућности да претпоставе значење непознате лексеме када са њом дођу у сусрет и правилно је употребе у контексту. На пример, ако наставник ученицима на довољном броју примера покаже да изведенице са суфиксом

⁵ За још примера паронимских парњака са суфиксом *-аст* в. Николић 2023.

-(л)ишће углавном означавају отворене површине, а оне са суфиксом -(о)ница најчешће просторије, затворена места, ученици ће бити у стању да при сусрету са непознатом лексемом тачно претпоставе њено значење и адекватно је употребе у контексту. Наравно, с обзиром на саму природу паронимије, биће и оних примера које ће наставници морати изоловано да објашњавају (нпр. *академац* – *академик*, *аишеа* – *аишеичар*, *баријера* – *барикада*, *демонстрант* – *демонстрашор*, *ексионат* – *ексионент*, *еишеи(а)* – *еишеиичар*, *носила* – *носиљка*), али се помоћу овог приступа ученицима ипак нуди увид у творбени систем и његове законитости. На тај начин се паронимија повезује са градивом из области творбе речи и омогућава увид у језик као систем. Због тога је паронимија погодна за обраду током читаве школске године, када год се обрађује проблематика из области творбе речи и сваки пут када се у тексту или у разговору јави неки паронимски пар. Н. В. Кашина (2011: 42) наглашава чак да је обраду паронима неопходно повезати са обрадом наставних јединица из области лексикологије, творбе речи, морфологије, синтаксе и говорне културе јер такав рад доприноси усвајању семантике афикса, развија осећај за норму и језик и помаже ученицима да овладају граматичким нормама спојивости речи.

3. Задаци из области паронимије

Као што смо на једном месту већ поменули, ученици у Русији на општој матури из руског језика обавезно на тесту имају једно питање које се тиче разумевања и правилне употребе паронима, а Н. В. Кашина наводи да управо са овом врстом питања ученици имају великих потешкоћа (2011: 42). Ауторка такође истиче да се питања у вези са паронимијом јављају на свим врстама тестова, односно на тестовима са свих нивоа (основни, средњи, виши). У задацима са основног нивоа од ученика се очекује да пронађу ону реченицу у којој је употребљен погрешан паронимски парњак, на средњем нивоу се од ученика тражи да сами формулишу одговор, односно опишу, на пример, разликовне нијансе, док задатак са паронимима на вишем нивоу подразумева одговор у виду есеја и рад на тексту (Кашина 2011: 42). Н. В. Кашина додаје и да је, са становишта психоллингвистике, у раду са паронимима неопходно користити „под један, задатке полисензорног усмерења који комбинују доминантне канале перцепције аудитивних, визуелних и кинестетичких типова (задаци морају садржати информације са сва три канала уз коришћење визуелних, аудитивних и кинестетичких предиката: погледајте, одслушајте, запишите), а под два, задатке који активирају мисаони рад ученика” (2011: 42).

У раду Н. В. Кашине може се наћи и велики број разноврсних задатака за увежбавање паронима, а по истим моделима би и наставници српског језика могли осмислити задатке за своје ученике. Ауторка задатке са паронимима дели у четири групе: 1) задаци репродукције, 2) задаци трансформације већ познатог материјала о паронимима, 3) активно-спознајни задаци и 4) проблемски задаци (2011: 43–44). У првој групи налазе се задаци у којима се од ученика захтева познавање саме дефиниције паронимије и паронима, њихово просто препознавање ван контекста, навођење примера, повезивање паронимских парњака, састављање синтагми од одговарајућих чланова паронимских парова и сл. На материјалу српског језика, то би могло изгледати овако:

- Прочитајте и запамтите дефиницију: *Пароними су речи сличне форме и различитој, али повезаној значења*. Наведите примере паронима.
- Препишите из *Речника српског језика* значења паронима: *адресант – адресат, љубимац – љубитељ, познаник – познавалац, изворан – изворски, суседски – суседни, новински – новинарски, болешив – болешљив, сумњив – сумњичав, белећи – белићи, црвенети – црвенићи, превидети – предвидети* итд. Запамтите ова значења.
- Уз наведене речи допишите једну од понуђених лексема из граде.
 - а) _____ сигнала (*давач//давалац*)
 - б) туристички _____ (*водиц//водиатељ*)
 - в) главни _____ ФБИ (*истражитељ//истраживач*)
 - г) филмски _____ (*монтажер//монтер*)
 - д) озонски _____ (*омош//омошач*)
 - ђ) тражити од некога _____ (*позајмица//позајмљеница*)
 - е) _____ за информације од јавног значаја (*повереник//поверилац*)
- Саставите синтагме од следећих паронима:
 - 1) *вековни – вечан* (нпр. *вековни сукоб – вечни животи*)
 - 2) *дрвен – дрвени* (нпр. *дрвена столица – дрвна индустрија*)
 - 3) *оружан – оружни* (нпр. *оружани сукоб – оружни листи*)
 - 4) *ефектан – ефективан* (нпр. *ефектна хаљина – ефективни шрошкови*)
 - 5) *грамски – грамаћичан* (нпр. *грамски писац – грамаћична завршница*)

• Из следећег скупа речи издвојте паронимске парове:			
удах	глинен	ослепети	читаност
бубуљичав	имунитет	значај	ослепити
уздах	глинаст	читљивост	имуност
			бубуљичаст
			значање

У групи задатака трансформације налазе се задаци у којима се сада од ученика очекује да одговарајуће чланове паронимских парова исправно употребе у реченици, да од одређене мотивне лексеме сами изведу паронимске парњаке, да уоче и исправе грешке при употреби паронима у реченици, да користећи одређене суфиксе или префиксе сами начине паронимске парове и сл. У питању су, дакле, за ученике когнитивно захтевнији задаци.

- Наведене реченице допуните одговарајућим паронимским парњацима.

1. Иван и Марко су отишли у _____ да попију пиво.
а) пивара б) пивница
2. Немања ради као _____ на једној националној телевизији.
а) снимач б) сниматељ
3. Ово писмо никада неће стићи до свог _____.
а) адресанта б) адресата
4. Петар је _____ сајта нашег факултета.
а) администратор б) административац
5. Предраг Пипер је био наш _____, који је редовни члан Српске академије наука и уметности постао 2013. године.
а) академац б) академик
6. Радници ЕПС-а су данас читавали _____.
а) бројач б) бројила

- Од именице *земља* помоћу суфикса *-ан*, *-ав* и *-аси* направите три придева, од којих ће А) један имати значење *који је по физичким особинама сличан земљи, шрошан, сишан*, Б) други који је од земље, а В) трећи који је умазан земљом, *јосућ земљом*. Сваки од три добијена придева употреби у по једној реченици.

- У следећим реченицама подвуците речи које су погрешно употребљене и замените их одговарајућим паронимским парњацима.
- а) Иво Андрић је наш чувени писар.
 - б) У основној школи сам био носач Вукове дипломе.
 - в) Станари Србије следеће недеље излазе на изборе.

- г) У музеју је било пуно експонената.
- д) Он је велики љубимац доброг вина и укусне хране.
- ђ) Банка се преселила на нове локалитете.
- Објасните због чега речи које сте подвукли нису адекватно употребљене у датим реченицама.

- Од следећих глагола направите по једну именицу која означава инструмент и по једну која означава човека који врши радњу исказану глаголом. За сваку именицу саставите по једну реченицу.
 - а) *мериџи*: _____ (инструмент) : _____ (човек)
 - б) *чиџаџи*: _____ (инструмент) : _____ (човек)
 - в) *шџамџаџи*: _____ (инструмент) : _____ (човек)
- Допуните следеће реченице одговарајућим паронимским парњацима.
 - а) Човека који потиче са Оријента називамо _____, а онога који проучава оријенталне језике _____.
 - б) Човека који је присталица хуманизма називамо _____, а онога ко учествује у хуманитарним мисијама _____.
 - в) Особа која даје мандат назива се _____, а особа која прима мандат _____.
 - г) Рањеници и болесници се носе на _____, а бебе и мала деца у _____.

Као примери активно-спознајних задатака наводе се они у којима се од ученика тражи да својим речима објашњавају значењске разлике међу паронимским парњацима, као и семантику самих суфикса и префикса, да утврђују стилске нијансе које пароними уносе у реченице, да размишљају о односу између синонимије и паронимије и проналазе укрштања ових односа међу значењима појединих лексема и сл. На пример:

- Објасните разлику између следећих паронимских парњака: *секретшарица* – *секретшарка*, *ледџиџи* – *ледџалиџи* и *сџаниџи* – *сџановиџи*. За сваку од наведених речи саставите по једну реченицу. Уколико имате потешкоћа у решавању задатка, консултујте *Речник српског језика* Матице српске.
-
- Објасните разлику између паронимских парњака *музиканџи* – *музичар* и *џолиџиканџи* – *џолиџичар*. Коју тенденцију уочава-те код лексема на -*анџи*?
-

- Из *Речника српског језика* препишите значења следећих паронима:
 - а) *модернизаџор* – *модернист*(а) _____
 - б) *реформаџор* – *реформист*(а) _____
 - Одредите у чему је суштинска разлика између лексема које се завршавају на *-аџор*, са једне, и оних на *-ист*(а), са друге стране. Какво значење уноси *-аџор*, а какво *-ист*(а)?
-
- У *Речнику српског језика* пронађите лексеме *класик* и *класичар* и на основу дефиниција које се у њему дају одредите у којим значењима су ове две речи синоними, а у којим пароними.

<p>класик м лат. 1. а. врхунски ствара- лац у каквој области уметности или науке, чије дело представља трајни допринос уметности или науци. б. писац старе грчке или римске књи- жевности. 2. ист. припадник највише класе у старом Риму</p>	<p>класичар м 1. проучавалац класич- них језика, класичне уметности. 2. в. <u>класик</u> (1): ~ по духу, ~ по култури.</p>
---	---
 - Размислите о томе која значења префикси *пре-* и *про-* уносе у значења паронимских парњака *премашиџи* и *промашиџи*. Објасните својим речима њихова значења.
-

Најзад, проблемски задаци о којима Кашина говори когнитивно су најсложенији и обично подразумевају рад на текстовима. Као примере можемо узети следеће типове задатака:

- У различитим коментарима на интернету могу се наћи синтагме попут *давачи изјава*, *примачи џлаџа* или *џолиџиџки анализаџори*, *филмски криџизери*. Због чега су коментатори употребили баш именице *давач*, *примач*, *анализаџор*, *криџизер*, а не *давалац*, *прималац*, *аналиџичар* и *криџичар*? Шта су оваквим избором лексема желели да постигну? Објасните својим речима значењске разлике између наведених паронимских парњака.
-
-
- Прочитајте пажљиво следећи чланак из новина:
Збоџ џоџоришане еџидемиџлошке сиџуације на џериџориџи Реџублике Србије, од данас су на снази нове мере за сиџречавање ширења вируса корона. Према речима нашеџ иџтакнуџоџ еџидемиџлоџа, у џоџу је нови еџидемиџски џалас и морамо учиниџи све како бисмо смањили број оболелих. Најновије еџидемиџлошке

ситуације показују да вирус корона у овом шаласу даје блаже симптоме, али да ипак морамо предузети све мере опреза.

- Који паронимски пар препознајете у тексту? Препишите значења издвојених парњака из *Речника српског језика* Матице српске. Погледајте поново у тексту да ли су свуда ови пароними употребљени у складу са својим значењима? Где примећујете грешку? Које значење добија синтагма у којој је употребљен погрешан члан паронимског пара?
- Придевске парониме *исихички* и *психолошки* распоредите на одговарајућа места у следећем тексту:
Проблеми вршњачког насиља и насиља у породици данас су међу највећим проблемима у нашем друштву и сви се против њега заједно морамо борити. Жртве насиља суочавају се са бројним _____ проблемима и врло често морају потражити стручну _____ помоћ која се бесплатно пружа у бројним _____ саветовалиштима широм земље. Жртве у ова саветовалишта врло често долазе у тежким _____ стањима и бројне _____ ситуације показују да рад са њима захтева континуирану подршку породице и околине.
- Објасните чиме сте се водили приликом распоређивања датих паронимских парњака: шта значи један, а шта други? Уз које још именице може ићи придев *исихички*, а уз које *психолошки*? Наведите по неколико за сваки придев.

4. Закључна разматрања

Као што смо у уводном делу рада показали, разлога за обраду паронимије на часовима српског, а наравно и других словенских, језика заиста је много. Паронимија је место укрштања лексикологије и дериватологије, као и нормативистике и језичке културе и због тога је веома погодна за повезивање са многим другим наставним јединицама, што и јесте један од задатака савремене наставе. Пароними су свуда око нас и веома су фреквентни у свакодневной писаној и усменој комуникацији и, иако ученици вероватно не знају њихову терминолошку ознаку, врло се често сусрећу са њима (на телевизији, на интернету, у обичном разговору), али и веома често греше баш при њиховој употреби. Због тога забрињава чињеница да се раду са паронимима обично не посвећује довољна пажња на часовима језика и да не постоји системски, организован, адекватно уобличен приступ овом лексичком односу. Како би се тај проблем превазишао, ми се у овом раду залажемо за *лексичко-творбе-*

ни *присћуи* Ј. А. Остренкове, јер нам се чини врло погодним будући да не запоставља ни значењску ни формалну страну паронима, омогућава ученицима да се кроз парониме упознају са творбеним морфемама матерњег језика и обрнуто, као и да упознају законитости творбеног система свог језика. Рад са паронимима изоштриће њихове аналитичке способности јер је у многим примерима реч о тананим разликовним нијансама међу паронимским парњацима, мада, наравно, има и доста случајева где су те разлике оштрије и очигледније. Увођењем пароније у наставне програме учињен је само један мали корак.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вереитинова, М. М. „Методическая модель представления актуализированной паронимической лексики в сербской аудитории.” У: *Трајом славистичких истраживања професора Бојољуба Сјанковића*. К. Кончаревић (ур.). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду (2018): 23–32.
- Драгићевић, Р. „Неки теоријски и методички аспекти регуларних механизма творбе речи у настави српског као страног језика.” У: *Српски као страни језик у теорији и пракси IV*. В. Крајишник (ур.). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, Центар за српски као страни језик (2020): 131–140.
- Драгићевић, Р. *Лексикологија и грамађика у школи: методички огледи*. Београд: Учитељски факултет, 2012.
- Остренкова, Е. А. „Лексико-словообразовательный принцип преподавания темы «Паронимы русского языка» в средней школе.” *Новое в психолого-педагогических исследованиях*, № 4 (32) (2013): 172–176.
- Илић, В. „Лексикологија у образовним курикулумима словенских земаља (компаративни приступ).” У: *Актуалне проблеме исследования современной славистики: язык, перевод, литература, культура, история*. С. И. Терехова (гл. ред.). Peter Lang Group AG (2024): 262–270 (у штампима).
- Илић, В. *Теорија и пракса наставе лексикологије српског језика (у основној и средњој школи)*. Необјављена докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду 9. јуна 2022.
- Кашина, Н. В. „Изучаем паронимы в средней школе.” *Филологический класс*, 26 (2011): 40–44.
- Кузьмина А. А., Юркина Т. Н. „Методические рекомендации по изучению паронимов в школе.” В: *Русский язык в условиях би- и полилингвизма*. З. Н. Якушкина (от. ред.). Чебоксары: Чуваш. гос. пед. ун-т. (2019): 268–269.
- Николић, В. „Паронимија у настави српског језика.” *Књижевност и језик*, LXVIII/1 (2021): 159–174.
- Николић, В. „Паронимијске везе придева са суфиксом *-аст*.” У: *Актуалне проблеме исследования современной славистики: язык, перевод, литература, культура, история*. С. И. Терехова (гл. ред.). Peter Lang Group AG (2024): 185–196 (у штампима).

- Николић, В. „Улога и значај електронског корпуса у истраживању паронимије у савременом српском језику.” У: *Актуелна ишћања лексиколоије и лексикографије српскога језика*. М. Ковачевић (ур.). Андрићград: Андрићев институт (2022): 251–277.
- Николић, В. *Паронимија у савременом српском језику*. Необјављена докторска дисертација одбраћена на Филолошком факултету Универзитета у Београду 8. јуна 2022.
- Оишћи сћандарди иосћићнућа за крај оишћеї средњеї образовања и васиїшћања и средњеї сїручної образовања и васиїшћања у делу оишћеобразовних їредмета: Српски језик и књижевностї*. Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.
- Пипер П., Клајн И., Драгићевић Р. *Нормативна їраматика српскої језика*. – 4. издање. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Примерная рабочая программа основного общего образования – Русский язык*, 2021.
- Примерная рабочая программа среднего общего образования – Русский язык*, 2022.

Vesna S. Nikolić

TYPES OF TASKS FROM THE FIELD OF PARONYMY IN THE TEACHING OF THE SERBIAN LANGUAGE (WITH THE REFERENCE TO THE RUSSIAN LANGUAGE)

Summary

Since paronymy has officially entered the curriculum for the third year of the gymnasium (streams: social sciences and linguistics and the general stream) since the school year 2020/2021, it is very important to adequately explain this paradigmatic lexical relation to students and to practise prototypical and frequent examples of paronyms with them on well-designed and prepared tasks. In this paper, when presenting different types of tasks, we rely, first of all, on the Russian linguist N. V. Kašina (2011), who talks about tasks from the basic, middle and higher levels and divides them into four groups: 1) reproduction tasks, 2) tasks of transformation of already known material about paronyms, 3) active-cognitive tasks and 4) problem tasks. All types of these tasks will be illustrated on the material of the contemporary Serbian language, but attention will also be drawn to some typical examples from Russian, which is why the work can be useful for teachers of both languages.

Key words: paronymy, lexicology, paradigmatic lexical relations, Serbian language, Russian language, Serbian language teaching, Slavic language teaching.

ДАНИЛО С. АЛЕКСИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

ВИЗУЕЛИЗАЦИЈА МОРФОЛОШКИХ СТРУКТУРА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

Под морфолошком структуром подразумева се резултат морфемске анализе дате речи у којем су елементи (морфеме) груписани димензионално, тако да се у виду има релевантни део творбеног ланца (тј. уз уважавање нпр. чињенице да у форми *бродићи* најпре на корен *брод-* долази суфикс *-ић-*, а тек на основу *бродић-* наставак *-и*). Визуелизацијом се пак морфолошке структуре сматра графички приказ дотичне структуре (нпр. $[[\text{брод}]\text{ић}]\text{и}$ ум. једнодимензионалног $\text{брод}[\text{ић}]\text{и}$). Визуелизације морфолошких структура дају се отелотворити (конкретизовати) на различите начине, нпр. као речни слив. Применом отелотворених морфолошких структура вероватно се могу лакше испунити неки од наставних циљева у гимназијама.

Кључне речи: српски језик, морфологија, корен, творба речи, префиксација, методика, визуелизација података, *Python*, илустрација.

1. Процењује се да је 90% свих информација прослеђиваних [људском] мозгу **визуелно** и да људска бића генерално имају способност да слике процесирају 60.000 пута брже него текст (Savić 2020: 167).¹ У визуелном процесирању учествује око једне четвртине људског мозга, што је више него и код једног другог чула (Raman 2015: 15). Око 40% људи између визуелног, аудиторног и кинестетичког учења најрадије бира визуелно (Savić 2020: 167).

Подаци су дискретне, објективне чињенице [...]. Они могу бити нешто врло просто, али обимно, без значења и, што је важније, без повезаности и унутрашње структуре. Организовани и уређени на разне начи-

* danilo.aleksic@fil.bg.ac.rs

** Рад је заснован на приступном предавању које је аутор одржао 2020. године, али се не своди на њега. Презентација са приступног предавања биће доступна на страници https://daleksic.rs/preporucene_verzije.

¹ Цео овај одељак чине слободно преведени цитати.

не, подаци воде ка информацији – обрађеним подацима презентованим као одговор на неко питање [...] (Raman 2015: 2–3).

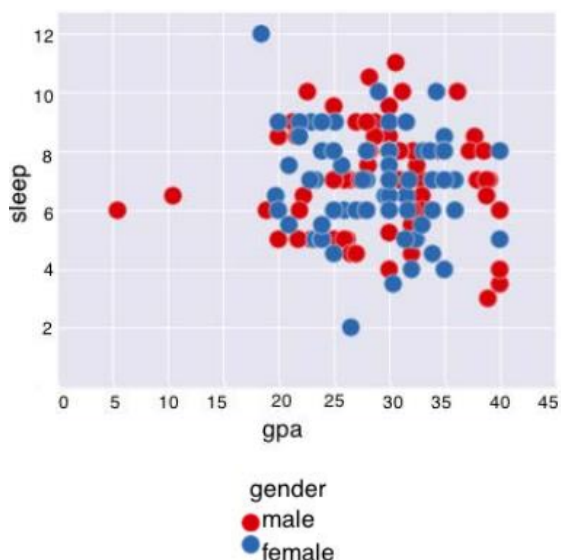
Визуелизација података (ВП) процес је трансформисања сирових података у слике које омогућују да се у њих стекне увид (Kovalerschuk, Andonie *et al.* 2022: 2). Добро познати израз да слика вреди хиљаду речи може се преформулисати тако да гласи „слика казује причу једнако добро као велика збирка речи”. Визуелизација је, дакле, врло драгоцен алат који помаже посматрачу да брзо схвати неки концепт. Међутим, ВП је више уметност него умеће јер покушај да се она прекомерно користи може имати супротан ефекат (Raman 2015: vii). ВП једним је делом уметност, а другим наука. Изазов је урадити уметнички део исправно тако да се научни део не уради погрешно, и обрнуто. Подаци морају бити пренети и верно и естетски угодно (Wilke 2019: 1). ВП није онако лака као што изгледа; она [...] захтева доста вежбе и искуства (Raman 2015: 15). ВП подсећа на решавање задатка из математике. Не постоји један једини прави начин да се он реши. Слично као кад се решава математички задатак, нема једног јединог правог начина да се створи метод визуелизације (Raman 2015: 90).

Пример података:

gender	tv	computer	sleep	height	momheight	dadheight	exercise	gpa
Female	13.0	10.0	3.50	66.0	66.0	71.0	10.0	4.000
Male	20.0	7.0	9.00	72.0	64.0	65.0	2.0	2.300
Male	15.0	15.0	6.00	68.0	62.0	74.0	3.0	2.600
Male	8.0	20.0	6.00	68.0	59.0	70.0	6.0	2.800
Female	2.5	10.0	5.00	64.0	65.0	70.0	6.5	2.620
Male	2.0	14.0	9.00	68.5	60.0	68.0	2.0	2.200
Female	4.0	28.0	8.50	69.0	66.0	76.0	3.0	3.780
Female	8.0	10.0	7.00	66.0	63.0	70.0	4.5	3.200
Male	1.0	15.0	8.00	70.0	68.0	71.0	3.0	3.310
Male	8.0	25.0	4.50	67.0	63.0	66.0	6.0	3.390
Male	3.5	9.0	8.00	68.0	62.0	64.0	8.0	3.000
Female	11.0	20.0	5.00	68.0	64.0	69.0	0.0	2.500
Male	10.0	14.0	8.00	68.0	61.0	72.0	10.0	2.800
Male	1.0	84.0	5.00	61.0	62.0	62.0	3.0	2.340
Female	10.0	11.0	9.00	65.0	62.0	66.0	5.0	2.000

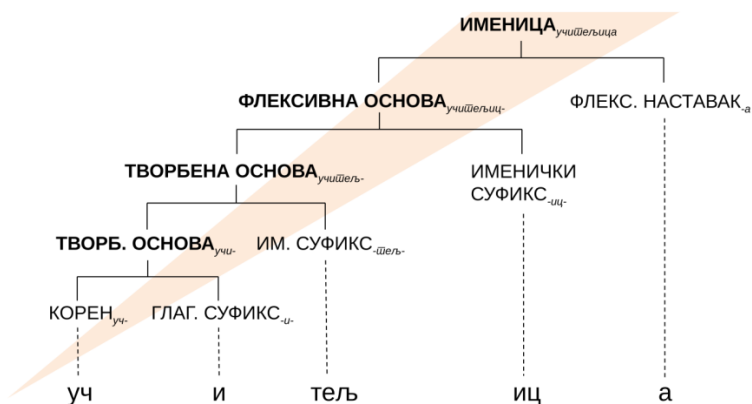
I. Пример података за визуелизацију (в. II)

То је табела са 120 поља која садржи подскуп података о студентима. Варијабле има више него иначе и оне нису увек изражене истом јединицом (просек оцена је на скали од 0 до 4, висина у инчима, а време проведено на тренинзима у сатима). Дакле, има смисла визуелизовати их. Некоме ко се интересује за однос између сати сна и просека оцена корисна је следећа визуелизација, звана „мрежасти/решеткасти графички приказ” (Raman 2015: 22–23):

II. Пример визуелизације (“trellis plotting”)

2. У овом раду, под **морфолошком структуром** (Booij 2005: 10) подразумева се резултат морфемске анализе у којем се морфови експлицитно групишу флексијски и творбено, имајући у виду цели творбени ланац, нпр. ланац *учиџи* → *учиџељ* → *учиџељица* → *учиџељичин* (у оној мери у којој анализирани пример све то допушта). Представљена природним језиком, морфолошка структура деривата *учиџељица* јесте: на елемент *уч-* иде елемент *-и-*, на елемент *учи-* иде елемент *-џељ-*, на елемент *учиџељ-* иде елемент *-иц-*, а на елемент *учиџељиц-* иде елемент *-а* (в. Babić 2002: 37). Представљена једним типом стабла, много је прегледнија:

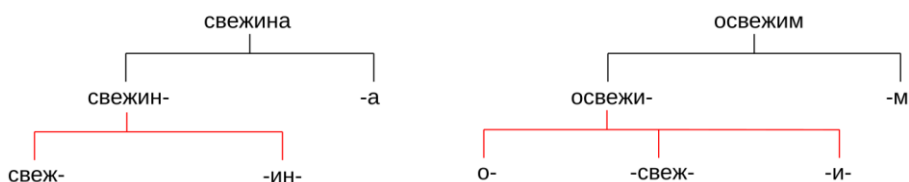

III. Морфолошко стабло облика *учиџељица*

Овај тип стабла преузет је из Booј 2005: 10 и горе обогаћен неким особинама Поповићевих синтаксичких дијаграма (в. нпр. Станојчић, Поповић 2012: 210). Компатибилност између Booј 2005: 10 и Станојчић, Поповић 2012: 210 ни најмање не чуди, пошто се у Booј 2005: 9 сама морфологија описује као синтакса морфема.

Морфолошке структуре се могу приказати и помоћу заграда (Booј 2005: 10), нпр. ((ср)ск)их, (о(свеж)и)ши, ((џар)о(брод))и, ((гу)о(роч)н)и. Уштеда у простору плаћа се смањеном прегледношћу (уп. [[[с|лој]]∅]о-[швор]ан]∅).

3. Морфолошке структуре нису наодмет када се испуњавају морфемички и дериватолошки стандарди образовних постигнућа из **Правилника о њлану и њрођраму насђаве и учења за њмназију** (СГ). Према њему, ученици гимназија треба да овладају издвајањем делова речи у вези с грађењем речи (префикс, творбена основа, суфикс) у једноставнијим случајевима, препознају основне начине грађења речи, деле речи на творбене морфеме у једноставнијим случајевима и именују те морфеме. Лако је приметити погодности које морфолошке структуре нуде при обради разлика између префиксације и комбиноване творбе:

IV. Визуелизована разлика између морфолошких структура облика *свежина* и *освежим*

Због различитих начина творбе, *свежина* и *освежим* имају различите топологије морфолошког стабла. Код примера *свежина* стабло се само рачва, јер је *свежина* творено додавањем суфикса, док се код примера *освежим* стабло на једном месту грана на три стране, јер је *освежим* творено истовременим додавањем префикса и суфикса.

Мил. Николић (2009: 143) помиње језичко стабло, али као начин да се представи разгранатост индоевропских и словенских језика. Као графички приказ творбених елемената речи препоручује прегледне табеле. Занимљива је његова скепса према употреби креда у боји, мотивисана могућим одвраћањем пажње са језичке суштине.

Морфолошке структуре могу, наравно, бити корисне и у настави српског језика на универзитетском нивоу.

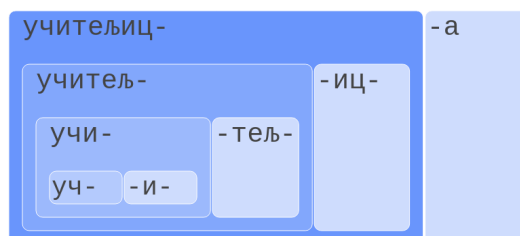
4. *Plotly* је библиотека за програмски језик *Python* која омогућава програмирање интерактивних [...] графикана (в. *Plotly*). Чини се да,

межу многим врстама графічних приказа које она нуди, визуелізації морфологічних структура одговарају графікони типова *sunburst* и *treemap*.

V. *Sunburst*: учитељица

учитељица

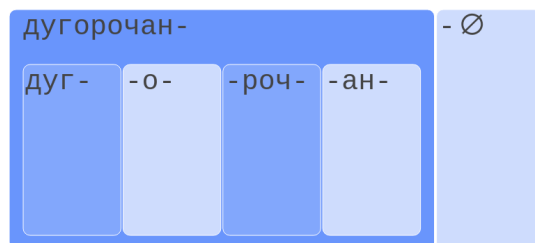

VI. *Treemap*: учитељица

VII. *Sunburst*: пароброд

дугорочан

VIII. Treemap: *gyūorochan*

Дати графикони програмирани су са по 20–40 редова кода. Понуђене су разне опције. На пример, корисник може ротирати графикон (sunburst) и задати боје поља и величину фонта.

5. Визуелизација морфолошких структура (а узводно и само школско градиво) из домаћег проучавања српског језика наслеђује неке теоријске дилеме.

Шта је **корен**? Да ли је то проста или неизведена основа речи, која остаје после одстрањивања свих творбених и/или флексијских елемената (БЭС: *s. v. КОРЕНЬ*) унутар српског стандарда? Да ли је корен лексичка морфема која има само један самогласник (ниједан само по изузетку) са једним или више сугласника, али при чему се кореном „*može smatrati i svaka prvotna osnova, svaki leksički morfem, npr. kesten-ast, slaven-ski, tuberkuloz-an*” (Babić 2002: 36)? Од одговора зависи избор етикета у кореспондентном типу морфолошког стабла.

У једном тесту за Републичко такмичење из српског језика и језичке културе за осми разред, кореном супстантива *сџариначница* проглашен је сегмент *сџар-*, добијен одстрањивањем творбених морфема и флексијске морфеме унутар српског стандарда. Овај приступ наилази на проблеме (1) код речи као *узрујаши* (се) и (2) кад се у обзир узме дијахронија.

Анализа *уз-рујаши* нема покрића, пошто се **рујаши* непознатим савременом српском стандарду чини и као глагол (в. ОР) и као права везана основа (уп. *зарујаши* из РСКЈ, које нема значење узнемирености и према којем нема повратног глагола): *узрујаши се* је „*netvorbenica*” (Babić 2002: 37). Ако ту нема нултог корена, а тако изгледа, „корен” је *узруј-* (уп. *узруљив*), упркос префиксоликом *уз-*. Примамљиво делује тумачење помоћу примера из РСЈ *руј* 'румена, ружичаста боја, руменило', *рујан*² 'жућкастоцрвен, риђ, руменкаст', *рујиши*¹ 'бојити црвенкасто, рујевом бојом' и *рујиши*² се 'црвењети се, румењети се' и из РСКЈ *зарујавиши* / *зарујаши* / *зарујиши* (се) 'зарудети (I 1) [не помиње се узнемиреност]'. Тада би корен било *-руј-*. Ипак, питање је да ли се *узрујање* типично манифестује таквом телесном реакцијом, која

више приличи бесу или стиду. Можда би још вредело истражити фундираност укрштања *узровати*, *узрујем* → *узрујати* (и зајмљења руског *взрывать* 'револтирати' /PP: s. v. **взрыва́|ть**²/?). – Како год било, као корен глагола *узрујати* сегмент *узруј*- делује одвећ дељиво, а сегмент *-руј*- донекле натегнуто. Излаз? Одустати од циља да се корен издвоји из баш сваке речи, и у проблематичним случајевима уместо о корену говорити о основи.

Да ли то значи да је корен фиктивна јединица? Није ако је, осим што је недељив из перспективе савременог српског стандарда, недељив и из прасловенске, а још боље из индоевропске перспективе. Идеалан корен у сва три пресека гласи или може гласити практично исто и има доста сродна значења, нпр. *бrog*- : **brodъ* (**bresti*, **bredъ*) : **bhr̥dh-* (ЭСС: s. v. ***brodъ**). *Црн*- из *црноок* на прасловенском пресеку према себи има **čьr̥nъ*, али на индоевропском пресеку, изгледа, **k̥irsno-*, за које се може претпоставити да је творбено секундарно (ЭСС: s. v. **čьr̥nъ(jъ)**), па је *црн*- као савремени српски корен лошији пример него *бrog*-. Дакле, ригорозно схваћен корен заправо је појам из домена дијахроније.

Назад на дериват *с*ишаринарница. У њему индоевропски корен није *с*ишар-, већ **stā-* (RHS: s. v. 1. STAR) одн. **steh₂* (EDS²: s. v. ***stār̥ъ**), као у старословенским речима ставити, ставъ, станъ, статн, столъ и стојати (в. IEW). Сегмент *-р* одстрањује се на терену етимологије, јер би од савременог говорника било превише очекивати да значењски повеже дате јединице, па се дотична непрецизност може чинити бенигном. Такође, индоевропске коренове касније ће учити и проучавати само мали број ученика. Ипак, кад се погледа дериват *пробудити*, чије се *-буг*- сецирати не може ни у поређењу са летонским, староиндијским, одн. старопруским (ЭСС: s. v. ***buditi**), потврђује се присуство двају концепата корена: једног ригорозног, дијахронијског, етимолошког, и једног еквивалентног концепту првотне основе, тј. основе која се не може даље растављати (Babić 2002: 36) – у савременом пресеку одабраног језика. Који је сувишан?

Да ли при префиксацији **префикс на основу долази пре или после флексије**? Од одговора зависи топологија графика код деривата творених префиксацијом:

² Аутор се захваљује проф. др Снежани Вучковић што му је указала на EDS.

IX. Sunburst: *о-криви-м* и *о-кривим*

С. Бабић (2002: 48) бележи да у чистој префиксалној творби префикс долази „на сјелу riječ”, а М. Радовић Тешић (2002: 19; в. и 17) да се у префиксацији именица префикс спаја „са целом именицом”. То, чини се, значи да у префиксацији творбена основа садржи наставак (или наставке) за облик, јер префиксал остаје у истој категорији у којој је основна реч (Babić 2002: 48), преузимајући граматичке особине мотивне речи, облички одређене флексијом (уп. Радовић-Тешић 2002: 17). Ваљало би детаљно истражити да ли сви домаћи дериватолози прихватају флективне наставке као делове основа у префиксацији или су се већ чули дисонантни гласови. Можда приступ С. Бабића и М. Радовић Тешић долази из Стевановићеве граматике (или кроз њу): „при систематском прегледу сложеница с префиксима треба узимати у обзир само оне сложене речи које су добивене срастањем предлога с другом којом речју у потпуном њеном, непромењеном облику” (1986: 425), што би било интересно, јер малопре наведене Стевановићеве речи, изгледа, служе само томе да се направи разлика између чисте префиксације и префиксално-суфиксалне творбе: „Међутим, оне сложене речи с префиксом у првом делу које су други део измениле примањем каквог наставка или крпењем свога облика добиле су посебне одлике, па се у науци о језику и посматрају као сложене посебне врсте”, нпр. *надлакшица* (Стевановић 1986: 425). Другим речима, поставља се питање да ли је холистичко становиште („на сјелу riječ”) проистекло из погрешног читања *Савременог српскохрватског језика*, или је *Савременим српскохрватским језиком* бар било поткрепљено.

Холистичко је становиште проблематично. Префикс доиста никад не мења граматичке особине мотивне речи, али има ситуација када то не могу ни суфикси. Коју граматичку особину суфикс *-ић* мења при творби *кључ* → *кључић*? Падеж, род, број, и деклинацију не мења (уп. *кључем* : *кључићем*), а суфикс је опет ближе основи него флективни наставак (**кључемић*). Поред тога, холистичко становиште вероватно подразумева да су *кривићи* → *о-кривићи*, *крививиши* → *о-крививиши*, *кривим* →

окривим, кривиш → окривиш, криви → окриви итд. све засебни творбени процеси (лексема настаје после флексије). Оно, најзад, у наставу уводи један тип изузетка који, према искуству аутора, теже савлађују и студенти.

6. Визуелизације морфолошких структура нису ништа апстрактније него Поповићеви дијаграми реченичних конструкција (и уопште градиво из морфемике, творбе речи и синтаксе). Ипак, неки би им предавачи могли замерити претпостављену неприлагођеност савременој средњошколској учионици. Ова врста ризика могла би се ублажити **конкретизацијом** апстрактног. На пример, визуелизација морфолошке структуре деривата *учишљица* може се отелотворити у речни слив:³

Х. „Речни слив”: учишљица

Чисто дихотомијске морфолошке структуре могу се лако приказати сликама бабушки (угнежђивих руских луткица) или сликом вертикалног пресека главице црног лука (уп. Wang, Qian *et al.* 2018). Ако се овако жели визуелизовати морфолошка структура деривата *учишљица*, најмања луткица одн. централни слој главице лука припадаће корену.

³ Илустрација је дело Милене Милетић, студента српске књижевности на Филолошком факултету у Београду. Још неке њене илустрације биће доступне на страници https://daleksic.rs/preporucene_verzije. Аутор рада се колегиници Милетић захваљује на помоћи.

Парадоксално, гранање дрвета као биљке представља конкретизацијски изазов, јер се дрво типично грана увис, па би нпр. у случају деривата *учишћељица* „корен” (*учи-*) завршио на крају (једне) највише гране уместо на корену биљке. Другим речима, топологија морфологије типичног дрвета, нпр. букве, можда се не може покlopити са топологијом морфолошког стабла које одговара некој непростој речи, нпр. *бродских*.

Инспирацију могу пружити све појаве из природе и друштва које одликује (1) гранање, нпр. нервни и кардиоваскуларни систем (где би идеално, и вероватно тешко, било очувати анатомску коректност) и мапа града (са улицицама, улицама и булеварима), и (2) угнежђивање, нпр. годоци дрвета, кружни водени таласи, Сатурнови прстенови, паукова мрежа (в. и уп. Wang, Qian *et al.* 2018), уколико она задовољава естетски критеријум, и слојеви Земљине унутрашњости, површине и атмосфере.

Потенцијала имају чак и ноте различитих трајања:

XI. Морфолошка структура облика *учишћељи* изражена помоћу нота

Нотна подлога примера, конструисана у апликацији *Noteflight* (в. Noteflight), крајње је једноставна и немузикална, али би боље подлоге могао саставити музички образован предавач или даровит ученик. Занимљиво је што музичка конкретизација није само визуелизација него и аудио-визуелизација, па и само „аудитивизација”: она можда пружа шансу да се морфолошка структура представи не само оку него и истанчаном уху.

Који начин конкретизације одабрати? То зависи од ученичких научних и уметничких склоности (нпр. ка астрономији, биологији, географији или музици), врло вероватно познатих предавачу.

7. Примењена умешно, визуелизација морфолошких структура ученицима вероватно може олакшати да издвоје творбене основе, префиксе, суфиксе и морфеме и да разликују основне начине творбе. Ефекти ове визуелизације, међутим, тек треба да буду измерени у средњим школама и на факултетима.

Добро је све обећавајуће методичке идеје тестирати у пракси, што није екстравагантно располагање минутима наставних часова, јер се нпр. и оно откриће **да се једна идеја показује наставно корисном** које је искрсло након открића **да се бар друге три показују наставно некорисним** – може убројати међу методичке успехе. Остаје да се види да ли графички прикази из одељака 2, 3 и 4 припадају првом или другом типу идеја.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЭС: Ярцева, В. Н. (гл. ред.). *Языкознание: Большой энциклопедический словарь*. – 2-е (репринтное) издание «Лингвистического энциклопедического словаря» 1990 года. Москва: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1998.
- Николић, Мил. *Методика наставе српског језика и књижевности*. – 5. допуњено изд. Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- ОР: Николић, Мир. *Образни речник српског језика*. Нови Сад, Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 2000.
- Радовић-Тешић, М. *Именице с префиксима у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2002.
- РР: Бошковић, Р. (прир.). *Руско-српски, српско-руски речник*. – 2, исправљено и допуњено изд. Београд: Јасен, 2010.
- РСЈ: Николић, Мир. (ред. и ур.). *Рјечник српског језика: (ијекавско издање)*. Нови Сад: Матица српска, 2021.
- РСКЈ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. I–. Београд: Српска академија наука (и уметности), Институт за српско(охрватско)и језик, 1959–.
- СГ: „Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију.” *Службени гласник Републике Србије: Просветни гласник*, LXIX/4 (2. јун 2020): 1–784.
- Станојичић Ж., Поповић Љ. *Грамађика српског језика: за гимназије и средње школе*. – 14. изд. Београд: Завод за уџбенике, 2012.
- Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик: (грамађички системи и књижевнотјезичка норма)*. Књ. I. – 5. изд. Београд: Научна књига, 1986.
- ЭСС: *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Вып. 1–. Москва: (Издательство) «Наука», 1974–.

- Babić, S. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. – 3, poboljšano izd. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus, 2002.
- Booij, G. *The Grammar of Words: An Introduction to Linguistic Morphology*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- EDS: Derksen, R. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden: Brill, 2008.
- IEW: Pokorny, J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bde. I–II. Bern: Francke, 1959–1969.
- Kovalerchuk B., Andonie R., Datia N., Nazemi K., Banissi E. (2022). „Visual Knowledge Discovery with Artificial Intelligence: Challenges and Future Directions.” In: *Integrating Artificial Intelligence and Visualization for Visual Knowledge Discovery*. B. Kovalerchuk, K. Nazemi, R. Andonie, N. Datia, E. Banissi (eds.). Cham, Switzerland: Springer International (2022): 1–30.
- Noteflight: *Noteflight – Online Music Notation Software*. <<https://www.noteflight.com/>>, 14. 9. 2023.
- Plotly: *Plotly Open Source Graphing Library for Python*. <<https://plotly.com/python/>>, 14. 9. 2023.
- Raman, K. *Mastering Python Data Visualization*. Birmingham: Packt, 2015.
- RHS: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dijelovi I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- Savić, V. „Visual Literacy for Young Language Learners: Multimodal Texts in Content-Based Instruction.” In: *Handbook of Research on Cultivating Literacy in Diverse and Multilingual Classrooms*. G. Neokleous, A. Krulatz, R. Farrelly (eds.). IGI Global: Hershey, PA (2020): 166–189.
- Wang H., Qian X., Wang K., Su M., Haoyang W., Jiang X., Brzozowski R., Wang M., Gao X., Li Y., Xu B., Eswara P., Hao X., Gong W., Hou J., Cai J., Li X. „Supramolecular Kandinsky circles with high antibacterial activity.” *Nature Communications*, 9 (08 May 2018). <<https://doi.org/10.1038/s41467-018-04247-z>>, 14. 9. 2023.
- Wilke, C. *Fundamentals of Data Visualization: A Primer on Making Informative and Compelling Figures*. Sebastopol, CA: O'Reilly Media, 2019.

Danilo S. Aleksić

MORPHOLOGICAL STRUCTURES VISUALIZATION IN SERBIAN LANGUAGE TEACHING

Summary

A “morphological structure” is such a result of the morphemic analysis of a word in which the elements (morphemes) are grouped bidimensionally, in such

a way as to bear in mind the relevant part of the derivational chain (i.e. recognizing, for instance, the fact that in the form *δpoguħu* the derivational suffix *-uħ-* is first added to the root *δpog-*, and then the inflectional suffix *-u* is added to the base *δpoguħ-*). A “morphological structure visualization” is a graphical representation of a morphological structure, e.g. $((\delta p o g) u \hbar) u$ instead of the unidimensional $\delta p o g | u \hbar | u$. Morphological structure visualizations can be embodied (concretized) in various ways, e.g. as a river basin. Application of the embodied morphological structures can probably facilitate the achievement of some of the teaching objectives in prep schools.

Key words: Serbian language, morphology, root, word formation, prefixation, teaching methodology, data visualization, *Python*, illustration.

ИВАНА Р. ЈОВАНОВИЋ*
Филолошка гимназија
Београд

О НАЧИНИМА РАЗВОЈА ВЕРБАТОЛОШКИХ СПОСОБНОСТИ УЧЕНИКА У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ

Аутор полази од чињенице да је језик важан фактор у људском животу јер је вербално огледало нашег идентитета – и личног и националног, – како у природном и психолошком смислу, тако и у историјском, географском и социјалном. Комуникација претежним делом спада у сферу културе, а начин обликовања средстава у културном животу јесу видови испољавања цивилизацијског и културног нивоа како одраслих тако и млађих људи. Уз то, језик је основно средство образовања, и према томе кључни елемент знања, па је развој вербатолошких способности посебно код ученика средњих школа – битан услов одржању и неговању језичке културе као националне културе. Развијање и неговање вербатолошких способности огледају се не само у нормативности језика, већ и у квалитету и квантитету изражајних образаца, стилизацији израза и његовој функционалној диференцијацији. Тиме не само да се уноси културни ред у разним сферама комуникације, већ се на неки начин и чува људско достојанство. Средња школа је веома важан период у образовању и интелектуалном развоју младих, те је неговање вербатолошких могућности и способности ученика битан моменат њиховог културног освешћивања и основа за њихов даљи мисаони, језички и духовни развој.

Кључне речи: вербализација; комуникација – писмена, усмена; средња школа; језичка култура.

1. Уводне напомене

1. Вербализација представља урођену људску способност коју свакодневно користимо а да тога нисмо свесни (исп. Abot 2009). Међутим, вербализација није израз само приповедне делатности човекове, већ обухвата и друге облике језичког и сваког другог човековог испољавања. Све то налази најпре одраза у човековом духовном животу, па се онда преноси и на језички израз у свеукупном практичном понашању (уп. Симић, Јовановић 2002). Вербализацијске способности најочитије су у

* vasdejks@gmail.com

уметничком дискурсу, али и у научном, есејистичком, филозофском, добром публицистичком и сл. – јер се тамо вербатолошка моћ испољава као способност аутора да продре у дубину читаочевих духовних резерви и да их покрене на реакцију при рецепцији испричаног. Према томе, вербатолошка способност нужно зависи од човековог стваралачког капацитета.

2. Уопште узев, вербализацијски процес није пуки изговор речи и реченица, већ у својој позадини има сложену мрежу припремних менталних операција, која се код неких теоретичара назива „говорном стратегијом”. Функционалне и смисаоне варијанте речи, конструкција и реченица у оквиру писменог или усменог излагања увек су у вези са мисаоним и комуникативним категоријама (исп. Валгина 2003). Ерих (Ehrich 1990) наводи систем „текстовних форми”, као што су описивање, приповедање, објашњавање, аргументовање, расуђивање и сл. Када се поменуте форме схвате као вербализацијски поступци – ми заправо овде препознајемо различите „начине излагања”.

2. О вербатолошком потенцијалу средњошколског програмског дискурса

1. Да би се могло говорити о оцени вербализацијских способности код ученика средњошколског узрасног, менталног и интелектуалног развоја – ваљало би најпре утврдити основне и базичне категорије језичке способности и вештине. Препознавањем и описивањем тих категорија, у прилици смо да утврдимо не само степен правоговорне и правописне нормативности у изражавању ученика, већ и да оценимо њихову функционалну писменост, као и способност функционално-стилског, жанровског и прагматичког варирања вербализацијских облика и форми.

2. У том смислу, издвајамо три типа проверљивих и оценљивих категоријалних ентитета.

(а) Једно је ГРАМАТИЧКА СТРУКТУРА, тј. познавање обележја гласова, те и њихових дистинктивних и недистинктивних варијација, познавање облика речи, конструкција и реченица (исказа). Ученици, заправо, комуникативно и стилски освешћују структурну синтаксу, водећи рачуна о разликама граматичких својстава исказа, што се испољава као њихово и знање и способност да оптимализују структуру текста. У том смислу, на пример, очекује се од ученика да уоче како тзв. речи-реченице, или крњи, по нечему незавршени искази – увек траже информативну подршку или у контексту или у ванлингвистичким моментима који чине разумљивим комуникативни садржај (уп. Шведова 1980: 84).

(б) Други и трећи ентитет – тј. КОМПОЗИЦИОНИ ПОСТУПЦИ и МИСАО (У СВОМ ТОТАЛИТЕТУ) у блиској су и кореспондентној вези.

Што се тиче композиционих поступака – најважнији су проповедање и описивање, али је од важности и препознавање различитих облика стиха, родова, жанрова и сл. С друге стране, постављање и разумевање теме, препознавање визије света, филозофских ставова и сл., у најкраћем – представљају МИСАО У СВОМ ТОТАЛИТЕТУ. Ученици се оспособљавају да препознају основна начела композиције у разним текстовима са којима се сусрећу, и да их у писању активно примењују.

3. Једно од основних јесте начело јединства, тј. усклађености са темом од почетка до краја, и начело одабирања, тј. избора релевантне теме и вербалног и текстовног решења. Ученици морају разумети и вербалне и текстолошке поступке који доводе до хармоније у изражавању, тј. до композиционе складности, а то је свакако у вези и са умећем усклађивања значаја теме са ширином у излагању, јер само на тај начин стиче се и вербална способност да се најважније и најизразитије идеје или осећања поставе у први план, и да се стилски обележе (Zelenika 1988). Ученик који се писмено или усмено изражава, поставивши се између тематике и граматике (поједностављено речено), креира вербализацијске форме у складу са сопственом комуникативном стратегијом, са циљевима које жели постићи и са способностима које у све то улаже. У свему овоме важан моменат представља и тзв. комуникативна ситуација, која диктира избор одређеног функционалног стила и тона.

а) Јасно је онда како одређене комуникативне функције намећу и опредељују одређени вербализацијски модалитет (уп. Morris 1971). У школовању уопште доминира *информативна функција* језика, па су ученици упућени највише на ДЕСИГНАТИВНИ ВЕРБАЛИЗАЦИЈСКИ ТИП. Репрезент овога типа изражавања представљају научни текстови из којих ученици стичу различита знања – и на тај се начин упознају са принципима научног мишљења и изражавања, и то посебно из уџбеника и приручника за различите предмете. Тако ученици успостављају основне научне писмености, посебно путем писмених задатака, контролних вежби, писања реферата, семинарских и дипломских радова. На правцу информативне функције јесте и ПРЕСКРИПТИВНИ ВЕРБАЛИЗАЦИЈСКИ ТИП, на који су ученици упућени упознавањем са правилима из области техничких, логичко-математичких и, надасве, граматичких правила и правописних законитости.

б) *Оценска функција* у школском дискурсу присутна је највише у ДЕСИГНАТИВНОМ, ВАЛУАТИВНОМ и ФОРМАТИВНОМ ВЕРБАТИВУ. У сусрету са уметничким текстовима ученици се непосредно упознају са десигнативно-валуативним типом оценске вербализације мисли, где су у прилици опажати фиктивни, поетски и естетски начин уобличавања мисли и осећања (исп. Јакобсон 1966; Кроче 1934). Оценско-формати-

вни тип вербализације ученици спознају у реторичком и филозофском вербатуиву, а практично на часовима филозофије.

в) *Пошврдна функција* језика долази до изражаја у текстовима ДЕ-СИГНАТИВНО-ЛЕГАЛНОГ и ДЕСИГНАТИВНО-ВАЛУАТИВНОГ ТИПА, пре свега у историјским читанкама и приручницима, као и у текстовима ВАЛУАТИВНО-РЕЛИГИЈСКОГ (И МИТСКОГ) ТИПА, као што су уметнички садржаји, облици и жанрови из средњевековне књижевности, али и из других епоха у развоју српске и светске књижевности. ФОРМАТИВНО-ПОТВРДНИ ТИП ВЕРБАТИВА управо је оличен у текстовима који се користе у настави матерњег и страних језика – мислимо, пре свега, на граматике, али и све друге нормативно-дескриптивне приручнике.

г) *Системска функција* језика очитује се ДЕСИГНАТИВНО-КОСМОПОЛИТСКОМ ДИСКРСУ, са којим се ученици сусрећу на часовима филозофије и књижевности, те и у ВАЛУАТИВНО-КРИТИЧКИМ ТЕКСТОВИМА, изучавањем различитих форми критичког дискурса – као што су књижевна, научна и публицистичка критика. Овде спадају и СИСТЕМСКО-ПРЕСКРИПТИВНИ ТЕКСТОВИ, у којима ученици распознају пропагандну функцију језика. Ово најчешће на часовима језика, приликом обраде одређених функционално-стилских врста и подврста, те посебно у оквиру изучавања језика и стила комерцијалних и политичких реклама, дакле у оквиру новинарског стила (исп. Јовановић 2017, 2018б, 2019). И на крају, овде се убраја и ФОРМАТИВНО-СИСТЕМСКИ ДИСКУРС, оличен у текстовима метафизичког садржаја, као што су уметнички текстови, особито поезија одређених аутора и одређене епохе, одређена родно-жанровски и тематско-мотивски.

4. Дакле, ученици се у средњој школи срећу са текстовима различитог функционално-стилског типа, различитих тема и садржаја, различитих функција, различитих жанрова, те на тај начин – више пасивно, но активно, и најчешће репродукцијом писменом или усменом, – усвајају разнолике вербатолошке форме, и стичу сазнања о различитим вербатолошким реализацијама знања и искустава.

а) Како је базична одлика свих предмета одређених наставним програмом – научна презентација садржаја, тако се може очекивати да се ученици најчешће сусрећу са једном врстом вербатива коју називамо ВЕРИДИКТИВИМА (исп. Јовановић Симић, Симић 2015), дакле са исказима и текстовима којима је истинитост нужно обележје. Ученици се навикавају на терминологију, дефиниције, објективност у излагању чињеница, аргументацију, аналитизам и синтетизам у излагању, и уопште на разумско просуђивање о датом предмету.

б) Други по доминацији вербатолошки тип код ученика средњошколског нивоа јесте тзв. БЕХАБИТИВ, управо због тога што он покрива разноврсне области језичког општења ученика, пре свега колоквијални из-

раз широког дијапазона (уп. Симић, Јовановић 2002). У њему се издваја језичка активност вербализације свега што се у човековој унутрашњости креће и обликује као мисао, осећај, намера итд., а што је претежно заправо прерада вањског искуства. Овај најопштији и најдифузнији начин вербалног представљања, укључује и неке конкретне вербатолошке вештине – као што је препричавање и казивање догађаја.

в) На трећем месту по заступљености налази се вербатив ЕСТЕТИВ, дакле – исказ или надисказни блок, текст или дискурс, стих или наратив – са којима се ученици сусрећу читањем књижевно-уметничких текстова, те провођењем њихове књижевно-теоријске и стилистичке анализе. Овде се управо развија језичко осећање, естетско знање, мисао за суптилни израз и преливе у значењу. На овај начин ученици спознају виши вид вербализације људског искуства, разумевају стилизовано утекстовљење или удискурзивање животне стварности и људских духовних покрета.

г) На последњем месту по заступљености, и рекли бисмо и по значају на овом нивоу језичког и вербатолошког образовања ученика, – представљају тзв. ЕГЗЕРЦИТИВ и КОМИСИВ. Овај први представља вербални израз моћи, демонстрацију надмоћи говорника или писца текста над саговорником, одн. примаоцем, што се очитује у бирократском дискурсу, у коме се препознаје наредбодавни и уопште патернални тон и мисао. Ученици на часовима језика, разматрајући бирократски функционални стил, препознају конкретне форме ове дискурзије, али и као контекстуализоване и транскодификоване сегменте говора одређеног лика у уметничком наративу. Што се тиче КОМИСИВА, он се пре свега везује за идеолошки и политички дискурс, и може имати пропагандно интонирану реторику, па га ученици упознају на часовима књижевности, а приликом обраде наратива у чијој је карактеризацији ликова управо доминантан овај тип вербатолошке стилизације. У ширем смислу, целокупан реторички комплекс са којим се у настави сусрећу ученици – може се придружити поменутом вербативу.

3. О главним изворима језичке правилности и вербализацијске способности у говору ученика средње школе

1. Вербатолошки еталон и потенцијал који је презентован на средњошколским програмским садржајима, и кроз језичке форме уџбеничког и књижевно-уметничког карактера, – представљају за ученике средњих школа битан непосредни извор језичке правилности. Посредан али и главни извор језичке правилности јесте познавање књижевног језика – његовог речника, фразеологије, граматике и правописа, јер то

ученике штити од падова испод доње границе коректног говора. Правилан језички израз, тј. израз који је усклађен са граматичким, одн. фонолошким, морфолошким, синтаксичким и другим правилима која владају датим језичким системом – подлога је и важан ослонац вербализацијске ефицијентности.

а) Правилан говор, међутим, много је шири појам од језичке или граматичке исправности речи, јер се заснива и на старини, ауторитетима и говорној пракси (уп. Kvintilijan 1985: 83). Ауторитет треба разумети као узор које треба тражити у најбољим књижевницима, историчарима, есејистима, научницима. Старину ваља разумети као традицијом и културом утврђених језичких образаца које треба чувати јер она одражава и правилност језика, и њих се ваља стално придржавати, опирајући се свим помодарствима у језику и у говору. То значи да ред и правилност у језички систем долазе људском интервенцијом споља (Де Сосир 1969: 156), па на вишим нивоима познавање норме подразумевају да ће ученици, водећи рачуна о теми и сврси комуникације, увек одабрати адекватнији и примеренији језички израз. Ова је способност или вештина само делом ослоњена на природну обдареност (исп. Аристотел 1987: 236), али се поглавито учи, и учвршћује дугим и континуираним вежбањем.

б) Према томе, вербализацијска способност није замислива нити остварива без ослоња у лингвистичкој норми (уп. Simeon 1969: s. v. „стилистички”), али је и складност израза, говора или текста такође нормативна категорија, додуше стилска (исп. Maretić 1931: 602–604). Складност чини писмено или усмено изражавање ученика адекватним, а ово својство се постиже хијерархијским распоредом елемената у одређеном вербативу, високим степеном сагласности језичког израза са мисаоним структурама и емоционалним стањем, као и са менталним моћима, интересовањима и перцептивним способностима ученика. Ипак, тачност ученичког говора гарантује једино дубље познавање научних података (уп. Симић 2001).

2. У сваком случају, приповедање, опис и расуђивање (Валгина 2003) – заиста су основне вербално-комуникативне радње којима се може окарактерисати језичко понашање ученика, док су констатовање и наредба мање заступљени. Једина константа овде јесте тзв. језичка култура, која има дидактички смисао, и која заиста представља вид обучавања у језику. Други вид реализације вербализацијских способности у непосредној је зависности од тзв. „доживљајног капацитета” приче, романа или песме, односно утиска који остављају на ученике. Овде се може поставити питање способности ученика да продру у дубину пишчевих или песникових духовних резерви, тј. питање степена разумевања и тумачења одређених текстова. Никако не треба губити из вида да сва-

кодневна мисаона структура одређеног времена и друштвеног тренутка представља структуру ученичких мисаоних садржаја, па се ти конкретни свакодневни мисаони садржаји нужно уклапају у структуру њиховог свакодневног мишљења. Разуме се да знање које они стичу у средњој школи не може постати свакодневно, али оно битно утиче на ученичке културно-вербализацијско способности. И на тој основи – ученици још од основне школе „излазе из своје природе”, управљајући њоме, развијајући моћ сарадње, и осећање за лепо, вредно, културно.

3. Уосталом, главни задатак образовно-васпитног система (на свим нивоима) – јесте да млади људи у приликама у каквим су се нашли пронађу своје место, да се осамостале, као и да „пробију звучни зид” који их дели од других људи, тј. да „ухвате прикључак” на комуникацијску мрежу, и да у условима у којима живе, према сопственим способностима и могућностима – стекну могућност да у ту регулативну мрежу „инсталирају сопствени глас”. Они ће то моћи учинити сагласно односу сопствених менталних, културно-језичких и вербализацијских снага према снази општег друштвеног и амбијенталног организма у који су интегрисани. С друге стране, ученици своје умне способности користе у истраживању онога што их окружује, осмишљајући природне и друштвене појаве, те је њихова умна делатност усмерена и на стицање знања о себи самима, о природи и друштву, и на стварању реалне спознаје о свему што их окружује. Таква врста активности највише је образовно-научна. Међутим, у осмишљавању стварности ученици могу у први план истаћи естетски однос, могу естетски доживљавати свет, што даровити и чине у уметничком стварању.

4. Без обзира на истакнуту општост и специфичност у вербализацијском сазревању ученика, они су у прилици – како смо могли показати – да се упознају и са вербализацијским поступцима законодавно-правне делатности, те и на законитости јавног информисање (путем штампе, радија, телевизије и интернета), и надасве – са правилима свакодневне усмене комуникације између људи, која се одиграва на свим местима (у школи, код куће, на улици, у позоришту итд.).

а) У вербализацијским моделима средњошколаца и друштвена свест и језик као њен носилац – губе првобитна обележја, и то особито под притиском експанзивних кретања у материјалној и духовној култури, и тако постају медијум (уп. Диркем 1972: 96) у којем егзистирају и у којем се испољавају генерацијске језичке особености. Због тога истичемо значајну улогу књижевности у животу младих људи, која је по природи синтетичка (Пешковский 1914: 75–76), јер им помаже да постигну уопштавања примарно-комуникативног казивања. Апстрактивна моћ у поезији реализује се уз помоћ фигура, као што се у науци остварује уз помоћ општих идеја. Поетски израз, дакле, исто као и научни, створен

је ради економисања мишљу и језиком, и његова функција је свакако у појачању спознајне моћи ученика. Ученик који располаже значајнијом количином поетских слика и уме их активирати на тај начин што му слободно падају на ум – самим тим имаће на располагању огромне мисаоне потенцијале.

б) Према томе, упућивање ученика на поетске текстове један је од најважнијих путева за појачање брзине протока мисли (уп. Виноградов 1971: 136), јер је ту количину искуства коју могу стећи читањем естетских текстова немогуће добити изучавањем свакодневног, историјског или научног сазнања. Сигурно је, међутим, да и научно искуство које ученици стичу у виду основа научног сазнања и мишљења доприносе да њихово мишљење може обухватити што је могуће више појава и њихових међуодноса, може убрзавати појаву једних или одступ других појединачних мисли у свести ученика, као што могу појачавати вредност једних мисли у односу на друге у том низу.

в) Ове две мисаоне формације – сликовна и појмовна – сачињавају структурну основицу и језгро људске духовности, па је њихов значај равноправан као механизма за концептуалну прераду и перцепцију искуствених маса с којима се ученици сусрећу у школским програмима. У овоме сложенем процесу огроман је значај језика и вербализацијских активности ученика. Разуме се, научни наратив као посебан тип прозе (исп. Хумболт 1988: 238-239; Јовановић 2009), – заузима квантитетом и квалитетом доминантно место у образовном систему средњошколца, па је очекивано да на овом нивоу интелектуалне и менталне зрелости ученици развијају онај регистар вербатива који ће им омогућити да чињенице истраже, појмове развију и повежу, једном речи – да се оспособе за објективну вербализацију.

4. Закључне напомене о неговању и развоју ученичких вербализацијских способности

1. Као што смо могли видети, примарно неговање вербализацијских способности код средњошколаца односи се на познавање књижевног језика. Традиција и ауторитет, тј. угледање на опште духовно и језичко наслеђе – усмено и писмено – као и на узорну реч савременика, јесу битан моменат у обликовању језичког израза младих људи (уп. Јовановић 2005). Уметнички текстови као естетски узор у значајној мери утичу на језички израз младих генерација, а као лектира доприносе развоју језичког осећаја и дају значајне обрасце за развој мишљења.

2. Језик је заиста неупотребљив ако није под контролом и научног ауторитета који гарантује устаљеност израза и лакоћу споразуме-

вања. Научна обрада језичке грађе и одабир најприхватљивијих вербалних форми налазе се у лингвистичким студијама, с једне стране, а с друге, у опште употребљивим приручницима: граматицама, речницима, правописима, и у свим уџбеницима предвиђеним за средњошколско образовање.

а) Ако се данас може говорити поред свих извора писмености и језичке културе о неписмености ученика – онда је то сигурно једна суптилнија појава. Нпр. у најновије време, откако располажемо мноштвом досад непознатих облика писмене комуникације, као што су мобилни телефон и тзв. друштвене мреже, показало се да млади људи нимало не воде рачуна не само о култивисању израза уопште, него посебно и о употреби графичког система и интерпункције.

б) Даље, и много тежа по својим последицама, јесте чињеница да је у значајној мери ослабљена употребљивост српске ћирилице, што је у ствари знак не само ослабљене националне свести, већ и слабе писмености. И не само да се одричу српске ћирилице него је и латиница угрожена агресивним наступом туђих навика у графици. Било који канал електронске комуникације да ученици користе, нпр. поруке на мејлу, телефонске писмене поруке или сл., – они већину текстова пишу латиницом без дијакритичких знакова (č, ć, ž, š, đ), или, све чешће – укрштају ћирилично и латиничко писмо, или се опредељују за енглеску латиницу и енглеске облике пуних или скраћених речи.

3. Основне и средње школе, да закључимо, представљају развијене установе за образовање младих генерација у свим кључним областима из којих се преузимају знања значајна са гледишта националне привреде и народне културе. У њима се, пре свега, пружају базична знања о матерњем језику, као што се стичу и разна стручна знања. Од ученика се очекује и да научна писменост буде усаглашена са писменошћу уопште, тј. са језичком и стилском нормом српског књижевног језика. На крају, на обликовање вербализацијских способности ученика или у ометању њиховом не треба потценити утицај јавног говора: политичког, медијског, пропагандно-рекламног и сл. – посебно када се узме у обзир да се често не реализују у духу књижевног језика.

4. Целокупно наше излагање у суштини је усмерено на то да разјаснимо кључне особености вербализацијског репертоара ученика средњих школа, али и да укажемо на значај српског матерњег језика за национални опстанак заједнице и културни развој младих људи (исп. Jaspersen 1970). И једно и друго огледају се у положају који има средњошколски програмски садржај, и настава српског језика и књижевности посебно, па чак и у начинима побуђивања интересовања за учење српског језика као страног.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел. *Реторика* 1/2/3. Београд: Независна издања, 1987.
- Валгина, Н. С. *Теория текста* Москва: Логос, 2003.
- Виноградов, В. В. *Стилистика и поэтика*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника, 1971.
- Диркем, Е. *О подели друштвеној рада*. Београд: Просвета, 1972.
- Јакобсон, Р. *Лингвистика и поэтика*. Београд: Нолит, 1966.
- Јовановић, Ј. „У одбрану патријархалног духа (О варијацији пословица и сми-саоним варијантама).” *Радови Филозофској факултета*, бр. 6–7 (2005): 137–166.
- Јовановић, Ј. *Писци и стил*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, Библиотека: Књижевност и језик, Чигоја штампа, 2009.
- Јовановић Симић Ј., Симић Р. *Вербајолоџија*. Београд: НДСЈ и Јасен, 2015.
- Јовановић, И. „О култури језичког општења у српским медијима (На примеру анализе интернетског издања вести).” *Лиџар*, XVIII/62 (2017): 135–150.
- Јовановић, И. „Методички приступ делу Добрице Ћосића у основној школи.” У: *Књижевно дело Добрице Ћосића*. Р. Симић (ур.). Београд: Филолошки факултет у Београду (2018а): 369–384.
- Јовановић, И. „Новинарске форме у теорији и наставној пракси.” *Живи језици*. Часопис за стране језике и књижевности, књ. 38, бр. 1 (2018б): 13–34.
- Јовановић, И. *Лингвистика и стилистика медијолошких родова и врста*. Београд: Јасен, Библиотека Језикословље, 2019.
- Кроче, Б. *Естетика као наука о изразу и ојшћа лингвистика*. Београд: Космос, 1934.
- Пешковский, А. М. *Школьная и научная грамматика*. Москва, 1914.
- Симић, Р. *Ојшћа стилистика*. Београд: Јасен, 2001.
- Симић Р., Јовановић Ј. *Основи теорије функционалних стилова*. Београд: НДСЈ и Јасен, 2002.
- Сосир, Ф. Де. *Ојшћа лингвистика*. Београд: Нолит, 1969.
- Хумболт, В. Фон. *Увод у дело о кави језику и групи олеги*. Нови Сад: Дневник, Књижевна заједница Новог Сада, Theoria, 1988.
- Шведова, Н. Ю. *Русская граматика*. Академия наук СССР Институт русского языка, Москва: Наука, 1980.

*

- Abot, H. P. *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Ehrich, S. *Point of View. A Linguistic Analysis of Literary Style*. London: Rotledge, 1990.
- Jespersen, O. *Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stanovišta*. Sarajevo: Svjetlost, 1970.
- Kvintilijan, M. F. *Obrazovanje govornika. Izabrane strane*. Sarajevo, 1985.
- Maretić, T. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Obnova, 1931.

Morris, Ch. *Writtings of the General Theory of Signs*. The Hague and Paris: Mouton, 1971.
Simeon, R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
Zelenika, R. *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Beograd: Savremeno pakovanje, 1988.

Ivana R. Jovanović

ABOUT WAYS OF DEVELOPING THE VERBATOLOGICAL ABILITIES OF STUDENTS IN HIGH SCHOOL

Summary

Language is a basic means of education, and therefore a key element of knowledge, so the development of the verbatological abilities of young people, – here we think of high school students – is an important condition for maintaining and nurturing the language house as part of the national culture. The development and nurturing of verbatological abilities is reflected not only in the normativeness of language, but also in the quality and quantity of verbativa, the stylization of expression and its functional differentiation. Secondary school is a very important period in the education and intellectual development of youth, and nurturing the verbatological possibilities and abilities of students is an important moment of their cultural consection.

Key words: verbalization; communication – written, oral; high school; language culture.

САША С. ЧОРБОЛКОВИЋ*
Универзитет Сингидунум
Студијски програм Англистика

УПОТРЕБА ХУМОРА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ**

Према бројним истраживањима ефеката хумора у настави, предности његове употребе могле би се свести на четири најважније: мотивисаност ученика за учење, квалитет односа наставник–ученик, атмосфера у учионици и трајност усвојеног знања. У раду се описно представљају резултати истраживања о заступљености хумора у наставној пракси које је спроведено кроз два анкетна упитника намењена наставницима и ученицима. Резултати истраживања потврдили су да је хумор до сада само делимично коришћен на часовима српског језика и књижевности, највише у вези са књижевношћу, затим да су анегдоте најчешћи облик хумористичког дискурса у настави, а да се у трагању за хумористичним формама наставници највише ослањају на постојеће изворе, односно на доступну уџбеничку литературу. Употреба хумора у настави условљена је ставом и духовитошћу наставника. Ученици хумор виде као средство за постизање бољих односа са наставником, које притом олакшава учење и јача мотивацију, а самим тим и знање чини трајнијим. Добијени резултати требало би да буду основа веће заинтересованости за хумор у учионици, унапређења квалитета рада и иновирања и осавремењивања садашње наставне праксе.

Кључне речи: хумор, учење, настава, основна школа, српски језик.

1. Увод

Успешност ученика у стицању знања највише зависи од мотивације. Несталност и нефункционалност знања јављају се као последица незаинтересованости ученика, природе градива и наставниковог приступа. Стога је неопходно трагање за новим наставним методама, о-

* scorbolokovic@singidunum.ac.rs

** Рад представља скраћени емпиријски део докторске дисертације под називом *Хумористички дискурс у настави српског језика и књижевности у вишим разредима основне школе*, која је одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду, 27. 11. 2019. пред комисијом у саставу: проф. др Милош Ковачевић, проф. др Весна Ломпар и проф. др Вељко Брборић (ментор).

блицима рада и системима наставе уз помоћ којих ће ученици наставне садржаје учити са задовољством и разумевањем, приступајући им истраживачки и проблемски, а наставници ће се оснажити и мотивисати за другачији приступ раду.

Истраживања о ефектима хумора су бројна (Ziv 1979; Cornett 1986; Korobkin 1988; Gorhamand Christophel 1990; Herbert 1991; Fisher 1998; Berk 2002; Torok, McMorris et al 2004; Garner 2006; Morrison 2007; Jeder 2015), а предности његове употребе могле би се свести на четири најважније: мотивисаност ученика, квалитет односа наставник–ученик, атмосфера у учионици и трајност усвојеног знања. Међутим, хумор се и даље мало користи на часовима српског језика и књижевности. Мали је и број проучавалаца који се код нас озбиљније њиме бави (Сузић 1998; Крњајић 2006; Бајић 2008; Кликовац 2009; Луковић 2010). Уз то, доступна литература више је теоријска, нема свеобухватнијих емпиријских истраживања, као ни довољно конкретних предлога у виду методички уобличених примера¹ који би подстакли наставнике да хумор примењују на својим часовима.

2. Методологија истраживања

Полазећи од тренутног стања, резултата релевантних страних и домаћих истраживања, укључујући и сопствена², а у складу са захтевима савремене наставе, спроведено је истраживање о заступљености хумора у старијим разредима основне школе у наставној пракси. Основни циљ био је утврдити да ли, како и колико се хумористички дискурс користи у настави. Из тако дефинисаног циља постављено је шест истраживачких задатака: испитати ефекте хумора у настави; истражити најприсутнији облик хумористичког дискурса; сазнати начин примене хумора у настави; сагледати програмско подручје Српског језика и књижевности где се хумор највише примењује; утврдити чиме је употреба хумора у настави условљена; утврдити изворе хумористичког садржаја које наставници користе приликом припремања часова.

¹ Најзначајнија студија о наставном проучавању хумористичке прозе јесте *Проучавање хумористичке прозе у настави* Љиљане Бајић. Можда један од ретких радова из језика је рад Душке Кликовац *О уопштењу вицева у настави српског језика као мајершеј*. Поменути аутори су своје теоријске поставке разрадили у уџбеницима (в. изворе).

² Интересовање за лапсусе и досетке из школског живота најпре је резултирало објављивањем мале збирке (Чорболоковић 2011), онда и промишљањем о начину остваривања хумористичког ефекта у њима (Чорболоковић 2013), потом и трагањем за могућностима функционалне примене у настави (Никић, Чорболоковић 2015; Чорболоковић 2016; Ломпар, Живановић и др. 2017).

Полазна хипотеза истраживања гласи: хумористички дискурс је драгоцен наставни ресурс који се недовољно и нефункционално примењује на часовима. Како би се стекао реалан увид у коришћење хумористичког дискурса у настави, осмишљена су два анкетна упитника (Чорболоковић 2019: 166–169) како би се проблем сагледао из два најважнија угла – наставничког и ученичког. Најпре су анкетирани ученици десет основних школа у Србији. Изабрани су различити градови како би узорак истраживања био репрезентативнији. Анкета је била анонимна, а за њено испуњавање било је потребно око 15 минута. Узорак ученика је чинило 458 ученика седмог и осмог разреда (245 ученика седмог и 213 ученика осмог разреда), уједначен по полу (229 дечака и 229 девојчица). Преовлађују ученици са одличном оценом из Српског језика и књижевности (40,4% у седмом и 44,6% у осмом). У другој фази анкетирани су наставници српског језика онлајн упитником. У истраживању је учествовало 119 наставника српског језика из 38 градова Србије. Узорак наставника српског језика је неуједначен по полу (88 наставница и 31 наставник), што је и очекивано, јер је у систему школства мањи проценат наставника него наставница. Што се тиче радног стажа наставника, највише је оних који раде мање од 10 година (57,2%), затим од 10 до 19 година (30,3%), а најмање су заступљени они са преко 20 година радног стажа (12,6%). Подаци су обрађени у статистичком пакету SPSS 20.0. (Statistical Package for Social Sciences) for Windows³, а у овом раду биће описно представљени.

3. Резултати истраживања и дискусија

Истраживањем смо желели да утврдимо начин и учесталост коришћења хумористичког дискурса. Подаци су прикупљени техником анкета, и то анкетним упитницима као инструментом. Затим је урађена контрастивна анализа обеју анкета – резултати су укрштени и интерпретирани статистичком и дескриптивном методом. Постављено је шест помоћних хипотеза.

Прва хипотеза: Употреба хумора у настави има више позитивних него негативних ефеката.

Ученици и наставници су процењивали ефекат хумора у настави. Већина наставника и ученика препознаје хумор као средство за оства-

³ Од техника дескриптивне статистике коришћени су: аритметичка средина, стандардна девијација, фреквенције и проценти, а од техника статистике закључивања: t-тест, анализа варијансе (АНОВА) и корелационе технике (Пирсонов коефицијент корелације и Спирманов коефицијент корелације).

рење многих позитивних ефеката у настави. Наставници хумор користе као средство мотивације (70,6%), зарад остварења боље комуникације и квалитетнијег односа са ученицима (63%), стварања добре атмосфере за рад (55,5%) и за одржавање пажње ученика (56,3%). Најмањи број испитаних наставника види хумор као средство које служи за придобијање недисциплинованих ученика (22,7%) или за објашњење наставне јединице (29,4%). Овакви резултати поклапају се с резултатима на подзоруку ученика. Већина ученика истакла је да хумористички примери стварају добру атмосферу на часу, па су они мотивисанији за рад (37,8%); настава је занимљивија (26,6%); хумористички примери на часу побољшавају комуникацију између ученика и наставника (21,4%). Негативни ефекти хумора⁴ могу бити следећи: губитак контроле на часу (44,5%); различито схватање шала и досетки (26,9%); удаљавање од основног тока часа (20,2%). С друге стране, мали проценат испитаних наставника мисли да хумор може довести до губљења ауторитета (2,5%) или да се коришћењем хумора градиво више не схвата озбиљно (5,9%). Када је реч о ученицима, само 2,4% ученика је изјавило да не воли када се у озбиљно градиво уводе хумористички примери, а 2,8% мисли да хумору није место у настави; 9,0% ученика сматра да не доживљавају сви хумор на исти начин – исту ситуацију неко може доживети као омаловажавање, а неко као духовиту и пријатну. Више је ипак позитивних ефеката примене хумора од негативних, па се може рећи да је прва хипотеза потврђена.

Друга хипотеза: Анејдоше су најчешћи облик хумористичког дискурса који се користи у настави.

Ученицима и наставницима понуђена је иста листа облика хумористичког дискурса (*лајсуси, досетке, сопствене анејдоше, анејдоше из*

⁴ Поред истраживања која у први план истичу хумор као ресурс за постизање бројних ефеката васпитно-образовног процеса, постоје и истраживања која наглашавају опрезност приликом његовог коришћења јер успех у учењу зависи од количине и стила хумора наставника (Gorham, Christophel 1990). „Хумор који се на одговарајући начин користи има потенцијал да хуманизује, илуструје, смири, охрабри, смањи анксиозност и наведе људе да размишљају” (Torok, McMorris et al 2004: 14). Ако се користи неадекватно, хумор може повредити осећања и самопоштовање ученика или узроковати збуњеност (према Крњајић 2006: 215). Зато је важно да наставник добро познаје своје ученике и да негује здрав хумор, који никада не омаловажава (Сузић 1995: 354). Хумор треба да подстиче учење, па би сваки наставник требало да размисли о предмету, тону, намери и ситуацији јер је танка граница између компетентне употребе хумора и непримереног хумора у учионици (Powers 2005). У складу с критеријумом прикладности/примерености хумора издвајају се истраживања која се баве идентификацијом примерене и непримерене врсте хумора из перспективе наставника и/или ученика (опширније у: Wanzer, Frymier 2006 и Wanzer, Frymier 2010).

живота књижевника, вицери, шаљиви стихови, афоризми), а требало је да изабере онај који се најчешће користи у настави нашег предмета. Ученици су као најчешћи хумористички облик који њихови наставници користе издвојили сопствене анегдоте (38,6%). Чини се да овакав одговор има своје оправдање, јер многи аутори истичу предност употребе анегдота, нарочито сопствених, кад год је то сврсисходно и од помоћи у настави (Powers 2005). Наставник према њима има и специфичан, емоционални однос, а причају се уз мимику и гестове (Луковић 2010: 81), па ученицима делују уверљиво и подстицајно, привлаче и држе пажњу, али и олакшавају памћење наставног садржаја (Lazzarich, Dramac 2016: 92). Осим тога, наставник тако постаје ближи и приступачнији ученицима, доживљавају га као „реално људско биће” (Крњајић 2006: 223).

Наставници су издвојили анегдоте, али из живота књижевника, које су врло често дате и у самим читанкама, као допунски текстови. Пронађена статистички значајна разлика облика хумористичког дискурса у настави на подзоруку ученика и наставника може се тумачити и тежњом наставника да одбаце уплив личног и истакну књижевне ауторитете. Без обзира на то, друга хипотеза истраживања је потврђена: анегдоте јесу најчешћи облик употребе хумора у настави.

Трећа хипотеза: Наставници хумор користе и за објашњење градива и без директне везе с њим.

Када је реч о повезаности хумористичког дискурса у настави с наставним садржајем, мишљења наставника и ученика се поклапају. Хумор се користи и у вези с градивом и без везе с њим (65,5%).

Упркос недефинисаној употреби хумора у наставном програму и недостатку стручне литературе, постоје наставници који хумор користе у наставном процесу. То је ствар личног приступа, интуиције, потребе, а не обавезујуће одредбе или професионалног оспособљавања. Треба ипак имати на уму да се ученици лакше присећају градива ако је хумор повезан са садржајем (Garner 2006), јер се у опуштенијој атмосфери наставни садржаји много лакше усвајају. „Учење уз хумор је перцептивно дубље и доживљајно снажније” (Сузић 1995: 354). Ипак се он недовољно користи, што потврђује и Матијевић, који је 1994. спровео истраживање на узорку од 260 студената Учитељског факултета у Осијеку о томе колико је хумор био присутан током њиховог школовања и колико га сматрају важним за остварење образовно-васпитних циљева у школи. И у Матијевићевом испитивању (1994: 28–37) наводи се да је мало наставника користило хумор свесно и циљано, у вези с наставним садржајем. Када је реч о хумору неповезаном с наставним садржајем, битно је да он буде прикладан, што ће допринети бољем односу наставника и ученика,

пријатнијој атмосфери, смањењу анксиозности, повећању пажње (Ziv 1979), чиме је трећа хипотеза потврђена.

Четврта хипотеза: Хумор се најчешће користи у настави књижевности.

Наставно подручје у коме се хумор највише примењује је, по оцени наставника, књижевност (45,4%), следи језичка култура (30,3%) и на крају језик (24,4%). Овај одговор је очекиван, с обзиром на бројне хумористичке текстове у сваком разреду, у оквиру чије се анализе и интерпретације питање хумора и његове улоге само намеће. Наставници наводе да хумор користе приликом обраде дела хумористичке садржине (*Аутобиографија* и *Хајдуци* Бранислава Нушића, *Пој Ђира и пој Сџира* Стевана Сремца, приповетке „Поход на Мјесец” и „Чудесна справа” из *Бастије слезове боје* Бранка Ћопића), затим користе анегдоте из живота писаца с примарним циљем да заинтересују ученике да прочитају дело у целости (нарочито ако је у програму само одломак) и запамте биографске податке. Треће по заступљености су анегдоте с часова⁵, понеки лапсус (*саџара* уместо *саџи-ра*). Ту су и реченице које ученици свакодневно користе, а које су добра илустрација стилских фигура (*Овај час џраје као вечност, Смеши џи се јединица*). Мало је оних који сами пишу текстове или користе филмове (*Ко џо џамо џева*), серије (*Бела лађа*) или рекламе.

У сваком случају, хумористички дискурс је добар начин за подстицање и развој читалачких компетенција,⁶ што је један од важних образовних исхода. Четврта хипотеза је потврђена само за подузорак наставника.

Пета хипотеза: Употреба хумора у настави условљена је ставом и духовитошћу наставника.

Постављањем пете хипотезе настојали смо да испитамо да ли је употреба хумора повезана са ставом и духовитошћу наставника, прет-

⁵ Одговор једне наставнице преносимо у целости: „Често, посебно у обради дела из народне књижевности где има доста ригидних ситуација, ђацима испричам неку смешну досетку својих бивших ђака, а било их је од тога да је Косовка Дјевојка родила Југовиће и од муке с толиким синовима оседела, па до тога да су јаничари били припитомљени Срби. Пре петнаестак година обрађивала сам 'Крваву бајку'. Један немирни Никола је био упоран да изнесе своје утиске. Рекла сам му да сачека ако није у теми. Тврдио је да јесте, што ме је изненадило, и рекао ми: 'Наставнице, мене не би убили у Крагујевцу јер ме увек истерате пре последњег часа!' Нисам веровала да на таквом часу може било шта да ме насмеје, али... И данас то помињемо када се сретнемо. Сви из одељења се тога сећају, а Никола је сада озбиљан музичар, који је поносан што га помињем, па сам за себе каже да је 'наставно средство'.”

⁶ Lazzarich (2004) износи податак да су ученици на питања шта би лектуру учинило занимљивијом наводили да теме морају бити ближе младима с више хумора и акције.

постављајући да ће они који и сами створе неку духовиту ситуацију, који имају смисла за хумор, препознати његову вредност и подржати његову употребу у настави, штавише охрабриће и ученике да буду духовити. То је одличан начин да ученици „превазиђу резистентност према институционалним правилима и обавезама” (Крњајић 2006: 222).

Наши резултати на основу којих већина наставника прихвата ученичке шале и досетке (51,1%) и подстиче ученике на духовитост (42%) не поклапају се с резултатима Матијевићевог истраживања (1994). Наиме, код њега стоји податак да су ученици били иницијатори хумора, али да наставници нису такве шале одобравали (1994: 28). Разлог за ово непоклапање је то што се током протекле четвртине века, колико је прошло од Матијевићевог истраживања (и више у односу на време о којем говоре његови испитаници), доста говорило и писало о неопходности да се неки уврежени ставови наставника темељно измене и ускладе с новим педагошким и психолошким сазнањима и другим иновацијама у области образовања и васпитања деце и младих.

Ученици истичу да је духовит *онај наставник који зна да се шали и што користи за бољу сарадњу са ученицима*. То је наставник који хумор користи као наставно средство, што је пожељно, јер „ако је хумор блиско повезан са наставним садржајем, врло је вјероватно да ће ученици бити активнији и лакше ће савладати садржај који имају пред собом” (Lazzarich, Dramac 2016: 91). Овакав резултат је новина, јер се обично у први план истичу биолошко-релаксирајући (терапеутски) ефекти хумора, па тек онда мотивациони и педагошки.

Може се закључити да је и пета хипотеза потврђена – наставници сматрају да су став и духовитост наставника најзначајнији услов за употребу хумора у настави.

Шеста хипотеза: Наставници који примењују хумор у настави као извор користе већ постојеће примере.

Највећи број наставника није навео ниједан пример хумористичког дискурса који користи на часу (27,7%), што може значити да нису сигурни у којој је наставној јединици примена хумора допринела бољим резултатима. Од оних који су одговорили, 21,8% за хумористички дискурс у настави као извор најчешће користи уџбенике и лектире. Мали број наставника самостално смишља и пише хумористичке текстове. Бројнији су наставници који уопште не користе инсерте из филмова, серија и реклама – популарну културу као извор за примере хумора (58,8%).

Одговори, нажалост, показују и то да наставници српског језика и књижевности или слабо познају актуелну књижевну и научнопопуларну продукцију за децу и младе, која би могла да им буде ослонац у раду, јер одговара актуелним интересовањима, навикама и хоризонтима очеки-

вања ученика, или се не усуђују да у наставу уведу материјале који нису препоручиле надлежне инстанце.

Пронађена је статистички значајна разлика међу одговорима наставника који на интернету претражују примере за примену хумора у настави у односу на оне који то не чине (69,7%). Аверзија и скептицизам с којима је школа дочекала појаву интернета пре тридесетак и друштвених мрежа пре петнаестак година данас немају оправдања. Ваља оспособљавати ученике да се сврсисходно служе свим изворима, без обзира на медиј, што захтева и да наставници усвоје вештине потребне да се интернет и други медији користе као наставна средства и извори грађе. Дакле, и шеста хипотеза је потврђена.

4. Закључне напомене

Резултати анализираних одговора потврђују главну и остале хипотезе да је хумор до сада само делимично коришћен на часовима српског језика и књижевности, највише у вези с књижевношћу, затим да су анегдоте најчешћи облик хумористичког дискурса у настави, а да се у трагању за хумористичним формама наставници највише ослањају на постојеће изворе – доступну уџбеничку литературу. Употреба хумора у настави условљена је ставом и духовитошћу наставника. Ученици хумор виде као средство за постизање бољег односа с наставником, што олакшава учење и јача мотивацију, а самим тим и знање чини трајнијим. Добијени резултати могу послужити за побољшање садашњег наставног процеса и стратешко планирање. Прво, они могу бити основа за осмишљавање функционалних предлога примене хумористичког дискурса у наставном процесу. Друго, могуће је осмислити и обуке (семинаре) на којима би се наставници оснажили, мотивисали и оспособили за коришћење хумора као наставне стратегије. Треће, стратегије коришћења хумора могу бити део стручне педагошке литературе, које би педагози могли детаљније обрадити и с којима би се упознавали студенти наставничких и учитељских факултета. Четврто, могу послужити као предлог за нека будућа истраживања.

Иако ово истраживање пружа доста информација о употреби хумора у наставној пракси, оно има и извесних ограничења. Да би се створила потпунија слика о употреби хумора, узорак мора бити већи и уједначенији (нарочито код наставника – по полу и радном стажу). Испитаници би требало да буду бирани по моделу случајног узорка (не на основу личних контаката и познанстава), а број питања у анкетним упитницима требало би да буде већи. Тиме би опсег и домет прикупљених података истраживања били свеобухватнији, а добијени закључци прецизнији и поузданији.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бајић, Љ. *Проучавање хумористичне прозе*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Бајић, Љ. „Мотивација хумором у настави.” *Књижевност и језик*, LIV/3–4 (2007): 311–323.
- Кликовац, Д. „О употреби вицева у настави српског језика као матерњег.” *Књижевност и језик*, LVI/3–4 (2009): 297–310.
- Крњајић, С. „Хумор у разреду.” У: *Претпоставке усјешне наставе*. С. Крњајић (ур.). Београд: Институт за педагошка истраживања (2016): 203–228.
- Ломпар В., Кљајић Н., Марковић М., Никић Б., Чорболоковић С. *Квизови у настави српског језика и књижевности*. Београд: Klett, 2017.
- Луковић, И. „Хумор – нова димензија у грађењу средине подстицајне за учење.” *Иновације у настави*, XXXIII/3 (2010): 73–83.
- Сузић, Н. *Особине наставника и однос ученика према настави*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић”, 1996.
- Сузић, Н. *Како мотивисати ученике*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске, 1998.
- Чорболоковић, С. „Бисемичност у школским лапсусима и досеткама.” *Радови [Филозофског факултета Пале]*, 15/1 (2013): 397–408.
- Чорболоковић С., Никић Б. „Једноставни квиз у настави граматике у старијим разредима основне школе.” *Књижевност и језик*, 62/3–4 (2015): 363–375.
- Чорболоковић, С. „Иновативни приступ у настави лексикологије у старијим разредима основне школе.” У: *Савремена проучавања језика и књижевности*: зборник 195 радова са VII научног скупа младих филолога Србије. М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет (2016): 339–347.
- Чорболоковић С., Никић Б. „Пропорције у настави српског језика и књижевности у старијим разредима основне школе.” *Књижевност и језик*, 65/1–2 (2018): 187–201.
- Чорболоковић, С. *Хумористички дискурс у настави српског језика и књижевности*. <<https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/12195>>, 11. 12. 2023.

*

- Berk, R. „Student Ratings of 10 Strategies for Using Humor in College Teaching.” *Journal on Excellence in College Teaching*, 7/3 (1996): 71–92.
- Cornett, E. C. *Learning through Laughter: Humor in the Classroom*. Bloomington, Indiana: Phi Delta Kappa Educational Foundation, 1986.
- Fisher, M. „The effect of humor on learning in a planetarium.” *Science education*, 81 (1998): 703–713.
- Garner, R. L. „Humor in Pedagogy: How Ha-Ha can Lead to Aha!” *College Teaching*, 54/1 (2006): 177–180.
- Gorham J., Christophel D. M. „The Relationship of Teachers’ Use of Humor in the Classroom to Immediacy and Student Learning.” *Communication Education*, 39/1 (1990): 46–62.

- Hebert, J. P. *Humor in the Classroom: Theories, Functions, and Guidelines*. Chicago IL: Central States Communication Association, 1991.
- Jeder, D. „Implications of Using Humor in the Classroom.” *Procedia–Social and Behavioral Sciences*, 180 (2015): 828–833.
- Korobkin, D. „Humor in the Classroom: Considerations and Strategies.” *College Teaching*, 36/4 (1988): 154–158.
- Lazzarich, M. „Književnost treba približiti mladima.” *Napredak: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, 145 (2004): 84–91.
- Lazzarich M., Dramac I. „Smiješna strana obrazovanja – humor u poučavanju.” *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, LXII/3 (2016): 87–97.
- Morrison, K. M. *Using Humor to Maximize Living: Connecting with Humor*. New York: Rowman & Littlefield Education, 2007.
- Powers, T. „Engaging Students with Humor.” *Observer*, 18 (2005), issue 12, <<https://www.psychologicalscience.org/observer/engaging-students-with-humor>>, 18. 3. 2018.
- Torok S. E., McMorris R. F., Lin W. C., „Is humor an appreciated teaching tool? Perceptions of professors’ teaching styles and use of humor.” *College Teaching*, 52 (2004): 14–20.
- Wanzer Bekelja M., Frymier Bainbridge A., Wojtaszczyk A., Smith, T. „Appropriate and Inappropriate Uses of Humor by Teachers.” *Communication Education*, 55/2 (2006): 178–196.

ИЗВОРИ

- Кликовац, Д. *Српски језик и језичка култура за осми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2010.
- Бајић Љ., Мркаљ З. *Чишанка за осми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2010.
- Кликовац Д., Бајић Љ., Мркаљ З. *Радна свеска за српски језик и књижевност за осми разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2010.
- Чорболоковић, С. *Школски бисери (Мала збирка школских лангуса и духовних одговора)*. Бор: ОШ „3. октобар”, 2011.

Saša S. Čorboloković

USING HUMOR IN TEACHING THE SERBIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Summary

According to a considerable body of research on the effects of humor in teaching, its four main advantages have been identified: students' motivation to learn, the quality of the teacher-student relationship, the positive classroom ethos, and retention. The paper reports on the research results of how much humor is present in teaching practices. Two questionnaires were used in the research, one created for teachers, and the other for students. The research results confirm that humor has only been partially used in Serbian language classes so far, mostly in connection with teaching literature; it also shows that anecdotes are the most common form of humorous discourse in teaching, and that, in the search for humorous forms, teachers mostly rely on existing sources, namely, available textbook literature. The use of humor in teaching is conditioned by the attitude and wit of the teacher. Students see humor as a means to achieve better relations with the teacher, which facilitates learning and strengthens motivation, making knowledge more permanent. The obtained results should serve as the impetus for greater interest in the use of humor in the classroom, which can improve the quality and innovate the current teaching practice.

Key words: humor, learning, teaching, primary school, Serbian language.

СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ И
СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИЦИ И КЊИЖЕВНОСТИ
У НАСТАВНОМ КОНТЕКСТУ ОД
ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ДО УНИВЕРЗИТЕТА

24. VIII 2024.

САЊА Б. ГЕМАЉЕВИЋ*
Основна школа „Братство”
Нови Пазар

АНАЛИЗА ГРАМАТИЧКИХ ГРЕШАКА У УСВАЈАЊУ НАСТАВНИХ САДРЖАЈА ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ „БРАТСТВО” У НОВОМ ПАЗАРУ

У раду су приказани теоријски оквири примењене лингвистике и анализе грешака, као једне од њених актуелних метода, и резултати истраживања током рада са ученицима другог циклуса (од 5. до 8. разреда) Основне школе „Братство” у Новом Пазару. Користећи се комбиновањем метода – квантитативном методом, методом анкетног испитивања и компаративном методом, анализирали смо фреквентност и типологију граматичких грешака у усвајању наставних садржаја српског језика, које су показатељ реализације наставног процеса и односа према матерњем језику у ери дигиталних компетенција ученика и наставника, као и стања у практичној примени стандарднојезичке норме у ортоепској и ортографској варијанти у основношколском узрасту. Циљ истраживања је унапређивање усвајања наставних садржаја из српског језика и језичке културе, а пре свега отклањање грешака у процесу усвајања тих наставних садржаја.

Кључне речи: српски језик, граматичке грешке, основна школа, Нови Пазар, методика наставе, ортографија, ортоеписија.

1. Увод

Српски језик као наставни предмет имао је у традицији школства иницијално место, а такав поредак и данас истрајава упркос смањеном обиму часова и реформама које прате актуелност наставног плана и програма (в. Брборић 2019: 10). Реализација наставних садржаја српског језика у школској 2022/2023, зависно од пандемије вируса корона и учесталости онлајн наставе, одвијала се према *Плану реализације наставе у случају непосредне рајшне ојасности, рајсној сјања, ванредној сјања или грујих ванредних сјауација и околности за основну школу* Завода за унапређивање образовања и васпитања. Радећи са ученицима другог циклуса и реализујући наставни план и програм, учили смо од-

* sanjaaradovic92@gmail.com

ређене недостатке у процесу усвајања наставних садржаја српског језика. Желећи да расветлимо околности услед којих долази до њиховог неуспешног усвајања, анкетирали смо осам наставника који предају Српски језик у Основној школи „Братство” у Новом Пазару. Школа је основана 1970. године и препознатљива је по великом броју признања, квалитетном наставном особљу и успешним ученичким пласманима. С обзиром на то да Основна школа „Братство” у школској 2022/2023. броји око 1.800 ученика, а свакако је и једна од највећих школа у Републици Србији, заступљена су стручна већа¹ која имају троструко више чланова од просечног броја чланова актива у осталим школама. Отуда и потреба да у нашем истраживању примарну позицију имају целокупан србистички кадар и наставничко искуство, како у реализацији наставних садржаја из граматике, тако и у евиденцији граматичких грешака које ученици испољавају у вербалном и писаном изражавању. Анализу података ћемо детаљно представити и појаснити узроке и последице образовних резултата са којима се свакодневно срећемо у наставном процесу и обради наставних јединица из граматике, а које смо добили анкетирањем испитаника, уважавајући њихову перспективу и дугогодишње искуство у раду са основцима. Циљ нашег истраживања јесте да се активирају сви одбрамбени механизми наставе српског језика и књижевности у процесу усвајања наставне материје, како бисмо очували интегритет знања и сигурности у примени стандарднојезичких начела код ученика основне школе, формирајући генерације оснаженог језичког, књижевног и културног идентитета.

2. Примењена лингвистика и анализа грешака у настави матерњег језика

Примењена лингвистика или лингвистика у примени, како ју је у истоименој књизи именовао Ранко Бугарски (2007: 169), своју широку примену остварује у настави језика, како страног, тако и матерњег језика. Р. Бугарски каже да је циљ наставе матерњег језика сведен на овладавање језиком по узору на добре писце (2007: 169), што би значило да је књижевни функционални стил доминанта која обликује ученичко усвајање језика. Но, ако посматрамо данашњи однос ученика према књижевним делима и све мању заинтересованост за литературу, језичку културу, лепо говорење и лепо писање, а све већу заинтересованост за техничке и технолошке иновације, не можемо остати изван утицаја разговорног стила и актуелног медијског дискурса на квалитет језичке

¹ Актив броји 10 чланова, од којих је за потребе истраживања анкетирано 8, тј. само наставници који предају српски језик, а два наставника предају босански/бошњачки језик.

културе ученика, упркос часовима матерњег језика и наставном плану и програму који се остварује током школске године. Имплицитно глобално одређење наставе језика каже да је циљ наставе неког језика да се тај језик научи, попут неке унапред задате хомогене целине чији се идентитет не доводи у питање, а што Бугарски сматра „недопустиво наивним” са социолингвистичког и глотодидактичког аспекта (2007: 169). Учење матерњег српског језика формалним образовањем једнако је усвајању стандардног језичког варијетета. Раслојавања унутар српског језика, географско и друштвено, у великој мери допринела су његовом непотпуном и неадекватном усвајању. Радећи у средини која припада зетско-сјеничком дијалекту, уз сав труд и потпуну употребу стандарднојезичке норме у настави српског језика, уочавамо да је фреквентност грешака у усменом и писаном изражавању ученика укорееена у особеностима норме и стању језичке културе тог дијалекта. Значај једног и основног стандардног модела у настави матерњег језика мора се истицати, а онда и у свим сферама јавног деловања. Дакле, треба га се придржавати и доследно га примењивати у наставном процесу, без обзира на локалитет. Какав је однос према стандарднојезичкој норми у реализацији наставе српског (матерњег) језика, показује метода примеене лингвистике и методике наставе – анализа грешака. Метода анализе грешака настала је 1960. године, а њеним творцем сматра се Стивен Пит Кордер. У савременој методици и настави језика она је веома распростраена и популарна метода за учење језика (в. Бабић 2005), а најпре као оруђе примеене лингвистике, које изучава ученика и испитује однос ученика и наставника. Циљ ове методе јесте проучавање типологије грешака као и узрока због којих се јављају. Иако је ова метода један од доминантнијих приступа у методици наставе страног језика, у раду смо искористили њен теоријски и практични значај, и статус „модификатора” у процесу усвајања језика уопште и у процесу подучавања (в. Кордер 1985). Ефикасност анализе грешака испољава се представљањем најчешћих грешака које ученици праве и у наглашавању и поновној обради тих језичких аспеката од којих грешке потичу. Поштујући Кордерову концепцију методе анализе грешака, придржавали смо се у свом истраживању основних поступних начела и њихове хијерархије:

1. прикупљања узорка;
2. идентификовања грешака;
3. описивања грешака;
4. објашњења грешака;
5. евалуације грешака.

Како бисмо дошли до прецизних и поузданих резултата, следили смо наведена начела и етапе предвиђене њима.

3. Методологија истраживања и анализа добијених резултата

Вишегодишње наставничко искуство и потреба да се научна јавност континуирано обавештава о реализацији савременог наставног процеса иницирали су настанак овог истраживачког рада. Тачније, да се у времену највећих искушења за образовни систем пренесу непосредна атмосфера из учионице и исходи данашњег наставног процеса. Скупљени подаци резултат су коришћења анкете и структурисања упитника који је попунило осам наставника српског језика. Испитаници су анкетирани намерним одабиром узорка. С обзиром на то да су испитаници искусни наставници, овакав методолошки приступ и употреба ове методе довела је до слободног изражавања мишљења и ставова формираних дугогодишњим радом у основној школи. Анкетирање је спроведено у школској 2022/2023. години и испитаници су наставници који предају ученицима од 5. до 8. разреда. Упитници су били отвореног типа и уредно су попуњени и враћени. Упитник коришћен у овом истраживању састоји се од 15 питања, и то:

1. Колико година радите у основној школи?
2. Којим разредима предајете?
3. Које су наставне области из граматике заступљене у тим разредима?
4. Да ли у потпуности остварујете садржај наставног плана и програма?
5. Да ли је предвиђеним планом и програмом омогућен довољан број часова обраде и утврђивања наставних садржаја из граматике?
6. На који начин ученици више испољавају потешкоће у усвајању наставних садржаја из граматике, усменим или писаним видом комуникације?
7. Које су најчешће граматичке грешке на које наилазите у раду са ученицима? (Образложите на основу области које обрађујете у горенаведеним разредима – фонетика, морфологија, дериватологија, синтакса, ортографија, ортоепија.)
8. Коју наставну област граматике ученици најлакше усвајају?
9. Коју наставну област граматике ученици најтеже усвајају?
10. Да ли ученици похађају додатну/допунску наставу?
11. Да ли више ученика похађа допунску или додатну наставу?
12. Којом оценом од 1 до 5 бисте оценили интересовање ученика за граматички наставни садржај?

13. Да ли на основу радног искуства учавате прогрес у манифестацији граматичких грешака?
14. Да ли су социјално окружење, породица, дијалекатске црте кључни чиниоци који доприносе тежем усвајању језичког стандарда?
15. На који начин и у којој мери Ви елиминисете постојеће усвојене граматичке грешке ученика?

Анализа добијених одговора показала је да:

- 60% испитаника ради у школи више од 20 година, и то од 21 до 29 година. Осталих 40% има мање од 15 година радног искуства.
- 50% испитаника предаје ученицима петог и шестог разреда, а осталих 50% ученицима седмог и осмог разреда.
- Сви испитаници су предавали целокупан наставни план и програм током радног искуства, а у испитиваној школској години, у разредима којима предају, заступљене су следеће области: у петом разреду – морфологија, синтакса, у шестом разреду – фонетика, творба речи, морфологија; у седмом разреду – морфологија и синтакса; у осмом разреду – систематизација свих области из граматике.
- Наставни план и програм не остварује у потпуности 50% испитаника, уз образложење да се „углавном труде”.
- 75% испитаника изјаснило се да наставним планом и програмом није омогућен довољан број часова обраде и утврђивања наставних садржаја.
- Да су оба вида комуникације (и усмени и писани) подложна испољавању граматичких грешака изјаснило се 60% испитаника, док је 40% прокоментарисало усмени вид као фреквентнији облик манифестације граматичких грешака.
- 75% испитаника је навело фонетику (поделу гласова) као област коју ученици најлакше усвајају, док су остали испитаници одговорили да „ученици немају никакво интересовање”, као и да „из сваке области постоји садржај који лакше усвајају и онај који теже усвајају”.
- Што се тиче наставних области које ученици најтеже усвајају, одговори испитаника су подељени, издвојили су: морфологију (функцију и значење падежа) 50%, гласовне промене 50%, а није изостао ни коментар „данас им је све тешко”.
- Да ученици похађају додатну/допунску наставу изјаснило се 100% испитаника.

- 100% испитаника је одговорило и да више ученика похађа додатну наставу, углавном као припремну наставу за такмичење.
- 87,5% испитаника је оценом 3 оценило интересовање ученика за граматички наставни садржај, док је 12,5% оценило оценом 1.
- Испитаници су једногласно (100%) одговорили да на основу радног искуства уочавају прогрес у манифестацији граматичких грешака.

Одговори испитаника најважнији за наше истраживање тичу су се граматичких грешака које су ученици испољили у вербалном или писаном виду комуникације и представљају одговоре на 7. питање нашег упитника. Најфреквентније граматичке грешке ученика представљене образложењима испитаника јесу:

- 1) мешање ћириличног и латиничког писма у свим разредима другог циклуса, непознавање штампаног и курзивног облика ћирилице/латинице, погрешна употреба неких латиничких слова (уместо *Ђ đ* облик: *Dj dj*, или уместо *Dž* облик *Dz*, као и потпуно одсуство дијакритичког знака или писање знака у супротном смеру). Такође, дешава се да ученици и ако пишу ћирилицом, графеме *Љ* и *Њ* пишу као диграфе у латиници – *ЉJ* и *ЊJ*;
- 2) на ортографском нивоу писање малог и великог слова, спојено и одвојено писање, писање одричне речце *НЕ* у глаголским облицима, неударјање слова *Ј* у суперлативу или уметање између самогласника *И-О*: *биЈо*, *радиЈо*, *камиЈон*, употреба сугласника *Х* онде где му етимолошки није место: *ѝромаХа* → *ѝромаЈа*, *маХрама* → *марама*, неразликовање црте и цртице, подела речи на крају реда, подела речи на слоге, писање апострофа код предлога *С(А)*;
- 3) на морфофонолошком нивоу не примењују се доследно гласовне промене до којих долази при грађењу речи (префиксација) или при промени облика речи: *ѝоДѝисаѝи* → *ѝоТѝисаѝи*, *ѝреДходни* → *ѝреТходни*, *ѝреДчас* → *ѝреТчас*, *мајКи* → *мајЦи*, *сеЧу* → *сеКу* и др.;
- 4) на морфолошком нивоу – грешке у одређивању рода и броја именица, поготово збирних именица, као и у одређивању врсте именица према значењу. Ученици тешко усвајају називе падежа и редослед падежа у петом разреду. Заступљено је неразликовање падежних облика (датива и локатива; номинатива и акузатива/генитива и акузатива), као и неразликовање описних придева и прилога за начин, спајање енклитике помоћног глагола *ХТЕТИ* у футуру првом код глагола на *-БИ*:

гоћићу, рећићу, или код глагола на -ТИ: *иљиваићу* → *иљиваћу*, употреба потенцијала у првом лицу једине и множине: (Ја) *БИ* → *БИХ*, (Ми) *БИ* → *БИСМО*, употреба личног облика безличног глагола ТРЕБАТИ у деонтичком значењу (потребе) (Ја) *ТРЕБАМ* → *ТРЕБА*, (Ти) *ТРЕБАШ* → *ТРЕБА*. Промена одричних неличних заменица *нико/нишџа* по падежима: *од никоџа/од ниџа* → *ни од коџа; ни од џа* и др.;²

- 5) на синтаксичком нивоу неразумевање значења и службе падежа, реченичних чланова, нпр. мешање правога и неправог објекта (а опет у вези са неразумевањем градива из области падежа), именског и глаголског предиката, неразумевање апозиције, апозитива, атрибутива, погрешна формулација реченица – ред речи у реченици и грешке при одређивању врсте зависнослужених реченица, посматрајући само везнике, а не и контекст реченице;³
- 6) на ортоепском нивоу кршење акценатских правила: акцентовање последњег слога у речи – *неМОЈ*, *воДЕ*, *руКЕ*, *рачуНАР* и употреба силазних акцената у унутрашњим слоговима – *џаТИ-ке*, *деВОЈка*, *џоЛИца*, *џоЛИца*, *куТИја* и др., а што је одлика говора.

Однос ученика није другачији ни према лексици српског језика. Оскудан је фонд речи ученика, а учестало је и непознавање лексике при обради наставних јединица из књижевности, отежано усвајање термина – деклинације, конјугације, назива падежа *џенЕџив* → *џенИџив*, *флоралија џанџум* → *џлуралија џанџум*, назива гласовних промена: *неџостоЈНО А* → *неџостоЈАНО А* и масовна употреба англицизама: *лајковаџи*, *џероваџи*, *скринџоџоваџи*, *бинџоваџи*, *хејџоваџи*, *кринџ*, *смајли* и др.

Постојеће граматичке грешке доминантне су и бројне упркос доследном примењивању стандарднојезичке норме у реализацији наставног плана и програма од стране предметног наставника. С обзиром на основношколски узраст, преоптерећеност ученика планом и програмом великог броја предмета формалног образовања, упоредо са ваннаставним активностима, хобијима и друштвеним ангажовањима,

² О ортографским, синтаксичким и морфолошко-ортоепским грешкама у употреби глаголских облика детаљније је писао Вељко Брборић у истоименом раду, истичући да је реч о типским грешкама које ученици ретко отклањају, као и да на овај тип грешака образовни процес најчешће не утиче (в. Брборић 2015: 104–109), а што потврђује и наше актуелно истраживање.

³ Синтаксичке особености ученика основношколског узраста дефинисане су из аспекта проучавања синтаксичке зрелости, а која се испољава формирањем зависних клауза и њиховим укључивањем у више хијерархијске јединице (в. Ивановић 2023: 126).

технолошком зависношћу и свим „чудима савременог доба“, језичка култура и усвајање граматичких правила скромно еволуирају. На процес усвајања наставних садржаја утичу и те како социјални контекст, окружење, породица, дијалекатско подручје, али и наставне методе и школске обавезе, па чак и распоред часова у току наставног дана. Велика је разлика у обради наставне јединице из Српског језика у току првог или другог часа, и у време петог или шестог часа. Најпре, насушна потреба Српског језика као наставног предмета јесте повећање броја часова, како бисмо понављали одређене наставне садржаје слободно, а не науштрб других наставних јединица.

Последњи одговор испитаника представљао је њихов однос према ученичким граматичким грешкама и начин на који се боре против граматичких неправилности у примени матерњег језика. 87,5% испитаника одговорило је афирмативно, да постојеће усвојене граматичке грешке елиминишу утврђивањем наставних садржаја, константним вежбањем, писаним и говорним вежбама и, најпре, разговором о њима. 12.5% испитаника је одговорило негативно, сматрајући да је „труд узалудан, деца не прихватају савете и предлоге“.

4. Закључак

Бавећи се наставом српског језика, уочили смо да усвајање језика зависи од више чинилаца – индивидуалних склоности ка језику, социјалног контекста, интересовања или мотивације за учење, упутстава од стране предавача и времена у којем се одређени наставни садржаји презентују. Усвајање матерњег језика условљено је најранијим успостављањем језичког контакта са окружењем – породицом, вршњацима, а данас и раним контактом са ресурсима технолошких иновација. Наставни план и програм Српског језика некада је ученицима отварао „прозор у свет“, читајући књижевна дела и негујући језичку правилност. Данас је стандарднојезичка норма непознаница ученицима, а „прозор у свет“ замагљен вештачким творевинама и туђом пројекцијом стварности. Место и улога Српског језика морају се вратити на културни и образовни ниво, а који му заслужено припадају, јер речју све почиње и речју се завршава. Наше истраживање показало је да ученици другог циклуса основне школе греше у примени граматичких облика матерњег језика, и да градиво, које треба да се сматра наученим, није ваљано усвојено. Иако је за данашње ученике основношколског узраста типично да услед неадекватних наставних планова брзо уче одређене наставне садржаје, то стечено знање још брже и заборављају. Отуда наше скромно истраживање представља и својеврстан апел да се ученицима омогући више

часова обраде и утврђивања граматичких садржаја, како бисмо у будућности покушали искоренити представљене граматичке грешке и афирмативно савладали њихову примену.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Брборић, В. *Правойис и школа*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2015.
- Брборић, В. *Муке око језика и њукойиса*. Нови Сад: Прометеј, 2019.
- Бугарски, Р. *Линџисџика у љримени*. Београд: Чигоја штампа, 2007.
- Ивановић, М. „Придевске релативне клаузе у текстовим млађих основаца.” *Књижевност и језик* (2023): 125–138.
- Кликовац, Д. *Грамаџика срџској језика: за основну школу*. Београд: Креативни центар, 2022.
- Пипер П., Клајн И., Драгићевић Р. *Нормативна граматика срџској језика*. Нови Сад: Матица српска, 2022.

*

- Babić, Ž. „Analiza grešaka studenata pri usmenoj produkciji na engleskom jeziku.” *Radovi*, 8 (2005): 161–172.
- Corder, S. P. *Error Analysis and Interlanguage*. Oxford: OUP, 1985.

Sanja B. Gemaljević

ANALYSIS OF ERRORS IN THE ADOPTION OF TEACHING CONTENT SERBIAN LANGUAGE IN ELEMENTARY SCHOOL BRATSTVO IN NOVI PAZAR

Summary

The paper presents the theoretical framework of applied linguistics and analysis of errors, as one of its current methods, and the results of research during work with students of the second cycle elementary school Bratstvo in Novi Pazar. Using a combination of methods – a quantitative survey method, a test method and a comparative method, we analyzed the frequency and typology of grammatical errors in the adoption of teaching content of the Serbian language, which are an indicator of realization of the teaching process and the attitude towards the mother tongue in the era of digital competencies of students and teachers, as well as, the state in the practical application of the standard language norm in orthoepic and

orthographic variants in elementary school age. The purpose of the research is to improve the adoption of teaching content from the Serbian language and language culture, and above all, to eliminate errors in the process of adopting those teaching content.

Key words: Serbian language, grammatical errors, elementary school, Novi Pazar, teaching methods, orthography, orthoepy.

БЛАЖЕНКА Р. ЛАКЕТИЋ ТРИВУНЧИЋ*
Париз

ИЗМЕЋУ ОДРЖАЊА И ЗАМЕНЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ТРЕЋОЈ ГЕНЕРАЦИЈИ СРБА У ПАРИСКОМ РЕГИОНУ**

Непосредни вишедеценијски контакт српског и француског језика у Париском региону довео је до лингвистичких промена у српском језику на свим језичким нивоима код најмлађих потомака српских исељеника. Почев од промена на пољу лексике у првој генерацији српских исељеника, српски као мањински језик доживљава у наредним генерацијама измене у свим језичким структурама, које у трећој генерацији постају системске. Измењена позиција усвајања српског језика у односу на француски у трећој генерацији француско-српских билингвала, поред осталих социолингвистичких утицаја, поставља пред српску заједницу у Париском региону одсудни изазов – одржање или замену српског језика. У реферату се кроз лингвистичку анализу примера прикупљених методом интервјуа и методом снимљеног разговора у оквиру свакодневног говорног дискурса на узорку који чини 10 породица и 37 испитаника, односно који чине ђаци основношколског узраста допунске наставе на српском језику и њихови родитељи, приказују процеси промена у српском језику под утицајем француског.

Кључне речи: лингвистички контакт, српски и француски језик, језичка интерференција, одржање/замена језика.

1. Увод

Имајући у виду нашу хипотезу о структурним изменама српског језика под утицајем француског у трећој генерацији¹ српских исељени-

*blazenkatrivuncic@gmail.com

** Истраживање је део докторске тезе на Универзитету Сорбона, „Језичка интерференција између француског и српског језика на основном лексичком нивоу”, чији је ментор проф. др Александар Стефановић.

¹ Српски исељеници шездесетих и седамдестих година 20. века чине прву генерацију радних миграната у Француској, њихова деца која су рођена у Француској другу генерацију (Гречић, Лопушина 1994), а трећу чине унуци прве генерације. Имајући у виду исељеничке таласе с краја 20. века 90-их година и савремене миграције, у другу генерацију убрајамо, поред деце прве генерације која су рођена у Француској, боравила све време и школовала се, још две подгрупе – оне који су рођени у Француској, враћени

ка у Париском региону, као и хипотезу о промени позиције усвајања српског језика код најмлађих француско-српских билингвала, те да је однос породичног окружења према употреби језика један од пресудних чинилаца за успостављање говорних навика, интервјуисали смо 10 породица (седамнаесторо деце и 20 родитеља).

Теме вођених разговора везане су за свакодневни говорни дискурс. Подстицај ученицима у продукцији говорног исказа дат је и кроз захтев да опишу слике (Крајишник, Догнар 2018), али и кроз различите педагошке ситуације – погађање назива предмета и дијалог у паровима да једни другима поставе питања. Примере из транскрипта груписали смо према заједничким трансференцијама и језичким грешкама од морфолошко-синтаксичког до лексичког нивоа, уз навођење општих фонетских особености². Примере из говора деце означили смо словом А, а примере из говора њихових родитеља под Б.

У анализи смо посматрали механизме и резултате језичке интерференције, трансфера (Selinker 1969) и адаптације (Ајдуковић 2003), ослањајући се на Вајнрајхово (Weinreich 1953) одређење интерференције као појма који обухвата све облике феномена језичког утицаја. Идентификовали смо језичке грешке, тумачили типове грешака, разлоге и изворе њиховог настанка. Уочавали смо „грешке интерференције, интралингвалне грешке, развојне грешке” (Elis 1994) и „грешке перформанси или компетенције” (Chomsky 1965).

Социолингвистичка структура узорка је условила број интервјуисаних, те је методом снимљеног разговора обухваћен 21 испитаник – 15 ученика основношколског узраста, од 6 до 14 година, и шесторо њихових родитеља, оних који припадају другој генерацији. Српског порекла није 6 родитеља. Они не говоре или врло мало говоре српски језик, са изузетком једног, који је Француз и говори српски језик. Говорни узус 8 родитеља није релевантан за предмет нашег истраживања јер су се претежно образовали у Србији. Двоје деце учи основе српског језика као страног.

2. Фонетске особености

Артикулација појединих консонаната у говору деце унапредовала је у правцу изговорних особености француског фонетског система,

у детињству у Србију, па поново доведени ту и оне који су доведени у детињству у Француску, а рођени у Србији. Трећу генерацију чине најмлађи припадници српског порекла који су рођени, одрастају и школују се у Француској.

² Како су за анализу фонетског трансфера потребна посебна мерења, пажњу посвећујемо само уоченим променама у изговору појединих гласова, запаженим акценатским тенденцијама и неким особеностима у ритму реченице.

што је повезано са усклађеношћу говорног апарата најмлађих говорника српског језика према фонетским специфичностима доминантног језика:

- умекшан изговор латерала Л и фрикатива Ш и Ж;
- неразликовање српских африката Ч/Ћ и Џ/Ђ;
- изговор латерала Р по угледу на француски;
- отежан изговор сливеног Љ: *омилјени, јубав, лјубимац*.
- именице мушког рода добијају полуглас (*e tuet*): *лимун[ə], сладолед[ə], коњ[ə], брод[ə], траг[ə]*.

Прозодијске промене проистичу из лексичког позајмљивања, као у речи *панталон*Ø, где се не изговара финално -е, према *le pantalon*, а у појединим речима аналогијом долази до морфолошког трансфера са измештањем акцента на последњи слог, као у облику *пайиу*Ø према *пайиу*.

У адаптираним француским речима акценат је на последњем слогу, а у глаголској промени је место акцента са првог слога померено на унутрашњи, са изразитим дужењем акцентованог вокала, што је прозодијска особина у француском језику: *Она шесџира један одеће и се љеда на мируар (miroire); То је у салон; Ми узмемо мејиро и долазимо у часови; То је ојера музикал (musicale). Саг имам рангеву*.

Акценат се са првог слога преноси на средишњи слог у вишесложним речима, а узрок промене може бити и у дијалекту породичног окружења, као што је косовско-ресавски: *Идемо у Ишџлију; Учџли смо; Учџшвовала сам у један касџинџ; Имам конџрџлни; То је моја фамџлија; Волим да наџчим српски*.

Силазни акценат не прелази на проклитику, а акцентовани слог дуго траје, као у примеру: *Ме (mais), не знам*.

Дуги акценти код појединих млађих говорника мењају квантитет услед другачијег распореда акценатских целина: *Идем у // шкџлу*, уместо *Идем // у шкџлу*. Узрок може бити у изговору према француском у примеру *Elle part à Paris*, односно у консонантском уланчавању (*l'enchaînement consonantique*), феномену који може да се јави унутар једне исте, али и између две суседне ритмичке групе. Наиме, када се једна реч завршава консонантом који се изговара, а наредна почиње вокалом, постоји тенденција да се те две речи изговоре „сливено”, без паузе (Ракић 2020: 269).

3. Морфолошко-синтаксички план

Рудиментарност обличких категорија присутна је код свих именских речи, посебно у категорији бројева и заменица. Изостаје деклинација личних заменица и редних бројева, а уместо присвојне замени-

це њејов, њен употребљава се свој, -а према *son, sa*. Код вишесифрених бројева долази до прекључивања кода (*codeswitching*), процеса комбиновања елемената двају језика током исте интеракције између билингвала (Бугарски 2003: 128), односно, наизменичне употребе два језика у истом исказу.

А. Видимо он. // Видим она на улици. // Они кујују одело... нешто да ставе на они. // За шћански имам конћролни за ћетћак, а она нас дала у ућорак. // Ми ћемо да будемо осам. // Додај ми што! Не, што је мени! // Чије је што? Ја.

А. Он је Констћанстћин и свој надимак је Коља. // Не знам, можда је свој роћендан, можда од свој оћтац или своја мама. // Свој шћаша тледа ше-левизију. – *son, sa*

А. Данас је среду 22 марћ 2023 (две хиљаду двадесет шћи // *deux mille... двадесет шћи... vingt-trois*). // Ми смо 22 марћ. // Мој роћендан је шћест *février*.

Б. Чекамо да се са њима видимо за две недеље. // За њећа је било велико искуство. // За нас што биће у регу.³

Неправилна конгруенција се запажа у синтагматским конструкцијама са бројевима, прилозима за количину, уз збирне именице, именице *pluralia tantum* и суплетивне облике множине. Иако се квантификација за именице типа кола или враћа врши у већини случајева бројним придевима: двоја, шћоја, четћво(е)ра кола, враћа (Стефановић 2012: 7), у говору испитаника ова категорија не постоји.

А. Остћао је кући да ћише неколико реченицу. // Видили смо ћуно тра-ду којО су били у романски емпире. // Има ћетћ ограслиО и једну децу. // Има осам дечаци. // Видимо два људе у један кафић. // Има ћуно коле... аућо. // Они вози колу. Има четћири коле. // Има два враћа.

Б. Немам мноћо време. // Имам два ћријатћелја који раде у оситћурање. // Били смо неколико дана на одмор у Србију. // Ако шћвоја деца иду по Србији и оћкрију ћуно стћвари... ми немамо времена... они су жељни да ућо-знају све. // На улаз има два враћа са кодови.

До грешака у слагању долази приликом лексичког трансфера и адаптације француских речи, при чему се може променити род именице која се преноси у српски језик:

А. Ба... Кад завршиш у једно идеш у дрући сал. Мало је шћешко. Има ћуно салове.

³ У примерима у којима нема подвлачења речи није начињен тип грешке који се испитује.

Грешке компетенције у деклинационим облицима са месним значењем, у замени акузатива локативом и обратно, које проистичу из породичних дијалеката, код деце су праћене прекључивањем кода:

А. Моја мајка је рођена у Србију, а ја у Француску. // Они су у учионицу / у учионица. // Деца играју на *sable*... [шесак]... заборавио сам. То је у кућу или *château*. Можда је у неки парк.

Б. Ја сам био у Србију код бабе и деде кад сам био мали. // Ја и моја деца смо рођени у Француској. // Учесћивали су многи у *шај диван* *програм*.

У децјем говорном чину јављају се индивидуални примери и потпуне, асимиловане лексичко-семантичке трансференције, које нису уочене у говору њихових родитеља. У примеру *Они су у класу* према *Ils sont dans la classe* именица женског рода у француском *la classe* (разред) добија одлике деклинације, односно употребљена је у облику локатива мушког рода, аналошком адаптацијом, према облицима локатива са значењем места, а наставак за мушки род узрокују устаљене грешке у замени локатива акузативом.

Пример за опис слике на којој дечак седи на грани дрвета показује померање степена трансфера код деце. Морфолошко-семантички пренос *Он се игра у дрво* / *Он је у дрву* уместо *на дрво* / *на дрвету* извршен је према глаголу *grimper* и предлозима *à, dans, sur*. Употреба и избор предлога важни су за граматичку исправност и за садржај поруке (Grevisse, Kalinowska 2018). Пример *Он је у улица* – *Il est dans la rue* приликом описа слике на којој је приказан човек на улици, дослован је превод, заступљенији код испитаника него *Он је на улица/и*. Израз *Être à la rue* – *Бити на улици* има други смисао, значи *живети на улици*.

Замена акузатива локативом и обратно је у обе генерације устаљена.

А. Где идеш у одмору? // На одмору идеш у Србију.

У Србију ићи ће да радиш? // Ја ћу да видим фамилију.

Б. Свиђам у Ници. // Скоро нисам био у Србију. // Он ће омладину да води у камповима.

Трансференције из француског по моделу *Il parle de...* у локативу са значењем теме разговора нема у говору одраслих: *Он прича од један фудбалер.* // *Шта мислиш од француском систему у школу?* // *Ми причамо од једну жену.*

Грешке у облицима инструментала су продубљене у говору деце:

А. Ја сам причао са моју сестру, са моју маму и са моју шаћу. // Играо сам се са груларе. У Србију видим се са мој, како се каже... *cousin*. // Девојчица игра шах са свој браћу и једе банану и... *comment dit potte... j'ai oublié...*

Б. Ја сам имао један разговор у школи са њеном учитељицом. Лејо је кад чујеш... разумеш... кад сам са њом причао.

Лексички трансфер се јавља у обе групе у речи *метро*, која је у инструменталу уз предлог непроменљива, ако се користи са глаголом *доћи*, као у примеру *Долазим са метро*. Употребљава се и синтаксички трансфер *Узимам метро* према *Je prends le metro / le train / le bus*, где глагол *prendre* означава *возити се, долазити, иштовати*. У српском језику се може чути *узети такси / задњи воз*, али у значењу *позвати, зауставити такси / ситићи на воз*. Лексичко-морфолошка адаптација глагола попут *гејласирају се* потиче од *se déplacer en métro* – (*пре*)*возити се метроом*.

У облицима посесивног генитива и генитива порекла трансфер је редован. За разлику од деце, у говору одраслих категорија присвојног придева постоји, а грешке се појављују у другим значењима генитива.

А. Има *ауто од један човек*. – *un voiture d'un homme* // *Мама је од Србији*. – *de Serbie* // Има људи у *продавницу од одела*. – *un magasin de vêtement* // Ја сам... *прво сам радио devoir од француски*. – *un devoir de français* // Она је *шешка од Милана* – *la tente de Milan*.

Б. И Анђелина *дружица се пријавила* за камп. Ми *немамо време* за све. // Сваки викенд је са децу *од моју сестру*.

У категорији глаголског вида грешке компетенције се појављују у обе групе.

А. Кад *ушћајем* прво идем доле... ух има две начин... или сам радио *јуч* моју *шорбу* за школу или ако нисам радио *шо*, узем књиџе кој*џ* *шреба* ми за данас. // Он уђе у *пекару* да *кујује* хлеб. // *Зашто сће хтели* да *дође-ше* у Паризу да *научише* српски језик *друјој деци*?

Б. Кад се ви *враћише* из Србије? // Кад *сујра долазимо* у цркву, она ће да *пева*. // Нема доле нико. *Зашворено* је. Он не може да *улази* на час.

Дослован пренос извршен је у изразима са глаголима *faire, jouer*:

А. Мама *ради сјорш*... *radi mardi, jeudi*... Она *прави вежбе*. // Он *прави... ради скејш*. // Ја сам *правио виолин*. // Мама је *после радила колач*. // Ја знам да *ијрам клавир*. – *faire du sport, faire du skate, faire un gateaux, jouer du piano*

Б. Питам ја *шша* је *правио* у школу. – *дијал. је радио*. // Моја ћерка *свира клавир*.

Трансфер синтаксичких образаца са прекључивањем кода у изражавању датума и временских прилика, али и у безличним реченицама, праћен је грешкама у обличким категоријама и у конгруенцији:

А. Данас смо среда. // Ми смо среда. // То је среда. – *Nous sommes mercredi. On est mercredi. C'est mercredi!* // Било је врућо. // Јуџрос је било мало киша, *après-midi* мало је било облак. // Има сунце најоље, али мало хладно. // Само џуно је киша. *Météo* није као у Француску, баш је *bizarre*.

Б. Било је лепо време и ми смо профитирали на сунце. // Није падала киша, а џисало је да ће да буде киша. // За викенд смо били у Брешању и било је сунчано.

У дијалогу деце забележен је превод: Како је био џвој дан? – *Comment était ta journée?* // Кол'ко сџе у фамилију? – *Vous êtes combien dans la famille?* // Ми смо три. – *Nous sommes trois.*

По угледу на француски са конструкцијом *Il y a*, а уместо помоћног глагола *јесам*, биџи употребљен је глагол *имаџи*. Испред именице је редовно преношење одређеног члана *un/une* као *један/једна*, са значењем неодређености.

А. Имао је једну нову мачку код нас. // Има неку девојџицу и своју маму. // На слици има једну учитељицу ко учи деца.

Б. Увек постоји солуџија и ми ћемо да решимо. // Има једна шере-шана близо мене.

Двострука негација у српском језику нестаје под утицајем француског, у коме норма налаже да се уз одричну заменицу *нишџа* (*rien*) не употребљава опште правило негације *ne...pas*: *Il ne fait rien*. Нишџа је радио; Ја сам нишџа правио друго.

У сложеној реченици су уочене грешке у употреби узрочног везника *заџо шџо* у облику *заиџо*, али и у односним реченицама, преносом из француског, према *qui*. Заменица *који*, *-а*, *-е* је без интервокалног *j* или у облику упитно-односне заменице *ко*:

А. Ја волим јесен заиџо има школу. // Ја не џишем заиџо сам мало уморна. // Видимо ученици кои науче српски. // Видела сам жена ко има бебу.

Б. То је једна ординаџија у коју сам радила џре.

Условни везник *ако* се употребљава у изричним реченицама, по француском моделу *индирекџно-уџиџне зависне реченице* (*subordonnées interrogatives indirectes*) са везником *si*, који испитаници преводe.

А. Она џледа ако му је добро, али је мало велико. // Жена џледа ако има добри *pull*. // Жена је сџавила *une robe* и размишља ако има... *une echarpe*.

Б. Не знам ако је џо добро за вас.

До поремећаја реда речи у реченици долази у зависним реченицама, уз неакцентогене речи, у обе групе, трансференцијом француске синтаксичке норме:

А. *Me (mais), не знам, мислим да то је добро. – Je pense que ce la est bien. // Она шесшира један огеће и се лгеда на мируар (miroir). ~...et se regarde dans le miroir*

Б. Он није знао да то ће да буде добро за њега.

4. Развојне и интралингвалне грешке

Развојне и интралингвалне грешке у говору деце настају услед прекомерне генерализације (*overgeneralization*), односно употребе граматичког правила у једном језику у случајевима када се оно не примењује. Оне упућују на то да се српски језик не усваја спонтано, већ учи.

- Замена номинатива акузативом код именица женског рода у именовању предмета условљена фреквентнијом употребом облика акузатива именица, коју деца чешће чују у говору: *Шта је то? Воду, оловку, јабуку, шаблу.*
- Грешке у облицима презента: *Ја не волиш. // Они учи мате-матшику. // Можем да идем ту? // Ученици учи српски језик. // Пчеле правеју мед. // Показала ми једне слике. // Она је расшала и сад она је велика. // Кад смо били у цркву да рецишовамо poesie има две мале девојчице ко су рецишувале.*
- Невладање променом неправилних глагола, попут глагола *ићи*: *Своја мама рекла ће да идеју код фризерка. // Данас нисам идео у школу зашто... како се каже... јуче лежао сам баш касно. // Идели смо у метро. // Идећу у Србију. // Све моје друтарице идеју негде.*

5. Лексички план

Препознатљиву лексику француских Срба, попут *жамбон, фро-маж, сежур, рандеву, тардијан, преферираши, окуириши се* и сл., која је настајала у првој генерацији радних миграната, користе и наредне генерације (Чворовић 2017).

Лексичке адаптације код најмлађих француско-српских билингвала, често у виду грешака перформанси, граде ново лексичко поље. Пошто је реч о индивидуалној употреби и неуобичајеној творбеној структури, својственој трећој генерацији, све примере сврставамо у околионализме, подврсту неологизма, који у овом случају постају хибридни твор-

беним поступком, суфиксацијом француских речи, морфолошко-лексичком адаптацијом глагола и именица уз прекључивање кода. Резултат су функционалног или ситуационог прилагођавања.

Ненамерни okazaionaliзми настају због незнања потребне речи (у процесу овладавања матерњим или страним језиком) или немогућности говорника да се сети одређених речи (Оташевић, Сикимић 1992: 67).

А. То је сизај. – *le sizeaux* (маказе): Суфикс -ај упућује на именице са значењем оруђа, справа, предмета уопште, какве су изведене из глагола: *намешијај*, лежај.

А. Он живи у вилажу. – *village*

А. *Comment dit... Les parents cy... то није lit... сегу на канају.* – *canapé*

А. Како да ја сиблирамо? – *cibler* (циљаћи) – Како симџаији да скренемо џажњу?

А. Моја мама дезесџерира. – *desesperer* – Мама џовори неџаиивно, џуби нагу, очајава.

А. Он је демисионирао. – *démissionner* – Он је дао оџказ, наџустџио џосао.

А. Треба да дескриџујеш иџа раџиш. – *décrire*

А. Човек ко има џаџобран... како се каже... *paraplui...* џледа виџрину.

А. Он лије цвеџ. Он сиџа воду на цвеџ. Он арозира цвеџ. – *aroser* (заливаџи)

А. Баба џрави менаж... *comment dit menage?* Баба ме доноси до школу.

А. Ја нисам баш џуно ии'о наџоље... како да кажем... *da respire...* да миришем мирис.

Има и необичних примера чији је корен словенски. Иако ретки, драгоцени су у смислу илустрације језичких безграничја, ангажовања пасивног лексичког фонда, продукције која проистиче из апроксимативне равни.

А. Онај који луџа је... луџаш, луџање, луџањач. Онај који воли своју земљу је... земљољубач/џ. Куђу џраџи... онај ко џрави зиг, зигњак, џрађан. Грађани су... они џраџе куђе. Куђу чува... кучар, чуваркуђа, чувач, чувар, џарџијан. Тонер је... бојник, бојач, бојађ.

6. Закључак

Уз фонетски трансфер, нормативи морфолошко-синтаксичког плана српског језика у трећој генерацији нарушени су, поред невладања стандардом у деклинацији именских речи и глаголској промени, уз развојне и интралингвалне грешке, и честим прекључивањем кода, здруженим обличким и лексичким трансформацијама речи. Грешке перформанси и okazaionaliзми указују на неутемељеност творбених

механизама, односно на продубљивање удаљавања од језичких норми у српском језику и стварања новог лексичког поља, чији је карактер индивидуални и ситуациони. У говору њихових родитеља запажен је лексички и фонетски трансфер са грешкама компетенције у деклинацији именица и у категорији глаголског вида.

Одговори испитаника који се тичу социолингвистичких чинилаца показују да је употреба српског језика ограничена и у кругу породице. У свим породицама се претежно употребљава француски језик, српски повремено само са једним од родитеља, а само српски се не говори ни у једној од њих. Разлози који се наводе јесу мешовити бракови, брзина комуникације, недостатак времена, родитељ говори на српском, а дете одговара на француском, деца у истој породици углавном међу собом користе доминантни језик.

Имајући у виду минималне, али значајне семантичке разлике у речима *одржање* – *одржавање*, *очување*, *ојстјајање*; и *очување* – *шежња да се што сачува* (од *промена*, *пројадања*, *несћанка*), *зашићити*, *одбрана* (РСЈ 2011), а уз истраживачки рад (Тривунчић, Михајловић, 2018), претходно педагошко искуство у оквиру допунске наставе на српском језику Министарства просвете Републике Србије и нашу анализу узорка, определили смо се за термин *одржање језика* у најмлађих припадника Срба у Паризу. Процеси одржања – *language maintenance* (Baker: 2011) – и замене језика – *language shift* – неодвојиви су. Замена језика је процес у коме узастопне генерације говорника, како на индивидуалном тако и на нивоу заједнице, постепено губе знање свог матерњег језика или језика своје говорне заједнице у корист других језика (Andersen 2009: 1). Анализа примера на свим језичким нивоима у говору деце, а у односу на промене у говору њихових родитеља, указује на то да је процес замене српског језика продубљен у трећој генерацији, а у две породице у узорку завршен. Преглед и анализа језичких грешака могу допринети унапређивању педагошког приступа у раду са ученицима који поседују пасивно знање српског језика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ајдуковић, Ј. *Увод у лексичку контактологију: теорија адаптације русизама*. Београд, 2003.
- Бугарски, Р. *Језици*. Београд: Чигоја, 2003.
- Гречић В., Лопушина М. *Сви Срби светла*. Београд: ИП Принцип, 1994.
- Крајишник В., Догнар А. *Прејоручена лексика за предмет Српски као нематерњи за први циклус обавезног образовања*. Београд: ЗУОВ, 2018.
- Оташевић Ђ, Сикимић Б. „Творба околионализма у српскохрватском језику.” *Јужнословенски филолог*, XLVIII (1992): 67–78.

- Ракић, Б. М. „Прозодијски међујезик: истраживање на корпусу француских и српских простих изјавних реченица.” *Анали Филолошког факултета*, том 32, изд. 1 (јул 2020): 259–282. <doi:10.18485/analiff.2020.32.1.15>.
- Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Тривунчић Б., Михајловић, Ј. *Језичка интерференција француског језика у српски на основном лексичком нивоу*. Београд: Klett, св. 4 (2018): 683–700.
- Филиповић, Р. *Теорија језика у контакту – увод у лингвистику језичких додира*. Загреб: ЈАЗУ – Школска књига, 1986.
- Чворовић, Г. „Парлеву српски?” *Вечерње новости*, 5. 2. 2017.

*

- Anderson, J. „A kente of many colours: Multilingualism as a complex ecology of language shift in Ghana.” *Sociolinguistic Studies* (2009): 1–20.
- Baker, C. *Foundations of bilingual education and bilingualism*. 5th ed. s.l.: Multilingual Matters, 2011.
- Chomsky, N. *Aspect of the Theory of Syntax*. Cambridge Mass: MIT Press, 1965.
- Ellis, R. *The study of second language acquisition*. Oxford: OUP, 1994.
- Fishman, J. „Language maintenance and language shift as a field of inquiry: A definition of the field and suggestions for its further development.” *Linguistics*, 2(8) (1964): 32–70.
- Grevisse M., Kalinowska I. *La préposition: Règles, exercices, corrigés*. De Boeck Supérieur, 2018.
- Selinker, L. *Language transfer*. General Linguistics 9, 1969.
- Stefanovic, A. „Kvantifikacija imenica pluralia tantum.” *Les rencontres philologiques de Sarajevo*: Université de Sarajevo (2012): 45–67.
- Weinreich, U. *Languages in Contact, findings and problems*. New York: Impresum, 1953.

Blaženka R. Laketić Trivunčić

ENTRE LE MAINTIEN ET LE REMPLACEMENT DE LA LANGUE SERBE DANS LA TROISIÈME GÉNÉRATION DE SERBES EN ILE- DE-FRANCE

Résumé

Le contact linguistique à long terme entre le serbe et le français dans la région parisienne a entraîné des changements linguistiques dans la langue serbe. À partir des modifications dans le domaine du lexique chez la première génération d'immigrants serbes, le serbe en tant que langue minoritaire subit des altérations dans toutes les structures linguistiques pour les générations suivantes, devenant

systematique dans la troisième génération. Le changement de position dans l'acquisition du serbe par rapport au français dans la troisième génération de bilingues franco-serbes, parmi d'autres influences sociolinguistiques, pose un défi décisif à la communauté serbe de la région parisienne, à savoir, le maintien ou le remplacement de la langue serbe. Ce rapport examine les processus de changement dans la langue serbe sous l'influence du français à travers une analyse linguistique d'exemples collectés à l'aide de méthodes d'entrevue et d'enregistrements de conversations du discours quotidien de l'échantillon, composé de 10 familles et 37 répondants. Les exemples tirés des transcriptions sont regroupés en fonction des transferts et des erreurs linguistiques, allant du niveau morphologie et syntaxique au compétence lexical, avec mention des caractéristiques phonétiques générales. L'analyse des exemples à tous les sous-systèmes linguistiques chez les enfants, ainsi qu'en ce qui concerne les changements dans la parole de leurs parents, indique que le processus de remplacement de la langue serbe a été approfondi dans la troisième génération, et il est terminé dans deux familles de l'échantillon. Description et l'analyse des erreurs linguistiques peuvent contribuer à l'amélioration de l'approche pédagogique dans le travail avec les élèves qui possèdent une connaissance passive du serbe. Ce travail fait partie de la recherche menée dans le cadre de la thèse de doctorat „L'interférence linguistique entre le français et le serbe au niveau lexical de base” à l'Université de la Sorbonne, sous la direction du Prof. Dr. Aleksandar Stefanović.

Mots-clés: contact linguistique, langues serbe et français, interférence linguistique, maintien/ remplacement de la langue.

ДАНИЈЕЛА Р. ЈАНКОВИЋ*
Diakonie Düsseldorf
OGS-Sternwartschule

**ТРОУГАО ДРЖАВА – ПОЈЕДИНАЦ –
АКАДЕМСКА ЗАЈЕДНИЦА КАО ТЕМЕЉ ОЧУВАЊА
ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА У ДИЈАСПОРИ
(СЕВЕРНА РАЈНА-ВЕСТФАЛИЈА, НЕМАЧКА)**

На основу вишегодишњег рада у мултинационалној образовно-васпитној установи у Немачкој, као и на основу проучавања језика и културе јужнословенских народа у току основних и магистарских студија, у овом раду разматраћемо улогу и међусобну повезаност свих друштвених чинилаца у процесу очувања матерњег језика у имиграционој средини, као и потенцијалне начине за оснаживање веза међу њима (представљена је ситуација у Савезној Републици Немачкој, с посебним освртом на најмногочуднију покрајину Северна Рајна-Вестфалија). *Животи* матерњег језика у дијаспори резултат је стабилности свих чинилаца појединачно, као и веза које на организационом нивоу они граде.

Кључне речи: јужнословенски језици, допунске школе, славистика, процес интеграције, дијаспора.

1. Увод

Основу опстанка језика и културе мањинског народа који гради заједницу у другој држави представља троугао **држава** (матична и имиграциона) – **појединац** – **академска заједница**. То је исти троугао, иста основа као и у матичним земљама, с тим да се у дијаспори јављају додатни формални и практични изазови: поштовање образовно-социјално-васпитних закона стране земље и усаглашавање са истим, мноштво језика и култура које је нужно кроз планирање и реализацију одржати у друштвено-језичким токовима, као и уклапање активности посвећених језику и култури мањинске заједнице у радну и школску свакодневицу.

У академском дискурсу, као и у свакодневним разговорима у јавности, појмови очувања и опстанка матерњег језика чују се често један поред другог, а неретко се и смењују у дугогодишњим, чак и деценијским покушајима да се објасни шта је потребно испланирати и учинити да би се било који од ова два појма превазишао. Рекло би се да у новије време

* danijela.jankovic77@gmail.com

појам опстанка постаје фреквентнији, што је заправо парадокс имајући у виду напоре које, чини се, улажу све заинтересоване стране.

Од међусобне повезаности државе, академске заједнице и појединца зависи може ли се за један језик рећи да *живи* у страниој земљи. Не да опстаје нити да се чува, већ да живи – односно да постоји – за припаднике одређеног народа – у суживоту са језиком стране земље, а то је могуће само као резултат стабилности свих наведених чинилаца појединачно, али и веза које на организационом нивоу они граде, препознајући задатак очувања језика као суштину и смисао сваке планиране и предузете језичко-културолошке активности.

Разматрајући тренутну ситуацију јужнословенских језика као матерњих у Немачкој, може се уочити да државе и академска заједница из различитих перспектива посматрају језике у оквиру *ex-Yu* контекста. Раскорак између односа државе и академске заједнице према језицима огледа се у томе што сви језици бивше Југославије у дипломатском, политичком и социјално-културолошком контексту носе појединачне називе према признатој држави порекла, док у академском контексту сви језици припадају јединственој *Bosnisch-Kroatisch-Monenegrinisch-Serbisch* групи, скраћеница *B/K/M/S*, а изучавају се и предају као један полицентричан језик (Грбић 2022: 47). И поред недостатка воље за изједначавање назива језика у складу са друштвено-политичким приликама, формални оквир очувања језика одржава се кроз планирање и спровођење одређених програма (углавном у школама матерњег језика).

2. Јужнословенски језици у образовном систему – улога државе

2.1. *Дојунске школе јужнословенских језика*

Најстарији и најзаступљенији вид очувања матерњег језика представљају тзв. *дојунске школе*, које су у потпуности организоване и финансиране од стране матичне државе. Рад ових школа подржан је од стране дипломатско-конзуларних представништава у свакој покрајини Савезне Републике Немачке, као и од стране верских институција, спортских савеза и удружења грађана (у смислу одржавања екскурзија, посета, предавања). Да би се организовала настава на матерњем језику, потребно је да буде испуњено неколико услова:

- довољан број ученика за наставу, с тим што се деца различитих узраста могу спојити у једну групу (број варира од покрајине до покрајине, обично је то од 8 до 12 ученика);

- ангажовање квалификованог наставног кадра (наставници се бирају као хонорарни или редовни од стране надлежног министарства у матичној земљи, на четири године са могућношћу продужења);
- обезбеђивање адекватних просторија за одржавање наставе (обично су то учионице редовних школа у поподневним часовима – будући да се настава у школама у Немачкој, уз одређена одступања, одвија само у преподневној смени);
- добијање потребних дозвола од Савезног надлежног министарства.

Допунске школе организују се у већим градовима, односно у местима где постоји тенденција досељавања или већ изграђена бројна заједница одређеног народа. У главном граду Северне Рајне-Вестфалије, Диселдорфу, постоје два места за одржавање наставе на српском језику и два за наставу на хрватском језику; у другим већим градовима (Ахен, Есен, Дортмунд), поред наведених језика, омогућена је и настава на босанском, македонском и бугарском језику, у зависности од броја пријављених ученика. Похађање школе је бесплатно, а план рада и учбеници припремљени су од стране матичног надлежног министарства.

Вишедеценијско постојање допунских школа доживело је својеврсну кризу почетком 21. века у неколико наврата; нпр. када су, због драстично смањеног броја заинтересованих ученика, позиви и пријавнице за упис у школе објављивани у дневним немачким новинама. Чини се да је у том смислу ситуација у Немачкој сада знатно стабилнија. У последњих неколико година отворене су додатне групе у многим градовима, па и чак потпуно нова допунска школа на српском језику у покрајини Рајнланд-Фалц први пут у граду Триру (2021. године). Наставу на српском језику у допунским школама у иностранству у школској 2022/23. години похађало је 7.957 ученика српске и око 5.300 ученика хрватске националности. Захваљујући Савезу босанских допунских школа, само у Немачкој, до данас је отворено 45 школа за децу босанске националности, док ученици бугарске националности похађају наставу у 24 установе, од тога три у Северној Рајни-Вестфалији у Келну, Дортмунду и Есену (види: сајтови институција).

Овде треба додати и чињеницу да се последњих година појавило неколико онлајн школа језика, које окупљају ученике различитих узраста у појединачном или групном раду са наставницима матерњег језика. Програм учења се базира како на савладавању језика, тако и на упознавању са традицијом, историјом и обичајима народа. Велики број родитеља подржава иницијативу за овакав вид учења будући да пружа комфор похађања наставе са било ког места преко одговарајућих платформи. Нарочито важно место заузимају удружења грађана (Култур-

но-спортски клуб Тесла 07, Диселдорф), која својим спортским, едукативним и забавним садржајима стварају базу не само за развијање осећаја припадности заједници већ и за одржање језичког континуитета. У истом контексту вреди споменути и све већи број Инстаграм/ФБ налога и интернет страница који се баве дистрибуцијом књига на матичном језику (Књижара Кутак), што све иде у прилог претпоставци да ће веза са матерњим језиком и културом добити нове форме, а самим тим и већу разноврсност прилика за учење или само могућност за појединца да „остане у контакту са језиком”.

2.2. Јужнословенски језици у редовној настави

Са друге стране, Савезна Република Немачка преко окружних школских управа нуди тзв. *herkunftssprachlicher Unterricht* (настава на језику земље порекла) као неизоставни део интеграционог система. Став да културна и језичка разноликост доприноси јачању боравишне земље, а не њеном слабљењу, један је од основних постулата интеграционе политике у оквирима Европске уније (Petričušić 2013: 16). Из наведеног произлази да је најбољи начин за интегрисање мањинских народа заправо позив на очување и активну употребу матерњих језика (што се постиже кроз организоване јавне догађаје, фестивале, промоције књига и читалачка дружења, као и наставу на матерњем језику за ученике у оквиру редовне наставе).

Тренутно се у покрајини Северна Рајна-Вестфалија одвија настава на 30 језика, укључујући све јужнословенске језике (српски, хрватски, бошњачки, македонски, бугарски) осим словеначког¹; настава се организује према броју пријављених ученика (обично од 15 до 18 ученика) у поподневним часовима, након школе или, ако је могуће, уклопљена у редовну наставу. С обзиром на то да је настава доступна у основним школама (од 1. до 4. разреда) и у тзв. *Sekundarstufe I* (5. до 9, односно 10. разреда), наставни планови и програм за наставу матерњег језика обухватају учење на два језичка нивоа, нижи и виши – до шестог и од шестог разреда. У сведочанствима ученика бележи се оцена заједно са осталим предметима, док се у нижим разредима уноси описна оцена. Након 9, односно 10. разреда полаже се испит из матерњег језика, а добијена оцена се бележи у сведочанство датог нивоа учења; у случају да

¹ С обзиром на то да је број досељеника из Словеније у Немачку вишеструко мањи у односу на остале републике бивше Југославије, не постоји довољан број заинтересованих ученика, па самим тим изостаје похађање наставе на словеначком језику у оквиру редовне наставе у немачким школама. Из истог разлога изостаје и настава на црногорском језику.

ученик испит положи са највишом оценом, у вишим нивоима школовања (након 10. разреда) може имати матерњи језик уместо другог страног језика, као наставни предмет. У складу са одлуком да матерњи језик буде редован предмет у школи, сама настава се не назива више *дојунска* већ *настава на мајерњем језику*.²

Уредбама Савезног министарства за образовање, науку и културу Савезне Републике Немачке из 2000. године прописан је и начин организовања и циљеви наставе на матерњем језику. Основни циљ је постизање високог нивоа двојезичности (матерњи и немачки). Такође, да се подржавањем двојезичности јача идентитет појединца и истовремено унапређује процес интеграције, као и да се кроз двојезично искуство изграде и одрже везе између култура. Уз учење матерњег језика стичу се и основна знања о култури, традицији, историји, географији матичне земље, а двојезична компетенција омогућава и да се два језика и културе доведу у међусобни однос. И даље, према уредбама Закона о настави на матерњем језику, настава на одређеном језику обично обухвата до пет сати недељно. Наставу „треба повезати колико је то могуће са наставом из предмета и са ваннаставним понудом, посебно током целог дана” (број 1.2 Уредбе).

И такође у наредном ставу исте уредбе: Задатак часова је да се изграде, одрже и прошире говорне и писмене вештине на матерњем језику на основу важећег наставног плана и програма, да се пренесу важне интеркултуралне вештине и да се омогући вишејезично учење (види: сајт институције). Инсистирање на вишејезичном учењу део је шире имиграционе политике која се ослања на тезу да двојезичност/вишејезичност појединаца може допринети јачању политичких, друштвених и културолошких веза између СР Немачке и матичних земаља.

Настава на матерњем језику у потпуности је финансирана из буџета СР Немачке у свим аспектима, и што се тиче физичке организације наставе, и што се тиче средстава за рад и плата за наставнике. Да би се одржала транспарентност и повећале шансе за запослење, законске уредбе изричито онемогућују уплив матичних земаља у избор и рад наставника (из тог разлога сви конкурси за наставнике матерњег језика објављују се одвојено и у надлежности су школске управе одређене покрајине).

² Последњих година поред назива *мајерњи језик*, у српском језику усталио се и израз *завичајни језик*, који свакако више одговара немачком преводу *Herkunftssprache*. Међутим, у језичком осећају осталих јужнословенских народа постоји само израз *мајерњи* (*мајерински*) језик у контексту мањинског језика у иностранству, те се из наведеног разлога у раду задржава само тај израз.

Важно је истаћи да у покрајини Северна Рајна-Вестфалија у оквиру државног, тзв. *народној универзитету* (VHS Volkshochschule) постоји могућност учења јужнословенских језика као страних, и то: српски језик, ниво А1; хрватски језик, ниво А1–Б1, и македонски језик, ниво А1 (види: сајт институције).

Конзистентна подршка у учењу матерњег језика кроз школски систем свакако постоји, међутим, приметан је изостанак других видова језичко-културолошке подршке за јужнословенске народе. У том контексту новоосновани подкаст под покровитељством највеће медијске куће WDR – Podkast COSMO hrvatski, bosanski, srpski – свакако представља изузетак вредан пажње и похвале (види: сајт емитера/медија).

3. Улога академске заједнице у очувању јужнословенских језика у дијаспори

У процесу очувања матерњег језика друго теме друштвеног троугла – академску заједницу – представљају институти, катедре и лекторати на којима се проучавају јужнословенски језици и књижевности као самостални смер или модул, односно у оквиру ширих интеркултуралних студија. Почети славистике у Немачкој датирају још од XVI века, када Јуриј Далматин, студент Витенбершког универзитета, први пут преводи Библију на свој матерњи словеначки језик и штампа у Витенбергу 1584. године (Менгел 2018: 98).

Крајем XX века (када су се у Немачкој одомаћили јужнословенски гастарбајтери, а њихови потомци постали прве генерације рођене у тој земљи), чинило се да су створени повољни услови за ширење јужнословенске културе и књижевности. Млади нараштај југословенских имиграната могао је, својом двојезичношћу и образованошћу, да одигра пресудну улогу у приближавању култура и међукултуралном дијалогу. До тога, из друштвено-политичких разлога, није дошло – најпре због политичких неслагања и ратних сукоба који су узроковали распад Југославије. Истовремено у самој Немачкој дошло је до корених измена у високошколској политици – почело се са спровођењем ригорозних мера смањивања буџета за образовање и са укидањем појединих катедри, при чему се у области славистике често радило о баш о катедрама за јужнословенске језике. Што се славистике уопште тиче, данас у Немачкој постоје институти за славистику на 19 универзитета, семинара за славистику има пет и поред тога на још четири универзитета постоје славистички смерови и одсеци за славистику. Међутим, када се погледа засебно јужна славистика примећује се смањени број професура кроз време, тако да су данас „најживљи” Семинар за славистику Мартин Лу-

тер Универзитета Хале-Витенберг и Институт за славистику Универзитета у Келну (Грбић 2022).

Студенти јужне славистике у Немачкој спадају у две групе: они који су из биографских разлога блиски јужнословенским језицима и културама, а постоји и не тако бројна, али мотивисана група оних који се занимају за југоисток Европе и немају биографску позадину. Такође, јужна славистика понекад се не изучава циљано, већ као један од предмета интеркултуралних студија.

4. Улога појединца у очувању јужнословенских језика у дијаспори

Тренутна ситуација може изгледати као успешна мрежа предлога и активности за очување језика, али евидентно је да у целокупном процесу изостаје присуство *централне циљне групе*. Треће теме троугла – појединац. Читава структура подршке осмишљена је и реализована тако да упућује на децу и младе, што је и похвално и нужно – међутим, родитељ уписује дете у допунску школу, родитељ подржава младог студента да студира славистику. Намеће се питање – где је родитељ у самом процесу. Родитељ-појединац или само појединац који жели више да са зна о српском језику и култури (или о било ком другом јужнословенском језику)? Појединац који је апсолутни носилац процеса очувања језика у дијаспори? Које активности су планиране за њега? Ко му се обраћа и са каквим садржајима? Шта је конкретно њему посвећено? У којим програмима може активно или пасивно учествовати?

Питања је много, одговори углавном одрични. У друштву је створена слика мреже подршке у очувању матерњег језика, али она заправо заобилази основни чинилац живота у дијаспори – одраслог појединца. Односно, гледајући из перспективе саме реализације планираног, изостављају се они који се питају да ли ће и колико дуго њихово дете похађати школу матерњег језика и тиме директно доприносити очувању језика. Остављено је савести појединца, његовом личном осећају за матерњи језик и односу према њему да одлучи да ли ће, када и колико његово дете учествовати у наведеним активностима. Појединац је сентименталан по питању језика и националне припадности, а сентименталност у својој несталности не води ни структури нити дугорочном планирању. Одлуке се доносе стихијски, а исто тако и мењају (највећи број деце похађа наставу матерњег језика само годину или две). Не чуди онда ни све мањи број деце родитеља који су рођени на просторима бивше Југославије која не говоре матерњи језик. У неформалним разговорима са родитељима разлози су увек исти: време, посао, свакодневица. Дакле,

недостаје основа, упоришне тачке за трајне и свесне одлуке, односно свест о томе да се матерњи језик не чува негде тамо, у библиотекама, музејима, већ у свакодневној комуникацији.

5. Закључак

У друштвеном троуглу одговорном за очување језика, место појединца је најслабија тачка. Појединац готово да нема директних контаката са остала два друштвена чиниоца нити било који од та два чиниоца својим програмима кореспондира са њим. Својеврстан парадокс – од појединца и само од њега зависи егзистенција језика, а он је пак несвестан разлога, осим сентименталних, за очување матерњег језика, али и немотивисан од стране државе или академске заједнице за евентуални лични активизам у том процесу.

У циљу очувања вишедеценијског континуитета учења мањинских језика у СР Немачкој ваљало би размотрити како начине повезивања заједничких чинилаца, тако и саму структуру активности. Најпре, укључити појединца у рад академске заједнице кроз учешће на трибинама и дискусијама о унапређењу језика у дијаспори (у том смислу удружења грађана могу имати пресудну улогу као гласноговорници народа, а универзитетски професори и студенти као иницијатори и модератори). Такође, изложбе и предавања о појединцима значајним за једну културу, стилским правцима у књижевности односно уметности уопште, као и историјским периодима или догађајима, могу додатно продубити везаност или иницирати интересовање за сам језик. Са друге стране, обе државе (и матична и имиграциона) требало би да преузму одговорну улогу повезивања сва три друштвена чиниоца кроз радне групе чији би задаци били осмишљавање разноврсних језичких и културолошких програма. Административни, образовни и организациони изазови могли би на тај начин да буду превазиђени кроз нову структуру учења/очувања матерњег језика, која би била примерена савременом добу где традиција појединца и његова интеграција у ново друштво чине неодвојиву целину.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Буњак, П. *Раскрића славистике*. Београд: Савез славистичких друштава Србије, Чигоја штампа, 2019.
- Грбић, Д. „Српски језик, књижевност и култура „између истока и запада” на универзитетима у Савезној Републици Немачкој (Институт за славистику, Универзитет у Келну и Семинар за славистику Мартин Лутер, Универзитет Хале-Витенберг).” У: *Научни сасишанак слависта у Вукове дане: Србистика на сираним универзитетима и положај српског језика данас*,

- 51 (2022): 45–57. <http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_ser/msc/2022-ris/msc-2022-51-1-ris-ch5.pdf>, 18. 11. 2023.
- С. Менгел, С. „На изворима универзитетске славистике у Немачкој.” У: *Сџазама славистиике*. Р. Драгићевић (ур.). Београд: Савез славистичких друштава Србије, Чигоја штампа (2018): 97–99.
- Сајт Министарства просвете Републике Србије. <<https://prosveta.gov.rs/prosveta/predskolsko-i-osnovno-obrazovanje-2/dopunske-skole-u-inostranstvu/>>, 11. 12. 2023.
- Сајт Министарства образовања и науке Републике Бугарске. <<https://web.mon.bg/bg/101133>>, 21. 12. 2023.
- Сајт Министарства за школе и образовање Северне Рајне-Вестфалије / Ministerium für Schule und Bildung des Landes Nordrhein-Westfalen. <<https://www.schulministerium.nrw/herkunftssprachlicher-unterricht>>, 20. 9. 2023.
- Сајт Народног универзитета у Диселдорфу / Volkshochschule Düsseldorf. <<https://vhs.duesseldorf.de/programm/sprachen>>, 11. 12. 2023.
- Сајт државног радија ВДР1/ Radiosender WDR 1. <<https://www1.wdr.de/radio/cosmo/programm/sendungen/radio-forum/livestream-cosmo-bhs-100.html>>, 25. 12. 2023.

*

- Vulić, S. *Blago rasutih. Jezik Hrvata u dijaspori. Dio I*. Split: Književni krug, 2021.
- Petričušić, A. „Ravnopravna službena uporaba jezika i pisma nacionalnih manjina: Izvori domaćeg i međunarodnog prava.” У: *Zagrebačka pravna revija* (2013): 12–39.
- Сајт Министарства знаности и образовања Републике Хрватске. <<https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/medjunarodna-suradnja-i-eu/hrvatska-nastava-u-inozemstvu/683>>, 8. 12. 2023.
- Сајт Генералног конзулата Републике Босне и Херцеговине у Штутгарту. <<https://gkbih-stuttgart.de/dopunska-nastava-na-maternjem-jeziku/>>, 21. 12. 2023.

Danijela R. Janković

DREIECK: STAAT – INDIVIDUUM – AKADEMISCHE GEMEINSCHAFT
ALS GRUNDLAGE DER ERHALTUNG SÜDSLAWISCHER SPRACHEN
IN DER DIASPORA (NORDRHEIN-WESTFALEN, DEUTSCHLAND)

Zusammenfassung

Betrachtet man die aktuelle Situation des Lernens und des Erhalts der südslawischen Sprachen als Muttersprachen in Deutschland, so zeigt sich, dass die

Länder und die akademische Gemeinschaft arbeiten durch verschiedene Programme an der Erhaltung der Sprache. Das schwächste Glied in diesen Beziehungen ist jedoch das Individuum (der Sprecher der Sprache in der Mikroumgebung), von dem das Überleben der Muttersprache tatsächlich direkt und langfristig abhängt; eine Person, die nicht ausreichend motiviert und oft zu spät über die Umsetzung von Spracherhaltungsprogrammen informiert ist und selten an deren Umsetzung beteiligt ist.

Schlüsselworte: Südslawische Sprachen, Herkunftssprachlicher Unterricht, Slawistik, Integrations-prozess, Diaspora.

СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ
У НАСТАВНОМ КОНТЕКСТУ ОД
ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ДО УНИВЕРЗИТЕТА

24. VIII 2023.

КАТАРИНА В. БЕГОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

РУСКИ УЏБЕНИЦИ КОД СРБА У 18. ВЕКУ

Циљ овога рада јесте да се професорима српскога језика (и књижевности) и студентима србистике кроз уџбеничко штиво приближе основне културноисторијске, филолошке и дидактичко-методичке особине рускословенске парадигме. Кратко се представљају друштвено-политичке историјске околности у којима су се Срби почетком 18. века нашли, а затим се представљају уџбеници из којих се учио рускословенски језик. Увид у ове уџбенике би могао да помогне у припреми одговарајућих наставних јединица у вези са рускословенском епохом, странијем сагледавању потоњег славеносрпског периода, али и да пружи почетни контекст за Вукову реформу, којом ће настати савремени српски књижевни језик.

Кључне речи: историја књижевних језика код Срба, рускословенски, уџбеници, *Первое учение ойрокомъ, Грамматики славенския йравильное снъшама, Лексикон шрязычный.*

1. Кратак друштвено-политички осврт на прилике почетком 18. века

1.1. За време Великог бечког рата (1683–1699), Срби су се борили против Турака, видевши у потенцијалној аустријској надмоћи прилику да у ослобођеним српским областима поново оснују своју државу (Милановић 2010: 77). Међутим, како Турци 1690. године почну поново освајати ослобођене српске територије, живаљ се, предвођен патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, повлачи преко Саве и Дунава на тадашњу територију Хабзбуршке монархије (ibid.). У новој средини, српски народ се суочава са тешким материјалним и духовним положајем. Без обзира на гарантовани друштвени статус, право на самосталну црквену (и народну) организацију, потврђене ингеренције српскога архиепископа, све дефинисане *Привилегијама* цара Леополда, Срби су у реалности излагани притисцима да се покатоличе или поунијате (Ивић

*katarina.v.begovic@gmail.com

1998: 115; Младеновић 2008: 176). У туђој земљи, у којој је једино црква остала стожер културног и етно-националног идентитета, морао се изнаћи начин да се пружи отпор. У таквој ситуацији српски митрополит Мојсеј Петровић обраћа се највећој православној сили, рускоме цару Петру Великом, у два наврата (1718, 1721), молећи за помоћ (Унбегаун 1995: 37–39; Ивић 1998: 116; Младеновић 2008: 177–179).¹

1.2. Као одговор на тражену помоћ, 1726. године у Сремске Карловце стиже Максим Суворов. Исте године отвара Славјанску школу, у којој ђаци сада почињу учити норму рускословенског² језика из рускословенских уџбеника: (1) буквара „Первое учение отрокомъ въ немже буквы и слоги” (1722) Теофана Прокоповича; (2) граматике „Грамматика славенския правильное свнтагма” Мелетија Смотрицког, у редакцији Федора Поликарпова (1721) и (3) речника „Лексикон трехязычный, сирѣчь речений славенских, еллиногреческих и латинских сокровище” (1704) Федора Поликарпова (Унбегаун 1995: 39; Младеновић 2008: 178; Милановић 2010: 79). Овај догађај формално и суштински представља смену вишевековне српскословенске парадигме рускословенском, као стратегију у одбрани верског и етно-националног идентитета.

2. „Первое учение отрокомъ въ немже буквы и слоги”

2.1. О томе каква је то рускословенска књига из које су се Срби учили читању и моралу и какав је њен значај можда најбоље говори следеће: *Первоје ученије отроком* доживело је чак 12 издања за само четири године (1720–1724), а преведено је и на немачки и енглески језик (Грбић 2010: 44). У складу са наведеним не чуди да о буквару Теофана Прокоповича постоји изузетна српска, руска и словенска литература, као ни то да се о овоме важном уџбенику писало и у ширим оквирима европског културног круга.³

¹ За шири културни, историјски и друштвено-политички контекст в. нпр. Самарцић, Веселиновић и др. 1986 (*Историја српског народа IV-1. Срби у 18. веку*; за шири књижев-нојезички контекст други део четвртог тома); затим Микавица, Лемајић и др. 2006; Тимотијевић 2006; Пијановић 2020. Кратка, врло информативна перспектива у вези са темом нуди се у Здравинац 2023: 8–12, где се лако може пронаћи и друга додатна литература.

² Треба имати у виду да се управо током 18. века, почев од реформи Петра Великог, развија и руски грађански (модерни) књижевни језик, богаћењем рускословенске традиције престижним говором Москве и интернационализацијом израза. И овај језик ће Србима бити доступан кроз савладавање рускословенске норме (в. Толстој 2004: 92–94, 108–109; Ивић 1998: 126–129; Милановић 2010: 12, 89–91). К. Кончаревић (2022: 89–90) наглашава да се управо на таквом руском језику предавао рускословенски у српским школама.

³ У србистици су о њему писали Д. Руварац, Б. Унбегаун, Г. Михаиловић, Ј. Немировски, Ј. А. Лабинцев, Д. Кириловић, Л. Чурчић, Д. Грбић, Б. Чигоја, Р. Драгићевић и

2.2. Србима у Хабзбуршкој монархији у први мах стиже четиристо⁴ примерака овога буквара (издање из 1722), вероватно већ 1724. године, а један број буквара доноси и Максим Суворов 1726. године (Кириловић 1955: 7; Чурчић 1976: 42–43; Ивић 1998: 116; Младеновић 2008: 178).

Буквар је прештампан већ 1726. године у епископској штампарији у Римнику⁵, и то тако што је поред рсл. текста напореда дат и текст штампан румунском ћирилицом.⁶ Овиме *Первоје ученије ошроком* од прве књиге путем које се савладавао рускословенски језик постаје прва штампана књига за Србе у 18. веку (Милановић 2010: 79). Штампан је још два пута, 1727, 1734, али оба пута без напореда датог румунскога текста (Унбегаун 1995: 40). Доживео је разна прилагођавања и служио као предлог за велики број буквара у српској средини у 18. веку (Чигоја 2010: 115).

2.3.1. Буквар се, када се изузме предговор, састоји из два дела, букварскога у ужем смислу – азбучног⁷, и катехитског. Први део садржи слова рускословенске ћирилице, називе слова, слоге за срицање, најчешће скраћенице у вези са сваким словом, затим слова у бројној вредности (под титлама) и прозодијске знаке.⁸ С. Здравинац (2023: 23) обавештава да је први део буквара био познат и као засебна књижица и тако и штампан.⁹

Представљена структура азбучнога дела уобичајена је за старе букваре. Из ње се примећује да се букваром заправо савладавало читање, а не читање и писање (Драгићевић 2017: 74).

2.3.2. Катехитски жанр, као најчешћа пратећа основа оновремених буквара, овде је подразумевао основе Божјих закона – Десет заповести, молитву Оче наш, Символ вере и Блаженства, са тумачењима у популарној катехитској форми 'питање : одговор', која је представљала уобичајен методички оквир за стицање знања у 16. и 17. веку.¹⁰

др. Уп. и Корзо 2014, где се даје опсежан преглед релевантне литературе о различитим Прокоповичевим делима.

⁴ Према другим изворима 255 примерака (Грбић 2010: 43–44).

⁵ Штампарија у Римнику припадала је Карловачкој епархији у периоду 1718–1739. Била је једина православна штампарија у Хабзбуршкој монархији која је имала ћирилична слова (Унбегаун 1995: 40).

⁶ О прештампивању *Ученија* у српској средини в. Кириловић 1955; Лабинцев 1976; Чурчић 1976; Грбић 2005.

⁷ О терминима 'азбука' и 'буквар' в. Здравинац 2023: 24.

⁸ Исп. дигитализовано издање у Библиотеци Матице српске: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/731> (последњи пут приступљено 4. 2. 2024).

⁹ О историји овога букварског дела и њему као могућем предлошку за друге букваре у 18. веку в. и Здравинац 2023: 30–41.

¹⁰ Занимљиво је и то да је ова форма у 18. веку унеколико превазиђена, али да је Прокоповић вероватно користио и да се обрачуна са теолошким неистомишљеницима

Прокопович је био врло талентован да једноставно протумачи сложени црквени текст и овај катехизис као интегрални део *Ученија* представља динамичну, врло разумљиву форму коју је ученик могао користити у своме учењу.¹¹ Аутор антиципира ученичка питања у вези са теолошком тематиком, поставља их и на њих одговара. Тако, на пример, у вези са тумачењем Друге заповести, поставља се питање (1) шта то наређује Бог. Након одговора да Бог забрањује идолопоклонство, следи питање (2) шта је то идолопоклонство. После објашњења опет следи питање (3) како треба онда разумети хришћанске иконе. Након тога објашњења поставља се питање (4) ко греша против Друге заповести, а након одговора и на то питање исцрпљује се тема Друге Божје заповести. И не само то. Б. Унбегаун (1995: 40) подсећа да сâм Прокопович у предговору тврди да је *Ученије* написао на народном језику и да његово „просторџче” више одговара деци.¹² То ипак није био прави говорни језик, већ, како каже Унбегаун (ibid.), онај језик „како је звучао у устима свештеника кад би говорили о верским темама”.

2.4. Прокоповичево *Ученије* не доноси ништа иновативно у погледу азбучнога дела, али велику пажњу завређује катехизис, као и језик којим је буквар написан. Р. Драгићевић (2017: 75), сумирајући запажања о старим српским букварима, примећује како су они често „хладни, ауторитативни”, а Прокопович је, у складу са секуларизацијом културе у реформи Петра Великог, језик буквара приближио потенцијалном читаоцу. За разлику од савремених буквара, који поред читања вежбају и моторичке вештине детета, стари буквари су нас учили само читању. У складу са ондашњим културноисторијским и политичким оквиром, многи буквари су чували наш верски и етно-национални идентитет, а данас „буквар има задатак да на не приметан начин уведе дете из света игре у свет образовања” (Драгићевић 2017: 74).¹³

(Корзо 2014: 265). Без обзира на форму или ипак, с обзиром на њу, Прокоповичеви катехизиси били су врло читани и изузетно утицајни, нарочито када се узме у обзир његова улога у реформи руске цркве за време Петра Великог.

¹¹ Плодно катехитско стваралаштво Т. Прокоповича исп. у нпр. Корзо 2014.

¹² Ово је врло иновативно јер текстови у букварима нису били прилагођени дечијем узрасту, нити су буквари нужно били намењени (само) деци (Драгићевић 2017: 75).

¹³ З. Орфелин је у том смислу јединствена појава. Орфелинови буквари и дидактичко-методичке методе били су далеко испред његовог времена (в. Драгићевић 2017). За шири контекст о букварима в. и Чурчић 2010, Чигоја 2010, Грбић 2010. У вези са методичким аспектима савременог буквара в. нпр. Цветановић и др. 2010.

3. „Граматики славенския правилное свнтагма”

3.1. Граматика из које ће Срби у Хабзбуршкој монархији учити норму познога рускословенског језика јесте „Грамматика въ царствующемъ градѣ Москвѣ” из 1721. године, прерађено издање граматике „Граматики славенския правилное свнтагма” Мелетија Смотричког из 1648. године. Прво издање ове граматике је из 1619. године, објављена је у Јевју, а већ 1648. прештампана је у Москви, уз одговарајуће промене у акценатском и морфолошком систему (Обижајева 2008: 100). Ово московско издање је потом редиговао Федор Поликарпов у оквиру реформе Петра Великог, па се, „због прераде и уноса већег обима руске грађе у науци често назива *Грамаѣика Поликарѣова*” (Ранковић 2014: 181).

3.2. Уџбеник је прештампан у Римнику 1755. године, са једном изменом – придев „россійскій” свуда је замењен придевом „сербскій”, „у чему се и симболично огледала победа рускословенског језика над српскословенским” (Милановић 2010: 80).¹⁴ Сами подаци о трајању и прештампавању ове граматике говоре о њеном значају на исти начин на који изнесени подаци говоре о Прокоповичевом буквару.¹⁵

3.3.1. Граматика М. Смотричког настала је по узору на различите античке граматике¹⁶ и представља не само структурни основ за касније руске и остале граматике широм словенскога света већ и темељ даље словенске граматичке мисли (Самарин 2017). У српској средини на њу ће се угледати Аврам Мразовић пишући своју *Славенску грамаѣику* (1791), па онда последично и Вук пишући *Писменицу* (1814) (Ивић 1998: 177; Милановић 2010: 117). У том смислу значајно је истаћи да се развојна линија граматичке мисли Вука Караџића у својим почецима наслања управо на М. Смотричког.

¹⁴ Исп. дигитализовано издање у Библиотеци Матице српске: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/746> (последњи пут приступљено 4. 2. 2024).

¹⁵ У србистици уп. нпр. Грицкат 1977, нарочито Обижајева 2008, затим Ранковић 2014, где се може наћи и друга литература. У русистици и славистици је изузетан број студија и радова посвећен М. Смотричком, в. нпр. одредницу о њему у руској *Православној енциклопедији*, где се даје основни преглед релевантне литературе. Кратак информативни преглед о њеном прештампавању у различитим срединама и утицају на даљи развој граматичке мисли даје се и у Самарин 2017.

¹⁶ Уп. текст Е. Кузминове у поменутој одредници *Православне енциклопедије*, као и рад М. Обижајеве (2008), који детаљно разматра неке од узора ове граматике. М. Смотрички користио је и грчке и латинске граматике као узор, и без обзира на очигледно упориште у латинској граматичкој традицији, ипак није могао да се отргне од грчких узора (Колесникова у: Самарин 2017: 110). И даље, према речима М. Обижајеве (2008: 100), у „граматици Смотричког су се сјединиле западне и православне словенске граматичке традиције”.

3.3.2. Самарин (2017: 112), сумирајући релевантну литературу о Граматици, подсећа на њену структуру:

- (1) ортографију, која разматра граfiјско-ортографски и фонетско-фонолошки план;
- (2) прозодију, у којој се Смoтрицки бави акцентима, али и метриком;
- (3) етимологију, тј. морфолошки ниво граматичкога система у којем Смoтрицки разликује осам врста речи, са врло детаљним приказом различитих граматичких категорија;¹⁷
- (4) синтаксу, која овде подразумева учење о основним моделима образовања реченице и стилским фигурама.

3.3.3. Граматика је врло обимна (броји 630 страна), и доноси озбиљну и темељну граматичку анализу. И. Грицкат (1977: 249) нас обавештава да је Смoтрицки граматику израдио „са великим бројем танаких запажања, као и података занимљивих за словенску дијалектологију, понекад чак и са разликовањем грчких идиома”.¹⁸ Као илустративан пример темељности у његовој граматичкој концепцији може послужити чињеница да у оквиру основних пет типова парадигми именских речи разликује до чак 60 подтипова.¹⁹

М. Смoтрицки је, према истраживањима Е. Кузминове и других руских аутора, у великој мери био творац словенске граматичке терминологије и мисли: граfiјско-ортографски систем користио је, између осталог, као показатељ морфолошке хомонимије (инстр. јд. „отцемъ” : дат. мн. „отцемъ”); грчке графеме без упоришта у словенском изговору сматрао је сувишним; описао је аутохтони словенски падежни систем; указао на категорију глагола која ће се потом дефинисати као глаголски вид итд. Граматика је конципирана као дидактички приручник, па се у њој могу читати и коментари о дијалектизмима (народној лексици из одговарајућег словенског поднебља) којих се ученик треба клонити ако хоће да досегне чист рускословенски израз (Грицкат 1977: 251–252).

3.4. Са напретком филологије и лингвистике и преосмишљавањем културног типа књижевног језика заједно са секуларизацијом друштва, касније граматике добиће нешто другачији изглед, нарочито у вези са савременим дидактичко-методичким принципима усвајања знања у

¹⁷ У вези са термином 'етимологија' у овоме значењу, али и морфолошким нивоом граматичке традиције у Словена уопште уп. Обижајева 2008.

¹⁸ Ова граматика, наравно, има своја ограничења. Уп. запажања И. Грицката у поменутом раду, која су, с обзиром на време у којем је граматика настала, сасвим очекивана и оправдана.

¹⁹ Садржај граматике је, заједно са коментарима, детаљно представљен у одредници *Православне енциклопедије*.

млађим узрастима. Без обзира на то, граматика Мелетија Смотрицког остаће камен темељац за прогресију словенске граматичке мисли изникле у црквенословенским оквирима.

4. „Лексикон треязычный, сирѣчь реченій славенских, еллиногреческих и латинских сокровище”

4.1. Федор Поликарпов Орлов представља, попут Т. Прокоповича и М. Смотрицког, једну од најзначајнијих фигура у историји рускога књижевног језика (Обижајева 2008).²⁰ Заједно са осталим уџбеницима, десет примерака његовога речника *Лексикон ѿрејазичниј* (1704, Москва) стиже у јужну Угарску.²¹ Речник доноси углавном црквену лексику (Унбегаун 1995: 40) и сматра се првим модерним делом у историји руске лексикографије (Биржакова 2010: 39).

4.2.1. *Лексикон* је први тројезични преводни руски речник. Према истраживањима Т. Д. Јакубовича, како извештава Е. Биржакова (2010: 39), речник броји 19.712 речничких чланака (на 812 страна). Одреднице су дате на рускословенскоме језику, а затим преведене на грчки и латински. Поликарпов је користио црквенојезичку грађу и различите лексикографске изворе за израду овога речника.²² Но, да би се сагледали значај *Лексикона* и принципи на којима је заснован, треба узети у обзир још једно дело истог аутора – „Букварь, словенскими, греческими, римскими письмены учитися хотящим” (1701, Москва). Овај буквар је значајан јер се први пут уводи концепција према којој ученици треба да савладају основне елементе не једнога или два, већ трију језика. Као и речник, и буквар се користио широм словенскога света.

4.2.2. Иако је Поликарпов учествовао у спровођењу реформи Петра Великог, могао би се назвати традиционалистом који није био присталица радикалне секуларизације културе и језика.²³ Концепција *Буквара* и *Лексикона* почивају на идеји очувања сакралнога књижевнојезичког и културног израза. У предговору *Лексикона* читаоцима се отвара симболика светих језика – (1) хебрејски са симболиком светог језика

²⁰ Руска и шира словенска литература о Ф. Поликарпову такође је веома обимна. У новијој литератури, информативан преглед Поликарповљевог дела даје се у нпр. Львова 2008, а исп. Живов 1996 за даљи преглед литературе.

²¹ Речник је доступан на сајту руске Националне дигиталне библиотеке: http://oldlexicons.ru/lexicon_polikarpova2 (последњи пут приступљено 4. 2. 2024).

²² Биржакова (2010: 40–41) потцртава да питање извора које је Поликарпов користио тражи даља истраживања.

²³ Опсежан увид у историју руског књижевног језика, различите аспекте реформе Петра Великог, али и улогу Ф. Поликарпова и Т. Прокоповича у тој реформи даје се у Живов 1996.

у Поликарповљевој концепцији уступа место црквенословенскоме; (2) грчки је језик премудрости неопходан руском православном бићу као интегралном делу руске културе; (3) латински у симболичкој замисли добија своје место као језик светске културе и образовања (Живов 1996: 85; Львова 2008: 38–39). У тој перспективи, Поликарпов се не интерпретира више као борац против секуларизације руске културе, већ као чувар духовне традиције, која у поретку најављеном Петровом реформом мора имати своје место (Живов 1996: 86).

4.2.3. Е. Биржакова (2010: 42) претпоставља да је *Лексикон шрејазичниј* конципиран према азбучноме систему због речника које је Поликарпов користио као своје изворе, али и због обима лексикографске грађе. Поликарпов сâм наглашава да *Лексикон* не треба да служи само деци већ и омладини, студентима, па је и његова пројектована употребна вредност утицала на овакву концепцију речника. Наиме, у својему буквару Поликарпов такође доноси речнички део, али он је тематске структуре, како би почетници лакше савладали основни лексички фонд страног језика.²⁴ *Лексикон* одсликава лексичку норму рускословенскога језика, са изузетком одређеног броја руских речи које су му вероватно биле познате из московскога говора (Биржакова 2010: 41–42). Поред црквене лексике, у њему има и личних имена, као и много интернационализама, којима одговарају калкирани рускословенски облици. Ево како изгледају две одреднице у овоме речнику:

- (1) 'Астролѡгѡа, звездослѡбіѡ, ἀστρολογία, aftrologia;
- (2) Вѡдрѡнѡсецѡ, ѡдроФѡрос, aquarius, aquam ferens, aquae gerulus.

4.3. *Лексикон шрејазичниј* из данашње перспективе изгледа као узбучен списак лексема на три језика, са врло мало граматичких напомена, без примера употребе лексемских значења. То не изненађује јер ће се лексикографски поступак променити у времену које следи, тако да се савремена структура речничкога чланка не може нити треба поредити са типом речника у историјској лексикографији каквом припада *Лексикон*.²⁵ Међутим, то не мења чињеницу да овај речник представља врло важан догађај у историји источнословенске лексикографије, који и даље привлачи пажњу истраживачима (Биржакова 2010: 46).

²⁴ Уп. нпр. анализу речника Орфелиновог *Лайшинској буквара* (1792), где се се нове лексеме усвајају према тематским групама (1) *О небеским шѡлима*, (2) *О елементѡима*, (3) *О времену*, (4) *О живѡиѡиѡама* итд. (Драгићевић 2018: 84–89).

²⁵ Тек ће се развити лексикографски поступак, метајезик и његов терминолошки апарат. Уп. нпр. развој лексикографскога поступка у двојезичним речницима у српској средини у Ружин Ивановић 2018.

5. Закључна разматрања

Овим радом желели смо да прикажемо у основним цртама руске уџбенике из којих су Срби учили у 18. веку и упутимо на њихов значај. Као најважније закључке у вези са представљеним приручницима издвајамо следеће:

Буквар Т. Прокоповича, граматика М. Смотричког у издању Ф. Поликарпова и речник Ф. Поликарпова били су врло тражени и коришћени, и представљају темељ образовних алата у 18. веку за руски и српски културни простор.

Њихове дидактичко-методичке специфичности су у складу са оновременим научним, али и општим образовним и дидактичким постигнућима, но њихови аутори, попут Т. Прокоповича или Ф. Поликарпова, размишљали су о томе како уџбенике треба конципирати не би ли ученицима приближили одговарајуће градиво.

Сва три аутора представљају истакнуте личности руске културе, а њихова дела су, као полазишне тачке, утицала на даљи развој не само руске већ и српске филолошке и дидактичко-методичке мисли.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Биржакова, Е. Э. *Русская лексикография XVIII века*. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2010.
- Грбић, Д. „Варијанте Буквара Теофана Прокоповича из 1726. године.” У: *Годишњак Библиотеке Матице српске за 2005. годину*. М. Вуксановић (гл. ур.). Нови Сад: Матица српска (2006): 51–58.
- Грбић, Д. „Буквари за Србе у XVIII веку.” У: *Буквари и букварска настава код Срба*. Б. Јордановић (ур.). Београд: Педагошки музеј (2010): 43–53.
- Грицкат, И. „Из предисторије стварања српске граматике.” У: *Зборник Владимира Мошина*. С. Глигоријевић (ур.). Београд: Просвета (1977): 245–254.
- Драгићевић, Р. „Први српски буквари до Првог српског буквара.” *Књижевност и језик*, LXIV/1–2 (2017): 67–76.
- Драгићевић, Р. *Српска лексика у прошлости и данас*. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Живов, В. М. *Язык и культура в России XVIII века*. Москва: Языки русской культуры, 1996.
- Здравинац, С. *Описмењавање Лотосом: приручници и уџбеници за основно образовање у Карловачкој митрополији пре штезичанске реформе школства*. *Masters thesis, Universität zu Köln*. <<https://kups.ub.uni-koeln.de/71814/>>, 4. 2. 2024.
- Ивић, П. *Прејед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- Кириловић, Д. „Буквар Теофана Прокоповича код Срба.” *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, бр. 3 (1955): 13–23.

- Кончаревић, К. „Историјат српске лингвистичке русистике у опусу академика Предрага Пипера.” *Јужнословенски филолоџ*, LXXVIII, св. 2 (2022): 85–99.
- Корзо, М. „Катехетические сочинения Феофана Прокоповича.” У: *Славянский Альманах 2013*. Т. И. Вендина, К. В. Никифоров, М. А. Робинсон, Н. Н. Старикова, Е. С. Узенева, А. Л. Шемякин (ур.). Москва: Индрик (2014): 267–280.
- Лабинцев, Ј. А. „Римничка издања Первого учения отроком (1726) и његов руски оригинал.” *Библиошкар*, год. 28, св. 3–4 (1976): 351–358.
- Львова, И. П. „Из истории просвещения в России в эпоху Петра Великого (Федор Поликарпович Поликарпов-Орлов).” *Вестник Санкт-Петербургского университета*, сер. 2 (2008): 36–43.
- „Мелетий.” *Православная энциклопедия*. <<https://www.pravenc.ru/text/2562844.html>>, 4. 2. 2024.
- Микавица Д., Лемајић Н., Васин Г., Нинковић Н. *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*. Нови Сад: Прометеј, РТ Војводина, 2016.
- Милановић, А. *Крајња историја српској књижевној језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2010.
- Младеновић, А. *Историја српској језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008.
- Обижајева, М. „Онтологија првих српских граматика (црквено)словенског језика за Србе.” *Зборник Матице српске за славистику*, књ. 74 (2008): 95–129.
- Пијановић, П. *Српска култура у XVIII и XIX веку*. Нови Сад: Матица српска, 2020.
- Ранковић, З. „О граматикама црквенословенског језика у Срба.” У: *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*. Б. Шијаковић (прир.). Књ. 15. Београд: Православни богословски факултет (2014): 179–185.
- Ружин Ивановић, Т. „Двојезични речници.” У: *Српска лексикографија од Вука до данас. Каталоџ изложбе*. М. Тешић, Р. Драгићевић, Н. Ивановић (ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, Савез славистичких друштава Србије (2018): 113–128.
- Самарин, Д. А. „«Грамматика» Мелетия Смотрицкого как предтеча русских лингвистических концепций XVIII–XIX веков.” *Вестник Череповецкого государственного университета*, бр. 5 (2017): 110–114.
- Самарцић Р., Милићевић Ј., Веселиновић Р., Гавриловић С., Форишковић А., Ракочевић Н. *Историја српској народа, IV–1. Срби у 18. веку*. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- Тимотијевић, М. *Рађање модерне приватности : приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*. Београд: Клио, 2006.
- Толстој, Н. *Студије и чланци из историје српској књижевној језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, 2004.
- Унбегаун, Б. *Почети књижевној језика код Срба*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина, Матица српска, Орфелин, 1995.

- Цветановић З., Јанићијевић В., Мићић В. „Методички аспекти савременог буквара.” У: *Буквари и букварска наставна код Срба*. Б. Јордановић (ур.). Београд: Педагошки музеј (2010): 287–305.
- Чигоја, Б. „Кратак преглед првих српских буквара, њиховог језика и писма којим су штампани.” У: *Буквари и букварска наставна код Срба*. Б. Јордановић (ур.). Београд: Педагошки музеј (2010): 103–134.
- Чурчић, Л. „Обнова штампања и издавања српских књига у 18. веку у епископској штампарији у Римнику.” *Штампарија у Римнику и обнова штампања српских књига 1726*. Л. Чурчић, Д. Стошић (ред.). Нови Сад: Матица српска, 1976.

Katarina V. Begović

RUSSIAN TEXTBOOKS AMONG SERBS IN THE 18TH CENTURY

Summary

This paper aims to introduce the basic cultural-historical, philological, and methodical-didactic features of the Russo-Slavic paradigm to professors of the Serbian language (and literature), but also to students of Serbian studies through textbook reading. The socio-political historical circumstances in which the Serbs found themselves at the beginning of the 18th century are briefly presented, and then the textbooks from which the Russo-Slavic language was learned are explored. An insight into these textbooks could help in the preparation of appropriate teaching units related to the Russo-Slavic era, gain a more comprehensive overview of the later Slavic-Serbian period, and also provide the initial context for Vuk's reform, which will create the modern Serbian literary language.

Key words: history of literary languages among Serbs, Russo-Slavic, textbooks, *Pervoe učenje otrokomъ*, *Grammatiki slavenskija pravilnoe syntagma*, *Leksikon trejazyčnyj*.

ИВАНА М. КОВАЧЕВИЋ*
ОШ „Др Драган Херцог”
Београд

ПРОЦЕЊИВАЊЕ И ОЦЕЊИВАЊЕ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ**

Оцењивање представља неизоставни сегмент образовног процеса. Оцењивање ученика може представљати изазов за наставнике српског језика и књижевности који промишљају, планирају, прате различите стилове учења својих ученика, посматрају постигнућа и остварене резултате, прилагођавају различите технике оцењивања, унапређују сопствени рад, проналазе адекватне начине да континуирано обавештавају ученика и родитеља о резултатима рада, напредовању и постигнућима у одређеном временском периоду. Наставници наводе да се сусрећу са изазовом у одабиру и примени различитих техника оцењивања и дилемом како да прилагођавају задатке ученицима којима је потребна додатна образовна подршка. У раду ће бити приказане различите функције оцењивања, показатељи ваљаног оцењивања, различите технике формативног оцењивања и одабрани интерактивни задаци из домена отворених образовних ресурса за различита тестирања у оквиру предмета Српски језик и књижевност (у раду са ученицима који наставу прате по редовном и индивидуалном образовном плану и програму наставе и учења).

Кључне речи: оцењивање, процењивање, учење, настава, Српски језик и књижевност.

1. Увод

Оцењивање представља неизоставни сегмент образовног процеса. Праћењем и вредновањем тока и исхода учења обухватају се све области предмета Српски језик и књижевност.

Дакле, оцењивање је процес праћења и вредновања тока и исхода учења, а оцено су продукт тог процеса. У том смислу, процес оцењивања би требало да буде обједињен и инкорпориран у процес планирања и

* ivanakovacevic980@gmail.com

Рад представља скраћени и прилагођени део докторске дисертације о оцењивању (*Инклузивна настава српског језика и књижевности у основној и средњој школи*, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 4. 10. 2023. године).

извођења наставе, са обавезом наставника да воде евиденцију о раду и постигнућу сваког ученика, да их извештавају како напредују и како је најбоље да наставе са радом, као и да узимајући у обзир све информације изврше завршно вредновање (Мркаљ 2011: 58).

Оцењивање ученика може представљати изазов за наставнике српског језика и књижевности који прате различите стилове учења својих ученика, посматрају постигнућа и остварене резултате, прилагођавају различите технике оцењивања, проналазе адекватне начине да континуирано обавештавају ученика и родитеља о резултатима рада, напредовању и постигнућима у одређеном временском периоду. Наставници наводе да се сусрећу са изазовом у одабиру и примени различитих техника оцењивања и дилемом како да прилагођавају задатке ученицима којима је потребна додатна образовна подршка. Изазови су често условљени дефинисањем исхода учења у индивидуалном образовном плану (ИОП 2). Поред правилног дефинисања исхода учења, некада је спровођење оцењивања ученика отежано због честог одсуствовања ученика из школе, губитка мотивације ученика да учи и одговара тј. покаже научно, страха због оцењивања, изостајања успеха упркос труду ученика итд. Оцењивање у настави српског језика и књижевности представља комплексан процес који захтева пажљиво планирање и посвећеност наставника да би се омогућила постигнућа ученика и напредак у школовању.

2. Сврха, функције и показатељи ваљаног оцењивања ваљаног оцењивања

Оцењивање има своју сврху и различите функције. Да би се оценили сви ученици у одељењу, потребно је да наставник пажљиво планира све кораке и фазе које претходе сумативној оцени. Наставник има кључну улогу у оцењивању, које треба да буде пажљиво планирано и корисно за процес учења.

Оцењивање пре свега треба да буде корисно, али да би било корисно оно мора бити тако планирано да буде изводљиво, благовремено, разноврсно, доступно и максимално објективно. То су неке од карактеристика професионалног оцењивања (Хавелка, Хебић и др. 2003: 20).

Док оцењује ученике, важно је да наставник прати и упоређује садашња постигнућа и напредак ученика са постигнућима ученика из претходног периода. У педагошкој свесци се могу наћи одељци за бележење: активности ученика, мотивисаности за рад, радозналости, израде домаћих задатака, додатног ангажовања на часу, реаговање на нове задатке и налоге, реаговање на остварен успех у раду итд.

Природа предмета Српски језик и књижевност је таква да наставнику омогућава да упозна ученика најпре, јер је недељни фонд овог предмета највећи и наставник може веома брзо да стекне сазнања о томе како ученици уче, каква су им предзнања, да ли могу да читају и пишу самостално, колико су мотивисани за рад, из какве средине долазе, да ли у окружењу налазе на подршку у раду итд. Ученици могу да изразе мисли, осећања, ставове, различита запажања путем усмених излагања и писмених састава. На тај начин наставник може да упозна личност ученика, његова интересовања, особине и успешно спроведе процес оцењивања, који има велики број различитих функција.

У литератури се разликују педагошка, психолошка и социјална функција оцењивања,¹ из којих произилази мноштво различитих других функција. Три основне педагошке функције школског оцењивања су информативна, евалуативна и инструктивна.² Све функције су значајне за ученика и наставника. Оцена је показатељ савладаности плана и програма наставе и учења. Њена информативна функција огледа се у томе да ученику пружи податке како је савладао градиво, а наставнику да пружи увид у то како је са ученицима обрадио одређено градиво. Ученици „искажују већу мотивисаност за учење када им наставник образложи дату оцену” (Малинић, Комленовић 2010: 519). Евалуативна функција оцењивања заснована је на јасно постављеним стандардима или прецизно дефинисаним критеријумима.

У оцењивању ученика обично се користе три врсте критеријума: аутономни (такмичење са самим собом), интерперсонални (такмичење са другима) и објективни или објективизовани (такмичење са захтевима које поставља задатак).³

Инструктивна функција оцењивања огледа се у успешном обрађивању оценом ученику и пажљивом промишљању наставника како да помогне ученику да унапреди знања и настави са радом. У материјалу за водитеље националне обуке о формативном оцењивању наводе се две основне психолошке функције, а то су мотивациона и развојна. Познато је у пракси да оцена може мотивисати ученика да учи и напредује. Добра оцена може бити показатељ да је ученик успешно савладао нпр. одређену област, да његов труд и рад постају видљиви, а из тога проистиче код ученика осећај пријатности и задовољства. Тада оцена може

¹ Из материјала за водитеље националне обуке „Формативно оцењивање и његова примена у дигиталном окружењу” (Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања), према раду *Ученик и наставник у образовном процесу*, аутора Ненада Хавелке (Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000. године).

² Исто.

³ Исто.

бити показатељ да ученик учи на прави начин и постиже резултате који се позитивно могу одразити на даљи ток школовања.

Успешност оцењивања зависи од наставног предмета, компетентности наставника, расположивог времена, плана и програма наставе и учења, узраста и броја ученика у одељењу, од врсте школе (Мркаљ 2012: 214).

У спровођењу активности и задатака намењених вредновању и оцењивању усвојених знања, вештина и навика, треба се руководити истим поступцима подршке у примени стратегија које су се за одређеног ученика употребљавале током процеса обучавања и учења (Иванчић 2013: 97).

Наставник у процесу оцењивања требало би да је објективан, непристрасан, правичан, доследан итд. Да би оцењивање било ваљано, поуздано, објективно и прецизно (Мркаљ 2012: 214), требало би да задовољи одређене организационе и методичке захтеве, а то су: доступност, учесталост, благовременост, разноврсност, јасноћа, инструктивност и јавност (Мркаљ 2012: 214). На пример, ако се анализира доступност, некада ученику много више значи похвала наставника и вршњака, гестикулација, мимика, позитиван став и понашање наставника, ведрина и други невербални знаци које ученици разумеју и осећају, него бројча-на оцена, јер се може десити да ученик не разуме смисао, значај и сврху оцењивања.

Иако је важно да ученици благовремено буду обавештени о томе када ће бити оцењени и на који начин, у неким случајевима, када ученици доживљавају изузетан стрес због оцењивања, требало би прибегавати различитим методама или техникама формативног оцењивања и ученика оценити вреднујући активност на часу, док спонтано учествује у разговору, у квизовима, у пројектима, а не путем унапред заказаних усмених пропитивања и писменог задатка. Када је јавност у питању, наставник би требало да процени када и да ли да ученицима појединачно саопштава оцене. Некада се појединачним саопштавањем оцена може избећи осећај неправде код ученика са слабијим постигнућима који наставу прате у складу са прописаним планом и програмом наставе и учења у односу на ученика са добрим постигнућима који наставу прате у складу са ИОП-ом.

3. Различите врсте проверавања и оцењивања

Да би се сумативно оцењивање успешно обавило, требало би да се ослони на формативно и дијагностичко проверавање и оцењивање. Оцењивање би требало да буде усмерено на процес учења и да пружа

смернице за планирање даљег рада са учеником у одређеном временском интервалу. Формативно оцењивање усмерено је на ученика, на праћење начина усвајања градива, на то да ли ученици разумеју градиво, како уче и како се односе према учењу. Помоћу формативног оцењивања може се проверити квалитет процеса наставе и учења и планирање даљих корака у раду ради унапређивања наставе и учења. Код формативног оцењивања бројчана оцена није нужна и успех у раду може се бележити на различите начине (нпр. помоћу свим ученицима видљивих посебних панова и постера са емотиконима, цветићима, звездицама итд.).

Дијагностичко проверавање се примењује у поступку иницијалног тестирања ђака и доприноси процесу диференцирања наставе. Иницијално тестирање ђака се најчешће спроводи на почетку школске године да би се проверила знања ученика из претходне године и резултати овог тестирања не утичу на оцену ђака. Резултати дијагностичког тестирања служе као показатељ успешности усвојености градива неког предмета и начина на који ће се даље поступати у раду ако резултати нису задовољавајући на нивоу одељења или појединих ученика.

Сумативно оцењивање представља крајњи резултат учења, бројчано је и може да утиче на даље школовање. Заступљено је на свим нивоима образовања и васпитања у образовном систему Србије. Сумативне оцене и успех у школи могу бити показатељ интересовања ученика и могу послужити да се ученик усмери на жељену област у којој је показао успех у основној школи ради одабира наставка школовања и будуће професије.

Мерење и континуирано праћење постигнућа ученика у различитим временским интервалима веома су значајни за прецизно сумативно оцењивање. „Праћење и мерење су, дакле, појмови који су тесно везани за оцењивање” (Гојков 2009: 18). Поред значаја сумативног оцењивања, у овом раду истиче се већи значај формативног за ученике којима је потребна додатна подршка у образовању јер може пружити информације о постигнућима ученика, различитим стиливима учења, ставовима ученика према учењу и школским обавезама, степену мотивације за учење, интересовањима ученика, степену познавања језика на коме се одвија настава, могућности коришћења вербалних, визуелних и симболичких средстава комуникације, самосталности у раду, способности старања о себи и обављању свакодневних активности, односу према вршњацима, уклопљености у вршњачко окружење, дружењу и сарадњи са другим ученицима итд.

4. Одабране технике формативног оцењивања

Квалитетно формативно оцењивање подразумева примену различитих техника. Без обзира на постојање мноштва различитих техника формативног оцењивања, улога наставника је и овде најважнија. Различити услови рада, ученици и садржаји пружају могућност наставницима да испоље своју креативност у осмишљавању и примени нових техника формативног оцењивања.⁴

Јавно доступна листа⁵ садржи различите технике формативног оцењивања, од којих би се следеће технике могле издвојити као погодне за прилагођавање: *Квиз, Чиѐра, Позориште, Кључна реч, Размисли и подели у ђару, Погоди шта је то, Различити начини усменој испитивања, Шта је било нејасно, Одговори, нацртај, најиши, Имам питање, ко зна одговор, Разврскај речи, Црвено, жуто, зелено, Узми и проследи, Ученичке белешке, Ко поставља питања* итд. Такође, поред одабраних техника са листе, могу се применити и друге технике које су се потврдиле у пракси и могле би бити погодне за формативно оцењивање ученика којима је потребна додатна подршка у образовању: *Онлајн квиз, Замена улога, Објасни ђојам, Од падежа до ђесме, Оријами и стихови, Ојис граѐ особе, На слово, на слово, Од речи до синѐаѐме* итд.

Квиз⁶ у настави може имати различиту намену. Квиз се може спровести усменим путем, помоћу картица, извлачењем питања, помоћу дигиталних образовних средстава итд. У квизу могу учествовати сви ученици, а питања могу бити креирана по нивоима знања, са додатком прилагођених питања за ученике који наставу прате по ИОП-у. На тај начин могу се пратити активности, ангажовање, комуникација, тимски рад и знање свих ученика у одељењу. Квизови могу бити тематски и посвећени одређеном догађају у школи (прослава Дана школе, Светосавска приредба, обележавање нпр. Дана јабуке, Дана планете Земље, Дана здравља итд.).

Квизови могу да садрже питања из различитих области предмета Српски језик и књижевност (правописни квизови, квизови са захтевима за препознавање аутора дела на основу одломка, квизови којима се про-

⁴ Из материјала за водитеље националне обуке „Формативно оцењивање и његова примена у дигиталном окружењу” (Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања).

⁵ Извор: <<https://sescoop.org/wp-content/uploads/2015/12/60FormativeAssessment1.pdf>>, 25. 1. 2023.

⁶ Примери онлајн квизова и тестова на бесплатној и јавно доступној образовној платформи Завршни испит могу се погледати путем линка: <<https://zavrшниispit.matf.bg.ac.rs/>>, 29. 2. 2024. Платформа нуди могућност ученицима да решавају различите тестове, а наставницима да креирају сопствене задатке, тестове и квизове знања (у складу са циљевима наставе и ваннаставних активности).

верава знање о писцима и делима, квизови са захтевима за повезивање јунака са делом, квизови са питањима из граматике итд.). У квизовима могу бити заступљена питања са вишеструким избором тачних одговора, питања у којима се повезују појмови, питања са изузимањем појма из низа, питања са попуњавањем текстуалног или нумеричког одговора итд.

Квизови могу да се организују путем дигиталних технологија, а питања се могу приказати у облику интерактивних задатака на паметној табли у учионици. Уколико је дозвољен мобилни телефон на часу, ученици могу одређеним квизовима да приступе помоћу посебних кодова и на различите начине решавају задатке. Могућности употребе квиза у настави су неограничене, а првенствено могу допринети формативном оцењивању свих ученика у одељењу.

Онлајн квиз може бити присутан у настави на различите начине. На сајту Завода за унапређивање образовања и васпитања налази се листа са предлозима за употребу интерактивних квизова и алата за спровођење формативне процене знања ученика⁷ итд. Препоручене образовне платформе⁸ могу бити погодне за формативно оцењивање ученика којима је потребна додатна подршка јер су у техничком смислу и према садржају прилагођене ученицима који наставу прате по ИОП-у (односе се на постојање функционалних потешкоћа у домену слуха, грубе или fine моторике, вида, интелектуалних потешкоћа, потешкоћа са комуникацијом, са понашањем, социјализацијом). На платформама се налазе задаци за ученике свих разреда, а не само за ученике који полажу испите у завршним разредима. Када је за ученике организована настава на даљину, од 17. 3. 2020. године, сви набројани алати били су од помоћи за оцењивање ученика у дигиталном окружењу. За разлику од уобичајеног оцењивања у учионици, оцењивање у дигиталном окружењу може представљати велики изазов. Да би се сумативно оцењивање успешно обавило у онлајн и хибридној настави, требало би да се ослони на формативно оцењивање. Технике формативног оцењивања могу се применити у онлајн и хибридној настави, а образовне платформе могу бити погодне за праћење постигнућа ученика у току целокупног образовног процеса, затим за самопроцену учења и саморегулацију знања, као и за пружање могућности сваком ученику да самостално бира када и на који начин ће учити. Формативно оцењивање би требало да садржи благовремену повратну информацију за ученика, наставника и родитеља, која у условима онлајн и хибридне наставе добија изражену важност.

⁷ Видети: <<https://zuov.gov.rs/predlog-i-uputstvo-za-rad-sa-alatima-za-ostvarivanje-obrazovno-vaspitnog-procesa-ucenjem-na-daljinu/>>, 20. 12. 2023.

⁸ О платформама се може прочитати на сајту Завода: <<https://zuov.gov.rs/alati/#1585241840186-836632cd-a772>>, 20. 12. 2023.

Образовне платформе омогућавају брзу повратну информацију, која помаже ученицима да спознају шта су научили, даје им смернице шта треба додатно да науче и који су следећи кораци у учењу, а родитељима даје смернице како могу да пруже свом детету додатну подршку у раду. Пошто су платформе прилагођене свим ученицима и одговарају различитим стиловима учења, могу бити од помоћи ученицима у процесу инклузије, јер пружају могућност креирања задатака према индивидуалном образовном плану за одређене ученике. Наставник и родитељ могу пратити рад и постигнућа ученика у различитим временским интервалима јер се подаци о раду сумирају и чувају на платформи. Ови подаци могу бити значајни када их наставник уноси у педагошку документацију, а на основу добијених резултата рада прати напредак ученика, формира оцене (Хавелка, Хебиб и др. 2003) и планира даљи рад са учеником.

Када планирају наставу и оцењивање и када интерпретирају своја запажања и податке о напредовању ученика, и наставници и ученици треба да имају на уму процес учења. Неопходно је да ученици буду свесни шта и зашто уче, али и како уче, како могу да прате, вреднују и унапређују своје учење (Хавелка, Хебиб и др. 2003).

Самовредновање пружа ученику могућност за планирање наредних корака и потребних стратегија учења, као и за процену потребног времена за савладавање одређеног градива. Квизови пружају велики број различитих могућности за формативно оцењивање ученика у учioniци или у дигиталном окружењу. Поред квизова, постојим мноштво различитих начина да се ученици формативно оцене индивидуално, у оквиру групе ђака или целог одељења.

Техника *Одговори, нацртај, нацртај*, *најбољи* може се успешно применити у процесу оцењивања. После читања књижевног дела ученици се опредељују да ли ће на питања у вези са нпр. јунацима да одговоре усмено, писањем одговора на посебним папирима или ће одговорити цртежом. Инструкције се диференцирају за одређене ученике или групе ученика. Ова техника формативног оцењивања усклађена је са различитим стиловима учења ученика. На овај начин сваки ученик има могућност да пружи одличан одговор јер самостално бира на који начин ће одговорати.

Техника *Црвено, жуто, зелено* може пружити различите информације о ученицима. Помоћу папирића различитих боја ученици сигнализирају наставнику да ли су и колико разумели одређену наставну јединицу, питање, активност, задатак итд. Дакле, посредно, путем папирића и боја, а не директно, ученици у одређеним ситуацијама могу превазићи емотивну баријеру и јасно ставити до знања да ли одређено градиво треба да се додатно појасни.

Техника *Замена улога* радо се примењује у настави. Наставник одређује ученика који ће предавати одређено градиво по договору или се јавља добровољац да направи презентацију итд. Ученик, који је у улози наставника, може припремити питања у вези са новом лекцијом, осмислити забаван квиз, презентацију итд. Може се уочити у пракси да ученици који имају тешкоће да покажу своја знања, некада спонтано одговарају на питања која поставља друг или имају већу слободу да они поставе питања ученику у улози наставника.

Техником *Оријами и стихови* може се стећи увид у различита знања и вештине ученика. Ученици праве бродиче од папира и украшавају их различитим цртежима и бојама. Инспирација за ову активност проистекла је на часовима обраде песме у прози „Папирни бродови” (Мркаљ, Несторовић 2022: 41). На одабраној страни брода пишу своје поруке различите садржине (непознатом другу, другарици у невољи, брату, мами, себи у будућности итд.). Ови бродичи могу да се фотографису и поставе на школски пано итд. Ученици сарађују, договарају се, али испољавају и сопствену креативност и труд у раду.

У раду је наведено неколико техника и активности, а сваки наставник може да прилагоди постојеће технике или осмисли нове. На овај начин настава може постати занимљивија, а ученици расположени да усвајају градиво са љубављу. Наставник може понашање ученика, реакцију и прихватање нових ситуација, активности, другачијих задатака, захтева, спремност да спонтано покаже знања у неформалним ситуацијама, жељу да сарађује у оквиру тима, како реагује када одговори погрешно или тачно итд. Ученици могу бити охрабрани и подстакнути да учествују у свим активностима на часу у пријатној атмосфери у којој слободно износе своје идеје у оквиру вршњачке групе.

5. Извештавање о напредовању и постигнућима ученика

Извештавање ученика и родитеља о праћењу развоја, напредовања и остварености постигнућа ученика може се обављати на различите начине континуирано – усмено и писмено. У образовни систем Србије уведен је електронски дневник и обезбеђен приступ родитељима да би пратили постигнућа и напредак ученика у сваком тренутку. Извештавање родитеља може се обављати у оквиру индивидуалних родитељских састанака, више пута у току школске године. У литератури се истиче да је извештавање један од најзначајнијих сегмената оцењивања ученика и потребно је пажљиво промишљање усменог и писменог извештавања родитеља и ученика. „Са становишта практичног рада на остваривању циљева и исхода наставе, извештавање је најзначајнија фаза у процесу

оцењивања” (Хавелка, Хебић и др. 2003: 74). За напредовање ученика веома је важно да наставник са родитељима успостави добру комуникацију и сарадњу, првенствено зато што родитељ (старатељ) може да пружи најзначајнију помоћ у образовању ученика. Родитељ са учеником проводи много више времена него наставник, најбоље зна навике свог детета, начин учења и усвајања градива, каква су интересовања ученика и афинитети и може наставнику пружити драгоцене информације о ученику и подршку у раду. Из добре сарадње родитеља и наставника могу да произилазе одлични резултати у раду и напредак ученика. Родитељ може да обавештава наставника како је ученик на часу разумео градиво, да ли су захтеви одмерени добро, да ли је ученик узнемирен због задатка који му се на часу даје или је задовољан, да ли му одговара приступ наставника и слично. Када наставник извештава родитеља о постигнућима ученика, требало би пажљиво да планира начин излагања, да даје јасне и прецизне информације о позитивним странама рада са учеником, као и сугестије о даљем раду. Било да је усмено или у писаном облику, извештавање представља веома значајан сегмент оцењивања и има за циљ да родитељима, ученицима и наставницима пружи информације о стварном напретку и постигнућима ученика.

6. Закључак

Оцењивање представља неизоставни сегмент образовног процеса. Оцењивањем се обухватају све области предмета Српски језик и књижевност. Различите врсте оцењивања омогућавају ученицима да покажу своје знање на различите начине, подстичу ученике да развијају критичко мишљење и да изражавају своје идеје на креативан начин. Резултати процењивања и оцењивања служе као показатељ степена усвојености градива и начина на који ће се даље поступати у настави. Критеријуми оцењивања треба да буду прецизно одређени да би ученици разумели на чему се заснива оцена и како могу да побољшају своје знање. Ученици треба да добију јасну повратну информацију о својим постигнућима како би разумели шта раде добро и на шта треба да обрате пажњу да би напредовали. Било да је усмено или у писаном облику, извештавање има за циљ да родитељима, ученицима и наставницима пружи информације о стварном напретку и постигнућима ученика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Гојков, Г. *Докимолоџија*. Вршац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов”, 2009.
- Иванчић, Ђ. *Диференцирана настава у инклузивној школи*. Београд: Едука, 2013.
- Малинић Д., Комленовић Ђ. „Оцењивање из перспективе ученика.” *Настава и васпитање*. Београд: Педагошко друштво Србије, 2010.
- Мркаљ, З. *Планирање у настави*. Београд: Клет, 2011.
- Мркаљ, З. *Наставна теорија и пракса 3. Српски језик и књижевности у старијим разредима основне школе*. Београд: Клет, 2012.
- Мркаљ З., Несторовић З. *Плејисанка, чиџанка за седми разред основне школе*. Београд: Клет, 2022.
- Николић, М. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2009.
- Хавелка Н., Хебић Е., Бауцал А. *Оцењивање за развој учења*. Београд: Министарство просвете, 2003.

Ivana M. Kovačević

ASSESSMENT AND EVALUATION IN THE TEACHING OF THE SERBIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Summary

Assessment is an indispensable segment of the educational process. Assessing students can be a challenge for teachers of Serbian language and literature who contemplate, plan, monitor different learning styles of their students, observe achievements and results, adapt different assessment techniques, improve their own work, find adequate ways to continuously inform students and parents about the results of work, progress and achievements over a certain period of time. Teachers report that they face the challenge of selecting and applying different assessment techniques and the dilemma of how to adapt exams to students who need additional educational support. The paper will present various functions of assessment, indicators of valid assessment, various formative assessment techniques and selected interactive tasks from the domain of open educational resources for various tests within the subject of Serbian language and literature in primary and secondary schools (with students who follow regular and individual educational plan and program of teaching and learning).

Key words: assessment, evaluation, learning, teaching, Serbian Language and Literature.

МАША Љ. ПЕТРОВИЋ*
Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић

МОГУЋНОСТИ ТУМАЧЕЊА ПРИПОВЕТКЕ „ЈЕЛЕНА, ЖЕНА КОЈЕ НЕМА” ИВЕ АНДРИЋА У ОСНОВНОШКОЛСКОЈ НАСТАВИ

У раду смо настојали да приступимо доминантним тумачењима приповетке Иве Андрића „Јелена, жена које нема” и да покажемо на који начин је могуће прилагодити та тумачења наставној пракси у основној школи. Први сегмент рада посвећен је биографском тумачењу и у њему, уз ослањање на увиде Силвије Новак Бајцар, Михаела Мартенса и Андрићевих савременика, образлажемо како се у настави, уз одређена ограничења, могу применити постулати биографског приступа у циљу мотивисања ученика седмог разреда да прочитају текст и у покушају приближавања текста њиховом узрасту и животном искуству. Потом смо представили могућности реализације психолошког тумачења приповетке у настави, чија би примена наставнику помогла да ученицима објасни природу јунакиње и приближи концепт фикционалног света књижевног дела. Ослањајући се на психоаналитичке увиде Ивана Настовића, навели смо како се у раду са ученицима изузетних способности на часовима додатне наставе може остварити овакав психолошки приступ Андрићевом тексту.

Кључне речи: Иво Андрић, *Јелена, жена које нема*, могућности интерпретације, наставно тумачење приповетке, основношколска настава.

Приповетка „Јелена, жена које нема” Иве Андрића привлачи пажњу својом етеричношћу, троделном композицијом, али и дугом генеалогом, будући да је настајала скоро три деценије (в. Đukić Perišić 2012: 342). Испричана у првом лицу без објективизујућег наративног оквира, зарођена у интимни свет јунака и концентрисана око питања природе необичне јунакиње, приповетка је претходних шест деценија изазивала тумаче и подстицала их да мењају свој херменаутички апарат, да проучавају пишчеву биографију и консултују идеје из других научних дисциплина. У богатој традицији тумачења ове приповетке издвојила се она интерпретација која је представљала примену спољашњег приступа књижевном делу, прецизније примену биографских података у читању и разумевању приповед-

* masapetrovic01084@gmail.com

ног текста. Не мање заступљене биле су и анализе ослоњене на сам уметнички свет приповетке, али потпомогнуте идејним и теоријским поставкама психоанализе и Јунгове теорије архетипова.

Тумачење ове приповетке изнова је привукло пажњу када је реформом наставног плана и програма за седми разред основне школе она заменила приповетку „Прича о кмету Симану” (в. Мркаљ 2022: 143–152), јер су се професори српског језика и књижевности нашли у изазовној позицији која је подразумевала да се тумачење приповетке прилагоди наставном процесу и узрасту ученика. Стога ћемо се у овом раду вратити неким од претходно наведених приступа тумачењу Андрићевог триптиха и покушати да одговоримо на питање који од њих се може и на који начин узети као основа за наставно тумачење дате приповетке у седмом разреду основне школе. Посебну пажњу обратићемо на сагледавање традиције тумачења приповетке „Јелена, жена које нема” у научним студијама, есејима и монографијама, јер је циљ нашег рада да нагласимо јаке и слабе стране, тј. домете и ограничења примене сваког од наведених тумачења у настави. Рад је заснован на аналитичко-синтетичком приступу могућим начинима тумачења Андрићеве приповетке и навођењу практичних примера и идејних решења из личне наставне праксе прилагођавања тумачења потребама учионице.

Такав приступ могућим тумачењима приповетке „Јелена, жена које нема” довео је до закључака да се у настави у седмом разреду основне школе могу применити два различита модела интерпретације. У првом реду, реч је о биографском приступу који је драгоцен у процесу мотивисања ученика да прочитају сам књижевни текст и у приближавању тематско-мотивског комплекса њиховом животном искуству. Потом, ту је и психолошки приступ који је, уз одређена ограничења, могуће остварити у раду са ученицима који редовну наставу прате по индивидуалном образовном плану (ИОПЗ) и са ученицима изузетних способности на додатној настави. У тексту који следи истакнуте закључке поткрепићемо кратким и језгровитим прегледом кључних постулата сваког приступа, те предлозима конкретних активности наставника и ученика у припреми и реализацији часова обраде Андрићевог приповедног триптиха.

Биографско тумачење приповетке у настави

Како је у уводном делу рада већ наглашено, будући да Андрићева приповетка „Јелена, жена које нема” представља изазов бројним тумачима пишчевог приповедног опуса, а не само професорима српског језика и књижевности, један од приступа у научно-академском тумачењу подразумевао је да се аргументи и упоришта изнађу у свету ван књижев-

ног дела, у пишевој биографији. Оваква парадигма, посебно пријемчива једном делу проучавалаца, али и широј читалачкој публици и дневној штампи, била је изузетно доминантна у периоду од објављивања приповетке и задржала се као једна од водећих све до данашњих дана. Често се могла прочитати и чути теза да је књижевна јунакиња Јелена заправо литерарно отелотворење пишчеве супруге Милице Бабић, а да је неименовани приповедач, оличен у првом лицу једнине, Андрић сам (в. Martens 2020: 199–205). Јеленино појављивање и нестајање из приповедачевог живота у биографском интерпретативном кључу правдало се чињеницом да је писац Милицу Бабић волео више од две деценије пре него што су званично склопили брак 1958. године, да ју је чекао и чезнуо за њом (в. Martens 2020: 199–205). Нешто другачију претпоставку успоставља пољска ауторка Силвија Новак Бајцар, у биографској студији *Јелена, жена које има*, тврдећи да је Јелена прототип пишчеве познанице из студентских дана проведених у Кракову. Она објашњава да се на основу одређених писама и других сачуваних докумената, као и анализе недовршене пишчеве драме *Конац комедије* и појединих фрагмената из лирско-медитативних записа *Ex Ponto* јунакињина нестална природа и приповедачева потреба да је у машти опризорава може тумачити као последица пишевог напуштања Кракова и прекида контакта са младом пијанисткињом Јеленом Ижиковски (Novak Bajcar 2015: 12).

Нова тумачења и увиди проучаваоца већински праве отклон од претходно наведених приступа приповеци и инсистирају на чињеници да је Андрић био тип писца који није желео свесно да користи личне доживљаје у изградњи књижевног света (Đukić Perišić 2012: 343), те пружају другачија интерпретативна решења. Упркос овим неусаглашеностима између актуелних критичара Андрићевог опуса, сматрамо да се биографски приступ приповеци може применити као полазна тачка у наставном тумачењу, јер уз извесна ограничења представља један од покушаја приближавања књижевног дела узрасту и интересовањима ученика. Претпостављамо да би ученицима седмог разреда основне школе било подстицајно и занимљиво да се упознају не само са Андрићевим основним биографским подацима, већ и са неким појединостима у вези са пишевим интимним животом и да створе сложенију менталну представу о њему. Будући да се у већини акредитованих читанки различитих издавача након текста приповетке или на завршним странама читанке наводе само основни подаци о аутору, предлагемо да се ученицима као задатак за истраживачко читање препоручи детаљније упознавање са животним околностима и маркантним тренуцима пишчеве биографије.

Задатак наставника подразумевао би да ученицима припреми задатке за истраживачко читање који би, што предлагемо на основу наше

наставне праксе, били сачињени од три изабрана одломка из сећања на Андрића чији су аутори пишчеви познаници и савременици, а које је сакупила и приредила Жанета Ђукић Перишић у делу *Ко је био Иво Андрић: Сећања савременика*, односно три изабрана одломка из биографске студије *У њој жару светлова: Иво Андрић – један европски животи* аутора Михаела Мартенса и задатака повезаних са тим одломцима (в. Прилој бр. I). Ученике бисмо поделили у четири хетерогене групе и дали им наставне листове са задацима и активностима, које би они реализовали за домаћи задатак као припрему за час. Прва група добила би изводе из сећања Лепосаве Беле Павловић која сведоче о пишчевом односу према свом стваралаштву и покушајима критике и читалаца да изједначе и поистовете њега са ликовима које је створио, али и о његовом одређењу себе као писца (в. Pavlović 2023: 58–62). Задаци подразумевају да ученици обрате пажњу на начин на који Андрић реагује на Белин коментар да је књижевни јунак Галус заправо он сам (в. Pavlović 2023: 58), те да одговоре на питања зашто му је било важно да чује њено мишљење и шта је на основу њега закључио. Такође, потребно је да протумаче пишчев исказ „Човек не сме да говори сам о себи. Ја поготову не бих хтео да откривам своју душу тако јавно” (Pavlović 2023: 58) и да у песми „Ја”, коју је писац посветио Бели Павловић, опази епитете и асоцијације којима писац одређује своје ја. Ови задаци имају за циљ да помогну ученицима да се упознају са Андрићевим начином размишљања, али и да им пруже аргументацију за дијалог на часу у вези са питањем да ли се неименовани мушки јунак приповетке „Јелена, жена које нема” може поистоветити са Андрићем.

Друга група ученика проучавала би одломке из сећања Вере Стојић, дугогодишње Андрићеве сараднице и прве управнице Задужбине Иве Андрића, и Милана Ђоковића, писца и новинара, у којима се приповеда о пишчевом односу са Милицом Бабић, о њеној личности и професионалном ангажману (в. Đoković 2023: 116), те о пријатељском и брачном животу (в. Stojić 2023: 65–66). Они би на примерима из текста показивали како су Иво Андрић и Милица Бабић проводили заједничко време док су били пријатељи, којим епитетима се описује Милица Бабић и како се приповеда о њеној професији, односу према колегама у Народном позоришту и стручним квалитетима. Посебна пажња била би посвећена одломку на основу којег би ученици могли да донесу закључке о Андрићевом ранијем животу, значају Милице Бабић у њему и предностима будућег супружничког живота (в. Đoković 2023: 116). Осим што ова група истраживачко-интерпретативних задатака упознаје ученике са интимном сфером пишчеве биографије, она је знаковита јер јесте својеврсна основа и полазна тачка у аргументацији и решавању интер-

претативног проблема: да ли се о односу неименованог мушког јунака приповетке и Јелене може говорити као о књижевном сведочанству Андрићеве и Миличине љубавне приче?

Не мањег значаја је и трећа група задатака која је концентрисана око креирања менталне слике о Андрићевом животу у Кракову и односу са Јеленом Ижиковски, односно хипотезе да ли се мистериозна Јелена, јунакиња приповетке „Јелена, жена које нема“, може изједначити са Јеленом Ижиковски (в. Novak Bajcar 2015: 12), а њено појављивање и нестајање у јунаковом животу са Андрићевим одласком из Кракова и поновним сусретом са Пољакињом посредством писма. Од ученика се захтева да на фону трију изабраних одломака из биографије *У пожару светлова: Иво Андрић – један европски животи* аутора Михаела Мартенса (в. Martens 2020: 51–52) уоче где је и како писац живео током боравка у Кракову, колико је чланова бројала породица Ижиковски, каква је била њена улога у друштвеном животу тога доба и какав је био однос писца са Јеленом Ижиковски. Четврта група ученика читала би и анализирала сећања Милоша Црњанског, Милана Ђоковића и Боривоја Јевтића, књижевника и Андрићевог гимназијског друга, у вези са потешкоћама у животу југословенских писаца непосредно пред Други светски рат, начинима на које их је Андрић превазилазио, „Андрићевим принципом ћутања“ (Ђоковић 2023: 76) и манирима које је испољавао у друштву (в. Crnjanski 2023: 36). Наведени фрагменти из сећања пишчевих пријатеља и познаника треба да оснаже аргументацију и подстакну критичко мишљење ученика поводом могућности уочавања сличности између пишевог понашања и поступања неименованог мушког јунака приповетке „Јелена, жена које нема“.

Експликовани истраживачки задаци, који би помогли ученицима да се у групном раду и кроз вршњачко и откривалачко учење припреме за час тумачења, упознају са животом и становиштима самог писца, оснаже своју аргументацију и критичко приступање тексту, утицали би и на организацију самог наставног процеса. Наиме, они би наставнику омогућили да први час интерпретације приповетке посвети дијалогу са ученицима о истраженим и прикупљеним информацијама, размишљањима и закључцима о пишевом животу заснованим на документарним текстовима Андрићевих пријатеља, сарадника, савременика и биографа. Наставник би подстицао ученике да прочитају предложене одломке, изнесу становишта до којих су дошли припремајући се за час, постављао би проблемска питања о могућности изједначавања неименованог приповедача са самим писцем, односно јунакиње Јелене са пишевом супругом Милицом Бабић или пишевом познаницом Јеленом Ижиковски. На тај начин би се у дијалогу и аргументованој дебати

обезбедио поглед на приповетку из перспективе пишчеве биографије, а ученици би били мотивисани за проучавање и анализу самог књижевног текста, за промишљања о томе како човек таквог животног искуства какво је имао Андрић пише о заљубљености, љубави, сусрету, односу са женом, сањарењу и маштању. На другом часу наставник би, уважавајући ставове и промишљања ученика, усмерио тумачење приповетке ка примени и других приступа, какви су помно читање и естетика рецепције, те сугерисао да се појединости из пишчевог живота не могу дословно применити у тумачењу приповетке „Јелена, жена које нема“, али да представљају једну од могућности у разумевању и интерпретацији дела.

Психолошко тумачење приповетке у настави

Како смо претходно нагласили, кључни интерпретативни проблем ове приповетке са којим се суочавају наставници и ученици, али и критичари и тумачи писане речи, оличен је у начину на који треба разумети природу јунакиње и разрешити питање њене егзистенције. Чини се да најчвршћу аргументацију за објашњење јунакињине несталне природе пружа психолошко или прецизније психоаналитичко читање приповетке, утемељено на Јунговим проучавањима архетипа и дубине човекове унутрашњости посредством испитивања *animusa* и *anite*. Будући да је ова приповетка, како то примећује Жанета Ђукћ Перишић, „сведочанство непрекинутог путовања по сопственој унутрашњости Андрићевог субјекта“ (Ђукић Перишић 2012: 342), проучаваоци, међу којима издвајамо Ивана Настовића, ваљано су се усмерили ка проматрању унутрашњег света јунака-наратора, сложених емотивних процеса који се одвијају у њему и настојању да пружи одговор на питање ко је или шта је Јелена. Настовић, вођен исказима приповедача који сведоче да је јунак свестан да Јелена није чулно биће, одређује је Јунговим појмом *anima* (в. Nastović 2015: 140) и наглашава да је она унутрашња, идеална архетипска слика женског бића, коју приповедач, као и свако друго мушко биће, носи у себи (в. Nastović 2015: 138). Она је „посебно нумиозни архетип, јер је набијена психичком енергијом и тежи да јунака емоционално запоседне, а представља есенцијални градивни материјал у психичкој структури сваког мушкарца и жене“ (Ahmetagić 2023: 101), те као део света колективног несвесног утиче на судбину јунака-приповедача. Јелена, дакле, није једна одређена жена, већ једна слика женског принципа која из јунаковог несвесног продире у свесно и он учоава њене манифестације и настоји да их разликује у односу на стварни свет.

Из језгровито наведених кључних идеја Настовићевог психоаналитичког читања приповетке опазиво је да примена постулата Јунгове

дубинске психологије у њеном тумачењу резултира чврстом аргументативном снагом и успешним разрешењем кључног питања јунакињиног егзистенцијалног статуса. Међутим, намеће се питање како такво тумачење имплементирати у настави са ученицима седмог разреда. Сматрамо да је могуће на часовима додатне наставе, са ученицима мотивисаним и талентованим за проучавање књижевности, са ученицима изузетних способности који наставу прате по индивидуалном образовном плану (ИОПЗ), као и са ученицима који су на редовном часу обраде приповетке показали посебну заинтересованост за Андрићево књижевно дело остварити психолошко тумачење приповедног триптиха. Узраст ученика и развој њихових когнитивних способности дозвољава нам да их упознамо са терминима као што су *animus*, *anima*, *фанџазија* и покажемо им како их могу применити у интерпретацији и разумевању приповетке. Ученицима бисмо припремили наставни лист (в. Прилог бр. II) који би подразумевао уводно објашњење да се пред њима налазе одломци из есеја „Јелена, жена које нема“ Иве Андрића у светлу дубинске психологије аутора Ивана Настовића (в. Nastović 2015: 135–149), који ће их упознати са основним терминима и достигнућима дубинске психологије, гране психологије која изучава људску душу и унутрашњи свет мисли, осећања и нагона. Уводни текст би им такође појаснио да ће те термине, које је у науци успоставио и дефинисао швајцарски психолог Карл Густав Јунг (1875–1961), на часу додатне наставе применити у психолошком тумачењу приповетке и да је због тога значајно да пажљиво прочитају предложене одломке и покушају да прочитано примене одговарајући на истраживачка питања у склопу интерпретације.

Сам ток часа додатне наставе био би нешто другачији у односу на устаљену наставну праксу, усмераваан сходно интересовањима ученика, њиховим питањима, спремношћу за дебату и потребом за додатним појашњењима Јунгових идеја и начина њихове примене у интерпретацији књижевног дела. Како предвиђају и истраживачки задаци, разговор бисмо започели провером разумевања прочитаних одломака из Настовићевог есеја, дефинисањем *anime*, те истицањем њених особености и појавних облика. Посебну пажњу посветили бисмо фрагментима из есеја у којима се говори о могућем оспољавању идеалне слике женског бића и њеном појављивању у спољашњем свету, те повезивању овог процеса са појмом *фанџазије*. Након тога дијалог бисмо усмерили ка описивању Јелене, које би било ослоњено на описе из приповедног текста на основу којих можемо тврдити да је она приповедачева *anima* (в. Андрић 2012: 566). Уочавали бисмо околности у којима се она појављује, али и често дијаметрално супротна осећања и размишљања која се рађају у јунаку-приповедачу у тренутку њеног појављивања.

Завршни делови часа били би усмерени на разговор о личном животном искуству и пружању одговора на питање о постајању неког бића као што је Јелена у нашем животу, о тренуцима када то биће нама открива своје присуство и о његовом значају за нас. Такође, ученици се могу охрабрити на разговор о томе шта су чули о психологији, души, емоцијама или поделити своје искуство одласка код школског психолога и разговора са њим, уколико се осећају пријатно да о томе говоре. Задатак наставника јесте да им покаже како је могуће књижевни текст тумачити служећи се знањима и достигнућима других наука, каква је у овом случају психологија, али и да им на примеру књижевног текста демонстрира колико је важно у свакодневном животу послушквати своја осећања и мисли, пратити понашања и потражити психолошку помоћ и подршку када осете да је то потребно.

Описани ток часа и наведени задаци за истраживачко читање, који би помогли ученицима да се припреме за час додатне наставе, омогућили би наставнику да оствари планиране циљеве и исходе. Упознавање ученика са основним постулатима Јунгове дубинске психологије, њихово усвајање појмова *anima*, *animus* и *фанџазија* и примена у тумачењу конкретног уметничког дела подстичу развој сложенијих когнитивних процеса и критичког мишљења, наводе их да размишљају о емоцијама, души и унутрашњим процесима, што све заједно снажи њихову психу и јача их као личности. Психолошким тумачењем употпуњује се и обезбеђује целовитост тумачења приповетке из различитих перспектива и применом другачијих методологија, а ученици стичу представу о богатству и лепоти различитих погледа на исто уметничко дело. Оно представља и својеврстан покушај примене принципа акцелерације и охрабривања ученика да савладају нешто сложеније концепте и начине интерпретације књижевног дела, али и оставља простора наставнику да ученицима скрене пажњу да ће у средњој школи у оквиру предмета Психологија учити о емоцијама какве су љубав и заљубљеност, о човековим сексуалним нагонима, о његовом односу према другом полу, о односу свесног, несвесног и подсвесног и да ће, ако тада поново прочитају приповетку „Јелена, жена које нема”, оснажени новим сазнањима на мало другачији начин разумети сам текст и тумачити природу Андрићеве јунакиње.

Закључак

У раду смо настојали да у аналитичко-синтетичком кључу приступимо доминантним тумачењима приповетке „Јелена, жена које нема” Иве Андрића и да на основу стечених педагошко-методичких знања, компетенција и личног искуства рада са ученицима основношколског

узраста проценимо да ли је и на који начин могуће применити или прилагодити та тумачења наставној пракси. Издвајајући две целине, посебну пажњу смо посветили најчешћим парадигмама у тумачењу ове приповетке, биографској и психолошкој. Стога је први сегмент рада посвећен биографском тумачењу и паралелно сагледава најзначајније претпоставке овог приступа, које подразумевају да је неименовани јунак-приповедач текстуално оличење Андрића, као и да су Јеленини прототипови Милица Бабић, односно Јелена Ижиковски. Предлаже се да се у настави, уз одређена ограничења, могу применити постулати овог приступа у циљу мотивисања ученика да прочитају текст и у покушају приближавања текста њиховом узрасту. Представљају се конкретниистраживачки задаци засновани на одломцима из сећања на Андрића, чији су аутори пишчеви познаници и савременици, који ученицима могу помоћи у припреми за час, а наставнику у што успешнијој дискусији са ученицима, проблематизацији оправданости изједначавања писца и његове супруге и пријатељице са књижевним ликовима које је створио.

Потом смо у другом сегменту рада кратко изложили основне постулате психолошког читања и тумачења приповетке „Јелена, жена које нема“. Приказали смо како Иван Настовић ову приповетку тумачи у светлу Јунгове дубинске психологије и како Јеленину несталну природу и постојање искључиво у приповедачевом животу правда идејом *anîme* и *фантазије*. Акцентовали смо да је ова интерпретација заснована на веома чврстим аргументима, да је у данашњој критичкој јавности веома цењена и истицана, и да је уз одређене модификације прикладна и примењива у раду са ученицима седмог разреда на часовима додатне наставе. Такође, скренули смо пажњу на значај разговора са ученицима о емоцијама, унутрашњим процесима, размишљањима, души, као и значају психолога и психолошке помоћи у бројним животним тренуцима и недаћама. Промовисали смо и став да наставник треба да охрабри ученике да у средњој школи, када буду оснажени знањима из области психологије, поново прочитају приповетку и протумаче је у светлу стечених знања и компетенција, али и да друга књижевна дела покушају да сагледају из различитих перспектива и применом другачијих метода, јер то богати њихов поглед на свет и јача критичко мишљење.

За крај, надамо се да ће овај рад помоћи барем једном наставнику у припреми за час обраде наставне јединице „Јелена, жена које нема“ и да ће га охрабрити да, сходно својим афинитетима и структури одељења у којима предаје, одабере неки од опцртаних приступа тумачењу приповетке или да, као што смо ми то учинили, посегне за комбиновањем и удруживањем наведених интерпретација. Верујемо да ће у раду са својим ученицима, ослањајући се на њихову и сопствену креативност и

компетентност, поједини наставници осмислити и неке нове парадигме и начине тумачења Андрићевог дела, које ће имати за циљ мотивисање ученика да прочитају текст, да учествују у његовој интерпретацији на часу, али и да се заинтересују за лик и дело јединог нашег нобеловца.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Андрић, И. *Сабране приповећке*. Приредила Жанета Ђукић, Перишић. Београд: Завод за уџбенике, 2012.

Мркаљ, З. *Изазови савремене наставе Српског језика и књижевности и традиционалне вредности*. Београд: Klett, 2022.

*

Ahmetagić, J. *Knjiga o Andriću*. Beograd: Blum izdavaštvo, 2023.

Crnjanski, M. „O Ivi Andriću.” U: *Ko je bio Ivo Andrić (sećanja savremenika)*. Novi Sad: Akademska knjiga (2023): 34–38.

Đoković, M. „Fragmenti sećanja.” U: *Ko je bio Ivo Andrić (sećanja savremenika)*. Ž. Đukić Perišić (ur.). Novi Sad: Akademska knjiga (2023): 104–132.

Đukić Perišić, Ž. *Pisac i priča*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2012.

Martens, M. *U požaru svetova*. Beograd: Laguna, 2020.

Nastović, I. „Jelena, žena koje nema Ive Andrića u svetlu dubinske psihologije.” U: *Letnji san Isidore Sekulić (dubinsko-psihološki eseji)*. I. Nastović (ur.). Novi Sad : Prometej (2011): 135–149.

Novak Bajcar, S. *Jelena, žena koje ima: krakovska biografija Ive Andrića*. Beograd: Službeni glasnik, 2015.

Pavlović, L. „Sećanja na Ivu Andrića.” U: *Ko je bio Ivo Andrić (sećanja savremenika)*. Ž. Đukić Perišić (ur.). Novi Sad: Akademska knjiga (2023): 39–62.

Stojić, V. „Sećanja.” U: *Ko je bio Ivo Andrić (sećanja savremenika)*. Ž. Đukić Perišić (ur.). Novi Sad: Akademska knjiga (2023): 63–68.

Maša Lj. Petrović

POSSIBILITIES OF INTERPRETING THE STORY “JELENA, THE WOMAN OF MY DREAM” BY IVO ANDRIĆ IN PRIMARY SCHOOL TEACHING

Summary

In the paper, we tried to approach the dominant interpretations of Ivo Andrić's short story, “Jelena, the Woman of My Dream” and to show in what way it is possible to adapt those interpretations to teaching practice in elementary school.

The first segment of the work is dedicated to biographical interpretation and in it, relying on the insights of Silvija Novak Bajcar, Mihael Martens and Andrić's contemporaries, we suggest how, with certain limitations, teacher can apply the postulates of the biographical approach in order to motivate seventh-grade students to read the text and in an attempt to bring the text closer to their age and life experience. Then we presented the possibilities of realizing the psychological interpretation of the short story in the classroom, the application of which would help the teacher to explain to the students the nature of the heroine and approach the concept of the fictional world of the literary work. Relying on the psychoanalytical insights of Ivan Nastović, we stated how in working with students of exceptional abilities in additional classes can achieve this kind of psychological approach to Andrić's text.

Key words: Ivo Andrić, *Jelena, the Woman of My Dream*, possibilities of interpretation, teaching interpretation of the short story, elementary school teaching.

Прилог бр. I – КјуАр код са примером поменутих
истраживачко-интерпретативних задатака

Прилог бр. II – КјуАр код са примером поменутих
истраживачко-интерпретативних задатака

ЈЕЛЕНА З. ЂУРИЋ*
Паланацка гимназија
Смедеревска Паланка

ИСТРАЖИВАЧКИ МЕТОД У КУЛТУРИ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЖАВАЊА

У раду је представљен истраживачки метод у култури језичког изражавања, пре свега у средњим економским школама. Истраживачки метод један је од савремених метода из групе метода који се користе у пројекатској настави, пре свега у настави природних предмета. Овај метод се показао погодним и за примену у настави српског језика и књижевности у савременом друштву. Примери употребе истраживачког метода дати су из наставне праксе, а развијени су радом аутора у више школа у Србији. Истраживачки метод се може применити самостално, или у комбинацији са другим методима, као што је драмски. У економским школама, погодан је за корелацију са економским и статистичким предметима. Отвара широке могућности за развој креативности и истраживачких способности ученика посебно у домену културе језичког изражавања.

Кључне речи: српски језик, методика наставе, истраживачки метод, култура изражавања.

1. Увод

Примарна мотивација за настанак овога рада јесте указивање на смањивање броја часова српског језика у економским и правно-биро-техничким школама у Републици Србији, које су имале у одређеном образовном профилу предмет Култура језичког изражавања. Друштво за српски језик и књижевност Србије од прошле године води борбу за добијање натпредметног статуса српског језика и књижевности. Позивајући се на *Декларацију о неопходности повећања броја часова наставе српског језика и књижевности у основним и средњим школама*,¹ аутор овог рада поставио је питање на округлом столу „Натпредметни статус српског језика” у оквиру 63. Републичког зимског семинара за настав-

* lellica980@yahoo.com

¹ Текст *Декларације* доступан је на: <https://drustvosj.fil.bg.ac.rs/2020/06/23/deklaracija-o-neophodnosti-povecanja-broja-casova-srpskog-jezika-i-knjizevnosti-u-osnovnoj-i-srednjoj-skoli/>.

нике српског језика и књижевности² да ли се предмет Култура језичког изражавања може наћи као обавезни или факултативни предмет у још неким средњим школама, ако не и у свим. Тиме би се повећао фонд часова језика, већа пажња би се посветила култури говора, која је прилично занемарена, и ублажио би се број технолошких вишкова, којих је сваке године све више управо из наше струке. Не само да није успела ова иницијатива већ од ове школске године предмет Култура језичког изражавања у Економској школи у Лесковцу више не постоји, јер је организацијом наставе смер Пословни администратор укинут.

Настава језичке културе може се освежити применом истраживачког метода. Индивидуализација и диференцијација, као два неопходна услова савремене наставе, успешно су примењене разним наставним моделима, па и истраживачким. Истраживачки метод у настави културе језичког изражавања омогућује ученицима да унапређују знања применом раније стечених знања и искуства у решавању проблема и израду пројектних задатака. Пријатна радна атмосфера и позитиван однос ученика према себи и према наставнику карактеристике су ове методе. Ученици се мотивишу за стицање дуготрајног знања и афирмисање својих талената, вештина и навика применљивих у свакодневном животу.

Рад је настао као ретроспектива радионице под истим називом која је одржана у коауторству са колегиницом из Лесковца Данијелом Радовановић у јануару 2022. године на поменутом семинару, где су приказани конкретни примери примене истраживачког метода у настави језичке културе. У овом раду дати су примери добре праксе који су са ученицима примењени не само у Економској школи „Ђука Динић” у Лесковцу, где је ауторка рада 6 година предавала предмет Култура језичког изражавања, већ и у свим другим школама, где је ауторка држала наставу Српског језика и књижевности и примењивала истраживачки метод у раду са својим ученицима (Трговинско-угоститељској школи, Техничкој школи „Раде Металац” у Лесковцу и Паланачкој гимназији у Смедеревској Паланци).

Након теоријско-методолошког приказа појмова *настава заснована на истраживању* и *истраживачки задаци* (одељак 2), дају се прикази конкретних истраживачких задатака у настави језичке културе (одељак 3), затим долазе дискусија и закључак (одељак 4).

2. Теоријско-методолошке основе рада

Као последица промене парадигме о усвајањима знања и издвајања конструктивистичке парадигме, према којој ученик бива тај који ства-

² Снимак Округлог стола доступан је на: <https://www.youtube.com/watch?v=ZXZ-ZI5m0bfU>.

ра знања путем истраживања и искуства, те потребе да се од најранијег узраста ученици уведу у научни процес, у новијој педагошкој литератури издваја се и појам *наставе засноване на истраживању* (скраћено ИН) (енгл. *Inquiry-based learning*, IQL) (Глоговац и др. 2021: 484; Голубовић Илић 2013: 10; Исмаил, Елиас 2006: 14–15). У том смислу се настава заснована на истраживању дефинише као „укључивање ученика у процес активног учења, односно развоја и разумевања научних садржаја кроз постављање питања, анализу података и критичко мишљење” (Глоговац и др. 2021: 484). Овај тип наставе, да би био успешан, мора обухватити и познавање процеса учења код ученика и добро познавање научне методологије (Глоговац и др. 2021: 485). Настава заснована на истраживању представља један од облика активне наставе са нагласком на активности ученика у усвајању знања (Голубовић Илић 2013: 5). Увођење наставе засноване на истраживању препоручује се од најранијег узраста (Голубовић Илић 2013: 19), пошто коришћење истраживачког метода помаже ученицима да самостално дођу до нових сазнања (Бошњак Степановић и др. 2018: 250). Истраживачка настава може да помогне да се развију следеће међупредметне компетенције дефинисане нашим законима за основно и средње образовање: компетенција за учење, одговорно учешће у демократском друштву, комуникација, предузимљивост и однос према предузетништву, рад са подацима и информацијама, сарадња, као и дигитална компетенција (преузето према Петровић, Хоти 2020: 28).

Неки теоретичари зачетке истраживачког метода проналазе у античкој Грчкој и у Сократовом методу испитивања (Фреинсен, Скот 2013: 2). Пијаже се залагао за учење истраживањем и откривањем, које доноси два бенефита. Први је дуже памћење запамћеног, а други је учење методологије (процедура), које детету остају до краја живота (Голубовић Илић 2013: 13). Овај двоструки ефекат истраживачког метода у настави (трајније усвајање нових знања и учење процедура) потврдила су и савремена педагошка истраживања, тј. поред знања „о нечему” усваја се и знање о начину доношења до резултата (како) (Голубовић Илић 2013: 19). Треба истаћи да су истраживачко учење, истраживачка настава или истраживачки метод издвојени у различитим дидактичким теоријама.³

У основи истраживачког метода јесу самостално доношење до одговора кроз откриће (Исмаил, Елиас 2006: 14). Ученици се упућују да постављају питања и да траже одговоре користећи критичко мишљење. У току процеса ученицима се указује на то како се знање производи и како се преноси (Исмаил, Елиас 2006: 14). Основни циљеви наставе засноване на истраживању јесу да се ученици оспособе да виде везе које

³ О теоријама учења у вези са истраживачким методом у настави детаљно погледати Бркић (2020: 17–25).

нису очигледне, да развију истинско разумевање за оно што уче, да организују своје знање тако да је лако доступно и применљиво на друге области и да усвајају нове информације са мало труда (Исмаил, Елиас 2006: 15). Треба имати на уму да је наставник у истраживачкој настави, као и у пројектној настави, ту да води процес, а не да нуди готова решења (Петровић, Хоти 2020: 12).

Према *Националним образовним стандардима за природне науке* Сједињених Америчких Држава, да би настава била заснована на истраживања, процес мора обухватати следеће фазе: 1. постављање проблема; 2. проналажење и проучавање литературе; 3. прикупљање података; 4. дефинисање истраживачког дизајна (истраживачког питања, хипотеза, метода); 5. анализу података; 6. интерпретацију резултата (Глоговац и др. 2021: 485). Ученици активно учествују у формирању нових знања, а то се постиже кроз самостално дизајнирање истраживања, посматрање, практичан рад, вођење бележака и учествовање у дискусијама (Глоговац и др. 2021: 486). Алмина Бркић (2020: 25) у својој докторској дисертацији издваја различите начине за укључивање ученика у истраживачки рад: (а) вербални или „реци ми” модел; (б) модел праксе или „покажи ми” (демонстрација, оглед, лабораторијски рад); (в) синтетички или „укључи ме” модел. У литератури се разликују и истраживачки рад на тексту, индивидуализовани модели и проблемско-откривајући модели (Бркић 2020: 26–34). Њима су блиски и појмови учења заснованог на експерименту (*experiment based learning*) и учење засновано на решавању проблема (*problem based learning*), као и сам појам пројектне наставе (Петровић, Хоти 2020: 7). Бак институт (Buck Institute) препознаје спровођење истраживања као један од типова пројекатске наставе (Петровић, Хоти 2020: 24–25).

Према оквиру истраживачког процеса насталог на пројекту „Полен” (2011), издвојене су следеће фазе са активностима и специфичним истраживачким питањима:

- (А) укључивање, са активностима дискусије, дебате и учествовања (шта желим да сазнам, шта већ знам, шта је интересантно), плана и дизајна (шта желим да сазнам и како ћу то сазнати) и формулисање нових питања (која питања још могу да додам);
- (Б) дизајнирање и вођење научног истраживања, са фазама имплементације, извлачење прелиминарних података и организовања и анализе података;
- (В) извлачење крајњег закључка, са питањем шта је резултат нашег истраживања и како то можемо потврдити (коју евиденцију имамо за ово);
- (Г) комуникација са другима – шта желимо да кажемо другима, како их укључити, како им саопштити;

(Д) рефлексја (Глоговац и др. 2021: 490, табела 1, пројекат „Полен” 2011).

Према ауторима овај процес није линеаран, већ комплексан, и обухвата све фазе од постављања питања до дисеминације научног резултата. Овај процес је итеративан, што значи да се хипотезе могу на novo постављати, и истраживање се може прилагођавати (Глоговац и др. 2021: 491). Битно је истаћи да се овај процес не одвија на једном часу, већ је пожељно ово организовати као вид пројекатске наставе (Глоговац и др. 2021: 491). Истраживање би требало да буде активно, засновано на искуству ученика, а наставник води цео процес, усмерава дебату, помаже приликом анализе и одабира питања, као и приликом правила протокола истраживања (Глоговац и др. 2021: 491). Ипак, истраживачи указују и на негативне аспекте истраживачког метода, који могу проистећи из недовољног познавања природе научног рада (понављање безуспешних поступака, на пример) (Голубовић Илић 2013: 21).

Према *Албертшином процепу за учење* (*Alberta Learning*, 2004) примена истраживачког метода у настави састоји се од следећих седам фаза:

- (А) фаза планирања (*Plan phase*) – у њој се развија интересовање за тему, постављају се истраживачка питања, проналази се одговарајућа литература и материјали, налазе се начини да се материјали представе циљној групи и прави се истраживачки дизајн;
- (Б) припремна фаза (*Retreivng phase*) – фаза у којој се истраживање сужава на тачно одређено питање, односно фокус истраживања;
- (В) фаза процесуирања (*Processing phase*) – фаза у којој се истичу циљеви истраживања и у којој се пише почетна поласка (*thesis statement*) (или истраживачко питање или хипотезе, у зависности од приступа);
- (Г) стваралачка фаза (*Creating phase*) – фаза истраживања или стварања продукта;
- (Д) фаза дељења (дисеминације) (*Sharing phase*) – фаза презентације резултата истраживања;
- (Ђ) фаза евалуације (рефлексје) (*Evaluating phase*) – фаза саморефлексје и оцењивања учесника процеса (Исмаил, Елиас 2006: 18–19).

3. Примена истраживачког метода у настави језичке културе

Често постављено питање у настави јесте како ученике заинтересовати за проблем и укључити их у истраживање. Обележавање битних датума може послужити као подстицај за бављење језичком културом: Међународни дан матерњег језика (21. фебруар), Дан словенске писмености (24. мај), Међународни дан писмености (8. септембар), као и друге сродне манифестације. Истраживање се може спровести и поводом нове наставне јединице, коришћењем претходних знања и међупредметним повезивањем.

Један пример активности ученика у којој је коришћен истраживачки метод у области језичке норме и њеног значаја било је истраживање о правопису кроз квиз *Колико познајемо правописну норму?*. Ученици који су имали предмет Култура језичког изражавања у Економској школи у Лесковцу организовали су овај квиз на нивоу школе и кроз неколико игара, којима се проверава употреба великог слова, интерпункције, писање скраћеница и правилних облика речи проверили смо тренутно знање правописа. Добијени резултати анализирани су статистичком методом. Анкета коју су спремили ученици подељена је ученицима у публици, а анкета је испитивала ставове ученика о потреби познавања правописних правила. Дошло се до статистичких резултата, који показују да 58% испитаника воде рачуна о правопису у зависности коме пишу, 54% испитаника сматра да познаје правопис онолико колико му треба, а на питање зашто данас ученици не воде рачуна о правопису 59% сматра да не воде рачуна о правопису јер сви неправилно пишу. Ова анкета је помогла да се сагледа боље језичка ситуација и познавање правописа међу ученицима.

Пример истраживања које се тиче односа између стандардног језика и дијалекта може бити обрада наставне јединице Дијалекти српског језика, са посебним освртом на културно и језичко наслеђе призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта (Завичајни говор у срцу). Ученици се, кроз истраживачке задатке, упућују на водећа (проблемска) питања:

Може ли се неговати дијалекат и паралелно учити и неговати књижевни језик?

Како искористити предности информационих технологија за чување аутентичне језичке грађе?

Свака група треба да има одређене задатке (на пример, да пронађу репрезентативну завичајну књижевност, посете Завичајно одељење Народне библиотеке и ураде интервју са библиотекарима, одаберу реплике

из познатих серија и филмова, као што су *Породично блајо*, *Село јори*, *а баба се чешља*, *Чизмаши*) и одломке из књига *Зона Замфирова* и *Петријин венац*, изражајно их прочитају и поставе снимке на Јутјуб, саставе речник уз помоћ разговора са укућанима и коришћењем стручне литературе. Ученици ће на тај начин упознати лепоту нашег језика, особености дијалеката и кроз сарадњу упознаће и специфичности поменутих крајева. Развиће љубав према свом дијалекту, али и поштовање према говору који одступа од стандардног.

Досадашња истраживања показала су велики значај вербалне и невербалне комуникације и правилног начина изражавања (Радојевић, Добрић 2019). Иако поједини ученици имају реторичког дара, он се може развијати само говорењем, говорном праксом, изражајним читањем и учењем и слушањем добрих говорника. Пожељни узорци за овладавање говорном вештином су добри говорници и беседници, они којима је јавна реч свакодневни посао – писци, сценски уметници, медијске личности, наставници. Програм усменог изражавања у трећој години трогодишњих смерова и четвртој години четворогодишњих смерова је следећи: реторика, разговор, кратак монолог, говор, однос између говорника и аудиторијума, вежбе јавног говорења пред аудиторијумом (употреба подсетника, импровизовани говор, излагање). Предложене активности ученицима како би овладали реторичким вештинама јесу: писање беседе на задату теме, при чему сама припрема укључују низ истраживачких активности, као што су разговори са стручним људима, одлазак у библиотеку, претрага интернета, вежбање брзалица и читање и коришћење речника.

Један од примера истраживачког рада јесте и испитивање употребе поштапалица у говору ученица. Вежбајући у пару, ученици су бележили поштапалице и дошли до следећих резултата. Најчешће поштапалице у њиховом говору јесу:

јросіо хоћу да кажем, ужасно лејо, сїрашно лејо, јасно, значи, види-ше овако, најјре да кажем, дакле, овај, мислим, свашїа нешїо, ја неїде мислим, буквално, морам да признам, їенерално, реално, наиме, свакако.

Пример добре праксе била су учешћа и награде на локалном такмичењу у беседништву *Такмичење беседника у частї владике Николаја Велимировића у Вуцју*, где су ученици интерпретирали беседу по избору, као и организовање манифестације *Андрићеви дани*, где су ученици изражајно читали одабране одломке из Андрићеве прозе.

Истраживачки метод може се комбиновати и са драмским методом. Радован Павловић у свом тексту за часопис *Учишељ* драмски метод одређује „као креативан приступ у настави који нема за циљ савршено

драмско интерпретирање, већ трајно памћење садржаја, слободу изражавања, стицање самопоуздања, као и самостални приступ проблему” (Павловић 2017/2019). Овај аутор додаје: „Уз то, овакав рад са децом доприноси бољем упознавању ученика, тј. сагледавању њихових потенцијала, што је предуслов за развијање личности у целини” (Павловић 2017/2019). Један од примера коришћења драмског метода у настави јесте јавни час Српског језика и Економије „Љубав и економија” одржан 2018. године у Трговинско-угоститељској школи у Лесковцу, када су ученици кроз истраживање и стваралаштво учинили економију интересантнијом и занимљивијом. Овакав приступ може се користити као мотивација за уводни део часа културе језичког изражавања или у циљу обнављања неких наставних садржаја. Текст представе писала је Марина Михајловић, наставник економске групе предмета. У представи „Љубав и економија”, кроз презентацију и скичеве, приказали смо како љубав у данашње време може бити *економична*. Упореджени су концепт љубави и концепт економије, што је представу приближило когнитивној лингвистици (*љубав може бити крхка – економија може бити крхка, они који се баве тајно (црном) економијом јесу манипулатори, тајкуни, шиекуланши, криминалци – они који крију своју љубав не воле искрено, свети без љубави је свети без вредности (Бернард Расел) – свети без економије не постоји*).

Као мотивацију за овакав приступ настави можемо користити спотове кампање *Нећујмо српски језик*, која је настала 2015. године.

Циљ кампање био је да се, уз учешће познатих личности и истицање различитих језичких поука, грађани подстакну да воде рачуна о томе како пишу и говоре. Трилогија 365, 366 и 367 *језичких цртица* ауторке Виолете Бабић, која на занимљив и духовит начин разрешава разне правописне и граматичке недоумице, приступачна је ученицима, те може помоћи у организовању оваквог вида наставе, уз консултацију и Фејсбук страница поменуте ауторке *Ојисмениши њисмене – српски језик и љавојис за свакоја и Свакоја дана по једно љравило из облашти језичке културе*. Ученици Економске школе „Ђука Динић” и Трговинско-угоститељске школе из Лесковца дали су одличне примере како драмским приступом можемо подржати борбу за језик и правопис. На прослави Вукових јубилеја 25. децембра 2018. године у организацији Трговинско-угоститељске школе једна од гошћи била је Виолета Бабић и један од делова програма био је и приказивање спотова ученика о правопису из њеног приручника. Она је била пријатно изненађена како су ученици приказали њене језичке цртице.

Следећи истраживачки задатак, такође, показује како се може развити језичка култура ученика уз коришћење истраживачког метода. Метод који смо користили била је језичка патрола, која је ученицима

јако занимљива. Задатак ученика био је да бележе случајеве: 1) неправилне употребе писма (мешање ћирилице и латинице); 2) неправилне употребе страног језика и писма (огрешења о транскрипциона правила, употребу интернационализама и страних речи); 3) огрешења у писању великог слова, интерпункцијских знакова, спојеног и одвојеног писања речи итд. (правописна огрешења); и 4) словних (штампарских) грешака. Ученици као мотивацију могу користити истакнуте примере са сајта *Језикофил*⁴ или снимак *Ћириличне џаџроле Васине школе* наставнице српског језика из Панчева Босилке Димитријевић.⁵ Ученици су имали истраживачки задатак да проналазе правописне и граматичке грешке на прехранбеној амбалажи. На основу података до којих се дошло током ових истраживања установљено је да стање писмености у овој сфери није на задовољавајућем нивоу. Ево неких од закључака до којих су ученици дошли:

На 50% прехранбене амбалаже су пропусти на нивоу правописа: писања речи великим словима у циљу маркетинга, употреба великог слова, као и састављеног писања речи.

Примери: на амбалажи слане плазме пронашли су израз *храна за ђонетии*, коришћење жаргонизама и страних речи (*Argeta Junior Supertuna*), натписи производа на страном језику (назив *Bravo* сока *orange + ananas*), комбинација енглеских и српских речи у истом називу (*Gurman blagi ketchup*), 80% амбалаже написано је латиницом, неки произвођачи користе и ћирилицу и латиницу (*Имлек, Пионир, Рубин, Златишборцац*).

Ово је пример како се језичком патролом знање српске књижевне норме или правописа може стално усавршавати применом истраживачких задатака у различитим сферама друштвеног живота.

Истраживачки метод у настави културе изражавања и резултати рада искоришћени су и за учествовање на језичком конкурс за средњошколце „Српски језик и писменост у слици и речи“, маја 2021. године у организацији Филозофског факултета, када је ученица Паланачке гимназије Јана Митровић освојила другу награду. Конкурс је подразумевао да ученици помоћу слика и речи представе свој доживљај ћирилице. Ученица је одабрала формат постера, на коме је био ћирилични натпис *Ћирилица увек са мнош!*, праћен сликама амбалаже на којој се налазе називи на ћириличном писму (*Смоки, Јелен, Млечна чоколада, Моја кравица, Жица за судове, Књаз Милош, Ђурђевак, Нејро, Ливадски*

⁴ Сајт *Језикофил* доступан је на: <https://jezikofil.rs/>.

⁵ О Ћириличном пројекту Васине школе доступан је и видео-снимак на Јутјубу: <https://www.youtube.com/watch?v=gTYS612nQWo>.

међ). Садржај који је инспирисао постер прикупљен је истраживачком методом на часу језичке културе. Иста ученица освојила је и трећу награду на фото-конкурсу који је организовала организација „Ћирилична баштина” из Бајине Баште.

4. Дискусија и закључак

У раду је представљена употреба истраживачког метода у настави српског језика. Примери су донети из наставне праксе аутора у више средњих школа. Посебно се фокусирају на употребу истраживачког метода у оквиру предмета Култура језичког изражавања у економским и правно-биротехничким школама. Мотивација за настанак овога рада јесте истицање потребе да се повећа број часова културе језичког изражавања у средњим економским школама, што би довело до повећања норме наставника српског језика. Савремено друштво захтева савремену наставу свих предмета, па тако и предмета Српски језик и књижевност. Један од таквих метода јесте и истраживачки метод, који је добро теоријски обрађен у литератури, пре свега у природним наукама. Пракса је показала потенцијал овога метода и у оквиру наставе српског језика и књижевности. Ова метода може бити примењена самостално, или у комбинацији са другим методама, као што је драмски метод. Јако је погодна за обележавање важних јубилеја у школи, а може се користити и приликом усвајања нових знања, али и утврђивања претходних. Корисна је и за развијање реторичких способности ученика, као и за укључивање спољашњих сарадника и гостију. Ученици могу самостално истраживати сопствени говор (као што смо показали на примеру употребе поштапалица). Посебно се истиче метод језичке патроле, који може укључивати и статистичку обраду података. Овим методом ученици су испитивали употребу језика и писма на амбалажи домаћих произвођача и утврдили су неке појединости у вези са употребљеним писмом. Кроз истраживачки метод, могуће је урадити и корелацију са економским предметима, што укључује и употребу статистичког метода. Истражујући и сарађујући, ученици су сами стицали знања, примењујући раније стечена знања, обезбеђивали трансфер знања, као и његову већу трајност. Уз примену истраживачког метода у настави језичке културе, који подмирује све потребе савремене наставе, као и неговање сарадничких односа и вршњачког учења, које је актуелно у данашњој наставничкој пракси, ученици се подстичу да језичку норму усвајају спонтано свакога дана кроз активности забавног карактера, али и озбиљним истраживањима у свом окружењу. Настава заснована на истраживачкој методи води ка разумевању и пружа могућност системске рефлексije

оног што је научено, тако да се идеје развијају из претходно усвојених. Откривање одређених података помаже ученицима да практично и самостално изграђују знање.

Развијање и неговање културе изражавања је општешколски задатак и то би значило интензивно изучавање културе говора, а не њено спутавање. Већина конкретних примера из овог рада настали су у раду са ученицима у току наставе Српског језика и књижевности и предмета Културе језичког изражавања, који је постојао у одређеним образовним профилима економских и правно-биротехничких школа, али је реорганизацијом наставе укинут. Више него икад, сви наставници српског језика и књижевности под управом Друштва за српски језик и књижевност Србије морају бити сложни и изборити се за натпредметни статус српског језика и повећати часове српског језика у школама Србије. Тиме ће омогући ученицима да сачувају свој језик и да негују српску књижевну норму.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошњак Степановић М., Поповић М., Бранковић Н., „Примена истраживачке методе при обради почетног садржаја о води у почетној настави природних наука.” *Настава и васпитање*, год. 67, бр. 2 (2018): 249–266.
- Глоговац Д., Милошевић М., Лазић Б. „Могућности примене истраживачки засноване наставе (ИН) у почетном математичком образовању.” У: Научни скуп *Наука, настава и учење у измењеном контексту*, Педагошки факултет у Ужицу, 21. октобар 2021. С. Маринковић (ур.). Ужице: Педагошки факултет (2021): 483–500.
- Илић Голубовић И. *Могућности особособљавања ученика за самостални истраживачки рад у настави природе и друштва*. Необјављена докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013. <<https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/5530/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>, 3. 11. 2023.
- Павловић, Р. „Драмске активности у настави.” *Учићел*, бр. 1 (2017): 25–42. <https://kredablog.blogspot.com/2019/09/blog-post_42.html>, 30. 12. 2023.
- Радојевић Т., Добрић Т. „Вербална и невербална димензија комуникације у настави.” У: *Наука, настава, учење – могућности и перспективе*, Педагошки факултет у Ужицу, 25. октобар 2019. С. Маринковић (ур.). Ужице: Педагошки факултет (2019): 203–218.

*

Brkić, A. *Obrazovno-vaspitni efekti istraživačkog rada učenika u nastavi moje okoline*. Neobjavljena doktorska disertacija. Banjaluka: Filozofski fakultet, 2020. <[ps://fedora.unibl.org/fedora/get/o:1854/bdef:Content/get](https://fedora.unibl.org/fedora/get/o:1854/bdef:Content/get)>, 3. 11. 2023.

- Friensen S., Scott D. *Inquiry-Based Learning: A Review of the Research Literature. Paper prepared for the Alberta Ministry of Education June 2013.* <<https://galileo.org/focus-on-inquiry-lit-review.pdf>>, 4. 11. 2023.
- Ismail N., Elias S. „Inquiry based learning: a new approach to classroom learning.” *English language journal*, vol. 2, issue 1 (2006): 13–22.
- Petrović M., Hoti D. *Priručnik za projektnu nastavu i nastavu na daljinu.* <https://jpd.rs/images/preuzmite/Prirucnik_za_nastavu.pdf>, 4. 11. 2023.

Jelena Z. Đurić

RESEARCH METHOD IN THE CULTURE OF LINGUISTIC EXPRESSION

Summary

In this paper we have presented the research method within the field of the culture of linguistic expression, primarily focusing on high schools of economics. The research method in question is one of the contemporary methods from the group of methods that are used in project-based learning and is especially used when teaching natural science classes. Still, this method has been found appropriate when teaching Serbian language and literature in modern society. The examples that illustrate the use of this research method have been taken directly from teaching practice, and have been developed via the engagement and research from multiple authors from different schools in Serbia. The research method can be used independently or in combination with other methods, such as the drama education method. In the schools of economics, this method effectively correlates with school subjects that focus on economy and statistics. It opens a wide range of possibilities for developing creativity and research capabilities of students, particularly in the domain of the culture of linguistic expression.

Key words: Serbian language, teaching methodology, research method, linguistic expression.

МАЈА Б. КОЦА*
Основна школа „Доситеј Обрадовић”
Нови Пазар

ДОМАЋИ ЗАДАЦИ У НАСТАВИ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ У НОВОПАЗАРСКИМ ОСНОВНИМ ШКОЛАМА

У овом раду испитивали смо колико често наставници у основним школама у Новом Пазару дају ученицима домаће задатке и да ли је њихова присутност чешћа у настави језика или књижевности. Наше истраживање подразумевало је анкетирање свих наставника матерњег језика и књижевности у другом циклусу основног образовања школа на територији града Новог Пазара. Укупно је анкетирано 12 основних школа у току другог класификационог периода школске 2022/2023. године. Такође, на основу ексцерпираног материјала, покушали смо да видимо у ком разреду су домаћи задаци присутнији. У раду смо се осврнули и на сâм тип задатака из граматике и књижевности да бисмо видели да ли међу њима постоје веће или мање разлике.

Кључне речи: домаћи задаци, настава језика и књижевности, основна школа, Нови Пазар.

1. Уводне напомене

На 290 километара јужно од Београда, на деоници старог пута који преко Ибарске магистрале води према Подгорици и Јадранском мору, налази се град Нови Пазар. Лоциран је у звездастој долини река Јошанице, Рашке, Дежевске и Људске на надморској висини од 496 метара. Окружен је високим планинама Голијом, Рогозном и Пештером.

Нови Пазар се први пут помиње 1461. године када су Дубровчани и у њему и у Трговишту имали своје судије (Малетић, Живковић 1969: 195).

Оснивач Новог Пазара био је један од најславнијих турских војсковођа Гази Иса-бег Исхаковић. Од свог оснивања, па све до Другог светског рата, Нови Пазар је имао физиономију типичне оријенталне вароши са развијеним ситним занатством и трговином (Малетић, Живковић 1969: 195).

* maja_bejtovic@yahoo.com

Нови Пазар је имао богату и бурну прошлост. Посебну вредност овог мултиетничког и мултикултуралног простора, у којем се сусрећу западна и источна цивилизација, чине многобројни културно-историјски споменици.

Први степен у систему школства представљала је обавезна четворогодишња школа за децу од седам до једанаест година. Осим стицања основне писмености и познавања рачунских операција, настава је у суштини била прожета верским духом. По завршетку четворогодишње школе мали број је настављао школовање.

За потребе образовања у срезу Краљево, 1964. године направљен је *Агресар основних школа* са подацима о тачном називу, месту, развијености и статусу, броју одељења ученика основних школа и са накнадно унетим податком о години оснивања основне школе. У том *Агресару* су за Нови Пазар наведене основне школе са разредима од првог до осмог, које су тих година називане потпуним, матичним, централним и слично, као што су на пример (у самом граду): „28. Новембар” (1907), „С. Радовановић” (1961), „Рифат Бурџовић” (1952); у селима новопазарске општине то су следеће школе: Дојевиће (1929), Дежева (1907), Осаоница (1918), Лукаре (1945), Постење (1921), Трнава (1929) (*Агресар основних школа на територији среза Краљево*, 1964: 228).

Нови Пазар је град који бележи константан пораст броја становника и он је често називан *Градом младих*. Управо због пораста наталитета на територији града Новог Пазара у последњих 10 година отворене су три основне школе. Данас Нови Пазар има 15 основних школа, од тога је 10 у граду, а 5 школа је у селима новопазарске општине (Осаоница, Дежева, Трнава, Лукаре, Постење).

2. Домаћи задаци у настави језика и књижевности у новопазарским основним школама

О заступљености српског језика као наставног предмета у основној школи писао је Вељко Брборић. Наиме, В. Брборић истиче да српски језик у старијим разредима основне школе не заостаје превише по броју часова, али би ваљало размислити о корекцијама и на овом нивоу образовања. Функционална писменост свршених основаца није на потребном нивоу. У основној школи заостајемо за европским просеком, те би његово повећање било сасвим оправдано (Брборић 2019: 175).

Домаћи задаци су део наставног рада који ученици обављају код куће. Готово сви облици рада који се остварују у школској средини (у учионици, кабинету, читаоници) могу се под посебним условима успешно обављати и код куће. Због те велике узајамности која се може успо-

стављати између рада у школи и код куће, често се у пракси појављују опречна мишљења о практичности и корисности домаћих задатака (Николић 2012:826).

Многа теоријска сазнања указују на то да је домаћи рад, заправо, саставни део образовања и уједно за многе ученике њихова прва обавеза. Домаћи рад дефинисан је као задаци које ученицима додељује наставник, а ученици их раде ван школског часа и „без његовог директног вођства, док је рад у току” (Соопер 1989: 7).

Предмет овог рада јесте пракса примене домаћих задатака у новопазарским основним школама, како бисмо видели да ли је њихова присутност чешћа у настави језика или књижевности. Такође, наше истраживање подразумева и испитивање у ком разреду су домаћи задаци присутнији, али и сагледавање самих типова задатака из граматике и књижевности.¹¹

Истраживање је спроведено на територији града Новог Пазара у току другог класификационог периода школске 2022/2023. године. Узорком смо обухватили 34 наставника српског језика из 12 основних школа, од укупно 15, колико се налази на територији града Новог Пазара. Разлог зашто у анкетирање нису ушле све школе јесте тај што је истраживање обухватало само наставнике српског језика, а у преостале три школе настава се одвија на језику националне мањине.

Структура узорка према годинама рада у струци приказана је у следећој табели.

Радно искуство	Број наставника	%
до 10 година	12	35,29
од 10 до 20 година	15	44,11
од 20 до 30 година	5	14,7
преко 30 година	2	5,9

Табела бр. 1

У раду је коришћена дескриптивна метода. Примењена је техника анкетирања, а као инструмент коришћен је упитник за наставнике чији је циљ да се испита присутност домаћих задатака у свакодневној настави.

Анкета коју смо спровели приликом овог истраживања састојала се од следећих питања:

¹¹ О домаћим задацима из српског језика у млађим разредима основне школе више в. у: Стакић, Стаматовић, Максимовић 2022: 285–305.

1. Радно искуство:
 - а) до 10 година;
 - б) од 10 до 20 година;
 - в) од 20 до 30 година;
 - г) преко 30 година.
2. Назив школе у којој радите?
3. У којим разредима школске 2022/2023. године изводите наставу?
4. Учесталост задавања домаћих задатака:
 - а) често;
 - б) повремено;
 - в) ретко.
5. Да ли је њихова присутност чешћа у настави
 - а) књижевности или
 - б) граматике.
6. Учесталост провере домаћих задатака:
 - а) редовно – после сваког часа;
 - б) повремено – после неколико часова;
 - в) врло ретко – при оцењивању.
6. Који тип задатка примењујете при задавању домаћих задатака?
 - а) готови задаци (Радна свеска, уџбеник)
 - б) припремљени задаци (наставни листићи)
 - в) неки други тип _____.
7. Начин провере домаћих задатака:
 - а) свима;
 - б) само неким ученицима;
 - в) рад на табли;
 - г) неки други метод _____.
8. Колико сматрате да су ефикасни домаћи задаци:
 - а) веома су ефикасни;
 - б) средње ефикасни;
 - в) мало су ефикасни;
 - г) нимало нису ефикасни.

3. Резултати истраживања

Велика је погрешка ако се домаћи задаци потцене и ако се не схвате правилно њихове сазнајне, васпитне и практичне могућности (Николић 2012: 826).

Према истраживачким задацима желели смо да утврдимо динамику задавања и динамику провере домаћих задатака, као и да видимо после које области је њихова присутност чешћа. Резултати истраживања приказани су у табелама које следе.

Учесталост задавања	Одговори	%
често	11	32,35
повремено	21	61,76
ретко	2	5,89

Табела бр. 2

Табела бр. 3 приказује одговоре испитаних наставника на питање из које области, граматике или књижевности, најчешће задају домаће задатке.

Област из које се задају домаћи задаци	Одговори	%
граматика	23	60,52
књижевност	15	39,48

Табела бр. 3

На четири места наставници су одговорили са оба понуђена одговора:
а) граматика и
б) књижевност.

Ово указује на чињеницу да наставници не праве разлику после које области задају домаће задатке.

Према речима Вељка Брборића, статистика показује да је настави језика (граматике) у основној школи намењено нешто више од четвртине – 345 часова (26%), настави књижевности 505 часова (38%), за наставу културе изражавања 376 часова (28%). На основу његових истраживања долази се до закључка да се настава језика (граматике) у основној школи солидно реализује, те да се часови језика се не „жртвују” у корист часова (наставе) књижевности (Брборић 2019: 168).

Павле Илић наводи да постоји ученичка потреба припремања за часове који предстоје. Стога се сви домаћи задаци из овог предмета, са становишта времена потребног за рад на њима, могу поделити на дугорочне и краткорочне или текуће (Илић 1998: 165).

Подручје књижевности нуди разнолике могућности на плану домаћих задатака, управо због очигледније поделе на дугорочне и краткорочне, а потом и на припремне и оне који следе након обраде наставне јединице (Крстић 2019: 228). Најтипичнији пример дугорочних задатака јесте лектира, а с тим у вези јесте и константна мотивација ученика да читају. Краткорочни подразумевају задатке који се дају за следећи час (Илић 2006: 166).

Изузетно је важно праћење домаћих задатака од стране наставника, јер се тиме вреднује труд ученика. Уколико наставник „заборави” или просто не стиже (Николић 2012: 826) да током наредног часа изврши увид у домаће задатке које је претходно задао „они исклизну из сазнајног тока, па нестаје и њихове сврховитости. Такве заборављене, неискоришћене и из наставе отурене домаће задатке ученици доживљавају као безразложан намет, па их и они, попут наставника заборављају или их пак невољно раде и узгредно жале за изгубљеним трудом и временом” (Николић 2012: 842).

У табели која следи приказаћемо учесталост провере домаћих задатака.

Учесталост провере домаћих задатака	Одговори	%
редовно	22	64,7
повремено	12	35,3
ретко	0	0

Табела бр. 4

Из приказаних резултата видимо да наставници редовно прегледају домаће задатке, чак 64,7% испитаних, а 35,3% то ради повремено, односно после неколико часова. Нико од испитаних се није изјаснио да ретко прегледа домаће задатке. Наравно, треба истаћи и да је приликом провере домаћих задатака веома битан и сâм начин провере.

Тип задатака који се примењује при задавању	Одговори	%
Готови задаци	19	55,88
Припремљени задаци	10	29,41
Неки други тип	5	14,71

Табела бр. 5

Табела бр. 5 приказује одговоре испитаних наставника о типовима задатака које примењују при задавању домаћих задатака. Највећи број испитаних наставника задаје већ припремљене задатке који се налазе у Радној свесци или уџбенику. Неки број испитаних наставника наводи да задаје припремљене задатке (наставне листиће). Код трећег понуђеног одговора испитаници су наводили: „комбинујем све наведене типове”, „презентације”, „пред писмени задатак задајем саставе”, „када обрађујемо домаћу лектуру задајем истраживачке задатке”.

Начин провере домаћих задатака	Одговори	%
свима	29	85,29
само неким ученицима	0	0
рад на табли	4	11,76
неки други метод	1	2,95

Табела бр. 6

Резултати анкетања показују да наставници у највећем броју свима прегледају домаће задатке, рад на табли примењује 11,76% наставника, а само један испитаник је навео да користи неки други метод, односно да „ученици међусобно једни другима прегледају” задатке.

У табели која следи приказаћемо и мишљење испитаних наставника о самој ефикасности домаћих задатака.

Ефикасност домаћих задатака	Одговори	%
веома су ефикасни	12	35,29
средње ефикасни	18	52,94
мало су ефикасни	4	11,77
нимало нису ефикасни	0	0

Табела бр. 7

Неки од испитаника су уз одговор оставили и коментар: „често наиђем на исте погрешне одговоре, што указује на преписивање” и „ученици не раде с пажњом домаће задатке, само да не добију лошу оцену”.

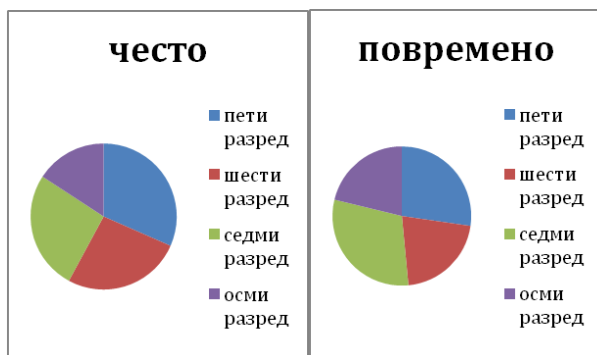
Из приложеног видимо да неки наставници сматрају да је једина мотивација ученицима да одраде домаћи задатак само избегавање лоше оцене. Такви домаћи задаци немају ефекта, јер се раде механички, че-

сто се само препишу од неког другог ученика, па се у њима јављају и исте погрешке.

Ученици који немају мотивацију за писање домаћих задатака, потребно је родитељско охрабрење и подршка. Пружање потребне подршке за писање домаћих задатака немотивисаној деци један је од најважнијих корака према одговорном писању домаћих задатака (Canter, Hausner 2002: 62).

На основу прикупљеног материјала, покушали смо да видимо у ком разреду су домаћи задаци присутнији, односно да ли је у одређеној школи број наставника који дају домаће задатке у предности у односу на остале. Резултате до којих смо дошли приказаћемо графиком.

На основу тог резултата можемо закључити да се у осмом разреду најмање задају домаћи задаци, али се поставља питање да ли је то зато што је наше истраживање вршено непосредно пред крај школске године, када су се ученици већ спремали за завршни испит. Управо то питање може бити предмет наших даљих истраживања. Највише се домаћи задаци задају у петом разреду, а разлог томе лежи у чињеници да је управо у тим разредима највише градива из граматике, па је због тога потребна чешћа провера.

Графикон 1

Међутим, веома је тешко утврдити да ли је у одређеној школи већи број наставника који дају домаће задатке, јер новопазарске основне школе варирају у броју одељења, па тако и у броју наставника који предају српски језик. Стога подаци не би могли били сасвим релевантни или их можемо прихватити уз ограду.

4. Закључне напомене

Анкетирани наставници у новопазарским основним школама су у највећем броју са радним искуством од 10 до 20 година, чак 44,11%

испитаних, након тога следе они са до 10 година радног стажа 35,29%, затим долазе они са 14,7% радног искуства који имају између 20 и 30 година рада, док је најмање оних са преко 30 година рада у настави, односно 5,9%. На основу прикупљеног и обрађеног материјала, покушали смо да видимо у ком разреду су домаћи задаци присутнији, односно да ли је у одређеној школи број наставника који дају домаће задатке у предности у односу на остале. Дошли смо до закључка да се у осмом разреду најмање задају домаћи задаци, а поставља се питање зашто је то тако? Претпоставља се да је зато што је ово наше истраживање вршено непосредно пред крај школске године, када се ученици спремају за завршни испит. Највећи број повремено задаје домаће задатке, а када је у питању област задавања, ту несумњиво предњачи граматика. Домаћи задаци најчешће се задају у петом и шестом разреду, а претпоставља се да разлог лежи у чињеници да је управо из граматике највише градива у тим разредима. Испитани наставници у највећем броју задају готове, већ припремљене домаће задатке који се налазе у уџбеницима које користе ученици.

Највећи број испитаника редовно прегледа домаће задатке и прегледањем обухвата све ученике. Такође, највећи број наставника сматра да су домаћи задаци средње ефикасни, што је један од наших закључака.

Анализом ових резултата отворила су се многа питања, како о обиму домаћих задатака, тако и о времену које ученици проводе приликом њихове израде, али и о најчешћим грешкама које праве, што ће бити предмет неких наших будућих истраживања.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Агресар основних школа на територији среза Краљево. Просветно-педагошки завод, 1964.
- Брборић, В. „Статус српског језика у образовном систему Србије.” У: *Језици образовања*, Београд: Филолошки факултет (2018): 165–176.
- Илић, П. *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*. Нови Сад: Змај, 2006.
- Крстић, А. „Домаћи задаци у настави српског језика и књижевности са психолошко-педагошким освртом.” *Друштвене и хуманистичке студије*, бр. 7 (1) (2019): 215–230.
- Малетић М., Живковић Р. *Нови Пазар и околина*. Београд, 1969.
- Николић, М. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике, 2012.
- Стакић М., Стаматовић Ј., Максимовић Ј. „Пракса примене домаћих задатака из српског језика у млађим разредима основне школе.” *Зборник радова Филозофског факултета*, LII, св. 2 (2022): 285–305.

*

Canter L., Hausner L. *Domaća zadaća bez suza – priručnik za roditelje: kako motivirati dijete da napiše domaću zadaću i postigne uspjeh u školi*. Zagreb: Naklada Kосinј, 2002.

Cooper, H. *Homework*. New York: Longman, 1989.

Maja B. Koca

HOMWORKS IN THE LANGUAGE AND LITERATURE TEACHING IN NOVI PAZAR'S SCHOOLS

Summary

The theme of this paper is the practice of giving homework to pupils in Novi Pazar's elementary schools and also whether it is more common in the language or it is in the literature teaching. This research also implies interviews about in which grades are homeworks more present and what particular types of homework are there concerning grammar and literature. The research is conducted on the territory of Novi Pazar city during the second semester period of 2022/2023 school year. It includes 34 Serbian language teachers from 12 elementary schools. The data subjects are teachers in Novi Pazar's schools and they are mostly with working experience of 10–20 years, 44,11%, of the interviewed, then, there are those with 1–10 years of working experience, 35,29%, and 14,7% of those with 20–30 years of working experience. There are the least of those with more than 30 years of working experience in teaching practice, 5,9%. Most of the teachers give pupils homework occasionally and the grammar takes the premise. Most of the teachers personally preview all pupils' homeworks regularly. Practitioners mostly believe that giving homework has medium efficiency. The analysis of these results opens many questions concerning not only the workload and the pupils' time spent doing them but also the most common mistakes that pupils make doing them as well, which will be the subject of some future researches.

Key words: language and literature teaching, homework, elementary school, Novi Pazar city.

АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ (ОКРУГЛИ СТО)

24. VIII 2023.

АЛЕКСАНДАР М. МИЛАНОВИЋ*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

ПРОБЛЕМИ „РОДНО ОСЕТЉИВОГ ЈЕЗИКА”

Уводно излагање на округлом столу

1. Судећи на основу броја реферата на овогодишњем славистичком окупљању у Београду, проблем „родно осетљивог језика” један је од актуелнијих у србистици. Ка истом закључку воде и бројни текстови у дневној и недељној штампи, потом прилози и гостовања у радијским и телевизијским емисијама, као и садржај зборника *Положај језика у савременом друштву: Изазови, проблеми, решења*, који су објавили Матица српска и Одбор за стандардизацију српског језика 2021. године. У већини текстова у научној и стручној периодици, као и дијалога и прилога у медијима, акценат је стављен на социјалне фемининативе и питање њихове творбене регуларности (*психолошкиња* : *психологичарка* : *психологиња* : *психологистичарка*), а у мањој мери је у средишту пажње било и питање паралелног тј. напоредног навођења облика који означавају различите полове (*Када дође кондуктер/кондуктерка мораће му/јој показати картицу*).¹

Границе идеје „родно осетљивог језика” су шире од оквира оцртаних наведеним лексичким и синтаксичким питањима, како у иностраној тако и у нашој средини. Овога пута осврнућемо се само на једно од занемарених питања унутар анализа идеје о „родно осетљивом језику”, и то кроз анализу поглавља с насловом „Vodič za upotrebu rodno neutralnog jezika” у оквиру монографије *Rod i jezik*. Прво што ваља приметити јесте да ово поглавље доноси промену перспективе у именовању идеје о којој аутори говоре у монографији. Док се, наиме, у посебно одштампаном и приложеном додатку „Rodno osetljiva upotreba jezika: predlog

*aleksandar.jus@gmail.com

¹ Примери су преузети из монографије *Rod i jezik* (priredile Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitro i Gordana Štasni, Novi Sad: Ženske studije i istraživanja – Futura publikacije, 2009). Монографија је представљала прво упутство за примену „родно осетљивог језика” на српском језичком простору.

osnovnih uputstva" говори о „родно осетљивом језику”, у овом поглављу реч је о „родно неутралном језику”, што су две посве различите поставке.² Поставка о „родно осетљивом језику” се у додатку најлакше може илустровати једним од савета: „UPOTREBLJAVATI dosledno formu ženskog roda za zanimanja i titule žena svuda gde je to moguće. *Predsednica je priredila prijem za nagrađene sportiste i sportistkinje*”.³ „Vodič” с краја монографије усредсређује се на друге проблеме: „Sledeći primeri (koji su dopunjeni i izmenjeni u ovom izdanju) pokazuju kako je, uz malo preformulisanja i obraćanja pažnje na značenje, obično moguće poboljšati značenjsku preciznost i pri tom izbeći vređanje. Kada se iskaz odnosi na oba pola, obično je bolje koristiti termin koji uključuje, ili barem ne isključuje, žene” (174). Уз реч *примери* у наведеном цитату дата је фуснота: „Zahvaljujemo Američkom psihološkom udruženju, Vodiču za neseksistički jezik, Stilskom vodiču za nejednakost NUJ i izdavaču McGraw-Hill Book Company.” Енглески примери су, дакле, *допуњени* и *измењени*, по речима самих приређивача. Претпоставка је да су тим процесима прилагођени и српском језику и нашој култури и традицији. Приређивачи експлицитно одређују и циљ овог сегмента монографије: „Cilj ovoga Vodiča nije izbacivanje određenih reči ili menjanje istorijski uslovljenih tekstova, niti preporuka da se ova uputstva primenjuju doslovno. Ipak, radi jednakosti *autori* [курзивом истакао А. М.] se mole da svaki put zastanu i razmisle o alternativama.”⁴

2. Иако се дакле одређене лексеме *не избацују*, према терминологији аутора, у водичу су дате три табеле са лексемама које је боље употребљавати. Тако су у првој табели, „Primeri formulacija u jeziku: dvoznačnost” (175–176), за ауторе очито дискутабилни примери обрађени у три колоне: „Primer”, „Alternativa”, „Komentar”. Прве лексеме на које се скреће пажња су *човек*, *човеков* и *човечанство*. Како примере не прате објашњења већ само коментари, претпостављамо да је лексема

² Приређивачи монографије нигде не коментаришу уношење ове термиолошке разлике. „Рojmоvник rodne ravnopravnosti” (31) у монографији, прештампан и у њеном додатку, дефинише само један појам: „**Rодно осетљив језик** – понашање у писаној и говорној језичкој пракси тако да се помоћу језика signalizira shvatanje о ravnopravnosti polova у друштву.” Појам „родно неутралној језика” није дефинисан.

³ У додатку са предлогом основних упутстава говори се још и о „родно *избалансираном* језику”: „Ova uputstva namenjena su svima onima koji žele da imaju svestan odnos prema jeziku i да i употребом rodno izbalansiranог језика doprinesu ravnopravnosti žena i мушкарца.”

⁴ Занимљиво је да се у наведеном цитату приређивачи монографије оглушују о сопствена упутства будући да говоре само о ауторима, а не и о ауторкама. Наведени пример доводи у сумњу важно питање да ли је „родно осетљив језик” уопште могућ у говорној пракси, нарочито уколико нас заговорници саме идеје својим примерима често воде ка могућем одговору.

човек на листи непожељних зато што је у мушком роду, те зато може асоцирати само на мушкарце (а не и на жене), па су сличну судбину доживеле и лексеме *човеков* и *човечанство*.⁵ Као „алтернатива“ за лексеме *човек* и *човечанство* нуди се: „Ljudi, ljudska bića, ljudska vrsta, ljudska rasa, mi, muškarci i žene, homo sapiens, javnost, društvo, ljudska priroda.” Ови примери завређују више коментара. Први је логичке природе: уколико некога може увредити именица *човек*, вероватно ће га вређати и њена суплетивна множина *људи*, која такође може асоцирати само на мушкарце. Други је културолошке природе: ставити лексему *човечанство* (или *човекољубље*, аналошки) на листу мање пожељних у јавном језику више је но ризичан чин. Ниједна од понуђених „алтернатива“ из друге колоне не погађа њену културолошку суштину, а лишити (иако дискретно) једну културу једне апстрактне именице никада није добро.⁶ Трећи коментар је лингвистичке природе: међу „алтернативама“ за лексему *човечанство* се, зачуђујуће, не нуди и синтагма *људски род*, наведена у дефиницији датој у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске. Као да је именици *род* у овој монографији намењено искључиво значење које јој одређује модерна теорија родне равноправности, те оно искључује сва друга постојећа, неупоредиво старија у српском језику.⁷ У водичу се, додајмо, не наводе контексти у којима би употреба лексеме *човечанство* била оправдана, што важи и за све друге лексеме које су издвојене.

3. Сличну судбину као лексеме *човек*, *човеков* и *човечанство* у водичу доживљавају и лексеме *браћство* и *браћски*. Очито је да се ове лексеме доживљавају само као пуке изведенице од мотивне речи *браћ* у свом основном значењу, мада „алтернативе“ говоре супротно. За лексему *браћство* препоручене су: „Društvo, ljudska srodnost, solidarnost.”⁸ За лексему *браћски* само: „Prijateljski”. Морамо се опет упитати не осиромашујемо ли српски језик уколико у њему избегавамо све до сада наведене лексеме. Да ли је заиста избегавањем, на пример, лексема *човечанство* и *браћство* у било којем контексту „могуће poboljšati značenjsku preciznost i pri tom izbeći vređanje”? Шта је са стилским нијансирањем, неопходним у сваком стандардном језику и култивисаном изразу?

4. О наведеном водичу могло би се, дакле, дуго расправљати и из стилистичког угла. У њему се, на пример, препоручује да се прилог му-

⁵ На листи нису друге сродне именице, попут *човекољубље* и сл.

⁶ Знамо то, уосталом, и по слабијим странама Вукове књижевнојезичке реформе.

⁷ „Рojmоvник rodne ravnopravnosti” даје следећу дефиницију: „Rod – podrazumeva razlike u društvenim ulogama žena i muškaraca koje se uče usvajanjem kulturnih obrazaca društva i podložne su promenama.”

⁸ Међу „алтернативама” нема лексеме *пријатељство*, дате у дефиницији лексеме *браћство* у РМС.

шки замени „алтернативом” *пријатељски*.⁹ У разговорном функционалном стилу, међутим, значење прилога *мушки* никада није 'пријатељски', већ пре свега „1. храбро, смело, одлучно, поуздано”, али и „2. ваљано, честито” (РМС), све то, наравно, дословно или иронично употребљено: *Мушки је све издржао, Мушки су прихватили пораз, Мушки је зајео, Мушки су се пошрудили* и сл.¹⁰ Нема никакве сумње да су ова значења попут 'храбро, смело, одлучно' развијена због углавном значајније улоге мушкараца у биткама током бојева и ратова, у физичкој и оружаног одбрани куће и породице од непријатеља и сл. У српској историји, нажалост, таквих догађаја било је превише, па не чуди развитак ових значења у српском језику.¹¹ Заменити у овим и сличним примерима прилог *мушки* прилогом *пријатељски* бесмислено је и немогуће. Из разговорног језика употреба прилога *мушки* у наведеним значењима пренета је и у књижевнометнички, па и у публицистички стил. У другим, специјалним функционалним стилевима (научном и административном) овај прилог се и не јавља. Поставља се питање, дакле, да ли треба давати језичка упутства и за свакодневне разговоре или писање књижевних дела и колико су у овим областима комуникације било какви водичи уопште могући.

5. Из друге табеле у монографији, насловљене као „Primeri formulacija u jeziku: stereotipi” (176–177), видљиво је да је непожељна и лексема *дама*, којој се као „алтернатива” нуди само: „*Žena*”. Овај пут дат је и коментар: „*Dama koristite samo u paraleli sa gospodin*” (177). Тако је лексема *дама* испала, вероватно, само могућа колатерална добит од феминистичке теорије која се залаже за одбацивање речи *јоспођица* и *јоспођа* у српском језику. Или је, ипак, у питању нешто друго? Наиме, у трећој табели са насловом „Primeri formulacija u jeziku: titule i oblici obraćanja” (177) дат је само један пример, доста неприродан и неразумљив или барем надасве архаичан: „*Gospodin i gospođa Pere Perića*”. Место њега, међутим, нуде се „алтернативе”: „*Mara i Pera Perić, gospodin i gospođa Perić*”. Без додатних прецизнијих објашњења, која изостају у водичу, читаоцима остаје само да нагађају какав је заправо однос између именица *дама* и *јоспођа*, иако се одговор наслуђује.

За лексему *домаћица* нуде се следеће „алтернативе”: „*'domaćica', kupas, potrošač, mušterija*”. Корисници водича овде могу бити додатно збуњени и коментаром: „*Budite određeni u datom kontekstu. Osoba o kojoj govorite ne mora da bude žena.*” Да ли лексема *домаћица* мења

⁹ Да је у питању прилог, а не придев, закључујемо само на основу друге литературе у којој се у идентичном „родном” контексту наводи и коментарише иста лексема. У самом водичу нема нити једног примера несмотрене употребе овог прилога (придева), нити коментара.

¹⁰ Уп. и примере из дескриптивних и нормативних речника српског језика.

¹¹ Бесмислено би, наравно, било тврдити да у свему томе своју улогу нису имале и жене, о чему сведоче бројни познати примери.

своју употребу и значење ако је ставимо под наводнике, као у примеру „Домаћице“ мање збори да *ћи* ручак не зајори или неком сличном? У каквој су семантичкој и функционалној вези именица *домаћица* и именице *кућац*, *пошрошач*, *муштерија*? Бројна питања која се могу поставити у вези са решењима из водича до данас у литератури посвећеној „родно осетљивом језику“ нису решена. Стога се отварају два значајна питања: прво је колико је „родно осетљив језик“, чије правила нећемо смети да кршимо под претњом законским казнама од маја 2024. године, заиста „нормиран“. Друго је да ли је он, онако како је замишљен и у додатку овој монографији, заиста и могућ.

6. Ограничења у примени идеје о „родно осетљивом језику“, о којима смо проговорили у другој фусноти овога прилога, видљива су у језику аутора, тј. приређивача ове монографије и на другим местима у њој, али поједини примери могу изазвати и одређену зебњу. Тако се у водичу критикује реченица „Istraživači obično zapostavljaju svoje žene i decu“, а као „алтернатива“ нуди се: „Istraživači obično zapostavljaju svoje porodice.“ Жели ли се рећи да своје породице запостављају само мушкарци који се баве истраживањима, или се под речју *истраживачи* овде подразумевају и мушкарци и жене? Други критикован пример гласи „Obezbediće se prevoz za *delegate* i *njihove žene*“, док је њена препоручена форма: „Obezbediće se prevoz za *delegate* i *njihove supružnike ili osobe koje ih prate*.“ Да ли су сада, на основу примера из „алтернативе“, у делегацији само мушкарци и да ли то значи да су они искључиво у хомосексуалним браковима, јер са собом воде само *сујружнике*, а не *сујрује* (или *сујружнице*)?

7. Од 2009. године, када се појавила монографија *Rod i jezik* до данас језичка ситуација у Републици Србији драстично се изменила. Без икакве јавне и стручне расправе уведен је *Закон о родној равноправности*, којим се уводе и ригорозне новчане казне за непоштовање „родно осетљивог језика“. Било би занимљиво пратити његову примену када се прочита један од предлога из монографије: „Odabrati iz postojećeg inventara etiketa za zanimanja titule žena onu jezičku formu koja najbolje odgovara vašoj intuiciji za jezik.“ Да ли ће и судије пресуђивати и казне одређивати на основу сопствене језичке интуиције, остаје да се види. Остаје да се види и да ли би приређивачи анализирани монографије морали убудуће да плате казну због, на пример, реченице налик оној препорученој „Obezbediće se prevoz za *delegate* i *njihove supružnike ili osobe koje ih prate*“ јер у њој нису истакли „dosledno formu ženskog roda za zanimanja i titule žena svuda gde je to moguće“. Остаје, коначно и најважније, да се види и докле ће ићи границе „родно осетљивог језика“, те да ли ће у њему убудуће бити места за *човечанство* и *браштво*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Положај језика у савременом друштву : Изазови, проблеми, решења. Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика, 2021.
Речник српскохрватскога књижевног језика, 1–6. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

ИЗБОР

Savić S., Čanak M., Mitro V., Štasni G. *Rod i jezik*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja – Futura publikacije, 2009.

ВЕЉКО Ж. БРБОРИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

ПРОБЛЕМИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ОБРАЗОВАЊУ** Уводно излагање на округлом столу

1. Уместо увода

У поздравној речи на отварању Конгреса, председник нашег Савеза, проф. др Рајна Драгићевић, јасно је рекла да је, припремајући се за Конгрес, пажљиво погледала историју наших конгреса и да је приметила да се понављају исте теме и слични апели, а да се статус српског језика у образовном систему није много променио. Тако ће бити и после овог конгреса, поновићемо апеле и скренути пажњу на проблеме нашег предмета у образовању, мада знамо да неће бити боље, али ће нама бити мало лакше јер смо урадили оно што ми можемо. Ја чак мислим да су се неке ствари и промениле, али тако што су постале лошије и што статус нашег предмета у образовном систему Србије јесте и нешто рђавији у односу на ранији период. Да будем јасан, по нашем мишљењу, статус Српског језика као наставног предмета остаје недопустиво лош, са доста отворених школских проблема у Републици Србији.

Овакви разговори оправдани су, не због поменутог понављања, већ и због тога што очекујемо од вас који сте свакодневно у учионицама да нам кажете који су нове тешкоће са којима се сусрећете у пракси, шта је то што и вас додатно мучи, поред већ познатих и евидентираних проблема, јер знамо даје наш образовни систем суочен и са новим непријатностима, којих раније није било.

* brboricv@fil.bg.ac.rs

** На XIX конгресу Савеза славистичких друштва Србије одржан је округли сто са темом: *Актуелни проблеми наставе српског језика и књижевности*. Одређене су три под-теме округлог стола, на којима су уводничари били Александар Милановић, Зона Мркаљ и Вељко Брборић. Мој задатак је био да будем уводничар за тему *Проблеми српског језика у образовању*.

Већ смо рекли да ова тема није нова. О њој смо говорили више пута последњих десетак година и ово је, заправо, у доброј мери, понављање онога што смо покушали заокружити у једном прилогу. У децембру 2022. године обележено је четврт века Одбора за стандардизацију српског језика. Први део седнице је био свечани, а други део радни. У радном делу седнице прочитано је пет реферата (Срето Танасић, Милош Ковачевић, Исидора Бјелаковић, Софија Милорадовић и Вељко Брборић). Ово је знатно смањено и за ову прилику мало поправљено и прилагођено излагање које смо тада прочитали (12. 12. 2022). Тај прилог је у целини објављен у часопису *Српски језик* за 2023. (бр. XXVIII, стр. 255–269) и носио је сличан наслов – *Проблеми српског језика у образовном систему*.

2. Подсећање на ову тему

О образовним проблемима српског језика говорили су бројни језички стручњаци – вреди поменути и појединце и одговорне институције. Када су посреди појединци, свакако су предњачили: Предраг Пипер, Милош Ковачевић, Рајна Драгићевић, Срето Танасић, Јелица Стојановић, Александар Милановић и Вељко Брборић. Када говоримо о институцијама, онда морамо поменути Српску књижевну задругу, Матицу српску, Српску академију наука и уметности, Академију наука и умјетности Републике Српске, Одбор за стандардизацију српског језика, Андрићев институт у Вишеграду, НОКЦ „Вук Караџић” у Тршићу и Друштво за српски језик и књижевност Србије. Наравно да је било и других институција и других појединаца који су говорили о овим проблемима, али смо ми овде издвојили оно што нам се учинило најважније.

У Српској књижевној задрузи је 2014. године одржана научна конференција с темом *Идентификација српског језика и културе*, а прилози су објављени у часопису *Узданица* (год. XII, бр. 1, 2015). После тога је 2021. године одржана нова научна конференција, с темом *Идентификационе промене: српски језик и књижевност у доба транзиције*. Зборник радова са овог скупа објављен је 2022. године. Са ова два скупа у Српској књижевној задрузи имамо објављена 32 прилога.

Андрићев институт у Вишеграду је 2017. објавио зборник радова *Српски језик и ћирилица данас*, а 2018. године одржан је научни скуп и објављен зборник са темом *Значај српског језика за очување српског културног идентитета*. У ова два зборника радова имамо 31 прилог.

Матица српска је 2019. године организовала научни и стручни скуп *Српски културни простор: устројство, проблеми, вредности*, а зборник је објављен 2020. године. И 2021. године одржан је округли сто у Матици српској, чија тема је била *Положај српског језика у савременом друштву (изазови, проблеми, решења)*, а зборник радова објављен је исте године. У

два зборника Матице српске имамо више од 90 прилога и сваки од њих, на неки начин, дотиче се и ових проблема.

У Академији наука и умјетности Републике Српске одржана су два научна скупа, први 2011, други 2017. Тема првог скупа је била *Језик и писмо у Републици Српској*, другог *Српски језик и српско писмо данас*. Са ових скупова објављена су два зборника, у којима је укупно 35 прилога.

У Тршићу су одржане четири *Интернационалне српистичке конференције*, на којима су учествовали представници националних катедара и учитељских факултета Републике Србије, Републике Српске и Црне Горе, са темама важним за српски језик и његов образовни статус, од основне школе до универзитетске наставе. Прва конференција је имала наслов *Статус српској језика и књижевности у образовном систему*, друга *Канон српске књижевности*, трећа *Границе српској језика*, четврта *Границе српске књижевности*. Скупове су пратиле и декларације. Са прва три скупа објављени су зборници, док је зборник са четвртог скупа у штампи. Активности ове врсте ће бити настављене и Пета конференција одржаће се у јуну 2024. године, а њена тема односиће се на наставне програме на србистичким катедрама.

Друштво за српски језик и књижевност овом темом се бави континуирано, писани су бројни апели и скретана пажња јавности и просветним властима на стање и проблеме српског језика у нашим школама. Деценијама уназад Друштво за српски језик и књижевност Србије на Зимском семинару организује округле столове и разговоре о овој теми. Као еснафско удружење, скреће пажњу јавности о статусу Српског језика као наставног предмета у основним и средњим школама.

Одбор за стандардизацију српског језика, као свесрпско језичко тело, од оснивања до данас, директно или индиректно, учествује у свим овим скуповима и активностима. На неким је Одбор био суорганизатор, а на свим скуповима и разговорима чланови Одбора су били и активни учесници. Тако ће бити и убудуће.

3. Мишљење Предрага Пипера

Неколико пута смо већ истицали непроцењиви допринос овој теми академика Предрага Пипера. Он је свој став и мишљење на веома концизан начин пре неколико година дефинисао одличним предавањем професорима српског језика и књижевности на Републичком зимском семинару (2016). То предавање је потом објављено у часопису *Књижевност и језик*.¹ Убеђени смо да би ово могао бити наш заједнички

¹ Предраг Пипер је о овоме говорио у књигама *Српски језик између великих и малих језика* (2010) и *Српски језик у кругу словенских језика* (2015). Предавање са Репу-

програмски текст и заједнички апел, иза кога би стали сви наставници и професори српског језика, али и сви они којима је стало да статус српског језика буде добар и у образовном систему и изван њега. Основне проблеме српског језика, по мишљењу П. Пипера, могли бисмо свести на 16 тачака. Ево тих најважнијих проблема, сажетих по нашем избору: 1. смањује се број изворних говорника српског језика; 2. порастао је број говорника српског језика изван Србије; 3. смањује се матична територија на којој се српски говори као матерњи језик; 4. у Србији надлежна министарства не воде скоро никакву језичку политику; 5. и даље је неписмен велики број грађана Србије; 6. недовољно је заступљен српски језик у образовању; 7. маргинална је заступљеност српског језика у Стратегији научног и технолошког развоја Србије; 8. запуштена је говорна култура; 9. стихијски продиру стране речи; 10. све је шири употреба страних речи; 11. велики је број дублета на свим нивоима језичке структуре; 12. све је већа идеологизованост језика; 13. потискује се ћирилица; 14. уништава се ћирилично споменичко књижевно наслеђе; 15. чести су покушаји ревизије историје српског језика и писма; 16. све је чешћа злоупотреба језика.

4. Актуелност теме

На нашем данашњем разговору на округлом столу могли бисмо разговарати само о седам тачака, а желели бисмо чути ваше мишљење и начине како да се стање поправи и побољша. Дакле, ми бисмо за данашњи разговор свели проблеме на следеће:²

- наставни планови и програми (слабости и ограничења);
- уџбеници и приручници (прилично неуређено и недефинисано);
- наставни кадар и реализација наставе (постојеће стање);
- статус српског језика и образовања у друштву (отворени проблеми);
- однос просветне власти према српском језику (материјална ситуација, наслеђени и нови проблеми);
- однос медија према образовању (потпуна ефемерност);
- најновији проблеми („случај” Рибникар, вербални и физички напади на наставнике, незадовољство родитеља, претерана администрација) и образовна стратегија.

бличког зимског семинара (*Српски језик између великих и малих језика*) објављено је у часопису *Књижевности и језик* LVIII, број 1–2, за 2016. годину, стр. 1–17.

² Разуме се да проблема данас има и изван овде набројаних, али нам ови изгледају акутни и њихово нерешавање додатно ће отежати постојеће стање, нагомилане проблеме и укупан статус еснафа.

4.1. Наставни планови и програми

Увек се прво враћамо на наставни план, односно на број часова на недељном и годишњем нивоу, а наставни програм (садржаји предмета) могао би бити засебна тема. Када је посреди број часова, онда се вреди сетити онога што је о томе у Српској књижевној задрузи рекла Рајна Драгићевић. Прво је да се предмету Српски језик (и књижевност) додели натпредметни статус, а друго је да се број часова озбиљно повећа. Заостајање у броју часова у поређењу са већим бројем европских држава тешко се може разумети и објаснити. Са овим бројем часова бољитак није могућ. Тек када повећамо број часова у основној и средњој школи, створићемо услове за бољу и квалитетнију наставу.³ С већим бројем часова постојећи садржаји би се лакше реализовали.

4.2. Уџбеници и приручници

Свима нама је сметао уџбенички „монопол” Завода за уџбенике (Завода за уџбенике и наставна средства) и сви смо говорили да то није добро. Изгледа да је са политичким стигао и уџбенички плурализам и данас уџбенике у Србији издаје недопустиво велики број институција. Данас „монопол” на уџбенике држе они чији су оснивачи изван Србије и иза њих стоји страни капитал и страна моћ. Овде, поред уџбеника за српски језик, мислимо и на уџбенике из историје, али доћи ће на ред и други предмети који имају идентитетски карактер. Већ се у уџбеницима географије и биологије јављају идеје које озбиљно задиру у неспорне образовне вредности и постојећу српску образовну и културну традицију. Основни уџбеници морају проћи ригорозну контролу, а у приручној литератури може се оставити извесна слобода (различитост). Постојеће стање далеко је од прихватљивог.

4.3. Наставни кадар и реализација наставе

Не желимо рећи да је наставни кадар од основне школе до универзитета идеалан, далеко до тога. Побољшање и усавршавање наставног кадра је и потребно и оправдано. Али наставни кадар није примаран проблем наше школе. Ако бисмо решили проблем плана и програма, и проблем уџбеничке литературе, и побољшали материјални положај професора, могли бисмо прилично лако наставни кадар у основним и средњим школама преко семинара поправити и додатно образовати.

³ Овде је најбоље консултовати поменути рад Рајне Драгићевић *Нека ишшања организације наставе српској језика и књижевности као важан фактор очувања идентитета српској језика и културе* (Узданица, XII, 1, Јагодина, стр. 131–145).

Усавршавање је могуће и преко одговарајућих књига, часописа и савремених наставних средстава. Редовним и квалитетним семинарима, тј. одговарајућим стручним усавршавањем, наставни кадар би за три до пет година могао бити неупоредиво квалитетнији, тј. оспособљенији за рад у новим околностима.

4.4. *Статус српског језика и образовања у друштву*

О образовном систему и образовним институцијама данас се ретко говори. По томе бисмо могли закључити или да је наше образовање јако добро или да образовање није важно. Мислимо да ниједна од ових претпоставки није тачна. Овде бисмо се могли сетити тзв. *Закона о родној равноправности*. Наиме, донет је врло брзо, постојала је јака политичка и друштвена подршка и, премда се струка озбиљно опирала и наводила бројне аргументе, то није помогло. Његова примена у образовном систему, односно у уџбеницима и школској документацији, за сада је одложена, али није јасно како ће то изгледати у будућности. Статус националног предмета и образовања у целини мора се поправити. Најбољи пример како се просветне власти односе је превремени завршетак школске 2022/23. године, што је била ненадана, исхитрена и непримењена одлука, без било каквих консултација и ваљаног објашњења. Овде коментар није потребан.

4.5. *Однос просветне власти према српском језику*

Када кажемо просветна власт, мислимо на Министарство просвете, два завода и Национални просветни савет. Национални просветни савет је у неколико случајева показао добро интересовање и коректно разумевање ових проблема. На њиховим седницама, по нашим сазнањима, више пута се озбиљно разговарало и нису остали имуни на наше апеле и жалбе. Министарство просвете, чини се, мало пажње посвећује српском језику, њиме се бави као да је посредни неки изборни или маргинални предмет. То се посебно могло видети преко бројних најављених пројеката и истраживања, који су остајали без државне подршке, без јасних разлога и ваљаних објашњења. Верујем да је просветна власт наш сарадник и да у њиховим комисијама важну улогу имају универзитетски професори и наставници са пристojном праксом.

4.6. Однос медија према образовању

О медијима и њиховом односу према образовању, српском језику и ћирилици скоро да није потребно трошити речи. Ништа не бисмо додали онемо што смо пре неколико година изговорили у беседи на 85. Вуковом сабору у Тршићу (2018): „У Србији медији данас контаминирају свест. Нико не пише о томе да је Универзитет у Београду међу 5% најбољих на свету, па нација и није знала како се зове и како изгледа ректор Универзитета у Београду, док није докторирао један политичар, док није кренула прича о једном докторату, али зато имамо свакодневне извештаје о 'медијским иконама', о 'крешталицима, старлетама, неважним јадницима и најсумњивијим појединцима', они су у свакоминутном и свакосатном директном преносу. [...] Велики проблем Србије је таблоидизација и ријалитизација.”⁴ Медији у Србији пишу о образовању само када се деси неки експес.

4.7. Најновији проблеми образовне страве

Школа се у новије време суочава и са новим проблемима и новим изазовима. Не можемо објаснити велику несрећу која се у мају 2023. године догодила у београдској основној школи „Владислав Рибњикар”, то је велика трагедија нашег образовног система и друштва уопште. Нису ретки случајеви ни физичког насртања на наставнике, измицање столица наставницима, претње наставницима, неконтролисани притисак родитеља, злоупотреба мобилних телефона, различитих апликација и друштвених мрежа. Ово није коначан списак проблема, али је утисак да наставнике нико не штити и да ће се проблеми усложњавати. Морали бисмо имати озбиљну образовну стратегију, нешто се може урадити одмах, али је потребно и озбиљно планирање за наредних пет или десет година. Понављамо да је потребна и политичка одлука. Одговорност се подразумева, није то задатак појединца, већ свих заједно.

5. Уместо закључка

Закључак је, бар тако мислимо, прилично јасан. Постоје озбиљни проблеми Српског језика као наставног предмета у образовању. Његов статус није задовољавајући од основне школе до универзитетске наставе и проблема има много. Плашимо се да нерешавање овог важног наци-

⁴ Беседу у Тршићу медији су игнорисали, посебно онај део који се односио на њих. Беседа је у целини објављена у часопису *Књижевности и језик* LXV, број 3–4, стр. 491–495.

оналног и идентитетског питања може имати озбиљне образовне и културне последице у будућности. Обавеза свих нас је да кренемо са решавањем ових питања одмах, без одлагања. Разуме се да нам је потребна помоћ ресорних министарстава – они су дужни да помогну у креирању политичке воље за поправљање постојећег стања.

Мора се поћи од наставног плана и програма. Ако нема повећања броја часова, онда је све беспредметно. Затим треба обезбедити адекватне уџбенике и приручнике, од основне школе до универзитета, а касније и дообуку наставног кадра, где је то потребно. Мора се поправити и материјални положај наставника. Статус српског језика у друштву и однос просветне власти према језику и матичном писму не смеју бити упитни. Важна је јасна образовна и културна стратегија, при чему не знамо да ли на медије можемо рачунати у овом важном идентитетском и национално одговорном послу.

ЗОНА В. МРКАЉ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност
са јужнословенским књижевностима

ПРОБЛЕМИ САВРЕМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У НАСТАВИ Уводно излагање на округлом столу

Округли сто *Актуелни проблеми наставе српског језика и књижевности* одржан је у четвртак, 24. августа 2023. године, у сали 33 Филолошког факултета Универзитета у Београду, почев од 14.00 ч. Тема *Проблеми савремене књижевности у настави* привукла је пажњу слушаца јер је у потпуности сагласна с актуелним тренутком.

Савремена књижевност све је заступљенија у настави Српског језика и књижевности. Но, без обзира на чињеницу да је повремено неопходно у школске програме (па самим тим и у читаначки корпус) унети освежења у складу с временом у којем ученици живе и одрастају, често заборављамо да оно што ми, као наставници, читамо и тумачимо по сто-ти пут, наши ученици први пут читају. Тако се савременост, као шире схваћени појам, може односити и на свевременост, тј. и на дела класика чија су значења и вредности универзални.

Дефинисане су неке од потешкоћа, или проблема, са којима се наставници основних и средњих школа свакодневно суочавају:

- а) све мања заинтересованост ученика да читају и развијају своје читалачке компетенције;
- б) превише књижевних дела понуђено је у новим програмима наставе и учења (за све разреде), те се често, уместо обраде дела у целини (нарочито у средњим стручним школама), наставно тумачење своди на одабрани одломак;
- в) поједина дела, препоручена за обраду у старијим разредима основне школе, нису наишла на добар пријем код ученика;
- г) поставља се питање како обрада дела савремене књижевности у настави помаже остваривању исхода наставе, према стандардима ученичких постигнућа;

* zonamrkalj61@gmail.com

- д) да ли функционализација ученичких знања подстиче читалачку површност и онемогућује квалитетне наставне интерпретације.

У кратком излагању указано је на значај враћања домаће лектире (ученици су поново подстакнути да читају и током лета и у слободно време, кад је реч о обимнијим делима) и на потребу заснивања компаративних приступа проучавању књижевних дела из различитих епоха и периода, уз увођење дела из савремене књижевности за децу и младе у целисти, или у адекватно одабраним одломцима. Истакнута је потреба за тематским повезивањем литерарних садржаја и њиховом корелацијом са текстовима осталог типа, што се постиже одговарајућим планирањем обраде наставних јединица из књижевности.

Нека од понуђених изборних дела у новим програмима наставе и учења нису, како је пракса показала, адекватна узрасту коме су намењена. То је случај са романом *Мамац* Давида Албахарија у осмом разреду (који се изнова чита и тумачи у средњој школи, где је то примереније), док је нешто већи проблем ученичко разумевање одломака из препорученог корпуса обавезне лектире, као што је то случај у петом разреду, при интерпретацији одломака из дела Горана Петровића *Месец над Шейсијом* (први одломак приче „Бели хлеб од претеривања” и крај приче који чине одељци „Можеш сматрати да си задобио венац славе” и „Мрави су вукли велике трошице тишине”). У претходним школским програмима, овај велики српски писац, чија су дела објављивана у преводу на руски, француски, италијански, шпански, пољски и бугарски језик, био је заступљен са делом *Пронађи и заокружи*, које су ученици боље прихватили. Избор који не одговара узрасту приметан је и у случају песникиње Милице Стојадиновић Српкиње („Певам песму...”), мада је оваквим избором пре свега сугерисано ученицима да сазнају за постојање старе српске песникиње, а чак је везан и за читање дела нашег нобеловца, Иве Андрића. Наиме, „Прича о кмету Симану”, дело које су некадашњи ученици седмог разреда одлично разумели, замењено је одломцима из приповетке „Јелена, жена које нема”. У овом случају, ученици седмог разреда, који су на почетку пубертета, нерадо се одлучују да пред одељењем деле своја љубавна осећања, стрепње и немире, мисли побуђене овим Андрићевим делом. Без обзира на одговарајуће пратеће апаратуре у свим акредитованим читанкама, сам текст тешко продире до ученика и више га „затвара” у размишљања, но што подстиче разумевање идејног света дела.

У нове програме је додато више савремених дела да би се подстакла заинтересованост ученика за књигу и читање (задржан је основни корпус националне књижевности). Концепти нових програма наставе и

учења усклађенији су од претходних са узрастом ученика и њиховим различитим способностима и интересовањима.

Дистрибуција наставних садржаја из свих области предмета корелативније је постављена и унутар и ванпредметно. Уз обавезни списак дела за обраду, додат је допунски избор текстова. Повећаном изборношћу текстова наставнику је остављена могућност да изабере дела којима ће достизати исходе учења. Овакав избор дела омогућава чешће заснивање компаративног приступа проучавању литерарног стваралаштва, уз одабир различитих нивоа обраде: интерпретације, приказа или осврта. Избор дела треба да буде усклађен са могућностима, потребама и интересовањима конкретног ђачког колектива. Разлике у укупној уметничкој и информативној вредности појединих текстова утичу на одговарајућа методичка решења (прилагођавање читања врсти текста, опсег тумачења текста у зависности од сложености његове структуре, повезивање и груписање са одговарајућим садржајима из других предметних подручја – граматике, правописа и језичке културе и сл.). Омогућена је боља хоризонтална и вертикална корелација са другим предметима (Историја, Географија, Музичка култура, Ликовна уметност, Верска настава, Грађанско васпитање). Дела изборног програма наставник може дати и као препоруку за читање у слободно време.

Следи један пример повезивања наставних садржаја (односи се на шести разред). Учећи о словенској митологији, ученици повезују дела канонског корпуса српске књижевности са савременим литерарним стваралаштвом: обредне народне лирске песме; Вук Стефановић Карацић: *Животи и обичаји народа српскога* („Божић”, „Ђурђевдан”, „До доле, прпоруше и чаролице”); Весна Алексић: *Каљави коњ*; песма „Влашићи” Бранислава Петровића; Тиодор Росић: *Приче старог царобњака* (избор); Миодраг Станисављевић: *И ми шрку за коња имамо*; Ивана Брлић Мажуранић: *Приче из давнина* (избор), у корелацији нпр. са филмом *Чудотворни мач* Војислава Нановића.

Ученицима старијих разреда основне школе посебно је занимљив избор ауторских бајки. На пример, Гроздана Олујић: „Бела голубица”, „Село изнад облака”, „Црвена жаба”, „Звезда у чијим је грудима нешто куцало”, „Звоно које је опомињало”, „Када се лептир пробуди”, „Дечак који је тражио срећу”, „Снежни цвет”, „Мали хлебни људи”, „Царица и зевалица”, „Мачка која је лизнула небо” – две по избору; Ивана Нешић: *Зелендабини дарови* (одломци), које се потом пореде на различите начине са српским народним бајкама.

Корелативни приступ у новим програмима наставе и учења обезбеђују и међупредметне компетенције, са којима је повезана општа предметна компетенција наставног предмета Српски језик и књижев-

ност. Поред компетенције за учење, одговорно учешће у демократском друштву, комуникације, одговорног односа према околини, рада с подацима и информацијама, сарадње, дигиталне компетенције и одговорног односа према здрављу, у настави Српског језика и књижевности најзначајније су естетичка компетенција и компетенција решавања проблема, које подстичу иманентни приступ тумачењу литерарног текста и изазивају креативно и стваралачко мишљење и изражавање наших ученика.

Тако се акценат у настави ставља на још квалитетнију и функционалнију радну апаратуру (на истраживачке и проблемске налоге), занимљиве, подстицајне задатке, учење кроз игру, као и на повезивање с праксом, што изискује вредног и посвећеног наставника српског језика и књижевности.

У дијалогу са присутним наставницима, закључено је да се одговор на све запитаности налази у непрестаном истраживању ученичких жеља, могућности и интересовања, у наставниковом континуираном стручном усавршавању, у подстицању ученика на читање дела високе уметничке вредности, тематски и жанровски разноврсних, примерених узрасту ученика. За стварање слике о савременој српској књижевности, неопходно је да ученици стекну увид и у шири контекст, те да им се понуди могућност да читају дела домаћих и страних аутора, што би захтевало сразмерну заступљеност дела националне и опште књижевности, а за шта би се морао повећати број часова матерњег језика и књижевности у српским школама. Улога библиотекара, поред наставника Српског језика и књижевности, од непроцењивог је значаја за сагледавање слике савремене српске књижевности у настави. Вођење дневника читања и сусрети са писцима појачавају ученичку мотивацију за читање, а књижевна дела новијег датума, блиска младима, показују се као питкија и „лакша” за читање од дела старијих књижевних епоха, те су самим тим погоднија за стицање навике читања. Теме блиске ученицима: породични живот и односи; проблеми у одрастању; фантастика различитог типа; хумористички однос према животу, у данашње време постављене су у први план.

ДУШКА Б. КЛИКОВАЦ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

ДИСКУСИЈА НА ОКРУГЛОМ СТОЛУ „АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ”

Најпре ћу скренути пажњу на реч *родни* у терминима *родна равнојравнось*, *родно осетљиви језик*, *родне разлике* и сл. Та реч се налази у називу новоуведеног Закона о родној равнојравносьи, којим је замењен Закон о равнојравносьи полова. Пол је, дакле, замењен *родом*.

У Закону о родној равнојравносьи реч *род* значи 1) исто што и *пол*, или 2) има значење које није дефинисано, а које се подразумева у члану 6, где се дефинишу „осетљиве друштвене групе”, које подразумевају и „групе лица које се због [...] пола, *родној идентитетима*, сексуалне оријентације [...] налазе у неједнаком положају” (истицање моје). У првом случају је реч *род* излишна, а у другом подразумева родове који су очигледно другачији него полови и којих, очигледно, нема исти број као полови.

Ми смо се навикли на речи *род* и *родни* и употребљавамо их аутоматски, не размишљајући о њима – или нам пак оне значе „пол” и „полни”, само су „модеран” начин да се ти појмови означе. То, међутим, очигледно није тако: сама употреба тих речи повлачи за собом и одређен појмовни систем, у којем оне значе нешто друго. Стога, пре него што их употребимо, треба да будемо свесни тога шта њима означавамо и да ли је то оно што желимо да кажемо. Другим речима, ако не прихватамо тај појмовни систем, те речи не треба ни да употребљавамо.

Који је највећи проблем у вези са социјалним фемининативима?

Лингвисти су бурно реаговали на „родно осетљиви” језик, често указујући на начин на који су сковани социјални фемининативи и проглашавајући га неприхватљивим; чују се, рецимо, замерке да речи као што су *психолошкиња* или *филолошкиња* нису „правилно” саграђене. У вези с тим најпре треба рећи да српски језик често не нуди нарочито „правилан” начин да се такве именице саграде, али да ће његови говор-

* klikovac@fil.bg.ac.rs

ници неку реч, ако им је потребна, саградити на било који начин и она ће функционисати. Друго: сматрам да проблем уопште није у томе како *і*ласе социјални фемининативи, него *које последице има њихова обавезна уиошреба*.

Мислим да су две најважније. Једна се тиче семантике: именицама мушког рода које означавају вршиоца радње, носиоца занимања, својстава итд. ускраћује се право да означавају *и* мушкарце *и* жене – дакле, одузима им се „половина” семантике. Тако именице *кондуктер* или *і*ледалац морају означавати мушкарца и не смеју означавати жену. То је дубок, системски захват у семантичко ткиво српског језика.

Друга последица тиче се структуре реченице: реченица постаје оптерећена, неекономична, мање разумљива, често бирократизована. До њеног смисла се теже долази – треба прво „разгнати” све двоструке речи и облике. И то треба да буде обавезан начин изражавања у медијима и уџбеницима – управо тамо где би језик морао бити нарочито јасан и прозиран.

Јасно је да је обавезна употреба овог језика неприхватљива, из управо наведених, а и других разлога, о којима је стручна јавност више пута говорила. Међутим, треба рећи и да лингвисти нису досад детаљно размотрили све околности у вези с употребом социјалних фемининатива.

Обично се каже да се они употребљавају кад се мисли на *одређену* женску особу, тј. кад именицу треба употребити референцијално, а да се именице с генеричким значењем употребљавају неререференцијално. То, начелно говорећи, јесте тачно, али ми не знамо појединости у вези с тим. Даћу један пример: рећи ћемо *Морали смо да одведемо деће код психолога*; то значи „било код мушкарца или код жене” (пошто је комуникативно релевантно само то да је дотична особа школована да помогне у случају нечијих психолошких проблема, нико не би употребио формулацију *Морали смо да одведемо деће код психолога/психолошкиње*). Како бисмо, међутим, реченицу наставили? Ако би у питању био мушкарац психолог, наставили бисмо је глатко: *Морали смо да одведемо деће код психолога и он је рекао...* А ако је психолог жена, можда не бисмо рекли *Морали смо да одведемо деће код психолога и она је рекла...*, него *...и та жена је рекла...* или некако другачије. Не знамо поуздано ни у којим комуникативним условима ћемо нагласити пол ни како ћемо тачно то учинити. Не знамо јер то уопште нисмо истражили.

Такође, нормативисти нису благовремено реаговали на потребу да се у неким контекстима истакне да је особа женског пола. То се, наиме, може учинити на два начина: или лексички, помоћу социјалних фемининатива, или граматички, помоћу конгруенције – нпр. *Дали смо текст преводиоцу. Та преводилац је рекла...* Овај други начин, којем, како

сам приметила, прибегавају и сами лингвисти у неформалним приликама (јер одговарајући социјални фемининатив није близак језичком осећању), нормативисти не дозвољавају, нити је то питање разматрано на иоле дубљи начин.

У вези с тим, треба приметити да лингвисти обично нису спремни да чују аргументе заговорника „родно осетљивог” језика. Један од тих аргумената јесте да именица мушког рода која означава носиоца занимања аутоматски у свести евоцира менталну слику мушкарца. То није аргумент који треба узети олако (а подржава га, чини ми се, и пример са *психологом* који сам горе навела). Вероватно би се требало сложити с тим да је под кишобраном генерички употребљених именица мушког рода мало тесно, али треба видети с којим језичким решењем је штета мања.

Аргумент који свакако у свакој расправи преовлађује јесте да непостојање неког социјалног фемининатива или изостанак његове употребе нису досад ометали жене да се баве различитим занимањима и да у њима буду успешне, односно да буду „видљиве” у друштву и да у њему заузимају високе функције. Језик то није спречио.

Последњи мој коментар тиче се појма равноправности.

Нико не пориче да мушкарци и жене нису равноправни, тачније – да жене нису равноправне с мушкарцима. Требало би, међутим, одредити у чему се равноправност састоји. Под њом се прећутно подразумева исти положај, исте шансе, иста постигнућа и сл., али у *једној специфичној области живота – професионалној*, и то нарочито у оним професијама у којима традиционално преовлађују мушкарци. Могу ли жене бити равноправне с мушкарцима у професионалном животу? Могу, али донекле и условно. На пример, ако жена одлучи да има троје деце, она томе мора посветити бар десет година свог живота, ако жели да има здрав пород, а и она сама да сачува здравље. Јасно је да ће тих десет година бити тешко надокнадити у трци за високим положајем или великим утицајем у друштву. Жене ће у томе бити равноправне с мушкарцима само онда ако у некој мери жртвују оно што само оне могу радити као жене – другим речима, ако пређу у мушки свет.

То је једно уско схватање равноправности (могло би се рећи и корупција појма равноправности), које не иде на корист ни самим женама ни друштву у целини. Жене ће бити у друштву равноправне с мушкарцима тек онда ако се *оно што могу радити само оне* – а што није везано само, ни првенствено, за професионалну сферу – *буде вредновало као равноправно с оним што могу радити и мушкарци и жене или пак првенствено мушкарци*. Другим речима, права равноправност не може се тичати само професионалног живота.

Ако тако не буде, језичка „видљивост” (у виду социјалних феминистива и рогобатних реченица) служиће, парадоксално, само као маска којом се скрива губитак специфично женске улоге жена, односно губитак важног дела женске природе.

КАТАРИНА В. БЕГОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

**ДИСКУСИЈА НА ОКРУГЛОМ СТОЛУ „АКТУЕЛНИ
ПРОБЛЕМИ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ”
ТЗВ. РОДНО ОСЕТЉИВ ЈЕЗИК ИЗМЕЂУ
РАВНОПРАВНОСТИ И „КАНСЕЛ” КУЛТУРЕ**

1. Увод у тему

Савез славистичких друштава Србије организовао је деветнаести по реду Конгрес Савеза славистичких друштава Србије, који се одржао од 23. до 25. августа 2023. године на Филолошкоме факултету Универзитета у Београду. На Конгресу су се могли чути реферати на различите актуелне теме у српској и словенској настави и науци, а посебно место у разговору филолога и лингвиста завредео је и проблем тзв. родно осетљивог језика. На округломе столу „Актуелни проблеми наставе српског језика и књижевности”, одржаном 24. августа, проф. др Александар Милановић отворио је, као уводничар, различита питања у вези са подтемом „Проблеми родно осетљивог језика”.

Наиме, Закон о родној равноправности (ЗоРП), донесен у Скупштини Републике Србије 20. маја 2021. године, који је ступио на снагу првога јуна те године, садржи чланове који се односе и на језик (в. одговарајуће тачке и подтачке чланова 6, 10, 25, 37, 44, 68, 72, 73). Овим се члановима Закона предвиђа обавезна употреба тзв. родно осетљивог језика у медијима, уџбеницима, изради диплома, сведочанстава, у званичном и службеном општењу и употреби назива титула, положаја, функција, предвиђају се израда успешнијег¹ глосаријума, измене у шифарнику зазимања, затим новчане казне за правна лица која такав језик не буду

* katarina.v.begovic@gmail.com

¹ Не треба посебно коментарисати *Приручник за употребу родно осетљивог језика* ауторки Х. Цветинчанин Кнежевић и Ј. Лалатовић, које, *argumentum ad professionem*, нису србисти, нити лингвисти (нити *србисткиње или *лингвисткиње), и у којем има толико елементарних материјалних грешака у вези са српским језиком да би се посебна опширна студија могла само тим грешкама бавити.

користила, као и надзор над његовом имплементацијом. Сам језички конструкт дефинисан је у Закону као „језик којим се промовише равноправност жена и мушкараца и средство којим се утиче на свест оних који се тим језиком служе у правцу остваривања равноправности, укључујући промене мишљења, ставова и понашања у оквиру језика којим се служе у личном и професионалном животу” (ЗоРР, чл. 6, ст. 1, т. 17).

2. Дискусија

2.1. С обзиром на то да је тема врло актуелна, нарочито када се има у виду да би језичке одредбе Закона требало почети примењивати ове, 2024. године, један део лингвистичке аргументације против употребе тзв. родно осетљивог језика већ је исцрпен у радовима појединачних филолога и лингвиста, нарочито у зборнику реферата са округлог стола под називом „Положај српског језика у савременом друштву (изазови, проблеми, решења)”, одржаног у организацији Матице српске 3. јула 2021. године.² На округлом столу на XIX конгресу Савеза славистичких друштава Србије проблем употребе језика као идеолошког оружја је сумиран, но, дискусију су ипак подстакла појединачна језичка питања. У разговору су, поред уводничара, проф. др А. Милановића, учествовали уважени србисти, универзитетски професори и научници са Института за српски језик САНУ, попут Вељка Брборића, Рајне Драгићевић, Душке Кликовац, Милоша Ковачевића, Александре Марковић, Ане Мацановић, Виктора Савића и многих других, а дискусији су допринели и цењени гимназијски професори.

2.2. На многа разматрана питања дат је унисон одговор:

- (1) Недопустива је лингвистичка банализација у којој је граматички род у језику поистовећен са полом њиме означених бића.
- (2) Мушки граматички род се у различитим контекстима може употребљавати и употребљава се као општа, а за дискусију важније, немаркирана категорија, а узроке таквој употреби треба тражити у дубокој језичкој праисторији, када је пие. језик знао само за општи род, а остатак тога општег рода је у словенским језицима управо – мушки. То је видљиво у конгруенцији: у реченици *Ко је дошао?* упитна заменица за лица ко не разликује род, а предикат се са њом слаже у мушком роду; не можемо питати **Ко је дошла?*. Та могућност категорије мушког граматичког рода да обухвати људска бића без обзира

² У зборнику реферата са одржаног округлог стола филолози и лингвисти су показали колико би овако замишљена употреба језика била разорна по ткиво српског књижевног (у овоме случају стандардног) језика.

на пол видљива је и на лексичкосемантичком плану, а овде је врло важно нагласити да се изречено односи на именице типа *nomina agentis* или *nomina professionis* у терминолошком апарату (*доктор, професор, социолог, кардиолог* и сл.).

- (3) С обзиром на то да нема упоришта у науци о језику нити реалне потребе у стварности која нас окружује (изузев одабране идеолошки оријентисане групе) тзв. родно осетљив језик не треба користити;³ многи сегменти овако замишљене језичке употребе разарају довековно старо ткиво српскога књижевног (овде стандардног) језика, и то на различитим нивоима језичке структуре – творбеном, лексичком, семантичком, синтаксичком, стилском и прагматичком плану.
- (4) Није проблематизована употреба неутрално конотираних фемининума, који су настали спонтано, у складу са реалном потребом и одговарају постојећим творбеним обрасцима у српскоме језику. Готово сви учесници округлог стола сложили су се, са друге стране, да не треба дозволити:
 - (4.1) идеолошки новогovor, у којем се насилно настали социјални фемининативи насилно и пласирају широј јавности путем медија;
 - (4.2) улазак социјалних фемининатива у шифарнике, јер би тиме експлицирана полна⁴ разлика подразумевала да нису више иста сведочанства, титуле, дипломе, занимања и сл. за мушкарце и жене, тј. да је некако релевантна семантичка компонента пола за обављање свакога посла; оваквим поступком постигло би се управо супротно од онога што предлагачи Закона тврде да желе – мушкарци и жене не би више били равноправни јер би се жене социјалним фемининативима издвојиле као маркирана категорија;⁵

³ Посебна димензија проблема јесте ауторитарна облигаторност предвиђена 73. чланом овога закона, а у складу са њом и вербални деликт и цензура.

⁴ Закон о равноправности полова из 2009. године престао је да важи даном ступања на снагу спорнога Закона о родној равноправности. За разлику од првог поменутог закона, ЗоРР уводи термин 'род', који дефинише као друштвени конструкт (чл. 6, т. 1, ЗоРР). Не дефинише се, али се уводи појам родног идентитета (чл. 6, т. 2, ЗоРР), а дефинишу се и уводе термини 'родна перспектива' (чл. 6, т. 6, ЗоРР) и 'уродњавање' (чл. 6, т. 8, ЗоРР). Дакле, разлика није више само полна. Више је пута у различитим расправама о овоме питању истакнуто да број родних улога није ограничен као број полова и да остаје отвореним питање које ће се све родне улоге морати експлицирати тзв. родно осетљивим језиком.

⁵ Није свако истицање пожељно нити позитивно. Према последњем излагању проф. др Р. Драгићевић о овој теми, чак 85% фемининатива које РСЈ бележи јесте негативно конотирано. А како је моћ аналогije у језичком систему јача од проскрибованих норми, вероватније је да тзв. родно осетљиви дискурс неће позитивно одјекнути у ушима

- (4.3) обавезну употребу социјалних фемининатива која узрокује паралелне форме попут *Хирурзи* и **хируршкиње*⁶ су изашли и изашле из ојерационе сале.

2.3. Међутим, на овом округлом столу постављена су и следећа питања:

- (1) Је ли истина да нема потребе за новим социјалним фемининативима?
- (2) Ако таква потреба постоји, јесу ли лингвисти дужни да понуде одговарајућа решења у вези са њима?

У дискусији смо, заједно са осталим учесницима, понудили могуће одговоре:

- (1) Није лако дати одговор на питање колика је у овоме тренутку потреба за фемининативима без озбиљно спроведеног истраживања на одговарајућем узорку који не би подразумевао идеолошки подобан дискурс.⁷ Последњу деценију и по у српском друштву јача радикални феминистички дискурс, који намеће тзв. родно осетљиву употребу језика. Треба истаћи и да је такав дискурс сада у спрези са трансродном, тј. цендер идеологијом, са заједничким циљем преиспитивања и(ли) деконструкције постојеће културолошке парадигме родних улога. Овај идеолошки дискурс преточен у законску норму (ЗоРР) подразумева обавезно експлицитно етикетирање одговарајуће родне улоге тиме што ће говорник бирати је ли нпр. *џедајо* или **џедајошкиња*. У таквом дискурсу све се прелама кроз призму друштвеног конструкта родне улоге. Са друге стране, није сигурно је ли феминизација дискурса реална потреба код просечног говорника. То би се морало пажљиво испитати.
- (2) У дискусији је истакнуто да у одређеним случајевима постоји реална потреба за фемининативом – нпр. реченица *Преводилац је наћласила...* није у складу са нашим језичким осећањем.

просечнога говорника српског језика него да ће се њиме побољшати статус жена на било који начин.

⁶ У дискусији је било речи и о томе да многе лексеме из класа *nomina agentis* и *nomina professionis* не знају за интерперсоналну комуникацију, тако да аргумент недостатка лексеме за жену педагога у референцијалној, а онда и генеричкој употреби не стоји. Ни педагогу мушкарцу нико се не обраћа са *џедајоже*, па у складу са тиме не постоји разлог да недостатак фемининатива у директном обраћању дефинишемо као лакуну у лексичком систему.

⁷ Морао би се искључити велики део медијског дискурса из истраживања, на пример. Велика већина медија годинама уназад поштује препоруку о употреби тзв. родно осетљивог језика.

Међутим, српски језик има различите механизме да експлицира семантичку компоненту пола у одговарајућем контексту – атрибутивима, унутрашњом деиксом и сл. (*Преводилац Јована Јовановић је наћласила да... Она је истћакла следеће... Госћоћа преводилац, предлагје...*). Стилски је захвалније, а језички економичније лексикализовати и семантичку компоненту пола у наведеним случајевима, то није спорно. Међутим, да ли су лингвисти дужни да фемининативе понуде? И ближа и даља историја српскога језика упућују на то да ће одговарајуће лексеме спонтано понудити говорници, а ако лексема испуни све услове да постане део стандарднојезичког фонда, лингвисти ће бити дужни да је нормирају.

3. Уместо закључка

3.1. Овај догађај једна је од активности србистичке струке, која годинама уназад покушава да укаже на различите проблеме у вези са употребом тзв. родно осетљивог језика, а нарочито од када је Закон о родној равноправности усвојен у Скупштини Републике Србије. Одбор за стандардизацију српског језика се у чак три наврата огласио по овом питању (2011, 2017, 2021), а последњи пут непосредно пре упућивања Закона у скупштинску процедуру. Струка је убрзо по доношењу овога закона реаговала још једном, захтевајући да се он укине и донесе нови – у закључцима са поменутог округлог стола одржаног у Матици српској месец и по дана након доношења ЗоРР-а. Медији су почели обраћати озбиљну пажњу на овај проблем 2023. године, када је одржана серија дијалога „Како до родно осетљивог језика” (27. марта у Београду, 24. маја у Новом Пазару, 21. јуна у Новоме Саду) Министарства за људска и мањинска права и друштвени дијалог, које је закон и предложило.⁸ У међувремену је одржан и скуп „Последице усвајања Закона о родној равноправности”, 17. јуна у Народној скупштини, у организацији дела опозиције (Српски покрет Двери). Последњи велики скуп на тему закона, али и језика који се законом прописује одржан је 16. јануара 2024. године у Народној библиотеци, у организацији Информативне службе Српске Православне Цркве и Матице српске, под називом „Српски идентитет, српски језик и Закон о родној равноправности”.

⁸ Ставови које смо износили у друштвеним дијалозима нису уважени, што се може видети у саопштењу министра за људска и мањинска права и друштвени дијалог Томислава Жигманова о последњем одржаном дијалогу у Новоме Саду (www.srbija.gov.rs/vest/714273/odrzan-zavrzni-drustveni-dijalog-o-rodno-senzitivnom-jeziku.php, приступљено последњи пут 4. фебруара 2024).

3.2. Ова тема је сада, почетком 2024. године, у жижи српске научне, стручне, али и шире јавности јер би језичке одредбе Закона о родној равноправности требало почети примењивати 1. јуна 2024. године. И време до тог првог јуна јавност у Србији проводи у неизвесности, али и недоумици.

Да ли смо заиста сведоци историјскога тренутка у којем институционализована идеологија врши насиље над српским језиком и његовим говорницима? Јесу ли данас министри, њихови саветници и идеолошки подобни појединци (*појединке) нови Вук Караџић, Ђуро Даничић, Александар Белић, Павле Ивић?⁹ И не само то. Да ли то „кансел” и „воук” култура у себи својственом остракистичком маниру на велика врата улазе у српско друштво? Хоће ли припадници србистичке струке ићи у затвор ако се потпишу као доктори наука (јер казну не желимо да платимо)? Је ли у нашој идеолошкој пројектованој новој нормалности Орвел одиста само дистопијски конструкт?

⁹ А ти нови реформатори *и *реформаторке уче филологе и лингвисте да је тзв. родно осетљиви језик „језик у складу са граматичким родом” (чл. 37, ЗоРР).

АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ НАСТАВЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ (ОКРУГЛИ СТО)

24. VIII 2023.

ЛУКА М. МЕДЕНИЦА*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

ПРОУЧАВАЊЕ И НАСТАВА РУСКОГ ЈЕЗИКА, КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРЕ У СРБИЈИ

Уводно излагање на округлом столу

Актуелне проблеме наставе и учења руског језика у Републици Србији боље ћемо разумети уколико испратимо развој институционалне наставе овог словенског језика на нашим просторима од самих почетака па до данас. Иако се у научним круговима полемише око овог питања,¹ за почетак изучавања руског језика традиционално се узима 1849. година, када отпочиње његова настава у београдској Богословији. У том периоду објављен је и први српски уџбеник за учење руског језика, чији је аутор Алимпије Васиљевић (1862. године). Изузетно значајан догађај је и отварање Катедре за руски језик и литературу на Великој школи, где са доласком Платона Кулаковског 1878. године започиње настава руског језика, књижевности и културе. Следе године које се везују за најугледнијег српског русисту Радована Кошутића, чији је утицај на развој лингводидактике непроценљив. Нажалост, уследио је Други светски рат, а затим и период који је означио прекид сарадње и размене између Београда и Москве. Тај период је трајао до шездесетих година, које доносе нове политичке промене и незапамћену експанзију руског језика на нашим просторима. Према Богољубу Станковићу, чак 54,9% ученика свих основних школа тадашње државе је 1964. године учило руски језик. Почетком седамдесетих руски језик се потискује из урбаних средина у корист енглеског, а последње снажне позиције руског језика у нашем образовном систему бележимо школске 1977/78. године, када је

* luka.medenica@fil.bg.ac.rs.

¹ Академик Предраг Пипер је сматрао да постоје основани разлози да се почетак изучавања руског језика у нашој средини повеже са Славенском школом Максима Суворова и Славенско-латинском школом Емануела Козачинског.

руски учило 51% свих ученика. Деведесете неповољно утичу на наставу и учење руског језика, када се наставља тренд смањивања интересовања за овај словенски језик. Двадесет први век доноси нову реформу образовања, долази до реорганизације по питању почетка наставе и учења страних језика, а поред енглеског, немачког, руског и француског уводе се и нови страни језици – италијански и шпански. Руски језик као први страни се након ових догађаја учи у изузетно малом проценту, у свега 0,4% од укупног броја ученика основних школа. Када је реч о руском језику као другом страном (од петог до осмог разреда), бележимо његов константан пад, односно данас га изучава око 17,6% ученика. У жељи да се јавности скрене пажња на све слабији положај руског језика у нашем образовном систему управа Славистичког друштва Србије доноси одлуку да одржи округли сто у оквиру 60. Скупа слависта.

Треба напоменути да су на округлом столу „Руски језик у Србији данас”, одржаном средином јануара 2022. године, детаљније разматрана питања изучавања руског језика са историјског, културолошког, економског и наставног аспекта. Материјали са овог округлог стола, као и радови који су пристигли по позиву, угледали су светлост дана 2023. године у зборнику под називом „Руски језик у Србији и Републици Српској данас”. У њему се темељније могу истражити питања изучавања руског језика у нашој средини.

ДАЛИБОР А. СОКОЛОВИЋ*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

ПРОУЧАВАЊЕ И НАСТАВА МАЊИНСКИХ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

Уводно излагање на округлом столу

У Републици Србији је у службеној употреби, поред српског, још 12 других језика, у укупно 42 локалне самоуправе. Ови језици се најчешће означавају термином *мањински*, а већина њих припада словенској језичкој породици: босански, бугарски, буњевачки, македонски, русински, словачки, хрватски, црногорски и чешки језик. Поред наведених, статус мањинског службеног језика у Србији имају и мађарски, румунски, албански.

Према званичним подацима, у нашој земљи 60.000 особа похађа наставу на свим нивоима образовања на следећим језицима мањина: босанском, бугарском, русинском, словачком и хрватском језику. Још осам језика изучава се у оквиру наставног предмета Матерњи језик са елементима националне културе, а то су: буњевачки, македонски, словеначки, украјински и чешки језик, као и влашки, немачки и ромски.

*Словачки језик*¹ је у службеној употреби у 11 војвођанских општина: Алибунар, Бач, Бачки Петровац, Бачка Паланка, Бачка Топола, Зрењанин, Ковачица, Нови Сад, Озаци, Пландиште, Шид, као и у четири насељена места – Луг (општина Беочин), Сланкаменачки Виногради (Инђија), Стара Бингула (Сремска Митровица), Стара Пазова (Стара Пазова).

Током друге половине 20. века, у Војводини је формиран разгранат систем образовних установа на словачком језику, од предшколског до факултетског нивоа. Према подацима Покрајинског секретаријата за

* dalibor.sokolovic@fil.bg.ac.rs

¹ Делови саопштења који се односе на словачки језик биће објављени у раду Далибор Соколовић, „Улога образовања у актуелној језичкој ситуацији словачког као мањинског језика у Војводини”, у: *Мањински језици и вишејезичност у образовању Војводине* (ур. Марија Мандић), Београд: Академска књига, 2024.

образовање, прописе, управу и националне мањине – националне заједнице Војводине за школску 2022/2023, предшколско образовање на словачком језику изводило се у девет војвођанских општина: Алибунар, Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Зрењанин, Ковачица, Нови Сад и Стара Пазова. Број установа у којима се реализовало предшколско образовање на словачком износио је десет, њиме су била обухваћена 782 детета, распоређена у 23 групе. Такође, васпитно-образовни програми на словачком језику на предшколском нивоу реализовали су се и двојезично – на српском и словачком језику – у четири општине, за укупно 146 деце, распоређене у шест група. Број деце у предшколским установама које су изводиле програм на словачком језику повећао се у односу на претходну годину за 35, тј. скоро 5%.

Модел наставе на словачком језику у војвођанским основним школама може да варира: а) свих осам разреда се изводи на словачком, б) прве четири године су на словачком, а касније на српском, в) словачки се учи само као изборни са елементима националне културе (два часа недељно), што је најчешћи случај у градовима. У школској 2022/2023. години, настава на словачком језику се изводила за 2.109 ученика, у укупно 17 основних школа, у 100 неомбинованих и 15 комбинованих одељења, распоређених у 12 локалних самоуправа. Само на словачком језику настава се изводила у четири школе: у Јаношику (општина Алибунар), Селенчи (Бач), Гложану (Бачки Петровац) и Падини (Ковачица). Настава се упоредо на српском и словачком језику реализовала у 12 школа: Ковачица (општина Ковачица), Кисач (Нови Сад), Пивнице (Бачка Паланка), Силбаш (Бачка Паланка), Кулпин (Бачки Петровац), Бачки Петровац (Бачки Петровац), Арадац (Зрењанин), Лалић (Оџаци), Стара Пазова (Стара Пазова), Ердевик (Шид), Луг (Беочин) и Сланкаменачки Виногради (Инђија). На три језика – на српском, мађарском и словачком, настава се упоредо изводила у једној основној школи, у месту Бело Блато (Зрењанин). Ипак, број уписаних ученика у први разред основне школе словачких разреда пао је са 291 из претходне школске године на 250 у 2022/23. Такође, у прошлој школској години било је 17 словачких одељења мање него претходне (иако је просечан број ученика у одељењу, који износи 18, стабилан).

Словачки језик са елементима националне културе могао се, у школској 2022/2023, као предмет учити у 36 војвођанских основних школа, у 12 локалних самоуправа: Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Врбас, Зрењанин, Ковачица, Нови Сад, Оџаци, Панчево, Пландиште, Стара Пазова и Шид. Укупан број ученика који су похађали овакав вид наставе био је 1.016. Кад је реч о настави овог изборног предмета, број ученика је повећан за 159, број школа смањен је за једну, док је број

општина у којима се овај вид наставе изводио остао исти као и претходне школске године.

Образовање на словачком језику на средњошколском нивоу у школској 2022/2023. години реализовало се у три средње школе: Гимназија „Јан Колар” у Бачком Петровцу, Гимназија „Михајло Пупин” у Ковачици и Медицинска школа „7. април” у Новом Саду. Број ученика који је похађао наставу износио је 344, распоређених у 18 одељења. Од тога су три одељења са 41 учеником била за трогодишње образовање (кувар) и 15 одељења са 303 ученика за четворогодишње образовање (гимназијско образовање, стручно образовање у подручју рада здравства и социјалне заштите и електротехнике – електротехничар информационих технологија). Наставу на словачком језику у средњим школама похађало је седамнаест ученика мање него претходне школске године, али је проценат ученика који су изабрали наставу на словачком остао непромењен.

Настава Словачког језика са елементима националне културе у текућој школској години била је организована за 59 ученика средњих школа у Војводини: за 41 ученика у Старој Пазови у Гимназији „Бранко Радичевић” и у Економско-трговинској школи „Вук Караџић”, за 15 ученика у Гимназији „Михајло Пупин” у Ковачици и за три ученика у Електротехничкој школи „Михајло Пупин” у Новом Саду.

Проучавање словачког језика на универзитетском нивоу у Војводини одвија се од 1961. године на Одсеку за словакистику Филозофског факултета у Новом Саду, где се словачки изучава као матерњи језик, а поред тога као страни га уче и остали студенти Филозофског факултета (филолози, журналисти, комуниколози). Међу српским универзитетима, словачки језик се још изучава и у Београду, на Филолошком факултету, али као страни језик. На новосадском одсеку наставу из словачког језика похађају и студенти модула Српски као нематерњи и страни језик и књижевност, тражећи у оваквој врсти профилисања шансу за запошлење. Словачки је такође служио и као језик комуникације на истуреном одељењу сомборског Педагошког факултета у Бачком Петровцу, а ову функцију има и данас на Високој школи струковних студија за образовање васпитача у Новом Саду.

Русински језик у службеној је употреби у Војводини већ пола века, како у покрајинским органима, тако и на територији општина Бачка Топола, Врбас, Жабаљ, Кула, Нови Сад, Шид. Русинска заједница је током XX века успела да изгради комплетан систем образовања, од предшколског до универзитетског нивоа. Фактор образовања представља један од стубова русинског идентитета у Србији. Његови почеци сежу у XVIII век, прва русинска школа је основана 1753. године у Руском Крстуру, а 1765. године у Куцури. Предшколско образовање датира с почетка XX

века, прве установе су почеле са радом 1903. године (Руски Крстур), односно 1905. године (Куцура).

Редовна настава из свих предмета на русинском језику у основним школама реализује се у Руском Крстуру, Куцури и Ђурђеву, док се у другим русинским местима, услед смањеног броја полазника, организује извођење предмета Русински језик с елементима националне културе. Оваква настава изводи се у Бачкој Тополи, Ветернику, Врбасу, Госпођинцима, Куцури, Кули, Новом Саду, Новом Орахову, Петроварадину, Савином Селу, Сремској Каменици, Сремској Митровици, Суботици и Шиду (издвојена одељења у Бачинцима, Беркасову и Бикичу Долу). Приметна је тенденција пада броја ученика у школама са редовном наставом на русинском језику, док број полазника русинског као изборног предмета расте. За образовање на средњошколском нивоу на русинском језику задужена је Гимназија „Петро Кузмјак” у Руском Крстуру, која је почела са радом 1970. године. Ова гимназија представља једину средњу школу на русинском у свету. На универзитетском нивоу, на Филозофском факултету у Новом Саду 1972. године покренут је рад Лектората за русински језик, који се 1981. године трансформише у Катедру за русински језик и књижевност, а данас је то Одсек за русинистику.

Бугарски језик је у Републици Србији у службеној употреби у општинама Босилеград и Димитровград. образовање на бугарском језику такође се изводи по два модела: а) основно и средње образовање на бугарском језику, б) у оквиру предмета Бугарски језик с елементима националне културе, као део програма на српском језику.

У Републици Србији постоје три предшколске институције, у Бабушници, Босилеграду и Димитровграду, са око 100–150 деце у свакој од њих, али се образовање у њима не реализује на бугарском.

Основно образовање на бугарском организовано је у Димитровграду, у ОШ „Христо Ботев”, где је на јесен 2023. године уписано 14 одељења од првог до четвртог и 13 од петог до осмог разреда, исто као и претходне године; и у Босилеграду, у ОШ „Георги Димитров”, са укупно 319 ученика. У поменутих школама настава се изводи паралелно на бугарском и српском, а у Бабушници, Иванову (Панчево) и Сурдулици само предмет Бугарски језик с елементима националне културе. Захваљујући пројекту Министарства образовања Републике Бугарске „Матерњи језик и култура у иностранству”, бугарски језик се предаје и у Панчеву, у основним школама „Мирослав Антић” и „Свети Сава”, као и ОШ „Доситеј Обрадовић” у Омољци.

У градовима са компактнијим бугарским становништвом постоје две средње школе. Гимназија у Босилеграду је школске 2023/24. у први разред уписала 35 ученика, од којих наставу на бугарском прати 18, а

на српском 17 ученика. Укупан број ученика ове школе је 141. У другом и четвртој разреду има по три одељења, једно на бугарском и два на српском, док у првом и трећем по два, једно на бугарском и једно на српском наставном језику. У Димитровграду, у први разред Гимназије „Св. Ђирило и Методије” на јесен 2023. године кренуло је укупно 40 ученика. У гимназијском одељењу на српском уписано је 28, на бугарском 7 ученика, док је у туристичком одељењу на бугарском 5 ученика. У други, трећи и четврти разред уписано је 120 ученика.

Тренутно у Србији нема могућности школовања предавача бугарског језика као матерњег. Једино се на Филолошком факултету у Београду одвијају студије бугарског језика, књижевности и културе као страног. Лекторат бугарског језика активан је и у Нишу, на Филозофском факултету.

Сва три анализирана језика, словачки, русински и бугарски, функционишу у образовном систему Србије паралелно са српским као доминантним језиком. Будући да су сви припадници ових мањинских заједница двојезични, такво стање доводи до све слабије компетенције ученика у матерњем језику. Приметно је и нарушавање једнојезичности наставних садржаја – поједини предмети у мањинским школама се изводе на српском језику, услед недостатка одговарајућег језички обученог наставног кадра. Такође, предавачи често, а нарочито из нејезичких предмета који се реализују на мањинском језику, нису на задовољавајућем нивоу језичког образовања.

БОШКО Ј. СУВАЏИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност
са јужнословенским књижевностима

АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ СВЕТСКОГ СЛАВИСТИЧКОГ ПОКРЕТА

Уводно излагање на округлом столу

0. Које су основне доминанте светског славистичког покрета данас? То је, најпре, јачање дигиталне хуманистике. Последњих деценија, «цифровые гуманитарные науки» развијале су се изузетно брзим темпом, значајно увећавале ресурсе коренито мењајући истраживачке приступе у хуманистичким наукама. Отуда је један од прокламованих задатака Међународног комитета слависта, како је то истакнуто уочи састанка МКС-а у Удинама 2019. године, «составить перечень действующих цифровых ресурсов, полезных славистике; этот перечень будет постепенно обогащаться в ходе подготовки МКС и будет представлен на конгрессе в 2023 году». У оквиру овог Састанка одржан је округли сто на тему «Цифровые гуманитарные науки на службе славистики».

1. Општа тенденција у хуманистичким наукама, не само у славистици, почива на снажнијој компаративној и културолошкој компоненти. Неке од предлаганих тема на предстојећем славистичком конгресу у Паризу нпр. биле су: „Словени, Византија и западна Европа”; „Словенски језици у кибер-пространству” и сл. Изнети су предлози да треба укључити археологију у тематику конгреса; у духу времена, треба подржати интердисциплинарност у славистичким студијама; треба бити посебно опрезан у приступу општим темама, како би се избегле било какве политичке импликације.

2. Међународни конгрес слависта, као кључни догађај у свету славистике, намењен је свим методолошким парадигмама у славистичким дисциплинама. Последње конгресе, међутим, прати доминација тзв. традиционалне славистике, док је тзв. културолошка славистика слабије

* boskosuvajdzic65@gmail.com

заступљена, јер светска елита која се бави историјом и теоријом књижевности слабије долази на конгресе.

3. Укључивање нових славистичких комитета (корејски, летонски, ирански) у МКС и укидање старих (дански).

4. С обзиром на актуелну геополитичку ситуацију, модерни трендови у славистици укључују превасходно културолошку парадигму и западнословенске студије; посебно, са становишта чињенице да је наука о књижевности, која је тренутно једна од водећих грана славистике, слабије заступљена на славистичким конгресима.

5. У светлу избијања рата у Украјини, Организациони комитет XVII међународног конгреса слависта у Паризу 10. марта 2022. године упутио је молбу председницима националних славистичких комитета и председницима комисија Међународног комитета слависта да се изјасне о судбини конгреса. У априлу 2022. године донета је одлука да се конгрес одложи за 2025. годину.

6. У тренутку када бесни рат у Украјини, када се украјински национални комитет једногласно противи учешћу научника из Руске Федерације у било ком облику на предстојећем конгресу у Паризу 2025, јер би се конгрес слависта, у симболичком смислу, могао схватити „као облик толеранције и прећутне подршке војној акцији и идеологији руског света” (Излагање новог украјинског представника Богдана Ажњука; в. Записник МКС-а од 22. децембра 2023), одржавање славистичког конгреса неће бити нимало једноставан задатак. Званична одлука МКС-а по овом питању јесте да руске колеге могу да учествују на конгресу само на индивидуалној основи, без афилијације образовне или научне институције (в. Записник МКС-а од 1. септембра 2023. године).

7. У марту 2023. године критички је размотрен предлог реформи МКС-а. Састављачи предлога реформи МКС-а истичу да ове реформе представљају нешто више од пуке модернизације славистичког покрета, инсистирајући на томе да критеријум квота не постоји као релевантан критеријум ни на једној актуелној међународној конференцији или конгресу. На ванредном заседању од 22. децембра 2023. године, на коме је једина тачка дневног реда била ревидиран план реформи, изнета је забринутост да би предложене реформе могле да имају негативан утицај пре свега на заступљеност слависта из малих земаља на конгресима. Улога националних комитета не исцрпљује се само у томе да прикупљају пријаве за конгрес већ, првенствено, да промовишу Међународни конгрес слависта у појединачним земљама и тиме, посредно, афирмишу развој славистике. Као посебна вредност конгреса истакнута је могућност да секцијски реферати буду излагани на националним језицима.

8. У вези са предложеним реформама Савез славистичких друштава Србије заузео је јединствен став који је представник МКС-а изнео и доследно заступао на ванредном заседању које је било посвећено разматрању предлога реформи МКС-а 22. децембра 2023. Овај став би се, у најкраћем, састојао из следећег:

– Сматрамо да треба задржати институцију националних комитета (квота). МКС има дугу и богату традицију, управо захваљујући улози националних славистичких комитета и комисија МКС-а. Овај састав пленума МКС-а нема мандат да ову традицију на било који начин доведе у питање нити да је поништи. Напротив, треба да је чува и поноси се њоме, а реформске процесе ослони на најбоље тековине готово вековног рада МКС-а.

9. Конгрес слависта може постати симбол промоције мира и солидарности међу славистима. Зато су чланови МКС-а одлучили да, упркос тешкој ситуацији изазваној ратом у Украјини, конгрес не би требало отказивати ни под којим условима. Напротив, неопходно је следити пут разумевања и сарадње чак и у оваквим, трагичним међународним околностима. Не треба онемогућавати учешће било ког научника-слависте по националном критеријуму.

ИСИДОРА Д. КОМАДИНА*
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у
Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност

ПЕРСПЕКТИВА УЧЕЊА И ИЗУЧАВАЊА РУСКОГ ЈЕЗИКА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Дискусија на округлом столу „Актуелни проблеми наставе словенских језика у Републици Србији”

На округлом столу „Актуелни проблеми наставе словенских језика у Републици Србији”, одржаном у Београду августа 2023. године, говорили смо о историји, а понајвише о стању и перспективи изучавања руског језика на Косову и Метохији. Највећи део чињеница и мишљења које смо изнели о наведеној теми објављен је у раду под називом „Руски језик на Косову и Метохији (историјат, стање и перспектива)” у *Зборнику радова поводом 75 година Славистичког друштва Србије* („Руски језик у Србији и Републици Српској данас”).

Руски језик на Косову и Метохији систематски се изучава од школске 1890/1891. године, и то у Богословији у Призрену. Милосав Јакшић¹ забележио је да се након Другог светског рата на Косову и Метохији страни језици, међу њима и руски језик, у 76 од 140 основних школа уопште нису изучавали. У школама у којима су се страни језици изучавали радило је око 86% неквалификованог кадра. Катедра за руски језик и књижевност на Филозофском факултету у Приштини основана је 1962. године, скоро цео век након отварања Катедре за руски језик у Београду. Овај чинитељ утицао је, ако не на повећање броја школа у којима се руски језик учи, а оно бар на школовање кадра, што ће значајно утицати на квалитет наставе руског језика широм Косова и Метохије.

Многе школе на Косову и Метохији након 1999. године се гасе, док су остале биле приморане на измештање. Тренутно стање основних и средњих школа у којима се изучава руски језик у бројкама изгледа

* isidora.komadina@pr.ac.rs.

¹ Milosav Jakšić, *Nastava ruskog jezika u školama na Kosovu od 1889. do 1894. godine*. Magistarski rad. Beograd: Filološki fakultet, 1985.

овако: укупан број школа на КиМ је 100; од тога руски језик учи се у 82 школе, 32 матичне основне и у 22 истурена одељења, и у 19 матичних средњих школа и 9 истурених одељења. Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици тренутно броји 10 факултета. Факултети на којима се руски језик учи јесу Економски, Медицински, Природно-математички, Филозофски, Учитељски и Факултет техничких наука. На Филозофском факултету издваја се Филолошко одељење, на којем се налази и Катедра за руски језик и књижевност, у оквиру које се руски језик изучава.

Перспектива учења и изучавања руског језика на Косову и Метохији је светла, ако узмемо у обзир мотивацију, жељу, заступљеност у школама као наставног предмета, заступљеност на факултетима, квалifikације кадра. Оно што је мање светла тачка јесте немогућност запошљавања, како у јавном (осим у школама), тако и у приватном сектору. Нарочито лоша перспектива јесте немогућност развијања сарадње између Универзитета у Приштини и универзитета у Русији, што је предуслов за усавршавање кадра, размену студената и наставног особља. Главна препрека је забрана уласка руских држављана на простор Косова и Метохије. Забрана се односи и на становнике Републике Српске. Ова забрана онемогућава развитац Универзитета, остварење пројеката, како са институцијама и универзитетима у Русији, универзитетима у Европи који у свом саставу имају славистичку катедру, тако и са институцијама у Србији, као што је Руски дом у Београду. Оно што ми видимо, за почетак, као могућност решавања проблема јесте представљање проблема широј европској и светској научној јавности. Утицање на све европске и светске институције да се ово питање реши и да се наука, образовање, и културни догађаји одвоје од политичко-економских односа, и да се на тај начин сваком детету, и младом човеку, омогући основно људско право, право на образовање и усавршавање, као и научно и културно деловање.

Сматрамо да се прецизним и добро обликованим предлогом, најпре српских институција, уз подршку европских, може деловати у смеру отклањања наведених сметњи, а након тога, сигурни смо да ће интересовање и обим учења и изучавања руског језика на Косову и Метохији ићи још улазницијом путањом.

ПРОМОЦИЈА ИЗДАЊА
СЛАВИСТИЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА
25. VIII 2024.

ПРОФ. ДР РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ
Председник Савеза славистичких друштава Србије

ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ

Имам част да започнем представљање издавачке делатности домаћина овог конгреса – Савеза славистичких друштава Србије, најмлађег издавача од свих чије ћемо публикације данас показати.

Савез славистичких друштава Србије отпочео је своју издавачку делатност 2018. године, у време организације XVI међународног конгреса слависта, који је одржан у Београду, у августу те године. Тада је настала едиција Савеза под називом *Славистички списи*, а до сада је објављено 19 публикација – монографија, зборника, каталога:

- 1) *Српска лексикографија од Вука до данас*, каталог изложбе, ур. Милосав Тешић, Рајна Драгићевић и Ненад Ивановић (2018);
- 2) *Српска славистика I*, колективна монографија радова чланова српске делегације на XVI међународном конгресу слависта у Београду, ур. Рајна Драгићевић и Вељко Брборић (2018);
- 3) *Српска славистика II*, колективна монографија радова чланова српске делегације на XVI међународном конгресу слависта у Београду, ур. Бошко Сувајџић, Петар Буњак и Душан Иванић (2018);
- 4) *Трајом славистичких истраживања професора Бољуба Станковића*, међународни научни зборник радова, ур. Ксенија Кончаревић (2018);
- 5) *Слободан Ж. Марковић – човек институција*, међународни научни зборник радова, ур. Александар Јерков и Бошко Сувајџић (2018);
- 6) *Стазама славистике*, међународни зборник радова, прир. Рајна Драгићевић (2018);
- 7) *Година 1847 – преломна тачка српске културе*, зборник радова са Округлог стола, ур. Александар Милановић и Рајна Драгићевић (2018);

- 8) Петар Буњак, *Раскрића славистике* (2019);
- 9) Крутови Ирене Грицкай, збирка изабраних радова И. Грицкат, прир. Рајна Драгићевић (2020);
- 10) Далибор Соколовић, *Прејед историје словачкој стандардној језика* (2020);
- 11) Вања Станишић, *Тирилички документи XVIII века из Боке Кошорске* (2020);
- 12) Вања Станишић, *Старе књиге Јајићеве библиотеке* (2020);
- 13) Александра Корда Петровић, *Чешки јуџојиси о Балкану* (2020);
- 14) Петар Буњак, *Књижевност и контактологија* (2021);
- 15) *Дијална хуманистика и словенско културно наслеђе*, зборник радова, ур. Александра Вранеш (2021);
- 16) Данко Шипка, *Словенски језици – јенеалогја и идеологија* (2022);
- 17) Мина Ђурић, *Трансмузикализација шекспира: музика српске модернизације књижевности* (2022);
- 18) Јелена Гинић, *Фонетика руској језика* (2022);
- 19) Бранко Вранеш, *Кришчари у дијалогу: Р. Константиновић, Н. Пећковић, А. Јерков о српској поезији 20. века* (2023).

Првих шест публикација објављено је у вези са Конгресом или због Конгреса. Прво издање Савеза је луксузни каталог који је пратио изложбу *Српска лексикографија од Вука до данас*, главну пратећу манифестацију Конгреса. Изложба је била организована у Галерији науке и технике САНУ и, пошто у том релативно малом простору није било места за све речнике, објављен је каталог који је, у ствари, колективна монографија о целокупној српској поствуковској лексикографији. Текстови групе аутора преведени су и на руски језик. Каталог-монографију поклањали смо страним славистима, што је представљало одличну прилику да их упознамо са српском лексикографијом и да обележимо двестагодишњицу од објављивања Вуковог *Рјечника*.

Те 2018. године објављен је двотомни зборник радова српске делегације на београдском конгресу, као и зборници радова посвећени српским славистима који су највише задужили српски славистички покрет, а то су проф. Слободан Ж. Марковић и проф. Богољуб Станковић. Зборник о проф. Марковићу уредили су проф. Александар Јерков и проф. Бошко Сувајџић, а зборник о проф. Станковићу уредила је проф. Ксенија Кончаревић. Последња публикација која је објављена у част Конгреса био је зборник кратких радова о досадашњим међународним славистичким конгресима. Текстова су писали уважени слависти из Србије и иностранства, и то на својим матерњим језицима, а затим су студенти славистике Филолошког факултета преводили те текстове

на српски језик. Зборник се завршава фотографијама и текстовима о београдском конгресу.

Исте године, проф. Александар Милановић и моја маленкост организовали смо округли сто *Година 1847 – преломна тачка српске културе*, поводом 170 година од те важне године, па је објављен и зборник са тог скупа.

Веома смо поносни што је један од највећих српских слависта проф. Петар Буњак објавио две своје књиге у едицији *Славистички списи* Савеза славистичких друштава Србије. Године 2019. објављена је његова књига посвећена историји славистике *Раскрића славистике*, а две године касније, 2021. године, објављена је и друга монографија проф. Буњака – *Књижевност и контактологија*. И док ова књига може послужити као уџбеник посвећен словенским књижевностима, монографија Данка Шипке *Словенски језици – јенеалологија и идеологија* (2022) могла би се користити као уџбеник посвећен основама проучавања словенских језика.

И проф. Вања Станишић објавио је две врло запажене монографије за које постоји велико интересовање у научној и ненаучној јавности – *Бирилички документи XVIII века из Боке Кошорске* (2020) и *Старе књиге Јаџићеве библиотеке* (2020). Иако су обе књиге драгоцени прилози нашој едицији *Славистички списи*, посебно смо поносни на ову другу, јер је проф. Станишић писао, у ствари, о недовољно познатим тајнама књига Ватрослава Јагића које се чувају у Библиотеци Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета и чине је једном од најзначајнијих славистичких библиотека у Србији. Најстарије књиге ове библиотеке потичу из XVII века, а Вања Станишић нас обавештава о њиховом садржају.

Године 2020, објавили смо и зборник радова о савременом српском језику Ирене Грицкат, под називом *Кругови Ирене Грицкаш*. Први пут су се под једним корицама нашли чланци овог нашег великог лингвисте који су посвећени савременом језику.

Радујемо се и књигама колега са Катедре за славистику. Проф. Далибор Соколовић, потпредседник Савеза, написао је 2020. године *Преглед историје словачког стандардног језика*. Проф. Александра Корда Петровић је исте године објавила *Чешке дијалекте о Балкану*, а проф. Јелена Гинић се определила баш за едицију Савеза и у њој објавила *Фонетику руског језика* (2022).

Едиција *Славистички списи* намењена је публикацијама у вези са словенским језицима и књижевностима, српским језиком и српском књижевношћу. Едицију су значајно обогатиле монографије Мине Ђурић: *Трансмузикализација шекспира: музика српске модернизистичке књи-*

жевности (2022) и Бранка Вранеша: *Критичари у дијалогу: Р. Константиновић, Н. Пејковић, А. Јерков о српској поезији XX века* (2023).

Задатак Савеза је да подржава рад колега који организују међународне славистичке конференције, посебно ако су то конференције комисија Међународног славистичког комитета. Зато смо објавили зборник *Дигитална хуманистика и словенско културно наслеђе* (2021), у којем су објављени радови чланова две комисије Међународног славистичког комитета, а који је уредила проф. Александра Вранеш.

Неке од наших књига ушле су у ужи избор за више награда, а за сада се то нарочито односи на монографију Мине Ђурић.

Ова едиција разликује се од свих других у Србији по томе што је за сада једина која књиге објављује у електронском облику и која је бесплатно доступна свима који су за њу заинтересовани. Све публикације које су до сада објављене могу се бесплатно преузети са сајта Савеза славистичких друштава Србије: <https://ssds.org.rs/publikacije/>. Позивамо вас да их преузмете и да се њима служите. Теме и аутори су толико разноврсни да ће свако у њој пронаћи нешто за себе.

ПРОФ. ДР ВЕСНА Ј. ЛОМПАР
Председник Друштва за српски језик и књижевност Србије

ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ДРУШТВА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ СРБИЈЕ

Уредници издавачке делатности Друштва за српски језик и књижевност Србије више деценија уназад јесу професори Зона Мркаљ и Вељко Брборић, као и проф. Босиљка Милић. Њима свакако дугујемо велику захвалност за богату библиотеку издања Друштва.

Издавачка делатност Друштва за српски језик и књижевност Србије оријентисана је у три правца:

- 1) научне монографије из области језика и књижевности;
- 2) издања за наставнике;
- 3) издања за ученике.

У овом кратком представљању наших издања осврнућемо се највише на она која су се појавила последњих година.

1) Научне монографије из области језика и књижевности

Када је реч о монографијама, библиотека Друштва има око 70 наслова, од којих су неки имали и поновљена издања, а покрива различите области језика, књижевности и методике наставе. Ова библиотека започела је рад 2000. године монографијом Милке Андрић *Методички прилози књижевноуметничком делу*, која је обележена као књига 1, иако се прво издање Друштва појавило још 1997, и то је била књига Љубомира Поповића *Ред речи у реченици*.

Од 2020. године, објављене су три књиге:

Писци џоворе 2, приредио Михајло Пантић, 2020.

У овој књизи објављени су разговори са Драгославом Михаиловићем, Љубомиром Симовићем, Видом Огњеновић, Давидом Албахаријем, Душаном Ковачевићем, Драганом Великићем, Иваном Негри-

шорцем, Весном Голдсворти, Гораном Петровићем и Сашом Радојчићем, које је водио Михајло Пантић. Прву књигу *Писци њоворе*, у којој су сабрали разговори са савременим српским књижевницима, колега Михајло Пантић објавио је још 2007. године. О самој књизи аутор је рекао: „Разговарали смо углавном о писању, о спољашњим и унутрашњим подстицајима који нас окрећу на ту страну, о језику и још о много чему, без намере да на било коју од покренутих тема ставимо тачку, јер о свету, о књижевности, и посебно, о свету књижевности, 'причању краја нема'.”

Милош Ковачевић, *Стилистичком кроз белетристичку*, 2022.

Још једна књига која се бави српским писцима, али из другог угла. У њој се разматрају стилско-језичке особине српских писаца 20. и 21. века. Сам аутор је о књизи рекао: „Будући да се у књизи доносе анализе дјела углавном школских писаца, и будући да је стилистичка анализа нужна компонента сваке анализе књижевноумјетничког текста, аутор сматра да ће ова, као и претходне ауторове стилистичке књиге о српским писцима, бити од користи свим професорима српског језика и у основној и у средњој школи, а и свим проучаваоцима стила у језику уопште.”

Снежана Самарџија, *Исходишта поезије*, 2022.

У књизи *Исходишта поезије* Снежане Самарџије даје се књижевноисторијски осврт на проучавања појединих лирских врста (обредне, обичајне, митолошке песме), док је тежиште анализа на стилизацијама ритуално-митске подлоге у лирској, лирско-епској и епској усменој поезији. Како каже сама ауторка, подстицај за размишљања о овим питањима дали су професори српског језика и књижевности на једном од семинара за стручно усавршавање, када су навели теме из народне књижевности, чије обраде на школским часовима задају мање или више тешкоћа. У књизи су издвојене свечаности везане за христијанизовани аграрни календар (Божић, Ускрс, крсна слава) и обреде прелаза (рођење, свадба, смрт), као и склапање духовног сродства, гостопримство, однос према светињама, крвна освета итд. Завршни одељак, посвећен кратким говорним облицима (пословице, клетве, благослови), такође осветљава поступке стилизације и могућности које ове фолклорне форме пружају при бољем уочавању особености стилских фигура и језика поезије.

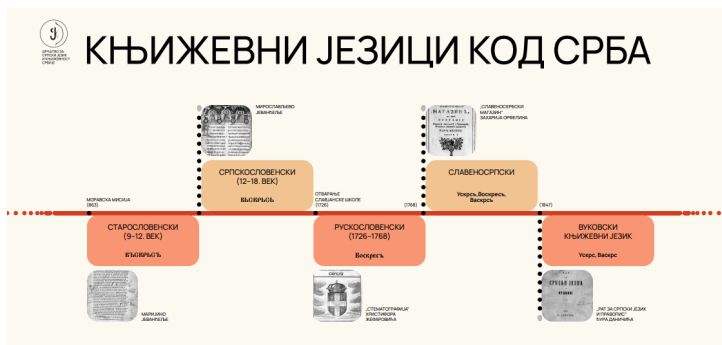
2) Издања за наставнике

Часопис *Књижевност и језик* делује већ више од педесет година у области српског језика, књижевности, школства, науке и културе. Први број часописа *Књижевност и језик у школи* појавио се априла 1954. године. Од 1956. године часопис носи данашњи назив – *Књижевност и језик*. Алексан-

дар Белић написао је у уводнику првог броја часописа *Књижевност и језик у школи* да треба непрекидно посвећивати пажњу неговању књижевног језика и упознавању његових правих литерарних вредности. И напореда са тим треба да иде и познавање језика, његових изражајних могућности, његове снаге и лепоте. Радови у овом часопису следе овако зацртан пут.

Поред тога, Друштво за српски језик и књижевност Србије сваке године пред Републички зимски семинар намењен наставницима српског језика и књижевности у основним и средњим школама објављује **Информатор** (у којем су, поред програма семинара, садржане и важне информације о такмичењима која организује Друштво) и **Летопис** (у којем су описане све годишње активности Друштва за српски језик и књижевност Србије и његових подружница).

Такође, 2022. године осмишљена су и два едукативна постера за школске кабинете српског језика и књижевности:

3) Издања за ученике

Ученицима је намењен средњошколски часопис *Свети речи*, који излази од 1997. године и чији је први уредник био професор Јован Деретић. Према његовим речима, часопис је постављен тако да буде „занимљив, информативан, модеран, и да својим садржајима и стилем излагања буде приступачан и привлачан савременом ученику”.

Важна издања намењена ученицима су и *Књије шесћова* са различитих такмичења:

1. Тестови са такмичења из Српског језика и језичке културе ученика основне школе 2011–2017;
2. Тестови са такмичења из Српског језика и језичке културе ученика средњих школа 2012–2023;
3. Тестови са Књижевне олимпијаде 1 (2012/2013, 2013/2014);
4. Тестови са Књижевне олимпијаде 2 (2014/2015, 2015/2016);
5. Тестови са Књижевне олимпијаде 3 (2016/2017, 2017/2018).

Такође, постоји и *База интерактивних задатака у дигиталној форми*, из 2020, доступна на сајту Друштва. То су интерактивни тестови са раније одржаних такмичења Овај посао волонтерски је урадило 46 наставника, из различитих школа у Србији, али и шест студената Филолошког факултета Универзитета у Београду. Направљена је база од 180 тестова са укупно 3.200 задатака са такмичења из Српског језика и језичке културе и Књижевне олимпијаде од 2012/2013. до 2015/2016. године. У јануару 2022. године, према новим програмима наставе и учења усмереним на исходе, направљена је и реорганизација питања из језика од 2012. до 2016. године по тематским областима.

У оквиру издања намењених и ученицима и наставницима, важно је поменути збирку *Књижевност кроз шесћове (за седми и осми разред основне школе)*, ауторки Зоне Мркаљ и Марије Запутил, из 2022. Ова књига се надовезује на збирку Зоне Мркаљ *Колико познајеш књижевност?* и представља спој науке о књижевности и наставне праксе, засноване на новим плановима и програмима наставе и учења књижевности за 7. и 8. разред основне школе. У рецензији ове збирке наводи се да су наставници дуго очекивали збирку задатака из књижевности засновану на новим програмима, која може да се користи у редовној настави за обнављање, утврђивање и систематизовање знања, као и за продубљивање знања у додатном раду са надареним ученицима. Посебну и непроцењиву вредност ове књиге представља чињеница да она није намењена само наставницима, већ и ученицима за самосталан рад и припрему за такмичења из књижевности, као и завршни испит на крају основног образовања.

У оквиру манифестације Март – месец српског језика, коју је покренуло Друштво за српски језик и књижевност Србије у сарадњи са Катедром за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду, 2022. године објављен је конкурс за избор најлепше речи српског језика. Тако је 2023. настала и књига *Праскозорје и групе најлепше речи српског језика*, у којој су сабрани предлози ученика из свих крајева Србије и дијаспоре, чак 950 речи. Навешћемо један ученички предлог за реч *праскозорје*, која је победила на нашем конкурс:

„Значење: тренутак пре свитања, пуца зора, рађа се дан, најлепши део дана...

Извор: Чуо од својих најрођенијих.

Образложење: Лепа је зато што ми личи као да се дан рађа из јајета, као пуца, уз прасак, љуска дана који се рађа... Или прасак зоре... Баш је лепа реч праскозорје!!” (ученик 4. разреда основне школе из Пећинаца)

Такође, 2023. године, Друштво за српски језик и књижевност Србије јавило се на конкурс Канцеларије за дијаспору о суфинансирању пројеката који својим квалитетом доприносе очувању и јачању веза матичне државе и дијаспоре, као и матичне државе и Срба у региону. Пројекат смо назвали: *Из језичке ризнице моје ошацибине*, а подразумевао је објављивање збирке задатака из лексикологије под насловом *На крилима речи*, ауторки Рајне Драгићевић, Весне Николић и Валентине Илић. Ради се о збирци лексичких задатака, помоћном глотодидактичком средству за усвајање српског као завичајног језика. Ова збирка састоји се из три дела и укупно има 298 задатака. Делови збирке успостављени су према узрасту ученика: за млађи узраст – Ниво 1, средњи узраст – Ниво 2 и старији узраст – Ниво 3, на основу *Програма за учење српског језика у иностранству*. У Предговору ове збирке ауторке наводе следеће: „Задаци из ове збирке нису намењени за оцењивање ученика, већ за савладавање лексике и лексичких односа. Имајући на уму специфичност појма *завичајни (наследни) језик*, који уче деца међу којима постоји читав дијапазон разлика – од оних који више или мање владају српским језиком до оних који га уопште не познају – у оквиру сваког нивоа јављају се задаци различитог типа, који се могу прилагодити свакој групи, па и појединцу и по потреби лако даље надограђивати.”

Надамо се да ће Друштво за српски језик и у годинама које долазе развијати своју издавачку делатност у назначеним правцима.

ПРОФ. ДР БИЉАНА Ж. МАРИЋ
Председник Славистичког друштва Србије

ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ СЛАВИСТИЧКОГ ДРУШТВА СРБИЈЕ

Славистичко друштво Србије од 1997. године издаје часопис „Славистика”. Оснивач часописа и главни уредник првих петнаест бројева је др Богољуб Станковић, професор Филолошког факултета Универзитета у Београду. Шеснаести број часописа уредио је в. д. главног уредника др Петар Буњак, професор Филолошког факултета Универзитета у Београду, који је од седамнаестог до двадесетог броја био главни уредник *Славистике*. Од двадесет првог броја главни уредник је др Људмила Поповић, професор Филолошког факултета Универзитета у Београду. Од двадесет другог броја годишње излазе по две свеске. Уредник часописа од двадесет седмог броја је проф. др Ирина Антанасијевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), а заменик уредника проф. др Марија Стефановић (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду). У часопису се објављују научни радови из различитих славистичких дисциплина (о словенским језицима, књижевностима и културама). В. часопис на сајту Друштва – <http://casopis.slavistickodrustvo.org.rs/>.

Славистичко друштво Србије има богату традицију издавања научних монографија, зборника радова са симпозијума, па и уџбеника. Златним периодом његовог постојања може се назвати време када су се на челу Друштва налазили проф. др Богољуб Станковић и проф. др Петар Буњак. Од 1999. године па до 2013. изашло је укупно 20 монографских публикација (10 у едицији *Славистичка библиотека*, 10 као *Посебна издања*). У истом периоду објављено је 16 зборника са међународних симпозијума (посвећених конфронтативном изучавању словенских језика, књижевности и култура и питањима везаним за изучавање наслеђа руске емиграције). Међу најзначајнијим насловима из овог периода су, рецимо: *Грамашички оілед* Владимира Гудкова (2013), *60 година Славистичког друштва Србије* Богољуба Станковића (2008), *Лингвистичка славистика* Предрага Пипера (2014)... Већи део публикација може се

наћи у електронском облику на сајту Славистичког друштва Србије – <http://slavistickodrustvo.org.rs/>.

У трећој деценији 21. века Славистичко друштво Србије се труди да оживи своју издавачку делатност, па су тако 2021. године изашле монографије проф. др Вучине Раичевића *Сирани језик у систему међу-предметних веза* (уред. Далибор Соколовић) и проф. др Митре Рељић *О појму и речи у језику књижевних стваралаца* (уред. Биљана Марић); 2022. године изашли су *Опеледи о језику српских писаца* проф. др Срете Танасића, академика АНУРС, а 2023. *Грамађика интеракције у савременим словенским језицима* Људмиле Поповић. Друштво планира да објави до краја 2023. године у част седамдесетпетогодишњице свог постојања Зборник радова *Руски језик у Србији и Републици Српској данас* (уред. Биљана Марић, Јелена Гинић и Лука Меденица).

ДР МАРИНА ЛЬ. СПАСОЈЕВИЋ
Институт за српски језик САНУ

ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

У свом преко седамдесет пет година дугом деловању Институт за српски језик САНУ (основан 15. јула 1947. године) баштини богату издавачку делатност. Кроз своја штампана издања Институт научној, стручној и широј јавности представља резултате капиталних дугорочних колективних лексикографских подухвата и индивидуалних истраживања својих стално запослених и спољних сарадника у области филологије и лингвистике. Данас Институт сачињава шест одсека: Одсек за лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду Речника САНУ, Старословенистички одсек, Етимолошки одсек, Дијалектолошки одсек, Одсек за стандардизацију и Одсек за дигитализацију, на којима је стално запослено око осамдесет сарадника.

Издавачка делатност Института за српски језик одувек је одликовала његову мисију, устројство и везе са другим установама. Она се може сагледати са различитих аспеката. Чине је остварења која су резултат тимског рада на одсецима, пре свега речници, као и монографске студије и слична издања која одражавају појединачна ауторска интересовања и избор лингвистичких приступа и теоријско-методолошких оквира, док периодика заузима посебно место у историји институтског издаваштва. Осим самосталних издања, Институт има и велики број суиздавачких подухвата, пре свега са САНУ, потом са Матицом српском, али и са другим угледним научним и културним установама.

Централно место у мисији, па самим тим и у издавачкој делатности Института за српски језик САНУ свакако заузима *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* – Речник САНУ, као колективни посао његовог главног, најстаријег и највећег одсека. Претеча данашњег одсека за израду Речника САНУ – уосталом и Института за српски језик – био је Академијин Лексикографски одсек, основан 1893. године са задатком да прикупља, сређује и обрађује лексикографску грађу и из-

рађује Академијин тезаурус по замисли Стојана Новаковића изнетој у посланици *Српска краљевска академија и неговоње језика српској* 1887. године (објављеној 1888). Академија је са основним задатком да израђује српски тезаурус и основала Институт 1947. године, те је у њему завршена концепција Речника САНУ и појавила се трећа огледна свеска за Академијин речник 1953. године. Речника САНУ израђује се и припрема у Институту, а објављује га САНУ. Почев од 1959. године, када је објављена прва књига, до 2023. године изашле су двадесет две књиге, у којима се на по 800 страна ситног двостубачно сложеног текста представља лексичко благо српског књижевног и народног језика (1: *А–Бојолуб*; 2: *Бојолуб–Вражотрнци*, 1962; 3: *вразнући–гушчурина*, 1965; 4: *г–гућула*, 1966; 5: *гућулан–закључићи*, 1968; 6: *закључница–земљен*, 1969; 7: *земљенасћ–инћонирање*, 1971; 8: *инћонираћи–јурве*, 1973; 9: *јуртећ–колићива*, 1975; 10: *колићи–кукућица*, 1978; 11: *кукућка–маква*, 1981; 12: *маквен–мозурица*, 1984; 13: *моире–наклајуша*, 1988; 14: *накласаћи–недоћуру*, 1989; 15: *недоћућав–нокавац*, 1996; 16: *нокаћ–одврзиваћи*, 2001; 17: *одвркао–Ойово*, 2006; 18: *ојоврџавање–оцарићи*, 2010; 19: *оцаћ–ћетћоласник*, 2014; 20: *ћетћотодан–ћојдејод*, 2017; 21: *ћојдекаг(а)–ћокуйићи*, 2019; 22: *Покуйић–ћослужителство*, 2023). Овај речник је богат и поуздан извор не само семантичких информација већ и граматичких – од акцента, преко морфолошких одлика и парадигми до синтаксичке спојивости – али и општекултурних и енциклопедијских знања. О значају овог дела говори чињеница да су његовом израдом руководили наши најзнаменитији лингвисти: академици Александар Белић, Михаило Стевановић и Митар Пешикан, потом Мирослав Николић, Милица Радовић Тешић, Стана Ристић, Рада Стијовић и Неђо Јошић. Када буде завршен, имаће око пола милиона речи и око тридесет пет томова. Примера ради, само речи које почињу словом *ћ* запремаће више од пет томова јер, поред простих речи и суфиксалних изведеница, на слово *ћ* имамо највише префикса *ћа-*, *ћо-*, *ћог-*, *ћра-*, *ћре-*, *ћред-*, *ћри-*, *ћро-*, који показују изузетно велику спојивост пре свега са глаголима, а не треба занемарити ни број сложеница са *ћрви*, *ћола* итд. Грађа за израду Речника САНУ редовно се допуњава примерима из нових извора, како из савремене књижевности, тако и из терминолошких речника и приручника, уџбеника, штампе, али и народних говора. На дигитализацији се ради веома дуго: за интерну употребу дигитализована је целокупна грађа (листићи са примерима), скенирани су, рашчитани и кориговани објављени томови, прикупљају се извори у електронској форми, а предузимају се и други видови модернизације рада на Речнику.

Резултат колективног рад на Етимолошком одсеку такође је вишетомни речник. До сада су изашле четири свеске *Етимолошкој речника српској језика* (1: *а–аш*, 2003; 2: *ба–гб*, 2006; 3: *бе–бј*, 2008; 4: *бл–бљ*,

2023), у којима је обрађена лексика до бљ. Уредник прве свеске била је академик Ирена Грицкат Радуловић, а ту улогу је потом преузео академик Александар Лома. Овај речник требало би да обради целокупни лексички материјал, дакле, тезаурусног је типа. Због обима материјала, и природно трајања израде овог речника, у овом одсеку разрађена је и концепција етимолошког речника у коме ће бити обрађена лексика општег фонда. Прва од четири књиге *Приручној етимолошкој речника, а–ј*, изашла је 2023. године.

Старословенистички одсек као свој дугорочни задатак има израду *Српскословенској речника јеванђеља*, чија је концепција разрађена у огледној свесци, објављеној у едицији „Библиотека Јужнословенског филолога” 2007. године.

Специфична концепција неолошког речника развијена је на Одсеку за стандардни језик. Прва свеска *Речника нових речи у српском језику* аутора Ђорђа Оташевића, Марине Николић и Весне Ђорђевић носи 2022. годину. Замисао је да на сваке две године излази свеска, која ће увек од *а* до *ш* доносити новозабележене речи у српском језику у том распону, што представља новину у српској неографији.

Када је специјална лексикографија посреди, изузетно вредан лексикографски подухват представља лингвистички речник – *Образни речник* Мирослава Николића, објављен 2000. године (у суиздаваштву са Матицом српском и Палчићем). Такође, пажњу заслужују и историјски речник – *Речник Маријиној четворојеванђеља* Алесандра Ческинија из 2019. и *Речник ковида (тематски и асоцијативни)* Светлане Слијепчевић Бјеливук и Марине Николић из 2022. године.

Колективна дела у којима учествују сарадници Дијалектолошког одсека јесу дијалектолошки атласи. До сада су њихови резултати публиковани у вишетомним међународним лингвогеографским остварењима *Ојшћекарџајски дијалектолошки атлас* и *Ојшћесловенски дијалектолошки атлас*. Институт је стицајем околности учествовао само у издавању седме књиге *Ојшћекарџајској дијалектолошкој атласа* 2004. године. Дијалекатски речници, за сада, плод су индивидуалних ауторских подухвата и излазе у склопу других институтских едиција и часописа.

Индивидуална истраживања сарадника у форми монографских публикација објављивана су у неколико институтских едиција. Најстарија је серија Института за српски језик у оквиру Академијиних „Посебних издања”. У њој су објављене докторске дисертације Ирене Грицкат о перфекту без помоћног глагола (1954) и Милке Ивић о инструменталу (1954), те речник ботаничких назива Драгутина Симоновића (1959). Ова едиција је имала кратак век. После њеног прекида обновљена је 1970. године едиција „Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија”.

У њој се објављују магистарске и докторске дисертације и монографски обрађене теме. Ту су уврштене и огледне свеске *Етимолошкој речника* (1998) и *Српскословенској речника јеванђеља* (2007), као и монографска библиографска публикација о библиографији у часопису *Јужнословенски филолој* (2013). Ова едиција до сада броји 25 књига, чији су аутори из Института, али и из других (наставно-)научних установа.

Најбогатија и најразноврснија едиција покренута је 2004. године под називом „Монографије”. У њој се, поред дисертација, објављују и друга истраживања, тако да су до сада овде место нашле књиге сарадника са свих одсека, осим са Старословенистичког. Теме, приступи и теоријско-методолошки оквири одражавају тренутна интересовања и усмерења аутора. До сада је изашло 38 књига (само у 2023. години припремљене су и објављене четири књиге: Драгана Цвијовић, *Збирне именице у савременом српском језику*, Милица Стојановић, *Глаголи са више префикса у српском језику*, Марија Ђинђић, *Семантичко-деривациона анализа шурцизама у савременом српском језику*, Вања Миљковић, *Протојоћајна семантика глаголских префикса у српском језику*).

Едиција *Старословенско и српско наслеђе* покренута је 2014. године и у њој се објављују резултати рада сарадника на Старословенистичком одсеку. Ову едицију чине публикације различитог типа (тематски зборници, монографије и сл.) посвећене историји језика и писма. До сада су изашле три књиге.

У сарадњи и суиздаваштву са другим установама такође је објављен велики број публикација. Од едиција издваја се „Прилози граматички српског језика”, која представља значајан подухват Одбора за стандардизацију српског језика. Трудом најзначајнијих националних установа које воде бригу о српском језику објављују се граматичке студије које ће надокнадити празнине у нашој граматичкој литератури и осавременити постојећа сазнања. Заједно са Матицом српском, али и другим издавачима, Институт је учествовао у објављивању монографија: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, 1: слањање и префиксација* (2002), Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, 2: суфиксација и конверзија* (2003), Предраг Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика: прости реченица*, у ред. Милке Ивић (2005), Драгољуб Петровић, *Снежана Гудурић, Фонологија српског језика* (2010) и Предраг Пипер и др., *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (2018). Такође, као један од оснивача Одбора за стандардизацију српског језика и његово седиште, Институт за српски језик САНУ узео је од 1998. године учешће и у издаваштву серије књига *Списи Одбора за стандардизацију српског језика*, које доносе архиву рада овог тела: дописе, одлуке, преписку, извештаје о раду и сл.

Удруженим трудом са САНУ објављено је капитална дело из историје језика – критичко издање Мирослављевог јеванђеља, које су уредили Никола Родић и Гордана Јовановић, затим са САНУ и Аустријском академијом Шишатовачки апостол, који је приредио Димитрије Е. Стефановић, са САНУ, Музејом Српске православне епархије будимске и Службеним гласником *Саборно ѿробље у Сентшандреји: ѿшлост и наш-ииси*, приређивача Наташе Вуловић, Марије Ђинђић, Владана Јовановића, Данијеле Радоњић и Димитрија Е. Стефановића и др. У сарадњи са приватним издавачем Београдском књигом објављено је више књига из области синтаксе Срете Танасића у другој деценији 21. века.

Институт за српски језик објавио је и бројне зборнике са скупова, као и тематске и пригодне зборнике. Издава се зборник *Шездесет година Института за српски језик САНУ* (2007), који се састоји из две књиге, а овај комплет је специфичан по томе што су у другој књизи имали прилику да се представе млади сарадници, тадашњи научни подмладак Института. Врло су вредни зборници са међународних скупова чији је Институт организатор са САНУ и другим установама, а који су се одржавали у оквиру одговарајућих комисија Међународног комитета слависта: *Словенска етимологија данас* (2007), *Граматишка и лексика у словенским језицима* (2011) и *Словенска терминологија данас* (2017). Како је лексикографија, скоро по правилу, основни задатак сарадника Института, издава се и група зборника посвећених лексикологији и лексикографији, од оних из 1982. и 1984. године, где је Институт био суорганизатор скупа и суиздавач (са САНУ, Матицом српском, Филолошким факултетом у Београду и Филозофским факултетом у Новом Саду), преко зборника *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* из 2002. године (у суиздаваштву са САНУ и Матицом српском), до зборника *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених пристоја* из 2016. и *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема* из 2021. године, такође проистеклих са међународних научних скупова. У суиздаваштву са суботичком Градском библиотеком изашла су три значајна зборника радова са међународних научних скупова: два тематска – *О лексичким појамљеницама* (1996) и *Актуелни проблеми граматике српског језика* (1999) – и један пригодни – *Животи и дело академика Павла Ивића* (2005). Плод лепе сарадње, у којој Институт пружа подршку културним институцијама и доприноси децентрализацији културе и науке, јесте суиздаваштво са Народном библиотеком „Ресавска школа” из Деспотовца. Од 2016. године, од седме књиге, учествује у изради низа зборника под насловом *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности* са годишњег скупа на ком се обрађују медијевистичке теме, а који се одржава у оквиру манифестације

Дани српскога духовног преображења. Значајне теме из историје језика и филологије обрађене су у двотомном зборнику, у коме су заступљене и бројне друге хуманистичке дисциплине, *Стефан Немања: прейодобни Симеон Мирѡшочиви* (2016), пониклог у суиздаваштву са Институтом за историју уметности Филозофског факултета у Београду, Епархијом бидимљанско-никшићком и Митрополијом црногорско-приморском. Актуелне теме из дијалектологије представљене су у зборнику *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних ѡвора Косова и Меѡхије* (2021) у суиздаваштву са САНУ и Филозофским факултетом у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Исто тако, Институт је са Огранком САНУ у Нишу издао зборник са научног скупа *Јавни ѡвор Ниша у условима пандемije ковида 19* (2022), који доноси резултате анализе утицаја пандемије на употребу језика.

Часописи представљају део издавачке делатности Института који је у њега пренет из Академије приликом оснивања. Најстарији научни лингвистички часопис у Срба јесте *Српски дијалекѡлошки зборник*. Основао га је 1905. године Александар Белић и до 2023. године изашао је у седамдесет књига. Уређивали су га, поред Белића, Михаило Стевановић, Павле Ивић, Александар Младеновић и Слободан Реметић. У њему су објављивани граматички описи народних говора, као и дијалекатски речници. Најстарији и најугледнији српски међународни лингвистички часопис *Јужнословенски филолоѡ* основао је такође Белић, са својим учитељем Љубомиром Стојановићем, 1913. године. После Белића, уредници су били Михаило Стевановић, Милка Ивић, Предраг Пипер и Рајна Драгићевић, а књигу LVI, посвећену академику Павлу Ивићу, уредио је Слободан Реметић. До 2023. изашло је седамдесет девет књига. Ова два часописа Институт издаје заједно са Академијом. Часопис за српски књижевни језик *Наш језик* основало је 1932. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем. Часопис има своју стару серију, од осам годишта, при чему је изашла само прва свеска последњег годишта (1941). Послератно издавање настављено је у Институту као нова серија, најпре под вођством Уређивачког одбора, а потом А. Белића као уредника. После Белићеве смрти часопис су уређивали Михаило Стевановић, Митар Пешикан, Мирослав Николић и Срето Танасић. Изашло је до сада 54 годишта нове серије. Свој најмлађи часопис, *Линѡвистичке акѡуелности*, Институт је покренуо 2000. године. Часопис излази електронски, а уређује га Ђорђе Оташевић и до сада је објављено 35 књига.

Институт за српски језик има и дигитална издања дијалекатских речника на платформама *Расковник* (<https://raskovnik.org> – Вуков Рјечник, *Речник косовско-меѡхијскоѡ ѡвора* Глише Елезовића и др.) и *Прейис*

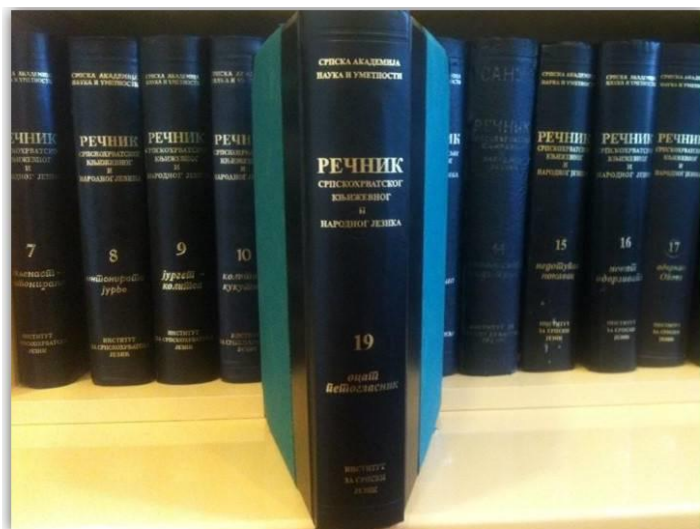
(<https://prepis.org> – *Збирка речи из Призрена* Димитрија Чемерикића), као и дигитално издање Вукових народних пословица (<http://www.isj.sanu.ac.rs/crpske-narodne-posловице>). На сајту Института налази се и *Речник појмова из периода епидемије ковида* (<http://www.isj.sanu.ac.rs/resnik-poјмова-iz-perioda-kovida>), на основу чије је дораде и допуне и изашло штампано издање. Такође у Институту се израђује и онлајн представља *Појмовник српске лингвистичке терминологије* (<https://www.lingvistickitermini.rs>).

Институт за српски језик САНУ резултате свога рада сумирао је у неколиким пригодним публикацијама, и то у зборницима *Што јодина лексикографској рада у САНУ* (1993, са САНУ) и *Ка изворима речи: тридесет јодина Етимолошкој одсека Института за српски језик САНУ* (2013), изабраној библиографији сарадника *Седамдесет јодина Института за српски језик САНУ: између два јубилеја (2007–2017)* и трима књигама поводом седамдесетпетогодишњице свог оснивања *Издања Института за српски језик САНУ 1947–2022* Владимира Живановића, *Аноширана библиографија Библиотеке Јужнословенској филологије Ане Миленковић и Владимира Живановић и Едиција Монографије Института за српски језик САНУ (2004–2022)* Ане Савић Грујић. Скрећемо пажњу на каталог *Издања Института*, јер је ту, у тзв. „златној” књизи, кроз целине детаљно представљена издавачка делатност.

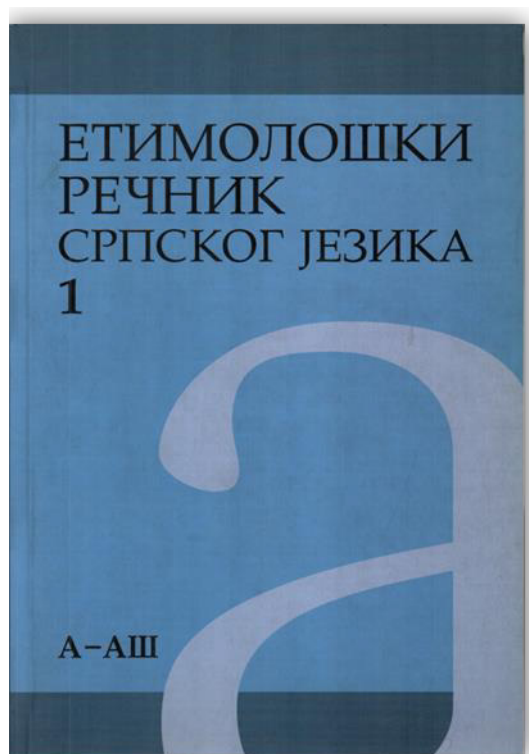
О издањима заинтересовани се могу информисати на сајту Института за српски језик САНУ (<https://isj.sanu.ac.rs/izdanja>), а сва институтска издања доступна су преко репозиторијума ДАИС – Дигитални архив издања САНУ (<https://dais.sanu.ac.rs>).

Развој Института за српски језик САНУ поуздано се може пратити кроз његову издавачку делатност. Од свог оснивања, он је испуњавао поверене му задатке и резултате умножавао, о чему сведоче представљени речници, монографије, зборници и периодика са непрекинутом традицијом.

Прилози

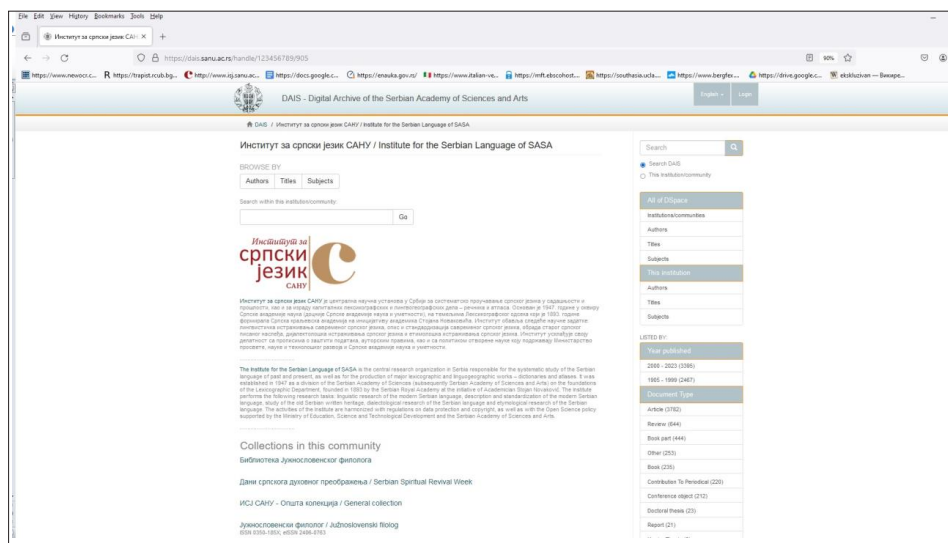
Речник САНУ

Етимолошки речник српског језика

Едиција „Монографије“

ДАИС – репозиторијум Дигитални архив издања САНУ

Пригодна издања поводом седамдесетпетогишњице Института за српски језик САНУ

ПРОФ. ДР БОШКО Ј. СУВАЏИЋ
Управник Међународног славистичког центра

ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ МСЦ-а 2008–2023.

1. Информациони материјал

Напоредо са припремама традиционалног Скупа слависта и Међународног научног састанка слависта у Вукове дане, Међународни славистички центар (МСЦ) је од 2008. до 2023. остваривао богату издавачку делатност. Сваке године је штампан потребан информациони материјал, који чине: плакат Скупа слависта, плакат Међународног научног састанка слависта у Вукове дане, програм Скупа слависта, програм Међународног научног састанка слависта у Вукове дане, Теме и резимеи Међународног научног састанка и други материјали.

2. Зборници са Научног састанка слависта у Вукове дане

После одржаног међународног научног састанка, сваке године је штампан зборник НССУВД у два тома, по један из области језика и из области књижевности у којима су публиковани изложени и продискутовани реферати и саопштења са научног састанка, укупно преко 100 томова међународних научних зборника (списак свих тема од 1971. до 2023. налази се у прилогу). Ови зборници представљају темељ научног угледа и међународног утицаја који МСЦ остварује у славистичком свету у континуитету преко 50 година.

Трећи том зборника НССВД (2003–2016) представљао је резултате пројекта под називом „Теоријско-методолошки оквир за модернизацију описа српског језика”, чији је руководилац био проф. др Божо Ђорић, а секретар проф. др Александар Милановић.

3. Уџбеници, приручници, лекторска вежбања, стручна литература

Године 2010. објављено је пето, обновљено, издање уџбеника *Говоримо српски*. Исте године изашла су и *Лекторска вежбања*, допуњена са 80 страна. Ово издање производ је дугог и напорног рада лектора под руководством проф. др Јелице Јокановић-Михајлов и представља круну рада лектора са страним студентима на Семинару за српски језик, књижевност и културу, за који је рецензију написао проф. др Живојин Станојчић. Ова лекторска вежбања, пажљиво одабрана као најбоља, представљају драгоцен приручник, како за стране студенте српског језика, тако и за наше лекторе и они ће се овим приручником значајно користити у својој настави на катедрама за српски језик широм света.

Године 2017. објављен је приручник намењен Курсу за усавршавање лектора српског језика као страног под насловом *Српски с лакоћом*. Овај приручник приредила је проф. др Весна Ломпар. Приручник садржи прилоге наставника, сарадника и лектора који изводе наставу на курсевима МСЦ-а. Ново, допуњено издање приручника, првог те врсте у нас, објављено је 2021. године.

У циљу подстицања развоја србистике и облика усавршавања страних слависта, објављена је *Српска чишанка* (2018). Аутор овог уџбеника је проф. др Зона Мркаљ. Такође, исте године објављено је ново, допуњено издање *Лекторских вежбања*. Овај програм садржи прилоге сарадника и лектора који изводе наставу на курсевима МСЦ-а, и допуњен је са два нова прилога: доц. др Ане Батас и мср Дине Томић, а руководилац пројекта била је проф. др Јелица Јокановић-Михајлов.

4. Библиографије МСЦ-а

Међународни славистички центар је у 2012. години издао *Библиографију* научних реферата објављених у зборницима МСЦ-а (1–40). Израду ове библиографије покренула је академик Злата Бојовић. Ова библиографија садржи 3.466 јединица објављених у 105 томова зборника, са преко осам стотина имена аутора, најеминентнијих слависта из целог света. Овој библиографији претходиле су – прва, израђена поводом десетогодишњице Међународног славистичког центра, затим селективна библиографија из 1987. године, и библиографија која је обухватила реферате од 1. до 30. Научног састанка садржана у *Биобиблиографском речнику* (2005). Библиографија садржи податке о времену одржавања научних састанака и њиховој тематици, о члановима управе који су били и чланови редакција зборника, а садржи и регистар аутора, регистар на-

жива дела поменутих у насловима јединица, као и регистар поменутих личних имена (у овим насловима).

Међународни славистички центар је 2016. године проширио издавачку делатност покретањем нове публикације *Библиографије*. Прва књига садржи библиографију реферата поднетих на пројекатској седници Научног састанка слависта и публикованих у периоду од 2003. до 2016. године у посебном зборнику са Научног састанка. Библиографија, коју је приредила Ивана Спасојевић, библиотекар на Катедри за српски језик, уз сарадњу руководиоца пројекта и управе МСЦ-а, садржи 195 библиографских јединица и снабдевена је корисним подацима (упоредни наслов јединица на страном језику, кључне речи и сажетак на српском језику, резиме на страном језику, ID број записа у Cobiss-у под којим је библиографска јединица заведена), а такође садржи и регистар наслова, регистар кључних речи и регистар наслова библиографских јединица.

5. Едиције МСЦ-а

Предавања. На иницијативу проф. Драгане Мршевић-Радовић, Међународни славистички центар 2012. године покреће нову едицију под насловом *Предавања*, у којој се објављују предавања еминентних професора из области језика, књижевности и културе. До 2024. године објављено је 12 свезака *Предавања*. Са задовољством можемо да констатујемо да су *Предавања МСЦ-а* својим квалитетом и занимљивошћу из године у годину наилазила на одличан пријем код страних студената, младих слависта који су похађали Семинар српског језика, књижевности и културе и постала очекивани и незаобилазни приручник.

Биобиблиографије: слависти који се памће. Прва књига у овој едицији је: *Биобиблиографија – Александар Белић (1876–1960)*, Београд, 2018.

Превод као ојледало конџакаџа језика и култура. Прва књига новопокренуте едиције је књига *У сну никад није досадно* Михајла Пантића, настала као плод рада страних студената српског језика у оквиру преводилачке радионице у Тршићу, одржане од 23. до 31. августа 2023. године, уз менторску подршку професора Филолошког факултета. Приповетке М. Пантића преведене су на немачки и руски језик. Уредници издања су Мина Ђурић и Бошко Сувајџић (Београд: Филолошки факултет, 2023).

6. Посебне публикације

Пушчевима српског језика, књижевности и културе (том 1 и том 2, 2015). Ова публикација плод је колективног рада седамнаест аутора који су у периоду 2011–2015. припремили и објавили прилоге из фундамен-

талних области српског језика и књижевности, и кључних питања српске историје, културе и традиције. У њој су садржани текстови предавања објављених у едицији *Предавања* 1, 2, 3, 4, одељени у две књиге: језик (том 1) и књижевност, историја и култура (том 2), чиме је обogaћена издавачка делатност МСЦ-а у 2015. години.

Русский взгляд на сербский язык, литературу и культуру (2015). У 2015. години Филолошки факултет је учествовао на конкурс Министарства просвете и науке за припрему сајма књига у Москви (од 2. до 6. септембра 2015. године). Филолошки факултет је конкурисао са едицијом Библиотека *Језик и књижевности* – Коло Српска књижевности, Коло *Студије о језику и књижевности*, Коло *Руска емиграција у Београду* (главни уредник проф. др Александра Вранеш, одговорни уредник проф. др Љиљана Марковић). У оквиру кола *Студије о језику и књижевности* Међународни славистички центар је учествовао у припреми књига *Русский взгляд на сербский язык, литературу и культуру* (уредници проф. др Драгана Мршевић Радовић, проф. др Бошко Сувајџић) и *Путями сербского языка, литературы и культуры 1* (уредници проф. др Живојин Станојчић, проф. др Драгана Мршевић-Радовић, проф. др Јелица Јокановић-Михајлов, проф. др Александар Милановић, у едицији књ. 4).

У књизи *Русский взгляд на сербский язык, литературу и культуру* (у едицији књ. 2), представљено је тридесет аутора са по једним одабраним рефератом који је био саопштен и публикован у зборнику са Научног састанка. Од првог Научног састанка слависта, одржаног 1971. године, до данас, на научним скуповима је учествовало преко осам стотина страних и домаћих слависта, који су представљали своје универзитете, научне институте и друге славистичке центре из целог света. Значајно место међу учесницима припада славистима из Русије, с којима је током ових година учвршћена плодна и подстицајна научна сарадња. Аутори су распоређени по презименима уз поштовање азбучног реда и сви се радови објављују у преводу на руски језик. Припремајући ово издање, МСЦ је настојао да, кад год је то било могуће, успостави контакт са ауторима, који су превођењем свога рада са српског на руски језик значајно помогли да се сачува његова аутентичност и научна веродостојност. У случају када аутор није више међу живима или када није било могуће успоставити контакт, обезбеђен је стручни превод текста који је у том виду објављен. Одељак „Теме научних скупова (1–44)” садржи попис тема научних састанака од 1971. до 2014. године (бројеви у загради означавају годиште и годину издања зборника у којима је реферат објављен). Одељак „Библиографија (1–44)” доноси потпун попис објављених радова руских аутора у овом периоду. Свака библиографска

јединица садржи име аутора на српском и руском језику и наслов рада (бројеви непосредно иза наслова означавају годиште и стране).

Избор и објављивање одабраних научних радова у посебној публикацији МСЦ-а извршен је са циљем да се што целовитије представи разноврсност и богатство идеја, истакну резултати и значај научних погледа на пољу изучавања српског језика и књижевности, али и у компаративистици, превођењу, настави српског језика на руским универзитетима.

Александар Белић – српски лингвиста века. 1–3. Књ. 1. *О Александру Белићу на Научном састанку слависта у Вукове дане (1971–2016)*. Уредници Драгана Мршевић-Радовић, Бошко Сувајцић, Александар Милановић. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016.

Александар Белић – српски лингвиста века, 1–3. Књ. 2. *Александар Белић и сирани слависти. Под кровом Српске академије наука и уметности*. Уредници Драгана Мршевић-Радовић, Бошко Сувајцић, Срето Танасић. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2017.

Александар Белић – српски лингвиста века, 1–3. Књ. 3. *Александар Белић и „беотрадски стил”*. Уредници Драгана Мршевић-Радовић, Бошко Сувајцић, Александар Милановић. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2018.

Ова публикација представљена је на 16. Међународном конгресу слависта у оквиру округлог стола о Александру Белићу. Током овог конгреса у Свечаној сали Српске академије наука и уметности у суботу 25. августа 2018. године одржан је и округли сто са специјалном темом: *Александар Белић у историји славистике*, а модератор је била проф. др Драгана Мршевић-Радовић.

Зборник Научни састанак слависта у Вукове дане, 48, Реферати и саопштења, 2018.

50 година Међународног славистичког центра. Књ. 1. *Велике теме српске књижевности*. Научни састанак слависта у Вукове дане (1971–2019). Уредници: Драгана Мршевић-Радовић, Бошко Сувајцић, Љиљана Јухас Георгиевска, Снежана Самарџија. Београд: Филолошки факултет, МСЦ, 2019.

50 година Међународног славистичког центра. Књ. 2. *Велике теме српске лингвистике*. Научни састанак слависта у Вукове дане (1971–2019). Уредници: Драгана Мршевић-Радовић, Јелица Јокановић-Михајлов, Александар Милановић, Бошко Сувајцић. Београд: Филолошки факултет, МСЦ, 2021.

Припремајући се за 50. годишњицу МСЦ-а, непосредно по завршеном XVI међународном конгресу слависта, и размишљајући како најприкладније обележити овај јубилеј, дошло се на идеју да се начини репрезентативни избор из богатог научно-истраживачког опуса из области језика и из области књижевности садржаном у зборницима МСЦ-а,

који би садашњој генерацији и онима који тек почињу да се баве науком, приближио резултате овог полувековног научног изучавања. И тако је отпочео, широко постављен и амбициозно замишљен рад на капиталном издању 50 година Међународног славистичког центра, а резултат тога је прва књига *Велике шеме српске књижевности*, која је настала трудом уредника проф. Бошка Сувајџића, Љиљане Јухас Георгиевске, Снежане Самарџије и Драгане Мршевић-Радовић, уз велико залагање сарадника. У уводној напомени уредништво образлаже примењену методологију и циљ који се желео постићи: „Припремајући издање настојали смо да, колико је то могуће, уз највећа имена домаће и светске србистике, представимо епохе српске књижевности и развој научне мисли, модернизовања теоријско-методолошких принципа, особености приступа и проучавања српске књижевности у распону од пола века.”

Друга књига овог капиталног издања са лингвистичком тематиком, на чијој су концепцији и припреми уредници (проф. др Драгана Мршевић-Радовић, проф. др Јелица Јокановић-Михајлов, проф. др Александар Милановић и проф. др Бошко Сувајџић) без прекида радили од 2019. године, објављена је 2021. године. Као што је у уводу назначено, књига садржи 62 реферата настала у распону од пола века, чији су се аутори, њих шездесет четворо, окупљали на научним састанцима слависта како би се посветили решавању најважнијих питања српске и словенске филологије и лингвистике. Књига садржи шест поглавља: Вук Стефановић Караџић, Векови српске писмености, Српски језик – књижевни и народни, Граматика и језик, Лексика, фразеологија, стилистика и Путовање лингвистичких идеја.

Међународни славистички центар је у сарадњи са Центром за културу „Вук Караџић” из Лознице објавио књигу *Вук у Тришћу (О Вуку Караџићу на Научном састанку слависта у Вукове дане, 1971–2021)*, ур. Б. Сувајџић и А. Милановић, Лозница 2021, која садржи прилоге 31 аутора, посвећене Вуковој присутности у српском језику, књижевности и култури којима се потврђује високо место које заузима дело Вука Караџића у европском и светском контексту од његовог доба до данас.

Године 2021. објављен је и зборник реферата поднетих на округлом столу 2019. под називом *Упошребa ћирилице у јавном простору (службена и јавна упошребa ћирилице)*, чији је уредник проф. А. Милановић.

Међународни славистички центар је у сарадњи са Центром за културу „Вук Караџић” из Лознице објавио посебан том зборника у ком су окупљени реферати под темом: *Србистика на страним универзитетима и положај српског језика данас*, ур. проф. др Бошко Сувајџић, проф. др Александар Милановић, Лозница 2021.

Морамо истаћи да су огроман труд у наше публикације уложили чланови редакција зборника, секретари Међународног славистичког центра, наставници и сарадници наших катедара, секретари, библиотекар и други пријатељи и сарадници МСЦ-а.

ТЕМЕ НАУЧНИХ САСТАНАКА СЛАВИСТА У ВУКОВЕ ДАНЕ 1–53

- Југославистика у свету и код нас (1) (1971)
 Књижевни језик и књижевно стваралаштво у предвуковској и вуковској епоси (2) (1972)
 Вукова присутност у култури, језику и књижевности у другој половини XIX века (3) (1973)
 Укључивање наше народне књижевности и културе у токове светске књижевности (4/1); (4/2) (1974)
 Летопис Матице српске и типови европских и српских часописа у XIX и XX веку • Ђура Даничић и развитак српскохрватске филологије (5) (1976)
 Везе српскохрватског језика са другим језицима у синхронијској и дијахронијској перспективи (6/1) (1977)
 Однос између усмене и писане књижевности (6/2) (1977)
 Актуелни проблеми и истраживања југославистике у свету (6/3) (1977)
 Типолошке карактеристике граматичке структуре српскохрватског језика (у синхронијској и дијахронијској перспективи) (7/1) (1981)
 Роман у српској књижевности у односу на југословенски и европски роман (7/2) (1979)
 Књижевност и књижевни језици југословенских народа и народности до половине XIX века • Био-библиографски речник југославиства у свету (8/1); (8/2) (1980)
 Методолошки и теоријски основи наше науке о језику и књижевности (Наука о српскохрватском језику и књижевностима на српскохрватском језику) (9) (1980)
 Развој књижевнојезичке норме на српскохрватском језичком подручју • Идеја просветитељства у свом и нашем времену (10/1) (1981)
 Проблеми превођења са српскохрватског и на српскохрватски (10/2) (1981)
 Јован Стерија Поповић (11/1) (1982)
 Савременост, традиција и контакти у српскохрватском језику и југословенским књижевностима (11/2) (1982)
 Проблеми превођења са српскохрватског и на српскохрватски (11/3) (1982)
 Лексичка и граматичка синонимија у српскохрватском језику (12/1) (1983)
 Књижевност и језик у доба романтизма (12/2) (1983)
 Проблеми жанра у писменом преводу (проблеми превођења са српскохрватског и на српскохрватски језик). Рецепција књижевности југословенских народа у разним земљама до 1918. године (12/3) (1983)
 Род и број у српскохрватском језику (13/1) (1984)

- Књижевност и језик раног реализма (13/2) (1984)
- Рецепција југословенских књижевности у страним земљама од 1918. године до наших дана (13/3) (1984)
- Српско средњовековно писано наслеђе (14/1) (1985)
- Аспектуалне и темпоралне особине српскохрватске реченице и глаголског система (14/2) (1985)
- Приповетка у српској књижевности у односу на приповетку у југословенској и светској књижевности: Вукови претходници и савременици (14/3) (1985)
- Зависна реченица у српскохрватском језику (у синхронијској и дијахронијској перспективи) (15/1) (1986)
- Процеси и облици приповедања у усменој и писаној књижевности (15/2) (1986)
- Творба речи у српскохрватском језику (16/1) (1987)
- Развој песничких врста у српској књижевности (16/2) (1987)
- Нивои еквивалентности у превођењу (16/3) (1987)
- Вук Караџић и његово дело у своме времену и данас (17/1, 2, 3, 4, 5) (1988)
- Терминологија – теорија и пракса (18/1) (1990)
- Његошево песничко дело (18/2) (1990)
- Косовски бој у књижевном и културном наслеђу (19/1) (1991)
- Доситеј Обрадовић – човек и дело међу народима (19/2) (1991)
- Сеобе и изгнанства као тема у југословенској књижевности (20/1) (1991)
- Лингвистички модели у српскохрватском језику (20/2) (1991)
- Лаза Костић и српски и европски романтизам (21/1) (1993)
- Дискурс српскохрватског језика и језички нивои (21/2) (1993)
- Иво Андрић у своме времену (22/1) (1994)
- Лексичко-семантички систем српскохрватског језика (22/2) (1994)
- Модерно у прозном дискурсу српске књижевности 20. века (23/1) (1995)
- Стилистички аспекти проучавања српског језика (23/2) (1995)
- Нормирање српског језика (24/1) (1995)
- Почети и развој модерне српске лирике (24/2) (1995)
- Драма у српској књижевности (25/1) (1996)
- Почети и развој српског књижевног језика. Статус србистике у свету (25/2) (1996)
- Српска књижевност и Свето писмо (26/1) (1997)
- Међуоднос граматике и речника у српском језику. Статус србистике у свету (26/2) (1997)
- Српска аутобиографска књижевност (27/1) (1998)
- Врсте речи у српском језику (27/2) (1998)
- Хиландар у осам векова српске књижевности (28/1) (1999)
- Граматичке категорије у српском језику (28/2) (1999)
- Конкурентција језичких средстава у српском језику (29/1) (2000)
- Развој прозних врста у српској књижевности (29/2) (2000)
- Развој модерног књижевног језика код Срба. Настава српског језика, књижевности и културе (30/1) (2002)
- Српска књижевност у контексту европске књижевности (30/2) (2002)
- Актуелна питања проучавања, нормирања и наставе српског језика (31/1) (2003)

- Српска приповетка (31/2) (2003)
- Функционално раслојавање српског стандардног језика (32/1) (2004)
- Српска књижевност и балканске књижевности. Историја и историчари српске књижевности (32/2) (2004)
- Граматички опис српског језика (33/1) (2004)
- Прожимање жанрова у српској књижевности. Књижевно дело Милоша Црњанског и поетичке промене у савременој српској књижевности (33/2) (2004)
- Развој модерног српског језика (34/1) (2005)
- Развој нове српске књижевности • Српска књижевност и култура у Европи током 19. и 20. века • Српска књижевност и стране књижевности у светлу компаративистичких истраживања • Слика других култура у српској књижевности 19. и 20. века (34/2) (2005)
- Реч – морфолошки, синтаксички, семантички и формални аспекти у српском језику (35/1) (2006)
- Хумористичка и сатирична традиција у српској књижевности (35/2) (2006)
- Граматика и лексика – дескриптивни и нормативни приступ (36/1) (2007)
- Књижевност и стварност (36/2) (2007)
- Граматика и лексика – дескриптивни и нормативни приступ (37/1) (2008)
- Књижевност и стварност (37/2) (2008)
- Развојни процеси и иновације у српском језику (38/1) (2009)
- Место приповетке у српској књижевности. Доситеј Обрадовић и Европа (38/2) (2009)
- Језик и култура (39/1) (2010)
- Књижевност и култура (39/2) (2010)
- Два века савременог српског књижевног језика (40/1) (2011)
- Српска књижевност и европска књижевност (40/2) (2011)
- Српски језик и његове норме (41/1) (2012)
- Иво Андрић у српској и европској књижевности (41/2) (2012)
- Интралингвистички и екстралингвистички чиниоци у формирању и развоју српског стандардног језика (42/1) (2013)
- Српска књижевност и европска књижевност (42/2) (2013)
- Иновациони процеси у српском књижевном језику – утицаји других језика и култура (43/1) (2014)
- Његош у своме времену и данас (43/2) (2014)
- Први светски рат и периодизација развоја српског књижевног језика. Два века од Вукове *Писменице српскога језика* (44/1) (2015)
- Први светски рат и српска књижевност. Два века од Вукове *Мале њеросноронне славеносерпске ѡјеснарнице* (44/2) (2015)
- Лингвистички правци прве половине 20. века и њихов утицај на српску лингвистику (45/1) (2016)
- Експресивност у српском језику (45/1) (2016)
- Књижевна традиција и српска књижевност 20. века (45/2) (2016)
- Књижевноисторијско знање и изазови новог миленијума (национални, регионални, континентални контекст) (44/2) (2016)
- Морфологија и морфосинтакса српског језика (46/1) (2017)

- Утицај глобализације на структуру српског језика (46/1) (2017)
- Есеј, есејисти и есејизација у српској књижевности (46/2) (2017)
- Форме приповедања у српској књижевности (46/2) (2017)
- Александар Белић и „београдски стил” (47/1) (2018) [реферати објављени у *Александар Белић – српски лингвиста века*, 3. књига]
- Српска лексикографија – речници српског језика као изворишта граматичких и семантичких истраживања (47/1) (2018)
- Карневализација у српској књижевности (47/2) (2018)
- Језичке јединице српског језика у систему и контексту (48/1) (2019)
- Критичка и књижевнонаучна мисао Павла Поповића (48/2) (2019)
- Српски језик, књижевност и култура на страним универзитетима – актуелно стање и перспективе (48 реферати и саопштења) (2019)
- Савина српска архиепископија (1219–2019) – Осам векова развоја српске писмености и духовности разговорни језик и српски књижевни/стандардни језик (49/1) (2020)
- Савина српска архиепископија (1219–2019) – Осам векова развоја српске писмености и духовности. Лексикографско-енциклопедијска парадигма у српској прози (49/2) (2020)
- Српски језик и књижевност данас – теоријско-методолошки аспекти проучавања, рецепције и превођења (50/1, 50/2) (2021)
- Српска лингвистика – перспективе дијахроног и синхроног изучавања (51/1) (2022)
- Перспективе српске науке о књижевности (51/2) (2022)
- Србистика на страним универзитетима и положај српског језика данас (51, реферати и саопштења) (2022)
- Језик српских путописа. Језички динамизам – иновације и застареваше у српском језику (52/1) (2023)
- Путописи у српској књижевности. Српска књижевност и културна дипломатија (52/2) (2023)
- Настава српског језика, књижевности и културе на страним универзитетима: уџбеници, приручници и наставна средства (52, реферати и саопштења) (2023)
- Дијахроно и синхроно у српском језику – тачке пресека (53/1) (2024)
- Хумор и сатира у српској књижевности (53/2) (2024)
- Искуства у онлајн настави српског језика као страног (53/1) (2024)

ПЛЕНАРНО ПРЕДАВАЊЕ И ЗАТВАРАЊЕ КОНГРЕСА

25. VIII 2023.

ПРОФ. ДР БОШКО Ј. СУВАЈЦИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Председник Међународног славистичког комитета, 2013–2018.

МЕЂУНАРОДНИ КОМИТЕТ СЛАВИСТА – Изазови и задаци –

„Зар има иједне науке која је толико општесловенска, која је толико словенска као словенска филологија и која заслужује да се око ње окупе сви слависти?” (А. Белић, Прашки конгрес, 1929)

У светлу избијања рата у Украјини, Организациони комитет XVII међународног конгреса слависта у Паризу 10. марта 2022. године упутио је молбу председницима националних славистичких комитета и председницима комисија Међународног комитета слависта да се изјасне о судбини конгреса. У априлу 2022. године донета је одлука да се Конгрес одложи за 2025. годину. У марту 2023. године критички је размотрен предлог реформи МКС-а. На ванредном заседању од 22. децембра 2023. године, на коме је једина тачка дневног реда била ревидиран план реформи, изнета је забринутост да би предложене реформе могле да имају негативан утицај пре свега на заступљеност слависта из малих земаља на конгресима. Могућност да секцијски реферати буду излагани на националним језицима представља једну од највећих вредности и тековина међународних славистичких конгреса.

Кључне речи: Међународни комитет слависта, Александар Белић, реформе, национални славистички комитети.

Да бисмо, у овим тамним и драматичним данима по словенске земље, свет и славистику у целини, могли да проговоримо о изазовима и задацима са којима се сусреће Међународни комитет слависта у новој улози, морамо се накратко вратити у прошлост, у време његовог оснивања и институционалног утемељења.

Први конгрес словенских филолога одржан је 1929. г. у Прагу под руководством чувеног словеначког лингвисте Матије Мурка, професора Карловог универзитета у Прагу (в. Куцаров 2015: 11). Други

* boskosuvajdzic65@gmail.com

међународни конгрес слависта одржан је у Варшави и Кракову 1934. године, а Конгресом је руководио истакнути пољски лингвиста Ј. Розадовски. Академик Александар Белић, као председник САНУ, године 1939, успешно је спровео припреме за одржавање Трећег међународног конгреса слависта у Београду. Конгрес није одржан због избијања Другог светског рата, мада су конгресни материјали већ били одштампани. Трећи међународни славистички конгрес било је неопходно „ликвидирати” (в. Сувајџић 2020: 369–379). Ево како је велики Александар Белић, председник МКС-а и организатор Конгреса, и у том мрачном тренутку поништења људскости, оставио места за наду:

„... Скрушен пред посматрањем оног што се збива, Извршни одбор ће чекати, чувајући савесно све оно што се окупило око Трећег конгреса, да му време допусти да заставу Четвртог конгреса преда у руке оних које духовна заједница овог Конгреса нађе за достојне. Када ће се земље-учеснице у овом Конгресу или њихови представници јавити са овом жељом – то зависи од будућности која је данас сасвим непозната (Уводна реч претседника Извршног одбора А. Белића у IV књигу припремних радова око III Међународног конгреса слависта (место поздравног говора на конгресу), у: III Међународни конгрес слависта 2008: 580).”

Одређене, врло мрачне паралеле, саме се намећу. И наша је будућност „сасвим непозната”. Већ две године букти трагичан рат у Украјини, између словенских држава и народа. Пре неколико месеци избио је страхан сукоб у Гази. Да ли је то наговештај неког новог светског сукоба?

Београдски сусрет слависта од 15. до 21. септембра 1955, према неподељеном мишљењу у славистичким круговима (В. Виноградов), имао је значај неодржаног конгреса. И по броју делегата (300 делегата из 18 земаља) и по броју пријављених научних реферата и саопштења (око 120), који су на самом конгресу ограничени на по 20 по секцијама (књижевнонаучна и лингвистичка). Највећи домети су организациони. Први пут су после завршетка Другог светског рата на Београдском међународном славистичком састанку (Београд, 1955) окупљени представници скоро свих славистичких центара у свету. Установљава се *Међународни комитет слависта*; доноси се решење о одржавању IV међународног конгреса у Москви 1958. године; у најопштијим цртама се скицира његов програм. Чланови МКС-а из Југославије су Александар Белић и Ј. Бадалић. За првог председника МКС-а изабран је истакнути руски лингвиста В. В. Виноградов (в. Куцаров 2015: 21–22).

Усваја се принцип који ће, мање-више, бити поштован на свим наредним конгресима, о организовању три секције, науке о књижевности, лингвистичке и етнографско-археолошке, што ће бити допуњено неким

решењима на наредним заседањима МКС-а (1956. у Москви; 1957. у Прагу и 1958. у Варшави).

Управо је на Међународном сусрету слависта у Београду донета одлука о формирању Међународног комитета слависта (МКС), у циљу неговања међународних веза из области славистике и обнављања традиције славистичких конгреса. Актуелни Статут Међународног комитета слависта (МКС), и даље почиње преамбулом:

Международный комитет славистов создан решением Международной встречи славистов в Белграде в 1955 г. для возобновления и продолжения международных связей в области славистики и традиции славистических конгрессов, существующей с 1-ого Международного съезда славянских филологов в Праге в 1929 г. (в. *Oblicza slawistyki*, Opole 2013: 287).

Као председник Међународног комитета слависта, на свечаном отварању 20. августа 2018. године, истакао сам основне прокламоване циљеве XVI међународног конгреса слависта у Београду, узимајући у обзир опште стање славистике и изазове са којима се она сусреће у 21. веку:

1. Учврстити и ширити славистику као науку поштујући традицију научних састанака словенских филолога.
2. Бити изразито отворен за иновације, за нове форме, методе и облике рада.
3. Избећи политику на конгресима, јер: „... у дефиницијама језичким може бити и сме бити само оно што истиче из језичких појава, из језика”, како је навео А. Белић оцењујући лингвистичка гледишта за која се залагао Прашки лингвистички кружок.
4. Отклањати аномалије раскинутих научних веза и састављати их поново, свуда и на сваком месту.
5. Неговати традицију међународних славистичких конгреса.
6. Снажно повезивати славистику као сложену научну дисциплину у словенским и несловенским земљама.
7. Отварати нова средишта на мапи славистичког покрета: јуче је то била Летонија, данас ће то бити Азербејџан и Јужна Кореја, сутра неко други.
8. Отворити конгрес за младе научне раднике, оне који су тек на почетку: због тога смо увели категорију постер-реферата, и позвали младе наде светске славистике да прате Београдски конгрес.
9. Издавати речнике, библиографије: у петогодишњем периоду нашег руковођења светском славистиком донета је одлука да

се при МКС-у сачини међународна референтна листа славистичке научне периодике; листа је сачињена и објављена на сајту Словенске библиотеке (Slovanská knihovna) у Прагу.

10. Омасовити рад комисија, пројеката, научних сесија. Први међународни конгрес слависта у Прагу 1929. окупио је 544 учесника. Регистар имена Београдског конгреса 2018. у Програму броји преко 1.000 имена.

„Учврстити и ширити славистику као науку поштујући традицију научних састанака словенских филолога”

Све активности које су предузимане у склопу припреме Конгреса у Београду имале су у виду дугогодишњу традицију постојања и рада Међународног комитета слависта, и биле су суштински усмерене на развијање и неговање славистике у свим земљама света.

XVI међународни конгрес слависта у Београду 2018. године радио је у три секције: **1. језик; 2. књижевност, култура, фолклор; 3. питања славистике.** На заседању Међународног комитета слависта у Прагу 2015. године усвојене су и **специјалне теме Конгреса:** Двеста година *Српској рјечника* Вука Стефановића Караџића и Вуков значај у славистици; Александар Белић у историји славистике; 1918. година и развој словенских језика и књижевности и њиховог проучавања.

Повећан је број учесника на Конгресу, на тај начин што је сваком националном комитету одобрено повећање квота до 20 процената, као и број пленарних реферата.

Посебан напор организатора био је усмерен на што снажније присуство славистичких делегација из суседних земаља, што је дало снажан подстрек развоју славистике у Хрватској, Црној Гори, Македонији, Босни и Херцеговини и Словенији (в. Тезе и резимеи 2018/1–2).

Поред одличног одзива када је реч о пријавама секцијских реферата (749 пријављених учесника; в. Програм 2019), на XVI конгресу је уочено велико интересовање учесника и за округле столове (9) и тематске блокове (32). Отворена је, што је важна новина у организацији славистичких конгреса, могућност учешћа са постер-рефератом и учешћа без реферата на Конгресу.

Током опсежних петогодишњих припрема оформљена је *Референтна листа славистичких часописа при МКС-у*, на основу рада међународне комисије. Она је објављена на сајту МКС-а, као и на сајту Словенске библиотеке у Прагу. Називи часописа и њихов опис, поред осталог, преведени су на енглески језик. С обзиром на значај који Референтна листа часописа МКС-а има за промовисање славистике и србистике у

међународној научној заједници, уприличено је и њено представљање на славистичком конгресу.

У оквиру пратећих манифестација на XVI међународном конгресу слависта у Београду 20–27. 8. 2018. централно место припало је изложби *Српска лексикографија од Вука до данас* (аутори: Рајна Драгићевић и Ненад Ивановић – Галерија науке и технике САНУ).

У вези са специјалним темама Конгреса представљена су капитална издања: *А. Белић – српски лингвиста века*, 1–3 – Свечана сала САНУ; Вук Стефановић Караџић, *Српско усмено народно блато* у преводима на немачки, руски, енглески и француски језик – Свечана сала Вукове задужбине.

XVI међународни конгрес слависта у Београду у великој мери представљао је омаж великом српском слависти светског гласа, Александру Белићу, о чијој сарадњи са светским славистичким угледницима у 20. веку, као и улози у развоју славистике у светским оквирима, најбоље сведоче прилози страних слависта у зборницима објављеним у његову част (в. М. Спасојевић, „Страни слависти у зборницима објављеним у част Александра Белића”, у: Белић 2017: 67–79).

Сматрали смо и сматрамо да је XVI међународни конгрес слависта 2018. године био досађан сан *српске* славистике, од Александра Белића до данас. И велико признање свим њеним угледницима, који су допринели да Конгрес буде организован на таквом нивоу. Да је, истовремено, то наставак развоја *свештске* славистике, још од Припремног конгреса руских филолога-слависта у Петрограду 1903. године (в. Буњак 2019: 69–117). Од првих међународних славистичких форума. Од оснивања Словенског института у Паризу 1919. године. Од првог, прекретничког, прашког конгреса 1929. године, који је био посвећен патријарху славистике, Јозефу Добровском. Ми смо наш конгрес посветили патријарху српске лингвистике, Александру Белићу, који је био „Нестор међу славистима” (Елизабет Хил).

По успешном завршетку једног од најмногољуднијих славистичких конгреса током претходних деценија, најбројнијег који је икада одржан у Србији, са снажним одјеком у јавности (в. Стазама славистике 2018), заставу Седамнаестог конгреса, одлуком Међународног комитета слависта, предали смо у руке Париза. Са разлогом. Велики почетак традиције славистичких састанака суштински је везан за оснивање „Института за проучавање словенства” („L’Institut d’Etudes Slaves”) у Паризу, после тек окончаног Великог рата, за покретање часописа *Revue des etudes slaves*, као и за прве директоре Института, Ернста Денија и Антоана Мејеа (в. Мршевић-Радовић, Предговор, у: Белић 2017/2: 14).

„Снажно повезивати славистику као сложену научну дисциплину у словенским и несловенским земљама”

Почео је нови циклус развоја славистике између два конгреса. Прво заседање МКС-а у новом саставу одржано је на Филолошком факултету Универзитета у Удинама 29–30. августа 2019. године.

На овом заседању било је речи о тематици Конгреса. Закључено је да акценат треба, у мери разложних могућности, ставити на историју западне, превасходно француске славистике, која снажно рефлектује историјат односа Словена и Запада, и у том контексту, испитати модалитете коришћења дигиталних хуманистичких наука у проучавању ове историје.

Усвојен је предлог о измењеној процедури публикавања секцијских реферата на сајту МКС-а (до 5 страна проширеног резимеа), уз могућност штампања реферата после Конгреса у рецензираним научним часописима. Овим ће се, како је речено, подстаћи интересовање истакнутих научника слависта, али и неслависта, који обично не учествују на конгресима.

Заседање МКС-а 27–28. августа 2020. године, због пандемије вируса корона, спроведено је преко ЗУМ-а, уместо у Софији, како је било планирано. Потом је председник МКС-а, Наталија Берницка, представила нове председнике националних комитета: Ото Буле (Холандија), Збигњев Грењ (Пољска), Кристијано Диди (Италија), Марика Каљуга (Аустралија и Нови Зеланд), Татјана Млечко (Молдавија), Елеонора Сулејманова (Казахстан) и Џозеф Шалерт (Канада).

Француски комитет је на заседању поднео извештај о раду. Посебно је истакнута програмска сарадња, поред Сорбоне, са Националном школом источних језика у Паризу (INALCO), као и универзитетским центрима из унутрашњости Француске.

Силви Аршембо је поднела реферат о изради сајта МКС-а, на коме се налази записник заседања МКС-а 2019. године. На сајту је такође подигнут специјални број француског научног часописа *Revue des études slaves*, посвећеног историји славистике у Француској, поводом стогодишњице постојања и рада Института за славистику.

Предложена је тематика Међународног конгреса слависта у Паризу 2023. године. На XVII међународном конгресу слависта у Паризу, по традицији, предвиђене су четири секције: 1. Језик; 2. Књижевност, култура, фолклор; 3. Питања историје и теорије славистике; 4. Специјалне теме Конгреса. Специјалне теме Конгреса су: 1. Славистика у несловенским земљама; 2. Неслависти у славистици.

Када је реч о тематици Конгреса, Савез славистичких друштава Србије имао је веома активан однос уложивши низ коментара и предло-

га. Први, свакако и најважнији, начелне је природе: сувише се инсистира на утицају неслависта на слависте, док се премало говори о утицају слависта и славистике на неслависте и неславистику; слабије је тематизован однос словенских књижевности према светској књижевности, као и однос словенских књижевности према другим уметностима; недостаје Библија као тема, а у прошлости је она била незаобилазна; треба додати подтачку „Словенски мањински језици” и др.

Покренуто је питање пленарних реферата и дати су одређени предлози. У складу са традицијом одржавања славистичких конгреса, и последњег конгреса у Београду, не планира се већи број од четири пленарна говорника (један из словенских земаља, један из несловенских, два из редова истакнутих слависта земље-домаћина).

Што се тиче правила публиковања, остављено је сваком националном комитету да донесе одлуку на локалном нивоу. Публиковање зборника секцијских реферата до Конгреса, што је била досадашња пракса, више нема обавезујући карактер.

Следећа тачка дискусије је организација тематских блокова и округлих столова. Правила организовања тематских блокова незнатно су измењена: број учесника у блоковима варира од 3 до 8 особа; говорници морају да представљају различите земље; број говорника из исте земље у сваком блоку не би требало да прелази 2 особе; време уводног реферата је 20 минута, остали не би требало да пређу 15 минута; 5 минута је остављено за дискусију после сваког излагања. Белешке, како тематском блоку у целини, тако и сваком појединачном излагању које је укључено у тематски блок, пише организатор и предлагач овог блока.

Сви чланови МКС-а сложили су се са наведеним правилима, али је предложено да се елиминише правило којим се учесници у тематском блоку обавезују да користе најмање два словенска језика. На XVII конгресу биће могуће користити било који језик у тематском блоку, на предлог организатора блока.

И расправа о округлим столовима дата је у односу на праксу која је забележена на Београдском конгресу. Подсећа се да је у Београду било 9 округлих столова: 3 на теме конгреса и 6 о другим темама. Број округлих столова ће временом бити одређен: као и код организације претходних конгреса, став по том питању остаје прилично флексибилан. Француски комитет очекује да ће на састанку следеће године предложити тему округлих столова. Позвани су и други национални комитети да изнесу своје предлоге везане за организацију округлих столова. Правила су иста као на претходним конгресима: број референата је до 5, али учесника у дискусији може бити знатно више.

На овом месту треба нагласити да је Међународни славистички центар Филолошког факултета у Београду поднео предлог Округлог стола „Сто година србистике у Француској”, са следећим образложењем:

„Пројекат Међународног славистичког центра „Сто година србистике у Француској” има за циљ да истражи и представи облике утемељења српско-француске културне сарадње од времена када је пре сто година почела организована настава српског језика на универзитетима у Француској, пре свега у Паризу и Стразбуру, што је представљало најеклатантнији пример промовисања Француске као новог центра словенских студија у Западној Европи. Смишљена и успешно спроведена ова замисао приближавања народа, језика и култура пре свега југословенских, а затим и других словенских, са француским народом била је природни резултат остварене сарадње и пријатељства у годинама Првог светског рата.

Интересовање за српски језик у Француској може се пратити од прве половине 19. века, а настављено и појачано током овог века повременим одржавањем предавања на Сорбони и на Колеж де Франс, пуни замах добиће тек у првим деценијама 20. века које ће обележити значајно ангажовање Лиге универзитетских наставника, чији је председник био Александар Белић, и оснивање Института словенских студија у Паризу 1919, чији је први управник био осведочени пријатељ српског народа Ернст Дени. Тада ће један број значајних српских филолога и хуманиста на различите начине – личним присуством и ангажовањем у настави, објављивањем прилога у научним часописима и других информативних текстова у културно-пропагандним гласилима, обраћањем значајним међународним институцијама, настојати да упозна француску јавност са културним стањем у тадашњој Србији а потом у Краљевини Југославији. Поменућемо А. Белића, П. Поповића, М. Ибровца, С. Станојевића, А. Арнаутовића и др., чији су прилози о темама од националног интереса из различитих друштвених области објављивани у овим часописима, а да до данас нису у потпуности познати нашој јавности. Зато се овим пројектом планира њихово представљање и публиковање у едицији МСЦ-а „Слависти који се памте”, како би се српско-француске културне везе представиле и са ове стране.

Други аспект којем ће бити посвећена пажња директно се односи на центре у Француској у којима се предавао српски (српскохрватски) језик. Поред универзитета Сорбона, у периоду 1918–1920. српски језик је у Школи за источне језике у Паризу (INALCO) предавао Миодраг Ибровец, касније професор француског језика на Београдском универзитету, а од 1920. у Школу долази слависта Андре Вајан. Други значајан моменат биће оснивање Института за словенске језике у Стразбуру, где се славистика развијала под руководством познатих слависта Андре Мазона и Лисијена Тенијера. У једном периоду у Француској је било чак 16 лектора српскохрватског језика. Настава српског језика биће представљена

у прилозима србиста/слависта, као и лектора српског језика на француским универзитетима.”

Предложени су следећи учесници и теме:

Проф. др Драгана Мршевић-Радовић: *Дојринос Београдској универзитетској развоју србистике у Француској*

Проф. др Пол Луј Тома: *Србистика у Француској*

Проф. др Ана Батас: *Велика имена француске славистике и србистике*

Проф. др Александар Стефановић: *Српска лингвистика и њени појаси на Сорбони*

Доц. др Катарина Беговић: *Француска на почетку XX века: носилац развоја славистике на Зајпаду*

Учесници у дискусији: „Сто година србистике у Француској”:

Владимир Осипов, Сава Анђелковић, Миливој Сребро, Ливија Екмечић, Јована Сувајџић

Питање квота се од почетка рада новог руководства МКС-а поставило као прворазредно програмско питање. Швајцарски, јапански и турски национални комитети изразили су жељу да повећају своје квоте, док Корејски национални комитет, који се придружио МКС-у на Конгресу у Београду 2018. године, још увек нема ниједно место, а корејске колеге би желеле да добију барем минималну квоту.

Проблем је решен захваљујући двама основним принципима: а) одобрено је појединим националним комитетима да уступе једно или више места другом комитету, ако процене да је њима то место потребније; б) омогућено је новооснованим комитетима да преузму места оних националних комитета који више не постоје (Данска) или одавно више нису активни. Српски национални комитет је поднео молбу да задржи 30 од 50 места на која је имао право као организатор МКС-а у Београду. Такође је предложено да Национални комитет Босне и Херцеговине задржи 9 места (5+4), колико је добио на Београдском конгресу.

После одређене мање прерасподеле места, како би се попунили и новоосновани комитети, МКС је позитивно одговорио на молбу иранских колега, који су изразили жељу да ступе у Комитет.

На заседању МКС-а 30–31. августа 2021. године извршен је избор тематских блокова за XVII међународни конгрес слависта у Паризу. Број пријава, у односу на претходне конгресе (Минск, 25 блокова; Београд 57 пријава, изабрано 32 тематска блока), знатно је већи (77), што је већина чланова Комитета поздравила. Чланови Председништва МКС-а упућени су у то да су тематски блокови као форма конгреса уведени на конгресима у Кракову и у Љубљани. Такође, истакнуто је правило да учесници конгреса могу да учествују максимално у две форме конгреса: секцијски реферат и један тематски блок. На дводневном заседању, у демократској процедури (гласање за сваку пријаву појединачно), прихваћено је

49 пријава, одбијено 26. Два блока су остављена домаћинима за накнадно разматрање. У сваком случају, број од 50-ак прихваћених тематских блокова је највећи број у историји одржавања славистичких конгреса, што је већина чланова Комитета поздравила. Ова форма рада показала се на Београдском конгресу изузетно инспиративном. Закључено је да правила организовања тематских блокова треба да буду очувана: број учесника не сме да премаши 10 чланова, у блоку не сме бити више од два представника из једне земље, што омогућује неопходну интердисциплинарност и сарадњу стручњака из различитих славистичких средина.

У прихватању тематских блокова, истовремено, у обзир је узето и правило да број излагања у оквиру тематских блокова не треба да премаши 50% укупног броја секцијских реферата. Такође је констатовано и да лингвистички тематски блокови превагу над онима који су посвећени науци о књижевности.

Закључак је и да се референтна листа славистичких часописа при МКС-у, која је формирана на Београдском конгресу неизоставно постави на нови сајт МКС-а.

„Омасовити рад комисија, пројеката, научних сесија”

Када је реч о раду комисија при МКС-у, извештај Петра Жењуха, координатора, указао је на велики проблем неактивних и „невидљивих” комисија, као и када је реч о националним комитетима. Жењух је подсетио да је у Београду акредитована 41 комисија, а да је од свих комисија примљено само 18 извештаја. Велики проблем је и тај што делегације не ажурирају листе чланова комисија. Предложене су врло рестриктивне мере: а) смањити број (неактивних) комисија; б) увести строжа правила за рад комисија.

Координатор за комисије при МКС-у, Петер Жењух, уложио је огроман труд да изради нови предлог Статута комисија. На заседању председника комисија МКС-а, који је одржан 26. октобра 2021. године у Братислави, усвојен је предлог новог Статута који је ступио на снагу 1. јула 2022. године, и по коме ће бити акредитоване нове комисије МКС-а на Париском конгресу. Предлог Статута је разматран и једногласно усвојен на заседању МКС-а од 13. децембра 2021. године, које је одржано преко ЗУМ-а (в. Прилог 1).

На заседању МКС-а које је одржано 13. децембра 2021. године преко ЗУМ-а било је речи и о другим важним питањима организовања конгреса у Паризу, као што су питања индивидуалних секцијских реферата, тематских блокова и постера. На писмен упит Савеза славистичких друштава Србије, у коме се изражава недоумица у вези са тим да ли је

неопходно објавити проширене тезе реферата на сајту МКС-а у случају да се до конгреса објави зборник радова учесника конгреса, одговор је да се на сајту могу објавити и тезе до 5 страна (дакле и на једној страни), тако да ова два решења не противурече један другоме.

„Отворити конгрес за младе научне раднике”

Када је реч о постер-рефератима, и овде је однос самерен према Београдском конгресу, на коме је било 35 постера, које су изложили углавном млади научни истраживачи, мастери и докторанди. У самом програму Конгреса постер-реферати били су распоређени према секцијама којима тематски припадају и излагали су се, према могућностима, све време трајања секција, испред сале где се одржавају заседања.

На питање да ли у зборнику националних реферата треба да се нађу и постер-реферати, односно радови који су укључени у тематске блокове (само радови који припадају одређеном националном комитету), одговор је да то зависи од сваког комитета. Пожељно је, међутим, да се постер-реферати нађу у заједничком зборнику, док би се штампањем само дела радова који припадају неком тематском блоку изгубила свест о целини тог блока, који је управо заснован на идеји интерславистичких истраживања одређене тематске области. Штампање зборника радова сваког тематског блока није обавезно, али је оно свакако у надлежности модератора тематског блока, а не националног комитета. Решење је да се на сајту МКС-а нађу резимеи радова свих тематских блокова, као и резимеи свих секцијских реферата, краћи или проширени, а потенцијални штампани зборник радова или пак електронска публикација остаје у домену модератора блокова, односно председника националних комитета. Што се тиче рока за предају теза и резимеа секцијских реферата и тематских блокова, договорено је да за све облике излагања на Конгресу последњи рок буде 1. мај 2023. године. Остаје отворено питање начина излагања постер-реферата и пленарних референата.

„Избећи политику на конгресима...”

Ни данас, као ни у Белићево време, није могуће избећи политику на конгресима. Уосталом, када је реч о развоју славистике у свету, чини се да никада није било већих идеолошких и политичких подела и изазова него данас. Поред рата у Украјини, још један спор је изискивао одређено изјашњавање и ангажовање чланова МКС-а. Спор се тичао статуса македонског језика, који је званично довела у питање Република Бугарска, у вези са процесом приступања Републике Северне Македоније Европској унији.

Већина чланова МКС-а гласала је да се ово питање скине са дневног реда будући да Комитет, као научна организација за коју су објективност, одмереност и уважавање туђих и другачијих научних гледишта инхерентни принципи, није овлашћен да заузима званичан став о овом питању, што не спречава његове чланове да имају своја индивидуална мишљења о овом питању и да их изразе на начин за који нађу да је то сходно.

Када је реч о одређеним идеолошко-политичким концептима, на заседањима МКС-а покренуто је и питање родно осетљивог језика. Тако, изнет је предлог да сам конгрес промени своје име у складу са принципима родне коректности, односно како би се у обзир узела родна ознака његових чланова и чланица: са „Међународног конгреса слависта” у неутрално „Међународни конгрес славистике”, односно „Међународни конгрес слависта и слависткиња”. Већином гласова чланова (и чланица) МКС-а овај предлог није узет у разматрање.

Све време се у фокусу расправе на МКС-у, а што има везе и са местом одржавања конгреса, налази питање како мотивисати истакнуте западне слависте да се укључе у рад МКС-а, и које мере треба предузети да би славистички конгреси што прецизније одражавали модерне трендове у славистици, укључујући западнословенске студије; посебно, са становишта чињенице да је наука о књижевности, која је тренутно једна од водећих грана славистике, слабије заступљена на славистичким конгресима.

„Отклањати аномалије раскинутих научних веза и састављати их поново, свуда и на сваком месту”

У светлу избијања рата у Украјини, Организациони комитет XVII међународног конгреса слависта у Паризу 10. марта 2022. године упутио је молбу председницима националних славистичких комитета и председницима комисија Међународног комитета слависта да се изјасне о судбини конгреса. У писму Француског националног комитета наведене су 4 тачке:

- 1) могућност отказивања конгреса 2023. године;
- 2) могућност одлагања конгреса;
- 3) питање учешћа на конгресу руске делегације;
- 4) питање учешћа на конгресу руске и белоруске делегације.

Француски Организациони комитет је, већином гласова, предложио да се 3. и 4. тачка, које се тичу питања учешћа руске, односно руске и белоруске делегације, решавају на нивоу индивидуалног учешћа (мимо званичних националних комитета Русије и Белорусије), те да се о њима не гласа. С обзиром на то да је ово решење у супротности

са устројством Међународног славистичког комитета, као и са његовим Статутом, Управни одбор ССДС и представник српског комитета у МКС-у, изражавајући дубоко жаљење због невиних жртава у Украјини, заузели су став да се и о тим питањима Скупштина мора изјаснити будући да овај преседан може неповратно нарушити односе у Међународном славистичком комитету и славистичком покрету уопште.

У том смислу, одржана је 23. марта 2022. године ванредна Скупштина Савеза славистичких друштава Србије у Београду, на којој је једногласно усвојен став српског националног комитета, формулисан у „Одговору Организационом комитету XVII међународног конгреса слависта у Паризу 2023. године”:

Поштовани организатори 17. међународног конгреса слависта, уважене колеге, драги слависти,

Као председавајући Међународним славистичким комитетом у периоду од 2013. до 2018. године и домаћини 16. међународног конгреса слависта у Београду са преко 1000 учесника, имамо посебну одговорност када је реч о одржавању 17. међународног конгреса слависта у Паризу. У овом трагичном тренутку по словенске народе и славистику у свету, све активности које се предузимају у склопу припреме конгреса у Паризу морају имати у виду дугогодишњу традицију постојања и рада Међународног славистичког комитета и почивати на његовом Статуу.

На скупштини Савеза славистичких друштава Србије, одржаној 23. марта 2023. године, на којој су присуствовали руководиоци свих славистичких институција у Србији, једногласно је формулисан став српских слависта у вези са организацијом 17. међународног конгреса слависта у Паризу:

– Изражавамо најдубље жаљење због свих невиних жртава рата у Украјини.

– Ако организатор процењује да не постоје услови да се 17. међународни конгрес слависта у Паризу 2023. године одржи (мада постоји још годину и по дана до његовог планираног отварања), сматрамо да је најбоље да се Конгрес у овом тренутку одложи док се не стекну услови за његово одржавање.

– Руски и белоруски слависти имају право да, као и остали, учествују према пропозицијама и правилима МКС-а. Сматрамо да не треба уводити било каква ограничења за њихово учешће јер би то био преседан у историји организовања славистичких конгреса.

– МКС мора бити отворен за нове форме, методе и облике рада, али свако гласање о реструктурирању и изменама у раду МКС-а у овом тренутку може довести до развијања нових антагонизама у славистичком покрету. Наше изјашњавање о Конгресу не треба претворити у гласање о постојању МКС-а, његових органа и тела. **Одбијамо** да се изјашњавамо о

било којим другим питањима, осим оних које је организатор уврстио у агенду нашег састанка 2. априла. Питања реструктурирања МКС-а треба оставити за наредни период и решавати на предстојећем Конгресу, како се то у историји славистике увек радило.

— Сматрамо да би било најбоље да се само изјашњавање председника националних комитета и комисија МКС-а, које је планирано за 2. април, **одложи** због узавреле ситуације за неки погоднији термин, најбоље у августу или септембру ове године. Славистички покрет је на раскрсници. Сви имамо одговорност према његовој прошлости и, још више, будућности.

С колегијалним поздравима,

Проф. др Рајна Драгићевић
председник Савеза славистичких друштава Србије

Проф. др Бошко Сувајић
представник Савеза славистичких друштава Србије
у Међународном славистичком комитету

„Бити изразито отворен за иновације, за нове форме,
методе и облике рада”

Идеја о реформама Међународног комитета слависта и конгресних процедура потиче још из претходног сазива МКС-а:

„Један од најновијих предлога за реформу о којима се изјашњавао МКС у последњем сазиву тицао се одмах неколико крупних питања: 1) одустајања од конгресних квота (учешће без ограничења, где би критеријум за одабир реферата био само њихов квалитет); 2) експертизе свих пријава за конгрес на нивоу МКС-а сазивањем експертског Програмског комитета; 3) одустајања од правила да се реферати објављују пре конгреса, већ да се на нивоу МКС-а оформи експертска Редакција која би, на предлог руководиоца секција, одабрала један број најквалитетнијих реферата презентованих на конгресу; они би били објављени у зборнику који би био својеврсна 'конгресна антологија'; 4) повећања ефикасности рада самог МКС-а кроз избор већег броја чланова Председништва, како би се једни бавили организацијом наредног конгреса, а други 'концептуалним радом', тј. развојем концепција међународне сарадње уз ослонац на анализу стања славистике у земљама-учесницима; то би омогућило напуштање праксе одржавања састанака на годишњем нивоу и састајање МКС-а у интервалима између конгреса МКС само једном. Ови предлози изазвали су праву пометњу међу националним комитетима, па их је МКС на заседању у Београду 2014, после озбиљне дискусије, одбацио и тек одшкринуо врата за неке мање радикалне иновације” (Буњак 2019: 105–106).

Та врата, међутим, била су *широм* одшкринута. На заседањима у Прагу (2015) и Букурешту (2016) под српским председавањем донето је низ важних одлука у правцу модернизовања славистичке конгресне праксе:

– Конгрес се први пут отворио за нову категорију: учеснике без реферата и учеснике са постером. Њихов број износи максимално 20% од квота које важе за сваку земљу.

– Донета је одлука о томе да се материјали за тематске блокове могу припремити за Конгрес и **објављивањем на интернету у електронском облику**.

– Усвојена је **Референтна листа славистичких часописа при МКС-у** и објављена на сајту МКС-а и на сајту Словенске библиотеке у Прагу.

– Први пут је за домаћина **Конгреса МКС-а** изабрана једна **несловенска земља**.

Унутар новог сазива МКС-а идеја о реформама славистичког покрета добила је још снажнији замах. На састанку МКС-а у септембру 2022. године формирана је радна група која је преузела иницијативу за припрему предлога који се односе на: (а) потребу за изменама процедуре за припрему XVII међународног конгреса слависта у Паризу 2025. године; и (б) промене у организационој структури МКС-а и процедури за припрему следећих конгреса слависта. У радну групу МКС-а ушли су, на добровољној бази, следећи чланови: Наталија Берницка (Француска, председник МКС-а), Угјур Бјук (Турска), Данијел Бунчић (Немачка), Синтија Вакарелијска (САД), Антоанета Гранберг (Шведска), Рафаел Гузман Тирадо (Шпанија), Урсула Долежал (Аустрија), Вим Куденис (Белгија), Андреа Лешић-Томас (БиХ), Александар Молдован (Русија), Сињити Мурата (Јапан).

После расправе о првобитном нацрту предлога на састанку МКС-а у марту 2023. године, и низа озбиљних примедби на предлог, радна група је одлучила да у нову верзију не уврсти амандмане на Статут МКС-а. Узевши у обзир да је припрема предстојећег XVII међународног конгреса слависта у Паризу већ увелико спроведена у складу са утврђеним правилима МКС-а, радна група је уважила предлог Организационог одбора XVII конгреса да се оставе непромењене процедуре за експертску процену и подношење пријава учесника овог Конгреса. Предлози се односе искључиво на конгресе после Париског конгреса 2025.

Силвија Вакарелијска, координатор радне групе, која је размотрила примедбе са мартовског заседања МКС-а, поднела је, у новембру 2023. године, ревидиран предлог реформи (в. Прилог бр. 2).

„Неговати традицију међународних славистичких конгреса”

На ванредном заседању МКС-а од 22. децембра 2023. године на дневном реду била је само једна тачка: разматрање последње верзије предлога о реформи рада комитета и измењеној процедури организовања међународних славистичких конгреса.

На предлог који је поднела координатор радне групе Синтија Вакарелијска изнете су снажне резерве чланова комитета из Белорусије, Србије, Словеније, Пољске. Оне би се у основном свеле на следеће тачке.

1. Има много међународних научних конференција и конгреса које користе, углавном, исте научне стандарде, критеријуме и мерила. Међународни конгрес слависта није обична тематска научна конференција, посвећена одређеној проблематици, области, правцима и методама истраживања. Међународни славистички конгреси су сусрети слависта, представника различитих језика, традиција, култура. Конгрес је јединствен и непоновљив, не треба га обезличавати и „терати” да, под изговором тобожње модернизације, постане налик стотинама идентичних научних конференција широм света. Са својим разноврсним формама рада (секцијски реферати, тематски блокови, округли столови, постер-реферати), изложбама славистичких публикација објављених између конгреса, заседањима комисија, стогодишњом традицијом, обухватом који покрива цео словенски и несловенски свет, конгрес је сам по себи **тековина**. Сусрет научника, језика, традиција, култура. Од тога ништа модерније и савременије не може да се замисли.
2. Нико не спори потребу за реформисањем и модернизацијом Међународног славистичког комитета ако то не доводи у питање основне принципе на којима он почива. Међутим, МКС није само једна од многих међународних научних организација, друштава, савеза и асоцијација; реч је о уникалној организацији на свету, која има своја правила, структуру, тела, форме рада, уз то и стогодишњу традицију.
3. Посебно је неуралгична тачка укидања националних квота. Састављачи предлога реформи МКС-а истичу да ове реформе представљају нешто више од пуке модернизације славистичког покрета, инсистирајући на томе да критеријум квота не постоји као релевантан критеријум ни на једној актуелној међународној конференцији или конгресу. Како је наведено, реч је о критеријуму који је можда имао смисла у време хлад-

ног рата, но већ тридесетак година он је изгубио свако значење. Међународне конгресе треба организовати по строго научним критеријумима и општеприхваћеним стандардима за међународне конференције.

4. С друге стране, критичари оваквих реформи (Александар Лукашанец, Бошко Сувајцић, Младен Ухлик, Збигњев Грењ и др.) скренули су пажњу на неколико кључних принципијелних момената. Предложеним решењима улога националних комитета практично би се свела на нулу. Национални комитети би у припреми конгреса имали улогу пуких преносилаца информација, што је савршено недопустиво. Улогу посебног програмског комитета увек су вршили чланови МКС-а на челу са председником МКС-а, који је имао и одлучујућу улогу у припреми Конгреса. Формирање посебног, међународног Програмског комитета усложнило би питање међусобних односа те три организационе структуре у припреми Конгреса: МКС-а (који сачињавају представници свих земаља-учесница), организационог комитета и новоствореног тела, које би преузело највише програмске компетенције организације конгреса. Национални комитети морају имати пресудну улогу у анонимном избору реферата, будући да су они најкомпетентнији да суде о научном квалитету славистике у својој земљи, док би улога тог новог програмског одбора могла бити сведена на постојање некаквог другостепеног филтера, који би могао да уклони некавалитетне реферате из програма. Међутим, и ову улогу је у својој дугој историји обављао МКС, као колективно тело сачињено од највиших представника земаља-чланица.
5. Реформе, ако их буде, морају имати у виду организационе разлике у развоју славистике у различитим земљама-чланицама. Отуда је, како истичу представници Пољске и Чешке, формулација првог става Статута коју је предложио српски комитет прихватљивија од формулације радне групе. Ставу Белорусије, Србије, Словеније, Пољске и Чешке, о потреби налажења баланса између модернизације рада Међународног славистичког комитета и традиције организовања конгреса, прикључили су се у дискусији и представници Летоније, Словачке и других земаља.
6. Могућност да секцијски реферати буду излагани на националним језицима представља једну од највећих вредности и тековина међународних славистичких конгреса. Отуда није прихватљива формулација да пријаве реферата треба да буду

„на енглеском и другим словенским језицима”. Улога националних комитета не исцрпљује се само у томе да прикупљају пријаве за конгрес већ, првенствено, да промовишу Међународни конгрес слависта у појединачним земљама и тиме, посредно, афирмишу развој славистике. Ако би био уведен централизовани међународни програмски одбор, мало је вероватно да би било могуће укључити све оне језике и области које припадају тзв. малим културама и језицима. Зато сматрамо да, у циљу очувања јединствених традиција међународних славистичких конгреса, одлучујућу улогу у селекцији секцијских реферата треба препустити националним комитетима.

7. У структури овог чудесног феномена, који представља јединствену смотру славистике на свету, национални комитети имају кључну улогу. Због чега се изражава сумња у способности националних комитета, који најбоље познају развој славистике и његове носиоце у сопственој средини, да одаберу најквалитетније реферате? Због чега се подозрева у анонимне рецензије које добијају национални комитети, а безрезервно верује анонимним рецензијама некаквог супер-програмског комитета? Постојање националних комитета преко 40 земаља-чланица МКС-а јесте богатство славистичког покрета, његова највећа вредност, а не идеологизовани реликт прошлости подељеног света из времена хладног рата.
8. Међународни конгрес слависта, разноврсношћу својих организационих структура, чудесним сусретом језика и култура, високим научним квалитетом и научном толеранцијом, представља јединствену смотру слависта на свету. Немојмо дозволити да она пропадне због разлога који, држимо, нису научне природе.
9. Свако реформисање Међународног комитета слависта, његових тела и форми рада, у овом сложенем историјском тренутку, неминовно воде ка урушавању конгреса и ограничавању његовог утицаја.

Завршили бисмо и ово излагање реторичким питањем које смо већ поставили у узаврелим дискусијама на заседањима МКС-а: „Имамо ли права да се надамо да први конгрес у једној несловенској земљи неће, истовремено, бити и последњи славистички конгрес уопште?!” С обзиром на став већине учесника у дискусији, верујем да имамо.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, А. „Филолошка конференција у Прагу од 18 до 21 децембра 1930 год.“ *Јужнословенски филолог*, 1931, X/1–3, 186–190.
- Белић, А. *Александар Белић, српски лингвиста века, 1–3*. Књ. 1. *О Александру Белићу на Научном састанку слависта у Вукове дане (1971–2016)*. Д. Мршевић-Радовић, Б. Сувајцић, А. Милановић (ур.). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016.
- Белић, А. *Александар Белић, српски лингвиста века, 1–3*. Књ. 2. *Александар Белић и сирани слависти. Под кровом Српске академије наука и уметности*. Д. Мршевић-Радовић, Б. Сувајцић, С. Танасић. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2017.
- Буњак, П. „О традицијама и перспективама међународног славистичког покрета (поводом XVI међународног конгреса слависта у Београду).“ У: *Раскршћа славистике*. Едиција „Славистички списи“. Београд: Савез славистичких друштава Србије (2019): 69–117.
- Куцаров, И. *Световније форуми на славјанската филологија*. Пловдив: Универзитетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2015.
- Програм: Програм XVI међународног конгреса слависта, Београд, 20–27. VIII 2018. П. Буњак (прир.). Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2019.
- Стазама славистике. *Стазама славистике*. Зборник радова објављених у *Политици* у циклусу *У сусрет Конгресу слависта*, фебруар–август 2018. Р. Драгићевић (ур.). Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018.
- Сувајцић, Б. „У сусрет XVI међународном конгресу слависта у Београду 2018. године.“ У: *Стереотипот в славјанските езици, литератури и култури*. Сборник с доклади от Четирнадесетите међународни славистични чтения, Софија, 26–28 април 2018 г. Том II. Литературознание. Културологија. Антропологија. Фолклористика. Софија (2019): 495–501.
- Тезе и резимеи 1: *Тезе и резимеи у два тома*. Том 1. Језик. Д. Соколовић, С. Милошевић (прир.). Београд: Међународни комитет слависта, Савез славистичких друштава Србије, 2018.
- Тезе и резимеи 2: *Тезе и резимеи у два тома*. Том 2. Књижевност, култура, фолклор. Питања славистике. Т. Ракић, А. Корда Петровић (прир.). Београд: Међународни комитет слависта, Савез славистичких друштава Србије, 2018.
- III међународни конгрес слависта (Београд, 18–25. IX 1939): репринт издање материјала неодржаног конгреса. Б. Станковић (прир.), Београд: Славистичко друштво Србије, 2008.

*

Izveštaj o Međunarodnom slavističkom sastanku održanom u Beogradu od 15. do 21. septembra 1955. (репринт). У: *Александар Белић – српски лингвиста века*. Књ. 1 (зборник радова). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2017.

Oblicza slawistyki: *Oblicza slawistyki. Komisje Międzynarodowego Komitetu Slawistów (1958–2013)*, pod redakcją Stanisława Gajdy. Opole, 2013.

Suvajdžić, B. „Mezinárodní sjezdy slavistů (od Prahy až k Bělehradu).” *Proměny české slavistiky po roce 1989*. Skwarska, K. – Šlaufová, E. Václav Čermák (eds.) (edd.). Praha: Slovanský ústav AV ČR (2020): 369–379.

Бошко Ђ. Сувајдџић

МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОМИТЕТ СЛАВИСТОВ
– ВЫЗОВЫ И ЗАДАЧИ –

Резюме

Существует много научных конференций и конгрессов, которые в основном используют те же научные стандарты и критерии. Международный съезд славистов не представляет собой обыкновенную тематическую научную конференцию, посвященную определенной проблематике, области, направлениям и методам исследования. Международные славистические съезды дают возможность встреч славистов, представителей различных языков, традиций и культур. Съезд – единственный и неповторимый, поэтому не следует его обезличивать и «настаивать», под предлогом якобы модернизации, чтобы он стал похожим на сотни идентичных научных конференций во всем мире. Своими разнообразными формами работы (секционные доклады, тематические блоки, круглые столы, стендовые доклады), выставками славистических публикаций, опубликованных в период между двумя съездами, заседаниями комиссий, столетней традицией, охватом, подразумевающим весь славянский и неславянский мир, съезд сам по себе представляет **достижение**. Встреча ученых, языков, традиций и культур. Ничего более современное и модернистское по отношению к этому нельзя придумать.

Ключевые слова: XVII Международный съезд славистов, Александар Белич, Международный комитет славистов.

ПРИЛОЗИ

Прилог бр. 1. *Статут комисиј при Међународном комитете славистов*

1. Преамбула

- а) Међународне славистичке истраживања производе се на широј интердисциплинарној научној бази.
- б) Исполнителним органом међународног друштва слависта је Међународни комитет слависта (МКС).
- в) МКС оснива и координира рад комисија у области славјанског језикознања, славјанског литературоведења и културе славјана.
- г) Оснивање комисија иницира МКС, група слависта (см. ст. 2 п. d) или национални славистички комитет.

2. Учређење комисија

- а) МКС оснива комисију на основу поданог изјављења кроз секретара-координатора комисија на пленарној седници на међународном сјезду слависта (МСС). Акредитацију комисија МКС ограничавају два следећа друг за другом међународних сјезда слависта.
- б) Комисије МКС састоје се од специјалиста по тематичком правцу комисије. Чланови комисије раде у академичким и универзитетским научно-истраживачким позицијама.
- в) Комисије оснивају се на период пет (5) година, ограничавају се двома следећим друг за другом МСС.
- г) МКС оснива комисију, ако предлог њене организације гарантује научно друштво у саставу как минимум десет (10) слависта из пет (5) држава света.
- д) МКС узима у обзир актуелност програмске оријентације комисије.
- ђ) МКС подржава рад комисија, ствара услове за организационо обезбеђење презентације њиховог рада у оквиру МСС (на пример, излагање публикација, издањих комисијама, у тематичким блокума и на круглим стомама) и гарантује услове за заседање комисија током одржања сјездова слависта.

3. Координатор комисија

- а) МКС изабира секретара-координатора комисија.
- б) Кандидат у секретари-координаторе комисија при МКС је члан МКС или чланом таквог националног комитета слависта, који је део МКС.

- в) Номинацию кандидата на функцию секретаря-координатора комиссий при МКС предлагает Международному комитету славистов новый председатель президиума МКС на своем пленарном заседании на съезде славистов.
- г) Срок полномочий координатора комиссий совпадает со сроком полномочий президиума МКС, который ограничивается двумя идущими подряд международными съездами славистов.
- д) Координатор комиссий при МКС отчитывается о своей деятельности перед президиумом МКС и пленумом МКС.
- ђ) Главной ролью координатора комиссий является координирование комиссий и подача предложений об учреждении комиссий на основе заявки председателя комиссии.
- е) Обязанностью координатора является регулярное уведомление МКС о деятельности комиссий.
- ж) Материалы о деятельности комиссий координатор комиссий получает из отчетов о деятельности комиссий.

4. Деятельность комиссии

- а) Комиссия при МКС тематически и содержательно организует и поддерживает славистические исследования в области своей деятельности. Поддерживает организацию конференций, конгрессов и издание научных публикаций, в которых публикуется хотя бы две трети членов (2/3) комиссии.
- б) Комиссия, учрежденная при МКС, организует сотрудничество со славистическими институтами и отдельными специалистами в тематической области своей деятельности.
- в) Комиссии при МКС ведут свою исследовательскую деятельность автономно. Комиссия использует средства, которые предоставляют грантовые исследовательские агентства в институтах, где заняты члены комиссий.
- г) На заседании комиссии проходят выборы председателя, заместителя председателя и секретаря комиссии. В выборах органов комиссии принимают участие присутствующие на заседании члены комиссии. Выборы председателя, заместителя председателя, секретаря и других органов комиссии происходят на заседании комиссии до подачи заявления об учреждении комиссии или ее аккредитации.

5. Права и обязанности председателя комиссии

- а) За деятельность комиссии отвечает председатель комиссии.
- б) Председателя комиссии избирают члены комиссии, присутствующие на пленарном заседании комиссии. Председателя

- избирают присутствующие члены комиссии с согласия кандидата.
- в) Главной ролью председателя комиссии является научно-организационная деятельность, приглашение и выбор специалистов, которые могут участвовать в деятельности комиссии.
 - г) Председатель комиссии планирует ее деятельность и определяет ее организационную структуру.
 - д) Обязанностью председателя является коммуникация с координатором комиссий при МКС. Председатель комиссии обязан безотлагательно уведомить координатора комиссий при МКС обо всех изменениях в составе и организационной структуре комиссии.
 - ђ) Председатель комиссии регулярно сообщает о деятельности комиссии координатору комиссий при МКС формой промежуточного и финального отчета о деятельности.
 - е) Промежуточный отчет о деятельности комиссии председатель комиссии подает координатору комиссий при МКС не позже конца июня второго года от учреждения комиссии.
 - ж) Финальный отчет о деятельности председатель комиссии подает координатору комиссий при МКС до конца июня пятого года деятельности комиссии, в тот же год проходит съезд славистов.
 - з) Заявление об учреждении комиссии председатель комиссии подаёт координатору комиссий при МКС не позже открытия съезда. Заявление об учреждении комиссии содержит план деятельности комиссии, список членов комиссии, её организационную структуру и протокол заседания комиссии, на котором был избран председатель и органы комиссии.
 - и) Международный комитет славистов обсуждает и одобряет учреждение комиссии на основе поданного заявления на пленарном заседании в рамках текущего съезда славистов. Продолжение деятельности комиссий одобряется при условии подачи обновленного заявления.

6. Члены и органы комиссий

- а) Члены комиссии представляют институции и страны, в которых они ведут свою научно-исследовательскую деятельность. Необходимо, чтобы членами комиссий были и члены МКС.
- б) Председатель комиссии выставляет кандидатуры членов комиссии на голосование пленуму комиссии на основе собственного решения, по рекомендации МКС, национального комитета или хотя бы одного члена комиссии.

- в) Член комиссии имеет право избирать и быть избранным во все органы комиссии, имеет право подавать предложения и голосовать за предложения, поданные на заседаниях комиссии; имеет право на информацию о деятельности комиссии и о всех мероприятиях, которые организует комиссия.
- г) Член комиссии обязан соблюдать статут МКС, статут комиссии, выступать в соответствии с предназначением комиссии и активно участвовать в ее деятельности.
- д) Членство комиссии утрачивается выходом члена из комиссии, смертью члена или аннулированием членства в комиссии. Причиной аннуляции членства в комиссии может быть пассивность члена и его незаинтересованность в деятельности комиссии в течение одного срока ее деятельности.
- ђ) Изменения в составе членов комиссии обсуждаются на заседаниях президиума комиссии и одобряются большинством голосов присутствующих членов на заседаниях пленума комиссии.
- е) Органами комиссии являются: пленум комиссии, председатель, заместитель председателя и секретарь комиссии. Председатель, заместитель председателя и секретарь комиссии вместе составляют президиум комиссии.
- ж) Пленум комиссии является высшим органом комиссии, все члены комиссии входят в пленум.
- з) Пленум комиссии собирается как минимум дважды за пять лет или по необходимости. Заседание пленума созывает председатель комиссии на основе решения президиума комиссии или на основе требования более чем трети активных членов комиссии.
- и) Заседания комиссии можно объединять со специализированными семинарами, конференциями или конгрессами, в которых могут принимать участие члены МКС, национальных комитетов и не члены комиссии.
- ј) Пленум принимает решения большинством голосов присутствующих членов. Большинство голосов присутствующих членов пленум принимает решения также о научно-организационной деятельности комиссии. При равенстве голосов определяющим является голос председателя.
- к) Пленум комиссии избирает среди своих членов председателя, заместителя председателя и секретаря, которые вместе составляют президиум комиссии.
- л) Пленарное собрание комиссии выставляет кандидатуры членов президиума с согласия кандидатов занимать пост в президиуме комиссии.

- л) Пленум комиссии избирает почётных членов комиссии.
- м) Почётным членом комиссии может стать только действительный член комиссии.
- н) Почётный член имеет право участвовать в деятельности комиссии. Почётный член имеет право на информацию о деятельности комиссии и о всех мероприятиях, которые организует комиссия, имеет право работать во вспомогательных органах, которые учреждает президиум комиссии.
- нь) Почётный член комиссии не имеет права избирать и быть избранным в президиум комиссии.
- о) Членство и почётное членство в комиссии утрачивается выходом члена из комиссии или смертью члена.

7. Временное постановление

- а) Настоящие постановления были рассмотрены и одобрены на заседании председателей комиссий в Братиславе
- б) Пленум Международного комитета славистов одобрил отдельные постановления в
- в) Статут комиссий Международного комитета славистов вступает в силу с

Приложение

ЗАЯВЛЕНИЕ ОБ УЧРЕЖДЕНИИ КОМИССИИ ИЛИ О ПРОДОЛЖЕНИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОМИССИИ ПРИ МКС*

- I. Название комиссии
- II. Тематическое и научно-исследовательское направление комиссии (до 1800 символов)
- III. Председатель комиссии (*указать имя, фамилию, титулы, страну*):
- IV. Органы комиссии
- V. Адрес электронной почты председателя и контактных лиц
- VI. Рабочий адрес председателя комиссии
- VII. Список членов комиссии
- VIII. Сайт комиссии
- IX. Статут комиссии
- X. Отчёт о деятельности комиссии
- XI. Программа деятельности комиссии на пять лет
- XII. Протокол учредительного заседания комиссии с выборами председателя комиссии

* Заявление комиссии подается на одном из славянских языков, на английском или немецком языке.

Прилог бр. 2. Предложения

МКС является международным научным сообществом, поэтому он не должен зависеть от национальных интересов отдельных стран. Система квот, принятая в МКС до сегодняшнего дня, противоречит статусу МКС, как международному научному сообществу, и не соответствует современной практике международной науке. В связи с вышесказанным и основываясь на итогах, проведенных в формате онлайн заседаний и обсуждений по электронной почте, рабочая группа пришла к следующим решениям, которые она предлагает на рассмотрение всех членов МКС.

1. Программный комитет

Рабочая группа предлагает, чтобы рассмотрение заявок на съезды входило в компетенцию Программного комитета МКС. Предлагаются следующие изменения, чтобы облегчить бремя этой дополнительной работы для Программного комитета.

А. Структура Программного комитета:

1. В Программный комитет входят специалисты трех научных направлений: (а) литература, (б) лингвистика, и (в) остальные гуманитарские области (напр. культура, фольклор, изобразительное искусство, музыка).
2. Программный комитет состоит по крайней мере из семи членов, и из них будет по крайней мере два представителя по каждому из трех выше указанных направлений.
3. Члены Программного комитета избираются президиумом МКС.

Полномочия Программного комитета действительны в течение подготовки к очередному Съезду: они вступают в силу сразу по окончании предыдущего съезда и заканчиваются по окончании следующего.

4. Чтобы облегчить процесс обмена информацией между Организационным и Программным комитетами, председатель или секретарь Программного комитета должен одновременно являться членом Организационного комитета, и наоборот: председатель или секретарь Организационного комитета должен одновременно являться членом Программного комитета.

Б. Процедура рассмотрения заявок на индивидуальные доклады

Чтобы Съезды соответствовали современным международным стандартам, разработку программы съезда и проведение экспертизы заявок должен осуществлять Программный комитет, а не национальные комитеты. Предлагается осуществлять экспертизу заявок на базе уже существующих международных комиссий МКС с участием дополнительных экспертов, приглашенных Программным комитетом. Во избежание конфликта интересов, экспертиза должна проводиться анонимно: у экспертов не должно быть доступа к информации об имени и гражданстве заявителя.

После рецензирования специалистами заявки не возвращаются в национальные комитеты на повторную экспертизу. Такой вариант, предложенный в ходе обсуждения первой версии наших предложений, не соответствует стандартам современных международных научных организаций, которые не зависят от гражданства заявителей или от интересов отдельных стран. Рабочая группа уверена, что Программный комитет выберет компетентных рецензентов, знакомых с национальными научными традициями, обозначенными темой заявки. Таким образом, процедура пересмотра заявок национальными комитетами, противоречащая к тому же международным нормам, представляется излишней.

1. Кандидаты должны высылать свои заявки в Программный комитет в приложении к своему электронному письму. В сопроводительном электронном письме указываются имя и национальная принадлежность заявителя, но в самой заявке эта информация должна отсутствовать.
2. Программный комитет распределяет полученные анонимные заявки среди соответствующих научных комиссий при МКС. Чтобы облегчить эту процедуру, заявитель должен указать в заявке не только соответствующую своему докладу тему, но и то, какая, по его мнению, научная комиссия при МКС является компетентной для рецензирования его доклада. Если понадобится, заявитель может указать в заявке, что он не знает, какая комиссия компетентна для рецензирования его доклада, или что такой комиссии не существует в списке комиссий при МКС.
3. Перед каждым Съездом, каждая научная комиссия при МКС составляет обновленный список специализаций каждого ее члена. Обновленные списки посылаются Программному комитету, который на их основе будет выбирать рецензента для каждой заявки. Предлагается, чтобы МКС разработал электронную базу данных с именами специалистов, что облегчит эту работу. В тех случаях, когда никто в научных коммисси-

ях не указывал в списке специализацию, которая, по мнению Программного комитета, пересекается с темой данной заявки, Программный комитет может попросить председателей комиссий, наиболее близких к теме заявки, рекомендовать внешнего специалиста.

4. Программный комитет посылает просьбу о рецензировании избранным им специалистам. Если специалист не может рецензировать заявку, Программный комитет попросит другого специалиста. Программный комитет может попросить, чтобы один специалист рецензировал несколько заявок.
5. Программный комитет составляет инструкции по рецензированию, которые он посылает каждому рецензенту. Система оценок заявок будет состоять из десяти баллов. Таким образом, если понадобится, Программный комитет сможет легко установить точку отсечения после того, как он получил оценки от рецензентов, чтобы число принятых заявок не превышало определенное им максимальное число участников в Съезде.
6. Заявки могут быть написаны на английском или на любом славянском языке.
7. В соответствии с современными международными нормами для научных конференций, национальные квоты должны быть отменены, однако, чтобы обеспечить участие представленных на МКС малых стран и языковых групп (напр., лужичан) будет установлен минимум из пяти принятых заявок на каждую представленную на МКС страну или языковую группу. После того, как рецензенты пришлют свои решения Программному комитету, комитет проверит национальную (или языковую) принадлежность авторов всех принятых заявок, чтобы обеспечить минимальную квоту из пяти заявок на каждую страну или языковую группу. Если у какой-то страны или языковой группы меньше пяти принятых заявок, Программный комитет примет из отклоненных заявок те заявки, набравшие самое высокое число баллов, чтобы, таким образом, добрать недостающее число заявок. Если у отдельной страны или языковой группы меньше пяти поданных заявок, то все они будут приняты.
8. Заявки на круглые столы и постеры рецензирует Программный комитет. Заявки на тематические блоки рецензируются, как и прежде, самим МКС.

II. Национальные комитеты

А. Состав национальных комитетов.

Национальные комитеты МКС состоят из национальных профессиональных объединений славистов (т.е., объединений, к которым может присоединяться любой славист). Если какая-то страна или языковая группа имеет одно такое объединение славистов, то (а) оно может служить в качестве национального комитета; или (б) действующий национальный комитет этой страны или языковой группы может создать отдельную организацию, целью (или одной из целей) которой будет представительство в качестве национального комитета.

Если у какой-то страны или языковой группы больше одного объединения славистов, то действующий национальный комитет может (а) назначить одно из объединений в качестве национального комитета; (б) создать национальный комитет из обоих объединений; (г) установить отдельное объединение, целью (или одной из целей) которого будет представительство в качестве национального комитета; или (д) использовать другие подходящие средства, чтобы создать национальный комитет. Только один человек, однако, может голосовать в заседаниях МКС в качестве председателя или представителя национального комитета.

Если у какой-то страны или языковой группы нет национально-профессионального объединения славистов, то действующий национальный комитет (а) создает такое объединение, целью (или одной из целей) которого будет представительство в качестве национального комитета; или (б) использует другие подходящие средства, чтобы создать такое объединение.

Б. Цели национальных комитетов по отношению к МКС

Несмотря на то, что национальные комитеты больше не будут отбирать и рецензировать заявки из своих стран, национальные комитеты все еще будут решать значительные для МКС вопросы, такие, например, как перенос парижского Съезда до 2025 г., выбор президиума и местонахождения следующего Съезда, выбор пленарных докладчиков на Съезде, и более широкие вопросы, касающиеся организации Съездов и структуры МКС.

III. Президиум МКС

Предлагается, чтобы по крайней мере один из вице-президентов МКС не был из страны, в которой планируется проведение очередного съезда, и чтобы по крайней мере одно из должностных лиц было из страны организатора.

Полномочия Президиума МКС действены от конца одного Съезда до конца следующего.

IV. Вебсайт.

Необходимо обеспечить создание нового сайта МКС, регулярно освещающего его деятельность, в том числе работу научных комиссий, подготовку съездов (с интерактивным приложением для проведения экспертизы заявок) и др.

28. 11. 2023.

Синтия Вакарелийска
координатор рабочей группы

ПРОФ. ДР РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ
Председник Савеза славистичких друштава Србије

ЗАВРШНЕ РЕЧИ ПРЕДСЕДНИКА САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ НА ЗАТВАРАЊУ КОНГРЕСА

Поштоване колеге, драги пријатељи,

Имам част и задовољство да затворим XIX конгрес Савеза славистичких друштава Србије. Током протекла три дана имали смо прилике да присуствујемо садржајним и занимљивим секцијама посвећеним српском језику, словенским језицима, српској књижевности и словенским књижевностима. Организована су два округла стола о актуелним питањима српског језика и књижевности и актуелним питањима словенских језика у Републици Србији. Присуствовали смо изложби књига реномираних славистичких издавачких кућа. Сви догађаји били су посећени, 90% предвиђеног програма је реализовано. Дискусије су биле плодне, атмосфера пријатељска и конструктивна.

Хтела бих да захвалим члановима Програмског и Организационог одбора, без којих би овај конгрес било немогуће реализовати. Председник Организационог одбора, проф. Вељко Брборић, водио је рачуна о свим техничким детаљима и добро испланираном организацијом омогућио нам да се у конкретне организационе задатке интензивно укључимо тек неколико дана пред сам Конгрес. То је било могуће захваљујући беспрекорно испланираним корацима које су још током прошле године одредили проф. Вељко Брборић и проф. Далибор Соколовић, потпредседник Организационог одбора. Велику захвалност дугујемо Друштву за српски језик и књижевност Србије и председнику проф. Весни Ломпар, као и Славистичком друштву Србије, којем председава проф. Биљана Марић, без чије подршке би овај конгрес био незамислив. У сваком тренутку могли смо рачунати на несебичну помоћ професора Мине Ђурић и наших доцената Бранка Вранеша, Весне Николић, Валентине Илић, Тање Гаев, Николе Радосављевића, мастера Стефана Милошевића и ненадмашне Марије Запутил. Веома смо захвални студентима волонтерима који су добровољно прихватили да нам помогну иако нам следеће

недеље почиње пети испитни рок. Оно што оставља најлепши утисак у организацији овог конгреса јесте плодносна сарадња и искрено пријатељство Катедре за српски језик са јужнословенским језицима, Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима и Катедре за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду. Наши професори и наши студенти сложено и срдечно угостили су колеге из целе Србије и госте из Републике Српске и показали колики потенцијал има и у будућности може имати сарадња наше три катедре.

Захваљујемо и свим учесницима Конгреса, и онима са рефератима и онима без реферата, на учешћу на нашем конгресу, на избору занимљивих тема и потреби да представе своја истраживања и изнесу мишљење о различитим славистичким питањима.

Објавићемо зборник реферата са овог Конгреса и тако ћемо омогућити и другим колегама да се упознају са резултатима нашег рада. Упутства о објављивању радова ускоро ћете добити електронским путем.

Поштоване колеге,

Дозволите ми да на самом крају изнесем главне закључке и запажања са Конгреса. Захвалност за закључке дугујем проф. др Биљани Марић, проф. др Мини Ђурић, доц. др Весни Николић, доц. др Валентини Илић, доц. др Николи Радосављевићу и доц. др Бранку Вранешу.

ЗАКЉУЧЦИ И ЗАПАЖАЊА СА XIX КОНГРЕСА СЛАВИСТА

САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ

Од општих тема у вези са српским језиком највише се расправљало о тзв. „родно осетљивом језику“.

Учесници Конгреса сложено су стали против облигаторности употребе тзв. „родно осетљивог језика“ и било каквог уплитања идеологије у норму српског стандардног језика.

Пажња учесника била је посвећена и питањима наставе Српског језика и књижевности, као и образовања уопште.

Истакнуто је да се мотивација и пажња ученика драматично смањују из генерације у генерацију.

Указано је на све већу потребу за информатичким (дигиталним) алатима и информационо-комуникационим технологијама у настави и науци.

Скренута је пажња на значај визуелизације наставних садржаја, којима би се они приближили ученицима.

Указано је на значај игре и хумора у наставном процесу.

Наглашена је потреба за израдом школског речника јер су постојећи описни речници ученицима неразумљиви и скоро неупотребљиви.

Велика пажња посвећена је значају пројектне наставе, под којом се подразумева удруживање ученика приликом израде заједничких, обично интердисциплинарних пројеката, повезивања више различитих научних и уметничких области, поља и дисциплина.

Скренута је пажња на значај међународних пројеката и умрежавања наставника и ученика из Србије, региона и света путем интернет платформи.

Указано је на важност и ургентност институционалног и личног ангажовања на очувању, настави и промоцији српског језика и књижевности у иностранству.

Истакнута је потреба да се повећа број часова Српског језика и књижевности у основним и средњим школама (да би се наставни програми могли у целости реализовати).

Постоји потреба за реорганизацијом обавезних и изборних предмета у основној школи, путем којих би се могао повећати и број часова Српског језика, што би довело до успешније реализације наставних садржаја, али и до развоја читалачких компетенција.

Чини се потребним да се у оквиру округлог стола понуди дискусија поводом новина у програмима књижевности у настави основних и средњих школа, а посебно поводом тога колико су одређена књижевна дела по темама, мотивима, стилу, проблемима којима се баве одговарајућа за узраст којем су намењена, као и колико у неким периодима образовања у односу на постојеће програме недостају дела која би још више подстицала стваралачке компетенције ученика и генерално позитивније сагледавање света.

Предложено је да се организује стручни скуп о такмичењима из српског језика и књижевности (са подтемама као што су методика и методологија израде тестова, рад наставника на припреми ученика за такмичење, праћење резултата награђених ученика након такмичења итд.).

У вези са универзитетском наставом, примећено је следеће:

Расправа се водила о разлозима који су довели до драматичног пада броја студената на катедрама за српски језик у целој Србији.

Методика универзитетске наставе је веома запостављена и треба је развијати.

Примећено је да је озбиљно нарушено достојанство докторских студија и докторских дисертација и да су преко потребне озбиљне реформе у тој области.

Учесници су расправљали и о ситуацији у вези са другим словенским језицима.

У вези са словенским језицима у Републици Србији предложено је да држава осмисли стратегију у вези са наставом страних језика, како се не би форсирали неки језици на штету других.

Истакнути су различити облици проблема у међународној сарадњи због руско-украјинског сукоба.

ВЕСНА С. НИКОЛИЋ*
ВАЛЕНТИНА М. ИЛИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

КОНГРЕС САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ – ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ И БУДУЊНОСТ**

Рад се састоји из четири дела – у првом делу је дат кратак осврт на историјат конгреса Савеза славистичких друштава Србије, други је посвећен XIX конгресу ССДС, који је од 23. до 25. августа 2023. године одржан на Филолошком факултету у Београду, у трећем делу представљају се закључци који су резултат ранијих конгресних заседања, док су у четвртном делу, у светлу актуелних и глобалних тенденција, приказани и анализирани закључци недавно завршеног конгреса.

Кључне речи: XIX конгрес Савеза славистичких друштава Србије, славистика, србистика, методика наставе, образовање, основна школа, средња школа, универзитет.

1. Историјат конгреса Савеза славистичких друштава Србије

Савез славистичких друштава Србије (раније Југославије), од самог конституисања и иницијалне идеје о одржавању националних славистичких конгреса, имао је циљ да повезује стручњаке за српски(-српскохрватски) језик и књижевност са стручњацима за друге словенске језике и књижевности, односно да на заједничком послу унапређења наставе језика и књижевности уједињује универзитетске професоре и професоре основних и средњих школа. Како Р. Драгићевић истиче (2023: 41), циљ тог повезивања, осим рада на унапређивању наставе српског и руског језика, јесте и усавршавање професора и обједињавање идеја и предлога за састављање сврсисходнијих наставних планова и програма,

* vesna.nikolic@fil.bg.ac.rs (ORCID: 0000-0002-9194-1759); valentina.ilic@fil.bg.ac.rs (ORCID: 0000-0002-5531-0634).

** Овај рад објављен је у часопису *Књижевност и језик*, бр. LXX/2 (2023), стр. 369–390. <https://doi.org/10.18485/kij.2023.70.2.12>. Овде је рад прештампан уз минималне техничке корекције.

а конгреси су уједно представљали и прилику да се колеге међусобно упознају, размене мишљења и науче како што ефикасније предавати одређене наставне јединице. Поред тога, национални славистички конгреси су од самог почетка били места на којима су се слависти могли упутити у најновија научна достигнућа на пољу словенских језика и књижевности и чути предлоге за њихово укључивање у универзитетску и школску наставу.

Говорити о историјату конгреса Савеза славистичких друштава Србије значи вратити се готово 70 година у прошлост, у сада већ далеку 1955. годину, када је од 23. до 28. маја у Скопљу и Охриду одржано Саветовање слависта Југославије. Из чланка М. Лалевића посвећеног управо овом саветовању може се добити информативна слика стања у школству југословенских република средином XX века. Како аутор истиче, из разноврсних реферата саопштених током трајања Саветовања могло се сазнати да су наставници матерњег језика преоптерећени бројем часова, да је писменост ученика и знање језика слабије него када је у питању књижевност, да је стручних кадрова мало, да недостају бројни уџбеници и приручници, да честе промене програма отежавају наставницима посао, да је настава језика у старијим разредима обично запостављена, да су активи недовољно активни и сл. (Лалевић 1955: 461). Аутор читаоце обавештава и о томе да су реферати и плодна дискусија након њих указали и на бројне друге проблеме у настави: на претерано захтевање учења биографских података, на непотребни историцизам, на потребу прилагођавања наставе на универзитетима потребама средње школе, на проблем наставе језика у стручним школама, на неопходност да стручна лица и стручна тела састављају програме за све школе итд. (*исто*, 462).¹

За овим саветовањем уследио је Први конгрес југословенских слависта, који је од 11. до 14. септембра 1957. године одржан у Београду у организацији Савеза славистичких друштава ФНРЈ уз учешће великог броја научних радника и наставника из свих југословенских република. Из хронике овог скупа можемо видети да су теме биле углавном посвећене историји језика, дијалектологији, стилистици, историји и проблемима проучавања књижевности, као и природи и месту наставе језика и књижевности у вишим разредима средње школе (в. Аранђеловић-Живковић 1957–1958: 339–344).

Савез славистичких друштава Југославије (касније Србије) настао је да редовно периодично одржава југословенске конгресе слависта, па је тако Други конгрес слависта одржан у Загребу 1959. године, трећи у Љубљани 1961, четврти у Охриду 1963, пети у Сарајеву 1965, шести у

¹ Хронике многих конгреса Савеза славистичких друштава могу се у електронском облику наћи на адреси: <https://ssds.org.rs/istorija/>.

Будви 1966, седми у Београду 1972, осми у Загребу 1975, девети на Бледу 1979, десети конгрес је одржан у Струги 1982, једанаести у Сарајеву 1985, дванаести у Новом Саду 1988, тринаести у Београду 1994, четрнаести у Будви 1997, петнаести у Нишу 2001, шеснаести у Врњачкој Бањи 2005, седамнаести у Сокобањи 2009, а осамнаести у Београду 2014. године (исп. Ђурановић 1979; Долган 1980; Драгићевић 2023: 42).

Значајан допринос националним славистичким конгресима дали су многи чувени југословенски филолози попут А. Белића, М. Стевановића, П. Ивића, М. Ивић, Б. Конеског, М. Павловића, Ј. Вуковића, М. Храсте, Д. Брозовића, М. Николића, А. Пеца, М. Пешикана и многих других, али и многи вредни прегатоци на пољу славистике које је историја неправедно заборавила.

Сви досадашњи конгреси били су организовани кроз рад у секцијама (обично три или четири секције посвећене лингвистици, књижевности и методици), док је број реферата варирао од конгреса до конгреса, при чему је на појединим окупљањима било и преко стотину реферата. Реферати представљени на југословенским славистичким конгресима представљају драгоцену сведочанство о развоју славистике у Југославији и Србији, еволуцији научне мисли на нашим просторима, сменама научних парадигми, али и проблемима наставе на свим нивоима образовања, положаја наставног кадра, па чак и политичким превирањима и догађајима који су обележили нашу прошлост. Већ је и сам поглед на наслове излагања довољан да се закључи да су теме конгреса биле веома разноврсне – некада веома уопштене и сумативне (нпр. „Резултати и струјања у славистици у светлу IV међународног конгреса слависта” П. Ивић, „Данашњи задаци науке о српскохрватском језику у Југославији” Ј. Вуковић (II конгрес), „Данашњи правци у лингвистици” М. Ивић, „Актуелни проблеми савремене лингвистике” М. Кравар (III конгрес), „Данашња наша књижевност и данашња наша стварност” Д. Митрев (IV конгрес), „Стање и проблеми у југославенској лингвистици” Д. Брозовић (VI конгрес) итд.), а некада врло уско усмерене на појединачне проблеме (в. детаљније у Аранђеловић-Живковић 1959–1960; Николић 1961–1962; Морачић 1963а; Морачић 1969 и другим хроникама). Тенденција да све већој специјализацији тема славистичких реферата бележи се од 70-их година прошлог века (Морачић 1972: 89). У исто време запажају се и заокрети на методолошком плану славистичких истраживања: све више пажње привлаче реферати засновани на контрастивном методу (Мулц 1976: 467).

2. XIX конгрес Савеза славистичких друштава Србије

Последњи, Деветнаести конгрес Савеза славистичких друштава Србије, под називом *Савремено проучавање српског језика и књижевности и других словенских језика и књижевности као мајерњих, инословенских и сираних*, одржан је од 23. до 25. августа 2023. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Обухватио је три уже подтеме, у оквиру којих су учесници могли да пријаве своје реферате: *Прошлости, садашњости и будућности српског и других словенских језика, Актуелна питања српске и других словенских књижевности и Методика српског и других словенских језика и књижевности*. У духу добре и утемељене праксе и поштовања традиције, и на овом конгресу су учешће узели и универзитетски професори и наставници и професори из основних и средњих школа, као и научни делатници из наших најзначајнијих института, пре свега из Института за српски језик САНУ. Током три дана трајања Конгреса, учесници су били у прилици да чују 77 реферата (од 86 пријављених) организованих у два блока пленарних предавања и осам секција, присуствују двама округлим столовима и посете изложбу књига најважнијих славистичких институција, као и њихову промоцију. Важно је нагласити да су на XIX конгресу учествовали представници свих србистичких и славистичких катедара из Србије (Београд, Нови Сад, Крагујевац, Ниш, Приштина (са привременим седиштем у Косовској Митровици), Нови Пазар), као и наставници и професори из многих градова широм Србије (Београд, Смедерево, Панчево, Крушевац, Крагујевац, Смедеревска Паланка, Лесковац, Књажевац, Пожега, Нови Пазар, Зрењанин, Врање), али и наставници српског језика у Француској и Немачкој, што само сведочи о важности конгреса и његовој улози у проучавању и неговању словенских језика, књижевности и култура. Пред почетак Конгреса учесници су уз *Програм* добили и *Књигу резимеа* (прир. Д. Соколовић, В. Илић и В. Николић).

Деветнаести конгрес Савеза започео је свечаним отварањем у сали 11 Филолошког факултета. Присутне је најпре поздравила проф. др Рајна Драгићевић, председник Савеза славистичких друштава Србије, затим им је добродошлицу у име управе Факултета пожелео доц. др Јован Чудомировић, продекан за наставу Филолошког факултета, а свечани део отварања Конгреса завршен је поздравним речима проф. др Биљане Марић, председника Славистичког друштва Србије, и проф. др Весне Ломпар, председника Друштва за српски језик и књижевност Србије. Након уприличеног коктела, радни део Конгреса настављен је пленарним предавањима. Част да одржи прво пленарно предавање припала је проф. др Љиљани Бајић, која је до 2017. године била председник Савеза

славистичких друштава Србије. Она је Конгрес отворила рефератом под називом *Методика наставе српског језика и књижевности као развојна научна дисциплина*, потом је проф. др Валентина Питулић говорила о *Ђурђевским песмама и обичајима са Косова и Метохије у записима руског конзула Ивана Степановича Јастребова*, док је пленарни део завршен рефератом проф. др Срета Танасића, председника Одбора за стандардизацију српског језика, *Актуелни процеси у систему везника временских реченица у савременом српском језику*. Након краће паузе рад је настављен у четири поподневне секције.

У првој секцији, *Актуелни теоријско-методолошки проблеми проучавања српског језика*, саопштено је девет реферата. Део излагања био је посвећен конкретним проблемима изучавања одређених области српског језика: Милош Ковачевић, *Изражавање временске непосредности зависносложеном реченицом*, Вељко Брборић, *Вештачка именовања женских занимања на примеру сјорша – шерор над језиком*, Владимир Поломац, *Старо српско писано и штампано наслеђе: нове перспективе истраживања помоћу вештачке интелигенције*, Ивана Лазић Коњик и Стана Ристић, *Концепт СРПСКИ ЈЕЗИК на анкетном и асоцијативним материјалу*, Владан Јовановић, *О изворима језичке траге из удаљенијих (периферних) области српског језичког простора у великом Академијном речнику*, док су остала саопштења била општија и давала преглед рада одређених институција или указивала на проблеме са којима се српски језик генерално суочава: Исидора Бјелаковић, *Одељење за књижевност и језик Матице српске (пројекти и активности)*, Марина Спасојевић, *Проучавање српског језика у Институту за српски језик САНУ: прошлости, садашњости и будућности*, Драгана Новаков, *Српски језик којем прећи нестанак*, Јована Јовановић, *Развој српске теоријске лексикографије од 80-их година XX века до данас*. Већ наслови реферата представљених у првој секцији потврђују констатацију изнету у уводном делу овога рада да су теме на конгресима одувек биле веома разноврсне – некада прилично партикуларне, а некада веома опште и прегледне.

Друга секција, *Савремено изучавање српске књижевности (методолошки, теоријски, компаративни приступи)*, обухватила је десет занимљивих и актуелних излагања посвећених проучавању српске књижевности и њеном месту у контексту осталих словенских књижевности. Рад у овој секцији отворила је Оливера Радуловић рефератом под насловом *Андрићеве молитве*, који је био посвећен молитвама „Човекова молитва“, „Боже, не допусти да срце наше остане празно“ и „Ни бога ни молитава“. Затим је Драгана Вукићевић, у реферату под називом *Књижевна костографија*, говорила о сарадњи студената Српске књижевности са Филолошког факултета у Београду и студената Сценског костима са Факултета примењених уметности на истоименом пројекту.

Мина Ђурић поднела је реферат под називом *Српска и словенска књижевност као део глобалних литерарних студија*, након чега је Бранко Вранеш говорио о *Фиџури Дон Кихота у српској модернизистичкој поезији*. Савременој српској књижевности био је посвећен и реферат Софије Филипов Радуловић *Коментарски дискурс у стиховима* Лирике Итаке и Итаке и коментара. Адријана Цветановић реферисала је о *Позицији проскрибованих писаца српске књижевности између два рата – између идеологије и књижевности*, након чега је уследио реферат Снежане Марковић *Интертекстуалност као начин комуникације романа* Дервиш и смрт Меше Селимовића са другим књижевним делима. У завршном делу ове секције своје реферате представиле су Јелица Живановић – *Наслеђе симболизма у поезији* Милована Данојлића, Милица Софинкић – *Пићање аутофикције у Априлу у Берлину* Даше Дрнђић и Наталија Лудошки – *Етнисицијални есимизам или хуманистичка оптика човека и света у средњошколској настави књижевности*. Као што се из предочених наслова може видети, у секцији посвећеној српској књижевности доминирале су теме из савременог књижевног стваралаштва.

Трећа секција била је посвећена осталим словенским језицима – *Савремено изучавање словенских језика и књижевности као инословенских и страних* – и у оквиру ове секције изложено је девет реферата, пре свега из области русистике, али су своје заслужено место добили и словачки и украјински језик. Секцију је отворила Биљана Марић са темом *Конструкције са џућим говором као средство актуализације синтаксичког плана у савременој руској књижевности*, затим је Зузана Чижикова говорила о *Поезији* Ненаписаног романа *Станислава Ракуса*, док је Јелена Гинић поднела реферат под насловом *Варијантност у изговору удвојених суласника на границама морфема у руском језику (на материјалу ортојских речника РАН)*. Зузана Тирова је своје излагање посветила *Прошлости, садашњости и будућности* словакистике у Србији, након чега је Тања Гаев говорила о *Украјинском језику, књижевности и култури и њиховој перспективи након завршетка рата у Украјини*. Крај секције обележиле су теме посвећене руском језику и руској књижевности: Ана Јаковљевић Радуновић – *Савремена руска документаристичка проза: Павле Басински и Леонид Јузефович*, Лука Меденица и Стефан Милошевић – *Грамастичке прешке на почетном нивоу усвајања руског језика у писаној и усменој продукцији (у српској језичкој средини)*, Срђан Петровић – *Лингвокултуролошки речници руског језика као извор података о религији и Марија Опачић – Вишечлани реченични комплекси мешовитости у руском и српском језику*. Важно је запазити да су реферати и у овој секцији били врло разноврсни и да су покрили проблеме и из области језика и из сфере књижевности и да су, када је језик посредни, своје

место добиле теме из различитих дисциплина: фонетика, синтакса, морфологија, лингвокултурологија.

Последња, четврта секција првог конгресног дана била је пре свега методички усмерена – *Српски језик и књижевност у наставном контексту од основне школе до универзитета* – и обухватила је осам реферата. На самом почетку, Горан Максимовић представио је историјат *Покретања и концепције студија српског језика и књижевности, као и других словенских језика на Универзитету у Нишу*. Након тога је Зона Мркаљ све присутне упознала са *Изазовима савремене наставе књижевности*, док је Јасмина Московљевић Поповић податке засноване на анализи текстова из *Развојној корпуса српског писаног језика* представила у оквиру реферата *Употреба ћирилице и латинице на основношколском узрасу*. Реферат Драгане Вељковић Станковић носио је наслов *Како едификационој метафоризацији у настави српског језика*, док је Драгана Керкез представила истраживање *Чији је Марко ишао на Косово касно стиче? (о ишању културно-националне специфичности фразеологизма из лингвистичке и лингвокултуролошке перспективе*. Значајне прилоге методици наставе језика и књижевности дали су и Наташа Станковић Шошо у реферату *Унапређивање читалачких компетенција ученика у савременој настави књижевности (на примерима комедија Бранислава Нушића)*, Драгана Ђећез Иљукић у излагању *Употреба дијалектних алаца у подизању квалитета наставе и потрага за знањем* и Милан Вурдеља у реферату *О значају проучавања избора из европског и светског писанства XX века у гимназијама: осврт на семенске реформисане програме наставе и учења*. На основу свега представљеног, видимо да су и радови из ове секције покрили широк дијапазон тема и проблема у настави: од употребе писма, преко читања, метафора и фразеологизма, до самих наставних програма.

Током преподнева другог дана Конгреса, рад је такође био организован у четири секције: прва је била посвећена *Актуелним теоријско-методолошким проблемима у проучавању српског језика*, док су преостале три обухватиле реферате који су се тематски уклапали у методику наставе од основне школе до универзитета.

Током прве секције представљено је десет реферата из различитих области језика: лексикологије, фразеологије, акцентологије, морфологије, прагматике, творбе речи и сл. Прва три излагања била су посвећена једном од најактуелнијих проблема, тзв. родно осетљивом језику: Александра Марковић – *О „родно осетљивом језику” у дослушним електронским корпусима српског и других словенских језика*, Ана Мацановић – *Стањус социјалних феминисткива у савременом српском језику* и Драгана Цвијовић – *О „родно осетљивом језику” у школским уџбеницима*.

Након тога је уследила једна од ретких тема из области прагматике: *О комуникацијским вредностима ћушања у савременом српском језику* Бојане Милосављевић, а потом и лексиколошка тема Слободана Новокмета *Какав је приземан човек? Прилој ироучавању семантике иридева* приземан у српском језику. Своје заслужено место на овом конгресу акцентологија је добила захваљујући Николи Радосављевићу, који је говорио о *Фиксираности акценћа у флексији савременој српској стандардној језика*. Реферат Соње Манојловић носио је наслов *Прилој ироучавању лексике српској народној језика XVIII века*, док је Душица Добродолац своје излагање насловила *Универзалне етичке норме у фразеологији српској језика*. У завршном делу прве секције Александра Ракић и Ана Вучићевић говориле су о *Агноминалном јенишћиву у научним ириказима: ирошлости, садашњости, будућности*, а Тања Русимовић о *Именицама уојишћеној значења као форичком лексичкосемантичком антицеденћу релативне клаузе*.

Друга секција била је посвећена методици српског језика, а отпочела је рефератом из области методике универзитетске наставе: *Проблеми израде доктиторске дисертације из лексикологије (зайажања и искуства из ментиторској рада)* Рајне Драгићевић. Након тога је уследило занимљиво излагање Весне Ломпар о *Нейреводивим речима из различитих језика у настави итворбе речи српској језика*, а потом и једна од ретких тема посвећених српском као нематерњем језику: *Књижевни шексти у настави Српској као немајтерњеј језика* Душанке Звекић Душановић. Из коауторског реферата Валентине Паровић и Милене Опарнице *Увођење у истраживачке радове из области језика* публика је могла да се обавести о раду Средњошколске групе за граматiku и стилистику српског језика Регионалног центра за таленте у „Михајло Пупин” у Панчеву. Весна Николић је говорила о *Тийовима задатака из области иаронимије у настави српској језика (с осврћом на руски језик)*, док је Валентина Илић у реферату *Речничке дефиниције у настави српској језика* указала на неприлагођеност постојећих речничких дефиниција узрасту ученика и представила резултате емпиријског истраживања овог проблема. Данило Алексић је своје излагање посветио *Визуелизацији морфолошких сирруктура у настави српској језика*, након чега је Саша Чорболоковић рефератом *Уиошребa хумора у настави српској језика и књижевности* затворио рад у другој секцији.

Као што је напред већ речено, и трећа секција је била методички оријентисана, али је, за разлику од претходне, обухватила и српски језик и књижевност и остале словенске језике и књижевности. У оквиру ове секције саопштено је осам реферата, при чему је рад отворило излагање Мирјане Стакић Савковић *Такмичења из српској језика и књижевности и њихова улоја у наставном ироцесу*. За њом је Слађана Савковић говорила о *Правовисним иравилима у сирруктури језичкој систиема*, након чега

је Марија Јеверичић излагала о *Значају пројектне наставе при обради наставних јединица из области језика*. У наставку секције поднети су реферати Јелене Милошевић Петровић и Бојана Ристића *„Кво си тијој обљкал?” – Лексика народне ношње Тимока*, Сање Гемаљевић *Анализа драматичких прешака у усвајању наставних садржаја из српског језика у Основној школи „Браћство” у Новом Пазару*, Блаженке Тривунчић *Између одржања и замене српског језика у трећој генерацији Срба у Париском региону*, Олгице Спасојевић *Словенски језици у фокусу међународне сарадње између школа – савремен присуј настави језика кроз Етвинини пројекте* и Данијеле Јанковић *Тројца држава – појединац – академска заједница као темељ очувања јужнословенских језика у дијаспори (ситуација у Немачкој)*. У вези са овом секцијом важно је приметити да су током ње покренута битна питања статуса и проблема српског као значајног језика, односно српског језика у дијаспори.

Последња секција на XIX конгресу обухватила је десет реферата, а била је посвећена српском језику и књижевности на свим нивоима образовања. Најпре је Катарина Беговић говорила о *Руским уџбеницима код Срба у 18. веку*, потом Зорица Сорак о *Планирању пројектне наставе српског језика и књижевности*, а Ивана Ковачевић о *Процењивању и оцењивању у настави српског језика и књижевности*. Затим је Вук Жикић изложио реферат под насловом *Толкинов Хобит у савременој методичкој пракси*, док је Оливера Урошев Палалић реферисала о *Илустрацији и књижевном делу у настави српског језика и књижевности*. На самом крају, Маша Петровић је представила реферат *Моћности интерпретацији приповестке „Јелена, жена које нема” Иве Андрића у основношколској настави*, Кристина Рајић је говорила о *Преиспитивању методичке оправданости увођења романа Доротеј Добрила Ненадића у обавезну школску лектуру*, Јелена Ђурић о *Испраживачком методу у култури језичког изражавања*, Маја Коца о *Домаћим задацима у настави језика и књижевности у новојазарским школама*, док је секција затворена рефератом *Ко је наставник, а ко професор?* Владимира Милојевића.

Поподне другог дана XIX конгреса ССДС било је резервисано за два округла стола. Први је био посвећен *Актуелним проблемима наставе српског језика и књижевности*, а у оквиру њега су покренуте три уже подтеме: Александар Милановић је био уводничар у тему *Проблеми родно осетљивој језика*, Вељко Брборић је покренуо питање *Проблема српског језика у образовању*, док је Зона Мркаљ отворила тему *Проблеми савремене књижевности у настави*. О све три теме вођене су живе дискусије и чуло се мноштво различитих мишљења, али треба ипак нагласити да је највише пажње изазвала тема посвећена тзв. родно сензитивном језику. Други округли сто био је посвећен *Актуелним проблемима наставе*

словенских језика у Рејублици Србији. И овај округли сто је имао три уводничара за три уже теме: Лука Меденица био је уводничар за подтему *Проучавање и настава руског језика, књижевности и културе у Србији*, Далибор Соколовић за подтему *Проучавање и настава мањинских словенских језика у Србији*, док је тему *Актуелно стање и перспективе светског славистичког покрета* отворио Бошко Сувајцић.

Све до сада наведено доводи нас до слике наше актуелне научне стварности и стања и тенденција у образовном процесу. Иако у овом чланку реферати нису детаљно описивани, већ су и сами њихови наслови довољни да се из њих закључи које су то теме и области у фокусу истраживача, шта је то што ствара највише проблема наставном кадру и како се са тиме изборити. Будући да конгреси ССДС представљају једно од ретких места заједничког рада универзитетских и школских професора, највећи број излагања био је, природно, посвећен управо методици наставе и начинима да се бројни изазови данашњице успешно превазиђу – од 77 представљених реферата 34 било је посвећено управо методичким темама (14 везаних за српски као матерњи, свега 2 посвећене српском као страном, односно нематерњем, 10 у вези са методиком књижевности, 3 из области методике словенских језика и 6 општеметодичких тема), а фокус на методичким темама јесте нит која повезује све до сада одржане конгресе. Теме из области методике биле су веома разноврсне: од обраде конкретних језичких јединица и одређених књижевних дела у основној и средњој школи, до проблема који заокупљају пажњу савременог професора – мотивисање ученика за читање и унапређивање читалачких компетенција, оцењивања, пројектне наставе, увођења дигиталних технологија у наставни процес, места илустрација и хумора у настави, преоптерећености наставних планова и програма и сл. Морамо нагласити и то да је методика универзитетске наставе и на овом конгресу била најмање заступљена. Што се тема из области језика тиче, евидентно је да се фокус лингвиста прилично померио када је реч о областима истраживања у поређењу са ранијим, посебно оним најстаријим, конгресима. Раније су доминантне језичке теме долазиле из области историје језика, нормативистике, дијалектологије, ономастике, фонетике и акцентологије, упоредне граматике словенских језика и сл., док таквих излагања на XIX конгресу готово да није било, посебно када је реч о историји језика и дијалектологији. Лингвистичке теме на овогодишњем конгресу биле су доминантно посвећене савременом језику, и то пре свега синтакси, лексикологији, лингвокултурологији, морфологији и творби речи или су пак биле уопштене и давале пресек тренутног стања у науци и раду наших најзначајнијих институција. Када је реч о темама из области књижевности, главни закључак који се намеће јесте да су готово све теме биле посвећене савременој књижевности, одно-

сно писцима и делима из XX и XXI века. Реферата из области народне и средњовековне књижевности није уопште било, а проучаваоци књижевности су се врло ретко одлучивали да се у својим излагањима баве нашим великанима из неких старијих епоха попут XVIII и XIX века, што представља значајну разлику у односу на раније конгресе.

Трећи дан Конгреса отпочео је изложбом књига Савеза славистичких друштава Србије, Друштва за српски језик и књижевност Србије, Славистичког друштва Србије, Матице српске, Института за српски језик САНУ и Међународног славистичког центра у аули Филолошког факултета, након чега је уследила промоција ових издања. О издањима Савеза славистичких друштава Србије говорила је Р. Драгићевић, издања Друштва за српски језик и књижевност Србије представила је В. Ломпар, у име Славистичког друштва Србије говорила је Б. Марић, издавачку делатност Матице српске је представила И. Бјелаковић, док се у име Института за српски језик САНУ обратила М. Спасојевић. Најзад, издања Међународног славистичког центра представио је Б. Сувајцић.

Деветнаести конгрес ССДС завршен је пленарним предавањима проф. др Бошка Сувајцића, представника Србије у Међународном славистичком комитету, и проф. др Далибора Соколовића, потпредседника Савеза славистичких друштава Србије. Реферат проф. Б. Сувајцића био је посвећен *Међународном комитету слависта – изазовима и задацима*, док је проф. Д. Соколовић говорио на тему *О могућностима славистичкој академској умрежавања и размене*. У оквиру излагања под насловом *Завршна реч и закључци конгреса* проф. др Рајна Драгићевић, председник Савеза славистичких друштава Србије, сумирала је рад читавог Конгреса и прочитала закључке овогодишњег конгреса. Тиме је и XIX конгрес ССДС завршен у духу минулих конгреса – доношењем резолуције, о којој ће у наставку рада бити више речи.

3. О закључцима конгреса Савеза славистичких друштава Југославије (касније – Србије)

Конгреси Савеза славистичких друштава често су завршавани пленарним седницама на којима је доношена резолуција, у којој су назначене најважније идеје ондашњих југословенских слависта покренуте током конгресних дана и закључци до којих се дошло у продуктивним дискусијама. Ти закључци су, отуда, право сведочанство једног времена, на основу кога поуздано сазнајемо о проблемима са којима су се суочавале славистичка наука и настава на свим образовним нивоима, као и о предлозима за њихово превазилажење. Поједини закључци сумарно су изнети и касније штампани као резолуција (обично као додатак хро-

ници), а некада су били саопштени кроз резултате рада појединачних секција, које би по завршетку конгреса читали њихови представници. Поред тога, неретко су и хроничари, уз описивање тематике конгреса, истицали горуће проблеме, који су подстицали конструктивни дијалог, и наводили закључке који су из њега произлазили.

Читајући све претходне резолуције до којих се за ову прилику могло доћи, могли смо условно издвојити две групе закључака. Прва од њих (а) односи се на ондашње акутне проблеме науке и наставе који су временом или решени или су, напосто, престали да буду актуелни. Друга група закључака (б) односи се на важна питања која су покренута и која се и данас сматрају актуелним. Обе групе су, свакако, обележиле дух времена, јер представљају не само научна и наставна славистичка струјања него посредно одражавају и историјске, социолошке, политичке, идеолошке и образовне прилике друге половине XX века у Југославији. У наставку рада издвајамо неке најзначајније закључке.

(а) Из резолуција читамо како су конгреси чинили да се одлуке Новосадског договора што дуже задрже, односно да се очува јединство српскохрватског (хрватскосрпског) језика са два изговора, иако су сви хрватски и део српских лингвиста (нпр. М. Ивић) на V конгресу ССД заговарали постојање варијаната овог језика (Морачић 1965; Назор 1965). На пољу науке о књижевности закључци су пледирали на што хитнију израду историје југословенске књижевности (Морачић 1963а: 248; Морачић 1965: 111; Мулц 1970: 170), док је на свим филолошким пољима требало посебну пажњу поклонити упоредним словенским и несловенским истраживањима (Морачић 1965: 111). На Шестом конгресу бележи се и потреба за модерним речницима савременог српскохрватског језика (Мулц 1970: 173), која се и данас, у савременој перспективи, може сматрати актуелном. У вези са наставним питањима, још од првих конгреса истицала се снажна потреба за јединственим програмским садржајима на подручју Југославије, што је више пута наглашавано (Аранђеловић-Живковић 1959–1960: 393–394; Митков 1982: 36), као и тежња ка повезивању школства на свим нивоима, од основне школе до универзитета (Морачић 1972: 90; Митков 1982: 36). На основу једног текста Д. Морачића (1963б: 249–250) сазнајемо да су резолуцијом са III конгреса (1961) дати први импулси организацији такмичења из нашег предмета од школског до републичког нивоа, и то за завршне разреде основне школе, са идејом да се у будућности она прошире и на друге разреде. Не можемо да се не замислимо пред предлогом са Четвртог, охридског конгреса (1963) да сви просветни радници на стручним испитима треба да полажу и „испит из матерњег језика (писмени и усмени)” (Морачић 1963а: 249), чиме се указивало на значај познавања српско(хрватско)г језика и језичке културе свих оних који у учионици

обављају своју професионалну дужност. Сматрамо да би овакав предлог био значајан и данас. Широко пространство које је заузимала Југославија и разноврсност дијалеката које је обухватала утицали су да се међу закључцима конгреса укаже потреба за развијањем диференцијалне наставе граматике у односу на дијалекатску базу (Финка 1972: 29), а оновремена Шуварова реформа са собом је носила и низ проблема у вези са програмима средњег усмереног образовања, које је требало унапређивати (Ђурановић 1979: 248; Савић 1985: 233). Закључци су повремено указивали и на потребу за богаћењем уџбеничке литературе (Морачић 1963а: 249), нарочито за средњошколски ниво (Стакић 1998: 306), али и на потребу за специјалним уџбеницима за српски језик као страни (Лалевић 1955: 465; Бајић 2009: 397). Учесници конгреса сматрали су да руском (и енглеском) језику у школама треба дати приоритет (Морачић 1963а: 249), а касније су се, због све већег потискивања словенских језика у настави, залагали за што бољу афирмацију руског језика (Милић 2005: 435; Бајић 2009: 397), што и данас можемо сматрати актуелним (в. ниже). На конгресима прве деценије XXI века указало се и на потребу за јачањем информатичких компетенција наставника, али и на важност развијања дигиталних језичких ресурса за српски језик (*истио*). Будући да су у том периоду српски програмски садржаји увелико били у процесу реформе, на 17. конгресу (2009) потцртана је и важност прихватања образовних стандарда постигнућа ученика на крају другог циклуса образовања. Конгресни предлози за промене нису заобишли ни српски правопис, те су се пре изласка последњег измењеног издања јављале сугестије за поједностављивањем правописних регула (Стакић 1998: 305; Бајић 2009: 398). Настава на универзитетском нивоу била је предмет конгресних тема и закључака од самих његових почетака. Тако нам резолуције показују: како су словеначки и македонски језик постепено налазили своја места на србистичким (српскохрватским) катедрама широм Југославије (Аранђеловић-Живковић 1959–1960: 394; Морачић 1963а: 248–249); да је у више наврата указивано на проблем стручне и педагошке усклађености, односно на недостатак методичких предмета на студијама које образују наставнике српско(хрватско)г језика (Лалевић 1955: 464; Стефановић 1963: 220; Морачић 1969: 452; Савић 1985: 233); да је неопходна расправа о смислу и функцији наставе језика, књижевности и методике на универзитетима, која треба да буде усклађена са потребама наставе у школи, те да је нужно садржајно приближити програме на србистичким и славистичким катедрама у Југославији (Савић 1985: 232–233); да је и поврх ових смерница за унапређење наставе на факултетима, услед историјских и друштвено-политичких (не)прилика, на 14. конгресном заседању (1997) закључено да су универзитетски центри слабо повезани (Стакић 1998: 305).

(б) Друга група закључака из конгресних резолуција значајна је на посебан начин: они се односе на проблеме који су и дан-данас актуелни и који представљају општа места са којима се континуирано суочавају србистичка и славистичка наука и настава. Тако су се учесници славистичких конгреса деценијама изјашњавали о потреби за повећањем броја часова Српског језика у школама (Лалевић 1955: 465; Морачић 1963а: 249; Савић 1985: 233; Милић 2005: 434; Бајић 2009: 398; Станковић-Шошо 2016: 274), а истовремено су били против превеликог оптерећења рада наставника, па су неретко потцртавали да недељни фонд часова професора не сме бити већи од 18 (Лалевић 1955: 464; Морачић 1963а: 249; Морачић 1965: 112; Митков 1982: 36). Предлог са Петог конгреса који се односи на ослобађање наставника од сувишних административних послова (Морачић 1965: 112) данас је, рекло би се, актуелан више него икада раније. Први знаци нарушавања наставничког угледа јавили су се тада, у другој половини XX века, а у савременом тренутку имамо утисак да су кулминирали. Потреба за уздизањем достојанства професора и бољим вредновањем његовог рада истиче се од самог почетка и кроз неопходност адекватније материјалне надокнаде (Лалевић 1955: 464; Морачић 1965: 112; Митков 1982: 36). Нарушени углед наставничког позива огледа се и у констатацији да је све слабије интересовање одличних ученика за студије језика и књижевности (Морачић 1969: 452), са чим се и данас суочавају српски универзитети. Када су посредни наставни садржаји, још од првих резолуција указивано је на потребу за ревизијом школских програма у правцу растеређивања, модернизације (Лалевић 1955: 464; Морачић 1963а: 249; Милић 2005: 434) и уједначавања на свим образовним нивоима (Стакић 1998: 307). Можемо запазити да су учесници конгреса упозоравали на чињеницу да настава још није ослобођена формализма (Аранђеловић-Живковић 1959–1960: 393), против кога се залагао још А. Белић у својим методичким радовима, залажући се за учење језика које доприноси упознавању његове природе, суштине, односно комуникативне функције (Белић 2000: 430–432). О значају наставе комуникације (а не само језика) интензивно се говорило и на каснијим конгресима (Поповић 2005: 430). Надаље, како је уџбенички плурализам у новије време утицао на велики број уџбеника и приручника неједнаког квалитета и садржаја, на једном од не тако давних конгреса указано је и на важност њиховог усклађивања (Бајић 2009: 398). Потреба за економичности и конкретности у обради градива није тековина савременог друштва, већ су оне као важне наставне категорије биле препознате још на Четвртом конгресу (1963). Тада је у закључцима издвојена и важност за систематичним приступом у настави језика, као и потреба за осветљавањем не само граматичке већ и семантичке и стилске стране језика (Стефановић 1963: 218–219). Премда се

на низак ниво писмености и значај усмеравања наставе у правцу општер описмењавања указивало још 80-их година (Митков 1982: 36), изгледа да је овакво стање с годинама прогресивно напредовало, па у закључцима нешто каснијих конгреса уочавамо да су криза читања и говорне културе (Станковић-Шошо 2006: 411; Бајић 2009: 397–398) завладале међу школском популацијом. Требало је осмислити мотивационе механизме којима ће се криза пребродити и интензивно радити на функционалном описмењавању ученика (Стакић 1998: 306) и развоју њихове језичке културе (Станковић-Шошо 2016: 275). С тим у вези, јавили су се и предлози за увођење изборних предмета у основним и средњим школама, попут Језичке културе и сл., док би главни предмет, Српски језик и књижевност, у школама у Србији требало да – према закључцима XVIII конгресног заседања – добије натпредметни статус (*истио*). И неколико ранијих закључака у вези са универзитетском наставом могу се и данас сматрати важним за њено унапређење: преиспитивање наставе матерњег језика на наставничким факултетима, потреба за већом изборношћу курсева на студијама (Савић 1985: 233), важност интердисциплинарног умрежавања језика и књижевности (Мулц 1970: 171; Стакић 1998: 306), као и организовање интердисциплинарних студија језика и информатике, будући да дигитално-информатичка ера отвара читав низ нових занимања у тзв. језичкој индустрији (Поповић 2005: 432). Један од закључака са претпоследњег, XVIII конгреса, говори да су интердисциплинарност, интермедијалност и компаративна проучавања будућност славистике (Станковић-Шошо 2016: 274). Реч је о доминантним методолошким приступима актуелним у светској науци (и то све интензивније у последњој деценији) који чине да некада оштре границе међу дисциплинама постану блеђе, флуидније и пропустљивије. То у даљој перспективи значи да различите, јасно одељене науке конвергирају ка општој науци, а такву тенденцију снажно подржава глобализација у научним приступима. Остаје нам да осмотримо како су се ове тенденције одразиле на закључке овогодишњег, XIX конгреса Савеза славистичких друштава Србије. Да ли их они потврђују и остављају ли историјату славистичке науке и наставе аутентичан печат данашњице?

4. Закључци са XIX конгреса Савеза славистичких друштава Србије, и понешто о њима

У духу минулих конгреса, на завршном, пленарном заседању Рајна Драгићевић, председник Савеза славистичких друштава Србије, прочитала је закључке и запажања која су резултат рада у секцијама и неретко живих дискусија које су их пратиле. Међу кључним тачкама закључака нашли су се они који се тичу: општих језичких тема, потом проблема у

вези са српским језиком и другим словенским језицима у основношколској и средњошколској настави, запажања у вези са општим образовним тенденцијама, као и маркантних проблема универзитетске наставе.

а) Од општих проблема у вези са српским језиком највише се расправљало о тзв. „родно осетљивом језику“. Ову категорију предвиђа Закон о родној равноправности из 2021. године, на који је са супротстављањем реаговао велики део наше научне јавности. Према наведеном закону, оваквим језиком промовисаће се равноправност жена и мушкараца у личном и професионалном животу. Најпре треба запазити да у тексту Закона није реч о *йолно* осетљивом, већ о *родно* осетљивом језику. Термин *рода* овде је продукт тзв. џендер идеологије, којом се прокламује читав спектар родова, а то у наставку значи да ће се Законом отворити могућност за видљивост свих потенцијалних родова којих је у свету сваким даном све више. То би, последично, угрозило граматичку и лексичку структуру језика. Надаље, у српском језику граматички и природни род нису подударне категорије. Све нормативне граматике српског језика наводе да се именицама у генеричком значењу – именована врста, занимања, звања – означавају оба пола. Тако се *човек, ил-саи, професор, академик* тичу и жена и мушкараца подједнако. Посебан проблем огледа се у чињеници што је предвиђено да поменути закон ступи на снагу од 2024. године, према коме ће се „родно сензитивни језик“ употребљавати у администрацији, средствима јавног информисања и у образовању. То значи да ће и сви школски уџбеници морати бити усклађени са родном идеологијом, што би нарушило њихову читљивост и разумљивост, које су фундаментална обележја школске литературе. *Учесници Конгреса* сложено су *стали* *прошив* *облигаторности* *уиошреб* *бе* „родно осетљивој језика“ и било каквој *уилишања* идеологије у *норму* *српској* *стандардној* *језика*.

б) Настава српског и других словенских језика и књижевности. Вишедеценијска борба универзитетских професора и наставника србистике за повећањем броја часова Српског језика и књижевности у основним и средњим школама наставља се и данас. *Учесници Конгреса* *смашрају* *да* *је* *број* *часова* *из* *матерњеј* *језика* *на* *недељном* *нивоу* *неоиход-* *но* *йовећаиши* (по угледу на многе земље из региона и Европе) како би се садржаји предвиђени програмима наставе и учења могли ваљано и у целости реализовати. С тим у вези, у закључцима Конгреса је истакнуто да *постоји* *иошреб* *за* *реорјанизацијом* *обавезних* *и* *изборних* *йредмета* у основној школи, путем којих би се могао повећати и број часова Српског језика, што би довело до успешнијег досезања образовних исхода и стандарда постигнућа, а последично до развоја читалачких компетенција ученика. Као што смо показали, и потреба за изборношћу курсева јавила се на ранијим конгресима, а ове године учесници су је такође

потенцирали. Будући да су школски садржаји за предмет Српски језик и књижевност (за све образовне нивое) недавно прошли кроз процес реформе,² учесници Конгреса сматрају потребним да се у оквиру окупљеног скупа напусти дискусија поводом новина у програмима књижевности у настави основних и средњих школа, а посебно поводом тога колико су одређена књижевна дела по темама, мотивима, стилу и проблемима којима се баве одговарајућа за узраст којем су намењена, као и колико у неким периодима образовања недостају дела која би још више подстицала стваралачке компетенције ученика и генерално позитивније сагледавање света. Овај закључак индикативан је за будуће програмске садржаје, у којима се озбиљније и стручније мора сагледати однос садржаја и узраста ученика којима је он намењен, и то не само у подручју књижевности него и језика и језичке културе. Једна од важних тема, о којој се разговарало и у раду секције и на округлом столу, имала је одјека у закључцима Конгреса у виду предлога да се организује стручни скуп о такмичењима из српског језика и књижевности. На том скупу говорило би се о методологији израде такмичарских тестова, о корпусу на коме су они засновани, о раду наставника на припреми ученика за такмичење, праћењу резултата награђених ученика након такмичења, итд. Кроз овакав скуп наставници би се могли мотивисати да код ученика развијају такмичарски дух и истовремено би се могли отклонити шумови који постоје у вези са садржајем и структуром задатака и прецизирати значај и функција коју такмичења имају у ученичком школовању и наставничком професионалном животу. Чини се озбиљније него раније, на овоме дишњем конгресу указано је на важности и уренишности институционалној и личној ангажовања на очувању, настави и промоцији српског језика и књижевности у иностранству. Стање српских лектората у иностранству данас је озбиљно угрожено, а одговорне институције, попут Министарства просвете, Министарства спољних послова и Управе за сарадњу са дијаспором и Србима у региону, филолошких (и филозофских) факултета водећих српских универзитета и њима припадајућих ужих организационих јединица, требало би да уложе напор и ресурсе како српски језик не би нестао са листе филолошких катедара на универзитетима у свету. Истовремено, неопходна је и свака појединачна посвећеност и подршка лекторима и наставницима српског као страног или завичајног језика у српским школама у дијаспори – у виду развоја модерних мето-

² Реформисани планови и програми наставе и учења (за основне школе и гимназије) почели су да се примењују у нашим школама од 2018. године следећом динамиком: 2018/2019. за 1. и 5. разред и 1. годину гимназије; 2019/2020. за 2. и 6. разред и 2. годину гимназије; 2020/2021. за 3. и 7. разред и 3. годину гимназије; 2021/2022. за 4. и 8. разред и 4. годину гимназије (Илић 2022: 171).

дичких приступа, продукције наставних материјала, уџбеника, приручника и средстава, који ће допринети већој ефикасности њиховог рада, јер у том послу они не смеју остати без потпоре и охрабрења матице. Коначно, учесници Конгреса су расправљали и о ситуацији у вези са другим словенским језицима у Републици Србији. *Предложено је да држава осмисли сарадњу у вези са наставом страних језика, како се не би форсирали неки језици на штету других.* На основу закључака са ранијих конгреса видели смо да је истицана потреба за бољом афирмацијом руског језика у настави, а овогодишњи конгрес понудио је системско решење иза кога би стала држава пажљиво испланираном стратегијом. Вишегодишњи руско-украјински сукоб, који је кулминирао 2022. године и траје и данас, рефлектовао се и на закључна запажања у којима су се издвојили различити облици проблема у међународној сарадњи са словенским земљама. Надамо се да ће до наредног националног конгреса Савеза ова, последња, тачка изгубити актуелност.

в) Запажања о савременом образовању уопште и његовим потребама. У једном од запажања са Конгреса истакнуто је да се пажња ученика грамађично смањује из генерације у генерацију. Наиме, убрзани развој дигитализације и информатичких технологија с почетка 21. века умногоме је утицао на друштвене и антрополошке промене и, уопште узев, живот у савременом свету. Како смо већ на једном месту писали (в. Илић 2022: 82–83), савремена педагошко-психолошка истраживања све више указују на потребу за прилагођавањем наставног процеса новим Z генерацијама, које су рођене у 21. веку и живе у свету преплављеном дигиталним информацијама – текстом, звуком, видеом, сликом. Код појединца се све више развија способност брзог пребацивања са једног информационог тока на други и истовремено обрађивање више информација (енгл. *multitasking*). Ипак, приступ њима је краткотрајан и често нужно површан. То доводи до смањења могућности праћења дужег, линеарног информативног тока. Према неким истраживањима, просечно трајање пажње ученика данас је 10 пута мање него што је било пре само 10–15 година (Минбајева и др. 2018: 9). Ова чињеница нашла је одјека у закључцима овогодишњег конгреса, будући да представља велику сметњу у раду наставника какав је био у прошлим деценијама и опомиње да се наставне методе и приступи савременом ученику морају радикално променити. С тим у вези, *указано је на све већу потребу за дигиталним алатима и информационо-комуникационим технологијама (ИКТ) у настави и науци.* Начин живота изван учионице не може се и не треба игнорисати у учионици. Савремену технологију треба користити са циљем обраде наставних јединица, јер она ученицима није страна – напротив, пружа више могућности да се до њихове свести допре и истовремено поседује мотивационе полуге којима се уз дигиталну фор-

му они интересују за садржаје који су им на тај начин презентовани. Потребно за дигитализацијом огледа се и у науци, лингвистичким ресурсима и методологијама, на шта је указивано, како смо показали, и на претходним националним конгресима. Последице значају дигитализације, *скренућа је пажња и на значај визуелизације наставних садржаја којима би се они приближили ученицима*. Свакодневно су изложени друштвеним мрежама на којима у краткој јединици времена сагледају мноштво видеа, разнобојних слика, покрета и звукова, па им пуки низови речи и реченица у тексту постају незанимљиви и тешки за праћење. Њихова свест има потребу за визуелизацијом света (Илић 2022: 83). Отуда, да бисмо им пришли и остварили циљеве наставе, треба понудити визуелне представе сложених и апстрактних односа у језичком систему, структури и садржају уметничког текста и сл. Са овим у вези је и више пута на конгресима у новије време назначаван *проблем мотивације ученика* за читање опсежнијих књижевноуметничких текстова. *Значај јејмификације у образовању, на који Конгрес сугерише*, данас привлачи велику пажњу теоретичара наставе, педагога, методичара, наставника и професора. На то указује и чињеница да је претраживање овог појма на Гуглу у последњих десетак година у свету напредовало геометријском прогресијом,³ а све је више научних скупова и монографија посвећених овој теми (исп. нпр. Нас и Коган (ур.) 2023). Реч је о принципу по коме се наставни садржаји освајају кроз правила игре. На тај начин ученици се мотивишу и навикавају да поштују правила, али и да доживе афирмацију. Будући да су навикнути на видео-игре, оваквим приступом придобија се њихова пажња, а жеља за успехом у игри заправо значи жељу за успешним овладавањем садржаја. Тако се традиционални наставни приступи освежавају новим облицима рада, који све више представљају будућност образовања.⁴ Тензија строгог, традиционалног, фронталног, предавачког, монолошко-дијалошког часа овиме се релаксира, а том циљу може допринети умесно укључивање хумора у наставни процес, о коме је било речи и на Осамнаестом (исп. Бајић 2016), али и на овом, Деветнаестом конгресу Савеза. Свест о когнитивном стилу данашњег ученика подстакла је истраживање, реферат, дискусију и – затим – *закључак Конгреса да постоји потреба за изградом школског речника савременог српског језика*,

³ Исп. Гугл трендове: <https://trends.google.com/trends/explore?date=all&q=Gamification&hl=en>.

⁴ За традиционалног професора готово застрашујућа је и апокалиптична визија будућег образовања, о којој је у једном предавању говорила Рајна Драгићевић (2017: 75): „Пред нама је, како кажу, 'епоха тоталне игре', а самим тим и 'гејмификација образовања'. На цени ће бити 'игропедагози'. Учићемо помоћу тренажера и симулатора, решаваћемо задатке игре и пројеката. Живи учитељи ће се повући пред тзв. 'виртуелним туторима'”.

јер су постојећи описи речници ученицима неразумљиви и скоро неупољзребљиви. Лексикографске дефиниције, засноване на аристотеловској форми, захтевају развијену способност категоризације и појмовног мишљења, које у млађим разредима основне школе још није стабилно формирано (в. Илић 2022: 109–130). Нужна је детаљна и стручна разрада методологије лексикографске дефиниције и чланка школског речника, која ће бити усклађена са когнитивним развојем ученика, а то значи утемељена у резултатима развојних психолингвистичких налаза.

Коначно, у светлу актуелних наставних тенденција изражених кроз нове програме наставе и учења, на Конгресу је велико интересовање изазвала пројектна настава, под којом се подразумева удруживање ученика приликом израде заједничких, обично интердисциплинарних пројеката, повезивања више различитих научних и уметничких области, поља и дисциплина. У запажањима са XIX конгреса показује се како интердисциплинарност, истакнута као будућност славистичке науке на претходним конгресним заседањима, све више овладава и наставом. Предметне границе премошћавају се пројектима, баш као што се на пољу науке више различитих научних дисциплина удружује око заједничког предмета истраживања формирајући тако прелазне научне области. Да пројектна настава изазива велико интересовање наставника, показују и програми Републичког зимског семинара Друштва за српски језик и књижевност из неколико претходних година.⁵ На њима је готово сваке године било по неколико врло посећених радионица посвећених овој тематици. У складу са све интензивнијом глобализацијом савременог света, на Конгресу је скренућа пажња на значај међународних пројеката и умрежавања наставника и ученика из Србије, региона и света путем интернет платформи. Дакле, у закључцима овогодишњег конгреса огледају се тенденције савременог образовања: интердисциплинарност, интермедијалност, интернационализација. Односно, не само да се прелазе границе наставних предмета него, путем светске мреже, и границе држава, са циљем да се идеје и резултати једног народа повежу и упореде са идејама и резултатима других народа.

г) Коначно, предмет конгресних тема и закључака била је и универзитетска настава. Расправа се водила о разлозима који су довели до драматичног пада броја студената на катедрама за српски језик у целој Србији. Ово је последица већ поменутог нарушеног угледа наставничког и професорског позива, на који је утицао читав низ друштвених збивања. Како је преглед резолуција са ранијих конгреса показао, истакнути проблем не постоји тек неколико година, већ је он у последње вре-

⁵ Програми ранијих семинара доступни су на сајту Друштва за српски језик и књижевност Србије (<https://drustvosj.fil.bg.ac.rs/category/seminari/republicki-zimski-seminar/>).

ме кулминирао и сматрамо да се на овом пољу хитно морају учинити напори да се достојанство врати у руке професора. Конгрес закључује и да је методика универзитетске наставе заједничка и да је треба развијати, што ће такође позитивно утицати на атрактивност студија србистике. Чини се, најзад, да је први пут на конгресу покренуто питање докторских студија. У закључцима је примећено да је озбиљно нарушено достојанство докторских студија и дисертација и да су преко потребне озбиљне реформе и у тој области. Број докторанада из године у годину расте, док квалитет научног резултата, озбиљност у приступу и одговорност према научном раду уочливо опадају.

5. Реч-две на крају

Овогодишњи конгрес је разноврсним и актуелним темама, сарадничким дијалозима, подстицајним округлим столовима, богатом изложбом књига и сусретима слависта очувао достојанство и квалитет претходних конгреса. Уз подршку Завода за унапређивање образовања и васпитања Републике Србије, Конгрес је био акредитован као облик стручног усавршавања наставника, а након завршне седнице свим учесницима свечано су уручени сертификати. Закључци до којих се дошло потврдили су актуелност појединих старих проблема наставе и отворили нека савремена питања. Она су тековина модерног, дигиталног доба, које, у духу глобалног, не трпи оштре границе, ни у настави ни у науци. Ипак, охрабрујуће су и готово свевремене речи А. Вратуше (1979: 36), са отварања IX конгреса слависта на Бледу: „Uvijek su potrebni i bit će potrebni, uz svu modernu tehniku, ljudi koji 'uče čitati i pisati', čija je zadaća da uče spoznavati same sebe i osvještivati u vlastitom jeziku, književnosti, u dodirima s drugim jezicima, susjednim i udaljenim.” Надамо се да ће се научници, професори и наставници српског и словенских језика успешно снаћи са изазовима XXI века и да ће се до наредног конгреса агилно радити на превазилажењу проблема који су истакнути на овом конгресном заседању.

Прилој: Закључци и заједничка прочишћена на заједничком
XIX конгреса слависта

Од општих тема у вези са српским језиком највише се разговарало о тзв. „родно осетљивом језику”. • Учесници конгреса сложено су стали против облигаторности употребе тзв. „родно осетљивог језика” и било каквог уплитања идеологије у норму српског стандардног језика.

Пажња учесника била је посвећена и питањима наставе Српског језика и књижевности, као и образовања уопште. • Истакнуто је да се мотивација и пажња ученика драматично смањује из генерације у генерацију. • Указано је на све већу потребу за информатичким (дигиталним) алатима и информационо-комуникационим технологијама у настави и науци. • Скренута је пажња на значај визуелизације наставних садржаја којима би се они приближили ученицима. • Указано је на значај игре и хумора у наставном процесу. • Наглашена је потреба за израдом школског речника јер су постојећи описни речници ученицима неразумљиви и скоро неупотребљиви. Велика пажња посвећена је значају пројектне наставе, под којом се подразумева удруживање ученика приликом израде заједничких, обично интердисциплинарних пројеката, повезивања више различитих научних и уметничких области, поља и дисциплина. • Скренута је пажња на значај међународних пројеката и умрежавања наставника и ученика из Србије, региона и света путем интернет платформи. • Указано је на важност и ургентност институционалног и личног ангажовања на очувању, настави и промоцији српског језика и књижевности у иностранству. • Истакнута је потреба да се повећа број часова Српског језика и књижевности у основним и средњим школама (да би се наставни програми могли у целости реализовати). Постоји потреба за реорганизацијом обавезних и изборних предмета у основној школи, путем којих би се могао повећати и број часова српског језика, што би довело до успешније реализације наставних садржаја, али и до развоја читалачких компетенција. • Чини се потребним да се у оквиру округлог стола понуди дискусија поводом новина у програмима књижевности у настави основних и средњих школа, а посебно поводом тога колико су одређена књижевна дела по темама, мотивима, стилу, проблемима којима се баве одговарајућа за узраст којем су намењена, као и колико у неким периодима образовања у односу на постојеће програме недостају дела која би још више подстицала стваралачке компетенције ученика и генерално позитивније сагледавање света. • Предложено је да се организује стручни скуп о такмичењима из српског језика и књижевности (са подтемама као што су методика и методологија израде тестова, рад наставника на припреми ученика за такмичење, праћење резултата награђених ученика након такмичења итд.).

На Конгресу се говорило и о универзитетској настави. • Расправа се водила о разлозима који су довели до драматичног пада броја студената на катедрама за српски језик у целој Србији. • Методика универзитетске наставе је веома запостављена и треба је развијати. • Примећено је да је озбиљно нарушено достојанство докторских студија и докторских дисертација и да су преко потребне озбиљне реформе у тој области.

Учесници су расправљали и о ситуацији у вези са другим словенским језицима. • У вези са словенским језицима у Републици Србији предложено је да држава осмисли стратегију у вези са наставом страних језика, како се не би форсирали неки језици на штету других. • Истакнути су различити облици проблема у међународној сарадњи због руско-украјинског сукоба.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Аранђеловић-Живковић 1957–1958: Бранислава Аранђеловић-Живковић, „Први конгрес југословенских слависта”, *Јужнословенски филолоџ*, бр. 22, стр. 339–344.
- Аранђеловић-Живковић 1959–1960: Бранислава Аранђеловић-Живковић, „Други конгрес југословенских слависта”, *Јужнословенски филолоџ*, бр. 24, стр. 389–394.
- Бајић 2009: Љиљана Бајић, „Значајан научни скуп слависта – Осврт на рад и резултате 17. конгреса Савеза славистичких друштава Србије”, *Књижевности и језик*, LVI, 3/4, стр. 395–398.
- Бајић 2016: Љиљана Бајић, „Култура смеха у наставној теорији и пракси”, у: *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као мајтерњих, инословенских и страних II: шемајски зборник* (ур. Љ. Бајић), Београд: Савез славистичких друштава Србије, стр. 13–24.
- Белић 2000: Александар Белић, *Грамаџике. О грамаџикама* (прир. Д. Гортан-Премк), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вратуша 1979: Anton Vratuša, „Pozdravni govor”, *Jezik*, god. 27, br. 2–3, str. 34–39.
- Долган 1980: Marjan Dolgan, „Deveti kongres Zveze slavističnih društva Jugoslavije”, *Primerjalna književnost*, sv. 3, br. 1, str. 59–60.
- Драгићевић 2017: Рајна Драгићевић, „Образовање у савременом свету”, у: *Савремени човек и савремени свет: зборник радова III* (ур. С. Радуловић, Д. Станић), Нови Сад: Матица српска – Библиотека Матице српске, стр. 63–77.
- Драгићевић 2023: Рајна Драгићевић, „Ка XIX конгресу Савеза славистичких друштава Србије”, *Књижевности и језик*, LXX/1, стр. 39–49.
- Ђурановић 1979: Мирко Ђурановић, „Девети конгрес славистичких друштава Југославије”, *Васпитање и образовање*, год. 5, св. 4–5, стр. 246–248.
- Илић 2022: Валентина Илић, *Теорија и пракса наставе лексикологије српског језика (у основној и средњој школи)*, необјављена докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду 8. јуна 2022. године (ментор: проф. др Вељко Брборић).
- Лалевић 1955: Миодраг С. Лалевић, „Прво саветовање слависта Југославије маја 1955. године”, *Књижевности и језик*, св. 6, стр. 460–465.
- Милић 2005: Босиљка Милић, „Извештај о 16. конгресу Савеза славистичких друштава Србије и Црне Горе”, *Књижевности и језик*, LII, 3/4, стр. 433–435.
- Минбајева и др. 2018: Aigerim Mynbayeva, Zukhra Sadvakassova, Bakhytkul Akshalova, „Pedagogy of the Twenty-First Century: Innovative Teaching

- Methods", in: *New Pedagogical Challenges in the 21st Century* (ed. Olga Bernad-Cavero), London: IntechOpen, p. 3–20.
- Митков 1982: Marinko Mitkov, „Deseti kongres jugoslovenskih slavista”, *Prevodilac*, 3/82, str. 35–36.
- Морачић 1963а: Дамњан Морачић, „Четврти конгрес слависта Југославије у Охриду”, *Књижевност и језик*, год. X, св. 3, стр. 247–249.
- Морачић 1963б: Дамњан Морачић, „Републичко такмичење ученика VII и VIII разреда основних школа”, *Књижевност и језик*, год. X, св. 3, стр. 249–250.
- Морачић 1965: Дамњан Морачић, „Пети конгрес југословенских слависта у Сарајеву”, *Књижевност и језик*, бр. 4, 108–112.
- Морачић 1969: Дамњан Морачић, „Шести конгрес Савеза славистичких друштава Југославије”, *Књижевност и језик*, год. XVI, св. 4, стр. 449–453.
- Морачић 1972: Дамњан Морачић, „Седми конгрес југословенских слависта”, *Књижевност и језик*, год. XIX, св. 4, стр. 89–90.
- Мулц 1970: Ivana Mulc, „Šesti kongres Saveza slavističkih društava SFR Jugoslavije”, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, br. 20, str. 170–173.
- Мулц 1976: Ivana Mulc, „Osmi kongres Saveza slavističkih društava Jugoslavije”, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, br. 25–26, str. 467.
- Назор 1965: Anica Nazor, „V kongres Saveza slavističkih društava SFR Jugoslavije”, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, br. 15–16, str. 370–374.
- Нас и Коган (ур.) 2023: *Dynamic Teaching of Russian: Games and Gamification of Learning* (ed. Svetlana V. Nuss, and Vita V. Kogan), New York: Routledge Russian Language Pedagogy an Research.
- Николић 1961–1962: Берислав М. Николић, „Трећи конгрес Савеза славистичких друштава ФНРЈ”, *Јужнословенски филолог*, књ. 25, стр. 433–436.
- Поповић 2005: Љубомир Поповић, „Из поздравног говора на отварању Шеснаестог конгреса Савеза славистичких друштава Србије и Црне Горе”, *Књижевност и језик*, LII/3–4, стр. 429–432.
- Савић 1985: Свенка Савић, „Информација о XI конгресу Савеза славистичких друштава Југославије”, *Књижевност и језик*, год. XXXII, св. 3–4, стр. 232–233.
- Стакић 1998: Милан Стакић, „Четрнаести конгрес Савеза славистичких друштава Југославије”, *Славистика*, књ. 2, стр. 304–307.
- Станковић-Шошо 2006: Наташа Станковић-Шошо, „16. конгрес Савеза славистичких друштава Србије и Црне Горе”, *Славистика*, бр. X, стр. 409–412.
- Станковић-Шошо 2016: Наташа Станковић-Шошо, „Хроника 18. конгреса Савеза славистичких друштава Србије”, у: *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика као мајерних, инословенских и сџраних II: шемајски зборник* (ур. Љ. Бајић), Београд: Савез славистичких друштава Србије, стр. 273–275.
- Стефановић 1963: D. A. Stefanović, „Posle Kongresa slavista u Ohridu: Da li samo nastavni planovi i programi”, *Књижевност и језик*, год. X, св. 3, стр. 217–220.
- Финка 1972: Božidar Finka, „VII. kongres jugoslavenskih slavista”, *Jezik*, 20 (1), str. 27–31.

Vesna S. Nikolić
Valentina M. Ilić

CONGRESS OF THE UNION OF SLAVIC SOCIETIES OF SERBIA –
PAST, PRESENT AND FUTURE

Summary

The work consists of four parts – the first part gives a brief overview of the history of the congresses of the Union of Slavic Societies of Serbia, the second is dedicated to the XIX Congress of the USSS, which was held from August 23 to 25, 2023 at the Faculty of Philology in Belgrade, in the third part, the conclusions resulting from earlier congress sessions are presented, while in the fourth part, in the light of current and global trends, the conclusions of the recently ended congress are presented and analyzed.

Key words: XIX Congress of the Union of Slavic Societies of Serbia, Slavic studies, Serbian studies, teaching methodology, education, primary school, secondary school, university.

Савез славистичких друштава Србије
САВРЕМЕНО ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ
ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ И ДРУГИХ
СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
КАО МАТЕРЊИХ, ИНОСЛОВЕНСКИХ И СТРАНИХ
23–25. август 2023.

ЗБОРНИК РЕФЕРАТА СА XIX КОНГРЕСА
САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ

Издавач

Савез славистичких друштава Србије
ssds.org.rs

Главни уредник

Проф. др Рајна Драгићевић

Лектура и коректура
Аутори радова

Графичко уређење
Биљана Живојиновић

Дизајн корица
Милица Допуђа

Припрема и штампа

Џигоја
Ш Т А М П А

office@cigoja.com

www.cigoja.rs

Тираж

100

ISBN 978-86-81622-14-8

https://doi.org/10.18485/ssds_kongres.2024.19

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41:811.16(082)
371.3::811.163.41(082)
821.163.41.09(082)

КОНГРЕС Савеза славистичких друштава Србије (19 ; 2023 ; Београд)

Савремено проучавање српског језика и књижевности и других словенских језика и књижевности као матерњих, инословенских и страних : зборник реферата са XIX Конгреса савеза славистичких друштава Србије 23–25. VIII 2023. / главни и одговорни уредник Рајна Драгићевић. – Београд : Савез славистичких друштава Србије, 2024 (Београд : Чигоја штампа). – 865 стр. : илустр. ; 20 cm

Тираж 100. – Библиографија уз већину радова. – Summary ; Резюме ; Zusammenfassung.

ISBN 978-86-81622-14-8

а) Српски језик – Словенски језици – Зборници б) Српска књижевност – Зборници в) Српски језик – Настава – Методика – Зборници

COBISS.SR-ID 154853129